

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FEMTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,
DR. PHIL., SOGNEPRÆST.

.....
FJERDE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER G. E. C. GAD.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

1907—1909.

Indhold.

	Side
Nogle Afgifter i den ældste danske Kirke. Af Cand. theol. <i>Jørgen Lundbye</i>	1
Om Lunds Domkyrkas äldsta bygnadshistoria. Af Professor <i>E. Wrangel</i>	19
Præsten Claus L. Clausen: Et Bidrag til den dansk-norske Kirkes Historie i Amerika. Af Pastor <i>P. S. Vig</i>	24. 258
Svenske Emigranters Ophold i Danmark 1734 o. fl. Aar. Af <i>Kn. Heibergs Samlinger</i> ved <i>H. F. R.</i>	48
Baggesens Biografi af Biskop Tønne Bloch. Ved Postexpedient <i>C. Klitgaard</i>	141
Den tyske Original af »Peder Smid oc Atzer Bonde«. Af Docent <i>J. Oskar Andersen</i>	152
En Tragedie fra Pietismens Tid. Af <i>Kn. Heibergs Samlinger</i> ved <i>H. F. R.</i>	178
Om Kingos Salmedigtning. Af Pastor <i>Otto Kalkar</i>	209
Højby Kirke og dens Kalkmalerier. Af Professor <i>J. Kornerup</i>	218
Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1907.	228
Sven Rosén: Nogle Træk af en Sværmers Historie. Efter <i>Kn. Heibergs Samlinger</i> ved <i>H. F. R.</i>	229
Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50. Af <i>Kn. Heibergs Samlinger</i> ved <i>H. F. R.</i>	288. 751
Nogle Palladiana. Ved Underbibliothekar <i>Carl S. Petersen</i>	373
Kristian II og Karlstadt. Af Cand. theol. <i>Helge Haar</i>	417
Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI's Tid. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	427
Bidrag til dansk Salmehistorie. Af Sognepræst <i>P. Severinsen</i>	513
Efterretninger om sjællandske Kirker og Præster. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	522
Præsten Peder Wedel i Stavning. Et Bidrag til den pietistiske Bevægelses Historie i Vestjylland. Meddelelser fra <i>Knud Heiberg</i> og <i>C. Klitgaard</i> ved <i>H. F. R.</i>	567
Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1908 med Uddrag af Foredrag af <i>J. Oskar Andersen</i> , <i>H. F. Rørdam</i> , <i>G. Jørgensen</i> og <i>J. Kornerup</i>	625
Kongens Lyngby i gamle Dage. Af <i>H. F. Rørdam</i>	646
Skibspræster fra Kong Christian den Femtes Tid. Ved Sognepræst <i>H. D. Lind</i>	663
Sammenstødet mellem Biskopperne Ejler Hagerup og Peder Hersleb. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	690

	Side
Den nedlagte Latinskole i Kjøge. Af Lærer <i>Anders Petersen</i>	716
Nogle Juleprædikener fra Middelalderen. Ved Cand. mag. <i>Ellen Jørgensen</i>	735
Smaastrykker:	
I. Bygning af Kirker i Danmark i vor Tid. Ved Pastor <i>T. Logstrup</i>	197
II. Dr. Stagefyv-Stagebrand. Af Professor <i>D. Simonsen</i>	385
III. Adam van Düren. En Forklaring af Landsarkivar, Dr. <i>L. Weibull</i>	386
IV. Gravskrifter fra Gladsaxe Kirke. Ved <i>P. B. Grandjean</i>	389
V. Brev fra Prof., Dr. theol. Jens Møller til Biskop Esaias Tegnér. Ved <i>Carl S. Petersen</i>	392
VI. Bidrag til Aalborg Stifts Præstehistorie. Ved <i>C. Klitgaard</i>	395
VII. Studerende Skotter ved Københavns Universitet. (<i>H. F. R.</i>)	400
VIII. Religiøse Forhold ved Midten af 18. Aarh. Af <i>Kn. Heibergs</i> Samlinger ved <i>H. F. R.</i>	402
IX. Gamle Efterretninger fra Tybjerg Herred. (<i>H. F. R.</i>)	408
X. Beskatning af sjællandske Præsters Rentepenge 1639. (<i>H. F. R.</i>)	411
XI. Nogle Breve og Optegnelser af Christian VI. (<i>H. F. R.</i>)	413
XII. Om Sven Rosén i Amerika. Af <i>P. S. Vig</i>	599
XIII. En kvindelig Salmedigter fra det 17. Aarh. Af <i>Jørgen Lundbye</i>	605
XIV. A. H. Franckes Breve til Grev Heinrich XXIV af Reusz-Köstritz og Hustru. Anm. af <i>H. F. R.</i>	610
XV. Om Besættelse af Præstekald i Christian VI's Tid. (<i>H. F. R.</i>)	612
XVI. Danskernes Ankomst til Tranquebar. Jesuiternes Fremstilling. Ved Missionær <i>Knud Heiberg</i>	619
XVII. Til Karakteristik af Biskop Broder Brorson. (<i>H. F. R.</i>)	621
XVIII. Om de ældste Planer til Udgivelse af Anders Sunesens Hexaëmeron. (<i>H. F. R.</i>)	774
XIX. Om hellige Kilder i Halsted og Avnede Sogne paa Laaland. Ved <i>C. Klitgaard</i>	777
XX. Træk af Opvækkelsen i Ribe-Eggen 1734—37. (<i>H. F. R.</i>)	780
XXI. Beslaglæggelse af et Skrift mod de gudelige Forsamlinger 1733. (<i>H. F. R.</i>)	799
XXII. Ordning af Stolestaderne i Storehedinge Kirke 1695. Ved Stud. theol. <i>J. Volf</i>	806
XXIII. V. Mortensen: Carlsunde Skoles Historie. Anm. af <i>H. F. R.</i>	808
Rettelser og Tillæg	809
Navne- og Sagregister	810

Udsigt over Bidragene til Sjællands Stifts Kirke- og Præstehistorie i Kirkehistoriske Samlinger 1.—5. Række.¹⁾

Sjællands Stift. **2.** I, 500-11. II, 433-511. IV, 359-406. V, 23-62. 140-94. 869-74. VI, 83-7. 110-5. 619-22. **3.** II, 160. IV, 1-21. 756-82. V, 689-93. **4.** III, 179-94. 625-6. **5.** IV, 408-13.

Aggersø og Omø. **3.** VI, 807-8. **4.** IV, 429.

Alsted og Fjenneslev. **4.** I, 117-21.

Antvorskov. **2.** V, 466. VI, 287-9. **4.** II, 238-40. IV, 39-40. VI, 404.

Asnæs. **4.** VI, 64-71.

Aversie og Thestrup. **2.** V, 337-9. **3.** I, 646.

Ballerup og Maalev. **4.** II, 745-6.

Birkerød. **2.** V, 470. **4.** II, 332-40. **5.** II, 149-60.

Boeslunde. **3.** I, 649-50. **4.** IV, 47-9. 437-41.

Bornholm. **1.** II, 145-55. 501-34. **2.** VI, 417-8. **4.** I, 454-80. 640-53. VI, 604-8. **5.** II, 161-84.

Borre. **2.** V, 340-1. **4.** V, 715-9. VI, 273-8.

Bregninge og Bjergsted. **2.** VI, 414-6.

Bringstrup og Sigersted. **2.** I, 117.

Brøndby vester og øster. **2.** V, 499-501.

Brønshøj og Rødovre. **3.** II, 651-73. **5.** IV, 536-48.

Braaby. **2.** V, 700. s. Haslev.

Baarse og Beldringe. **3.** VI, 397. 803-5. **4.** V, 394-400.

¹⁾ I dette Register er dog ikke optaget alle de Steder, hvor vedkommende Sogne nævnes, men dog de vigtigste. Hvor længere Rækker af Kirker og Præstekald forekomme (Visitatsberetninger o. lign.), ere saadanne ikke anførte enkeltvis, men samlede under Sjællands Stift.

- Dalby og Tureby. **3.** II, 27-8. **5.** II, 601-3.
Damsholt. **4.** V, 715-9.
Egeslevmagle. **2.** I, 110-4. **3.** I, 652-4. 667-8. **4.** IV, 50.
Ejby og Dalby. **1.** II, 416-21. **2.** V, 700.
Elmelunde. **2.** V, 678-9. **4.** V, 213-92. 449-79. 668-82.
VI, 254-72.
Fanefjord. **2.** V, 340-1. **4.** V, 703-15. VI, 286-93.
Faxe. **3.** VI, 393-4. **4.** I, 195-243. 702-40.
Flyng s. Hvedstrup.
Fodby. **5.** IV, 554-7.
Frederiksberg og Hvidovre. **3.** IV, 5. **5.** IV, 522-53.
Frederiksborg, Hillerød og Herlev. **2.** I, 152. V, 467-8.
VI, 160-1. 177-9. **3.** II, 294-334. VI, 672-7. **4.** I,
186-93. IV, 146-56. V, 17. **5.** IV, 594-5. 598.
Frederikssund, s. Ude- og Oppe-Sundby.
Faarevejle og Dragsholm. **2.** V, 473-4. **4.** VI, 60-71.
Gadstrup og Syv. **2.** IV, 389-90. V, 186-7. **3.** I, 645.
Ganløse. **2.** I, 114-6. s. Slagslunde.
Gierslev. **2.** V, 459-60.
Gimlinge. **2.** V, 326-8. **3.** II, 689-702.
Gjentofte. **3.** III, 165-8. 788. IV, 466-8. 836. V, 765-6.
4. IV, 290-300. 415-6.
Gjerlev og Draaby. **3.** III, 73-79. **5.** IV, 711.
Gladsaxe og Herlev. **2.** III, 448-50. **3.** IV, 836. V, 766-77.
5. IV, 389-92.
Glostrup. **2.** IV, 128-9.
Glumsø og Bavelse. **2.** V, 335-6. **5.** IV, 411.
Greve og Kildebrønde. **2.** IV, 774-5. V, 188-94.
Gyrstinge og Flinterup. **1.** II, 111-21. **2.** V, 474-6. 480-1.
3. I, 646-9.
Hammer og Lundby. **3.** III, 112-43. 428-62. 834-7.
Haslev og Frerslev. **4.** VI, 137-42.
Havnlev. **3.** V, 347.
Hellested. **2.** V, 166-75. **3.** I, 656-63.
Helsinge og Drøsselbjerg, s. Kirkehelsinge.
Helsinge og Valby. **3.** I, 650-2. **4.** IV, 602-12.

- Helsingør (og Kronborg). **2.** III, 163-72. V, 772-83. **3.** III, 202-8. 219-21. IV, 303-77. VI, 601-7. **4.** I, 57-64. III, 641-57. VI, 201-5.
- Herfølge og Sædder. **4.** I, 174-6. 564-5. III, 639-40. VI, 91.
- Herlev, s. Gladsaxe.
- Herlufsholm. **2.** I, 95-6. VI, 154-82. **3.** I, 313-48. 351.
- Herslev og Gjevninge. **3.** V, 430. 537-9. 542.
- Herstedøster og vester. **2.** V, 458-9.
- Hillerød, s. Frederiksborg.
- Himmelev. **3.** V, 430. 692.
- Hjørlande. **2.** III, 604-8. **3.** III, 30-1.
- Holbæk og Merløse. **4.** I, 105-10. **5.** III, 597.
- Hollænderby, s. Magleby, Ny Hollænderby.
- Hvalsø og Særløse. **4.** IV, 534-41.
- Hvedstrup og Flyng. **2.** IV, 384-5. **3.** V, 430.
- Hven. **3.** I, 241. **4.** VI, 614-6.
- Hvidovre. **3.** I, 803-18. **5.** IV, 534. 552.
- Hyllested og Venslev. **2.** V, 660-1. **3.** VI, 577-9.
- Hyllinge og Lyngby. **3.** V, 318-9.
- Højby. **2.** IV, 766-9. **5.** IV, 218-28.
- Højelse (og Lellinge). **5.** IV, 720.
- Høje-Taastrup. **4.** I, 420.
- Hørby. **3.** VI, 391-2.
- Høve og Flakkebjerg. **2.** V, 468-9. **3.** II, 345-62.
- Haarlev og Himlingøje. **3.** II, 8-15.
- Haarslev og Tingjellinge. **1.** I, 510-23. **4.** VI, 662-701.
- Jyderup og Holmstrup. **2.** VI, 385-7.
- Jyllinge og Gundsømagle. **4.** I, 784-93. II, 350-68.
- Jørlunde, s. Hjørlande.
- Kallehave. **3.** III, 131.
- Kalundborg. **2.** V, 152-66. **3.** I, 673-4. II, 365. 441-4. **4.** VI, 178-88.
- Karebæk. **2.** I, 94. V, 465-6.
- Karise og Alslev. **5.** II, 239.
- Karlebo. **2.** IV, 385-6. 680.

IV Bidragene til Sjællands Stifts Kirke- og Præstehistorie.

- Karlslunde og Kagstrup.** 2. IV, 392-3. VI, 185-6. 3. III, 129. 5. IV, 808.
- Kirke-Helsinge og Drøsselbjerg.** 1. II, 265-75. 2. V, 507-8. 4. I, 371-9.
- Kjeldby.** 2. V, 332-5. 340-1. 4. V, 148-66. VI, 241-53.
- Kjøbenhavn.** 2. V, 418-24. 3. I, 471-2. 4. II, 733-8.
- Frue K.** 3. I, 389-502. III, 777-807. IV, 28-9. 4. I, 197-207. 440-52. II, 310-7.
- S. Peders (Petri) K.** 2. III, 143-51. V, 497-9. VI, 408-10. 5. IV, 498-9.
- Helligaands K.** 2. V, 501-3. 3. III, 775-7. 4. II, 4-5. 5. IV, 501-2. 504-8.
- Nicolai K.** 3. VI, 677-705. 4. V, 14-6. 5. IV, 502.
- Holmens K.** 3. I, 229-31. 5. IV, 502-3.
- Trinitatis K.** 5. IV, 323-36. 500-1. 508-10.
- Garnisons K.** 5. IV, 403.
- Kastels K.** 2. II, 799-812.
- Slots-K.** 2. I, 152-3. III, 151-4.
- Waisenhus-K.** 1. I, 122-4. 4. II, 687-97. III, 26-96. 518-62. VI, 728-47. 5. III, 436-7.
- Vartov.** 2. V, 565-7. 5. II, 776-82.
- K. udenfor Nørreport.** 2. I, 353-87.
- Pesthusets K.** 5. IV, 551-2.
- Ladegaardens K.** 5. IV, 552.
- Vor Frue Latinskole.** 3. III, 8-9.
- Christianshavns (Frelser) K.** 2. III, 154-8. 5. IV, 503. 525-33.
- Kjøge.** 2. III, 174-7. VI, 36-65. 209-39. 4. II, 241. 255-7. V, 503-22. 5. III, 262-5.
- Kjæng.** 3. III, 119.
- Kongsted.** 3. II, 362-4. III, 241. 5. II, 598.
- Kornerup og Svogerslev.** 3. II, 28. V, 393-436. 529-72. VI, 805-7.
- Korsør og Taarnborg.** 3. I, 675-6. V, 353-92. 797-800.
- Kregome og Vinderød.** 3. V, 436. 5. II, 774-6.
- Krummerup og Fuglebjerg.** 3. V, 347-8.

- Kundby. 2. V, 435-7. 3. II, 16-20.
 Kyndby og Krogstrup. 2. V, 429-30.
 Ledreborg Kapel. 4. IV, 623-9.
 Ledøje og Smørum. 3. II, 631-40. 4. III, 325-44. 5. I, 765-6.
 Lundforlund og Gjerlev. 3. III, 141.
 Lyderslev og Frøslev. 2. V, 175-9.
 Lyngby, Kongens. 2. V, 627. 3. III, 708-20. V, 770-1. 5. II, 791-5. IV, 647-62.
 Lyngby og Braaby. 1. I, 283-5. 2. V, 473.
 Magleby (Hollænderby) p. Amager. 2. III, 158-60. 4. I, 663-8.
 Magleby p. Møen. 2. V, 336-7. 340-1. 4. V, 683-703. VI, 278-86.
 Magleby v. Skjelskør. 2. V, 302-5. 4. IV, 49. 417-29.
 Magleby og Holtug. 5. III, 810-1. IV, 564-6.
 Marvede og Hyllinge. 2. V, 448-50.
 Munkebjergby og Brumme. 4. I, 639.
 Nestelsø og Mogenstrup. 3. III, 133.
 Ny Hollænderby. 2. III, 161-3. 5. IV, 522-38.
 Næsby og Tyvelse. 2. V, 651-3. 5. IV, 409.
 Næstved. 2. I, 94. II, 642-62. III, 173-4. IV, 763-6. V, 492-3. 505-7. 648-50. 697. 4. I, 793-4. IV, 563-82. 5. IV, 410. 554-6.
 Nørre-Jerløse og Kvandløse. 2. V, 689-93. 3. II, 440-2. 5. III, 597-9.
 Ondløse og Søndersted. 3. II, 395-420. 5. III, 599-600.
 Ourø. 3. V, 315-22.
 Pedersborg og Kindertofte. 4. V, 408-44.
 Præstø og Skibbinge. 2. III, 615-23. VI, 269-71. 3. III, 696-8. 4. II, 193-230. VI, 131-6. 545-69.
 Raklev. 3. II, 280-94.
 Ramløse og Annise. 2. I, 153. V, 465. VI, 695-6.
 Refsnæs. 2. III, 455-8. 3. II, 30. 371.
 Rerslev og Ruds-Vedby. 3. II, 216-7.
 Ringsted og Benløse. 3. III, 474-8. 4. II, 751-6.

VI Bidragene til Sjællands Stifts Kirke- og Præstehistorie.

- Rislev og Fensmark. 5. IV, 408. 410-1.
Roholte. 3. II, 362-4.
Roskilde. 3. III, 371-9. 4. I, 749-57. II, 492-530. III, 346-72. 622-5. VI, 445-97. 5. III, 218-29.
Domkirke. 2. II, 111-27. 323-8. 340-51. 557-600. 766-84. III, 47-72. IV, 165-74. V, 401-9. 582-90. 654-6.
3. IV, 660-96.
Frue K. 3. I, 213-23. 5. III, 251-61.
Rødovre. 3. II, 334-44. s. Brønshøj.
Rørby. 3. II, 15-6. 29-33. 451-4.
Sejrø. 2. V, 697-700.
Skamstrup og Torbenfeld. 2. V, 481-4. 3. II, 622-9.
Skiby. 3. III, 476-8.
Skjelskør. 2. VI, 685-7. 3. I, 665-7. 4. IV, 434-5. 5. IV, 557-64.
Skjævinge og Gjøløse. 2. II, 413-5.
Skjorpinge og Faardrup. 5. IV, 557-64.
Skuldelev og Selsø. 3. I, 664-5.
Slagelse. S. Mikkel K. 3. I, 654-6. 671-2. IV, 495-8.
4. III, 203-10.
S. Peders K. 2. V, 659-60. 4. IV, 379-91. V, 800-3.
Slaglille og Bjernede. 2. V, 474-5. 480. 4. I, 121-4.
Slagslunde og Ganløse. 2. I, 114-6. 3. V, 219-20.
Slangerup og Uvelse. 3. III, 20-46. 72-3.
Slotsbjergby og Sludstrup. 1. I, 464-72. 541-4. 2. II, 1-19.
Snesere. 3. III, 132. 4. VI, 379-86.
Snoldelev og Tune. 2. V, 186-7. 3. III, 212-3. 4. II, 535-8.
5. IV, 626.
Soderup og Eskildstrup. 2. V, 694-5. 4. VI, 65.
Sorø. 1. I, 655-61. 2. III, 172-3. V, 459-60. 474-5. 478-9. 481. 4. IV, 443-5. V, 522-43.
Spjellerup og Smerup. 3. II, 24-5. 5. II, 599-600.
Stege. 2. V, 494-5. VI, 696-7. 3. III, 494-507. 4. II, 308-10. III, 199-201. V, 292-8. VI, 93-130. 5. I, 126-33. 239-64.
Stenmagle og Stenlille. 2. IV, 393-5.

- Storehedinge. 5. I, 561-70. IV, 806-7.
 Strøby. 5. III, 810.
 Syv, s. Gadstrup.
 Søllerød. 3. I, 663. III, 788. 815-28. 5. IV, 429-34.
 Sønderup og Nordrup. 3. II, 214-7.
 Sørbymagle. 3. I, 654.
 Tersløse. 2. V, 660.
 Thorslundemagle og Ishøj. 3. I, 677-86.
 Tikjøb. 2. V, 689. 5. I, 335.
 Tjæreby ved Skjelskør. 4. IV, 44-5.
 Torup. 2. VI, 198-208. 5. I, 335.
 Tostrup og Uggerløse. 2. V, 445-6. 462-4. 3. II, 376-8.
 Tølløse og Aagerup. 3. II, 381. 391. 420-36. 5. III, 589-605.
 Udby og Ørslev. 2. VI, 607-8. 779-94. 3. I, 555-7. II, 264-5.
 Ude- og Oppe-Sundby (Frederikssund). 3. III, 79-93. 5. IV, 616.
 Ulse og Frerslev. 2. V, 696-7. 5. II, 600-1.
 Vallekilde og Hørve. 4. VI, 66-70.
 Vallensved. 3. II, 23-4. 4. III, 194.
 Vallø Hospital. 4. VI, 73-90.
 Vejle og Vesteregesborg. 3. III, 138-9.
 Vemmelev og Hemmershøj. 2. V, 308-10.
 Vemmetofte. 3. III, 643. 5. III, 790.
 Vester-Egede. 2. V, 697. 3. VI, 797-802. (s. Øster-Egede).
 Vigersted og Kværkeby. 3. II, 34-48. 55-60.
 Vindinge v. Roskilde. 3. I, 237-40.
 Vindinge (Fuirendal). 2. I, 95.
 Vordingborg. 2. V, 677. 3. III, 10-18. 53-71. 448-56. 5. II, 627-36.
 Vørslev og Jordløse. 4. I, 111-16.
 Æbelholt Kloster. 4. I, 481-93.
 Ølsemagle og Lellinge. 2. IV, 398-9.
 Ørslev og Bjerre. 2. V, 446-8. 4. IV, 51-2. 436-7.
 Ørsted og Daastrup. 2. V, 339-40.

VIII Bidragene til Sjællands Stifts Kirke- og Præstehistorie.

Øster- og Vesteregede. 1. I, 124-36. 3. V, 340.

Øster-Egesborg. 3. I, 676.

Færøerne. 2. VI, 464-503. 3. I, 779-80.

Grønland. 3. V, 573-82. 4. I, 758-64. 5. III, 468-504.

IV, 316-22.

London, dansk-norsk Menighed. 5. II, 758-65.

Vestindien (dansk). 3. II, 54-5. 65. 68-9. 4. II, 54-100.

5. II, 293-317. III, 144-80.

Ostindien (Trankebar). 5. III, 78-97. IV, 619-20.

Guineakysten. 3. V, 528.

Feltpræster. 2. I, 103. 107. 3. II, 630. III, 492-4. 643.

5. I, 267-8. III, 209-10. 577-81.

Skibspræster. 3. II, 629-30. 664-5. IV, 345-50. 4. IV,

550-62. 5. II, 129-43. IV, 663-89.

Nogle Afgifter i den ældste danske Kirke.

Af cand. theol. **Jørgen Lundbye.**

I en organiseret Kirke vil Spørgsmaalet om dens Tjeneres Underhold altid melde sig med Krav paa Løsning, fordi det er et af dens Livsspørgsmaal. Kristi Ord til Apostlene, da han sendte dem ud paa deres første Missionsrejse: at de ikke skulde have Guld eller Sølv med, fordi en Arbejder er sin Løn værd (Matth. 10.) — lægger klart nok Underholdspligten over paa Menigheden. Vi ser da ogsaa overalt, hvor en Missionskirke træder over i de organiserede Folkekirkers Række, at der træffes Bestemmelser om, hvorledes Menigheden skal underholde sin Præst og vedligeholde sin Kirke. Disse Kirkeafgifter maa vi tænke os, at Menighederne fra først af har paataget sig som en frivillig Ydelse, der ikke kunde inddrives ved den verdslige Magts Hjælp, men som alligevel kunde danne en nogenlunde sikker Grundstamme i Præstens Lønning. Denne forøgedes derpaa i nogen Grad ved Betaling for de enkelte kirkelige Handlinger.

Kirkeafgifternes oprindelige Ordning i vort Fædreland har hidtil ikke været Genstand for en omfattende Undersøgelse eller samlet Fremstilling. En saadan vil imidlertid frembyde en ikke ringe Interesse for vor Kirkes ældste Historie og Udvikling.

Da nu hverken vore ældste Kirkelove eller Landskabslove omtaler Sognefolkens Afgifter til Præst og Kirke, maa vi søge til andre historiske Kilder angaaende Oplysning om dette Spørgsmaal.

Fra Adam af Bremen erfarer vi, at Tiende ikke var indført i Danmark paa hans Tid, hvorfor ogsaa hver enkelt kirkelig Handling maatte betales dyrt, som f. Eks. Daab, Konfirmation, Indvielse af Altere og Præster; han slutter med den Bemærkning: »Baade Sygebesøg og Ligbegængelse, alt er tilfals«. (Adam III, 70; IV, 30.)

Efter Adams Mening skulde altsaa Præsternes Indtægter udelukkende have bestaaet i de saakaldte Stolgebyrer. Dette forholder sig utvivlsomt ikke rigtigt. Fra Kirkens ældste Dage spores flere aarlige Afgifter, som maa have udgjort en ikke ubetydelig Del af Præsteskabets Lønning, om de end langt fra kunde erstatte Tienden.

I Henseende til disse Afgifter har den danske Kirke oprindeligt adskilt sig fra den øvrige Fastlandskirke, hvor Tienden dannede Grundstammen i de kirkelige Afgifter. Derimod frembyder den angelsaksiske Kirke og, under Indflydelse fra den, den norske Kirke den samme Særstilling som den danske i Spørgsmaalet om Kirkeafgifternes Ordning.

I Knud den Stores og flere af hans engelske Forgængeres Love omtales som aarlige Afgifter til Kirke og Præst: Plovalmisse, Kvægtiende, Frugttiende, Romapenning, Kirkeskat, Lysskat og Sjæleskat. De vil blive omtalt i det følgende i Forbindelse med de danske Afgifter, forsaavidt disse har deres Forbillede i de angelsaksiske.

A. Plovskat.

En Afgift af dette Navn betaltes til Gejstligheden i Danmark Side om Side med den kongelige Plovskat, fra hvilken den er let at skelne. Om denne Skat paa Plove eller Forspand er tidligere den Formodning fremsat, at den her i Landet først er benyttet af Kirken¹⁾. Medens vi hører om den som en kongelig Afgift allerede 1169, da Rygboerne af Valdemar den Store blev forpligtet til at svare aarlig

¹⁾ Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog pag. 208 og Kofod Ancher: Lovhistorie II, 4. Sidstnævnte Forfatter antyder et Slægtskab mellem den angelsaksiske og den danske Plovskat.

40 Denarer Sølv af hvert Plovspand¹⁾, saa finder vi imidlertid først den kirkelige Plovskat omtalt i Slutningen af det 13de Aarhundrede i Listen over Ribekannikernes Indtægter. Den deri omtalte Plovskat (denarii aratrales) ydedes af de 4 Sysler, Hard-, Varde-, Jælling- og Almindsyssel med »ca. 20 ƒ og mere« omkring Pinse eller tidligere²⁾. Prof. Steenstrup har efter denne Opgivelse beregnet den kirkelige Plovskats Størrelse til ca. 2 Denarer af hver Plov og tillige fremhævet som et Bevis for, at disse denarii aratrales er den kirkelige Plovskat, at den Plovskat, Valdemar II gav Biskoppen i Ribe for Afstaaelsen af Møntretten, ikke havde udstrakt sig til Jælling Syssel, samt at Møntretten allerede var tilbagegivet Biskoppen 1280, hvorved hans Ret til Plovpengene ophørte (Studier, 210 Note). Man vil til dette Bevis kunne føje et, som det forekommer mig, ikke ringere i den Kendsgerning, at den ovennævnte Plovskat kun beløb sig til ca. to Denarer af hver Plov, hvorimod den kongelige Plovskat, hvor den udtrykkelig omtales som saadan, altid opgives til et langt større Beløb; i Aarene mellem 1251 og 1325 fra 1 Øre (30 Denarer) til 1 ƒ Sølv³⁾. Den her omtalte Plovskat kan altsaa kun have været den kirkelige. Det maa antages, at denarii aratrales ydedes over hele Landet. Den omtales nemlig som en almindelig Afgift paa Reformationstiden i den københavnske Reces af 1536⁴⁾ og i Vormordsens Forslag til Lønning for Gejstligheden i Lunds Stift⁵⁾, under Navn af Plovkorn og Plovbrød. Ogsaa i Fyns Stift maa Skatten have eksisteret; der nævnes saaledes i Aaret 1495 et Sognevidne om Plovbrød, der skulde svares af en Gaard i Haarslev Sogn⁶⁾. Dens Tilstedeværelse

¹⁾ Saxo: Gesta Danorum XIV, 834 (ed.: Müller).

²⁾ »de denariis minoribus aratralibus in harthæsysæl, warwithsysæl, ialingsysæl et almundsysæl ca. 20 ƒ vel amplius circa festum pentecostes vel prius« (Ribe Oldemoder, p. 71).

³⁾ Steenstrup: Studier, 212.

⁴⁾ Rosenvinge: Gl. danske Love, IV, 165.

⁵⁾ Ny kirkeh. Saml. II, 705.

⁶⁾ Vedel Simonsen: Rugaards Hist. I, 2, 37.

som en gammel Afgift i Jylland godtgøres af en Del Kongebreve; saaledes af Kong Hans's Brev 1490 »til menige Bønder, til Hospitalet udi Mariager liggende, om Plovkorn, Havre og anden Del, de pligtige ere at udgive«¹⁾, af Frederik I's Brev 1526, hvori det befales, at Hospitalet skal optage syge Mennesker, der findes i det Herred, som dertil giver deres Plougkorn²⁾, af kgl. Fundats 1558 for Hospitalet i Randers, i hvilken der blandt Gaver til Hospitalet nævnes »Plovhavre af Hovlbjærg Herred, som hidtil haver været ydet til Aarhus Hospital«³⁾. Kristian III befalede Bønder i Vendelbo Stift og Aarhus Len samt i Rinds Herred og Hindsted Herred at yde »det af tidligere Konger til slige syge bevilgede Plovkorn, en Skæppe af hver Plov« til det almindelige Hospital i Aalborg. Tidligere var det ydet til Kongens og Kronens Hospital og spittelske Hus i St. Jørgens Gaard i Aalborg⁴⁾. Medens der kan være nogen Tvivl om, hvorvidt det sidst anførte Plovkorn kan have været identisk med den oprindelige, kirkelige Plovskat, over hvilken Kongerne i den katolske Tid næppe har haft Dispositionsret, tør vi derimod med nogen Føje se den kirkelige Plovskat i Plovkornet til Hospitalet i Randers samt i den Spetalhavre eller det Plovkorn, der ydedes af 7 Herreder til St. Katarine Gaard i Aarhus; fra 1541 betaltes det i Sorte Brødre Kloster og anvendtes alene »til syge og fattige Folks Nytte, Gavn og Ophold«⁵⁾.

De her anførte Oplysninger om Plovkorn giver dette Karakteren af en fast aarlig Afgift, en pligtmæssig Almisse til syge og fattige. Dette kaster formentlig Lys over den ældste Plovskats Karakter, saaledes at denne ogsaa oprindelig har været en Plovalmisse til Kirkens fattige, dette Ord dog her taget i udvidet Betydning, omfattende tillige

¹⁾ Danske Magasin I, 6, III.

²⁾ Ny kirkeh. Saml. IV, 31.

³⁾ Rørdam: Kirkelove I, 548.

⁴⁾ Rørdam: Kirkelove I, 193.

⁵⁾ Rørdam: Kirkelove I, 184.

Kirketjenerne. Hvad der kunde styrke denne Opfattelse, er Plovskattens ringe Størrelse; den er omtrent den samme i Slutningen af det 13de og midt i det 16de Aarhundrede, henholdsvis 2 Denarer og 1 Skp. Korn. I det 13de Aarhundrede har Prisen paa en Skæppe Byg sikkert været 2 Denarer. I Skaanske Lov opgives nemlig Prisen paa en Skp. Byg til 1 Penning (Denar)¹); i Løbet af det følgende Aarh. kan dennes Værdi være sunket til det halve. Det bliver saaledes sandsynligt, at Plovskatten oprindeligt har været ansat til en Skp. Korn af hver Plov. Den betales i Følge Ribe Oldemoder »circa festum pentecostes vel prius«. Der er ingen Grund til at antage, at denne Termin ikke skulde være den oprindelige. Skattens Betalingstermin faldt altsaa mellem Paaske og Pinse.

En Skat af samme Navn omtales, som før nævnt, blandt den angelsaksiske Kirkes Afgifter. Da Ligheden mellem den danske og den angelsaksiske Plovskat ingenlunde indskrænker sig til Navnet alene, skal denne sidste her kortelig skitseres. Dens angelsaksiske Navn er »suhl-ælmesse«²) eller ælmesfeoh³), Plovalmisse el. Almissefæ; den beregnedes af en Plovs Land, d. v. s. saa megen Jord, som kunde dyrkes med et Plovspand⁴), og betales af hvert saadant Stykke Jord med 1 Denar i Tiden mellem Paaske og Pinse.

En Sammenligning mellem den danske og den angelsaksiske Plovskat giver altsaa det Resultat, at de stemmer overens foruden i Navn tillige i Karakter (af Almisse), i Størrelse (dansk: en Skp. Korn, angelsaksisk: 1 Denar,

¹) Skaanske Lov 14, 3 (ed. Thorsen).

²) Cnut I, 8; Æthelred V, 11; VI, 16. Den latinske Oversættelse af Lovstedet kalder Afgiften »elemosina carucarum; se Schmid: Gesetze der Angelsachsen, 259.

³) Schmid: Gesetze, 372.

⁴) »de qualibet caruca juncta inter Pascam et Pentecosten unum denarium, qui dicitur Plov-Almes«, Schmid: Gesetze, 659. Om »caruca juncta« = Plovspand, se Taranger: Den angelsak. Kirkes Indflydelse på d. norske, 284.

Kornets Pris) og i Betalingstermin (mellem Paaske og Pintse). Endelig maa det fremhæves som et meget væsentlig Lighedsmoment, at saavel den danske som den angelsaksiske Plovskat benytter samme Beregningsmaade, nemlig af hver Plov eller Plovspand. Det forekommer mig nemlig indlysende, at naar Valdemar I krævede Skat af hvert Forspand (el. Plovspand) paa Rygen, saa maa Forspandet have været den oprindelige Beskatningsenhed i Danmark.

At denne slaaende Lighed mellem den danske og den angelsaksiske Plovskat ikke kan være nogen Tilfældighed, derfor borger tilstrækkelig det stærke angelsaksiske Element, der tilførtes den danske Kirke paa Knud d. Stores Tid, da Kirkens Organisation paabegyndtes. Er Skatten end ikke ligefrem vedtaget paa Tinge under Knuds Forsæde, saa er det næppe Tvivl underkastet, at den er bleven indført lidt efter lidt af Knuds engelske Biskopper i Skaane, Sjælland og Fyn og derfra forplantet til Jylland.

B. Kirkeskat. (Marieskud).

I Aaret 1138 fik St. Knudsbrødrene i Odense som en Erstatning for Tabet af Jurisdiktionen over St. Albans Kirke tilstaaet »certos duarum librarum redditus a quibusdam agris, qui solvebantur Basilicæ Albanianæ«, en Afgift, som kort efter opgives til 4 p ¹⁾. Udtrykket »visse to Punds Afgifter af nogle Marker« er vel meget ubestemt, men dog sikkert Udtryk for en Kornafgift til St. Albans Kirke. Om denne Afgift muligvis skulde være beslægtet, eller endog identisk med et, andetsteds omtalt, Marieskud til Vor Frue Kirke²⁾, kan ikke afgøres³⁾. Marieskudet er den ældste Kirkeskat i Danmark, som Kilderne omtaler. Det blev oprævet over

¹⁾ Script. rerum Danicarum I, 273.

²⁾ Jørgensen: D. nordiske Kirkes Grundlæg., 547.

³⁾ For denne Formodning taler Vedel Simonsens Beretning om, at St. Albans Kirke rimeligvis stod under Vor Frue Kirke som en Annekskirke. (Vedel Simonsen: Odense I, 1, 61.

hele Jylland, paa Fyn, Laaland, Falster og de mindre Øer samt paa Bornholm, fra hvilke Landsdele det i Midten af det 13de Aarhundrede betaltes til St. Knuds Kirke i Odense; dette fremgaar af Pave Innocens IV's Stadfæstelsesbrev af 18de Febr. 1245 paa St. Knuds Brødrenes Privilegier¹⁾, blandt hvilke der nævnes »Afgifter, der gaar til eders Monasteriums Bygning, hvilke kaldes St. Marie Penninge« etc.²⁾.

Absalon skænkede Marieskudet af Sjællands Vestre- og Middelsyssel til St. Bents Kloster i Ringsted; denne Gave blev stadfæstet tilligemed en Del andre Privilegier af Pave Cølestin III 1192. I Pavebrevet kaldes Marieskudet en Kollekt, en Pengeindsamling, hvilket unægtelig er et svagere Udtryk for en bestemt Afgift, end »reditus«, som Skatten ellers kaldes (se nedenfor). Selv om Udtrykket ikke skulde hidrøre fra en Unøjagtighed af den pavelige Skriver, saa maa det dog anses for givet, at det sjællandske Marieskud var en fast Afgift ligesom det jyske og fynske. Udtrykket Kollekt lod sig iøvrigt forklare, hvis vi havde Lov til at antage, at Skatten er indsamlet af Sysselprovsten³⁾. Siden Absalon skænkede Marieskudet bort, maa det have været en aarlig Afgift af en nogenlunde bestemt Størrelse. Der nævnes intet om et Marieskud fra Sjællands Østersyssel; men det er dog sandsynligt, at Afgiften ogsaa er svaret derfra⁴⁾.

¹⁾ »reditus ad fabricam monasterii vestri spectantes, qui dicuntur denarii St. Marie in Feonia, in Jutia, Halso, Erræ, Toslandiæ, Laglandiæ, Laalandiæ, Falstera cum Burgunderholm« (Thorkelin: Diplomatar. I, 149).

²⁾ A. D. Jørgensen mener, at Knudsklosteret har »arvet« Marieskudet »som saa meget andet« fra det ældre Fruekonvent i Odense. (Ny kirkeh. Saml. V, 871).

³⁾ I Cølestin III's Brev hedder det: »illas duas collectas, quas appellamus Knuts scut et alteram scilicet sanctæ Mariæ scut de duabus susle«. (Thorkelin: Diplom. I, 29; jfr. Danske Magas. I, 69).

⁴⁾ Jørgensen mener saaledes, at det Margreteskud, som Absalon skænkede vor Frue Kloster i Roskilde, simpelthen er et andet og senere Navn for Marieskudet af Sjællands Østersyssel. (Ny kirkeh. Saml. V, 872; jfr. Thorkelin: Diplom. I, 219 og 233).

En lille Del af Marieskudet i Jylland betaltes endnu ved Aar 1300 til Domkirken i Ribe, nemlig fra de 3 Herreder Frøs, Kalvslund og Gørding, med ialt 11 Øre Korn¹). Det anvendtes som Lønning til Kirkeværgen. Af Plovtalslisten i Liber census Daniae ses, at Middeltallet af Plove i et sjællandsk Herred paa Valdemar Sejrs Tid var ca. 311. Hvis vi anvender det samme Middeltal for et jysk Herreds Antal Plove, kan disse for de 3 nævnte Herreders Vedkommende anslaaes til ca. 400 Plove, idet nemlig Frøs og Kalvslund dengang var et Herred og Gørding kun var en Del af Malt Herred (se Trap: Danmark). Denne Beregningsmaade fører til det Resultat, at der er betalt ca. 1 Penning af hver Plov i Marieskud, hvilket i Kirkens ældste Tider svarede til en Skæppe Korn. Beretningen om de 3 Herreders Marieskud faar forøget Interesse derved, at Ribe Olde-moder, som omtaler Marieskudet blandt Domkirkebygningens (Vor Frue Kirkes) Indtægter, kort i Forvejen har anført Plovskatten (denarii aratrales) af samtlige Stiftets 4 Sysler som henhørende under Kannikernes Indtægter. Hermed er givet, at Plovskat og Marieskud er to forskellige, hinanden uvedkommende, kirkelige Afgifter. Dette maa fastholdes, selv om det skulde vise sig, at de stemmer overens i Størrelse og Beregningsmaade.

Ribe Domkirke, ecclesia St. beatæ Virginis, brændte 1242²). Da Biskop Esger nogle Aar senere tog fat paa dens Genopførelse (1249), opfordrede han Beboerne i Almind Syssel til at bidrage dertil med den Motivering, at I ifølge Forgængernes gamle Gudfrygtighed er forpligtede

¹) Marie stuth in tribus hæræth, scilicet frøshæræth, calslundhæræth et gyringhæræth, deputatum est pro labore tutoris ecclesie, scilicet X ore annone ad minus preter hoc, quod collectoribus superest, videlicet XVI solidi siliginis et IV solidi auene de calslundhæræth et frøshæræth, item de gyringhæræth VIII solidi siliginis et II solidi auene. Item Marie ost de jalingssysæl. (Ribe Olde-moder, 87).

²) Terpager: Rippe Cimbr. 730.

til at understøtte den nævnte Kirke med en Skæppe Korn af hver Plov og en Ost af hvert Hus¹⁾.

Denne Forpligtelse viser tilbage til en ældre Afgift til Domkirken, som imidlertid ikke længere betaltes til denne, men nu atter krævedes i det ekstraordinære Tilfælde, da Kirken paany skulde opføres. Der kan næppe rejses Tvivl om, at det er Almind Syssels Marieskud, vi her har med at gøre. 1245 havde Paven stadfæstet Odense St. Knuds Brøders Ret til Marieskudet fra Jylland (se foran); Biskop Esger kunde derfor kun opfordre Syslets Beboerne til frivillig at paatage sig Udredelsen af det til Ribe-Kirken ved denne Lejlighed. Her fremtræder iøvrigt en Lighed mellem Marieskudet og Plovskatten baade i Beregningen efter Plove og i Størrelse. Der er dog intet mærkeligt heri; ogsaa andre kirkelige Afgifter beregnedes efter Plove eller i Korn (se følgende Afsnit). Almind Syssels Afgift viser en slaaende Parallel til Marieskudet fra de 3 nævnte Herreder; begge er Kornafgifter; lige efter Kornafgiften nævnes begge Steder henholdsvis »en Ost af hvert Hus« og »Marieost«; begge regnes til Domkirkens Indtægter²⁾.

Tiden for Marieskudets Betaling omtales intetsteds; men da det var en Kirkeskat, og en saadan senere i Form af Tiende blev ydet til Martinsmesse, maa vi maaske i denne søge Terminen for Marieskudets Betaling.

Som vi har set, var Marieskudet i det 13de Aarhundrede fra hele Landet samlet paa 2 eller 3 Hænder, nemlig paa St. Knudsbrødrenes i Odense og St. Bents Klosters Munkes i Ringsted, samt muligvis Vor Frue Klosters Nonners i Roskilde. Dette er selvfølgelig ikke det oprin-

¹⁾ Terpager: Ripæ Cimbr. 652.

²⁾ I Biskop Ulrik Stygges *decreta Arhusiensia* (1443) anføres en Afgift, Mariebyrd, hvoraf Halvdelen tilfaldt Præsten, den anden Halvdel deltes mellem de fattige og Kirketjenerne (Thorkelin: Saml. af Danske Kirkelove, 54). Denne Afgift har i Følge sin Karakter af Almisse næppe noget tilfælles med Marieskudet. Jfr. Script. Rer. Dan. VI, 422.

delige Forhold, men en, vistnok temmelig vilkaarlig, Ændring af et ældre, hvad den pavelige Konfirmation af de to Klosters Privilegier noksom bekræfter.

Marieskudet var oprindeligt en Kirkeskat, som hvert Sysseles Beboere har betalt til den gamle Moderkirke, Sysselekirken. Thi for det første ser vi af Absalons Gavebrev til Ringstedklosteret, at Marieskudet var en Skat fra Syslet; af Esgers Brev fremgaar, at denne Sysseleskat var en Afgift til Syslets gamle Hovedkirke; endelig maa det erindres, at den første Kirke i hver stor By i Almindelighed var indviet til »Vor Frue« som den fornemste af alle Helgener¹⁾, i hvilken Omstændighed vi maa søge Forklaringen til, at denne ældste Kirkeskat fik Navnet Marieskud (denarii St. Marie).

En lignende Afgift maa antages at være ydet til de yngre Sognekirker, efterhaanden som disse fremtraadte som kirkelige Midtpunkter for selvstændige mindre Sogne²⁾. Syslet har været det oprindelige Sogn, som tidlig er blevet delt i mindre Sogne, eftersom Trangen dertil voksede. Det gælder saaledes ogsaa om danske Forhold, hvad Prof. Steenstrup har paavist om norske, nemlig, at Fylket oprindeligt kun er et Sogn; og paa den anden Side, at hver Gaardkirke har sit Sogn, saa at de samme Mænd hører til forskellige Sogne, et videre og et snevrere³⁾, — kun at i Danmark Fylke ombyttes med Syssele⁴⁾.

Med Sikkerhed kan ikke opgives den Tid, da Marieskudet unddroges Sysselekirken for at gaa over i Biskoppens Hænder. At det nemlig var havnet der, inden de to Klostre fik det tillagt, ses klart deraf, at Biskop Absalon disponerede over det. Muligvis er Forandringen sket ved Domkapitlernes

¹⁾ Vedel Simonsen: Odense I, 1, 44.

²⁾ I Nørre Halland betaltes 1539 den Kirken tillagte Tiende med 1 Skp. Korn af hver Mand i Sognet efter gammel Sædvane (Ny kirkeh. Saml. II, 712).

³⁾ Steenstrup: Studier, 24.

⁴⁾ Naar vi finder Udtrykket »parochia« brugt om hele Roskilde Stift, maa dette Udtryk her tages i udvidet Betydning = Diokese. (Regesta Diplomat. hist. Dan. I Nr. 60).

Oprettelse, da Syslets kirkelige Tilsynsmand (Sysselevrosten) blev Medlem af Kapitlet¹⁾.

Vi vender os til den angelsaksiske Kirkeskat, som i flere Henseender danner en Parallel til Marieskudet i Danmark.

Dens angelsaksiske Navn er *cyric-sceat*; den omtales allerede i *Ines's Love* (fra ca. 800), er optaget i *Edgars, Æthelreds, Knuds og Henrik II's Love*; den betales til *Martinsmesse* og var en Afgift i Korn. *Knud d. Store* omtaler den i sit bekendte Brev fra Rom, hvori han anbefaler en samvittighedsfuld Opfyldelse af alle Pligter mod Kirken, med følgende Ord: »et in festivitate S. Martini (sc. solvantur) primitiæ seminum ad ecclesiam«. Kirkeskattens Størrelse opgives i *Domesday* til en Hestebyrde Korn (summa annonæ, af 144 Denarers Værdi) af hvert Hid (et Stykke Jord, svarende til det danske Bol), andre Steder i samme til 40 Denarer. I senere Tider blev den ydet ikke blot i Korn eller Penge, men ogsaa undertiden i Fjerkræ. I den normanniske Tid ophørte den at være en almindelig Afgift²⁾. Som noget særlig interessant ved *cyric-sceat*'en maa fremhæves Bestemmelsen om, at den skal betales til den gamle Kirke. Det hedder herom i den *Colbertinske Codex*, *Noten til Cnuts Love I, 10*: »Omne ergo ecclesiasticum donum, quod Angli vocant *chercþanc* (*Codex Harleiana* har i Stedet *kirkescot*), detur antiquis ecclesiis, quod sit persolutum in festivitate Scti. Martini«³⁾. Med Udtrykket »antiquis ecclesiis« skal sikkert forstås de gamle Kirker, der oprindeligt var Mønstre for det større Sogn, hvoraf der senere dannedes flere mindre⁴⁾. For ikke at formindske de ældre Mønstres

¹⁾ Jfr. *Jørgensen: D. nord. Kirkes Grundlæg.*, 527, hvor det omtales, at Præsteskabet ved *Haderslev Kirke*, *Barved Syssels Hovedkirke*, havde Tilsynsret over nævnte Syssels Præster. Dette er et enestaaende Forhold, der ikke kan opstilles som et almindeligt inden *Domkapitlernes Oprettelse*.

²⁾ *Schmid: Gesetze*, 545.

³⁾ *Cnut I, 10* jfr. *Edgar II, 2*, *Schmid: Gesetze*, 261.

⁴⁾ *Schmid's Fortolkning* af *antiquis ecclesiis* kan jeg ikke slutte mig til. Han forklarer det om »Kirker, i hvis Parochi et Grundstykke

Indtægter altfor meget, da de yngre Datterkirker opstod med Krav paa deres Part af de kirkelige Afgifter, har man krævet, at cyric-sceat vedblivende skulde gaa til Moderkirken. Dette er forstaaeligt, da vi i disse Moderkirker utvivlsomt har de saakaldte Mellemmønstre, hvor et vist Antal Gejstlige, maaske Spirerne til senere Tidens Kapitler, havde deres Sæde og modtog deres Underhold.

Det er navnlig den Kendsgerning, at saavel den angelsaksiske cyric-sceat ligesom det danske Marieskud skulde betales til den gamle Moderkirke, der giver os Ret til at parallelisere disse to Afgifter. Et saadant Lighedspunkt kan ikke bero paa rene Tilfældigheder. Forbilledet for Marieskudet maa derfor temmelig sikkert søges i den angelsaksiske cyric-sceat, og vi støder da utvivlsomt atter her paa en af Virkningerne af Knud d. Stores kirkelige Organisationsvirksomhed i Danmark.

C. Voksskat.

Det har hidtil været antaget, at en saadan Afgift til Lys vel fandtes i Norden; men dens Navn er ikke tidligere bleven paavist¹⁾.

I Sagaerne forekommer Ordet ljøstollr og lysitollr om Sognefolkernes Afgift til Belysning i Kirken, og vaxtollr, en Afgift, som erlægges i Voks²⁾. Denne Lysskat (ljøstollr) blev paabudt i Gissurs Tiendelov 1096, men har rimeligvis allerede dengang været en sædvanemæssig Afgift³⁾.

Lysskattens danske Navn er »Woxscoth«. Den omtales blandt Ribe Domkirkebygningens Indtægter (1317), men kun

laa» (Gesetze, 547), hvorved kun vilde være sagt, at cyric-sceat altid gaar til et Grundstykkets Sognekirke, altsaa den yngre Kirke med det snevrere Sogn. Denne Forklaring strider klart nok mod Udtrykket antiquis ecclesiis, der kræver som Modsætning recentibus el. novis eccles., eller eccles. minoribus. Jfr. Tarangers Fortolkning af eald-mynster (anf. Skr. 254).

¹⁾ A. D. Jørgensen: d. nord. Kirkes Grundl., 540.

²⁾ Johnsson: Oldnord. Ordbog.

³⁾ Taranger: anf. Skrift, 289.

som en Kollekt, der indsamledes i Aarets Løb i Kirketavlen. Det fremgaar imidlertid af Omtalen af den i Ribe Oldemoder, at Kollekten har afløst den tidligere aarlige Afgift Woxscoth. I Regnskabet anføres paa Indtægtstiden »denarii, per totum annum congregati per tabulam et pro woxscoth debiti solent deputari pro cera« (p. 101); »pro woxscoth debiti« betyder simpelthen »der skyldes som Voksskat« eller, hvad der er det samme, »der skyldes i Stedet for Voksskat«; Meningen kan kun være, at en tidligere aarlig Afgift under Navn af Voksskat er bleven reduceret til en Pengeindsamling, der skulde anvendes til Vokslys. Afgiften blev tidligere ydet in natura; paa Regnskabets Tid (1317) plejede Penningen at nedlægges i Stedet for Voks (solent deputari pro cera . . . sc. denarii). En saadan Reduktion af Voksskatten er dog ikke foretaget alle Steder i Landet. Vi ser nemlig Biskop Esger af Aarhus 1312 træffe Foranstaltning til dens aarlige Udredelse. Den var bleven forsømt i hans Stift til stor Skade for Gudstjenestens Højtidelighed rundt om i Sognekirkerne. I den Anledning bestemte da Biskoppen, at »Vokskornet«¹⁾ skulde udredes med 3 Skp. Byg aarlig af enhver, der gav Kornafgifter, med 2 Skp. af den, der ikke gav saadanne, og med 1 Skp. af Indsiddere — til Sognepræsten eller hans Vikar. For Kornet skulde der anskaffes Vokslys til Kyndelmisse, hvilket gør det sandsynligt, at Afgiften oprindeligt er bleven ydet omkring eller forud for denne »Lysenes Messe« (2. Febr.). Det bemærkes udtrykkelig om Vokskornet, at det fra gammel Tid er nedlagt i Sognekirkerne til at købe og holde Vokslys for¹⁾.

¹⁾ Det hedder herom i Biskoppens Skrivelse: »Comperto denique, quantum in Diocesi nostra propter defectum cereorum cultus divinus alicubi subtrahitur, et singulares mores de et super annona pro emendis et tenendis cereis in ecclesiis parochialibus antiquitus deputata in singulis parochiis observantur . . . Nos itaque . . . statuimus in his scriptis, videlicet quod quilibet dans pensiones annuales, dabit tres modios ordii. Qui vero non dat pensiones annuales, duos modios ordii. Sed Innestfolk dabit unum modium ordii ad Woxkoorn parochiali Presbytero seu suo vicario

Dette Vokskorn tildømte Biskop Esger senere Præsterne og deres Vikarer til bestandigt Eje¹⁾, hvoraf vi ser, at Afgiften virkelig er bleven ydet. I Aarhusbogens Opgivelse af Kannikernes Indtægter af Præsteembeder, som besørgetes af Vikarer, er Vokskornet udtrykkelig forbeholdt disse²⁾.

Biskop Ulrik Stygges »decreta Arhusiensia« (1443) indeholder en Bestemmelse om Vokskorn, der er en Genoptagelse af Biskop Esgers Bestemmelse (1312). Ogsaa her tildømmes Vokskornet Præsterne alene (solis plebanis), dog med Forpligtelse til at forsyne Kirkerne med de sædvanlige Lys (candelis consvetis)³⁾.

Andre Afgifter, beregnet til Lys, forekommer, uden dog at have noget med Lysskatten at gøre. I Aarhus Stift betaltes f. Eks. ved Kvinders Indledning i Kirken til et Lys af en Mark Voks's Størrelse 12 Penning i sædvanlig ringe Mønt⁴⁾. Ogsaa i testamentariske Gaver til Kirker og Klostre findes Bestemmelser om, hvad der skal anvendes til Lys⁵⁾.

I senere Tider har Gaverne til Vokslus vist ofte langt oversteget den pligtmæssige Afgift. Voksskatten lader sig ikke eftervise i andre Egne af Landet end de 2 nævnte Stifter; alligevel maa den sikkert være bleven ydet i Landets øvrige Stifter⁶⁾; Vokslusene spillede jo som bekendt en Rolle paa de store Fest- og Helgendage. Afgiftens op-

annuatim et integre assignandos, qua predicta annona exemplo Moysi VI candelas cereas . . . in festo purificationis beate Marie semper virginis consecrandas. . . . Script. Ser. Danic. VI, 436.

1) Ser. Ser. Dan. VI, 466.

2) Ser. Ser. Dan. VI, 408.

3) Thorkelin: Samling af Danske Kirkelove, 56.

4) Ser. Ser. Dan. VI, 422.

5) Jfr. Fru Ingeborg, Esbern Snares Datters Gavebrev til Sorø Kloster: Ser. Ser. Dan. IV, 482; jfr. om Jorder, tillagte Jomfru Marie Alter i Skamby Kirke, til Lys paa samme: Vedel Simonsen: Odense I, 2, 53; jfr. Ny kirkeh. Saml. IV, 435 fl., om »Vor Frue Lysning«.

6) Ulrik Stygges decreta siges at være »approbata a coeteris per id tempus viventibus Episcopis«. Thorkelin: Saml. af D. Kl., 51.

rindelige Størrelse kan ikke udledes af ovenstaaende; muligt er det dog, at Biskop Esgers Opgivelse er af samme Størrelse som den oprindelige Voksskat. I Slesvigs Stadsret bestemmes, at hver Bymand skal give Biskoppen 2 gode Penninge til Kyndelmisse; hvis det er Voksskatten, der skjuler sig under denne lille Afgift til Kyndelmisse — hvad der kunde være muligt — saa vilde vi sikkert her have dens oprindelige Størrelse: 2 Penning, hvilket svarer nogenlunde til Biskop Esgers Opgivelse¹⁾.

De angelsaksiske Love nævner ogsaa en Lysskat, leóht-gesceot, der betales 3 Gange aarlig, hver Gang med $\frac{1}{2}$ Penning Voks af hver Hid, Paaskeaften, Allehelgensmesse og Kyndelmesse²⁾. I Æthelreds Love nævnes kun Kyndelmesse som Betalingstermin, og her henstilles det til enhver at yde Afgiften oftere, hvis han har Lyst³⁾. Ogsaa en gammel latinsk Oversættelse til Cnut nævner »festum S. Mariæ Candelarum« som Forfaldsdag⁴⁾.

Baade i Karakter, Størrelse og Termin er der, som man let ser, fuld Overensstemmelse mellem den danske og den angelsaksiske Lysskat. Og selv om vi ikke kan følge den danske Afgift længere tilbage end til det 13. Aarh. af Mangel paa tilstrækkeligt Kildemateriale, saa omtales den paa hin Tid som en gammel Afgift, der i Ribe Stift endog er skrumpet ind til en Kollekt. Den danske Afgifts Alder tør saaledes med fuld Ret regnes fra Kirkens Organisations ældste Tider, enten under Knud d. Store eller Sven Æstridsen, og hvad enten dens Indførelse skyldes Knud eller Sven, er dens Forbillede i hvert Fald angelsaksisk.

D. Jordefærdspenning.

Naar Adam af Bremen nævnede »Ligbegængelse« blandt de kirkelige Handlinger, der var »til Fals« hos Danskerne,

1) Thorsen: Stadsretter, 33 fl.

2) Schmid: Gesetze, 263; Cnut I, 12 o. a St.

3) Schmid: Gesetze, 244.

4) Schmid: Gesetze, 263: vetus versio til Cnut I, 12.

saa kan der naturligvis hermed ikke være tænkt paa Sjælegaverne, der altid var en frivillig Gave; Udtrykket kan kun betegne, at der forlangtes Betaling for Jordpaakastelsen.

En Jordefærdsskat eller Ligskat er altsaa her i Danmark utvivlsomt ligesaa gammel som et ordnet Kirkevæsen. Navnet paa denne Afgift træffer vi tidligst i St. Knuds Gildes Skraa for Odense (fra ca. 1100); heri bestemtes det, at naar en Broder døde, skulde enhver bære sin Penning, som kaldtes »Ligskat«, til det Hus, hvor Liget var¹). At identificere denne Ligskat med Afgiften til Præsten gaar sikkert ikke an; den maa snarest betragtes som én Gildebroders Begraveshjælp ved en andens Jordefærd. Men den Formodning ligger ret nær, at Navnet er laant fra den gejstlige Afgift. For dennes Eksistens vidner, foruden Adam, en anden gammel Kilde. Blandt Ebelholt Klosters Friheder nævnes nemlig, at enhver frit kunde bestemme, at han vilde begravnes paa Klostrets Kirkegaard »salva tamen justitia illarum ecclesiarum, a quibus mortuorum corpora assumuntur«²). Den Kirkernes Ret, som her beskyttes, kan kun dreje sig om Retten til Betaling for Jordspaaakastelsen; altsaa Ligskatten skulde altid betales til afdødes Sognekirke, selv om han ikke jordedes ved den.

Denne Skats Spor er faa. 1335 klager lollandske Præster over den Skade, de led ved den slette Mønt, som blev betalt dem bl. a. ved Begravelser³). Først ved Reformationstiden omtales den ret hyppigt i de kongelige Recesser og Breve, f. Eks. i odenseske Reces af 1527, hvor den tillige med andre Afgifter søgtes afløst med Tiende⁴). Nogle Aar senere opgives den til en fast Taxt af 5 Skil. til Præsten, 5 til Kirken og 3 til Degnen — for hvert Lig⁵). Superintendent Niels Jespersen i Odense søgte 1566 for-

¹) Kofod Ancher: de gl. danske Gilder, 124.

²) Script. Rer. Dan. VI, 136.

³) Kirkeh. Saml. 3. R. VI. 413.

⁴) Ny kirkeh. Saml. II, 695.

⁵) Ny kirkeh. Saml. II, 715: Kr. III's Brev til Skaane,

gæves at faa Afgiften afskaffet¹⁾. Den omtales i Lunds Stifts Landebog 1569 som »funeralia, Lig-Pending eller Jordefærdspenning«, og synes ikke her at have været af nogen bestemt Størrelse²⁾. Under Frederik II blev det paalagt Bønderne i Nyborg Len og paa Langeland (1578) at betale Jordefærdspenge til Kirken og dens Tjenere med den Begrundelse, at det havde »af Arilds Tid altid været sædvanlig«³⁾.

Et enkelt Træk fra det 16de Aarhundredes Begyndelse kunde tyde paa, at Ligskatten skulde betales, inden Liget blev jordet (jfr. de københavnske Skomageres Gildeskraa, hvori denne Bestemmelse forekommer⁴⁾). Om denne Bestemmelse støttede sig paa gammel Praxis, lader sig ikke afgøre, men dog formode⁵⁾.

I de kanoniske Love optræder Ligskatten som en pligt-mæssig Afgift først efter Lateranconciliet 1215⁶⁾. Fra Fastlandskirken kan Danmark altsaa ikke have hentet Forbilledet til den, da den jo allerede var i Brug paa Sven Æstridsens Tid. Derimod indeholder Borgarthingsloven udførlige Bestemmelser om »legrkjøb« og byder, at dette skal være ydet Præsten, inden Liget føres til Kirke, eller at der skal være skaffet Pant eller Kautionist, som er jævngod med Pantet, for »legrkøbets« rigtige Ydelse⁷⁾. Det er ikke usandsynligt, at denne Lov i Princippet afspejler danske Forhold vedrørende dette Punkt. Men de historiske Kendsgerninger peger tydeligere mod England som det Land, Forbilledet til Ligskatten hos os er hentet fra. Denne Afgift havde dér Navnet sawl-sceat (pecunia sepulturæ = Gravpenge); den skulde udredes ved aaben Grav; jordedes et Lig udenfor

¹⁾ Kirkeh. Saml. 3. R, V, 627.

²⁾ Falkmann: Kronans Indkomster I, 142.

³⁾ Rørdam: Danske Kirkelove II, 284

⁴⁾ Købh. Diplom. II, 185; Danske Mag. III, 234.

⁵⁾ Stadfeld: Beskriv. over Randers, 86. Fynske Aktst. I, 39. Ny danske Mag. VI, 54.

⁶⁾ Wetzer u. Welte: Kirchenlexicon, se »Stolgebühren«.

⁷⁾ Borgarthingslag I, 12.

afdødes Sogn, gik Skatten alligevel til den Kirke, hvortil afdøde hørte¹⁾. Dens Størrelse findes intetsteds angivet. En Udtalelse i Cod. Colber. lader formode, at den har rettet sig efter afdødes Formuesomstændigheder²⁾.

Den angelsaksiske sawl-sceat viser unægteligt et nært Slægtskab med den danske. Den foran omtalte »justitia ecclesia« genfinder vi i den angelsaksiske Bestemmelse om, at Skatten altid gaar til afdødes Sognekirke, og de ret vage Konturer af den danske Afgift ses i udpræget Klarhed paa den angelsaksiske. Saavel i Alder som af Karakter synes hin at være et Barn af denne, og A. D. Jørgensen har utvivlsomt taget fejl i sin Hypotese, at den nordiske Hovedtiende skulde have udviklet sig af den angelsaksiske sawl-sceat³⁾.

Denne lille Undersøgelse fremkommer som et Bidrag til Belysning af Virkningerne af Forbindelsen fra Knud d. Stores Tid mellem den angelsaksiske og den danske Kirke. Den vil sikkert kunne suppleres med mange andre, bl. a. fra vor ældste Kirkebygnings Historie, og vil derved kunne vise, at Ansgar og hans Disciple ikke var ene om Æren for at grundlægge og forme Kirken i Danmark. Om denne Undersøgelse blev taget op i større Omfang, vilde vi derved bedre end hidtil blive i Stand at yde vore angelsaksiske Stammefrænder den Ære, der tilkommer dem for deres Andel i den danske Kirkes Grundlæggelse.

¹⁾ Schmid: Gesetze, 263, Cnut I, 13; jfr. Æthelred: V 12, VIII 13.

²⁾ Det hedder herom: »et etiam de substantia sua honoret ecclesiam suam secundum quod ipse est, et sic cum licentia proprii presbyteri transferatur, quo voluerit«. Schmid: Gesetze, 263, Note.

³⁾ Jørgensen: D. n. Kirkes Grundlæg., Tillæg, 67.

Om Lunds Domkyrkas äldsta byggnads- historia.

(Ur ett föredrag vid det kirkehistoriske Selskabs möte
i Lund 21. Sept. 1906.)

Af E. Wrangel.

Professor Ludv. Fenger, som tagit initiativet till detta möte i Lund, hade tänkt att här hålla ett föredrag öfver ofvan nämnda ämne. Efter hans död hafva hans anteckningar ställts till mitt förfogande för ett meddelande idag. Jag skall taga några hufvuddrag därur, och jag gör det med lifligt beklagande, att döden afbrutit denne framstående arkitekturforskares studier till Lunds Domkyrkas byggnads-historia.

Liksom Höyen ansåg Fenger, att den nuvarande kyrkan icke var den samma som den, hvilken enligt det Lundensiska nekrologiet från grunden uppfördes af Knut den helige samt — ehuru ännu icke helt färdig — invigdes 1085. Den kyrka, som var den nuvarandes föregångare, hade stått på samma plats och var sannolikt en enkel pelarbasilika som den i Dalby. Fenger åberopar för denna åsikt flere omständigheter, såsom bl. a. den isländske prästen Jon Ögmundsons besök i Lund 1105 (enligt Biscopa Sögur), hvarifrån både koret och långhuset omtalas. Detta kan icke hafva varit i den nuvarande kyrkan. Denna har emellertid snart efter ärkesätets grundläggning (1103) påbörjats, då man kände behof att efter en större och praktfullare plan ombygga stifts kyrkan. Man grep sig först an med korpartiet, och kryptans hufvudaltare kunde invigas af Asker 1123, de

två sidokapellens altare 1126 och 1131. Askers efterträdare Eskil fortsatte med ifver arbetet, och 1145 och följande år invigdes af honom högkoret och de båda till (de öfre) korsarmarna sig slutande kapellen. Så småningom har man där-efter fått hela tvärskeppet färdigt och så börjat bygga långhusets yttermurar. Jämförelsevis sent har man beslutit sig för att i långhuset införa systemet med hufvud- och bipelare, det s. k. bundna systemet; och Fenger menade, att detta då ännu icke var anlagdt för hvalf, utan blott beräknadt för trätak; hvalfen inslogos först mot 1200-talets midt, efter en brand.

Bland utländska stilfränder till Lunds domkyrka undersökte Fenger särskildt Speyer, med hvilken han fann flere öfverensstämmelser, samt några kyrkor i Norditalien, i Milano och Parma.

Om domkyrkans senare historia finnes af Fenger icke mycket antecknad, utom rörande C. G. Brunius och hans verksamhet; och får Brunius här ett vackert eftermäle.

Vid ett par punkter af det gamla byggnadsverket har Fenger emellertid utförligare uppehållit sig. Så är förhållandet med de märkliga s. k. Finnbilderna i kryptan. Han förkastar här alldeles dr. Fr. Becketts åsikt, att de skulle vara ett slags hedersbilder dem till ära, som genom sin offervillighet bidragit till kyrkans byggnad. Säggen kan väl, menade Fenger, efter kyrkans påbegynnande hafva blifvit lokaliserad till Lund, kanske sedan man byggt på kyrkan i ett par mansåldrar; och hvarför skulle det varit omöjligt att man först då fått lust att gifva den form? Att man icke dragit sig för att i kyrkor framställa onda makter, bevisas bl. a. af drakfigurerna i kryptan i domkyrkan i Freising. Annars, om man i Finnfigurerna icke vill se troll, ligger det nära till hands att antaga ett stenhuggareskämt («en stenhuggervittighet»); och Fenger erinrar i detta afseende om figurerna i korsgången vid Königslutter.

Att det i Lunds domkyrka, liksom i Ribe, funnits ett ciborium, antages af Fenger, som gjort ingående studier

om ciboriets förekomst ännu under den romanska stilperioden. Det är sannolikt, att någon (eller några) af de bågställningar (baldakiner), som stå i korsflyglarna, hört till det gamla ciboriet i Lund; men Fenger har icke funnit säker vägledning för detta antagande i de nu i behåll varande ornamentstenarna.

Slutligen har Fenger undersökt de hypoteser rörande Lunds domkyrkas äldsta ornamentik, som Fr. Seesselberg nedlagt i sitt stora, pretentiösa arbete »Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker«. Fenger fann Seesselbergs funderingar ofta vara lösa hugskott. Det finnes i Lunds domkyrka olika slag af ornament, somliga äro blott något fördjupade ytmönster, andra åter kraftiga fritt utarbetade skulpturformer. De förra finnas i båginfattningarna om kapellfönstren samt i de inre infattningarna omkring norra och södra portalen och kring nedgångarna till kryptan; bilderna i gesimsbågarna öfver (norra och) södra sidoportalen samt bågfälten i båda sidodörrarna visa också samma karakter af »utklippta» ornament. Det andra slaget finns i apsidens yttre kragstenar och kapitäl, å korsflyglarnas bågställningar, i kapitälerna å sidoskeppens halfkolonner, i norra (och södra) portalens yttre bågställning etc. Dessa ornament, med ägg och hjärtblad, jämte kapitälernas täckplattor m. m., visa alldeles tydligt på inflytande från södern. På ett eller annat ställe norr om Alperna, t. ex. i Speyer, ser man några liknande drag; men ingenstädes i hela Tyskland finnas så många dylika antikiserande element som i Lund; »og hvorledes kunne disse italienske motiver være forplantede saa højt mot nord uden gjennem en italieners øje og haand».

I detta sista måste man gifva Fenger alldeles rätt, liksom i hans slutsats (mot Seesselberg): »Det betegnende for Lunde kirke maa ikke saa meget sees i det bundne system som i apsidens arkader, i sideskibenes halvsøjler, i portalerne og pseudobaldakinerne».

I själfva verket är ornamentiken i Lunds domkyrka af

allra största vikt för bedömandet af stilriktning och eventuella inflytelser. Icke blott de mera upphöjda, plastiska ornamenten visa på förbindelser med södern, utan också ytornamenten. Särskildt är det de på olika sätt stiliserade bladformerna, som väcka intresse. Man kan här följa akantusbladet och akantusrankan i en mängd olika utvecklingsriktningar. Det är här särdeles påfallande, att de mönster, som förekomma i tvärskeppets ornament, visa stor öfverensstämmelse med långhusets; ja redan i kryptan finnas antikiserande listverk, som likna de i själfva kyrkan förekommande, men hafva en mer ålderdomlig prägel. Det har tydligen varit samma stenhuggarskola, som utfört arbetena i kor och långhus, åtminstone långhusets sidomurar, hvilka först sträcktes — häri har Fenger nog också rätt — innan skeppsindelningen gjordes och pelarne uppmurades. Man har väl att tänka sig en »opera del duomo» grundlagd redan vid kryptans byggande och alljämt fortsatt, med utbildande af en hög yrkesskicklighet, i flere generationer. Denna Lundensiska stenhuggarskolas verksamhet kan man också spåra flerstädes utanför Lund, såsom Skånes medeltida konsthistoria visat och än mera, vid noggrannare detaljforskning, skall komma att visa.

Särskildt bör emellertid ornamentiken i Lunds domkyrka omsorgsfullt studeras, de olika motiven hvart för sig följas och jämförelser med liknande motiv hos stilfränderna i olika delar af Europa anställas.

Några hithörande undersökningar har jag redan gjort, och jag hoppas få tillfälle att på annat ställe framlägga resultaten.

Här vill jag nu till sist endast tillägga, att icke blott stenarna själfva tala om italienskt inflytande; också historiska förhållanden kunna framdragas, som häntyda därpå. Med den hel. stolen i Rom hade de danske konungarna, liksom biskoparna i Lund, redan på 1000-tallet direkt förbindelse. Så har t. ex. Erik Ejegod flera gånger besökt Italien, och det var just han, som framför alla verkade för

ärkesätets upprättande i Lund. Intet är då naturligare än att han låtit hemföra ritningar och mönster att begagnas vid domkyrkans byggande eller kanske till och med ombestyrt, att konstnärer och handverkare hämtades till Lund från det land, där just då konstverksamheten på nytt lifligt uppblomstrade. Märkligt är det då, att också namnet på den förste byggmästare, som vid domkyrkan omtalas, torde kunna hänvisa på Italien — Donatus.

Præsten Claus L. Clausen.

Et Bidrag til den dansk-norske evangelisk-lutherske Kirkes Historie i Amerika i det 19de Århundrede.

Af P. S. Vig, Luck., Wisconsin.

Forfatteren har i et medfølgende Brev henledt Opmærksomheden paa, at man her til Lands i Omtalen af C. L. Clausen jævnlig gjør sig skyldig i nogen Misforstaaelse, der berigtiges ved nærværende Afhandling. Saaledes naar der i „Kirke-Leksikon for Norden“ I, 599 siges, at Clausen 1843 blev Præst i den „norske Synode“, skjønt denne Synode først 10 Aar senere blev oprettet, eller naar der smst. III, 370 siges, at han „havde sin Indvielse fra den norsk-lutherske Kirke i Amerika“, medens Sandheden er, at han blev indviet af en tydsk Præst blandt de gammel-lutherske Emigranter fra Schlesien, og at den norsk-lutherske Kirke først blev etableret ved Clausen selv. *Red.*

Den, som har forsøgt at studere den danske Udvandring til Amerika i det 19de Årh., vil atter og atter være bleven overbevist om, at de mindre danske Øer have givet et forholdsvis meget stort Tilskud til denne Udvandring. Dette hænger naturligvis sammen med, at disse Øer ere rigt befolkede, og at deres Beboere fra Barndommen af ere fortrolige med Havet, som så mange af dem siden have plejet til Jordens fjærneste Lande. — Således har Øen Als, både før, men særlig siden 1864, sendt mangfoldige af sine Børn til Amerika. Nogle af de første Danske i Amerika i det 19de Årh. vare Alsinger. Vistnok den første danske Mand, som kom til det siden så bekjendte Chicago, var Alsingeren Christoffer Johnson, der kom der i 1838 og levede der til sin Død 1895. Johnson, der blev en meget formuende Mand, har efterladt sig et godt Navn og en stor

Efterslægt i Chicago. En anden Alsinger, Georg Petersen, almindelig kjendt under Navnet »Kaptain Petersen«, kom til Amerika 1830, førte i mange År Skib på Michigan Søen og har befordret en Mængde Mormoner fra Buffalo til Chicago, ligesom han også har befordret den første Jærnbane-Waggon til denne By. Petersen døde sidst i Halvfemserne i Omaha, noget over 90 År gl.

Øen Langeland har ligeledes givet et meget stort Tilskud til Udvandringen til Amerika. Det var Langelændere, der i 1848 grundede Kolonien Ny-Danmark i Brown County, Wisconsin, der blomstrer endnu og har sendt sine Børn til næsten alle Sider i Amerika. Det var under Påvirkning af den bekjendte Skolelærer og Lægprædikant Rasmus Sørensen, at denne Koloni af Langelændere forlod Danmark i Marts 1848 med Niels Hansen Gotfredsen fra Hou som Leder. Det er fra nævnte danske Koloni i Wisconsin, at Adventismen har fundet Indgang blandt Danske i Amerika og siden både i Danmark og Norge, nemlig ved Langelænderen Johan Gottlieb Mathiesen, som i Halvtredserne kom med sine Forældre til Ny-Danmark. Ved sin Ankomst til Amerika var han Skeptiker, blev siden Baptist, senere Adventist og har ved sin utrættelige Virksomhed propaganderet denne nye Religion både på denne og hin Side Atlanterhavet. M. døde sidst i Halvfemserne som gl. Mand i Lincoln, Nebraska, hvor han var Professor ved Adventisternes store Skole.

Den næste af Danmarks mindre Øer, som vi i denne Forbindelse skulle nævne, er Møen, der fra 1860 til allernyeste Tid har sendt en Mængde af sine Børn til Amerika. Møenboer have grundet ikke få Nybygder, således Waupaca, Wis., Carlston, Minn., Elk-Horn, Iowa, Luck, Wis. osv.

»Ærøboer og Gråspurve kan man finde overalt«, sagde en Ærøbo engang til mig. Det er ikke blot sandt for Danmarks Vedkommende, hvor Ærøboerne overalt ere bekjendte som dygtige Teglbrændere og spredes som sådanne hvert År ud over Landet — eller gjorde det da i

ældre Dage — og som Skippere findes Ærøboerne overalt i de danske Farvande. Men også for den store Verdens Vedkommende er det sandt, at Ærøboer findes overalt, lige fra Island til Kina og Japan, både som Søfolk og Kjøbmænd samt i andre Stillinger. Ikke mindst gjælder det om Amerika, at man næsten overalt kan finde Folk fra Ærø, lige fra New York til Stillehavskysten. — Når den lutherske Kirkes Historie i Amerika engang skal skrives, særlig den norsk-lutherske Kirkes, er der en Ærøbo, som altid vil få en meget fremtrædende Plads i denne. Og samme Mand vil komme til at stå som en af Mærkesmændene i den danske Udvandrings Historie. — Det er Hensigten, på de følgende Blade at samle nogle spredte Træk til denne vor Landsmands Historie, idet jeg går ud fra, at han fortjener at ihukommes også i den danske Kirkes Årbøger. —

Hvorledes dette Arbejde er lykkedes mig, må andre dømme om. Kun skal jeg sige, at det ikke har været mig noget let Arbejde, at samle det her meddelte og føje det sammen til noget, der lignede en Helhed. Jeg skal imidlertid samvittighedsfuldt gjøre Rede for mine Kilder, så andre, der sidde inde med større Evne, kan fuldkomme det, der her fremkommer som et første Forsøg.

*

*

*

Claus Lauritzen Clausen¹⁾ blev født i Bregninge på Ærø den 3. Novbr. 1820. Hans Fader, der hed Erik Clausen, var Bonde og Kromand. Moderen hed Karen og var på Egnen kjendt under Navnet »Karen Krokone«. — Faderen var bekjendt som en meget streng Mand. Børnene,

¹⁾ Sædvanlig finder man ham nævnt Claus Laurids Cl. Ovennævnte Navneform stammer fra Past. J. W. C. Dietrichsons »Rejse blandt de norske Emigranter« (Stavanger 1846), og jeg anser den for den rette, da den både stemmer godt med Ærøskik med Hensyn til Navne, og Pastor D. har den sikkert fra Clausen selv. Se »Festskrift til den norske Synodes Jubilæum«, Decorah, Iowa, 1903, hvor D.s Skrift er citeret.

af hvilke der var seks, 4 Sønner og 2 Døttre, vare ikke så lidt vilde af sig, særlig da Drengene. En af Clausens Brødre, Peter, kom siden til Amerika, og blev meget forfalden. En anden Broder, Mikkell, fik Gården i Bregninge, men drog siden til Als, hvor hans Hustru var fra. Også han var udsvævende. En tredie Broder, Hans Madsen, kom efter Sigende til Borneo. Den ene af Søstrene, Maria, blev gift med en Bonde, Hans Pedersen, i Søby på Ærø, den anden, Maren, blev gift med Nis Petersen i Pilkjær, med hvem hun havde mange Børn. — Claus gik i sin Barndom foruden i den alm. Landsbyskole tillige i en tysk privat Skole. Fra Barndommen af havde han Lyst til at blive Sømand; men efter at han som sådan havde gjort nogle Rejser, blev det opgivet, tildels fordi hans Helbred ikke var godt, men vel ikke mindst fordi Faderen vilde have, han skulde være Jurist. I 3 År var han Skriver på et Kontor, vistnok i Ærøskjøbing. Der siges, at også Claus i sin tidligere Ungdom var meget forvildet, navnlig hengiven til Drik og Kortspil. Imidlertid blev han, mens han var Skriver, meget alvorligt religiøst vakt. Der fortælles, at han dengang havde Syner, som forfærdede ham. Således forekom det ham, at der en Nat hele Tiden var en stor sort Hund i Kammeret hos ham. Fra den Tid foregik der en mærkelig Forandring med ham, og han ønskede nu at studere, så han kunde blive Præst¹⁾. — Jeg antager, at Clausens Vækkelse skyldes den bekjendte fynske Lægprædikant, Gårdejer O. P. H. Larsen, almindelig kjendt under Navnet Peder L. Skræppenborg, som dengang boede i Tommerup Sogn ved Odense. Så meget er i hvert Fald vist, at Peder Larsen, der havde en Karl fra Ærø, Martin Bondesen, i sin Tjeneste, i Sommeren og Efteråret 1837 holdt

¹⁾ Efterretningerne om Clausens Slægt og Ungdom skyldes mundtlige Meddelelser af Peder N. Jørgensens Hustru i Kimballton, Iowa. Hun, der selv er fra Bregninge, er, gjennem sin gamle Moder, særlig godt kendt med Clausens Slægt. Se også R. Andersen: «Emigrantmissionen». S. 71.

gudelige Forsamlinger på Ærø, og at disse fortsattes af Seminarist Karl Møller fra Skårup¹). Senere opholdt Clausen sig en Tid som Lærer i P. Larsens Hjem. — Da Clausen manglede de nødvendige Midler til at studere for, kom Præsten i Bregninge, Provst H. Chr. Christensen (død 4de April 1864) ham til Hjælp, henlede hans Opmærksomhed på Hedningemissionen og underviste ham, for at han kunde blive Missionær. Efter et Års Forløb måtte Clausen dog holde op med denne Skolegang og tage Plads som Huslærer og samtidig selv fortsætte sine begyndte Studier. Således hengik to År. Det er i denne Tid (1839—40), han skal have været i Peder Larsens Hus i Skræppenborg, hvorfra han siden kom til Langeland. Der var livlig Forbindelse mellem de opvakte på Fyn og Langeland, og den blev ikke mindre, da Opvækkelsen på L. truedes med at opluges af Baptismen. Som bekjendt blev der i Simmerbølle 1839 dannet en Baptistmenighed. Det var samme Sogn, hvori Clausen opholdt sig, og hvorfra han siden fik sin Hustru. Det gik ham som så mange opvakte, at han faldt i meget stærke Tvivl om Gyldigheden af den Dåb, han var døbt med som Barn, og han stod lige på Nippet til at lade sig omdøbe. Men i denne Anfægtelse kom troende Venner fra Fyen ham til Hjælp, så han blev bevaret for Gjendøberiets Vildfarelse²). — I Pastor Dietrichsons ovenanførte Skrift, som vistnok hviler på Meddelelser fra Clausen selv, fortælles dette noget anderledes: Fra sin tidligste Ungdom blev han vel vakt til Erkjendelse af Kristendommens Sandheder, men omtumledes i nogle Åar af flere dels pietistiske, dels gjendøberske Vildfarelser, indtil Gud i sin Nåde lidt efter lidt førte ham til et fast kirkeligt Stande, hvortil hans Bekjendtskab med adskillige kristelige Præster i Sjælland, navnlig P. A. Fenger, F. Boisen og især Grundtvig og denne sidstes Skrifter, meget bidrog³). — Dietrichson

¹) Schrøder: O. P. H. Larsen, S. 104.

²) Efter mundtlig Meddelelse af Pastor J. Pedersen i Elkan, S. Dokota.

³) Se Synodens Festskrift, S. 18.

fortsætter: »I lang Tid havde en inderlig Længsel rørt sig hos ham efter at blive et Redskab i Herrens Hånd til at forkynde Livets Ord for sine Medmennesker; denne Længsel fik ny Næring og udvikledes end mere, da han hørte om Pastor Schreuders kristelige Beslutning at gå som Missionær til Hedningerne; han rejste derfor til Kristiania og samtalte med Schreuder om at følge ham. Men gennem de mange Hindringer, som herimod opstillede sig, troede han at se et Vink fra Herren, at han ej skulde føres ad den Vej«¹⁾. Det var i Sommeren 1841, at Clausen første Gang rejste til Kristiania, hvor han blev kjendt med Præsterne W. A. Wexels, Provst Hauge, Søn af Hans Nielsen Hauge, samt Kjøbmand Tollef Olsen Bache i Drammen. Pastor W. var Medlem af en Komité, som var nedsat med det Formål at udsende Cand. theol. H. P. P. Schreuder som Missionær til Hedningerne. I 1842 fik Clausen Brev fra sine Venner i Norge, at Schr., som man nu havde bestemt at udsende til Syd-Afrika, ønskede en Medhjælper, og denne Plads blev nu Clausen tilbudt. Han rejste da atter til Norge for at forhandle med sine Venner derom. Meningen var, at han skulde gå med som uordineret Medhjælper i Missionen, hvilket han imidlertid ikke havde få Betæneligheder ved. Der blev så givet ham Håb om, muligvis at kunne blive ordineret i Kjøbenhavn²⁾. Medens Forhandlingerne herom stod på, fik Clausen et Brev fra Norge, som ledede hans Tanker i en hel anden Retning. og som førte til, at samme År (1843), som Schreuder forlod Norge for at gå til Zulu-landet, drog hans påtænkte Medhjælper til Wisconsin som Skolelærer blandt Schreuders udvandrede Landsmænd.

I Året 1839 udvandrede Johannes Johannesen og Søren Bache fra Drammen til Amerika i Følge med den bekjendte Lægprædikant Elling Ejelsen, der først havde været en Tur i Kjøbenhavn, i Håb om at kunne få sin Landsmand, Ritbinder Enoch Svee, med sig; men denne havde fattet

¹⁾ Se Synodens Festskrift, S. 18.

²⁾ Se Andersen, anf. Skr., S. 72.

anden Bestemmelse¹). Efter en besværlig Rejse og Besøg i et norsk Settlement ved Fox River i Staten Illinois, kom Johannesen og Bache 1840 til Racine County, Wisconsin, til den Plads, som siden er bleven alm. kjendt blandt Skandinaver i Amerika under Navnet Muskego, skjønt dette Navn oprindelig brugtes om et andet norsk Settlement længere Nord på i samme Stat²). Bache og Johannesen kom til Amerika for at søge et Hjem, ikke blot for sig selv, men for flere andre fra Drammen og Omegn, som tænkte på at rejse til Amerika. Muskego tiltalte dem; de valgte selv deres Hjem der og sendte Efterretning om Pladsen til deres Venner i Norge, af hvilke en stor Mængde ankom i Efteråret 1840. Af disse skulle vi her kun nævne Even H. Heg, fordi hans Hjem — han var en velstående og meget foretagsom Mand — siden blev Samlingspladsen for en stor Mængde af de senere norske Indvandrere i Wisconsin, ligesom det også var dér, at den norsk-lutherske Kirke i Amerika havde sin Begyndelse. Søren Bache, der må betragtes som en af Grundlæggerne af det norske Settlement i Muskego, var en Søn af Kjøbmand Tollef O. Bache i Drammen, med hvem C. L. Clausen, som vi have set, blev bekjendt på sin første Rejse til Norge. De norske Indbyggere i Muskego stode i stadig Brevveksling med deres Venner hjemme, som fulgte deres Færd med levende Interesse. Navnlig var det Kjøbmand Bache, der var en fremragende Haugianer, om at gjøre, at de kunde få en Skolelærer til Amerika, så deres Børn ikke skulde gro op i Uvidenhed om den kristne Religion og det norske Sprog. Hans Tanker faldt på den unge Clausen, som han havde lært at kjende 1841, og da denne 1842 besøgte Norge igjen, henvendte B. sig til ham med Bøn om at rejse til

¹) Se Ejstensen og Brohaugh: Elling Ejelsens Liv og Virksomhed (Chicago 1883) S. 58. Enoch Svee blev 26. October 1839 gjendøbt i Kjøbenhavn af Oncken. (Se Nordisk Kirketidende 1839, S. 795—96).

²) Muskego er et indiansk Ord, der betyder Tranebær.

Amerika og virke som Lærer blandt de udvandrede Nordmænd, noget — mente Bache — der burde ligge ham nærmere end at gå ud til Hedningerne. »Denne Opfordring« — siger Dietrichson — »troede han af flere Grunde at burde følge«, — vel ikke mindst, fordi det var et Kald, som kom til ham, uden at han enten havde søgt det eller ventet det. — Clausen rejste tilbage til Danmark, hvor han holdt Bryllup med sin Forlovede, Martha F. Rasmussen fra Rifbjerg i Simmerbølle Sogn. Hun var født 1815 og altså 5 År ældre end Clausen, og hun er Forfatterinde til den nu så bekjendte Afskedssang: »Så vil vi nu sige hverandre Farvel«, der fra de opvakes Kredse har fundet Vej til Kirkesalmebogen. — Til Afskeden med det unge Par, der skulde ud på den lange Rejse til det fjærne Vesten, skrev den blinde Jens Dyrholm, som atter havde fundet tilbage til de opvakes Kreds, efter at han en kort Tid havde været Medlem af Gjendøbermenigheden på Langeland, en Sang på hele 10 Vers, hvori han ønsker dem Guds rige Velsignelse i deres Arbejde og trøster dem med det store Gensynsmøde, når Kristus kommer:

Vi ses igjen, når Kristus kommer
 I Skyen med sin Engletrop,
 Vi ses igjen, når Livets Sommer
 I Himmerige ret går op!
 Ja, hos Guds Folk i Sabbatsglæde
 Vi ses igjen, om ikke før!
 Kom, Brødre, Søstre! vi vil træde
 Hen med vor Bøn for Himlens Dør¹). (9. Vers).

Clausen og Hustru ankom til Muskego den 8. August 1843. — Vi give nu atter Ordet til Pastor D.: »Da han således kom til den norske Koloni i Muskego, blev det ham snart klart, at det vilde blive en forfejlet Virksomhed og en bagvendt Fremgangsmåde at virke som Skolelærer under

¹) Se R. Andersen anf. Skr., S. 73—74. — En Dagbog, som Clausen førte på Rejsen til Amerika, ejes nu af Pastor R. Andersen i Brooklyn, som har fået den af Clausens Sønner.

Forhold, der i kirkelig Henseende var så forvirrede som blandt de norske Emigranter; thi han indså snart, at Almueskolen, hvori han agtede at virke, ingen fast Holdning har eller kan have, når den ikke har Kirken, til hvilken den kan støtte sig, under hvis Autoritet og i hvis Interesse den kan virke. Han indskrænkede sig dog foreløbig til, at han om Helligdagene oplæste Prædikener af forskjellige Postiller for den Kreds, som i dette Øjemed samlede sig om ham. — Trangen til og Længselen efter at få en Præst udviklede sig nu klarere, især hos enkelte af dette Settlements Ledere. Da disse ikke troede, at der var Håb om at få nogen gejstlig fra Norge, samtalede de med flere af de øvrige Nybyggere herom og henvendte sig derpå til Clausen med skriftligt Kald¹⁾ for ham om at blive denne Kolonis Præst. Clausen, der havde et klart Øje for, at han, selv om han var på denne Måde ordentlig kaldet, dog aldrig turde påtage sig det hellige Præsteembede, med mindre han gennem Kirkens ordentlige Indvielse til Præsteembedet havde fået af Kirkens Herre Magt og Myndighed til at være Husholder over Guds Huses gode Ting, forestillede Nybyggerne, at han kun da kunde modtage deres Kald, når han kunde blive prøvet og, om befunden dygtig, ordentlig indviet af en rettelig kaldet og ordentlig indviet Præst i den lutherske Kirke. Kolonien henvendte sig da til en af de tyske Præster der, som formedelst Unionsprincippet i den preussiske Kirke vare emigrerede, nemlig Pastor L. F. E. Krause, Præst for en såkaldt gammel-luthersk Menighed i Washington County, ikke langt fra Milwaukee. Uagtet Clausen ikke egentlig havde studeret, anså Krause under nærværende Omstændigheder det dog for Pligt at efterkomme denne Opfordring fra sine norske Troesbrødre; han eksaminerede derfor Clausen og befandt, efter sit skriftlige Vidnesbyrd om ham, grundig Indsigt i Guds Ord og gode, især kirkehistoriske, Kundskaber hos ham, og ind-

¹⁾ Kaldet er udstedt den 13de Septbr. 1843 og underskrevet af 69 norske Mænd i Muskego.

viede ham derpå den 18de October 1843 (i Milwaukee), overensstemmende med den norske Kirkes rituelle Bestemmelser for Præstevielse, og forpligtede ham ved vor Kirkes Præsteed¹⁾.

Den Ordination, som således fandt Sted i Wisconsin Urskove, har fået stor Betydning for den norsk-danske lutherske Kirke i Amerika, hvorfor det her må tillades mig at dvæle noget nærmere ved den. Enhver, som vil tænke sig om, må beundre den åndelige Sundhed, som den kun 23-årige Clausen lægger for Dagen i de Betingelser, han stiller for at kunne tage imod det Kald til Præst, som de norske Nybyggere havde tilstillet ham, — og det ikke mindst, når Hensyn tages til de Omstændigheder, hvori han var stillet. Det var nemlig væsentlig Haugianere, som udgjorde den kristelig interesserede Del af Settlementet. Even Heg, som var den mest formående Mand iblandt dem, var selv Lægprædikant²⁾. Og den betydelig ældre Elling Ejelsen var stadig påfærde i Muskego med at forkynde Guds Ord. Dernæst er det værd at lægge Mærke til, at ved nævnte Ordination mødes den fra Schlesien for sin lutherske Troskabs Skyld exulerede lutherske Kirke med den norsk-lutherske Kirkes udvandrede Børn og rækker disse Hånden til at få oprettet den kirkelige Orden iblandt sig i Overensstemmelse med den lutherske Kirkes Lære og Praksis. Endnu må tilføjes, at Krause ved Overhøringen og Ordinationen assisteredes af en anden fra Schlesien udvandret Præst, G. A. Kindermann. Nar Spørgsmålet bliver, hvorfor Clausen og Nybyggerne i Muskego henvendte sig til Præsterne Krause og Kindermann, da er jeg tilbøjelig til at antage, at det ikke blot havde sin Grund deri, at de boede så nær ved. Nej, Clausen var fra de opvakte Kredse i Danmark vel kjendt med de tyske Lutheraneres Lidelser, som Jak. Chr. Lindberg holdt sine Læsere á jour med

¹⁾ Se Synodens Festskrift, S. 19—20, Citat efter D.s Skrift.

²⁾ Se Festskrift, S. 17.

gjennem »Nordisk Kirketidende«. — Da der siden yttredes Tvivl om Gyldigheden af Clausens Ordination, fordi den var udført af en Præst og ikke af en Biskop, henvendte man sig desangående til det theologiske Fakultet ved Christiania Universitet. Fakultetets Svar gik ud på, »at den Omstændighed, at en Ordination er udført af en Præst, og ikke af en Biskop, kan ikke i og for sig gjøre Ordinationen ugyldig«¹⁾, en Afgjørelse, der sikkert er i god Overensstemmelse med den lutherske Kirkes Grundsætninger. — Clausens Ordination er, om end ikke den første, så dog den mærkeligste i den norske Kirke i Amerika. Den er ikke den første; thi Elling Ejelsen blev ordineret af en engelsk-luthersk Præst, F. A. Hoffman, den 3die Oct. 1843 i Chicago, altså 15 Dage før Cl. Men den er den mærkeligste; thi Cl., og ikke Ejelsen, fik den største Indflydelse på den norsk-danske Kirkes Grundlæggelse i Amerika. Og for den danske Mission i Amerika har Clausens Ordination særlig Interesse derved, at han, ifølge Løfte til Pastor Johannes Clausen i Ryslinge, den 17de November 1871 i St. Ansgar, Iowa, ordinerede A. S. Nielsen, det danske Udvalgs første Udsending til Missionen blandt Danske i Amerika²⁾. A. S. Nielsen har siden ordineret de fleste af de Mænd, »Udvalget« udsendte til Amerika. Det er således fra de fra Schlesien, for deres lutherske Bekjendelses Skyld, udvandrede Lntheraner, at den danske Kirke i Amerika må hidlede sin Ordination. Efter sin Ordination fungerede Cl. da som Præst blandt de norske Nybyggere i Muskego³⁾. Hans første Kirke var Even Hogs Lade, hvor Nybyggerne samledes til Gudstjeneste. Men desuden prædikede han omkring i Husene og i de små Skolehuse, som fandtes i

¹⁾ Se H. E. Jacobs: A History of the Lutheran Church in U. S. (N. York 1893, Pag 411).

²⁾ R. Andersen, anf. Skr., S. 77.

³⁾ Menighedens Ministerialbog er begyndt den 21de October 1843. Se Rasmus B. Anderson: »The First Chapter of Norwegian Immigration« (1821—1840). Madison, Wis. 1896, Page 297.

Nybygden. I Vinteren 1843—44 forberedte han 12—13 unge Mennesker til Konfirmation. 2den Søndag e. Påske 1844 bleve de konfirmerede i Even Hogs Lade, vistnok den første Konfirmation blandt Norske i Amerika¹). Men den unge Præst havde meget andet at bestille end prædike og læse med Konfirmander. Nybygden hjemsøgte med Sygdom, og mange døde. Koldfeber og Galdefeber var så overhåndtagende Høsten 1843 i Muskego, at blot et eneste Hus i Settlementet slap ganske fri derfor, og næsten daglig døde nogen. Fattigdommen forøgede den øvrige Elendighed; thi de om Høsten fra Norge ankomne Emigranter, som ikke havde Midler til at komme længere ind i Landet, blev liggende i dette Settlement, som var det nærmeste ved Milwaukee. Fattigdommen var så stor, at Clausen tilsidst måtte søge til Amerikanerne om Hjælp²). Nordmanden J. R. Rejersen, som besøgte de norske Settlementer i Amerika 1843, siger om Muskego: »Nybygden har organiseret sig som en Menighed og valgt en dansk Seminarist, Clausen, der er ordineret af en luthersk Præst, til deres Sjælesørger. Han er en meget dygtig og vel uddannet ung Mand, der i kort Tid har vundet hele Nybygdens Agtelse og Tillid«³). Vi have set, at Clausen jo egentlig kom til Muskego for at være Skolelærer. Han fik andet at bestille; men derfor blev Skolegjærningen ikke forsømt; thi om Clausens Hustru hedder det, at hun efter sin Mands Ordination underviste Menighedens Børn uden Vederlag⁴).

I Efteråret 1843 enedes man om, at der skulde bygges en Kirke i Muskego. Even Heg skænkede en Byggegrund på den såkaldte »Indianer Haug«, en Begravelsesplads fra Indianernes Tid. Denne Kirke, hvortil Pastor Clausen var

¹) Se O. J. Hatlestad: Historiske Medd. om den norske Augustana Synode (Decorah, 1887, S. 32).

²) Se Synodens Festskrift, S. 15.

³) Se R. B. Anderson, anf. Skr., S. 299, hvor Rejersens »Vejviseren« er citeret.

⁴) R. B. Anderson, anf. Skr., Pag. 298.

med at hugge Træer i Skoven, og hvortil Kjøbmand Tollef O. Bache i Drammen, hvis Søn jo var blandt Nybyggerne, skænkede 400 Dollars, påbegyndtes i Foråret 1844, toges i Brug af Menigheden i Efteråret s. A., men blev først indviet den 13de Marts 1835, ved hvilken Lejlighed Pastor Krause fra Milwaukee var tilstede. — Vi har set, at Clausens første Kirke var en Lade, vi skulle tilføje, at den Kirke, der byggedes i Muskego 1844, nu bruges som Lade. Den afløstes nemlig i 1871 af en ny og større Kirke. Det går i Amerika ofte med gamle Kirker som med gamle Præster: man skubber dem til Side for det, som er nyt og bedre.

Clausens Virksomhed som Præst indskrænkede sig ikke til de norske Nybyggere i Muskego. Allerede i November Måned 1843, altså en Måned efter at han var ordineret, oplyste han ved et Møde Menigheden om, at han anså det for sin Pligt at efterkomme de Indbydelser, han havde fået fra norske Nybyggere længere mod Vest, at komme og prædike for dem, »da han var den eneste Præst blandt Norske i Amerika«¹⁾. Han fulgte nævnte Indbydelser og var stadig på Færde hjemme og ude. Som vi har set, var Clausen ikke den eneste Præst blandt de Norske, da Ejelsen jo endog var ordineret før ham. Men Clausen var måske uvillig til at anse E. for nogen ret Præst. Herom ville vi lade R. B. Anderson fortælle følgende, som han har fra Gunnof Tollefson: »Han (o: G. T.) kom lige til Muskego i 1843, hvor han og Pastor Clausen arbejdede sammen med at fælde Træer til Kirken i Muskego. Han huggede på den ene Side af Træet og Clausen på den anden. Dette viser, af hvilket Stof vore tidligste Præster var dannet. Til at begynde med holdt Cl. og Ejelsen Møder sammen i Even Høgs Lade, men det varede ikke længe, inden de kom i Strid. Allerede i Efteråret 1843 havde Clausen og nogle andre opsat et Klageskrift imod Elling, hvilket Dokument blev oplæst ved et Møde i Laden. Grunden til Klagen var

¹⁾ R. B. Anderson, anf. Skr., S. 297.

følgende: En Familie fra Stavanger var død på Jefferson Prairie 1843 og efterlod en 5 År gammel Datter. Før de døde, havde de bedet Elling sørge for Barnet. Nu levede der i Yorkville, Racine County, en irsk katholsk Familie, som ønskede at adoptere Barnet, og Elling lod dem få det. Hans Venner sagde til ham: »For Guds Skyld, Elling, hvad har Du gjort? Hvorledes kunde Du give Barnet til Katolikker?« Elling fortød straks, hvad han havde gjort, gik til den irske Familie og bad om at få Pigen tilbage. De havde givet Barnet gode Klæder, havde selv ingen Børn, og vilde ikke af med Barnet. Elling sagde da til den lille Pige, at hun skulde møde ham udenfor Huset, når det blev mørkt, hvor han kom med Hest og Vogn og tog Barnet med sig, bragte det tilbage til Jefferson Prairie. Clausen fik fat i denne Sag og opsatte en Klage, hvori han beskyldte Elling for at have stjålet Barnet fra den katholske Familie. Følgen heraf var en Splittelse af Menigheden. Ejelsen og nogle få, som gik med ham, holdt fra den Tid af deres Møder for dem selv¹). Fra Ejelsen og hans Flok lød Anklagen nu mod Clausen: at han var Grundtvigianer! Denne Anklage gjentages af Ejelsens Biografer, der sige: »I Lære og Praxis viste Dietrichson og Clausen sig at være enige, og det var så naturligt, at disse Grundtvigianere, med sine fra den lutherske Kirke afvigende Meninger, og den ved sin Børnelærdom fasthængende Ejelsen, der også havde sine Egenheder, ikke kunde arbejde sammen, og her begyndte det sørgelige Skisma, der har vist sig så skjæbnesvangert for vor norsk-lutherske Kirke i Amerika«²). — Hvis R. B. Anderson har Ret, var Skismaet således allerede sket i 1843, altså Året før Dietrichson kom til Amerika, og af en hel anden Grund end Grundtvigianismen. I August Måned 1844 kom J. W. Chr. Dietrichson til Pastor Clausen i Muskego. Han var theologisk Kandidat fra Uni-

¹) R. B. Anderson, anf. Skr. 421—22

²) Ejsternsen og Brohaugh: Elling Ejelsen; S. 66.

versitetet i Christiania og ordineret af Biskop Sørensen sammesteds. Som Eksempel på den Interesse, man i Norge følte for de til Amerika udvandrede Landsmænd, skal her anføres, at det væsentlig skyldes en norsk Lægmand, Farver P. Sørensen i Christiania, at Past. D. kom til Amerika. Sørensen blev ikke træt af at opfordre D. til at rejse over til sine i religiøs Henseende betrængte Landsmænd i Amerika, ja gav ham endog, skjøndt selv en fattig Mand, Tilbud om at afholde Udgifterne ved Rejsen, så D. tilsidst besluttede sig til at gaa¹⁾). Det var at ønske, at man i Danmark havde vist en lignende Interesse for sine udvandrede Landsmænd; meget vilde da nu have været anderledes. — Past. D., hvis Rejse ellers ikke her, hvor vi jo ikke skulle fortælle den norske Kirkes Historie, men Clausens Levnet, vedkommer os, opholdt sig en Tid hos Pastor Clausen, som han i alle Måder anerkjendte som en rettelig ordineret Præst. »Hos denne hyggelige Familie, der viste mig den inderligste Venlighed og Gjæstfrihed, tog jeg for det første min Bolig«, siger han. Han, der var ca. 5 År ældre end Cl. og en ivrig Discipel af W. A. Wexels og gennem denne af Grundtvig, bliver fra norsk Side her i Amerika beskyldt for at have påvirket Clausen i grundtvigsk Retning. Hvorvidt det er Tilfældet, lade vi stå derhen. Clausens Lærer, Provst Christensen i Bregninge, var, såvidt mig bekjendt, en Ven af Grundtvig i kirkelig Henseende, ligesom Grundtvig og da især J. Chr. Lindberg blev set op til af de opvakte i Danmark som deres Ven og Talsmand. Ejelsens Venner sige, at mens Clausen var i Muskego, lagde man Mærke til, at han med særlig Styrke fremhævede Dåbspagten²⁾). Selv tilstår Clausen³⁾): »Jeg havde medbragt fra mit Fædreland noget af den såkaldte Grundtvigske Anskuelse angående Dåbsbekjendelsens Inspiration«. Hvad Cl. mødte hos D. var altså kun en Stadfæstelse og Op-

¹⁾ Synodens Festskrift, S. 21.

²⁾ Se O. J. Hatlestad anf. Skr., S. 34.

³⁾ C. L. Clausen: Gjenmæle, Chicago 1869, S. 13, Noten.

friskning af, hvad han fra Danmark var vel kjendt med. — Pastor A. S. Nielsen, som jeg i sin Tid talte med om den Sag, mente, at Clausen nærmest var — eller havde været — hvad han vilde kalde »en Vækkelsens Grundtvigianer«. Vi komme siden tilbage til denne Sag. — Inden vi med Clausen forlade Muskego, hans første Virkeplads i Amerika, være det mig tilladt at afskrive følgende Vidnesbyrd fra en af hans Landsmænd, L. J. Fribert, som i 1845 besøgte Wisconsin, og da bl. a. Steder også var i Muskego. I sin Bog: »Håndbog for Emigranter til Amerikas Vest« (Christiania 1847) siger han (S. 14—15): »Et af de ældste Settlementer, nemlig det i Muskego, fik allerede i 1843 en dansk Mand, Hr. Claus Lauritz Clausen, født på Øen Ærø, ordineret til sin Præst og Sjælesørger. Neppe kunde der have været truffet et heldigere Valg end af denne med et fromt Sind, udholdende Vilje og et mere end almindeligt Taler-Talent begavede Mand, hvis elskværdige Egenskaber ikke alene have forskaffet ham hans Menigheders Hengivenhed og Kjærlighed, men må vinde enhver Hjerter, som kommer i Berøring med ham. Da der ved hans Ansættelse ikke fandtes nogen anden skandinavisk Præst, hverken i Wisconsin eller Illinois, udstrakte han sin Virksomhed til begge Stater. over en Strækning af henved 400 Mil i Længden, og besøgte ikke alene Settlementerne på Landet, men prædikede også i Byerne Milwaukee og Chicago. Ved Menighedens Arbejde samt ved en betydelig Understøttelse fra Drammen i Norge, nærmest tilvejebragt af Søren Bache under et Besøg i Fædrelandet, blev en stor og rummelig Kirke opført på en til Even Hansen Høgs Jord hørende meget høj Bakke, omtrent midt i Muskego Settlement, og indviet i Marts 1845, ligesom en Jordlod af 40 Acres afsattes til Brug for Præsten, hvis Gård ligger ved Foden af Bakken. I Efteråret 1844 fik Pastor Clausen en Hjælper til sit besværlige Kald, da Pastor Dietrichson ankom til Amerika fra Norge for at virke som Missionær. De norske Bønder synes overmåde meget om Clausen, og komme langvejs fra

for at høre ham prædike, og Forf. har på en Rejse sidste Efterår mødt mange Norske om Lørdag Middag på Henvæjen til Kirken og om Mandag Eftermiddag på Tilbagevejen, så at de ikke have skyet at anvende henved 3 Dage på deres Kirkegang«. — Jeg skal her kun bemærke, at Friberts »forrige Efterår« må være Efteråret 1845; thi i Efteråret 1846 var Clausen ikke længere i Muskego. Den af Fribert nævnte Søren Bache, hvis Fader det jo skyldtes, at Clausen kom til Amerika, blev heller ikke længe i Muskego. — En Dag, da Søren Bache og Pastor Clausen var på Jagt sammen, standsede de en Stund hos en anden Nybygger, i hvis Stue Søren Bache efterså sin Bøsse, der uformodet gik af, og Skuddet ramte Konen i Huset og dræbte hende på Stedet. Herover blev hendes stakkels Mand næsten vanvittig, og Bache, som mod sin Vilje blev Skyld i hendes Død, var også nær gået fra Forstanden. Bache gav Manden 40 Acres Land og en Ko, som denne modtog, men skal have sagt: »Disse Ting give mig ikke min kjere Hege (Konens Navn) tilbage«. — Man antager, at dette sørgelige Tilfælde var Hovedgrunden til, at Søren B. i 1845 forlod Amerika og drog tilbage til Norge¹⁾.

En af de mange Pladser, som Clausen besøgte fra Muskego, var Rock Prairie, i Rock County, en 60 Mil Sydvest for Muskego. Her holdt han sin første Prædiken den 8de Febr. 1844. Man vilde da straks kalde ham til Præst, hvilket han afslog. Men da det viste sig ugjortligt at få Præst fra Norge, tog han imod Kaldet den 9de Marts 1846, dog på den Betingelse, at han først flyttede dertil den 31te Juli. Menigheden var organiseret af Dietrichson i 1844. — Også her fik Clausen opført en Kirke, som toges i Brug i Efteråret 1847. — Det var her, i »Luther Valley«, som Pladsen og Menigheden kaldes, at Clausen fristede det tunge Tab at miste sin Hustru, Martha f. Rasmussen, som døde den 15de Novbr. 1864²⁾. Det hedder:

¹⁾ Se R. B. Anderson, anf. Skr., Pag. 280.—81.

²⁾ Se Erslew: Forfatterleksikon, Supl. I, 319.

»Ved Siden af Nybyggerlivets Besværligheder havde Clausen også her den Sorg at miste sin Ungdoms Brud og ét af sine Børn«¹⁾. Clausens Hustru får af R. B. Anderson det Vidnesbyrd, at hun var »a most intelligent and noble woman«. Hun efterlod sig en Søn, Martin Frederik Clausen. . Det var også mens Cl. var i Luther Valley, at han, sammen med Pastor Dietrichson og Pastor H. A. Stub, som kom til Amerika i 1848, udstedte Indbydelse til et Fællesmøde for de norske Præster og Menigheder i Amerika. — Herom skriver D. i »Theolog. Tidsskr. for den norske Kirke« (1851): »Vi følte Manglen af organisk Forbindelse. Da vi efter Past. Stubs Ankomst til Menigheden i Muskego, Clausens første Mghd., blev 3 Præster herovre, besluttede vi i 1849 at arbejde på at få et Kirkemøde i Stand for at afhjælpe nogenlunde denne Mangel. I den Hensigt lod jeg derfor i Forening med Stub og Clausen en Opfordring udgå til de forskjellige Menigheder om at udvælge Repræsentanter til et kirkeligt Møde, som var foreslået at skulle afholdes St. Hansdag 1849 på Koshkonong«²⁾.

Hint Møde kom dog ikke i Stand; thi Clausen kunde ikke komme med på Grund af hans Hustrues Sygdom, og Stub var ligeledes syg. D. oplæste dog for de mødte Repræsentanter sit »Forslag til Kirken«, og det vedtoges, at disse Forslag skulde fremlægges som forberedende til et almindeligt Kirkemøde³⁾. — Inden et sådant kom i Stand, forlod D. imidlertid Amerika (i 1850) og kom der ikke mere. Men A. C. Preus, der afløste D. som Præst i Koshkonong, optog det begyndte Arbejde, og i Slutningen af 1850 udgik en ny Opfordring til Menighederne om at sende Repræsentanter til et Kirkemøde, som afholdtes i Pastor Clausens Menighed på Rock-Prairie den 4de Jan. 1851 og følgende Dage⁴⁾, Her mødte de 3 Præster: Stub, Preus

¹⁾ Synodens Festskr., Side 35.

²⁾ c: i Dane County, Wisconsin.

³⁾ Hatlestad, anf. Skr., 182.

⁴⁾ Hatlestad (anf. Skr., 182) siger: den 6te Jan.

og Clausen og 30 Repræsentanter fra Menighederne. — Man enedes om at slutte sig sammen som »Den norsk-evang.-lutherske Kirke i Amerika«, valgte C. L. Clausen til »Superintendent«, vedtog Forslag til Grundlov (den 10de Januar), hvori Paragraf 2 lyder: »Kirkens Lære er den, som er åbenbaret igjennem Guds hellige Ord i vor Dåbspagt, samt i det gl. og nye Testaments kanoniske Skrifter, fortolkede i Overensstemmelse med den norske Kirkes symbolske Bøger eller Bekj. Skrifter, hvilke er: 1) den apostoliske Bekjendelse, 2) den nikænske Bekjendelse, 3) den athanasianske Bekj., 4) den uforandr. augsburgske Konfessions Artikler, som blev overleverede Kejser Karl den 5te i Augsburg 1530, 5) Luthers liden eller mindre Katekismus«. — Ovennævnte Paragraf 2 hørte til dem, »som stedse skal forblive uforandrede og uigjenkaldelige«¹⁾. Den fik imidlertid et kort Liv, men en meget lang Historie, der måske ikke endnu er endt. — At komme nærmere ind på denne, er ikke her Stedet til. Kun mærke vi os, at da det næste Kirkemøde holdtes (i Muskego 1852), var der ankommen 3 nye Præster fra Norge: H. A. Preus, senere bekendt som »den norske Synodes« mangeårige Formand, (død 2. Juli 1894), G. F. Dietrichson og N. Brandt. Af Hensyn til dem enedes man om at betragte den vedtagne »Grundlov« som et Forslag. Som Følge heraf opløstes Synoden, og Superintendenten aftrådte. H. A. Preus foreslog, at Ordene i anf. Paragraf 2: »i vor Daabspagt samt« — udgår. Dette Forslag vedtoges den 4. Februar uden Debat. Men Clausen stemte imod den ændrede Paragraf. »Han stemte imod den, fordi han fandt sin Anskuelse udtalt i Paragrafen, som den oprindelig lød« — hedder det i »Månedstidende«²⁾. A. C. Preus valgtes nu til Synodens Formand. Ved næste Møde, i Koshkonong i Febr. 1853, blev man endelig færdig med Vedtagelsen af hele Forfatningen. Imidlertid regner den

¹⁾ Synodens Festskr., 47—48.

²⁾ Festskrift, Side 50—53.

norske Synode først sin Stiftelse fra October 1853 da den i Febr. s. A. fra al Grundtvigianisme rensede Forfatning var antaget af Menighederne, som nu sendte deres Repræsentanter til Fællesmøde. — Den regner alle de foregående Møder som forberedende. — Hvis denne Regning er rigtig, så har Clausen aldrig, som det sædvanlig påståes, været Formand for den norske Synode. — Men her kommer vi nu til anførte Paragrafs lange Historie. Elling Ejelsens Venner, samt andre Protestanter i Amerika påstå nemlig, at den norske Synode er ældre, end den selv vil være ved, og at det kun er for at slippe fra sin Grundtvigianisme, at den først regner sin Fødselsdag til 3die October 1853, medens den i Virkeligheden stammer fra 1851, og at Paragrafen fra hint År indeholdt dens Fædres virkelige Tro og Lære. Angående denne Sag er der skrevet flere Bøger, som man ikke kan læse, uden at mindes det gamle Ord: Gud fri os fra Normannernes Raseri! Hvis Protestanterne har Ret i denne Sag, hvilket jeg ikke er uden Tilbøjelighed til at mene, så har Clausen været Synodens første Formand. — For imidlertid ikke at tillægge ham mere Ære, end der tilkommer ham, må vi endnu tilføje, at ikke han, men J. W. C. Dietrichson anses for den berømte grundtvigianske Paragraf 2's Forfatter¹). — Vi har set Clausens Forbindelse med de fra Schlesien udvandrede lutherske Præster. Indirekte var han Skyld i, at den norske Synode kom i Forbindelse med de under den berygtede Martin Stephan fra Sachsen udvandrede lutherske Præster, som dannede den bekjendte »Missouri Synode« (1847). — På Mødet i Koshkonong (Februar 1853) foreslog han nemlig: »Synoden udvælger tvende Delegater, som skal bivåne næste General-synode for Ohio og omliggende Stater og gjøre sig såvidt muligt bekjendt med Universitetet og det theologiske Seminarium i Columbus, Ohio«²). Det er den fremtidige Præste-

¹) Se O. J. Hatlestad, anf. Skrift, Side 182 ff.

²) Festskrift, Side 56.

uddannelse og Præsteforsyning, Clausen hermed har for Øje. Han var klog nok til at se, at man ikke kunde få tilstrækkelige Præster fra Norge. Vel tages hans Forslag ikke til Følge i 1853, men i 1855 toges Tanken op, og Præsterne J. A. Ottesen og N. Brandt valgtes som Delegater til at besøge de lutherske Læreanstalter i St. Louis, Columbus og Buffalo og se, om det måtte anses for ønskeligt at få en skandinavisk Professorpost oprettet i Forbindelse med en af dem. — De valgte Delegater udtalte sig i Favør af Missouri-Synodens Seminar i St. Louis. Og hermed er den inderlige Forbindelse mellem de to Samfund indledet, som har vedværet indtil denne Dag. Om den har været til Gavn eller Skade for den norske Kirke i Amerika, er der delte Meninger om, som vi ikke skulle dømme imellem¹⁾.

Clausen var i de første År af sit Ophold i Amerika, ikke stærk af Helbred. Han havde således flere Blodspytninger, vistnok en Følge af Overanstængelse og det hårde Nybyggerliv i det hele. »Plaget af Blodstyrting så han sig i 1851 nødt til at nedlægge sit Embede og sit kirkelige Arbejde« — hedder det i »Festskriftet« (S. 35). Kun lejlighedsvis betjente han en af sine tidligere Menigheder. Ved Mødet i Koshkonong i Febr. 1853 hedder det: »Pastor Clausen havde for Øjeblikket ingen fast Menighed«²⁾. — Men trods sit dårlige Helbred lå han ikke på den lade Side. Clausen har i det hele været en Begyndelsernes Mand blandt norske Lutheraner i Amerika, og derom, kan man sige, samler hans Livshistorie sig, set fra dens smukkeste Side. — Vi har alt nævnt flere Eksempler herpå og skulle snart se endnu flere. I Marts 1851 udkom for første Gang et Kirkeblad, som er blevet fortsat indtil denne Dag og har haft sin store Betydning i den norske Kirkes Udvikling i Amerika. Bladets Navn var »Månedstidende for den norsk-evangelisk lutherske Kirke i Amerika«, redigeret

¹⁾ Se J. A. Ottesen, anf. Skr., S. 19.

²⁾ Smst. S. 16.

og udgivet af Præsterne A. C. Preus, C. L. Clausen og H. A. Stub. — Bladets nuværende Navn er »Evang.-luth. Kirketidende«, den norske Synodes kirkelige Organ. Bladet udkom fra først af i Racine, Wis. og tryktes af Knud Langeland, hvem Past. Clausen overtalte til at flytte sit Trykkeri til Jamesville, Wis. hvor Cl. dengang havde sit Hjem. Det var i 1852. Samme År sluttede Præsterne sig sammen til »den skandinaviske Presseforening«, der nu afkjøbte Langeland Trykkeriet, udgav »Månedstidende«, og begyndte tillige en Avis, som de kaldte »Emigranten«, for hvilken Clausen var Redaktør, et Arbejde, som han dog snart blev ked af¹⁾. Men nævnte »Emigranten« lever også indtil denne Dag under Navnet »Fædrelandet og Emigranten«. — For at gjenvinde sit Helbred besluttede Clausen sig til at drage længere mod Vest. — Inden vi med Clausen forlade Wisconsin, hvor han levede og virkede de første 8—9 År af sit Liv i Amerika, ville vi høre, hvad nysnævnte Knud Langeland har at sige om ham²⁾: »Han kom herover om Høsten 1843, var en elskværdig, begavet og gudfrygtig Præst og samlede snart de spredte Nybyggere i Muskego og Yorkville om sig til norsk-lutherske Menigheder. Han blev imidlertid ikke ret længe i Muskego, men flyttede til Luther Valley på Rock Prairie, og afløstes i Muskego af Pastor H. A. Stub. Såvidt erindres, var Pastor Clausen Norsksynodens første Præsident, og da han snart blev det engelske Sprog mægtig, var han de tidligst efterkommende norske Præster til stor Tjeneste, og det er ikke for meget at sige, at han var deres højre Hånd ved Arbejdet med at organisere norske Menigheder blandt de spredte Nybyggere. Det må vel siges, at det senere gik ham, som det går de fleste Banebrydere, der af Hjertet opofrer sig for sin Gjer-

¹⁾ Hans Afløser som »Emigrantens« Redaktør blev hans Landsmand C. M. Riise, som vi siden møde i det 15de Wisconsin Regiment. Se Erslew-Supl. II, 803.

²⁾ Knud Langeland: »Nordmændene i Amerika« — Chicago 1889, S. 45—46.

ning, hans Tjenester glemtes hurtigt og fuldstændigt af de Mænd, som havde mest at takke ham for«.

Clausens Hjem i en Del År skulde nu blive i Iowa, hvilken Stat han første Gang besøgte i Året 1851, da han prædikede i de norske Settlementer i den nord-østlige Del af Staten. Han siges at være den første Præst, som har prædiket på det »norske« Sprog i Iowa, skjønt også denne Ære gjøres ham stridig af Elling Ejelsen. — Clausens Indtryk af Iowa var så godt, at han besluttede at gjøre det til sit Hjem. Han udså Plads til en Koloni, drog tilbage til Wisconsin, hvor han påvirkede flere Norske fra Rock County til at slå Følge med sig til den unge Nabostat, og i Foråret forlod han Wisconsin sammen med 20 norske Familier samt en Del ugifte Mænd. — For at undgå Forvirring ved at føre så stor en Flok over Prærien, blev den delt i to Dele. Clausen og hans Familie, de eneste, der kjørte i Buggy, gik i Spidsen for Toget, efter dem kom Kvinderne og en Mængde Børn i Vogne, medens Mændene gik tilfods, dernæst kom 2—300 Kreaturer, som sluttede Karavanen. Clausen havde Ledelsen af det Hele. De fleste af disse Emigranter nedsatte sig sammen med Clausen i St. Ansgar i Mitchell County, Iowa, nær ved Grændsen af Minnesota¹⁾. Her organiserede de sig som en luthersk Menighed med Clausen som Præst og indmeldte sig siden i den norske Synode²⁾. — Clausen gjenvandt sit Helbred i St. Ansgar, der skulde blive hans Hjem i mer end 20 Ar, nemlig til 1874, og hvor han skulde få stor Indflydelse i flere Retninger. Han er således Grundlæggeren af det betydelige norske Settlement i St. Ansgar, Rock Creek osv. i Mitchell County, hvorfra de Norske havde spredt sig længere mod Vest i Staten, valgtes til den første Fredsdommer (justice of the peace) i Mitchell Co. og var i ikke få År Medlem af Countiets Skoleråd. I 1856—57 var han Medlem

¹⁾ Se O. N. Nelson: History of the Scandinavians, Minneapolis, 1897, Vol. II, Pag. 64--65.

²⁾ Menigheden i St. Ansgar indmældtes 1855. Se Festskrift, Side 83.

af Staten Iowas lovgivende Forsamling, den første Nordbo, som har nydt den Ære. Han var ligeledes Medlem af Statens Emigrations-Kommitte, og i 1867 blev han af Iowas Guvernør valgt som denne Stats Repræsentant ved Verdensudstillingen i Paris. — Medens Clausen levede i St. Ansgar, nedlagde han for en Tid sin præstelige Virksomhed, uden at jeg ved, af hvilken Grund. I 1857 gjorde han en Rejse til Norge, og har da vist også besøgt Danmark. 1861 optog han igjen sin Virksomhed som Præst i St. Ansgar og bad om Gjennoptagelse i Synoden. Herom findes følgende Meddelelse: »Pastor C. L. Clausen begjærede igjen at optages i Synoden. Han bekjendte, at det havde været Synd af ham, at han for nogle År siden havde nedlagt sit Præsteembede. Tillige måtte han bekjende, at han gjennem indre Kampe og ved sine Medbrødres Hjælp, men fremfor alt ved Guds Nåde, havde lært at indse, at den såkaldte »kirkelige Anskuelse«, han før havde havt, og som betragter de 3 apostoliske Troesartikler som inspireret Gudsord ved Siden af Skriften, var falsk og en farlig Vildfarelse, som han måtte forkaste og fordømme både hos sig selv og andre, skjønt han troede, at der også blandt dem, som vare hildede i denne Vildfarelse, kunde være oprigtige Kristne. Men han anså sin egen Vildfarelse i dette Stykke for en stor Synd, som han hjertelig angrede og bad Gud og Mennesker at tilgive ham«. — »Efter denne Bekjendelse optoges Past. C. L. Clausen igjen i Synoden, idet denne bevidnede sin Glæde og sin Tak til Gud, der atter har ført denne vor kjære Broder tilbage til vort Samfund«¹⁾.

Ret længe varede det dog ikke, før der atter kom en Afbrydelse i Clausens præstelige Virksomhed i St. Ansgar. Derom skulle vi høre nærmere i det følgende.

(Fortsættes).

¹⁾ Festskrift, Side 84.

Svenske Emigranternes Ophold i Danmark

1734 o. flg. Aar.

Af **Kn. Heibergs** Samlinger ved H. F. R.

I Finland, der oftere har været Skuepladsen for stærke religiøse Rørelser¹⁾, vare to Brødre af militær Stand, Jacob og Erik Ericksson, ved Læsning af Gottfried Arnolds enthusiastiske Skildring af den første kristne Menigheds rene og kjærlige Samfundsliv²⁾ og hans haarde Domme over Kirkens senere Tilstand³⁾, komne til den Anskuelse, at man kun ved at vende den bestaaende Statskirke Ryggen kunde bevare sin Sjæl ubesmittet. Da Brødrene ikke vilde deltage i den offentlige Gudstjeneste og kjendelig ogsaa paavirkede andre i samme Retning, rejstes der i Aaret 1725 retslig Anklage mod dem. Sagen stod paa i mange Aar. Men da de i en for Åbo Hofret afgiven »Trosbekjendelse« havde ytret deres store Betænkeligheder ved Kirker, Altre, Barsedaa, Skriftemaal og Nadvere ligesom ved Læreembedet, idet de forment, at Ret til at lære og prædike besad kun de, der havde Aandens Salvelse, saa endte Sagen med, at de i Maj 1733 dømtes til Landsforvisning. Dommen blev dog først Aaret efter stadfæstet af Kongen. I Mellemtiden havde de anklagede under et Ophold i Stockholm,

¹⁾ Se Akiander, Religiösa rörelserna i Finland, I—IV.

²⁾ G. Arnold: Die erste Liebe, d. i. wahre Abbildung der ersten Christen 1696. Frank kalder Skriftet: »das Modejournal aller Schwärmer u. Separatisten«.

³⁾ I hans »Unpartheyische Kirchen- u. Ketzergeschichte«.

hvor Dippel tidligere havde udstrøet Separatismens Frø, vidst at vinde ikke ringe Sympathi, hvorfor en Del Personer af forskjelligt Kjøen, Alder og Stand strax eller senere fulgte dem i en mangeaarig Udlændighed.

Der vilde vel ikke være Anledning til paa dette Sted at dvæle ved disse svenske Separatister, hvis Historie i den nyere Tid har tildraget sig en Del Opmærksomhed blandt svenske og finske Kirkehistorikere¹⁾, dersom de ikke vare komne her til Landet og havde efterladt sig Spor her, som kjendtes længe. Skjønt deres Ophold i Kjøbenhavn ikke var af lang Varighed, lykkedes det dem nemlig her at vække en stor Forstyrrelse i de opvakte Kreds. Ikke faa af de fromme tilegnede sig Ericksønnernes radikale Anskuelser, og enkelte fulgte dem endog paa deres temmelig haabløse Omflakning i forskjellige Lande, for tilsidst at havne i Skevik et Par Mil nord for Stockholm, hvor det lykkedes Resterne af Partiet at finde en Plads, hvor de temmelig ubemærkede kunde fortsætte deres anakoretiske Tilværelse igjennem et længere Tidsrum, saa at de sidste Rester af »Skevikerne«, som de kaldtes, først ere forsvundne i det 19de Aarhundrede.

Den dragende Magt, Ericksønnerne og deres Ledsagere øvede paa de opvakte her i Landet, vakte en ret pinlig Opmærksomhed i de pietistiske Kredse. Christian VI omtaler dem som »de værste Separatister«²⁾, og hans Svigermoder har paa sin Maade skildret den uheldige Indflydelse, de havde paa mange³⁾. Grev C. E. Stolberg ytrer som Resultat af sine Undersøgelser 1735: »I Kjøbenhavn gives der mange Sjæle, for hvilke det er Alvor med deres Salighedssag. Men det er at beklage, at de fleste af dem ere komne ind paa Separatismens Afvej. Grev Zinzendorf og nogle Svenskere

¹⁾ G. Janzon, Bidrag til Skevikernes historia, Örebo 1866. Akiander, anf. Skr. Karl Henning, Bidrag til kändedom om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730. Upsala 1891.

²⁾ J. Möller, Mnemosyne III, 289.

³⁾ K. S. 5. R. III, 786.

have i høj Grad bidraget til dette Forhold¹⁾. E. Pontopidan siger om disse Svenskere: »Ved deres korte Nærværelse i Kjøbenhavn gjorde de meget til at drage en Del ubefæstede og vankelmodige Gemytter med sig i deres for Sjæl og Legeme farlige Afveje²⁾. En af de vakte, der senere sluttede sig til Herrnhuterne, skriver, at han ved Svenskernes Besøg »blev ganske forvirret og forandret³⁾, og saaledes gik det mange. Af Herrnhuterne tilskrives senere al Forvirring i de opvakte Kredse de svenske Separatister, og aabenbart med Rette. Den stærke Fremgang, Separatismen fik i Kjøbenhavn fra Efteraaret 1734 af, og som har haft noget gaadefuldt ved sig for flere af vore Kirkehistorikere, finder sin Forklaring i den Indfyldelse, Svenskerne have øvet paa saadanne, som ved Ewalds og andre Opvækkelsesprædikanters stærke Skildringer af Fordærvelsen indenfor Statskirken allerede vare forberedte til at vende det Samfund Ryggen, der efter deres Mening saa lidt svarede til det apostoliske Ideal. Sandsynligt er det da ogsaa, at det var Svenskernes Paavirkning, der bragte Præsten Peder Nic. Holst, trods den overbærende Mildhed, der var vist ham fra Kongens Side, til at gjøre de Skridt, der nødvendig maatte hidføre hans Udstødelse af Præstestanden i Statskirken. Der er en paafaldende Forskjel mellem Holsts Udtalelser i Sommeren 1734 og de fuldstændig radikale Indlæg, han indsendte til den Provsteret, han i Efteraaret s. A. blev instevnet for.

Man kunde næsten formode, at det er Holst, som har forfattet følgende Besvarelse af 4 Spørgsmaal vedrørende Svenskerne, der findes blandt J. L. Holsteins Papirer⁴⁾; men der var jo ogsaa andre, paa hvem de havde gjort et dybt Indtryk. Saaledes er det næppe tvivlsomt, at den Separatisme, som i Slutningen af Aaret 1734 træder frem baade hos

¹⁾ K. S. 5. R. III, 796.

²⁾ Menoza, Kbh. 1763, III, 355.

³⁾ Gemeinde-Nachrichten 1772, I, 761.

⁴⁾ Ledreborgske Saml. Nr. 89, Fol. (Afskrift i Heibergs Saml.).

»Spisemesteren« (J. P. Piper) og flere af Lærerne (M. Dyrhoff og J. Dannefær) i Waisenhuset og forvoldte deres Afsættelse¹⁾, skyldes Paavirkning fra de svenske Flygtninges Side. Selv Professor J. F. Reuss, der havde stillet sig venlig overfor dem, synes at have paadraget sig Kongens Mistanke for, at det ikke var ret fat med hans Læres Renhed²⁾.

Angaaende de Svenske Exulanter og Emigranter, som een kort Tiid opholdt sig her i Kiøbenhafn sidst i Aaret 1734, gives, saavidt mig er bevidst, effterfølgende Effterretning paa de begierte 4re Spørsmåaler.

1. Een Cornet ved Nafn Jacob Erickson med sin Broder, Hustrue, Børn og Familie blev fra Over-Statholderen udi Stockholm givet tilkiende, at det var hannem af Kongl. Mayst: i Sverrig befalet, at besørge disse Personer med et Fartøj ud af Riiget, hvoerhen de selv vilde og behagede. Ratio: Denne Cornet Erickson med sin Broder, effter at de ved Krigens Slutning vare entledigede af deres Krigs-Tienister, kiøbte sig een Auelsgaard udi Finland, hvoer de i Stilhed tænckte at ernære sig af Jordens Dyrkning, og i saadant afsondret Levnet fra deres forrige Stand forarbejde deres Salig-giørelse udi Stilhed. Men, som Præsterne der i Landet ey kunde fordrage Skinnet af saadanne Lys, i Synderlighed da andre begyndte at skimte ved deres Straaler, forfuldte de, sc: Præsterne, disse stille Folk først med Skiælden og Smælden af Prædickestoelene siden med Processer for Geistlige og Verdslige Øfrigheder. Men NB. alt hvad Præsterne vandt imod dem for de geistlige Moder, tabte de igjen for de Verdslige Rætter |: hvorom de haver mange Acter og Beviiser, saavelsom Frikiendelser: | allerhelst de ey i nogen Ting kunde overbeviises noget usømmeligt i Liv og Levnet eller uandstændigt i Lærdom mod det

¹⁾ K. S. 3. R. III, 76 ff.

²⁾ Jvfr. K. S. 5. R. III, 783, 797. Den Betænkning, Reuss 12. Okt. 1734 afgav efter Kongens Ønske, og som af J. Møller er udgiven i Staatsbürg, Magazin X, 441 ff., kan ogsaa tyde paa, at man ønskede, at han skulde gjøre Rede for sit Standpunkt overfor de separatistiske Strømninger.

reene Guds-Ord og Aands Vidnesbyrd. Disse Forfølgelser af Præsterne imod disse benefnte Ericksønner varede nesten 10 Aar, og da de til sidst var indkaldet og anbefalet at møde i Stokholm til sidste Riigsdag for at faa een endelig Slutning paa denne langvarige Forfølgelse af Præsterne, saa beholt Præsternes Skriig Overhaand, og disse Uskyldige, uden at svare noget viidere, maatte viige, som melt er. De andre ere til deels Officerere, Kongl. Betiendtere, Studenter, Kiøb-Mænd, Handwerks- og Arbeyds-Folk med Hustruer og Børn af Adel og Civile-Stand. Disse, da de merckede, at Præsterne fik Biefald af den Verdslige Magt, nedlagde godvilligen deres Charger og Embeder, og hellere vilde forlade alle Ting og liide Ondt med Guds Folck, end frii-villig synde imod Gud under Præsternes herskende Aag, der vilde tvinge dem [til] at handle imod deres Samvittigheder og Sandheds Viidnesbyrd.

2. Deres Separation strækker sig ey viidere end i Skrifften er befalet, i Særdeleshed 2 Cor: 6, 17. 18. Apoc: 18, 4.

3. De troer og bekiender med Paulo, Actor: 24, 14. 15. 16, Colos: 2 Cap: fra det 6 V. til Enden og Colos: 3 Cap: 4de Cap. V. 5. 6. Deres udvordtes Guds Dyrckelse effter Matt: 5, 16. Rom. 12, 1. 2. Jacob: 1, 27, men fornemmelig søger de at dyrche Gud effter Frelserens ord, Joh: 4 fra det 21. til 24 V. inclus: Philipp: 3. 3.

4. Deres Wandel og Levnet er aabenbare, Philipp: 2, 14. 15. 16. De har ey foresadt eller udvalt sig noget vist Stød, men holde sig Christi Befalning effterrettelig, Matt: 10, 23.

For timmelig Næring har de ey nogen Bekymring, men forlader sig tryggeligen paa Frelserens Forjættelser og Befalning, Math: 6: fra det 19 V. til Enden. De ere ellers arbeydsomme Folk, som gjerne vil tiene alle, eenhver effter sin Gave, og saa meget ieg har kundet merckte, ere de begiærlige at arbeyde Jorden, om Gud saa vil føye det for dem¹).

¹, Denne Bemærkning passer dog ikke til Sektens senere Levevis. Deres Grundsætning var meget mere, at aandelige Mennesker skulde leve som Fuglene under Himlen, der hverken saa eller høste. Efter at de senere vare komne tilbage til deres Fædreland, levede de mest af de Gaver, deres Venner og Beundrere sendte dem.

Her følger nu nogle Optegnelser af en af de svenske Emigranter angaaende deres Oplevelser paa Rejsen, for saa vidt deres Berøring med Danmark og danske Personer angaar. Til Grund for Udgivelsen er lagt en Afskrift, Heiberg har taget af et Haandskrift i Univ.-Bibl. i Upsala.

En kort historisk Berättelse om the Resor och andra märckvärdiga Händelser, som förelupit under Erichssönernas Landsflychtighet och sedermera.

A° 1734.

Konungens Bref til Slots-Cancelliet i Stockholm af den 21 Junii 1734¹⁾ lydte, at Erick-Sönerne, likmätigt Hoff-Rättens Dom i Åbo skulle förfoga sig utur Swea-Riket; i följe hwaraf Resan tog sin begynnelse den 19 Julii¹⁾ samma År.

Altså färdades med ett Fartyg, som skulle segla til London uti Engeland, Jacob Erichson, thes Hustru och 4 Barn, Broderen Erich Erichson. Drängerne Simon og Johan samt Skräddare-Gesellen Erich Lexelius, hvilcka d. 29 dito ankommo til Helsingöhr i Dannemarck, hwarest de stego i Land och den 26 therpå följande Augusti²⁾ til Köpenhamn.

Samme dag anlände också hit siöledes Johan Conrad Cedersparre med sin hustru och 4 Barn, Olof Lindegren jemte hustru och twänne Barn, Petrus Rhenbech, Matthias Pahl, samt Pigen Wallborg, hwilcka rest ifrån Stockholm d. 23 Julii och kommit til Helsingöhr d. 6 Augusti.

Den 19 ejusdem ankommo likaledes til Köpenhamn Paul Hegelund med Hustru, Johan Bergström med thes

1) I Sverig benyttedes den Gang endnu „gammel Stil“ i Tidsregningen. Der maa derfor her og det følgende lægges 11 Dage til, for at Datum kan svare til vor Tidsregning.

2) Altsaa 6. Sept. To Dage før havde Jac. Ericksson fra Helsingør skrevet et endnu bevaret langt theologisk Brev til Zinzendorf. (Ark. i Herrnhut). Et lignende skrev han 7. Apr. 1736 fra Frederiksstad, i hvilket han klagede over, at han ikke havde faaet Svar paa det første Brev.

Hustru och Sön samt Pigen Annicka, Petter Lexelius sammaledes med Hustru, Lindegreens Dotter Maria, Pigen Ingri, Johan Ekman med sin Hustru og twänne Barn, Elsa Nyman och Pigen Lena, hvilcka alla den 5. i samma Månad afrest ifrån Stockholm.

Den 2 Septemb. samma år kommo likaledes til Köpenhamn Anders Tranbom och Erich, Wilh. Hierpe. Den 5 ejusdem Abraham Breant, Anders Nörbeck, Isaac Pihlmann med Hustru och 2^{ne} döttrar, Lena Brant, Jacob Pihlmann och Peter Laurbeck, hwilcka den 20 Augusti siöledes rest ifrån Stockholm.

Samma Dag (den 5 Sept.) ankommo åter Anders Kiärman med Hustru och Dotter, Änkan Anna Essevia¹) med sin Dotter, Peter Bertelsson och Johan Persson. Woro altså the til Köpenhamn från Swerige öfwerkomne Personer, Barn och Ynglingar til Antalet 62 och blefwo den 11. dito af sina huswärder namngifne i Politiet.

Den 14 ejusdem efter Klåckan 3 om morgonen afled Olof Lindegreens lilla Sön wid Namn Olof, och blef begrafwen den 15 förutan Ceremonier.

Den 16 blefwo några Främlingar jemte Piper, som war Oeconomus wid Barnhuset i Köpenhamn, kallade til Politie-mästaren, som wille se the ankomnas resepass, tå hwar för sig af thesse upkallade Swenske skulle swara på följande Frågor, nemligen:

1° Af hwad Religion the woro?

2do Om de bekände sig til then Evangeliska Lutherska Religionen och then oförändrade Augsburgiska Bekännelsen?

3° Om the betiente sig af Döpelsen och Nattwarden, sådan som then i Lutherska Församlingen är wedertagen och brukelig?

4° Om the woro Separatister?

Uppå thessa Frågor gafwo Wederbörande til swar:

1mo Wår Religion består uti Guds tilbedielse i Anda-

¹ Erickssønnernes Søster.

nom och Sanninge, uti en lefwande Tro på vår Frälsare Jesum Christum, i Hans Effterföljelse uti Läran, Lidandet og Lefwernet, enligt then helga Skriffts Wittnesbörd.

2° Wi kunna icke bekänna oss för Lutheraner, althenstund the med sina särskilta Forättningar, Meningar och Symboliska Böcker giöra af sig en Sect, och wilja inskräncka Samweten innom thessa sina utstakade Gränsor, at förtiga theras uppenbara Styggelser och mot-Christiska Wederwärtigheter under Namn af Religion och Guds-tienst, hwarföre wi ock blifwit nödsakade at efter vårt Samwete, för Guds skull, likmätigt hans Ord og Befallning afskilja oss, gå ut ifrån them och icke hatwa at giöra med någon Sect eller något Partie, under hwad Namn thet och wore. Men hwad then Äugsburgiska Confession i synnerhet angår, så hålla och erkänna wi theruti alt för godt, som är enligt med then Heliga Skriff, thet öfriga lemna man sit Wärde.

3° Wi betiena oss icke af thet i Lutherska Församlingen brukeliga Wattendopet, icke heller Nattwarden, emedan thessa Bruk och Ceremonier af Mot-Christ och hans Lemmar blifwit så grufweligen missbrukade, förändrade och besudlade, at blotta Skenet og Namnet som nogast blifwit quart, men Guds Anda och Krafft, som i första Församlingens Tid igenom them wärckade, är bortwiken.

4° Wi kunna icke heller utgifwa oss för Separatister, emedan the blifwit eller innan kort warda en Sect.

Sedenmehra blefwo the åter igen den 18de Sept. kallade til Politie Mästaren, och i Anledning af Konungens Befallning tilsporde, för hwad Orsak skull the rest ifrån Sverige, och til hwad Ända the kommit hit? Hwar på blef swarat, at the för Samwetets skull dels blifwit utur Swea Rike förwiste, dels friwilligt utrest, och således tagit Kosan til Köpenhamn med förmodan at här få wistas med bättra Samwets Frihet, och i Stillhet kunna uppehålla sig, så länge Gud behagade.

Men före än thetta Swar blef Konungen föredragit, war redan en widrig Resolution utfallen, hwilcken tå straxt gafs

them til känna, nemligen: thet wore Hans Kongl: May^{tes} Willje, at the ju förr ju heldre skulle begifwa sig utur thes Rike, och ther ingenstädes få nedsätta sig, undantagandes i Altona, Frederichsstad eller Fridricia.

Sedan tillsporde man them, huru snart the kunde wara färdige? Swarades, at thertil erfordras åtminstone 8 Dagers tid och dilation för siuka och späda Barns skull, the ther behöfwa Wederqwekelse och god Skiötsel efter redan giord lång Resa, så kunde man och under förenämde Tid foryttra then Wed och annat, som til Winteren redan är upkiöpt, samt höra sig om effter Fartyg med mehra; hwilcket blef bewiljat och therjemte tillsagt, at Resan efter then Tidens Förlopp skulle utan vidare Påminnelse warda wärkstält; thet wederbörande, jemväl med Namns Underskrift, låfwade efterkomma. The begiärade och sedermera genom förenämde Piper at få resa til Friedricia och blifwa ther öfwer Winteren, hwilcket blef hos Konungen föredragit.

Imedertid efter sporde man med all Flit, huru wida något Fartyg til bemalte Stad stode at ernås för Frackt, hwilcken blef så dyr, at et tienligt Fartygs kiöpande til thenna Förnötenheten syntes wara fördelacktigare, som och skedde den 23 dito, tå en liten Galliot blef betalt med 610 Rxd. danska eller 4117 D. 16 β K. M. Svenska. Med Styrman blef accorderat, som skulle föra Fartyget, hwart Herren behagade foga; Utredningen och Provisions inkiöpande, med mehra, gik jemväl för sig.

Men Swaret uppå gjorde Ansökningen drögde öfwer then til Resan utsatte Terminen, så at först d. 27 ejusdem upkallades 2^{ne} med Antydelse om Tillstånd at få resa til Friedricia. Hwarjemte Politie Mästaren påstod en skriftelig Utfästelse, at hwarken the eller thesas Medbröder hemligen eller uppenbarligen skulle utsprida sin Lära; hwilcket icke wart bejakat. Utan man wore twärtom sinnad i Anledning af 1 Pet. 3, 15. at sware hwar och en, som begärar Skähl til thet Hopp, som uti oss är, med Saktmodighet och Frucktan. Politie Mästaren lade tå från sig thet præsen-

terade formulairet och sade: thet kan wara lika mycket. Och sedan han hörde, at the hade egit Fartyg, yreckade han på alla friska Personers Inställning ombord, ehuru then kalla och stormande Hösten annorledes hafwa wille; dock skulle them siukom wara tillåtit at blifwa i Staden tils vidare. I Anledning hwaraf största Delen samma Dag förfogade sig på Fartyget, som effter Giörligheten blef tillrustat med Sängar för Folcket, Provision och andra Förnödenheter, hwarunder också Anfall skedde af then ostyriga Menigheten medelst Smädande, Skällsord samt kastande med Stenar, Jord och Orenlighet.

Den 30 Septemb. lades ut ifrån Landet genom Bomen på Redden åt Kalckbrutet; sedan murades i Fartyget en liten Spis¹⁾ jemte Backugn, medan man dels wäntade uppå Politie Mästarens Attest eller Resepass, dat. den 22 Octob. Stylo novo eller den 11 St. vet. (se alleg. N° 1) dels afwaktade Utslag med några siuka, af hwilcka en, nemligen Isaac Pihlmans lilla Dotter, Natten för d. 15 ejusdem afled och Dagen therpå blef begrafwen förutan några Ceremonier.

När tå Fartyget war aldeles segelfärdigt och allesammans den 17 dito woro komne om Bord, blef Styrmannen siuk, som war betingad, at han intet kunde föra Fartyget, utan man måste taga en Lots i stället, och seglade samma Dag til Dragöen; d. 19 ankommo de til Apelwick, hwarifrån en annan Lots följde en Muhl, men sedermera hände genom then förras Oförsigtighet, at Fartyget den 20 stötte an och stadnade uppå et Grund wid Wordenborg, benämt Kalfwen.

Tå nu Folcket woro satte i Land, blefwo Sakerne förde på en liten Öö, samt Barlasten utkastad, och försöktes at få Fartyget löst, emedan thet war oskadat, änskiönt thet med fulla Segel så hård lupit på förberörde Stengrund, at allenast 3 Fot Watten war wid Framstammen, ther elliest ordinairt erfordras 8 Fots diup, och som Wattnet mycket förminskades genom utfall, blef Fartyget liggande på ena

¹⁾ Ildsted.

Sidan, hwarföre all Möda, som så när i 3 Dygn på thes lässande användes, war förgäfwes, til thes Herren Gud den 22 om Aftonen så fogade, at thet utan Skada kom åter af Grundet, och blefwo Dagen therpå Sakerna med Barlasten intagen, så at alt Folcket den 24 steg om bord. Dock uppehällo the sig ther på Redden i några Dagar, och afbidade flera Swenska Wänners Ankomst, hwilcka jemwäl d. 30 dito med 2^{ne} Båtar tit anlände, och woro til Antalet 13, nemligen Elias Cygnell¹⁾, thes hustru och 3^{ne} Barn, Johan Öhman med sin Moder och Syster, Anders Nynäs emte thes Moder, Johan Kranck²⁾, Johan Kärman och Pigan Magdalena.

Den 1 Novembr. bittida om Morgonen seglade the samteligen ifrån Wordenborg och ankommo wäl til Swenborg Klockan 6 om Aftonen samma Dag, och then 6te anlände the til Strib wed Friedricia.

Dagen therpå reste några upp til Staden och anmälte sig hos Commendanten, hwilcken lemmade fri passage in och utur Staden. Men the blefwo therjemte upkallade på Rådhuset til Præsidenten, hwarest man tilsporde them, af hwad Religion the woro? hwarpå swarades äfwen såsom uti Köpenhamn och finnes wara antecknat pag. 54. Uti hwilcket Swar Præsidenten icke kunde finna sig, utan lät förstå, at thet wore emot Stadsens Privilegier, om sådant Folck skulle antagas, som icke wille bekänna sig til någon wiss Religion, icke heller brucka Sacramenterne etc. Theremot påstodo the ankomne Främlingar at få niuta Konungens Bewillning til godo, enligt Politie Mästarens Attest ifrån Köpenhamn, hwarpå Præsidenten swarade sig willja skrifwa Hans Kongl. May^{tt} til therom, och lemnade them imedlertid Tilstånd at skaffa sig Qwarter i Staden.

Men Inwånarena woro medelst falska Berättelser af sina

1) Forhen Lensmand i Østerbotten i Finland.

2) Havde været Præst ved den finske Menighed i Stockholm men havde nedlagt sit Embede. Kom senere til Ro gennem Herrnhutismen og endte som Sognepræst i Finland.

Förmän och Präster så skrämde för thetta Sällskapet, at jemwäl the, med hwilcka man genom 2^{ne} från Köpenhamn expedierade redan hade accorderat både om Husrum och Hyra, rubbade theas Contract, och ingen af the andra wågade sig at wara then förste, som wille uthyra sina Rum. Men somliga drefwo them ifrå sig medelst en ganska obiliig Hushyras fordrande, så at all Möda och Flit, som then 7de och 8de Novembr. användes at få Qwarter i Staden, war förgäfwes.

Sidstnämde Dato bekommo the Tullnärens skriftteliga Lof, at, sedan Lastpenningerne woro betalde, få ligga i Winterhamn i Gultsöö¹⁾; men som then Hamnen icke war beqvä, ej heller kunde Fartyget flyta thit in, resolverades at d. 9 dito resa til Hindsgafwel, som år belägit 1 Mil ifrån Friedricia og $\frac{1}{2}$ Mil ifrån Medelfart.

Den 12 ejusdem woro 2^{ne} åter uti Fridricia at förskaffa Qwarter, tå them blef berättat Stifft Amtmannen Gabels Swar på Præsidentens samt Biskoppens gjorde Förfrågan Främ-lingarna angående, nemligen: at the skulle blifwa emottagne i Staden, om the wille aflägga Borgare Ed; men som sådant uppenbarligen strider emot Jesu Christi och hans Apostlars uttryckliga Lärdom (Math. 5. 12. Jac. 5. 34), kunde thet icke ske; såg altså ut, som intet Qwarter uti Fridricia skulle stå at winnas, likwäl försöktes den 19 dito genom flera expedierade thet yttersta therwid, men alt fruktlöst.

Förthenskill nödgades man med mycket Arbeta grafwa uti en wid Siöstranden belägen Jordbacka och bygga Badstuga för de siuka til Bonings plats, hwilcket och blef fullbordat d. 21 i samma Månad; tå jemwäl J. Conrad Cedersparres dotter blef född i Fartyget, sedan man förgäfwes med all Flit anhållit, at Barnamodren skulle för Betalning få Härbärke på Landet hos Inwånarena åtminstone i några Dagar.

Sedan tå wederbörande Kongel. Ämbetsmän i Fridricia

¹ D. e. Gudse Vig, mellem Fredericia og Kolding.

hade erfarit, at the främmande dragit sig ifrån Staden och wistades på förbemälte Ställe, hafwa the klagat och berättat för Konungen, at Antalet bland Främlingarna skulle förökta sig til 90 Personer, och allena 61 wara försedde med Politie Mästarens Resepass. Hwarigenom Konungen blef föränlåten befalla Stiftts Amtmannen at underrätta sig om thetta Folckets wistande, och hwad the företogo sig; han måtte icke tillåta them at bo annorstädes än uti Fridricia, så wida the kunde præstera præstanda.

I Anledning hwaraf berörda Stiftt Amtman affärdade sin Fullmäktig, som den 28 Novemb. på Fartyget ankom, såg igenom Resepassen och frågade efter hwar Person i Synnerhet, hwad Tienester the före beklädt, och i hwad Profession the warit, gaf jemwäl tilkänna Konungens ordres. Men emedan han i Hast ej kunde forrätta alt efter sin Önskan, tog han några med sig til Medelfart, som i alla mål kunde gifwa Besked. Och ehuruwäl alt thetta til alla Delar blef efterkommit, tilsades dock wederböranderna strängeligen i följe af Konungens Befallning at begifwa sig ifrån then Platsen, ther the utan någons ringaste Färfång hade haft et litet Lägerställa i kalla Wintertiden. War altså thet icke nog, at ingen dristade sig herbergera them i Hus, hwarcken i Städer eller Byar, utan the kunde ej heller tålas på en liten Fläck under bar Himmel; bröto förthenskull upp d. 2 Decembr. och seglade ifrån bemälte Ort til Medelfarts Färgestad, Snåghög benämd, och togo ut Dagen thereafter Tullpass på Kihl i Hollsten.

I thet samma lätt Stiftt Amtmannen Gabel i Jytland kalla til sig 2^{ne} af Emigranterna, hwilcka blefwo af honom sielf jemte thes Svite i Religions mål förhörde, samt tilsagde at förfoga sig therifrån med första.

Den 4 Decembr. kom ock Byfogden ifrån Medelfart på Fartyget med några andra, och sade sig hafwa ordres at examinera dem, men bekom til Swar: Man hade redan tagit ut Pass och tänckte segla härifrån til Tyska Orterna; hwarföre tå thet Förhöret wore onödigt. Straxt thereafter kom

Bud ifrån Præsidenten i Fridricia, at 4 af thessa utreste Swenske skulle infinna sig andra Dagen hos honom, tå han i Anledning af Konungns Bref aldeles afslog them at få komma in uti Fridricia, yrkade jemwål på en skyndesam Bortresa. hwartil han önskade Lycka, med Tilsägelse, at thet stod them fritt resa til Friedrichsstad, Altona eller och utom Riket. Begyntes altså Resan ifrå bemelte Färgestad til Hindsgafwel Slott den 6 dito, sedan Lotsmannen ifrån Medelfart, Sören Larsson benämnd, war betingad, hwilcken skulle föra Fartyget til Kihl.

Under wägen wid Åhresund eller Assens Öhr uphof sig en starck Storm, then ther warade i några Dagar, och när man kommit närmare tll Sönderborg, blåste ett mäktigt Wästan-wäder med Snö och dref Fartyget på Stranden 3 Gangar innom 2^{ne} Dygn, men blef dock genom Guds Hielp lätteligen lossat, och emedan Grunden therstädes war mycket lös, flyttade man bättre framemot Staden uti Januarii Månad År 1735.

Den 23 Januarii reste Abraham Breant, Anders Norbeck och Johan Kranck siöledes til Kihl och sedan vidare åt Hamburg, the skulle wid Genomfarten undersöka, om ther i Förstendömet Holsten kunde ernås Frihet och Tilstånd at logera öfwer Winteren; men Johan Öhman, som följde med till Staden Kihl at afhämta Swar, berättade, huru thet Förslaget icke heller hafft Framgång.

Den 31 dito kom Michael Swartskopp¹⁾ åter ifrån Köpenhamn, sedan han ther försedt sig med Resepass, och hade i sit följe Skräddare Gesellen Jacob Sandorp²⁾, hwilcken blef förwist utur danska Riket, therföre at han icke wille giöra Borgare-Ed. The lefwererade också til Emigranterna Handels-Mannen Michael Bentzons³⁾ ingifne Supplique til Konungen i Dannemarck, som Ord ifrån Ord lyder således:

1) Om denne skal meddeles nogle Efterretninger i det følgende.

2) Ogsaa om denne, hvis rette Navn var Jacob Povlsen Schandorf, skal senere meddeles noget nærmere.

3) Se Tillæget.

S. T.

Then nådefulle Jesu Kärlek, som min Frälsare hafwer af Nåde mig meddelat, twingar mig, 1 Joh. 4 v. 11. at i diupaste Underdånighet nedlægga thenna min undardånigsta Bön til Hans Kong: May^{tt} för de Siälar, som hafwa annammat Jesum, Joh. 1, 12, och af Honom äro annammade efter Hans ögonskenliga Kännetekn för oss uti Hans Ord.

1mo I thet the hafwa försakat all ting 2 Cor. 6, 17. Marc. 10, 28 seq. Matth. 10, 22. och uti Återfödelsen efterfölja Jesum.

2do Hatas af alla för Jesu Namns Bekännelse skull, Joh. 15, 19. Matth. 10, 22. Matth. 24, 8. 9. Och thetta hwar på alla menniskior, Joh. 13, 35, skola ofehlbarligen igenkänna Jesu Effterföljare, at the påtaga sig Christi Kors dageligen, Luc. 9, 23 och följa Honom efter i Hans Fotspår, 1 Pet. 2, 21.

At the 3^{io} älska hwarandra inbördes, Joh. 13, 35, med Jesu Kärlek i Gierning och Sanning, 1 Joh. 3, 18. Och emedan hwar och en Jesum sökande Siäl gierna wil annamma Honom i Hans Lemmar, Math. 10, 40 v. så är thet och min underdånigste Bön, at mig måtte af min Konung warda tillåtit åtlyda Guds Befallning til Ebr. 13, 1. 2. 3. och annamma them med theras omyndiga små Barn, hwilcka hafwa nu i skarpa Wintertiden på Siön med Jesu nåderika Krafft igenomgått både Skiepsbrott och Trängsels Smärtor af alla. Ja thet, som ingen Türck skulle giöra, mindre Mennisker, som kallas Christne, emot Hans Kongl. May^{tts} ordres, neml. at een Barnamoder ibland these flycktande icke för Betalning eller Bön blef förunt så stort Rum på Jorden, så länge hun kunde föda sit Foster til Werlden, utan på Siön genom Jesu Krafft öfwerwant Dödsens Smärtor. Men hon, så wäl som hennes späda Foster, med flera hennes och the andras däggaende och omyndiga små Barn lida ännu Siöns och Winterens Skarphet og Köld; jag wil icke nämna om the äldre Siäler af Qvinno-Könet, hwilcka genom Jesu Krafft öfwerwinna wida.

Hwad I nu giören En af thessa minsta mina Bröder, thet hafwer I gjort mig, äro Frälsarens Jesu Ord, Matth. 25.

Ingen wil hysa eller härbärgera thessa fattiga Siälur. Jag wil af Hiertat gierna hysa them alla för intet, Rom. 12, 13. Ja alla |: så wida Herren förläner Nåd :| som effterfölja Jesum i then sanna Förnekelsens och Återfödelsens Wäg.

Tillåter mig tå, min Konung, at giöra thessa fördrefna och Swänska Personer, Jesu sanna Älskare, delaktige i then Jesu Kärlek, som han mig skänckt af idel Nåde, icke för mig sielf, utan för Jesu förnedrade och föraktade Lemmar.

Jag begiärar i diupaste Underdånighet allenast sådan min Konungs Tillåtelse för them, til thes thet hårdaste af Winteren är öfwerståndit.

Konungernas Konung Jesus Christus skall af sin oändeliga Kärlek efter sit trofaste Löffte låta Hans Kongl. May^{tt} wederfares Barmhertighet igen, som bewisar Barmhertighet, och af sin oändeliga Nåd skäncka Hans Kongl. May^{tt} gudomelig Krafft til at öfwerwinna Mörckret, hwilcket söker at döda Liuset och Sanningen.

Nådenes och Bönens Anda skal skäncka mig thessa oafåtliga Suckningar för min Konung och hela Kongl. huset, hwaruto jag förbl.

Corsöer den 24 Dec. 1734.

M. B.

Den 4 Februarii therpåföljande kom Controleuren ifrån Sönderborg om bord, och begärade, jemte Siötulls Passet, en Förteckning på the i Fartyget befintelige Personer; jämwal at twenne af them skulle följa honom til Amtförwaltaren i Staden, hwilcken wid theras Ankomst lät säga, at han ej hade Tid then Dagen, utan the kunde komma then nästföljande. Saken blef tå afgjord hos berörde Controleur, then ther också lefwererade åter the undfågne Documenter och gaf Tillstånd at dröja ther the lågo för Anckar, tils man kunde öfwerkomma en Lots eller Styrman, emedan then förra tagit Afsked, therföre at Resan gik så långsamt, och sedan efter Behag segle bort med Frihet.

Den 7 dito kom Byfogden i Sönderborg på Gallioten och hälsade ifrån Magistraten, med Antydelse at ingen af

Främlingarne war tillåtit gå in i Staden, hwarken at köpa något eller eljest, med mindre thensamma förut hade anmält sig hos honom, tå han skulle bestilla en Waktkarl, som borde gifwa Akt, på thet inga Religions Meningar af them måtte warda utspridde.

Den 9 ejusdem upwiste Pastor Philip Hind Lund¹⁾ Borgmästaren Ovens Swar ifran Friedrichsstad på några Frågor, them han genom Murmästaren Schumaker skriffte-ligen hade öfwersänd, af följande innehåll:

1° Om the Swenske Emigranter hade tillstånd ; så framt oumgängeliga Nödvändigheten fördrade ; at komma til Friedrichstad, och utan Borgare-Eds afläggande få boo ther, i fall någon sådant åstundade?

2° Om the såsom resande kunde få blifwa ther til Wåren eller längre?

Bemälte Swar lydde således:

»Erfarne Mästare! Edart ankomne bref angående the Swänksa Emigranter hafwer jag också communicerat mina Colleger, och är Rådets samfalta Resolution, at om thet så förhåller sig med the til Sönderburg ankomne Emigranter, såsom förmält är, warder themsamma i Guds Namn tillåtit at komma hit, och skola wänligen, samt uti Christelig Kärlek, emottagne warda, men icke blifwa betungade med någon Edgång, emot theras samwete, hwilcket I behagede

¹⁾ Det er os ikke bekjendt, hvor denne Mand, der synes at have stillet sig venlig overfor Emigranterne, var Præst. Det kunde formodes, at han var en Søn af Præsten Christian Lund i Rinkeuæs, efter hvis Død Frederik Christoffer Brun blev Præst her. Om denne fortælles i en senere Beretning fra Herrnhut: Brun havde allerede 1729—30 en Vækkelse i sit Sogn, hvor mange Sjæle bleve rørte og overbeviste, men da den rette Grund manglede, og Egenvirken blev Hovedsagen, saa gik det meget broget til (durch einander). Og da de svenske Separatister, som med 2 Skibe kom til at ligge i Nærheden af Rinkeuæs, fandt Indgang saavel hos den sal. Brun som hos en Del af de rørte Sjæle, saa separerede de fleste sig og gjorde megen Opsigt. Derpaa fortælles om, hvorledes herrnhutiske Udsendinge vandt betydelig Indgang i Sognet, og at Separationen senere faldt helt bort.

berätta til Herr Pastor Lund samt bemälte Emigranter. Näst min tjenstelige Hälsning förblifwer

Nicolaes Owens«.

I Anledning af thetta såväl som Schumackers enskildte Bref reste 18 Personer af Främlingarne til Friedrichstad, at försöke Beskaffenheten therstädes, blefwo altså then 13 Februar med en stor Båt beledsagade til Schleswig, hwilcken under Åtterresan stötte an och stadnade på Grund, men blef dock efter Guds nådiga Styrrel lossad, sedermere afbröt Masten i stærckt Wäder under Seglandet, så at the med Fara kunde bärga Seglen och komma til Fartyget.

Den 22 dito hade några af the qwarblefne efter Wanligheten anmänt sig i Sönderborg til at handla Matpersedlar, tå Borgmästaren kallade twänne til sig, och lät them weta öfwer-Ståthållarens i Holsten Befallning til Magistraten, huru the borde afstånga thessa ifrån all Communication och Umgänge med Stadsens Inwånare m. m. Hwilcket alt redan förut genom Byfogden war föranstaltet, såsom tillförene er berättat.

Den 10 Martii samma År hade Skogwaktaren Ludwig Schmidt upwist följande befallning.

»Uppå Grefwens til Reventlous ordres hafwer jag härmed at antyde Skogwaktaren Schmidt icke tillåta the wid Reventlou på Skieppet liggande och för sin willfarande Lära utur Sverige och Dannemarck fördrefne Personer landstiga eller längre uppehålla sig på Grefwens Grund och Marck¹⁾, utan straxt förfoga sig til then Ort, hwarest the förmena få wistas, så framt the icke willja, at man skal warda föränlåten bruka tilräckeliga wåldsamma Medel etc.

Flensburg den 6 Martii.

Hind. Lüder«.

I följe hwaraf bemelte Skogwaktare dref uppå en skyn-desam Flyttning ifrån thenne Ängden.

¹⁾ Sandbjerg i Sundeved.

Den 13 i samma Månad kom omsider Styrmannen Nils Schultz ifrå Köpenhamn på Gallioten, at blifwa ther qwar och föra Styret, hwarthän Kosan skulle tagas. Dagen thereafter reste några af the på Fartyget boende Personer til Sönderborg, och blefwo af Controleuren tilsagde, at the skulle komma til Staden med Tullpassen på båda Fartygen, nemligen Gallioten och then stora Caputbåten, hwilcken Termin han dock icke afbidade, utan kom om Natten wid pass Kl. 11 om bord och fordrade thes Resepass. Hwad han med sit obilliga Upförande intenderat, är lätt at aftaga, måste dock lemna them och fara sin Wäg.

Sedan nu Michaël Bendsens Supplique til Konungen i Dannemark, angående the Swenske Emigranters härbärgande öfwer Winteren, icke blifwit bewilljat, ej heller gafs them längre dilation, ther the på Wattnet förnött then kallaste Tiden, så at sielfwa Nödvändigheten fordrade genom en större Siöresa at komma längre bort, hwartil Gallioten syntes wara förliten, som jemwäl behöfde någon Reparation. Bewektes förthenskull bem^{te} Bendsen at lemna them et större Fartyg, anhält ock genom före omrörde Oeconomum Piper åter hos Konungen, thet måtte them resandom warda efterlåtit at lägga an wid Corsöer, så at Flyttningen uti hans Skiep skulle therstädes gå för sig, och thes Hustrur med Barnen få wistas uti Staden, medan ut- och inlastningen påstod, hwilcket af Konungen först blifwit bewilljat. Kom altså Bendsens Skeppare, J. Bay, den 19 Martii efter Middagen til Främlingarne och berättade thetta med Begiäran, at thet måtte skynda sig thit thet fortaste, som ske kunde, och när han hörde them wara thertil både willige och färdige, for han straxt tillbaka, hwarpå några samma Dag resta til Sönderborg, at igenhämta Resepassen, them Controleuren icke wille släppa, före än Fartygen woro ankomne til Staden och ther blifwit visiterade. Hwarföre man Dagen therpå, den 20 dito om Morgonen, bröt up, nalckades Staden och ankrade utan för Slottet, samt begiärade af Controleuren at blifwa expedierat ju före ju heldre; men thet lät sig icke

giöra Förmiddagen, utan Kläckan 3 kom han änteligen ombord och besåg både Gällioten och stora Båten, men återgaf dock icke Passen, så at wederbörande nödgades giöra Ansökning therom hos Amtförwaltaren, som icke träffades hemma, utan allenast hans Skrifware, hwilcken gaf tilkänna, at Controleuren ej hade med them at beställa, icke heller med theras Resepass, al then stund ther ingen ut- eller inlastning war skedd; dock kunde man gifwa Controleuren något för thet Beswär han gjort sig. Thenne, oaktat honom ingen Ting med rätta tilkom, war dock ganska obillig uti sin Fordran, som likwal til slutet lät nöga sig med skälig Wedergällning.

Den 21 ejusdem blåsta en sådan Motwind, at man icke kunde komma ifrå Sönnenborg, före än then 22 dito, då bemälte Båt under Wägen til Muncköen först förlorade sin Julla, som icke blef igenfunnen, och sedan afbröts Masten, som följande Dagen wart reparerad, så at Resan den 24 Martii skedde til Svenborg, hwarifrån några Personer kommo ombord och wille se Resepassen, hwilcket bewiljades, jemte behörigt Besked i the åstundade Mål, likwål förböd man them at forsätta resan, före än the warit hos Öfwersten Juhl på Tosings Slott; i följe hwaraf någre straxt begafwo sig til bemälte Herre, och undfingo thes egit munteliga Lof at färdas, så snart the kunde. Man försökte altså följande Dagen at komma therifrån medelst Loverande, men förgäfwes, efter både Winden och Strömmen woro emot. Kläckan 1 efftermiddagen kom åter Bud ifrå Öfwerste Juhl, at Emigranterna ej skulle resa, för än han Sielf warit hos them om bord. Hwarpå thenne Herren tillika med några Förnämra och Tullnären i Svenborg kommo på Fartyget, hwarest the intet annat förrättade, än allenast sågo omkring sig och togo sedan Afskied.

Den 26 arbetade the sig medelst Loverande utur Fiölen wid Tosings-Slott, och seglade sedan med god Wind til Corsöer, hwarest man ankrade något ifra Staden, då 2^{ne} Lotsar straxt kommo nära til Gallioten och kungiorde the

resande, at thet wore them genom Konungens Bref til Magistraten förbudt, så wäl at komma in i Staden, som och at ligga ther brede wid, utan Skeppet, som war them af Bendsen destinerat eller tillärnat, wore redan afseglat, at möta them i Swenborgs Sund, men skulle ännu ligga för Motwind i Nyborg, thit the i dag kunde hinna; sade ock therjemte sig wara förbudna at upstiga på Gallioten, fast mindre kunde the understå sig at efter begäran lotsa til bemälte Ort.

Thetta såg mycket underligt och misstänkt ut, i anseende til then Berättelsen, som Michael Bendsens Skieppare gjort om Konungens Bewiljande angående Fartygs Bytet i Corsöer, så at man icke kunde tro thesse Männernas Tal, hwilcka straxt begåfwö sig til Staden igen. Pröfwades altså nödigt, at några reste til Staden och inhemptade Besked af wederböranderna i thenna underliga Sak; men före än the utskickade kommo halfwägs til Korsöer, mötte them åter samma Personer, hwilcke imedlertid talt med Borgmästaren, af hwilcken the bekommit absolut Tilsägelse, at man skulle wända om och segla til bemelte Ort, elliest ock, i fall the willa komma när intil Staden, så war ther redan Anstalt giord, at skiuta skarpt på them. These nödgades tå förfoga sig til Gallioten i följe med Lotsarna, hwilcka än yttarligare budo Fråmningarna hissa Ankar och gå af med then tå blåsande goda Winden, så wore Hopp at komma öfwer Bält, medan thet war liust. Borgmästaren hade ock gifwit en af them Lof at lotsa til bemälte Ort, hwilcket han ock gjorde, så at Ankomsten med Gallioten til Nyborg skedde Klockan 7 om Afftonen, hwarest Bendsen och flere woro förut, the ther gåfwö wid hand Ordsaken til thet widriga Bemötandet i Corsoer, hwilcket härflutit af the motsidiga, som förmått Konungen at giöra Ändring i sin Låfwen angående Orten til Ombytet, och förordsakat följande ordres til Magistraten i Corsoer:

»Ädle och wällwise Borgmästare och Råd! Uppå Johan P. Pipers aldraunderdånigaste Ansökning, at the från Swe-

rige öfwerkomme Separatister måtte wid Corsoer få inlåta theras Gods uti thet skepp, med hwilcket Michael Bendsen ther i Byen wil befordra theras Resa, hafwer Hans Kongl. May^{tt} allernådigtst resolverat, at thet blifwer bemälte Michael Bendsen tillåtit at låna eller leya them sit Skiep, för at fortsätta theras Resa med, hwarföre han ock kan skicka thet til them tyt, hwarest the nu ligga; men thet blifwer ingaledes tilstådt bemälte Swenske Separatister, at med sin Galliotet komma til Corsoer, at ther förfoga sig i et annat Skepp. I hafwer ej allenast at kundgiöra thetta för Michael Bendsen, utan ock tillse, at thetta sker på thet Sätt, som högst bemälte Hans May^{tt} resolverat. Tå jag är Eders tienstberedwillige

Köpenhafn d. 19 Martii 1735.

J. L. v. Holstein.

Riktig Copia efter Originalen som härmed tillsändes Sr Michel Bendsen til Efterrättelse, och sändes ther hos original ordres med begäran, at Sr Bendsen påskrifwer, thet the äro honom förewiste, och at han skal hålla sig thereffter.

Corsoer d. 21 Martii 1735.

*Fred. Michelson. A. Spormand. Kield Didrich Schytte.
Jörgen Lauridson.*

Borgmästaren och Tull Inspectoren i Nyborg, som kommo til Skeppet och Gallioten, mente at Ombytet med Fartygen wäl kunde ske ther; hwarföre man anhölt om Resepass och Mål-Bref ifrå Tull Kammaren, och blef thermed försedd. The följande Dagar användes med all Flit til Lastning utur ena Fartyget i thet andra med mehra, så at Resan then 3^{die} therpå följande April begyntes i Jesu Namn om Morgonen bittida til Samsöö, förby Kyholmen, och hunno d. 9 dito til Ryckestrånd, hwarest man låg stilla för starck Storm och Motwind. Under warande Tid hände, at bästa Ankartoget blef skadat med 2^{ne} stora Brått och war nästan afskafwit i Stormen; lykwäl bewarade Herren Gud, at thet intet fick brista, utan Skeppet blef conserverat.

Och ehuruwål man d. 17 dito hela Dagen war syssel-satt at komma vidare, kunde thet dock icke ske för Motwinden skull, utan nödgades om Aftonen wända om til samma Hamn, oeh fördröya ther til d. 22 ejusdem, tå the resande åter bröto up och ankommo til Flastrand samma Dag om Aftonen Kl. 8, samt avangerade Dagen therpå 15 Muhl; men then 24 dito blef Motwind och Storm, the ther efterhand wäxte, så at man på 4de Dygnet måste uthålla stora Swårigheter af Siögang och annat, hwaraf nästan allesamman blefwo illa siuka och utmattade; nödgades för then skull söka Hamn i Norje, hwilcken ock d. 27 ejusdem blef träffad och kallades Fläckeröen, belägen $\frac{1}{4}$ ^{de} dels Mil ifrån Christiansand.

Da de uylkelige Flygtninger nu endelig vare udenfor de danske Farvande, skulle vi ikke følge dem videre paa deres bedrøvelige Færd¹⁾, men kun kortelig berøre, at de fleste af dem — 50 Svenske og 3 Danske — for en Tid fandt et Hvilested i Frederiksstad ved Ejderen, hvor „en wid Namn Daniel Friedenreich, der sedarmera föroksakade Samfundet ej ringa Obehag, med några andra ifrå Kiöpenhamn“ 3. Sept. 1735 stödde til dem. At de ogsaa her have tildraget sig en ubehagelig Opmærksomhed, fremgaar af følgende egenhændige Brev fra Kong Christian VI til J. S. Schulin, Oversekretær i det tyske Kancelli²⁾:

Aus beykommenden³⁾ wird Er mit mehren ersehen, was der Marrgraf als Statthalter auf Veranlassung des Probst Kraft in Husum uns vorstellet. Wen sich dieses nun so verhaltet, wie der Marrgraff und Probst melden, so finden wir für guht, dass eine Order aufgesetzt werde, dass der Marrgraf sich aufs genaueste nach der Wahrheit der Sachen nochmahl erst recht zu erkundigen hätte, und wen es sich den so verhielte, dass

¹⁾ Angaaende denne maa vi nøjes med at henvise til K. Hennings tidligere nævnte Skrift, hvor Begivenhederne fremstilles, om end ikke i nogen streng kronologisk Følge.

²⁾ Efter Originalen i Rigsarkivet.

³⁾ Dette Bilag findes ikke.

die vertriebene Schweden sich nicht stille hielten, gegen Gottes Wort, dem Verdienste und Leiden Jesu Christi und gegen die Obrigkeit lehren, er sie ohne weitem Omstand auss dem Lande, doch so viel möglich mit der Güthe, zu weisen hätte, doch fals die Güthe nicht helffen will, alsden härtere Mittel zu gebrauchen.

Rosenburg den 8ten Julij A. 1735

Christian R.

Skjønt det er lidet sandsynligt, at Svenskerne have gjort nogen Indrømmelse, fik de dog Lov til indtil videre at blive i Frederiksstad. I deres Rejseberetning findes bl. a. følgende Notits fra Opholdet paa dette Sted:

År 1736 den 14 Januarii besöktes Emigranterne af några Danska, som woro Herrnhutiska Secten tilgifna, och fast än the af then Heliga Skriffit blefwo öfwertygade om sina willfarande Sstser, war dock theras Herrnhutiska Församling them mer än Christus och Hans Sanning! Thesse reste d. 17 dito til Altona.

I Sommeren 1736 kom den tidligere nævnte Separatist Jens Christensen Brock med Familie til Frederiksstad, men vendte Aaret efter tilbage til Kjøbenhavn¹⁾, da Svenskerne imidlertid havde forladt Frederiksstad og havde begivet sig til Altona, hvor den ældste af deres Førere, Jakob Ericksson, døde 18 Sept. 1737.

Siden opholdt de sig i flere Aar i Holland. Fra dette Ophold kan følgende spredte Notitser fra deres Rejseberetning hidsættes:

[1742] den 28 Julii hade Emigranterna Besök af Johan Tinnerholm, som Året tilförene kommit ifrå Sverige och hade uppehållt sig någon Tid jemte Rosen²⁾ uti Köpenhamn och Altona; han reste d. 7 Augusti genom Amsterdam åter til Stockholm.

¹⁾ K. S. 5. R. III, 758.

²⁾ Om Sven Rosén skal senere meddeles nogle Oplysninger.

Mot Slutet af Septembr. Månad kom Daniel Friedenreich¹⁾ och gaf sig sielf an, emot alla Wännernas förmodan, huru han Natten för d. 21 dito drefwen af Otuktighets Brånad förfogat sig til 2^{ne} af Qwinkönet, hwilcka hans Företagelse med Frimodighet hindrat. Effter en sådan Bekän-nelse åstundade han at få resa någon Tid ifrå Sällskapet, hwilcket utan Upskof blev honom bifallit, så at han d. 21 eller samma Dag anträdde Resan til Köpenhamn.

[1743]. Thet begynte och alt mer blifwa uppenbart, at Tranbom²⁾, som År 1739 war skild ifrån Sällskapet, samt Friedenreich, hwilcken längre hade fördolgt sig, woro wärckelige Hexe Mästare, hade förfört några Barn i Sällskapet och lärt them wederstyggeliga Ting, hwarom i synnerhet en Gåsse wid Namn Johan Friedrich hade mycket at säga. The andre förledde berättade jemwäl, huru the warit i Hexe Församlingar, hwarest Folck af allahanda Nationer tilbedit Fienden Satan, the beskrefwo också Turckarnas Klädedrägt, som ther warit, ehuruwäl the aldrig sedt eller hört talas om them. Många Specialia af then diefwulska Hushåldningen woro them bekante, hwilcket alt såsom onyttigt och förgiftande gås förbij.

[1744] den 9 Febru: infunno sig twänne danska Män, nemligen Mart: Stöttrup³⁾ och Peter Ipsen; the hade et bref ifrån Daniel Friedenreich, hwilcket han them tilskrifwit. Begiäran i Brefwet war, at L. Segerholm⁴⁾ med thessa skulle gå til Emigranterna och fråga på hans Wägnar, om icke några wissa Personer i Sällskapet wille confrontera med honom angående the Trolldoms Beskyllningar, som beträffade hans Person m. m. Hwarpå korteligen blef swarat:

1) Ogsaa om denne skal der senere meddeles nogle Oplysninger (jvfr. ovf. S. 70).

2) Om Anders Tranbom, »som allt sedan 1734 synes hafwa motarbetat Erickssönernas inflytande och sielf velat uppsvingar sig til ledare», se K. Henning, S. 27 ff.

3) Den bekjendte danske Separatist.

4) Lars Segerholm var en af Dippels Tilhængere fra hans Ophold i Sverig (s. Henning, Dippels vistelse i Sverige, S. 109).

Man hindrar och förbjuder wäl icke någon at komma hit, men med L. Segerholm och i synnerhet D. Friedenreich, som sielf munteligen angifwit sig för en Horkarl och genom sina grofwa Gierningar är nog känd och uppenbar, wil man icke conferera.

Thessa Friedenreichs Commissionairer forskade också nog dierft, om man wille hålla them misstänkta, althenstund the något sådant skulle hafwa hört af en nyligen bortwist Qwinna; hwaraf man tog Anledning at forehålla, huru nödigt thet wore, at the måtte ändra sina Sinnen ock icke taga sig Anledning af Qwinfolcks Sqwaller, såsom och med hwad Samwete the kunde pläga Omgänge med sådant Folck, som för theras Odygder Skull blifwit afsöndrade.

Den 24 dito begärade Lars Segerholm genom Peter Ipsen, at then följande Dagen få tala och conferera med Erichsson om någon Angelägenhet uti 2^{ne} sina Stallbröders Närwaro, hwilcket blew bewiljat. Och althenstund Erichssons egen skriftteliga Berättelse om thema Conferencen är för hand, så anföres then samma och lyder således:

•Någre Weckor före än följande conference med Lars Segerholm skedde, kom han på Gården och frågade, om wi hällo honom för en Trällkarl? På återfrågan, hwadan han sådant tagit? sade så: thet kan jag icke säga. I Följe hwaraf [jag] honom then resan swarade: Icke heller kan jag säga eder, hwad I frågan; men så snart I edra Grunder uptäcken, skole I få weta, för hwem wi eder hålla.

Jag har warnat wissa Wänner för then Mannen, men elliest aldrig haft någon Handel med honom. Nu kommer han sielf tredje och wil såsom en trogen Broder förmana til Försoning; han söker betäcka sin Ulf med Christi egna Ord, äfwen som arga Präster pläga giöra; ty tå the willja anklaga någon, heter thet: Hafwer tu icke så och så talat eller skrifwit? Säg oss tin Tro och Bekännelse! Wi komma af Christelig Kärlek såsom Wänner och Bröder at conferera, o. s. w. Men sedan liuder thet: Thenne Mannen är en Kättare och förförer Folcket etc.

Den 25 Februar infant sig Lars Segerholm med 2^{ne} sina wänner, nemligen M. Stöttroup och P. Ipsen, och sporde mig an, hwad jag emot honom hafwa månde? Swar: thet är redan för några wänner tilkänna gifwit; men althenstund jag med Eder hwarcken stridigt eller förtroligt wil inlåta mig, blifwer Målet, eller hwad jag inför Gud efter mit Samwete om eder Person skrifwit, opublicerat. Han jemte thes twänne Wänner sade sig ej kunna förstå mig, blefwo altså mina Ord en eller två Resor uprepade. The frågade vidare, om jag dock icke wille säga hans begångna Fehl? Swar: I hafwen ej allenast Mosen och Propheterna, utan och Christi Evangelium, then, som then hörer och gör, är en wis Man. I synnerhet kunde Matth. 5. 6. och 7de Capp. wara tienliga, så at man intet hade af nöden med fåfängt kringlöpande förslösa Tiden. Woro han ock såsom en Delator med twänne Wittnen til mig kommen, så dugde sådant als intet, ehuruwäl uti hans Frihet stode jemwäl således at handla. Lars Segerholm bad Gud bewara sig therföre, och sade vidare: Jag har effter Christi Ord infunnit mig. Om tin Broder hafwer något emot tig etc. I weten, at jag aldrig ståt i edert Bröderskap, eller öfwat Bekantskap med eder Person; utan twärt om har jag warnat Wänner för eder; är altså edart Företagande i thet Stycket förgäfwes. Han sade: thet är sant. Widare förehölts honom, at jag icke uti något enda Mål med honom öfwerensstämde. Hwilcket han sade sig nu kunna märcka, och åberopade et godt Samwetes Wittnesbörd. Swar: Jag är ingen Domare öfwar edart Hierta och Samwete, dock har jag måst uptäcka för några Gemöts-Wänner, hwad Gud af Nåde mig uppenbarat. Wore altså wäl, at I hädan efter wille blifwa för eder, så wilja wi blifwa för oss. Jag anser eder såsom alla andra Mennisker för en Medborgare i Werlden, men icke vidare; lemnar eder altså at stå och falla [för] eder egen Herre. — Sedan begynte en af hans Wänner movera något om Ingrid Örn, hwarpå jag swarade Lars Segerholm, tå han åter om sit goda Samwete itererade:

Om I wore en san Christen, så flydde I alt, hwad ondt synes, och gofwo them otrognom ingen Förargelse. Han frågade, om jag wore thymedelst förargad? Swar: Slätt intet, hålst jag ingen Gemenskap med eder hafwer, utan jag kunde lida, om I skulle taga ännu 2^{ne} Qwinnor til. Imedlertid lär edart Samwete wäl såga, hwad för et Wäsend I med hwarandra fören. Han åberopade Guds Nåd. Swar: Så måste Gemötet ändras ock Evangelium warda trodt. Mina sidsta Ord lydde så: Gud har lofwat, at the ogudaktigas Träck skal låda wid them sielfwa«.

Det ovf S. 57 citerede Pas lyder:

Efter Hans Kongel: May^{ts} allernaadigst til mig ergangne Befallning de dato 25de Septemb. a. c. haver jeg tilkiende givet efterskrevne fra Sverrig hidkomne 61 Personer, at det dennem allernaadigst var tilladt i Fridericia efter samme Stads givne Privilegier at opholde, neml.

1mo Cornet Jacob Erichsen med Frue, 4re Børn, hans Broder Erich Erichsen og Søster Anika og hennes 2de Børn, een Præcepter och 2de Dreng, ialt 13 Personer.

2. Johann Echmann med Hustrue, 2de Børn och 2de Piger, är = 6 Personer.

3. Johan Conrad Cedersparre, Frue, 4re Børn, een Tienner med sin Hustrue, en Pige, een Notarius, i alt 12 Personer.

4. Johan Bergstrøm, Hustrue, et Barn, een Pige, i alt 4re Personer.

5. Paul Hegelund og Hustrue.

6. Isaac Pihlman, Hustrue, 3de Børn, een Pige, hans Broder, een Fuldmægtig, i alt 8te Personer.

7. Abraham Briant med sin Tiener.

8. Peter Lexelius med Hustrue, et Barn och een Pige.

9. Matthias Pahl, Anders Madsen, Peder Bertelsen tillige med nock 7 andere Persöhner.

Og som disse benævnte Folck nu agter sig här fra til bemelte Stad Friedericia at begive; Saa haver jeg dennem dette

til Beviiss, at deris Forrehavende i saa Fald er med Kongel. allernaadigste Tilladelse, efter Begiering villet meddele.

Kløbenhavn Politie-Cammer d. 22de Octobr. A^o 1734.

E. J. Torm.

I Aaret 1738 kom atter nogle svenske Separatister til Kjøbenhavn, nemlig Enken Johanne Trellund med 2 Børn, Tømrersvend Peter Andreas Erichsen og Handskemagersvend Jacob Rasmussen. Efter Kirkekollegiets Ordre af 28. Marts optog Politimester, Justitsraad Torm Forhør over dem, ved hvilket de erklærede „at være af den apostoliske kristelige Tro men ej at kunne eller ville betjene sig af den nuværende, udvortes og offentlige Gudstjeneste“¹⁾. — Det er uden Tvivl om den nævnte Kvinde, Pontoppidan i den utrykte Fortsættelse af sin Kirkehistorie beretter følgende:

1738. Einige Schwedische Separatisten, die vor 3 Jahren hier gewesen, funden sich nun wiederum in Seeland ein, und unter denselben eine Witwe, die auf wunderliche Dinge fiel, auch sogar vorgab ohne Zuthun eines Mannes schwanger zu sein. Man schafte sie mit ihrem Anhang bei Zeiten übers Wasser nach Malmö, wo sie mit ihrer aufgedeckten Schande gross Ärgernis ausgerichtet. — Sie gab vor durch Überschattung des Heiligen Geistes empfangen zu haben, und dabei in eine so heftige Convulsion gerathen zu sein, dass alle Adern ihres Leibes dreimahl so dick als sonst aufgeschwollen waren, von welchem Wunder ein Paar Mannsleute, die ihr folgten, glaubwürdige Zeugen abgeben solten. Der von ihr empfangene Sohn solte einer der beiden grossen Zeugen aus der Offenbahrung werden. Auf die Kirche und Kirchendiener schmähete sie gewaltig, betete zuweilen 3 Stunden lang, doch nicht für sich selbst, sondern für die im argen liegende Welt. Wenn man sie frug, wer ihr verstorbene Ehemann gewesen, hies es ein gross Thier zu Babylon, womit auf seine zu Stockholm gehabte ansehnliche Charge gezielt ward.

¹⁾ Gen. K. Insp. Koll. Forhandlingsprotokol under 15. Apr. 1738. Helveg, Den danske Kirkes Hist. eft. Ref. 2. Udg. II, 52.

**Aktstykker vedrørende de danske Autoriteters Optræden
overfor de landflygtige Svenskere.**

Som et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Regeringsmyndighederne her til Lands, vare blevne opskræmmede ved de svenske Separatisters Besøg, kan følgende Aktstykker meddeles¹⁾, tildels i Uddrag.

1734, 23. Nov. Magistraten i Fredericia indberetter til Regjeringen om »de svenske og norske« Separatisters Komme til Byen og deres Vægning ved at aflægge Borgered. I den Anledning paalægges det Magistraten at afvise dem og at henvise dem til »Friderichsstadt i Hertugdømmet Slesvig eller til Altona« og paalægge dem, at »de ingenlunde maa forføje til noget andet Sted i vore Riger og Lande for sig der at opholde«.

*Geheime-Expeditionssekretær Neve til H. Simonsen, Amtmand
i Assens og Hingsbøl Amter.*

Velædle og Velbyrdig Hr. Justitz Raad,
Høytærede Hr. Amtmand!

Eftersom til H. K. M.'s Geheime Conseil er indberettet, at endeel Svendske, Norske, og andre Landets indfødte, som til Fredericia først var ankommen, og siges i Tallet at være imod 90 Persohner, da dog det dem af Politiemester Torm medgivne Reise-Pass alleeniste lyder paa 61 Svendske Personer, skal have begivet sig fra bemelte Fredericia igien og hen ved Fænøe, og det samme H. K. M. allerunderdanigst er bleven refereret, saa haver allerhøyst bemelte H. M. aller-naadigst befalet, at ieg skulle tilskrive Høytærede Hr. Justitz Raad og Amtmand, at De strax haver at indberette, om disse Folk sig der har indfundet, og hvad de i saa fald der paa Øen haver foretaget, og skulle de sig sammesteds end nu opholde, da er det H. M.'s Villie og Befaling, at Høytærede Hr. Justitz Raad og Amtmand strax føyer den Anstalt,

¹⁾ De fleste af Brevene ere hentede fra Oversekretærens Brevbog og Indlægene til samme i Rigsarkivet.

det disse Folk sig derfra bort begiver og dennem ey tillades nogen andensteds i Amtet sig at opholde, saasom H. M. ikke vil tilstæde, at de maa indfinde sig nogensteds i Fyen eller Jylland, uden alleeniste i Friedricia, saa fremt de ellers der præsterer præstanda, og at H. Hr. Justitz Raad ville herom behage med forderligste sin allerunderdanigste Relation at indsende, og ieg forbliver i det øvrige med ald Respect og Estime,

velædle og velbyrdig

Hr. Justitz Raad og Amtmand,

Cancelliet d. 4. Decemb. 1734.

P. Neve.

Biskop Chr. Ramus i Odense til Geheimeraad Chr. Rosenkrantz, Amtmand i Nyborg Amt og konst. Stiftamtmand i Odense.

Sognepræsten i Middelfart, Hr. Christen Krag, har ved Skrivelse indberettet mig, at endeel Mennisker af 70 Personer og der over med Quinder og Børn skal paa et Skibberum imellem Middelfart og Fennøe have opholdet sig en 14 Dages tid med Forlydende, at de der paa deres Fartøey ville forblive dend gandske Vinter over. Som nu disse Folk efter Beretning ere formedelst deris Svermerie og mange forargelige Vildfarelser i Religionen uddrefne af Sverrig, og som der siges have erhholdet af vor allernaadigste Konge Tilladelse paa nogen Tid at opholde sig enten i Friedricia eller Friderichstad i Holsten, men icke andre Stæder i hans May^{tt}s Riger og Lande, og de dog icke derhen har villet begive sig, men opholder sig, som før er meldt, under Middelfart, hvor de og offentlig skal yttre sig med deris Vildfarelse med mange Bespottelser og Forhaanelser imod vor Evangeliske Religion og Kirchetieneste, hvorved mange eenfoldige Mennisker kunde forføres og forarges; Thi har ieg icke kundet efterlade efter mit Embedes Pligt og Skyldighed at søge saadan befrygtende Forargelse, saavit mig mueligt er, at forekomme; til dend Ende ieg underdanigst vil have Deris Excellence ombedet, De ville behage at lade

inquire, hvad Passer disse Folck bringer med sig, og hvor det maatte allernaadigst være dem tilladt at opholde sig, de da maatte blive tilholdte did hen at forføye sig. Jeg forbliver

Deris Excellences etc.

Odense d. 4. Dec. 1734.

C. Ramus.

Byfoged Niels Olsen i Middelfart til Amtmand Chr. Rosenkrantz.

Efter Deris Excellences Ordre af 10de December sidst var ieg underskrevne med tiltagne 4re Mænd hos de udi Fahrvandtet imellem Middelfart og Snoghøy med et Fartøy [ankomne] ubekjendte Folk for at erfare, hvad Beviis de hafde med sig; da gav de der paa til Svar: Ved deris Ankomst vare de i Fridericia med Fartøyet og frem viiste deris Pas for Commendanten og Magistraten og leverede Told-Seddel til Tolderen fra Kiøbenhavn og bekom der paa Hafn-Seddel til Gudse-Fior; men som Vinden var contra, lagde de dem under Hindsgauls Forstrand; og imidlertid vare de hos Tolderen i Fridericia og bad, hand vilde skrive Tolderen i Middelfart til, at de der kunde blive liggende til vidre. Hvad deris Beviiser er angaaende, da fremlagde de en Told-Seddel fra Fridericia, de andre Beviiser haver H^t Justits Raad og Amptmand Simonsen Copier af. De berettede, de vare kommen fra Sverrig til Kiøbenhavn og fra Kiøbenhavn her i Egnen, og agter sig, saa snart Vinden føyer dem, til Kiel paa den tydske Bund. Hvad deris Religion vedkommer, da bekiender de Troen til Jesum Christum, og vil leve efter Propheternes og Apostlernes Lære. Om de hafde Tilladelse fra Hans Maj^t vores Allernaadigste Arve Konge at være her ved og i Landet? Hands Maj^{ts} Ordre hafde de, om de vilde blive udj Fridericia med de Vilkor, at de skulde tage Borgerskab, hvilket de icke kunde giøre for dend sædvaanlige Æed; og at Hands Maj^t hafde givet dem det Val, vilde de ikke blive udi Fridericia, skulde de forføye dem herfra, saa har de udvalt, som de før har sagt, at gaae til Tydskland,

naar Vinden vil blæse god for dem. Næst allerærbødigste Respect ere vi

Deris Excellences etc.

Niels Olsen.

*Peder Rasmussen Golbeck, Jep Hansen, Hendrick Møller,
Laurs Jespersen Møller.*

Den 26. Dec. 1734 indsendte Amtmand Rosenkrantz Relation til Kongen i Henhold til Biskoppens og Byfogdens ovenanførte Skrivelser.

Amtmand H. Simonsen til Kongen.

Stormægtigste Monarch,

allernaadigste Arve Konge og Herre!

Da det allernaadigst har behaget Deris Kongl: Mai: ved Geheime-Expeditions-Secretairen Hr: Etatz-Raad Neve, under den 4de Dec: sidstleeden at befale mig, det ieg skulle føye den Anstalt, at de Folk af Svensk og andre Nationer, som, effter indkomne Berætning i Deris Kongl: Mai^{ts}: Geheime-Conseil, skulle opholde sig ved Fænøe her ved Fyen under det mig allernaadigst anfortroede Hindsgauls Amt, og være i Tallet imod 90 Personer, skulle straxen forføye sig af Amtet og Landet igien, med viidere, samme Ordre indbefatter,

Saa haver ieg derpaa den 8de Dec. næsteffter for først indfunden mig i Middelfarth for at effterspørge der, hvor fornefte Personer vare; da ieg fik Effterrætning, at nogle af dennem hafde undertiiden ladet sig see der i Middelfahrt, men ikkun, saaviit bekient var, for at kiøbe dem noget Pælts-værk og deslige, at underfoere deres Klæder med, som een Handskemager ibidem tilbereder og sælger; de hafde og været hos nogle andre, for at vexele nogle Ducater, men ingen Nat over der logeret, siden og Byefogden sammestæds under Straf hafde sligt forbuden, og ingen af Byens Indvaanere at maatte have nogen Samqvem med dem. Jeg fik derhos at viide, at deris Fahrtoy, en Galioth, som de vare ankomne med,

foruden, som dennem og tilhørte, en liden Jagt, en gammel Sluppe |: som var ført op paa Landet og laae vendt med dens Kiøl op ad |: en stor Baad, og 2de smaa Skibs-ioller, vare beliggende i Middelfart Skibes Vinter-hafn, kaldet Øxne-raade, imellem Hindsgaul og Fænøe, og at de strax ved Vandet paa Hindsgauls Grund havde opbyggt dem en liden Hytte, hvor nogle af dennem undertiden vare. Hvorfore ieg Dagen dereffter, den 9de Decembr: forføiede mig til bem^{te} Hytte, hvor ieg forrefandt en 4 à 5 Personer af bem^{te} Folk, hvoraf en laae syg derinde; samme liden Boelig var indgravet under en Leerbakke, noget need i Jorden, med Tang, Bræder, Aarer, Baadsstænger og Langhalm ved Siderne og oven til bedækket; de kaldede den Badstuen, og var derudj ogsaa vel varmt; deres Kakkelovn eller Grube var af Leer og Kampesten for an, som en Bagerovn, og et Hul noget oven til ud ved Siden, som Røgen gick ud af; ellers noget mørkt derinde, dog var der 2de Glas-ruder paa Døren for denne Hytte, men i øvrigt inden til i Skikkelse og Størrelse fast som et Hyrde-huus paa Marcken.

Dernæst begav ieg mig til bem^{te} Galioth, med en af deres egne Baade, og for først tilspurdte dem, hvor mange de nu i alt vare? De svarede: 74 Persohner. Dernæst adspurdte ieg, naar de saaleedes vare i Tallet forøgede og tiltagne, efftersom de ikkun vare 61, da de reiste fra Kiøbenhafn med Politie-mester Torms Pass? Derpaa svarede de, at effter at de reiste fra Kiøbenhafn med ommælte Pas, kom til dennem i Wordingborg tretten andre Svenske Persohner med Pass |: som de nu forreviiste |: for at adjungere sig med de 61, og til den Ende søgte effter at komme til dem. Samme 13 Persohner vare: Elias Cygnel, hafde været Læns-mand udj Österbot i Sverrig¹⁾, med sig havende en Hustrue og 3 Børn, item en Dreng Anders Nynæs, som hafde sin gamle Moder med sig; nok bem^{te} Cygnels Pige

¹⁾ Om denne, der, ligesom de fleste af de i det følgende nævnte Personer, var Finne, findes Efterretninger hos Arklander, Relig. rörelserna i Finland I og II.

Malene Danielsdatter, tilsammen 8 Personer. Johan Öemann, en Lindvævere, u-gift, hafde sin Moder og en Søster med sig; ere 3 Persohner. Johan Kærmand, u-gift, en Søemand. Johan Krauk, ikke heller gift, har været en Betient af Hr: Greve og ObristLieutnant Frølig i Stockholm.

Og siden ieg hafde udspurdt hos andre, at hos bem^{te} Folk skal have ogsaa været nogle Norske og Danske Studenter, som siden var gaaed fra dem til Kiøbenhafn, saa erfarede ieg viidere derom hos dennem self, at samme Studenteres Nafne skal have været: 1. Peter Tais eller Taysen og 2. [Michel] Schwartskop, begge Noormænd af Nation, item 3. . . . Bistrup, en Jyde¹⁾, og berættede de, at de 2de første kom til dem i Kiøbenhafn, og gav sig paa Reisen med dem, for at assistere med Sproget, hvor de kom frem, og ellers i andre Maader at sige dem, hvorleedes og paa hvad Stæder de paa Reisen skulle anmelde dem, med viidere, som af den danske coutume og Brug kunde være de Svenske u-bekient, og den 3^{die} Student, nafn: Bistrup, hafde været i Horsens og besøgt hans Venner, og paa Tilbageisen til Kiøbenhafn igien var hand kommen til dem paa deres Galioth. Siden de kom i bem^{te} Hafn imellem Fænø og Hindsgaul at ligge, saa var ogsaa en anden dansk Karl, nafnlig Møller²⁾, kommen til dem, da de laae ved Wordingborg i Sædland, og fuldtes her hiid med dem; han hafde tilforn, men for lenge siden, tient Hr: GeheimeRaad Gabel, og nu sidst hos en tydsk Greve i Kiøbenhafn, som de meente heedte Linhart.

Denne ved nafn Müller og forbem^{te} 3de Studenter vare for nogle Dage siden gaaed til Kiøbenhafn, som de efter forregivende hafde affærdiget ; da de dog vilde til Kiøbenhafn igien ; for at berætte Deris Kongelige May^t, at Magistraten i Fridericia, hvor dem ellers var tilladt at have

¹⁾ Om disse 3 Studenter henvises til Oplysningerne i det følgende Tillæg. Foran Bistrups Navn er et tomt Rum.

²⁾ Maaske den i Fortegnelsen over Jens Rennords Aandsfrønder i K. S. 3. R. I, 388 nævnte Ole Møller.

deris refugium, ikke har villet concedere dem at være der, med mindre de straxen ville tage og sværge Borgerskab, som de foregav, de ikke kunde, ikke aleene siden de intet kiendte til Folkene der, eller hvorleedes med Staden var beskaffet, om de kunde ernære dem eller ei, men end og i Henseende til den Eed, de skulle præstere, som de sagde, var langt fra de gjorde, siden det var en af de Poster, de ogsaa undslog sig for i Sverrig og derfor hafde quiteret samme deres kiere Fædrene-Land, Huus, Hiem, got Gods og Formue, saaviit de ikke hafde Leilighed til at føre med sig, og reiste bort i det fremmede, og nu haabede de ikke, at den Danske Kongelig Mayestet paalagde deris Samvitighed nogen Byrde eller Tvang i dette Tilfælde. Gav derhos tilkiende, at der Dagen førend de reiste fra Kiøbenhafn døde et af deris Børn, som under Tallet, de 61, hos Politie-mesteren vare anteignede, hvilket de effter Raadmand Cuurs¹⁾ Tilladelse og Seddel begrov i de fattiges Jord i en af Kirke-gaardene i Kiøbenhafn, hvor Soldaternes Børn bliver begraven; men det skeede foruden nogen Jords-paa-kastelse af Præsten, siden de ikke ville, at slig Ceremonie, som var uden for Guds Ords Befaling, derved skulle skee. Men i Stæden at dette Barn er død, var Tallet igien completeret med et andet Barn, som er født paa deres Skibe-rom, siden de her kom under Fyen. Af dette tog ieg Anledning at spørge, hvor lenge siden det var, at samme Barn blev fød, og naar og af hvilken Præst de ville have det døbt? Derpaa svarede de: det var 6 Dage, siden det kom til Verden, og de hafde ikke i Sinde, det skulle døbes, førend det blev noget oplært i dets Christendom.

Endnu tilstoed de paa nærmere og yderligere Qvæstion, at foruden forbem^{te} 74 Persohner var endnu en dansk Karl hos dem, fød i Kiøbenhafn, som derpaa blev fremkaldet og forklarede, at hans navn var Caspar Clemp, og hans Fader Peter Clemp, en Messing-arbejder, boende i Kiøbenhafn,

¹⁾ Se Tillæget ndf.

fremviisende sit Pass fra Hr: Præsident Schrader samme-
steds, af 13de Nov: 1734, hvis Indhold var, af forn^{te} Clemp
agtede at reise til Holland og viidere i sit Ærinde. Hand
var ankommen til de andre for et par dags tiid siden, men
forregav, at hand vilde reise tilbage igien overmorgen til
Kiøbenhafn, thi hand var ikkun kommen at besøge disse
Folk, som hand hafde haft Kiendskab til i Kiøbenhafn, og
vel hafde i Sinde at reise viidere fort, men maatte dog nu
for først, som mældt er, til Kiøbenhafn igien, siden hand
der hafde noget at forrætte. Hand var kommen fra Kiø-
benhafn til Colding med Skipper Poul Basse der ibidem i
Colding og siden derfra hen begivet sig til disse Folk paa
deres Fehrtøy¹).

Det blef ellers ved Examination befunden, at nogle af
dem hafde været et par Gange paa Fænøe for at vilde kiøbe
Melk hos en Bonde, Jep Jensen ibidem, saa hafde og een
af dem, ved Nafn Johan Heed, været der paa Øen eengang
hos Jens Jensen, og forlanget, hand maatte sidde der og
sy Skoe, siden hand er baade en Søemand, saa og en
Skomager af Profession, men da det af Bonden er ham
bleven nægtet, har hand straxen forføyed sig af Øen igien.
Viidere eller fleere Gange skal de ikke have været der; men
paa Gaarden Hindsgaul her paa Fyens Land, som ligger paa
denne Side og nærmere Fehrtøylene, har de ofte været, for
at kiøbe Victualier til Underhold, saa og der vasket deres
Linklæder, og brygget tyndt Øl. Dog kunde ieg ikke er-
fare, at disse Mennsker er for at persvadere eller bringe
nogen til fremmed Vey og Lære i Religionen, og ikke taler
om, hvad de self bekiender og troer, med mindre at nogen
spørger dem til derom, da de frit og rundt ud siger og

¹) I Sjæl. Bispearkiv (i Provinsarkivet) •Indkomne Sager fra Kbhvn.
1734• findes en Indberetning fra Præsten N. Dorph om den uly-
dige Søn Caspar Pettersen Klemp, der nu 2den Gang var gaaet
bort fra Forældrene •og (som det menes) rejst med de herfra af-
viste Svenske•. Af Brevet ses ogsaa, at han havde haft noget
Tilhold hos Professor J. F. Reuss.

forklarer det, og beraaber sig paa adskillige Sprog i Skriften, hvormed de meener saadant at legitimere, saa at om de maatte have forbleved her længere Tiid, som deris Agt vel var, var det dog befrygtelig, at mange her af Landets Indvaanere kunde have faaed saadanne Scrupuler i Religions-Sager, som omsider kunde veilede dem til adskillige Vildfarelser derudinden, siden .eendeel, saavel fornemme som ringe Folk, af Nysgierrighed tiit skal have indladet sig i Samtale med dem, ia end og begivet sig ud paa Vandet til dem i deres Fahrtrøyer for at see dem og disputere med dem.

Efter at nu disse forbem^{te} Poster vare examinerede, det yderligste skee kunde, forkyndede ieg dem forbem^{te} Ordre, at det var Deris Kongl. May^{ts} allernaadigst Villie og Befaling, det de strax skulle forføye sig derfra, og at det ikke maatte være dem tilladt nogen andenstæds sig i Amtet at opholde, ei heller at indfinde sig nogenstæds her i Fyen eller i Jydland. uden alleeniste i Fridericia, saafremt de ellers der vilde præstere præstanda, og hvornæst ieg alvorligen i Deris Kongl: Mai^{ts} høie Nafn befalede og tilholdte dem, at de saadan allernaadigste Ordre skulle efterkomme, og sig derefter i alle Maader vedbørligen rætte; hvorpaa de svarede og erklærede, at de uden Ophold gjerne vilde begive sig derfra, og ikke nogenstæds i bem^{te} Provincier herefter lade sig finde, undtagen i Fridericia, hvor de vel paa et par Maaneders Tiid eller imod Foraaret vilde opholde dem, dersom Øvrigheden sammestæds ville tillade dem det, uden at gjøre nogen Eed, som forberørt er; men hvis ikke, vilde de seigle til Lübeck eller Kiel, og være der imidlertid, og siden tage deris Vey ad Holland, saasom de der ventede at kunde ezercere deris Religion u-behindret, og uden at imponeres til noget stridigt imod deres Samvittighed.

Derpaa ved min Afreise fra dennem sendte de et par ud af deres Samling til Fridericia, for at fornemme, om de nu ville tage dem ind i Byen paa den forlangte Maade, med Forsikkring, at saasomt de derom erholdt Svar enten

fra eller til, ville de straxen, ligesom oven berørt er, afreise og dennem bortbegive. Men skulde de imod Forhaabning ikke sligt fuldbyrde, eller og herefter lader dem finde paa samme eller andre Stæder i Hindsgauls og Assens Amter, skal ieg saadant til viidere allernaadigst Resolution allerunderdanigst referere (osv.).

Ottense den 11te Dec: 1734.

H: Simonsen.

1734, 26. Dec. Amtmand Chr. Rosenkrantz udbeder sig Regeringens Bestemmelse om, hvorledes han skulde forholde sig m. H. t. Separatisterne ved Middelfart.

1735, 1. Januar. Geheime-Expeditionssekretær Neve tilskriver Amtmand H. Simonsen i Anledning af hans Indberetning af 11. Dec. 1734 om de landflygtige Svenskere: Kongen befaler, »at ifald de sig der i Egnen fremdeles skulle opholde, er det H. K. M.s allern. Villie, at de i Henseende til at der iblandt dem skal findes baade gamle Folk og smaa Børn, fremdeles der maa forblive, saa længe denne kolde Vinters Tid og Saison varer; men naar Vejrliget ved Aarsens Tid bliver mildere, vil H. M. allern., at de ikke længere der maa forblive, men skal sig derfra begive enten til Fredericia, om de ifølge Stadens Privilegier vil præstere at aflægge Ed, eller og til Altona og Friderichsstad i Hertugdømmet Slesvig, saasom de sig da siden ikke i noget andet Sted i H. K. Maj.s Riger og Lande maa opholde. Hvilket han dem i H. Maj.s høje Navn haver at tilkjendegive, og imidlertid stedse indberette, hvad de sig videre, hvor de ere, maatte foretage«. (Samme Dag udgik der ogsaa Befaling herom til Magistraten i Fredericia, og 8. Jan. til Amtmand Chr. Rosenkrantz).

Amtmand Simonsen til Gehejmeexpeditionsssekretær Neve.

a.

Hans Kongl. Majts: allernaadigste Vilje og Befaling, at jeg skulde i hans Majts høje Navn tilkendegive de Folk,

som sig ved Fænø og under Fyens Land havde indfunden. ifald de sig der i Egnen fremdeles opholdte, at de, saa længe denne haarde Tid og Sæson varede, maatte der forblive, men ikke derefter længere eller nogensteds i hans Majts Riger og Lande at maatte dem opholde uden i Fredericia, om de der ville præstere og aflægge Ed efter Stadens Privilegier, eller og i Altona eller Frederiksstad i Hertugdømmet Slesvig, er mig ved Deres Velbaarenheds højstærede Skrivelse af 1ste hujus bekendtgjort, dog ikke førend i Forgaars den 6te ditto indhændiget, eftersom samme efter dens Adresse ved Opskriften udenpaa først var gaaet til Assens og derfra siden med næste Post derefter blev sendt her til Odense. Og hvad nu bemeldte Folk anbelanger, da efterat den forrige allernaadigste Ordre dennem var forkyndet, haver de straksen begivet dem fra det Sted, de da vare, og bortsejlet, og siden er mig af fremmede og rejsende berettet, at de nu med deres Fartøyer skal ligge ikke langt fra eller ved Aaresund og gaar op undertiden paa Landet, som henhører under Haderslev Amt, for at købe dem noget til Underhold. Dog er jeg ikke saa aldeles forvissat om, at slig Beretning har været tilforladelig, hvorføre jeg ydermere vil efterspørge og indhente derom fuldkommen Efterretning, hvor de nu ere |: efter at de sig, som meldt, haver bortforføjet og findes nu ikke mere paa denne Tid her paa eller ved Fyens Land eller underliggende Øer |: paa det jeg da saadant nærmere kunde indberette,

Der med største Consideration lever

H. Simonsen.

Odense d. 8. Jan. 1735.

b.

Siden mit seneste til Dennem af 8. hujus haver jeg faaet den visse Efterretning, at de saakaldede Separatister ere igien fra Aaresund bortsejlet den 2. Januar sidst med Foregivende, de vilde til Kiel i Holsten, efter at de just i

14 Dage havde ligget i bemeldte Sund formedelst contraire Vinds Skyld; og imedens de laa der, gik dagligen nogle af dem op paa Landet til næste Landsby Højstrup, for at købe sig noget Brød, Smør, Mjød og Æbler, men kom god betids igen om Aftenen paa deres Fartøjer. Paa Aarø bryggede de nogle Tønder Øl, og i Færgegaarden vare ogsaa ofte 5 eller 6 tillige, som da sad i en Stue for dem selv, taledede med andre om deres egne Sager i nogle Timer, men fortærede ikke mere end et Krus Øl tillige; der vare og nogle af dem udi Haderslev i nogle Dage med deres Skibsbaad. De har dog ellers talt noget med Bønderne der ved Landet om Religionssager, men Bønderne have ikke givet sig [til] at høre dem meget, thi de sagde, de havde hørt, de havde en gal Tro. Hvilket er saa vidt, som jeg angaaende disse Folk har kunnet faa vis Kundskab og Efterretning om, og altsaa formedelst deres Fraværelse har jeg ikke kunnet tilkendegive dem det, som hans Kongl. Majt' mig ved Deres højtærede af 1. hujus kommunikeret allernaadigst havde tilladt og befalet (osv.).

Odense d. 14. Jan.¹⁾ 1735

H. S.

*Markgreve Friderich Ernst, Statholder i Slesvig og Holsten, til
Magistraten i Sønderborg.*

Edle und Ehrenveste Herren Bürgermeister und Rath!

Es ist mir zuverlässig hinterbracht worden, was gestalt ohnweit der Gegend Sonderburg ein Schiff ohnlängst angeländet, auff welchen sich Persohnen befinden sollen, so der genannten pietistischen Secte zugethan. Ob nun zwar diesen Leuten nicht zu verwähren die etwann benöthigte Victualien aus der Stadt Sonderburg anzukauffen: so haben Sie dennoch zu veranstalten, dass die dortigen Einwohnere und Bürger nicht einige weitere Communication und Umgang mit denen selbigen pflegen, auch denen auff sothanen Schiffe

¹⁾ I Assens og Hindsgavls Amters Koptbog, hvorfra dette og foregaaende Brev ere hentede. staar her ved en Skrivfejl: Febr.

verhandenen Leuten nicht zu erlauben, dass sie ihren Aufenthalt in der Stadt nehmen, es wäre dann, dass sie des falss die erforderliche Erlaubniss gehörigen Orths erhalten hätten.

Und ich verbleibe Derenselben

Freund williger

Friderich Ernst,

M. z. Brandenburg.

Gottorf d. 15ten Febr: 1735.

An den Magistrat in Sonderburg¹⁾.

1735, 16. Marts. (Odense). Amtmand Chr. Rosenkrantz til Neve: De omtalte Personer ere bortsejlede fra Middelfart og siges nu at opholde sig i Sønderborg, hvilket han melder, da de vel kun maa være i Fridericia, Altona eller Frederiksstad.

Kongen til Markgrev Fredrik Ernst.

... De 80 Personer, som vare paa Skibet og ere afsejlede fra Sønderborg, kjender jeg ganske vel, hvorfor de ogsaa ere viste ud af Landet. De ere Svenske og de værste Separatister. I Fredrichsstad kunde de vel taales, eftersom der findes andre Secter, der ere ligesaa taabelige. Kun maae de holde sig rolige. At man tilskriver dem, at de agte sig lige med Gud, har jeg vel hørt; men skulde det være sandt, da maatte man have megen Taalmodighed med dem; thi det er et tydeligt Tegn paa, at de ikke ere rigtige i Hovedet ...

Frederiksberg 22. Marts 1735²⁾.

Amtmand Rosenkrantz til Byfogden i Nyborg.

Ædle Hr Byfoeget!

Saa som ieg nu maae fornemme, at disse saa kaldede Pietister eller Reformister have indfunden dem med tvende

¹⁾ Dette Brev findes i Afskrift iblandt Pontoppidans kirkehistoriske Samlinger i Thottske Saml. 736, Fol.

²⁾ Dansk Oversættelse i Møllers Mnemosyne III, Nr. 303.

Skiberomme ved Nyborg paa Strømmen, og det er bekjendt, at det dem er forbuden her at opholde sig; Saa ville I strax tillige med Monsieur Hald, mine Børns Hoffmester, som eder dette leverer, strax tillige med hannem og tvende Mænd forføye eder til dennem og informere eder om disse efterfølgende Poster:

1. Om det dem icke er forbøden her i Hs. Maj^{ts} Lande at opholde?

2. Hvorfra de nu kommer, og hvor de haver været i Vinter?

3. Hvad deris Ærende og Anslag nu er, medens de ere komne her igen.

4. Om de med nogen her haver corresponderet, og hvem de ere, medens de ere komne her.

5. Hvad deris Religion og Troe er?

6. At forbyde dennem ej at komme i Land; skulde nogen af dem det vove, da at have Skade for Hiemgiæld, om de noget hendes.

7. Om de skulle vilde kiøbe noget, da haver de at anmelde dennem hos Beboerne ved Stranden, som dennem da for Betaling forskaffer, hvad de haver nødig af Victualia og Andet.

8. At som det siges, at en Kiøbmand med sit Skibe-rom fra Corsør er hos dennem, ved Nafn Michel Bentzen, da at informere eder om hans Ærende, og hvad hand haver med dem at bestille.

Herpaa haver I strax at skaffe mig rigtig og tilforladelig Effterrætning. Jeg er (etc.)

C: Rosenkrantz.

Schousboe d. 29 Martij 1735.

Byfoged J. Lerches Svar paa foranstaaende Brev.

Udi underdanigst Følge af Deris Excellence Høje Velbaarne H^r Geheime Raad, Stifts Befalingsmand og Amtmand Rosenkrantzes til mig ergangne naadige Ordre af denne

dags Dato, som mig i dag Efftermiddag Klochen 2 Slett er tilhønde kommet, hvor af forestaaende er rigtig Gienpart, haver ieg tillige med ovenmeldte Hoffmester Monsieur Hald og mig til tagne tvende Borgere her af Nyborg, naflig Christian Nielsen og J. B. Møller, straxen indfunden mig paa de i Slibshafn her for Nyborg befindende tvende Fartøyer, nemlig Skibet Lammet kaldet; men som mig der blef tilkiende givet, at de Persohner, hos hvilcke ieg hafde at gjøre denne Forretning, vare inden Borde paa dend der tæt ved liggende Gallioth, den ringende Jacob¹⁾ kaldet, saa indfandt vi os der, og anmeldte ieg mig om denne Forretning hos der paa værende Skipper, naflig Jacob Erichsen, og for hannem saa vel som endeel fleere af hans indehavende Passagerer fore læste høy bemelte Deris Excellences naadige Ordre med Begiering, at enten een i sær for dem alle, eller og alle i Almindelighed vilde give deris udførlig Svar, paa de derudi anførte Qvæstioner, da effter at samme Post-viis dennem var forelæst, svarede bemelte Skipper Jacob Erichsen saa vel som de fleere, der udj Cahyten tilstæde vare, paa hver Post saaledes, nemlig paa

1: Qvæst: At det var dem vel forbuden at opholde sig i Kiøbenhafn, men tilladt at needsette sig enten i Fridericia, Altona eller i Frederichsstad, og da de effter denne Tilladelse vilde begive sig til Fridericia, blef det dennem af der værende Præsident difficulteret effter derom passerede Forretninger, som de formeente at være Høye Øfrighed her i Landet bekiendt; men til Altona eller Friderichsstad berettede ej at kunde komme formeedelst Vinterens Hindring.

Berettede ellers, at 21 Persohner af deris Følgeskab |: formeedelst de ej kunde indrømme saa mange i deris tvende Fartøyer, da de ellers endnu ere nogle og halv tredsindstive i Tallet :| ere over Land gangne fra dem ved Sønderborg, i Forset at gaae til Friderichsstad, hvor de effter erholte Beretning alt ere ankomne og antagne.

¹⁾ »Ringende» o: kæmpende (se 1. Mosebogs 32. Kap.).

2: Qvæst: At nu kom de fra Sønderborgs Fiord, har ellers været i Vinter til deels ved Middelfart og til deels ved Fridericia og ellers i Søen ved Fartøyerne, og ej har været i Land uden efter høy Fornødenhed at indkiøbe Victualia.

3: Svarede, at efterdj de efter hans Excellence Grev Rehventlovs Ordre var forbøden at blive ved Sønderborg Land, og de hafde Effterretning fra Seig^r Michel Bendsen i Corsør, at hand vilde overlade dem sit Skib, Lammet kaldet, til Bytte i mod ovenn^{te} deris Galioth og en liden Jagt, hvilcken første hafde taget Skade ved det, de dermed var gaaed paa Grunden, og Deris Kongelig Maiestet ved allernaadigste Resolution hafde tilladt at maatte gjøre dette Bytte icke ved Corsør, men vel hvor de fantes ellers, saa har de paa begge Sider, baade disse og Michel Bensen, hver med sine Fartøyer begived sig i Søen til samme Ombytte at møedes, hvor efter de har antreffet hin anden paa Strømmen og saaledes følget hin anden hid i samme Henseende; har angived sig paa Told Cammeret og der taget Told Seddel, som de fremviiste. Berettede ellers, at Borgemesteren her i Nyeborg har været om Borde hos dem og sagt til dem, at hand imod dette deris Forehavende ej hafde noget at sige.

4: Svarede, at de med ingen, enten her i Nyborg ej heller med nogen andre Steder her i Landet, har haft nogen Correspondence.

5: Svarede, at de troer og bekiender med Hiertet, Mund og Gierninger alt, hvad i Propheternes og Apostlernes Skriffter findes, og at de ved dend Troe, som Gud giver og virker, søger deris Salighed udj og hos voris eeniste Frelser, Midlere, Middel, Troens Begyndere og Fuldendere Jesum Christum. Sagde ellers, at denne Qvæstion er vitløfftigere forsvaret i Kiøbenhafn af dem.

6: Svarede, at ingen af deris Følge her har været i Land undtagen deris Styrmand for at angive sig paa Told Cammeret og der at tage sin Toldseddel; forsikkrede ellers,

at ingen af dem her effter skulle begive sig til Lands her i Byen imod dette Forbud, effterdj de ved Skipper Jens Baj er lovet at til bringes, hvis de til fornødene Victualia maatte forlange.

7: Derom refererede sig til Besvarelsen paa nest forige 6te Post.

8: Svarede, at Michel Bentzen fra Corsør vel hafde været her, men effter hand hafde fuldført sit Ærende med at ombytte Fartøye, var hand hiem reist igien, og ligger de ellers nu for at aflosse det bort byttede Fartøy og tillade det til byttede Skib igien med deris Gods, og der effter forderligst med allerførste gode Vind at af seile her fra til Holland, som deris Toldseddel forklarer.

Saaledes passeret og forrettet bekræftes her med under voris Hender

Actum dend 29. Martij 1735.

Jacob Lerche.

Christen Nielsen. J. B. Møller.

Foranstaaende indsendtes med Brev, dat. Schousboe 29. Marts 1735, af Rosenkrantz til Kongen, med Spørgsmaal om, hvorledes han videre skulde forholde sig.

1735, 16. April. P. Neve til G. Rd. Chr. Rosenkrantz. I Henhold til R.s Relation af 29. Marts har Neve refereret Sagen for Kongen, som havde resolveret, »at D. Exc. lod give Agt derpaa, at disse Folk ej nedsætter eller udbreder sig i Landet, dog at dennem kunde tillades at købe de til deres Rejse fornødne Ting, og, naar sligt er sket, og Vinden dennem føjer, havde de sig at bortbegive og deres forehavende Rejse at fortsætte«.

Oplysning om nogle af de i Svenskernes Rejseberetning nævnte Personer.

1. **Jens Kuur** (Cuur) tilhørte uden Tvivl en kjøbenhavnsk Slægt¹⁾ og var formodentlig født c. 1660. Vi træffe ham først (1699) som Auctionsdirektør med Bolig i Gaden Aabenraa, der den Gang hørte til Hovedstadens finere Strøg²⁾. Kort efter blev han kgl. Stempelpapirs-Forvalter og beskikkedes i Jan. 1701 tillige til Raadmand (indtil videre ulønnet) i Kjøbenhavn³⁾.

1708 blev han desuden Kommitteret ved Fattigvæsenet⁴⁾. Da Pesten 1711 hjemsøgte Kjøbenhavn, blev han Kommissær for Østerkvarter med den Opgave at modarbejde Pestsmittens Udbredelse og afhjælpe den ved Sygdommen fremkaldte Nød⁵⁾. 1715 udvirkede han, at hans Søn Severin Michael Kuur, daværende Kopist i danske Kancelli, fik Ventebrev paa Embedet som Auctionsdirektør, hvilket Embede Faderen i sin Tid havde aftraadt, dog som det synes med et af Kongen godkendt Forbehold, der nu kom Sønnen tilgode⁶⁾. 1723 udnævntes han til Medlem af en Kommission, der skulde træffe Forholdsregler til at forhindre Soldaternes »Fuskeri, Forprang og Negotie«, der formentlig var til stor Skade for Borgerskabet⁷⁾. Alt tyder paa, at Kuur har været en baade duelig og hæderlig Embedsmand. Tillige var Kuur vistnok en meget gudfrygtig Mand, mulig i sin kirkelige Retning paavirket af sin Svigersøn, den udmærkede Billedskjærer Magnus Berg (f. 1666), der ved Siden af sin Kunst var i høj Grad optaget af religiøse Spørgsmaal, hvorom der fore-

1) Christoffer og Hans Kuur (Navnet skrives Chur, Cuur, Khure osv.) forekomme som Borgere i Kbhvn. ved Midten af det 17. Aarh. (Kbh. Dipl.).

2) Kbhvns Diplom. VII, 317.

3) Smst. VI, 122—23. O. Nielsen. Kbh. Hist. og Beskr. VI, 430.

4) Kbhvns. Diplom. VIII, 73.

5) Smst. VIII, 186.

6) Smst. VIII, 371—2.

7) Smst. VIII, 572—3.

ligger Vidnesbyrd, dels i et Par trykte Skrifter af ham, dels i 14 endnu bevarede temmelig store Haandskrifter¹). Men Forholdet kan ganske vist ogsaa have været det omvendte, saa det er Svigerfaderen, der har givet Svigersønnens Religiositet dens særegne Karakter, præget af Ønsket om en dybere og varmere Kristendomsforkyndelse end den, som sædvanlig kom til Orde i Kirkerne, og et kristeligere Liv end det, mange saakaldte Kristne førte.

1704 findes de første Spor af pietistiske Forsamlinger i Kjøbenhavn, som hvis Ophavsmænd Borgerne Peder Schwan (ell. Svane) og Mourits Jørgensen Samsøe nævnes; men det var næppe til Held for Opvækkelsen, at det var Mænd af mere eller mindre separatistisk Præg, som den afsatte slesvigske Præst Otto Strandiger og de tyske Studenter Christoph Eberhard og J. O. Glüsing, der vare Ordførere ved de første gudelige Møder²).

Da der var sket Indberetning til Regjeringen om disse uvante Forsamlinger, og da Opmærksomheden samtidig var bleven henledt paa et formentlig sekterisk Skrift, der var sat i Omløb mellem Deltagerne i Forsamlingerne og andre, saa blev der ved Reskript af 17. August 1706 nedsat en kgl. Kommission bestaaende af Politimester, Etatsraad Ole Rømer samt de theologiske Professorer Dr. Hans Wandall, Dr. Hans Bartholin og Dr. B. Botsack. Dens Opgave skulde være »at examinere Bogfører (Hieronymus Christian) Paulli og vedkommende anlangende en Bog, kaldet Lutherus ante Lutheranismum, hvorledes deres Exemplarier ere hidkomne og til hvem siden distraherede, afhændede eller udlaante,

¹) Dansk biogr. Lex. II, 97—9. Weilbach, Nyt Kunstnerlex. I, 75—6.

²) Om O. Strandiger se D. biogr. Lex. XVI, 477. Om Eberhard og Glüsing se Helveg, D. danske Kirkes Hist. e. Ref. 2. Udg. I, 559. O. Olsen, Sekteriske Bevægelser i Kristiania 1706 (i Theol. Tidsskrift for den evang.-luth. Kirke i Norge, Ny Række I, 190 ff.). Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskr. VI, 129 ff. At Eberhard, efter at hans Virksomhed i Danmark var afsluttet med Landsforvisning, har deltaget i de sekteriske Bevægelser i Sverige, fremgaar af K. Hennings Skrift, Dippels vistelse i Sverige, S. 147 ff.

saa vel som og at informere Os om nogle visse Privatforsamlinger og derudi øvede Qvækeri; og endelig at foreslaa Midler, hvorved saadan særsindede, fantastiske Lærdom bedst kan udryddes og dens videre Fremgang forekommes¹⁾.

Da det sagdes, at Raadmand Kuur havde deltaget i Forsamlingerne, og havde faaet og uddelt Exemplarer af nævnte Skrift²⁾, forlangte Kommissionen en Erklæring af ham, som han da ogsaa strax afgav, lydende som følger:

Højædle og velbyrdige

Hr. Estats Raad og Politimester.

Af Hr. Estats Raads mig tilkomne højtærede af denne Dags Dato fornemmer jeg allerunderdanigst Indholden af Deres Kongelig Majestæts allernaadigste Befaling til hannem og respective Med-Committerede angaaende 2de Poster, nemlig

1. Om den saakaldede Lutherus ante Lutheranismum at igjenkalde, med videre; 2. Angaaende den Forsamling, som en Tid lang her i Byen af nogle visse Personer skal være holden. Derom min Erklæring forlanges. Altsaa udi allerunderdanigste Hørsomhed af højstbemt:te Deris Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling og udi skyldigste Tjenstvillighed af Hr. Estats Raads Begjæring er herom min allerunderdanigste Erklæring.

1. Hvad Bogen angaar, da som jeg holdte den for at være curieus og en Extract af sal: Doct: Lutheri Skrifter, hvilket jeg selv nyligen med en gammel plattysk Postille (om jeg erindrer ret, trykt for omtrent 150 Aar siden) til en Del har confereret og befunden rigtig extraheret; var og i de Tanker, man næst den hellige Skrift ikke kunde have bedre Skrifter end Lutheri, som hidtil uforbuden har været tilkjøbs: Saa har jeg af en tydsk Student med Tilnavn Eberhard tilkjøbt mig 12 Exemplarier à Stykket 12 Skilling, til den Ende baade for mig selv at conferere med Bibelen, saa og at regalere gode Venner med, som en Extract af det, man nu ikke ellers kan have altsammen, er og kostbar. Haver og af samme 12 Exemplarier, da jeg igjen leverede Hr. Raadmand Hans Carstensen

¹⁾ Rigsarkivet, Indlæg til Beskr. af 28. Sept. 1706.

²⁾ Om Skriftet *Lutherus ante Lutheranismum* skal ved Slutningen af denne Artikel meddeles nogle Oplysninger.

den af hannem laante Lutheri Postille, først foræret hannem en, siden laant Hr. Raadmand Lauridz Andersen en og foræret Hr. Raadmand Fog en, Doctor Wagner en, og Magnus Berg en; endelig udi et Brev for nogen Tid siden tilskibs sendt en til Hr. Laugmand Braunmand i Norge, er tilsammen — sex. Herhos sendes 5 Stykker, den 12te kan jeg nu hverken erindre, enten den er foræret bort eller forlagt; finder jeg den, skal de nog vorde Hr. Estats Raad tilsendt. Og dette er, saa vidt jeg om den første Post veed at melde.

Betræffende den anden Post om Forsamlingen da veed jeg ej, enten naar samme Forsamling er begyndt, heller af hvilke Personer, men som jeg med Sr Magnus Berg næstforleden Sommer 1705 en Søndag Eftermiddag er gaaen ud at besøge en Borger ved Navn Peder Swane, fandt vi der nogle Personer, saa vidt jeg erindrer 6 à 7, forsamlede, da dog hverken Magnus Berg eller jeg vidste, at de den Dag og Tid vilde holde Forsamling der, men vel forhen havde hørt Tale om Forsamlinger, og da vi, som sagt, fandt dem forsamlede, blev vi der, medens de sang en Salme, og Eberhard læste et Kapitel af St. Joh. 6 og derhos mundtlig forklarede fornemmelig de Ord: Arbejder ikke paa den Mad, som er forgængelig, men paa den Mad, som varer til det evige Liv. Slutningen var med en Bøn for Kongen og det gemene Bedste. Imidlertid kom eller var kommen en anden tydsk Student ved Navn Johan Otto Glysing udi mit Hus at logere, og som han søgte forbedrede Forsamling, saa spurgte han mig, om de maatte undertiden komme tilsammen hos hannem, hvilket jeg tillod, al den Stund jeg ej fandt saadanne Samkvemme, som ikke stride imod den lutherske Religion, nogensteds forbuden. Og da der først holdtes Forsamling hos hannem i mit Hus en Søndag Eftermiddag, og var, som mig synes, 15 à 16 til 17 Personer, gik jeg til dem at høre, hvad forhandlet blev, som var af Joh: 7 Cap. de Ord: Hvo som tror paa mig, som Skriften siger, af hans Liv skulle flyde levende Vandstrømme. Begge Gange hørte jeg saadanne christelige og den lutherske Religion conform Forklaringer, saa jeg forstod ej, de udi Meningen kunde forbedres. Og flere Gange har jeg ej været i Forsamlingen. Men som der om denne sidste Gang gik ad-

skillig Tale iblandt den gemene Mand, nemlig at derudi skulde været ved 60 Personer, og at Sacramenterne skulde der bleven uddelte, med mere usandfærdigt, saa talte jeg med velædle og højærværdige Biskop Borneman den 5te Octob. om dette Væsen og sagde hannem alle Omstændigheder, som forbemeldt, og da jeg fornam, at Forsamlingen var hannem imod, sagde jeg strax derpaa til Glyssing, han ej maatte lade den samles i mit Hus; skete og ej siden fornævnte 5. October.

Forbemeldte er saa i Sandhed, hvilket jeg alt sammen ved Ed vil og kan tilstaa, om paaæskes, med Forblivende

højædle og velbyrdige
Hr. Estats Raads og Politimesters
tjenstydmyge Tjener

Kjøbenhavn den 21. Aug: 1706.

*Jens Kuur*¹⁾.

Den 25. August 1706 afgav Kommissionen sin Erklæring, hvori Kuurs Forhold dog ikke berørtes. Men i nogle »Erindringer ved denne Commission«, som Rømer 30. Aug. indgav til Kongen, bemærkes: »Raadmand Jens Kuurs Brev fremsendes, hvilket jeg, fordi han i Commissionens Sammenkomst ej blev angiven, men alene især for mig Dagen efter af Peder Svane nævnet, ikke haver i Forretningen ladet indføre«²⁾.

I det kgl. Reskript af 28. Sept. 1706, hvori Forholdsregler mod Eberhard og de to Borgere, som havde holdt Forsamlingerne, foreskrevs³⁾, berørtes Kuur ikke, og han forblev uforstyrret i sin ansete borgerlige Stilling. Den Omstændighed, at han mange Aar efter tog sig af de svenske Emigranter ved at anvise dem et Sted paa Kirkegaarden, hvor de »uden Ceremonier« (kirkelig Jordspaaastelse) kunde jorde et afdødt Barn⁴⁾, synes ikke at have fremkaldt nogen Paatale. Men det kan dog antyde, at han fremdeles

¹⁾ Indlæg til Reskript af 28. Sept. 1706. O. Nielsen har i ovnf. Skr. VI, 132 f. meddelt noget af Brevet, men ikke ganske nøjagtigt.

²⁾ Orig. i Rigsarkivet, Indlæg til Reskr. af 28. Sept. 1706.

³⁾ Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskr. VI, 135.

⁴⁾ Se foran, S. 83.

med Deltagelse fulgte den religiøse Bevægelse i Tiden. Sikert har han staaet den Kreds nær, som samledes om Ewald i Waisenhuset, hvad vel ogsaa fremgaar deraf, at hans Datter Else Anna Kuur blev gift med Waisenhuslægen, Dr. med. Caspar Vilhelm Schlösser, som døde 1730¹⁾. En anden Datter, der var gift med Præsten C. D. Friedenreich, skal senere omtales. Mest Opmærksomhed tildrager Sønnen, Auctionsdirektør Michael Kuur, sig ved sin separatistiske Holdning. Han var blandt dem, der i Febr. 1734 vare indkaldte for den i Anledning af de pietistiske Stridigheder nedsatte kgl. Kommission. Da han her blev spurgt, om han brugte den h. Nadvere, svarede han: Nej, ikke i 5 Aar. Adspurgt om Grunden, var hans Svar: Af forskjellige Grunde, hvorom han vilde indgive skriftlig Erklæring²⁾. Det er os ikke bekjendt, om denne Erklæring er bevaret; men den maa vistnok have været af meget radikalt Tilsnit, siden Kongen, der dog ellers var tilbøjelig til at slaa Klagerne mod Pietisterne ned, tog Sagen mod ham saa alvorligt, at han i en Instruktion for Kommissionen skrev: »Sandorph og Kuur skulle fremkaldes og under Trusel om Straf dem forbydes al Udbredelse af anstødelige Sætninger« (alle Propalirung verfänglicher Sätze)³⁾. Sandorph var en af dem, der var gaaet videst i Nedrakning af det bestaaende Kirkevæsen⁴⁾, saa naar Kuur sloges i Hartkorn med ham, kan han ikke have været skaansom i sine Udtryk.

Faderen, Jens Kuur, døde 29. Dec. 1738, vistnok i en høj Alder. Embedet som Stempelpapirs-Forvalter havde han fratraadt 1737. Raadmandsstillingen beholdt han til sin Død⁵⁾. Hans Svigersøn Magnus Berg døde nogle Maaneder efter Svigerfaderen. Med Sjælens Øje vendt mod Evigheden

¹⁾ K. S. 4. R. III, 525—6.

²⁾ Protokol over Kommissionens Forhandlinger i Arkivet i Wernigerode.

³⁾ J. Møller, Mnemosyne IV, 330.

⁴⁾ Om Hørkræmmerensvendten Chr. Sandorph se K. S. 3. R. III, 807—15.

⁵⁾ Kbhvns. Dipl. VI, 129.

havde han i næsten 40 Aar levet ugift efter sin unge Hustru, Kuurs Datters, tidlige Død.

2. **Daniel Friedenreich**, født i Decbr. 1712 i Korsør, var en Søn af Præsten, Mag. Christoph Dieteric Friedenreich og Hustru Abigael Marie Kuur, Datter af ovennævnte kjøbenhavnske Raadmand¹⁾. Da Faderen 1719 forflyttedes til Aalborg, hvor han blev Præst ved Budolphi Kirke og Stiftsprovst († 1726), fik Sønnen sin Skolegang i denne By og dimitteredes 1730 til Universitetet fra Aalborg Skole. Han kom til Kjøbenhavn paa en Tid, da de religiøse Spørgsmaal drøftedes med en Iver, som man ikke havde kjendt siden Reformationens Dage, men da der ogsaa var en Fare for sværmeriske og dippelske Forvildelser, der i Tiden kunde føre til sørgelige Resultater. At Daniel Friedenreich ikke har kunnet modstaa Tilskyndelser i den Retning, turde allerede fremgaa af en Antegnelse, han har gjort i Jens Rennords Stambog i Maj 1734, thi her betegner han sig ikke som Theolog men som »*Theosophiæ Studiosus*«²⁾.

En Skolekammerat af ham, den ikke ubekjendte Litterat Ville Høyberg, siger om ham: »Han udmærkede sig ligesom Støttruperne og Alb. Schmidt³⁾, som ogsaa vare dimitterede fra Aalborg Skole, ved en besynderlig Dragt, da de gik klædte som Pilegrimene med Stave i Haanden, lagde deres

¹⁾ K. S. 3. R. V, 375. D. biogr. Lex. V, 363.

²⁾ K. S. 3. R. I, 380.

³⁾ Om denne Schmidt berettes, at der 1741 blev meddelt ham »Adjunktur og eventuel Bestalling som Præst i Jordkirk« (Hjortkjær) i Aabenraa Provsti (Tauber, Saml. af biogr. Notitser om nogle af de fra Aalborg Kathedralskole til Univ. dimitterede Disciple II, 14). Da Formanden Aaret efter fratraadte, blev Schmidt Sognepræst og var det til sin Død 1771. Det er i det hele karakteristisk, at flere af de Studenter (Kandidater), som under deres Studier i Kbhvn. vare komne i Konflikt med Statskirken — som Dyrhoff, Dannefær, og nu Schmidt — siden fik Ansættelse i det slesvigske, hvor en Række Generalsuperintendenter (Conradi, J. F. Reuss og Adam Struensee) stod Herrnhutismen nær.

Parykker og Kaarder fra sig, lode deres Skjæg voxte og skabte sig saaledes som Varulve¹).

Da de svenske Emigranter saa kom til Kjøbenhavn, var Friedenreich ikke vanskelig at overbevise om, at hele det officielle Kirkevæsen var aldeles forkasteligt, og at det kun gjaldt om at lytte til Aandens Røst i det troende Menneskes Indre. Vel fulgte han dem ikke paa deres uendelig møjsommelige Omflakning i de danske Farvande; men da han hørte, at de vare komne til Frederiksstad, begav han sig til dem (Sept. 1735) og fulgte dem siden paa deres Vandringer i adskillige Aar, indtil han (1742) ved selv at angive sig for Førerne som skyldig i et tilsigtet — men afvist — Forsøg paa at forføre et Par Kvinder af Selskabet bevirkede, at man med stor Beredvillighed tilstod hans Begjæring om at vende tilbage til Kjøbenhavn²). I et Brev, dat. Reinau ved Neuwied 29. Novbr. 1742, fra en af Erickssons Selskab (mulig fra Erick Ericksson selv) til Sven Rosén (om hvem senere) omtales D. Fr. paa følgende karakteristiske Maade:

„Hwad Friedenreich angår, så kan Jag intet skrifwa honom till. Min Tro är, at Gud wisseligen hielper hwar ock en, så som han står at hielpas. Thet är ock icke undersamt, at effter skarpa Träffningar |: conf. Zach: 14. v. 3 :| döde, fångne ock sårade finnas. Men om ingen Förgripelse å färde wore, så skulle icke någon i Israell falla. Är han ännu qwar i Altona, så will K: Wän göra sig underrättad, ock sidan låta oss weta, när ock hwart han will hafwa sina qwarlemnade Saker, då forderligast där om skall warda föranstalltadt. Hans Bref liuder wäl, och Gud känner Hiertat; men wij hafwa ingen Räckning med någon Menniskia, utan handla gärne så med Nästan, som wij willja, at Gud skall handla med oss“.

Da Friedenreich gjennem to Aandsfrænder, Morten Støttrup og Peder Ipsen, der i Febr. 1744 besøgte Erickssons

¹) Rahbek, Hesperus IV, 2. Hefte. (Tauber, anf. Skr. I, 37). Stolberg omtaler ogsaa i sin Rejseberetning fra Kbhvn., at en Del af de opvakte gik i •en usædvanlig Dragt• (K. S. 5. R. III, 797).

²) Se foran S. 72.

Selskab mod Slutningen af dets Ophold i Holland, paany begjærede Optagelse, vilde man ikke mere have noget med ham at gjøre, da man mente, at han, foruden sin foran omtalte Brøde, ogsaa havde givet sig af med Troldoms-kunster¹⁾).

Om hans senere Liv er der f. T. intet andet bekjendt, end at han »døde som Student«²⁾ — vistnok altsaa efter et forspildt Liv; men han var ikke den eneste blandt de af en indbildt Inspiration ophidsede Ynglinger fra Trediveerne, hvem det gik saaledes.

3. **Michael Ottosen Schwartzkopf** var født 17. Decb. 1703 i Manger, Bergens Stift, Søn af Præsten Otto Edvardsen og Hustru Apollone f. Schwartzkopf, hvis Familienavn Børnene antog, maaske ikke uden Hensyn til at Faderen allerede døde tidlig (1713), medens Moderen overlevede ham indtil 1758. En ældre Søn af dette Ægtepar var den langt mere kjendte og i dette Tidsskrift oftere omtalte Edvard Ottosen Schwartzkopf, en Mand af ikke ringe Evner og flersidige Interesser, der imidlertid paa Grund af sin uheldige Adfærd ved Udgivelsen af Skriftet om »de 8 Saligheder«³⁾ bragte sig i en Miskredit, der ved Siden af hans Helden til Herrnhutisme forstyrrede hans Løbebane, saa han døde 1753 ubefordret som fattig »Studiosus emeritus«⁴⁾).

Michael S. kom 1724 som Student fra Bergens Skole til Kjøbenhavn, hvor han ligesom Broderen kom ind i de stærkt bevægede religiøse Kredse. I højere Grad end Broderen blev han greben af de radikale Strømninger, der udgik fra de svenske Separatister, for hvem det var en

¹⁾ Se foran, S. 72 flg.

²⁾ Tauber, anf. Skr. I, 37. Hr. Pastor Jantzen har i K. S. 4. R. V, 824 gjort opmærksom paa, at en Forfatter i K. S. 4. R. III, 744 har forvexlet Provst Daniel Friedenreich i Kjettrup med den Daniel F., om hvem her har været Tale.

³⁾ K. S. 5. R. III, 694 ff.

⁴⁾ D. biogr. Lex. XV, 409.

Hovedsætning, at »Kirken er Babel«. Han kunde derfor ikke modstaa Driften til at slaa Følge med dem, da de maatte forlade Kjøbenhavn¹⁾.

Efter i nogle Aar at have delt ondt og godt, og sikkert mest af det første, med Erickssons Selskab, maa M. S. have begivet sig til Norge, hvor hans Moder endnu levede i Hammers Præstegjæld; her træffe vi ham nemlig 1741²⁾. Sandsynlig er han forbleven hos Moderen i længere Tid — hvor længe kunne vi ikke angive. Men da det ericks-onske Selskab i April 1745 endelig havde sluttet sin lange Omflakning og var kommet til Stockholm, var Michael Schwartzkopf atter iblandt dem. Da de imidlertid vanskelig kunde skaffe sig Bolig, eftersom Folk nødigt vilde huse dem, begav han sig med J. C. Cedersparre og dennes Familie til Finland, hvor han forblev et Aars Tid og vistnok har missioneret paa sin Maade³⁾. Imidlertid havde den tilbageladte Del af Selskabet ved formaaende Velynderes Bistand endelig fundet et Blivested paa Gaarden Skevik, i Vermdø Sogn, i Skærgaarden 2¹/₂ Mil nord for Stockholm. Her sluttede M. S. med Cedersparre og Familie sig atter til dem i Sommeren 1746⁴⁾ og forlod dem aldrig siden.

Vi skulle ikke her give en Skildring af det tunge og ensformige Liv, Sekten førte i Skevik, men kun anføre, at i en Attest, Præsten Granholm i Vermdø 1756 udstedte angaaende Beboerne af Skevik, hedder det:

»Michel Otteson, en gammel Student ifrån Köpenhamn af 53 Års ålder, synes at wara af någerlunde Krafter och Hälsa för närwarande Tid, men har efter sina Medbröders Intygan utstått många känbara Widerwärdigheter, så under

¹⁾ Se foran, S. 82.

²⁾ Lampe og Thrap, Bergens Stifts Biskoper og Præster, S. 356.

³⁾ J. S. Pajula omtaler S. 182 i sin 1898 paa finsk udgivne Fremstilling af Pietismens Historie i Finland Schwartzkopfs Virksomhed.

⁴⁾ Den 19. Juli 1746 skriver Abraham Isaksson (Breant) til Ulrica Gripenmarck, at Søndag d. 13. hujus kom Cedersparre m. fl., bl. a. Michel Swartskop, til Schewik.

swårmodiga Tanckar som Kroppsbräckligheter, än at honom någon pålitalig Hälsa kunde tilskrifwas, fölgackteligen icke heller någon Näringsförmåga. Bruekes imidlertid, så mycket han mäcktat, til andras Skötsel«. — Et andet Sted i samme Attest hedder det: »Jacob och Erick Erickssöner, den förre i synnerhet, blef icke länge efter Ankomsten til Svea Riket öfverfallen af Swårmodighet, saa at han dageligen måste skötas af Michel Ottesen, en gammal Studiosus«.

Hvad det drejede sig om, var, om disse Personer vare saa arbejdsføre, at de kunde sættes i Skat. I en Decision, Landfiskal Hedberg afgav, hedder det nemlig:

»Jacob och Erick Erickssöner wil jag mig begifwa (∴ tilstaa), at the måge wid nästa ting bewisa sin föreburne Swårmodighet, och at sistnemde til jordiska syslor är obeväm; Men Michel Ottesson, som them sköter, lærer thesto mindre kunna undgå Mantalspenningars erläggande för alla the Ären, han sig undandölgt, samt plick (∴ Mulkt) för Försummelsen, som han, efter Sällskapetets egit upgifwande, betiener the twenna förstnämde med Skiötsel, hwilcka tå tillika kunna och böra hafwa Råd at betala utskylder för sin domestique«.

Saaledes gled M. Schwartzkopfs Liv hen under opofrende Arbejde for dem, der vare ved at bukke under for det Tungsind, der synes at have været ejendommeligt for mange af dem, der havde sluttet sig til Sekten¹⁾. Om hans Död er der bevaret følgende Optegnelse:

»Den 15. Decemb. 1782 om Morgonen Kl. 3 afsomnade i Herranom vår käre Wän och gamla Medstridare Michael Ottosen Swartzkopp, då han fyllde sitt 79 År på 2 dagar när. Han var af dansk Nation, och har alt sedan 1735 warit i Sällskapet både uti Tyskland och här på Skewik, och tient i nedrig enfoldighet sina Wänner troligen med det Pund, Gud honom anförtrodd; hwarmed han och efter Guds willja sökte at åckra, och fölgactigt war beqväm at kunna lätta de Swagares börda, både med Ord och Exempel.

¹⁾ Jvfr. K. Henning, anf. Skr., S. 70.

Uti flere de sednare Lefnads År war han mycket kraslig och ständig af swår Mage-siuka nog beswärad, hwarigenom hans Lif's Krafter ansenligen aftogo; hvilcket alt han anammade af Herrans hand och med tålmod troligen practice-rade sit walspråk lida och tiga, tils han omsider d. 2. Dec. Kl. 10 om afftonen fick dödsbudet med wärck och sweda i hela Kroppen, så at han efter några dagar nödgades lägga sig til sängs, då ei allenast wärcken tiltog, utan och infant sig en ganska starck innerlig hetta, hwarunder han i öfwerlåtenhet suckade til Guds Barmhertighet om nådig uplösning: hvilcket och Herren bönhörde, och gjorde ett nådigt slut på allan jämmer och elände d. 15. dito. D. 19. ejusd. fördes Liket til Staden och nedsattes d. 20. i sitt hvilorum på Johannis Kyrkogård«.

4. **Jacob Povlsen Schandorf**¹⁾. I det Brev, Enke-markgrevinden af Brandenburg-Culmbach 4. Dec. 1734 tilskrev Grev C. E. Stolberg, klager hun over, »at naar en af de fromme vilde tage Borgerskab eller vilde have en Betjening, vægrede han sig ved at aflægge Troskabseden til Kongen, skjönt Eden af den nuværende Regjering var mildnet saa meget som muligt«. Et af de Tilfælde, hvortil Markgrevinden sigter, er utvivlsomt det, hvori Skrædder Jacob Povlsen Schandorf var en Hovedperson, som det fremgaar af følgende Aktstykker, der tillige angaa et analogt Tilfælde med en Bogbinder Lyemand og ere hentede fra Kjøbenhavns Magistrats Resolutionsprotokol 1734.

¹⁾ Paa Grund af en Fejl i Emigranternes Rejseberetning (S. 61) er denne Mand i Hennings Religiøsa rörelser i Sverige och Finland, S. 21 Not., bleven forvexlet med Hørkræmmersvenden Christen Sandorph, der ogsaa hørte til Separatisterne (se K. S. 3. R. 807—15). — Men hvorledes forholder det sig med den i K. S. 4. R. I, 174 Not. nævnte Jacob Scandorf, Skolemester i Herfølge danske Skole paa den Tid (1734), nuværende paa Waisenhuset hos Doctor Grothausen, der af Herrnhuteren Søren Lintrup betegnes som »trofast Broder i Herren?«. Er det den Jac. P. Schandorf, der i Dec. 1734, udvist af Kjøbenhavn, stødte til de svenske Emigranter?

1734, 13. Sept. indstiller Kbhvns. Magistrat til Kongen, at Jacob Povlsen Schandorf maa forundes Frihed til som Friemester, uden at holde Svende og Dreng, at ernære sig ved egne Hænders Arbejde.

1734, 27. Okt. Peter Lyemand var idag paa Raadstuen opkaldet for at være Oldemand for Bogbinder Lauget, efterat Lauget paa hannem havde voteret. — Mødte tillige med de øvrige Laugs-Brødre, og erklærede Lyemand, at hand hverken vilde aflegge Eeden eller imodtage Oldemandstienesten; thi gaer Ordre til Underfogden at actionere ham for Overøvrighed.

1734, 3. Nov., blev resolveret, at H^r Politie-Mester ved Skrivelse anmodes at examinere Peter Lyemand, saavel som Frie-Skrædder Jacob Povlsen Scandorff, som har vegret sig ved at aflegge hans Borgerlig Eed, efter de Qvæstioner, som Magistraten hannem vil tilstille, og derover tage deres Svar.

H^r Politie-Mester indleverede Forhøret af 8. Novembr., ellers berettede H^r Politie-Mester, at Jacob Poulsen Scandorph logerede |: efter hans egen sigende :| hos Sr Prehn¹⁾ paa Kiøbmagergade, og laae i Seng hos Professor Reytzes²⁾ Tiener. Ellers haffte bem^{te} Scandorph erklæret, at hand icke herom haffte consuleret noget Menniske, men haffte lært af Guds Ord, at hand icke maatte sværge. Hvoreffter samtl. Magistraten faldt paa de Tanker, at det skulde forestilles Hans Kongl. May^t.

Til Politiemester Torm!

Een Persohn Nafnlig Jacob Povelsen Schandorf haver udbedet Deres Kongl. Maj^{ts} Allernaad. Bevilling de dato 1te Octobr: sidst afvigte som Friemester paa Skræderhaandværket sig herudj Staden at nedsette og ernære, naar hand først sit Borgerskab derpaa lovlig vundet haver; Men som hand offentlig for os paa Raadstuen erklærede, da hand til dend ende i følge af Højstbemelte Kong: Allernaad^t Befaling derom var fremkaldet, at hand ikke ville eller kunde aflegge dend sædvanlig borgerlig Eed; og sligt er een Post, som man billigen maae drage i Betænkning og ikke saaledes kand passere, uden Grunden og

¹⁾ Denne forekommer i en Fortegnelse over Separatisterne i Kbhvn.

²⁾ D. e. den theol. Professor J. F. Reuss.

Aarsagen dertil egentlig erfahres; altsaa skulle vi tjenstlig herved anmode Hr. Politimester, det hand ville behage at lade fornevnte Scandorf forderligst paa Politie Cammeret fremkalde og derom behørigen examinere, samt tage hans udførlig Svar og Erklæring paa een hver af de Poster, som paa indlagte Notice findes anført. Og da Peter Lymand Bogbinder, som dend 27de Passato og har været for os fremkaldet til at giøre Haandstrekning og aflegge Eed som Oldemand for Bogbinder-Lauget, siden hand udi Laugs Samling af de fleste Mestere dertil var bleven udvaldt, ligesaa haver vegret sig ved at giøre denne Eed, saa ville Hr. Politimester iligemaade paa forbemelte Spørsmåale lade tage bemelte Lyemands Svar og Erklæring og derefter over hvis som passerer os een formelig Udskrift tilstille.

Vi forbl. etc.

Kbhafns. Rdstue den 3^{die} Nov. 1734.

Stormægtigste Allernaadigste

Arve Konge og Herre!

Det er af saamange Aars Erfarenhed og kiendelige Prøver noksom befunden, at Deres Kongl. Maj^{ts} og Høj Salige Forfædres Love og andre Kong: Anordninger er og haver været saa meget meere Herlige og Højstpriiselig, som de (Gud være æret) af saa Christelige Potentater ere gived, der ikke uden paa Guds egen Lov haver ladet dem grunde og fundere, hvorføre og alle Christelige troe og retskaffene Undersaatter fra dend høyeste til dend nederste billigen har haft og indtil denne Dag haver Aarsag at tacke Gud, som har værdiged dennem Beskiermelse under saa Christelige og Naade-fulde Regentere og Lovgivere, ja tillige at glæde sig ved, at Ret og Retfærdighed udi Deres Kongl. Maj^{ts} Lande og Riger derefter bliver tildeelt eenhver uden Forskiel, være sig indlænske eller fremmede; Men endskiønt inted højere eller ypperligere udi dette timelig er fornøden, end at saadan Guds og Deres Kongl. Maj^{ts} Naade uafsladelig formedelst troe og lydige Undersaatters Bønner og Forbønner maatte vedvahre; Saa er det dog desto beklageligere ved tvende u-ventelige Exempler nyeligen tildraged, at tvende Persohner haver, formedelst een selv-indbildt og fatted hellig Mee-ning imodstaaed Deres Kongl. M^{ts} Allernaadt Lov og Villie.

Dend eene er een Persohn ved Nafn Jacob Povelsen Schandorf, Skræder-svend, logerende hos Professor Reuses Tienere udi Kræmmer Præhns gaard paa Hiørnet af Løvstræde og Kiøbmagergaden, som haver udbedet Deres Kongl. Maj^{ts} Allernaadigste Befaling af 1te Octobr. sidstl. at maatte med egne Hænders Arbeide ernære sig af Skræder-haandverk herudj Staden, naar hand først sit Borgerskab lovlig vundet havde. Dend anden er een Borger og Bogbinder, navnlig Peter Lyemand, boende udi hellig Geistes Stræde. Begge og hver for sig har offentlig paa Raadstuen for os nægted, dend første udj allerunderd^t Følge af Højstbemelte Deres K. Maj^{ts} Allernaadigste Rescript til Os under 1te Octobr: at aflegge hans borgerlig Æd, som indeholder: 1. at være D. K. M. og det Kongl. Arve Huus huld og troe; for det 2^{det} at være Magistraten hørig og lydig udi hvis de hannem paa deres Kongl. Maj^{ts}, Stadens og Embeders Vegne maatte have at byde; og for det 3^{die} ikke at beviise imod sine Medborgere andet, end hvis hand af dennem vilde og have. Dend anden, nemlig Lyemand, som af Bogbinder Lauged udi deres Forsamling udi en Magistrats Persohns Overværelse ved de fleeste Stemmer var bleven vælged til Oldermann, at aflegge dend fra Alders Tiid sædvanlig Oldermannseed, saaledes at hand vilde holde de Bogbinder Lauged Kongl. Allernaadigst meddeelte Laugs Articler, saavidt hannem var mueligt. Dette kom os, Allernaadigste Konge! saa meget meere forunderlig for, som det var noged nyt og fremmed, og endnu ikke hos Os udi Mands Minde er hørt, at nogen Undersaat under saa Christelig og tillige Souverain Konge og Herre saa modtvillig har tordet nægte og imodstaae at efterleve Hans Allernaad^t Befalinger; hvorfore og for at faae den egentlige Grund og Aarsage at vide, hvoraf sligt maatte have sin Oprindelse, vi lod fornevnte tvende Persohner separat paa Politie Cammeret inden lukte Dørre examinere, da de paa forregaaende til dennem derom gjorde Spørgsmaale haver svared og erklæred, saaledes som vedføjede Gienpart af Udskriften af Politie Cammerets Protocol under 6te hujus indeholder. Men som vi allerunderd^t formeene, at saadan deres Opiniatrete og forsettelig Overhørighed er af saameget større Betydenhed, som det er imod Deres Kongl. Maj^{ts} Højhed og Souveraine Regimente; Ja

meest i Henseende til dend Consequence, deraf ved et tilvoxne større Tal af ligesindede kunde følge, saa have vi holdet det for vores allerunderdanigst Pligt det allerunderd. D. K. M. at referere: Og tillige at implorere D. K. M.'s Allernaadt Resolution om, hvorledes forbem^{te} Persohner i dette Tilfælde for deres Forhold skal ansees, saa og hvorledes Vi, om fleere ligesindede herefter skulle ytre sig, som højligst befrøgtes, om ikke derpaa i tide raades Boed, imod dennem haver at forholde. Forbl. med Allerunderd. Soumission.

Khafns. Rdst. d. 10de Nov. 1734.

1734, 10. Decbr. Kgl. Reskript om Schandorf og Lyemand, hvorved det gives Magistraten tilkjende, „at Vi allern. ville, at I udi Stilhed skal afgjøre Sagen saaledes, at Jacob Povlsen Schandorf ej skal have nogen Nytte af den ham allern. forundte Bevilling, og ikke heller maa opholde sig i vores kgl. Residensstad Kjøbenhavn, saafremt han ikke vil aflægge den sædvanlige Borgered. Og hvad Bogbinderen Peter Lyemand, som en Gang har svoret sin Borgered og nu ikke vil sværge den sædvanlige Oldermandsed, angaar, da haver I endnu en Gang under en taalelig Pengemulkt at injungere ham inden en vis Tid at aflægge bemeldte Oldermandsed, og saa fremt dette ikke kan hjælpe og bringe ham til sin Pligt og Skyldighed, da skal han have forbrudt sit Borgerskab og maa sig ej udi bemelte vores kgl. Residensstad Kjøbenhavn opholde“.

Til Martinus von Vondern,
Oldermand for Bogbinder Lauged.

Det er Eder ikke u-bekjendt, hvorledes Bogbinder Peter Lyemand, som havde de fleeste Mesteres Stemme til at være Oldermand udi Eders Stæd, da han mødte for Magistraten paa Raadstuen og skulle gjøre Haandstrekning, samt aflegge dend sædvanlig Oldermands Eed, vegrede sig ved at gjøre denne Eed og derved viiste sig ulydig og opsetzig baade imod haus Øvrighed, og hans Amptsmestere; Og da sligt Hans Kongel. Maj^t allerunderd. er bleven refereret, er det allern. ved et derom til Magistraten erganged Rescript de dato 10de Decbr. 1734 resolveret, at saafremt Peter Lyemand ikke ville efterkomme saadan hans pligt og skyldighed og aflegge dend ham

paalagte Oldermands Eed, skulle hand have forbrudt sit Borgerkab og ey tillades sig her udi Staden at opholde. Ihvorvel nu Peter Lyemand dereffter haver været gived Tiid og Dilation at betænke sig derpaa, fra den 12te Decbr: 1734 og til i Dag, er det dog uventelig fornnummen, at hand saavel ved skriftlig Memorial af 8de hujus som mundtlig for Magistraten modtviligen har benægtet at beqvemme sig til at aflegge forbemeldte Eed; Thi er altdsaa Hans Nafn derpaa udj allerunderdanigst Følge af Højstbemelte Kongl: Allernaadigste Befaling af denne Stads Borgerskabs Protocol bleven udsletted og hannem befaled førstkommende Paaske indeværende Aar at begive sig herfra Staden; Hvor af følger, hand heller ikke meere som een Borger og Amptsmester maae eller bør considereres. Til hvilken Ende Eder og herved anbefales at lade meerbemelte Peter Lyemands Nafn af Bogbindernes Laugs Protocol som Mester udslette. Og som det er ventelig, hand haver Lære Drengene i sin Tieneste, saa paa det disse fattige Persohner ikke under deres hidindtil haftte Lære-Mesters erviiste Opsetzighed og Formastelse skulle lide, haver Høj og Velædle Magistraten fundet for got, at saafremt samme Drengene selv haver Lyst til at vedblive og udlære Haandværket, at I da antager Eder dennem og sørger for, at de deres resterende Lære Aar hos andre Mestere udlærer og udi Tieneste hos dennem bliver hensadt. Der effter I Eder saa vel selv som øvrige Laugs Mestere sig vedbørlig haver at rette. Kiøbenhafns Raadstue dend 12te January 1735. Effter Høj og Velædle Magistratens Anordning.

A: Raff.

5. **Michael Bentzen**, Kjøbmand i Korsør, tildrager sig vor Opmærksomhed ved sin virksomme og opofrende Deltagelse for de af Vinterstormene omtumlede svenske Emigranter. Hans menneskekjærlige Adfærd overfor dem og særlig hans i Svenskernes Rejseberetning (S. 62 f.) optagne Ansøgning til Kongen viser formentlig, at han hørte til den til Separatismen heldende Kreds af opvakte i Korsør. — I et Brev af 13. Juni 1735 til J. L. Holstein (da Stiftamtmand i Sjællands Stift) ytrer Kongen: »Jeg tilbagesender herved Memorialen fra Borgmesteren i Korsør tilligemed en,

som jeg har faaet fra Michael Bentzen, denne Sag angaaende. Jeg er af Hans Tanker om Sagen, og vil det vel være det bedste intet at foretage, før Han har været i Korsør og har indhentet nærmere Oplysning¹⁾. Uden Tvivl vilde Undersøgelser i korsørske Arkivsager kunne give nærmere Oplysning om denne ret tiltalende Personlighed.

Det kunde bemærkes, at der samtidig var et Par Mænd af Navnet Bentzen i Korsør og Slagelse, der mulig have været M. B.s Brødre; i alt Fald synes de væsentlig at have staaet paa samme religiøse Stade som han, nemlig Christen Bentzen, Postmester i Korsør (s. K. S. 4. R. VI, 91 Not.) og Zacharias Bentzen, Garver i Slagelse (K. S. 3. R. V, 669 og 4. R. III, 204 f.). Angaaende den sidste indsendte Provst Joh. Barscher i Slagelse i Apr. 1736 Klage til Biskop Worm over, at han førte sine to Døtre paa Afveje, og at deres Moder frygtede for, at han vilde sende dem ud af Landet²⁾ (vistnok til Herrnhut).

6. **Peter Christian Thaysen** (Taisen). Blandt de danske Studenter, som bleve bjergtagne af Erickssons Selskab, var den nævnte Person, der et Steds (s. foran S. 82) betegnes som Nordmand, hvad dog ikke ret passer med, at han med Vished vides at være bleven Student i Juli 1728, 23 Aar gl., fra Faaborg Skole sammen med Hans Pedersen Læssøe, der siden gjorde sig bemærket som en overordentlig ivrig Opvækkelsesprædikant, og samtidig med Brødrene M. og N. Støttrup. I Juni 1730 tog Thaysen Bakkalavrgraden³⁾ og kom snart ind i det stærke aandelige Røre, som den Gang herskede i Kjøbenhavn. Et Vidnesbyrd herom var det, da han 1733 som Kommunitets-Alumnus forsvarede nogle lidet orthodoxe Sætninger om de Kristnes kongelige Præstedømme (1. Pet. 2, 9), uden at hans Theses forud vare blevne under-

¹⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 209—10.

²⁾ Brev fra Worm til J. L. Holstein, dat. 23. Apr. 1736 (i Arkivet paa Ledreborg Nr. 476, Fol.).

³⁾ Birket Smith, Kbh Univ. Matr. II, 498.

kastede den foreskrevne Prøvelse af Decanus eller hans Privatpræceptor, og uden at han havde skaffet sig nogen Professor til Præses ved Disputationen, som de akademiske Love foreskrev, naar en Student behandlede et theologisk Emne. For disse Forseelser straffedes han med 8 Dages Udelukkelse fra Kosten i Kommunitetet, medens der ikke blev rejst nogen Tiltale imod ham for det formentlig heterodoxe i hans Theses, noget man tilskrev Kommunitetets Ephor, Prof. J. F. Reuss, hvis egen Orthodoxi mange Studenter drog i Tvivl paa Grund af hans pietistiske Anskuelser¹⁾.

Siden høre vi om Thaysen, at han var en jævnlig Deltager i de gudelige Forsamlinger, som holdtes hos Madam Wulf i »Den forgyldte Oxe«²⁾. Da de svenske Emigranter kom til Kjøbenhavn, blev han stærkt greben af deres separatistiske Lærdomme, og da de maatte forlade Kjøbenhavn, ledsagede han dem paa en Del af deres Omflakning i de danske Farvande for at hjælpe dem til Rette med Sproget og deres Henvendelser til de stedlige Autoriteter³⁾. Han drog dog ikke med dem til Frederiksstad og videre, men søgte ved Forsamlinger i Kjøbenhavn at vinde Tilhængere for sine Meninger, i hvilken Anledning Oversekretær i Kan-

¹⁾ I det thronhjemske Vidensk. Selskabs Saml. 100, 4to findes:

Theses de Sacerdotio Regali Christianorum 1. Pet: 2, 9 pro Beneficio qvadræ Regiæ proposito a Petro Taysen in Auditorio Collegii Regii. Mens: Oct: 1733. [5 Sider]. Med følgende Paa-tegning af en samtidig (formodentlig Benjamin Dass).

»NB. Ventilatæ sunt hæ Theses absque approbatione et censura vel privati Præceptoris vel Decani, qvod Foundationi Regiæ plane contrarium est; adeoqve à Præposito Communitatis Regiæ res ad Facultatem Theologicam delata est; nihil aliud autem à Facul: Th: in auctorem animadversum est, qvam ut qvadra Regia per 8 dies prohibetur, cum triplex commiserit crimen, sc: disputando In Theologicis sine Præside, sine approbatione Decani, et deinde maxime heterodoxa proponendo, qvod ultimum à Facul: Theolog: non memoratum, sed ob duo priora tantum mulctatus, ut litteræ Ephori Jer. Fr. Reussii testantur, qvas propriis oculis vidi.«

²⁾ Dette omtales i den kgl. Kommissions Akter i Anl. af de pietistiske Stridigheder.

³⁾ Se foran, S. 82.

celliet, Geheimeraad Holstein tilskrev Biskop Chr. Worm følgende:

Højædle og Højærværdige Hr. Biskop!

Da Hs. Kgl. Maj. er kommen i Erfaring, hvorledes tvende Studiosi her i Staden, navnlig Bistrup og Teisen, skal ved Forsamlinger udi adskillige Huse søge at bringe de enfoldige til vildfarende Meninger i Religionen, saa haver Hs. Mj. allern. befalet mig at tilmelde D. H., at De havde til sig at tage Provsten Mag. Huid og Waisenhuspræsten Hr. Evald, som paa Missionscollegii Vegne er beordret paa D. H.s Erindring hos Dem at indfinde sig, foruden en anden af Stadens Præster, hvem De selv dertil vilde udvælge, og udi deres Overværelse examinere forskrevne tvende Studiosos in articulis fidei for at erfare, hvorledes de maatte befindes derudi at være grundede, og om der kunde mærkes, at de til nogle særdeles Meninger i Religionen inclinerede. Da D. H., naar bem. 2 Studiosi saaledes af Dem i forommeldte tvende Præsters Hos- og Overværelse vare examinerede, derom til Hs. Kgl. Maj. vilde indgive sin allerund. Relation. Jeg forbliver (osv.)

Hafnø d. 10. Aprills 1736.

*J. L. v. Holstein*¹⁾.

Af hvad der berettes om den stærke Opposition, Præsten J. Olrog fandt, da han ikke længe efter traf Thaysen i det piperske Samfund paa Frederiksberg, fremgaar, at med ham var der intet at udrette, hvad han ogsaa senere lagde for Dagen²⁾. Som flere andre separatistiske Studenter, vendte han Studeringerne Ryggen og gav sig til et Haandværk. Han blev Skomager³⁾. Men om dette var det sidste Stadium i hans Liv, kan med Føje betvivles. I de Fortegnelser, man har over Separatisterne i Kjøbenhavn 1741—42, nævnes han ikke, og han maa vel da have forladt Byen.

Den i Holsteins Brev nævnte Student Bistrup, der

¹⁾ Oversekretærens Brevbog, 1630—36, S. 467 f. (Indlæg til dette Brev fattes).

²⁾ K. S. 5. R. III, 742—3. 746. 758.

³⁾ Helveg, D. danske Kirkes Hist. efter Ref., 2. Udg. II, 52.

holdt Forsamlinger i Forening med Thaysen, og som af Separatisten J. C. Broch omtales som en Ven og Meningsfælle¹⁾, er maaske den Janus (o: Jens) Bidstrup, der 1730, 20 Aar gl., blev Student fra Kjøbenhavns Skole²⁾, og som i Dec. 1734 besøgte de svenske Emigranter under deres Ophold ved Fæne³⁾. Han omtales ved denne Lejlighed som en Jyde, der kom fra Horsens, hvor han havde Venner (Slægtninge). Imidlertid er det ikke udelukket, at det kan være den Johannes Bidstrup, der 22 Aar gl. 1733 blev Student fra Nakskov Skole⁴⁾ og vel er identisk med den i dette Tidsskrift oftere omtalte Bornholmer Hans Bidstrup, der blev en ivrig Herrnhuter og endte som Degn paa Bornholm⁵⁾.

7. **Andreas** (Anders) **Røpke** er vel ikke udtrykkelig nævnet i den Del af Svenskernes Rejseberetning, som foran er meddelt; men han var dog en af de Danske, som varigst sluttede sig til dem. Han hørte til den pietistiske Kreds, de saakaldte »Waisenhusfolk«⁶⁾, og var Fuldmægtig hos Raadmand, Kommerceraad Nicolai Buurmester i Kjøbenhavn, da han i Marts 1734 indkaldtes for den i Anledning af de pietistiske Stridigheder nedsatte kgl. Kommission, angiven som den, der, trods det kgl. Forbud, holdt Konventikler. Han benægtede det imidlertid og paastod, at saadanne Forsamlinger heller ikke vare holdte i hans Værts Hus⁷⁾. Da Svenskerne i Efteraaret 1734 kom til Kjøbenhavn, blev han saa stærkt greben af deres ejendommelige Lærdomme, at det blev bestemmende for hans følgende Liv. Vi vide vel ikke, om han har opsøgt dem i deres Udlæn-

1) K. S. 5. R. III, 772.

2) Birket Smith, Kbh. Univ. Matr. II, 518.

3) Se foran, S. 82.

4) Birket Smith, a. Skr. II, 548.

5) K. S. 4. R. V, 647. 665. 5. R. II, 162—5. 171.

6) Se K. S. 4. R. I, 651.

7) Kommissionens Protokol (tydsk Overs. i Wernigerode).

dighed — den Omstændighed, at han ikke nævnes i Fortegnelserne fra 1741—42 over Separatisterne i Kjøbenhavn, kunde mulig tale derfor. I ethvert Tilfælde stod han i stadig Brevvexling med dem, efter at de 1745 vare vendte tilbage til Sverig. Hans Breve ere vel ikke bevarede, men derimod en Del Breve til ham og til enkelte andre danske Personer. Af disse Breve har Heiberg taget Afskrift fra Abraham Isaksson (Breants) »Brefbok« (1744—55) i Univ.-Bibl. i Upsala. Naar K. Henning, som har kjendt disse Breve, paa Grundlag af dem kalder Anders Røpke »den kjøbenhavnske Forenings Forstander«¹⁾, da er dette Udtryk formentlig vel stærkt; i alt Fald kan det næppe godtgjøres, at Separatisterne i Kjøbenhavn have udgjort nogen organiseret Forening, om de end stod i nøje Forbindelse med hinanden. Da Brevene forekomme os at være af ikke ringe religionspsychologisk Interesse, skulle de meddeles her som Afslutning paa disse Bidrag til Oplysning om den »Ravage«, de landflygtige Svenskere frembragte i ikke faa danske Pietisters kirkelige Holdning.

Schewik d: 17: Octo. 1745.

Til Johannes Olsson.

Dess behageliga skrifwelse, dat. d. 17. April nestl., som med Posten ifrån Königsberg²⁾ d. 18/24 Sept. omsider oss tilhande kom, antages för bewis, at wi utur k: wäns benägna åtancka icke uteslutne äro. Oss är ock altid fägnesamt at förnimma, det våra Älskeliga wänner wäl går, at de i Trona ock Kärleken, som är i Christo Jesu, tilwäxa, ock at de i alla andra sanna dygder, Gudi til pris, genom hans nåd altid förkofras. Förmedelst den Älskeliga And: Brems³⁾ saliga affärd utur den Jordiska hyddan har wäl kæra wän mistat en

1) K. Henning: De relig. rörelserna i Sverige og Finland efter 1730, S. 49.

2) Her havde Emigranterne opholdt sig en Tid, og derhen var Brevet altsaa adresseret.

3) Skrædder i Kbhvn., »meget bitter og arrig mod vor Kirke«, hedder det i Fortegnelsen af 1741 over Separatisterne i Kbhvn.

trogen ock redelig omgänces Broder ock Camerat; men så lefwer man dock i det hoppet, at Guds dyra nåd ock wäl-signelse ännu rikeligen skal erfaras, om I k: wän ock Eder k: hustru med de öfrige dåwarande fåå trogne af allo hierta winläggen Eder med hwar annan at under Bön ock Waksamhet wara Gud ock wår Frälsare Jesum trogne i bans Buds hållande ock sanna efterfölgd, hvortil den ena upmuntre ock upwäcka den andra med ord ock gerningar, så lenge thet heter i dag, så at ingen blifwer förhärd genom syndenes bedrägeri.

I detta wälmenta ock uprichtiga sinnet har jag för kort tid sedan nylig låtit helsa kära wän med förhoppning, at sådant wänl. blifwit annammat, wil ock ännu härmedelst upmana hwar annan at afkläda den gamla Menniskan med alla dess handlingar ock at ikläda den nya Menniskan, som efter Gud är skapad i rättfärdighet ock sanningens helighet.

Genom Guds underbara styrsel äro wi, til antalet 26 Personer, nestl. d: 26 April s: v. til Stockholm ankomne, hwarom med mera ang^{de} våra omständigheter wennen Röpke nu anmodas at lemna nermare underrätelse. Wårt wistande är nu för tiden paa denne gård Schewik 2^{1/2} mihl från Stockholm belägen.

I öfrigt warder k: wän med dess k: hustru wänligen af oss hälsade. Herran styra våra hiertan til sin Kärlek ock Christi uthärdande tålmod.

A: I(saksson).

Schewik 17 Oct. 1745.

*Til And. Almqvist.*¹⁾

... Uppå det bref, som k: wän til Köpenhamn afsände, är swar ankommit, hwaruti iblandt annat berättas, at bem^{te} Stads Skepps Bygmästare²⁾, hwars korte skrifvelse til oss under

¹⁾ En meget velhavende Handelsmand i Linköping, der var en varm Ven af Skewikerne og sluttelig testamenterede Samfundet hele sin Formue. G. Janzon, Bidrag til Skewikernes historia.

²⁾ I den Historiska Berättelse, hvoraf Begyndelsen er meddelt ovf. S. 53 ff., findes følgende Notitser:

[År 1768[d 3 Junii kom Skepps-Bygmästaren Niels Hal-kiers lilla Son Gottfrid från Köpenhamn genom Stockholm til

närwarelsen oplästes, har af Gud fått kraft ock frimodighet at d: 30 Aug. nestl. s: n: frivilligt afsäga sit importanta kall ock ämbeta, på det han ifrån sina många utwärtens hinder lösgjord, må i sanning kunna efterfölja sin Frälsare Jesum i hans fotspår, til hwilckan ända han ock skal wara resolverad at effter Guds wilja försaka alla andra ting, såsom hustru, barn, gods ock ägodelar samt sit eget lif

Schewik d. 17/28 Octob. 1745.

Til Köpenhamn.

I rättan tid hafwa wi richtigt bekommit kära wännernas fägnesamma skrifwelse af d: 14 hujus, som ger anledning til Guds förhårligande ock följande wänliga erhindringar:

En Siäl, som effter Bekostningens mogne öfwerläggning sig resolverat at i Trone effterfölja sin Herre og Frälsare i hans fotspår, har wäl många. stora ock mäktiga Fiender emot sig, men så behöfwer han dock icke fruchta sig; ty JESUS den Trofaste ock Sanfärdiga, som är en Herre öfwer alla Herrar ock en Konung öfwer alla Konungar, är mächtig nog at beskydda, fria ock frälsa henne utur alla hennes fienders händer.

Den Starcka Guden, som halv sitt förtryckta Israel utur den grymma Pharaos hand, beredde en tryggan wäg igenom Siefwa hafwet, med Moln- ock Eldstoden them betäckte, ock genom then långa förskräckliga öcknen them ledsagade, samt enteligen effter många blodiga Strider alla de grufweliga 7-handa slags nationer i Canaan så aldeles ödelade, at om-sider hela landet wardt gifwit Israel til arfsrädt ock besittning; Han den samma härliga, heliga ock Mayestätiska Guden, Han lefwer ännu, ock lofwat ware Honom wår Salighets tröst ewinnerliga!

Skewik, för at besöka oss på någon tid, och wänja sig wid et stilla och insamlat lefwerne, samt at täncka flitigt på sia Skapare i ungdommen, för än de onda dagar komma. Gud förwara honom i den sanna Früchtan och Kärlek! at ingen må rycka honom af din hand.

[År 1769] d 26 Junii anlände wän Halkier från Köpenhamn til Skewik, för at besöka oss en liten tid, och d 29 Julii reste han tilbakars igen jämte sin lilla Son Gottfrid.

Herren hafver icke anseende til personen, afmåter icke sin Nåd effter någon Minniskas wärdighet, gifwer ock icke sina gåfwor effter mått; utan Han förbarmar ock wårdar sig hierteliga öfwer them som fructa honom, mätter the hung- riga med godting, hörer theras Bön som på Hans Namn för- trösta, ock bekröner them med mycken wälsignelse öfwerflödiga, som Jesum Christum rättsinneliga kär hafwa.

Egen oförmögenhet, owärdighet ock odugelighet må altså intet bekymra, fast mindre afskräcka någon at med all frimodig- het i Trone nalka sig til den Huldsaliga Mennisko Älskaren, som kan göra den ogudachtiga rättfärdig ock Syndaren helig.

Så snart en Siäl i Sanningen begynt at wända ryggen til werlden, ock under Sielfförnekelsen samt korssets tåliga bärende begifwit sig på hemresan til sin himmelska Fader igen, står Fadrens ansichte genom Jesum, Guds Kärleks hierta, i Hug- svalaren then Helige Anda til Henne i Nåder wändt. Jesus blifwer Hennes Medlare, Försonare, Försware, Förebedjare ock fulkomliga Återställare; Hon kommer i gemenskap med hela thet Gudomeliga Släktet i himlarna ock på jordene, und- får delachtighet i alla the heligas förböner, som genom Jesu Anda för Guds Thron frambäras, ock genom leder ock ledamoter åtniuter hon af Hufwudet Christo, effter all emottagande Beqwämhet, allahanda af Hans Gudoms Krafft, som til Lif ock Gudachtighed tiänar.

Personlig skilnad från andra heligas utwärtens samfund, aflägsse orter, samt in- ock utwärtens fienteliga Anstormningar kunna intet hindra den andeliga gemensamheten ock delachtig- heten af then utur Hälsobrunnen til all andelig tilwäxt i nådene utflytande ock sig meddelande krafften ock wälsignelsen. Det allestädes närwarande Alnogsamma Goda är Allom nog ock tilräckelig. Saliga äro the, som hungra ock torsta effter rätt- färdigheten, the skola mättade warda.

Så warer tå, I Älskeliga, som Eder wärom Frälsare Jesu upoffrat, tröste ock wid godt mod i Herranom! Kommer ihog, at Jesus sielf har lofwat at wara när oss alla dagar intil werl- denes ända. Han är Underlig, Råd, Gud, Hielte, ewig Fader, Fridförste, vår Domare, Mästare ock Laggifware; Han, Han hielper oss! Men så måga wi ock intet hindra, fast mindre

motstå then Nya Skapelsens Herre uti sitt heliga Återställelses wärck i oss, utan genom Nåden wara williga at afdö alla våra Sielf- och Egenhets kraffter, och genom Jesu lidelsers och döds gemenskap, uti Jesu upståndelses krafft upstå nya Menniskor, effter Hans Beläte omsmälte och omskapade, så at wi uti alla våra tanckar, ord och gerningar wårom Herra Jesu tackas måga. Hans ord och Sanning ware wårt rättesnöre och hans Exempel wår effterdömmelse. Låt om oss wara flitige at bedja Gud i Trone om Wisdomsens och Uppenbarelsens Anda, som kan göra the fäkunniga wisa, leda oss i alla våra gerningar skickeliga och bewara oss genom sina kärlighet. Fienden lurar på alla våra steg, sökandes antingen til höger eller til wänster at bedraga, locka och snärja. Wägen är smal och trång, och afwägarna många och breda. Man må altså både under ensamhet och i omgånge med andra söka at wandra med och för Gud, wachta sig för alla onda mistanckar, lätt sinnighet, wrede och säkerhet, och hwarcken til försagdhet eller högmod sig förleda låta.

Ingen täncke, at han utan mycket kors och bedröfwelse, ångest, nöd och död kan slippa sina andeliga Fiender. Uti det fallna Menniskowäsendet har Drakan, Diuret, Skökan och den Falska Propheten sitt näste; ther är thet andeliga Babel och Babylon med alla Sodoms och Gomorre styggelser. Innan alla dessa Diefwulens wärck och gerningar blifwa i grund förstörde, så at den gamle himmelen och den gamla jorden intet mera är tilfinnandes, och i stället en til Anda, Siäl och Kropp effter Guds heliga rena Beläte på nytt skapat Menniska med des nya himmel och jord framkommer, hwarmed det öfra himmelska Jerusalem kan förena sig såsom en prydd Brud med sin Man, så wancker mycket lidande och arbete; Salig är den som intet förargas på Christum. Korset följer altså dem Christnom af sig sielf nödwändig effter. O at man allenast sig derunder rätt skicka måtte! Den helfwetis Pharao och Herodes med all dess anhang försummar sig intet, så snart Christi aflelse i wiljan gått för sig; At förhindra det ewiga Lius- och Kärlekslifwets framfödande i hiertat är dess bemödande, och at på alt sätt emotstå den andeliga tilväxten, så at Christus intet må komma at winna en gestalt och stadga i Siälen, år den

arges hufwudwäreck. När åter den nya Menniskan genom Christum blifwit kraftig giord ock wuxen at undergå sina prof, försök ock frästelser, samt in til fullkomlig Seger utstå striden med den helfwetes Drakan, dess Brud den babyloniska skökan, med Wildjuret, dess Beläte, wederteckn ock namns tahl, samt med den falska Propheten ock alla dess motchristiske lögn, be- drägerier, så får hon weta, hvad Christi lidelser ock döds ge- menskab har at säga, ock tå profwas de Heligas tålmod. Men then, som blifwer fast in i änden, han skal warda salig.

Om Wennen Halckier hafwa wi det goda hoppet, at han af Kärlek til Christum på den smala Sielfförnekelsens ock alla Tings Försakelses wäg sig begifwer, ock fröyda oss altså med Eder, våra kära wänner, öfwer denna i Herranom fattade resolution; man twiflar ock intet om den Alsmächtigas trofasta hielp ock bistånd uti alla derwid påkommande in- ock utwärtens anstormningar, om han i Trone beständigt hållar sig til wår Frälsare Jesum; til hwilcken ända rådeligit är at troligen bedja Gud om Tro ock wisdom i alla företagelser. Den sanskyldiga plickten emot hustru ock barn ophäfwes intet genom Jesu eff- terföljelse på försakelsens wäg, ei heller får man effter sin egen wilja ock drifft omgå med det lekamliga, hwaröfwer Gud satt någon til Hushållare, så befordras ock icke then gamla Menniskans död genom otidig hårdhet ock oskonsamhet emot sig sielf. Under det i Jesu Namn fattade heliga upsätets wärck- ställighet må altså hustru ock barn wisligen wärdas, det jor- diska effter Guds wilja disponeras, ock kroppen mätteligen ock behörigen skötas. Med de fåfängeliga werldenes barn må den kära wannen ei vidare inlåta sig i tal ock omgänte, än sielfwa nödwändigheten fordrar; innom sig sielf til Christum i Trone må han söka at wara insamlad under Böner ock åkallan, så hielper Gud härliga, gifwer wishet, tröst, kraftt, frimodighet ock tålmod, ock utför wäl saken ttil sitt heliga Namns ära, hwilcket wi ock jämte wänl. hälsing af hiertat åstunda, så at den Älskeliga wennen må blifwa en Herrans Plantning, Gudi til lof, ock alla Sanningens Motståndare blyas ock skämmas.

Den handräckning, som wi effter den af Gudi undfängne nåd ock gáfwa våra Älskliga wänner, Bröder ock Systrar i Christo, likmätigt Kärlekslagen skyldige äro, undandrager wi

oss icke, lemna ock gerna swar, så lenge Gud behagar, på det, hwarom man framdeles tilskrifwes.

Huru nådelig Gud sig om oss wördat sedan hitkomsten til Swerje, wil jag ock våra kära wänner til opmuntring kortelig berätta. Oansedt alla våra saker några gånger af wederbörande blifwit visiterade, innan det blef tillåtit at föra dem i land, så utwärcade sig dock Consistorium Öfwerhetens handräckning, at hemma i huset, där wi i staden logerade, ransaka alt hwad wi hade. Wärcställigheten geck ock oförmodelig för sig, hwarwid ibland andra Böcker den Lutherska Swenska Bibelen, några exemplar af nya Testamentet effter Reitz öfwersättning ock åtskilliga manuscripter oss ifröntogs. Sedan besökte oss Prästerna åtskilliga gånger med inwiteringar til deras Kyrcko Samfund; ock effter sådant ei något uträttade, giordes wi så misstänckte ock förhateliga, at herberge hwarcken i staden eller på landet swärlig kunde fås. Icke dess mindre styrde Gud under alt Buller wår sak så nådelig, at wi bekommo qvarter här på denna gården Schewik, som 2^{1/2} mihl ifrån Stockholm i Skärgården wid Siön belägen är, hwarest wi tilsamman redan en tid oss uppehållit ock öfwer winteren förhoppas at blifwa under Guds mächtige Beskydda. Ibland har wäl sett swårt ut at få Bröd i öknen; men så har dock wår Gud effter sina löfften alt härntil så nådelig fogat, at wi på det nödiga icke haft någon brist. De effterfrågade 2^{ne} wänner lefwa ännu; S(öster) Margareta Erikdotter wistas här, men Swartskoph följde Cedersparre ock dess familia på et besök til dess Föräldrar i Finland, hwarest the ock öfwer winteren förblifwa. Wid tilfelle wil jag communicera honom k. wän Röpckes hälsing. Wårt förra bref til Eder befordrade en oss bekant Köpman, som har Correspondence med en Skrifware på Banqven¹⁾ uti Köbenhamn; på samma sätt ärnar man ock detta expediera, effter våra bref således riktigt framkomma; eljest observeres, at här i riket brukas gamla stylen. Den omnemde Dan:²⁾ med alla des skadeliga Consorter måste sielfwa uppenbara, hwars Andas Barn de äro; men i ingen mätto fruchten

¹⁾ Hans Niemann.

²⁾ Vistnok Daniel Frlidenreich.

Eder för dem; ty Gud är en rättwis Dömare, ock Hämnden hörer honom til. Med Posten ifrån Königsberg bekommo wi entl. från Johan Olsson et bref dat: d: 17: April, hwaruti han wår k: wån Bremses sal. affärd notificerar. Et litet swar derpå följer härhos, som k: wån Röpke el: någon annan af Eder k: wenner behagade honom egenhändigt tilställa, ock derhos, så mycket som hans tilstånd tillåter, wåra omständigheter widhanden gifwa. Man såge gerna, at misshälligheten kunde afrödjas, så wida han ock dess Hustru i sitt mått söka ock fruchta Gud. Det är oss kärt, at wåra k. wenner åtniuta Guds försorg til det ytra uppehållet, ock annammas altså med tacknemlighet den öfwersände Ducaten. Då Engelbrect Fandt medelst bref ifrån Malmö Eder förra skrifwelse oss tilsände, berättade han wäl därjemte, at han i Sept. månad war sinnad at resa til Stockholm; men om det skedt, är obekant, efter man ingen underrättelse sedermera om honom haft.

I öfrigit warden I oss bekanta k: wenner af oss samtel. käril: hälsade med tilönskan, at Guds frid må förwara Eder hiertan, hog ock Sinnen i Christo Jesu. Til inbördes uppbyggelse meddeles tils vidare et Extract af Bror Erikssons skrifter om sanna Christna. Hwarmed förbl. etc.

Schewik d. 5: Decemb: 1745.

Til Anders Röpke.

Genom Edert angenäma swar af d. 25: Nov: nestl. äro wi uti åtskilliga måtte mycket fägnade ock wederqweckte wordne; i synnerhet gläder thet oss, at I med the Christnas andeliga Wingårds arbete ären sysselsatte, ock at then Älskeliga Halkier efter Guds hälsosamma ords efftersyn wid alla tilfällen sig wisligen förhåller.

Enfaldighet ock uprichtighet är Gudi tack ock behagelige; men the falska ock blodgiriga hatar Gud. Then som sanskyldiga med then af Gud undfångne Nåden omgår, får wisserligen mera nåd ock wälsignelsa af Herranom, men the treska, lata ock tröga försumma sielfwa then tilbudna saligheten, ock komma på sidstone för sent at klappa förgäfwes.

Det är altså godt, nyttigt ock saligt ock i enfaldig hiertans uprichtighet lyda Guds Bud, wisligen köpa den belägliga tiden

ock med oafsläteliga böner i Trone utur den öpna ock lefwande hälsobrunnen af all förmåga ösa ock mottaga allahanda af Christi Gudoms Krafft, som til Lif ock Gudachtighet tiänar.

Ja, säger en i sin Siäls wingård under köld, hetta ock torst arbetande, detta är just det, som jag finner för mig wara så nödigt, saligt ock oumgängeligt; derföre winlägger jag mig wäl ock med alla krafter derom, at jag dock en gång må blifwa af hiertat enfaldig, trogen, lydig ock uprichtig för min Gud, så at jag i all ting må kunna bewisa mig såsom en Guds tienare ock tienarinna; men ack jag känner uti mig ännu så mycken otro, falskhet, hårdhet, gensträfwoghet ock mycket annat syndeförderf af ondska, bitterhet, lättsinnighet ock mera sådan för Gud wederstyggelig stanck, som jag blyes at nämna om: men med alt mit bemödande har jag intet ännu kunnat blifwa qwit wid detta, så mycken suck ock ångest mig förordsakande onda: Ock fast jag intet kan neka, at jag effter alfwarlig forskande, sökande ock grafwande i Siälens diup har ock wäntelig känt det söta kärlekslifwet uti mig upgångit, erfarit dess igenomlifwande ock starckande Lius ock kärleks krafter, igenom Guds nåd wunnit mången seger öfwer mig sielf, ock deruppå med mycken frid ock fröjd i Gud benådad blifwit etc. så måste jag dock nu merendels wandra i mörcken ock töckno med mycken machtlöshet ock erfara then förderfwande naturens uproriska Bewekelser. Jag krypar wäl, så godt jag kan, fram til Helsobrunnen, i hopp at thär finna min helbregdagörelse ock inrättelse: Men ack si, Brunnen är så diuper, ock jag hafwer icke hwarmed thet lefwande watnet därutur må opwindas.

Swar: War til freds, Tu bekymrade Siäl; Jesus, then tu söker ock tig jemwäl wil ock kan hielpa, är tig närmare, än tu tror; bliff icke trött ock försagd, utan far fort at flitigt arbeta i Tin Siäls wingård; ty detta arbetet hafwer en härlig belöning med sig. Förundra tig icke ock hwad thet angår, at tu, sedan Jesus i tig wärckeligen blifwit känd ock med sina himmelska krafter ock utflytelser uppenbar, ändå måste känna, höra ock se så många uproriska Andar ock Krafter uti tig; så förundra tig intet deröfwer; ty då först begynnes striden med alfware at gå för sig. Den andelige Pharao ock Herodes

söker tå med all flit at mörda ock döda thet upgångne andeliga lifwet; then starkt bewäbnade försvarar i det yttersta sin intagne bonings plass; the Siufaldiga Cananitiska Andar rusta sig alla til strid, ock den Esautiska gamla Sielfhets Menniskan reser sig med stor grymhet, list ock macht emot den flychtiga ock under mycken ångest, sorg ock fruchtan kämpande lilla Jacobitiska Stridaren ock Undertramparen etc. Här går en underlig kamp för sig emellan den späda Tron ock den stora Otron, emellan det upgångna Luset ock faseliga Mörchret, emellan Wisheten ock galenskapen, Christus ock Belial, Lifwet ock Döden. Det ser wäl offta för förnuftet så ut, såsom wore hela saken tappad, ock at fienden behållit platsen; men om man under denna striden lærer at fatta sin Siäl i Tålomod, blifwer i sin resolution fast, at under Korsset heldre döö än wika, ock således under sin Sielfhets försakelse forenär sin wilja med Guds wilja at wara ock blifwa, hwad Gud wil göra af henne i tid ock i ewighet, ståendes med sin försmäctade Siäls hunger i sin swaga Tros längtan wid Hälsobrunnen, med barnslig öfwerlåtan, längtan effter nåd, hielp, bistånd, krafft ock seger, så träder wisserligen then öofwerwinneliga Segerhielten Jesus Immanuel i en härlig Lius glans uti henne fram, fördrifwer the fienteliga andar ock kraffter, at the såsom agnar ock strå för starckt wäder förskingras, omfamnar liufligen then på alla sidor bekrigade ock af wanmæchtighet udmattade Siälen, läskar henne med sit himmelska Manna ock fröyde win, hugswaler henne mer än en Moder ock stärkeer henne kraffteligen at kunna bemanna sig til vidare fortwandring i nya födelsen. Ty det är intet giord med en ock annan strid ock seger; det swåraste återstår ännu; Synden måste in til blods emotkämpas; alla dalar uphöjas, all berg ock högar förnedras, thet öjämna jemnas ock thet oslätta slätt warda; alla planteringar, som wår himelske Fader icke planterat, måste med rötter upryckas, alla diura arter ock fienteliga kraffter i grund utrötas, ja hela syndenes ock dödsens kropp aldeles til intet warda, så at Siälens wingård intet mer skal kallas et Öde, utom Min Lust i Henne, ock thetta landet thet hafwer nu Herra, som är Jesus Immanuel, hwilcken tå i henne lefwer ock konungsligen regerer. O at thetta ock hos oss måtte upfyllas, så blifwa wi wisserlig

beqväma såsom Guds tienare ock tienarinnor med hiertans enfaldighet, trohet ock lydna at wandra i Guds Buds hållande, ock tå warder oss genom Trona ingen ting omöyeligt.

Derföre, käraste wänner, måga wi icke benöya oss med en swag början, ock hwarcken af någon mötande swåra motstånd förskräckas, ei heller af någon igenom Jesum Christum oss wederfaren oförskyld nåd högmodas ock upblåsta warda, utan med trohet ock flit under den himmelska Wishetens led-sagende idka vårt andeliga Wingårds arbete ock på den smala korsens wäg bestandigt fort wandra, tils wi hunnit måhlet, ock vårt arbete hafwer en ända.

För Guds folck står en Rolighet tillbaka, ock uppå deras Sex-daga arbete följer en Hwilodag. Salig är then, som oförsømmelig gör Herrans wärck, ock intil ändan trogen förblifwer.

Ock som I Älskeliga Wenner weten, at Jesus är den sanna goda Härden, så hållen Eder uti Trona tätt til honom; af hans nåd, wisdom, anda, kraft ock wälsignelse söken at opfylte warda, ock framställen Eder Gudi til et lefwande, heligt ock wälbehageligt offer, så skal han med mycken frid ock salighet bekröna Eder; ty hans lust är at bewisa oss godt. Ja, efter Gud har utgifwit sin enda Son för oss, huru skulla han icke gifwa oss all ting med honom? lofwat wara den heliga, trofasta ock sanfärdiga i tid ock i ewighet. Amen.

Den Älskeliga wennen Halkier gör ganska wäl däruti, at han et godt ock obefläckat samwete för Gud ock Menniskor at må få ock behålla tracktar, ock af sin hustrus oskiäliga opförande sig i ingen måtto bedrage ock förföra låter. Herren stå honom än vidare bi, at han må blifwa en ibland Herrens frigiorda, hwilcka om the än hafwa hnstrur, äro dock såsom the inga hade, at söka i all ting at tackas Herranom Jesu, som i dom ock rättfärdighet, i nåd ock barmhertighet, ja i trone sig med them trolofwar.

Wår Guds goda försorg ock Eder våra Älskeliga wänners troгна wänskap emot oss erkännes wid den omrörde undsättingen. Ock som jag d: 20 Nov: nestl. war i Stockholm, då ofwan^{de} Edert wänl. bref derom ankom, så skickade jag straxt under samma dato en på Eder k: wän Röpke stäld assignation stor 20 Rd. dänisch Courant til Köpmannen Anders Alm-

qvist med begäran, at han, som corresponderar med den tilförende omrörde Skrifwaren i Köpenhamns Banqv, ock våra bref til Eder befordrar, wille bem^{te} . . .¹⁾ för oss incassera låta. Om wärckställigheten deraf twiflas aldeles intet, emedan bem^{te} Almqvist är vår bekanta wän, men emedan han är boende öfwer 24 mihl härifrån, ock våra til Stockholm först ankommande bref måste sedan med lägenhet hit sändas, så har jag ännu intet swar derom erhållit, har wäl ock tänckt at innehålla med beswarande af Edert bref til oss, tils jag hade kunnat berätta, merbem^{te} . . .²⁾ komit oss tilhanda; men som bärmed torde något lengre komma at dröja på tiden, så har jag emedlertid detta welat afgå låta med kärll. hälsning ifrån oss alla härwärende til Eder alla våra Älskeliga ock af mig äfwen til ansichtet kände wenner.

Til Johannes Olsson följer ock några ord til swar, som honom benäget tilställes. Mit sinne är icke at råda til någon sielfgiord bekantskap, utan at opmuntra til kärlek ock goda gerningar. Mig är icke obekant, hwad skadeliga stämplingar fienden förehade emellan vår k. wän Brems i listiden ock Johannes Olsson, som wid min närwaro i Köpenhamn sådant å båda sider erkände ock genom Guds nåd då sökte at undanrödja. Jag hoppas ock, at min til Eder k: wenner gjorde wänliga erhindring ock intet fruchtlöst aflöper; warandes wäl, at det nödiga om våra omständigheter blifwit berättat.

I öfrigt anförtror jag Eder våra kära wenner, som Jesum i hans fotspår söken at efterfölja, i vår ewiga Förbarmäres nådiga omwårdnad ock Beskydd til Siäl ock Kropp, ock förbl. etc.

Schewik d. 5. Dec: 1745.

Til Johannes Olsson.

Med wälbehag hafwa wi rättan tid undfåt ock annammat våra wäns benägna swar af d. 24. Nov. nestl., hwaraf med fägnad förnimmes, at Gud af nåd ännu bär Eder på sin stora Tålsamhets ock Barmhertighets armar. Huru angelägit det är, at med hiertans trohet, flit ock waksamhet wäl använda Guds

¹⁾ Her staar i Afskriften et ulæseligt Tegn, som vel betegner den nævnte Assignment.

²⁾ Samme Tegn.

tålsamhets ock långmodighets rikedomar, så at den Heligas dyra nåd ock kallelse intet blifwer försumad eller illa använd, är bekant, ock hoppas altså, at the Christnas hufwudwärc, som är at först söka Guds rike ock dess rättfärdighet, framför alt iachtages. Hwad thenna saliga sysslan ock högst angelägna arbetet hindrar, må såsom förargande lemmar afhuggas ock utrifwas, om det ock wore så ömt såsom ens ögnasten. Then stora blinda hopens omgånge skyr gerna en Christen, ock at wara halfaooks draganda med de otrogna håller han för skadeligit. The som nämna sig effter Christi namn gå ut ifrån orättfärdigheten, wetandes at onda flugar förderfwa goda salfwor. Gud wil ock wisserlig hielpa alla the, som i Trona til honom sin tilflycht taga, ock Jesus wälsigner them härligen, som undfly werldens orenligheter.

At det jemväl i Köpenhamn står swagt til ibland en del wenner, är ei at förundra; ty fienden har i denna tid många illa sargat, sårat ock dödat; men sådant må wi afhindra ock i enfaldighet opbygga sig med dem, som med alfware sträfwa effter oprättelsen i Jesu Ch.: Herrans löfte i Hez: 37 Cap. skal wäl opfillas.

I öfrigit anbefaller jeg Eder k: Wän ock Eder k: Hustru i den Höystas beskyd ock med wänlig hälsing ifrån härwande wenner förbl. etc.

Schewik d. Febr. 1746.

Til wennerna i Köpenhamn.

Mit sidsta af d. 5. Decemb. nestl. förmodas i rätten tid hafwa kommit k. wennerna tilhanda; ty den gifna adressen til Wår wän And: Röpke blef i alla delar derwid observerad, ock samma bref jemte det innelyckta til Johannes Olsson, såsom tilförende, öfwersänt til Bancoskrifwaren Hans Niemann i Köpenhamn at behörigen afgifwa.

Häruppå är wäl ännu intet swar ankommit, men wid tillfälle förhoppas man angående k: wennernes wälmoga blifwa underrätad, ock om then af mig gifne assignation blifwit presenterad ock inlöst; emedlertid har jag intet lengre welat dröja med berättelse, det Almquist för bem^{te} assignation länge sedan oss fullleligen förnöyt, ock at hosgående bref ifrån

W(ännen) Swartskoph af det tilfallet blifwit en tid hos mig liggande, effter jag tänckt at det tillika tå öfwersända, när jag skulle komma at swara på det ifrån Eder förwäntade bref¹⁾.

Man kan wäl föreställa sig, at I kära wänner där å orten jemwäl hafwen edra trängsel, effter det mått som hwar ock en förmår at bära, men låtom oss därunder dock wara förnöyde ock wid god tröst; ty Christus, som sina effterföljare sådant förut förkunnat, han hielper ännu at öfwerwinna, såsom han ock sielf i sina kötts dagar öfwerwunnit hafwer.

Denna tidsens wedermöda har ock sitt slut, men Jesu trogna följeslagares ewigt swalkande belöning wahrar utan ända. Låtom oss därföre i uthärdande tålmod löpa det förelagde loppet, ock under alla påkommande in- och utwärtens nöder taga wår tilflycht til den trofaste Guden, som hielpa wil ock förmår. Jag sluter denna gång med wänlig hälsning ifrån oss allesammans, ock anförtror Eder i den ewigt förbarmande Gudens nådiga beskydd ock omwårdnad.

Schewik d. 7. April 1746.

Til Anders Röpke i Köpenhamn.

Af K: Wennernas ankomna behageliga swar under d. 31: nestl. hafwa wi inhemtat orsakerne til dröysmählet i skrifwande. Ock som ändamählet med våra skriftteliga föreställningar jemwäl är ock har warit at dermed opmuntra hwar annan til oskrymtad fortwandring i Trones lydna, så är wid Edert enfaldiga upsåt at med alfware lägga handen wid den erkända Sanningens utöfning ei allenast intet at påminna, utan fröydar thet oss fast mera, at våra K: Wenner ei så mycket om kunskap, som om gerningen i Sanning, angelägen äro. Med sådana Guds Älskare ock af Gudi älskade meddela wi effter Herrans wilja gerna den gáfwa, som Han af nåd til inbördes opbyggelse skäncker, ock må altså I k: Wenner intet täncka, at wi i dy

¹⁾ I et samtidigt Brev til Almqvist ytrer Abr. Isaksson, at han ikke har faaet Svar paa sit Bref af 5. Dec. 1745 til Kbhvn., men han tvivler dog ikke om, at Hans Niemann i rette Tid har afgivet det. Han sender desuden et Brev til Kbhvn. fra Schwartzkoph, der har sendt det [fra Finland] for nogen Tid siden, hvorfor det med det første ønskes befordret.

måhl finna oss beswärade, ei heller må Eder förmenta oskicketligheth afhindra ifrån förtroligt skrifwande, medan tilfälle gifwes, ock när så af nöden är; ty uprichtig enfaldighet behagar oss mer än många wäl liudande ord; emedlertid må våra k: Wenner wara försäkrade, at deras dröysmåhl i beswarande intet förminskat den indördes wänskapen.

Det medföljde Brefwet til Br: Schwartzkoph är d: 4. i denne månad med Posten til honom expedierat. Han wistas ännu med the tilförende omnemde wenner i Finland¹⁾, hwar ifrån swärligen någon om wintertiden kan komma, utan at resa 190 á 200 mihls landwäg, hwarföre ock ibland hela 2 månader förlöpa, innan Finska Posten den tiden til Stockholm anländer. Ifrån bem^{te} wenner ankommo twenne Bref af d: 31 Janu: ock d: 6 Martii på lika tid, hwaraf wi om deras wäl-måga i Herranom blifwit underrättade, ock huru Prästerna flitigt wara folcket deromkring för dem. Hos Consistorium i i Åbo skola the ock wara angifne; men en af theras egna ledamöter skal igenom Bref rådt Pastoren, som dem angifwit, at han må lemna dem i frid, så lenge the ei göra disciplar, helst de ändå ei stå at twingas. Consistorium i Upsala har ock redan 2^{ne} gånger ang^{de} oss corresponderat med Probsten, som bor i den Sochnen, wi wistas, ock skulle intet försumma at angripa oss, om Herren det tillåte, men ännu hafwa wi på detta stället intet blifwit ofredade; emedlertid kan nog samt här af inhemtas, at wi om orubbad bonings plats i Swerige intet kunna göra oss något säkert förslag. Wår inwarande huswärd är ock angelägen at försälja denna gård en köpare redan stå i [handel,] ock wi således ei heller weta, huru lenge vårt wistande på denna gård må blifwa. Ock som wore omständigheter således beskaffade äro, så kunna wi intet råda eller gifwa anledning til den åstundade hitresan, som eljest lätt nog siöledes kunde gå för sig. Det skulle ock wara oss en fägnad at få herbergera några af Eder, Älskade Wenner, som i Christo med oss ens sinnade äro; men så lenge wår flycht-

1) I et Brev af 14/4 1746 fra Abr. Isaksson til A. Almqvist omtales modtagne Breve fra Cedersparre og Michel Schwartzkopf i Åbo angående Leopolds Vildfarelser. (A. I.s Brevbog Nr. 27).

nings- ock förföljelsestid wahrer, måste wi wäl umbära Edert ock flera trogna wengers utwärtens omgånge; emedlertid må wi å ömse sidor wara nögd med Guds wälbehag, ock säkert tro, at Herren i sinom tid sina fattiga en gång så församlades warder, då at ingen thet skal kunna hindra.

Så lenge några trogna wenger hafwa tilfalle at på en ort wara tilsammen, måga the utan wiktiga orsaker intet skingras, utan med förenade Böner i trone stå fienden emot ock såsom rättsinniga wäldgörare rifwa himmelriket til sig, så at Guds Konungarike entelig må uppenbart blifwa, ock Guds wilja så må ske på jordene, såsom den sker i himmelen.

Den Alsmächtiga Guden är at förhärliga för sin nåd ock trofasta beskydd, som wi med Eder alt härintil åtniutit; i den tilkommande tid kan Herren ock utan wår omsorg oss wäl beskärma, om wi af allo hierta hålla oss in til bonom; derföre må wi intet fruchta oss, utan hoppas uppå Honom, som alt förmår. Confer Ps: 47. Det är fiendens ock Sielfhets Menniskans gamla sätt at föreställa Gemötet sådana ting, som kunna injaga förskräckelser; men wår nådiga Guds röst är at wara tröste ock oförfärad i wandringen på Hans Buds stigar, ock derom måge wi oss winlägga.

Hwad den K. Wennen Halkier händt, befordrar hans lösgörelse från the yttra förrättningar, så at det ena nödwändigaste desto bättre må kunna skötas. Ger Gud honom wishet därtill, ock han Guds nåd därwid rätt använder, är han en lycksalig Man.

Jag slutar nu med kärlig hälsing til Eder alla kära wenger ifrån oss härwarande. Herren utrensa all oren fremmande kärlek, at wi wår Herra Jesum rättsinneliga måge kär hafwa, hans bud lyda ock i hans sanna efterföljelse in til änden uti uthärdande tålmod trogne förblifwa!

Schewik d. 1: Aug. 1747.

I Herranom Älskelige Wän Anders Röpke.

At nyttiga påminnelser blifwa af K: Wän, såsom en Sanningenes älskare, anammelige, gör man sig så mycket mera försäkrad, som jemwäl the ifrån Köpenhanm, på et wänligt besök, hitkomme ock nu åter tillbaka resande wenger om Eder

uprichtighet witnessbörd lemna. Man har altså, i anledning af K: Wäns under mit siukliga tilstånd ankomne wánliga Bref under d. 4 Maii nestl. följande erhindringar, til inbördes förbättring, i förtroende welat göra.

På det alla våra göremåhl ock företagelser måga Gudi behagliga samt oss sielfwom ock vår Nästa gagnelige wara, är högst nödwändigt, at af Wisheten ofwaneffter i all ting låta sig bewärckas, styras ock regeras; ty Gud älskar ingen, utan han blifwer wid Wisheten, som oss i alla våra gerningar skickeliga lära ock leda kan.

Huru en Menniska i all ting ock wid alla tilfällen sig förhålla bör, wisar oss ock then H: Skrift; som rätteligen förstås af them, som hafwa öppnade öfwade Sinnen, ock med Wisdomsens Anda begåfwade blifwit.

Så lenge denna Gudomeliga Ledstiernan fattas, ock wi des obedrægeliga råd, ledande ock förande rätt at förstå ock följa intét i stånd äro, förelöpa hwarjehanda fehlsteg ock afwickelser både til höger ock wänster ifrån Sanningenes wäg eller det rättsinniga wásendet i Christo.

Man må altså intet tiltro sig sielfwan något godt, eller wid Menniskelig wisdom, kunskap ock begrep sig förtrygga, utan fast mer angelägen ock flitig wara at troligen bedja Gud om Wisheten ofwaneffter, på det wi rättel. måge lära at känna oss sielfwa samt Gud vår skapare, i hwilcken kannedom, så wida den sanskyldig är, den högsta Wisdom ligger förborgad; ty om man grundeligen lärt känna sig Sielf, så wet man ock, hwad i Andra bor, ock dömer tā icke effter utwärtens anseende, eller såsom ögonen se ock såsom öronen höra, utan dömmen en rätt dom. Man förstår ock tā, i sit mått, både Guds wiljas hemlighet som ock Satans diuphet, wet at göra en rätt skilnad emellan rent ock orent, heligt ock oheligt, kan i all ting bewisa sig såsom en Guds tienare, ock med nästan wisligen omgå, effter hwars ock ens särskilta tilstånd ock omständigheter, i det stellet at man eljest mycket följer fornufftet ock det egen tycket, som för Sielfhets Menniskan, jemwål i andeliga ting, interesserade äro, hwaraf kommer, at man under sin uprichtighet ock wälmening jemwål kan fara wilse.

At nu komma til de i K: Wäns Bref omnemde specialia

måhl, så tadlas det ingaledes, at Elsebets otlibörliga förhållande alfwarligen blifwit henne förehållit, ty Broderliga Bestraffninger äro ibland et Christeligt Samfunds lemmar oumgångelige, allenast the ske utan egen ophøyelse, bittart nyt, afwund ock andras föracht, med mått i rätten tid ock således wisligen, af kärlek til förbättring; men ostadigheten wid Elsebets återanammelse i et oförändrat tilstånd kan intet approberas. Utwärtens sken, fagra ord, ätbörder ock bekännelser utgöra intet någon sanskyldig bättring, ock fordrar altså den Christelige försigtigheten, at wid slika tilfällen hädaneffter i acht taga: at sedan en gemenskaps lem i widrigt sinne sig sielf fränskilt, eller effter Guds wilja afskild blifwat, må then samma i Samfundet intet återtages, innan en rätskaffens bepröfwad Gemöts ändring föregått, på det den afskilda må komma at besinna sig, ock Samfunds lemmarna undgå deltagandet i orättfärdigheten, hwilcken såsom en Surdeg hela degens försyrande förordsaka kan.

Huru wida Anna Rasmus Dotter effter K: Wäns utlåtelse blifwit ifrån den Ondas mångahande listiga snaror ock bedrägerier utfriad etc., så at hon för en trogen Wänninna i Samfundet kunnat antagas, har man stor orsak at twifla, emedan ei owitterligt är, hwad lidelser, kamp ock arbete i Trone utstås måste, at blifwa skild wid en sielfwillig förening med en Trollkarl ock Diefwulens wärktyg, sedan han derföre blifwit känd. Det wet man förwisso, at om Satans diuphet ock det ilfundiga hiertats skalckhet nermare warit bekant, hade bem^{te} qvinna med ingen broderlig ömhet blifwit anammad, ehuru goda hennes ord ock bekännelser tychts liuda. Det pröfwas altså nu rådeligast, at hon antingen förfogar sig til sin Man tillbaka igen, eller annorstädes tager sig kvarter, ock at wenerne intet broderligt omgånge med henne pläga, innan et sådant rättskaffens wäsende och goda fruchter hos henne finnes, som om des redelighet för Gud i sanning intyga kunna.

Man må intet wara så lättrogen, i synnerhet i denna tid, då den listiga Frestären, båd^e medel- ock omedelbart fåt lof at emot the trogna försöka alla sina listgrepp, ei heller må man å andra sidan lemna onda misstanckar hos sig rum, utan i Tro ock kärlek med fruehtan för Gud wandra, så gifwer han

effter sina löfften i all ting förstånd. Hwad man för närwarande tid intet forstår, må man lemna, ock emedlertid genom Guds nåd wachta sig för de falskas skalekhet, men med the uprichtiga ock trogna enfaldig omgångelse pläga. Det kommer intet an på myckenheten el. på Antalels förugande (?) fullhet, utan at de fåå äro trogna, ock derom må altså hwar i sin del angelägen wara; ty hwarest allenast 2 el. 3 i Jesu nanm el. i Hans naturs ock Andes gemenskap äro tilsammans, där är han mitt ibland dem med sin gudomelig nåds Bewisning i Krafftene.

Om den besynnerliga förening, som är emellan Eder k: Wän och Johanna¹⁾, af rätta slaget wara månde, el. om den genom Complexionernas el. Signaturernas likhet af egen wiljan, naturen ock förnufftet härflyter, är nödigt at pröfwa, emedan the orena föreningar, ehuru söta ock angenäma the för Sielkärleken smaka, ganske skadeliga och fulla med andeliga besmittelser äro. Hwad Pordage ock Bromleii²⁾ om denna materien skrifwit, lærer wara bekant, ock nemnas nu altså allenast detta: at en san förening i Christo mellan 2^{ne} Personer til Siäl ock Anda intet gifwas, med mindre the begge af Wisdomen ock den Heliga Anda under nya Födelsen ofwaneffter äro til sit hela wäsende på nytt skapade effter Guds beläte. Skulle fördenskull, utom föreningen wid Gud, Andarnas forening warda stiftad, wore Menniskan sielf wisselig dertil upphofsman, ock bör då, såsom i grund förderfwelig, i tid aldeles sönderslitas, om annars frälsning för them i Christo skal kunna erhållas. För den personliga förblandade föreningen, som emellan 2^{ne} af olika köhn lättast åstadkommes, må man ock intet wara interesserad, utan gerna se, at den i tid bräckes å, at Sielkärleken, som derunder warit förborgad, genom den rena kär-

¹⁾ Den paa Christiansø internerede Præst P. C. Pipers Hustru, Johanne Pipers f. Kellermann.

²⁾ John Pordage († 1676) og Thomas Bromley († 1691), Stiftere af en engelsk Sekt, »det fladelfiske Samfund» eller »Englebrødrene». Deres Skrifter (oversatte) stode i høj Kurs hos det skeviske Samfund og andre af den Tids Mystikere og Sværmere. I Jahns Bücherverzeichnis I, Nr. 1394 a—d findes tyske Oversættelser af Pordage's Skrifter nævnte og Indholdet angivet. Blandt det skeviske Samfunds Papirer findes Overs. t. Svensk.

leken warder förtärd, då en san förening i Christo, som hafwer bestånd, i stellet winnes.

Hwad i öfrigit ang^{de} detta, the trognas Samfund, kärlek, försakelse ock separation med mera är at observera, kan widare inhemtas af en liten Tractat kallad Liebes Lied, som nu tillika medföljer ock i fortroende communicerad warder-

Om wärt härwarande tilstånd, ock huru saken med Zinsendorfianerne sig här förhåller, weta wennerna, som detta medbringa, at berätta.

B^r: M: Swartskoph är från Finland för några wecker sedan hit tillbaka kommen¹⁾, ock hans innelykte bref har af det tilfället blifwit liggande, effter först afwachedes swar på vårt sidsta af d: 10 Sept: nestl. år, innan tilfelle gafs det at afsända; derjemte har ock k: wäns bref ang^{de} adressen ei warit förhanden, så at bem^{te} Sw^s bref med säkerhet ei kunnat expedieras.

At detta med wänlig fördragsamhet optages, skal wara fägnesamt at förnimma. Herren wår Gud bewara sina elända nådel. för alla fiendens listiga effterstämplingar. Wåra härwarande wener hålsa wänl. med mig.

A: I:

Skewik d: 22 Dec: 1747.

Til Anders Røpke.

Genom K: Wäns behagel. swar af d: 23 Nov: nestl: hafwa wi blifwit underrättade om des nu warande betryckta tilstånd, hwortil saknaden af Johanna Pipers synliga omgængelse, sedan hon genom den timeliga döden ifrån denna usla werlden blifwit skild, mycket finnas bidraga.

Fruchten af den personliga oreña widhängeligheten är ock ibland annat mycken grämelse öfwer det creaturliga nöyets mistning, ock må altså slik beklagelig erfarenhet, som i sig sielf intet gagnar, utan fast mera skadar, tiena til nödig erhindring, at under en waksam wandel wachta sig för kärlekens

¹⁾ Se foran, S. 103. Siden rejste Schw. dog for en Tid ~~at~~ tilbage til Finland, som det ses af et Brev (dat. 5. Aug. 1746) fra Abr. Isaksson til Ulrica Gripenmark, hvori det omtales, at Wittfot og Swartzkop ere rejste til Åbo. (Brevbog Nr. 36).

bortskänckande åt någon annan än then, som all wär Kärlek wärdig är. Man må ock intet ställa en skröppelig Menniska, som ännu många fehl ock svagheter underkastad är, til sit lefwernes Mönster ock föregångare, utan iacht taga Förmaningen i Heb: 3: v: 1. som är, at gifwa acht uppå Apostelen ock Öfwersta Prästen, then wi bekännom, Christum Jesum, hwilcken allena är wår sanna Föregångare, Mönster, Exempel ock Förebidiare när Fadren. De trogna Christi efterföljares rätta wärde afgår dymedelst intet, at wi gifwa honom ärona, som all ära tilkommer, ei heller åstunder en san Guds Älskare at med afgudisk kärlek blifwa älskad, utan fröjdar sig fast mer af sin aftagelse genom Christi tiltagelse ock Ophöyelse. De afwägar, som til höger ock wänster härwid äro at observera, finnas anmärckte uti Liebes Lied Cap: 23. §. §. 9. 31 ock tilläggēs altså nu allenast en Gudelig Mans råd: at intet klappa på den afsomnades dörr, utan lemna den i frid. Hwad oss brister og fattas, wet Gud bäst, ock genom sin Wishet skickar Han alt til wårt bästa. Wäl then, som med sit hela hierta i Trone til Gud sig wänder, ock uhr den öppnade Nådebrunnen lär at ösa lefwande watn, så fattes honom intet.

Eljest må man ock intet uppehålla sig med beständig klagan öfwer sit elände, hwarunder en falsk ödmiukhet sig förborga kan, utan följa rådet i Ebr: 12: v: 1—13. på det ingen ting må förhindre wandringen utur Sielfheten i Guds Barmhertighet, hwarast otaliga orsaker gifwas at förhärliga den omäteliga ewiga Kärleken för sina obegripeliga Wishets ock trohets under.

I Syr: 4: 10. 11. förklaras Herrens wälbehag til den trohet, som the faderlösa bewisas¹⁾; men at rättelig sig derwid skicka, fordras wishet, så at man ock intet genom altför swara Börders påtagande lider skada.

Den Allmächtige Hielparen ware sina eländes kraftiga Bistånd uti alt åliggande! I Hans nådiga omwårdnad anförtros k: Wän med wänlig hälsing från härwarande wenner til Eder ock alla dem, som Jesum i sanningen at älska ock efterfölja angelägna äro.

¹⁾ Formodentlig Johanne Pipers Børn, der faktisk var faderløse.

Schevik d: 1: Junii 1748.

Til Anders Røpke.

Det är en fågnad, at Guds faderliga hielp blifwit förspord under de omständigheter, som i k: Wäns sidsta af detta dato s: n: omröras. Man wil ock hoppas, at til hushållningens förändring med mera intet blifwit resolverat, förr än Wisshet ock Wisshet deruti är i Trona af Herranom sökt ock erhållen, så at Samwetets goda berømmelse wid påkommande försök intet må warda beröfwat; til hwilcken ända rådeligt är, at hwarcken på egit eller andras godtycko grunda sig uti the angelägenheter, som Tron ock Samwetet angå; ty hwar ock en måste för Gudi göra räkenskap för sig sielfwan ock sina bördor draga, ock må altså hwar ock en sin egen gerning bepröfwa!

Det är så lätt at fara wilse til höger som til vänster, ock Sielfhets Menniskans art är, at ifrån det ena extremen gå öfwer til et annat extremun; men alla egenwilliga företagelser äro Gudi misshagelige. Så färdig som egenwiljan på ena sidan är at lada bördor uppå sig self, så benägen är hon å den andra sidan, utan Herrans tids afbidande i tålmod, at på en gång sielf wältra ifrån sig alla sina tyngder, så at hon må kunna lefwa i sin sielfwalda frihet ock sorglöshet utan bry ock hinder.

O huru nödig ock oumgängelig är altså den dageliga Sielf försakelsen! Ock ho kan beskrifwa then lycksalighet, som winnas genom egna wiljans död? Men hwem kan wäl dertil hinna, som intet först lærer at tåleligen bära Wisdomsens ook, härdar ut korstyngdernas smärtor, ock genom helfwetit ock döden effterföljer Jesum i Trone, tils det heter: det är fullkomnat. Tå först slipper den högtbetungade ock wäl intil döden effter Guds sinne bedröfwade alla sina bördor, jemmer ock nöder; ty den, som Sonen gör fri, han är rättsliga fri. Emedlertid må det intet falla en Guds älskare undersamt, at otaliga swårigheter in- ock udwärtas af hvarjehanda slag uppå korssens wäg til Lifwet honom möta; ty genom mycken bedröfwelse måste wi ingå i Guds rike.

Med lösgörelsen ifrån alla andra Personer där på Stedet wil man hoppas, at k: Wän förstår befrielsen ifrån orena förëningar med them ock deltagandet i orättfärdigheten; ty de

plickter, hwartil den naturliga ock Konungsliga kärlekslagen enom förbinder, afskuddar sig en Christen intet. Såsom ock emedan k: wän skrifwer, at han will uppehålla sig under dess wistande här i Swerje utan dyra bekostnad, kunde altså Cammare hyras för honom ock hans resacammerat uti staden Stockholm, hwarifrån detta Schewig icke mera än 2¹/₂ mihl är belägit, . . . [ulæseligt]; man hafwer jemwål den goda förhoppning, at K: Wäns ögonmercke med intentionerade hitresan är enfaldigt. Så wida Skeppslägenhet ei directe skulle fås från Köpenhamm til Stockholm, så lemnas i öfwerwägende, antingen det skulle falla lättare at i Elsineur afwachte något fartyg, som skal passera Sundet ock gå til Stockholm, el. at följa med et fartyg ifrån Köpenhamm til Westerwik, hwarest man kunde adressera sig til Handelsman Diedrik Mækel, om han ännu där wistas, el. ock til hans Broder Mækel, hwilcka begge intet lära undandraga sig at gifwa marsch ruta til Handelsmannen Anders Almqvist i Linköping, ungefär 10 mihl ifrån Westerwik. Til resans befordring ifrån Linköping går wäl bem^{te} Almqvist, som är wår goda wän, Eder sedan tilhanda med nödig underrättelse ock adresse. Jemte wänlig hälsning ifrån härwarande wänner förbl. etc.

Schewik d: 19 Junti 1748.

Til Anders Røpke.

Förundra Eder intet k: Wän öfwer det gifna förslaget wid den intentionerade hitresan; ty under wårt härwarande fremlingskap i dessa oroliga tider, då man på alla sidor har många luranter omkring sig af hwarjehande slag, som intet underlåta at til sin fördel gifwa acht på alla hitkommande ock här på gården wistande, fordrar nödwändigheten at bruka en å ömse sidor gangenlig försigtighet, som dock intet gifwer anledning til de omilda ock ogrundade tanckar, hwaraf k. wän likmätigt dess i dag ankomna skrifwelse af d: 22 hujus st: n: finnes under närwarande ängsliga tilstånd wara beswärad; ty fast det bättra skickar sig at för egen bekostnad wistas på en Cammare i staden än hos oss här på gården, hwarest tilfalle dertil ei gifwes, så afskåres dermed dock intet lägenhet til den åstundade personliga omgængelsen på någon tid.

Den egen kærlige Sielfhets Menniskan må altså uti ingen måtto gifwes gehör, utan såsom den sanna Kärlekens Motståndare i Trona intil blods emotstridas, tils den genom Christum, som alt förmår, warder öfwerwunnen ock omsider aldeles til intet giord, hwartil Gud båda Eder k: Wän ock alla sina barn i nåd förhielpa! Af F alks bref förmärckes, at han i år intet lærer blifwa Eder Res-Camerat hit, hwilcket han sielf ock redan torde hafwa berättat.

Jemte kærlig hälsing ifrån här warande wenner ock mig förbl. etc.

Efter denne med erickssonsk Anstand¹⁾ vel anbragte ret kølige Afvisning synes Røpkes Forbindelse med Skevikerne afbrudt for stedse. Han døde i Febr. 1761 som Fuldmægtig hos Mynsterskriveren i Kjøbenhavn²⁾.

Lutherus ante Lutheranismum³⁾.

Det er en næsten uoverskuelig Litteratur, der i Tydskland, Holland, Frankrig og England ved Trykken udspreddes i det 16de, det 17de og første Halvdel af det 18de Aarhundrede, præget af det Sværmeri og den Mystik, der i hint Tidsrum fyldte mange Sjæle. Der er vist ingen Privatmand, der har haft saa fuldstændig Samling af denne mærkelige Litteratur, som den polsk-sachsiske Kommissionsraad Johan Christian Gotfried Jahn, der har udgivet eller ladet udgive ikke blot en Fortegnelse over disse Skrifter, men ogsaa et tildels ret udførligt Referat af deres Indhold⁴⁾. Blandt denne store Litteratur, der sikkert har forvirret mange Hoveder, er der et Skrift, der særlig tildrager sig

¹⁾ Jvfr. foran, S. 101.

²⁾ Medd. fra Genealogisk Institut.

³⁾ Anmærkning til hvad der ovf. S. 95 ff. er meddelt om denne Bogs Indførsel her til Landet.

⁴⁾ Verzeichniss des Bücher, so gesamlet Johan Christian Gotfried Jahn, Frankfurt u. Leipzig 1754—57. I. II. (4 Voll.).

vor Opmærksomhed ved den Rolle, det ogsaa kom til at spille her i Landet. Dets Titel er:

»Lutherus ante Lutheranismum, oder die uhrälteste Evangelische Wahrheit aus D. Mart. Lutheri Schrifften und eigenen Worten wiederholet von Jeremia Heraclito Christiano. Cöllen bey Theophilus Philadelphus«. (Uden Trykkeaar; 190 Sider foruden udførligt Register). Skriftet udkom oftere. En af de senere Udgaver har faaet et Tillæg, i hvilken Anledning den anførte Titel er fortsat med følgende Ord: »Nunmehr wieder aufs Neue aufgelegt, und mit einem Anhang vermehret, von der gesunden Vernunft denen zum besten, die sich selbst verblenden und andere blind zu machen trachten, aus Lutheri Schrifften vernunftmäsizig ans Licht gestellet von G. P. I. H. 1717.¹⁾»

Jahn veed at angive, at de unævnte Forfattere til Skriftet ere Bernhard Peter Karl og Gotfried Arnold. I en Forerindring bevidner den unævnte Forfatter, »dass er zwar Lutherum für ein vortreffliches auserwähltes Rüstzeug Gottes, in vorigen Zeiten halte, doch aber glaube, dass die elenden Zänkereien ihn nach und nach von seiner ersten Liebe und Kraft und seinem ersten lautern Sinn abgebracht, auch die lose Delila mit weltlicher Ehre, Ansehen, Ruhm etc. ihn geschwächet, und seinen freudigen Eifergeist grosentheils gedämpft habe, indem er ein geistlich Haupt, wo nicht gar ein Papst, über viele Länder und Menschen geworden, und sich zur Zanksucht, Wortkriege, Hass, Zorn und Schelten verleiten lassen. Da er dadurch von der evangelischen Lauterkeit abgewichen, habe er nur das Oberdach und einige Säulen des Hauses der Feinde Gottes umgestossen, und im übrigen stehen lassen müssen, und also die Kirche nicht wieder zur apostolischen Reinigkeit gebracht, da er zwar gut angefangen, aber bald wieder an äusserliche

¹⁾ Det er med Hensyn til den nye (forøgede) Udgave Jahn siger: »Diese Schrift ist zum höchsten Schimpf Lutheri verfertigt, und seine Fehler also vorgetragen, dass er auf einer Seite zum ärgsten Fanatico, auf der andern zum sectirischen Weltkind gemacht wird.«

Satzungen und Kirchengelage sich gebunden; auch seine Nachfolger seine erste Grundlehre von der Rechtfertigung gänzlich verloren, und an andern als Kezerei verworfen hätten¹⁾«. — Gjennem en lang Række Spørgsmaal, besvarede med Ytringer i Luthers Skrifter, søges derefter godtgjort, at Luther var en hel anden i Reformationens første Tid, end han siden blev, og at hvad han i sine senere Skrifter fordømte som Sværmeri og Kjættereri, havde god Hjemmel i hans tidligste Skrifter, saa at »Lutherdommen« i Tiden var bleven noget helt andet end det, der oprindeligt havde givet Luthers Ord den tændende Glød og den uimodstaaelige Kraft — med andre Ord: Spiritualisterne, som ikke lagde Vægt paa Skriftord, Sakramenter eller ydre Ceremonier, men kun paa Aandens Drift og Tilskyndelser, havde Ret, og »Lutheranismen« var kun at fortyndet Opkog af Papismen.

Intet Under, at Autoriteterne her til Lands blev altererede ved Efterretningen om, at et større Antal Exemplarer af dette farlige Skrift var indforskrevet²⁾, og at en Del af dem uddeltes til Venner og Bekjendte af en saa agtværdig Mand som Raadmand Jens Kuur. Vel lykkedes det Regjeringen at faa de fleste udsprede Exemplarer indsamlede, men det er dog sandsynligt, at de, der søgte deres aandelige Næring i den Slags Skrifter, have vidst at skaffe sig en ny Forsyning fra Hamborg.

¹⁾ Her er benyttet det noget forkortede Udtog af Fortalen hos Jahn.

²⁾ Under Forhørerne oplystes det, at Peder Swane og Mourids Jørgensen Samsøe havde formaaet Boghandler Paulli til at lade Bogen optrykke i Hamborg efter et Exemplar, som de havde faaet af »Christen Laqverer« (Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskr. VI, 135) — vistnok den »Christian von Bract, Kgl. Maj.s Laqverer«, der andensteds nævnes som Deltager i de første gudelige Forsamlinger.

Baggesens Biografi af Biskop Tønne Bloch.

Ved C. Klitgaard.

Ved at gennemse nogle Papirer, der i ukatalogiseret Stand findes i Aalborg Stiftsbibliothek, traf jeg paa et Par Ark, der havde til Titel: »Forsøg til en Biographie og Karakteristik uddraget og samlet af Hs. H. Hr. Bisk. B.'s egne Ord i de 3 Dage, han opholdt sig paa B. T.« Biografien er aabenbart en Afskrift, men Afskriveren er ubekjendt, og det kan kun oplyses, at Afskriften har tilhørt Professor Joh. H. Tauber; thi med dennes Haand er bagpaa tilføjet: »Den fuldstændige Titel skulde være: »Forsøg o. s. v. . . . paa Brahetrolleborg, et Spotteskrivt over Biskop Tønne Bloch af Poeten i det komiske Fag, Baggesen.«

Som bekjendt kom Digteren Jens Baggesen tidlig i et venskabeligt Forhold til den Reventlow-Schimmelmanske Familie, der tog sig varmt baade af ham og Broderen Hans Peter, og i Aarene 1787—88 opholdt Baggesen sig for en stor Del hos Grev Reventlow paa Brahetrolleborg for at styrke sit svage Helbred¹⁾. I den Dagbog, som Digteren førte under Rejsen, fortæller han d. 25. Jan. 1788: »Efter Maaltidet sang Frk. Bertouch, som synger nydeligt, for os alle mine Viser iblandt Klubsangene, og jeg forelæste dem derpaa nogle af mine smaa Udarbejdelser, af hvilke især Tønne Blochs Biografie meget morede dem«. Om denne fortæller Aug. Baggesen i sin Biografi af Faderen (I, 171),

¹⁾ En Erindring om Digterens Ophold her have vi jo i det fynske Landsbynavn Corinth.

at den endnu (o: 1843) haves i Manuskript, men ikke anses for passende til trykt Meddelelse. Heri havde General Baggesen paa dette Tidspunkt utvivlsomt Ret; men meget Vand er løbet i Stranden siden da, baade Baggesen og Bloch tilhøre forlængst Historien, og der er formentlig ingen Grund til længere at forholde Offentligheden dette lille Baggesenske Ungdomsarbejde, saa meget mere som det allerede i Forfatterens Tid er bleven baade oplæst og afskrevet.

Johan H. Tauber var Rektor i Odense 1781—1787 og har vistnok kjendt Biskop Bloch, der 1786 kom fra Ribe til Odense; formodentlig har Tauber saa faaet Afskriften af Biografien, efterat han 1787 var bleven Rektor i Roskilde. — Afskriften har nogle Skrivefejl, hvorom der henvises til Anmærkningerne. Orthografien er ikke i Overensstemmelse med Baggesens og kan derfor ikke tillægges nogen Værdi.

Forsøg til en Biographie og Karakteristik, uddraget og samlet af H[an]s H[øjærværdighed] Hr. Bisk[op] B[loch]s egne Ord i de 3 Dage, han opholdt sig paa B[rahe] T[rolleborg].

Han er fød et Sted i Jylland¹⁾, om man skal tro hans Mæle, men nedstammede dog ikke, efter hans egen Forsikring, fra den berømte Jens Bloch paa Anholdt²⁾; gik i latinsk Skole i en vis jydsk Bye, hvis Navn jeg ikke veed, og som jeg blot har udfundet maa have ligget paa Landjorden, siden der tæt ved den var en Mark. Han drak her engang, mens han gik i Mesterlektien, Vand af sin Hat, men har siden den Tid ikke gjort det. Det er alt, hvad jeg veed om hans Skole-Tid; jeg bør imidlertid ikke glemme at

¹⁾ Tønne Bloch var født i Barrit 1733, Søn af den daværende Præst der, Søren Bloch, der siden blev Professor i Theologi ved Universitetet, Stiftsprovst i Aalborg og endelig Stiftsprovst i Kjøbenhavn. Sønnen kom ved Faderens Afrejse fra Aalborg 1747 i Huset hos Konrektor Thestrup og afgik 1749 fra Aalborg Skole til Universitetet: (J. C. Bloch og P. Næraa, Den fyenske Gejstligheds Hist. I, 224 ff.).

²⁾ Holberg: Pæder Paars, I Bog, 5. Sang.

erindre herhos, at han erindrer sig endnu den Dag, i Dag er, at dette Vand smagte ham ret godt.

Han studerede siden ved Universitetet i Kbhvn., hvor han har opholdt sig paa Borchs Collegium den Tid, da Pontoppidan vævede i Oeconomien og Landhusholdningen¹⁾, og Holberg ønskede at ligge, hvor hans Fader laae²⁾. Om Holberg med en god Samvittighed har kunnet ønske dette, veed jeg ikke; thi jeg veed ikke, hvor denne salige Mand laae, eller hvad han foretog sig her i Livet, før han kom til at ligge, hvor han laae. Alt, hvad jeg veed, er, at han skrev et Heltedigt om 2 Rakkere³⁾ med en Stiiil og Lune sit Indhold værdig.

Hans Søn, den Bloch jeg egentlig har her at bestille med, er med saa meget mere Vished en Søn af denne Fader, som han fuldkommen ligner ham i Tænke- og Tale-Maade, røger stærk Tobak, som han, gjør slette Vers, som han, er en stor Nar efter Parodier, som han (blot med den Forskiel, at hin parodierte⁴⁾, denne Bibelen), elsker meget det Ord Rakker og Rakkerkule, som han, undtagen at Faderen anbringer det kun i Heltedigt, men Sønnen i Katechisation. Til ydermere Overensstemmelse har den værdige Søn skrevet det samme Heltedigt, som hans værdige Fader udgav paa dansk, med tydske Bogstaver, under Navn af Søren Knudsens Heldengeschichte⁵⁾, som hele Verden kiender, og som maaskee skaffede ham i Khvn. Luxdorps Yndest og i Ribe det spanske Brev fra Universitetet i Coimbra⁶⁾, som han fik af Vanvare og maatte give

¹⁾ Bloch kom 1754 paa Borchs Kollegium. 1757 begyndte E. Pontoppidan Udgivelsen af •Det oeconomiske Magazin•.

²⁾ Prof. Søren Bloch døde 18. Sept. 1753.

³⁾ Søren Knudsens Heldengeschichte, der handler om en Kamp mellem 2 Rakkere ved Viborg 18. Maj 1715, hvilket Skrift Professor Søren Bloch var Forfatter til.

⁴⁾ Her mangler et Ord.

⁵⁾ Tønne Bloch udgav 1755 dette af Faderen forfattede Skrift forsynet med en Fortale.

⁶⁾ Denne Historie kjender jeg ikke.

8 ½ for, uden at kunde have den Fornøielse at kunne læse, hvad der stod deri, for sine Penge. Han blev for en lumpen Recension af en lumpen Bøg forjaget fra Universitetet i Khvn.¹⁾ Hvor lidet drømte han den Gang om, at den samme Forfatter, Pontoppidan, hvilken han den Gang, som Student, havde slaaet sin Satires Vand paa, siden skulde blive hans Yndlings-Autor, og krones af ham i panegyriske Spørgsmaale i Gierup Skole²⁾.

Da han saaledes var forvist Hovedstaden, antog hans Patron Luxdorph sig hans Omstændigheder og skaffede ham Plads som Feltpræst, 50 Skridt bag ved et af Regimenterne³⁾, der under den udødelige St. Germain's Anførsel truede Rusland med den græsseligste Ødelæggelse, som vore Mødre endnu med Gysen erindre sig, i Holsten.

Her havde han ret Lejlighed til at undersøge, om han var tantus in Marte, qvantus in arte, om han var lige saa tapper som lærd, og om hans Mod holdt Ligevægt med hans Vittighed. Han gjorde første Gang her den Opdagelse, som han siden saa ofte har gjort, at Hiertet pikker ham i Livet af Angst i Førstningen ved enhver forvoven Handling, han foretager sig, hvad enten den bestaaer i at stige op paa en Prædikestol eller i at stige op paa en Hest. Han maa saa at sige philosophere sig op paa begge Dele; men saasnaart han er kommen op (paa Prækestolen eller Hesten) ophører baade Frygt og Philosophie efter hans egen og alles Tilstaaelse.

Man kiender ikke alle Rædslerne, alle de gysende Scener i denne uhørte forskrækkelige Krig, naar man ikke har hørt denne Mand tale derom. Haarene maa rejse sig

¹⁾ I Khvn. var Bloch en Tid Kabinetssprædikant hos Gehejmekonferentsraad Claus Reventlow. Udgav sammen med John Erichson 1756—1758 en Literatur-Journal, »Efterretn. om nye Bøger og lærde Sager i Danmark og Norge«.

²⁾ I Brahetrolleborg Sogn. Bloch maa formodentlig have katechiseret der under sit Ophold paa Brahetrolleborg.

³⁾ Blev Feltpræst 1758 og tjente ved forskellige Regimenter. Deltog bl. a. i Togtet til Meklenburg 1762.

paa Hovederne, naar man i en Karet hører ham beskrive den Røg, hvori han forvildede sig med Livsfare bagved Arveprindsens Regiment engang. Den var efter hans egen Forsikkring tykkere eller i det mindste ligesaa tyk som Skystøtten i Jerusalem¹⁾, der gik foran Israels Børn. Jeg veed ikke, hvad jeg vilde give for at see saadan en Røg engang, før jeg dør; men sandsynligviis vil slig en Røg med Guds Hielp aldrig opstaa mere førend Verdens Ende, naar Ilden er slukt og hele Jorden ryger. H[ans] H[øjær-værdighed] var midt i denne Røg; men blev ved den samme Guds Beskiermelse, som frelste Hr. Langhorn²⁾ fra de dræbende Folianter, reddet. Han var gaaet nærmere til Regimentet for at spise hos en Officer, tog sit Øje-Maal, trak en lige Linie over det højre Fløj og en anden over det venstre. Fronten rykkede frem, og nu kunde intet i Verden have reddet ham og hans Afkom, dersom ikke Imanuel, der har især et vaagent Øje over dem, som bliver Bisper, havde forordnet det ved sit Forsyn saaledes, at han var 30 Skridt bagved og følgelig mere og mere sikker, jo mere de rykkede frem. Havde han paa det samme saa sandt været forved, havde det været ude med ham. Hans Velærværdighed Hr. Langhorns for Resten meget mærkværdige Tildragelse er dog upaatvivlelig intet i Ligning med denne Hs. H., Hr. B[iskop] B[loch]; thi ere 39 Folianter i concentreret Masse dræbende, hvor meget mere ere da ikke 1400 Ryttere concentreret i en Slagtordning det, og der er dog ingen Sammenligning imellem den Redning at være langt fra de styrtende Bøger og langt bag ved de fremfnysende Heste. Man sloges forresten i Fred paa dette Tog, som man veed, men det var vist ikke Hs. H.s Skyld; thi han ønskede Krigen ligesaa ivrig, som nogen af Generalerne kan have frygtet for den, blot for at prøve sit Mod til det yderste. Jeg kan

¹⁾ Her har Baggesen vist husket fejl; det var jo i Ørkenen, at Skystøtten gik foran Israels Børn.

²⁾ Formodentlig den i D. biogr. Lex. X, 66 omtalte Præst Rasmus Peter Langhorn.

imidlertid ikke rose denne overnaturlige og, om jeg tør sige det, i visse Maader unaturlige Tapperhed; thi uagtet han altid i paakommende Tilfælde var 50 Skridt bag ved sit Regiment, var det dog mueligt, at hele dette Regiment kunde blive aldeles nedsablet, uden at en eneste blev tilbage (det skede i det mindste engang ved Termopylæ), og saa stod hans Højærv. (den Gang Velærv.) der blot og bar for hele den fiendtlige Krigshær — en Situation, der kommer Forvovenhed alt for nær til at anbefales.

Jeg har Grund til at troe, at det var i denne for Danske saa ærefulde Krig, at han mistede sit eene Øje; thi det seer ikke ud til at være bortkommet ved en Kugle; men aldeles som om det var fordærvet [af] Røg eller i det højeste afskudt med løst Krudt. Fra det Øjeblik af jeg hørte, han havde været i Krig, blev dette ubrugelige Øje, som syntes mig før at vanzire hans Ansigt, en Skønhed i mine Øjne. — Det er utroeligt, saa mange gyselige Livsfarer som denne Mand foruden denne har været i, saamange skrækkelige Lejligheder, som han har haft til at prøve sit hele frygtsomme Mod. Han har været i Vandsnød, Ildsnød, i Jordsnød — og hvilken Taler, hvilken Præst, endsige Bisp, kommer fra Vuggen til Graven uden at forsøge Luftsød; ikke at tale om, at den allerede er nødvendig forbunden med Ildsnød, især naar baade Næse og Mund brænder, som var Tilfældet med Hs. Højærværdighed. Alle Elementer have forsøgt at ruinere ham, men forgieves. Trods alle deres Anfald er han en temmelig feed og fyldig Mand. Man kan her ret udbryde med Poeten: Den Himlen vil bevare, ham skader ingen Fare.

Han var i Krigen efter alles Tilstaaelse meget elsket [af] alle Lieutenanter, Majorer, og jeg troer endog af et Par Oberster. Jeg har endog hørt ham synge en Drikke-Viise, han selv haver gjort, og kan begribe, at hans Sang og Poesi maa have taget sig meget vel ud i en Telt. Han har endnu endeel tilbage i sin Katechisation af Soldatersproget. Lieutenanter, som før aldrig havde grædt, skal

have smeltet hen ved Afskeds-Smousen, da Krigen var til Ende, og han forlod dem. Han recommendede sig ved denne Lejlighed til alle Heltene, som kom hjem fra dette Tog. Han skal med utrolig Færdighed og Lykke have omvendt alle de Syndere, som faldt i Slaget. Og man kan sige med Sandhed, at han, som det sig bør, gik igiennem den stridende Kirke til den triumpherende. Hvad hans Studeringer i denne Tid angaaer, veed jeg ikke, han gjorde sig stærk i nogen anden Videnskab, naar jeg undtager Taktiken, end i Subordinationen, begge de første og fornemteste for en fuldkommen Bisp.

Han blev nu Præst i Middelfart [1763] paa samme Tid, som den nu regierende Gustav var Kronprinds i Sverrig. I denne Tid veed jeg intet andet mærkeligt om ham, end at han af Skipperne i denne Bye lod sig undervise i den norske Landboeoforfatning, hørte engang en meget artig og skikkelig Kiøbmandskone græde, og havde den Ære som Præst at opvarte den igiennem Middelfart passerende Prinds Gustav. Da denne sidste Tildragelse er een af de artigste i H. H.s Levnet, vil jeg fortælle den med hans egne Ord, saaledes som den lød først til mig og siden til Hs. Exc. Hr. Gr[eve] Schaffalitzchy [i Salen¹⁾] med den skønne frie Udsigt til en Bakke paa Trolleborg. Det første Hs. Kongl. Højhed sagde, da han kom til Middelfart, var: »Deres Velærværdighed! Deres Velærværdighed!« raabte han, »hvad er dette for jammerlige Veje, de har her i Fyhn?« Jeg tournerte det strax paa en artig Maade og svarte: »D[ere]s Kongl. Højhed det kommer deraf, at Jorden er saa feed og frugtbar«. »Da skulde Deres Velærværdighed besøge mig eengang i Sverrig«, blev Hans Kongl. Højhed ved, »der skulle de finde gode Veje og god Jord paa eengang«. »Jeg siger«, blev Hans Høiærv. ved, da han havde fortalt denne Historie, »at det havde været artig, om Kongen af Sverrig denne Gang havde kommet igiennem Odense, at jeg, der

¹⁾ Afskriften har kun »Solen«, men antagelig har der i Originalen staaet »i Salen«.

som Præst i Middelfart havde opvartet ham som Kronprinds, nu som Bisp kunde have besøgt ham som Konge«. »Det er sandt«, sagde jeg, »De kunde da have gratuleret hinandens Avancement. Saa gaar det i Verden!«

Efter denne Tid taber hans Historie sig for mig i et uoplyseligt Mørke, indtil jeg med eet finder ham som Bisp i Ribe. Om Luxdorph eller den ham meget lignende Schack Rathlov eller Prindsen af Bevern, som tidt kom igiennem Middelfart, og som han flittig opvartede, mens han var der, har bidraget meest til dette Spring, veed jeg ikke; men vist er det, at Bisp blev han i Ribe. Her fik han det bekendte spanske Brev fra Coimbra, som kostede ham 8 R . I denne Tid var det uden Tvivl, at han gjorde med sin Kone den behagelige Reise til Lübek, hvor han blev helligholdt med Collationer af den store Borgemester Petersen, derværende Commendant.

Her i Ribe var det ogsaa, at den ulykkelige Degn stak sig, ligesom alle andre, bagved hans Kone og løb ud igiennem en Glas-Dør uden at lukke den op, kom ned paa Gaden uden Hat og Stok og løb sin Vej uden at komme til mindste Skade.

Omtrent et Aar efter denne Hændelse traf det sig, at Hs. H. kom til et Sted paa Als netop i det Aar, som var saa umaadelig snevert paa Frugt, og lod sig mærke for en meget ærværdig, gammel, retskaffen Provst med Lyst til et Par Tønder af samme Provstes¹⁾ Æbler. For at forstaae Tildragelsen maa man lægge Mærke til, at samme Provstes Søn var Præst (NB. i Riber Stift²⁾). »Veed De, at Deres Søn er Præst i mit Stift?« (sagde Biskoppen). Hvad sva-

¹⁾ I Afskriften staar der »samme Søns«, men der menes antagelig »Provsts«.

²⁾ Det kan vel næppe være andre end Provst Mathias Tostrup i Svenstrup, † 1784, hvis Søn Hans Tostrup 1786 blev Præst ved Ribe Hospital, men da Sønnens Ansættelse her først skete efter Faderens Død, maa han antagelig have været personel Kapellan eller Hjælpepræst i Ribe Stift, før han kom til Hospitalskirken. Hans T. blev Kandidat 1777.

rede Provsten? »Deres Højærv.!«, svarede han, »jeg og min Søn ere i Guds og D. H[øjærværdigheds] Hænder! Men Æbler kan ingen af os skaffe Dem i dette snevre Aar«.

Men ingen af alle Tildragelser, som mødte denne Guds Mand, saalænge han fyldte Riber Bispe-Stoel, kan sammenlignes i Vigtighed og Mærkværdighed med følgende, som vilde tabe for meget, hvis jeg ikke anførte den saa nøiagtig som muelig efter hans egen Fortælling. Han var paa Visitats hos en Præst der i Stiftet, hvis Kone laae i Barselseng. For hans Skyld havde han slagtet en Deel af sit fede Qvæg, og da man ventelig har kiendt hans Evne til at fortære, steg Braset op i Køkkenet med slig en Fynd, at allerbedst de sad med Suppen, stod Køkkenet og hele Huset i lys Lue¹). Men hvad foretog denne ædelmodige, vise, tappre Mand sig ved denne Lejlighed? Blev han siddende og spiste sin Suppe op? Nei langt fra. Han har den Presens d'ésprit at flyve ind i det Værelse, hvor den ulykkelige Barselkone laa, nærme sig hendes Seng og raabe: »Skiørterne over Hovedet, sans façon, thi Huset brænder over Jer«, og neppe havde han talt disse Ord, før han foer op paa sit Værelse og greb sin lille Kuffert. Tilgiv mig, store Mand, at jeg anbringer et signum exclamandi! ved denne Lejlighed! Hvilket straalende Beviis paa Nytten af Mods og Sindrigheds nødvendige Forening! Havde han greben den ulykkelige Barselkone i sine Arme, sans façon, og baaren hende først ud, som en anden uforsigtig Fuentast maaske vilde have giort, hvor var da hans Kuffert bleven af? Nu derimod reddede han denne, og Konen blev til hans store Forundring og Fornøjelse ogsaa reddet. Begge Dele bleve ved denne Sindrighed frelste. Hvormeget er der ikke for²) Filosofhen, hvormeget opdager ikke Grandskeren i denne Handling. I det Øieblik han lod Konen ligge og løb til sin Kuffert, beviste han sin rigtige og fornuftige

¹) I Blochs Tid brændte Præstegaardene i Hodde (1777), i Pjedsted (1779) og i Dybe (1786 el. 1787).

²) Afskriften har »er derfor ikke«.

Tillid til Forsynet, der meget mere holder sin Haand over en Kone end over en Kuffert. Desuden bør man altid være meget forsigtig med Indgreb i Forsynets Rettigheder. Han gjorde alt, hvad han burde, ved at fortælle Konen, at hun maatte omkomme; at frelse hende derfra var Forsynets Sag. Derimod kunde han ikke spise sin Kuffert af med denne Fortælling; thi hvad nytter det, at man siger til en Kuffert: »Løb! thi Huset brænder over Dig«. Triumpherende løb han altsaa ned igiennem Flammerne med sin reddede Kuffert, som fordem Æneas med sin reddede Fader, og følte al den stolte, salige Glæde, som kun slige Siele kunne føle ved slige Handlinger. Imidlertid forbrændte Luen hans Næse og Mund, at han, som fordem Zacharias, var umælende $\frac{1}{2}$ Time. Forsynet vilde alligevel ikke, at han skulde blive i denne Tilstand til alle sande Troendes Bedrøvelse. Han fik sit Mæle igjen, og nu var det først, han tænkte paa at redde de umælende og satte sig med den meest levende Følelse i deres Forfatning. Jeg veed ikke, om han reddede nogen Koe, Faar eller Sviin fra Ilden, men vist er det, at han efter sin egen Forsikkring havde den Sielestyrke med Latter at see en gammel Kone slenges ud paa Møddingen i et Stykke sammenrullet Lærred. Det undrer mig, at denne Tildragelse ikke findes i Mallings store og gode Handlinger, der staaer saa mange, som ikke kommer den nær hverken i Klogskab eller Tapperhed. Men hvad beviser det? At Hans Højærværdighed har været beskeden nok til ikke at sende den til Malling, eller at Brevet, hvori han sendte den, er forkommen paa Vejen.

Det synes ellers, som dette er den sidste af hans overordentlige og ædelmodige Handlinger. Siden han blev Bisp i Odense [1786] har han slaaet sig til stillere Dyder, hvormed han virkelig og i Grunden kan være lige saa stor som ved hin. Maaske kommer det sig deraf, at han efter denne Gierning har opgivet Haabet om at kunne overgaa sig selv, ligesom somme Poeter holde op at gjøre Vers, naar de have gjort et indbildt Mesterstykke. Eller kommer

det maaske snarere deraf, at han siden blev stærkere og stærkere i Troen, ja saa stærk tilsidst, at han foretrækker den [for] Religionen, efter hans egen Tilstaaelse, han da foragter sligt, som i Grunden er uvigtig til Salighed, og som enhver Hedning kan gjøre. Vist nok er det, at han fra samme Tid af glimrer med Troe, Ydmyghed, Vittighed og især de saakaldte bispelige Dyder [mere] end ved Heltegierninger. Det første, hvorved han udmærkede sig som Skøn-Aand i Vittighedens Rige var et gammelt Indfald, som han havde hørt over Borde i et Officier-Selskab i Jylland, hvilket han ved sin Ankomst til Fyhn lod oppudse i et Slags Vers, som skulde forestille et Epigram og lyksaliggjøre den læsende Verden i Iversens Avis¹⁾. Indfaldet var virkelig umaadeligt. En Officier, som ikke vilde skiære en Kage for, var den ulykkelige Anledning til denne lykkelige Vittighed. Man seer, sagde Biskoppen, hvor skadelig en lang Fred er for Landet, da den volder, at Krigeren tilsidst ikke tør gennemhakke en Kage engang. Enden af Digtet lyder saaledes:

Hør, om det maatte Dem behage:
 Tre Snese Aars bestandig Fred
 Forvolder, at vor Helt en Kage
 Ei drister sig at sable ned.

Man tvivler, om han selv har indklædt dette Indfald i Vers, eller hans Famulus. Det ligner rigtignok slig en stor Mand blot at give Ideen og overlade andre Indklædningen. Men da disse Vers fuldkommen har samme Snit, som de faae, jeg kiender af Hs. H., troer jeg og, de maa være komne fra een Haand.

Det er umuligt at være vittig uden at have mange Misundere. Voltaire havde sin Frehon, og Hs. H. sin, der i næste Avis lod indrykke et Svar paa hans Epigram, hvis Begyndelse klang saa:

At slutte fra Kage til tapper Soldat
 Er ligesaa klogt som fra Bisp til Salat²⁾.

¹⁾ •Bidrag til Fyens Stifts almindelige Aviser• 33te Uge — 16/8 1786.

²⁾ Iversens Avis, 34. Uge 1786.

Den tyske Original til „Peder Smid oc Atzer Bonde“.

Af J. Oskar Andersen.

Reformationsaarene høre til de Perioder i den danske Historie, hvor Sporene til et virkelig folkeligt Røre er forholdsvis tydelige. Der er Liv og Bevægelse paa de forskellige Omraader, og friske Kræfter nok, der byde sig frem og arbejde paa Gennemførelsen af de nye Tanker, som virke saa fængende. Ogsaa den nationale Bevidsthed har sikkert modtaget et kraftigt Fremstød i de berømte Kampaar, hvor der for første Gang i lange Tider atter taltes til Folket i et Sprog, der var ægte Dansk, og som havde faaet ny Kraft og Smidighed, ved at Ordene blev baaret af en virkelig personlig Tillevelse. — Trods det Hjemmepreg, Reformationen derved har faaet, er det jo imidlertid vist, at hele det aandelige Røre hos os staar i det nøjeste Afhængighedsforhold til Tyskland. Og her er ikke Tale om blotte Impulser; vi var i aandelig Henseende en tysk Provins. De nye Lærdomme og Tankegange overtoges fuldt færdige, og man fulgte ogsaa med Hensyn til de ydre Reformers, der gennemførtes, blindt de Forbilleder, man havde hentet sig ude fra.

Vore Reformatorer er Luthers og hans Mænds Disciple i smaat som i stort. Vi kan glæde os over den Fasthed og Kraft, hvormed de kan optræde og tale deres Sag, men selv med stærke Brillen søger man forgæves det originale hos dem. Naar »Prædikanterne« paa Herredagen i København 1530 fremlægge deres »Artikler«, sker det med en

Djærvhed og Utvetydighed, som hæver sig langt over Melanchtons ængstelig famlende Optræden paa den samtidige Rigsdag i Augsburg. Her er ingen Tilsøring eller »Forklaringer« for at dække over vitterlige Afstande — men her er heller ikke Tanke af noget i egentlig Forstand selvstændigt eller Spor til særlig Skaberevne. Og det samme gentager sig i hele den Literatur, disse Aar frembragte, hvad enten den er mere lærd eller rent populær, hvad enten den har digterisk eller prosaisk Form. »Danmark levede literært paa fremmed Kost«, er der blevet sagt¹⁾, og selv om det forekommer vor nationale Følelse stødende, det er en simpel Kendsgerning.

Alligevel har man, netop paa det literære Omraade troet at kunne pege paa en enkelt Undtagelse. Blandt de satiriske Smaaskrifter, som Tiden frembragte, har jo nemlig Digtet om »Peder Smid oc Atzer Bonde« hidtil staaet uden paavist Forbillede, og, betragtet som originalt Arbejde, maatte der tilkendes det en ikke ubetydelig Rang i Literaturhistorien. Det er levende og naturtro, baade hvad Handling og Sceneri angaar, fuldt af rammende og friske Tanker, lægger ikke ringe psykologisk Forstaaelse for Dagen og er i Sammenligning med Datidens grove Polemik forholdsvist behersket; og røber end Versene ikke nogen virkelig Digter-aand, saa falder dog Rimene ganske let. — For dets Originalitet talte nu, bortset fra Upaaviseligheden af en fremmed Original, gode Grunde. Det er jo i høj Grad mættet med lokalt Stof, der utvungent følger sig ind i Digtets Ramme. Paa intet Punkt bryder dette kunstigt Helhedssammenhængen eller røber sig afgørende som Indskud, derimod bidrager det i høj Grad til at fæstne det troværdige, hjemlige Udtryk, Digtet helt igennem gør. Som Dr. Heise udtrykte det: »det er ikke en løs Lokaliseren, hvor man ligesaa godt i de fleste Tilfælde kunde sætte andre Navne i Stedet«. Indholdet er desuden i den Grad et slaaende Udtryk for de

¹⁾ Raph. Meyer, Den gamle danske Dødedans, 1896. S. 12.

Tanker, der virkelig drøftedes i Kirke og Hjem, paa Gader og i Kroer, og Sproget er saa rent, at det hele maa forekomme os som Kød af vort Kød. Naar man følger den oplyste Smeds djærve og rammende Angreb paa Karup-Valfarten og Tidens andre kirkelige Skavanker, og sammenstiller dermed de fortrinlige Bidrag til Reformationsbevægelsen i Viborg Stift, som Dr. A. Heise har samlet som en Virkelighedskommentar til Digtet¹⁾, syntes det ikke for meget sagt, naar Nyudgiveren, Svend Grundtvig, i sine Slutningsrim uden videre erklærede om Forfatteren: »Han haver været en Dannemand af Reformanter i Salling Land«, eller naar Dr. Heise mente at kunne paastaa, at, selv om Forfatteren havde haft et Forbillede, var Indholdet dog behandlet paa en saadan Maade, at der var fremkommet »noget helt originalt«²⁾.

Andre Forskere som C. Bruun og J. Paludan³⁾ slog vel stærkere paa Muligheden af en literær Afhængighed. Navnlig viste sidstnævnte hen til beslægtede Frembringelser fra Tyskland og Schweiz, der i formel Henseende og med Hensyn til visse Enkeltheder kunde have paavirket den danske Forfatter, men ogsaa Prof. Paludan erklærede⁴⁾: »Det er kun Rammen, der er laant . . . vor Satire overgaar langt de tørt dialogiserede tyske Stridsskrifter i Individualiseringen af Personer og Omgivelser saavel som i Samtalens Liv og Lune«.

Jeg tilstaar dog, at jeg, navnlig siden Læsningen af Prof. Paludans Afhandling i »Kh. Saml.«, ikke har følt mig saa tryk m. H. til »Smedens« Originalitet, og jeg har siden da haft Spørgsmaalet om »Forbilledet« noteret blandt de andre aabentstaaende Spørgsmaal fra vor Reformationshi-

¹⁾ Ny kh. Saml. V; Kh. Saml. 3. R. III.

²⁾ Ny kh. Saml. V. 744.

³⁾ C. Bruun, Viser fra Reformationstiden, 1864, S. 4; J. Paludan, Bemærkninger til nogle Grupper af Reformationstidens Digtning i Kh. Saml. 4. R. III. S. 706 ff.

⁴⁾ Danmarks Literatur fra Reformationen, 1896, S. 78.

storie¹⁾ og har efter Tid og Lejlighed holdt Udkig med tysk Literatur af denne Art. — For et Par Maaneder siden blev jeg saa i en Literaturoversigt opmærksom paa en Titel, blandt nogle paa ny udgivne Flyveskrifter fra Reformations-tiden, der baade ved Emnet og det angivne Personantal maatte slaa én. Titlen lød: »Ein Gespräch zwischen vier Personen von der Wallfahrt im Grimmental«. Da jeg omsider fik den lille Bog fat, viste det sig straks, at Formodningen om den danske Satires Kilde var rigtig, men Opdagelsen var mindre lystelig, end jeg havde ventet. Det

¹⁾ Maa jeg benytte Lejligheden til at pege paa et andet Spørgsmaal fra Reformationshistorien, der stadig bør betragtes som aabentstaaende. Pater Ludw. Schmitt har i Skriftet »Der Kölner Theologe Nikolaus Stagefür und der Franciskaner Nikolaus Herborn« ment at kunne identificere de nævnte Personer og dermed løse Spørgsmaalet om den berømteste af de til Herredagen 1530 indkaldte Tyskere. Men det saglige og sproglige Bevis, han fører ud fra Sammenligning mellem »Confutatio« og Herborns Skrifter er ikke tvingende. Vi bevæger os her altfor meget i *common places* fra Datidens Teologi. Hypotesen vilde kun kunne gøre Krav paa at være mere end en ren Mulighed, hvis Beviset for Herborns Nærværelse i Danmark paa det angivne Tidspunkt var ført; men her svigter det. Forfatteren maa levere et Modbevis for, at Herborn paa den Tid ikke var andetsteds, men dette Modbevis er saa svagt, at Mandens Alibi ikke kan siges at være omstødt. Jørgen Sadolin formoder jo ogsaa i Nov. 1530 i »Viborgberetningen«, at »de ægyptiske Jordemødre« endnu ere i Landet og »pynte samme arme Ting (Modskriftet), før de føre det i Kirke«. Jeg ser ikke, der er nogen Grund til at opgive Haabet om engang at finde en virkelig Dr. Stagefyr, hvis Navn kan give en forstaaelig Anledning til Omskrivningen »Stagebrand«. Pater Schmitts Forklaring af Øgenavnet tilfredsstiller absolut ikke. — Det samme gælder Doktoren fra Bamberg eller Bomberg (der findes et saadant hollandsk Stedsnavn), ti Viborgberetningen kan dog næppe mene, at Dr. af Bombo er den samme som Dr. Stagefyr. — Der er Grund til at fremhæve dette, da Pater Schmitts Hypotese er ved at gaa over i den alm. Bevidsthed som »Kendsgærning«. Fr. Nielsen (Kirkehistorie II. 295, 1904) har uforbeholdent bifaldet den, og selv saa sagkyndige Mænd som Dr. H. F. Rørdam (Blogr. Lexik. XVII, 108) og Dr. A. Heise (Danmarks Riges Historie III, 315 f.) slutte sig dertil, den sidste med et meget svagt Forbehold.

var nemlig ikke et »Forbillede«, der her dukkede op; nej »Peder Smids« Originalitet blegnede i den Grad, at det Tilfælde netop viste sig at foreligge, som Dr. Heise mente, var absolut udelukket. Den danske »Digter« har nemlig alligevel foretaget »en løs Lokaliseren« og indsat andre Navne i Stedet for de oprindelige. Hans Virksomhed indskrænker sig i Virkeligheden væsentlig til at levere en noget bredt udtraadt, rimet Oversættelse af det tyske Forlag; og, for at live danske Læsere op, gøre det hele mere hjemligt og Polemiken saa meget mere overbevisende, har han ikke undset sig for at indsætte — ikke blot danske Stednavne, men ogsaa danske Personnavne i de Historier, den tyske Forfatter havde fortalt som tyske. Disse Historier, der netop gav det danske Digt dets »sanddrue Præg«, viser sig altsaa med et Par tilsatte Undtagelser som »Laan«. Oversætteren har saaledes ikke haft stærke Skrupler med H. til, hvad der kunde være tilladeligt i en Polemik. Men som »Kunstner« maa vi alligevel vedblivende godkende hans unægtelige Evner. Trods Versenes Mangel, og skønt hans Gengivelse af Originalen paa adskillige Punkter er mattere end denne, da han, for at faa Rimene til at føje sig, maa udtvære dens Tanker og Udtryk¹⁾, er det jo en Kendsgerning, at han har forstaaet at illudere i allerhøjeste Grad. Men Virkningen er som sagt naaet ved Midler, der gør det meget fatteligt, at han har skjult sit Navn for Samtid og Eftertid.

Vender vi os da til Originalen, saa viser det sig iøvrigt, at Udgiveren O. Clemen allerede i 1899 i »Zeitschrift für Reformationsgeschichte« (XIX) — i Anl. af Spørgsmaalet om Tiggermunkenes vældige Oste-Indsamlinger, — har henledet Opmærksomheden paa »Ein Gespräch« (jfr. S. 366), men herhjemme har ingen lagt Mærke dertil. I 1906, da han begyndte Nyudgivelsen af den højst interessante Række

¹⁾ Her er ganske en Parallel til den danske Bearbejdelse af Satiren om den syge Messe; se S. Birket Smiths Udtalelser S. XXII i Nyudgaven (Nielaus Manuels Satire om den syge Messe, Kbh. 1893).

»Flugschriften aus den ersten Jahren der Reformation«¹⁾, optog han saa ogsaa (som Nr. 4) »Peder Smids« Original i Serien. Den fulde Titel lyder:

Eyn gesprech zwyschen vyer Personen
 wye sie eyn getzengk haben von der Walfart ym Grim-
 metal, was für unradt odder hüberey,
 dar aus entstanden sey . . .

Hantwercksmant. Bawer. Pfaff. Münch.

Eyn treu Christlich ve[r]manung, an alle Hantwercks leute vor
 müsszigang sich tzu hüten.

Originaltrykket er udgaaet fra Wolfgang Stürmers Presse i Erfurt, som det menes, 1523 eller 1524; det er i 4to paa 3 Ark (A—C 3°), og Eksemplarer af det findes nu kun i Halle og Zwickau. Et samtidigt Optryk udsendte Bogtrykkeren Matthis Maler, ogsaa i Erfurt; af det findes Eksemplarer i Breslau, Strassburg, Tetschen og Zwickau. — Under Skriftets Titel findes et morsomt Træsnit, der meget træffende gengiver den bekendte Begyndelsesscene i Kroen i det Øjeblik, Bonden træder ind i Stuen, hvor de to gejstlige lege Tavl, medens »Haandværkeren« sidder og hviler ud ved sin Kande.

Det er altsaa ikke Karup-Valfarterne og Misbruget med Madonna Billedet dér, der har givet Anledning til den kvikke og rammende Samtale om Tidens kirkelige Brøst; men Grimmental og den paastaaede Grund til Pilegrimsrejserne derhen. Grimmental er en lille By i Thüringerwald, o. 7 Km. Syd for Meiningen; nu er den en Krydsningsstation mellem Werra- og Ritschenhausen-Banen. Paa Reformationstiden ejedes den af Grev Wilhelm af Henneberg og var just kommet i Ry som lykkelig Indehaver af et undergørende Madonna-billede. O. Clemen's korte Indledningsbemærkninger i Nyudgaven giver et ganske levende Udtryk af, hvad Val-

¹⁾ I. Bind, Leipzig 1907, er nu udkommet; det indeholder 15 Smaaskrifter, af hvilke vistnok »Grimmentaler-Valfarten« kan betegnes som det bedste. Smaaskrifterne kan faas enkeltvis.

farterne betød i Datidens kirkelige Liv — ikke mindst pekuniært. 21. August 1478 var det lille Kapel, over hvis eneste Alter det naaderige Guds-Moder-Billede hang, blevet indviet. Allerede Aaret efter paa St. Hans Dag kunde Würzburger Stiftets Viebiskop indvie et større Kapel (formentlig er her dog Tale om en af de, ogsaa hos os, velkendte Udvidelser af Valfartskirker, hvor Køret af H. til Messerne og Altrenes Tal forlænges), og endnu i Aaret 1499 lagde man Grund til den monumentale og kunstnerisk smykkede Kirke, der først blev færdig 1507 og havde ikke mindre end 7 Altre af H. til Efterspørgslen efter Messer dér. Masser af Votivgaver smykkede selvfølgelig en saadan Kirke og vidnede om Billedets Kraft. Der var ikke alene mange Kalke og Kors og slige Kostbarheder; der var Mængder af Krykker, Jærnbøjler o. s. v. samt Gengivelser af de talrige Hjerter, Hoveder og Ben, Arme og Hænder, der skyldte Maria deres Karskhed¹⁾, — man kender det fra de berømte rom.-kat. Valfartssteder i vore Dage. 1502 skal her have været et Tilløb af 44,000 Pilegrimme — det kunde give Offerudbytte! Grev Wilhelm, der som de fleste af Tidens Stormænd var bravt forgældet, glædede sig da ikke blot som god Katolik over de Velsignelser, der timedes hans Godsdes Kirke, men fandt ogsaa i sin Egenskab af »Kirkeven« og praktisk Mand, at her var en skønne Lejlighed til billige »Laan«. — Det er det samme over alt, vi kender herhjemme Historien fra »det hl. Sakrament« i Kippinge²⁾.

Men Herligheden varede kun kort. 1519 fik Grimmental en slem Konkurrent i »den skønne Marie« i Regensburg³⁾,

¹⁾ Et fortræffeligt samtidigt Træsnit af Mich. Ostendorfer, der fremstiller Valfart til et saadant udstyret Maria-Valfartskapel, er gengivet i v. Bezold, *Gesch. der deutschen Reformation*, Berlin 1886, S. 106.

²⁾ Om Christiørn II's og Biskop Jens Andersen Beldenaks o. fl.s »Laan« her se H. F. Rørdam i *Kh. Sml.* 4. R. III 446 f.

³⁾ Ogsaa her gentog det samme sig. I Løbet af kort Tid var der Midler nok ikke blot til at afløse det oprindelige lille Trækapel med en anselig Stenkirke, men ogsaa til at drage laansøgende

og Aaret efter advarede Luther i sit Skrift til Tysklands kristelige Adel ogsaa specielt mod »Vildkirken« i Thüringerwald. Nu gik det rivende ned ad Bakke med Tilstrømningen. Om det er historisk for Grimmentals Vedkommende, at de ærværdige Fædre paa Stedet søgte at hjælpe paa Søgningen ved at lade Maria græde, som Satiren paastaar, indlader Clemen sig ikke paa at drøfte. Men »grædende« Billeder har i alt Fald næppe været noget enestaaende. Clemen henviser i en Note til, at man i Zwichaus Mariekirke har et Alterværk, hvor den Gruppe, der fremstiller Begrædelsen af Kristi Lig, har en Madonnafigur, hvis Hoved er udhulet og har fine Rørkanaler ud til Øjnene. Vi kender jo her fra Danmark lignende Figurer, og ogsaa andetsteds fra foreligget Vidnesbyrd om saadanne. Jeg tror, Formodningen om, at slikt skyldes den udgaaende Middelalders Smag for realistisk Kunstfremstilling, er rigtig. Ligesom man dengang i Malerkunsten jagede efter de mest slaaende, naturalistiske Virkninger, blev jo de udskaarne Figurer i de store Alterskrin fremstillet med udpræget realistisk Kraft og Sandhed. Derfor rykkes de bibelske Emner ned i Datidens Tidsomgivelser, derfor lægges der Livets Farver over Sculpturværkerne. Da det i Billeder som »den smerterige Moder« o. s. v. gælder om at gribe og røre ved at fremstille Sorgen saa naturotro som muligt, lægger man f. Eks. en vaad Svamp eller lign. ind i Marias udhulede Hoved og opnaar saaledes let den forhøjede »kunstneriske Virkning«, at »virkelige Taarer« trænge sig ned gennem Kanalerne til Øjnene. — Hermed er det selvfølgelig ikke udelukket, at saadant kan være udnyttet af samvittighedsløse Gejstlige i bedragerisk Øjemed. Clemen henviser til et Tilfælde fra Stralsund, der er meddelt i Thomas Kantzows »Chronik von Pommern«¹⁾. En Moder søgte i 1503

•Venner• til Kirken. Her var det Regensburger-Magistraten, der betragtede Kirkekisten som dens private Laanekasse uden at trykkes af Iver efter Tilbagebetaling.

1) Udg. af G. Gaebel, I—II, 1857—8; Uddrag af den, vedrørende Kul-

at hjælpe sin Søn, en Præst, der levede kummerligt ved, hvad han fik som Offer for tilfældig Messelæsning, til stor Indtægt, ved at hælde Hønsblod i Kristushovedet paa et gammelt Krucifiks. Ogsaa her siges det tydelig nok, at Hovedet i Forvejen var udhulet og forsynet med en Prop. Konen har da vel vidst, at det gamle Krucifiks tidligere har »blødt«. Nu blev der stort Tilløb af andægtige, der troede at staa overfor et »Mirakel«. Men Bedrageriet opdagedes let og straffedes med Forvisning.

Men hvad enten man nu i Grimmental har villet lave »Mirakler« eller ej, saa har sikkert den livligt skrevne Samtale, der tager sit Udgangspunkt for den skarpe Kritik af Valfarter overhovedet i Afsløringen af Bedrageriet dér, bidraget mægtigt til at ødelægge den hellige Kirkes Ry.

Om den tyske Satires Forfatter vides intet sikkert. Clemen fremsætter tre Formodninger. Mest tilbøjelig er han til at gætte paa den tidligere Barfodmunk Joh. Eberlin fra Günzburg, berømt som Folkeprædikant og Forfatter. Han anses næst Luther for den begyndende Reformations-tids bedste »Pamfletist«, hvad Sprogets Renhed og Smidighed angaar. Hans højst interessante, agitatoriske Smaapiece »Die 15 Bunds-genossen« fra 1521, skrevet dels før, dels efter hans Udstødelse af Fransiskanerklostret i Ulm, behandler lignende Emner som »Ein Gespräch«, og denne sidste henviser i Stykket om Tienden (S. 24) ligefrem til det Tillæg: »Eyn new und das letzt aussschreyben der XV bundtgenossen«, som Eberlin udsendte (1522—3) fra Wittenberg. Hermed sættes Tidspunktet *a quo* for Satirens Fremkomst; noget nærmere Bevis for Henførelsen til 1523—4 giver iøvrigt Clemen ikke. Medens den tyske Original rigtig citerer »das letzt büchelein der Propheten bundtgenossen«, er det vel tvivlsomt, om den danske Bearbejder har kendt dette Arbejde; i alt Fald vil de danske Læsere ikke let have

turhistorien, findes i Mitteilungen aus dem German. Nationalmuseum 1901. Tilfældet refereres S. 178 ff.

kunnet forstaa Peder Smids Henvisning Pag. F. 3^v: »Ville I have bevisning flere, i de sidste Propheter finde I mere«. — Siden gjorde Eberlin sig bekendt ved sin Pastoralteologi (»Wie sich eyn diener Gottes wortts ynn all seynem thun halten solle«, 1525) og sin Indgriben i Bondekrigen. Han døde allerede 1530¹). — Noget afgørende Bevis for Forfatterskabet til »Ein Gespräch« kan imidlertid ikke siges at foreligge, og Clemen peger da ogsaa paa to andre Eventualiteter, dels Luthers Ven fra hans Klostertid i Erfurt, Johann Lang († 1548), kendt for sine humanistiske Studier, sin Deltagelse i Fornyelsen af Erfurt-Universitetet og sin Medvirken ved Reformationens Gennemførelse i Erfurt, hvor han blev Sognepræst²); dels Fransiskaneren Ægidius Mechler fra Erfurt.

Da den tyske Original nu ligesom »Peder Smid« er let tilgængelig for alle i Nytryk, og Pladsen for Øjeblikket i »Kh. Sml.« er beslaglagt, skal jeg kun holde mig til de vigtigste Resultater, som Sammenligningen mellem dem giver. Det danske Digt (*P. S.*) følger nøje Originalen (*T*) fra Emne til Emne. Vi genfinder altsaa den samme Drøftelse af Valfarter, Helgener og Præsternes Opgaver (med Stilling til Sjælemesser og Skærsild, Skriftemaal, Helligdage, Faste, Tiende og Offer), af Munkenes Existensret samt deres Prædikener, af Spørgsmaalene: Kætteri, Afadsbreve og Sakramenter og, efterat Bonden og Munken er blevet overbeviste, slutte- lig samme Angreb paa de gejstliges Stilling til Ægteskab. Intet Emne er føjet til og kun paa to Punkter (Helligdage og Sakramenter) er der foretaget saglige Ændringer i Be-

¹) Hans udvalgte Skrifter er udgivet i »Neudrucke deutscher Litteraturwerke des XVI. u. XVII. Jahrhunderts«, blandt hvilke en særlig Serie »Flugschriften aus der Reformationszeit« findes. Udgaven er foretaget af Ludw. Enders, I—III, Halle 1896—1902. Om E. se: B. Riggerbach, J. Eberlin und sein Reformprogramm, Tübingen 1874; Radlkofer, J. E. v. G., Nördlingen 1887.

²) Gustav Bauch, Die Universität Erfurt im Zeitalter des Frühhumanismus, Breslau 1904, S. 158—60; jfr. F. W. Kampschulte, Die Univ. Erfurt u. die Reformation, I—II, Trier 1858—60.

handlingen. Skønt *P. S.* iøvrigt paa enkelte Steder kan give Tilføjelser, holder han sig, hvad Realiteten angaar, stadig slavisk til *T.*; han følger da ogsaa i Dialogen denne Replik for Replik.

To Hovedforskelle fra Originalen findes dog. Den ene er, som før omtalt, at *P. S.* er sat paa Rim. Følgen heraf er blevet, at Originalens Klarhed og Fyndighed paa adskillige Steder er forringet, idet Besværet for at faa et Rim har nødvendiggjort en Udtværing af *T.s* Replikker¹). Nogle Steder breder *P. S.* sig dog ogsaa af egen Lyst og udmaler *T.s* Tanker fyldigere. Enkelte Steder er endelig Klarheden forringet ved, at *P. S.* indarbejder i Dialogen en Randglosse fra *T.* Naar saaledes Munken i *T.* (S. 12) bemærker: »Es ist itzund aller gotz dienst veracht, man acht keines heyligen mehr«, har Forf., af ængstelig Omhu for sine Læsere, tilføjet Glossen: »Ja papistische und menschliche dienst«. *P. S.* (A 4) har saa indarbejdet den som Munkens Tale, og paa en Maade, som gør denne ellers ærlige Mand til fræk Forsvarer af »de menneskelige Fund«:

Er ej alt Guds Tjeneste foragt',
og lægges neder det, Paven haver sagt?
Efter Menneskens Fund sig ingen regerer²),
ingen agter nu Helligen mere.

Uklarere er afgjort Tankegangen blevet i *P. S.* (B 1), hvor der er Tale om Helgeners Jærtegn. *T.* (S. 12) siger: »Ich hör erst tzum andern mal (nemlig af Præsten), das eyynn heylig wunderwerck kündt machen«, og Forf. følger saa til i en Glosse: »es hilfft keynn Emsers, Murnersch, Eckisch geschrey, das wortt gottes will gepredigt seyn«. *P. S.* lægger Smeden denne Tilføjelse i Munden og som

¹) *T.* S. 21 siger f. Eks. Bonden: »Man byder os at fejre de hl. Dage, under Band og kristelig Lydighed«. *P. S.* siger: »Vi skulle holde helligt under Band, saa siger hver Præst udi vort Land, under Romer-Kirkes Lydelse al slet«.

²) Saaledes Texten i Udg. fra 1559, se: Universitetsjubelæets Samfunds Blandinger II, S. 6.

en Afvisning af, at de danske Gejstlige, han nævner, kan gøre Jærtegn (ikke af Forsvaret for, at Mirakler sker ved Valfartsstederne) — hvad de sikkert aldrig har paastaet:

Jeg kan vel mærke af eder og høre,
at Helligen kunne Jærtegen gøre.
Ingen Prælat kunde det saa gøre
eller Provincial af Sortebrødre,
Ikke Lektor Povel i Helsingør
eller Hr. Søfren Jakobsen det gør,
og ikke alle Munke med deres Bram,
Guds Ord maa alt gange fram.

Paa samme Maade forholder det sig maaske ogsaa med de Linier i Begyndelsen (A 3, 11--16), hvis Fortolkning har voldet Svend Grundtvig Besvær, og som han ved fejlagtig Forstaaelse af Verbet »lide« mener, skal udtrykke Smedens Stilling til de Forlystelser, der finder Sted ved Kildemarkederne. I *T.* (S. 11) siger Haandværkeren kort og godt: jeg har næppe fortjent til Tæringen (ved mit Ophold i Grimmental), saa jeg kan sige, jeg har vel rejst« (das mich dunckt, ich sey wol ym G. gewest), og dertil føjes Slutningen: »men gennem megen Modgang naar man Guds Rige« — et Skriftcitater, som O. Clemen sætter i Parenthes og erklærer for en oprindelig Randglosse (der altsaa ved Trykningen er, galt, indkommet i Teksten). Den kan imidlertid ogsaa godt forstaaes som en selvironisk Udtalelse af Haandværkeren i Anl. af hans fejlslagne Forhaabninger om den gode Fortjeneste. *P. S.* forstaaer det aabenbart paa sidste Maade; men i hvert Fald er Meningen nu ved Sammenligningen med *T.* klar: Smeden tager sig sin Smule »Lidelse« let¹⁾.

De Udvidelser, *P. S.* bringer, hænger sammen med hans Lokalisering — den anden Hovedforskel fra *T.* Denne Lokaliseringen af Digtet maa indrømmes at være gjort fortræffeligt,

¹⁾ Heise har forstaaet Stedet rigtigt i Kh. Saml. 3. R. III. 187.

set fra et literært Standpunkt. Selv om den nærmeste Sammenhæng paa nogle Steder brydes lidt, har Digtet derved vundet det højst illuderende »Troværdighedspræg« og har selvfølgelig kunnet paaregne langt større Virkning af Polemiken. Allerede det, at *P. S.* straks giver de optrædende Personer Navne, bidrager til Hjemligheds- og Virkelighedspræget. *T.* holder baade »Forfatteren« navnløs (»en Haandværksmand«) og ligesaa Bonden, Præsten og Munken; heller ikke nævner han Stedet, hvor Samtalen foregaar, og Kroværtten forekommer kun i Piecen paa det Sted, hvor Munken kaster Kappen. Skønt hans Rolle nu i *P. S.* ogsaa i Virkeligheden er lig Nul, bidrager han dog ikke lidet til straks at fastslaa det ægte nørrejyske Præg, og der kan vel næppe være Tvivl om, at Las Foged i Skive er en velmeriteret historisk Person. Hensynet til ham har endog givet Oversætteren Mod paa at forbedre Forbilledet. *T.* begynder nemlig med en kort historisk Redegørelse fra Fortælleren: »Det er almindelig bekendt, at efter Midfaste holdes der Messe i Frankfurt. Da Messen var forbi, drog jeg hjemad og kom til en Landsby. Dér gik jeg ind i et Værtshus og drak en lille Kande Vin. Dér sad en Prædiker-Munk og en Præst og spillede Tavl med hinanden (det er Præsternes og Munkenes Studium og deres Bibellæsning!). Da jeg sad og hvilede mig, saa kom ogsaa en Bonde ind. Jeg bød ham at drikke, men Bonden vilde ikke; han sagde, han drak kun Vand, til han atter kom hjem — han var paa Pilgrimsfærd«. — Saa begynder Samtalen straks om Grimmental, uden at Haandværkeren bemærker noget om et formodet Kendskab til Bonden.

Det danske Digt, hvor Forf. ikke formelt identificerer sig med Smeden, har derimod først draget Slutningsversene fra *T.* frem som en Fortale, derpaa beskriver det Scenen i Kroen i Skive og lader Smeden rette sine velvalgte Ord til den Dannemand Las Foged, der saaledes faar Lejlighed til sine to Repliker, i hvilke han ogsaa afslører sig som en god og from Mand, der lige er kommen fra Kirke. Først

nu kommer Bonden ind og spørger om ret Vej til Karup og maa paa ægte jysk Vis naturligvis straks gøre Rede for sin Hjemstavn.

I det følgende ombyttes stadig, bortset fra Jetzerhistorien¹⁾ og Fortællingen om den Kardinaltitel, Franciskanerobservanterne tilkøbte sig af Pave Leo, de fremmede Navne med Danske, og Omtalen af disse virkelige, samtidige Personer gør jo stor Virkning. Men, som tidligere nævnt, er Fremdragelsen af den tyske Original ikke nogen Kompliment til den danske Forfatters Redelighedssans, ti det kan dog næppe antages, at der virkelig her i Danmark er sket netop det samme, som *T.* omtaler som sket i Tyskland. Skulde f. Eks. Hr. Mourits Poulsen i Karup²⁾ just have baaret sig ad som de i *T.* navnløse »Pfaffen« i Grimmental³⁾?. Ogsaa Konstateringen af Bedraget sker paa samme Maade. *T.* lader Greven af Henneberg sende en Tjener ind i Kirken og paa en Stige opdage Bedrageriet. I *P. S.* besøger Rinds Herredsfoged en lignende Undersøgelse for Landsdommeren. — Naar Navnene her ikke er givet af den meget navnerige *P. S.*, er det selvfølgelig, ligesom siden ved Omtalen af Biskopen af Viborg, fordi han hentyder til almenkendte Personer.

Men selv om man vilde hævde, at en abstrakt Mulighed for Karup-Bedrageriet bestaar, er det ikke tænkeligt, at Historien med Svinehjertet nøjagtig har gentaget sig baade i Schlesien og ved Aalborg. Her føler man ved nøjere Be-

¹⁾ Med H. til den stadig standende Strid om denne se Paulus, Ein Justizmord an 4 Dominikanern, Frf. 1897; R. Steck, Der Berner Jetzerprozess, Zürich 1901 og samme, Die Akten des Jetzerprozesses, Basel 1904. Herefter synes Jetzer at have været en Bedrager, men han maa have haft Medhjælpere, og ganske ren Samvittighed synes de fire Dominikanere ikke at have haft.

²⁾ Om ham se Kh. Saml. 4. R. I. 552 ff.

³⁾ Mariabilledet fra Krarup, der senere fandtes (sammen med et St. Karens Billede derfra) paa Avnsbjerg (jfr. Danske Atlas, IV, S. 496) beskrives ret nøje af Pontoppidan, men der siges aldeles intet om, at det var indrettet til at græde. Det blev af Avnsbjergs Ejer, Grev Rantzau (altsaa mellem 1670 og 85), foræret til en katolsk Herremand

tragtning af Historien, at det for enhver Pris kun gælder for Forf. til *P. S.* at paavirke Læserne og komme den besværlige Indsamler, Hr. Laurits Pedersen, til Livs, ti ved at tillægge ham Historien gaar dens Pointe tabt, og der kommer i Virkeligheden Kludder i Sammenhængen.

I *T.* er Historien selv og dens Forbindelse med det foregaaende logisk. Bonden ønsker Forklaring paa, hvorledes et Valfartssted som »den skønne Marie« i Regensburg kan udøve saa stor Tiltrækning, og Haandværkeren besvarer det ved en »Lignelse« (Analogi), der skal godtgøre, at der gives sympatiske Trolddomsmidler, som kan have underlignende Følger. »Wer weyss, was jeder man kan«, tilføjer han betænksomt. »Lignelsen« gaar da ud paa, at en Jøde fra Schlesien for nogen Tid siden søgte at faa fat paa en dødsdømt Forbryders Hjerter hos Bødlen, men denne gav ham et Svinehjerter, og da det blev nedgravet, trak det straks — naturligvis paa Grund af den magiske Kunst, der var øvet med det — ved Sympati en Mængde Svin til Stedet, hvor det var nedgravet. Altsaa kan ogsaa Præsterne ved Valfartskirkerne have gjort Brug af slige magiske Midler, der virkelig eksistere. Virkningen i Schlesien konstaterer altsaa, selv om Jøden er blevet narret, fortræffelig Sympati-Magiens Kraft. — Overførelsen af Historien paa den aalborgske Antoniter (jfr. C. 4 f.) forringer nu naturligvis ikke i og for sig den Forklaring, der skal gives paa Tilstømning til et helligt Sted (her Ry), men den passer alligevel ikke, netop fordi Hr. Laurits Pedersen ikke kan antages at være blevet narret. I hans Interesse som Svineindsamler og Vogter af sine Tønnessvin maatte det netop være at faa et Svinehjerter. Den danske Bearbejder røber saaledes den laante Histories Usandhed (i Danmark) ved at medtage dens Begyndelse!

Paa den anden Side brydes ogsaa Sammenhængen i *P. S.* noget ved det indsatte originale Stykke om den bispavede Franciskaner Vincents, som føjes til Redegørelsen for Observanternes umaadelige Rigdom trods deres foregivne

Fattigdom (G. 3). Det gælder aabenbart ogsaa her Bearbejderen om at stille en kendt Mand af den forhadte Orden i Gabestokken, selv om han kun i ringe Grad kan blive en bevisende Analogi til den Kardinal, der er nævnt forud. Medens det nemlig baade er et godt Vidnesbyrd om Observanternes Fattigdomshykleri, naar de kan betale 80,000 Gyl- den, for at faa Pave Leo til at udnævne én af deres til Kardinal, og der tillige er god praktisk Mening i deres Anvendelse af den vældige Sum, da Ordenens Interesse i høj Grad fremmes derved, saa kan Hr. Vincents ikke be- vise, hvad han skulde efter Sammenhængen. Selv om Læ- serne ikke vidste den virkelige Grund, hvorfor han var blevet Biskop¹⁾, vilde de tænksomme blandt dem forstaa, at hans Vielse ikke godtgjorde den overflødige Rigdom hos »de bar- fodede af den hl. Hobs Observants« i Danmark, ti Udgif- terne maatte jo falde dem til Byrde, der var interesseret i Vielsen, men det var der ingen særlig Grund til at antage om Brødrene.

Det turde vel ogsaa betvivles, om Digtet har vundet i Klarhed ved den »Lokalisering«, P. S. foretager paa Pag. H. 1 f., hvor Bonden spørger Smeden, hvad der bliver af den Masse Oste, som Tiggermunkene indsamle. I T. (S. 27) svarer Haandværkeren kort og godt: »Det vil jeg sige dig, de sælger dem i Tøndevis«, hvortil Bonden svarer: »Bi, jeg skal nok sælge mine Oste selv!« P. S. vil derimod

¹⁾ Om Vincents Kampe se Heises Art. i Biogr. Lex. IX 94 f. og den anførte Literatur. Muligvis er han viet til Bisp af Gardar af H. til de Planer, der i 1514 var oppe om ny Forbindelse med Grønland. Men selv om dette ikke er Tilfældet, er Vielsen til- strækkelig begrundet dels ved hans nære Forhold til Kongefa- miliens kvindelige Medlemmer, dels ved den Brug, man dengang gjorde af de grønlandske Bisper som Viebisper under Bispeløser eller hos *electi*, der manglede Konfirmationen. V. K. har bl. andet virket som saadan i Fyn, Roskilde Stift, Upsala og Aabo Stifter. I begge Fald maatte Interessen og Udgiften være hos andre end Fransiskaner-Observanterne. — Noget andet er, om V. Kampes Person iøvrigt frembød Grund til offentlig Afbankning; hans Op- træden med betroede Midler synes næppe at have været dadelfri.

gærne indarbejde sin originale Historie om Graabrødrene i Randers, der havde faaet saa meget slagtet Kød indsamlet, at de maatte kaste 200 Faarekroppe, der raadnede, i Fjorden. Det er muligt, at han har dette, som han siger, fra Øjenvidner, men han indfletter i hvert Fald Fortællingen kluntet. Peder Smid siger først: »Af Ostene ved jeg en føje Ting | hvorledes de dermed gaa omkring. | Jeg vil dog sige det, jeg ved | og hvad i Sandingen er sket«. Saa kommer Randershistorien, der afsluttes med: »jeg ved ikke, om de fare med Ostene saa« (!). Af Hensyn til Faarehistorien svarer altsaa *P. S.* paa det fremsatte Spørgsmaal: »de lader dem vel sagtens raadne« og Bonden erklærer saa: »Bi, saa beholder jeg dem heller selv«. Pointen — Beviset for Munkenes Pengegraadighed: at de tigger, for at kunne handle og atter lægge mere til Side — gaar saaledes tabt.

Fortællingen om den nys afdøde rige Mand (G. 4^v), der testamenterer Kirker og Klostre saa meget Gods, men ikke tænker paa de fattige, skønt der er haardeste Elendighed i hans nærmeste Omgivelser, er jo af den Art, at en Lokalisering med Lethed og med Sandhed kunde finde Sted. Den Slags Mennesker gives der jo overalt. Der synes i alt Fald ogsaa at være tænkt paa en bestemt dansk Person¹⁾, saameget mere som *P. S.* ikke følger *T.* helt her. Originalen virker nemlig langt stærkere ved, at den fattige, der forglemmes, er Testators Broder. Naar *P. S.* da erstatter denne med en almindelig Lazarus-Skildring, maa det vel være af Hensyn til, at den rige, han tænker paa, ikke kunde beskyldes for en saa udpræget Hjerteløshed.

Endnu maa anføres en sikkert opdigtet »Lokalisering«, der er et Vidnesbyrd om Bearbejderens Jagen efter at vække Uvilje mod Klosterfolk. *T.* (S. 25) har set et Tiggerkloster,

¹⁾ Muligvis Provst Henrik Ollusen paa Mors. Ganske vist ligger hans Død ret langt tilbage (1502), men den langvarige Strid om Gavebrevet kunde forklare, at Tilfældet stadig stod levende c. 1530 (jfr. Ny kh. Saml. V. 760). Meget sikker forekommer dog denne Mulighed mig unægtelig ikke.

hvor en enkelt Stues Udsmykning havde kostet 400 Gylden. *P. S.* (G. 2^v) har naturligvis ogsaa set den — noget senere formentlig; ti dengang var der anvendt omtrent 1000 Gylden paa den!

Blandt de Udvidelser af Teksten, der derimod ubestridt maa regnes for heldige, staar den brede Lokalisering F. 4^v, hvor de berømte Linier forekomme:

Hvor man kommer i Randers eller Ribe
i Viborg, Aars, Olborg eller Nibe,
og spør: hvis er den store Gaard osv. osv.

Ligeledes bliver *P. S.* betydelig mere fyldig, hvor han taler om Præsternes Prædiken om de hellige Steder og Helgeners Hjælp (J. 3 f.). Her er *T.* ganske kort og taler abstrakt, medens *P. S.* giver os den morsomme Opregning af »Nødhjælpernes« forskellige Bestillinger, paa en Maade, der minder om Opregningen i Schweizerpræsten Utz Ecksteins »Concilium«¹⁾, og han tilføjer en fortræffelig malende Gen-givelse af en Skærsildsprædikens Indhold.

En Række andre Smaaændringer har Lokaliseringen medført, som jeg dog ikke skal opholde mig ved. Eksempelvis nævner jeg kun, at Hensynet til danske Forhold har bevirket, at Øl træder i Stedet, hvor Originalen omtaler Vin — én Undtagelse fraregnet, hvor *P. S.* trænger til et Rim paa Ost og derfor griber til Most (J. 4^v). Munken vil i *T.* arbejde som Bjergmand i Joachimstal, i *P. S.* giver han sig foreløbig af Hensyn til de danske Forhold i Lav med Fiskeri (i den danske Tekst kaster han uden videre Kuttet, Tyskeren bytter betænksomt sin med en Kittel hos Værten, der derved dukker frem med en kort Replik). Vigtigere er det derimod, at de tyske Forhold bevirker, at *T.* ved Omtalen af Fasten kan lægge Vægt paa, at de gejstliges fine Fiske-retter er Fraadseri, og kan opfordre Bonden, hvis han ikke har Raad til at købe Fisk for 20—30 Pfenning, til at købe

¹⁾ Se J. Paludan i Kh. S. 4. R. III, 708 f.

et Pund Kød eller to, som det billigere, uden Betænkelighed. *P. S.* optager den første Udtalelse, med den Tilføjelse for Atzers Vedkommende, at han »ikke har Raad til at have Sild paa sin Disk«, hvad der lyder noget utroligt; men den sidste lader han fornuftigvis ganske falde (F. 2^v). — Originalens Opfordring til »de fromme Fyrster og Rigsstæder« om at drive Tiggermunkene ud, er i *P. S.* naturligt henvendt til de »Adelige, Købstadmænd og Bønder« (G. 2^v).

Blandt de Enkelt-Steder, hvor Oversættelsen ikke ganske rammer Originalens Tanke, kan, bortset fra et Par Smaating ved Jetzerhistorien, og den tidligere omtalte Henvisning til Eberlin v. Günzburgs sidste »Bundtsgenoss« om Tienden¹⁾, nævnes F. 3^v, der kalder Ofret til Præsterne »en stor Uret«, medens *T.* blot fremhæver, at man ikke er det skyldig. Derimod er det maaske en tilsigtet Rettelse for at blotte Præsternes Uvidenhed, naar *P. S.* (D. 4^v) lader Hr. Jens svare paa Peder Smids Forsikring om, at Skærsilden ikke findes i »hellige Skrift«, med en Henvisning til »Tantalus« (Tondalus) og Arnt Bussmand. I *T.* (S. 20) staar »in keyner bewerten schrift«, og dertil kan Præsten ud fra sit Standpunkt vel regne »Tondalus«²⁾, saa han ikke ved sin Replik begaar en ligefrem grov Fejl.

Paa et Par Punkter, hvor man kunde have ventet. at Originalen vilde have hjulpet os til den danske Teksts For-

1) Ikke blot »de sidste Profeter« er ganske uklart, men Tilføjelsen: »og Skriften Vidnesbyrd klarligen bær | altsammen hvorledes derom ere« forvirrer ydermere, da det udtrykkelig er sagt i det foregaaende, at der intet staar i N. T. om Tiende. *T.* har kun Henvisningen til Eberlins Büchlein »do werdt ihr wol die meynung finden, wie yhme ist«.

2) »Tantalus« har der vel næppe staaet i den oprindelige danske Gengivelse, ti Tondalus var ogsaa vel kendt her i Norden. En svensk middelalderlig Oversættelse af den irske Ridders Henrykelse og »Aabenbarelse« leverede Jøns Budde i Naadendal (se Jøns Buddes Bok, utg. af O. F. Hultman, Helsingfors 1895 [Skrifter utg. af Sv. Litteratursällskapet i Finland XXXI]). Jfr. iøvrigt: Goedeke, Grundriss zur Gesch. d. deutschen Dichtung I². Dresden 1894. S. 44, 373.

klaring, sker det ikke; saaledes har *T.* intet, der svarer til den nysanførte Arnt Bussmand, der nævnes ved Omtalen af Skærsilden. — I Jetzerfortællingen udmaler *P. S.* (Pag. C. 1), hvorledes Dominikanerne holde Kirkefest i Anledning af, at Skrædderen har faaet Saarmærkerne: »De kimedede og gjorde rede tilforn | de stunge en Ringelsvans udaf det Taarn«. Glosen er ukendt, men kan næppe betyde en Stav med Bjælder (Kalkars Ordbog III, 602²) da Beskrivelsen her er alvorlig ment, formodentlig drejer det sig om en broget (ringet) Kirkefane. *T.* kan intet oplyse, da de anførte Linier er en Tilsætning i *P. S.* — Ligeledes er Peder Smids Replik (D. 3^v), paa Præstens Trusel om at klage over ham til Bispem, en Udvidelse af *T.*'s koncise: »Ich mags wol leiden«. *T.* har da intet, der svarer til »den hvide Hr. Jøss« hos *P. S.* At der hermed skulde være Tale om Jesus¹), synes mig ganske urimeligt. Man maa sikkert tænke paa en Datids Præmonstratenser (eventuelt Karmeliter, Cistercienser), der har kirkelig Jurisdiktion i de Egne, det danske Digt henlægges til. — Præstens følgende Replik, der har forekommet de danske Fortolkere saa betydningsfuld med Hensyn til Digtets Tidsbestemmelse, fordi den nævner et bestemt Aaremaal²):

»Skulde jeg sige Sandingen, som jeg véd,
det havde over tolv Aar vel sket«

er derimod en nøje Overførelse fra *T.* Men de 12 Aar har intet med et Kæremaal over luth. Kætteri at gøre. De refererer sig tydelig til Smedens Opfordring til Præsten om at sige Sandheden med Hensyn til Præstestandens virkelige Formaal. Herom (og om det faktiske Præstelivs Skavanker) siger Præsten, at han i mere end 12 Aar har vidst Besked,

¹) Helvegs Opfattelse (under Henvisning til den gamle Betegnelse »den hvide Krist«) i Ny kh. Saml. VI, 411 f., som Heise mærkelig nok slutter sig til (jfr. ogsaa Kh. Saml. 3. R III, 196 Anm.).

²) Heise mener endnu i Kh. Saml. 3. R. III, 196, at der hentydes hermed til Peder Smids Kætteri, som var Præsten bekendt, og som han allerede for 12 Aar siden burde have »kæret over«.

og Haandværkeren kan derfor straks føje til: »Rigtig . . . det er altsaa sandt, hvad jeg har hørt fra Barnsben, at naar én bliver Præst, maa han sværge Bispen en Ed, at han skal lyve: male Djævelen sort, Himlen snæver« [for at faa Folk til at ofre]¹⁾. Selvfølgelig har 12 Aars Angivelsen nu ingen Betydning for Tidsbestemmelsen af det danske Digt — men heller ikke for Originalen, da den kun oplyser os om Præstens fingerede Ordinationstid.

Tilbage staar saa de to Punkter, hvor *P. S.* i teologisk Henseende har foretaget Ændringer af sit Forlag. Og denne ene skyldes maaske kun Ubehjælpsomhed eller Forglemmelse. Det drejer sig om Helligdagenses Højtideligholdelse ved Arbejdshvile. I *T.* er Standpunktet klart: de mange Festdage er jo kun indført, for at bringe de gejstlige Indtægt til Køkkenet. Nu vil snart en Del blive nedlagt, og iøvrigt er det tilladeligt at foretage nødvendigt Arbejde paa dem. Men klart og stærkt fremhæves: »den Sondag do versöhn dich mit got, den solt du heiligen«. Denne sidste, positive Belæring har *P. S.* strøget (E. 4^v). Jeg kan dog næppe tro, den danske Bearbejder i Spørgsmaalet Søndags-helg i Virkeligheden indtager et andet Standpunkt end den tyske Forfatter. (Iøvrigt maa det overhovedet siges, at hans Gengivelser af *T.*'s fortræffelige evangeliske Belæringer ingenlunde hører til det bedste i Oversættelsen. Navnlig her føles, hvor Rimeriet kan ødelægge Originalens Klarhed, Kraft og til Tider Varme). — Men som sagt, som Teksten lyder, betragter *P. S.* Søndagen som de andre hellige Dage.

Vigtigere er derimod den anden Afvigelse, der gøres med klar Bevidsthed og Tydelighed. I Stykket om Sakramenterne hedder det hos *T.* (S. 29): »es seyn nur drey«, og da Bonden forbavset spørger om de syv, svarer Haandværkeren atter: »Ja, yr ist nit mer«. Da der saa spørges: »hvilke er de tre«, svares: »Dye tauff, dye Buss, das sa-

¹⁾ Ganske i Lighed med, hvad der i Slutningen siges, at Bispen under Band har forbudt at sige Bønderne Sandhed (her om Ægteskab og »Gejstlighed«) jfr. *T.* S. 33, *P. S.* Pag. K. 3^v.

crament des altars«. — Men ligesaa klart hævder *P. S.* (J. 1) Totallet: der er »med Rette ikke uden to«, »flere end to er ikke til«; »det er Daab, forstaar mig nu | og Guds Legeme; da ere de to«.

Vi kan ikke opholde os her ved selve Lærespørgsmaalet. I Tyskland vedblev man længe at vakle mellem de to Opfattelser, fordi man paa den ene Side fastholdt, at Boden (Skriftemaalet) havde en bestemt gudsat »Skikkelse«, hvor Absolutionen som et virkeligt Guds Ord til os gav en faktisk guddommelig Naadegave, men paa den anden Side maatte navnlig Manglen af det ydre Tegn i »Boden« adskille den fra Daab og Nadvere, hvis Indstiftelse af Kristus ogsaa havde anderledes klar Skriftgrund¹⁾.

I Danmark synes der, trods denne Vaklen i Tyskland, tidlig at have været Enighed i Forstaaelsen. I hvert Fald optræder de samlede »Prædikanter« paa Herredagen i København 1530 endrægtig og med stor Afgjorthed med deres Lære om kun to Sakramenter, og allerede tidligere maa denne Opfattelse vel være fastslaaet i de to Brændpunkter Viborg og Malmø — i alt Fald i det første²⁾, eftersom Præ-

¹⁾ I det berømte Skrift om »det babylon. Fangenskab« 1520, hvor Luther kritiserer Romerkirkens Lære om 7 Sakramenter, fastholdes de 3, idet dog Bodens Særstilling betones, ligesom Luther allerede 1519 havde kaldt Daab og Nadvere »fürnemliche Sakramenten«. I sine Loci 1521 hævder saa Melancthon Totallet, men 1530 i Augsburgerbekendelsen optager han atter Boden blandt Sakramenterne og forsvarer det i Apologien. Sagligt, om end ikke formelt, er vel Stillingen den samme i Augsburgerbekendelsens ene Forlag, Schwabacher-Artiklerne (1529), der fremkom under Luthers Medarbejde, skønt Luther i sine to Katekismer kun fastholdt Daab og Nadver. I alt Fald fastslog Melancthon kun, hvad der i Praksis var godkendt. Anseelsen af Luthers Schmalkalder-Artikler (1537) har vel bidraget i stort Omfang til at sikre den siden almindelige Lærereform; Melancthon gik i 1551 i *Confessio Saxonica* over til Totallet igen. Men Usikkerheden paa dette Lærepunkt har saaledes været betydelig.

²⁾ Aage Sparres 7 Klageartikler (Dsk. Mag. III, 236 f.) nævner dem ikke, men P. Laureussens Malmøbog (Rørdams Udg. Fol. 30) viser dog, at Malmø-Skolen var ganske enig heri.

laternes Klageartikler 1530 »mod Mester Hans Tavsens og nogle andre Prædikanter, Luthers Disciple« fremhæver denne deres Lære i skarp Form (jfr. Art. 9: »De ere aleneste to Sakramenter, Daab og Guds Legeme, alle de andre ere Menneskenes løgnagtige Digt«¹). Nogen bestemt Vejledning til at fastslaa Tidspunktet for den danske Bearbejdelse af »Ein Gespräch«, kan dog ikke siges at fremgaa af den anførte Forskel. Dog bør det maaske betones, at *P. S.* ikke har den klare Sakramentdefinition, som Svaret paa Prælaternes Klageartiklers 9. Punkt giver. Man faar nu det Indtryk, at *P. S.* ikke ganske slaar sig til Taals med *T.*'s Definition (»Das heyst eyn sacrament, wo dye gotlich verheysung ewyger seligkeyt bey ist«), men Ordene er just ikke afgjort klare:

»Sakramente hedder fordi saa,
 hvor guddommelig Skikkelse i Evighed
 til vor Sjæls Salighed
 er hos denne Skikkelse ret«.

Hvis det sidste »Skikkelse« i Modsætning til det første skal betegnes »det udvendige Tegn«, er vi paa Vejen mod den københavnske Definition, men klart er den i hvert Fald ikke til Stede. Dette Punkt kunde da maaske tyde paa, at Oversættelsen er sket inden Herredagen 1530, der gav de danske Prædikanter deres dogmatiske Enhedspræg.

I Sammenhæng med dette dogmatiske Punkt, der maaske indeholder en vis Tidsbestemmelse, kan nævnes et andet, der tidligere har været betragtet som tidsbestemmende²) for *P. S.*, men som man nu ikke kan bygge paa, da det viser sig at være en blot Oversættelse. Jeg sigter til Peder Smids Udtalelse (B. 2^v): »Ingen er Lutherisk udi vor By, | vi have

¹) Se H. F. Rørdams Udg. af »Malmøberetningen« Kbh. 1889, S. 36; Prædikanternes Forsvar for Artiklen S. 46: kun disse to er indstiftet af Kristus selv og har »udvendige Tegn«. Jfr. De kbhns. Artikler (Art. 18) S. 24.

²) J. Paludan: Kh. Saml. 4. R III, 718.

et Christeligt Levned af ny«. (*T.*: »Neyn, nit Lutherisch sunder Christisch«).

Det fremgaar af det udviklede, at enkelte af de Punkter, der tidligere fremdroges for at bestemme Tiden for *P. S.*'s Affattelse, ikke har nogen Værd. Alligevel kan man vel blive staaende ved det Resultat, som særlig Dr. Heise kom til, at det danske Digt er fremkommet c. 1530. Hele Situationen med de navngivne Mænd tyder paa den Tid, og Omtalen K. 3^v af Viborgbispnen som residerende paa Hald Slot er stadig et fast Punkt. Heise¹⁾ viser, at Biskop Jørgen Friis først fra Nov. 1529 slog sig ned dér. Af Hensyn til Hr. Jens's Omtale af, at Bispnen under Band har forbudt Præsten at sige Sandheden, antager Dr. Heise dog nærmest, at Affattelsestiden er noget senere (c. 1532), da dette formentlig skulde staa i Forbindelse med nyvedtagne Bispestatuter²⁾. Som før antydet, er denne Opfattelse af Bandforbudet usandsynlig; *T.* har den samme Passus, ganske vist uden udtrykkelig Nævnelse af Band (»ist mir auch verbotten, das ich den bawern nit sol die warheit sagen«), og sigter sikkert til Ordinationseden. Desuden vilde vi saa komme i Kalamitet med, at *P. S.* ikke omtaler de da faktisk foretagne Munkeudjagelser. Her er nemlig ogsaa et Punkt, der virkelig maa antages at turde gælde som tidsbestemmende. Hvis man var begyndt at udjage Klosterfolk, da *P. S.* oversattes, var der en glimrende Lejlighed til at forsvare det skete, men *P. S.* indskrænker sig til at opfordre til at »drive dem bort og lægge dem øde« (G. 2^v), og omtaler iøvrigt Tiggermunkene som værende i fuld Virksomhed med deres forhadte Terminering.

Det forekommer mig rimeligt, da der ikke er indarbejdet mindste Hentydning til de vigtige Begivenheder i København i Juli 1530, som jo ogsaa bragte Tidens satiriske Begavelser saa godt nyt Stof i de indkaldte fremmede Dok-

¹⁾ Kh. Saml. 3. R. III, 197 ff.

²⁾ Jfr. S. 200—1.

torer, og navnlig da, som før fremhævet, Sakramentlæren hos *P. S.* ikke bærer Præg af Prædikanternes klare Definition, at antage, at *P. S.* er blevet til forinden. I saa Fald er altsaa den mulige Tid stærkt begrænset (Nov. 1529—Juli 1530). Saavidt jeg kan skønne, er der intet i Digtet, der tyder derimod, medens Omtalen af Tiggermunkenes rolige Besiddelse af deres jyske Klostre bekræfter den.

Nu er det jo givet, at hele den fortræffelige Lokalisering i *P. S.* tilstrækkelig tydelig viser, at Oversætteren har hjemme eller er nøje kendt med nørrejydske Forhold, og Heises Formodning om, at han særlig maa have hjemme i Viborg Stift eller Salling, er meget sandsynlig¹⁾. Men, man kunde vel ogsaa med en vis Ret sige, naar Forholdet med *P. S.* er, som det nu viser sig at være, at der, for at bruge et mildt Udtryk, hørte en god Portion Dristighed til for at optræde med Digtets Lokalisering af tyske Historier under kendte danske Navne netop i selve de angivne Steders Nærhed. Det er muligt, det ikke har generet Forfatteren, der jo ogsaa klogelig har holdt sig dækket bag sin Straa-
mand, og vore Kilder er jo for sparsomme til, at nogen Efterretning om en Protest mod det er kommet til os. Men jeg kunde dog af Hensyn dertil fristes til at mene, at Oversættelsen er publiceret i det østlige Danmark, hvor man lettere vilde kunde tro de fortalte Historier, og da, som de andre, mindre Digte, vi har, i København under Herredagen²⁾. Dog maa jeg tilføje straks, at vi i det mindste er i det heldige Tilfælde at kunne hævde, at Hans Tavsens ikke kan have med dette at gøre, ti, selv om der blot havde været Rygter derom, vilde hans Fjender nok have vidst at

1) Heise antager Peder Thomesen fra Salling som Forfatter; J. Paludan har peget paa Reformatoren i Horsens, Peder Borgsmed, der jo baade er Nørrejyde og hedder Peder Smed, og om hvem det vides, at han digtede. Om andre Formodninger se Kh. Saml. 4. R. III, 719.

2) Den ældste nu kendte Udgave er fra Hamburg 1559, trykt af den unge Johann Wickradt. Den er beskrevet af J. Paludan i Universitet-Jubilæets danske Samfunds Blandinger II, 1890, S. 4 ff.

drage dem frem i deres Angreb paa ham, som vi jo er saa heldige at have — om ikke før, saa 1533.

Tidligere har man tvistedes om, hvor megen Vægt der kunde lægges paa, at Digtets Forfatter et Par Steder betegner sig som Lægmand. Da dette nu ogsaa findes i Originalen, er der ingen Grund til længere at tale herom. En studeret Mand er han sikkert i hvert Fald. Derimod kunde man opkaste det Spørgsmaal: hvor har han faaet fat paa Originalen; men en Besvarelse herpaa er jeg ikke i Stand til at give; Mulighederne er for mangfoldige. Kun saa meget kan siges, at en Undersøgelse af Universitetsmatriklen fra Erfurt¹⁾ viser, at ingen danske Studenter har opholdt sig dér i de Aar, der kan være Tale om. Ad den Vej vil vi altsaa ikke kunne forstyrre •Peder Smids« Anonymitet, men han er maaske ogsaa nu bedst tjent med, at den vedbliver at dække ham.

¹⁾ Matriklen er udgivet af Weissenborn i Akten der Erfurter Universität, I—III, Halle 1881—99 (Geschichtsquellen der Prov. Sachsen VIII). Overhovedet var Universitetet i Erfurt dengang ganske i Forfald.

En Tragedie fra Pietismens Tid.

Af Kn. Heibergs Samlinger ved H. F. R.

I nærværende Tidsskrift (5. R. I, 749 ff.) har Hr. Pastor A. Jantzen meddelt en Udsigt over den ulykkelige Præst Peter Christian Pipers Levnedsløb¹). Hvem der har læst dette Stykke, vil det uden Tvivl interessere at stifte Bekjendtskab med den Fortsættelse af Tragedien, som efterfølgende Blade indeholde. Den viser ikke blot, at man i ældre Tid betragtede Sindssygdом langt mere som en Brøde end som en Ulykke, men den giver os tillige et vist Indblik indenfor de daværende separatistiske og herrnhutiske Kredse, som P. C. Pipers to nedenfor omtalte Brødre tilhørte, et Indblik, der just ikke er smigrende for dem.

Ved Aaret 1731 flyttede den afsatte, til Tider sindsforvirrede Præst P. C. Piper fra Udbynedre til Kjøbenhavn, hvor han en Tid lang færdedes i pietistiske Kredse og nød godt af fornemme københavnske Pietisters Protektion, der dog sikkert mere skyldtes Hensyn til hans Hustru, Johanne Pipers f. Kellermann, end til ham selv. Det venskabelige Forhold fik imidlertid en brat Afslutning.

Den 31. Jan. 1734 kom det nemlig til et voldsomt, haandgribeligt Sammenstød mellem Piper og den separatistiske Kapellan ved Trinitatis Kirke, Hr. Peder N. Holst, der formodentlig har været oprørt over Beskyldninger, Piper har fremført mod de ham tidligere venligsindede Pietister. Senere forefaldt der flere ligesaa voldsomme Scener mellem

¹) Hr. Jantzen har senere gjort opmærksom paa, at P. C. Piper ikke, som angivet, er født 1689 men 1692.

P. C. Piper og hans to Brødre, Separatisten Jens Peter og Herrnhuteren Dines, der efter vort Begreb paa en højst utilbørlig Maade ved haarde legemlige Tugtelsler søgte at bringe den i sit Hjem indespærrede, sindsforvirrede Mand til Fornuft. I den Anledning var det, at denne 1. Marts 1734 tilskrev Provst Morten Reenberg det i K. S. 4. R. II, 318 ff. meddelte besønderlige Brev, der efterfulgtes af følgende Klage til den kongl. Kommission, der var nedsat i Anledning af de pietistiske Stridigheder:

Deris Excellence, Høi Edle og Velbaarne Hr: Johan Ludvig von Holstein, Geheime Raad, Ridder, Cammer Herre og Stift-befalnings Mand udi Siælands Stift.

Høi Edle og Velbaarne, og Høi Ærværdige Herrer Commissarier udi den stiftede Kongl: Høirespective Commission. Høibiudende Herrer.

Som mig er bleven vitterligt og bekientgiort, at de Høie Committerede i den Kongelige Commission skal forhøre de Klager, som forvolder spliid, uenighed og forargelse i Religionen og Kirken, og som fra de saa kaldede Pietister skulle komme, Saa for at redde Guds ære, lette paa vor Naadigste Konges byrde, forskaffe rolighed i Kirken, befrie de Herrer Commissarier for videre møie og incommoditet, og endelig for at frelse min Samvittighed, beder Jeg allerydmygst, at de Herrer Commissarier ville lade mig kalde for sig i Commissionen, da de skal faa ædrue og sande Ord at høre, og ei Ord af en gal Mand, som jeg løgnagtig beskyldes for og meget ugudeligt tracteris for; men af en sund og redelig Mand, der ei har bygged paa sand, men paa en klippe, disse ting angaaende, og hvor udi de saa kaldede Pietister og selv-giorde Helgene her i Byen grovelig vildfarer.

1) Berøver en deel af de bekjendte Pietister den Værdige Hellig Aand, som af Evighed har været et Lys, nu NB. en Glands, sin guddommelige Værdighed, den de dog med deris Ran i evighed aldrig kand berøve ham.

2) Separerer de sig fra vores Kirke og Kirke-Regiment, gjør en egen Menighed indbyrdes, og pro auctoritate setter over samme Menighed egne udvalde Forstandere.

3) Om Alterens Sacrament ere de af andre tanker end vor Evangeliske Lutherske rene Kirke; Ja en deel deris tanker der om ere absurde, dievelske og bespottelige.

4) En vis complot, som holder sig helligere end de andre, trolig for de haver giort aaben Beichte for en Tydsk Timmermand, som tilforn haver været Catholisk, nu siges at være Missionær i Grønland¹⁾, haver svoret under Christi fane huer andre huldskab og troskab, med liiv og blod etc.

5) Holder de sig selv for store Helgene, ja var det end en ussel Tieniste-Quinde eller Soldater-kone, som de kand have overtalt, faaet fangen efter deris willie, lært at blive smuk eenfoldig og NB. sladdre lidt, og vise nogle udvortes Grimacer og miner, item at tro, hvad Aanden NB. siger. Men andre baade berømmelige og rene Lærere og Guds Mænd, item Guds sande Børn, som Herren kiender for sine, og som ei vil samtykke i deris dievle- og Pharisæiske lærdom og grillenfængerie, holder de for Dievels børn, maa ei neune Jesu Naun, og kand ei med tilliid neune Gud deris Fader etc.

6) Ere en deel af det slags folk løgnagtige, ukierlige, stolte, bagtalere, Egteskabs-Dievle, Volds- og Rans-Mænd, ja grove Brodermyrdere, og en hooragtig, vantroe Slegt, der vil have tegn etc.

7) Prædiker baade Mænd og Quinder i deris forsamlinger grove og absurde ting, og veed mesterlig imod Guds Ord at dømme og fordømme andre.

Saa en huer døbt Christen maa vel bede Gud bevare sig fra at komme iblant dette slags Pak og Pietistiske Kram og blive befried fra deris hellighed og fuldkommenhed i Ondskab.

Dette, som er saa kortelig forfatted, skal jeg fuldstedigere i Commissionen og omstendeligere forklare, og klar-

¹⁾ D. e. den bekjendte Christian David.

ligen bevise, naar jeg bliver kaldet, og det paaeskes, som tiener til skyldigst efterretning af

Kiøbenhavn
den 2 Martii 1734.

Deris Excellences og samtlige
Høie Herrer Commissariers
ydmygste og ærbødigste Tienere
Peter Christian Piper.

Formodentlig har denne Klage i Forbindelse med Brevet til Provst Reenberg bragt Bægeret til at flyde over; thi ikke mange Dage derefter udgik der (12. Marts 1734) kgl. Befaling til Kjøbenhavns Magistrat om at tage P. C. Piper i Forvaring »i et Kammer for sig selv«. Hans Familie skulde underholde ham¹). Fra Arresten indgav han følgende Andragende til Kongen:

Stormegtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Herre og Konge.

Eftersom jeg fattige, for verden over alle maade ulyksalige og ilde medhandlede Præst, i følge af Deris Kongl: Mts: Befalning |: som mig er sagt, mens endnu ikke har seet eller hørt læst for mig :| er bleven bragt udi Stadens Arrest-huus, Slutteriet kaldet, løverdagen den 13de Mart: sidst, Saa maa jeg fornuftelig slutte, at nogle forhen haardelig maa have klaged over mig, og for een eller anden ting vrangelig beskyldt mig |: som er mig endnu gandske uvilkaarligt :| førend deris Kongl: Mt: er bleven bevæget slig Kongl: Ordre over mig at lade udstede, og den har underskreven. Mens, Allernaadigste Konge, jeg beder og betler i allerdybeste underdanighed, efter Guds eget hellige Ord og Bud: Skik mig fattige ret, hielp mig elendige og arme til rette, red mig ringe og fattige, og frii mig fra de ugudeliges haand, Psalm: 82, v: 3: 4. Skal jeg lengere saa indesluttet, plages og ilde medhandles, koster det miit liv, og jeg af kuld, som jeg ei kand taale, inden kort tiid maa crepere og omkomme; Og huorledis kand det forsuares

¹) Sjæl. Tegnelse.

for den Allerhøieste og retferdigste, vor Gud og Dommere, at ombringe, hemmelig eller aabenbare, en uskyldig, uforhørt og udømt Mand?

Bevar derfor, o Naadige Konge, for mig en good Samvittighed, og beviis mig den Naade og Ret at lade mig stille paa frii food, og efter Lands lov og Ret allernaadigst blive tracterid, og mig tilladt paa lovlig maade at bevise miin uskyldighed og den imod mig forøvede uhørlige medfart i saa langsommelig tiid. Miin Gud skal igien velsigne Kongen og hans Riger, bønføre ham paa hans nøds- og døds-dag. Derom troligen og uafsladelig skal anholde

Den 21 Mart: Deris Kongl: Mts: tro forbedere og
1734. allerunderdan: fangne Tienere
Peter Christian Piper.

Da denne Henvendelse til Kongen ikke bragte nogen Frugt, gjorde P. C. Piper et andet Forsøg paa at rense sig ved at lade optage nogle Notarialvidnesbyrd angaaende den grove Behandling, han under sin Sygdom havde været udsat for. Herom foreligger følgende:

Kongl: Maits: Notarius Publicus,
Ædle Sgr: Rasmus Æreboe.

Nu ere nesten 8te uger forløbne, siden jeg blev indbragt i Stadens Arrest-Huus; men som ingen citation eller Saggivelse siden den tiid er mig given, som dog efter Loven strax burde paafølge efter gjorde Arrest, Og spargement gaar, at det for deris Kongl: Mt: skal være berettet, at Jeg skulde være fra Forstanden, og af des aarsag efter Kongl: Ordre bleven i Slutteriet indsat, da for at bevise allerunderdanigst, at jeg hverken er eller har været, loved være Gud, fra Forstanden, men paa en voldsom, usømmelig og uchristelig maade medhandled i mit eget logement hos Bageren Sgr: Peter Petersen Beckman, boende paa Vandkonsten, fra den 21de Januar: anno 1734 til den 13de Mart: nest efter, som gjorde mig som et ufuldkommen Menniske baade urolig og utaalmodig, Saa er høiligst foraarsaged ydmygst

at begiere, at Hr: Notarius Publicus paa sit embedes veigne for betaling ville forføie sig til efterskrevne, nemlig til Bageren Peter Petersen Beckman, til Vel Ærværdige Hr: Kiesbye, Sogne Prest til Store Wartous Menighed, til Monsr: Fenninger, som præceptorerer hos Madame Walter, alle paa Vandkonsten boende, til Christen Adamsen Smit, boende paa hiørnet af Snaregaden og Naboeløs i den øverste étage, til Monsr: Scheffer logerende paa Christianshaun hos Bageren Claus Sivers boende ved Amager-Port, til Monsr: Hoffman, Skoleholdere for den Skole i Ny-Børs og logerende hos en Smid naunlig Mester Geert paa hiørnet af Adelgaden ved Sorte Christians Have, at requirere af dem deris sandferdige edelige Vidne, saa viit en huer med en good Samvittighed kand være bevidst om mig. Disse deris edelige Vidnesbyrd ville Hr: Notarius Publicus samle, i et Notarial-instrument forfatte, og mig med forderligste tilstille. Dernæst lever

Kiøbenh:
den 17 Jul: 1734.

Ædle Herr Notarii Publici
Ærbødigste Tienere
Peter Christian Piper.

Ædle Hr: Notarius Publicus,
Sr: Rasmus Æreboe.

Paa den af Vel-Ærværdige Hr: Peter Christian Piper ved Hr: Notarius Publicus insinuerede requisition, og den der af til mig overleverede copia, af 17de hujus, suares kortelig:

Hvad sig Hr. Piper er angaaende, i den tiid jeg haver talt med hannem, kand jeg ikke sige, at hand har været fra sin Forstand, men viiselig og forstandig talt: Men der ved erindrer jeg mig og dette, at en dag var jeg til miin Svogers Signr: Peter Petersen Beckmans, og da jeg var der, indkom een af hans Brødre, tillige med Hr: Holst til den Runde Kirke her i Staden, som begge opgik til ermeldte Hr: Piper; Og da de vare indkomne til ham, gik jeg tillige med miin Svoger op ad trappen for at see, huad udfald

det vilde faa med dennem. Men da sagde Hr: Piper til dem, at han ikke skiøttede noget om dem, men ikkun at de vilde blive fra hannem, ja maa skee de nu saaledis vilde handle med hannem, som Hr: Holst handlede med ham den 31de Januar: sidstleden¹⁾; hvor paa Hr: Piper udskieldte sin Broder og Hr: Holst for Pietister og andre dermed, som boede i huset, Mr: Bastholm²⁾ og hans kieriste, Mr: Støfring og andre flere, som jeg ei kiender. Der paa greb hans Broder ham an med hug og slag, og med gevalt sloog ham paa sengen. Der paa indløb miin Svoger ved samme tumult til dem, og tog hans Broder fra ham, at han ikke saaledis maatte handle med ham. Da suarede han (o: Broderen) miin Svoger, at han ikke havde derudi at bestille, men viiste ham døren. Der paa suarede miin Svoger ham, at det skulde være langt fra, at han skulde udvise ham, thi huset hørte ham til. Ellers har beneunte Piper vel nogle gange for mig berettet, at han ilde var medhandled med hug og slag af hans Brødre, og var derover gandske øm paa sine skuldre og arme. Af slig medhandling kunde vel en Mand blive forbit tred i sit sind og vel urolig, hvorover de vilde gjøre ham gal. Jeg har nogle gange bedet hans Brødre, at de ikke saaledis skulde handle med hannem; saa sagde een af hans Brødre: Jo vist. Saa suarede jeg, at det ikke var smukt eller sømmeligt, og at Manden vel saaledis maatte blive urolig. Nogen tiid derefter sendte miin Suoger bud efter mig og bad at vilde gaa til Hr: Politie Mester for bemeldte miin Suoger, og berette ham, at Hr: Piper havde været urolig; hvor paa jeg bekom til giensvar af Hr: Politie Mester, at han ikke kunde befatte sig der med. Men af hvad raison Hr: Piper var bleven urolig, maa miin Suoger bedst vide, som jeg og vel tror, han giver skriftlig fra sig tilkiende.

Her til kand jeg ikke mere suare, end meldt er, som

¹⁾ Se K. S. 4. R. II, 318—9.

²⁾ Mon ikke den i Danske Saml. IV, 76 omtalte A. Bastholm?

jeg med Eed kand bekræfte, saa sandt hielpe mig Gud og Hans hellige Ord. Forbliver i det øvrige

Kiøb. den 20 Jul: Ædle Hr: Notarius Publicus
1734. Hans tjenistferdigste Tienere
C. A. Smit.

Tienstlig Giensuar.

Paa den requisition, som Hr: Notarius Publicus paa Peter Christian Pipers weigne udi copia overleverte mig den nestafvigte 17de Jul: 1734, er mit sandferdige vidne, for saa viit jeg mig nu kand erindre, som følger:

Nestafvigte Mikkelsdag flyttede Hr: Pipers Kiæriste ind til mig efter accordt imellem os, og han selv ved hidkomst fra Jylland i lige maade; hvor Hr: Piper saa vel som Hustrue førte et meget ærligt og gudfrygtigt liv og levnet.

Den 30 Jan: reiste jeg her fra Staden til Jægerspriis, og var borte til den 3 Febr., da mine huusfolk ved miin hiemkomst fortalte mig uventelige ting, hvorledis Hr: Piper og Hr: Holst, Capellan til den Runde Kirke, Søndagen under Høimesse skulde have været i Slagerie sammen, hvorover en stoor forsamling af folk uden for mit huus tilstyrtede; Hr: Holst skulde have forsterked sig med de andre hos mig logerende Personer, som, i hvor vel Hr: Piper efter den første Samling havde tillukt døren imellem sig og dem, ikke dessmindre søgte med gevalt at komme ind, Og da Hr: Piper fornam, at de endnu stormede og brød paa døren og vilde ind til hannem, søgte han til vinduet til dagen; og efter min Pige Karens beretning havde hun kommet op paa salen i den tumult, og faaed Hr: Piper ved det ene been, som sad i vinduet med det ene been og meeste parten af Kroppen ud af Gaden, siuntet hun han var resolvert at springe ud af Vinduet; det han siden dog saaledis forklarede, at han ikke havde villet springe ud, men alleniste for den mengde af folk, som stood uden for paa Gaden og vare nogle sneese Personer, tilkiendegive, at hannem skedde gevalt inden fore. Da jeg nu var hiemkommen, viiste Hr: Piper mig sin venstre Arm, som ungefær et Kor-

teer lang imellem Skulderbladet og Albuen var meget ilde medhandlet og saa sort som kul; huem der havde tilføjed hannem slig hug og slag veed jeg ikke, men han berettede, at det var hannem tilføied i berørte uenighed. Da var Hr: Piper allerede under bevogetelse. Trende tiimer efter miin hjemkomst kom hans Broder Dines til mig, og begierte, at jeg skriftlig vilde meddele hannem miin Attest, at hans Broder Hr: Piper var gal, hvilket jeg negtede. Siden den tiid blev Hr: Piper meesten deel negted huad han begierte af sit eget, nemlig til livs ophold. Iblant andre, var jeg eengang oppe hos Mr: Bastholm, da Hr: Pipers Pige kom, og begierte noget for Hr. Piper igien; huad det justement var, kand jeg ikke egentlig erindre; men dette veed jeg, at Støfring suarede: Nei, nu skal han ikke have sin villie; og som Hr: Piper sligt for ørene kom, at hans Hustrue ikke maatte lade hannem tilkomme noget uden Støfrings tilladelse, tiltog han jo mere og mere i vrede. Huor paa det hendte sig nogen tiid efter, at han ved Natte-tide, klokken imellem Et og to slet, begierede noget The-vand, og Vagten paa hans begiering bankede paa Hr: Pipers Hustrues og Mr: Bastholms dørre, for at faa thee, men fik ingen giensuar. Da blev Hr: Piper meget uroelig og vreed, og slog nogle bouteiller imod Stue-dørens fylding, saa den revnede. I samme Allarm kom jeg op, og bad om fred i mit huus; da sagde Hr: Piper til mig: I mens I er min Vært i huset, da værer saa good og forhielper mig til noget thee af mit eget at leske mig paa. Der paa gik jeg og bankede paa begge deris dørre, raabte og bad, de maatte lukke op, og lade Manden faa huad hans begiering var; men fik heller ingen giensuar, hvilket de om morgenen undskyldte sig for ikke at have hørt, huor vel jeg raabte og slog saa sterk paa deres dørre, at de det kunde høre; hvilket Hr: Pipers Vægtere kan vidne tillige med. Og som jeg ei kunde formaa dem til at lukke op, hvilket Hr: Piper og Vægteren selv stood og hørte paa, blev Hr: Piper langt ivrigere end tilforn, og kastede med friiske bouteiller atter

paa døren, saa at folkene i Nabolauget vaagnede der ved. Da jeg mig nu befrygtede, |: saasom han samme gang havde en slet Vægter hos sig, som Hr: Piper ikkuns lidet agtede :| at han ikke allene, saasom Dørens fylding alt var knekked, maatte slippe ud af den, og kom[me] ind til hans Hustrue, som laa inden Kirke-gang, for at revangire sig paa hende for hendes haardnakkenhed imod ham, Saa gik jeg ned til Mssr: Bygum og Widerøe, begge logerende hos Mr: Bastholm hos mig, og bad dem gaa op med mig for at overtale ham til rolighed til om morgenen. Men som Hr: Piper hørte deris røst, blev han endda langt værre end tilforn, thi han erklærede dem saavel som de andre for hans aabenbare uvenner; der paa raadde Mr: Widerøe mig saa vel som de andre til, at vi saa mandsterke skulde gaa til hannem, at vi kunde binde ham til om morgenen; hvilket vi og gjorde. Mens inden vi fik døren op, som var halv itu slaaen, og af hannem selv med sin lommekniv fra oven igiennem ritzet, sloog han os i møde huad han først i hænde fik, saasom bouteille-skaar, Studssglas, Fyrfade, og paa det sidste sloog han vinduerne i stuen itu; Stood saa med en dragen Kniv os i møde udi haanden, hvilken han dog godvilligen strax efter miin begiering fra sig lagde paa bordet; dog vilde han ikke give sig tilfreds. Der paa bandt vi hans hænder og lagde hannem i sengen; mens inden kort tiid der efter raabte Vægteren allarm, at han havde gjort sig selv løss og vilde ud; vi maatte komme snart, thi han kunde ikke styre hannem. Der paa bandt vi ham anden gang, hvilket han i lige maade fik selv af sig. Men da vi kom 3die gang og vilde tage fat paa hannem, bad han om fred og lovede at ville være stille til dag. Mr: Widerøe troede hannem ikke, og sagde: Baand hielper os ikke til ham; gik saa ned tilig om morgenen paa Holmen, og bekom til laans en Handklove, som de setter paa Fangerne paa Holmen, og begierte af mig ved hans og de andres hielp at legge den paa hannem; hvilket jeg ikke vilde være med at gjøre, førend jeg lod mig derom forhøre

hos miin Hr: Politie Mester ved miin Svoger Chr: Ad: Smit. Politie Mesteren forbød det. Om morgenen kom hans Brødre, lood giøre til rette, huad som var bederved om Natten og toog hannem med gevalt fra hans kammer ned i et andet ved gaarden. Nogen tiid der efter blev Hr: Piper meget meer fortrydelig, fordi hannem blev formeent til liivs ophold, huad han begierte, lukte sin dør til, og vilde ikke lukke vagten ind, satte sig til at skrive en Supplique til Vores Allernaadigste Konge, saa vel som flere skrifter, som han oplæste for mig og andre flere, som passerede forbi hans Vindue; hvorudi han tilkiendegav Pietisternes vildfarelser. Ligeledis oplæste han samme skrifter for hans Brødre; hvorfor, efter mit tykke, de bleve meget fortrydelige, og begierte, Hr: Piper vilde lukke døren op, som han ikke vilde. Der paa brød de alle ind paa hannem med gevalt og sloog fyldingen af døren, saa at, i hvor vel Presten vergede sig, bleve [de] dog Mester af hannem, saa at nogle kom ind ad døren, og andre bag paa hannem ind ad vinduet. Da toge de hannem med gevalt, og lagde hannem paa ryggen i sengen. Hans Broder Dines slog hannem med knytte næver i ansigtet; den anden Broder, som er Spisemester paa Veisenhuset, sloog hannem med den tykke ende paa hans venstre Arm, hvor han havde faaet den forrige skade, med et af mine kosteskafter; hvor paa vegteren sprang ind til dem, sigende: Børn, Børn, saa maa I ikke slaa Manden, og skilte dem ad; hvilket kosteskraft herhos skal følge. Samme tiid trekkede de hannem gandske nøgen ud med gevalt, toog klæderne fra hannem, tillige med de skrevne documenter, som han tilforn havde foreviist, toge alle vinduerne ud af Stuen, forbøde i de første 8 dage ikke i samme kolde tiid at give ham Brende i kakelovnen, og lode slaa bredder for vindues-hullerne. Der efter foreviiste Hr: Piper mig og mange flere, hvorledis han var medhandled. Da var hans Arm endnu saa sort som kul. Alligevel de da alle forbøde, at ingen maatte fly hannem, huad han begierte, saa kunde jeg dog ikke negte hannem til livs-ophold; hvilket hans brødre een

og anden gang betalte, med dette forbud, at saa fremt jeg nu lood ham bekomme mere, betalte han det ikke; dog lod jeg hannem faa noget brød og mad iblant paa hazard, enten jeg fik noget derfor eller ikke. Een af mine Suenne, mig og andre uvidende, laante hannem et par af sine Buxer, paa det han i fornøden tilfælde kunde komme ud af Sengen, i huor vel han ikke fik lov at komme ud af Cammeret. Iblant andet blev mig og andre, hvem som kom til hannem, forbøden at lade hannem faa kniv eller gaffel, saasom han var gal, efter deris sigelse. Imidlertid blev hannem og formeent at faa sit skeg aftagen, og bad han mig da engang om en Ragekniv, hvilken jeg negtede, enddog jeg havde den. Da han nu ikke kunde faa den af mig, overtalte han een af miine Svende at laane ham siin, hvilket han efterkom, og Presten brugte den mig uvidende; men 2 á 3 gange, førend jeg fik det at vide, hver gang især, leverede han kniven og sæben in natura fra sig med største taksigelse til svenden. Men da Jeg det fik at vide, straffede jeg miin Suend der for, i fald han havde begaaet en ulykke dermed; og jeg, som havde forbøden hannem sligt, da han ikke efterkom min ordre, maatte selv staa, i fald det skede tiere, til ansuar; huor paa Svenden svarede: Det havde ingen fare, han var ikke saa gal, som han var udraabt for; dog imod miin villie laante han ham dog kniven igien, som jeg siden fik at vide. Det var imod det sidste, Hr: Piper var hos mig, da dette skedde; men net op den sidste dag han var hos mig, formaaede han hans Kieriste, som aldrig tilforn vilde komme til hannem i al den tiid, han sad i mit huus i arrest | : i hvor tiit han end det forlangede : | om en morgen at komme til ham med deris liden Søn, og de drak thee med huerandre; men det varede ikke 2de timer der efter, saa blev han bragt af mit huus udi Stadens Arrest-huus. Imidlertid er det noget, som gaar over miin forstand, som jeg, som en enfoldig Handverksmand, ikke kand begribe. For det første, fra hans hiemkomst fra Jylland til den tiid jeg var udreist paa landet, kand jeg med Sand-

hed sige, som før er melt, at Hr: Piper og hans Kieriste, saavel som Mr: Bastholm og Kieriste og Støfring, saa og Mr: Widerøe og Mr: Bygum allesammen levede saa eendragtig med huer andre, som om de havde været ægte-vied med hin anden allesammen; men hvad deris striid af begyndelsen haver været, og huor over de ere kommen i Slageri, er mig gandske uvitterligt; Dog kand jeg ikke negte, at han talede meget haardt om nogle Mennisker, som han kaldte Pietister, og sagde, han vilde give deris falskhed tilkiende, thi de havde en Menighed for dem selv, hvoriblant var sat over dem 4re Forstandere; han naungav dennem, men de 3 ere gaaen mig af glemme, den 4de, som efter hans sigelse skulde være den fornemmeste, er mig endnu udi frisk hukommelse, og det var Monsr: Støfring, som han sagde var [af] en Biskop fra Norge uddreven, fordi han i lang tiid havde leved i et ugudeligt levnet med en Egte-Kone der; de andre sagde han og meget om, huilket han noksom selv forklarer, naar han der om bliver tilspurt.

Noget er glemt, som skulde have været indført ovenfore, som er, at nogen tiid efter miin hiemkomst fra landet, kom Hr: Holst, Capellan til Runde Kirke, og Presten Hr: Pipers Broder, naunlig Dines, i miit huus for at besøge Hr: Piper; der paa jeg fulgte dem op til ham, men det stod ikke et halvt Quarter paa, førend Prestens Broder Dines fløi paa ham i sengen, i vrede at slaa hannem. Der jeg det uden fore saae, sprang jeg ind, som Hr: Holst skal være mit vidne til, og talte Dines til med disse ord, at han ikke saa maatte forfare med siin Broder, hvor paa han toog mig i ærmet og vilde kiøre mig ud af døren; Men som jeg satte Modverge, meente efter mine tanker at være eiere af huset, og vilde styre til freds paa begge sider, maatte han da lade sig det befalde. Jeg veed og adskillige Piger, der haver været Hr: Piper tienistagtig i mit huus, som han selv kand forklare.

Dette at være mit sandferdige vidne, saa viit jeg mig

kand erindre, Saa sandt hielpe mig Gud og hans Hellige Ord, bekrefter jeg

Kiøbenh: den 21de
Julij 1734.

Peter Petersen
Beckman.

Det sidste Aktstykke er et Brev, P. C. Piper, efter i 36 Uger at have været interneret i Kjøbenhavns Arresthus, tilskrev sin Broder, Spisemesteren i Waisenhuset, og hvori han paa en meget alvorlig Maade foreholdt ham det formentlig urigtige i hans Adfærd imod ham.

Illumina mentem meam gratiâ Spiritus Sancti
Sanctissime Jesu! Amen.

Elskelige kiære Broder.

Jeg har været ret bedrøvet i miin Aand, haft nedsenkte hænder og bevende knæ, naar jeg har betenkt miin Kones og mine Brøders for Gud ubehagelige, for sande Christne ret forargelige, og for mig arme og skrøbelige Syndere utaalelige omgang og medhandling nu i langvarig tiid, fra den 31. Januar: indtil denne dag. I dag havde jeg nær faaet et Slag og maatte gaa til sengs, da Jeg læste det mig tilsendte aabne brev fra dig, som miin Kones Tieniste-pige leverede, helst da jeg bemerkede i min Siæls Grund og Samvittighed, at du skrev af en ond og løgnagtig Aand. Kiære Broder, hvorledis tør du understaa dig for Guds alvidende Øie, som begrunder hiertets skiulte ting og dybe afgrund, at skrive saa aabenbare løgn, og tillegge mig saa stoor ondskab, som du i denne din skrivelse har fremført? Naar har jeg truet at ville see dit hierte-blod? Er det ikke den gamle løgn, den løgnagtige Evard Schwartzkop, der blev afsat fra sin tjeneste ved correcturen paa Weysenhuset for sin brugte løgn og falskhed med de Otte Saligheders tryk, tilførte dig forrige Aar 1733, førend jeg reiste til Jylland, og jeg drev i ham nestafvigte Kyndelmisse-Aften, da han af dig, efter relation, var sendt til mig at prygle mig i sin Stok og saare mig i miin haand, at blodet randt af mig, som nu er cureret igien, og mig uskyldig imputeris?

Og skal du aldrig kune bevise den paasagn med et eneste sanddru vidne i tiden eller evigheden. Havde jeg været blodgierig, kunde jeg snart haardelig forsyndet mig, da du med dit Anhang saa ukierlig som huerken broderlig eller Christelig beegnede mig i dette aars Januar:, Februar: og Martij Maaneder, som jeg ikke vil neune, fordi jeg veed, din Samvittighed der om bærer vidne og kand erindre dig det. Jeg tilstaaer, at jeg i overilelse engang reev dig lidt hud af fingeren og sloog dig en bouteille til hovedet, hvor af jeg havde mere ont end du, da jeg betenkte mig. Mens der var du selv skyld udi. Du som min Broder skulde ej lagt haand paa mig til det onde, slaget mig og voldelig i mit eget logement tractered mig, thi da havde jeg ej rørt dig med en finger: Gud forlade Os begge for Christi Hellige fortienistes skyld denne og al anden vor forbrydelse! Huorledis kan jeg tænke feil i dette, at du er aarsag i min nærværende ulykke, naar jeg overveier nøie dine gierninger imod mig fra 31 Januar sidst : de forrige ting vil jeg endda forbigaa : disse ord til og om mig, og disse ublue beskyldninger i dette dit brev om mig? Huad grund har du til at skrive, at jeg er fuld af had og bitterhed imod vore kiære og gamle Forældre, mit uskyldige barn, min kone, dig og mine Sødskinde, ja imod alle, som har søgt at ville mig vel af høi og ringere stand? Det er jo saa uforkammed en løgn, som nogen sinde kan optenkes. Jeg vidner for den alvidende Gud, at jeg ikke hader noget menniske paa Jordens Kreds, som den kierlige Gud selv fordrager med saa stoor langmodighed, men tilstaaer, at jeg hader deris onde gierninger, som ere imod Gud og hans Kierligheds lov, enten de skeer af Fader, Moder, Syster eller Broder etc: Nu har jeg været herinde 36 Uger, været siug og senge-liggende under Baskers haand, og udstanden stoor smerte og piine. Har du, min Kone eller nogen af mine besøgt eller med en drik vand husvaled mig? Har I vel betenckt Matth: 25 fra det 31 v: og indtil enden? Haver I ikke negted mig mit eget, og gjort det til intet for menni-

skelig Øvrighed, imod Eders bædre vidende og samvittighed, som Eders Erklæring til Stadens Høi-respective Magistrat udviser klarligen til Eders beskemmelse? Har I søgt for Eders Broders Kiød lægedom, for hans Siæl eller Legeme ret, for hans Ære og Gods beskiermelse, for hans liv, som nu nesten er udslukt af stoor undertrykkelse og mange ulykkers forsamling, nogen husvalelse? Handles der dog med den groveste Misdædere som med mig? Betenck dette Kiære Broder. Hvad er dog mit crimen hvorfor jeg saadant maa lide? Er det hørt før i Christenheden? Er slig omgang bekient iblant Tyrker, Barbarer og Hedninger, hemmelig eller aabenbare at ombringe en uforhørt og udømt Mand? O, Gud af Himmelen see her til, og lad dig det forbarme; O Herre frelss mig og døm min sag imod den uhellige skare og for det menneske, som er beslaget med sviig og ondskab saare! Du skriver, at jeg ej kan fatte tanker om, at du elsker mig, da jeg skal i gierningen dog fornemme, at du elsker og vil elske mig. Kiære Broder, lad det ikke blive ved læbers ord, men viis det i gierningen og i sandhed. Huorledis kan jeg tro, at du elsker mig, siger Dalila til Samson, eftersom dit hierte er ikke med mig. Jeg maa sige: Huorledis kan jeg tro, at du elsker mig, kiære Broder, saa lenge du ikke viiser din tro af dine gierninger ved beviis paa kierlighed? At du sendte diin saa kaldede Skredder til mig, og vilde give mig en rød eller blaa filtes-kiol. Jeg maa spørge dig i din samvittighed for Guds Ansigt, om du ikke veed, at jeg selv har gode Klæder, om jeg maa for dig og miin Kone faa dem, som ere mig anstændige at bære, og som ingen Mand haver dømt mig fra endnu, og jeg ikke endnu, i huor meget en deel mennesker haver ranned og blotted mig, trænger til, at du, som har nok i din egen deel, skulle give mig klæder, og særdelis saadanne, som ikke ere mig anstændige at bære efter den Orden, min Stand er befaled i Loven. Jeg takker for Trøien, som er mig tienlig, og kand tages betaling for i det, I Eder af mit har bemægtiget, som I nu formener

at have bædre ret til end jeg, som Gud har skienked det. De dyrebare Guds Ord, du foreholder mig, ere mig bædre end al Verdens Guld, Pragt og Herlighed.

Vilde du, Kiære Broder, i sand Guds frygt overveie de samme, som du forestiller mig, 1: Joh: 3, v: 10, 11, 12, 15 og andre flere hos samme herlige og kierlige Apostel; Ja og i nestfølgende 4de Cap: v: 20 og 21de fornemmelig; thi det er den ny befalning eller det bud, som vor allerkiæreste Frelser og eneste Midlere og Saliggjørere igien-toog og recommanderede sine før sin Afsked og Himmelfart: Jeg giver en Ny Befalning, siger han, at I skal elske huer andre. Saa er jeg forsikkred, at du snart kom til at practisere Jesu Christi dyrebare lærdom, Luc: 17, v: 14, Og der blev da glæde i Himmelen over en Syndere, som gjorde omvendelse. Jeg, loved være Gud!, har den opliusning af Guds hellige Ord, at har jeg i ord eller gierning fortørned min Broder, saa skal jeg forsone ham paa den maade, jeg ham fortørned haver, og det vil min Gud og give mig Naade til, den jeg ved hans bistand aldrig skal imodstaa; Og uden saadan forsoning og omvendelse kand ei heller ventes eller faaes Synds forladelse i Naadens tiid her paa Jorden. Forsøg nu dette, Kiære Broder, og see saa, om jeg ej forlader dig og alle mine Medbrødre, som saaledis bærer sig an imod mig, ligesom jeg vil, at Gud i Christo og for hans Skyld allene af idel Naade og barmhiertighed skal forlade mig alle mine mange synder, brøst og fejl, især de, som baade du og andre har styrted mig udi ved Eders opførsel imod mig. Jeg har misshandled, og af megen brøst imod min villie er bleven overiled under Eders imod mig øvede haarde og umenniskelige beegnelser, som Gud for Christi skyld forlade eder; hvor udi Gud veed jeg ikke har haft behag, men giort det, som mig er en vederstygelighed, og jeg dagligen ved Guds forarbeidende Naade kiemper og strider imod. I sliig fald er det fornøden, at forargelse skeer, men Vee den, ved huilken den kommer. Du skulde vel formode, at jeg takker dig for det,

du melder i din skrivelse, at du aldrig vil lukke dit hierte eller haand for min efterladte fattige og bedrøvede Hustru |: give Gud det var sandt :| og mit umyndige barn vil du være i en jordisk Faders sted: Men jeg kan ikke hykle, og derfor kand ikke af mit hierte takke dig for det, som Gud har tildeelt mig og ikke dig eller nogen anden, imens jeg lever. Er der nogen, som har skillt os ad eller vil adskille os, førend Gud behager, eller min Kone har gjort det, som mig er sagt for vist, ved en senist memorial til vor aller-naadigste Konge, hvor i hun blant andet skal have begieret, at Kongen for Guds skyld vilde sette hendes Mand enten paa Bremerholm eller Christiansøe, thi kom han ud, var hun ikke sikker paa sit Liv: Saa vil vist og sandelig Guds Dom, Vrede og Straf komme haardere over den og dem, som Os adskiller, end de allerede ere kommen, endskiønt de maaskee ikke ere kiendelige for deris øine, som vandre endnu i mørket og ikke har agted paa Herrens retfærdige domme. De andre ting, du i samme dit brev melder om, agter Jeg ej at besuare; thi du traver i Mørket, dømmer, som du vil og som din Aand siger dig til. Dette er skiult, Kiære Broder, for dine øine, og du dømmer sandelig ligesaa vrang en dom imod Guds Allerehelligste Ord, som du ufornufteligen slutter og betenker, at en gal Mand, som jeg skal være og I holder mig for, skulde kunne begrunde saa dybsindig og herlig en epistel, som denne er, du haver skrevet mig til. Du forstaar nok, hvad jeg mener. Jeg beklager din skiebne, og beder uafsladelig for dig og alle vildfarende og vrang-lærende ledere. Nu Gud forbarme sig over os, og lad Ulven i faare-klæderne blive kiendt, hvor den findes, at Vi, der bærer det herlige naun af Christo og kaldes Christne, maatte kiendes iblant alle hans sande Faar og Efterfølgere, der maa blive hos ham, følge ham, og aldrig skilles fra hans samfund i tiid eller evigheden! Amen.

Jeg helser diin Kone kiærligen, og kand dog ikke takke hende for hendes besøgelse og Christen kierligheds beviisning i mit fængsel og under min langvarige trengsel, som

jeg ellers gierne vilde og havde tilønsked mig. Nu Gud ihukomme Eder alle med sin uendelige Naades Riigdom i Jesu Christo, vor allerkieriste Frelsere! Det ønsker til min død med suk og taarer

Stadens Arresthuus Din ilde-medhandlede fangne Broder
den 20 Nov: 1734. Peter Christian Piper.

Den i P. C. Piper foranstaaende Brev ytrede Frygt for, at man vilde have ham deporteret til Christiansø, var ikke greben ud af Luften; thi snart efter fik Familien ham sendt over til dette Forvisningssted, der for øvrigt paa den Tid spillede en ret mærkelig Rolle i den religiøse Opvækkelses Historie, da Fændriken Henrik Langhorn, der allerede som Kadet i Kjøbenhavn havde tildraget sig megen Opmærksomhed ved sine Gaver som Leder eller Deltager i de gude- lige Forsamlinger her¹⁾, efter sin Forsættelse 1732 til Garnisonen paa Christiansø udfoldede en kraftig Virksomhed i samme Retning blandt den lille Befolkning, Øen rummede²⁾.

Under sit ufrivillige Ophold paa dette afsides Sted synes Piper at være kommen til Ro. Han nævnes i alt Fald oftere i Øens Kirkebog som Fadder, bl. a. 1740, da Langhorns Søn, Rasmus Peter L. blev døbt³⁾, og her endte han ogsaa sine Dage. Han blev begravet 20. Sept. 1749, efter at han paa Dødslejet havde modtaget den h. Nadvere d. 17. s. M., der vel altsaa er hans Dødsdag. Hans Hustru, »Johanne Pipers«, fulgte ikke Manden til hans Forvisningssted, men boede indtil sin Død (1747) hos en Aandsfrænde, Separatisten Andreas Røpke i Kjøbenhavn⁴⁾.

¹⁾ Lundbye, Herrnhutismen i Danmark, S. 33, 40. Zinzendorf betegner ham som »Broder« og indviede ham Natten før sin Afrejse fra Kbhvn. (1. Juli 1731) til en af Førerne for de opvakte.

²⁾ Se hans mærkelige Brev til Præsten Ewalds Svigermoder, Mad. Marie sl. Matthis Wulfs (K. S. 4. R. I. 540 ff. jvf. 5. R. III, 701 Not.). — Han døde 1744.

³⁾ Om denne, der efter et stormfuldt Liv endte 1797 som Præst i Norge, se D. biogr. Lex. X, 66.

⁴⁾ Se foran S. 114 ff. 133. 135 ff.

Smaastykker.

I.

Bygning af Kirker i Danmark i vor Tid.

Ved *T. Løgstrup*.

»Kirken, den er et gammelt Hus —
staar, om end Taarnene falde«.

Der er faldet ikke alene mange Taarne, men ogsaa mange Kirker i vort kære Fædreland. I den sidste Menneskealder er der dog rejst mange flere Kirkebygninger, end de fieste tænker. At der inde i vor store Hovedstad er bygget mange nye Kirker, er jo en glædelig Kendsgerning, som er kendt hele Landet over. Men at der i den sidste Menneskealder er bygget flere Kirker end i noget andet Tidsrum siden Valdemarernes Dage, er en Kendsgerning, som vi her vil belyse ved at give et samlet Overblik over de nye Kirker, som er rejste i Danmark siden 1861, det Aar, da St. Johanneskirken paa Nørrebro indviedes. Vi vælger dette som Udgangspunkt, fordi netop det, at St. Johanneskirken blev rejst, ligesom er blevet en Mærkepæl, et Udgangspunkt for hele den sidste Menneskealders Bevægelse paa dette Omraade¹⁾. Idet vi her nævner alle de nyopførte Kirker, vil vi ikke nøjes med Talangivelser, men anføre selve Navnene. Thi dels fremhæves derved Kendsgerningen tydeligst; dels øger det Interessen selv at kunne finde Danmarks nye Kirker; dels endelig er det lettere at fremsætte

¹⁾ Desuden er der i Aarene nærmest forud egentlig kun at nævne: Anholt 1818, Kristiansø 1821, Omø 1828, Nyord 1846, Hasle (E) 1847 og Hobro (E) 1852.

mulige Rettelser og Tilføjelser. I efterfølgende Oversigt medregner vi ikke Kirker, der som Ribe Domkirke 1905, Sæby Kirke 1906, Nørre Sundby Kirke 1902 og andre har undergaaet gennemgribende Omdannelser baade indvendig og udvendig, heller ikke Kirker, der som f. Eks. Vejle Kirke, Merløse 1895, Vindinge 1875, Ballerup 1886, Ledøje 1892, Bjernede 1892, Allinge 1892 og Skovby Kirke o. s. v. ere blevne helt fornyede Stykke for Stykke, saa at kun lidt af den gamle Kirke er bibeholdt.

Vi indskrænker os til kun at anføre de Kirker, som helt og holdent er nye, Sognekirker, Annexkirker og Filialkirker, hvad enten det er absolut nye Kirker paa Steder, hvor før ingen Kirke har været, eller Erstatningskirker for tidligere Kirker, som er blevne nedrevne. Vi betegner i Oversigten saadanne Erstatningskirker med *E*, Filialkirker med *F* og Valgmenighedskirker med *V*.

I. Sjællands Stift.

A. København.

1. St. Johannes Kirke 1861.	19. Sundby Kirke 1870.
2. St. Andreas Kirke 1901.	20. Nathanaels Kirke 1899.
3. Nazareth Jernkirke 1892.	21. St. Matthæus Kirke 1880.
4. Nazarethkirken (<i>E</i>) 1904.	22. St. Mariæ Kirkesal 1898.
5. Fredens Kirke 1900.	23. Gethsemane Kirke 1894.
6. Helligkors Kirke 1890.	24. Apostelkirken 1901.
7. Bethlehemskirken 1889.	25. Kristkirken 1900 (6. Maj).
8. Brorsonskirken 1901.	26. Jesuskirken 1891.
9. Blaagaards Kirke 1905.	27. St. Lukas Kirke 1897.
10. St. Stefans Kirke 1874.	28. St. Thomas Kirke 1898.
11. Simeonskirken 1902.	29. Mariendals Kirke 1905.
12. Kapernaumskirken 1895.	30. St. Marcus Kirke 1902.
13. St. Pauls Kirke 1877.	31. Classenske Boligers Kirke 1880.
14. Fredens Kirke 1894.	32. Immanuelskirken (<i>V</i>) 1893.
15. St. Jakobs Kirke 1878.	33. Kirken paa Chr. Winthers Vej (nu Lokale f. „Katholsk- Apostolsk Kirke“) 1890.
16. Sions Kirke 1896.	
17. Esajas Kirke 1903.	
18. Frihavns Kirke 1905.	

Endvidere arbejdes der for Tiden paa: Filipskirken (færdig til Indvielse), Eliaskirken (paa Vesterbros Torv), Solbjergskirken (paa Howitzvej) og den nye Mariendalskirke (*E*). Og der paatænkes opført: en ny Simeonskirke, Aldersro Kirke og Tagens Kirke (begge i St. Stefans Sogn), en Kirke til i Zions Sogn, Istedgadens Kirke og en Kirke i Vanløse.

Desuden er opført Bedesale og Kapeller i følgende offentlige Stiftelser:

- 1859. Abel Katrines Stiftelses Kapel.
- 1859. Sygehjemmets Bedesal.
- 1863. Kommnehospitalets Kirke.
- 1864. Kirken i Kvindefængslet paa Kristianshavn.
- 1865. Kirken i Mandfængslet paa Kristianshavn.
- 1876. Emmauskirken i Diakonissestiftelsen.
- 1886. Abel Katrines Stiftelses Kirke.
- 1892. Almindeligt Hospitals Kirke.
- 1895. Fængselskirken i Vestre Fængsel, København.
- 1904. Kirken paa Garnisons Sygehus.
- 1904. De Døvstummes Kirke.

B. Det øvrige Sjælland.

1. Kastrup (*F* til Taarnby, Amager) 1884.
2. Dragør (*F* til Store Magleby, Amager) 1895.
3. Ordrup 1876.
4. Hellerup 1900.
5. Taarbæk 1864.
6. Vedbæk (*F* til Søllerød) 1871.
7. Kamstrup Kirke (*E* Roskilde Landsogn) 1907.
8. Egebæksvang (*F* til Tikjøb) 1897.
9. Humlebæk (*F* til Asminderød) 1868.
10. Nivaa Bedehus (Karlebo, skal erstattes med en Kirke).
11. Rungsted (*F* til Hørsholm) 1907.
12. Skovkirken (*F* til Gjerlev—Draaby) 1897.
13. Hjørlande (*V*) 1899.
14. Frederiksborg Slotskirke (*E*) 1864.
15. Gadevang Kapel (til Nøddebo) 1904.
16. Villingerød (til Esbønderup) 1906.

17. Vinderød (til Kregome. *E*) 1884.
18. Lynæs (*F* til Thorup) 1901.
19. Ubberup (*V*) 1873.
20. Gjørlev (*V*) 1898.
21. Buerup (*F* til Sæby—Hallenslev) 1887.
22. Reersø Kapel (til Kirkehelsinge—Drøsselbjerg) 1904.
23. Holbæk (*E*) 1872.
24. Uggerløse (*E*) 1876.
25. Vallekilde (*V*) 1882.
26. Lumbsaas (*F* til Højby) 1896.
27. St. Hans Kapel i Ringsted 1901, til midlertidig Brug under St. Bendts Kirkes Restaurering (*E*).
28. St. Paulskirken i Korsør (*E*) 1871.
29. Agersø 1872.
30. Hylleholt 1878.
31. Ingelstrup (*F* til Sædder) 1892.
32. Svinø (*F* til Kjøng) 1900.
33. St. Peders Kapel (til Everdrup) 1878.
34. Stensby (*F* til Kallehave) 1891.
35. Klemensker (*E*) 1882.
36. Vestermariæ (*E*) 1885.
37. Rø (*E*) 1888.
38. Gudhjem (*E*) 1893.
39. Østermarie (*E*) 1891.
40. Aaker (*V*). Indviet til Trandbergs Valgmenighed 1872—77; derefter brugt af Sekter og saa atter 1897 indviet til Brug for den nuværende, grundtvigianske Valgmenighed.
41. Rønne (*V*) 1900.

I alt for Sjællands Stift 13 tidligere Kirker erstattede af nye og 62 helt nye Kirker. Desuden paatænkes opført Kirker ved Taastrup Station, i Høsterkjøb (Birkerød Sogn), i Frederiksværk, i Buddinge (Gladsaxe Sogn), ved Løve Station (i Gjerslev Sogn) og i Rønne (*E* for den nuværende Kirke i Rønne). Naar medregnes ogsaa de gennemrestaurerede og derfor nyindviiede Kirker, er der i Biskop Martensens Tid indviet 28 Kirker i Sjællands Stift, i Biskop Fogs Tid 24 og i Biskop Rørdams Tid 38.

Til Sjællands Stift hører jo desuden Færøerne, hvor følgende Kirker ere opførte omtrent indenfor samme Tidsrum:

1. Nolsø (Syd-Strømø) 1863.
2. Kvivig (Nord-Strømø) 1903.
3. Vestmanhavn (Nord-Strømø) 1895.
4. Ejde (Østerø) 1881.
5. Lervig (Østerø) 1906.
6. Viderejde (Norderøerne) 1892.
7. Fuglø (Norderøerne) 1899.
8. Svinø (Norderøerne) 1878.
9. Vaag (Norderøerne) 1866.
10. Kunø (Norderøerne) 1867.
11. Mygledal (Norderøerne) 1859.
12. Husum (Norderøerne) 1862.
13. Midvaag (Vaagø) 1895.
14. Sandevaag (Vaagø) 1863.
15. Sørvaag (Vaagø) 1886.
16. Bø (Vaagø) 1865.
17. Myggenæs (Vaagø) 1877.
18. Skaalevig (Sandø) 1891.
19. Husevig (Sandø) 1863.
20. Skopen (Sandø) 1897.
21. Store Dimon (Sandø) 1873 (den mindste Kirke i Kongeriget Danmark, kun 12 Alen lang og 6 Alen bred, opført af Grønsvær og Sten. Paa Øen kun Kirken og en Gaard. Præsten kommer kun 2 Gange aarligt, til de andre Annexkirker ellers 6 Gange aarligt).
22. Kvalby (Suderø) 1859.
23. Tværaa (Suderø) 1856 (ombygges for Tiden).
24. Famien (Suderø) 1875.
25. Porkere (Suderø) 1847.
26. Vaag (Suderø) 1862.
27. Sumbø (Suderø) 1867.

Paa Færøerne findes:

1. Syd-Strømø Præstegæld	4 Kirker
2. Nord-Strømø —	6 —
3. Østerø —	8 —

4. Norderøernes Præstegæld	7 Kirker
5. Vaagø —	5 —
6. Sandø —	6 —
7. Suderø —	6 —
	Ialt . . . 42 Kirker.

II. Fyns Stift.

1. Ansgarkirken i Odense 1902.
2. Odense (*V*) 1886.
3. Ravnebjerg (*F* til Sanderum) 1902.
4. Broholm (*F* til Tommerup) 1907.
5. Kjerteminde (*V*) 1868.
6. Dalby (*V*) 1898.
7. Sønder Næraa (*V*) 1874.
8. Hasmark (*F* til Norup) 1893.
9. Stige (*F* til Lumby) 1886.
10. Bederslev (*E*) 1887.
11. Padesø (*F* til Haarslev) 1881.
12. Langesø Skovkapel (til Vigerslev) 1870.
13. Baagø (tidligere kun et Bedehus) 1861.
14. Aarup (*F* til Skydebjerg—Orte) 1903.
15. Løgismose (*F* til Haarby) 1883.
16. Bjerreby (*E*) 1906.
17. Skarø (til Drejso) 1899.
18. Strynø 1867 (*E*).
19. Dyreborg Kapel (til Horne) 1897.
20. Bøjden Kapel — 1888.
21. Hjulby (*F* til Nyborg) 1883.
22. Taarup (*F* til Frørup) 1883.
23. Ryslinge (*V*) 1866.
24. Vejstrup (*V*) 1875.
25. Lundeborg Bedehus til Oure—Vejstrup 1896.
26. Hou 1873.
27. Ristinge Kapel (til Humble) 1881.
28. Kjædeby Kapel — 1885.
29. Ommel (*F* til Marstal) 1894.

I alt for Fyns Stift 3 ældre Kirker erstattede af nye og 26 nye Kirker. En Kirke tænkes opført i vor Frue Landsogn.

III. Laaland-Falsters Stift.

1. Langø Kapel (til Kappel) 1901.
2. Dannemarre (*E*) 1897.
3. Bandholm 1874.
4. Vanthore (*F* til Nysted) 1906.
5. Gyldenbjerg (*F* til Nr. Vedby—Nr. Alslev) 1889.

I alt 1 ældre Kirke erstattet af en ny og 4 helt nye Kirker. Desuden paatænkes ny Kirker opførte ved Nøbbet (i Horslunde Sogn) og ved Gjedser.

IV. Aalborg Stift.

1. Vor Frelzers Kirke (Aalborg) 1902.
2. Vor Frue Kirke (*E*) — 1878.
3. Vejgaardenes Kirke — 1904.
4. Vedsted (*F* til Aaby—Biersted) 1899.
5. Gaaser (*F* til V. og Ø.-Hassing) 1903.
6. Hou (*F* til Hals) 1900.
7. Løkken (*F* til Børglum—Furreby) 1898.
8. Vraa (*V*) 1900.
9. Lyngsaa (*F* til Albæk) 1902.
10. Øster Vraa (*F* til Torslev—Lendum) 1901.
11. Agersted (*F* til Voer) 1903.
12. Asaa (*F* til Dronninglund) 1887.
13. Dorf — 1900.
14. Hjallerup — 1900.
15. Rubjerg (*E*) 1904.
16. Frederikshavn (*E*) 1892.
17. Hulsig (*F* til Skagen) 1894.
18. Aalbæk (*F* til Raabjerg) 1897.
19. Sørig (*F* til Tværsted) 1900.
20. Jerup (*F* til Elling) 1889.
21. Bangsbostrand (*F* til Flade—Gjærum) 1902.
22. Østerby (Hals Sogn paa Læsø) 1867.
23. Langeslund (*F* til Broust) 1883.
24. Vorupør I 1878 (til Hunborg—Jannerup) 1878.
25. Vorupør II 1902 (*E* for do.) 1902.
26. Klitmøller (*F* til V. og Ø.-Vandet) 1872.

27. Klitkirken (*F* til Hjardemaal) 1895.

28. Stenbjerg (*F* til Nørhaa) 1895.

29. Nykøbing, Mors (*E*) 1891.

Ialt 5 Kirker erstattede af nye og 24 helt nye Kirker. Desuden bygges der for Tiden paa Vodskov Kirke (*F* til Horsens-Hammer) og paa en Kirke i Fjerritslev (Kollerup Sogn), og der paatænkes opført en Kirke ved Hirtshals (i Horne Sogn), et Kapel i Agerø (Karby Sogn paa Mors), Kirker i Klarup (Taarns Sogn), i Sindal Stationsby (Sindal Sogn), Melholt (Dronninglund Sogn), Koldmose (i Tranum Sogn), Klemmen ved Badskær (i Hørby Sogn) og Grønheden (i Volstrup Sogn), et Kapel paa Thyborøn, en Kirke ved Rønnebjerg (Vrejlev Sogn) og en Kirke i V. Brønderslev.

V. Viborg Stift.

1. Viborg Domkirke (*E*) 1876.
2. Brandstrup (*F* til Vindum) 1870.
3. Grensten (*E* til Øster-Velling—Helstrup 1885).
4. Taarup Kapel (til Langaa—Vinge) 1905.
5. Skive (*E*) 1898.
6. Sparkjær (til Taarup—Kvols) 1905.
7. Igl sø (*F* til Vridsted—Fly) 1895.
8. Sørup Kapel (til Buderup—Gravlev) 1906.
9. Støvring (*V*) 1905.
10. Hurup (*F* til Als) 1899.
11. Hadsund (*F* til Skelund—Visborg) 1898.
12. Terndrup (*F* til Skibsted—Lyngby) 1901.
13. Løgstør (*E*) 1893.

Ialt 4 ældre Kirker erstattede af nye og 9 helt nye Kirker. Under Opførelse er Aalestrup Kirke (*F* til Østerbølle) og der bygges paa en Kirke ved Støvring Station (Erstatning for Buderup). Kirker paatænkes opførte i Svingelbjerg (*F* til Vesterbølle), i Ranum (Bjørnsholm Sogn) og ved Gudumholm Station (til Gudum-Lillevorde).

VI. Aarhus Stift.

1. St. Pauls Kirke (Aarhus) 1887.
2. St. Johannes Kirke (Aarhus) 1905.

3. Aarhus (*V*) 1886.
4. Odder (*V*) 1886.
5. Berring (*V*) 1874.
6. Holme (*E*) 1882.
7. Storning (*E*) 1890.
8. Galten (*E*) 1884.
9. Serritslev (Annex til Vær, *E* for Nebel) 1878.
10. Silkeborg 1877.
11. Voel (*F* til Linaa) 1876.
12. Brande (*F* til Them) 1900.
13. Gludsted (*F* til Ejstrup) 1892.
14. St. Peders Kirke i Randers 1902.
15. Vorup (Annex til St. Peder) 1876.
16. Mellerup (*V*) 1890.
17. Handrup (*F* til Æbeltoft—Draaby) 1902.
18. Vrinders (*E* for Rolse, Annex til Knebel) 1907.
19. Assentoft (*E* for Essenbæk, Annex til Virring) 1869.
20. Karlby (til Mygind—Skjærring) 1902.
21. Hørup (*E*, Annex til Levring) 1877.
22. Engesvang 1897.
23. Ørby Kapel (til Tranebjerg) 1904.

Ialt 6 gamle Kirker erstattede af nye og 17 helt nye Kirker. Kirker paatænkes opførte i Kleis (Raarup Sogn), i Ry (Dover) og en mod Vest i Vinderslev Sogn.

VII. Ribe Stift.

1. Obbekjær 1885.
2. Houborg (*F* til Lindknud) 1896.
3. Holsted (*E*, Annex til Brørup) 1886.
4. Stenderup (*F* til Føvling) 1902.
5. Folding (*E*, Annex til Malt) 1898.
6. Verst (*E*) 1896.
7. Askov (*V*) 1900.
8. Vejen (*E*) 1896.
9. Jordrup (*E*, Annex til Lejrskov) 1884.
10. Grene (*E*, Annex til Grindsted) 1891.
11. Bejsnap (*F* til Ølgod—Strelluf) 1892.

12. Lønne (*E*, Annex til Henne) 1904.
13. Børsmose Kapel (Aal Sogn) 1902.
14. Oksby (Annex til Ho; *E* for Danmarks sidste Kirke med Straatat) 1891.
15. Mosevraa (*F* til Ho—Oksby) 1891.
16. Esbjerg 1887.
17. Fjølstervang (*F* til Vorgod) 1898.
18. Herborg (*F* til Nr. Vium) 1899.
19. Ulfkjær (*F* til Ulfborg—Raasted) 1900.
20. Tvis (*E*, Annex til Nr. Felding) 1884.
21. Haurvig Kapel (Holmslands Klit) 1869.
22. Lyngsvig Kapel — — 1869.
23. Lemvig (*V*) 1883.
24. Bøvling (*V*) 1875.
25. Holstebro (*V*) 1884.
26. Hogager (*F* til Borbjerg) 1899.
27. Feldborg (*F* til Hjerm) 1904.
28. Struer 1891.
29. Vinderup (*F* til Sal—Ejsing) 1906.
30. Trandum (*F* til Sevel) 1891.
31. Over-Feldborg Kapel (*F* til Haderup) 1890.
32. Grove 1893.
33. Simmelkjær 1894.
34. Hodsager (*E*, Annex til Aulum) 1903.
35. Vildbjerg (*E*) 1905.
36. Tiphede (*F* til Timring) 1901.
37. Sunds (*E*) 1897.
38. Ildskov (*F* til Sunds) 1898.
39. Ikast (*E*) 1907.
40. Isenvad (*F* til Ikast) 1893.
41. Herning (*E*) 1889.
42. Kjøljkær (*F* til Rind) 1891.
43. Sønder Karstoft (*F* til Skarrild) 1902.
44. Skibbild (*F* til Arnborg) 1897.
45. Bording (*E*) 1897.
46. Kristianshede (*F* til Bording) 1894.
47. Erritsø (*E*, Annex til Michaelis i Fredericia) 1899.
48. Nørre Bjert (*F* til Eltang—Sdr. Vilstrup) 1889.

49. Aagaard (*V*, Starup Sogn) 1887.
50. Uldum (*E*) 1883.
51. Skærlund (*F* til Brande) 1896.
52. Filskov (*F* til Sønder Omme) 1877.
53. Blaaahøj — — — 1877.
54. Balle (*V*) 1885.

Ialt 17 ældre Kirker erstattede med nye og 37 helt nye Kirker. Færdige til Indvielse er: Vor Frelsers Kirke i Vejle, Bredballe (*F* til Hornstrup), Trolldhede (i Nr. Vium Sogn, *F* til Sønder Felding) og Ildhede (i Sdr. Felding, *F* til Hoven). Desuden opføres en ny Kirke i Holstebro (*E*), og der er bevilget Tilskud til Kirker i Stenderup (*F* til Ansager), Findrup (*F* til Dejbjerg-Hanning) i Hanning Sogn og Ildved Kapel (Hvejssel Sogn). Endvidere paatænkes Kirker opførte ved Bramminge Station (*F* til Bramminge), Vester Grindsted (Grindsted Sogn), Almstok (i den nordøstlige Del af Vorbasse Sogn), Vesterhede (i Heinsvig Sogn), ved Skovlund (i Ansager Sogn), en Kirke i den østlige Del af Henne Sogn, en ny Kirke til i Esbjerg, en ny Kirke i Tarm (Egvad Sogn), Ahle Kirke (i Vorgod Sogn), Videbæk (i Herborg Sogn), en Kirke i den nordlige Del af Nørre Omme Sogn, en Kirke i den østlige Del af Brejning Sogn, en ny Kirke i Lemvig, en Erstatningskirke i Nøvling (Annex til Vildbjerg), en Kirke i den nordlige Del af Ikast Sogn, Tanderupkjær og Haunstrup Kirker i Snejbjerg Sogns sydlige og vestlige Del, en Kirke i Vonge (i Øster-Nykirke Sogn), en Kirke i den vestlige Del af Ringgive Sogn og en Kirke i den nordlige Del af Give Sogn. Hvor er det dog ikke et betegnende Træk at føje til Hedens Opdyrkning ved Agerbrug, Skovplantning, Mosekultur og Jernbaneanlæg, at i Ribe Stift er der allerede bygget 37 nye Kirker, og der skal bygges 30 til, 67 i alt i godt 50 Aar, mere end 1 om Aaret i Gennemsnit! Og af de for Tiden projekterede 71 Kirker i hele Danmark skal omtrent Halvdelen (30) bygges i Ribe Stift.

Samle vi nu det Hele i et Overblik, faar vi:

Stift	Erstatning for ældre Kirker	Helt nye Kirker	Ialt	Projekterede Kirker	Totalsum
Sjælland { København	1	32	33	10	43
{ Det øvrige Stift	12	30	42	6	48
Fyen	3	26	29	1	30
Laaland-Falster	1	4	5	2	7
Aalborg	5	24	29	13	42
Viborg	4	9	13	5	18
Aarhus	6	17	23	4	27
Ribe	17	37	54	30	84
Ialt	49	179	228	71	299

For Tiden findes i Danmark:

Stift	Pastorater	Sognekirker	Valg- menigheds- kirker	Ialt
Sjælland	306	477	7	484
Fyen	154	227	6	233
Laaland-Falster	65	102	0	102
Aalborg	114	222	1	223
Viborg	99	221	1	222
Aarhus	191	341	4	345
Ribe	168	279	6	285
Tilsammen	1097	1869	25	1894

Af disse 1894 Kirker er altsaa 228 nye o: godt og vel hver 8de Kirke i Danmark er bygget, siden St. Johannes Kirken paa Nørrebro blev indviet 1861, et smukt Vidnesbyrd om, hvor meget der i den sidste Menneskealder er gjort for Danmarks Kirker.

Den 26. August 1907.

Om Kingos Salmedigtning.

Foredrag ved det kirkehistoriske Selskabs Møde i Østrup 12. Maj 1907.

Af Otto Kalkar.

Efter en kortere Udsigt over Kingos Levned og den danske Salmedigtning Historie før hans Tid fortsatte Tale-
ren omtrent saaledes:

Den første Frugt af Kingos Syssel med Salmedigtningen kom for Lyset 1674 i hans »Aandelige Siunge-Koors Første Part, indeholdende XIV Gudelige Morgen- og Aften-Sange, tillige med de VII Kong Davids Poenitendse-Psalmer, Sangviis forfattede«. Tankegangen i de 14 Morgensange er til Dels den samme. Den opgaaende Sol minder om Guds Naades Lys, idet den tillige indskærper Kravet om at aflægge Mørkets Gærninger; men Tanken udføres med en rig Mangfoldighed i Udtryk og i vekslende Form. En sammentrængt Prøve giver Morgensukket »Op min Sjæl, thi Sol er oppe«. I Aftensangene taler den synkende Sol om Livets Nedgang i Døden: »Den klare Sol gaar ned, det kvælder mer og mer, hver Arbejdsmand er træt og sig om Hvile ser, en Dag jeg nærmer er ved Døden end som før«. Men Kingo har ikke ene villet lade Naturens Gang tale til den kristne, men ogsaa lægge ham Ordene paa Læberne. I Fortalen siger han selv, at han har villet give: »Sukke ikke alene for sig selv, men ogsaa for Guds Kirkes Fremgang«. De nævnte Sange ere derfor i høj Grad Bønner i Digtform, Morgensangene Tak for at være bevaret til den frembrydende Dag og Bøn om Hjælp til dens Gærning: »thi forgæves skal jeg svede og arbejde uden Frugt, om

din Aand er ej til rede, og din Hjælp er udelukt«. Aftensangene takke for at kunne lægge sig til Hvile i Fred, og bede om Beskærmelse under Søvn og indtil Døden. Kingos Styrke i Anvendelsen af Lysets og Mørkets Vexel paa Menneskelivet er oftere erkendt. »K. kan lignedes ved et Menneske, der staar paa den frie Mark og ser Solen gennemløbe sin majestætiske Bane fra dens Opgang til dens Nedgang« (P. Madsen). Naar det er sagt, at Solen endog bliver Kingo et Billede paa Frelseren, saa kan vi henvise til Ønsket: »at Jesus vild' oprinde over mig som Sol og Skjold«. En anden Udtalelse om disse Sange lyder: »de røbe en ganske ejendommelig Evne til at lade Solopgangens Friskhed og Solnedgangens Vemod kaste Skær og Stemning over Bønnen, der sænker sig lige saa dybt i Syndsbevidsthed, som den hæver sig højt i Naadeglæde« (J. Paludan). Enkelte Linjer ere næsten blevne bevingede Ord, som: »Jeg var tilfreds med mine Kaar og stoled' paa mit Fadervor«. — At Kingo tog Bodssalmerne fra det gl. Test. med, fattes let, naar man mindes hele Kirkens og særlig Luthers Forkærlighed for disse med deres dybe Syndsbekendelse og indtrængende Bøn om Naade. Den Dag i Dag findes jo Oversættelser af dem i vore Kirkesalmebøger. Arøbo overgaar mulig Kingo i nøje og enfoldig Tilslutning til den oprindelige Salmetekst; men Kingos Gengivelse af denne savner ikke Skønhed.

Som Biskop i Fyn udgav Kingo 1681 anden Del af sit Sjungekor. Denne Samling er ligesom den første nærmest Udtryk for den enkelte Kristens Stemning og sjælelige Liv, men ikke med den bestemte, til Ugedagene knyttede Ordning. En Del af de første Salmer ere Syndsbekendelse med stærke Udtalelser af Syndens Tryk: »Vaager jeg, da er jeg fuld af Bekymrings Kræft og Kvide, ingen Glæde kan jeg vide, aatte jeg end Verdens Guld«. Den tyngende Byrde synes at drive til Fortvivlelse: »Skal jeg da fortvivle brat, skal jeg Troens Anker slippe«; men saa bryder Frelseshaabet frem: »Gud er end ved Bøn at vinde, Jesus lever

og endnu, Aandens Kraft er end at finde for din sorgned-sænket Hu«. Haabet støttes til Frelseren, hans Lidelse og Død: »Tornekronen stak jo Dig, for at mine Syndetorne skulde ved din Pine forne, før de fanger Rod i mig«. Ogsaa findes her flere af Kingos mest bekendte Salmer: Far Verden, far vel — Sorrig og Glæde de vandre tilhobe — Aldrig er jeg uden Vaade (et af de saakaldte Hjærtetik). Ligeledes findes her Bordbønner i Digtforn, Sang for rej-sende, for søfarende. Endelig en Salme, der bestemtere er knyttet til en kirkelig Handling, Nadversalmen: »O Jesu paa din Alterfod med Hjærtens Tro, med Bøn og Bod jeg knæler for Guds søde Lam, som bær al Verdens Synd og Skam«. Det er med god Føje udtalt om Sjungekorets anden Del, at den »i poetisk Ynde næppe naar den første Samling, men i Alvor og Dybde snarere staar over end under den« (J. Paludan). Et Vidnesbyrd om, hvilken Indgang disse Samlinger have fundet, have vi deri, at de ikke alene ere optrykte mange Gange, men tillige mere eller mindre fuld-stændig ere oversatte paa Svensk, Islandsk, Tysk og Latin¹⁾.

Et Par Aar senere overdros det Kingo at samle en ny Kirkesalmebog. Omtrent 30 Aar efter Reformationens Indførelse havde en saadan (Hans Thomesens) faaet kongelig Bekræftelse til almindelig Brug i Kirkerne, men da der efterhaanden fremkom flere danske Salmer, bleve disse optagne

¹⁾ Blandt de Salmer, der trøstede de ulykkelige Svenskere, der efter Nederlaget ved Pultava førtes i et mangeaarigt Fangenskab til Sibirien, var ogsaa Kingos Sjungekor. I blandt Mnskr. i det kgl. Bibliothek i Stockholm, gemmes et Haandskrift, paa hvis første Side følgende Antegnelse findes:

•Detta Sjunge-Chor är afskrefwit utj Staden Duffa, belägen 600 Wierst ifrån Kasan, ock är Ryssernas yttersta gränse på den sijdan moth Hedningare, A^o 1710, af E. Millbergh«.

Paa anden Side: •Thomas Kingos Andelige Sjunge-Chors Första och Andra Dheil, Innehållandes 14 Gudelige Morgon- och Af-ton-Sånger. Så och dhe 7 Kon: Davidz Booth Psalmer Sånge-Wijs författade, Tillijka med någre Morgon- och Af-ton-Sucker«.

(Svensk Overs. 208 Oktavsider samt Register).

H. F. R. (efter Kn. Heibergs Optegnelse).

i Udgaver af hin første Salmebog. Derved var det sket, at de samme Salmer oftere fandtes i afvigende Former. Efter Enevældens Indførelse søgte Regeringen at gennemføre større Ensartethed i alt fælles, en Bestræbelse, der vistnok virkede til at nærme de enkelte Landsdele til hverandre. Dette skete ogsaa med Hensyn til Kirketjenesten, saaledes udkom der i den nærmest følgende Tid baade et Ritual, ved hvis Udarbejdelse Kingo var medvirkende, og en Alterbog, der begge ere gyldige endnu. Det laa da nær baade at tænke paa en fælles Salmebog, og at overdrage Arbejdet til Kingo. Allerede 1689 udgav han »Vinterparten« af en saadan, ordnet efter Kirkeaaet, indeholdende Salmer til hver Søn- og Helligdags Evangelium og Epistel. Denne Salmebog blev dog ikke godkendt, idet man ikke uden Grund fandt, at Salmebogen efter denne Maalestok vilde blive alt for stor, og at Kingo havde optaget saa meget af sin egen Digtning, at han derved var bleven nødt til at udskyde Salmer, som gennem flere Slægters Brug vare blevne Menigheden kære. Han havde i den Henseende ikke agtet tilstrækkelig paa en Erfaring, han havde gjort straks efter at være bleven Biskop. Der fandtes nemlig flere Steder i Fyn en daglig kort Kirketjeneste med Salmesang og Op-læsning af Skriftstykker. Her vilde Kingo indføre sine Morgen- og Aftensange, der i og for sig maatte være fortrinlig passende til dette Øjemed; men Præsterne fraraadede det af Frygt for, at Almuen ikke længere vilde komme, »naar de sædvanlige og bekendte Salmer vare afskaffede«. Udarbejdelsen af en almindelig Kirkesalmebog overdroges derefter til forskellige, og 1699 udkom den og fik kongelig Bekræftelse. Ligesom den indeholder mange af Kingos Salmer, bærer den ogsaa hans Navn paa Titelbladet. Den er ligesom »Vinterparten« ordnet efter Kirkeaaet, og her-ved bliver der ret Lejlighed til at se, hvorledes K.s Digtning følger Frelserens Liv lige fra Bebudelsen: »Nu kom her Bud fra Englekor, at Gud vil nederstige«; Fødselen: »Op glædes alle, glædes nu«; Jesus første Vandring til Templet: »Hvor

stor er dog den Glæde, at man med Jesu maa i Herrens Tempel træde«! med Bønnen: »O Jesus! Gid du vilde mit Hjærte danne saa, det baade aarl' og silde dit Tempel være maa«; Daaben: »Mig lyster nu at træde hen ned til Jordans Vand«, — indtil den sidste Vandring til Jerusalem: »Se, hvor nu Jesus træder hen til den Morderstad«, som ender med Ordene: »Du Ærens Konge gak, min Død at undertrykke og hav saa evig Tak«. Særlig dvæler K. ved Frelserens Lidelse. Skriftordet: »der de havde sjunget Lovsangen, ginge de ud til Oljebjærget« (Matt. 26,80), giver ham Indledningen: »Hører til, I høje Himle, hører til I Englekor«, hvori Linjerne: Jesus, o! vor Jesus sjunger, o! en mer end Englesang, tier alle Engletunger, Jesus Røst maa have Gang«, og Opraabet: »Sjung saa om det, Jesus led, om hans Kors, hans Blod og Sved, sjung og tro, saa skal Du stige sjungende i Himmerige«. Vandringen til Getsemane afmales i: »Over Kedron Jesus træder«, med Slutningsverset: »Endelig naar Hjærtet brister, naar min' Øjnes Lys forgaar, naar min Tunge Maalet mister, stryg min Sjæl da med en Taar af din røde Sved og Blod, salve da min Hjerterod, saa skal jeg i Dødsens Vaade finde Salighed og Baade«. Til de sovende Disciple lyder det: »Sover I, hvor kan I sove, o! I Sjælevægtere«. Til Paa-gribelsen hører: »Mørket skjuler Jorderige«, til Peters Fornægtelse: »Ingen Højhed, ingen Ære kan der under Solen være, at den sig forsikret ved«, hvor Trøsten kommer: »Peder faldt og blev oprettet ved din Naades store Arm. O, min Jesus! det har lettet Syndestenen i min Barm — vær med Trøstens Aand til Stede, lær mig kun som han at græde«. Domfældelsen have vi i: »Rettens Spir det alt er brækket«, med Bekendelsen: »Jo min Gud! jeg bør ej dølge, at min Synd foruden Tal jo var med Dig hen at følge ind i Dommens Hus og Sal; mine Synder Dommen skrev, og Dig hen til Døden rev, hvor jeg ser din Dom og Vunder, ser jeg alt mit Segl derunder«, og Frelseshaabet: »Saa din Dom er mig en Baade, og jeg bliver dømt i Naade«. Saa staa vi

ved Korsfæstelsen. Det har været en Fristelse for samtidige og senere Salmedigtere at udmale Frelserens legemlige Lidelser paa en uskøn og uhyggelig Maade. I en Langfredags-salme i mange Vers har Kingo vel heller ikke helt undgaaet dette Skær, om end mange af hans Vers ere af stor Skønhed, som det bekendte: »Skriv dig Jesus paa mit Hjærte«. Men han har set, hvilket mægtigt Emne Ordene fra Korset vare, og optaget det i: »Gak under Jesus Kors at staa«. Salmen er simpel og jævn i hele sin Fremstilling lige til Versemaalet. Efter Gengivelsen af hvert af Ordene følger en Bøn, ved det første: »O Jesu! bed Du og for mig, Du ser, hvor blind og skrøbelig jeg er i al min Vej og Værk, men ved din Bøn jeg bliver stærk«; efter det sidste: »Det Ord, det Ord sig trænger ind udi mit Hjærte, Sjæl og Sind, gid det og blive sidst det Ord, jeg tale skal paa denne Jord«.

Salmerne om Frelserens Lidelse høre blandt det ypperste af Kingos Digtning. Han følte det selv. Medens hans Salmebog skulde omdannes, skrev han: »mine Passionssalmer ligge mig meget i Huen, om de skulle forskydes«. En kyndig Dommer fra vore Dage (P. Madsen) har fremhævet, at skønt den næste fremragende danske Salmedigter Brorson havde sit Stæde i Pietismen med dennes overordenlig stærke Fremdragelse af Frelserens Lidelse og Død, kunne »de (af B's Salmer) der udelukkende handle om Kristi Lidelse, aldeles ikke maale sig med Kingos mægtige Passionssalmer, der følge den lidende Frelser Skridt for Skridt«. Endnu i vor sidste Psalmebog ere 12 af de herhen hørende af Kingo. Men han standser ikke ved Jesus Død. Til Opstandelsen viser baade den friske: »Op Sjæl! bryd Søvn af og se til Jesu Grav«, og frem for alt den storslaaede: »Som den gyldne Sol frembryder gennem den kulsorte Sky«. Denne Salme er i den Grad fremtrædende i K's rige Digtning, at omtrent enhver, der omtaler denne, særlig fremhæver den, saaledes Grundtvig med de kendte Ord: »Tomas Kingo er Salmisten i det danske Kirkekor, det skal mindes af hver Kristen, mens der synges sødt i Nord om, hvad det for os

betyder, naar den gyldne Sol frembryder«. Saa tages der Afsked med Frelserens jordiske Vandring ved Salmen: »Min Sjæl og Aand opmuntre Dig at se hen ind i Himmerig, hvor Jesus han opstiger«.

Det er en mægtig Række Salmer, der saaledes følge Jesus fra Bebudelsen af hans Fødsel til Himmelfarten. Der er en vis Ensartethed i Anlæg, først skildres selve Begivenheden, saa kommer Anvendelsen og dertil knyttet Bøn. Men der er en rig Mangfoldighed i Udførelsen og et overordentligt Liv i Skildringen. Hertil hører, at Handlingen fremstilles i Nutid, ofte begyndes med et Udraab, der vækker til at give Agt paa hin, saaledes dristigt: »Her kommer, Jesus! se Dig om, en kananæisk Kvinde«. I denne og ligeledes i Salmen, der gengiver Marias Smerte, da Jesus er bleven tilbage i Templet, er der Vekseltale. Baade ved den nøje Tilslutning til Evangeliernes Beretning om Jesus Liv og den stærke Fremhævelse af hans Lidelse og Død er Kingo knyttet til sin Tids Prædiken; men han mangler ingenlunde Syn for den himmelfarne Frelseres Gærning i hans Kirke. Vi have Pinsesalmen: »Nu nærmer sig vor Pinsefest«; til Daaben: »Enhver, som tror og bliver døbt«; til Nadveren: »O Jesus, søde Jesus, Dig ske Hjærtens Tak evindeligt«. Flere Salmer dvæle ved Kirken, dens Tilstand og Skæbne, som: »Hvad er det for en Snekke« (til Farten over Genesaret Sø); »O Gud! hvor jammerlig din Kirkeager sig i disse Tider finder« (Klinten blandt Hveden); »O Herre Gud! din Lære, din Sæd, dit rene Ord« (Sædemanden). Maa Kingo her klage over Kirkens Brøst og trange Kaar, løfter han Øjet til Fuldendelsen i: »Vær trøstig Sion, Jesu Brud«. Han lovpriser Guds frelsende Kærlighed: »O søde Gud! din Kærlighed den haver ingen Lige«, og minder om at være rede til at modtage den: »O kæreste Sjæl! op at vaage« (Epistelen 1. Paaskedag); »Luk Øjne op o Kristenhed! thi Jesus vil Dig lære, hvordan Du from og vel beredt kan mod hans Tilkomst være«, og han kender Kampen herfor: »O Jesus! gaar du da din Vej«.

Som Indholdet i Kingos Salmedigtning er rigt, er Formen vekslende, saaledes snart et simpelt 4linjet Versemaal, minde om Folkevisen, snart sammensat med flere Linjer af forskellig Længde. Kingo var her heldig stillet ved selv at være musikalsk, hvorpaa vel ogsaa det tyder, at han Dagen før sin Død (14. Oktober 1703) skal have udbrudt: »I Morgen faa vi en dejlig Musik at høre«. Han klagede over Manglerne ved de tidligere Salmer: »Vi finde i vore Salmebøger de vanskeligste Melodier over de sletteste Sange«. Herpaa søgte han at raade Bod ved at tage kendte verdslige Melodier og tillempe disse til sine Salmer. Hertil kommer hans Rigdom paa Udtryk og Herredømme over Sproget, ved hvilket han ofte danner heldige S sammensætninger, ligesom han jævnlig udtaler sin Kærlighed til og Iver for Modersmaalet. Det fattes derfor let, at »Kingos Salmebog« virkelig trængte igennem. Den er optrykt 89 Gange, og da man ved forrige Hundredaars Begyndelse vilde ombytte den med den saakaldte evangeliske Salmebog, vakte det, især i Jylland, mange Steder stærk Modstand. Endnu til Roskilde Konvents Salmebog (1855) har K. ydet flere Salmer end nogen anden Digter; og er Grundtvigs Del i vor nyeste Salmebog end betydelig større, findes der dog her 100 Salmer af Kingo.

For at værdsætte Kingos Digtergave maa det endnu mindes, at medens Brorson saa overvejende har tyske Forbilleder for sine Salmer, og Grundtvig ofte har søgt saadanne i den gamle græske, latinske eller engelske og til Dels tyske Digtning, ere Kingos helt hans egen Frembringelse. Derfor er K's Betydning for dansk Digtning overhovedet oftere bleven erkendt med varme Ord. N. M. Petersen udtaler om Sjungekorets 2. Del: »denne Samlig, efter hvis Fremkomst det var umuligt, at Poesi kunde uddø i Danmark«. Og fra en anden Kender lyder det: »Kingo og Brorson staa ikke blot højt over alle samtidige verdslige Lyrikere, men af Eftertidens er der kun faa, hvis Digte enten i Tankernes Flugt eller i Stemningens Inderlighed eller i Udtrykkets friske

Strømning eller endog i Ordenes Klang kunne stilles lige med disse Digteres aandelige Sange«.

Kingo havde i sit Liv opnaaet Ære og Lykke, var bleven adlet, og ved sit 3dje Ægteskab var han kommen i Besiddelse af Fravgdegaard, i hvis Kirke han er begravet. Baade her og flere Steder findes synlige Mindesmærker over ham; men med Rette ere hans Salmer fremhævede som det største og varigste Minde:

Hør, hvor sødt dog Kingo leger,
naar hans Harpeslag Dig kvæger,
naar sig løsne Støvets Baand,
naar Du rejser højt af By
paa den klare Tonesky,
tænk da paa, hvor mange Sjæle,
som nu for Guds Trone knæle,
kvægedes saa mangen Gang
ved den samme Harpeklang.

(Grundtvig).

Højby Kirke og dens Kalkmalerier.

Foredrag ved Mødet i Højby 30. Juni 1907.

Af J. Kornerup.

Det er underligt at tænke sig, at vi her staar indenfor Mure, der er henved halvottende hundred Aar gamle. Vel har vi ingen historiske Efterretninger om, naar Højby Kirke er bygget; men dens Stil og Materiale viser bestemt hen til sidste Halvdel af det 12. Aarhundrede, hvad den oprindelige Del, Langhuset og Koret, angaar. Denne Del er opført af Kampesten med enkelte Kvadre af Ahl, der maa være hentede fra Hedebakkerne i Omegnen. Kirken er opført i Rundbuestil, har fra først af haft Bjælkeloft og smaa højsiddende rundbuede Vinduer. Korbuen, som for en Del Aar siden blev udvidet og tilspidset, var oprindeligt smal og rundbuet. Alt, hvad der senere i Middelalderen er tilbygget, er af røde Munkesten: Hvælvingerne, Taarnet, Kapellet, Sakristiet paa Nordsiden og Vaabehuset paa Sydsiden.

Den mærkeligste Efterretning fra Fortiden, som knytter sig til Højby Kirke, er den om en blodig Daad, et Dobbeltmord, som i Valdemar Atterdags Tid blev begaaet herinde, hvor vi staar. To adelige Jomfruer var, medens deres Fader Hr. Ebbe af Bure (Borre?) var borte paa lange Rejser, bleven forførte af to Junkere. Da der lagdes Hindringer i Vejen for Ægteskab og Æresopreisning, besluttede de ligesom hine stolte nordiske Kvinder at hævne sig paa Junkerne. De mødte da ved Kristmessen, som fejredes her i Kirken den hellige Julenat 1366, traf ogsaa de to unge Mænd og

gennemborede dem med deres Dolke. Men da Kirken saaledes var besudlet med Blod, blev Paven, Urban den 5te, vred og lyste ikke alene de to Jomfruer, men ogsaa Kirken i Ban¹⁾. Naar Kirken var lukket, Klokkerne tav stille og de kirkelige Handlinger standsede, hvilede det saare tungt paa Menigheden, som havde Følelsen af, at Guds Vrede havde ramt dem. Først syv Aar efter, 1373, lykkedes det Hr. Ebbe at faa Bansættelsen hævet og sine Døtre løste fra Bannet ved den Roskilde-Bisp Hr. Niels Jepsens Mægling. De to Jomfruer skal ligge begravne under Kirkens Gulv, og Erik Pontoppidan fortæller, at man tidligere over deres Grave saae deres Billeder med Afladsbrevet imellem de foldede Hænder. Ifølge en anden Beretning²⁾ saae man ogsaa ét Maleri med Hr. Ebbe knælende for Paven. Man fandt dog intet af disse Billeder, da Hvidtningen blev afdækket 1901; men i den gamle Folkevise om Hr. Ebbes Døtre er Mindet om Begivenheden bevaret.

Naar man træder ind i vore danske Landsbykirker, faar man i de fleste af dem et noget koldt Indtryk af kalkede Vægge og lavtspændte Hvælvinger, men siden man i de sidste halvhundrede Aar har afdækket Hvidtningen i en Mængde Kirker, har man jo rigelig erfaret, at det i Middelalderen var almindelig Brug at udsmykke dem med Malerier ved en Kunst, der var kommen herind i Landet fra Syden og først udøvedes af Munkene; thi al Kunst og Videnskabelighed var knyttet til Klostrene.

Middelalderens barnlige Folk elskede de brogede Farver, og hermed passede det godt, at Gejstligheden lod Kirkerne male. Den menige Mand, som kom fra de tarvelige Hjem, smaa, lave Bulhuse, skulde gribes af Kirkens Skønhed, naar han traadte derind. Men Kirkemalerierne havde en dybere Betydning end blot at udsmykke Rummet. Derfor malede man langs Væggene og senere paa Hvælvingen hele Rækker

¹⁾ Erik Pontoppidan: •Annales ecclesie Danicæ• II, 213.

²⁾ Trap: Danmark, 3die Udg. II, 510.

af Bibelhistoriens Begivenheder. »De fattiges Bibel« kaldte man Billederne. Malingen havde altsaa en religiøs Betydning, og man stræbte ved Skildringer af Trosartiklerne, »credo«, Herrens Lidelser og Død, Martyrernes Pinsler, Dommedag m. m. at gøre Indtryk paa Menigheden og fæste Troen.

Den gamle Munk og Kunstner Theophilus, som levede i det 12. Aarhundrede i Tyskland, har i sin mærkelige Bog, der er en udførlig Vejledning i Malerkunsten og andre Kunster, bestemt paapeget Hensigten med Kirkemalerierne. Han indleder sin Bogs tredje Kapitel saaledes:

»Naar den troende Kristen betragter Malerierne af Herrens Lidelse, føler han et Sting i Hjertet, og naar han ser, hvilke Pinsler Helgenerne have lidt i deres Legemer, og ser den Løn, de faar i Himlen, da gribes han af Lysten til et bedre Liv. Naar han betragter enten de himmelske Glæder eller Pinslerne i Helvedes Flamme, sætter han sit Haab til sine gode Gerninger eller gyser af Rædsel for sine Synder«.

Kirkebillederne skulde altsaa virke ligesom en Prædiken, og vi forstaar jo nok, at de virkelig har gjort det paa hine barnlige Sjæle, og at de kun har set, hvad Maleriet skulde forestille, ikke, hvorledes det var udført. Jeg har selv oplevet et mærkeligt Vidnesbyrd om, at der endnu den Dag idag gives umiddelbare naive Sjæle, paa hvem de gamle Kalkmalerier kan gøre et dybt Indtryk.

I Sommeren 1889 havde jeg i Kjelby Kirke paa Møen afdækket et Kalkmaleri, hvor Dommedagen var skildret med alle en vild Fantasis Rædsler. En Morgen traadte Klokkereens skikkelige Kone ind i Kirken. »Hvordan har I det Karen? Ikke godt, ikke godt! Jeg har ikke lukket et Øje den hele Nat, for jeg tænkte paa, om det skulde gaa En saa grueligt paa Dommens Dag, som dér staar malet«.

Efterat Nationalmuseet i Aaret 1901 har ladet Kalkmalerierne i Højby Kirke med megen Omhu afdække ved Maleren Hr. Eigil Rothe, er der ogsaa her paa Korets Hvælving fremdraget et Billede med Dommedag. Over Alteret

ses Kristus siddende i en mandelformet Regnbue med Jordkloden under Fødderne, i Henhold til Bibelens Ord: »Himlene er min Trone og Jorden forneden mine Fødders Fodskammel«. Esaias 66,1. Han udstrækker sine Hænder med Nagelgabene og dømmes de Døde, som stiger op af Gravene. Ifølge den katolske Tradition knæler Jomfru Maria og Johannes Døbereren, de to Mennesker, der havde staaet Jesus nærmest i Livet, paa den forfærdelige Dag ved hans Fødder⁴ for at bede om Naade for de arme Syndere.

Paa samme Hvælvings søndre Kappe ses en Engel med store udbredte Vinger. Han blæser paa den gjaldende Basun, og de Døde stiger frem af Gravene. »Basunen skal lyde, og de Døde skal opstaa«, skriver Paulus i første Brev til Korinthierne 15,52.

Vende vi os til nordre Side, ser vi Helvede malet. Indgangen er efter ældgammel Skik gengivet som Gabet af en Hvalfisk, en Hentydning til Profeten Jonas' Historie. Djævelen bærer paa sin Ryg en nøgen Synderinde ind i Helvedsflammerne, og to mindre Djævle slæber i en Lænke en Flok Fordømte derind. Deriblandt ses en kronraget Munk, hvad der viser, at Kunstneren har været upartisk. En Engel med et draget Sværd svæver ned og synes at jage Synderne ind i Helvede, alt ifølge Matthæus 25,41: »Gaa bort fra mig i Forbandede i den evige Ild, som er beredt Djævelen og hans Engle«. Men det er imidlertid paafaldende, at Helvede her imod Skriften og Traditionen er malet paa Kristi højre Side, hvor Himmerige med St. Peder som Portner ellers altid er skildret.

Paa venstre Kappe har den gamle Maler tegnet Erkeengelen Mikael, der vejer en Sjæl paa Dommens Dag. Denne ejendommelige Skildring forekommer allerede i en meget gammel Tid i Udlandets Kirker og forefindes ogsaa i flere Kirker i Danmark som i Aarhus Domkirke, i Ballerup og Tudse Kirker og udenpaa det smukke Alterskab fra 1526 i St. Mortens Kirke i Næstved. Her i Kirken ser vi nu en veltegnat Figur af Erkeengelen med store udbredte

Vinger. Alvorlig og værdig holder han Retfærdighedens Vægtskaal. I den ene af Skaalene ligger Menneskets Last, fremstillet som en ond Aand, og Djævelen hjælper med Skadefryd til at tynde ned. I den anden Skaal sidder et lille nøgent Væsen, Sjælen, der bliver vejet og som fortvivlet river sig i Haaret, da den bliver fundet for let og saa skal afgives til Helvede. Skildringen i Daniels Bog, 5,27, om Haanden, der skrev paa Væggen: »Du er vejet i Vægtskaalen og funden for let« har givet Anledningen til Billederne af St. Mikkel, som vejer Sjælene paa Dommedag.

Paa Langhusets Hvælving nærmest Koret finder vi en Fremstilling af den velbekendte Legende om St. Laurentius. Han er en af Oldkirkens ædleste Skikkelser, var Diakonus hos Pave Sixtus den 2den og de Kristnes Fattigforstander i Rom. Keiser Decius fordrede, at han skulde udlevere de Fattiges Penge, og da han standhaftigt vægrede sig, lod Keiseren ham stege paa en Rist. Man ser ham her udstrakt paa Risten. Flammerne stikke op om hans Legeme, og Bødlerne puste til Ilden med Vifte og Puster. Laurentius var en af de mest dyrkede Helgener. Lunds Domkirke var indviet til ham, og han havde ogsaa en Kirke i Roskilde. I Rom ligger udenfor Murene den ældgamle, prægtige Kirke San Lorenzo, hvor hans Grav er.

Paa østre Kappe er der malet en af de sædvanlige grufulde Martyrhistorier, den om St. Erasmus, en hellig Biskop, som blev aflivet af Hedningerne paa den Maade, at de aabnede hans Mave og vandt Tarmene ud af Livet paa ham. Man ser her to Bødler udføre dette fæle Arbejde. Paa søndre Kappe ser man to Skibe med høje Stavne, to Master og Raaseil, sejlene i hinandens Kølvand. I Bagstavnen paa det forreste staar en rødskægget Mand med Krone paa Hovedet og skyder med Bue. I det bagerste Skib staar en Mand til Rors, og en anden haler i et Tov, en tredie har lagt en Aare ud, og de stræbe at fremskynde Farten. Manden med Kronen er hellig Olaf, Norges Konge og Værnehelgen, og Billedet skildrer hans Kap-

sejlads med Broderen, Harald, i hvilken den sejrende skulde være Landets Konge.

Legenden om St. Olafs Sejlads paa hans Skib, „Oksen“, med hvilket han skar igennem baade Sø og Land, og om at ingen Trolde eller onde Magter kunde standse ham, var velkendt i Danmark, hvor denne Helgen var meget dyrket, og hvor Kirker var indviet til ham, som i Helsingør og Roskilde. Ogsaa Asnæs Kirke i Ods Herred var indviet til St. Olaf. I Vallensbæk Kirke ved København fandtes for mange Aar siden et Kalkmaleri, hvor man saae St. Olaf sejle paa sit Skib, medens Trolde og Havfruer forgæves søge at hindre hans Fart. Det blev desværre overhvidtet. Sagnet om Sejladsen er bevaret i Egnen ved Selsø i Horns Herred¹⁾, hvor man ser en skarp og bred Fuge afskære et helt Hjørne af Landet, som derfor synes tidligere at have været en Ø. Da Kongen, hedder det, engang kom sejlende ind i Roskilde Fjord, sad der en Troldkvinde paa Skrænten og raabte til ham:

„Sankt Olaf med dit røde Skæg!

Du sejler for nær ved min Kældervæg“.

Da blev Kongen vred, drejede sit Skib ind imod Bakken og skar tvers igennem den. Kærlingen blev forvandlet til en Sten, men i Bruddet sprang en Kilde ud, som blev en Lægedomskilde og et Valfartssted. Jeg har selv for mange Aar siden set Folket samle sig ved Kilden paa St. Hans Aften.

Kalkmaleriet her i Højby slutter sig dog nærmest til Folkevisen om Kapsejladsen²⁾, en Vise, der først er optegnet i det 16. Aarhundrede, over halvandet hundred Aar senere end Maleriet. I Folkevisen hedder det:

„Sankt Olaf Konning og hans Broder
de trætte om Norgeland baade.

De trætte om Norge og Norges Skær
og hvilken først kunde komme dér,

¹⁾ Thiele; •Danmarks Folkesagn• II, 27.

²⁾ Svend Grundtvig: •Danske Folkeviser•, 1882, S. 390.

hvilken af os bedst sejle kan,
han skal være Konge i Norges Land.

Længere hen hedder det:

„Han sejled over de Bjerge blaa,
ud da løb de Trolde smaa:
Sankt Olaf med dit røde Skæg!
hvi sejler Du gennem vor Stuevæg?

.....

Sankt Olaf stander ved Sejletræ
spænder den Bue for sit Knæ.
Han skøde ud over Fremmerstavn,
Pilen faldt bag Oksen i Havn“.

Saa hurtigt sejlede Skibet.

Paa den mellemste Hvælving i Langhuset ses Marie Bebudelse. Engelen Gabriel forkynder hende det store Budskab med Hilsenen: »Ave Maria gracia plena, Dominus tecum«! Hyrderne tilbeder Jesusbarnet, og en af dem giver sin Glæde tilkende ved lystige Krumspring.

Endvidere ses de hellige tre Konger, som bringer Jesusbarnet Gaver: Guld, Røgelse og Myrrah. Marie med Barnet sidder i sin Seng, til hvilken Josef støtter sig.

Dernæst: Fremstillingen i Templet. Jesusbarnet staar paa et Alter, og Simeon og Anna støtter det. Jomfru Maria med udslagent Haar holder en Vokskjerte i Haanden, og den gamle Josef bærer en Kurv med Offergaven, tre Duer.

Det interessanteste og bedst bevarede Billede paa denne Hvælving er dog det, som forestiller St. Jørgens Kamp med Dragen, en i gamle Dage meget yndet Legende. Midt i Middelalderens Raahed var Riddervæsenet en op-højet Ide. Det var Ridderens Pligt at kæmpe for Kristi Kirke, forsvare de Uskyldige og beskytte Kvinden. Her ser vi nu den tapre Ridder kæmpe med den fæle Drage for at befri Prinsessen, der knæler i Bøn under den spændende Kamp. St. Jørgen farer afsted paa sin Ganger. Han er iført fuld Rustning og holder Landsen i Anlæg. Han bærer

en spids Hjelm, men har opslaaet Visir. Over Rustningen har han en Vaabenkjole med lange flagrende Ærmer.

Der er i vore Kirker fremdraget adskillige Billeder af St. Jørgens Kamp med Dragen, som i Aarhus Domkirke, i Bregninge ved Kalundborg og i Kongsted ved Faxe, de to sidste omtrent samtidige med Maleriet her. I Hørve Kirke, Ods Herred, har jeg paa Langhusets nordre Væg fremdraget et Maleri med samme Æmne. Paa Hvælvingen staar Anno 1564, hvoraf det ses, at man endogsaa efter Reformationen malede den katholske Ridder Jørgen.

Paa den vestligste Hvælving møder vi Legenden om den hellige Eligius. Han var Biskop i Noyon i Frankrig og var Smedenes Værnehelgen, eftersom han selv havde givet sig af med at smedde, men rigtignok som Guldsmed. Her er nu malet en vidunderlig Historie om ham, at da han engang skulde sko en Hest, skar han for Nemheds Skyld Benet af den, lagde en Sko under, satte det paa igen, og se, det voksede straks fast! Biskop Eligius er iført Skødskind. Bag Hesten sidder Djævelen, som engang fristede den hellige Mand i en Kvindes Skikkelse; men Eligius kendte ham, snappede en gloende Knibtang og greb den onde Aand i Næsen med den. Denne Scene var afbildet i et Kalkmaleri i Stubbekøbing Kirke, men dette Billede findes ikke mere¹⁾.

Paa Kappen over Døren ses en Skikkelse henstrakt paa Jorden, medens en anden kaster Sten paa ham. Det er rimeligvis den hellige Stephanus, den første kristne Martyr, der her er fremstillet. Paa nordre Kappe bemærkes et Kalkmaleri, der er af et noget gaadefuldt Indhold. Til venstre ses en Mand og en Kvinde, vistnok Ægtefolk, thi hun lægger kærligt sin Arm om Mandens Hals; men en Djævel hvisker hende onde, fristende Ord i Øret. Midt paa Hvælvingen knæler samme Kvinde, thi hun bærer samme

¹⁾ J. Kornerup: Foredrag i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1884, S. 100. Kirkehist. Saml. 5. R. IV.

Dragt, og en Bøddel staar foran hende og hugger hendes højre Haand af. Man maa antage, at Maleren har villet skildre en Kone, der har begaaet Ægteskabsbrud efter Djævelens Indskydelse, og nu lider den haarde Straf til Skræk og Advarsel for andre.

Det sidste Billede mod Vest forestiller en prægtig klædt Ridder med vejende Strudsfjer i Huen. Han rider paa sin hvide Ganger ud paa Falkejagt, én fra de ældste Tider saare yndet Idræt i Danmark¹). Paa Haanden har han en langskaftet Handske, hvorpaa Falken sidder. Han er iført en kort, stramt siddende Trøje med lange Hængeærmer og har et Bælte om Hofterne samt snævre Hoser. Men bagved Ridderen ses en nøgen Mand, der rider paa en Ko og synes at sigte efter Ridderen med en spændt Bue og Pil. Hvad er Meningen? Jeg tør ikke afgøre dette Spørgsmaal med Sikkerhed; men maaske har den gamle Maler taget sig den Frihed at fremstille Herremanden og hans uselige Træl og den sidstes Had og Lyst til at jage den første en Pil igennem Livet?

Spørger man nu om, fra hvilken Tid disse Kalkmalerier stamme, maa der svares, at der intet Aarstal findes malet. Vi er alene henviste til at granske Stilen, Figurernes Dragter, Rustninger, Skibene og Ornamenterne og da ved Sammenligning med andre daterede Billeder fra Middelalderen søge Oplysninger. Alt peger da hen paa den første Fjerdedel af 1400-Tallet, Dronning Margrethes eller snarere Erik af Pomerns Tid, i hvilken flere Kirker som Kongsted og Draaby synes at være blevne udmalede i en lignende Stil; men den bedste Støtte for Tidsangivelsen er Snitværket over Korstolene i Roskilde Domkirke fra 1420, thi her ser man Rustninger, Trøjer med lange Hængeærmer og Hofte-

¹) Paa Knud den helliges Segl ser man Kongen ridende med en Falk paa Haanden. Valdemar den 1ste var ifølge Saxos Vidnesbyrd en Ynder af Falkejagten. Valdemar Atterdag sendte efter sin Hjemkomst fra Avignon Paven to Gejerfalke som en Venskabs-gave. Helveg: »Den danske Kirkes Historie. II, 156.

bælter, der meget ligner dem, der er malede her paa Hvælvingen.

Det næste Spørgsmaal er: Hvem har vel ladet det male? Ja Geistligheden sørgede vel oftest for Kirkernes Udsmykning og forsøgte Kunstnere til slige Arbejder, men sikkert er det, at Herremændene ogsaa bekostede Kirkers Opførelse og Udsmykning. Skjalm Hvides Slægt lod jo nogle af vore smukkeste Kirkebygninger opføre. Selv efter Reformationen har Herremænd ladet Hvælvinger male. I Sulsted Kirke i Vendsyssel er Jesu Lidelsehistorie malet, og en Indskrift melder, at »ærlig og velbyrdig Mand Just Høg til Vanggaard har ladet denne Kirke udmale i Herrens Aar 1548 ved Hans Maler fra Randers«¹⁾.

I Dronning Margrethes og Kong Erik af Pomerns Tid havde den navnkundige Slægt Daa Krongods i Pant i Ods Herred. Henrik Daa ejede Kjeldstrup og Gjeldstrup, og hans Søster Margrethe Daa var gift med Jens Finkenow, der nævnes 1398, 1402 og 1407²⁾. Det er hans Vaabenskjold, der er fundet paa Korets nordre Væg. Skjoldet er delt paa skraa, og nederste Felt er skaktavlet. Foroven ses en tøndeformet Hjelm med Vesselhorn og flagrende Hjelmklæde, alt i Stil fra Kong Eriks Tid. Det er muligt, at Jens Finkenow er begravet under Gulvet nedenfor Vaabenet, og at det er ham, der har ladet Kirkens Hvælvinger male, og at Ridderen med Falken skal forestille ham.

Kaste vi Blikket paa Kalkmalerierne i Højby, kan vi jo ikke nægte, at det er barnlige Billeder, svage i kunstnerisk Henseende; men vore gamle Forfædre var jo heller ikke Kulturmennesker, men naive umiddelbare Sjæle, blottede for alt, hvad der hedder Kunstkritik. Naar disse Billeder nu efter Aarhundreders Forløb atter er bragte for Dagens Lys ved Nationalmuseets Omsorg, og med megen Omhu

¹⁾ J. Kornerup: »Kalkmalerier«, Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1868, S. 31.

²⁾ Meddelt af Arkivar Thiset.

opfriskede af Hr. Eigil Rothe, betragter vi med Interesse denne underlige Samling af evangeliske Billeder blandede med Helgenlegender og Folkesagn, som er saa betegnende for Middelalderen, denne mørke Tid, der var omtaaget af den tykkeste Overtro, men dog ikke savnede et Lysglimt, et Skær af Poesi, der aabenbarer sig i Folkeviserne, Ridder-skabet og den gamle kirkelige Kunst.

Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1907.

Godt besøgte Møder har i Aaret 1907 været afholdte i Østrup i Fyn 12. Maj, i Højby i Ods Herred 30. Juni, i Asminderød ved Fredensborg 28. Juli og i Aalborg 17. September. Talere ved disse Møder har foruden Formanden, Dr. H. F. Rørdam, der har holdt Foredrag ved samtlige Møder, været Pastor Otto Kalkar, Professor J. Kornerup, Docent J. Oskar Andersen, Stiftamtmand, Kammerherre G. Stemann, Cand. mag. Vilh. Lorenzen, Arkitekturmaler Eigil Rothe og Biskop Chr. Møller.

Sven Rosén.

Nogle Træk af en Sværmers Historie.

Efter **Kn. Heibergs Samlinger** ved **H. F. R.**

Kilder: Svensk biogr. Lexicon XII, 198. XIII, 192. Acta historico-ecclesiastica, oder gesammlete Nachrichten von der neuasten Kirchen-Geschichte, Weimar 1743. V, 202 ff., 748 ff. K. Henning, J. C. Dippels vistelse i Sverige (Upsala 1881) S. 131. 145 f. 148 ff. Henning: De religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730, S. 33 ff. Skarstedt, Göteborg Stifts herdaminne, S. 684. Samt Breve fra Arkiverne (og Bibliothekerne) i Herrnhut, Upsala, Stockholm og Linköping.

Fordybelsen i stærkt religiøst bevægede Menneskers Historie har en egen Tiltrækning, selv om vi skjønne, at de have været hildede i Anskuelse, der, naar de fra Theori skulde omsættes i Praxis, nødvendig maatte volde Forvirring og paadrage deres Ophavsmænd Trængsel og Modgang af forskjellig Art.

Blandt de mange af Pietisme, Dippelianisme, Herrnhutisme og Erickssonske Lærdomme stærkt grebne Aander, som især i 2den Fjerdedel af det 18de Aarhundrede færdedes i Sverige og Finland, er Sven Rosén uden Tvivl en af de mest tiltalende. Der synes at have været noget saa rent og fromt over denne Sværmerskikkelse, at man kan forstaa, at der var dem, der saa ham i et Helgenskjær, og at der, da han blev forvist fra sit Fædreland, lød Klage over, at Sverige forstødte sine bedste Børn.

Da Sv. Rosén et Par Gange i længere Tid opholdt sig i Kjøbenhavn og var vel kjendt i de opvakte Kredse her,

paa hvilke han vel endog har øvet en Del Indflydelse, kunne Hovedtrækkene af hans Levneds historie formentlig fortjene at fremdrages, bl. a. som Vidnesbyrd om den Forbindelse, der i Pietismens Tid jævnlig fandt Sted mellem saadanne Svenske og Danske, der vare berørte af de aandelige Strømninger, der især fra Tydskland, men ogsaa fra England (Pordage, Bromley) og Frankrig (Mad. Guyon, Molinos o. fl.) havde forplantet sig til Norden.

Sven Rosén var født 1708 i Sexdräga i Göteborgs Stift. Faderen, Erik Rosenius, havde begyndt med som fattig Vogterdreng at prædike for Faarene og endte som Præst i sit Fødesogn Roasjö (Annex til Sexdräga), efter hvilket han havde taget Navnet Rosenius. Efter at have været Feltpræst i en Række Aar under Carl XII's endeløse Krige blev han nemlig Sognepræst i Sexdräga (Ljusholt, Hillared og Roasjö). Han var en velstuderet, stræng og alvorlig Mand, hvis »Privatskole i Hjemmet var vidt berømt, og vidt berømte vare flere af hans Sønner og Disciple«. Han døde 7. April 1738¹⁾.

Blandt flere bagavede Børn, som Hr. Erik Rosenius havde, og hvoraf nogle kom til at indtage fremragende Stillinger (et Par blev adlede med Navnene von Rosenstein og Rosenblad) var Sven en af de haabefuldeste, et udmærket Hoved og et fromt Sind. Det fortælles, at han allerede som Gymnasiast skrev Breve paa Græsk og Hebraisk til Faderen.

I den Levnedsbeskrivelse af Sv. Rosén, som J. Wahlström 1847 leverede til »Biogr. Lexicon för Sverige« og som af C. W. Skarstedt betegnes som en »mesterlig Tegning«, ytres: »Denne i vår Kyrkohistoria hittills nästan alldeles forglömte man gjorde som Student 1727 mycket uppseende såsom pietistisk separatist. Man ville då väl icke

¹⁾ Skarstedt, Göteborgs stifts herdamine, S. 684 ff., har en Række Anekdoter om Erik Rosenius.

veta af någon Evangelisk tolerans i religionsmål. Det var snarere en tid, då snart sagt en och hvar, som af hjertat fruktade sin Gud, straxt misstänktes för villomeningar«. At Rosén, hvis Fromhed ikke kan betvivles, imidlertid virkelig længe var inde paa »villomeningar«, var han i sit senere Liv selv villig nok til at bekjende.

Hos Dr. K. Henning¹⁾ faa vi nøjagtigere Oplysning om Roséns første Skridt paa den akademiske og — Sværmeriets Bane. Han fortæller nemlig:

»Efter aflagd studentexamen läste Rosén i Upsala hufvudsakeligen språk, teologi deremot obetydligt, ehuro faderen — som det syntes mot hans böjelse — bestämt honom för det presterlige kallet. En allvarligare religiös väckelse erfor han först 1729²⁾; slöt sig under sitt vistande på Långbro nära Stockholm som informator för generalskan Stael v. Holsteins söner til pietisterne i Hufvudstaden, men umgicks också med dervarande dippelianer, såsom med Strokirch, Vahlbom m. fl. Äfven generalskan synes varit en from kvinna, hvilkens samtal Rosén skattade synnerligen högt, liksom hon å sin sida var så nöjd med honom, at hon skickade Tolstadius³⁾ penningar till de fattige, derföre att Gud beskärt hennes barn en sådan informator. — Visserligen hade han, som vi nämde, fått en religiös väckelse, men hans själ var ännu »tvifvelaktig och scrupulös«, isynnerhet beträffande de s. k. medeltingen. Härvid kom han dock snart till den slutsats, at ingen »individuel gerning vore indifferent«; och som han i allt önskade följa Guds vilja, gälde det nu för honom att tydeligt kunna fornimma denne vilja vid hvarje enskildt fall. Att lyde invärtens drifter och påminnelser fann han nog vara godt, liksom han och lade stor vigt vid syner och drömmar, men han fick icke här-

¹⁾ Dippels vistelse i Sverige, S. 146 f.

²⁾ Ovenfor angives 1727 som Aaret.

³⁾ Navnkundig Opvækkelsesprædikant i Stockholm. Han havde sandsynlig anbefalet Rosén til Fruen, ligesom det ikke er usandsynligt, at Tolstadius har været Midlet til Roséns Vækkelse.

igenom altid svar paa sine frågor, hvad som just vid det ifrågavarande tilfallet vare bäst at göra. Slutligen fann han det bästa medlet at utröna Guds vilja bestå i lottkastning, som han sedan använda vid alla möjliga tilfällen. — Sin själ närde han i öfrigt hufvudsakeligen med sådan spis som Tuchtfelds trosbekännelse¹⁾, Paracelsi, Arnolds och Österlings skrifter, Seitzens quæstio apocalyptica, *Mysterium magnum*, Louvignys²⁾ skrifter samt något längre fram med hvad Dippel, Madam Guyon, Molinos m. fl. skrivet. Hans egentlige lärofader blef dock den bekante Laur. Ulstadius³⁾, som ännu lefde på Stadssmedjegården i Stockholm. Denne fick, enligt Roséns utsago, i Mars 1731 tala til honom med innerlig verkan i hans själ, huru man skall växa i nåden och vara sunnda enthusiaster, bruka andens smörjelse (∴ Salvelse) och ega dess frukter, samt hafva innerlig korrespondents med Gud o. s. v. Roséns under åren 1730—31 förde dagbok viser oss, oaktadt all dess älsklighet och naivitet, dock blott bilden af en ofri, men efter Gud törstande själ, som med Ulstadii och andras tillhjälp råkade allt mer och mer in i det religiöse svärmeriet. —

Konventiklerne hos Dippels Tilhængere begyndte Rosén nu at besøge flittigere, og han sluttede sig til de saakaldte Gråkolter (Kolt en Sløjkjole), der ved at aflægge alle ydre Prydelser og iføre sig en yderst tarvelig graa Dragt vilde godtgjøre deres Brudd med Verden. Rosén kom til den Anskuelse, at Klæderne burde være uden Opslag, Folder og Knapper, og at Skospænderne skulde bort. Hos Enken Marie van Avelen, der spillede samme Rolle blandt de opvakte i Stockholm som Madam Marie Wulfs i Kjøbenhavn, holdt de deres Sammenkomster; men da disse bleve forbudte af Politiet, gik Rosén til Upsala. Men her optraadte

¹⁾ Jvfr. Lundbye, *Herrnhutismen i Danmark*, S. 59, Not.

²⁾ En bekjendt fransk Mystiker († 1659).

³⁾ En Finne fra Østerbotten, fhv. Præst og Lærer, religiøs Sværmer, holdtes i mange Aar fængslet i »Smedjegaarden«, hvor han underkastedes skjændige Mishandlinger. (Sv. biogr. Lex. XIX, 80).

han saaledes, at Universitetets Rektor forbød ham at under-
vise Børn.

Da Sverige saaledes blev ham for trangt, modtog han 1731 en Plads som Huslærer hos Senator Wegesack i Riga, og »i Bondedragt« begav han sig derhen. Opholdet her blev betydningsfuldt for ham derved, at han kom i nærmere Forbindelse med de i Lifland værende Herrnhutere, som hans Ven C. H. Grundelstierna allerede tidligere havde anprist for ham. Da hans Fader imidlertid var bleven syg, kaldte denne i Foraaret 1732 Sønnen hjem, for at han kunde være ham til Hjælp i hans Embede. Hjemrejsen lagde Sven Rosén over Kjøbenhavn, hvor han opholdt sig en Maanedstid og blev nøje indlevet med den pietistiske Kreds her, i hvis daglige Opbyggelsesmøder han tog Del. Som Personer, han særlig sluttede sig til, fremhæver han Madame Marie Wulfs, »die Quastin« (Taffeldækker Qvasts Hustru, Maria Elisabeth), der ogsaa af andre nævnes som en af de opvakte Førere¹⁾, Præsten Bluhme og (Pagehovmester) Traugott Imanuel Jerichow²⁾.

Da Faderen længtes efter Sønnens Komme, maatte han omsider løsrive sig fra sine kjøbenhavnske Venner og kom saa hjem til Sexdråga ved St. Hansdagstid 1732. I Egen-
skab af Studiosus theologiæ begyndte han nu en ivrig Præ-
dikevirksomhed, efter at han ikke uden Vanskelighed var sluppen igjennem en Retroenhedsprøve, som han maatte underkaste sig for Biskoppen i Gøteborg, der havde faaet Nys om hans Tilbøjelighed til aandelig Extravagance, men formodentlig af Hensyn til Faderen ikke just ønskede at gaa altfor strængt til Værks for ikke at forstyrre den unge Mands Fremtidsudsigter.

Sven Rosén har i Breve til sin fortrolige Ven C. H. Grundelstierna fortalt om sin Prædikevirksomhed, der ogsaa udstrakte sig til andre Kirker end hans Faders. I et Brev fra 1732 ytrer han f. Ex. saaledes: »I Fredags prædikede

¹⁾ K. S. 4. R. II, 319.

²⁾ Se K. S. 5. R. III, 183, 795, jfr. 3. R. I, 387.

jeg med mere Kraft og »Nådesanblåsningar« end sidst og havde stille Fred i Hjertet, da jeg sluttede. Den 13. September skal jeg paa min Faders Befaling være i Gøteborg og opponere extraordinarie. Indholdet af min Opposition vil blive Sirach 15,⁹¹). Herren Jesus stande op og adspredte sine Fjender! Han give arbejdsomme og vise Bygningsmænd, at der maatte opbygges Ham et Tempel i ødelagte Sjæle, og at de, som have lidt mindre Skade, maatte repareres af hans Barmhjertighed«. Ogsaa de enkeltes — særlig de syges — Sjælepleje tog Rosén sig af med stor Iver. Men det gik ham, som det gaar næsten alle ivrige Opvækkelsesprædikanter, at han fandt sig kaldet til at rive ned paa og tale ondt om de Bisper og Præster, der ikke gik samme Vej som han — og i hine Tider var »Babelspræster« et yndet Skjældsord mod saadanne, som Rosén ogsaa anvendte, hvad han for øvrigt — ærlig som han var — senere (1745) med Fortrydelse tilstod i et Brev til sin Ven, Mag. Olof Vind i Skepsholmen ²).

Fra den Tid, Rosén opholdt sig i Hjemmet, haves følgende Breve fra ham, der ikke ere uden Interesse med Hensyn til hans Forhold til danske Personligheder:

Til Carl Henr. Grundelstierna.

JEsus räcke tig Handen, min kära Bror!

Tänkom på de förra dagar, hvad godt Gud oss tå giordt, och kastom intet bort et godt Samwet och Frimodighet för Gud, som hafwer en stor Lön. Ebr. 10, 92-99. Dragom oss icke undan, utan warom trogne och tåliga til ändan, Ebr. 6, 10-12, winläggande oss therom, at wi måge ingå i roligheten, C. 3. 4. I sjung den ofta, k. Bror, för mig Eders ringa tjenare: Ringe recht³) . . . Christus, troens begynnare och fullbordare, förnya i oss thet sinnet.

¹) »Lovprisning er ikke smuk i en Synders Mund; thi den er ikke sendt fra Herren«.

²) Det var ved Skepsholmens Menighed i Stockholm, at den tdligere nævnte Erik Tolstadius var Sognepræst.

³) Freylinghausens Salme, der ogsaa er oversat paa Dansk: »Kæmp alvorlig« (s. Skaar, Norsk Salmehistorie I, 588 f.).

För m. k. Wens bref dat. d. 28. Febr. tackar jag skyldigast och wet nu intet betra at wisa någon tacksamhet med än genom innelykta transsumt och hiertel. önskan til Gud, at han af sin nådes fulhet i Christo wärdes wälsigna det på Eder och andra k. Syskons själar! Thet wardt mig besynnerliga märkeligit i en dröm d. 17. Nov. 1732, hwarom, der Gud så wil, en gång munteligen. Den k. Madame Wulfin, Past. E. Ewalds Swärmor, som oss thet innelykta öfwersänt, skrifwer sålunda, blant annat wackert: „Er helfe mir erbitten, dass der liebeiche Heiland, der mich so oft in solchen Schmelzofen wirft, nun 3 mahl dieses Jahr, dass er seinen Zweck an mir erreichen möchte, dass ich gereiniget, zubereitet und geheiliget werde dem Bräutigam entgegen zu gehen! Das muss ich doch meinen getreuen, liebeichen Heiland zu Ehren melden: Seine überschwengliche Gnade, Liebe und Treue lässet er treulich blicken, schencket mir auch Gedult, also dass ich auch unter den heftigsten Schmerzen, Ihm zu Ehren, sagen kan: Es gilt mir gleich, ob ich gesund oder kranck bin, wenn ich nur des Herrn bin. Er erhält mich auch allezeit munter im Geist, gelobet sey JESUS, dessen wir sind. Denn es ist wahrlich alles seine erbarmende Liebe“. Och länger neder: „Ak dass wir immer, immer wachen und beten könnten! denn wenn wir ohne Unterlass beteten, so würden die Feinde keine Zeit kriegen sich zu conjungiren und zu verstärken, oder uns nicht viel Abbruch thun können. Es hat schon ein vornehmer Prediger gesagt: er fürchte, dass die Schande der Prediger wird in unserer Zeit aufgedeckt werden. Der getreue Heiland schencke uns nur die rechte Treue und vermehre uns den Glauben, so wird der Feind wenig wieder uns ausrichten. Muss es schon durchs Enge und Gedränge und viel Leiden gehen, schadet nichts, wenn nur die Ehre unsers liebeichen Heilands u. sein Reich mag ausgebreitet werden: Ihm lassen wir walten. Fendrich Langhorn auf Christiansö bey Bornholm stehet in rechtem Ernst und Treue, und ist zugleich munter. Er hat alda mehr Segen, als viele (auch fromme) Prediger — nicht haben¹⁾. Wir haben öfters erweckliche und erfreuliche Nachrichten von

¹⁾ Se Henrik Langhorns Brev til Mad. Wulfs, trykt i K. S. 4. R. I, 642 ff.

ihm, wie diese und jene bekehret worden sind, samt von ihrem Wachsthum, dass man recht schliessen muss: die vor $\frac{1}{2}$ Jahr das Wort der Wahrheit und Gnaden angenommen, schon Jünglinge sind, stark den Bösewicht zu überwinden“. Wid slutet påminner hon om thet brefwet, som hon skickade med mig sistl. år til Mad. Avelen, therpå hon intet swar fått och wet sålunda icke, om thet är framkommit eller ej. Om än M. Avelen wille skrifwa på Swänska, så är dock någon af Bröderna i Köpenhamn (til ex. Christian Hindricsson Bakare) som förstårt wäl.

(Hilsner til Mad. Avelen og Lexelia¹⁾) og alle i deres Hus. R. har haft Brev fra Strokirck d. 7. Juni. Har været på Ørby og faaet Vederkvægelse af „den Naade, som nylig er givet en lille Frøken Margrete paa 11 Aar, som efter alvorlig Syndesorg og Forbedrings Arbejde er kommen til Jesus og er bleven saa inderlig vederkvæget af hans usigelige Kærlighed, at hun strømmede over til hans Pris og andres Opvækkelse. Hun ligger syg) —

— — — —
Sextdräga, d. 4. Nov. 1733.

Sven Rosén²⁾.

Til Herrnhuteren Johan Böhm o. fl.

Du lieber und heiliger Vater in Christo,
lass deinen Geist ausfliessen dir zum Lobe!
dass er uns auch wieder in dich einziehe! Amen!

Mein Gott ist mir süß geworden: mein Heiland hat mich frei gemacht: der Tröster macht mir Mut, und rufet Abba!

Das berichte besonders euch, geliebter Bruder, Johann Böhm³⁾, den ich bei P. Heling in Riga kennen lernte, und euch, ihr Brüder Andreas Grasmann⁴⁾ und Christian Stach⁵⁾, die ihr von Wolmar an mich schriebet A° 1732, auch der gesammten theuren Gemeine zu Herrnhut, von der ich schon A° 1730 (vom lieben C. H. Grundelstierna) viel Gutes gehöret. Auf Erinnerung des lieben Joh. Böhms berichtete

1) En af »Gråkolterne«.

2) Kgl. Bibl. i Stockholm, Gjörwells Saml. af Bref I, Nr. 33.

3) Døde som Missionær paa St. Thomas.

4) Se K. S. S. R. III, 238 ff.

5) Siden Missionær i Grønland.

A° 1731 von meinem Zustande in Stockholm, wie ich die Kleider-reformation vorgenommen, und im Bauer-habit, um des Gewissens willen, nach Riga gesegelt. Ich zweifele nicht, Brüder, ihr werdet ja oft für mich schwachen gebetet haben. Meine arme Fürbitte sehe ich an als ein Echo der Eurigen. Darum ist es billig, dass ihr eurem Gott danket für die Erhörung eures Gebets. Wie der geduldige Hohepreister Jesus Christus mich Schwachen in Riga aufnahm, wisset ihr drei. A° 1732 d. 30ten Apr. segelte von Riga, und kam durch die gute Führung Gottes nach Copenhagen d. 9ten Mai. Da behielten mich die lieb-reichen Brüder einen Monat, ob ich gleich auf der Heimreise war. Da hatte tägliche Erbauung, besonders nenne ich Mad. Wulff, und Quastin, Past. Bluhme und Traugott Imanuel Jerichovius, dessen Gespräch der Herr absonderlich segnete zum evangelischen Glauben auf den Herrn Jesum. Den 11ten Jun. kam nach Hause, und ward gleich vom Bischof nach Gothenburg gefordert alt Pietist. Und obgleich in etlichen Dingen cassiret ward, hat doch der allregierende Heiland mir eine Thür geöffnet in 12 Kirchen; da ich als studiosus theol. bisher geprediget, am meisten aber hier in Sexdraega, nachdem mein l. Vater | : der Pastor oder Dorfpriester : | verwichenen 8ten Jun. a. c. am Stein krank gewesen. Etliche cousines und Bauerleute haben die Kraft des Worts angenommen. Bei Besuchung der Kranken habe viele Gnadenkraft und Trost für mich und sie erlanget. Die Discipeln sind fast alle gerührt, noch aber sehe keine Beständigkeit. Selber bin ich begnadiget mit heilsamer Züchtigung und evangelischem Trost und Erquickungen. Ich preise und verehere meinen Herrn, weilen er so heilig ist, und keiner Sünde schmeichelt, sondern alle Teufelwerke hasset und zerstöret; die Welt und Lästere haben noch nichts vermocht.

Zu Gothenburg und Udewalla etc. sind etliche Brüder, durch deren Fürbitte und Ermahnung ich gestärket worden. Nahe hiebei (3. Meilen) auf Örby ist ein lieber Obrist Joh. Christoph von Issendorf und seine theure Frau Reutern, von deren Umgang und Gemeinschaft ich viele Erquickung gehabt, da ich zuweilen ausgeschöpft worden durch viel predigen und catechisiren. Die ewige Liebe wirds ihnen und allen übrigen

Wohlthätern nicht unbelohnt lassen, Luc. 6,88, gebet, so etc. Von Zukünftigen was zu gedenken, habe zwar keine starke Gewissheit, doch melde nur, dass vom 17ten Sept. 1731, da nach Riga segelte, ich etliche Träume gehabt, die genau erfüllet sind: etliche stehen noch vor als | : im Aug. 1732 : | dass ich musste nach Sina¹⁾, und | : d. 14ten Mai 1733 : | dass ich schon in Sina wäre, mit gewissen Umständen. Auch von einem Todesurteil und Gefängnis hernach, aber undeutlicher. Der Herr meines Lebens, der ein Gott ist des Himmels und der Erden, auch Herr von Schweden und Sina, lasse mich nur sein Knecht und Eigentum bleiben!

In diesem vorig Monat besonders habe ich unwertes Kind empfunden, wie das höchste Gut den Geist so gar sättigen kann und alle Begierde seligst stillen. Brüder, habt ihr Gott, so habt ihr genug: behaltet ihn, und bleibet in der Liebe. Amen.

Sexdraega (2. Meil. von der Stadt
Boras) in Schweden, Westgothland.
d. 24te Nov. st. v. A° 1733.

Sven Rosén.

P. S. Der geliebte Br. J. Böhm wird wohl beständig sein in der Liebe Jesu? ich erinnere mich und ihn der Worte Act. 20,24. Apocal. 12,11. Daraus er mit mir betete A° 1731 auf der Weide ausser Jacobs Pforte in Riga. Der Brüder A. Grassmanns und Chr. Stachs werthen Brief (dat. Wolmar 10. Apr. A° 1732) habe in meinem Namen auch abgecopiret. „Ihr Kinder des Höchsten, lobet Gott mit Freuden“. Von Gott kommt mir ein Freudenschein, wenn du mit deinem Engelein, mich freundlich thust anblicken, o Herr Jesu m. trautes Gut. So geschieht es wirklich mir auch aus Gnaden; darum danket Gott, bis wir beim Herrn einander sehen werden. Dort wird es besser klingen. Amen Hallelujah!

I April 1735 vendte Rosén tilbage til Stockholm og blev straks af Dippelianeren Michael von Strokirch indbudt til at bo hos ham i »Mummas Hus«, et Sted, der i sin Tid vandt en vis Navnkundighed som Forsamlingssted for en Del Mennesker, der under Ledelse af nævnte Strokirch

¹⁾ D. e. China.

vilde forsøge at etablere et Menighedsliv lig det, de første Kristne havde ført i Jerusalem. Alt skulde være fælles for Samfundets Medlemmer, alt Husbond- og Tjenerforhold op-høre. — Brødrene Ericksson og deres Selskab havde maattet forlade Sverig 1734¹⁾, saa Rosén ikke paa denne Tid kan være kommen i personlig Forbindelse med dem; men de havde Meningsfæller i Stockholm, gennem hvilke han traadte i Brevvexling med dem, hvad vistnok har styrket hans i Forvejen betydelige Hang til Separatisme. Som Svar paa et Brev, hvori Rosén »med sin kærliga vänskaps betygelse« havde udtalt sin Sympathi for det Standpunkt, de landflygtige Svenskere havde indtaget, ytrer Erik Ericksson, at han med Glæde havde erfaret, at Rosén »i tron och ett växande hopp fattat plogen, vändt ryggen til Sodom och quitterat Egypten«. I de følgende Aar førtes en ganske livlig Brevvexling mellem dem. Rosén fremtræder i disse Breve som Lærlingen, Ericksson som Mesteren. Dog fandt Rosén efterhaanden Formynderskabet noget trykkende, hvortil vel ogsaa har bidraget, at han fremdeles stod i et venligt Forhold til Herrnhuterne, som Erickssønner saa' ned paa med Uvillie og Foragt som Folk, der vare standsede paa Halvveje og ikke havde gennemført Bruddet med Kirken. At Rosén betragtede dem som kjære Brødre, fremgaar af følgende Brev:

Til Herrnhuteren David Nitschmann.

Dennoch ist Gott dem Israel gut, denen die reines Herzens sind. Psalm. 73,1.

Lieber Bruder Nitschmann.

Ich danke freundlich für dein Schreiben, welches Bruder Gert Hansen²⁾ mitbrachte, du fühlst deine Armut und wartest auf die Erlösung in Christo. So ist's auch mit mir; zuweilen werde über dies irdische oder sinnliche zum himmlischen und geistlichen erhoben oder eingezogen; — und schmecke

¹⁾ Se foran, S. 53 ff.

²⁾ Den bekjendte danske Herrnhuter, der paa sine Rejser ogsaa besøgte Sverig.

wie selig es wäre, von allen Banden frei und ledig zu sein. Darnach muss ich mein Elend fühlen, und bin nun müde und beladen. Erwarte aber die Gnade und Kraft des Todes Christi zu meiner Befreiung und Entledigung, welches in der Stille und innerlichen Sehnsucht geschieht, und ich glaube, das allmächtige Haupt wird sein schwaches Glied nicht immer in diesen Banden des Todes stecken lassen. Mich. 2,18. Ebr. 5,7.9. cap. 10,36. Eph. 5,30. Zuweilen sinke ich nieder, als wäre mir nimmer keine Gnade widerfahren, zuweilen werde hinwieder so gestärket durch den Frieden meines Gottes, dass ich fröhlich singe: Der Weg des Herrn ist des Einfältigen Stärke, und des Aufrichtigen Trotz (wider alle Trauergeister) Prov. X,29. Nun, lieber Bruder, gedenke meiner, wann dir's wohl gehet. Grösse von mir den lieben Stach, der nun in Grönland, vormals aber (nemlich A° 1731, samt l. A. Grasmann) in Wolmar war, da ich ihnen zuschrieb. Sage, dass ich glaube, so man redlich streite, und mit Christo in der Tod gehe, so werde man kräftige Gaben überkommen, die zu gesegneter Bekehrung der Heiden nötig sind. Die Zeit sei nicht so ferne, da die Gaben (Ps. 68,10.19.) reichlicher, aber nur getreuen Streitem, ausgeteilet werden sollen.

Die von dir gegrüssten Freunde lassen auch freundlich grüssen, und wünschen, dass Christi vertrauliche Liebe alle Scheidewände durchbrechen und bis in den Himmel und fröhliche Ewigkeit eindringen möchte. Br. Melchior Ludwig Bluth wüsste gern, ob des lieben Oetingers sein Buch (dessen hier gedacht wurde) zu haben sei? Grösse von mir unwürdigen die lieben Brüder, so mich etwa kennen möchten, als Sev. Lintrup¹⁾ etc.

Der liebe C. M. v. Strokirch ist nun nicht hie, sondern nach Westeråhs gereist, einigen Freunden zu Hülfe, die vor's Consistorium citiret worden.

Nun lieber Bruder, lasset uns beten, wachen und streiten, damit wir nicht, was wir erarbeitet haben, wiederum verlieren.

1) I Afskriften fra Herrnhut staar Sam. Lintrup, hvilket her er rettet, da det ikke kan være tvivlsomt, at det er den bekjendte danske Herrnhuter Søren (Severin) Lintrup, der menes.

2. Joh. 8. Und so ich bisweilen (wie du von dir schriebest) schwach und abgemattet werde, will doch hungern und dürsten nach dem herzerquickenden Lebensbrod und Blut Jesu Christi.

Dazu helfe Jesus selbst dein schwaches Mitglied

Stockh. d. 10ten Aug. 1736.

Sven Rosén.

P. S. Die mitfolgende Nachricht von erweckten Kindern, samt Copien von ihren Briefen, schieke ich dir, lieber Bruder, zum Zeichen meiner Liebe, und zum Lobe Gottes, dessen Gnadenzweck allda erkannt wird. So Gradin¹⁾ von Stockholm und Segelken von Reval bei euch sind, bitte sie zu grüssen.

Ikke længe efter at ovenstaaende Brev var afgaaet, blev Rosén med flere Meningsfæller indstævnet for Stockholm Stads Konsistorium og underkastet Forhør angaaende sine separatistiske Anskuelser. I den Forklaring, han afgav 25. Oktober 1736, vidnede han med Varme og Inderlighed om »den indre Gudstjenestes himmelske Kraft«. »Den som hafver någon del i den öfningen, lærer väl finna, det slika Guds huses invånare intat hafva at göra i denna verdens bullersamma kyrkor; de önska fast heldre, att såsom lefvande stenar ock pelare stadfästes ock insattes i Guds tempel, hvarutaf de aldrig sedan behöfva utgå, Apoc. 3,12. 1. Pet. 2,4.5«.

I de stærkeste Ord ytrer han sin Forkastelse af al ydre Gudstjeneste, medens den sande Gudstjeneste alene virkes ved Guds Aand i Menneskets Indre. Den af en verdslig Øvrighed anordnede ydre Gudstjeneste med dens forskjellige Skikke er et Indgreb i Christi Regalier og aandelige Hyrdeembedes Rettigheder. Ved at følge hine ydre Skikke føres Menigheden af lejede Hyrder ud i Ørken, bort fra de grønne Græsgange paa Christi egen Eng og bort fra det rene Vand i hans krystalklare Elv. Folkets Kirkevane er ganske af samme Art som Katholikernes Paternosterbaand og Ave Maria. Ingens Samvittighed bør tvinges, og Religionsfrihed tilstaas.

¹⁾ Arvid Gradin, bekjendt svensk Herrnhuter (Nielsen, Kirke-Leksikon II, 245).

Sagen trak ud i flere Aar, da der var mange anklagede, og der fra Konsistoriets og Præsternes Side skete det ene Forsøg efter det andet paa at bringe Rosén og hans Meningsfæller til at opgive Modstanden mod den kirkelige Ordning. I Kirkerne skete Forbønner til Gud, om at de vildfarne maatte komme til Fornuft. Men det var kun meget faa af dem, der var tilgængelige for Fornuftgrunde. Da Strokirch havde fjernet sig fra Stockholm, var Rosén den, som maatte gaa i Breschen for de øvrige, og han gjorde det, som det synes, uden Vaklen og uden at lægge Skjul paa noget. I et Skrift, kaldet »Förklaring om den stora åtskilnad, som är mellan de trogenes gudstjenst och de munkristnas kyrkotjenst«, har han givet Grunde for sin og Meningsfællers Afhold fra »de döde trä- och stentempel«. »Den utvärtens kyrkotjenst« siger han »tillverkas af egen naturs kraft, om icke af satans pådrifvande, som gerna vill, at syndamåttet snart uppfylles, och Guds namn ohelgas; den förrättas blott med kroppan, munnen, tungan etc., och den sker sällskapet, som är verldsligt och fåfångligt, til behag«. Præsterne frembære kun »barkabröd och sinligt sqvaller«. Selv om Præsten er begavet og har Guds Ord til Raadighed, er det meget bedre at lytte til, hvad Gud taler i Menneskets Indre.

Om de troendes Afhold fra Arbejde udtaler Rosén sig i en »Afhandling om lekamligt arbete«: Som Jorden er Herrens, saa maa den og staa til Hans og Hans Arvingers Tjeneste, hvorfor disse ogsaa have det hellige Privilegium, at Herren selv vil drage særlig Omsorg for deres Legemes Forsvar og Opholdelse, uden at de selv behøve at bekymre sig derom. Vel findes der Bibelsprog, som paabyde Arbejde, men nogle af dem gjælde kun saadanne Mennesker, der have en træg og lad Natur, og de kunde i øvrigt ikke angaa Rosén, der mente at have en højere Befaling. Som Guds Børn og Livegne have de troende ingen anden Lov end Kjærlighedsloven, indskreven i Hjerterne, hvorigjennem alle andre Guds Bud og gode Menneskers Ordninger fuldbyrdes

paa en højere og fuldkomnere Vis. Derfor anser Rosén det for ægyptisk Blindhed at beskyldte saadanne for Letsindighed eller anse dem for Dagdrivere.

Et tredie af Rosén i Anledning af Forhøret i Konsistorium forfattet Skrift handler om Bønnen, »den indvortes, stiltiende og uophørlige Aandens Bøn«, som han havde lært af Mad. Guyons og andre Mystikers Skrifter.

Da det trak saa længe ud, inden Sagen indlodes til Dom, forlod de anklagede, som ikke havde faaet noget Tilhold om at blive tilstede, jevnlig Stockholm, hvorved Sagen forhaledes, og de undertiden havde Held til at vinde ny Tilhængere. Saaledes lykkedes det Rosén under et Ophold i Bro i Upsala Stift at omvende Hofjunker Gripenstedt og Frue, født Friherrinde Funck, til sine Anskuelser, hvoraf den første Følge var, at de hverken vilde gaa i Kirke eller til Alters eller lade deres 1739 fødte Barn døbe. — Hvad der ogsaa bidrog til at forhale Sagens Afgjørelse, var ikke blot de forskjellige Instanser, den maatte gjenneegaa, men ogsaa den Omstændighed, at der kom ny Anklagepunkter frem mod Rosén. Saaledes godtgjordes det, at han 1739 havde ladet udsprede 700 Exemplarer af en svensk Oversættelse af et Skrift af Mad. Guyon, kaldet »Kort sätt och medel at bedja«, der var trykt uden Censur, samt at han havde udbredt et andet Skrift, »Kort anmärkning til bönen eller en innerlig kristendom«, som han angav at have modtaget af en Ven, men paastod, at det var ham en Samvittighedssag hverken at angive Vennens Navn eller Oversætteren eller Bogtrykkeren. Ved Bedømmelsen af disse Skrifter fandt Konsistorium, at de »utmärka quietismum«.

I Juni 1740 havde Rosén til Hofretten indleveret et vidtløftigt Skrift, kaldet »Oprigtig Forestilling om en ret evangelisk Tolerance i Religionssager«. Men hin Tid var endnu ikke moden til at fatte Samvittighedsfrihedens gennemgribende Betydning for Kristenlivets Sandhed, som »Fanatikerne« Rosén her havde gjort sig til Talsmand for.

Den 28. Jan. (gl. St.) 1741 faldt endelig Dommen, der

for Roséns Vedkommende lød paa, at han ufortøvet skulde skaffes ud af Riget og aldrig maatte komme tilbage, før han afstod fra sine Vildfarelser. Da Præstestanden i Finland formente, at han havde været Hovedet for Separatistene i Østerbotten efter Erikssønnernes Bortgang, forlangte den, at Dommen over ham skulde forkyndes dér, hvad vel ogsaa skete.

Tiden var nu kommen, at Rosén (33 Aar gl.) maatte forlade sit Fædreland, som han aldrig mere skulde gjøense. Men »han förblef sig lik, stilla, sagtmodig, tålig under allt«. En Sum Penge, som tilkom ham af hans Fædrene-arv, vilde han ikke modtage af sin Moder¹⁾. Han rejste (som en Beundrer siger) »beledsaget med tusende vänners välsignelser och trogne förböner«. Med »Kronoskjuls« førtes han fra Stockholm og videre syd paa. Ligestemte Venner ledsagede ham, da han førtes bort. Da han var naaet til Malmø, bad han om Pas. Men det vilde man ikke give ham. »Sverig forskyder Eder«, sagde man til ham. Endelig fik han dog en Skipper til at føre ham over til Kjøbenhavn, og ved et mærkelig Tilfælde slap han, uden Pas og dog uden at lyve, gennem det strænge Opsyn paa Toldboden. Herom fortæller han selv i et Brev til Venner i Sverig, skrevet fra Kjøbenhavn.

Den 7. April seglade wy från Malmö ock kommo Kl: 2 eftm. till Köpenhamn, under Wägen gaf Skieperen förslag på en nödlögn, huro jag skulle säga, at jag kommit med honom från Köpenhamn ock bodde der. Men iag svarade: Jag förtror mig Gudi, han giör, som honom täckes; Fader och Fäders Land öfwergifwer mig, men Herren uptager mig, Ps: 27. iag will intet liuga. Kort därpå skulle wy stiga i en mindre Båth, ock Officerare wäntade på Broen; Men Gud giordet, at de ginge in i Wackten, därest passen upwisas, och jag marche-

¹⁾ Moderen, Anna f. Wekander, døde 1758 paa sin lille Gaard, Stora Starred. Efter at Sv. Rosén var kommen til Kjøbenhavn, skrev han 26. Maj 1741 til sin »kiære Syster, Mor och Wen«, og formanede til »Christi tålmod«.

rade fri up från Båtan Långa Gatan fram, opåtaht, ock fick i mit hierta tacka Herranom, ty han är god ock hans Mildhet warer ewinnerliga, Amen. Lofwer ock I Herren före alt detta.

När Joh: Tinnerholm warit inne hos Wackten med sitt pass, frågade den danske Lieutnanten de andra passagererna, hwar den andra studenten är, som war i Malmö arresterad; då swarade en Svensk Skräddare: han blef där qwar. Nu mina Wänner, alt här intill hafwer Herren hulpit oss. 1. Sam: 7,12. 2. Cor. 1,10. 11. Här i Köpenhamn hafwa wy funnit Bröder, Apoc: 28,14. Jesus ware os när! — Jag kiänner mig nu dragas inn, ock hoppas med Eder få blifwa i Gudi ewinnerliga.

Skrifwit i Kiöpenhamn d. ¹⁰/₂₁ April. 1741.

Sven Rosén.

P. S. Wy logere hos en Svensk Conterfajare Johan Hörner, hwilcken med sin Hustru frucktar ock söker Gud. Detta är ock en Gåfwa af Gud.

Det var en anden Gang, Rosén kom til Kjøbenhavn, men under forandrede Forhold. Han var nu en landflygtig Mand; adskillige af de Venner, han under sit sidste Ophold havde vundet, kunde ikke følge ham paa Separatismens øde Veje, men desto varmere var sikkert Modtagelsen hos dem, der ogsaa i denne Henseende delte hans Anskuelse, og deriblandt hans ovennævnte Vært, den ret ansete svenskfødte Maler Johan Hörner. Forbindelsen med Vennerne i Sverig bevaredes ved Breve. De af Roséns Breve, som vi kjende fra det henved halvaarige Tidsrum, han opholdt sig i Kjøbenhavn, aande Gudhengivenhed og bestaa næsten ganske af gudelige Formaninger, og Trøsteord. Uden Tvivl har han følt det tunge i sin Skjæbne, og har derfor følt Trang til at opsøge Trøsteord i den hl. Skrift. Som en Prøve paa disse Breve, der kjendelig ere bestemte for en større Kreds, kan følgende meddeles:

Elskelige Wänner!

Rätta Solen gånge up i Eder, så får I läkedom för siälen, rättfärdighet och salighet! Malach: 4,2. 8.

För några dagar sedan upgick et kosteligt varmt Lius i anledning af Joh: 16,28. derest Jesus säger till de sina: Jag gick ut af Fadren ock kom i werldena; åter öfvergifwer jag werldena ock går till Fadren. Nu är wäl sant, at jag med ord så litet kan tilbörigen förtälja detta, som Solens warma kan i förnufftet afmåhlas, så at Kroppen deraf blefwe upwärmd; derföre ock bäst är, at hwardera sielf sätter sig ut i Solskinet, at han må kunna och niuta des goda. Likwäl hoppas jag, at Gud, som talt godt till min Siäl, jämwäl wälsignar dessa rader ock böjar sielf läsarens Hierta till at achta på hwad godt i Jesu står till Buds.

Fadren ock Sonen hafwa af ewighet warit tilsammans i Gudommelig Kiärlek, Harmonie och Enhet. Fadren hade alt Behag i Sonen ock Sonen i Fadren. Hwad dem emellan föregådt i anseende till Adams skapelse, fall ock uprättelse, blir en gång hugneligt at skåda.

Mig rörde den Kiärleken, som Jesus wiste sinom Fader i lydna (Joh: 3,16. Cap: 10,17. C: 15,9. 10.) och oss i Barmhertighet (Prov: 8 31. Jere: 31,3.), då han ej allena blef menniska (såsom Adam, Gen: 1. 2. capp.) utan ock Kiött (Joh: 1,14.) född af en den fallna Adams Dotter, NB. i syndigt Kiötts liknelse (Rom: 8,3.). Det war en diup förnedring, Phil: 2,6-9. Wy, som aldrig warit Gudar, kunna icke begripa des Högd och Diup. At något litet skönja på denna förnedrande Kiärleken wele wij påminna os den fromme Eremitens Abrahami rena Kiärlek till sin Bror-Dotter, som warit Gudsalig och nu war en skiöka (J. O. Glüsings erster Tempel Gottes¹). Den kära Guds wänner war wahn wid Guds saliga omgånge, Englars och fromma Siälars fägnande sälskap. Den, detta försökt och i nyfödelsen fått en öm ock fin Känsla, kan nog föreställa sig, hwad Pina och Antipathie war i Abrahami Siäl, då han åt och wistades i Hore-Huset²). Men Kärleken för Gud och för den förlorades Siäl gjorde, at han led detta. Sammaledes Kärleks lärjungen Johannes, då han sökte den förlorade yng-

¹) Dette Skrift er forgjæves efterspurgt paa vore Bibliotheker. (Om J. O. Glüsing s. foran, S. 95).

²) Denne Historie er os ellers ubekjendt.

lingen, som efter sitt affald blifwit Öfwerste för Rölfware. Johannes försakade sin frihet och lätt Rölfwarehopen fånga hans gamla Kropp m: m: som bekant är. Detta sällskapet wart Johanni drägeligt för Kärlekens skull, och Siälen | : Ynglingens : | wardt frälst. Jesu Kiärlek war oändelig större, då Han öfwer gaf de Förmåner, dem Han haft hos Fadren | : Phil: 2,6. 7. Joh: 17,5 : | i Himlarna, ja ock den glädie han kunnat hafwa på jorden | : Ebr: 12,2. 3. : | och utwalde i des ställe at ej alena nederstiga på jorden, utan ock at der blifwa ringare än Englarna | : Ebr: 2,7 : | frestad af dieflar, hatad af menniskiom, och i all måhl förnedrad ned til Helwetit och Korsens död.

Hafwen I rönt, kiära wänner, huru grann och öm Känsla nyafödelsen gier menniskiom, så kunnen i något litet skiönja, huru det likat Jesu at wara här på jorden ibland dieflar och syndare och skrymtare och halffromma och jämwäl sina bristfulla länjungar, confer Matth. 17,17. Men lofwad och älskad ware Herren Jesus för sin ankomst ned till oss! Luc: 1,66.-79. Alt (Joh. 1,16. 17.) är oss kommit med honom (Sap. 7,11.). Fadrens namn ock kiärliga sinne är oss genom Jesum uppenbaradt (Joh: 17,26. cap: 1,18.) all hans fotspor drypa af fettma, af nåder, strällande lius och wälsignelser. Wij hafwe wist ord sak at tacka wårom Herra för det han warit här. Alla de ord han talt, alla de steg han giort, alla de lidande tillstånd han warit uti; alt det som uppskrifwit är om honom, samt alt det som böcker ej förmått inbegripa, kommer oss till fromma; ty oss är Jesus gifwen en Frälsare, i honom hafwe wy synders förlåtelse, rättfärdigheten ock starkhet och ewigt lif | : Johannis hela evangelium ock 1. Epistel : |.

Kunde wår köttslige Stamfaders fulkomnada (ena) fall giöra honom och hans Barn owärdiga till Guds nåd, Lif och Anda, them han upsäteliga wiket ifrå (Syrac: 1,14.-18. Rom: 5:) huru mycket mer förmåga till godt är nu icke i wår gifna andeliga Stamfaders (Esa: 6,9) Jesu ståndachtiga Hörsamhet i alla de prof, som honom förelades? Rom: 5,16. 17. 18. 19. Phil: 2,8. Ebr: 10,5.-10. Jesus gick ut frå Fadren och kom i werldena; men der förhålt han sig så, at, när han öfwer gaf werlden ock gick hem, blef han wälkommen såsom en Son, then ther i alla deklar warit Fadrenom i fult nöje. Han fick sättia sig på

Fadrens högra hand, werdig at taga bokena och at öppna thes insegel, Apoc: 5,9. Han är worden en ordsak till ewigt lif allom, som honom lyda, Ebr: 5,9. Han war och blef altid i Ynnest hos Gud, fulgiörandes alt Guds behag (Act: 13,22. Matth: 3,17. Luc: 9,35). Han bedit för oss och wunnit, at os nådeliga gifwes Bettring och syndernas förlåtelse i Hans namn, nyfödelse, then helge ande, kors, lif, Gudacktighet och ewigt lif. Act: 10,48. Joh: 1,12.18. Cap: 14,16. Cap: 17. Korteligen Jesu beständiga hörsamhet har wunnit oss den Saligheten, at, såsom wy har burit den jordiska Adams bild oss till ingen fromma, så skole wij | : både här i Nåd hos Gud, i lydna för Gud in i döden och sedan i ewig Härlighet: | få bära den himmelska Adams bild, Gudi och Lambena till pris ewinnerliga, 1. Cor: 15,49. 57. Wij skole här i werlden bewaras från Ondo (Joh: 17,11. 15.) och så med Christo öfwergifwa werlden och gå efter honom hen til Fadren Joh: 17,24. Cap: 14,2. s. Jag stannar nu med skrifwandet; ty jag har rönt, at Guds anda är och wercker mer lifs-lius och Kraftgäfwer i et ögnablick, än wij med ord kunna beskrifwa på många papper.

Som nu Guds ande är allom när, hwilke honom i Jesu namn begiära; så tror jag, att han och öppnar Edra öron och sinnen till at förstå och i Andan åhtniuta, hwad i Skrifterna oss förehålles. Görer, såsom Lutherus råder wid Biblens läsande (Sile et auscultate) Tig stilla och hör till. Då Eder gifwes till öfwerflöd (Joh: 10,9), så täncker på mig. Nu är Joh: T(innerholm) och jag i Köpenhamn efter Guds wilja, sedan wij märkte hans winck at komma hit in frå landet.

Gud giöre os den nåden, at wij få continuera Jesu lefnad på jorden, ledsagas af hans Anda och wandra såsom han! 1. Joh: 2,6. Ebr. 9,14. Här med wille jag hälse på mina wänner i Klemmestorp och Westergöthland, så widt Gud behager. Jag hoppas i Jesu blifwa deras medtienare

Kopenh: d. $\frac{26. Julii}{6. August}$ 1741.

S: R:

I ovenstaaende Brev forekommer en Ytring, der tyder paa, at Rosén en Tid har opholdt sig paa Landet — hos hvem vide vi ikke — og derfra atter er vendt tilbage til

Kjøbenhavn sammen med Tinnerholm¹⁾, der ogsaa fulgte ham, da han i Efteraaret 1741 begav sig til Altona, der jo havde Asylret. Herfra skrev han 20. Nov. gl. Stil (1. Dcbr. ny St.) til sine Venner i Sverig og bad dem bl. a. om at bede for Joh. Tinnerholm, Ingrid Örn, Lars Segerholm og ham selv. Segerholm var en af de svenske Dippelianer, der havde sluttet sig til Erickssons Selskab, men som det synes siden var bleven udelukket derfra, fordi man havde den Mistanke, at hans Forhold til Ingrid Örn, der var en af Erickssons oprindelige Ledsagere, ikke var rent²⁾. Han blev siden Præst for en separatistisk Menighed i Altona, kendt under Navnet »Blaufarber«, og døde her i megen Fattigdom o. 1763.³⁾

Fra Altona skal Rosén have begivet sig til Stetin og senere til Herrnhut. Derefter opsøgte han 1743 Erickssons Selskab i Reinau i Holland og sluttede sig en Tid dertil. Det Tryk, han havde følt ved Er. Erickssons noget overlegne Tone i hans Breve, synes at have tabt sig ved deres personlige Møde, og det blev betroet ham — formodentlig paa Grund af hans Sprogkyndighed — med en anden af Selskabet at drage til England for om muligt at skaffe de svenske Emigranter et Bosted der. Dette lykkedes dog ikke.

Men Opholdet i London blev for øvrigt betydningsfuldt for Rosén. Han lærte Brødrene Wesley at kjende og

¹⁾ Om denne Roséns Ledsager se foran S. 71.

²⁾ Se foran, S. 72 ff.

³⁾ Han er ifølge en Note i Upsala Univ. Bibliotheks Exemplar Forfatter af følgende anonyme Skrift: *Nordische Sammlung, welche unterschiedene Exempel einer lebendigen und wahren Gottseligkeit im Reiche Schweden in sich halten: Woraus zum Theil der Zustand und Beschaffenheit der verborgenen Kirche Christi in diesem Reiche, vom Jahr 1680 bis zu unsern Zeiten, abzunehmen ist; Von Einem, der mit diesen Gläubigen und Gerechten Theil zu haben verlanget, herausgegeben.*

Aus dem Schwedischen Manuscript ins Hochdeutsch übersetzt. Auf Kosten guter Freunde gedruckt 1755.

syntes godt om dem. Endnu større Behag fandt han i de engelske Herrnhuter, saa han, efter 3 Ugers privat Omgang med dem, offentlig sluttede sig til deres Samfund. Kort efter afsendte han en Skrivelse til Ericksson og meldte ham, at han udtraadte af hans Selskab. Ericksson blev højlig forbitret herover, hvorvel han, som han ytrede, ikke kunde undre sig saa meget, naar han betænkte, hvilke gruelige »Gemenskapslemmer« Rosén havde haft i Lars Segerholm, Ingrid Örn og Elias Brossig (en svensk separatistisk Student). Endnu større blev Erickssons Forbitrelse, da han erfarede Roséns Overgang til Herrnhutismen. I de skarpeste Ord foreholder han ham, at han havde drukket sig mæt af Vildfarelsens Bæger og beteede sig saa, at det var en Skam for Gud og alle hans Børn. Ja, hvis Rosén var ædru og vilde lukke Øjnene op, saa maatte han se, at Zinzendorf var den brede Vejs og den vide Ports Apostel, de riges »Uppsyningsmand« og de fattiges Forfører, at han havde et falskt Evangelium, ved hvilket de, som elskede Døden og Fordømmelsen, bleve fangne, og at hans Kjærlighed til Herrens Tjenere og Agtelse for Guds Børn var af samme Art som Ulvens til Faarene, Herodes's til Christus. Ericksson fandt endvidere, at det beviste et mærkeligt Hovmod hos Rosén, at han vilde skikke sig som en Mester i Israel, og at han var kommen med Antydninger om sin Sendelse til China¹⁾, uden Tvivl for at omvende Hedninger, skjönt han famlede som en blind og i visse Henseender fulgte »Vilddyrets« Raad, som hos ham endnu var uovervundet og »under Sigillerne forsejlet«.

Ericksson skyndte sig ogsaa med at underrette sine Venner i Sverig om Roséns Frafald, idet han alvorlig advarede dem mod Herrnhuterne, der uden Kors, uden Christi Efterfølgelse og uden den fordærvede Villies Dødelse vilde indtage »Guds Kongerige«.

¹⁾ Jvfr. foran S. 238. I et Brev fra Rosén, dat. 9. Novbr. 1743 fra Herrnhuterkolonien Marienborn, omtales Conrad Lang, »som vil til China at kundgjøre Evangelium.«

Endnu nogle Aar derefter, da det erickssonske Selskab var vendt tilbage til Sverig, søgte Førerne at afværge, at nogen af deres kom i Forbindelse med Rosén, som det fremgaar af følgende Ytringer af Erickssons tro Mand Abraham Isakssons Breant til Johan Olof Dalmann:

6. Aug. 1746.

Af òmhøt gjøres härvid then wänliga påmindelsen, at om den ørenä föreningen med Rosén såsom en Lem af den Zinzendorffiska Secten ej bräckes, så warder k: wän lätteligen öfwerwunnen af samma villfarande Anda, som honom bedragit och förfört.

21. Nov. 1746.

Huruwida R(osén) af allo hierta älskar Jesum, hörer mig ej at dömma; men utan förgripelse kan man trygt bekänna, at om han genom Willones Anda intet blifwit förtiust och förblindat, hade han aldrig gjordt de bekanta bedröfweliga steg; men jag fruchtar, at k: wän intet hållar det för skadeligit at den Zinzendorffiska läran wara tilgifwan, effter den Mannen compareras med de opräcknade i Herranom afsomnade, som dock hwar i sit mått witnat om Sanningen, i det stället at Zinzendorff, såsom uppenbart är; af en förförisk Anda drifwes til mångas förledande ifrån Sanningen.

Roséns Övergång til Brödremenigheden betyder, at han havde brudt med sin forrige radikale Separatisme, og at han var paa Vejen tilbage til Kirken. I et Brev til Venner i Sverig vidner han, at han nu i Troen paa Christi Forsoning havde fundet den Fred, han længe havde søgt forgjæves. Han bekjender, at han havde store Mangler, saadanne nemlig, hvorved han mest havde skadet sig selv. Hans Kjærlighed til Jesus havde ikke været af den rette Art. Nu var han en arm, men saliggjort Synder, et Menneske, som ikke kunde bestaa for Gud eller Mennesker, om der ingen Jesus var, som var gaaet i Borgen for ham og fuldkommet alt, hvad højeste Retten kræver af en »Løftesmann«. — Følgende Breve vise hans Stemning:

1.

In Christo theuer geschätzte und Herz-kindlich geliebte Aelteste
und Bischöfe der Brüdergemeinen.

Erst danke ich nun dem gnädigen Heilande und eueh, dass mir erlaubt gewesen dem Synodo beizuwohnen. Es ist immer ein Segen auf mein Herz gefallen sowohl beim anhören als beim abschreiben der Acten. Zum andern communicire eine richtige Copie eines Briefs, den der (zu meiner Freude) vocirte lutherische Bischof¹⁾ Herr D. Conradi a° 1721 nach Stockholm geschrieben hat, woraus teils abzunehmen, wer er vormalen gewesen, teils auch das sein (verhoffentlich anzunehmendes) Episcopat einige influence auf seine alten Freunde in Schweden haben möchte. Drittens, weilern gestern befohlen wurde, dass die, so nach der Confirmation ein Verlangen tragen, sich heute melden sollten; als sende hiebei die Copie eines Briefes, den ich in Februario a. c. in dem Punkt an die ehrwürdigen Brüdergemeinen geschrieben; und thue dazu, dass, gleichwie die Aufnahme in's Stundenbeter-Chor (d. 8. März) mir gesegnet war, ich ebenfalls diese Confirmation als einen Segen erwarte, wenn es dem Heilande gefällt.

Ich bin gern ganz, wo ich sein soll; ich weiss aber, dass mich der Heiland hieher gebracht und seine Segenshand über mich erhoben hat.

Zwar gestehe, dass seit meiner Ankunft wenig mit Erkenntniss-Sachen zu thun gehabt, denn am Herzen hat sich fast alle die Arbeit der Gnade concentrirt. Doch habe aus Br. Layritzens Bibelstunden, und aus Br. Ludwigs (Zinzendorfs) Reden im Synodo verstanden, dass ich in Erkenntnis-Sachen mehr mit der Gemeinde accordirt habe, als ich in vorigen Separations-Jahren nie gedacht hätte. Es wäre mir aber eine Freude, wenn ich hinführo Gelegenheit kriegte, die Lehrconferenzen zu hören und zu lesen: so könnte, was ich

¹⁾ Herved hentydes til den mærkelige Omstændighed, at Dr. G. J. Conradi valgtes til Biskop i Brødremenigheden uden at opgive sin Embedsstilling som Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten (Zwergius, Sjæl. Clerisi, S. 786).

vorhin in Schweden versehen, je eher je lieber redressiert werden.

Ich freue mich aber meines Heilandes, von dessen Blut und Kraft mein Herz umgeben und eingenommen wird, zu Zeiten aber besonders kräftiglich, z. ex. gestern Abend, da der liebe Br. Johannes von Watwille (Langguth) erwählet worden, und ich ihm die Hand zu küssen Gelegenheit gehabt hatte, ging ich in's led. Brüderhaus und genoss eine ausnehmende Gabe zur Innigkeit, einen Frieden, der mich lieblich erfüllte und gefangen nahm. Unser Aeltester erhalte den sub-seniorem stets in seiner allerinnigsten Gemeinschaft! Amen.

Nun ehrwürdige Brüder, thut mit mir, wie es der Heiland haben will: mehr begehre nicht. Es genüget mir, dass ich Gnade habe und von Jesu ernähret werde, und in der Gemeinde lebe als ein Kind und begnadigter Sünder.

Lindheim d. 13. Junii 1744.

Sven Rosen.

2.

Herzlich geliebter Bruder Cammerhof.

Heute ist dein Geburtstag, und 24. Jahr sind vorbei: wann nun einst alle werden zurück gelegt sein, dann werden wir vorm Thron des Lammes das angefangene Lied noch fertiger singen. Es ist mir die Stunde manchmal im Gemüte, nemlich wie so selige arme Sünder wir dann sein werden, wenn uns wird erlaubt sein mit den 24 Aeltesten zu spielen, zu singen und zu räuchern¹⁾. Bei der Betrachtung wird mir die Zeugensache beides wichtig und auch respective klein, wie du wohl ermessen kannst.

Wo die Harfen predigen,
Und die Prediger nun ruhn,
Wolln wir uns recht gütlich thun.

Mein l. Br. Cammerhof, nach der Gnadenwahl und guten Hand unsers Vaters und gnädigsten, unüberwindlichsten Generals habe ich dich ein paar Tage (Jahre) gesehen und ge-

¹⁾ ofre Røgelse.

höret, und die Blut-Sympathie hat gemacht, dass ich dich liebe.

Jetzt möchten die Pilgerjahre da sein, da du von uns genommen wirst: ich habe dir gratuliret zu der heutigen Lösung; fahre dann, wie ein Fischlein im Wasser, in deinem seligen Blut-Element bis in die Ewigkeiten vergnügt und ungestört. Das Blut schreibe dir ein sicher Geleit, bis wir einander sehen bei den Nägelmaalen, darinnen unsere Gnadewahl geschrieben stehet. Du bleibest in der blutigen Seite Jesu und er in dir, und seines Vaters Liebe in dir: Die salva-guardia, die lieben Engelein bleiben nicht ferne, sondern freuen sich, dass sie Mitknechte bekommen, die ihrem Herrn den Lohn einsammeln helfen. Lieber Bruder Cammerhof, gieb mir ein Testament, ehe denn du weggehst. Ich wäre gern blutig um und um, inn- und auswendig! Lamm Gottes! blute mir auf's Herze, so werd' und bleib ich mutig und wundenhaft.

Seit dem letzten Abendmahl hat sich der Heiland als Mann meinem Herzen nahe gelegt, und ich möchte ihm gern brautmässig begegnen wie die Abigail, 1. Sam: 25,11. Ihme zu Tische, zu Bette und überall in seinem Hause dienen ist mein Verlangen und überseliges Glück.

Könnte ich ihm gelbe und schwarze oder auch weisse Kinder¹⁾ bringen, die er gezeuget und mit seinem Blut gewaschen, gekleidet und ernähret hätte, das sollte mir ein Pfand seiner ehelichen Liebe sein.

Hie bin ich armes Kind! Er thue mit mir, wie und was er von Ewigkeit beschlossen hat. Ich kann ihm nicht viel geben weder in diesem noch in jenem Leben, ich will mich aber lieben lassen. Hab mich doch gratis lieb.

In dieser Liebe werde allenthalben in ihm, mit ihm, bei dir sein können.

Lindheim d. 28. Julii A° 1745.

Sven Roseen.

¹⁾ Disse Ord tyde paa, at Rosén, ligesom saa mange andre Herrnhutere, har tænkt paa at gaa ud som Missionær. Han havde jo ogsaa i tidligere Aar drømt om, at det skulde blive hans Lod at omvende Hedninger i China (se foran S. 238, 250).

3.

Theurer und liebster Papa¹⁾.

Jetzt ist die angenehme Zeit, da ich auch für mein Vaterland was ausbitten darf. Zuweilen da ich des Sabbaths unter den 24. Nationen gegessen, habe mein schwedisches Versel in den Sinn geändert, dass es deutsch heisse: „Mein Vaterland, komme auch in Brand durch Jesu Wunden, daraus ein solches liebliches Feuer herausgeheth, dass das Herz nicht mehr sein eigen bleibt, sondern des Lamms« etc. Dazu braucht das Lamm seine Werkzeuge, und wenn es nur Strohhalme wären, so könnte er doch sein Feuer anstecken.

1. Es ist mir mehrmalen, schon in Lindheim, eingefallen, dass der Bruder Saxenberg auf dem Herrnhaag (welcher ein Erstling der finnischen Nation bei der Gemeinde ist) einmal eine Reise nach Finnland thun könnte, etwa nach Borge²⁾, unterm prétexte seiner Profession. Erweckte Seelen giebt es dort herum, als auch sonst in Finnland.

2. Zwischen Stockholm und Åbo liegen im Meer einige Inseln, die Aåland genannt werden. Dasselbst ist der schwedische Schreiner Norling geboren, der vom Herrnhaag nach Lindheim gekommen. Es giebt unter den Insulanern auch erweckte Seelen. Vielleicht könnte der Norling da sein Handwerk treiben, und der Heiland durch den Strohalm die Inseln anstecken.

3. Upsala ist zwar wie andere Universitäten ein finsterer Ort, weilen aber doch immer (von A° 1727 wenigstens) einige erweckte Studenten da gewesen, so könnte gut sein, wenn Br. Werwing ermahnet würde, dahin zu sehen, dass des Heilandes Netz und winzige Lichter nicht ganz davon wegzögen, und so die jetzigen Studenten nach Stockholm emigrirten, dass doch jemand an ihrer Stelle aus dem Stockholmschen dahin käme.

4. Was Br. Werwing von seinen Gesellschafts-Einrichtungen in Stockholm geschrieben, das kann ich wohl mit meinem Zeugnis bekräftigen: Denn ich weiss Exempel, dass er-

¹⁾ Zinzendorf. ²⁾ Borgå.

weckte Seelen, sogar Separatisten, durch die Grösse der Stadt für die Prediger geschützt und verborgen blieben. Aber mit den Seelen in Westerås, allwo ein Bischof wohnt, hat es eine andere Bewandnis: da mögen sie ihre Gesellschaften menagiren. Hingegen in Köping, Arboga und Oerebro könnten sie wohl gehalten werden. Denn teils favorisiret die Obrigkeit (in Oerebro der Landeshauptmann Baron v. Reuterholm) teils die Prediger.

5. Stockholm aber bleibt die Hauptstadt, und es wäre mir sehr gemüthlich, so Br. Werwing vom theuren Papa und dem ehrwürdigen Synodo ein solch Wort kriegte, als Paulus in Corintho vom I. Heilande: Ich bin mit dir, und es soll sich niemand unterstehen, dir was zu thun; denn ich habe ein gross Volk in dieser Stadt. Act. 18, 10. Des freuet sich mein Herz.

Da werden denn meine Bekannten (von moderatis et rigorosis separatistis, ut et Tolstadianis) sich auch einfinden, einige aber vielleicht nicht eher, als die Seelen, die sich jetzt zu Werwings halten, sich mit Kraft und Realität legitimiren. Und dann wird's eine Herde werden. Das ist so meine Hoffnung, spes meliorum temporum. Ich empfehle mich und mein Vaterland in des theuren Papa und des ehrwürdigen Synodi Andenken, und bin mit Respect

ein gehorsam Kind

Sven Roseen.

Adest Spiritus voluntaris.

Zeist d. 28. Maii A° 1746.

Man skulde efter disse Udtalelser tro, at Herrnhutismen var bleven det sidste Stadium paa Sv. Roséns bevægede Bane, saaledes som det gik med mange andre Separatister; men det blev den dog ikke. Da han nemlig i Frankfurt a. M., hvor og i hvis Omegn mange Herrnhuter opholdt sig, 1746 traf sammen med den bekjendte, fromme, lutherske Præst Joh. Phil. Fresenius, lykkedes det denne »Herrnhutismens ivrige og forargede Modstander« at overbevise ham om det usunde, der, særlig i den saakaldte »Sichtungszeit«, var i Herrnhutismens Væsen, og hvorom Roséns

ovenanførte Breve jo ogsaa bære Vidne. Følgen blev, at Rosén vendte helt tilbage til den lutherske Kirke og 1746 fra Lindheim indsendte til Svea Hofret en »retlærig« Trosbekjendelse angaaende den hl. Skrift, om Forsoningen og Christi Fortjeneste, om Daaben, om Kirke- og Altergang.

Skjönt Rosén saaledes havde »rettet sig«, ønskede den svenske Rigsdag, gennem hvilken Oprejsning skulde gives ham, dog ikke at faa ham hjem, men anviste ham (1747) at søge en Virksomhed blandt de svenske Menigheder i Vestindien. Det var, siger Skarstedt, den samme Grundsatning, som man anvendte, da man fandt en Del konfiskerede Exemplarer af Biskop Svedbergs i sin Tid forbudne Salmebog, og saa sendte disse til Vestindien. Hvad man ansaa for kjættersk derhjemme, kunde være godt nok til Landsmændene i det fjerne.

Rosén blev da altsaa Præst i Vestindien, hvor han opgives at have ægtet »et rigt, adeligt, svensk Fruentimmer«, der fødte ham en Søn. Han døde imidlertid snart efter (omtr. 1750).

Saaledes endte en Mand, hvis Liv under andre Forhold vistnok kunde være blevet til Velsignelse for hans Fædrelands Kirke. Nu blev han et Forvirringens Tegn, men dog et kjærligt og troende Menneske til det sidste. Han var ved sin Død kun 42 Aar gammel, men havde gennemgaaet større aandelige Brydninger end de allerfleste af dem, der naa langt højere op i Aarene.

Præsten Claus L. Clausen.

Et Bidrag til den dansk-norske evangelisk-lutherske Kirkes Historie i
Amerika i det 19. Aarhundrede.
(Slutning.)

Af P. S. Vig, Luck, Wisconsin.

C. L. Clausen som Feltpræst ved »femtende Wisconsin«.

Da Striden mellem Nord- og Sydstaterne indenfor den amerikanske Union angående Slave-Spørgsmålet havde nået til det Punkt, at den ikke kunde afgøres med Mund og Pen, men man greb til de blanke Våben, så kaldte Unionens daværende Præsident, Abraham Lincoln, på Nordstaternes unge Mænd til at værgе den med Opløsning truede Union, og han kaldte ikke forgæves. De forskjellige Nordstateres Guvernører lode Præsidentens Kald gå videre, og hver Stat foretog nu Udrustninger af Hærafdelinger, der rykkede i Marken. Der blev en formelig Væddestrid om, hvem der kunde være den første i det blodige Stævne, hvor Broder stod mod Broder i en af de forfærdeligste Krige, Verden har set. De nordiske Udvandrere vare ikke blandt de sidste, som meldte sig ved Fanerne. De Svenske, Danske og Norske, som flokkedes under Unionsflaget i hin blodige Borger- og Broderkrig, kunne tælles i Hundredvis. I Staten Wisconsin boede dengang de fleste Norske og Danske. Og det af Wisconsin's Regiment, som talte de fleste Nordboer inden sine Rækker, var det berømte »femtende Wisconsin«, hvis Historie er en af de mest glimrende fra hele Krigen. Den højeste Officer ved hint Regiment var Oberst Hans Christian Heg, der var

født i Nærheden af Drammen den 21. Novbr. 1829, kom med sin Fader, fornævnte Even H. Heg, til Amerika (Wisconsin) i 1840. Den 21. December 1861 udnævntes H. C. Heg af Wisconsins Guvernør til Oberst med det Hverv at samle et skandiaavisk Regiment, hvilket lykkedes ham, der var kjendt og yndet viden om, i meget kort Tid. — Vi kunne ikke her følge den staute Nordmand på hans Bane, først som Oberst og senere som Brigadegeneral, men kun nævne, at han, med så mange af sine Landsmænd, fandt Heltedøden i det blodige Slag ved Chichamanga i Staten Tennessee den 20. Septbr. 1863. — Heg var fra sin Ungdom vel kjendt med Pastor Clausen fra sit Hjem i Muskego, og da der skulde udnævnes en Feltpræst ved 15. Regiment, faldt hans Tanker naturligt på denne. Og Clausen, som aldrig havde været bange for at vove sig ud i vanskelige Forhold, lod sig af sin yngre Ven overtale til at tage mod Udnævnelsen, som er dateret den 11. Decbr. 1861. Clausen meldte sig til Tjeneste i Madison, Hovedstaden i Wisconsin, den 13. Februar 1862.

Ved Regimentet mødte Clausen ikke så få af sine danske Landsmænd både som Officerer og Menige, f. Eks. Major C. M. Riise, hans Afløser som Redaktør af »Emigranten«, Adjutant Hans Borchsenius, Kaptajn Josef Mathiassen, Pr.-Lieutenant E. Engelsted, Sec.-Lieutenant Niels Johnsen, Sergeant Lars Hannibal, senere bekjendt som Grundlægger af det store danske Settlement i Dannebrog, Nebraska. I hvert Fald have de nævnte Personer gjort Tjeneste ved 15. Regiment.

Pastor Clausen havde et godt Navn ved Regimentet, om han end kun blev der en kort Tid. Soldater have altid Respekt for en Mand, der ikke er bange for sin Trøje. At Clausen var af den Slags, ville vi her høre et Vidnesbyrd om: »Feltpræst Clausen var ingen Rædhare. Det var på Øen Nr. 10. En mørk Nat med Storm blev der gjort Allarm. Der blev Forvirring; gennem Vindens Sus og et stærkt Regnskyl hørtes Officerernes Raab, de søgte at

ordne sine Folk; men i sligt Vejr og Mørke var der god Anledning til at smutte væk, og der var altid nogle rædde. Clausen traf en slig bag et Skur og søgte at overtale Manden; det hjalp ikke. Så skammede han ham ud; men heller ikke det hjalp. »Så gi' mig dit Gevær«, sa' Præsten og gik så øjeblikkeligt ind i Rækkerne, bestemt på at slås på Liv og Død i Mandens Sted. Denne Gang var det dog blind Allarm, men det vidste ingen¹⁾.

Clausens Helbred led under Krigen et Knæk, som han aldrig helt forvandt. Mens han lå med sit Regiment på Øen Nr. 10 (o: Mississippi-Floden), sprang der engang en Bombe lige tæt ved ham. Herover fik han en Nerverystelse, som siden til Tider kom igjen²⁾. Det kan derfor ikke undre os, at han den 26. Novbr. 1862 resignerede fra sin Stilling som Feltpræst og drog tilbage til sin Menighed i St. Ansgar. Om hans Erfaringer som Feltpræst ville vi nu høre ham selv tale i følgende Indberetning fra hans Hånd:

»Da jeg først overtog min Stilling i Regimentet, dengang liggende i Lejr i Camp Randall (o: ved Madison), så jeg snart Sandheden af, hvad Oberst Heg havde sagt i et Brev, i hvilket han indstændigt anmodede mig om at antage Stillingen som Regimentets Feltpræst. Jeg fandt mange, både Officerer og Menige, som ikke syntes at bry' sig det mindste om Guds Ord og hvad dermed står i Forbindelse, og de viste ikke alene Ligegyldighed for Religionen, men endog åben Foragt derfor. Jeg næsten fortvivlede over ikke at kunne udrette noget blandt sådan en Skare af Mænd, men eftersom jeg blev bedre kjendt med dem, glædede det mig at opdage en Understrøm af religiøse Følelser, som jeg fra først af ikke havde set; det bragte mig til at tænke, at Skummet altid flyder paa Overfladen, mens den klare Strøm

¹⁾ O. A. Buslett: »Det 15. Wisconsin Regiment Frivillige« (Decorah, Iowa, uden Trykkeår) S. 680—81.

²⁾ Smst. Side 335.

rinder uset nedenunder. Hos nogle herskede der en falsk Undseelse for at lade sine religiøse Følelser komme for Dagen, da de var bange for, at deres Kammerater skulde gjøre Nar af dem, men hvorsomhelst jeg fandt en sådan Frygt, gjorde jeg mit bedste for at forjage den, ved at vise dem, hvor lidet Mod og Manddom der fandtes i sådanne Følelser, og jeg havde snart den Tilfredsstillelse at se, at mit Arbejde ikke var ganske forgjæves. Sålænge Regimentet lå i Camp Randall, var de udsatte for de værste Fristelser, Der lå nemlig flere andre Regimenter i Lejren på samme Tid; Disciplinen var i det Hele taget slet, og mange af Soldaterne fik Tilladelse til at rangle omkring i Byen. Under sådanne Omstændigheder kan man ikke forundre sig over, at også nogle af det skandinaviske Regiment kom på Afveje, gik på Drikkehuse, bleve drukne osv., men dette hørte dog til Undtagelserne; de fleste af Regimentet var ordentlige og ædruelige Mænd. Efterat Regimentet havde forladt Camp R., og især efterat nogle af de mindre ædruelige blandt Officererne var ble't nødt til at tage Afsked, blev dets Tilstand i denne Henseende betydelig forbedret og kunde nu stå ved Siden af, om ikke over, hvilket som helst andet Regiment i Tjenesten. — En Feltpræst finder snart, at hans Stilling er omringet af mange Vanskeligheder. Den Orden og Regelmæssighed med Hensyn til Embedsgjæringen, til hvilken han er vant i sine Menigheder, kan naturligvis her ikke gjenneføres, og han er nødt til at tage sådanne Lejligheder, som fra Tid til anden tilbyder sig, til at prædike Guds Ord for sin Hjord. Mens vi var i Madison, havde vi vore Gudstjenester i Court Huset, men efter vor Afrejse derfra måtte vi holde dem i Skyggen af et eller andet Træ. Foruden vore regelmæssige Søndagsforsamlinger havde vi også, når Omstændighederne tillod det, gudstjenstlige Sammenkomster om Aftnerne. Tilstedeværelsen ved Gudstjenesten var aldeles fri både for Officerer og Soldater, undtagen ved enkelte Lejligheder, naar hele Armeafdelingen var kommanderet

ud, og et Par Gange, naar Regimentet blev trukket op i Firkant. Havde Tilstedeværelsen været tvungen, kunde vi naturligvis ikke fra Antallet af de tilstedeværende have draget nogen Slutning med Hensyn til Regimentets moralske og religiøse Tilstand, men som det nu var, at enhver i den Henseende kunde følge sin Lyst, og det endda viste sig, at den største Del af Regimentet besøgte Gudstjenesten og fulgte den med dyb Interesse, ledes man deraf til at drage de gunstigste Slutninger. Vistnok var der mange både blandt Officerer og Menige, som sjælden eller aldrig besøgte Gudstjenesten, men dette er uden Tvivl Tilfældet i alle Regimenter i alle Armeer den hele Verden over. — Som Præst havde jeg naturligvis ofte Lejlighed til at samtale med Soldaterne om deres åndelige Vel, og jeg fandt altid Mænd, som med Glæde greb disse Lejligheder til at åbne sit Hjerte, ja, jeg fandt forholdsvis flere her end i vore Settlementer på Landet. At deres forandrede Stilling og de ny Omgivelser tjente til at bringe dem til alvorligere Tanker, er utvivlsomt, og det er at håbe, at disse Tanker må have haft en varig Indflydelse på dem. I Hospitalet fandt jeg altid min bedste Arbejdsmark, og jeg følte mig ofte styrket og forfrisket ved de Samtaler, jeg havde med de syge. Jeg fandt mangan Gang stor Uvidenhed om og Mangøl på Interesse for de Ting, som ikke høre til dette Liv, men i intet Tilfælde, såvidt jeg kan erindre, åbenbar Ugudelighed eller Forhærdelse. De syge modtog mig derimod med Glæde malet i deres Ansigter og lyttede med Begjerlighed, når jeg forklarede Guds Ord for dem. De døde blev begravede på den efter Omstændighederne bedst mulige Måde. Liget blev lagt i en simpel Ligkiste og fulgt til Graven med Musik og et passende Følge. Efter at Bøn var afholdt af Præsten, blev Kisten sænket ned, Graven fyldt og en Afskedsalut afskudt over den. Derpå blev der rejst et simpelt Gravminde, der bestod af et Stykke Bord, på hvilket var aftegnet den afdødes Navn, Kompagni, Regiment, samt Tiden, da han døde. På den afdødes Slægt-

ningers Vegne takkede nu Præsten hans Kammerater for dette sidste Bevis på deres Venskab, hvorpå Følget med dæmpede Trommer begav sig tilbage til Lejren.«¹⁾ — Clausen var den eneste af de norske Præster, som fulgte med sine Landsmænd på Slagmarken for at prædike Evangeliet for dem. De andre Præster i Synoden førte Kampen om Slaveriet på en hel anden Måde. På hans gamle Dage kom det Clausen tilgode, at han en Tid havde stået som Præst i de forenede Staters Tjeneste.

Buslett (auf. Skr. S. 335) siger om Clausen: »Han var en Foregangsmand i Ordets virkelige Betydning, og hans Navn er familiært inden Unionen, hvor Nordmænd færdes.«

Fra en Landsmand af Clausen, Hr. Jens Andersen (nu i Blair, Nebraska), der gjorde Tjeneste som Menig ved 15. Regiment, ved jeg, at Clausen var en særdeles veltalende Prædikant og såre vel lidt af Soldaterne.

Clausens Strid med og Udtrædelse af den norske Synode.

Borgerkrigen i de forenede Stater fremkaldte ikke blot de voldsomste Rystelser i det borgerlige Samfund, der kjendes indtil denne Dag, men også på kirkelig Område møder man den bittreste Kamp for og mod Slaveriet, så Alter rejstes mod Alter af sådanne, som hidtil havde været forenede i samme Samfund. De fleste amerikanske Kirkesamfund splittedes i »Nord«- og »Syd«-Afdelinger, således f. Eks. både Methodisterne og Presbyterianerne, og førte de voldsomste Kampe både ved Kirkemøder, i Pressen og tilsidst for de borgerlige Domstole angående Delingen af deres fælles Ejendom. At Borgerkrigen også skulde sætte sine Mærker indenfor den lutherske Kirke i Amerika, var at vente. Dog førte den ikke her direkte til nogen Samfundssplittelse. — At nævnte Krig også indenfor den norske Kirke i Amerika, der ellers kun fandtes indenfor Nordstaterne, bragte Strid, hænger sammen med ganske sær-

¹⁾ Buslett auf. Skr. S. 196—99.

egne Forhold, og skyldes egentlig den norske Synodes tidligere omtalte Forbindelse med den tyske Missouri-Synode, ved hvis Seminarium i St. Louis den fik sine unge Mænd uddannede til Præster, og hvor der var ansat en norsk Professor, — dengang Hr. Larsen, senere mange-årig Forstander for den norske Synodes store Skole, »Luthers College« i Decorah, Iowa. — Missouri-Synodens ledende Mænd stode på Sydstaternes Side og hævdede med den bekjendte Professor Walther i Spidsen, at »Slaveri i sig selv er ikke Synd«, og kom derved, i hvert Fald i det stærkt republikanske norske Folks Bevidsthed, til at forsvare det amerikanske Slaveri — der jo var Årsag til Borgerkrigen — som en i sig selv gudvelbehagelig Institution, som det var ugudeligt Oprør at ville omstyrte. — Og da mange Norske havde udgydt deres Blod eller mistet deres Legemsfærlighed på Valpladsen, vare de jo faldne eller led som Oprørere. — Det kan ikke forundre nogen, at de norske Præster og Studenter, som med Ærefrygt og Kjærlighed så op til den begavede og karakterfaste Professor Walther, anså dennes Anskuelse som den eneste rette, samt ved Lejlighed udtalte denne deres Anskuelse som den eneste, der havde Medhold i Guds Ord. Og derved var der kastet en Brandfakkellind i det norske Kirkesamfund, som sent skulde slukkes, og som ved Lejlighed mærkes endnu. — De norske Menigheder stode som én Mand på Unionens Side i Borgerkrigen og vare bestemt mod Slaveriet. Da der derfor yntedes om, at nogle af Præsterne og af de Studenter, som vare komne hjem fra Skolen i St. Louis — der på Grund af Krigen var lukket — stode på Sydstaternes Side, vakte det ikke liden Harme. I Bladet »Emigranten« fremkom der i Foråret 1861 en Artikel, der oplyste, at der gik Rygte blandt Folk om, at de fra St. Louis hjemvendte Studenter udtalte udelt Sympati for Sydstaterne osv. Artiklen sluttede med en Opfordring til Professor L. Larsen om at give Oplysning om, hvorledes Lærerne i St. Louis stillede sig til Slaveri-Spørgsmålet.

Da L. eudelig fulgte Opfordringen, syntes det af hans Svar at fremgå, at han i Realiteten stod på Sydstaternes Side, og at Slaveri som sådant ikke var Synd¹⁾. — Den af Synodens Præster, som særlig fandt hin Anskuelse anstødelig, var Pastor Clausen, den ældste Præst i Samfundet. Han siger selv²⁾: »For mit Vedkommende må jeg sige, at jeg havde det som indsuget med Moder-mælken, at Slaveri som Institution er Synd, men Ideen om et abstract Slaveri havde aldrig hidtil beskæftiget min Tanke, og overhovedet havde jeg ikke tænkt meget over den Sag, og jeg har Grund til at tro, at flere af Præsterne væsentlig stode på samme Standpunkt som jeg.«

Hans Kamp med sine Embedsbrødre angående denne Sag, der førtes både skriftlig og mundtlig, privat og offentlig, både i Amerika og Norge, kan dog, fra hans Side set, langt fra siges at være uden Vaklen. Men Striden i det Hele gjør et såre uhyggeligt Indtryk. Man kan ikke værge sig for den Tenke, at det ofte er en Strid om Ord, der førtes med en Iver, som var en bedre Sag værdig. Fra den ene Side hedder det: »Slaveri i sig selv er ikke Synd, om det end er et stort Onde«, fra den anden Side svares: »Slaveri er af Synd og fører til Synd«. Og medens der fra den ene Side tales om Slaveri in abstracto, forståes det fra den anden Side således, at man med sin Tale om »Slaveri i og for sig« vil støtte det konkrete Slaveri, nemlig i den amerikanske Unions Sydstater, Anledningen både til Borgerkrigen og Striden i Kirken. Fra Synodens Side vilde man ingeni lunde indrømme en sådan Slutnings Berettigelse, skjøndt ingen jo kan nægte, at den amerikanske Union dengang truedes med Undergang, ikke af »Slaveri i sig selv«, men af et meget konkret Slaveri. — Og man skulde synes, at kun tysk Teori-Syge kunde finde nogen Tilfredsstillelse i at tale om »Slaveri i og for sig« under

¹⁾ Festskrift S. 241.

²⁾ Se »Gjenmælet« Side 15.

sådanne Forhold, og kun nordisk Enfoldighed forfægte Teorien til yderste. — Det er ikke Hensigten her at opprippe denne sørgelige Strid eller forfølge dens Gang i det enkelte. Kun derfor dette: Ved Synodemødet i Rock Prairie (1861) enedes Synodens Præster om følgende: »Skjøndt det efter Guds Ord i og for sig ikke er nogen Synd at holde Slaver, så er Slaveriet dog et Onde og en Straf fra Gud, og vi fordømme alle de Misbrug og Synder, som ere forbundne dermed, ligesom vi, når vor Kaldspligt kræver det og kristelig Kjærlighed og Visdom byder det, vil arbejde for dets Ophævelse. — Clausen tilstemte denne Udtalelse; man kort efter sin Hjemkomst tilbagekaldte han sin Tilstemning til Erklæringen, og nu gik det Slag i Slag lige til 1868, da Clausen ved Mødet i Chicago udmeldte sig af den norske Synode. Man opfordrede ham til at tage sin Udtrædelseserklæring tilbage, hvilket han imidlertid erklærede, at han ikke kunde¹⁾. Om denne Sag siger Clausen: »Jeg på min Side angav heller ikke som nærmeste Grund til min Udtræden den stedfindende Forskjel mellem os i Læren om Slaveriet, men derimod den hos Embedsbrødrene (især Lederne) inden Synoden stærkt fremtrædende Tendens til at øve Samvittighedstvang, for hvilken jeg havde været udsat i en Række af År«²⁾.

Vi kunne bedst give Læserne et Indblik i Stridens Gang ved at afskrive følgende Ord af Synodens Formand, H. A. Preus: »Man skulde dog ikke, trods åbenbare Modbeviser, fortsætte med at beskyldte os for, at vi have »presset«, tyranniseret og endelig udelukket Pastor Clausen af vort Samfund. Det er dog allerede noksom bekjendt, hvorledes vi i 8 År, uden at trættes, bleve ved med at overbevise, formane, bede for og pleje Forhandlinger med denne Mand, som nogle Uger efter sin Gjenoptagelse i Synoden tilbagekaldte den Bekjendelse, han forud frivillig

¹⁾ Festskrift 249.

²⁾ »Gjenmælet«, Side 3—4.

havde aflagt, som derpå årevis udsåede Vildfarelses og Tvedragts Sæd i vort Samfund, som gjentagende under Forhandlinger om Øvrighedens Magt, om det tredie Bud og om Slaveriet åbenbart viste, at han ikke ubetinget vilde bøje sig under og tro Guds Ord, som vilde anse Udtryk for »skriftmæssige«, men ikke »retmæssige«, som i sine bedre Øjeblikke sagde til os: »Kjære Brødre! Jeg har bare søgt Udflugter, jeg er ikke værd al Eders Kjærlighed« — men så kort efter faldt tilbage i sit forrige Væsen. Man skulde ikke fortsætte med at beskyldte os for at have brugt unødig Strengthed, endsige Voldsomhed og Hårdhed mod denne Mand¹⁾. Og fra Clausens Side skulle vi afskrive følgende: »Men lad nu alt dette stå derhen, Forfatterne have, om med eller mod deres Vilje ved jeg ikke, dog også heri gjort mig en Tjeneste, ved til Overflod at vise, at når jeg er bleven overbevist om at have fejlet, da har jeg været ærlig og frimodig nok til også at bekjende det. Dette har jeg gjort mer end én Gang og har endnu aldrig skammet mig ved at have bekjendt mine Fejl, men derimod desmere ved at have fejlet. Når jeg nu under den lange Slaveristrid, trods alle mine Embedsbrødres Argumenter, Forestillinger og Overtalelser (for ikke at tale om deres Trusler og Domme), dog ikke kunde bringes til at frafalde den Overbevisning, at Slaveri i sig selv er Synd, skjøndt jeg flere Gange vaklede og slet ikke lagde Skjul på den Kamp, der foregik i mit Indre til forskjellige Tider, hvorunder alt ofte var Forvirring og Mørke, og jeg neppe kunde holde fast ved det store Kjærlighedsbud, da mener jeg, at dette måtte også for dem selv være et Vidnesbyrd om, at det var ikke Menneskefrygt eller falsk Skam, som holdt mig tilbage fra at erklære mig enig med dem, men kun Umuligheden af at slippe den Overbevisning, at Slaveri er stridende mod Guds Vilje til og med Menneskene, imod

¹⁾ H. A. Preus: »Prof. Oftedals og Weenaas's Wisconsinisme betragtet i Sandhedens Lys«, Decorah 18/5, S. 126.

den rette kristelige Kjærlighed og har sin Rod og Næring i de urene, syndige Lyster og Begjærligheder — altså i sig selv Synd«¹⁾).

Da Clausen 1868 udtrådte af den norske Synode, udgav Synodens Kirkeråd et Skrift: »Historisk Fremstilling af den Strid, som i Årene 1861 til 1868 inden den norske Synode i Amerika har været ført i Anledning af Skriftens Lære om Slaveri«, hvori der gjøres Rede for Synodens Forhandlinger ang. denne Sag, og særlig i dens Forhold til Clausen. Denne, der følte sig krænket ved nævnte Redegjørelse, udgav et Modskrift med Titel: »Gjenmæle mod Kirkerådet for den norske Synode i Anledning af dets Skrift« osv. (Chicago 1869). Dette 86 Sider store Skrift, hvoraf vi have anført flere Citater, er et dygtigt og snildt Forsvar for Forf.s Syn på Sagen og vidner om, at Clausen både kunde tænke og fremsætte sine Tanker på en Måde, som almindelige Folk kunde forstå. At man fra Synodens Side ikke tav til Clausens Gjenmæle, siger sig selv. I sit Festskrift til Jubilæet 1903 har den en særskilt Afdeling: »Skriftens Lære om Slaveri« (S. 241—49), hvori der gjøres Rede for Gangen i Striden, og hvor alle Clausens Svinker ere protokollerede til Oplysning for kommende Slægter. Om sådant just er i god Overensstemmelse med det 4. Bud, henstille vi til Overvejelse, vel vidende dog, at Synoden naturligvis betragter Sagen fra et ganske andet Synspunkt. Men også om Berettigelsen af dette Synspunkt kan der strides, formentlig med Rette. — Heller ikke Synodens Menigheder taug. I 1869 udtrådte 6 Menigheder af Synoden, deriblandt St. Ansgar, Red Oak Grove, Little Cedar og Six Miles Grove-Menigheder i Iowa, som alle betjentes af Pastor Clausen. »Det var Slaverispørgsmålets Behandling i Synoden, der angaves som Grund for disse Menigheders Udtrædelse«²⁾).

¹⁾ »Gjenmælet«, Side 14.

²⁾ Festskrift, Side 86—87.

Foruden om Slaveriet har Clausen ført Strid med Synoden om det tredie Bud og Søndagen. Han var fra først af hildet i den pietistiske (reformerte) Opfattelse, at alt, hvad Guds Ord siger om Sabbaten, er i det nye Testaments Tid at anvende på Søndagen. »Han gjorde gjældende, at Søndagen havde guddommelig Gyldighed, at den var en guddommelig Ordning, som vi var bundne til ikke blot efter det tredie Bud, men også ifølge mange andre Steder i den hellige Skrift.« — Senere kom han dog til en anden, mere luthersk Erkjendelse angående denne Sag¹).

Det er alt omtalt, at Clausen selv førte sin Menighed fra Wisconsins Skove til Iowas Prærier. Der er ingen Tvivl om, at det er ham, der gav Nybygden og Menigheden i Mitchell County, Navnet »St. Ansgar«, nu en smuk lille By ved Illinois Central-Banen. Men Clausens præstelige Virksomhed var ingenlunde indskrænket til Mitchell Co. På sin Vogn har han kjørt Hundreder af Mile over Prærien, både i Iowa og Minnesota, og prædiket, ofte flere Gange hver Dag, for norske og danske Nybyggere, oprettet Menigheder, undervist Børnene og de unge osv. — kort sagt, øvet en Pionerpræsts vanskelige og besværlige Gjerning. Af Menigheder i Minnesota, som ere grundede af Clausen, kunne vi her nævne Austin og Blooming Prærie; den sidste var delvis dansk. Af danske Menigheder, som han har stiftet og betjent, nævne vi Menigheden i Cedar Falls, Iowa, som blev dannet 1871. Det var her, at A. S. Nielsen blev Clausens Afløser. Nogle af de tidligste Medlemmer af Menigheden i Cedar Falls havde gjort Tjeneste ved »femtende Wisconsin« under Borgerkrigen og vare her blevne kjendte med Clausen, Regimentets Præst.

Clausens Virksomhed for dansk Mission i Amerika.

Fra pålidelig Kilde ved jeg, at Breve fra Clausen og hans første Hustru have draget ikke få Langelændere til

¹) Smst. 236—41.

Amerika, således allerede i 1848, da Ny-Danmark i Wisconsin grundlagdes af Langelændere. Fra samme Kilde ved jeg, at Clausen stadig stod i Forbindelse med Langelænderne i Ny-Danmark, og at flere af disse siden drog til St. Ansgar; en enkelt af dem drog siden til Clausen i Virginia. — Da denne 1867 af Guvernøren i Iowa udnævntes til Statens Kommitterede ved Verdensudstillingen i Paris, var han tillige en Tur i Norge, hvor han i Christiania havde en længere Forhandling med Prof. Gisle Johnsen og den norske Synodes Formand, H. A. Preus, angående Slaverispørgsmålet¹). Men især skulle vi her nævne, at Clausen på nævnte Rejse for anden Gang besøgte sit Fædreland, hvor han med Varme talte for Missionen blandt de til Amerika udvandrede Danske, der, med Undtagelse af de forholdsvis få, som de norske Præster havde nået, hidtil væsentlig havde været overladte til Sekterne, særlig Baptisterne²). Det var på Fyn (vistnok i Ryslinge), at Pastor Clausen talte Missionens Sag, og hans Ord slog ned. Ved denne Lejlighed kom han i Forbindelse med Pastor Johs. Clausen i Ryslinge, hvem han, efter sin Hjemkomst, meddelte værdifulde Oplysninger om de danske i Amerika. — Som en Frugt af C. L. Clausens Taler og Breve om de danskes Stilling i Amerika i kirkelig Henseende har man vist Lov at betragte »Kirkelig Forening for Fyens Stift«, som dannedes ved et Møde i Ryslinge i Efteråret 1868, og som satte Missionen blandt Danske i Amerika blandt sine Formål. Ved et Møde, som denne Forening holdt i Odense den 7. og 8. Oct. 1869, og hvor

¹) Festskrift S. 244 flg.

²) Den 10. Novbr. 1856 dannedes den første danske Baptistmenighed i Amerika i Raymond, Wisconsin, ikke langt fra Muskego, af 6 indvandrede Baptister fra Sjælland og 6 Nordmænd, tom tidligere var Medlemmer af en Baptistmenighed i Amerika. Der findes nu 100 Menigheder, 100 Præster og 6000 Medl., hvoraf 4000 Danske og 2000 Norske i Amerika. Se »Den danske Pioneer« for 8. Novbr. 1906.

især Pastor Johs. Møller i Odense med Varme talte om de Danskes kirkelige Stilling i Amerika, dannedes »Udvalget for at fremme Evangeliets Forkyndelse blandt Danske i Nord-Amerika«, bestående af Præsterne Johs. Møller, Johs. Clausen, Dr. Ludvig Helveg, G. Strøm samt Kammerråd Plesner.

I Foråret 1871 sendte »Udvalget« tre Mænd til Amerika, Pastor A. C. L. Grove-Rasmussen, der skulde gjøre en Rundrejse for at undersøge Forholdene blandt de danske samt Udsigterne for mulige Menigheders Oprettelse, A. S. Nielsen fra Vendsyssel samt Missionselev Rasmus Andersen fra Asperup¹).

På Grove-Rasmussens ikke så lidt hastige Rundrejse, af hvilken han har givet en noget flot Beskrivelse i »Nordisk Månedsskrift« (1871, II, 241—93), kom han også til St. Ansgar, hvor han hos Pastor Clausen fandt den hjerteligste Modtagelse og prædikede på Opfordring i hans Kirke. Clausen oplyste ham om de Steder, hvor Danske betjentes af norske Præster, der med Glæde vilde overgive Arbejdet til de danske Præster, »Udvalget« måtte sende, f. Eks. Neenah i Wisconsin og Sheffield i Illinois. Når Talen var om at sende danske Præster til Amerika, sagde Clausen altid: »Send blot Præster herover, her er Plads nok.« Han rejste med Grove-Rasmussen til Cedar Falls, hvor han jo selv havde stiftet en dansk Menighed, og hvor A. S. Nielsen nu var Præst. — Her skal tilføjes, at »Den dansk-norske Konference«, hvis Formand Clausen dengang var, på sit næste Årsmøde vedtog, at der ikke for Fremtiden måtte ske Ordination af Mænd, som ikke vilde slutte sig til Samfundet²). — Endnu tidligere, nemlig i Juli 1871, var Adam Dan i Racine, Wisc., bleven ordineret til Præst for en dansk Menighed. Dan blev ordineret af Sekretæren i den dansk-norske Konference, Pastor J. Müller

¹) R. Andersen: Emigrantmissionen. S. 76.

²) Meddelt mig af Pastor A. S. Nielsen.

Eggen¹). Og således var Begyndelsen gjort til den senere »danske Kirke i Amerika«, i hvilken både Nielsen og Dan have indtaget en fremragende Stilling. — Det havde vel nok været Clausens Mening, at de danske Præster og Præsteemner, som »Udvalget« sendte til Amerika, skulde have sluttet sig til »Den norsk-danske Konference«, hvis Formand han jo var. Dette skete dog ikke. Grunden hertil er vistnok så temmelig rigtigt angivet af Grove-Rasmussen i følgende Ord: »Den dansk-norske Konference, hvis Formand Clausen er, vil sikkert stille sig i venligt Forhold til de danske Præster, som forhåbentlig ville komme, men ganske at slutte sig til den vil næppe lade sig gjøre, da den første Artikkel i Konferencens Lærebegreb lyder på, at »Biblen er den eneste Kilde for kristelig Tro, Liv og Lære«. Men denne Artikel kan næppe nogen Præst af den danske Folkekirke underskrive med Sandhed, efter det Lys, som er opgået iblandt os over Forholdet mellem Ord og Skrift. At få den Artikkel forandret vil vanskeligt lade sig gjøre; thi netop det Lys, som brænder i vore Kirker, skærer slemt i mange både danske og norske Kristnes Øjne, også i Amerika«²). — Der blev ingen Forbindelse mellem »Konferencen« og »Udvalgets« Udsendinge. Siden var der en Del unge danske Mænd, som studerede ved Konferencens Præsteskole, først i Marshall, Wisc., og siden i Minneapolis, Minn. («Augsburg Seminarium«). Disse Mænd bleve Præster i Konferencen, men 7 af dem udtrådte 1884 af Konferencen og dannede »Det danske evang. luth. Kirkesamfund i Amerika«, kjendt under Navnene »De udtrådte« og »Blairsamfundet«. Om Clausen har været medvirkende til at drage disse Mænd, som kom fra »Indre-Missions«

¹) Det var denne Mands Brev til Prof. H. N. Clausen, der gav Anledning til »Slaget ved Katekismen« mellem N. G. Blædel, P. A. Fenger o. fl. i Danmark. Ligeledes var dette Brev Anledning til, at unge Mænd fra Indre Missions Kredse i Danmark tog til »Augsburg Seminarium«. Her var Vilh. Beck på Færde.

²) Nord. Månedsskrift 1871 II, 271—72.

Kredse i Danmark, til Konferencens Skole, er mig ubekjendt, men jeg antager det ikke. Han havde, mig bekjendt, ingen Forbindelse med »den danske Kirke i Amerika«, hvis Tilblivelse han kan siges at have givet Stødet til, i hvert Fald indirekte.

Clausen og den norsk-danske Konference.

Efter sin Udtrædelse af den norske Synode 1868 stod Clausen en Tid uden Samfundsforbindelse, men hans Kamp imod Synodens Opfattelse af Slaveriet havde gjort ham til en kjendt og agtet Mand i den norske Kirke i Amerika, og flere Præster indenfor »Den skandinavisk-evangelisk-lutherske Augustana Synode«, som bestod af norske og svenske Præster og Menigheder og var stiftet 1866, arbejdede iøvrigt for at komme i kirkelig Forbindelse med ham, der jo var den ældste Præst blandt de Norske i Amerika. Særlig var Professor Weenaas, som kom til Amerika 1868 og blev Lærer ved Augustana Synodens Skole i Paxton, Illinois, virksom i denne Sag. W., som havde fået Synodens Præsteskole flyttet fra Paxton til Marshall, Wis. 1869, havde stor Indflydelse indenfor Augustana Synoden, da han var en virksom og dygtig Mand. Joh. Müller-Eggen, som kom til Amerika 1865 og blev Præst i Augustana-Synoden, var også stærkt inde for kirkelig Forbindelse med Pastor Clausen. Det samme var Tilfældet med Pastor Gjeldaker og flere andre Præster. Ved Augustana-Synodens Årsmøde i Andover, Ill. 1870 besluttede de nævnte med flere andre Præster at holde en Konference med Clausen på sådant Sted og til den Tid, som de og han måtte enes om¹⁾. Mødet blev bestemt at afholdes i St. Ansgar den 10. August 1870. Og ved dette Møde blev så »Konferencen for den norsk-danske evangelisk-lutherske Kirke i Amerika« stiftet og vedtog en Konstitution, hvortil Clausen havde fremlagt

¹⁾ Se Hatlesstad anf. Skr. 218 flg.

Forslag for Mødet. Det var Meningen, at hele den norske Afdeling af »Augustana-Synoden« skulde have sluttet sig til »Konferencen«. Tvertimod vedtog denne ved et extra Møde i Jefferson Prairie, Wisconsin, den 5. Oktober 1870, at »St. Ansgar-Beslutningen skulde anses for magtesløs og intet at agte«¹⁾. — Først i Året 1890 forenedes »Konferencen« og »Augustana-Synoden« tilligemed det fra den norske Synode på Grund af Nådevalgsstriden udtrådte »Antimissouriske Broderskab«, i »Den forenede norsk-evangelisk lutherske Kirke i Amerika«. I de 20 År, mellem 1870 og 1890, fik »Konferencen« mangan hård Kamp at bestå, både med den norske Synode, Augustana Synoden, og da ikke mindst indenfor sit eget Område mellem de såkaldte »Gamle« og »Nye« Retninger. — »Den gamle Retning«, til hvilken Clausen regnedes, betegnes som »ortodoks Pietisme« og giver sig selv det Vidnesbyrd, at den arbejder »både for Lærens og Livets Renhed i Overensstemmelse med Guds Ord«. »Den ny Retning« fik særlig Vind i Sejlene efter 1873 og 74, da Georg Sverdrup og Sven Oftedal ansattes som Professorer ved Konferencens Skole i Minneapolis. Den betegnes som fremsprungen af grundtvigiansk Jordbund og opvokset under Indflydelse af den Johnssonske Vækkelse, men er ellers ikke let at betegne i Korthed. At komme nærmere ind på disse Retningers Stridigheder er her ikke Stedet til. Kun skulle vi sige, at disse Stridigheder ingeniunde ophørte med den forenede norske Kirkes Dannelse 1890, men har splittet denne i 2 Dele: »Den forenede Kirke« og »Frikirken« med Sverdrup og Oftedal som Ledere.

Clausen var kun Formand for Konferencen i to År og måtte i den Tid på Grund af svækket Helbred overlade det meste Formandsarbejde til Næstformanden, Pastor Jo-

¹⁾ Hatlestad, Side 220. Man havde i St. Ansgar fattet Beslutning om at opløse Augustana-Synoden, hvortil man ikke havde nogen Myndighed.

han Olsen, der valgtes til Formand 1872. Clausen var Medlem af en Tremandskomitee, som nedsattes af Konf. til at finde en passende Plads for Samfundets Præsteskole. De andre Medlemmer af Komiteen vare Prof. A. Weenaas og Pastor O. Poulsen. De enedes om at foreslaa Minneapolis, Minn., og dette Forslag antoges af Konferencen 1871. — Det er således med Rette, at Clausens Billede findes ophængt i Auditoriet på Augsburg Seminarium.

Clausen var dog vist kun lidet glad ved det »Kvartalskrift«, som Professorerne ved Augsburg Seminarium sendte ud i Verden, og som i mange Måder vidnede mere om Ungdom end om Visdom. Det er kun et lidet lysteligt Billede, man får af Forholdene indenfor Konferencen ved at læse Clausens Skrift: »Prof. Georg Sverdrups Angreb og Pastorerne J. Olsens og C. L. Clausens Tilsvare« — udgivet af C. L. Clausen, Chicago 1881.

Da Clausen på Grund af svækket Helbred nedlagde sit Embede i St. Ansgar, var han, efter År at regne, ikke nogen gammel Mand, kun 53 År, og dog var han gammel, gammel før Tiden, som det bliver så mange Præsters Lod i Amerika. Han drog nu til Virginia, idet han mente, at denne Stats mildere Klima vilde være bedre for hans Helbred end det mere barske i Iowa. — Desværre blev han samtidig indviklet i en Landspekulation, som skulde blive til megen Skade både for ham selv og mange af hans Landsmænd, som han ved sin Indflydelse drog til Virginia. — I Spidsen for hin Landspekulation stode Brødrene Winsløv fra Chicago. Med dem havde Clausen tidligere stået i Forbindelse, måske endog i meget venskabelig Forbindelse. — I sin Strid med Synodens øvrige Præster om Slaveriet fik han således Hjælp fra Vilhelm Winsløv, som i Bladet »Skandinaven« (i Chicago) drog tilfælts mod Synodens Præster på en Måde, der vidner både om Begavelse og Dygtighed. I sin Bog »Gjenmæle« anfører Clausen et temmelig udførligt Uddrag af Winsløvs Artikel (Side 35

—39) og betegner dens Forfatter som sin Ven. Vilh. Winsløv skal have studeret i Danmark og blev senere swedenborgsk Præst i St. Francisco¹). — Dennes Broder, Ferdinand S. Winsløv, som kom til Amerika c. 1850, havde i sin Tid en Bank i Chicago; men den fallerede efter den store Brand i 1871. En Søn af Pastor Clausen arbejdede en Tid i »Winsløvs Bank«. Efter Falliten i Chicago fik Brødrene Winsløv i Kommission at sælge en Del Land i Virginia, som tidligere havde tilhørt Slaveejere, der efter Borgerkrigens Ophør og Slavernes Frigivelse ikke kunde gjøre noget med det.

På disse udpiskede Slaveplantager skulde der nu startes en dansk Koloni i det solrige Virginia, og »Vennen« Pastor Clausen skulde bruges som Trækplaster for at få fat i Danskerne. — Han stolede sikkert for godt på sine Venner, der havde en Kontrakt med de tidligere Slaveejere om en vis Sum for hver Acre Land, de kunde afhænde. Clausen, der havde udstrakt Bekjendtskab med Danskerne i Amerika, var medvirkende til, at ikke få af disse, både fra Iowa og Wisconsin, rejste til Virginia og købte Land, en Rejse, der for manges Vedkommende kostede alt, hvad de ejede, idet Landet viste sig at være fuldstændig værdiløst, og de Fabrikanlæg, som man havde pralet med, gik til Rotterne. Ikke så få kom til den ny Koloni direkte fra Danmark, lokkede af gyldne Løfter. Disse Stakler vare nærved at sulte ihjel og havde ikke Penge, så de kunde komme derfra igjen. Mange, som i Tiltro til Pastor Clausen vare komne dertil og så sig bedragne, fyldtes med Bitterhed mod ham, der ganske vist var uden Skyld i, at Landet og Pladsens Herligheder i det Hele var bleven ud-råbte som noget nær mageløse. Man fandt nemlig siden ud, at andre havde skrevet Breve i Clausens Navn for at lokke hans Venner, især sådanne, som havde Penge. Selv spandt Clausen ikke Silke i Virginia. Med sin anden Hu-

¹) Meddelelse af Past. R. Andersen i Brooklyn.

stru, en norsk Enke, Birgitte J. Petersen, havde han tilgiftet sig en ikke ubetydelig Formue. Denne kjøbtes der nu Land for, som viste sig at være fuldstændig værdiløst, så alt var tabt. Af Græmmelse herover fik hans Hustrus Helbred et Knæk, som hun aldrig forvandt. Og således endte det nye Danmark, som skulde være fremstået på North Neck — i hvert Fald for Clausens Vedkommende¹⁾.

Et Gode bragte dog Virginia Pastor Clausen: hans Helbred blev betydeligt bedre, så han atter kunde tage fat på gejstlig Virksomhed. 1875 blev han kaldet til Præst for en skandinavisk luthersk Menighed i Philadelphia. En af »Udvalgets« Udsendinge, Pastor A. L. J. Søholm, som dengang virkede som Præst i Perth-Amboy ved N. York, kom til Philadelphia netop samme Dag som Clausen. Søholm var kommen efter Opfordring fra Danskerne i Menigheden, men fik nu den Underretning, at Clausen var kaldet til Præst der. I Philadelphia blev Clausen til 1878, da han tog imod Kald fra en Del Menigheder i Minnesota, som han i sin Tid selv havde stiftet fra St. Ansgar.

Clausens sidste Virksomhed og Død.

De Menigheder, som kaldte Clausen fra Philadelphia, var Austin, Red Oak og Blooming Prairie, allesammen i Minnesota. Austin er ikke så svært langt fra St. Ansgar, Clausens gamle Hjem. På disse kjendte Egne i det natur-skjønne sydlige Minnesota tog han nu atter fat på sin Præstevirksomhed i en Vennekreds, som satte Pris på sin

¹⁾ Min Hjemmelsmand for Efterretningerne om Clausens Forbindelse med Kolonien i Virginia er Hr. Frederik R. Hjorth, en Skolelærersøn fra Hou på Langeland, som kom til Ny Danmark i Wis. i 1848, og selv var en af dem, som ved Clausen droges derved, hvor han mistede det meste af, hvad han ejede. Hjorths Fader, der døde på Rejsen til Amerika 1851, var en god Ven af Rasmus Sørensen. En Broder af Hjorth var Kjøbmand i St. Ansgar. N. H. Gotfredsen, »Kongen i Ny Danmark«, var hans Svoger.

gamle Præst. Clausens gamle Ven, J. Olsen, var bleven hans Eftermand i St. Ansgar. Clausen tog nu atter Del i Samfundets Anliggender, således ved det Skrift, som er nævnt ovenfor (S. 275). — Ret længe skulde det dog ikke vare, inden hans gamle Sygdom, apoplektiske Anfald, kom igjen, så han var ude af Stand til at udføre, hvad der påhvilede ham som Præst. Han måtte da holde Kapellan. — En Kreds af hans Venner dannede 1884 en Kommitte for at indsamle Bidrag til et »Fond som en Understøttelse og Hædersgave til Pastor Clausen«¹⁾. Komiteen, hvis Formand var J. A. Johnsson og Sekretær Pastor J. Müller-Eggen, siger i sin Henvendelse til det norske og danske Folk om at støtte denne Sag: »Nu står han iblandt os syg og udslidt efter en lang og tung Arbejdsdag; hans Ånds- og Legemskræfter ere fortærede i den lange og ofte så møjsommelige Tjeneste, som han ofrede for Guds Rige og vort Folk.« »Derfor er det«, sige de, »en smuk Tanke at understøtte ham i hans Livs Aften.« — Hvor meget der på den Måde blev indsamlet til den gamle, svækkede Pionér, er mig ikke bekendt. Kun ved jeg, at ved samme Tid (1884) døde hans Hustru, og Clausen, der fra nu af til sin Død var lam i højre Hånd, tog Bolig hos sin Søn, Sagfører C. F. Clausen i Austin. Fra samme Tid fik han Pension af de forenede Stater, i hvis Tjeneste som Feltpræst han jo først fik den Sygdom, der nu gjorde ham udygtig til al Tjeneste. »Uncle Sam« (∴ U. S., de forenede Stater) plejer ikke at lade sådanne lide Nød, der have tjent ham med Troskab. Clausen fik i Begyndelsen 24 og tilsidst 72 Dollars om Måned i Pension.

Som Invalid oplevede Clausen i Juni 1890 Stiftelsen af »Den forenede norsk evangelisk-lutherske Kirke i Amerika«. I Anledning af Stiftelsesmødet skrev Clausen følgende Brev til Pastor O. Glassøe, som oplæste det ved

¹⁾ R. Andersen: Emigrantmissionen 72.

Mødet, ligesom den forenede Kirke optog det i sin Beretning om Mødet:

Austin, Minn. Juni 13de, 1890.

Jeg vilde meget have ønsket at bivåne Møderne i Minneapolis i disse Dage, da det naturligvis har stor Interesse for mig som så mangeårig Præst af den Norsk ev. luth. Kirke her i Landet, og som den, der har været levende interesseret i det i de senere År pågående Arbejde gennem de forskjellige Møder til Samling af (!) Forening af de forskjellige Samfund, i hvilke den norsk luth. Kirke hidtil har været delt, at se Kronen sat på Værket af sådan Forening; men min dårlige Helbredstilstand gjør det desværre umuligt for mig at være tilstede. Mit Ønske og min Bøn til Herren er dog, at det må lykkes vel til Guds Ære og hans Kirkes Fremvæxt og Befæstelse på Sandhedens Grund. Min Alder er jo nu så meget fremskredet, og på Grund af min Legemssvaghed må jeg helst betragte mit Livs Dagværk som afsluttet. Mit Ønske er nu kun at skilles herfra i Fred med Gud og med alle Mennesker, især alle mine Embedsbrødre, som på en eller anden Måde må have følt sig krænket eller forurettet af mig.

Jeg skulde ønske, om du havde Lejlighed dertil, at du vilde udtale dette på mine Vegne og i mit Sted til den høje værdige Forsamling af Præster og Delegater.

Med broderlig Kjerlighed

Din hengivne

C. L. Clausen¹).

Dette Brev fra den gamle Stridsmand er, efter min Mening, en såre smuk Afskedshilsen til den Kirke, i hvilken han var den første og ældste Præst, og som han så længe og tro havde tjent.

Inden sin Død skulde Clausen komme til det fjerneste Vest i Amerika. En Søn af ham boede i Paulsbo, i Staten Washington, på Pacifickysten. Hos denne var den gamle Fader i Besøg i Vinteren 1892, under hvilket Besøg

¹) Beretning om det 1ste Årsmøde af den forenede norske Kirke. S. 127.

han blev syg og døde den 20. Februar 1892, altså noget over 71 År gl. og efter at have været i Amerika i det meste af 50 År. Hans Lig førtes til Austin, hvor det stedtes til Jorde.

Og således blev han færdig med sin Løbebane her i Stridskirken; thi som sådan havde han i rigt Mål lært Kirken her nede at kjende, og det lige fra først til sidst. Som den, der har været virksom med i Kirkens Arbejde, kan det ikke undre os, at hans Person, Liv og Færd er bleven meget forskjellig bedømt, både mens han levede og efter hans Død. En af hans Landsmænd, som nu er Præst i den norske Synode, og som jeg bad give mig nogle Efterretninger om Clausen, skrev til mig, at om den Mand var der ikke meget godt at sige, og at jeg helst måtte lade ham uomtalt. I god Overensstemmelse hermed er, at i Synodens 456 Sider store og med Billeder rigt forsynede Festskrift glimre både Clausens og J. W. C. Dietrichsons Billeder — ved deres Fraværelse. »Således gjør man ved den Mand, som Kongen har Lyst til at ære.« — Som Modsætning hertil skal jeg anføre, hvad en af dem, der har kjendt Clausen i mange År, Professor Rasmus B. Anderson, i sin Tid de forenede Staters Minister i Danmark, siger. I sin smukke Bog om den norske Emigration, hvor der findes Billeder både af Clausen og Dietrichson, siger Forf. om Cl. (Pag. 420): »Rev. C. L. Clausen was for many years a warm personal friend of mine, and I learned to admire his personal magnetism, his keen intelligence, his vast amount of knowledge and his large heart.«

Med dette smukke Vidnesbyrd skal jeg så afslutte disse Efterretninger om »Claus Ærø«, som han ikke sjælden kaldes blandt Nordmændene her i Landet, og jeg håber, at de må kunne i nogen Måde give hans Landsmænd hinsides Atlanterhavet et sandt Billede af den mærkelige Ærøbo, som blev den første lutherske Præst blandt Nordmænd i Amerika.

Luck, den 12. Novbr. 1906.

Efterskrift. Clausen var den første lutherske Præst blandt de Norske i Amerika. Her kan tilføjes, at også de første skandinaviske Prædikanter blandt Baptister og Methodister i Amerika vare danske. Der er mellem disse Samfund den Forskjel, at medens de første danske Baptister i Amerika ere indvandrede fra Danmark, er Methodismen derimod kommen til Danmark ved en dansk Mand. — Christian B. Willerup, den dansk-norske Methodismes Grundlægger, er født i Kjøbenhavn den 6. Oct. 1815, kom som ung til Amerika, hvor han (vistnok 1844) blev omvendt ved Methodistpræsten Evans og begyndte straks at prædike. 1845 var han i Danmark, hvor han giftede sig, men kom 1846 til Amerika med sin Hustru, og blev nu antaget som Præst i Methodistkirken, der, da man hørte, at han var dansk, ønskede, at han skulde virke blandt sine Landsmænd. I Novbr. 1850 begyndte han at prædike for Norske og Danske i Cambridge, Dane Co. Wis. „Den store Ære tilkommer ham at have bygget den første norske Methodistkirke i Verden, som blev indviet den 21. Juli 1852. Denne Kirke er også den første biskoppelige Methodistkirke, som nogensinde er opført blandt Skandinaver nogensteds i Verden“¹⁾. Menigheden i Cambridge, Wis. blev stiftet i April 1851 med 50 Medl. Willerup stiftede den 9. Decbr. 1858 i Kjøbenhavn den første Methodistmenighed i Danmark. Han, der roses som en ualmindelig dygtig og virksom Mand; døde i Kjøbenhavn den 19. Maj 1886. Af norsk-danske Methodister fandtes der 1901 i Danmark, Norge og Amerika ialt 14,310 i „fuld Forening“ og 1294 „på Prøve“, deraf 5647 i Amerika, i Norge 5441 og 3222 i Danmark „i fuld Forening“²⁾. Til Sammenligning anføres, at der i 1899 fandtes 30,187 svenske Methodister „i fuld Forening“ og 2699 „på Prøve“, deraf 15,653 i Sverige, Resten i Amerika³⁾. Medens Willerup arbejdede som Præst i Cambridge, Wis.. døbte han den i denne Afhandling titnævnte Rasmus Bjørn Anderson, hvis Fader var Kvæker.

¹⁾ Se •Femtlårsskrift, udg. i Anledning af den norsk-danske Methodismes Femtlårjubilmæum 1901, Chicago 1901, Side 15.

²⁾ Anf. Skr. Side 75.

³⁾ Anf. Skr. Side 83.

Herom siger Anderson i sit Skrift „The Norwegian Emigration“ (S. 165): „Efter Bjørn Andersens Død fik hans Enke alle Børnene, undtagen den ældste, døbt af en dansk Methodistpræst ved Navn Willerup . . . Denne Willerup flyttede siden til Danmark, hvor jeg besøgte ham i 1885, kort før han døde.“

Den første danske Baptistprædikant, som kom til Amerika, var L. Jørgensen, født 27. April 1837 i Stige ved Odense. Han udvandrede til Amerika i 1858. Han fandt 10—12 Danske, som stod i Forbindelse med den engelske Baptistmenighed i Raymond, Wis. Her begyndte han at arbejde, kom siden til Ny-Danmark, hvor han fik døbt 12 Personer (blandt disse var sikkert den senere Adventistapostel Johan Gotlieb Mathiasen). 1863 besøgte han sine danske Landsmænd på Krigsskuepladsen og i Hospitalerne. 1864 kom han til Chicago, hvor der var en Menighed på 31 Medlemmer. 1866 arbejdede han blandt Danskerne i Minnesota. „Broder Jørgensen har således døbt 100 Personer og stiftet 9 danske Menigheder“¹⁾. Jørgensen arbejdede siden som Missionær blandt Indianerne og skal have antaget et andet Navn, som jeg nu ikke husker.

Man vil have bemærket, at disse 3 „første Præster“ alle begyndte deres Virksomhed i Wisconsin og det tilmed ikke meget langt fra hinanden. Og fra denne Stat er både Methodismen og Adventismen kommen til Danmark, ligesom Baptismen derfra har bredt sig blandt Danske overalt i Amerika. Det ser ud til, at Baptismen lettere finder Indgang blandt Danske end blandt Norske, og at Methodismen derimod har en frodigere Jordbund blandt Norske end blandt Danske.

¹⁾ Se „Den danske Evangelist“ 1867, S. 108—09.

Tillæg.

Fra vort Selskabs Medlem, Hr. Redaktør L. Vesten i Næstved har Red. modtaget følgende Bidrag til Claus L. Clausens Ungdomshistorie, der danner et Supplement til Hr. Vigs Meddelelse (ovf. S. 26 ff.¹).

Claus Lauritsen Clausens Slægt på Ærø har som Slægtsmærke en livlig, letbevægelig og interesseret Ånd og stærke Drifter, der hos enkelte Individier af Slægten rimeligvis har kunnet give sig ret tøjlesløse Udslag. Disse to Sider af Slægtens Særmærke kan ligesom hidledes fra hver af Claus Lauritsens Forældre, idet Moderen nedstammede fra en livlig, velbegavet Slægt, Faderen fra en mere tung og for Kultur mindre modtagelig Slægt, over hvilken der til Tider kan komme »noget sært«, som Ærøboerne udtrykker sig.

Faderen, Erik Clausen eller Erik Kromand, som han senere kaldtes, fødtes 1796 i Lebykobbøl i Bregninge Sogn og mistede tidlig sin Moder. Faderen giftede sig snart igen og flyttede til Kragnæs i Marstal Landsogn, hvor han kendtes under Navnet Claus Kærmark. Sønnen flyttede dog ikke med til »Østlandet«, men blev antaget i Barns Sted hos en barnløs Moster i Østerbregninge, som var gift med en Gårdmand der.

Claus Lauritsens Moder hed Karen Pedersen — hun kaldtes selvfølgelig senere Karen Krokone, da hun og Erik Clausen blev Krokfolk. Hun var født på Kongenshøjgård i Rise Sogn. Også hendes Moder døde tidlig, og hun blev ligesom Erik Clausen antaget i Barns Sted af en Faster, der levede i barnløst Ægteskab med en Gårdmand, Hans Madsen i Borgnæs i Tranderup Sogn. Karen Pedersens tidlig afdøde Moder hørte til Familien Therkelsen, der siden 1767, da Gråsten Gods udstykkedes, har besiddet den Parcel,

¹) Hr. Vesten har samtidig oplyst os om, at den foran S. 64 nævnte Pastor Lund, der stillede sig saa venlig til de svenske Emigranter under deres Ophold ved Sønderborg, maa være Sognepræsten Philip Lund i Dybbøl, der døde 1737.

der beholdt det gamle Navn Gråsten; det er en livlig og opvakt Slægt, blandt hvis Medlemmer en stærkt udviklet Musiksans stadig nedarves. Hendes Faders Slægt har al Tid været bekendt som Tusendkunstnere, hvis Nævenyttighed og Fingerfærdighed har gjort dem til rene Virtuoser på Husflidens Område. Hendes Farfader skal således 1773 have forarbejdet det Snitværk, der indrammer Altertavlen i Rise Kirke.

På Ærø gifter man sig i Reglen i en forholdsvis ung Alder. Erik Clausen og Karen Pedersen var dog usædvanligt ungdommelige, da de indgik Ægteskab. Et Eftersyn af Kirkebogen i Tranderup vil sandsynligvis godtgøre, at Omstændighederne har tvunget dem dertil. Erik var nemlig kun 18 År og Karen 17, da deres første Søn blev født. Han blev kaldt Hans Madsen efter Karens Plejefader.

Det er en ærøisk Skik, der hænger sammen med de tidlige Ægteskaber, at de nygifte ikke al Tid lige straks stifter selvstændigt Hjem; Konen bliver boende hos sine Forældre og Manden hos sine, indtil der frembyder sig en gunstig Lejlighed til at erhverve sig et Hjem, eller til den enes Forældre går på Aftægt og overlader de unge Gården. Denne »Mellemtilstand« — som man vel kan kalde den — måtte Erik og Karen også gennemgå, og den blev for deres Vedkommende langvarig. Deres tre første Børn, Hans Madsen, Marie og Claus, blev født i denne Tid. Claus er altså ikke født i Bregninge, men i Tranderup Sogn. Først 1823 købte Erik Clausen en Husmandslod i »Løkken« øst for Bregninge. Senere erhvervede han sig Bregninge Kro, og da hans Plejeforældre døde, arvede han deres Gård; på denne Gård lever endnu hans Sønnekone, Mikkel Kromands Enke, som Aftægtskone; men Gården selv er gået ud af Slægtens Eje.

Da Erik Clausen og hans Kone flyttede til Bregninge, blev deres ældste Søn i Borgnæs, og da Enken der døde 1834, overtog han Gården i en Alder af 20 År. Det er denne Hans Madsen, om hvem Prof. Vig fortæller, at han

kom til Borneo. Dette er selvfølgelig en Misforståelse eller en Fejllæsning; Borgnæs udtales på Ærø og skrives ofte som Bornes, deraf Fejltagelsen. Hans Madsen anlagde et Teglværk ved Gården, og dette Teglværk har været drevet indtil for få År siden af hans Søn, Kammerråd Laurits Pedersen Clausen, en af Ærøs dygtigste og mest oplyste Mænd, der i mange År var Medlem af Svendborg Amtsråd, og som endnu er og i over 40 År har været Medlem af Skolekommissionen for Ærø Herred.

Claus Lauritsen blev imidlertid opdraget hos Forældrene i Bregninge. I Skolen var han al Tid den første, hvad Lektierne angik; men rent legemlig var han svagelig og led jævnlig af Krampeanfald. I Hjemmet havde Moderen og Børnene det ikke altid godt; Erik Clausen var en af Brystsyge tidlig dødsmerket Mand, og Bevidstheden herom gjorde ham vanskelig og uomgængelig.

Claus blev konfirmeret 1834 af Pastor Ottesen, der var født i Norge og i nogle År havde været residerende Kapellan i Tønsberg, og som måske kan have fortalt om Haugianerne og Vækkelsen i hans Fødeland, så at hans opvakte Elev ikke har stået helt uforstående overfor disse Foreteelser, da han senere i Livet traf på dem.

Samme År, som Claus blev konfirmeret, overtog den ældre Broder Gården i Borgnæs, og Claus kom da til ham som Hyrdedreng. Men rimeligvis allerede næste År fik Faderen ham anbragt som Medhjælper hos Godsforvalteren på Lundegårds Stiftelse i Nørre Broby på Fyen, altså ikke på et Kontor i Ærøskøbing, som Prof. Vig antager. Godsforvalteren og hans Hustru havde ingen Børn, og Claus blev derfor optaget hos dem som Led af Familien og fulgte med dem, når de drog rundt i Egnen på Besøg hos deres Standsfæller. Ved sådanne Lejligheder spilledes der selvfølgelig Kort, og Toddyerne har vel heller ikke fået Lov til at blive alt for kolde. Godsforvalteren har formentlig ikke haft Sans for at holde igen overfor den unge Mand, der var betroet til hans Omsorg. Claus tabte i

hvert Fald flere Penge, end han kunde betale. Dette var et hårdt Stød for hans Ærekærlighed, og han blev sort fortvivlet; skrive hjem til den strænge Fader, der vilde have stået uforstående overfor dette, turde han ikke, og Broderen i Borgnæs havde nok i sit; det var jo overhovedet en Tid, da Penge var en sjælden Vare hos Landmanden.

I denne Våde betroede han sig til en ung Landvæsenselev på Lundegårds Hovedgård, han hed Martin Bonnesen og var fra Tranderup på Ærø, altså på en Måde hans Bysbarn. Denne unge Mand var allerede åndelig vakt under Påvirkning af Peder Larsen Skræppenborg, der jo boede i Nabosognet Tommerup. I den Sindsstemning, som beherskede Claus Lauritsen, var han let tilgængelig for Martin Bonnesens Påvirkning, og dertil kom Taknemlighedsfølelsen, da Martin ved egen eller Skræppenborgs Hjælp bragte ham ud af Spillegælden. — Kortspil blev således på en Måde et Middel til at vinde Claus Lauritsen for hans Fremtids Gærning.

Dog helt var han ikke vundet endnu. Oprevet og ulykkelig, som han følte sig, opgav han sin Plads på Lundegård og dermed den Fremtid som Jurist, hvortil Faderen havde bestemt ham. Hjem turde han ikke komme, og så lod han sig hyre som Sømand. Som Barn har han vel som de fleste Ærødrengene tumlet med en eller anden Fiskerbåd, og på den Konto er han kommen med. Han duede imidlertid ikke til Søen; de gamle Krampeanfald fra Drengæarene 'meldte sig på ny, og i Drammen blev han bragt syg i Land. Her tog de vakte sig af ham, og det blev det sidste afgørende Skridt, da han fuldt og helt gav sig hen i den fuldbyrdede Vækkelses nyfødte Glæde. Dette er rimeligvis sket i Efteråret 1837, og da han derefter vendte hjem, er Rejsen måske gået over Fyn, hvor han da kan have formået P. Larsen Skræppenborg til at rejse med til Ærø og holde Forsamlinger der. Dette er dog kun en Gætning.

Efter dette er det mere forståeligt, at hans Tanker i

1841 kunde vende sig til Norge. Han havde jo sikkert allerede lært Tollef Bache at kende, da han fra Søen blev sat syg og hjælpeløs i Land deroppe.

Hvis Professor Vigs Oplysninger om, at Claus Lauritsen opholdt sig hos Skræppenborg i Årene 1839—40, efter at han først var bleven undervist af Provst Christensen, er rigtig, må denne Undervisning have fundet Sted, medens Christensen endnu var Præst i Ærøskøbing; thi først efter Ottensens Død kom Christensen i Sommeren 1839 til Bregninge. Men det er forståeligt, at Provst Christensen med sin let begejstrede Natur, der så fuldstændig kunde hengive sig til Øjeblikkets Stemninger, har kunnet virke ildnende og ansporende på den unge Mands Stræben efter at dygtiggøre sig til at optage en Gerning som Ordfører for Guds Riges Sag.

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50.

Af Kn. Heibergs Samlinger ved H. F. R.

I.

**Forsamlingslivet i Kjøbenhavn 1732—33 set fra
forskjellige Sider.**

I »Hamburgische Berichte von Gelehrten Sachen auf das Jahr 1732, Nr. XXXVII., den 6. May«, findes følgende Meddelelse (af 18. April) fra Kjøbenhavn (oversat fra Dansk):

Geehrter Freund!

Dass bey ihnen das Gerücht von dem in hiesiger Stadt ohnlängst entstandenen Lerm erschollen, und verschiedentlich davon geurtheilet sey, ist leicht zu vermuthen. Hiesigen Orts haben Uebelgesinnete den Verlauf der Sachen mit so vielen Unwahrheiten beflecket, dass sie sich auch nicht gescheuet, ehrliche und christliche Leute mit der Butlerschen Rotte¹⁾ zu vermengen. Wie weit aber solches von der Wahrheit entfernt, wird aus folgenden Bericht erhellen. Da im abgewichenen Sommer der Hr. Graf von Zinzendorf sich hieselbst aufhielte, fieng er aus einer guten und zur Besserung seines Nächsten hinzielenden Absicht an in seiner Behausung sowol selbst erbauliche Versammlungen anzustellen, als verschiedene andere sowol Hohe als Niedere zu gleichmässigem Eifer aufzumuntern.

¹⁾ Om den »buttlarske Bande« se Nielsen, Kirke-Lexikon for Norden, I, 425.

Die ersten, die sich zur Nachfolge bewegen liessen, waren die beyden Baronessinnen von Sølendahl und Marschalck, und zwar geschahe dieses alle Sonntage Nachmittag in Gegenwart derer Herren Prediger Bluhme, Rohne und Ewald, samt verschiedener andern Personen. Ihrem Exempel folgten bald darauf verschiedene Leute geringeren Standes, welche unter Direction derer Pädagogen des Waisen-Hauses 2 oder 3 mahl in der Woche bald hier bald dort sich versammelten. Damit man auch aller Aegerniss vorbeugete, hielte man für rathsam, sich nach Geschlechtern zu vertheilen, so dass keine Manns- und Weibes-Personen zugleich in einem Hause, sondern jede für sich zusammen kamen. Den Anfang machte man, nach Vorschrift des Herrn Dr. Speners, mit Gebet und Absingung eines Liedes; man verlas hierauf ein Capitel aus der Bibel, worüber dieser oder jener, der die Gabe hatte, sein Bedencken ertheilte, und endlich offenbahrte einer dem andern in brüderlicher Liebe die Wege und Führungen Gottes an seiner Seelen. Dieses ward dergestalt, ohne fast zu wissen, wo und vor wem die Versammlung gehalten würde, so lange fortgesetzt, bis es endlich nach langem Gemurmel und zweifelhaften Reden ohngefähr um die Mitte des Januarii dieses Jahrs auf folgende Weise bekannt wurde. Ein Aufwärter des Klosters oder der Studenten-Communität, in dessen Hause jemand, der einigemahl die Versammlung auf seiner Stube gehabt, logirte, erzählte einsmals den Studenten, die man damahls von nichts, als vom Pietismo, disputiren hörte, wie dass am selbigen Abend in seinem Hause Versammlung gehalten werden sollte. Worauf einige Pursche nach der Abendmahlzeit sich dahin verfügten, mit tumultuirem und vielem andern Unwesen nicht nur die Andacht störten, sondern auch mit Gewalt die Versammlung zerstreueten und vielen Muthwillen betrieben, doch ward niemand verwundet oder am Leibe beschädiget. Einige Abend darauf passirte fast

eben dergleichen in der Seif-Siederey¹⁾. Wie aber die Studenten zum dritten mal solchen Muthwillen ausüben wolten, kam ihnen der Herr Pastor Ewald mit seiner Gegenwart zuvor, stellte ihnen mit grossem Nachdruck ihr gottloses Unternehmen vor Augen, und beschämte sie dergestalt, dass sie unverrichteter Sachen weggingen und nach der Zeit von ihrem Vorsatz abliessen. Wie aber die Studenten aufhöreten, fiengen einige Prediger auf den Cantzeln an die Gemüther in Bewegung zu setzen. Die meisten Exordia²⁾ waren als Klag-Libellen wider die Pietisten, und das übrige als eine Sententz³⁾ anzuhören, so dass, weil man mit Abhörung der Zeugen und dergleichen sich nicht aufzuhalten hatte, in einer jeden Predigt der gantze Process zu Ende gebracht, und gemeiniglich dies Urtheil gefället wurde: Alle Anhänger des Waysen-Hauses solten aus dem Lande gebannet werden. Die Herren Prediger von der gegenseitigen Parthey unterliessen inzwischen auch nicht ihre Nothdurfft auf den Cantzeln vorzutragen, und gegen öffentliche Beschuldigungen öffentlich sich zu verantworten. Niemand wolte Unrecht haben, und niemand wolte die Sache untersuchen. Die Sache stund also einige Wochen hin, bis endlich Ihre Königl. Majestät, welcher das Gerücht zu Ohren gekommen, dem Hn. Bischoff Wormio Befehlen ertheilten, die gesammte Geistlichkeit der Stadt zusammen zu fordern und ernstlich anzudeuten, dass ins künftige niemand dieser Sache entweder pro oder contra in den Predigten gedencken solte⁴⁾; und diese impositio silentii ist auch nicht ohne Würckung gewesen. Einige wollen, der Policy-

1) Gerhard Hammecken, Bogholder ved Sæbesyderiet i Kjøbenhavn, var en af de ivrigste Deltagere i eller Ledere af Forsamlingerne. I hans Bolig har altsaa Forsamlinger fundet Sted. Jfr. Lundbye, Herrnhutismen i Danmark, S. 38.

2) Indledningerne til Prædikenerne.

3) Dom.

4) Denne Befaling er af 5. Febr. 1732.

Meister habe ebenfalls Befehl erhalten, dergleichen Zusammenkunfften zu wehren. Es werden aber dennoch dieselben heimlich an verschiedeneu Orten gehalten. Es kan also wohl seyn, dass dem Policey-Meister nur befohlen worden, den Empörungen und Unordnungen, aber nicht denen Versammlungen selbst, Gegenwehr zu thun¹⁾. Ausser diesem sind noch viele andere Umstände, die sich aber besser sagen als schreiben lassen.

Saa vidt Beretningen, hvis Forfatter kjendelig har været en studeret Mand, der betragtede den pietistiske Bevægelse med venlige Øjne, dog ikke nogen af de i Brevet nævnte Præster, der ganske vist ikke vilde have sendt en dansk Beretning til et tydsk Blad.

Følgende Vidnesbyrd om Forsamlingerne i Kjøbenhavn ere optagne af Notarius publicus Rasmus Æreboe efter Forlangende især af Præster, der agtede at fremlægge dem for den i Anl. af de pietistiske Stridigheder 1733 nedsatte kgl. Kommission. De meddeles her efter Kopier, som findes i det trondhjemske Videnskabers Selskabs Samlinger (Nr. 122, 4to).

1.

En Aftens tid i Octob. maaned 1733 imellem Klokk: 6 og 7 gik jeg i compagnie par curiosité op med en anden god ven i den saa kaldede Tyske hellige Forsamling, og effter Spisningen havde ende, blev der lagt et Slags Tyske Psalme:bøger omkring i stor format. Da nu at den store Sal var fuld af alle slags folk, begyndtes en Psalme af en grov Karl, som siuntes at være en Muur-

¹⁾ Mærkeligt nok veed Forfatteren af Brevet ikke ret Besked med det samme Dag (5 Febr.) udfærdigede kgl. Reskript til Kbhvns Magistrat, hvorved Forsamlingerne forbødes paa Grund af de Uordener, hvortil de havde givet Anledning (s. K. S. 5. R. II, 320—1). Heraf fremgaar formentlig, at Forbudet ikke med megen Iver er blevet overholdt.

svend. Da den var endt, spurte han ad, om de noget bedre og nytteligere havde at bringe for; men som ingen vilde, begyndte han selv med besynderlige andægtige miner en bøn til Christum om naade, og derefter begyndte strax at forklare eller raisonnere over de udsiungne Vers, dog alt uden fynd, imellem brugtes vel nogle ord af Bibelen, men ey dicteret, hvor det stod beskreven. Herefter begyndtes nogle Vers af en anden Psalme at siunges, og saaledes igien forklarede. Da dette nu var ude, begyndte en Dreng, som saae ud til at være ved skomager handverket, at beklage sig udi Tysk og Dansk sammenmænget over sin Siæles ømme tilstand, bekiendte dog derved, at han havde fundet noget trøst paa en par dages tid, siden de saa vel havde underrettet ham, med begiering fremdeles om undervisning. For denne blev gjort en Bøn ex tempore af ovenmeldte Karl, som derefter begyndte at lære ham. Efter ham begyndte En i en sribet gammel Sloffrok, som sagdes at være Professor¹⁾, og efter ham begyndte Hamecken, som holdt det længe, at raisonnere over den Tilstand, en Siæl skulde være udi, om [selv]fornægtelsen og om bestandighed i Kierlighed og gode gierninger. Derefter blev sunget nogle [Vers] af en Psalme om Fruentimer. |: Same Psalme-Bog tog Gottschicht hiem med sig :|. Endelig blev der holdt en Bøn, men ej noget Fadervor læst²⁾ enten før eller efter disse Tings passage. SkomagerDrengen læste Fader vor højt, men det siuntes at være de andre imod. Saa ginge vi derfra. Dette at være i sandhed, saa vidt som jeg endnu kand erindre, testerer efter Begiering under Haand og Segl. Kiøbenhavn d. 2 Febr: 1734.

J. Kaalund.

¹⁾ Formodentlig Professor J. F. Reuss.

²⁾ Det følgende synes at modbevise denne Paastand. For øvrigt er det bekjendt, at man i Forsamlingerne foretrak frie Bønner for Fader vor.

2.

Velædle Hr. Notarius Publicus

Ville behage ratione nobilis officii at forføje sig til Peder Mortensen, boende paa Gammel Torv i den forgyldte Oxe, og af hannem requirere hans skriftlige gien-svar paa følgende ting:

1. Om Marie Mathias Wulfes ej haver logeret i hans hus til Michaelis 1733, og om hun til den tid haver holdet forsamlinger?

2. Om hun ej tog mod alleslags folk, som komme til hende, lige til hun flyttede?

3. Hvad tid disse folk begyndte at samles, hvad Klæder de vare i, om han ej kunde navngive nogen enten af en eller anden stand, og hvorledes han havde hørt tilgaae paa Salen, saa og naar de skiltes ad om aftenen eller Natten? item: den tid Madame Wulfs var paa landet, hvo der da vedlige holdt dette?

4. Om den passage er viss med en pige, hvis Fader Baltzer boer hos Hans Andersen i Regne-gaden, Timmermester, at Mad: Wulfs havde pigen hos sig, og negtede at hun ej maatte følge sin moder, indtil der blev en stor alarm i huset, da Pigens Moder omsider maatte hente Politie-Betienterne. Da hun saae dem i Gaden, skulde hun ladet Pigen gaae? Hvo de 2 Studentere vare, der fulde Pigen ned af hendes Trappe? og hvorledes det løb af med dette Menneskes moder og Mad: Wulf, og hvad tid paa dagen det var?

5. Om saadanne Samlinger gik da stille af, saa at ingen uroe skeede i Mandens hus? og om han kunde merke, de havde visse dage dertil?

6. Endelig hvad andre omstændigheder han [kunde] vide herom til sandheds oplysning, han dette ville berette.

Desforuden ville Hr. Notarius Publicus til Peder Mortensens Hustrue giøre samme Begiæring, saa og forhøre, om der findes nogle Personer, som paa samme tid har logeret, ihvo de ere, han da til hver i sær giør samme

reqvission, og indhente deres svar, hvoreffter in debita forma at formere mig et Instrument.

Kiøbenh. d. 10 Mart: 1734.

C. Reenberg¹⁾.

3.

Som Hr. Reenberg haver begiert af mig sandhed, hvorledes til er gaaet med min Datter Birgitte Christine, om hvilken rygten gaaer i byen, [at] Mad: Wulf haver haft [hende] hos sig, og jeg haver hos bemeldte Mad: Wulf afhentet, da er sagen denne: Ugen før Michels dag 1733 kom jeg, da jeg savnede min datter, i den forgyldte Oxe, hvor Madme Wulf da boede, og da jeg kom op ad trappen, fandt jeg min datter, 20 aar gammel, staaende paa Mad: Wulfs Sal, og da jeg saae hende der, vendte jeg mig ud af dørrn, og i det same sloges dørrn i for mig. Jeg bankede 3 gange paa dørrn, men som der hverken blev talt eller oplukt, raabte jeg paa, jeg vilde have mit barn ud, jeg var hende nærmest; foer saa ned ad trappen og klagede mig. Endelig raadde En mig: vidste jeg, hun var der, skulde jeg hente Politiet. Og som blev sendt Bud af mig effter Politiet, blev Torvemesteren i det samme seet i gaden, og derpaa fik jeg barnet ned af trappen til mig. Endel studenter vare overværende. jeg ej kiender, men Peder Mortensen og hans hustrue samt andre vide bedre Beskeden om, hvad der passerede, saasom jeg af vrede ej erindrer det altsammen. Dette saaledes at være passeret kand jeg vidne, naar og hvor skal være, under Eed. Og er dette oplæst for mig lydelig i overværelse at Mr. Clementin og Mr. Gram, som effter Begiering af Hr. Reenberg underskriver til Vitterlighed. Kiøbenh. d. 11 Mart: 1734.

A. H. D.

Til vitterlighed (Anne Hansdotter).

P. P. Clementin.

J. W. Gram.

¹⁾ Recid. Kapellan ved S. Nicolai Kirke.

4.

Ao. 1734 d. 11 Mart: haver jeg underskrevne Kongel. constituerede Notarius publicus i denne Kongel. Residentzstad Kiøbenhavn insinueret bnte Peder Mortensen og hans hustrue udi egne Personer ovenstaaende originale Requisition, samt deraf rigtig copie under min haand leveret og svar æsket, som de lovede at give, og da den der i huset logerende Mr: Hans Nieman ej var hiemme, foraarsagedes jeg at levere bemte Hr. Peder Mortensen iligemaade rigtig copie under min haand, hvilket han effter begiering lovede ved indkomsten at indhændige, og paa mine vegne svar at æske. Dernest henførøjedede jeg mig til Hr. Bertel Andersen boende i nye Friderichs-Berg gaden for at tilstille hannem samme Requisition, men som han ogsaa ikke var hiemme, foraarsagede jeg at audrage mit ærende for hans hustrue, til hvilken jeg leverede rigtig af mig vidimered copie heraf med begiering, at hun samme sin mand ved indkomsten ville tilstille, og hans svar forlange. I dags dato er fra Enhver i sær mig svar tilstillet ord til andet lydende, som følger.

Til velædle Hr. Notarii Publici udstedde Spørsmaal efter velærv: Hr. Christian Reenberg's Begiering følger effterfølgende til tienstl. Giensvar.

1) Udi mit hus haver bemte Madame Wulfs logeret indtil sidst afvigte Michelsdag, og i værende tid ved dag og nat taget imod adskillige folk. Hvad navn dette skal aflægges med, stiller jeg til hans velædle Velærværdigheds eget Behag.

2) Ingen slags folk, saa vidt jeg har fornummet, blev fra hende udelukt, lige indtil flytte-tiden.

3) Tiden, dislige folk indfandt sig paa, var ohngefær fra Kl. 2 til 3 om Efftermiddagen og saa fremdeles, men i sær om afftenen, effter at mine giester vare gangne bort, ohngefær fra 10 eller 10¹/₂ Klokkeslet, og continuerede hen til Klokken 4 om Morgen. Klæderne vare adskillige baade uskikkelige og skikkelige efter Eenhvers stand, ja

endogsaa udi Præste-Klæder indfandt sig Eendeel. Een stor deel af dem kand jeg vel navngive, som til hende haver søgt i bemeldte tid, neml. af Præster Hr. Ewald, Hr. Holst til Runde Kirke, Hr. Oluf Hersleb, Hr. Piper¹⁾. Hr. Rohne til Tyske Kirke har adskillige aftener i sær kommet kørende med hende i sin vogn. Blant Officerer vare fornemmelig hendes fast daglig og nattebesøgelser en Cadet navnl. Langhorn, en ved Artilleriet Frick med flere. Blant studenterne indfandt sig ligeledes ved nat og dag Lintrup, naar han kom til Byen, Stevring, Taisen, Gert Hansen, med adskillige flere af Waysenhus-folkene, i sær og Christian Sandorf, desuden en stor deel af Soldater, Kræmmer-Svende, Soldater-Koner, Haandverks-folk, in summa, mange ubekjendte af begge Køn. Omgangen paa Salen var mestendeel denne: Undertiden blev læst, undertiden sunget, og imellem hvert hørtes tale og latter. Endelig endte det mestendeel med en mægtig tumlen, hvorover jeg ofte opvognede. De skiltes gemenlig ad om morgenen, hvorfor jeg og ikke videre kand have seet, hvad flere folk der imidlertid hos hende kand have gaaet ud og ind, saasom hun selv aparte havde en Gadedørs nøgel. Hendes Pige Margareta holdt dislige sammenløb vedlige, mens bnte Maria Wulfs var paa landet forleden Sommer.

4) Passagen med den ovenmeldte Kone og hendes dotter er vist, hvilken, fordi Maria Wulfs ikke vilde lade hende gaae, ej allene med mange haarde ord udæskede dotteren, som hun sagde ikke burde gaae i forsamlinger at oplyses hos saadan en gammel Rufferske, Canaille²⁾ etc., men om hun havde giort noget, som hun var skyldig udi, skulde hun gaae til dem, Gud og Kongen havde satt dertil. Og da bnte Maria Wulfes protesterede mod

1) Se foran, S. 178 ff.

2) Selvfølgelig kan der ikke iægges nogen Vægt paa slige en arrig Kvindes Skjældsord.

hende, neml. at hun her ikke holdt Forsamlinger, svarede Konen: hvad kalder I da dette? Her er jo Studentere og Qvind-folk, og hvem ved, hvad disse Slynger og Tøjter gjør herinde i Eders forbandede hull, hvorfor hun og efter anmodning ikke vilde gaae mere inden hendes dør, men forskrækkelig lysede forbandelser over alle dem, som gik derind. Dette varede saa længe, indtil hun sendte Bud efter Politiet for at faae sit barn ud, hvilket og blev udladt, saa snart Politie-Betienterne kom paa Trappen. De 2de Studentere, som Marie Wulfs sendte med Pigen og Konen, kiender jeg kon den Eene af, neml. Stewring, Tiden var ohngefær Klokken mellem 3 og 4 om eftermiddagen, kort før hun flyttede.

5) Hvad Uroe herved fulte, er oven sagt, hvad dage deres sammenløb skedede, har jeg ej saa nøje agtet, vist nok er det, saadant gik for sig saa vel Søndage som andre dage.

6) Flere Omstændigheder veed jeg ikke, undtagen jeg ofte af mange andre maa høre til mit huses blame, naar jeg kommer i Byen, at det bliver kaldet den hellige Oxe. Hvilket alt jeg altid kand under Saligheds Eed bekræfte, naar paaæskes.

Peder Mortensen.

Hvad min Kiereste heroven har tilstaaet, bliver ligeledes mit vidne, undtagen ved den 3die post erindrer jeg mig, at En udi Præste-Klæder, som blev kaldet Professor Reuss, ligeledes haver indfundet sig hos hende, hvilket gav 3 à 4 mig ubekjendte Studentere aarsage at gaae derop og see, om det var den samme, efterdi jeg ellers ikke kiendte ham, hvorefter [de], da de igien kom ned, udlod sig med disse ord: nu maa og en Canaille og Skielmere gaae paa hans Collegium.

Til den 5te Post foruden den mægtige tumlen, jeg ofte selv hørte, erindrer jeg mig, at Mr. Nieman, hos mig logerende, ligeledes sig over dette for mig besværede, hvorfor samme kand ikke være ham ubekjendt.

Til den 6te Post veed jeg og, Maria Wulfes har talt adskilligt med mig om Præsterne, som Mag: Reenberg havde engang døbt et barn, hvortil hun og hendes Broder stode Faddere, og da havde kaldt dem gode Christne, hvilket hun vidste, de ikke kunde mene af hiertet, effterdi de holdte hverken hende, hendes broder eller Sviger-Søn for gode Christne. Og som jeg svarede: Skulde de, Madame, forandre Kirke-Ceremonierne for hendes skyld? Svarede hun: de kunde sagt: I godt folk! isteden. Ligeledes ved jeg og, der er kommen folk i mit hus, som, ved det de har haft noget at bestille med hende, haver stødt sig, hvorledes hun vilde indpræke dem, at Mag: Reenberg var en Kierling-Præst, som skyder Puder under folkes Arme. Samme berættede og, at hun sagde sig nu at have været saa længe i Byen, men aldrig havde hørt en Trøste-Prædiken, før Hr. Ewald kom til Byen. Desuden havde hun og forestillet, at naar nogen blev en igienfødt Christen, kunde samme ikke mere synde, hvilket dog Manden syntes at være løgn. Nok videre paatog hun sig at inlommere mig om Skrifftestolen og vore Præsters Omgang dermed, hvilket hun sagde var ligesom en Kroerske, der tager op paa sin Regne-stok Regning paa halv eller Fierdingaar, og saa betaler, og siden tager paa nye igjen, da de gaae til Præsterne, som saaledes skal give dem deres Synds Forladelse. Item hvad den Skrifftestol skulde til? den var kuns en lævning fra de catholske tider. Og som jeg spurte, hvad da vilde blive af, sct. naar Skrifftestolen skulde afskaffes? Svarede hun: dette har den Guds mand Hr. Ole¹⁾ giort, og forat bifalde ham gjorde Hr. Holst og hendes Sviger-Søn det samme, og endskiønt de jagede de Guds Mænd paa Porten, var her nok saa mange ugudelige Mænd tilbage, som de kunde sætte i deres sted. Hvorover jeg negter ikke, at jeg jo fik de scrupler, som næste Natt hindrede mig min Søvn, og gav mig adskillige uroe-

¹⁾ Ole Hersleb, Præst ved Vartov.

lige tanker i nogle dage, hvilket siden gav mig og en særdeles afskye for hende. Disse ting kand da og altid, naar paaæskes, med en god samvittighed under Saligheds Eed af mig bekræftes.

Clet: P. Mortensens.

5.

Efter velædle Hr. Notarii publici Requisition bliver min tilstaaelse paa de 3 fjerding Aar, jeg udi dette hus med Mad. Wulfs logerede, samme som min Verts og Vertindes til de 2de første Poster. Til 3die qvæstion kand jeg og ej negte baade at have paa de mentionerede lider seet, mødt og hørt dislige adskillige anførte folk, men som de fleste ere mig indtil denne dag ubekjendte, saa kand jeg ej heller ret mange navngive. Af Præster har jeg nok seet Hr. Ole Hersleb, Ewald med Kiereste; blandt de andre den anførte Mr. Langhorn, Taysen, Støvring og Lintrup, men erindrer ikke flere at have kiendt grandgivelig. Men at der paa hendes Sal blev læst og siunget, dog mest paa Tysk, imedens adskillige og dislige folk vare inde, erindrer jeg meget vel begge dele, og bleve offte med en latter eller dis-cours ophævede, som Mr. Ped. Mortensen og hans Kiereste forher haver merket. Desuden mindes mig nogle gange at have derved hørt zitrende stemmer og grædefulde toner, der undertiden længe vedvarede. Hvad den jævnlige tumult angaaer, tilstaaer jeg og, at samme hen mod 3 til 4 om morgenen saaledes tog til, at baade Lofftet og Sengen under mig rystede, som og drev mig til derover hos Mad: Mortensens mig at besværges. Da den merbnte Maria Wulfes var paa landet i Sommer, saae jeg og hørte et meget sterkt sammenløb hos hendes piger, besynderlig om Søndagen, baade af Karle og Piger. 4de Post bliver ligesom oven er anført, undtagen jeg og saae den mentionerede Kone blant andre motiver, hun havde brugt til at faa sin dotter ud, stod med en afbrudt alen i haanden, som hun inde paa Salen

havde slaget i to, paa hvem veed jeg ikke, brugte og iblant det anførte denne expression til dotteren: Jeg kand tænke, du skal gaae i forsamlinger for at lære, Præsten er ikke hellig nok til at lægge sin haand paa dig, og tilsige dig dine synder(!); Nu ser jeg, hvorfor jeg og din Fader haver 2de gange maatt satt vor Altergang op for at faae dig med. Af de 2de studentere kiendte jeg ikkun Støwring, hvilke begge begierede at følge med, at Moderen ikke skulde giøre hende noget.

6) I de flere particulariteter er vel Mr. Bertel Andersen og en gammel Karl navnlige Mads bedre bekiendte, mig har kun dette mødt, at den tjeneste-pige, som forgangen Sommer tiende udi mit Logement, berettede mig, at 2de Slag paa dørene var det signal, hvorved slige folk bleve indladne, hvoraf jeg og nogle gange benyttede mig, naar jeg havde nogen sildig information i Byen. Samme Pige fortællede og, hvorledes Madame Wulfs havde haft hende inde, og som hun ikke ville kysse ved deres skilsmisse de nærværende Mands personer, sagde hun: nu seer jeg, I har kun liden Kierlighed for Eders Søstre og Brødre. Endelig da samme qviterte, tiltalte hun hende med disse ord: Nu haver I været paa veien til himlen, men siden I har forladt den, saa er helvede Eder aaben, og I er et fordømt menneske.

Adskillige folk er og undertiden kommen ind paa mit Cammer med bøger i hænderne, og spurt effter Madame Wulfs. Endeel af mine Collegianter haver og om aftenen bleven af smaa Dreng og Pøbelen attaqverede med disse ord: See hvor samles Pietisterne, hvilket jeg alt kand ved paafordret Eed bekræfte.

Kiøbenh. d. 12 Mart. 1734.

Hans Nieman.

6.

Paa den mig af ædle Hr. Notarius Publ: insinnerede Requisition fra velærv. Hr. Pastor Reenberg af dato 10

Mart: sidstl. som mig d. 11te er tilhænde kommet, svares saaledes.

Til den 1ste Post. At Madame Wulfes boede udi den forgyldte Oxen paa gammel Torv paa en sal, som nu kaldes den hellige Oxen, udi $\frac{1}{2}$ Aar, da jeg og samme tid boede der, er vist og er mig bekiendt, at udi samme tid søgte til hende en hoben folk, da hun holdt forsamling.

2den Post. Madame Wulfes tog imod alle og enhver, [som] kom til hende, saavel unge som gamle folk, da iblant nogle havde bøger under Armen, men hvem de vare, og hvad de hedde ved navn, er mig ubekiendt, undtagen en person ved navn Scheen¹⁾, som tilforn skal have været Lieutenant, hvilken var ofte hos Madme Wulfs som hendes troe tiener, siden jeg haver seet, at han haver staaet i samme Gaard og renoveret Madme Wulfes Seng for Veggelus. Foruden og har jeg seet 2de personer ved Artilleriet, navnl. Frick og Langhorn, som tilig og sildig har været paa Salen hos Madame Wulfes.

3. Forsamlingen af folk skeede om Efttermiddagen, imod Aftenen, og holdtes til Kl. 10 Slæt. For at indgaae til mit Logement beegnede mig i dørrn 3de ubekiendte Fruentimmer, og som det var glat paa steentrappen, hvor de skulde gaae ned af, tilbød jeg mig at ville hielpe dem ned af trappen, og kaldte dem Jomfruer, da de havde paa sig sorte og røde fløydes(!) Kaaber. Da de vare nedkomne paa gaden, tilbød jeg igien at ville lyse dem videre fort med min løgte, da de svarede mig nej og takkede mig for umagen; hvorefter jeg saae en vogn holdt, som tog imod dem, da Madame Wulfs stod i dørrn, takkede mig for umagen og sagde: de vare ikke Jomfruer men Fruer.

Den 4de Post angaaende er mig ubekiendt, anderledes end folk i byen har talt derom, saaledes at skulle være passeret, som den 4de postes indhold ommelder.

¹⁾ Absalon Scheen, s. K. S. 3 R. I, 388. Møller, Mnemosyne IV, 389.

5te Post. Om Samlingerne hos Madme Wulfs afgik i stilhed eller ikke, er mig ubevidst, siden mine Forretninger ej tillod mig at være stedse tilstede i huset, dog er mig bevidst, at Samlingerne skeede alle dage, og imod aftenen, som forhen meldt er. Ellers logerede i den tid, Madme Wulfs boede der, en Person ved navn Christopher Lys-holm¹⁾, som er Student, oven over paa en Sal, hvor Madme Wulfs boede underneden. Dette at være min sandfærdige Attest, saaledes som meldt og mig bevidst, bekræfter jeg under min egen Haandskrift, og naar forlanges med Eed at stadfæste.

Kiøbenh. d. 13 Mart. 1734.

Bertel Andersen.

II.

Brydning indenfor den pietistiske Kreds.

1. *Matthis Nordrup og Hustru.*

Blandt de Personer, der sluttede sig til den om Præsten Ewald samlede pietistiske Kreds i Kjøbenhavn, var Vinhandler Matthis Nordrup og Hustru (født Bentzen). En Tidlang var Forbindelsen meget varm (jfr. K. S. 4. R. I, 659), og da Nordrup var en velhavende Mand, der 1728 skjænkede 600 Rdl. til Waisenhuset, betragtedes han vistnok som et værdifuldt Medlem af Kredsen. Det var derfor aabenbart en betydelig Skuffelse, da han trak sig ud af Forbindelsen. I K. S. 3. R. IV, 84 ff. er allerede meddelt en karakteristisk Skrivelse fra Madame Marie sl. Matthis Wulfs til Nordrup, dat. 24 Novbr. 1733, hvori hun i ret bevægelige Ord søger at holde ham fast, idet hun taler

1) Senere Professor ved Sorø Akademi og tilsidst Rektor ved Roskilde Domscole († 1773). Indtil sin Død vedblev han at staa i et venligt Forhold til de opvakte, sikkert et Vidnesbyrd om den stærke Indflydelse, Mad. Wulfs havde haft paa ham i hans Ungdom.

om dem, der lægge Haand paa Ploven og se tilbage, og tilraaber ham Herrens Ord: Monne I ville gaa bort? — Angaaende Bruddet indeholder følgende Erklæring fra M. Nordrup nærmere Oplysning.

Som mig er befalet at møde i den om Tvistighederne i lærdommen allernaadigst anordnede Commission for at give efterretning om de Lærere fra Waysenhuset |: neml. Hr. Ewald, Mad: Wulfs, Mess. Hammechen, Støf-ring, Gert Hansen, Søren Lintrup og flere, hvilke jeg kalder Waysenhusets folk, fordi de har stedse været i følge med Hr. Ewald ; deres lærdom, og discusser, samt om den jamerlige tilstand, min Kone derover er geraadet udi, med mere denne sag vedkomende, saa kand jeg endnu erindre følgende til Sandheds oplysning at melde.

Min Kone og jeg levede i vores Egteskabs første aaringer tilsammen i Kierlighed og Fornøjelse saa vel, at jeg efter min Eenfoldighed synes noget nær |: menneskelig brøst undtagen :| at kunde ligne vores levnet nogentunde ved Adams og Evæ levnet i Paradiis, førend Slangen for-førte denne vor første Moder Eva. Jeg maa derimod be-klage, at jeg selv lod mig forføre til at holde mig fra det Guds hus, som Gud og Kongen haver beskikket for mig og mine, neml: St: Nicolai Kirke, og søgte det Kongelige Waysenhus og de Prædikener, som der blev holdet; thi derover fik Hr. Ewald, Mad: Wulfs og deres følge fra Waysenhuset en flittig indgang i mit huus, og som deres lære og discusser gik ud paa dette, at menneskene skulde være fuldkomne og udfries fra synden i dette liv, og der-hos talte med foragtelige ord om vores rette lærere, om vore Bønne-Bøger, saasom den Bedende Kiede, og dislige Bøger, saa er dette egentlig aarsagen til min Kones me-lancholie, sindsuroe og mishaab om Guds saliggjørende naade i Christo.

Da hun nu første gang henfaldt i saa farlige Siæle-Bekymringer, og plagede sig stiltiende dermed saa længe,

indtil hun og blev legemlig svag, som var i afvigte Sommer, maatte jeg see mig beføjed samme tid at reise ud paa landet med hende fra mit hus, for at faae hende befried for at høre længere paa forargelige discurser, og for at faae hende noget trøsted, forfrisket og i bedre tanker om vor saliggjørende lærdoms Sandhed, og ret oplyst om nogle hende forelagte vanskelige Sprog, siden de fra Waysenhuset dagligen havde indprentet hende saa slette Betænkninger om hendes rette lærere til St. Nicolai Kirke, at hun ikke vilde betroe dem saa vigtige Bekymringer. Paa Landet gav Gud Lykke til hendes fuldkomne restitution, ej allene legemlig helbred, men end og til det vigtigste, i det hun kom glad i Herren tilbage, og saa vel overbevist om den rette lærdoms sandhed, at hun mest bekymred sig, for at jeg skulde lade mig forføre til at følge Waysenhusets lærere effter. Men strax effter vores Hiemkomst, da alle andre ærlige bekiendte folk fornøjede sig over den naadige hielp, som Gud havde beviist mod min Kone, som var øjensynligen, gjorde Hr. Ewald, Mad. Wulfs og flere sig umage for at komme ind til min Kone, hvilket og nogle gange skeede. Da nu deres forrige Discurser blev igientaget med saadanne Erindringer, ret ligesom vi havde begivet os til et Hedenskab, skjønt vi allene havde resolveret i Guds Navn at blive i den christelige Menighed til St. Nicolai Kirke effter Loven; thi i andre maader veed jeg ikke, at de da kunde laste vores levnet, mere end da vi fulgte dem mod Guds Ord og Loven, og hørte paa deres Bagtalelse tvertimod den ære, vi ere vore lærere skyldige effter Guds ord. Imidlertid faldt saa meget snak af dem fra Waysenhuset i min Kones høreelse, at hun snart glemte all sin lyst til St. Nicolai Kirke igien. Deraf vil jeg her anføre, hvorledes Hr. Ewald og hans Kiereste sidder engang i de dage, da vi vare komne fra landet, hos min Kone; da siger hun, Mad: Ewald, at alle, som havde mindste Kundskab i Guds ord, de holdt sig nok fra Hr. Provst Reenberg's Prædikener,

saasom han prædikede dem i helvede etc. Til det tiede Hr. Ewald, saa man maa slutte, at han samtykte disse sin Kones onde og haarde ord. Er ikke dette alt for grovt og mere end noksom til at føre ømme samvittigheder udi Vantro og Elendighed? Helst naar saadanne Talemaader saa ofte og saaledes af mange ubluelige fremføres, af saadanne Personer, som man mener, at der ikke skulde sætte stød i Tilhørernes hjerter mod deres rette lærere. Sandt nok, vi skulde ikke heller anhøre saadan Bagvaskelse, mindre troe sligt uden foregaaende lovlig bevis, som Paulus har lært, hvorover vi og nu faar fructerne deraf at smage, saaledes at vi føle det, og andre kand tage lærdom af vor skade, hvortil anledningen har været, at vi for silde ret har lært at ære vore egne Siælesørgere, eller rettere sagt glemt det, som vi har lært i vor liden Lutheri Catechismo effter St. Pauli Sprog anført i Hus-tavlen. Men Gud forlade dem det, som med forargelige discurser har sat saa mange faste Christendoms Regler tilbage i Glem-Bogen.

Iblant andre forekom der ogsaa engang en Discurs om et Bryllup. Da jeg sagde, at jeg ikke havde giffet mig effter Penge, men havde begiert denne min Kone, fordi at jeg, som kiendte hendes Sal. Forældres hus, vidste, at hun var christelig oplært. Men Mad: Wulfs Broder Hr. Conrad Martens svarede, da han havde sagt: ja, ja, omsider disse ord: Det maa drive saa længe omkring, som det vil, saa skal det nok komme igien. Dette forstod jeg ikke førend længe effter, da Mad: Wulf indsneg, mig uvidende, et græsligt brev til min Kone, som længe bar det, mig uvitterlig, indtil det bragte hende anden gang i Fortvivlelsens Jammer, og at dette græslige brev, som var opfyldt med mange foragtelige ord mod Præsterne, som hun kalder falske Propheter, har bragt min Kone i denne ynkelige Tilstand, det har hun selv bekiendt, og det kunde vel ikke andet være, som godt folk, der har seet samme Brev, og maatte tilstaae. Da min Kone nu ikke kunde ansee dette Brev for det, som det var, men blev derover meget uroelig

og gik tilsengs, begierte jeg af Hr. Christian Reenberg, at han vilde antage sig at trøste hende med Guds ord, som og er skeed, saaledes som han bedre end jeg kand forklare. Dette uagtet paastod hun hellig Tre Kongers Aften, at Hr. Reenberg og Hr. Ewald maatte endelig samles hos hende for at afhandle, hvilken af dem begge der lærte rett, og forinden kunde hun ingen Roe faae. Men som Hr. Reenberg holdt det for forgieves, og jeg tillige havde formaaet Provst Wøldike at komme til hende undertiden, forefaldt det, at da han og Hr. Reenberg paa eengang og uvidende blev samlet hos hende, og handled i god Enighed om hendes Tilstand med trøstelige Formaninger, gav hun sig derpaa noget lidet bedre tilfreds. Og ligesom Mad: Wulfs saaledes har lært til Fortvivlelse paa Qvindelinen, saa har og Mr. Lintrup stræbt for at ville lære ligeledes paa Mandlinen. Ved en besøgelse forleden aar spurte han mig, om det var tilladt at tale? Jeg svarede: gjerne; da sagde han, at mine Børn fik ingen god optugtelse, thi jeg havde en student i mit hus, der lærer dem at læse, som Lintrup kaldte et naturligt menneske, og forelæste mig saa dette sprog: Og dersom den retfærdige neppe frelses, hvor vil da en ugudelig og en syndere aabenbares? Og gik saa bort. Men noget dereffter sendte han mig en Tysk bog forsegleet i et Brev, som skulde lære mig at leve og mine Børn at oplære.

En anden gang siger jeg til min dotter, der er i 7de aar, at hun maatte lære flittig, saa skulde hun faae nye Klæder; dette mæstrede disse nye Lærere, at det var ikke ret maade at lære Børn, hvorpaa de igien fik svar, at da Israels Børn skulde gaae ind i Canaans Land, lovede Gud dem og legemlige Ting.

Jeg har og hørt, at Mad: Wulfs har sagt, at ligesom Israels Børn med Guds tilladelse gik bort med Ægyptens liggendefæ, saa skulde Gud og give dem fra Waysenhuset saa meget hos de ugudelige, som de havde behov.

Forrige vinter var min svoger Johannes Bentzen

i sinds uroelighed. Hr. Gemze¹⁾ raader ham til at forlige sig med Gud, underviser hannem og meddeler hannem Nadverens Sacramente i mit hus, strax derpaa bliver han effter 1 à 2 Dage mere uroelig, og da Hr. Gemze kom til ham igien, fandt han ham saaledes, at han sagde: her har Diævelen været og slengt Klinte i Guds hveede.

Min Svoger Lorentz Bentzen da han hørte, hvorledes hans Broder var indviklet ved Waysenhusets folk, vilde skaffe ham Roe for dem og viiste dem bort; men da jeg om Søndagen derpaa kom i Waysenhuset, sagde Hr. Ewald iblant i sin Prædiken, at naar nogen kom i aandelige Anfægtninger, saa kom disse diævelske besatte mennesker og forhindrede dem.

Sr. Martens har og engang sagt til mig, at han af Gud vilde ønske sig mange flere Fristelser; jeg svarede: at Christus havde lært os at bede om befrielse fra Fristelser. En anden gang siger jeg: at jeg troede, at det stod himmelfast: Aanden begierer mod Kiødet, og Kiødet mod Aanden, og at det mellem disse toe vilde være strid, saa længe dette liv varede; da svarede Mr. Martens: hos mig intet.

Ellers har Waysenhusets folk havt adskillige Discurser og Bøger. Den nye Psalme-Bog, oplagt paa Waysenhuset, blev min Kone foræred, hvilken jeg ej vilde læse, da jeg saae den forandred. Den Bog om de 8te Saligheder blev hende og indsneget; og i den Tyske Wieder-Geburt er saa tit forklaret, hvorledes de afdøde Salige har været i Siæle-Angest og Fortvivelse, at hun og har faaet en prøve. deraf, som nu ikke staaer i menneskelig Kunst at ændre, men Gud forbarme sig derover i Christo! Saadanne sandheder ere mange bekiendt, og for mig er det altfor vel bekiendt, saa jeg maa bekiende det, hvor det skal være.

Kiøbenh: d. 10 Mart: 1734.

Mathis Nordrop.

¹⁾ Kapellan ved S. Nicolai Kirke (K. S. 5. R. III, 208 f.).

2. Johannes Bentzen.

Efterfølgende Vidnesbyrd hører, ligesom foregaaende, til dem, den kgl. Kommission foranstaltede optagne ved Notarius publicus. Det angaar de Anfægtelser, som Nordrops Svoger, den islandske Kjøbmand Johannes Bentzen, var underkastet under Paavirkning af flere af den opvakte Kreds. Om ham er det bekendt, at han senere fandt Ro ved at slutte sig til Herrnhuterne¹⁾.

Da jeg fordres at vidne for den høje Commission, er denne min sandfærdige Bekiendelse, paa hvad jeg haver seet og hørt og veed, og dernest mig mueligt at ihukomme.

1) Imod den tid, jeg fik spørge, at seneste Forordning skulde udkomme, som forbyder at holde Forsamlinger, da kom jeg en Aften-stund i min Svoger Math. Nordrops hus, hvor da tillige var Mr. Hammeke og hans Kiæreste²⁾, saa og nogle af mine Sødskende, da Mad: Hammeke spurte mig, hvad jeg syntes om Forsamlinger? hvorpaa jeg svarede hende: at det dermed aldrig vilde løbe vel af, thi det var baade mod Guds og Kongens Lov og Forordninger, da bad hun mig bie, til hendes Mand og Mr. Martens kom, for om jeg vilde sige det samme til dem, som jeg sagde til hende, hvortil jeg svarede ja, som og skeede, at jeg dem det sagde; hvorpaa Mr. Hammeke spurte mig, om jeg og ikke engang vilde komme udi deres Forsamling? hvorpaa jeg svarede ham, at jeg aldrig havde været i slige Forsamlinger, og ej heller vilde komme der, som de ej skal kunde negte, og mine Sødskende ej heller, som det hørte.

2) Nogen tid derefter faldt min Broder Johannes Bentzen udi en svaghed uformodentlig, hvorpaa han forlangte, udi min og mine andre Sødskendes nærværelse,

¹⁾ Se K. S. 5. R. II, 729. 731 733—5. 737.

²⁾ Hammekes Hustru hed Margrethe Moeveg.

hans Siæle-Sørger til sig for at communicere, da og Hr. Gemze betimelig kom til ham og betiente ham med det højværdige Alterens Sacramente i vores overværelse, som meldt er. Og da syntes dereffter, Gud være lov! alleting vel med ham, indtil dagen dereffter, da befantes min broder meget uroelig, og anden dagen om en løverdags afften kom jeg til ham igien, og da fandt ham meget mere uroelig og fortvilet, og sad da paa hans Cammer hos ham Mr. Hammeke og Mr. Gert Hansen, og drak Thee og hvi-skede noget tilsammen, som jeg ej kunde høre, hvad de sagde. Da jeg nu spurte min Broder, hvordan det var fat med ham, og foreholdt ham, at han for 2 dage siden var jo forliget med Gud, og saaledes vilde trøste ham, svarede han mig, at naar han hørte mig eller andre hans forrige gode venner tale til ham, da kom det ham for, som han hørte Fanden selv tale, men derimod at disse fornævnte Personer og andre deres lige, de vidste bedst, hvad ham skadde, og ingen ellers, og ønskede han, at jeg og alle andre vare saa oplyst som de, og andet mere. Da jeg nu merkte, hvordan min Broder var faren, taledede jeg til Mr. Hammeke og Hansen, som sadde ved Thee-Bordet, hvorledes det kunde være, at min Broder saa hastig var bleven saa uroelig og fortviled? Hvorpaa de kom frem med adskillig forevending og snak; men jeg sagde dem reent ud, hvad jeg merkte, at det var ingen Kunst at bringe folk til fortvilelsens yderste Bredde, men derimod igien ei saa læt at gjøre, at faae dem derfra tilbage igien til at troe ret; og for at ville gjøre det kort, bad jeg, de godt folk vilde ikkun gjøre, som jeg for mig vilde gjøre, at enhver af os i sær vilde ikkun passe paa det Kald og Profession, vi ere satte udi, og ej indlade os videre, men derimod at lade rette og dertil kaldede Siæle-Sørgere være Siæle-Sørgere, og ej at indfalde i deres Embede, som har deres Kald af Gud og Øvrigheden. Hvorpaa Mr. Hammeke gik bort, men Mr. Hansen gik hen og satte sig ved Sengen hos min syge Broder, og hviskede noget til ham,

som jeg ej fik høre, hvad han sagde, hvorover jeg var fortrydelig, og gik bort den aften. Søndagen derpaa kom jeg igien til min Broder og fandt en Mand sidde ved Sengen hos ham at hviske ham i øret, som jeg ej kiendte, og vilde begynde paa ny at tale ham til, saa at min Broder kunde ej faa og fik lidet eller intet hverken søvn eller mad nok flere dage, som han ogsaa selv sagde, naar vi spurte ham, at han ej vilde have Mad, thi han var den ikke værd. Hvorpaa jeg fik disse folk paa en god maade bort fra ham, og satte en person uden for hans Cammer at passe paa nat og dag, naar nogen fremmed kom, som vilde ind til ham, da blev det dem ej tilstedt; men vi hans Sødskende af skiffte hver for sig at være hos ham nat og dag for at gjøre vort beste, Gud for allting, til hans Conservation, og imidlertid lod jeg Hr. Gemze vide disse omstændigheder, som da og siden kom til ham; men Jeg var ej tilstede, men mine Sødskende fortalte mig, at da Hr. Gemze fandt min Broder i slig tilstand, effterat han kort tilforn havde betient ham med Vor Frelzers Sacramente, da havde han udførlig sagt blant andre Ord, at han kunde see, at diævelen havde været der og saat Klinte iblant Guds hvede. Thi min Broder var saa uroelig og fortviled, at man maatte grue for at see og høre ham, og som mine Sødskende fortaalte mig, at ifald han kunde faae et Tou eller andet sligt, vidste han vel, hvad han vilde gjøre. Og da jeg kom siden igien til ham, gjorde vi et Spørsmål til ham: Om Gud nu ogsaa vilde, at han skulde døe i den tilstand, som han var udi, som vel kunde skee, hvor han da tænkte til at komme hen; svarede han os reent ud: i helvede, hvortil en fremmed god ven, som sad hos, fortalte sig og sagde: det er godt. Hvorpaa samme person blev tilspurt, hvori det bestod? og om ikke tvil var en art af vantroe, og at vantroe fordømmer effter Regelen saa lydende: Hvo som troer og bliver etc., men hvo som ikke troer, han skal fordømmes. Samme Person explicerte sig ej den aften, men et par dage dereffter

explicerte han sig at troe ligesom vi. Saaledes og mange andre ting passerte udi min Broders svaghed.

3) Hvad sig min Søster angaaer, som har min Svoger Mathias Nordrup, og er svag, da kand jeg sandfærdig vidne, og min Søster Maria Paladz kand testere, at jeg i forleden Sommer kom en Søndag udaf St. Nicolai Kirke og havde hørt Provst Reenberg prædike, og besøgte min Søster Nordrups, da sad Madme Wulf i stuen hos hende og andre mine Søsken, som jeg da fortalte lidet af prædikenen, hvad jeg da paa den tid kunde huske, hvorpaa Madme Wulf svarede og sagde, at Morten Reenberg med sine mange lignelser prædikede flere mennisker i helvede end i himmerig, og at han var et godt udvalt Dævelens Redskab, som mig syntes skammelig, at hun saa vilde tale. Jeg kand og forklare, det er ikkun ganske faae dage siden, at ovenmeldte min Søster besøgte mig i mit Hus, og da beklagede sig for min Kone og Søster |: som nu er hos mig :| med sine grædende taare, at hun tvilede sterkt om, at hun nogen tid kunde tænke til og forvise sig om at blive salig, hvorimod de trøstede hende, og overbeviste hende det bedste, de kunde, af det, de vidste. Hun brugte og den tale, og ønskede sig aldrig at have kiendt Madame Wulff eller nogen af hendes familie, da hun troede, hun havde været lyksalig, og aldrig havde kommet i den elendighed, hun nu er udi.

Kiøbenh. d. 20 Mart: 1734.

Lorentz Bentzen.

III.

Erklæringer, især vedrørende Præsten Ewald, forelagte den kgl. Kommission 1734.

De fleste af de følgende Vidnesbyrd havde til Formaal at underbygge de Angreb paa Hr. E. Ewald, som Præsterne af den ortodoxe Retning, og da navnlig Mag. Chri-

stian Reenberg, resid. Kapellan ved Nicolai Kirke, rettede imod ham.

1.

Mr. Hedegaard sagde til mig nogen tid efter branden [1728], at en Mand |: uden tvil Renteskriver :| havde en dreng |: uden tvil ved navn Fibier :| hvilken havde lyst til at læse; og som han faldt paa de tanker, at de Reformerede havde Rett in puncto sacræ coenæ, Husbonden raadte ham til at raadføre sig med Hr. Ewald, som da, effter drengens ord til sin Husbond, skulde have svaret, at han vel havde Rett, men at han var for ung til at lade sig saa forstaae. Husbonden enten bad eller lod bede Mr. Hedegaard skaffe sig at vide, om drengen foer med Sandhed eller ej. Effter Hedegaards begiering bad jeg Mr. Hierne erfare Hr. Ewalds Mening: Hvorpaa Mr. Hiærnes ord var igien til mig fra Hr. Ewald: Jeg sagde ikke til Drengen, at de Reformeredes mening var rett |: in puncto Sacræ Coenæ :| men jeg sagde vel til ham, at uværdige faar ikke Christi Legem og Blod i Alterens Sacramente. Dette, om fornøden gøres, kand jeg med min Eed bekræfte.

Kiøbenh. d. 28 Januar: 1734.

F. Monrad.

2.

Paa velærv. Hr. Christian Reenbergs Requisition af 13 Mart: 1734, svares: at jeg i Catechisation hørte Hr. Ewald reprehendere lærdom, enten det er høj lærdom i Theologie eller Philosophisk lærdom, Logica, Rhetorica, eller hvad man kalder det, hvilket alt han kaldte Snarer for vor Christendom. Af de i Kirken samme tid værende kiendte jeg ingen uden studios: Mr. Knud Skive.

Nok d: 12 Octobr 1733 i dend taksigelses-Prædikken, som Hr. Edvald da holdte for Weisenhusets Indstiftelse, hørte jeg følgende ord, som jeg kand erindre:

1. Takkede hand Gud, som hafde bøjet Kongens hierte, at de nu frit og uden nogen hinder kunde lære ordet.

2. Ønskede hand, at det, som lærtes derinde, kunde blive een varig troe, ikke allene i de unges hierter men og hos andre, og at det maatte overalt udsprede i staden og landene.

3. Sagde hand: under kors og forfølgelse flourer Guds Kirke best; aldrig var Guds Kirke i større Flor end i de 3 første Seculis, hvor den blev saa meget forfuldt; men siden i de andre 14 Seculis, hvor forfalsket og fordervet blef den ikke da, indtil nu, nu begynder her at pippe frem igien ligesom ilden af asken. — De som jeg kiendte samme tiid at være i Kircken ere Studiosi Monsr. Lars Klarscow¹⁾, David Plesner²⁾, Samuel Steenlosius³⁾.

Nok var jeg Dom. 17 post Trin. om eftermiddagen i een Catechisation i Trinitatis Kirke, hvor Monsr. Samuel Steenlosius overhørte ungdommen i det, hand samme dag til Aftensang hafde lært af Prædikkestolen: og da hand vilde viise, hvad det er at fornægte sig selv, i anledning af det sprog Math. 16, 24, hvilket hand hafde udvalgt sig til Exordium, spurte hand ungdommen, om nogen af dem kunde give ham et exempel paa nogen, der har fornægtet sig selv, og da ingen af dem kunde svare, sagde hand selv: Kand I ikke huske, at jeg i dag fremførte for Eder vor Frelser Jesum Christum, at da hand var i Guds skikkelse, holdte hand det ikke for et rof at være Gud lig, men fornedrede sig selv; her har i hans selvornægtelse. Dernæst spurte hand, naar et Guds Barn saaledes eengang har fornægtet sig selv, om det da var nok, om hand ikke hafde nødig meere eller tiere at fornægte sig selv? Der

¹⁾ Siden Sgpr. i Magleby ved Skjelskør.

²⁾ Siden Sgpr. i Jyderup og Holmstrup.

³⁾ S. A. Sgpr. i Haarlev og Himlingøje.

blef svaret af een af de unge: nej! hand har det ikke nødvendig meere. O! jo vist har hand, sagde Steenlosius, vi har jo Christi eget Exempel i samme sprog Phil. 2. hand lod det ikke blive ved dend første fornægtelse, men hand blev ved til døden; thi der staaer, han blev sin Fader lydlig til døden, ja til døden paa Kaarset.

Personerne, som ieg kiendte samme tiid i Kirken, ere Hans Kongel: Mayts Werch-Pager, Monsr. Frederich Lymborg og Studiosus Hans Haagen.

Dette overskrevne er alt det, som ieg paa tilskikkede Requisition kand svare og skal med een god Samvittighed under paaæsket eed bevidne.

Khafn. d: 15 Martij 1734.

Christen Morsing¹⁾.

3.

Velærværdige og Høylærde

Hr. Hans Nimb²⁾, Siælesørger til Bremerholms Meenighed.

Elskelige K. Broder i Christo!

Som jeg af een attest, jeg af Monsr. Hans Holst, Studioso her ved Academiet, haver ved Notarium Publicum Hafn. reqvireret, seer, at bemeldte Monsr. Holst haver d. 22 Januarij tilbragt Dem et menneske, nafnlig Maren Bille, som haver om afftenen med graad og tuden giort dette spørgsmaal til bemte Monsr. Holst, om der var naade at vente for een Syndere, som, endskiøndt modstaaende sine syndige Affecter, fandt hos sig dend skrøbelighed, at hand daglig dags blev overilet og gjorde sin Gud imod? Og vidner samme Monsr. Holst, at hun gjorde denne Objection, at der er forskiel paa at faae forladelse, og sine synders forladelse. Dernest da hand trøstede hende, at hun i Jesu hafde frie adgang til Faderen, gjorde hun denne exception, at Jesus henhørte allene til dem, der ere vidt

¹⁾ Siden Sgpr. i Landet paa Taasinge.

²⁾ Rigtigere Jens Nimb (s. ndf. S. 317).

henkomne i sin Christendom. Endelig, da hun hiertelig tragtede effter at komme til Guds Bord og en hel maaned inderlig lengtes dereffter, hafde Hr. Edvald raad hende derfra, sigende, hun ej var kommen til dend grad endnu, som hun burde; det var raadeligst, hun blev derfra endnu. Som da Monsr. Holst siger at have ført samme Maren Bille til Deres Velærværdighed, saa formoder jeg, Hand herom giver mig fuldkommen underretning, thi jeg vilde nødig lade samme menneske kalde for mig, for ey at jage hende større skræk ind for at tale med Guds embede. Jeg forbliver

Deres Velærværdigheds

hulde og pligtige tiener

Reenberg.

Hafn. d: 20. Martij 1734.

4.

Velærværdige Høylærde Hr. Christian Reenberg,
Elskelige K: Broder i Christol

Det er gandske vist, at Maren Bille, een Lem af Holmens Menighed, som skal logere i Peder Madsøns gang og ; om ieg mindes ret ; hos een Bødker, blev dend 22. Jan. næstafvigte bragt til mig af S. S. Theologiæ Studioso Monsr. Hans Holst, og som hun hafde intet hemmelig at betroe mig under Embedes taushed, men allene begierede viidere raadførsel og trøst i hendes Siels urolighed og Bekymringer, som hun sagde sig at have aabenbaret for denne medfølgende Studioso, saa fandt ieg fornøden at have ham nærværende, effterdi hun selv indskiød sig til ham, for des bedre at faae grund i hendes siels tilstand, hvorfor og det, som er afhandlet hos ham før end hos mig, og hos mig i hans nærværelse, ikke meere kand og bør dølges af mig end ham, men effter begiering tienestelig meddeeles:

Da jeg først begyndte at spørge hende om aarsagen og grunden til hendes urolighed, hvori hun som et fortviflende menneske et par afftener tilforn var kommet til

denne Studiosum paa gaden, begierte at maatte følge til hans logemente og faae trøst hos ham, svarede hun, at hun ikke vidste, der laae nogen modvillig synd paa hendes samvittighed, men naar hun ikke skulde finde naade hos Gud, saalenge hun hafde syndige affecter og tilbøjelser, endskiønt hun begræd dem og søgte at dempe dem, saa hafde hun vel aarsag at falde i fortvilelse. Da jeg nu forestillede hende disse tankers urigtighed, svarede hun, at hun i sin omgang med Hr. Edvald og hans Sviiger-Moder Maria Wulf hafde hørt og lært det. Og i sær talte hun om et Exordium, som hand een søndag tilforn hafde haft af 1 Joh. 3,3. hvori hand hafde sagt: at hvem som vilde have haab om salighed, maatte blive saa reen som Christus; da jeg viiste hende meeningen af dette sprog, og forklarede hende, hvad Evangelium lærer om et menniskes retfærdiggjørelse og fornyelse, hvorledes vor fornyelse er ufuldkommen, men naar vi i bodfærdighed og troen omfavner Jesum, vi da i hans navn i hans uskyld og fortieneste have en fuldkommen Syndernes forladelse, svarede hun, at der er forskiel paa forladelse og syndernes forladelse. Da jeg forestillede hende, at denne Distinction var ugrundet i Guds ord, ugudelig og urimelig, og maatte spørge hende, hvorledes hun var falden paa at gjøre denne forskiel, svarede hun: at hun hafde lært det af Hr. Edvald, men da jeg ydermeere spurte, om hand da ikke hafde forklaret hende, hvad hand derved vilde forstaae, svarede hun, det var hende ikke saa tydelig sagt, men saavit hun kunde begribe, var det saa at forstaae, at der er forskiel imellem at have det haab og forsikring, at Gud icke vil forkaste os, og at have saadan fuldkommen Syndernes forladelse, at vi kand blive deelagtige i Christi Samfund. Da jeg omsider spurte hende, hvorlunge det var, siden hun hafde været til Guds Bord, svarede hun, om jeg mindes ret, ved et aar, og da jeg forestillede hende, at hun havde gjort ilde deri, at hun saalenge hafde holdt sig derfra, efftersom i dette Høyværdige Sacramente

meddeles troende Siæle saa kraftig forsikring om deres Synders forladelse, og trøst for deres beængstede Samvittigheder, svarede hun: at hun vel nogen tiid hafde haft stoer lengsel dertil; men da hun hafde raadført sig med forbemelte Hr. Edvald, hafde hand svart, at hun endnu maatte komme til een højere grad i sin Christendom, førend hun kunde vente at gaae værdig dertil. Fleere Scrupuler, vildfarende meeninger og indvendinger erindrer jeg ikke, at hun frembragte for mig, men dette forestaaende at være saaledes afhandlet og talt imellem hende og mig i Monsr. Holstes nærværelse, bliver effter begiering bevidnet af

Deres Velærværdigheds

ærbødigste tiener

Jens Nimb.

Kiøbenhafn d: 27. Martlj Ao 1734.

5.

Velærværdige og Vellærde Hr. Bing¹⁾,

Elskelig Broder i Christo!

Som mig er tilkiendegivet, at Deres Velærværdighed er for nogle dage bleven kaldet, at betiene een syg Kone paa Waysenhuset, som egentlig henhører til Hr. Edvalds Siælesorg, saa er min tjenstlig Begiering, at de ville give mig udførlig underretning om samme syge menneskes navn, om aarsagen hvorfor De og ikke dend rette kaldede siælesørger har betient hende, effter hvis Begiering De har paataget sig dend forretning, saa og om dend syge i andre folkes paahør ey har besværet sig over, at hun enten ey maatte eller ey kunde blive betient af sin rette Siælesørger, saa og hvad andre Klagemaal denne syge i andres overværelse kand have giort angaaende denne omgang, med hende er taget. Dette med andre omstændigheder, som ey bør af Embedet at skiules, beder jeg, De udførlig vilde

¹⁾ Andreas Bing, nys ordineret til Missionær i Grønland.

forklare mig, og De kunde nafngive, hvo der kunde om sligt foruden Dem selv være viidende.

Endnu er mig kommen for øren, at deres Velærværdighed haver været overværendes og hørt paa et vist stæd een eller to Tydske mennisker, som agter sig med disse skibe at gaae til Grønland, haver aflagt bekiendelse om deres Religion, hvoriblant de udtrykkelig har sagt, at de før hafde været Catholske, nu Evangelisk Bibelsk, at de ey vare Lutheraner, bunde sig ey heller til nogen Confessionem Fidei, og at de betiente sig selv indbyrdes med Alterens Sacramente. Dette beder jeg og Deres Velærværdigheds Beviiss om, saa og hvo fleere vare overværende, og om dem fleere omstændigheder om disse menniskers lærdom er bekiendt, item hvo de beraabte sig paa, der hafde kundskab med dem her, der var viidendes om deres Religion.

Deres Velærværdighed ville ubesverget om disse ting give mig underretning saaledes, som de med en god Samvittighed, om fornøden skulle giøres, ville ansvare.

Jeg forbliver Deres Velærværdigheds

skyldigste tiener

Hafn. d. 21. Aprilis 1734.

Reenberg.

6.

Velærværdige Høylærde Hr. Mag. Reenberg.

Fautor Æstimatissime!

Paa de tvende foregaaende Poster, som De af mig underretning venligen begierer, veed jeg ikke omstendeligere at svare end paa følgende maade.

Tiisdagen nestforgangen 20. April om Formiddagen Kl. henved 9 kom Missions Budet til mig med denne hilsning: Jeg haver Eder venlig at hilse fra Justitz R. Mahling¹⁾, som bad, at I ville tiene hannem herudj, at komme og berette een Kone og hendes Søn, som ligger

¹⁾ Forstander for Waisenhuset.

begge i dødsens angst paa Waysenhuuset og haver inderlig Længsel effter det Høyværdige Alterens Sacramente, hvortil Jeg spurte: haver I ikke selv Præst derinde, som saadant bør forrette? men hand svarede, Gud bedre, vi har saa megen Bryderie med dend mand, siden hand er falden paa de tanker, at hand ikke vil befatte sig med de ting. Jeg spurte, kand I ingen anden Prest faae dertil? hand svarede: Hof-Prædikant Bluhme er ikke tilstæde, som een tiid lang har forrettet det, og jeg har været hos Hr. Egede¹⁾, som sagde sig at være hart occuperet, og Justitz Raaden sende mig til Eder. Jeg svarede: Jeg har og nok at bestille, saa jeg kand ikke let komme; men hand sagde: da er det ilde, vi veed ikke at faae andre Præster dertil, og de arme mennsker har stor længsel, og jeg befrygter, de lever ikke over een tiime. Jeg spurde: ere de ved sund fornufft? Hand svarede: ja, da jeg gik hiemme fra. Derpaa resolverede jeg og gik derhen, og da jeg kom til de syge, som laa hwer i sin seng, spurte jeg dennem, hvorledes det var med dennem? De svarede begge |: men meget afmægtigt |: vi beeder Eder, at I vil mætte vor længsel at absolvere os og giøre os delagtige udj det Høyværdige Alterens Sacramente. Jeg spurte: vil og drengen det samme? hvortil hand selv svarede Ja. Jeg spurte, hvor gammel hand var? Hand svarede, hand var i sit syttende Aar. Jeg spurte, om hand tilforne hafde været til Herrens Bord? Da svarede alle omstaaende, som vare nogle qvindes personer, Missions-budet og een anden lang maver Mand udj sorte Klæder, ja. Derpaa examine-rede jeg een hver i sær af de syge i de nødvendigste poster udj deres Christendom, og fik saa fornøyleligt svar, at jeg effter kort formaning torde med god Samvittighed legge haanden paa dennem. Da nu Absolutionen saavel-som Communicationen og Benedictionen var til ende, reiste

¹⁾ Povl Egede, der ligesom A. Bing nys var ordineret til Missionær i Grønland.

dend gamle Kone sig i Sengen med sammenlagde hender over hovedet og raabte gandske høyt: nu Gud være lovet, nu er jeg lettet, nu er jeg lettet. Derpaa tog jeg afskeed og gik. Da jeg kom i gaarden, lod Justitz Raad Mahling mig kalde ind og mødte mig med disse ord: Jeg takker Hr. Bing, at I haver tient mig i min begiering, det er fortrædeligt, at vor Præst har een tiid lang ikke villet befatte sig med Communionen, og Hoff-Prædikant Bluhme er ikke tilstæde, som pleyer at forrette det for hannem; hvis hand havde været tilstæde, skulle jeg ikke umaget Eder. Hertil svarede jeg: saavel for de syge menniskers skyld, som for ikke at negte Eder min tieniste til Eders begiering, resolverede jeg hertil, men derfor maa Hr. Justice Raad holde mig tryk for Hr. Edvald, i fald hand skulle paaanke, at jeg haver betient dennem, som vare under hans siæle-sorg; hertil svarede Justice Raaden, det maatte jeg ikke tvifle om, og desforuden, sagde hand, er det bekiendt, at vor Præst vil ikke have med de ting at giøre og haver derudj Kongel: Dispensation, det samme repeterede hand og i gaar i min og Hr. Paul Egedes overværelse.

Hvad dend anden post angaaer, da ere omstændighederne disse:

D. 3. April næstafvigte kom jeg til Sr Jacob Severin¹⁾. Strax jeg kom ind ad døren, fulde mig i hælene trende personer, een ved tilnafn Martens²⁾, de andre to kiendte jeg ikke, thi de vare Hernhuttere³⁾. Monsr Severin spurde, hvad de der vilde? Martens svarede, de agtede sig til Grønland. Monsr. Severin taleden dennem til paa Tysk, og i Monsr. Mathias Fersløfs, een anden mands, som var een Barberer, og min nærværelse moverede disse qvestioner:

1) Direktør for Handelen paa Grønland.

2) Conrad Frederik Martens, Broder til Mad. Marie Wulfs.

3) Matthias og Christian Stach.

1. Hvad Profession de vare af? Rp. Dend eene sagde, at hand var een gartner, og dend anden sagde, at hand haver ingen Profession lært, og strax begyndte dend eene, som hand ville prædikke, men Monsr. Severin falt hennem ind i talen og spurte, om de have studeret? Rp. ney.

2. I hvad intention de da agtede sig til Grønland?

Rp. de vilde hen til deres Brødre for at omvende folket, derpaa svarede Monsr. Severin til Martens deres Anførere, at der giordes fornøden, de i saadan henseende først maatte examineres af det Theologiske Facultet efter foregaaende Missions Collegii foranstaltning; hvorpaa da Martens sagde, at hand vilde gaae hen med dennem til Missions Collegium.

3. Hvad Religion de vare fødte udj? Rp. Catholsk.

4. Hvad Religion de nu hafde? Rp. Evangelisk.

5. Dog Luthersk? Rp. ney.

6. Hvad da; Protestantisk? Rp. ney, men Biblisk.

7. Om de ikke admitterede Formulam concordia? Rp. de forstode ikke, hvad det var, men blev ved det ord Biblisk.

8. Om de ikke vidste, at Gud var ordens Gud, og ald lærdom var falsk, som ikke var effter troens maade, som Apostelen taler? Rp. baade de og Martens svarede, at Christus var deres øyemed. Dertil svarede Monsr. Severin: det var effter troens rette maade vi skal komme til Christum, og ikke paa nogle falske Principiis, og der vil lenge prædikkes for Grønlænderne, førend der kand tales med dem om Christo. Martens spurte, hvad Principium var, og de andre forstode det ikke heller.

9. Siden de ikke hafde studeret, hvorledes de da var komne til dend oplysning, som de giver sig ud for at ville forklare dend H: Skriff, effterdj de efter forrige bekiendelse ere udj deres ungdom opdragne i dend Catholske Religion. Rp. til deels middelbar, til deels umiddelbar.

10. Om de ikke antage dend Augsburgiske Confession? Rp. ney.

11. Ey heller nogle af de Symboliske Bøger? Rp. ney.

Derpaa svarede Monsr. Severin: Mine venner, I ere ulyksalige, naar I kommer til Grønland, thi effter saadan Eders bekiendelse, som een af de Grønlandske Præster her staaer og hører af Eder, bliver I ingenlunde admitterede til det Hellige Alterens Sacramente, hvorpaa de svarede: derom [gjaldt det] ikke, det kunde de forrette under dem selv.

Monsr. Severin svarede: Det er ikke nogen steds tilladeligt, langt mindre hvor der ere Guds ords tienere, og midlerne ere at bekomme, og sagde endelig til Martens, at effter saadan deres offentlig bekiendelse i saamanges paahør kunde hand ingenlunde tilstæde dem at komme til Grønland uden foregaaende Hans Kongel: Mayts absolute ordre og befalning, i hvad Recommendation de ellers hafde¹).

Dette er min underretning om de 2de poster udj alle de omstendigheder jeg kand erindre, og med corporlig eed bekræfte, om og naar fornøden giøres. Jeg forbliver stedse

Eders Velærværdigheds

skyldigste tiener

Hafn. d: 22 April 1734.

Andreas Bing.

Ofvenmelte samtale med de 2de Tydske og Monsr. Martens forholder sig saaledes, som af Hr. Bing her er anført, hvilket jeg alletider, om forlanges, med Eed kand bekræfte.

Kiøbenhafn d. 1ste Maji 1734.

M. Fersløf.

IV.

Peter Nicolai Holst.

Efterfølgende Udsigt over den i sin Tid meget omtalte Præst P. N. Holsts Levned og Meninger findes i tildels

¹) Som bekjendt kom Brødrene Stach dog som Missionærer til Grønland.

udarbejdet Stand blandt Hr. Knud Heibergs Papirer. Ganske vist har man Theodorus's (A. C. Larsens) udførligere Behandling af samme Emne (1884), der her er benyttet uden stadige Henvisninger. Men da Heiberg har fundet adskillige forhen ubenyttede Bidrag til Holsts Historie, ligesom han i det hele ser ham fra et noget andet Synspunkt end Forgængeren, saa antages dette Bidrag til Brydningstidens Historie ikke at ville savne Interesse.

En Hovedrepræsentant for de Pietister, hvis Udvikling førte lige ud i Separatismen, var Peter Nicolai Holst. Født 21. Jan. 1699 i Kjøbenhavn, Student 1717 og Kandidat 1723, var hans Ungdomsudvikling foregaaet i de Aar, da Pietismens Aand begyndte at strømme herind i Landet. Efter sin Examen tilbragte den da ret velhavende Kandidat 7 Aar i Kjøbenhavn; i de sidste Aar hjalp han ofte den pietistiske Præst Ole Hersleb ved Vartov med hans Aftensangsprædikener, ligesom han ogsaa prædikede andensteds og havde vundet Anseelse som en ved Lærdom, opbyggeligt Levned og Veltalenhed ret fremragende ung Mand. Efter eget Sigende havde han fra sin Barndom af været melankolsk og ængstelig af Gemyt. Som voxen havde han maattet gaa gennem »Fristelsers og Anfægtningers Mørke«, saa at hans Sjæl »dryppede af Bedrøvelse«. Han havde søgt Hjælp hos flere Præster, der dog ikke synes at have kunnet hjælpe ham. »En stor Frygt for Prædikeembedet« faldt over ham, en Frygt, som sikkert skyldtes Læsning af Dippels og andre Separatisters Skrifter, til hvilke han havde Adgang i sin Stiffader Professor Hans Grams Bibliotek¹⁾. Gram gjorde imidlertid Ende paa Stifsønnens Betænelighed ved 21. Okt. 1730 at faa ham udnævnt til Kapellan ved Trinitatis Kirke, hvortil Universitetet havde Kaldsret. Det var den første Præste-Udnævnelse, Christian VI under-

¹⁾ Katalogen over dette Bibliothek viser, at Gram har ejet Skrifter af Jac. Böhme, J. W. Petersen, Schwenkfeld, Dippel og andre Sekterere.

skrev. At Holsts arvede Kapital netop paa denne Tid var sluppen op, at Udnævnelsen havde ligget hen i længere Tid, og det akademiske Konsistorium alligevel havde holdt fast ved den, og at hans Sognepræst sagde til ham, at han kunde sige, han var kaldet af Gud, bestyrkede altsammen P. N. Holst i, at han virkelig var kaldet paa den rette Maade.

Holst havde paa den Tid, han blev kaldet til Præst, sluttet sig nær til Byens andre pietistiske Præster, E. Ewald og O. Hersleb, og som deres blev hans Prædiken en Opvækkelsesprædiken, og man kan trygt gaa ud fra, at dens Tone blev stærkere og stærkere under den voxende religiøse Bevægelse efter Zinzendorfs Besøg, Forsamlingerne i Vinteren 1731—32, Forsamlingsrescripterne 1732 og Chr. Davids Besøg 1733. Holst blev under disse Begivenheder stadig udraabt som en af de ivrigste Pietister, der lærte »en ny, fremmed og falsk Lærdom«. Og Forbitrelsen mod ham var saa stor, at han, som han siger, »maatte ofte udstaa stor Haanhed, Beskæmmelse og Forfølgelse, naar han gik paa Gaden; thi smaa Dreng og den gemene Mand overslog ham ofte med Dynd og Skarn«. Tillige udspredtes forskjellige taabelige Løgne om ham.

Da saa i Vinteren 1732—33 Spørgsmaalet om Skriftestolen blev brændende i Halle ved Spangenberg's Optræden, naaede denne Strid ogsaa til Danmark. De Tvivl, som flere Præster i nogen Tid havde næret mod den ubetingede Absolution, blev levende. Fremmerst blandt Opponenterne gik Ole Hersleb og P. N. Holst. Mod Hersleb blev der gaaet saa summarisk til Værks, at han uden lang Forhandling fik sin Afsked (25 Juli 1733). Holst lod sig dog ikke skræmme derved. I en stærkt bevæget Prædiken paa 14 S. e. Tr., d. 6 September 1733, gjorde han sine Tilhørere rede for sit Liv og sin Gerning, og sagde sig løs fra Skriftestolen. »Skriftestolens Fordærvelse, og det dermed følger, det fordærvelige, almindelige, frie Tilløb og Delagtighed i Alterens Sakramente«, stod for ham som et

Sodoma, som man maatte gaa ud af. »Det smerter mig meget«, sagde han i Slutningen af sin Prædiken, »at det skal ske, mens min Konge ikke endnu er hjemme¹⁾; jeg har det Haab, at min allernaadigste Konge dømmer derover i Kjærlighed.« Dette Haab blev heller ikke skuffet; men foreløbig var Kongen borte, og Biskop Chr. Worm paa Vagt overfor alle Bevægelser i Kirken. Allerede d. 7 Sept. lod han Holst kalde til sig, irettesatte ham, befalede ham foreløbig at afholde sig fra alle Embedsforretninger, hvorhos han forlangte en Afskrift af den holdte Prædiken. Efter at have faaet denne (10. Sept.) forsøgte Worm (12. Sept.) at faa Holst til skriftlig at erklære sig angergiven og bestemt paa for Fremtiden at følge Rituallet. Holst svarede (17. Sept.) herpaa, at noget i hans Prædiken fortrød han, andet fortrød han ikke, forklarede udførlig sin Stilling med Hensyn til Skriftemaalet og bad Biskoppen om skriftlig at give ham sine »gode Raad og Betænkning«, da han var bange for ved en mundtlig Forhandling at »resolvare noget uden tilstrækkelig Tid og Overlæggelse«, hvorved det vilde kunne ske, at han vilde »blive lige uvis, naar han kom for sig selv«. Worm vilde imidlertid ikke svare skriftlig; han vilde heller ikke indrømme Holst »et Par Maaneders Frist til nøjere Betænkning og Overvejelse«, som denne d. 22. Sept. bad om for at komme til »Samvittigheds Vished«; men han skrev samme Dag en Indberetning til Kongen, som netop Dagen efter kom tilbage fra Norgesrejsen, og bad ham indstændig om at værge Kirken.

Men Biskop Worm havde gjort Regning uden Grev Stolberg fra Wernigerode. Omtrent samtidig med Christian VI kom nemlig ogsaa Stolberg til Kjøbenhavn, og der er næppe nogen Tvivl om, at den Fremgangsmaade, der blev brugt overfor Holst, skyldtes hans Raad. D. 13.

¹⁾ I Sommeren og Høsten 1733 var Kongen paa en lang Rejse i Norge.

Oktober reskriberede nemlig Christian VI til Biskoppen, at »som bemeldte Hr. Peter Nicolai Holst hos os har anholdet om Naade, og Gud nu har ladet os lykkelig fra vores nordiske Rejse hjemkomme, vi ogsaa har mere Lyst til at bevise Naade end at gaa den skarpe Vej«, saa vilde han »af besynderlig Mildhed og Clemence« nøjes med, skjønt Holst »havde fortjent meget haardere at anses«, at lade Biskoppen i Overværelse af nogle af Stadens Præster reprimandere ham for hans Prædiken og advare ham mod herefter offentlig at lære deslige Ting, men ogsaa bekjendtgjøre for ham, at Kongen af Naade vilde have ham befriet for al videre fortjent Straf, dersom han efterdags vilde entholde sig fra alle anstødelige Talemaader, saa at han kunde blive ved sin Menighed. Desuden gav Kongen ham Tilladelse til at betjene sig af Absolutionen »med Vilkaar« og at bortvise fra Skriftestolen og det højværdige Alterens Sakramente dem, »som han fandt og var forvisset om, at de ikke gjorde en sand og hjertelig Pønitense, indtil de sig bedre og deres Levnet forandre«. Dog skulde han se sig vel for, at »ingen nødvendig og grundet Klage« skulde fremkomme.

Kongen havde ved denne Tilladelse paa et enkelt Punkt løst den statskirkelige Tvang, gjort Samvittighedsfriheden en betydningsfuld Indrømmelse, skabt et Præcedens, hvis Følger var uoverskuelige. I selve denne ene Indrømmelse til den individuelle Samvittighed ligger Begyndelsen til den Frihedsbevægelse, der fik sin Besegling 1849. For Kongen betød den — han har næppe selv gjort sig det klart — et Brud med Fortiden; hans frisindede Standpunkt overfor »ømme Samvittigheder« gjorde det vanskeligere og vanskeligere for ham at fastholde det stive Statskirkesystem. Hele hans Kirkestyrelse præges af denne Spænding mellem Samvittighedsfrihedens Princip, som han anerkjendte i sit Hjerte, og Statskirkenes Tvangsprincip, som han som Konge var kaldet til at haandhæve. Men glemmes bør det ikke, at den Mand, hvem denne

første Rituallempelse, Opfyldelsen af det første kirkelige Frihedskrav, skyldes, var den pietistiske Greve Chr. E. Stolberg til Wernigerode.

Da Holst d. 16. Oktober i Bispens Bolig fik Meddelelse om Kongens Reskript, udbad han sig en Afskrift deraf og 8 Dages Betænkningstid. Biskoppen afslog hans Begjæring; men dette Afslag maa ad en eller anden Vej være forebragt Kongen, som tog det meget fortrydelig op og gennem Ministeren (I. Rosenkrantz) lod Biskoppen tildele en meget stræng Irettesættelse¹⁾, der bevirkede, at Worm sendte Holst den forønskede Kopi, hvorfor denne takkede i meget forbindtlige Udtryk (21. Okt.) og lovede at betjene sig af den givne Tilladelse »saa forsigtig, at ingen nødvendig og grundet Klage deraf forvoldes«.

Men her havde Holst lovet mere, end han kunde eller vilde holde. Thi da han næste Gang prædikede (25. Okt.) havde han valgt til Text 1 Kor. 4, 21: »Hvad ville I, skal jeg komme til Eder med Ris eller med Kjærligheds og Sagtmodigheds Aand«, og talede saaledes, at en Anonym fandt sig opfordret til at tilstille ham en meget alvorlig Advarsel²⁾, som han dog ikke agtede. Kort efter var Holst da ogsaa fuld af Skrupler; de ham gjorte Indrømmelser var ikke længere nok for hans ømme Samvittighed; nu vilde han slet ikke mere meddele Syndsforladelsen, ja ikke engang forvalte Sakramenterne længere. Utvivlsomt er han naaet til dette Standpunkt ved at færdes meget sammen med A. G. Spangenberg, der nærrede netop disse Anskuelser, og som paa denne Tid opholdt sig 6 Uger i Kjøbenhavn. Den 5. Nov. 1733 rejste Spangenberg, og 8 Dage efter (d. 12.) ansøgte Holst om helt at maatte fri-

¹⁾ Se Tillæg 1.

²⁾ Den er trykt i K. S. 3. R. IV, 81—84. »Theodorus« gjør (S. 24) opmærksom paa, at denne Advarsel i et Hdskr. (Ny kgl. Saml. 1155 b. 4to) tillægges Biskop E. Hagerup. Men var han paa den Tid i Kjøbenhavn? Ellers kan han ikke have skrevet den, da den bærer Præg af at være forfattet af en Tilhører.

tages for Ministerial-Forretninger og om at maatte faa en anden kaldet til Medhjælper i Embedet, der kunde forrette Ministerialia; selv vilde han da nøjes med mindre end Halvparten af sine Indtægter. Ved den foreslaaede Ordning haabede Holst at komme »til en saadan Ro og Stillehed i sin Samvittighed, at han i Fremtiden kunde fortære sine Kræfter paa Guds Menigheds Opbyggelse uden nogen- sinde at inkommodere min allernaadigste Konge mere«.

Samme Dag som Holst indgav dette Andragende havde Hofpræst J. B. Bluhme sendt Christian VI en Betænkning om ham. Holst havde nemlig tilladt sig, da han 25. Okt. prædikede første Gang efter sin Suspension, at oplæse Kongens Tilladelse til ham af 13. Okt. og dertil føjet nogle Bemærkninger. Dette havde Kongen faaet at vide, og spurgte derfor Bluhme, da denne 14 Dage senere (8. Nov.) prædikede for ham, om Holst havde oplæst Concessionen. Bluhme svarede, at det vidste han ikke. Men nogle Dage efter (12. Nov.) havde han faaet Sagen nærmere undersøgt og skrev saa til Kongen derom¹⁾: »Den alvidende Gud véd, at jeg dengang ikke vidste, om det var sket; men efter at være kommen hjem har jeg spurgt min ældste Søn, som havde været i Prædikenen, derom, og erfaret, at det destoværre er sket. Derpaa har jeg bedt ham om kortelig at nedskrive Indholdet af, hvad han havde hørt, hvilket jeg herved oversender allerunderdanigst til Deres kgl. Maj. til Deres videre Underretning.« Men hertil føjede Bluhme saa sine egne Betragtninger over P. N. Holst. Han var ikke sikker paa, om man kunde tilraade at lade Holst blive i Embedet. Paa den ene Side forekom det ham haardt »at remove en Mand for nogle Samvittigheds-Skruplers Skyld« eller »at gøre hans ellers gode Gaver ubrugelige«. Paa den anden Side var der adskilligt, som syntes ham at gjøre Manden uduelig til Embedet. Bluhme anfører 4 Ting som Begrundelse for denne Anskuelse:

¹⁾ Se Tillæg Nr. 2.

1. lærer Erfaringen om ham, at han er saa ubestandig og vankelmodig, at man saare lidt kan stole paa hans Til-sagn og Løfte.

2. er hans Temperament saa melankolsk og hypo-konder, at man maa befrygte en Forrykkelse af hans For-stand, hvilken Forvirring forøges ved hans Skrupler og Samvittighedsangst.

3. er det haardt og giver en stor Forargelse, at ved en Menighed som Lærer skal staa en Mand, der hverken administrerer Skriftestol eller Nadvere, hvilket er Menig-heden en bestandig Anstødssten, fordi dog Sakramenternes Forvaltning er et Hoved-Stykke af Prædike-Embedet, og idet Hr. Holst føler Samvittighedsangst ved ikke blot at sidde i Skriftestolen, men ogsaa ved at række Nadveren til dem, som er absolverede af hans Kolleger, saa fordømmer han jo derved alle de Lærere, som gjør dette, erklærer jo, hvad de i dette Tilfælde gjør, for urigtigt, forkaster altsaa tll en vis Grad Naade-Midlerne og giver saaledes en stor Forargelse i hele Byen, som da ogsaa allerede i disse Uger hans Menighed meget har forarget sig over, at han vel har staaet foran Alteret, men er gaaet bort, naar den hel-lige Nadvere har skullet holdes.

4. er man ikke sikker paa, at han ikke ofte i sine Prædikener vil søge at retfærdiggjøre det, som han selv gjør med Hensyn til Skriftestol og Nadver, og i den An-ledning vil stikle paa andre Lærere, og Menigheden be-holder den Præsuntion, at vor Lutherske Lære om Skrifte-stol og Nadver ikke er rigtig, siden den Mand føler Sam-vittighedsnag ved at forvalte dem.

Af disse Grunde foreslog Bluhme Kongen at lade Universitetet udtale sig, om Manden burde blive i sit Em-bede, eller om det ikke var bedre, at han nedlagde Em-bedet, og hans Successor gav ham noget til hans Under-hold, hvorved man vilde opnaa, at »Manden faldt til Ro, Byen og Menigheden ligeledes«.

Samtidigt med, at Bluhme indsendte disse Tanker, ved

hvilke »det var langt fra ham at ville foreskrive Kongen noget«, modtog Kongen altsaa Holsts ny Andragende, og Dagen efter sendte han Professor Reuss det til Erklæring.

Reuss indgav i den Anledning en længere Betænkning¹⁾. Han anfører i denne først fire Grunde, der skal vise, at Holst's Ansøgning er berettiget:

1. fordi Præsten som Husholder over Guds Goder, 1. Kor. 4, 1, maa være sig bevidst, hvorledes han omgaas dermed, og hvem de Folk er, som han meddeler Nadveren, da der jo dog kun vil være faa, som han med god Samvittighed kan give den. 2. fordi efter Joh. 20, 22. 23. den Hellig Aand var givet Disciplene, forat de kunde føre deres Embede med tilstrækkelig Klogskab. 3. Gud vredes over saadanne, som lover dem Livet, der ej skulle leve, Ezech. 13, 18—22. 4. fordi det at meddele Syndsforladelse vil sige at give nogen en grundet, vis, fast og altsaa paa en nøjagtig og sand Erkjendelse af vedkommendes Tilstand støttet Forsikring om Guds Naade.

Af disse Grunde drager saa Reuss den Slutning: »fordi nu Hr. Holst efter disse fire Grunde ikke kan redde sin Samvittighed, og heller ingen Forslag kan gives om, hvorledes han kunde redde den, er det godt, man fritager ham i dette Stykke af hans Embede«. Derefter opkaster Reuss det Spørgsmaal, om Holst, naar han løssiger sig fra Skriftemaalet og Nadveren, alligevel kan vedblive med Ordets Tjeneste, og besvarer Spørgsmaalet bekræftende af følgende Grunde: 1. fordi Paulus ogsaa kun har prædikeret, ikke døbt (1. Kor. 1, 14—17). 2. fordi det af Historien er bekjendt, at i de første 2 Hundredaar slet intet Skriftemaal har været, og der i det 3die, da det lidt efter lidt blev Skik at gaa til Skrifte, dog i hele Konstantinopel kun har været een Confessionarius, hos hvem den, der ønskede det, skriftede, mens de øvrige Lærere alene har givet sig af med Prædiken.

¹⁾ Trykt i Staatsbürg. Mag. X, 419—26.

Desuden gjør Reuss opmærksom paa, at den specielle Sjælesorg og Katekisationen vil blive bedre betjent, naar der kommer to Kapellaner, og der vil næppe vækkes Anstød; faa Præster vilde med Tabet af deres Salær derfor lade Skriftestolen fare.

Endelig siutter Reuss med at gjendrive eventuelle Indvendinger, ganske vist paa en noget mærkelig Maade. Man kunde nemlig spørge: hvad skal der gøres, hvis andre ønsker den samme Tilladelse som Holst? Eller naar der pegedes paa, at jo dog mange redelige Mænd sidder i Skriftestolen, hvad der saa skulde svares. Hvad det første angaar, trøster Reuss Kongen med, at, hvis det skulde ske, »saa vil den Hellig-Aand vise Deres K. Maj., hvad man i saa Tilfælde maa svare; en Dispensation er ingen Regel«; og hvad den anden Indvending angaar, svarer Reuss, at skjønt Absolutionen kun var for bekymrede og ængstede Sjæle, Mennesker som vel vare Syndere, men som nu i Sandhed omvendte sig og derhos vare troende, saa vilde Gud dog bære over med Præster, der betjente Skriftestolen paa den nu sædvanlige Maade, naar deres egen Samvittighed ikke vidnede imod dem, og de i deres Hjerter ikke havde nogen falsk, kjødelig og jordisk Hensigt dermed.

Denne Gang gik Christian VI ikke efter Bluhmes, men efter Reuss' Raad, som ganske vist først var approberet af Grev Stolberg, der har ladet skrive paa Foden af Betænkningen: »Hr. Professor Reuss har efter min ringe Indsigt, hvad Sagen selv angaar, svaret meget godt, og handlet rigtigt i allerunderdanigst at tilraade Deres Majestæt at fratage Hr. Holst Skriftestolen og Administrationen af den hellige Nadvere, men dog at lade ham beholde Prædiken, Katekisation og Husbesøg.«

Efter at have faaet denne Approbation fra sin Ven og Fætter, skrev Christian VI d. 16. Nov. til sin Minister¹⁾:

¹⁾ Rosenkrantz, Mnem. IV, 332.

»Af Kapellanen Holst's hosfølgende Supplik kan sees, hvorledes den arme Mand endnu bestandigen piner sig med Samvittighedsskrupler. Da nu Gud selv har Taalmodighed med vor Svaghed, saa bør vi Mennesker ogsaa billigen have Taalmodighed med hverandre, især hvad Samvittighedsskrupler angaar, og saalænge som man seer, at Intentionen er god og at der ingen Ulydighed er med i Spillet.« Kongen bestemte, at Holst skulde dele sit Embede med en anden Kapellan, som skulde »forrette Froprædiken og administrere sacra«, mens Holst »forretter Aftensangstjeneren, katekiserer og besøger de Syge«. Tillige gav han Ordre til, at Biskoppen skulde betyde Holst, at »han ikke maa lære noget, som strider imod den Augsborgske Confession og den hellige Skrift. Derimod skal han i Lære og Liv opføre sig saaledes, at Anstød og Forargelse undgaas, saavidt det staar til ham. Tillige maa det siges ham, at Mere bliver ham ikke tilstaaet, og hvis han ikke er tilfreds dermed, maa han hellere aldeles nedlægge sit Embede«¹⁾).

For øvrigt anfører Kongen de Argumenter, vi allerede kender fra Reuss' Erklæring: Menigheden faar to Kapellaner istedetfor een, det koster dem ikke mere, end da de kun havde een; for det andet, at Guds Ord kan blive dem saa meget desto rigeligere foredraget; for det tredie, at den højst nødvendige Katekisation kan drives flittigere. Skaden, som kan komme deraf — mener Kongen —, bestaar blot i, at de modvilligt sindede Gejstlige²⁾ deraf kunne tage ny Anledning til at skænde og larme paa Prædikestolen, som de — tilføjer han ironisk — dog vel vilde gjøre alligevel, hvad dog, om de gjøre det for grovt, kan formenes dem«³⁾). De i denne Skrivelse fastsatte Bestemmelser blev i Reskripter af 28. Nov. 1733 meddelte

¹⁾ Mnem. IV, 332.

²⁾ Morsomt nok har Kongen i Stedet for »die widriggesinten Geistliche« først skrevet, men bagefter overstreget: orthodoxen.

³⁾ Mnem. IV, 333.

Biskop Worm samt Universitetets Rektor og Professorer som Patroner for Trinitatis Kirke.

Holst var nu fritagen fra Skriftestolen og Betjeningen af Nadveren. Men endnu længere skulde han blive ført bort fra det kirkeligt overleverede i Løbet af det følgende Aar, og da blev der ikke mere taget med saa blide Hænder paa ham som hidtil. De Tvivl overfor Kirkens Nadveres Retmæssighed, som længe havde ligget i Holst's Sjæl og havde holdt ham tilbage fra selv at deltage i Nadveren siden d. 17. April 1733, voxede mere og mere. Ved Læsningen af mystiske og sværmeriske Skrifter (Holst havde altid læst mange Bøger) voxede hans Tvivl, og da han saa i Efteraaret 1734 mødtes med de svenske Separatister, blev han af dem ført helt ud i Separatismens Ørken.

Endnu i April 1734 havde han været med at underskrive den Erklæring, som Kongen forlangte af Præsterne, og hvorved de under Embeds Fortabelse forpligtede sig til ikke at bringe nye Kontroverser paa Prædikestolen. Men da hans Sognepræst, Mag. Hans Mossin, samtidig indberettede til Biskop Worm, at Holst i et Aars Tid havde afholdt sig fra Sakramentet, saa maatte denne, hvor nødig han end vilde, afgive en skriftlig Erklæring om Aarsagen hertil. Han havde haabet, at den Sag »maatte gaa hen i Stilhed mellem Gud og ham«. Da der imidlertid nu affordredes ham en Erklæring, fremkom han 30. Juli 1734 med en saadan, og det en, der var affattet i meget stærke Udtryk. Han fremsatte som sin Anskuelse, at »man har undviget den sande Kommunionens-Orden«; det er ikke mere Herrens Menighed, »de mange eet«, der holder Nadveren, men en blandet Forsamling. Han retter et voldsomt Angreb paa Conf. Aug. 8. Artikel og navnlig paa Fordømmelsen af Donatisterne. »Jeg er derimod forsikret«, skriver han, »af den apostoliske Kommunion-Orden, at Sakramenterne bør ikke og kan ikke betjenes af onde og ugudelige, og naar de betjenes af dem, da bør og kan de ikke bruges til Frugt og Nytte; thi Kristi Legems og Blods Samfund

er der ikke. Saa kan heller ikke Hyklere, falske Kristne, aabenbare Syndere privilegere saadan Sakraments - Brug. Hvad har de helliges og rettroendes Forsamling og Samfund med de andres Samfund at bestille? Ageren, Matth. 13, 38, er jo ikke Kirken, men Verden. I dette Liv kan de omgaas med dem eller være iblandt dem, saa vidt de hører til den menneskelige Societet; thi ellers maatte de gaa ud af Verden. Men derfor skal de ikke beblande sig med dem (1. Kor. 5, 9—10). Ordet og Sakramenterne ere kraftige for Kristi Ordnings Skyld. Men naar saadan Ordning ikke iagttages, saa kan de ikke være kraftige, og man har da saaledes ved ukristelige Uordninger gjort Sakramenterne kraftesløse.«

Havde Biskop Worm forrige Aar (1733) vakt Kongens Mishag ved sin altfor hurtige Fremfærd mod Holst, saa vandt han nu Majestætens høje Bifald ved at give den urolige Kapellan rigelig Betænkningstid, skjønt hans Sætninger og Paastande vare »falske og vildfarende«, som Kongen kaldte dem¹). Da Betænkningstiden var udløben uden Resultat, bemyndigedes Biskoppen (i Sept. 1734) til at lade Holst tiltale ad den gejstlige Rets Vej. Og da det først var kommet dertil, gik det rask ned ad Bakke for ham.

Kort efter at Kongen saaledes havde opgivet den Mand, han hidtil med saa stor Overbærelse havde holdt sin Haand over, beordrede Biskop Worm ham suspenderet fra hans Embede og en Provsteret nedsat i Anledning af hans Udeblivelse fra Nadveren og hans Overtrædelse af den i April s. A. udstedte Forpligtelse. Rettens Sammensætning var slede ikke godt for den Anklagede, da den udelukkende bestod af Mænd, der under Forhandlingerne i den kgl. Kommission angaaende de kirkelige Stridigheder, som havde været samlet siden Decb. 1733, vare optraadte som bestemte Modstandere af det pietistiske Forsamlingsvæsen.

¹) Se Tillæg Nr. 3.

Holst's egen Holdning under Retssagen skulde heller ikke bidrage til at forbedre hans Stilling. Medens han nemlig i Sommeren 1734 endnu syntes til en vis Grad at ville anerkjende Nadveren, naaede han i Løbet af Efteraaret under Svenskernes Paavirkning til helt at forkaste den, ja at forkaste hele den bestaaende Kirke som et Babel, idet han omtalte Kirkens Læreembede som det fordærvede Embede, den hell. Nadvere som det fordærvede Sakrament, og Daaben som den forbandede Vanddaab¹⁾. Og da han desuden udtalte, at han ikke kunde erkjende Provsterretten som sit »værende« Ting, erklærede sin Sag for en Samvittighedssag og udtalte Haabet om, »at den alvise Gud og Frelser, Jesus Kristus, vil bøje hans kongelige Majestæts Hjerte til at gjøre en retvis Ændring herudi til at forfremme Sandhed og at forsvare de Stille i Landet, saa og til at forekomme den imod Frelserens klare Ord (Matth. 10, 26—28. Luk. 8, 16—17), imod naturlig Lov, imod menneskelig Gemyt, imod Kristendoms Natur, imod Kristi Evangelium stridende grusomme Samvittigheds-Tvang«, saa var han i sit Forsvar naaet til et Punkt, som det i de Tider var en farlig Sag at røre ved. Han blev da (2. Dec. 1734) dømt skyldig. Som en Underret forment Provsterretten sig dog ikke beføjet til at fastsætte nogen Straf. Først da Kongen befalede, at Provsterretten skulde »forfatte og underskrive endelig Dom i Sagen«, afgav Retten (24. Jan. 1735) den Kjendelse, at P. N. Holst paa Grund af sine »mange blandt os tilforn uhørte, skriftlige og mundtlige Gudsbespottelser imod Guds Ord, Sakramenterne og høje Øvrigheds Magt og Myndighed« skal være afsat fra sit Præsteembede; hverken offentlig eller hemmelig maatte han lade sig høre som Lærer, og til Beskæmmelse for ham skulde den hæderlige Præstedragt offentlig afføres ham. Dommen bestemte desuden, at han, efter saaledes at være udstødt af Præstestanden, skulde overgives til den

¹⁾ Mnem. IV, 354.

verdslige Ret. Dette sidste vilde Kongen dog ikke stadfæste, »saasom Vi ikke finde det raadeligt, at Sagen skal blive publik og for Retten ageret; derimod ville Vi, at det i vort høje Navn skal befales Peter Nicolai Holst, at han sig af vore Riger og Lande skal forføje«. Nogle Dage efter at Provsteretten havde modtaget denne Befaling, blev Holst kaldt frem for Retten og af tvende Vor Frue Kirkes Betjente afført sin præstelige Dragt (8. Febr. 1734); med det samme blev han ført ud af Stadens Port.

Holst's Sag havde ogsaa været Gjenstand for Grev Stolbergs og Kongens Overvejelser. Den 17. Okt. 1734 skriver Stolberg nemlig til Christian VI: »Kapellanen Holst maa ikke besidde alle de til Fornuften hørende Dele¹⁾, det er altsaa godt, at han er suspenderet; men D. K. M. vil dog, hvis han fuldstændigt skulde blive fjernet, af Naade lade ham række noget af Kirken til hans Underhold²⁾.«

Det er vel ogsaa sandsynligt, at Professor J. F. Reuss's paa Kongens Forlangende d. 12. Okt. 1734 afgivne meget udførlige Erklæring om, hvorledes man paa bedste Maade kunde forebygge den om sig gribende Separatisme³⁾, er foranlediget netop ved de samme Overvejelser, der fremkaldte Stolbergs ovenanførte Udtalelser. Havde Reuss denne Gang trængt igjennem med sin Forestilling, var Holst sikkert ikke bleven forvist; men det er et Spørgsmaal, om den danske Statskirke kunde have taalt et saadant Stød. I ethvert Tilfælde laa en Revolution paa dette Omraade

¹⁾ At virkelig en sygelig Irritation til Tider har gjort Holst næsten utilregnelig, viser den i K. S. 4. R. II, 318—19 berettede »Passage« med den afsatte Præst P. C. Piper, som Holst tidligere havde taget sig af ved at anbefale ham til Lærer for flere fornemme Folks Børn, men som han en Søndag Formiddag sidst i Januar 1734 overfaldt med Hug og Slag, fordi Piper havde talt ilde om Pietisterne.

²⁾ Se Tillæg Nr. 4.

³⁾ Trykt i Staatsbürg. Mag. X, 441—52.

langt udenfor Kong Christians og hans Ven og Raadgiver Grev Stolbergs Tanker.

P. N. Holst er undertiden bleven betragtet som en Tolerancens Helt, som en det 18. Aarh.s S. Kierkegaard, og ganske vist findes der nogle Lighedspunkter, endog i deres Udtryk, som af »Theodorus« paavist; men P. N. Holst var mindst af alt nogen selvstændig Aand. At paavise originale Tanker hos ham vil falde meget vanskeligt. Han er kun et enkelt Led i hele den kvækerske, mystiske, om man vil dippelske og separatistiske Strømning, som fulgte i Hælene paa den pietistiske Opvækkelse. Han drev ikke sin Sag frem, men han lod sig drive frem af andres Tanker og Ideer; hans uselvstændige og ængstelige, næsten pjaltede Natur lod sig føre og lede af andre. Derfor blev hans Betydning i Samtiden ikke stor, og for Eftertiden ingen. Han afskar sig som de andre Separatister fra Forholdet til Kirken, og derved fra Kraftfornylsens Kilder. Over Kristus i os glemte han Kristus for os.

Efter Forvisningen søgte Holst ud til Tydskland, til Būdingen, der var et Samlingssted for alle mulige sektariske Personer og Sværmere. Samlivet med disse urolige Existenser synes dog i mærkelig Grad at have afsvalet Holst, at dømme efter det Brev, han i Aaret 1740 tilskrev Dr. J. S. Carl, Christian VI's Livlæge¹⁾, der i sin Tid havde udgivet »Geistliche Fama«, et af de Skrifter, der havde bidraget til at ophidse Holst. Brevet og en ret mærkelig Fortale, Holst 1739 skrev til en tydsk Oversættelse af et Skrift af Rich. Baxter, er af »Theodorus« udlagt, som om Holst nu var godt paa Vej til at blive Rationalist, og vist er det, hvad Dippels Historie viser, at det yderliggaaende spiritualistiske Brudd med Kirken og en tør Rationalisme

¹⁾ Efter en urigtig Angivelse i et Hdskr. antager »Theodorus«, at Brevet har været rettet til Holst's Stiffader, Prof. Hans Gram.

mangen Gang kom, om end ofte ubevidst, til at række hiuanden Haand i Kampen mod gammel, enfoldig Kristentro.

Da Gram 1748 var død, og der var tilfaldet Holst nogen Arv etter Stiffaderen, søgte han om Tilladelse til at opholde sig nogle Maaneder i Kjøbenhavn. Der blev svaret ham, at naar han forholdt sig rolig, maatte han gjerne opholde sig der nogle Maaneder og længere. Han kom da tilbage og bosatte sig siden i Ribe, hvor han (ligesom Amb. Stub) søgte Erhverv ved at holde Skole, og hvor han døde 11. Sept. 1774. Der er i den nyeste Tid af en Kirkehistoriker sagt om ham: »Det er ikke blot Holst's tunge Skjæbne, der giver hans Liv Interesse, men den Sandhedskjærlighed og redebonne Opofrelse, han har lagt for Dagen; gjennem hans Udtalelser baade i Opvækkelsestiden og siden gaar en Strøm af Ydmyghed og Hengivenhed i Guds Villie mod ham, som vi tør haabe har beredt ham en nøjsom og tilfreds Alderdom i hans smaa Kaar¹⁾).

Tillæg.

1.

Christian VI til en Gehejmraad (formodentlig I. Rosenkrantz), vistnok fra Tiden mellem 16. og 21. Okt. 1733.

Der Bischoff W o r m hat uns geschrieben und gemeldet, dass Er unsern Befehl angehendt den Capellan Holst aussgerichtet, dass ermeldter Capellan sich Bedenckzeit aussgebethen hätte, welche der Bischoff ihm nicht zustehen will, sondern wo möglich unsere Gnade, welche wir dem Capellan zu gedacht haben, gerne entziehen will, auch sich unterstehet zimlich frey über unsern Befehl zu raisonniren: als wird der Geheimteracht den Bischoff vor sich kommen lassen und ihm in unserm Nahmen andeuten, dass Er sich alles unnützen raisonnirens enthalten, und lernen mögte zu pariren. Dass der Capellan Holst Bedenckzeit verlangt hat, ist mehr an Ihm

¹⁾ L. Koch i D. biogr. Lex. VIII, 18.

zu loben als zu tadeln, und scheineth, dass er nichts versprechen will, als was er gedencket zu halten, und soll ihm diese Bedenckzeit auch acordirt werden.

Egenhændigt udateret Udkast i Rigsarkivet.

2.

Hofpræst J. B. Bluhme til Kongen om Holst, dat. Kjøbenhavn 12. Novbr. 1733.

Allerdurchlauchtigster, Grossmächtiger König,
Allernädigster Erb-König und HERR!

Ew. Kön. May. haben am vergangenen Sontag die Gnade gehabt, mich zu fragen, ob Herr Holst in seiner ersten Predigt Dero allernädigste Concession von der Cantzel verlesen. Der allwissende Gott weiss, dass ich damahls nicht wusste, ob es geschehen; nachdem ich aber zu Hause gekommen, habe ich meinen ältesten Sohn, der in der Predigt gewesen, darnach gefragt, und erfahren, dass es leyder geschehen; da ihn dann gebethen, den Inhalt dessen, was er gehöret, kurtz zu Papiere zu bringen, welchen E. K. M: zu Dero mehrere Nachricht allerunterthänigst übersende.

Allernädigster König, ich gestehe gerne, dass über diese und andere Dinge, über die man recht irre werde, dass ich nicht weiss, ob zurathen, dass der Mann bey dem Amte bleibe. Auf der einen Seite finde ich es hart zu seyn, einen Mann um einiger Gewissens-Scrupeln zu removiren, oder seine sonst gute Gabe unbrauchbar zu machen. Auf der andern Seite finde ich so etwas, welches den Mann zum Amte untüchtig machet; dann

Erstlich: lehret die Erfahrung von ihm, dass er so gar unbeständig und wanckelmüthig, dass man sich auf sein Zusage und Versprechen so wenig verlassen kann. Vors

Andere: Ist sein Temperament so melancolisch und hypocondrisch, dass man eine Verrückung des Verstandes besorgen muss, welche Verwirrung durch seine Scrupeln und Gewissens Angst vermehret wird. Vors

Dritte: Ist es hart, und giebt ein gross Aergerniss, dass ein Mann bey einer Gemeine als Lehrer stehen soll, welcher weder Beichtstuhl noch Abendmahl administrirt, welches der

Gemeine ein beständiger Anstoss, weil doch die Verwaltung der Sacramenten ein Haupt Stück des Predig-Amts, und in dem Herr Holst sich darüber ein Gewissen macht, nicht allein im Beichtstuhl zu sitzen, sondern auch das Abendmahl denen zu reichen, die von seinen Collegen absolviret sind, so verdammet er ia dadurch alle diejenige Lehrer, die solches thun, erkläret ia, wass sie in diesem Falle thun, vor unrecht, verwirft also auf gewisse masse die Gnaden-Mittel, so in der gantzen Stadt ein gross Aergerniss giebet, wie denn schon in diesen Wochen seine Gemeine sich daran sehr geärgert, dass er zwar vor dem Altar gestanden, aber, wenn das heilige Abendmahl hat sollen gehalten werden, weggegangen. Vors

Vierte: Ist mann nicht gewiss, dass er nicht oft in seinen Predigten solle dasienige zu rechtfertigen suchen, was er in Ansehung des Beichtstuhls und Abendmahls thut, und andere Lehrer deswegen anstichele, und die Gemeine behält die Praesumption, dass unsere Lutherische Lehre von Beichtstuhl und Abendmahl nicht richtig, weil der Mann sich darüber ein Gewissen machet, beydes zu verwalten.

Aus obigen Gründen weiss E. K. M. keinen sicheren Weg zu rathen, als die gantze Sache der Academie zu reifferer Beurtheilung anzubefehlen, ob bey solchen Umständen der Mann im Amte zu lassen, oder ob etwa besser, dass er das Amt niederlegte, und sein Successor ihm zu seiner Subsistence etwas reiche, so der Mann zu Ruhe, Stadt und Gemeine auch. Es ist weit von mir, darin E. K. M. was vorzuschreiben, hoffe aber, es werde nicht ungnädig aufgenommen werden, dass obiges, nach gegenwärtigen Umständen, E. K. M. zür Nachricht anführen wollen. Gott lasse E. K. M. selbst weiter sehen, als ich in dieser betrubten Sache zu sehen vermag. Ich aber sterbe in allerunterthänigster Devotion

Allerdurchl. Grössmächtigster König

Allergnädigster ErbKönig und Herr,

Ew. Kön. Mayts.

allerunterthänigst getreuester Knecht

Copenhagen d. 12. November 1733.

J. B. Bluhme.

Afskrift i Arkivet i Wernigerode.

3.

Christian VI til Hofmarskal Fried. Carl v. Gram, formodentlig fra Juli 1734.

Der Marschall Gramm soll beyfolgenden Brief an den Bischoff Worm zurück schicken mit dem Bedeuten, wie ich des Bischoffs conduite angehend den Capellan Holst aprobirte, weil er dadurch den Geist der Liebe und Sanftmuht bewiese; dass erwehnten Capellans Sätze wahren falsch und irrig, daheer gahr nicht zu aprobiren. Wenn der terminus von 6 Wochen um währe a dato, dass ich es durch den Geheimt-
raht Holst¹⁾ hätte dem Bischoff sagen lassen, dem Mann noch Bedenckzeit zu lassen, so könnte der Bischoff den Mann nach seinem Ambte und Gewissen, und wie es den Gesetzen conform, zusprechen lassen. Es ist dieser casus an sich beklagenswürdig, da man siehet, wie Gott einen Menschen kan fallen lassen; daheero mann wohl Uhrsaehe hat zu wachen und zu behten, auf dass man nicht in Anfechtung fallen möge.

Egenhændigt Udkast i Rigsarkivet.

4.

Grev Chr. Ernst Stolberg til Christian VI, dat. Wernigerode 17. Okt. 1734.

Euer König. Maj. allergnädigstes Schreiben vom 2 dieses, N. 4. hat mir nicht geringen Subçon gegen Prof: Reuss gemacht. Die allergnädigste Resolution, so Sie ihm geben lassen, ist gut, allein Eu. Kön. Maj. lassen ihn über die puncte in meinem allerunterth. videtur specialiter mit antworten, so muss seine Unschuld oder Schuld sich zeigen, indem ihm kein Schluffwinkel offen gelassen ist.

Der Capellan Holst aber muss nicht alle gehörige Theile der Vernunft besitzen, ist also gut, dass er suspendirt ist; Eu. Kön. Maj. werden ihm aber, wenn er völlig removirt werden solte, jedoch aus Gnaden zu seiner Erhaltung aus der Kirche was reichen lassen.

Udkast i Arkivet i Wernigerode.

¹⁾ J. L. Holstein.

V.

Severin Michael Kuur.

Som en af de skarpeste Bekæmpere af den statskirkelige Orden er tidligere nævnt Auktionsdirektør Severin Michael Kuur i Kjøbenhavn. Følgende tvende Aktstykker viser os ham som en meget intelligent og derfor dobbelt farlig Modstander af den bestaaende Kirkelighed.

1. Erklæring afgiven til den kgl. Kommission 1734.

Det er den foran (S. 99) omtalte, men da endnu ikke fundne Erklæring, gjengiven af Heiberg efter en tydsk Oversættelse i Arkivet i Wernigerode.

For Ds. Excellence og samtlige resp. høje Herrer aflægger jeg underdanigst og ydmygst Taksigelse for den mig idag for 8 Dage siden naadigst og gunstigst forundte Consens til skriftligt i Kommissionen at maatte indgive Aarsagerne, som har bevæget mig til en Tidlang at afholde mig fra den hellige Nadvere.

1. At jeg nu i 24 Aar og længer med den største Forundring har set paa en Del af vore Læreres verdslige Intentiones og anstødelige Opførsel, hvilke dog skulde være Jordens Salt, ligesom ogsaa at saadant er saa ganske stridende med Pauli Kjendetegn, som han nævner for Ordets Tjenere, 2 Cor. 6, 3 et sqq.

2. Derfor har jeg gjort mig de Tanker, at saadanne ikke kunde være sande Guds Tjenere, idet de ikke havde disse Pauli Kjendetegn: At de ikke har gaaet i den Hellig Aands Skole eller har hans Salvelse; at de ikke har vandret paa Fristelsens og Fornægtelsens Veje med Kristus, før de kom til det hellige Prædike-Embedet, men at de har løbet derefter og bemøjet sig derom, men ikke er blevne sendte af Gud, som Herren klager hos Profeterne, og at saadanne derfor snarere kan anses som Kristi Korsens Fjender og som de Kræmmere, hvorom Kristus taler hos Matthæus i det 25de.

3. At jeg aldrig erindrer at have hørt af forskellige af mine Skolekammerater og andre, som enten søgte eller havde faaet et Prædike-Embede, at de havde Ønske og Drift til Menighedens Opbyggelse og Guds Riges Udbredelse, men kun om at der ikke fandtes mange Decimanter i enhvers Sogn, og hvor store Indkomsterne var, saa at hele Discursen kun gik ud paa dette, at kunne leve efter Kjødet og have gode Dage.

4. At saadant har foraarsaget mig en stor Aversion for dem, saa at jeg heraf hos mig selv maatte slutte, i hvilken Grad det er umuligt, at de kunde tilgive nogen hans Synder, og at hverken jeg eller andre med en god Samvittighed kunde gaa til saadanne Præster i Skriftestolen, som vare bekendte for at være ære- eller penge-gjerrige, vellystige, fulde af Had og Ondskab etc., meget mindre nedknæle for en saadan og ved Haandspaalæggelse modtage Absolutionen af ham.

5. I Særdeleshed da dette blev en afgjort Tros-Sag hos mig, at Træet enten maatte være godt med gode Frugter eller ogsaa ondt med onde Frugter, og at der ikke kunde saltes med det Salt, som havde tabt sin Kraft.

6. Blev ogsaa dette for mig en Skrupel, neml. at da jeg ved min Forberedelse til den hellige Nadvere, før jeg kom i Kirken eller Skriftestolen, fandt Hvile og Glæde i min Samvittighed, ligeledes ogsaa hos mig mærkede Guds Aands Overbevisning om, at jeg hos Gud stod i Naade uden Præstens Absolution, og da jeg mente, at et Menneskebarn [ikke] skulde det confirmere, som den Hellig Aand havde skjænket og selv bekræftet og confirmeret.

7. At jeg i en Sygdom, da jeg følte Begjær efter Nadveren, inderlig og hjærtelig bad Gud, at han heri vilde aabenbare mig sin hellige Villie, hvilket han ogsaa gjorde ved sin Aands Forsikring, at han havde udslettet mine Synder ved sit Blod, hvorfor jeg ogsaa maatte vogte mig for at holde Kjød for min Arm og at holde Nadveren.

8. Da kom jeg til at forstaa den Herres Jesu' Sand-

hed, Apoc. 11, 17. 18., og at de af saa mange forhadte og som fanatisk ansete Talemaader, nemlig Kristus i os, indre Aabenbaring, indre Ord og Lys, vare visse og sanddru, Kol. 1, 27. Joh. 14, 21. 23. 1 Joh. 1., og at den Herre Kristus ligesom med sin levende Aands Kraft saaledes ogsaa med sit aandelige Kjød og Blod bespiser sine Troende, som han selv vidner Joh. 6, 27. 58., og at den sande Tro det er Herrens Kjød, og den sande Jesu Kristi Kjærlighed er Guds Søns Blod, som den dyrebare Martyr Ignatius siger.

9. Maa jeg ogsaa tilstaa og bekjende, at min egen Uværdighed |: da jeg lærte mig selv noget nærmere at kjende :| ligeledes blev en ikke ringe Aarsag til, at jeg holdt mig borte fra Herrens Bord, saa meget mere som jeg frygtede, at jeg tidligere var gaaet derhen ikke værdig nok, men desværre! uværdig, hvortil Prøvelsen af mig selv gav mig Anledning, nemlig at Vantroen til en vis Grad endnu herskede i mig, og at jeg ikke ret elskede Kristus og min Næste, og endnu langtfra stod i en fuldstændig Fornægtelse af de forgængelige og timelige Ting, og at der endnu ikke var nogen Resolution hos mig om at vove noget for Kristi Skyld og at lade mig sætte paa Prøvestenen.

10. Endelig ogsaa, da Gud gav mig Sundhed og Ro efter den Møje, jeg havde haft med den besværlige Opførelse af min Bygning, til hvis Opførelse jeg blev tvungen, har jeg til Styrkelse for min Tro lidt nøjere og grundigere sat mig ind i Kirkehistorien angaaende Indførelsen af Skriftestolen i Menigheden, item om dens Begyndelse og Oprindelse i 3die og atter Afskaffelse i 4de Aarhundrede, og det af Biskop Nectario paa Grund af den bekjendte scandaleuse Passage¹⁾; derefter hvorledes den atter, om jeg husker ret, blev gjenindført i 12te Aarh. Men hvilken Nytte den har bragt, og hvorledes den skal combineres

¹⁾ Jvfr. Realencyklopædie für protest. Theol. u. Kirche 3. Aufl. XIII. 706 ff.

med den af Christo til hans Menighed og desuden de hellige Apostle givne Binde- og Løse-Nøgle, eller om den netop nødvendigt maa være knyttet til den hellige Nadvere, som det nu sker, og hvad der er Beviset herfor, eller ogsaa at onde saavel som gode ved den skal admitteres til den hellige Nadvere, item om de, som af Gud er blevne bevarede for bevidste og forsætlige Synder og af ham har faaet en daglig Syndsforladelse, ikke kan admitteres uden Skriftestolen, alt dette vil de høje respect. Herrer bedre kunne bedømme end jeg, og dette er formodentlig ogsaa allerede demonstreret for Kommissionen af dem, som er mere oplyste og som er mere kjendte med Kirkens Historie end jeg.

Under saadanne Omstændigheder haaber jeg underdanigst og ydmygst, at jeg ikke af den høje resp. Kommission bliver anset som en saadan, som Mag: Mossin i Sessionen har anklaget mig for |: nemlig for en forvendt og fra den rene og rette Religion vildfarende :|, beder ogsaa, at det naadigst og gunstigst maa forundes mig, at jeg, uden derved at søge nogen Strid eller Proces hverken mundtlig eller skriftlig, maa til nøjere Overvejelse anføre følgende m. H. t. Hans Velærværdighed Hr. Mag: Mossins Punkter:

1. Efterat Mag: Mossin er bleven beordret til efter sin sidste til den høje Kommission gjorte Beretning at inquirere og at angive dem, som afholder sig fra Nadveren: Om ikke hans Velærværdighed i de 5 gyldne Aar eller endnu længere, i hvilke jeg har boet i hans Menighed, havde skullet opsøge mig som hans forvildede Faar og søgt at føre mig paa den rette Vej.

2. Om han ikke efter Evangeliets Befaling havde skullet formane mig først i Enrum, dernæst i to Vidners Overværelse angaaende min formentlige Overtrædelse, allerede før han offentlig anklagede mig.

3. Om Mag: Mossin ikke selv adskillige Gange enten offentlig eller privat for en eller anden kan have tilstaaet

og atter til en anden Tid benægtet Misbrugene i Kirken, og hvilken Aandens Vished han i dette Tilfælde kan have i denne sin Ubestandighed?

4. Om det Axioma ikke endnu staar fast mellem Theologerne: *privatio non damnat sed contemptus*, og om han kan paastaa, at jeg nogensinde har kastet Foragt paa Nadveren?

5. Hvis nogle i hans Menighed fattede en Skrupel over en eller anden Ting, isærdeleshed over Skriftestolen og en ikke rigtig Brug af Alterens Sakramente, om da Deres Velærværdighed mener, det vilde være bedre at tvinge ham dertil ved offentlig Anklage eller at lade ham gaa og handle efter sin egen Samvittighed, og om det ikke vilde være bedre at raade en saadan derfra, end at han skulde gaa uværdig derhen, som jo er fordømmeligt.

6. Da Skriftestolen er og bliver en af de vigtigste Anstødsstene og Hindringer for de saa kaldte Non-Conformister eller Separatister for at kunne blive delagtige i den hellige Nadvere, om det da kan vises, at Kristus har betjent sig af Skriftestolen, før han har holdt den hellige Nadvere, eller at han har ordineret sine Apostle og første Lærere den tilligemed andre udvortes Gebærder, Ceremonier og Ornater?

7. I det Tilfælde at et saadant scrupuleust Menneske separerede sig indtil videre og frygtede sin Gud i al Stilhed og Ensomhed, hvad kunde da en gudfrygtig Lærer have derimod at indvende, naar han efter Loven fik, hvad der tilkom ham; hvilket Mag: Mossin ogsaa har faaet af mig, nemlig saavel de saakaldte Præste-Penge som ogsaa sit Offer, skjønt jeg kun var skyldig at give en af Delene.

8. Om det ikke kunde være imod Kærlighedens Regler offentlig at anklage, udraabe, forhaane og fordømme saadanne i Samvittigheden bekymrede Mennesker, naar man ellers ikke kan beskyldte dem for noget selvraadigt og utilbørligt, undtagen de Kimærer, som man kan have dannet sig selv efter en eller anden løgnagtig Beretning.

9. Om en Guds Tjener og sand Kristen bedre kan kjendes af flittig Kirkegang, og at han 3 à 4 Gange om Aaret gaar til Alters, end af Kjærligheden og Oprigtigheden i hans Omgængelse, af Taalmodigheden, Sagtmodigheden, Ydmygheden, Kjødets Korsfæstelse og Egen - Ærens og Egen-Villiens Fornægtelse? og hvilke af disse Kjendetegn der stemmer bedst med den hellige Skrift?

10. Hvem han anser for de største Kættere af disse to, enten de, som paa Grund af et eller andet Samvittigheds-Anstød afviger noget fra andre Folks Mening i Læren og dog staar i Udøvelsen af de forannævnte Dyder, eller ogsaa de, som efter deres egen Villie lever i Had og Misundelse, Begjærlighed, Overmod, Hoffærdighed, Bedrageri, Gjerrighed og Egennytte eller lignende Ting, og dog flittig gaar til Kirke og Nadvere; item om Mag: Mossin ikke mener, det er i Overensstemmelse med hans Embedspligt at inquireere efter saadanne vildfarende, at Forargelsen i Menigheden kunde afskaffes.

Derfor er det ingenlunde af Foragt |: det ved den allerhøjeste Gud :| at jeg har maattet absentere mig fra den hellige Nadvere, men snarere længes jeg efter at holde den med andre Guds Børn, som ere enige i dette Kjærlighedens nye og eneste [Maaltid]; thi med andre bør det ikke holdes efter Pauli Ord. Og saa uden nogen udvortes Gebærder eller Tvang, saaledes som det er indstiftet af Christo og blevet ordineret og brugt i Menigheden af hans hellige Apostle.

I denne sande og søde Kjærlighed, som er Gud selv, vil jeg trolig have Ds. Exc. og samtl. resp. Herrer Commissarier Indsluttet, og derhos inderlig ønske, at Deres Raad og Anslag, inspireret af Visdommens Aand, maa lykkes vel til Christi Ære, Menighedens Hoved og fornemste Lærer, og til Samvittighedsfrihed for hans sande Lemmer, som ogsaa til Guds Tjeneste og Lovprisning uden Tvang; derimod de ugudelige og oprørske til Beskæmmelse, at

de dog maa omvende sig, idet de ser de gudfrygtiges gode Gerninger og prise Faderen i Himlen.

Gud give Kongen hans Domme, og bevæge Ds. Maje-stæt til en mild Retfærdighed og en retfærdig Mildhed.

Ds. Exc. etc.

Kbhvn. d. 24. Febr. 1734.

S. M. Kure.

2. Radikale Reformforslag.

I en foreliggende Afskrift af dette Stykke (Thottske Saml. 1592. 4to) findes følgende Paategning med en gammel Haand: »Author menes at være enten Auctionsdirec-teur Kuur eller Magnus Berg, Skildrer.« Disse to Mænd vare Svogre og indtog begge en meget kritisk Hold-ning overfor det bestaaende Kirkevæsen. S. M. Kuur var en akademisk dannet Mand, og, som foregaaende Erklæring viser, skarp i sin Argumentation mod formentlige kirkelige Misbrug. Magnus Berg, den berømte Billedskjærer, var et Naturgeni, oprindelig norsk Bondedreng og ustuderet, men havde i mange Aar saa indtrængende syslet med religiøse Problemer, at Muligheden ikke er udelukket, at han kan være Forfatter af Stykket. Dets tunge Sprog kunde tyde paa Autodidakten. I ethvert Tilfælde er dette Indlæg i hin Tids kirkelige Diskussion betegnende for den raadende Stemning i visse opvakte, til Separatismen heldende Kredse i Christian VI's Tid. — Foruden den ovennævnte Afskrift er benyttet en anden i Ny kgl. Saml. 1155 b. 4to.

Spørgsmaal

om en Herre eller Fyrste vilde fatte udi Sinde at anstille en Reformation eller i det ringeste en bedre eller christe-ligere moralité og at afskaffe alle saadanne onde, skadelige og ugudelige Excesser og grove Misbrug, som nu gaar i Svang: hvad kunde da hertil være nærmeste og korteste Middel?

Svar:

1. Ihvor ringe eller kort at saadan en Forbedring end kunde være, til Guds Ære og et christeligt Levnedes Forbedring, da er det til alt dette en Sag af stor Vigtighed, som ikke vel kunde udfindes ved nogen god Anordning til Forbedring, saalænge anden Ordens Fundamente skal staa ved Magt, hvorpaa den saa kaldede gejstlige saavel som verdslige Stand bygger og grunder sig, det er de høje Academier og Skoler, hvoraf den Lærdom skal udflyde til enhvers Undervisning for høje og lave, gamle og unge, saasom vel haves udi Erfarenhed, at der ikke henvises til Christum og den Helligaand med sin sande Kundskab, som udgaar paa Kjærlighed, Ydmyghed og Fornægtelse af sig selv, mens aleneste til de hedenske Skrifter med deres Principier, som Aristotelem med hans Logica og scholastiske Theologie og sophistiske Philosophie, iligemaade ogsaa til Ovidium, Virgilium med Cicerone, for at lære Latin, men ikke for at lære hans gode Levnedes-Moralier; thi disse sættes til Side, og derimod udøves alle andre ugudelige og onde Skjelmstykker, og hvem dem modvilligst kan udøve, bliver holdt for den højest agtede af disse unge og forførte Discipler, saalænge Skoletiden varer. Naar da saadan en formedelst godt Ingenium har lært vel Latin, Græsk og lidet Hebraisk, desforuden kan træffelig disputere og imodsige den, han holder for en Kjætter, da faar han Laudabilem, og strax derpaa bliver honoreret med Grader som Magister eller Docter, omendskjønt saadan en ikke har lært hans Børne-ABC udi Christi og den Helligaands Erfarings-Skole; men ikke desto mindre blev dog en saadan forment Lærd kaldet og voceret til Christi Lære-Embede, hvilket saadan en Mand dog ikke accepterede uden en stor og tilstrækkelig Salarium til rigtig Indkomme for hans Stand, Frue og Børn, efter den Maade, som Verden sig nu opfører; denne vilde vel prædike med Paulo og de andre Apostler og være sin Menigheds Herre, saa og af enhver æres og begaves, men ikke at fornægte sig

med Apostlerne og med lidt være fornøyet, eller og at holde sig for Menighedens Tjener, eller for Christi Skyld foragtet. Og lad være, at saadan lærd Mand nok saa herlig kunde tale om Christendommen og sig selv Fornægtelse, som en Papegøje om Kjærlighed og Ydmyghed, mens hans eget Liv og Levned imodsagde dog det samme, ja og [var] til hans Tilhøreres største Forargelse og Forhindring udi deres Christendom ved saadant ondt Exempel.

2. Om nogen retsindig Mand, der havde Henseende til Guds og Christi Ære, og for sin egen Person levede christelig og ustraffelig, og denne blev kaldet til eller virkelig stod udi Lære-Embedet, mens dog var forobligeret til at indrette sin Lærdom efter den Augsburgiske Confession og de symboliske Bøger, da og med samme Lærdom vel ganske liden Nytte kunde bringe til Veje til en sand Kundskab eller gjørlig Christendom, saasom samme Confession med de symboliske Bøger er tilsammen bragt og componeret af Melancton, som en højlærd, klog Hedning og Scholasticus, der lidet kjendte af Christi fornægte[n]de Sind, og derfor udi mange Maader stridige med det samme |: ikke desto mindre blev samme Confession canoniseret af den sl. Luthero :|, som grangivelig kjendes at være urigtig, efterdi den sætter al Salighed udi en alene tilegnet Christi Retfærdighed ved Troen, og fornægter alle gode Gjæringer til Saligheds Nytte, hvilke dog skulle være Bevisligheder paa den sande Tro |: dette forkastes og hint efterleves :|. Item den lærer, at den umiddelbare Oplysning ophørte med Apostlerne, og gjøres nu ikke mere fornøden.

Derimod lærer den, at den hellige Skriftes Bogstav er nok, og den Helligaand derudi indbefattet |: mens naar det var saadan, saa gjøres ikke den augsburgiske Confession fornøden :|. Item den lærer, at en ugudelig |: den dog vides er af Satan :| kand forstaa af Skriften og af den lære ret til Salighed, naar at saadan en er ordentlig kaldet af Mennesker, og af hans Biskop ordineret med hosfølgende

Embeds-Gaver |: som siges, men ikke bevises |: saa kan han absolvere arme Syndere og har dertil Magt af Christo |: som dog ikke rimer sig, saa og fornægter Christi væsentlige Retfærdighed, hvorudi alene det indvortes Menneske og Guds Billede bestaar, som og Christi Tilegnelse alene tilkommer; thi naar nogen er dette alt ikke iført, saa lever saadan en udi sin gamle Adam, og for denne hjælper ingen udvortes Tilegnelse :|. Fremdeles læres derudi ogsaa, at Christi substantialiske Væsen alene er at finde og bekomme udi Nadveren, mens er ikke i det Menneske tilforn, hvorudi, med samt den ilde forstaaede imputerede Christi Retfærdighed, den gamle Adam formener at blive salig. Dette er Sindet af denne Lærdom, undtagen at Ordene kommer og lyder noget finere.

3. Saa mærkes og, at denne Kirke-Ordning, hvorved samme ugrundede Lærdom skulde læres til dens Udøvelse, er ikke saa ordineret, at noget godt til Christendommens Forfremmelse derved kunde bringes til Veje, formedelst de altfor mange Prædikener og Herre-Herre-Siger, som alene sker forat høre, men ikke forat gjøre Guds Villie; ja, om en sand Lærdom efter Christi Sind skulde rette sig efter samme Ordning, nemlig paa alle Søndage og andre af dem selv opdigtede hellige Dage, tvertimod Skriftens Sind, om hans Kræfter vare tilstrækkelige, kunde holde en skjøn Prædiken paa hver af Helligdagene, som en til Froprædiken, den anden til Højmesse og den tredie til Aftensang, hvad kunde den vidtløftige Mangfoldighed af Lærdom vel hjælpe, naar som helst ingen Tid gaves imellem hver Prædiken, samme givne Lærdom at practisere og at efterkomme, uden alene altid at holde ved med Lærdom samt Prædiken paa Prædiken, uden at bekymre sig om, at det nogen Tid blev efterkommet eller ikke. Og dette drives dog saa Aaret igennem, uden nogen Syndsafstaaelses Forbedring, fra Folkenes Børnesko indtil deres graa Haar, uden engang at vide ret, hvad en ret Christen var, eller en sand Christendom havde udi Erfaring, som vi nu der-

paa har Exempel i vor Tid. Dette alt kommer mig for, som naar en Skolemester hver Time og Tid gav sine Discipler nye Lectioner, men ikke gav Tid, at de det samme kunde lære til Overhørelse, og om de den ret kunde eller ikke, og dog, uanset dette ikke toges udi Agt eller blev efterkommet, fremdeles dog blev ved at give dem Lectioner Aaret igjennem uden at fordre nogen Perfection af sine Discipler; var da denne Præceptor ikke at agte for ganske udygtig, om han end var noksaa lærd? Dette passer sig til den Ordning, hvorudi Prædikeembedet nu er indbegrebet. Nu vide vi alle, at vor Christendom bestaar ikke i mange skønne Ord, men udi en kjærlig og christelig Gjerning, ikke om at sige det vel, men fornemmelig det samme at efterkomme og gjøre, og af gode Levnedsexempler kunne andre lære mere end af mange fundeerte Prædikener, som sker saa overflødig, at Tilhørerne væmmes derved, enten de ere gode eller ikke, saasom den største Del uden det veed, at han ikke skal gjøre sin Næste det onde, som han ikke vil skulde bevises hannem. Dertil saa veed enhver, at han skal elske Gud og holde hans Bud, det den hellige Skrift tilholder, og hvo dette gjør, den priser Christus levende salig, som blev sagt til Pharisæerne etc. Og saa længe at den Kirke-Anordning vedligeholdes, saa forbliver al saadan saakaldet Guds-Tjeneste ikkun et unyttigt Opus operatum, med mindre Lærdommen udsaaedes og lærtes sparsommere, saasom 1 Prædiken i Stedet for 10, og dog ikke længere end $\frac{1}{2}$ Time, som ellers varer en hel Time og derover, som endda var overflødig nok til Belærelse, men det øvrige til Guds Lov og Pris med Bøn og Psalmer. Mens derimod maatte Prædikanten flittig give Agt og tilskynde med Formaning, saa og besøge hans Tilhørere i deres Huse for at se, om de hans Lærdom og efterkom udi en christelig Gjernings Udøvelse, Gud til Ære og Mennesker til Salighed, hvorfor Læreren er oversat som til en Opsynsmand udi hans Menighed, og da maatte ikke samme Lærer antage flere

Tilhørere, end de han vel kjendte og vidste deres Liv, Levned og Idræt, med Børn og Tyende, ej heller overlade sig med flere end de, han vel kunde overkomme til hans Opsyn. Men nu vides dog vel, at dette ikke lod sig praktisere udi den Etat, alting nu staar, saasom den lækre Verden disse Hovmestre eller Opsynsmænd ikke vilde holde for gyldige, eller lade sig sin Frihed saaledes betage og indskrænke. For det andet saa var denne Regel og ikke conform med Præsternes Interesse, hverken for deres Pung eller høje Ambition, nemlig at saa faa Faar |: saasom denne Hyrde alle skulde kjende og have Tilsyn med, som da vel ikke kunde være den 10de Del af en stor Kirke-Menighed :| deraf var liden Uld og Indkomme at vente, og maatte saaledes lade sig nøje med noget ringe, som visselig ikke var tilstrækkeligt for Kone og Børn deres rigelige Udkomme efter denne Verdens Maade.

4. Da næst-forrige Punct ikke vel var practicable, saa spørges da, om ved gode Kongelige Forordninger ikke en bedre og modestere Moralité kunde bringes tilveje? Hertil kan svares: Forordninger kunne være gode, naar de kunne vorde efterlevede, som dog vel vilde give mange Difficulteter; nemlig vi vide alle, at Egenkjærlighed, Hoffærdighed og Egennytte var Aarsagen, at Lucifer af en Lysens Engel blev en Mørkhedsens Djævel. Nu mærkes og, at al Verden, fornemmelig og denne By, hvorvel den største Del er meget arm paa Penge, men overflødig rig paa Hoffærdighed og Egenkjærlighed og sig selv elskende, besynderlig Kvindekjønnen, thi disse for at lade se, at de ere mere at agte end deres Naboersker; da maa dette ske med stor Stads og Pragt, omendskjønt at Formue og Midler dertil ere ringe, saa ankommer det paa Manden, at han maa beflitte sig paa med Ret eller Uret og anden Practique at tilbringe sig noget for sig samt Kone og Børn til deres Stads at holde, helst naar at Manden har tilbetlet sig en Character og Rang; thi da maa holdes Heste, Carrosser og Laqveier, om Anstanden skal holdes vedlige.

Ja denne Pragt gaar ned til Tjeneste-Pigerne, der fører sig op som rige Jomfruer af 8 Rdlr. Løn om Aaret; det øvrige af Stadsen maa forhverves paa højst syndefuld Maade, som med Horeri og Stjælen. Dette er en Hof-færdigheds og Egennyttes Kilde, hvorfra alle andre Laster udflyder. Vilde nu Kongen allernaadigst lade en Klæde-Forordning udgaa, som vel var meget nyttig, naar derover blev holdt, hvorpaa dog tviles, med en tarvelig og ringe Dragt for enhver Stand efter Proportion, og det øvrige strengelig forbyde, strax blev foregivet, at Kongen herved led stor Skade udi hans Told og Indkomme, og da maatte ogsaa spørges, hvad Nytte kunde da den ostindiske og kinesiske Handel gjøre, naar Kongens Underdaner ikke maatte tillades at betjene sig af den; saa vilde herved og siges, alle Silke- og Klædekræmmere bleve jo da til Prakkere og Betlere. Item vilde Kongen forbyde alle Øl-Kroer og Hore-Kipper og Kjælder-Mænd ikke at skjænke videre for nogen end til en sømmelig Nødtørftighed for enhver, og hvis derover noget blev tappet til Drukkenskab og Fylder, hvorfra kunde foraarsages Klammeri, Eder, Bander og Guds store Fortørnelser, ja Mord, Horeri og deslige, som erfares, hvorpaa skulde følge Poen og Straf for Øl-Tapperne, da vilde hertil svares, om ikke mere end til Nødtørft skulde skjænkes, da vilde Fortjenesten for en fattig Borgere, som intet andet til sin Næring havde, blive knap og ringe, og hvorfra, vilde siges, skulde da Borger-skabets Paalæg og Tyngde kunne svares. Ligeledes vilde Kongen lade forbyde Haandværks-Laugene deres saa kaldede fri Mandag for Mester og Svende, hvor store Excesser sker med Fylder, Eder og Bander og Slagsmaal, da vilde Mestrene svare, om dette skulde befales og strengelig derover holdes, da beholdt de ikke en eneste Svend i Landet, og hvorved kunde da Folkets og Stadens Arbejde gøres, og hvorfra skulde da Mestrene leve og svare deres Rettighed etc. Og jeg lader dette staa, om Kongen lod udgaa nok saa gode Forordninger til gode Moraler og Christendom-

mens Forbedring over begge Kongeriger og Lande, saa spørges da, af hvad for Membris eller Embedsmænd dette med Flid skulde sættes i Værk og exsequeres, da, som vides og kjendes af en, der har nogen Erfaring udi en sand Christendom, at fast alle Stænder ere saa gjennessyret |: faa undtagen :| af Gjærrighed, Uretfærdighed, egen Ære og egen Nytte, som er som deres Gud, den de tilbeder, med samt deres fri Levned for den gamle Adam, med Æden, Drikken, Horeri og alle modvillige Synder. For disse, samt gejstlige og verdslige, var en god Moralité og sømmelig Christendom ganske besværlig, ufordragelig og umulig den at efterleve; og derover maatte blive halv rebellisk, om ikke hel, saasom det ophævede alt det, der kunde contribuere til deres Æres og Nyttes Conservation, i deres Tanker, da de ellers forment at have Midler nok til Salighed, og ingen nye Forordninger gjordes fornøden, som (!) deres flittige Kirke- og Altergang, de havde tilforn, og videre dertil gjordes ikke mere nødvendig, saasom Lærdommen lyder fast ligeledes. Og efterdi alt saadant bedærvet Levned gaar i Svang, saa kunde gode Forordninger lidet hjælpe, uden at de bleve efterkommede.

5. Om da, menneskelig at tale, noget kunde siges eller nævnes, hvad der kunde eragtes for godt til nogen Forbedring udi denne forfaldne Christendom, da skulde det være dette, nemlig at der maatte eftersøges, hvor fromme, erfarne og ret christelige Mænd vare at finde, og dennem herind kalde til Universitetet og Prædikestolene, til den studerende Ungdoms Belærelse ikke alene udi mange Sprog, som uden en sand Guds frygt lidet var nyttig, med mindre og den hellige Skrift |: til Sjæls og Sinds Oplysning ved den Helligaands Kraft, og til den skulde flittig henvises :| tillige med Grundsprogene skulde tracteres. Men dette maa og siges derhos, at saadanne Mænd, som vare hertil dygtige, maatte ikke komme herind slæbende med en stor secterisk Sæk paa Ryggen fyldt med Confessioner, symboliske Bøger og Postillers Commentarier og kritiske Dis-

putationer, mens det var alene nok, naar de medbragte den hellige Skrift udi Lommen, og fornemmelig en sand erfarende(!) Prøvelse, og den Helligaand i deres Kundskabs Hjerner, og en sand Guds frygt udi Sjæl, Sind og Hjerter, og rettelig kunde kjende Christi og den Helligaands Stemme, af hvem den og maatte udtales, af lærd eller ulærd, og samme Aand ikke dæmpe eller binde til nogen menneskelig Tradition eller Forordning imod hans Samvittighed, der havde Scrupel over den Misbrug, som nu almindelig udi den saa kaldede Christenhed gaar i Svang, og fra alt saadant sig afsondrede, saavel fra den ugrundelige Lærdom, som og dens Praxin. For det andet var det og højnødvendigt, at saadanne Skrifter maatte tillades at blive trykkede, derefter den hellige Skriftes og Christi Sind kunde illustrere den Fejl, som sig har indsneget udi Lærdommen med deraf flydende Misbrug og falske Christendoms Udøvelse udi alle modvillige Synder, og da samme Skrifter lade udkomme blandt den gemene Mand og andre. Kunde da alle ikke derved forbedres udi Almindelighed, saa dog nogle udi Særdeleshed, naar de bleve overbeviste, at de tilforn havde bygget paa en falsk Grund; og i hvor faa at disse maatte blive, saa var dog en god og sand Christen bedre end 10 falske Mundchristne og Hyklere. Saa og ligeledes fromme Mænd, som sade udi Læreembedet, og gjerne vilde have den fordømmelige og pavelig Surdejgs Skriftestol afskaffet, som er Aarsag til alle modvillige Synders Vedligeholdelse, uden nogen Synds Afstaaelse, formedelst enhver, som derudi søger Aflad og Syndernes Forladelse. Spørges da: naar samme Skriftemaal blev afskaffet, om Prædikanten da med en god Samvittighed uden at fortørne Gud kunde meddele Communicanten Nadveren, uden han var forsikret, at han var bodfærdig med sine Synders Afstaaelse? Saa svares: uden saadan Bedrings Fornemmelse, og denne endda gaves Nadveren, Brødet og Vinen, saa blev Synderen herved bestyrket udi sit gamle Synds Afgudereri |: enten den var høj eller lav, saa begik den et stort Afgudereri til sin

Sjæls største fordømmelige Skade :| thi saadan ubodfærdig falskelig søgte Salighed udi et forgængeligt Element, og ikke udi Christo selv med Fornylse og Synds Afstaaelse, som alene er det sande Middel mellem Gud og os til Salighed. Dog videre herom at sige eller slutte, det overlader jeg til enhver oplyst Samvittighed med Guds Overbeviselse udi disse Puncter at giøre og lade, som den for Gud det vil forsvare.

Og til sidst, dersom nogen spørger, af hvad Aarsag jeg for min Person udi saa mange Aar har mig fraholdt fra Kirke og Skriftestol, saa svarer jeg hertil: Aarsagen er denne, at jeg grundig kjendte, at Lærdommen, som der lærtes, havde stor Fejl og var ikke af Christo, fordi Loven med Guds Buds Holdelse blev der ganske ophævet og fornægtet, som sagdes umulig at kunne holdes af en sand Christen, og at gode Gjerninger af en troende ikke nytter til Salighed; Christi Rige med et nyt Creatur udi os blev foragtet og forkastet som et Kætteri, mens vores Salighed sagdes at bestaa alene udi Christi Fortjeneste, saa og udi Sacramenternes Nydelse og Holdelse, som dog alt dette uden Sjæls, Sinds og Aands ganske Forandring er for Gud et vederstyggeligt Afguderi, der gjør et gudsøgende og bodfærdigt Gemytte ganske vildfarende, lunken, kold og afspændig fra Gud, med sine Buds Efterkommelse, som enhver Christen vel veed og har udi Erfaring; thi at holde Guds Bud er for denne ikke tungt, efter Christi Ord, uden alene for alle dem, hvorudi den gamle Adam hersker; dér befindes, at Guds og Christi Bud ere en højst besværlig Byrde, og ganske umulig dem at efterkomme; men ikke for en sand Christen, uanset han vel kjender den gamle Adam med Kjøds og Blods Nykker, imod hvilke han daglig, samt tillige imod Satans og Verdens Forførelser, ligger udi Strid, mens dog ved Christi Kraft beholder Marken, og Syndens Magt svækkes og tager storligen af, at den intet Herredømme mere har udi Menneskene, hvilket jeg ved Guds Naade har udi Erfaring. Derfor har jeg alene

holdt mig til Christum og hans Lærdom, og med hannem alene holdt Nadvere udi Sjæl og Gemytte uden noget andet Middel, som Skriftestol og Altergang; thi jeg storligen tvivlede, at saadan pavelig Aflad og Absolution kunde komme mig til nogen Saligheds Nytte efter Sprogets Indhold 2 Thess: 2, v. 4. og hvad videre. Og kortelig, saa kan ingen forlade Menneskene deres Synder uden alene Gud selv eller den Helligaand udi Apostlerne, hvormed de vare anblæste af Christo, Joh. 20, v. 22, og udi hvem den Helligaand findes, mens vidt fra ikke udi nogen ugudelig.

VI.

Uddrag af Lars Dalhoffs Stambog.

I K. S. 3. R. I, 370 ff. er meddelt et Uddrag af Præsten Jens Rennords Stambog fra 1734, i hvilken man finder talrige Antegnelser og fromme Ønsker fra Medlemmer af den pietistisk-herrnhutiske Kreds, som den Gang fandtes i Kjøbenhavn, og blandt disse et gudeligt Mindeord (dat. Kbhvn. 6. Maj 1734) af en vis Lars Dalhoff. Hans borgerlige Stilling angives ikke; men i den ledreborgske Samling af Haandskrifter (395. Fol.) findes Uddrag af en lignende Stambog, som har tilhørt denne Mand. Antegnelserne i den ere fra de første 8 Maaneder af Aaret 1733, og de tyde paa, at L. Dalhoff ligesom mange andre af den pietistiske Kreds har været knyttet til Hoffet, vistnok i en underordnet Stilling som Lakaj eller noget lignende. Af Stambogen fremgaar, at han i Sommeren 1733 har færdedes i Norge fra Christiania til Trondhjem og derfra tilbage til Sandefjord, hvorfra den sidste Antegnelse i Bogen er dateret. Men det var netop i dette Tidsrum, at Christian VI, ledsaget af et stort Følge, gjorde sin store Norgesrejse, der strakte sig fra Christiania helt op til Trondhjem. — Den Mand, der har gjort Uddragene, har ikke været nogen Ven af Pietisterne, som nogle tilføjede Bemærkninger vise.

Han bemærker, at Antegnelserne findes indskrevne paa hvide Blade i en Bog, der har til Titel:

Güldenes Schatz-Kästlein der Kinder Gottes
 . . . zum 10ten Mal gedruckt. Halle 1731.

Foran i Bogen staar følgende Antegnelse, der viser, at Dalhoff just ikke var nogen grundig Kjender af det tydske Sprog¹).

Dieser Spruchbuch wolles Du, mein Jesu, mir gebrauchen lassen zu deines Namens Verherrlichung und zur Trost und Starckung meiner Glaube und Liebe, und in meiner Totes Nöten wolles du Jesu selbst mein Trost und mein Artz sein, amen.

Anno 1733 d. 22. Jan.

Lars Dalhoff.

Her skal nu først gives en Fortegnelse (ordnet efter Dateringen) over samtlige Bidragydere til Stambogen. Som man vil se, er det for en Del de samme, hvis Navne ogsaa findes i Rennords Stambog, dog er Kredsen ikke saa stor.

1733.

Udat. Jes Hansen.

- Christian Hendrich²), »ein armer Bruder«.
- Maria sl. Wulfs.
- Peter Nicolai Holst.
- Jens Rennord.
- Theodor Wilh. Grothaus, M. H.
- Peder Michelsen og Magdalene Michelsens.
- Anna Christine Piper.
- Hans Hinrich Hagen.
- Jer. Fr. Reuss.
- Niels Vorsager.

¹) Hans Antegnelse i J. Rennords Stambog (K. S. 3. R. I, 380) er paa Dansk, ligesom ogsaa en af Anne Kierstine Dalhoff.

²) Vistnok den foran S. 236 af Sv. Rosén omtalte Person (jvfr. K. S. 3. R. I, 387).

Januar	16.	Kbhvn.	»Den uværdigste blandt Jesu Strids- mænd« ¹⁾ .
—	21.	—	C. F. Martens.
Februar	5.	—	J. G. Becherer.
—	13.	—	Ole Laursen Møller ²⁾ .
—	28.	—	Matthias Stack aus Herrnhut.
—	—	—	Christian Stach.
Marts	1.	—	Christian David.
—	19.	Frederiksberg.	A. G. v. Moltke.
—	20.	Kbhvn.	N. Tønder ³⁾ .
Maj	4.	Frederiksberg.	Jens Holm.
—	5.	—	A. H. Kuhnin.
—	9.	Fredensborg	E. C. v. Seudewitz.
—	—	—	S. H. v. Warenstädt.
—	10.	—	Cathrine Marie Buchholtz.
—	—	—	B. M. B. de Söhlenthal.
—	—	—	A. G. Hichtel.
—	11.	Kbhvn.	E. Ewald.
—	—	—	Nicolai Hinrich Daniel.
—	—	—	Henrich Jürgen Nissen, »ein geringer Bruder«.
—	12.	—	Jacob A. Splitt.
Juni	8.	Christiania.	Jacob Kruse.
—	14.	—	Kiersti Tors Datter.
—	30.	Kongsberg.	Aase Helgesdatter Morch, »en tro Søster i Christo«.
Juli	5.	Christiania.	H. J. Holst.
—	—	—	Niels Jensen.
—	—	—	Karen sl. Freimands.
—	6.	—	Magdalena Schavenius.
—	10.	Rise paa Toten.	C. Maria Freimann.

¹⁾ Formodentlig den ovf. S. 299 og fl. St. omtalte Jesper Støvring (jfr. K. S. 3. R. I, 382—3).

²⁾ Se foran S. 82.

³⁾ Nys kaldet til Præst ved Frue Kirke i Trondhjem (Erlandsen I, 68).

Juli 28. Trondhjem. Hans Teilmann¹).

— — — P. Hassing.

August 27. Sandefjord. C. L. Leth.

— — — Christian Jensen²).

Af Mindeordene, blandt hvilke over Halvparten ere i det tyske Sprog, kan følgende Udvalg her anføres.

Wann einer nur recht glauben kann,
 So kann er alles machen,
 Nur Kräfte Christi strengt er an
 In allen seinen Sachen.
 Wann einer nur recht bethen kann,
 So kann er alles haben,
 Denn Christi Schätze sieht er an
 Als ihm erworbnе Gaben.
 Wann einer nur recht lieben kann,
 So kann er alles leiden,
 Nichts kann ihn auf der Creutzes-bahn
 Von Christi Liebe scheiden.

Allerliebster Heiland, hilf dem Besitzer dieses Buchs, mir und allen deinen Gliedern würdiglich zu wandeln in unserm Beruf in das rechtschafne Wesen und Wahrheit, die in Jesu ist.

Maria sl. Wulfs.

Philipp 3, 13. 14.

Jesus, som har løst Dødens Smerte, kan løse vore Hierter fra alle Creature i denne Werden, at vi med alle Hellige og omsider komme til Helgenes Hviile. Jens Rennord.

Men dend, som er mægtig til at bevare Eder uden Fald og stille Eder for Sin Herligheds Ansigt ustraffelige med Glæde,

¹) Kateket hos ovennævnte Niels Tønder.

²) Kapellan hos ovennævnte C. L. Leth; døde som Sognepræst ved S. Mikkel's Kirke i Slagelse. Baade hans og Leths Mindeord ere paa Tydsk.

dend alleene viise Gud, vor Frelser være Ære og Majestæt, Kraft og Magt baade nu og i ald Ævighed. Amen.

O! Mægtige og alleene viise Gud og Frelser, bevar os i din Magt. Bekræfte os i din Viisdom og frels os baade her og hisset i din Herlighed, at vi som Dine bevarede, bekræftede, frelste maa lofve og priise Dig baade nu og i ald Ævighed.

Peter Nicolai Holst.

Mein lieber Bruder, denck daran, dass der verachtete Jesus von Nazareth sich zu Tode geliebet. Warlich, er wird alle seine Feinde zum Triumph aufführen, und sie sollen sich zum Schemel seiner Füsse legen. Drum wohl allen denen, die für diesen erwürgten Lamme ihr Angesicht im Staub legen. Ach, ich verstehe mich noch nicht recht darauf, aber ich warte durch Seine Ewige Kraft und Gottheit eine Erlösung.

Symbol. Gottheit! meine Hütte zittert,

Aber meine Seele lacht.

Theod. Wilh. Grothus, M. H.¹⁾.

O Jesu, du Herlighedens Herre! O Jesu, du Fredens Første! O Jesu, du Retfærdighedens Soel, opvarm du vore kolde Hierter saaledes ved din Herligheds Soeeglantz, at vi i Kraft og Sundhed maa føle din Herlighed i vore Siæle. Ja, søde Herre Jesu, du est det sande Lys, som er kommen i Verden til at oplyse det, som ved Syndefaldet blev formørket. Kiere Jesu, du som i disse Tider har begyndt at lade det sande Lys opgaa i endel Menniskers Hierter og Siæle; ja, søde Jesu, lad dit Lys saaledes udbrede sig i Sandhed, at alle maa nyde Deel i din Herlighed.

K.hafn 13 Februarij Ao. 1733.

Ole Laursen Møller.

¹⁾ M. H. betyder vel Medicus Hauniensis (Stadsphysicus i Kbhvn.). Jvfr. K. S. 4. R. III, 526 ff., 5. R. II, 98. I Ugeskrift for Læger 1907 har Kredslæge K. Carøe meddelt en interessant Artikel om denne Mand, især støttet til Meddelelser fra Arkivet i Herrnhut.

Die Liebe ging den schmahlen Weg. Darum, mein lieber Bruder, wollen wir ihn auch gehen; das lasse dir zum beständigen Denckzettel sein und Ermunterung unserer Gemeinschaft.

Kopenhagen 1 Mart. 1733.

Christian David.

Die gerechten werden ewiglich leben, und der Herr ist ihr Lohn, und der Höchste sorget für sie; darum werden sie empfaen ein herrliches Reich und eine schöne Krone von der Hand des Herrn. Denn er wird sie mit seiner Rechten beschirmen und mit seinem Arm vertheidigen. Buch der Weisheit Cap. 5., v. 16. 17. Dieses schreibet zu Andenken

Friderichsberg d. 19. Martii 1733.

A. G. v. Moltke.

Luc. 12, 35—37.

Hvad er det en stor Salighed, Guds Børn haver i Vente, at Jesus vil komme og ej alleniste udfrie dem fra alt ondt, men ogsaa sætte dennem hos sig til bords, ja selv gaa og tiene dennem! Større Ære og Glæde kand jo aldrig optænckes eller begæres end denne, at være hos Jesum, mættes af hans gode og opvartis af hannem. Monne icke derfor billigen enhver Siæl være omhyggelig for at staa paa sin Vagt, vaage udi Bøn, Tro, Haab og Kiærlighed, paa det dend maa findes bereed og indlades blandt de Salige Gjæster? Ach! min trofaste, milde og sødeste Frelsere, Herre Jesu Christe, giv, at din Aands Gaver maa jo mere og mere optændes og forøges udi mig og udi denne Boges Ejeres Hierte, og tillad aldrig vore Lamper at udsluckes, men gyd selv immer Olie derudj, at vort Lys ej allene maa være og blive skinnende for andre, men ogsaa brændende i sig selv og os. Din Tilkommelse er visseligen nær, du staar allerede for Dørren, og inden en stacket Tid vil du hancke paa og lade dette Anschrig høres: See! Brudgommen kommer. O! at vi derfor vilde give Agt paa hver din Naades Banchen paa vore Hierter og oplade for dig, at du og siden maa lade op for os. Omgyrte du selv

vore Lænder med Sandheds Belte, og giv os Skoe paa Fødderne med Fredens Evangelii Færdighed, at vi, som det sig bør, maa gaa vor Kampes foresadte Maal, og af Kiærlighed i Forlængsel løbe dig imøde. Amen, ia kom Herre Jesu! Kom snart til din uværdige Tiener

og Monsr. Dalhoffs forbundne i Troen
Kiøbenhavn 20. Martii 1733. N. Tønder.

Johannes an den Brust, Maria an den Füssen, thun alle beyde nichts als Jesum zu geniessen, seyndt beyde wohl daran. Ach könt ich doch auch von mir Selbst gantz losz in allem müszig werden, und irrete mich nichts, fühl (? fiel) auch der Himmel ein. Dieses schreibt zum Andencken eine geringe Magdt des Herrn

B. M. B(aronin) de Söhlenthal.
Friedensb. d. 10. Maji.

Psal. 46, 2—6.

Kiere Ven og Broder, vi see heraf, hvor tryg den Siel kand være, som tør forlade sig paa den levende Gud. Jord og Vand, ja Himmel og Helvede er i hans Vold, og hand styrer alt efter sin Behag og til deres Gavn, Trøst og Glæde, som høre ham til, og i Tillid til hans Navn elske ham. Den trofaste Gud, som har forsikret os om sin inderlige Kærlighed, Naade og Trofasthed i Chr. Jesus, hand styrke og stadfæste Dem i Troen, paa det De kand være tryg og rolig, i hvad Dem hændes kand.

Dette skriver til Opmuntring
Kbhavn, d. 11. Maji 1733. E. Ewald.

Apocalypseos 2 v: 20.

Men jeg haver nogle faa ting imod dig, at du lader den kvinde Jesabel, som siger sig selv at være en Prophetinde, lære og forføre mine tienere.

Jesu, Du er al min Glæde,
 mens ieg her i Verden er,
 jeg vil altid om Dig qvæde;
 thi til Dig staar min Begier.
 Lad kun Verden mig foragte,
 det kand intet skade mig;
 thi naar vi det vil betragte,
 huor Guds Søn maat' iammerlig
 udstaa megen Spaat og Plage,
 mens han udi Verden var —
 derfor skal vi ey forsage.

Niels Varsager.

Matth. 11, 12.

Himmeriges Rige lider Vold, og de, som giøre Vold, rycke det til sig.

O naadige Gud, gjør Vold paa vore Hierter med din Naade, at vi maa giøre Vold paa Himmelen og rycke den til os.

Tronhiem d. 28. Julii 1733.

Hans Teilmann.

Afskriveren har tilføjet følgende Bemærkning om Bogens Skjæbne (formodentlig efter Ejerens tidlige Død):

Alt dette er rigtigt skreven efter den forommeldte Bog, som Fru Doctorinde Fosses, logerende til Fru Cancellie-Raadinde og sal. Borgemæster Vivets laante min Hustrue den 22. Dec. 1735. Hr. Doct. Foss har laant Bogen, som en af de ringeste hellige Piger har solgt, og laante hand den til en af sine Venner, som imod hands Villie bragte den op paa Rentekammeret, hvor Etaz-Raad Tott¹⁾ bød 40 Rdr. for den. Men Doct. Foss, som fik at vide, at Bogen mod hans Consens var bragt om Bye, obligerede den, som havde laant bemeldte Bog, at levere ham den tilbage, referente Fru Doctorinde Fosses til min Hustru.

¹⁾ Den bekendte Bogsamler.

VII.

Conrad Frederik Martens.

Blandt de af den religiøse Brydning stærkt berørte Personer forekommer baade i Dalhoffs og Rennords Stam-bøger ligesom i andre Optegnelser fra hin Tid¹⁾ Fuldmægtig C. F. Martens. Da hans religiøse Udvikling (Pietist—Separatist—Herrnhuter) er typisk for ikke faa af hans samtidige, skal en i Arkivet i Herrnhut forefunden Udsigt over hans Levnedsløb her meddeles:

Unser l. Br. Conrad Friedrich Martens war d. 28ten Mart. 1683. auf Stursbüll Hof²⁾ im Haderslebischen geboren. Aus seinen hinterlassenen Papieren können wir von seinem Gang durch diese Zeit folgende Nachricht geben:

Ao. 1696. kam er bei einem gräflichen Cassirer auf Gravenstein, woselbst damals sein Vater Schloss-Küster und Schulhalter war, in Dienste. Bald darauf begab er sich bei dem Organisten daselbst in die Lehre. Der dasige Hofprediger nahm sich seiner herzlich an und preparirte ihn zum Abendmahl. Er hat sich nachher noch oft erinnert, wie zuversichtlich er damals zum Heiland hätte beten können.

Ao. 1700. kam er nach Falster in Dänemark auf die Amtsstube; so scharf er auch hier gehalten wurde, so regte sich gleichwohl das Jugendverderben bei ihm. Weil er aber die Bibel und fromme Prediger lieb hatte: so blieb er doch bei den meisten Leuten in dem Credit der Frömmigkeit. Ao. 1703. kam er als Schreiber in den Hofkeller nach Copenhagen. Unter allen Ausschweifungen empfand er doch manche Gnadenzüge an seinem Herzen, und fasste sonderlich, so oft er zum Abendmahl gehen sollte, den Vorsatz, sich von ganzem Herzen zu bekehren,

¹⁾ Se foran, S. 321 og fl. St.

²⁾ I Oxenvad Sogn i Nordslesvig.

hatte auch an den damaligen erweckten Seelen am Königl. dänischen Hofe Liebe und Hoehachtung, und wusste sich übrigens bei Hohen und Niederen an demselben beliebt zu machen. Nach einigen Jahren wurde er zuerst bei dem damaligen Kronprinzen Christian dem 6ten und sodann bei dem Könige selbst Mundschenk. Von Ao. 1719—1723 diente er als Gevollmächtigter in der Königlichen Zollkammer. Ao. 1725. kam er bei dem fleissigen Besuch der Predigten von neuem zum Nachdenken, und er glaubte damals, er würde bald heimgehen, worüber er sich mehr freute, als ängstlich war. Nachher aber geriet er in einen gesetzlichen Zustand. Weil er um des gewöhnlichen Eideswillen keine Königliche Bedienung mehr annehmen wollte, so begab er sich an dem Hofe der Fürstin von Ost-Friesland als Hof- und Kellerschreiber in Dienste, wo man ihm alle Gewissensfreiheit versprach.

Die [Brüder-]Gemeine hatte er von der Zeit an, da er einige Notiz von derselben bekommen hatte, so lieb, dass er alle seine Dienste aufzugeben, als darinnen im mindesten wider seine Erkenntnis zu handeln, feste entschlossen war. Da inzwischen viele der damaligen Erweckten Gnade erlangt hatten, so mühte er sich auf alle Weise von derselben gleichfalls versichert zu werden. Er studirte Tag und Nacht darüber, und suchte im N. Testament nach, was eigentlich der selig machende Glaube sei, wurde auch von der Wahrheit des Evangelii in seinem Verstande so überzeugt, dass er solche auch andern demonstrieren konnte, nur hatte sein eignes Herz noch keinen Genuss davon. Ao. 1730 wurde er zuerst mit einigen Brüdern von der Gemeine, insonderheit dem seligen Tobias Friedrich und unserm Br. Melch. Zeisberger, persönlich bekannt. Ao. 1734 kamen die schwedischen Separatisten nach Copenhagen. Aus Mistrauen gegen die Pfarrer fiel er ihnen in vielen Stückeu bei, ging auch 2 Jahre lang nicht zum Abendmahl; seinem Herzen fehlte aber immer noch die wahre Ruhe. Er übersetzte verschiedene Lieder

der Gemeine ins Dänische, verfasste auch selbst die gewöhnlichen Evangelia und Episteln in kurze Lieder, mit einigen Seufzern begleitet. Weil er sich nicht gerne betrügen wollte, so hatte er sich selbst eine Heils-Ordnung vorgeschrieben, nach welcher er erst den Beweis einer neuen Creatur an sich sehen wollte, ehe er an dem Heiland glaubte. Darüber wurde er durch ein Schreiben unsers l. Br. Leonhards (Dober) bedeutet, der ihn unter andern versicherte, dass er dadurch die Pferde hinter den Wagen spannte. Der 13ten März 1738 war für unsern seligen Bruder ein besonderer Tag des Heils. Denn als er in der Stille darüber dachte, woran es ihm doch eigentlich fehlte, wurde es ihm klar, dass er an die Versöhnung des Heilands glauben müsste. Zugleich fielen ihm die Sprüche: »Siehe, das ist Gottes Lamm, das der Welt Sünde trägt etc. Gott war in Christo und versöhnete die Welt mit ihm selber« etc. so lebhaft aufs Herz, als ob er sie nie gehört hätte. Sein Herz sagte Ja und Amen dazu, nun war ihm der Glaube leicht, und er fühlte eine solche unaussprechliche Seligkeit, dass er wie ausser sich war. Die Erweckten, denen er erzählte, was für eine Gnade ihm widerfahren sei, wollten ihm solches kaum glauben, weil er zu leicht dazu gekommen wäre: allein ohngeachtet ihn sein Verderben nachher manchmal in Verlegenheit brachte, so blieb er doch seiner Sache gewiss. Von diesem seligen Vorgang schreibt er in einem Briefe, den er im März Ao. 1739, von Copenhagen an die Gemeine ergehen lassen, unter andern folgendes: »Der Heiland hat meinen vieljährigen Unglauben, da ich unter gesetzlichem Wirken dahin ging, zernichtet, mich die Versöhnung in seinem Blute erkennen und glauben lassen, und auf einen seligen Weg gebracht, wo die Seele Nahrung findet«.

Als Ao. 1739. d. 14ten Sept. die Gemeinschaft der Geschwister in Copenhagen zu Stande kam, war er nicht nur ein Mitglied derselben, sondern that auch selbst hülfliche Handreichung dabei, und kam von der Zeit an mehr auf

die Sünderspur und in einen seligen Gang. Als unsere selige Mamma (Erdm: Dor: v. Zinzendorf) und ihre Gesellschaft 1741 sich in Copenhagen befand, so brachte er sein Verlangen an, zur Gemeinde zu kommen. Ob ihm nun gleich solches für diesmal nicht gewährt wurde, so suchte er doch Ao. 43. nochmals drum an und erhielt dazu Erlaubnis. Da Geschw. Praetorius Ao. 44. nach Marienborn reisten, so begleitete er sie und kam d. 1ten Mai daselbst an, als bald darauf der Synodus seinen Anfang nahm. Am 24ten Mai gelangte er zum heil. Abendmahl, und d. 15ten Jun. wurde er mit 50 Brüdern und 25 Schwestern zur Acoluthie angenommen. Nach einem kurzen Aufenthalt auf der Ronneburg, in welcher Zeit er zum grossen Segen für sein Herz zu dem led. Brüderbund gekommen war, wurde er d. 24ten Aug. dem Herrnhagschen led. Brüderchor von Br. Johannes (v. Wattewille) als Vorsteher vorgestellt und am 6ten Sept. dazu eingesegnet. Als Ao. 45. d. 26ten Aug. das Brüder-Gerieht erneuert wurde, so wurde er zum Vicerichter ernennet. Den 3ten Oct. desselben Jahrs trat er das Vorsteheramt an Br. Gammern ab, und wurde des Br. Jorde Gehülfe in der Chorarbeit.

Im Jan. 1746 erhielt er einen Ruf nach Herrnhut, den Secret. Moscherosch abzulösen. Nachdem er aber am 25ten März hieselbst angekommen war, so wurde er am 5ten Jan. 1747 zum Vorsteher des led. Brüderchores verordnet, welches ihm viel gemüthlicher war als der andre Posten. Ao. 1750. war er hier Gemeinjünger, und den 6ten Dec. desselben Jahres wurde er zum Diacono der Brüderkirche eingesegnet. Ao. 52 d. 23ten Dec. that er auf der Gasse allhier einen überaus schweren Fall, so dass weder er noch andre Geschwister dachten, dass er wieder aufkommen würde, wie er denn auch davon noch immer an seiner Hüfte eine schmerzhaftige Erinnerung zurück behielt.

Unser seliger Br: hatte die Gnade, dem Heiland und der Gemeinde auf mancherlei Weise zu dienen. Sobald

er mit den Brüdern in Copenhagen bekannt worden war, so suchte er der Sache des Heilands beförderlich zu sein, wie er denn unsern Brüdern, welche den Heiden in St. Thomas und Grönland den Tod des Herrn verkündigen sollten, von Anfang an und also seit Ao. 32. mit Rat und That treulich und angelegentlich an die Hand gegangen, und seine Treue bei unsern ersten Heidenboten noch im lieblichen Andenken ist. Weil er am Königl. dänischen Hofe und im geheimen Conseil Zutritt hatte: so bekam er da manche Commissiones vom sel. Jünger (Zinzendorf) auszurichten, lehnte bei der Gelegenheit manche Beschuldigungen ab, und gab der Wahrheit freimütige Zeugnisse. In allem, was ihm aufgetragen wurde, seit er in der Gemeine war, bewies er die grösste Pünktlichkeit und Treue. Insonderheit wird sein Andenken unsern led. Brüderchoren jederzeit im Segen bleiben, als welche seinem Fleiss, Treue und Acuratesse die nunmehrige ordentliche Einrichtung ihrer Diaconie grösstenteils zu danken haben. Er war der erste, welcher der in diesem Teile sonst obgewalteten Unordnung durch eine ordentliche Haushaltung und richtige Buchhaltung abhalf, und, durch seine Präcision, den led. Brüdern Credit verschaffte. Seinem Exempel folgten dann auch die led. Brüdervorsteher in andern Gemeinen, und weil er auch treulich Brüder zuzog, welche dann in andern Chören die Diaconie auf gleiche Weise übernahmen, so erstreckt sich der Nutzen hievon über alle Gemeinen und bis nach America. Ausserdem dass er 10 Jahre led. Brüder Diaconus allhier war, so diente er auch der Gemeine, wo er konnte, bis man ihm nach gethaner Arbeit, unter welcher er mit Ehren grau worden, gerne die Ruhe gönnte. In diesem seinem Sabbath besuchte er sowohl seine Chorbrüder als andere Geschw. fleissig, und er genoss ihrer aller Liebe. So lang es ihm möglich war, besuchte er die Gemein-Versammlungen unausgesetzt, und besonders war er ein Liebhaber der Kinder-Versammlungen und darin andern zum Exempel und

Erbauung. Auch las er die Wochen (Gemeinnachrichten) fleissig, oder liess sich dieselben vorlesen. Bei Gelegenheit derselben hielt er oft mit seinem eigenen Herzen ein scharfes Examen. Er war ein offenes und gerades Herz, hatte nicht Gefallen an sich selber, hielt über alles, was ihm bedenklich vorkam, gleich Bande¹⁾, und schloss sich auch einigemal selber vom Abendmahl aus; er ging aber mit alle seinem Elend zu seinem Versöhner als ein Sünder, und erfuhr auch reichlich den Trost der Gnade. Auf seinem 11. monatlichen Krankenlager, welches manchmal sehr schmerzhaft war, blieb er geduldig, freute sich über den Besuch der Brüder, und liess sich aus den Wochen vorlesen. Als er einmal mit dem Heilande sünderhaft über sein Herz ausgeredet hatte, fiel ihm der Vers sehr lebhaft aufs Herz: »Lass endlich deine Wunden mich trösten kräftiglich, in meinen letzten Stunden, und das versichre mich, weil ich auf dein Verdienst nur trau, du werdest mich annehmen, dass ich dich ewig schau.« Das letzte Gemein-Abendmahl, welches er auf seiner Stube mit einigen andern Kranken genoss, war ihm zu grossem Eindruck, und er dankte dem Heiland gar kindlich dafür. An den Weichnachts-Feiertagen nahm er fröhlichen Anteil, und erkundigte sich fleissig, was in den Gemein-Versammlungen vorgekommen wäre.

In der Neujahrsnacht Wache gab er genau Acht, wenn es um 12 blasen würde, damit er in Gemeinschaft der ganzen Gemeinde in dieses Jahr treten möchte. Bald darauf fing er an die Sprache zu verlieren, und lag wie im Schlummer.

Den 2ten besuchte ihn unser I. Johannes v. Wattewille, und machte einen herzlichen Abschied mit ihm, insbesondere mit dem Stossgebetchen²⁾: O mein traurer Herre, gieb mir nur, was du verdient etc. Der Kranke ermannte sich

¹⁾ Et herrnhutisk Udtryk for Unterredung mit dem Herrn.

²⁾ En kort ivrig Bøn til Gud i Nød, et Hjertesuk.

dabei, reichte dem Br. Johannes die Hand, küsste ihn und nahm von ihm Abschied. Etwa eine halbe Stunde darauf kam der selige Moment, da er unter einer lieblichen Liturgie und einem seligen Gefühl mit dem Segen seines Chores, im 80ten Jahr seines Sterbens-Lebens, in Jesu Arm und Schoos erblasste.

* * *

Næst Lorenz Prætorius¹⁾ er C. F. Martens vistnok den Mand, der udfoldede den betydningsfuldeste Virksomhed ved Grundlæggelsen af »Brødersocietetet« i Kjøbenhavn 1743. Allerede tidligere havde han været en god Støtte for de til Dansk-Vestindien bestemte herrnhutiske Missionærer, hvis Afsendelse fra Kjøbenhavn han havde antaget sig med megen Omhu²⁾. Den lille Digteraare, han havde, satte ham i Stand til at skrive tydske Salmever, der med Glæde benyttedes af Brødrene ved deres Menighedskonferencer. Den 22. Sept. 1739 skriver Prætorius saaledes til Fr. Neisser i Herrnbut: »Den 20. Sept. havde vi vor første Menighedskonference; først blev nogle Vers afsungne, som Ældste Martens havde forfattet.« Ogsaa senere omtales lejlighedsvis de Vers, Martens forsynede Brødrene med ved deres Sammenkomster.

¹⁾ Om denne mærkelige, af det kbhvske Brødersocietet højt for-tjente Mand s. D. biogr. Lex. XIII, 302.

²⁾ Jvfr. Dewitz, Dänisch Westindien, S. 120. Oldendorp, II, 460.

Nogle Palladiana.

Ved underbibliotekar Carl S. Petersen.

1.

Også en forklaring af navnet Palladius.

At navnet Palladius var et hædersnavn, dannet med allusion til Pallas Athene, var allerede samtiden klar over, og det er uimodsagt blevet gentaget af alle senere forfattere. Endvidere har det været en almindelig og stiltiende antagelse, at der bag den latiniserede form skjulte sig et dansk familienavn »Plade«, indtil afdøde overbibliotekar Chr. Bruun fremsatte en anden opfattelse. I et foredrag, som han den 3die novbr. 1881 holdt i »Selskabet for Historie, Literatur og Kunst«, ¹⁾ påviste han, at navnet »Plade« ingen- sinde brugtes af brødrenes samtid, at de aldrig i deres skrifter kaldte sig andet end Palladius, og han fremsatte den formodning, at dette navn var en latinisering af det danske ord »Plad«, der betyder »Skoflik«, og som kunde

¹⁾ Bruuns foredrag er desværre aldrig blevet trykt. I Emil Elberlings skrift: »Selskabet for Historie, Literatur og Kunst« findes p. 22 følgende om det: »3 Novbr. 1881. Chr. Bruun: Hvad hed Sjællands første evangeliske Biskop? Peder Esbernson med Tilnavnet Plad som Skomagerson, latiniseret Pladius, i Wittenberg af Melanchton omdannet til Palladius, »Minervasønnen.« En nøjere redegørelse for gangen i foredraget finder man vistnok hos Rosenberg i hans udgave af Visitatsbogen (1884) p. VII note **. I Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 2 R. II p. 137 ff. har Vilh. Bang fremsat en fra Bruun afvigende opfattelse af faderens livsstilling, men forklaringen af navnets tilblivelse slutter han sig til.

være et øgenavn, den ældre broder havde fået i skolen efter sin faders håndtering. Bruuns forklaring vandt tilslutning hos andre og er, ved at blive optaget i værker som P. Hansens litteraturhistorie og Danmarks Riges Historie, blevet udbredt i vide krese. Den vil heller ikke blive fortrængt af den nedenfor anførte gamle »etymologi« fra det 17de årh. — om ikke af anden grund, så dog af den, at Palladius, den eneste gang han anvender den kortere navneform (i universitetsmatriklen i Wittenberg), kalder sig Pladius, ikke Pladius; men dels er denne etymologi i sig selv kurios, dels viser den, at man også i ældre tid er stanset ved navnet og har søgt en forklaring.

Stykket findes i et håndskrift på det Kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 4to, 863, som har tilhørt præsten på Manø Niels Jacobsen Harreby og for største delen er skrevet af ham; han har foran i bogen antegnet sit navn og årstallet 1658. Håndskriftet, der for en væsentlig del indeholder en fremstilling af reformationens historie, er katalogiseret af Gigas i Katalog over det kgl. Bibliotheks Haandskrifter II p. 293; men at det indeholder det her meddelte stykke, er ikke bemærket.

Huorledis den I Luthersche Biscop i Sieland er kommen
t[i]l Palladii Naffn.

Doctor Petrus Palladius den første Bisp i Sieland effter reformatzen sigis at være fød i Ribe aff fattige oc ringe forældre, Saa hans fader haffuer verit en Skumager. Disse hans ringe forældre holte ham dog flittig effter deris effne oc formue til Latinsche Skole, hand haffde et synderlig got *ingenium*, saa hand lettelig kunde fatte alt huis hannem forlesdis; Men efftersom hand vaar noget *præceps* oc hastig i hans tale, kaldte de andre hans *condiscipuli* hannem til Wedernaffn Peder Pladder,¹⁾ Oc der hand

¹⁾ Jeg finder det rigtigst at bemærke, at ordet »pladder« i dets nuværende betydning virkelig var i brug på Palladius' tid, se Kal-kars ordbog.

kom noget Til forstand oc dog iche kunde komme aff med Naffnet igien, tog hand sig det endelig til, oc brugte det Weder Naffn sig til en Stamnaffn oc schreff sig altid i sine bøger oc andensteds huor hand schreff sit Naffn *Petrum Pladrium*. Endelig er hand for sin *Eruditions* oc lærdoms schyld, bleffuen saa wit forfremmit, at hand kom uden lands med nogle Herremænds børn, huor hand oc iblant andre steder drog oc med dem *ad Academiam Wittebergensem*, oc efftersom Philippo Melanthoni en gang i en *Disputation* er bleffuen forneffnde Petri Pladrij forstand oc lærdom bekiend, haffuer hand hannem til berømmelse *muterit ipsi nomen*, oc sagde, at hand nu iche lenger schulle heede Petrus Pladrius, men for hans forstand oc lærdoms schyld maatte billigen schriffue sig *Petrum Palladium* (à Palladje Dea Sapientie) oc saaledis er *Doctor Peder* kommen til Palladij Naffn. var Biscop i Sælland udi 23 aar, døde d. 3 Janv: 1560.

2.

*Er Peder eller Niels Palladius forfatter til bogen om
drukkenskab fra 1556?*

Den, der har haft bogen »Aarsage, huor faare en Christen bør at sky oc fly den foraledidede Druckenskab« for sig i alle dens fire udgaver (1556, 1559, 1610, 1626), vil ikke kunne være i tvivl om, hvem der er forfatteren, ti alle udgaver, hvoraf to udkom, mens begge brødre endnu var i live, bærer på titelbladet Niels Palladius' navn. Men den, som i vore litteraturlexika og litteraturhistorier læser om brødrene Palladius og deres skrifter, vil møde almindelig usikkerhed og rådvildhed med hensyn til forfatterskabet til denne bog. Der er ganske vist nogle, der, omend med tvivl, gør Niels Palladius til forfatteren, men der er andre, og det er de fleste, som med mere eller mindre bestemthed henfører bogen til Peder Palladius. Den første antagelse vil man, for her foreløbig blot at holde sig til det 19de

årh.'s litterærhistorikere, finde hos Sv. Grundtvig, Fr. Winkel Horn og Jul. Paludan, den sidste hos A. C. L. Heiberg, N. M. Petersen, C. Rosenberg, P. Hansen og H. F. Rørdam. Da jeg nu under arbejdet med den udgave af bogen, som jeg har besørget for Foreningen for Boghaandværk¹⁾, har søgt at komme til bunds i denne sag og mener at have fundet årsagerne til den herskende tvivlrådighed, tror jeg det rigtigst at tage spørgsmålet op til nærmere prøvelse, for at man i fremtiden kan undgå at få bogen henført til uret forfatter²⁾.

Teorien om Peder Palladius' forfatterskab til bogen om drukkenskab har ikke sin grund i nogen tradition fra Palladiernes egen tid, så lidt som den finder medhold i de gamle udgavers titelblade, men den skyldes angivelser og formodninger, som første gang kommer frem hos det 17de og 18de årh.'s litterærhistorikere. Da de vilkår, hvorunder hine mænd arbejdede, efter min mening ikke har været uden indflydelse i hele denne sag, vil jeg først sige et par ord herom.

De mænd, som i vor litteraturhistories barndomstid beskæftigede sig med dansk bibliografi, var stillet overfor vanskeligheder, som vi med vore store, vel ordnede biblioteker og mangfoldige litterære hjælpemidler ikke altid tænker på. Indtil katalogen over Resens bibliotek fremkom 1685, savnede man ethvert middel til at orientere sig med hensyn til litteraturens omfang. Det kongelige bibliotek var endnu i sin vorden, desuden utilgængeligt, og universitetsbiblioteket var, indtil Resens samling indlemmedes i det, kun i ringe grad forsynet med den hjemlige litteratur, og hvad der efterhånden indkom i det, gik alt tabt 1728.

¹⁾ Niels Palladius: Om Drukenskab. Udgivet ved Carl S. Petersen efter det eneste kendte Exemplar af den første Udgave fra Aaret 1556. Kbh. 1907 (Forening for Boghaandværks smaa Bøger).

²⁾ Jeg bemærker, at Bruun i sin desværre aldrig fuldførte bibliografi over Peder Palladius' skrifter (Danske Saml. I) ikke nåede til behandlingen af dette spørgsmål.

Man var da væsentligst henvist til sin egen bogsamling, til meddelelser fra venner og fagfæller eller til møjsommeligt at opsøge bogtitlerne i de auktionskataloger, som efter 1660 i stedse stigende antal så lyset. Hvor upålideligt og unøjagtigt det stof var, man navnlig ad den sidste vej fik samlet sammen, vil enhver kunne sige sig selv. De efterretninger om bøger, deres titel, trykkested, trykkeår, format o. s. v., for hvilke man kun har hjemmel hos hine gamle bibliografer, har man da lov til på forhånd — når de ikke netop findes hos den forsigtige og kritiske Møller — at modtage med varsomhed. Det er min overbevisning, at det netop er fejlagtige angivelser i gamle bogauktionskataloger, indkomne hos de ældre bibliografer og kritikløst af efterfølgeren udskrevne fra forgængeren, som har afstedkommet forvirringen med hensyn til forfatterskabet til bogen om drukkenskab. Dette skal jeg nu nærmere søge at påvise.

Det ældste vidnesbyrd om, at Peder Palladius har skrevet en bog mod drukkenskab, findes hos to forfattere fra sidste halvdel af det 17de årh.: Albert Bartholin og Rasmus Vinding¹). De fortegnelser over Palladius' skrifter, som de leverer, den ene i sit forfatterlexikon (*De scriptis Danorum*, udkommet 1666, 3 år efter forfatterens død), den anden i sin universitetshistorie (*Regia Academia Hauniensis* 1665), viser imidlertid så store og påfaldende overensstemmelser, også i henseende til fejl, at de næppe kan være uafhængige af hinanden, hvad enten det nu er Vinding, der har benyttet Bartholins manuskript, eller det er udgiveren af Bartholin, der har haft Vindings bog for sig, og det bliver således mer end tvivlsomt, om man i dem har mere end én kilde for existensen af den bog, de tillægger Peder Palladius under titlen *Castigatio Juramenti & Ebrietatis*, udkommen i København 1556 i 4to

¹) Lyschander nævner i sit skrift *De scriptoribus danicis* blot lige brødrene Palladius' navne, men ikke deres skrifter.

og atter 1624 i 12mo. Da de begge af princip gengiver bogtitler på latin, er det ikke udelukket, at bogen i virkeligheden har været på dansk, og dette antages også af andre. I Ludvig Harboes omfattende samlinger til Peder Palladius' biografi, som opbevares i Sjællands bispearkiv, og som hs. h. hr. biskop Rørdam godhedsfuldt har givet mig adgang til, nævnes bogen under den danske titel *Advarsel om Banden og Drukkenskab*, men med hensyn til trykkeår og format har man været i tvivl. Først er der skrevet »Kiøbenh. 1556, 8vo (NB. und 1556, 4to)«, men dette er atter overstreget, og der er skrevet »1557, 4to«. Om bogen selv gives desuden den oplysning: »NB. Ist eine Uebersetzung aus dem deutschen Andreæ Musculi«. — Harboes samlinger, der aldrig blev trykte, benyttedes af A. C. L. Heiberg, da han skrev sin biografi af Peder Palladius (1840). Han anfører bogen »Advarsel om Banden og Druckenskab« efter Harboe med det tillæg: »er vel den, som Vinding kalder Castigatio juramenti et ebrietatis«; men han har ikke agtet nøje på Harboes rettelser, så at han anfører både en udgave 1556 i 8vo og en udgave 1557 i 4to.

Dette er, så vidt jeg har kunnet bringe i erfaring, de eneste efterretninger, der i litteraturen haves om en bog af Peder Palladius mod banden og drukkenskab. Man vil vistnok forgæves lede efter den nogetsteds, og det er næppe for meget sagt, at den aldrig har været til; heller ikke kendes nogen udgave af en sådan bog fra 1624 i 12mo. Den må bero på en misforståelse. Møller lader den stiltiende (Cimbr. litt. I p. 475) være samme bog som Peder Palladius' velkendte »Om den store Guds Bespaattelse, med Suæren oc Banden«, som udkom 1557 i 4to, men hvis fortale er dateret »anden Jule dag. 1556«. At det virkelig er denne bog, der på en eller anden måde går igen i det Bartholin-Vinding-Harboeske skrift, derfor taler adskillige omstændigheder. Først den, at skriftet om sværgen

og banden virkelig udkom igen 1624 i 12mo¹⁾, medens der ikke haves noget andet arbejde af Palladius fra dette år. Dernæst den, at de forskellige udsagn, der haves om denne bog, er i stand til at forklare de forskellige tidsangivelser hos Harboe, samt at en nærmere prøvelse af disse udsagn er i stand til at begrunde hans rettelser og fastslåen af 1557 som det rigtige år. Endelig opfylder bogen den af Harboe stillede fordring: at være en oversættelse af Musculus, idet den lige til billedet på titelbladet er en gengivelse af hans »Wider den Fluchteuffel«, så at Palladius af sit eget kun har tilføjet en ny fortale og til slutning nogle bibelsprog. Men hverken Musculus' original eller Palladius' oversættelse indeholder noget mod drukkenskab. Jeg formoder derfor, at det omhandlede skrift er fremkommet ved en sammenblanding af to forskellige bøger: bogen om sværgeren og banden fra 1557 og Niels Palladius' bog mod drukkenskab fra 1556. At et skrift af Niels Palladius er blevet henført til den ældre og langt berømtre broder, er i og for sig ikke så mærkværdigt, da man har eksempler på, at sligt også ellers har kunnet ske: den lille latinske bog om helgenbilleder (*Commonefactio de vera invocatione Dei & de vitandis idolis*, Witeb. 1557 i 8vo), der vitteligt er af Niels Palladius, tillægger netop Bartholin og Vinding Peder Palladius, og denne angives ligeledes på titelbladet til Rasmus Pedersen Ravns oversættelse af Casp. Melisanders ægteskabsbog 1647²⁾ at være forfatter til skriftet om det hellige ægteskabs ordensregler, der også er af Niels Palladius. Derimod skulde det synes ulige vanskeligere at sige, hvorfor just skrifterne om sværgeren og banden og om drukkenskab, der dog er af forskelligt

1) Nemlig i skriftet: »Om Guds hellige Naffns forfængelige Vanbrug oc Foractelse. Samt D. P. P. velmeente Advarsel om den store Guds Bespaattelse met Sværen oc Banden. 1556. Kbh. 1624«. (Bibl. Dan. I p. 294).

2) Om dette skrift og dets forfatter se Kirkehist. Saml. 4 R. I p. 454 ff., hvor også dets fuldstændige titel er meddelt.

format og fra forskellige år, er blevet blandet sammen, da sligt jo kan skyldes en tilfældighed, som unddrager sig vor kontrol; men jeg mener dog at kunne angive grunden. Auktionskatalogen over Thomas Bangs bibliotek fra 1662 — det første, hvori danske bøger i større mængde forekommer — opfører nemlig under samme nummer: »En Tractat om Sværen oc Banden. Nock Nic. Palladius om Druckenskab. Kiøbenhavn 1556«. Her har man netop den sammenstilling af de to bøger, hvoraf Bartholin-Vinding's *Castigatio Juramenti & Ebrietatis Hafniæ 1556* in 4 med udskydelse af Niels Palladius' navn efter min opfattelse har udviklet sig, og jeg tror derfor, at dette skrift for fremtiden bør udgå af litteraturhistorien. —

Man kan vistnok sige, at det apokryfe Peder Palladiske skrift hos Bartholin-Vinding ikke alene vilde have været i stand til at fremkalde tvivl om, hvem der har forfattet bogen om drukkenskab, og det er heller ikke på deres autoritet, de senere litterærhistorikere støtter sig. Afgørende for spørgsmålet blev derimod de opfattelser, der kom til orde hos en række af det 18de årh.'s forfattere. Medens Møller, hvem Langebek i Videnskabernes Selskabs almanak og Jens Worm i litteraturlexikonnet følger, uden videre, i overensstemmelse med katalogerne over Resens og Karen Brahes biblioteker, angiver Niels Palladius som forfatter, er det hos de tre, hver på sit område ansete lærde: kirkehistorikeren Pontoppidan, personalhistorikeren Zwergius og litteraturhistorikeren Nyerup, at bogen med stigende sikkerhed henføres til Peder Palladius. I sidste instans hviler denne antagelse, som jeg tror, på en trykfejl i et auktionskatalog, men at den kunde vinde en så almindelig udbredelse, dertil bidrog de ældste udgavers overordentlige sjældenhed. Jeg har i min udgave anført alle de eksemplarer af bogen i dens fire gamle tryk, som jeg ved en gennemgang af det 17de og 18de årh.'s bogkataloger er truffet på, og tillader mig at henvise dertil.

Jeg vil blot her gentage, at ingen af vore bibliografer og litterærhistorikere siden forfatteren af Resens katalog har set originaludgaven; overalt anføres bogen med den ændrede og udvidede titel, den først fik i 3dje udgave fra 1610, ja end ikke fremdragelsen af trykket 1559 fra Karen Brahes bibliotek ved A. C. L. Heiberg og Sv. Grundtvig har øvet nogen som helst indflydelse: i Bibliotheca Danica I p. 291 katalogiseres udgaven 1559 ligefuldt med samme titel som dem fra 1610 og 1626. Uden kendskab til de ældste udgavers sjældenhed vil man ikke forstå de veje, ad hvilke bogen fra Niels Palladius gled over til broderen.

Pontoppidan behandler i den 3dje del af sin på tysk skrevne kirkehistorie, der udkom 1747, begge brødres liv og skrifter. Efter at han p. 95 blandt Peder Palladius' arbejder har nævnt en »Wieder die Trunckenheit, 1559«, anfører han p. 112 Niels Palladius som forfatter til »Abmahnung von der Trunckenheit, Dänisch Hafn. 1556. 1559. 1610. 8vo, ibid 1626. 12mo.« Den sidste efterretning har han åbenbart fra Møller; for den første angiver han desværre ikke sin kilde. Nu foreligger der imidlertid ikke den fjerneste grund til at tro, at der virkelig i året 1559 er udkommet to forskellige skrifter om det samme æmne af de to brødre; der kan ikke være mindste tvivl om, at det trods den lidt afvigende titel er den samme bog, der hos Pontoppidan går igen på to forskellige steder. Men at det netop er udgaven fra 1559, der har skilt sig ud fra sin naturlige sammenhæng, synes ganske vist, hvor uefterrettelig og skødesløs Pontoppidan end kan være, at måtte have en grund, og den tror jeg at kunne angive, om jeg tør antage, at han har kendt katalogen over det med ældre dansk litteratur ret vel forsynede bibliotek, som ¹⁹/₃ 1714 bortsolgte på auktionen efter præsident Hans Nansen (den yngre); dér er nemlig udgaven fra 1559 opført under samme nummer som to skrifter af Peder Palladius og, ved en let forklarlig tankeløshed, da den står til sidst, med ham som forfatter.

Pontoppidan har næppe været uden indflydelse på Zwergius, når han i sit bekendte skrift om det sjællandske kleresi, hvis første og eneste del udkom 1754, henfører bogen til Peder Palladius. Dette fremgår formentlig deraf, at heller ikke han kender nogen ældre udgave end den fra 1559, hvortil han føjer udgaven fra 1610, som han, således som det vil fremgå af det følgende, selv har set. Han giver imidlertid ikke ved denne lejlighed nogen grund, hvorfor han anser Peder Palladius for forfatteren, men da han under arbejdet med værkets fortsættelse, der dog aldrig blev færdig og kun foreligger i håndskrift (Gl. kgl. Saml., fol., 1094), kom til behandlingen af Niels Palladius' liv og skrifter og hos Møller (samt Pontoppidan) fandt bogen om drukkenskab henført til ham, motiverer han, hvorfor han ikke kan anse dette for rigtigt. »Den Tractat — siger han — kaldet Drukkenskabs Aflysning, eller Aarsag, hvorfaare en Christen bør skye den formaledide (!) Drukkenskab. Kiøb. 1556 tilskrives af mange (Joh. Møller Cimbr: liter: Tom. II p. 475. M. Lind in Catal. over Karen Brahes Biblioth. p. 119. Pontopp. Ann. T. III, p. 112 exc.) Vores M. Nic: Palladio, men den hører hans Broder D. Pedro Palladio til. Vel staaer paa titelbladet af den edition, som udkom 1610, at Nic: Palladius skal være Autor, men man tør ickun læse Fortalen, saa sees at Pet. Pallad. har skreven samme for drickebrødrene særdeles i Kiøbenhavn, som laae idelig i Kroehusene, om Morgenens tiilig at dricke Brændeviin, om dagen tydsk Øll, og om Aftenen Pryssing.«

Zwergius' ræsonnement, der genfindes i Harboes samlinger og derfra har fundet vej til Heibergs biografi, indeholder et moment af betydning. Det lå nemlig såre nær efter det at tage sagen fra en anden ende og sige: når Peder Palladius, efter fortalen at dømme, var forfatter til bogen, hvorledes kunde det da gå til, at Niels Palladius' navn fandtes på titelbladet af udgaven fra 1610? Svaret på denne besynderlighed, konklusionen af Zwergius' præ-

mitter, blev det Nyerup forbeholdt at give. Efter at han i sit litteraturlexikon (1820) under Peder Palladius' navn har opført bogen »Drukkenskabs Aflysning, eller Aarsag hvorfor en Christen bør at skye den formaledidede Drukkenskab« i alle dens fire, fra Moller kendte udgaver: 1556, 1559, 1610 og 1626, tilføjer han (udhævet af mig) ordret: »Paa de to sidstnævnte Editioners Titelblad tillægges Bogen urigtig Forfatterens Broder Niels Palladius«. Man kan forbavses over den dristighed, hvormed Nyerup udtaler sig om ting, han ikke har set, men man må lade ham, at hans udtalelse ikke lader plads for tvivl; enhver, der benyttede hans litteraturlexikon — og det var og er den kilde, man først søger til — måtte tro, at han selv havde set de to ældste udgaver og på deres titelblad fundet Peder Palladius angivet som forfatter. På hans autoritet er det da, at flertallet af det 19de årh.'s litteratorer fraskriver Niels Palladius retten til bogen, og så stor en vægt havde hans kategoriske dom, at selv fremdragelsen af udgaven 1559 kun hos enkelte fremkaldte tvivl om dens rigtighed.

Efter denne undersøgelse tør jeg vistnok betragte det som hævet over enhver tvivl, hvem der er forfatter til bogen om drukkenskab, og jeg skal blot endnu tilføje et par ord. Peder Palladius har ledsaget broderens bog med en anbefalende fortale og ladet den »udprente« : besørget den i trykken, hvilket han kalder »et føye arbejde«. Dette vil ikke være istand til at afkræfte de gamle titelblades vidnesbyrd om, at han ikke er forfatteren; ti da kunde man også påstå, at han var forfatter til broderens bøger om prædestinationen og homelitik, hvilke han ligeledes har ledsaget med anbefalende fortaler. Ligeså lidt har det nogen betydning for spørgsmålet om forfatterskabet, at bogen slutter med nogle uddrag af hans berømte visitats-

bog, ti det er en bekendt sag, at den var som et skatkammer, hvortil hans samtidige tyede for at finde bistand og belæring; foruden broderen har også Jørgen Jensen Sadolin og Jørgen Mortensen Borringholm nydt godt af den¹).

Efterskrift.

Naar Forfatteren af ovenstaaende »Palladiana« med Beklagelse omtaler, at afdøde Overbibliothekar Dr. Chr. Bruun aldrig afsluttede den Beskrivelse af Peder Palladius's Skrifter, som han havde paabegyndt i første Bind af »Danske Samlinger«, saa er dette vistnok en Klage, som alle Yndere af vor ældre Litteratur ville istemme. Der er vel næppe nogen Tvivl om, at det har været de Vanskeligheder, som Emnet frembød, der have gjort Bruun betænkelig ved at fuldende, som han havde begyndt. Men efter at en af de værste Anstødsstene nu er ryddet til Side ved Hr. Carl S. Petersens ovenstaaende Afhandling, mener jeg, at der er god Grund til at opfordre denne lige saa nøjagtige som litteraturkyndige Forfatter til at fuldende den af Bruun paabegyndte Bibliografi efter det Program, denne kortelig har udkastet i D. Saml. I, p. 73 Anm. »Kirkehistoriske Samlinger« skal med Fornøjelse staa aaben for en saadan Fortsættelse af det ufuldendte bibliografiske Arbejde.

H. F. R.

¹) Rørdams Univ. Hist. I p. 522 og de dér citerede kilder.

Smaastykker.

II.

Dr. Stagefyr — Stagebrand.

I sidste Hefte af Kh. Saml. S. 155 Anm. kommer Hr. Docent J. O. Andersen tilbage til Spørgsmaalet, om det er rigtigt at følge Pater L. Schmitt i hans Identification af Dr. Nicolaus Ferber fra Herborn med Dr. Stagefyr. Et lille Bidrag til Spørgsmaalets Afgørelse kan maaske gives ved Eftervisning af Navnets Betydning. Schmitt forklarer det som »Ild (Fyr, Brand) paa en Stage (Stang) = tysk Stangenfeuer, Zündstange, Brandfackel«¹⁾.

I de mig foreliggende danske Ordbøger (Kalkar, Vid. Selsk., Molbech, Feilberg) finder jeg ikke Ordet. Derimod læses i Richey's Idioticon Hamburgense (1755) p. 281: »dat Fűr staken, d. i. schüren, aufrühren . . . Een Stakebrand heisset ein Mensch, der alles herum rühret, und so hitzig arbeitet als einer, der eine grosse Glut zu unterhalten hat«. I mit Exemplar af Richey's Bog findes tilføjet af gammel Haand²⁾ som dansk Oversættelse: | Stagebrand |. Ordet er altsaa ogsaa brugt paa Dansk.

¹⁾ Citatet efter Schmitts Indledning til hans Udg. af Nic. Herborns Confutatio (1902) S 11, da Schmitts ældre Bog om N. H. i Øjeblikket ikke foreligger mig.

²⁾ I dobbelt Forstand gammel Haand, da Noterne synes skrevne for ca. 100 Aar siden af en da gammel, kyndig Mand. Omfatningsstregene betyde maaske, at Ordet er Provincialisme eller helt forældet. Saaledes noterer han ved lignende Streger S. 196 det som bornholmsk betegnede: Potter = Pottemager, S. 268 det som jydske nævnte: slidsindet o. s. v.

Tilnavnet vilde da være givet Dr. Niels, ikke netop fordi han vilde udrydde Kjætterne ved Ild (han nævner jo ogsaa Vand og Sværd som passende Behandlingsmidler), men paa Grund af hans fremragende Iver. Denne Iver tilskrives nu ogsaa Dr. Nicolaus Ferber. Ikke blot Troesfæller, men ogsaa Protestanten Prof. Nebe taler i sit »Denkschrift des evang. theol. Seminars in Herborn« om hans store Iver¹⁾.

Hans iltre Optræden i Kjøbenhavn skulde det da have været, som havde skaffet ham Navnene Stagefyr eller Stagebrand.

Kbhvn., 10. Oktbr. 1907.

D. Simonsen.

III.

Adam van Düren.

En forklaring.

I noterna till ett föredrag om Adam van Düren, hållet vid Kirkehistoriskt Selskabs möte i Lund den 21 september 1906 och senare tryckt i Kirkehistoriske Samlinger, Femte Række, Tredie Bind, har dr O. Rydbeck riktat en och annan anmärkning mot en ur min penna fluten skildring af van Düren. Dessa hans anmärkningar röra endast detaljer, och jag skall heller icke här upptaga deras sakinhåll till hemötande. Jag skall således hvarken söka rubba hr Rydbecks tro på Maria och Johannes, sådana de enligt hans mening uppenbara sig på Glimmingehus, eller hans sjelfsäkra förvissning om att man i Lunds domkyrka

¹⁾ I Schmitts latinske Gjengivelse i ovennævnte Indledning S. 20 »fervor«, »zelus«. Skulde maaske sluttelig det spottende danske Stagefyr gaa tilbage til en ærende Sammenstilling — fra katholsk Side — af hans Navn Ferber og hans »fervor«? Kyndige ville maaske undersøge det, men jeg bemærker dog strax, at han efter Schmitt langt mere benævnes efter sit Bynavn: Herborn, end med sit Familienavn.

vid midten af 1200-talet icke förmådde inslä ett fönster af den konstruktion som den södra tvärskeppsgafvelns; jag skall icke ens söka skingra hans tvifvel i fråga om helgonet uppe på det norra tvärskeppets gafvelkonsol eller i fråga om »Kristi törnekrona«. Endast det stridssätt han funnit lämpligt ger mig anledning att taga till orda.

Vid Kirkehistoriskt Selskabs nyss omnämnda möte utdelade jag, som det sedan visat sig välbetänt nog¹⁾, till de vid tillfället närvarande en liten afhandling om Adam van Düren. Å hvarje utdeladt exemplar hade jag tecknat: »Tryckt som manuskript«. Denna påteckning plägar efter allmänt häfdvunnen sed undandraga ett arbete kritiskt omnämmande, men denna allmänt häfdvunna sed har icke hindrat hr Rydbeck att rikta sig just mot detta manuskripttryck. Det faller en så mycket egendomligare belysning öfver detta hans handlingssätt, som mina »Studier i Lunds domkyrkas historia«, i hvilka afhandlingen om Adam van Düren ingår, redan vid tiden för tryckningen af hr Rydbecks föredrag utkommit i bokhandeln.

Hr Rydbeck omnämner i sitt föredrag (s. 625 not 1), att min skrift om Adam van Düren, då den utkom i bokhandeln, var försedd »med flera tillägg och ändringar«, och hänvisar till tvenne af dessa. Pro primo — i manuskripttrycket står: »Hans födelsesort var staden Düren sydväst om Köln«; i »Studierna« är detta ändradt til Westfalen (s. 627 not. 1). Pro secundo — å förra stället frånkänner jag Adam van Düren bilderna af konung Hans ock drottning Kirstine i Nationalmuséet i Köbenhavn, å det senare har jag så till vida modifierat uppfattningen, att jag anser troligt, att de utgått ur denne stenhuggares skola (s. 632 not 1). Med anledning häraf får jag endast upplysa, att dessa ändringar i intet afseende äro beroende af hr Rydbecks föredrag. Den första är, såsom det också angifves

¹⁾ Jmfr Dagens Nyheter 1907 8/1, 14/1, 29/1. och Folkets Tidning 1907 14/1 och 19/1.

i en not, baserad på Dietrich Schäfers och C. Walthers uppsats: *Niederdeutsche Inschriften in der Krypte der Domkirche S. Laurentii zu Lund* (Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung 1883, IX, 125, 129—130). Den andra åter utgör en kompromiss mellan den uppfattning, som återfinnes i manuskripttrycket, och en af mig tidigare hyllad, enligt hvilken Adam van Düren vore att anse som upphofsmannen till de båda bilderna i Köbenhavn. Denna sistnämnda uppfattning finnes uttalad i ett den 15 september 1906 stämplat korrekturedrag af mina »Studier«, sidorna 49—50.

Ännu ett par exempel på hr Rydbecks stridssätt.

Hr Rydbeck tillskrifver mig (s. 645 not 1) påståendet, att »sträfpelarne« utmed Lunds domkyrka »uppfördes under midten af 1200-talet«. Detta påstående har jag aldrig gjort. Jag har i manuskripttrycket som i »Studierna« endast häfdat, att den yttre anblicken af kyrkan redan då »delvis« förstördes genom sträfpelare, en uppfattning, som jag närmare preciserat endast så, att pelarne utmed norra tornet härrörde från tiden närmast efter branden 1234¹). Hr Rydbeck tillägger mig också utan betänkande det generella omdömet om Brunius, att hans »mening knappast kan jäfvas« (s. 634 not. 1). Det är visserligen sant, att Brunius som konstforskare har min synnerliga aktning, men mitt uttalande gälde naturligtvis endast ett speciellt, närmare angifvet fall; min naivetet räcker icke till för ett blindt hyllande af auktoriteter.

Lund i november 1907.

Lauritz Weibull.

¹) Jmfr äfven min uppsats: *Lunds domkyrkas omgång*. Historisk tidskrift för Skåneland II, 98.

IV.

Gravskrifter fra Gladsaxe Kirke.

Ved Poul Bredo Grandjean.

I Skibets Gulv en Ligsten med Indskriften:

M. Samvel Thomesen. Karen Olvfs Daatter 1619. Her ligger begravet denne salig Mand med sin kiere Hvstrve, som døde i Avgvsti Maanet begge paa otte Dagis Tid med deris Daatter Lene Samvels Daatter.

Mag. Samuel's Epitaphium hænger i Koret; det bærer nu kun svage Spor af hans, hans Hustrus og Børns Portrætter, fremstillede i den sædvanlige knælende Stilling. Den øverste Del af Rammen bærer Indskriften: »Deus vult et potest» samt to Bomærker med vedføjede Initialer M. S. T. og K. O. D. Medens Mandens Bomærke kun viser de samme Forbogstaver, bestaar hendes af en i et rødt Skjold paa en Pyramide siddende Due med et grønt Blad i Næbet. Selve Epitaphiets Indskrift lyder:

1611 blef nv s: vdi Herren hederlig oc höiil. Mand M. Samvel Thomäsön kaldet¹⁾ fra Vor Frue K. i Kiöbenhae., hvor hand var Medtiener vdi 14 Aar, siden var Sogneprest ofver Gladsax oc Herlöf Sogner pa. niende Aar oc ligger her neden for begravet med sin kiere Hvstrve Karen Olesdatter, hvn hensov vdi Herren i sin Alders 31 Aar 1 Avgvsti 1619, samme Aar 9 Avgvsti vdi hans Alders 49 Aar sagde hand dene Verden gode Nat²⁾, levede de sammen i Egteskab 16 Aar oc af Herren begavt med 9 Bören 2 Söner og 7 Döttre Gvd give denem med alle Gvds udvalde en gledelig Opstädelse.

Indmuret i Vaabenusets Væg en Ligsten:

I H Σ. Salig Mester Hans Nielsön Sæby oc Malene³⁾ Anders D. ligger her begrafne. M. S. L W. ⁴⁾

¹⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. I, 396.

²⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 836.

³⁾ Hos Wiberg kaldes hun Marine.

⁴⁾ c: Michel Sörensens Lemvig; denne nedennævnte Sognepræsts Initialer findes indhugne paa flere af Ligstenene i Kirken.

Et Epitaphium med hans og Hustrus Portrætter hænger i Koret; begge er afbildede i knælende Stilling; i Baggrunden ses Christi Opstandelse. Paa Siderne er Rammen prydet med to fritstaaende Genier: Fides & Spes. Indskriften lyder:

Af Gud ved Gud oc til Gud ere alting, hannem være Ære i Evighed Amen. Er da Gud med os, huem vil være emod os. Ligger her neden begraue Hans Nielsön, kaldet¹⁾ fra Vor Frue K. i Kiöb. Aar 1619 oc insatt S. Michels Dag en Sogneprest her at være, sambt haas [I] kiereste Hustrue Malene Andersdaatter, som bleff begrauen Manda. 20 Majj 1650, der de haffde leuet samen 34 Aar 2 Man., häd hensou vdi Herren 1653 24 Oct. Gud giife dennem en ærefuld Opstandelse i Christo Jesu Amē. Jeg komer snart Amē. Ja kom H. Jesu. Vdi al Modgang oc Bröst var det vor eniste Tröst, at Christi Blod har os forlöst.

I Koret findes Sognepræsten M. S. Lemvig's Ligsten, nu oprejst mod Muren og indfattet i en Træramme. Dette pragtfulde Billedhuggerarbejde er smykket med Basreliefs, fremstillende bibelske Themaer, og med rige Ornamente. Paa Stenens højre²⁾ Side ses M. S. Lemvig selv, over hans Hoved Initialerne M. S. L W. samt et Timeglas kronet af et Dødningehoved, hvorpaa der sidder en Fugl holdende en Gren i Næbet, her er Aarstallet 1662 indhugget; hans første Hustru Lucia Svendsdatter er afbildet paa venstre Side, over hendes Hoved Initialerne L. S. D. samt et Træ og ligeledes Aarstallet 1662; begge Figurer vender Ansigterne mod hinanden. Mellem dem ses den til Korset naglede Christus trædende Persekarret, fra hans Hjerte udstraaler en Blodstrøm; dette Relief har følgende Omskrift: Jeg tradde Persekar ieg allene oc der vaar ingen af Folckedt med mig. Esaiæ Cap. 63 Vers 3. Herunder læses selve Gravskriften, som lyder:

¹⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. I, 412.

²⁾ Højre og venstre er her brugt heraldisk.

Her Michel Söfrensön Lemwig, som Aar 1650 blef kaldt til Gladsax oc Herlöf Sogner, hviler her, hand hensouf i Herre Aar 1690 II Martij i sin Alders 68 Aar, med sin kiere Hustrue Lucia Svendsdaatter, som döde Aar 1676 i sin Alders 64 Aar.

Et Felt paa Stenen under dette bærer Indskriften:

1688 31 Januarij er salig Elizabeth Michels Datter Frei¹⁾
Her Michels i Gladsaxe begravnen i sin Alders 61 Aar.

Fire Basreliefs i Hjørnerne fremstille 1. øverst til Højre: Christi Indtog i Jerusalem, 2. til Venstre: Christus paa Korset, ved Foden af dette de to Kvinder, 3. nederst tit Højre: Christi Opstandelse og 4. til Venstre: Christi Gravlæggelse, i Baggrunden ses Golgatha: Hele Stenens Omskrift lyder: Esa. 40 Cap. U. 6. Omnis caro foenum, et gloria eius sic ut flos agri. Job. 19. Cap. Vers 25. Scio quod redemptor meus vivat, et in novissimo die resuscitabit me, et in carne mea ego ipse deum videbo. Zach. 9 Vers 9. Mea salus Christus. 1 Cor. 2 U. 2.

I Skibet hænger et anseeligt Epitaphium med Sandstensramme og veludførte Portrætter af M. S. Lemvig og hans 1ste Hustru; dets Indskrift lyder:

Gud till Ære oc Kircken till Prydelse haffuer Her Mickel Söffrensön Lemwig Sognepræst her till Gladsax oc Hærlöf Sogner med sin k: Hustrue Lucia Svendsdaatter till en christelig Ihukömelse ladet opsette oc bekoste dette Epitaphium. Hand er fød i Lemwig i Jutland Aar 1622 i Novemb., kaldet til Gladsax oc Hærlöf Aar 1650, döde Aar 1690 d. 11. Martij. Hun er fød i Kiöpinge Præstegaard i Skaane 1612, döde 1676 24 Octbr.

I Skibets Gulv en Ligsten med Indskriften:

Her under hviler den hæderlige og wellærde Mand sal: Söfren Nielsen Lemvig med den dydige og gudfrygtige Martrone sal. Anna Eriks Datter, som levede med hinanden i Ægteskab 36 Aar. Hans Embede og Alder sees

¹⁾ Hos Wiberg kaldes hun Fri.

paa ovenhengende Lyse Crone. Hun døde d. 24 Augusti 1725 i sit Alders 81 Aar. Denne Ligsteen er given Ao 1728 de salige Afdøde til een Almindelse og af dend, som önscher dem een glædelig Opstandelse. OC Hunter.

Den Sarmede Lysekrone bærer Ordene: Anno 1723 til Gvds Ære er denne Kronte til Kierkens Brvg og Zieradt foræret af Söfren Nielsen Lemvig tillige med sin Hvstrv Anne Erichs Datter. Hand var Sogne Degen her til Gladsaxe og Herlvs [1] Menighed vdi 45 Aar, hand døde i sit Alders 80 Aar.

Følgende to Ligsten findes indmurede i Vaabenhusets Væg:

I H Σ. Her ligger begravet S. Veiel Ouffvesön med sin k. Hustrue Mette Anders D. Lemwig oc Barn Boel Veiels D. Gud gifve dem en glædelig Opstandelse. Gladsax 7 Febr. 1662 M. S. L W.

I H S. Her hviler den s. Pige Christense barnföd i Gudmantorp af haederlige Foreldre. Hendis Fader var Her Hans Hansen Sognepræst der samme Steds. Hvn døde i sin Alders 12 Aar oc blef her begravet 15 Sept. 1654. Gud gifve hende en glædelig Opstandelse. M. S. L W.

V.

Brev fra Prof. Dr. theol. Jens Møller til Biskop Esaias Tegnér.

Ved underbibliotekar *Carl S. Petersen.*

Da Esaias Tegnér 1831 udgav 1ste bind af sine »Tal vid särskilta tillfällen«, bl. a. indeholdende en række skoletaler holdte i Växiö og Jönköping, sendte han eksemplarer af bogen til J. P. Mynster og J. Møller. Mynsters svar (af 27 maj 1832) findes trykt i »Ur Esaias Tegnér's papper. Urval af samtidas bref till Esaias Tegnér«, Sthm. 1882,

p. 336—38; Møllers meddeles her efter originalen blandt de Tegnérskes papirer i universitetsbiblioteket i Lund.¹⁾

I sit svar skrev Mynster: »Jeg tilstaaer at min første Følelse ved Modtagelsen af denne Gave var egoistisk; det glædede mig og rørte mig endnu at være i Deres Erindring og at De saa velvilligen vilde vise mig dette. Siden har jeg glædet mig ved Bogen selv, og dette saa meget mere, som De har omhandlet mangen Gjenstand, der ligger mig meget paa Hjerte, mangt Spørgsmaal, der ogsaa hos os er under levende Ventilation. Skiøndt vort lærde Skolevæsen nu efter min Overbevisning er vel organiseret, er det dog underkastet mange Anfægtelser; der er et stort og mægtigt Parti, der gjerne vilde lade den classiske Litteratur i vore Skoler fortrænges af physiske og matematiske Videnskaber. Jeg kæmper for den Sag, som jeg med Glæde seer, at ogsaa De erkender for den gode, og da jeg just har en liden dertil sigtende Afhandling under Arbejde, saa har jeg strax kunnet gjøre Anvendelse af Deres Gave og styrket min Sag med Deres træffende Bemærkninger og kraftige Ord«²⁾.

Kjøbenhavn den 24 Mai 1832.

Deres Høiærværdighed har behaget at tilskikke mig 1ste Bind af Deres Taler. Ingen Foræring kunde være mig

¹⁾ De Tegnérskes papirer er ikke tilgængelige uden særlig tilladelse fra universitetsbibliotekaren og professoren i litteraturhistorie ved Lunds universitet; at et gennemsyn har været mig tilstået, derfor aflægges jeg min ærbødige tak. Hvad der iøvrigt findes af breve fra Danske til Tegnér, er, forsåvidt det overhovedet er af betydeligere interesse, så godt som alt sammen trykt i nævnte skrift »Ur Esaias Tegnér's papper«

²⁾ Afhandlingen »Nogle Bemærkninger om det lærde Skolevæsen i Danmark« (skrevet i Foraaret 1832 og undertegnet Kts) står i Schouws Dansk Ugeskrift II p. 53—74; her citeres Tegnér p. 57, 62, 72, 73. — 1839 skrev Tegnér atter til Mynster for at udbede sig oplysning om folkeskolens indretning i Danmark. Brevet er trykt i »Af efterladte Breve til J. P. Mynster« p. 198—200 og derefter i Tegnér's Samlade Skrifter, Jubel-uppl. VI p. 344—46; Mynsters svar (af 6 sept. 1839) står i »Ur Esaias Tegnér's papper«, p. 427—29.

mere kiærkommen, hvad enten der sees paa Indholdets Fortræffelighed, eller paa Forfatteren, fra hvem Bogen kom. Jeg har nu nedslugt den tillokkende Bog, og beundret Forfatterens Veltalenhed, selv hvor Emnet kun tilbød en indskrænket Stof. Det er den samme Røst, som jeg første Gang lærte at kiende i Deres Reformationstale af 1817, hvilken jeg strax oversatte i mit theologiske Bibliothek.

Hertil kommer nu den store Behagelighed — hvilken jeg føler ei mindre end alle andre smaae og store Egoister — at jeg heelt igjennem har gjenfundet mine egne Anskuelser som Lærd og Skolemand. For saavidt som jeg først var Conrector og siden har været Director for een af Hovedstadens store Skoler, vil denne Overeensstemmelse heller ikke være Deres Hoiærværdighed ukiær. Jeg er netop i denne Tid Medlem af en Committee for en ny Organisation af det latinske Væsen, og har deri forfægtet det latinske Sprog med de samme Grunde, som jeg til min store Glæde gjenfandt hos D. H.

Kun om een eeneste Yttring af D. H. maa jeg sige som Klopstock: So dachte ich auch sonst (: als Jüngling :), so denke ich aber jetzt nicht. Og det angaaer pag. 196, hvor Frederik II regnes iblandt de viseste og ædleste Mennesker. Jeg tør nu hverken kalde ham viis eller en ædel Mand. Han var en stor General, en klog Politiker, en god Oeconom; men han var hverken sit Folks Fader, eller tilgjængelig for de høieste Ideer. Han levede som uden Gud i Verden; med et koldt Hjerte, foragtende det herlige tyske Folk, dets Sprog og Literatur, en Efterligner af Voltaire, der dog hos sig selv spottede sin kongelige Abe. Kort sagt: Frederik II bliver aldrig min Helt. I mit Pantheon skal Gustav Adolph, Christian IV, Carl XII og deres Lige ikke fortørnes over at finde den hjerteløse Preusser ved deres Side. Dog — han frygtede aldrig for Excommunication, og min Iver vilde i høieste aflokke ham et sardonisk Smil; men Frithiofs Digter maatte jeg reent ud med-

dele mine Følelser. Deres Hoiærværdighed, som elsker Oprigtighed, vil vide at vurdere mit Skriftemaal.

Idet jeg seer mig om efter noget Literairt, som kunde interessere D. H. falder mit Øje paa mit latinske Minde-skrift over vor fælleds Ven, sal. Biskop Münster. Tag da til Takke med denne ubetydelige *αντιδωρον*, hvortil jeg endnu føier for Bibelvennen min sidste Bibelberetning.

Som den, der elsker Christi Kirke og dens værdige Tilsynsmænd, som den, der veed at beundre vore Øhlen-schlægeres og Mynsteres store Medbeiler i Poesie og Veltalenhed hos Nabofolket, anbefaler jeg mig til min ædle Biskops venlige Erindring, idet jeg undertegner mig

Deres Høiædle Hoiærværdigheds
meget forbundne,

S. T.

J. Møller.

Hr. Biskop Dr. Theol. Es. Tegnér.

VI.

Bidrag til Aalborg Stifts Præstehistorie.

Ved C. Klitgaard.

1.

Et Brev til Biskop Thestrup i Aalborg fra Christoffer Jensen Svabonius, Præst i Solbjærg-Sundby.

Originalen findes i Aalborg Stiftsbibliothek blandt ukatalogiserede Sager; den er smukt prentet.

Christoffer Jensen Svabonius, f. 1666, † 1730, blev 1696 Præst i Solbjærg-Sundby paa Mors. Han var gift med Jytte Pedersdatter, Enke efter C. N. Schytte i Vester-vig-Agger [Wiberg].

Nobilissime et Excellentissime Domine Episcopo,
Pater et Patrone omni observantiæ
genere ad aras usque colende!

Næst min ydmyge Gratulation med hans Velædle Høyærværdigheds Kald og Komme til dette Stict at være vor Fader

og Biskop, hvileket Kald Gud naadelig velsigne! maae ieg imod Forhaabning fornemme, at ieg som en fattig fremmet Mand i Landet har Auindsmænd og Misundere, som mig skal hafue angifuet for en Mand af store Midler, hvilche Midler ieg skal hafue faaet med min Hustrue, og skal hafue beveget Høyædle og Velbaarne Her Stict Amptmanden og Velædle og Høyærværdige Her Biskopen i sidste Krigsstyr at taxere mig høiere end andre Præster her i Herredet; Da kunde icke forbiegaaes at communicere Velædle og Høyærværdige Her Biskop indlagde Extract af Skifftebrefuit efter min Hustruis salige Mand, hvoraf klarlig seis kand, hvad Midler hand effterlod sig, og hvad ieg med hende har faaet, og findes samme Skifftebrev hos mig in Originali og kand blifue produceret, naar det mig befalis. Dette alleene maae ieg ærindre, at ieg med samme min Hustruue motte imodtage 3 umyndige og faderløse Børn af de sidste, som staaer paa Memorialen, nemlig Peder Schytte, Sophie Schytte og Ane Schytte, med icke større Capital til alle tre end 268 slettedaler til ald deris fremtarf, saa kand Velædle og Høyærværdige Her Biskop vel tænche, hvad ieg har mottet sætte til af mit eget paa dem at holde til Ære og Lære i 14 samfælde Aar, har gifft dend ene Datter i Kiøbenhafn og gjort stor Omkostning paa hende, og Drengen, som nu suffragio Nobilissimi Episcopi blev til Academiet dimitteret, har kostet mig at holde i Skole her hiemme i 10 Aar og nu til Kiøbenhavn at udrede meere end 200 Rixdaler, saa ieg moxen har betalt, hvad ieg har faaet. Foruden disse Stifbørn har Gud og gifuet mig 3 egne Børn, som gaaer hos mig her hiemme, og om der kunde blifue noget til ofuers for dem, veed Gud, at de haardelig trænge dertil. Jeg har og intet Jordegods, icke end en eniste Skieppe, Penge paa Rente eller noget andet, hvoraf nogen Indkomst kommer, men løber paa det blotte bare Kald, som er meget blefuen forringet i min Formands Tid, thi Annexgaarden, af hvilchen Præsterne tilforn sich 14 Tønder Korn aarlig, er gaaen bort til Kongen, 7 Gaarde ligger øde i Sognene, og ieg faaer intet af, hvilchet med Tingsvidne kand bevises. I Præstegaarden skatter og skylder ieg til Her Etats Raad von Klingenberg af halvfierde Tønde Hartkorn lige med andet Bøndergods.

Hvad de Fidskerhuse i Ager er angaaende, som iche uden Forundring maa fornemmis, at mine Uvenner angifuer for et gandske Kirchesogn, da er det iche meere end en Part i dend ottende Bye af Sognet, thi Velædle Her Assessor Mollerup til Westervig eyer de 7 Byer, og ieg med Her Capitain Tott paa Bodum Bisgaard er en Participant i dend ottende, og bestaaer min Deel i 18 Huse eller Hytter, som staaer paa Strandbachen og hverchen saaer eller after, men har deris Næring af Hafuet, og naar Gud gifuer dennem noget af Hafuit, faaer ieg af somme Huse 100 og af somme 150 tørre Fidsk, som selgis for 24 a 26 Skilling Hundrede, og kand dog iche meget høyt opjage. Beder derfor allerydmygeligst, at Velædle og Høyærværdige Her Biskop vil tage saadan min slette Tilstand i Consideration og tage mig i Forsvar imod de onde Munde, som for mig at ruinere gjør et Landeskrig om mig, at ieg har Midler, Kirchesogner etc., men intet deraf beviser. Velædle Her Assessor Mollerup til Westervig lefuer endnu, og dersom det behager hans Velædle Høyærværdighed at ærkyndige sig hos hannem, skal hand fornemme, at bemældte Fidskerhuse i Ager for nogle Aar siden stod i Pant hos hannem for et Hundrede Rixdaler, som ieg motte optage i min store Nød og Trang, og har ieg Pengene hos hannem i nogle Aar forrentet, hvilchet med hans Qviteringer kand bevises. Ligeledes hos en af mine Herritzbrødre, navnlig Her Jacob Eerslev i Scarum Præstegaard, af hvis Stifsøns Midler ieg har i nogle Aar forrentet et Hundrede slette Daler paa Obligation, og kand med Quitinger bevises. Saa om da enten Krigs Styren her i Stictet skulde forhøyes eller og, det Gud forbyde, saadanne extraordinaire Skatter tiere paabydis, beder ieg ydmygeligst, at Velædle og Høyærværdige Her Biskop vil giøre nogen Moderation med mig, at ieg med arme Hustrue og Børn skal iche geraade i total Ruin.

Hvilchen høye Velgierning ieg vil bede, at Gud vil belønne og hannem med Velædle Familie og gandske Hus erholde i æfuigvarende Velstand, forblifuendis

Solberg Præstegaard
d. 1 Juli 1710.

Velædle og Høyærværdige Her Biskops
ydmygste Client og Tiener
Christoffer Jenszen Svabonius.

2.

Kaldsbrev for en Præst paa Gjøl.

I Albert Thuras Beskrivelse af Aalborg Stift, som i Haandskrift findes i det kongelige Bibliothek¹⁾, er indført efterfølgende Kaldsbrev for øverste Hører i Aalborg Skole, Peder Eriksen, til at være Præst paa Gjøl. Om denne Mand vides iøvrigt, at han 1599 var 4de Lektiehører ved Aalborg Skole, og at han var født i Nibe. Han fik ikke megen Glæde af sin Kaldelse til Embedet paa Gjøl, thi da han ikke kunde forliges med sin Formand — Knud Palle- sen — efter hvis Død han først skulde beklæde Embedet som Sognepræst, medens han indtil da skulde nøjes med at være Medhjælper, blev han atter 1604 afsat, og 1605 blev han saa Præst eller Kapellan i Rær-Hansted-Vixø, hvor han døde 1625²⁾.

Vi efterskrevne: Jens Mortensøn paa Gjøl, Søren Junger- øn, Mads Christensen østen Kirken, Jens Troelsøn, Jep Mor- tensøn, Markord Andersøn, Anders Lauridsøn ibm. kjendes og gjør for alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd 1600, den 5. Oktober, var vi med Herredsprovsten, hæderlige Mand Hr. Hans Nielssøn udi Saltum, forsamlede her i Gjøl Kirke, og efterdi Gud Almægtigste haver lagt sin vældige Haand paa den ærlige Dannemand, vores kjære Sogne- præst og Sjælesørger, Hr. Knud Pallisøn, at han er sig selv saa aldeles umægtig, at han ikke selv kan gjøre os den fuld- komne Kirketjeneste, som han burde at gjøre og gjerne vilde, og han af slig Aarsag nu haver sin Kald opsagt og afstaaet sine Elexe- og Collatsbreve, saa at os nu fattes en Sognepræst, da have vi udi den hellige Trefoldigheds Navn efter Bøn og Paakaldelse til Gud almægtigste, med Herredsprovstens, for- nævnte Hr. Hanses, Raad og Samtykke, saa og med menige Sognemænds Fuldmagt, Vilje og Samtykke efter Kongel. Maje-

¹⁾ Thottske Saml. i 4to. Nr. 1445, jvf. Ny kgl. Samling i 4to. Nr. 743 a.

²⁾ Hundrup: Lærerstanden ved Aalborg Kathedralskole, S. 20.

stæts Ordinans en anden skikkelig Person udi fornævnte Hr. Knuds Sted at udvælge og kalde, paa vores og menige Sognemænds Vegne udvalgt og kaldt, og nu med dette vort aabne Brev kalde og udvælge hæderlige og vellærde Person Peder Eriksen, øverste Hører i Aalborg Skole, herefter at blive og være vor rette Sognepræst og Sjælesørger her udi fornævnte Gjør Sogn, mens Gud sparer ham Livet med os, og han skikker sig med os og menige Sognemænd retsindelig udi Lærdom og Levned, som en kristelig Sjælesørger bør at gjøre. Og bepligter vi os og menige Sognemænd at give og gjøre fornævnte Peder Eriksen al den Ret og Rettighed med Tiende og al anden Præsterette, Ære og Lydighed, som vi og alle andre gode Sognefolk vores kjære Sognepræst plejer og pligtig er.

Thi beder vi ærlige og velbyrdige Mand Manderup Parsbjerg til Hagesholm, vor kjære Lensmand, og hæderlige og højlærde Mand, Mester Jakob Jensøn Holm, vor kjære Superintendent, at de ville værdiges for Guds Skyld denne fornævnte Peder Eriksens Kald, som er lovligen sket, endog med fornævnte Hr. Knud Pallisøns egen Vilje, med os at samtykke og stadfæste.

Til ydermere Vidnesbyrd, at saa udi Sandhed er, som foreskrevet staar, trykke vi vore Indsegl og Signeter neden paa vort aabne Brev hos Herredsprovstens, fornævnte Hr. Hanses Signet. Datum Gjør, Anno et die ut supra.

Efter dette Brev at dømme synes det jo, som om Knud Pallesen havde taget sin Afsked, og at Peder Eriksen skulde være Enepræst; men maaske har Biskoppen faaet den anden Ordning i Stand, hvilket han jo i saa Fald kun fik liden Glæde af.

3.

Mærkelig Jordefærd.

I »Aalborg Stiftstidende« Nr. 71 for 1837 læses: »Nogle Sognefolk af en vis Menighed tage sig den Frihed at forespørge: om det er Præsten tilladt at give Ordre til at lade et Lig bringes op af Graven hen til sin Vogn,

hvorpaa han blev siddende, medens han forrettede Jordspaakastelsen.«

Man tør vel herefter antage, at en saadan Begivenhed virkelig havde fundet Sted i det nordlige Jylland, og der er næppe nogen Tvivl om, at den paagjældende Præst var Frederik Winding til Sundby-Hvorup (f. 1775 † 1842), thi han var saa umaadelig korpulent, at han kun med stort Besvær kunde komme op og ned af sin Vogn. I Wibergs Præstehistorie omtales denne aparte Jordfæstelse som en Anekdote, der fortælles om Pastor Winding; men det er altsaa en virkelig Tildragelse.

VII.

Studerende Skotter ved Kjøbenhavns Universitet.

Af *H. F. Rørdam*.

I det 16. Aarhundrede var der en ret livlig Forbindelse mellem Skotland og Danmark-Norge. Herom kunde mange Vidnesbyrd fremdrages, om Stedet var dertil. Her skal kun fremhæves, at vi jevnlig finde Skotter studerende ved Kjøbenhavns Universitet¹⁾. I Universitetets Regnskab nævnes af og til fattige og skotske Studenter, der modtog Understøttelse af det akademiske Consistorium. Blandt de Skotter, som færdedes her i det 16. Aarh., kan særlig fremhæves John Gau, der for sin protestantiske Tros Skyld havde maattet forlade sit Fædreland, og som oversatte et af Christiern Pedersens danske Skrifter paa Skotsk, og endte som Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn († c. 1553²⁾), samt Andr. Robertson fra Aberdeen, der var her ved Universitetet i Tiden omkring 1590, og bidrog væsentlig til, at et af den skotske Digter David Lindsay's Hovedværker

¹⁾ Se min Kjøbenhavns Univ. Hist. III. Register under Skotter.

²⁾ Anf. Skr. I, 693 ff.

blev oversat paa Dansk¹). At adskillige Danske have studeret i St. Andrews i samme Tidsrum, er ogsaa bekjendt²).

En af de mærkeligste Skotter, Danmark og Norge er fælles om at have hjulpet frem paa Videnskabernes Bane, er William Christison (Gulielmus Christisonus), der 1560 blev den første protestantiske Præst i Dundee (Taodunum), siden »Moderator of the Kirk of Scotland«, døde 16. Okt. 1599. I en Gravskrift over ham af John Johnson, Professor ved Universitetet i St. Andrews († 1611), fortælles, at han var født i Fife i Skotland. I sin Ungdom maatte han (vistnok paa Grund af sin protestantiske Bekjendelse) forlade sit Fædreland. Han drog da til Bergen, hvor Biskop »Gabelus« (Geble Pedersen) med stor Venlighed tog sig af ham og i længere Tid anvendte ham som Lærer ved Skolen³). »Me Berga diu vidit Norwega docentem«, hedder det i Gravskriften. Senere (formodentlig efter Biskop Gebles Tilskyndelse) studerede han i Kjøbenhavn. I Gravskriften hedder det nemlig:

Fifa dedit: me Berga fovet: cultu Hafnia pectus
excolit: Inde capit me schola Varniaduni.

En af mine lærde Venner, hvem man fra Norge havde forelagt det Spørgsmaal, hvad »Varniadunum« er for et Sted, lod Spørgsmaalet gaa videre til mig. Jeg eftersaa da Joh. Hübners »Fuldstændige Geographie« I—III (dansk Oversættelse 1747 ff.), der indeholder det bedste Hjælpe-middel, jeg kjender, til at finde Forklaring af de mange — ofte ikke let gjenkjendelige — latinske Stednavne i Europa, som i ældre Tid brugtes og vel endnu bruges i latinske Værker. Men Navnet »Varniadunum« fandt jeg ikke.

¹) Kirkehist. Saml. 4. R. III, 234 ff.

²) Kjøbenhavns Univ. Hist. III. Register under St. Andrews.

³) I det fortræffelige og grundige Værk, som Rektor A. E. Erichsen i Aaret 1906 har udgivet om »Bergens Kathedralskoles Historie«, finder man ganske vist ikke Will. Christison nævnet; men da Efterretningerne fra hin fjerne Tid ere meget sparsomme, kan der deri intet Bevis søges mod Rigtigheden af Angivelsen i Gravskriften.

Senere er det imidlertid kommet mig i Tanker, at V. maa være Byen ved Warne-Floden — altsaa Rostock¹⁾, hvis Universitet, som bekjendt, i det 16. Aarh. besøgtes af en Mængde Nordboere, saa det er meget sandsynligt, at det er derhen, Will. Christison har begivet sig, efter at han havde studeret nogen Tid i Kjøbenhavn.

Endnu kan bemærkes, at Gravskriften, der har givet Anledning til denne lille Meddelelse, findes i Hdskr. i Advocaternes Bibliothek i Edinburg og vil blive udgivet (om det ikke allerede er sket) af »the Spalding Club«, Vol. III af »Latin Verse«.

VIII.

Religiøse Forhold ved Midten af 18. Aarhundrede.

Efterfølgende Beretninger ere forfattede henholdsvis 1767 og 1769 af to Medlemmer af Brødremenigheden, Briand og Layritz, af hvilke den første (en Svensker) i længere Tid virkede i Kjøbenhavn som Forstander for de ugifte Brødres Chor, medens den andens Ophold her var af kortere Varighed. Begge synes dog at have været godt underrettede om de religiøse Forhold her og at have givet en troværdig Skildring af dem, om de end selvfølgelig betragtede dem fra et herrnhutisk Standpunkt. Beretningerne ere af Heiberg hentede fra Gemein-Nachrichten og fra Arkivet i Herrnhut. Den første meddeles i Originalsproget, den anden i en noget forkortet dansk Oversættelse (Udtog).

1.

Ein Bericht vom 31te Jan. 1767 das Werk Gottes in den Dänischen Landen betreffend.

Von hiesigen 'Landen kan man doch sagen: Es ist in den letzten 30 Jahren denselben was grosses widerfahren. Der Heyland hat sein Licht des Evangelii da aufgestellt,

¹⁾ Jfr. Joh. Isaksen Pontanus's Digt til Arild Hvitfeldt, citeret i mit Skrift om denne Mand, S. 230.

u. zum Heyl vieler Seelen bis itzo leuchten lassen. Die Wahrheit hat auch hier im Erliegen gesieget, u. unter Widerspruch u. Verfolgung den Platz behalten. Von eifrigen Gesetz-Predigern (o: Pietisten), Separatisten etc. hört man jetzo wenig oder nichts. In vielen Gegenden des Landes wird nunmehr das Evangelium frey geprediget, u. die Lutherische Kern-Theologie findet aufmerksame Zuhörer. Die Seelen haben doch fast in allen Provinzen Gelegenheit gefühlige Zeugnisse vom Heyland u. seinem Tod u. Leiden zu hören, u. die Brüder-Sache ist bekannt genug. Eine hübsche Anzahl Prediger im Lande stehen mit uns in Connexion, andere predigen Evangelisch, haben aber noch keine Einsicht in die gegenwärtige Haushaltung Gottes u. den Segen der Gemeinschaft, theils halten sie sich auch aus andern Ursachen zurück. Von diesen Predigern haben doch einige wenige grössere oder kleinere Häuflein von Erweckten, die sich zusammen halten u. mit einander erbauen auf dem Grunde: Christus u. Sein Blut.

In Copenhagen giebt es 3 Haupt-Arten von Erweckten. Erstlich das Häuflein, das von Gemein-Geschwistern bedient wird; zweytens eine grosse Anzahl guter Seelen, die auch nicht wollen selig seyn, als durch Jesu Blut allein. Diese hören die Brüder fleissig, besuchen sie oft, halten ihre Sache hoch u. wollen gerne mit ihnen zum heil. Abend Mahl gehen; haben aber übrigen keine Verbindung unter sich. Wir suchen sie in dem Gange zu erhalten, um uns nicht mit Leuten zu beladen, die keinen Ruf u. Zugeschnitt zur Gemeinschaft haben, behandeln sie freundlich, theilen ihnen die gedruckten Gemein-Schriften mit u. lassen sie fühlen, dass wir sie nicht verachten oder gering schätzen. Die dritte Gattung ist ein Ueberbleibsel von des sel. Gieses Erweckten, der seiner Zeit ein ernstlicher Prediger bey der Garnisons-Kirche war. Diese kommen noch immer zusammen, meiden unsere Bekanntschaft, haben aber ein scharfes Auge auf unsern Gang. Wir lassen sie gehen, suchen allen Anstoss zu vermeiden u. beurtheilen sie weiter nicht.

Ausser diesen giebt es noch eine Menge gerührter Leute in der Stadt, u. man merkt einen Zulauf in den Predigten, wo was vom Heyland u. seinem Verdienste zu hören ist. Dieses giebt uns einen lieblichen Prospect, dass der Hld. noch manche Seele zum Lohn Seiner Schmerzen kriegen werde, wie man denn in Krankheiten u. bey dem Hinscheiden mancher solcher Leute davon schon viele erfreuliche Spuren gehabt hat. Ueberhaupt ist eine gute Saat in hiesigen Landen ausgestreut, die viele Frucht bringet, durch die in den letzten 10. Jahren herausgekommene kleine evangelische Piecen, die schon zu einer ziemlichen Anzahl angewachsen sind. Diese sind sonderlich in den Händen gemeiner Leute. Die Erweckungen geschehen jetzt mehr unvermerkt u. nicht so rapide als vor mehreren Jahren, da hie u. da bey öffentlichen Zeugnissen gesegneter Werkzeuge die Seelen Schaarenweise gefasst u. angegriffen wurden. So schreiben wir auch den Zuwachs unsrer Anzahl mehr der Sauerteigs-Art des Evangelii zu, da durch den Gang unsrer Geschwister oft ohne Worte andere aufgeregt und angefasst werden. Verschiedene Prediger u. Studenten verkündigen den Tod des HErrn in dieser Stadt. In Druck erscheint doch jetziger Zeit nichts nachtheiliges, ausser dann u. wann in gelehrten Zeitungs-Blättern, auch wird selten so was von den Canzeln gehört. Des Heylands immediaten Protection haben wirs bloss zu danken, dass die Heyden-Missions-Sache der Brüder ungestört fortgethet. Unser Gang in Europa fällt nicht so sehr in den Augen. Es ist auch unser beständiges Principium uns so still als möglich zu halten, um alles Aufsehen zu vermeiden. Dabey befinden wir uns wohl. Unsere Gemeinschaft u. Versammlungen sind sonst hier bekannt genug, aber bisher hat der Heyland seine Hand über uns gehalten, welches wir mit Beschämung u. Dankbarkeit erkennen. So gehts auch an den andern Orten. So wie die Frey-Geisterey überhaupt in unsern Tagen überhand nimmt, so insinuirt sie sich auch allmählig hier, u. es fangen sich an die Leute in 2

Theile zu theilen, entweder die nichts glauben, oder die die Lehre vom Heyland u. seinem Verdienst schätzen u. achten.

Foran staar et Brev fra P. S[chiøtt] i K[openhaven] af $\frac{3}{4}$ 67, hvori han har svaret en Præst, der ankede over Herrnhuternes »Excommunication« som en »pavelig Tvang«: »Sødskendene ere ingen Religion, men et Selskab indenfor denne, som kommer sammen for at være den Herre Jesus til Ære og Glæde i Verden. Saa snart en taber denne Grund af Øje og Hjærte, hører han eo ipso ikke mere til Selskabet.« Schiøtt beder om, »at den kære Frelser ret ofte vil lade os angribe med ny Naade og ofte lade en ny Vind blæse blandt os, at aldrig noget lunkent skal snige sig ind og fordærve Frelseren hele Sagen. Saaledes er det gaaet her [i København] med alle pietistiske Vækkelser, som i Begyndelsen i Sandhed har haft, men ogsaa atter har tabt Naaden, fordi Lunkenhed lidt efter lidt har indfundet sig, og det er en Naade af vor kære Herre, at han kaldte de Personer ud af Tiden, som havde Magt og maa-ske ogsaa Vilje til at maintainere saadanne Forsamlinger, som Frelseren ikke kunde bekende sig til.«

2.

»Bericht von den ersten Erweckungen und Anfang der Gemeinschaft in Copenhagen.«

Her har vel fra dette Aarh.s Begyndelse stadig været forskellige enkelte Folk, som egentlig hørte til Øconomien fra Halle, og i den flg. Tid vare flere af dem ved Prins Karls Hof, som f. Ex. Page Hof-Mester Wendt, Informator og senere bekendt Præst i Horst i Holsten, Christensen, og flere.

I Aarene mell. 1720 og 1725 hørte man imidlertid ikke om nogen stor Opvækkelse, Forsamlinger og deslige. I Aaret 1727 kom afdøde Prof. Ewald hertil efter en Kaldelse, egtl. af den gamle Geh. Raad J. G. v. Holstein og

den gamle Etats-R. Schrøder, som vare fromme Folk og Direktører for Missions-Kollegiet og det da nyoprettede Waisenhus. Ewald var først Præceptor ved dette Hus og blev strax derefter ansat som den første Præst dér. Da han nu var vakt for mange Aar siden, og i Jena var bleven bekendt især med den sal. Buddeus, senere med den sal. Prof. Aug. Herman Francke og flere andre, og ogsaa var kommen paa Evangeliet og Naaden ved Christi Fortjeneste, saa var der ved ham i Aaret 1791 og de følgende Aar store Vækkelser skete i Tønder Amt i Hertugdømmet Slesvig og paa andre Steder. Han havde nu ogsaa Velsignelse i sit Embede ved Wh., og inden ret længe, allerede fra 1729 af, blev Wh. og Kirken der søgt af en overordentlig stor Mængde fornemme og ringe, og de vakte begyndte indbyrdes at holde Opbyggelses-Timer og Forsamlinger; derover opkom Klager fra alle Byens Præster, som tillige beskyldte Ewald for at være en vildfarende Lærer. Der blev 1733 nedsat en stor kgl. Kommission til Undersøgelse, hvilken endte i Hr. Ewalds Faveur.»

(Zinzendorfs Besøg i Kbhvn. 1731, da han lærte Ewald og flere Præster at kjende, og Brødrenes Udsendelse af Missionærer til Vestindien (1732) og til Grønland (1733) omtales).

Disse Brødre og navnlig de i Aaret 1734 til Vestindien bestemte Br. bleve besøgte af de dengang i Mængde opvakte Sjæle i Kbhvn. og en Del af disse bleve »broderligt« sindede. Der fulgte imidlertid, strax derefter, Gennemrejse af mange fra Sverige fordrevne Separatister, som rev et temmelig stort Antal af de nyvakte i Kbhvn. med sig; og de to Præster Holst og Hersleb, som vare Ewalds Venner og vilde følge hans Plan, bleve samtidigt derved gjorte ubrugelige. Greven af Wernigerodes Bekendtskab med det danske Hof og Besøg 1735 foranledigede, at flere fromme Geistlige bleve dragne ind i Landet og til København, hvilke tildels holdt Forsamlinger, hvortil forskellige opvakte indfandt sig. Som Følge deraf dannede sig umærke-

ligt 3 Afdelinger: 1) »Broderlig« sindede, 2) Wernigeroder og andre Pietister, og 3) Separatister; men »unter keinen« var Sammenhæng eller Samfund.

»Prof. Reuss var imidlertid kommen til Kbhvn. og fremkaldte en Vækkelse blandt nogle Studenter. Andre og flere Studenter holdt sig til den salige Ewald. Saa kom den sal. Leth fra Norge her i Embede og stod ogsaa i Velsignelse hos baade Studenter og andre; men alle disse havde directe ingen Connexion med Brødrene«.

I Tidens Løb søgte dog forsk. Geistlige, Studenter og andre til Brødrene, Gerner og Schiøtt sluttede sig til; det gik altsaa i »bestandig Velsignelse« — og flere Studenter have i Embede været »til Velsignelse«.

»I Tidens Løb døde de Præster i Kbhvn. ud, som holdt Forsamlinger og Opbyggelses-Møder, og som ikke vare Brødrene gunstige; de opvakte, dels saakaldte gamle Pietister, dels Separatister, gik op i Verden, andre af dem kom til Brødrene, og de alene existere allerede i en rum Tid med deres Indretninger.«

At Samfundet i Kbhvn. har været i Velsignelse, viser mange Breve, der endnu bruges (ved Oplæsning i Menigheden); ogsaa nogle ere endnu til Velsignelse i den ellers temmelig forfaldne Kirkes Forfatning. Spaltninger existere ej mere blandt de vakte, og bekymrede vide strax at finde Brødrene, naar de selv vil; ukendte og i det skjulte ere de ikke.« —

Det er gaaet os godt med Øvrigheden, »fordi vor Plan harmonerer med den Religion, hvori vi staa¹⁾ og med en kristen Anskuelse«. Da Brødrene have fulgt deres Plan »i Ydmyghed og i Stilhed«, har »Øvrigheden faaet dem kær, og Øvrigheden tænker meget moderatere og billigere om dem, end den nogensinde før har gjort. Om de 10 sidste Aar maa Sødskendene melde.«

¹⁾ D. e. med den i Landet herskende Kirke.

IX.

Gamle Efterretninger fra Tybjerg Herred.

I »Danske Selskabs Samlinger, Nr. 30«, i det Kgl. Bibliothek findes følgende Uddrag af en nu vistnok tabt Præstebog fra Tybjerg Herred.

Extraheret af Tybjerg Herreds Præsters Bog.

Næstved 29. April An. 1701.

1.

Broder Jens Brockes Skjøde paa en Klostergaard, dat. 1472, Torsdagen næst for Dionysii Dag, paa Tybjergs Ting.

Alle Mænd dette Brev se eller høre læse hilse vi Ingvor Pedersen af Eldbyske (!), Herredsfoged paa Tygebjerg Herredsting, Hans Hemmingsen, Sognepræst i Togsverg, Oluf Jeppesen Præst i Helløfve, Jep Mogensen, Jens Bager i samme Sted, Jep Nielssen i Skelby og Anders Eskessen i Holstede, evindeligt med Gud. Kundgjøre vi med dette vort aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd 1472, den Torsdag næst for Dionysii Dag, var skikket for os paa Tygebjerg Herredsting og for flere gode Mænd, som i Dag Tinget søgte, hæderlig og renlivet Mand, Broder Jens Brok, som i nogle Aar Abbed var i Skovkloster, Fuldmægtig paa forskrevne Klosters Vegne, skjødte, solgte og afhændede beskeden Mand Ebbe af Kjøberup, Kirkeværge ved vor Frue Kirke i Risløf, paa forskrevne Kirkes Vegne, en deres Klosters Gaard, liggende i forskrevne Risløf, som Ave nu i bor, med saa meget Ager og Eng og Skov paa fornævnte Risløf Mark, som det Brev indeholder, som derpaa givet og gjort er, til evindelig Eje eje skullendes. Og kjendes, Broder Jens Brok, Klosters fuldmægtig, oppe haver baaret paa fornævnte¹⁾ Gods i Vredsløse, paa Vredsløse Mark og paa Luderups Mark, saa at dem aldeles vel nøjedes, efter deres Gjenbrevs Lydelse, som det indeholder. Item kjendes han ingen Rettighed ydermere at have i fornævnte Gods efter denne Dag. At

¹⁾ Her synes noget glemt i Afskriften, saasom: Klosters Vegne til Magelæg Risløf Kirkes.

vi dette hørde og saa, som forsagt er, det vidne vi med vores Indsegle hængte neden for dette Brev. Aar, Dag og Sted, som forskrevet staar.

2.

Extract af et Mageskiftebrev, som findes i Sorø Klosters Sacristi, skrevet paa Pergament med 3 hængende Indsegle nedenfor, i en Lædike signeret med lit. B., hvoraf sl. M. Hans Steffensen Anno 1622 d. 6. September har under sin egen Haand meddelt Præsten, sl. H. Christen Katball¹⁾ i Næsby, Copie, og med egen Haand vidner, samme Hovedbrev at findes udi Sorø.

Alle Mænd, dette Brev se eller høre læse, hilser jeg Povel Lausøn, Sognepræst udi Næsby, evindelig med vor Herre, og gjør vitterligt alle, at efter værdige Faders med Gud, Biskop Oluf Mortensøns, og hans ærlige Capitels i Roskilde Villie og Samtykke haver jeg gjort et venligt og mageligt evigt Skifte med hæderlige og renlivede Mand, Hr. Abbed Anders, og alt hans Convent udi Sorø om Jordegods os imellem for begges vores Belejlighed og Mag Skyld, som herefter følger: Først skal forskrevne Hr. Abbed og Convent og alle deres Efterkommere have, nyde og beholde til evindelig Eje en Brydegaard, som hører af Rette til for^{ne} Præstebord i Næsby, liggendes udi Broby i Alsted Herred, som nu udi bor Peder Valle, og giver et Pund Rug og tre Pund Byg til aarligt Landgilde med andre Beder, med alle for^{ne} Gaards rette Tilliggelse, Ager, Eng, Mark, Skove, Fiskevand, vaadt og tørt, intet undtaget, for hvilken for^{ne} Gaard med hans Tilliggelse jeg og mine Efterkommere, Sognepræster i Næsby, skulle igjen have, nyde og beholde til evindelig Eje to Gaarde udi Flakkebjerg Herred, en af dem ligger udi Hyllinge, som ibor Eskild Troskab og giver to Pund Korn og to Skilling grot; den anden ligger udi Aggerup, som nu ibor Mattis Jenssøn, og giver tre Pund Korn og tre Skilling grot til aarligt Landgilde (etc. etc.). Datum Roskildæ feria sexta ante festum Ambrosii confessoris Anno MCDLX secundo.

Udenpaa Brevet findes tegnet: Littera commutationis super curia quadam in Broby, quondam Sacerdotis in Nesby ad pontem.

¹⁾ Døde ^{11/12} 1626 som Præst i Næsby og Tyvelse.

3.

Fredericus Secundus etc. Gjøre alle vitterligt, at efterdi Kirkeværgerne udi vor Kjøbsted Næstved underd. haver ladet give os tilkjende, hvorledes der udi Byen er en Gaard med et gammelt Stenhus, liggende i det lille Stræde, som løber fra Kjøbmandsgaden ned til Aaen, og vesten op til den Gaard, Gertrud Clauses haver iboet, med en Have, som ligger østen tvært over fra samme Gaard, udi forskrevne Stræde, hvilken Gaard og Have Bisp Aage Bilde med Abbeden og menige Convent udi Skovkloster haver nogen Aar forleden undt og for Leje ladet Kirkeværgerne til St. Mortens Kirke i forskr. Næstved, saa at Sognepræsten til samme Kirke den skulde have for en Præstegaard og Residens, dog at deraf aarligen skulde gives 1 Lødemark og 1 Pund Peber, med flere Artikler, samme Brev, dem derpaa givet er, formelder. Da paa det Sognepræsterne til forskr. St. Mortens Kirke maa med Præstegaard og Residens være forsørget . . . have Vi af vor sønderlige Gunst og Naade undt, bevilget og tilladt . . . at forskr. Gaard, Grund og Have med al sin rette Tilliggelse . . . eftersom den nu begreben og forefunden er . . . maa og skal altid herefter være og blive en Præstegaard og Residens til forskr. St. Mortens Kirke, og Sognepræsten, den som nu er og herefter kommendes vorder, samme Gaard og Have at have, nyde, bruge og beholde qvit og fri, og ikke med nogen Afgift deraf at besværes efter denne Dag etc. Givet paa vort Slot Frederiksborg den 29. Dag Augusti Aar 1576.

4.

Risløv og Fensmark.

Hr. Boe Mathsen haver været første Sognepræst til Risløv og Fensmark Sogne efter Reformationen, som og var Sognepræst ante Reformationem et tempore Reformationis til forskr. Sogne, som er at se af Bisp Lave Urnes Brev til Præsterne og Borgmester og Raad i Næstved om Forligelsemaal imellem forskr. Hr. Boe Mathsen og Hr. Hans Berntsen, dat. Hafn. 1529, og en Capitels Dom, dat. Roskilde Fredagen næst efter S. Galli Dag, An. 1533; saa og af Bisp Joachim Rønnows

Dom imellem bemeldte Præster, dat. Skovkloster, Fab. Sebast. Dag, An. 1534. — Døde An. 1547.

Glumsø.

Hr. Michel Jepsøn haver været den sidste Præst der før Reformatsen, hvorefter kom først Hr. Folmer Lauritssen, som kom fra Sortebrødre-Kloster udi Næstved og var Prior paa det samme Kloster. Hvor længe han har været der (i Glumsø), er intet vist om.

Femte Præst efter Reformatsen har været Hr. Niels Hansen, barnefødt i Vordingborg, før paa andet Aar Medtjener til Præstø og Skibinge Sogne, voceret til Glumsø An. 1621, den 9. Octobr.

X.

**Beskatning af sjællandske Præsters Rentepenge
1639.**

Paa Stændernes Forsamling i Odense i Juni 1638 maatte Gejstligheden »til Fædrelandets Defension« vedtage — »foruden hvad Skat ellers paabydes kan« — at hver Præst skulde yde 10 Rdl. in specie, — de rige skulde hjælpe de fattige, — og de, der havde Formue, skulde yde 2 Rdlr. af hvert 100, de havde paa Rente¹⁾. Til Kundskab om den sjællandske Præstestands Formuestilstand paa den Tid kan følgende Fortegnelse hidsættes:

*Rendte Penge aff Præsterne i Siøelands Sticht,
thil Trium Regum 1639.*

Socketunds Herrid.

M. Niels Pouelssøn thil Vor Frue — Penge 10 Daller
in Spec.

M. Larridtz Mortensøn til S. Nicolaj — Penge 100 Dr.
in Spec.

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 450--6.

M. Hendrich Echardi, Sogne Præst i Hollænder Byen paa Amager — Penge 4 Dr. in Spec. oc 18 Dr. i Croner.

M. Simon Hemmings, Capelan til den thydsche Kirche i Kiøbenhaffn — Penge 12 Dr. in Spec.

H. Niels Christenssøn, Medtiener thil Vor Frue — Penge 27 Dr. 16 β udi Croner.

Alsted Herrid.

H. Hieronymus i Alsted — Penge 26 $\frac{1}{2}$ Dr. 16 β udi Croner.

H. Hendrich Thygessøn i Bringstrup — Penge 12 Dr. in Spec.

H. Jens Povelssøn i Gystinge — Penge 4 Dr. i Croner.

H. Jørgen Hanssøn i Slaglille — Penge 1 Dr. 1 Ort 8 β i Croner.

Holbo Herrid.

H. Erich i Grested — Penge 4 Dr. i Croner.

Ramsø Herrid.

H. Jens i Høielse — Penge 4 Dr. in Spec. oc i Croner 1 Dr. 1 Ort 8 β .

Slagelse Herrid.

H. Hans i Boslunde — Penge 10 Dr. i 8 Goltgylden.

Meerløse Herrid.

H. Lauridtz, Capelan i Holbech — Penge 2 Dr. 2 Ort 15 β i Croner.

Flachebiærgs Østrepert.

M. Fredrich Klyne i Windinge — 24 Dr. in Spec.

Sømme Herrid.

H. Enoch i Jyllinge — Penge 7 Dr. in Spec. oc i Croner 6 Dr. 1 Ort 8 β .

Thune Herrid.

H. Michell i Greffue — Penge 21 Dr. i Spec. oc i Croner 4 Dr.

Borse Herrid.

M. Claus i Wordingborg — Penge 40 Dr. in Spec. oc i Croner 10 Dr. 2 Ort 16 β .

Faxe Herrid.

Hr. Hans i Kongsted — Penge 6 Dr. 2 Ort 16 β i Croner.

H. Hans i Carris — Penge 4 Dr. in Spec. oc i Croner 1 Dr. 1 Ort 8 β .

Roholdts Præste Enche — Penge 2 Dr. in Spec., oc i Croner 1 Dr. 1 Ort 8 β .

Bieffuerschous Herrid.

H. Søffren i Herføgle — Penge 12 Dr. in Spec.

H. Niels Pouelssøn i Woldersløff — Penge 4 Dr. in Spec.

Ølstykke Herrid.

H. Mogens i Slagslunde — Penge 8 Dr. i Croner.

Summa Summarum, Penge in Spec. 266 Dr., udi Croner 124 Dr. Men i een Summa 390 Dr. Rix.

Hans Hanssøn Resen D.

Mpp^a.

Orig. i Ny kgl. Samling 1977 b. Vol. I. 4to.

XI.

Nogle Breve og Optegnelser af Christian VI.

Ved *H. F. Rørdam*.

De meddelte Breve vise, at Forretningsgangen m. H. t. Udfærdigelser angaaende kirkelige Sager, der laa Christian VI særlig paa Hjerte, var følgende: Kongen sendte Oversekretær i Kancelliet, Gehejmeraad Iver Rosenkrantz, til hvem Brevene ere rettede, et tydsk Udkast til det eller de Breve, som skulde udfærdiges¹⁾. Udkastet omarbejdedes

¹⁾ Flere saadanne egenhændige Udkast haves dels i den ledreborgske Mskr.-Saml. Fol. 398, dels i Rigsarkivet. Efter disse Udkast er nedenfor i Anm. antydnet, hvad det var for Breve, Kongens korte Skrivelser til Rosenkrantz angaa.

paa Dansk i Kancelliet. Denne Omarbejdelse sendtes Kongen til Gjennemsyn, og naar han havde godkendt den, blev Kongebrevet udfærdiget i Kancelliet og modtog derpaa Hs. Maj.s Underskrift. — Nr. 5 er Udkast til en Art Haandfæstning, som Kongen afkrævede eller paatænkte at afkræve Geh.-Raad J. L. Holstein, inden han optog ham i Conseilet. Tolerance i Religionssager var Chr. VI's første Krav til sin Minister. — Kongens mangelfulde Retskrivning er bevaret.

1.

Wegen das Bischofthum in Christiansandt wollen wir, dass selbiges dem Probst bey der Holmschen Kirche Kiaerup soll offerirt werden, und wen er es annimbt, kan die Bestalung wohl für ihm aufgesetzt werden¹⁾.

Christian R.

Friederichsberg, den 23ten April 1733.

2.

Mon cher Amy.

Jay bien recue vostre lettre avec les deus Projects des expeditions²⁾, dont je suis fort content, vous aures soin, que l'expedition se fasse bientot, je prenderois le tout sur mois, et serois touyours

Mon cher Amy

Vostre tres affectione

Christian R.

Friedensbourg le 21em d'Octob. l'a. 1733.

3.

Mon cher Amy.

Je vous renvoy les trois projets³⁾, que vous m'aves en-

¹⁾ Den er udstedt 27. April 1733 (Faye, Christianssand Stifts Bispe- og Stiftshistorie, S. 313).

²⁾ 1. Til Biskop Chr. Worm om at det tillades P. N. Holst at absolvere »paa Vilkaar« og at bortvise de Altergæster, han ikke fandt værdige. 2. Om at det strengelig skal paalægges Præsterne at afholde sig fra al Skjælden og Larmen fra Prædikestolene mod de saakaldte Pietister.

³⁾ 1. Til Rector og Professorer ved Kbhvns. Universitet; 2. til Biskoppe nover Sjællands Stift Hr. Christen Worm; begge Breve

voyes, je les trouves bonnes selon mon intention excepte ce que j'ai change, ce que vous trouveres marque, je suis toujours

Mon cher Amy
Vostre tres affectione
Christian R.

Friedrichsberg le 26iem [Novembre] l'a. 1733.

Quand l'expedition est faite, vous renverres bien les projets, je veus aussi faire conseille prive characterise le stiftsambman Holst¹⁾, et Conseille de justice Fischer, qui est au commissariat, de meme le President Reesen de Christiania.

4.

... Hierbey folget ein Memorial von der Commission, welche gesetzt ist, die Klagen zu examiniren über falsche Lehre. Wir finden guht hierauf zu resolviren, dass die Commission fortfahre mit der Confrontation, und wen die zu Ende, alsden dass sie an mir von allen referiren, da dan, wen ich die Umstände von der Wichtigkeit zu seyn finde, dass Zeugen darüber sollen abgehöret werden, ich noch allezeit solches befehlen kan.

Ich will sonsten auch gerne, dass nachdem den priestern nun dass schelten und schmehlen auf den Cantzelen untersagt ist, und Sie es auch ziemlich bleiben lassen, die Studenten auf den auditorio und sonst auch möchten etwas in ordnung gebracht werden, den bey den disputationibus sollen zuweilen ziemliche schelt worter, aber auf Latein, hervor kommen, als wie noch letztlich in Woldike seiner disputation geschehen ist. Dass schelten und schmehlen nutzt zu nichts, die Studenten

angaaende P. N. Holst (se Theodorus, S. 26) og 3. til Kammerherre og Stiftamtmand Holstein, Biskop Worm, Etatsraad Schrøder og de theol. Professorer Steenbuch, Wøldike og Reuss om at træde sammen i en Kommission for at undersøge, om det var med Rette, at mange af Kbhvns. Præster hæftig ivrede i deres Prædikener mod falsk Lære. (Disse Reskripter udstedtes 26. Novbr. 1733).

¹⁾ J. L. Holstein. Vistnok kom denne Udnævnelse netop paa dette Tidspunkt, for at Holstein med mere Autoritet kunde præsidere i ovennævnte Kommission.

müssen auch nicht decisores der Lehre seyn, sondern Gottes wort, die wahrheit und die Obrigkeit; man kan disputiren, aber ohne aigreur. Ich bin zeit lebens

Meines lieben geheimterahts

Votre tres affectione

Christian R.

Friederichsberg d. 2ten Febr. a. 1734.

5.

1. Dass Er¹⁾ für der tolerance seyn soll in religions sachen.

2. Dass Er mir allezeit sein Sentiment sagen will, wenn ich Ihm frage.

3. Dass wen ich nicht allezeit seyn Sentiment folge, Er es sich auch soll gefallen lassen nicht nur, sondern mich suchen so zu dienen, wie ich will, und wie meine intention ist, und nicht nach seinen Kopf.

Skrevet med Chr. VI's egen Haand paa et lille Blad af en Notebog (i Rigsarkivet). Udateret, men sikkert fra Beg. af Januar 1734 (s. Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 200, hvor nogle andre Punkter, som Holstein maatte love at gaa ind paa, ere meddelte).

¹⁾ J. L. Holstein.

Kristian II og Karlstadt.

Af cand. theol. **Hølge Haar.**

Kristian II's Forsøg paa at indføre den lutherske Reformation i Danmark fik, som bekendt, en stakket Bane og en ringe Betydning, men det er ikke desmindre en Episode af stor Interesse om ikke for Folkets saa dog for Kongens Historie.

Det er først og fremmest et Vidnesbyrd om Kristians vidtskuende Blik; han saa, hvor Fremtiden groede og søgte straks at lede den ikke tre Aar gamle Bevægelse ud over Landet og blev saaledes en Foregangsmand blandt de europæiske Fyrster.

Hans Forsøg har stor Interesse for Forstaaelsen af Kongens Karakter og hans personlige Stilling til den nye Lære. Samtidig med at han ivrig arbejder paa at faa overdraget sig Udøvelsen af Kirkens Straf mod Sten Sture, søger han at drage den nye Læres Talsmænd fra Wittenberg til Danmark. Medens han i Romerkirkens Navn holder sin blodige Rettergang over Sveriges ypperste Slægter, forkyndes Evangeliet efter luthersk Opfattelse i Nicolai Kirke i København.

Endelig vækker hans Optræden som Reformator Opmærksomhed ved sit gennemgaaende uheldige Forløb. Særlig tre Mænd prøvede han at bruge i denne Sag, Poul Helgesen, Martin Reinhard og Andreas Bodenstein von Karlstadt, og sjældent har han været saa uheldig i Vælget af sine Raadgivere, som da han valgte disse. Poul Helgesen var i Virkeligheden en fuldtro Katolik, Reinhard var sin Op-

gave saa langt fra voksen, at han kun formaede at vække Latter for sin Sag, og endelig var Karlstadts Arbejde, af hvilket man kunde have ventet sig en Del, saa kortvarigt og fik en saa pludselig og uopklaret Afslutning, at ogsaa det gik næsten sporløst hen.

Martin Reinhards Virksomhed i København i Efteraaret 1520 og i Begyndelsen af Aaret 1521, hvorledes han stødte Gejstligheden ved sin nye Lære og Befolkningen ved sin uheldige Fremtræden og tyske Tale, mens han ikke kunde virke ved Universitetet, da han ingen Grad havde opnaaet, er vel kendt. Hans Svaning skildrer den livligt, og Luther omtaler i et Brev hans Tilbagekomst til Wittenberg for at promoveres (Enders: Luthers Breve III S. 106). Han havde imidlertid endnu et Hverv, nemlig at søge at drage Luther og Karlstadt til Danmark. For Luthers Vedkommende endte jo Rigsdagen i Worms med det tvungne Ophold paa Wartburg, men Karlstadt slog til og drog i Midten af Maj Maaned 1521 til Danmark. Saaledes har allerede Gram¹⁾ fremstillet Sagen, støttet paa Svanings Beretning, Reinhards Brev fra Worms til Kristian II og en Del andre samtidige Breve, og saaledes er det gaaet igen i alle Karlstadt-Biografier. 1886 rejstes imidlertid en meget stærk Tvivl om Karlstadts Besøg i København, delvis støttet paa nye Kilder²⁾, men dette gav D. Schäfer i Tübingen Anledning til nøjere at undersøge Sagen. Det lykkedes ham ved Forespørgsel i Rigsarkivet i København uimodsigeligt at fastslaa, at den hidtil gangbare Fremstilling i alt væsentligt var rigtig. Karlstadt har virkelig i Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni 1521 været i Danmark³⁾. Endelig har fornylig Herman Barge i sit Kæmpeværk: Andreas Bodenstein von Karlstadt, Leipzig 1905, endydeligere underbygget denne Antagelse ved nye Undersøgelser og enkelte nye Bevissteder. Gennem disse Arbejder er det nu fast-

¹⁾ Videnskabernes Selskabs Skrifter III. Kbhvn. 1747.

²⁾ Zeitschrift für Kirchengeschichte VIII S. 283 flg.

³⁾ — — — XIII S. 311 flg.

slaaet, at Karlstadt den 13. Maj og den 20. Juni 1521 var i Wittenberg, og at hans Rejse maa falde mellem disse to Terminer¹⁾.

Men er end selve Karlstadts Rejse sikker nok, er hans Virksomhed og navnlig hans pludselige Forsvinden fra den danske Skueplads ret gaadefuld. Barge mener vel at kunne udlede forskellige Passus i Kristian II's saakaldte »gejstlige Lov« fra Karlstadts direkte Indflydelse; men udover Antagelser, hentede ud af analoge Tanker i hans samtidige og kort efter følgende Skrifter, synes det ikke at være²⁾. Og bærer den gejstlige Lov sin Datering, 26. Maj, med Rette, maa Karlstadts Indflydelse derpaa vist i hvert Fald opgives. Fast staar kun, at han har været i Hovedstaden ganske kort og uden at efterlade sig noget tydeligt Spor, og atter den 20. Juni kommer til Wittenberg til stor og ret ubehagelig Forbavselse for Kurfyrsten og Reformatorerne, der havde haabet at være et uroligt Hoved kvit.

Man kan med Bestemthed antage, at et saa kort Ophold ikke har været efter den danske Konges Hoved. Hvordan Kristian II end i Hjærtet kan have følt for Reformationens Sag, saa staar det dog sikkert fast, at han har ønsket den gennemført med al Kraft, vel fordi den betød en Stigning af Kongemagten, der her var ganske særlig trykket af et mægtigt Hierarki. Derfor har da ogsaa Karlstadts pludselige Rejse, der ikke vides at have haft noget ligefrem Brud med Kristian II til Forudsætning, fremkaldt forskellige Forklaringer. Svanings Fortælling om, at Karlstadt i et Selskab skal have stødt nogle Prælater ved kætterske Udtalelser om Nadveren (berettet af Gram) bærer et altfor tydeligt Præg af at være konstrueret ud af Forfatterens Kendskab til Karlstadts senere Nadverlære. Allen³⁾, hvem de sidst fundne Kilder ikke stod til Raadig-

¹⁾ Barge: Karlstadt I, Excurs IV S. 470.

²⁾ Barge S. 257 fig.

³⁾ Allen: De tre nordiske Rigers Historie III. 2 S. 54.

hed, antager, at Karlstadt er vendt tilbage til Wittenberg for at vinde sig den Ledelse af Reformationen, som han ikke kunde faa, naar Luther var i Byen. Men Luther var allerede forsvunden, da Karlstadt rejste fra Tyskland. Langt større Sandsynlighed har den Forklaring, hvori Helveg¹⁾ og Barge²⁾ stemme overens. De mene, at Kejsersens Achts-erklæring over Luther, den 26. Maj 1521, netop paa denne Tid, lidt ind i Juni, maa være naaet til Danmark og have bevirket det, som Pavens Bandbulle ikke havde kunnet udvirke, at Kristian II slog alle Reformationstanker af Hovedet og sendte Karlstadt hjem. Dette var der saa meget mere Grund for Kongen til at gøre, som han netop i sidste Halvdel af Juni tiltraadte sin store Rejse til Nederlandene til Kejser Karl V³⁾, af hvem han søgte at faa Holsten knyttet nøjere til Danmark, saaledes at Hertugen for Fremtiden maatte yde Lensed til Kongen i Stedet for til Biskoppen af Lübeck, hvilket han ogsaa opnaaede⁴⁾. Kongens Rejse, hvorpaa han forøvrigt udfoldede en Pragt, der fik Paven til at betænke sig paa at gaa aggressivt til Værks imod ham⁵⁾, kunde saaledes maaske forklare hans pludselige Omslag i Forholdet til Reformationen.

Men man maa dog først se, hvad den til Wittenberg hjemvendte Karlstadt selv beretter. Hans Hjemkomst just i den kritiske Tid efter Wormsediktets Udstedelse vakte, som nævnt, ingen Glæde. Baade Kurfyrste og Universitet var ilde berørt af at faa den fremfusende Mand, der desuden med en vis Ret var bitter over en Forbigaaelse ved en Embedsbesættelse, tilbage. Der afholdtes d. 24 Juni 1521 et formeligt Forhør over ham i Anledning af hans pludselige Til-

¹⁾ Helveg: Den danske Kirkes Historie før Ref. II S. 551.

²⁾ Barge I S. 260 flg.

³⁾ Den 17 Juni melder Kristian II fra Nykøbing sin Dronning denne Rejse. Regest. I. Nr. 6842.

⁴⁾ Regest. I. Nr. 6856, 6857, 6864.

⁵⁾ Johan Slagheks og Claus Pedersens Breve. Regest. I Nr. 6853, 6854, 6855.

synekomst, og Spalatin optog en Slags Protokol derover¹). Man ser her, hvor ivrige begge Parter er, Karlstadt for at begrunde sin Hjemkomst, Wittenbergerne for at afkræfte hans Grunde og hurtigst muligt faa ham afsted igen. Karlstadt tilstaar straks at have lovet Kongen at komme (igen) og tjene ham med Forelæsninger, Prædikener og Raadgivning i et Aar. Derpaa hedder det: »Darzu hab ihn bewegt, das er on berürte zusage aus Denemark nicht hab mogen kommen, nicht das er darzu gedrungen were«. Hvordan kan man forbinde disse Ord med Barges Antagelse, at Kristian II har sendt Karlstadt ud af Landet? Det synes dog ganske klart at fremgaa deraf, at det er Karlstadt, der har villet rejse, og ikke Kongen, der har sendt ham afsted. Karlstadt har da maattet give noget for noget, for Rejsetilladelsen Løfte om at komme igen. Og endvidere, hvad Mening vilde der være i hele Forhøret og Wittenbergernes Forsøg paa at faa ham til straks at opfylde sit Løfte, hvis Kongen selv havde sendt ham bort for at gøre et godt Indtryk paa Kejser og Pave? Nu søger Wittenbergerne imidlertid at faa ham afsted straks, de begrunder deres Hensigt med, at Karlstadt ikke ved Udeblivelse bør forstyrre det gode Forhold mellem Kurfyrsten og Kongen, og Karlstadt nægter aldeles ikke, at han efter Løftet burde rejse, erklærer blot, at han agter at bryde Løftet.

Saaledes ses det, at Kongen maa have tænkt, at Karlstadt straks skulde komme tilbage og virke i Danmark, vist endnu mens han selv var i Nederlandene; at denne Rejse skulde have forandret nogetsomhelst i hans Stilling til Reformationen hjemme, er ganske usandsynligt, naar man ser paa Spalatin's Beretning.

Hertil kommer endnu et Par mærkelige Meddelelser i samtidige Breve. Omtrent 11 Dage efter Karlstadts Hjemkomst til Wittenberg, den 30 Juni 1521, skrives til Huma-

¹) Udgivet af Walter i Zeitschrift f. Kirchengeschichte II S. 128, Anm 2.

nisten Beatus Rhenamus, foruden en interessant Skildring af Tilstanden i Wittenberg, følgende forbausende Sætning: »Carolstadio rex Daniae archiepiscopatum obtulit«¹⁾. Ordene vækker straks den største Tvivl, og det synes yderst lidet sandsynligt, at Kristian II skulde have vovet sig til et saa afgjort Skridt som at sætte en af Reformationens ivrigste Tilhængere paa en saa ophøjet Plads. Der findes heller ikke noget som helst i Spalatin's ovennævnte Forhørsberetning, som tyder paa, at Sagen var kendt; man kan meget mere sige, at havde den været kendt den 24 Juni, vilde Wittenbergerne næppe have undladt at bruge den til at faa Karlstadt afsted. Enten er det hele grebet ud af Luften, eller ogsaa er der kommet nyt Bud fra Kongen efter den 24 Juni.

Man kan ikke paa Forhaand erklære det hele for et Fantasifoster, men vi maa et Øjeblik se paa Brevskriveren. Det er Albert Burer, tidligere Tjener hos Beatus Rhenanus, en Tid lang Student i Basel og 1 Juni 1521 opholdende sig i Wittenberg. Man behøver blot at læse faa af hans talrige Breve til Rhenanus for at se, at han var en livlig Fortæller og en skarp Iagttager. Allerede 1517 omtaler Rhenanus ham som en »egregius juvenis . . . utriusque linguæ studiosus«²⁾, og et Par Aar efter fik han Lejlighed til at yde Rhenanus en saa kyndig Hjælp ved dennes Udgivelse af Historikeren Vellejus Paternulus, at hans Navn endnu ikke er glemt blandt Filologer³⁾. Af Burers to yderst interessante Breve fra Wittenberg ses det desuden, at han har omgaaedes Melanchton. Han har saaledes ikke været nogen helt almindelig Student (han staar ikke i Matriklen), og man kan næppe helt forbigaa hans Ord, selv om de maaske ikke bør tages aldeles bogstaveligt. Men

¹⁾ Beatus Rhenanus' Brevveksling udgivet af Horawitz og Hartfelder, Leipzig 1886, S. 281.

²⁾ — — — S. 584.

³⁾ Om Burer se Wiensitzungsberichte, Philos.-histor. Klasse. Bd. 70, S. 208 og 233 flg. og Bd. 71, S. 675 flg.

er der noget om hans Meddelelse, saa viser det, at Kristian II ikke et Øjeblik har haft sine Reformationsplaner af Syne, selv ikke da han rejste til Kejseren¹⁾.

Nu synes Burers Ord virkelig at faa en vis Bekræftelse, ganske vist fra et helt andet Sted af Tyskland, men fra en Kilde, der viser tilbage til den samme By, hvor Burer hentede sin Viden, nemlig Wittenberg. Og Meddelelsen er en Mand, der stod i Forbindelse med Humanister Tyskland over, og som opmærksomt fulgte alle Tildragelser i Europa, nemlig den thüringske Humanismes »Altvater«, Mutianus Rufus i Gotha. I et udateret Brev til Luthers Ven Johann Lang i Erfurt findes følgende Ord, der vel er ment som Spøg²⁾: »Joca seria tecum communicabo. Si episcopatum desideras, bonum opus desideras (1 Tim. 3 1). Audisti de rege, quem ferunt episcopos aliquot vivos mactasse. Is nostris principibus affinis querit, quos substituat in locum interfectorum. Si vis candidam togam et ambire, talem me tibi praestabo qualem Jone (d. e. Justus Jonas) nostro praestiti, hoc est benevolentissimum adjutorem«³⁾. Brevet er uden Angivelse af Aar og Dato, men dets mange Hentydninger til andre, kendte Begivenheder gør, at man med største Sikkerhed kan sige, at det kan være skrevet tidligst i Slutningen af Juni 1521, rimeligvis lidt ind i Juli. Det er altsaa omtrent samtidigt med Burers Brev. Om Begivenhederne i Wittenberg var Mutian altid særlig godt underrettet, tildels gennem sin kæreste Elev, Spalatin. Altsaa er ogsaa hans Meddelelse, trods dens noget forvirrede Form, værd at lægge Mærke til. Det nye, han meddeler, er aabenbart, at Kristian II har bedt sine Onkler,

¹⁾ Barge, der først har fundet disse Ord, nævner dem en passant og paa en mærkelig Plads. Se I S. 260.

²⁾ Gillerts Udgave, Halle 1890, Brev 606.

³⁾ Mutian havde faaet Jonas gjort til Provst i Wittenberg (den Stilling, Karlstadt havde søgt), og denne var 31 Maj 1521 rejst til Wittenberg for at overtage Embedet. Se Bilag 1 til Brev 605 hos Gillert.

de sachsiske Hertuger, om Biskopper. Hermed sætter han saa straks Kongens almindelig kendte Grusomhed i Stokholm, hvor 2 Biskopper blev henrettet, i Forbindelse og siger, at Anmodningen om Bisper er sket for at kunne erstatte de myrdede. Dette er jo i hvert Fald urigtigt, de ledigblevne svenske Bispestole blev straks besatte, men dermed behøver det hele ikke at falde. Mutians Ord viser, hvorledes Rygterne om den danske Reformation svirrede i Wittenberg trods Kristian II's Rejse til Kejseren; og Burers Beretning viser, at man der ikke betragtede Karlstadts Forhold til den danske Konge som opløst med hans Tilbagekomst. Man fristes til at tro, at det, der ligger til Grund for Burers Ord om Karlstadt som dansk Ærkebisp og for Mutians om Kristian II's Anmodning om to Biskopper i de myrdedes Sted, er et Tilbud fra Kongen til Karlstadt om en Bispestol. Hvis Kongen har sendt et saadant Tilbud, samtidig ued at han tiltraadte sin Rejse, vilde det netop kunne være naaet til Wittenberg kort efter, at det ovennævnte Forhør har fundet Sted.

Staar det altsaa fast, at det i hvert Fald ikke er Kristian II, der drevet af politiske Grunde har trukket sig tilbage fra det begyndte Reformationsværk, langt snarere paa alle Maader har søgt at holde paa Karlstadt, maa man spørge, hvad der da kan have bevæget denne til sin pludselige Rejse fra Landet og derpaa følgende Løftebrud. Her maa vi saa atter vende tilbage til Forhøret over Karlstadt efter hans Hjemkomst. Karlstadt søger paa alle Maader at slippe for at opfylde sit Løfte. Han er ked af at have maattet love Kongen ikke at skrive mod Paven uden at faa Kongens Billigelse, han frygter Pavens Band og Kejsereus Acht; men Wittenbergerne slaar alle hans Udflugter ned. Foruden alle disse Grunde nævner han ogsaa: »Das er in Denemark sich besorgt . . . vor ayner person« etc., men han nævner ikke, hvem den Person er, han er bange for, og Dommerne hævder, at han, for ikke at vække Splid mellem Kurfyrsten og hans Neveu,

Kristian II, bør opfylde sit Løfte og rejse. Men dette faar Karlstadt til at erklære, at han hellere vil forlade alt og gaa, hvorhen Gud vil føre ham, end rejse til Danmark¹). Umiddelbart efter dette Forhør maa Karlstadt have skrevet det Brev til en ukendt (vist Frederik den Vises Hofpræst Spalatin), hvori han tilsyneladende giver efter og melder, at han dog efter nærmere Overvejelse vil rejse til Danmark²). Men efter denne Indrømmelse opstiller han en Række Betingelser for at foretage Rejsen, og disse Betingelser er saa ublu, at man faar en tydelig Fornemmelse af, at de kun er opstillet for at blive afslaaet. Han forlanger nemlig baade kostbart Rejseudstyr, og at hans Emhede i Wittenberg skal blive staaende aabent for ham og give ham en stadig, ja endog forøget Indtægt. Men først og fremmest stiller han to Krav, der vækker Opmærksomhed. Han vil for det første rejse som Kurfyrstens Gesandt: »Doch vor allem, das mich mein gnedigster churfürst und herr yhn eignem schutz und schirm hab und mir dess schriftlich und versigelt urkunt geb, damit ich auch mög anzeigen und beweisen, das ich seiner churf. g. geschickter«. Og foruden Kurfyrstens Brev vil han, før han rejser, have en særlig Garanti fra Kristian II om at turde forlade Landet frit, dersom Kongen af en eller anden Grund skulde unddrage ham sin Gunst. I Sammenligning med disse to Sikkerhedsforanstaltninger synes Forbudet mod at skrive mod Paven kun at spille en ringe Rolle for ham; dog ønsker han ogsaa, sidst i Brevet, det ophævet. Man faar saaledes ogsaa af Brevet et Indtryk af, hvor stor en Skræk Karlstadt nærer for at komme til Danmark. Men en særlig Interesse har Brevet ved aabent at pege paa Kongen som Genstanden

¹) Anf. St.: »Darauf sich beschlieslich doctor Karlstadt hat hören lassen, ehr er sich in Denemark begeben wolt, so wolt er sich alles das, so er allhie het, zu verlassen und auf gottes gnaden und berat zu ziehen, wo er hinkommen möge, damit meinem gnädigsten hern seyner halben keyn beschwerung begegen mocht.«

²) Udgivet af Walter: Zeitschr. f. Kirchengesch. II. S. 128 flg.

for hans Mistillid¹⁾. Det er ham, Karlstadt vil garantere sig imod ved at stilles under sin egen Fyrstes direkte Beskyttelse og ved udtrykkeligt Lejdebrev fra Kristian II, og man mindes uvilkaarligt det, han i Forhøret diplomatisk sagde om »en Person«, der særlig ængstede ham. Han har sikkert set, at han i Danmark kun skulde være Kongens Redskab til at bryde Hierarkiets Magt, og at Reformationen for Kristian II kun var Politik. Men denne har søgt at holde paa ham, uden at bekymre sig om Pavens og Kejser Karls Opfordringer, til at rense sit Land for Kættere. Man ser af de faa Meddelelser, hvorledes den danske Grund har brændt Karlstadt under Fødderne, som om han har anet, at den Konge, der i Kirkens Navn hunde iværksætte det stokholmske Blodbad, ogsaa kunne lønne sine Haandlangere, saaledes som han godt et halvt Aar efter Karlstadts Besøg lønnede Didrik Slagheck. Karlstadt vilde hellere forlade alt og flakke hjemløs om end tjene en Konge, hvis inderste Planer var skjult selv for hans nærmeste Raadgivere. Det var jo Kristian II, der sagde, at hvis han troede, at hans Hue var Medvider i hans Planer, vilde han øjeblikkelig kaste den i Ilden.

p. t. Erlangen ¹⁶/₁ 1908.

¹⁾ Det forekommer mig dog sandsynligst, at det ikke er Kongen, Karlstadt har ment, men Sigbrit, der for de fleste i Samtiden var en yderst skrækindjagende Person, af hvem man kunde vente sig det værste. Karlstadt vilde vel ogsaa have udtrykt sig noget anderledes, hvis det var Kongen, han frygtede. *H. F. R.*

Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI's Tid.

Ved **H. F. Rørdam.**

Separatismen har oftest sin Rod i en idealistisk Aandsretning, der, ikke nøjet med den sædvanlige Gudstjeneste og de folkelige Ytringer af religiøst Liv, ønsker at fremkalde en større Aandelighed og Inderlighed, og derfor forholder sig kritisk overfor alle ydre Kirkeskikke og den sædvanlige Betjening af Sakramenterne, særlig Barsedaaen.

Den lutherske Reformation var jo i sig selv en Separation fra den hidtil herskende katolske Kirke; men den adskiller sig fra Middelalderens tidligere Forsøg i reformatorisk Retning (Albigenser, Valdenser, Wiclefiter, Hussiter), derved, at den i højere Grad end disse søger og finder Støtte hos Statsmagten, og derhos, belært af Erfaringen, tager Afstand fra mere yderliggaaende Bevægelsesretninger (Zwickauerprofeter, Gjendøbere, Schwenkfeldianere, Davidjoriter osv.), og endelig fordi Tidens Fylde nu er der, da Herren vil gennemrense sin Lo.

Fæste vi Blikket paa den danske Kirke i det lutherske Tidsrum, da er vor Folkekarakter vel ikke særlig anlagt for aandelige Extravagancer; alligevel yrer der sig fra Tid til anden separatistisk Tilbøjelighed. Men efter kortere eller længere Tids Forløb taber Bevægelsen sig uden at have formaaet at stifte et levedygtigt Kirkesamfund, ikke blot fordi Statskirken har lagt betydelige Hindringer i Vejen derfor, men ogsaa fordi Separatisterne have savnet det centrale Støttepunkt for en Kirkedannelse, som Troen paa Livskilderne i Herrens Sakramenter giver.

De første Separatister, vi høre om i Tiden efter Reformationen, vare indvandrede Hollændere; men de synes ikke at have haft Held til i nogen sønderlig Grad at udbrede deres Anskuelse¹). Det samme gjælder de »Vederdøbere«, mod hvilke der i Slutningen af Christian III's Tid blev truffet kraftige Foranstaltninger²). Ud over Slesvig, der stadig var Gjennemgangsleddet for religiøse Bevægelser, der fra Tydskland og Nederlandene søgte Vej nordpaa, har de næppe haft Held til i nogen kjendelig Grad at udbrede sig. Enkelte forsprængte Tydskere og Hollændere, der havde separatistiske Tilbøjeligheder, tales der vel af og til om, men ved de saakaldte Fremmedartikler af 1569 var der sat en kraftig Bom for Udbredelse af deres fra Folkekirken afvigende Anskuelse³).

I det 17de Aarh. var Slesvig, særlig den sydlige Del af Landskabet, Skuepladsen for ret kraftige sekteriske Bevægelser (Nicolaus Knutzen Teting, Hartvig Lohmann, Anna Ovena Hoyers, Antoinette Bourignon, Frederik Breckling o. fl.), som vi dog ikke paa dette Sted skulle gaa nærmere ind paa. Om Niels Svendsen Chronich (fra Kolding), der i Midten af det 17. Aarh. optraadte med voldsomme Angreb paa Statskirken, er bleven paavirket fra Sønderjylland af, er vel ikke usandsynligt; men det var dog særlig paa en Studierejse i Tydskland, at han blev kjendt med den separatistiske Litteratur, især Pseudonymen Elias Prætorius's (Chr. Hoburgs) »Spiegel und Misbräuche«, der indeholder et rigt Arsenal af Projektiler mod Statskirken, som Chronich siden gjorde Brug af herhjemme⁴).

Siden træffe vi af og til Personer (som Jesper Könechen o. a.), der ved Læsning af hans og andre Sværmeres

¹) Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. I, 171—3.

²) Rørdam, Danske Kirkelove I, 65, 361—6, 484—7. Ny kh. Saml. IV, 636, 647—9.

³) Ny kh. Saml. IV, 233 ff.

⁴) Kh. Saml. 3. R. III og IV.

Skrifter eller ved kvækersk Paavirkning¹⁾ vare blevne saa skarpsynede overfor Statskirkens Brøst og saa blinde for dens Fortrin, at de ikke saa nogen anden Udvej end at gaa ud af »Babel«.

Fra Begyndelsen af det 18de Aarh. lød saadanne Røster oftere end tilforn, og ikke faa Tegn tydede paa, at det trak op til et separatistisk Uvejr²⁾; men det var dog først i Christian VI's Tid at det brød løs, særlig efter de svenske Emigranternes Besøg 1734.

I forrige Bind af Kh. Saml. er meddelt nogle spredte Bidrag til disse ret mærkelige Bevægelser Historie, som her skulle fortsættes med andre fra samme Tid.

1. Simon Michelsen Steenholt.

I Kh. Saml. 3. R. III, 815 ff. er meddelt den overordentlig fyndige skriftlige Indsigelse, som Simon Michelsen Steenholt, Skoleholder i Søllerød³⁾, den 24. Okt. 1734 ned-

¹⁾ En saadan nævnes fra Tid til anden. Nielsen, Kbh. Dipl. V. 421. VIII, 156, Nielsen, Kbh. Hist. og Beskr. VI, 129.

²⁾ Se foran, S. 95 ff., 342 ff., Helveg, D. danske Kirkes Hist. eft. Ref. 2. Udg. I, 525 f., 608 ff. En tydsk-skrivende Pseudonym. der kalder sig Christianus Aletophilus, har allerede 1715 givet et Stormvarsel, naar han ytrer: »Man maa allerede erfare, at der i Kjøbenhavn gives nogle Folk, som foragte den hell. Skrift, og som uden denne foregive at have en nærmere Vej til Christus, og anse Böhmes, Arnolds og andre Fanatikernes Skrifter som store Helligdomme. foragte Skriftestolen, prætere at have haft Henrykkelser og Aabenbarelses, nære Afsky for retskafne og ortodoxe Theologers Bøger og Skrifter, ja endog ikke kunne taale deres Fortaler til fromme Bøger af gamle Theologer, foragte Prædikeembedet, og Gud veed, hvad ellers endnu for farlige Gnister, der kan gløde under Asken«. (Fenger, Den trankebarske Missions Historie, S. 355).

³⁾ Simon Michelsen var ansat i sit Embede af den fromme Prinsesse Sofie Hedeveg, der var Besidderinde af Frederiksdals Gods, og han nævnes i H. Langhorns Brev af 4. Aug. 1733 til Mad. Wulffs som hørende til den opvakte Kreds i Kbhvn. (K. S. 4. R. I, 651). Reenberg's Visitats fandt Sted 27 Juni (1. S. e. Trin.) 1734. Naar Skoleholderen først 4 Maaneder derefter kom med sin Kritik, ligger det nær at antage, at det er Paavirkning fra de

lagde mod den Katekisation, som den gamle Provst Morten Reenberg s. A. havde holdt ved sin Visitats i Søllerød Kirke. Man forbavses over den Myndighed, hvormed en fattig Skoleholder vovede at kritisere den højt ansete Provst. At han imidlertid har brugt for stærke Ord, synes at fremgaa af følgende til en Afskrift af Kritiken knyttede Erklæring, forfattet af den siden hæderlig bekendte lærde Nordmand Benjamin Dass, der kort efter paa Hans Grams anbefaling blev Rektor i Trondhjem:

»Den Forretning, som her kritiseres, var jeg underskrevne nærværende ved og paahørte, da jeg i al Sandhed kan vidne, at intet anstødeligt af Provsten blev fremført, men alt til Opbyggelse, saa at derfor denne Skoleholder, som troede, at ingen kunde tale Guds Ord rettelig uden den, som var af det skinhellige Parti, dels vrangelig har forstaaet, dels fordrejet og dels forbigaaet de rette Ord og Meninger i sin Sammenhæng, saaledes som de af Provsten bleve fremførte«. *B. Dass*¹⁾.

At det ikke har været nogen heldig Indflydelse, Skoleholderen i Søllerød har øvet paa sine Elever, fremgaar af følgende Skrivelse fra Biskop Worm til Geh.-Raad J. L. Holstein med Udskrift af et optaget Forhør²⁾.

Høi Edle og Velbaarne Herre!

I gaar aftes sildig erholdt jeg Sogne Præsten til Sillerød³⁾ Menighed H^r. Andreas Cramer hans skrivelse af 4. hujus, ved hvilken hand andrager for mig, hvorledis en Dreng omtrent 14 Aar gammel, nafnlig Jørgen, |: som ofver tvende Aar hafver været indtinget i kost og lære hoss

svenske Separatister, der i Efteraaret 1734 var i Kjøbenhavn, som har givet Stødet til, at han optraadte paa en saa udæskende Maade over for sin foresatte, som han gjorde.

¹⁾ Heibergs Afskrift efter Orig. i Videnskabernes Selskabs Mnskr.-Saml. i Trondhjem.

²⁾ Heibergs Afskrift af Orig. i Ledreborgske Saml. 475, Fol.

³⁾ Det er den gamle Form af Navnet (opr. Silwæruth).

Schole-Holderen Simon Michelsøn Steenholt :| skal sidst-afvigte Attende Søndag efter Trinitatis d. 24. Octobr. i Catechisationen efter Prædiken |: da Schole-Holderen, som dog burde være tilstæde, iche mødte :| offentligen i Menighedens paahør hafve forkastet Børne-daaben og ved adskillige ord paastaet, at Børn ei burde døbis, før de blefve voxne og store, men de skulde læris, før de burde døbis.

End følger herhos Copie af et Forhør, som Forvalteren ofver Friderichsdals Gods Lauridtz Nielsøn hafver ladet holde. Af samme erfaris, hvor ugudeligen og bespotteligen samme Dreng hafver talet om det høiværdige Altarets Sacramente, hvilket neppe nogen Christen, udeu skielfven og forskreckelse, skal kunde læse.

Sligt skulde jeg hermed Allertienstskyldigst tilmelde Deris Excellence, som Stiftets Befalnings-Mand og Stædets Amtmand, ingenlunde paatviflende, at jo Deris Excellence antager sig denne saa magt paaliggende Sag, thi Deris Excellence begriber lætteligen, af hvad farlig Følge det maatte blifve, om saadan eller anden ugudelig Lærdom skulde udspreede sig blandt den eenfoldige Almue paa Landet.

Deris Kgl. Maj^{sts}. Aller-Naadigste Lov forklarer tydeligen libr: 6. cap: 5. art: 7. pag: 582, hvorledis de bør straffis, som ofverbevises at hafve lastet eller bespottet Guds Sacramenter; men mig synis, at denne skiendige dreng burde, efter lovlig omgang, i det mindste paa nogen tid indsættis til arbeide i Christianshafns Børne Huus, hvor hand da tillige kunde undervises af Præsten samme-stæds, som er en Sagtmodig og Rætsindig Guds tienere. Angaaende Schole-Holderen Simon Steenholt skal jeg nøiere informere mig, i hvor vel alt for meget er mig for faae Dage siden bekiendtgjordt om hans uforsvarlige Forhold¹⁾.

¹⁾ Sikkert hentydes herved til hans Kritik over Provstens Katekisation.

I det øfrige er jeg stedse, næst al velsignelses troehiertigste tilynskning, med megen veneration

Høi Ædle og Velbaarne Herre
Deris Excellences
Ydmyge og tjenst ærbødige
Tienere
C. V. Worm.

Kiøbenhafn 4. November 1734.

Udi Anledning af Velærværdige og Høilærde H^r. Andreas Cramer, Sognepræst til Søllerød Meenighed, hans til mig afladte Skrifvelse de dato 28 Octobr. sidst, hvor udi til kiende gifves een meget bespottelig og ugudelig Lærdom, som Schole-Holderen i Søllerød Simon Michaelssen Steenholt skal søge at faae indplandted i de unge Børns Hierter, fornemmelig angaaende de Høiværdige og Hellige Daabens og Altarens Sacramenter: det Første, har en Dreng, 14 Aar gl:, som udj nogle Aar har vaaren hos bm^{te} Skoleholdere i Kost og Information, udi den heele Meenigheds Nærværelse og Paahør, Søndagen d. 24. Octobr. ved Catechisationen i Kirken, negted, at smaae Børn ikke maatte eller burde døbes, førend de blefv store, foregifvende, de først maa lære, førend de maae døbes, og om det Andet skal samme Dreng Søndagen forhen talt de allerbespotteligste Ord udi adskillige Folkes paahør — Har ieg undertegnede for mig indkaldet de udi Velbem^{te} Hans Velærværdigheds Bref nefnte Personer, for om denne vigtige Materie at faae nærmere information, og effter at ieg meged ynderlig og alvorlig hafde formanet dem ei at sige meere her om, end hvis de egentlig og redt kand eryndre at hafve hørt, og som de med en reen Samvittighed med deris høie Saligheds Eed, naar forlangis, kand bekræfte, udsagde Jens Klocher i Søllerød, at om Søndag Morgen d. 17. Octobr. kom denne Dreng, nafnlig Jørgen, som siden Skoleholderens, Simon Michelssens, Ankomst til Søllerød har vaaret i Huuset hos ham i Information, ind i udsigerens Huus, da hans Koene sagde til ham: nu faaer de Skam, der har

den nye Troe i Kiøbenhafn, hvor till Drengen svarede: de har ingen Nød, saalenge Kongen lefver; Gud lad ham lefve. Jeg har og lærdt noget af [den] nye Troe, Gud lad mig lære den til gafns. Meener I og, at I kand blifve salig ved den Troe, I har? Hvortil hans Hustrue svarede: ja, med Guds hielp mener og troer jeg det. Da Drengen atter svarede: Gud bedre Jer for Troe, I har, og hvad Salighed I har at vendte ved den Troe. Hvorpaa Drengen gick bort.

Dernest udsagde Peder Christensen Smed ord til andet, lige som Jens Klocher har bekiendt og udsagt. Hvor nest udsagde Niels Olsen af Søllerød, at sammetid dette ofvenmelte var passeret, gich denne dreng Jørgen fra Klocherens ind i hans Huus, hvor Jens Klochers Daatter Birtte Jens Daatter og kom ynd, da drengen gaf sig i snach med hender, og udsigeren hørde, at Pigen, som er 16. Aar gl., sagde til Jørgen, at hun med første nest Guds hielp vilde gaae til Alters, hvor paa Drengen Jørgen svarede: ligesaa gott maatte du gaae til it Sviine trug, som du gaaer til Alters; da Pigen spøttede ham op i sit Ansigt, og Drengen derpaa gick bort. Endelig udsagde bem^{te} Birtte Jens Daatter, tienende i Vangede hos Bonden Olle Andersen, at ovenmelte Søndag var hun hiemme hos sin Fader, ovenmelte Jens Klocher i Søllerød, og da var gaaen ind til Naboen Niels Olsens, hvor denne dreng Jørgen var ynde, og efter de hafde talt noged sammen, sagde Birtte: Jeg agter nest Guds Biestand med første at gaae til Gudsbord, da Jørgen svarede hender: lige saa gierne maatte du gaae til et Svinetrug, som du gaar til Alters; hvorpaa hun spøttede ham i sit ansigt, og han gick bort. At saaledis i min Nærværelse tilligemed undertegnedes paahør er passeret og udsagt, bekræfter under min Haand

Friderichsdal d: 2. Novembr: 1734. *Laur's Nielsen.*

Vi undertegnede hafver efter Forvalterens, Lars Nielsens, Begiering vaarne overværende ved dette forhør, og

iche alleene hørdt, at Forvalteren meget alvorligen formanede dem, ej at sige andet end den pure og bare Sandhed, mens endog at deris Bekiendelse er af dem udsagtelige saadan, som forhen anført er, attesterer og bekræfter Friderichsdal ut supra.

Fr. Beek.

I. H. Rydinger.

Copiens Rigtighed bevidner C. W. Worm.

At Skoleholderen i Søllerød efter dette har faaet sin Afsked, kan ikke forundre. Siden træffe vi ham i den opvakte Kreds i Kjøbenhavn. En herrnhutisk Beretning fra Efteraaret 1735¹⁾ antyder, at man havde noget Haab om at drage ham ind i Brødremenigheden. Da denne Beretning ogsaa i andre Henseender er interessant, skal den i Udtog og Oversættelse her meddeles. Dens Forfatter er den bekjendte Herrnhuter (dansk theologisk Kandidat) Gert Hansen, der tillige med Dines Piper havde gjort en kort Missionsrejse i Tyskland, og nu fra Frederiksberg d. 18. Okt. 1735 skrev til en Landsmand og Trosfælle, Søren Lintrup (da vistnok i Herrnhut) om Udbyttet af Rejsen:

Min kære Broder Lintrup!

Vor Reise er ikke saa vigtig, at vi kunne give hele Menigheden Efterretning om den. Til Dig, min Broder, vil jeg dog enfoldig og kortelig fortælle noget om den²⁾. Nu ere vi færdige med Kjøbenhavn, og ere nu en Dag eller to ude paa [J. P.] Pipers, den tidligere Spisemesters, Gaard, dels for at forfriske os, dels for at tale ud med Brødrene der.

Den kære Frelser har skjænket os megen Naade baade i det indre og i det ydre. Det lader sig ikke alt stykkevis

¹⁾ Blandt Heibergs Afskrifter fra Arkivet i Herrnhut.

²⁾ Da Brevet er paa Tydsk, Herrnhuternes Fællessprog, har G. Hansen dog vistnok tænkt sig, at andre end Lintrup alene vilde have Interesse af at høre det forelæse.

fortælle. Nok, at den gode Frelser immer lader nogle Baand bortfalde, og bringer os stadig videre, og om Rejsen kan jeg overhovedet sige, at Herren altid har givet Broder [Dines] Piper en talende Aand, til stort Gavn, som vi visselig haabe; men mig, en stille, rolig Aand, ikke af mange Ord. Kun paa Spørgsmaal har jeg givet korte Svar; jeg har hellere hørt til, og naar Sjæle fortalte noget om sig selv, er jeg altid bleven oplivet deraf.

Schwartzkopf forlod os paa Vejen. Han vilde til Berlin gennem Holsten, saa gik vi over Frankfurt og overgav ham Barberen Grundmanns Brev til Brødrene i Potsdam, hvormed, som ieg haaber, den kjære Grundmand vil være tilfreds; thi Schwartzkopf lovede os at gjøre og sige der alt, hvad han havde lagt os paa Sinde. [Der efter følger en længere Beretning om Rejsen i Tydskland, som dog her forbigaas].

Nu noget om, hvorledes det er gaaet i Kjøbenhavn. Vi have været der i ti Dage. Kom der den 7de Oktober med et godt Løsen: »Jeg takker Dig evig, thi Du kan vel gjøre det, og jeg vil stole paa dit Navn, thi dine Hellige have Glæde deraf«. Vi begyndte saa at gaa omkring blandt de adspredte Brødre. Alt var faldet fra hinanden¹⁾; dog vil Herren til sin Tid frembringe en grundig Forening; vi har allerede mærket noget deraf. Hos Simon Mickelsen, en afsat Skoleholder, hos Professor Reuss og Jacob Split, Skomager²⁾, »gehts auf Grund«³⁾, paa Forsoningen ved Jesu Blod, paa den pure Forbarmelse og lutter stedsevarende Naade, og paa en Forening, som de ikke tør fremtvinge, men ved Herrens Naade maa haabe og vente mellem sig til rette Tid. Ham mecke og to Urtekræmmere

1) Sikkert hentydes ved denne Bemærkning paa den uheldige Indflydelse, Separatismen havde haft paa de opvæktes Kreds.

2) Det var denne Mand, der havde overbragt Reenberg Simon Michelsens tidligere omtalte Skrivelse, K. S. 3. R. III, 827.

3) »Grund« betegner i Herrnhuternes Sprog altid Forsoningen ved Jesu Blod.

staa i nøje Fællesskab, aabne sig ganske oprigtig for hinanden efter al deres erkjendte Fordærvelse⁴⁾. Vi have en Gang været tilstede derved; den gode Frelser har skjænket kraftig Naade. Andre Brødre, som just ikke have været Bøhmister eller Gichtelianere, men dog temmelig stærkt ere eller vare gaaede med i Separationen, have hørt flittig til, naar Broder Piper har talt til dem, Tre Ting i Særdeleshed har jeg immer mærket, at han har foreholdt dem, og det med Kraft, med Naade, gennemtrængende og overbevisende. 1) Har han vist dem hen til Grunden, at de som arme elendige endnu ganske fordærvede Creaturer, som slet ikke kunne hjælpe sig selv, maatte modtage Guds Forbarmelse i Christo og Tilgivelsen i Christi Blod. 2) At Gud jo ikke har forkastet Læreembedet; man veed jo her, at der ved Ewalds Prædiken er sket en stor Opvækkelse af Sjælene etc. 3) At man ikke uden videre kan afskaffe Nadveren; naar kun de rette Sjæle komme derhen, saa forbliver det vel en god Nadvere.

Sjælene have tiet stille, nogle finde, at de ikke har handlet rigtigt. Jens West er ikke mere for en saadan Separation, Alandt og Frick²⁾ kunne ikke sige, at de med fuldt Hjærte saaledes have separeret sig fra alt; paa samme Maade gaar det med mange andre; nogle have sat sig ind i en saadan selvgjort Aandelighed og Ydmyghed, »dass sie sind weder aüsserlich noch geistlich«. Men man har sagt dem, at de ere paa en gal Vej, og hverken menneskelig eller »im Grunde« noget for Gud. De har hørt paa det og ere blevne ret vrede, omendskjønt vi dog have mærket, at de have følt noget derved; thi vi have sagt dem det med enfoldige Hjærter og med stor Bestemtbed. Næsten hver Aften ere Brødrene komne til os og have talt med hinanden. Mit Værk har alene været dette, at naar

⁴⁾ De bekjende deres Synder for hinanden.

²⁾ To Fyrværkere (Underofficerer i Artilleriet). Jvfr. K. S. 4. R. I, 640.

de have spurgt, har jeg søgt at bibringe dem et enfoldigt og klart Begreb om vore Indretninger i Herrnhut.

Da vi kom, blev de glade, at de nu kunde faa en sand Beretning om Herrnhut, thi man havde sagt, at der var indtraadt en Spaltning i Herrnhut, og at mange vare gaaede bort fra os; det var kommet deraf, fordi det sidste store ~~Arbejds~~gik. Vi sagde dem, at endog 100 vare forskrevne (verschrieben). Der gik ogsaa et Rygte om, at Churfyrsten af Sachsen vilde ophæve Herrnhut. Herrnhut var og er vel endnu gjort helt tildækket og ukjendeligt i Kjøbenhavn paa Grund af forskjellige Ting: ved de mange Brødres Død paa St. Croix; ved vor kjære Ældste Leonhard Dober, der, saa kjær og dyrebar han end er os, var ringe anset hos nogle (idet han intet svarede paa Spørgsmaal, skjønt han af sig selv dog fortalte og talte meget); ved vor naadigste Herr Greve, der er bleven saa slet bedømt af Separatisterne, fordi han først har bevidnet sin venlige Stemning overfor Stockholmerne¹⁾, og siden har kaldt det tilbage; ogsaa ved nogle af vore Brødres Ubeskedenhed, naar Kjøbenhavnerne have besøgt og adspurgt dem, og ved andre Ting.

Men det har ikke været vanskeligt, naar vi have hørt sligt, at bringe dem paa mildere Tanker. Mig har det ellers gaaet bedst med saadanne Sjæle, som ligefrem have begyndt i Hjærtelighed at fortælle deres egne Sager. Hvorved har I modtaget Aand og Naade, ved Fortælling om Naadeværket i Sjælene eller ved at høre om de mange Stridigheder og haarde Domme, som Brødre have fældet om Brødre? Brødrene mærke selv, at naar et Par har talt med hinanden om deres Sjælstilstand, saa have de faaet gode Tanker om hinanden, og have været enige og faaet Glæde over hinanden; men saasnaar de ere komne ind paa Tale om Kirkevæsenet, saa har Modsætningen indfundet sig. Hos Reuss have vi været nogle Gange; det forekom ham, at man fra Herrnhut vilde agere en højere og

¹⁾ De svenske Separatister. Jvfr. foran, S. 53, Not. 2.

helligere Person, end den menneskelige Svaghed og vor egentlige Tilstand altid vilde tillade. Men da vi heri ikke var ham for højt oppe, blev han hjærtelig og fri imod os, og har elsket os. Naar man kun engang har fortalt om sig selv, hvorledes Frelseren har gjort alt mod En, saa har man lagt Grund, og bliver derefter desto bedre troet. Da jeg hilsede Grev Larwig fra Leonard Dober, spurgte han blandt andet, om man ikke ogsaa her kunde finde Hvil for sin Sjæl. Han var ikke Herrnhut saa gunstig, som jeg ønskede¹).

Vi frygtede, at Scaarup havde talt ilde og ufordelagtigt om Herrnhut. Men nogle Brødre have bevidnet andet; maaske besøge vi ham paa Vejen²). Ewald er forekommen os begge meget god, han prædiker med et moderligt Hjærte, »mit lauterem Sinn«, accurat, dog med Kraft, og bevidnede for os, da vi vare hos ham, at han ganske søgte at være Frelseren tro, efter al sin Erkjendelse. — Jens Holm, Lakaj ved Hoffet³), er død, mens vi vare der.

Næsten alle Brødrene vare utilfredse med, at vi saa hurtigt ilede bort fra dem. De mente og ønskede, at de skulde blive sammenføjede ved os. Vist er det, at da de

1) Ferdinand Anton Greve af Danneskjold-Laurwigen havde tidligere stillet sig venligere overfor Herrnhut. I et nu paa sine Steder noget hullet Brev til de Ældste i Herrnhut havde Zinzendorf under sit Besøg i Kbhvn. i Juni 1731 yttret: »Gestern redete der Graf von Larwigen, König Friderich III. Enkel und Gross-Stallmeister des Königs, sehr herzlich und etliche Stunden mit mir . . . Er will mit seiner Gemalin, der Königin Anna Sophia leiblicher Schwester, welche mit Ihm zugleich von Gott gerühret ist, gewiss nach Herrnhut, und schicket seinen Favouriten, den Mohren Anton aus America, eine herzliche Seele, wie mir [daücht, nach Westindien] um sich daselbst zu besehen, und zu der Mohrenbekerung in Africa und America, wo selbst sie Holländisch [sprechen, Anstalt] zu machen.«

2) Jens Zeuthen Schaarup, Præst i Ude- og Oppesundby. Da han stod Grev Stolberg nær, have Herrnhuterne været noget bange for ham (K. S. 5. R. III, 798).

3) Se foran, S. 360.

tænkte ret at skulle have Nytte af os, blev vi ligesom revne bort fra dem. Men da Pipers Aand og Drift stod stille, hvad havde vi da at gjøre? Hvor stille jeg end var, vilde dog nogle, at jeg skulde komme til dem igjen¹).

Det Indtryk, Gert Hansen havde faaet af Tilstanden blandt de opvakte i Kjøbenhavn i Efteraaret 1735, stadfæstes ved følgende Bemærkning af E. Pontoppidan i den utrykte Fortsættelse af hans Kirkehistorie²).

»Anno 1735. Mange, der i forrige Aar havde separeret sig fra den ydre Kirke, begyndte nu atter at indfinde sig ved Nadveren, dog saaledes, at de holdt Communion sammen med andre deres Lige. Hr. Pastor Rohn bragte mange af dem tilrette.«

Det var dog langt fra, at Stormen endnu havde lagt sig. — Om Simon Michelsen Steenholtz senere Skjæbne savne vi f. T. Efterretning, maaske har han sluttet sig til Brødre-menigheden og er gaaet til Herrnhut.

2. Forholdsregler mod Personer, der ikke vilde lade deres Børn døbe.

Blandt de Spørgsmaal, som siden Aaret 1735 paa-trængte sig Regjeringen og æskede Besvarelse, var et af de hyppigst forekommende, hvorledes man skulde forholde sig overfor Førældre, som ikke vilde lade deres Børn døbe. Nogle Oplysninger om det Vilderede, hvori man befandt sig, skulle her meddeles.

(Niels Dorph, Sognepræst ved Nicolai Kirke, til Biskop Christen Worm.)

Saasom jeg er bleven foraarsaget ligesaa beklageligst som allerydmygeligst at andrage Deres højædle Højærvær-

¹) Slutningen af Brevet mangler.

²) Ny kgl. Saml. 737, Fol.

dighed, at en Borger her af Staden ved Navn Andreas Nielsøn, boende i Store Hellig Gejstes Stræde, haver i Dag anmeldet mig, at en Skomager ved Navn Niels Povelsøn, som sidstafvigte Michaelis Tid er indtagen udi benævnte Andreæ Nielsøns Kælder i Store Hellig Gejstes Stræde, skal aldeles udi merbemeldte Andreæ Nielsøns, Frantz Skomagers og Henrich Remmesnidens Paahør have nægtet at lade sit lidet Barn, som sidstafvigte 22. Januarii er bleven ham født, komme til den hellige Daab, og derhos haver udladt sig med disse Ord, at Præsterne paastaar Sakramenternes Administration alene for den Aarsag, at dem intet skal afgaa i deres Indkomme. Samme Skomager skal og udi tvende Vidners Paahør have sagt, at han selv er bleven døbt 8te Dage for sidst afvigte Mikkelsdag; han entholder sig og ganske fra den Hellige Nadveres Brug, til hvilket han ikke indfandt sig med Hustruen, som 6 Uger før Jul lod sig betjene. Saa drister jeg mig allerydmygeligst at udbede mig deres højædle Højærværdigheds højgunstige Raadføring, hvorefter jeg kan mig i dette Tilfælde forholde med dette Barn, som Faderen vil holde fra Daaben. Jeg forbliver etc.

København d. 24. Januar: 1735.

N. Dorph.

(Niels Dorph til Biskop Christen Worm.)

Efter Deres højædle Højærværdigheds højgunstige Befaling og Raadføring (for hvilken jeg ydmygeligst takker) har jeg i Dag ladet for mig kalde Skomageren Niels Povelsøn af Store Hellig Gejstes Stræde og efter Daabens Fornødenheds Forklaring for ham, hans Barns elendige Tilstands Beskrivelse, den Stund det er uden Daaben, samt det store Ansvars Fremstilling, hvilket han maa have, som saa hos Daabens Foragt vil nægte hans Barn den, foreholdt og alvorlig formanet ham at lade sit Barn komme til Daaben; men al min Forklaring og Formaning haver

været ganske forgæves, hvorimod han forestillede, at ingen Christi Befaling findes, at smaa Børn skal døbes, intet Eksempel, at smaa Børn ere døbte; Christi Befaling om Daaben er, at der skal læres, førend døbes, og ingen derfor bør døbes, førend han er voksen og oplært, samt at de smaa Børn haver ikke Troen, og derfor Daaben dem unyttig, efter de Christi Ord ilde af ham forklarede: Hvo som tror og bliver døbt etc. Endskønt jeg ved kraftige Overbevisninger søgte at forestille ham hans urette Forstaaelse og vrang Mening og Forklaring, var det dog ganske forgæves. Jeg tilspurte ham, om han selv er døbt. Dertil han svarede: at han ikke veed, at han er døbt ved noget Menneske. Jeg tilspurgte ham om den Daab, til hvilken han haver sagt sig at være kommen for sidste Mikkelsdag. Dertil han svarede: at han en Maaned for Mikkelsdag blev rettelig døbt og det ved den Hellig Aand, hvilken Daab han sagde at være den sande. Jeg tilspurgte ham, om noget Menneske havde været ham beforderlig og assisteret ham hos denne Daab. Der til han svarede: Ingen uden den Hellig Aand alene. Endelig forestillede han, at vor Daab er os derfor uden Kraft og Nytte, fordi saa mange iblandt os, som ere døbte, lever uskikkelig. Alle mine Forestillinger haver intet Sted fundet hos ham; jeg kunde end ikke persvadere ham til at lade sit Barn komme til Daaben ved det, at jeg forsikrede ham, at jeg ikke vilde tage Skilling eller Skillings Værd, at han ikke skulde sige, at Præsterne søger at forsvare Sakramenternes Administration aleneste for deres Interesse. Gud i Naade se til ham og til flere i deslige Vildfarelse geraadne Mennesker og naadelig omvende dem! Gud velsigne Kongen, som forsvarer Guds Kirke, at saadan Sakramenternes Foragt ikke maa taales! Gud bevare Deres højædle Højærværdighed, som efter sit høje Embedes Myndighed søger at forebygge, at ikke saadan Vildfarelse, hvorved Guds Ære lider og Sjæle sættes i saa stor Fare, bliver taalt i Christi

Kirke af dem, som haver bekommet lige dyrebar Tro med os! Udi hvilket Ønske jeg o. s. v.

København d. 25. Januar: 1735.

N. Dorph.

Angaaende Sagen indberettede Biskop. Worm til Kongen i en udat. Skrivelse og fremsendte Dorphs Breve, idet han tilføjede:

»Da jeg haver andraget saadan Sag for den af D. Kgl. Maj. anordnede Commission, og mig aldrig hidindtil er bleven bekjendt, at nogen af den evangeliske Tro iblandt os haver holdet sine smaa Børn fra det hellige og uomgjængelige Daabens Sacramente, saa skulde jeg hermed allerund. udbede mig D. Kgl. Maj.s allernaadigste Villie, hvorledes saa vel hermed som ellers, ifald flere deslige Exempler maatte finde sig, skal forholdes.«

Herpaa fulgte følgende kgl. Reskript til Biskoppen:

Christian VI.

V. G. t. Eftersom Du for os allerund:t haver andraget, hvorledes Sognepræsten til St. Nicolai Menighed, Hr. Niels Dorph, haver den 24. Januarii næstafvigst indberettet til Dig, at en Skomager ved Navn Niels Povelsen aldeles nægtede at lade sit spæde Barn komme til den hellige Daab, og da Du derpaa havde tilskrevet Hr. Dorph at kalde fornævnte Niels Povelsen for sig og undervise ham om Christi Befaling om Daabens Fornødenhed og Virkning, samt at bringe ham i christeligere Tanker, med videre, haver Du erholdet saadant Svar fra Hr. Dorph, at samme Niels Povelsen ej var at bringe fra sin vildfarende Mening, men endnu holder sit Barn fra den hellige Daab, og Du nu derhos herom udbeder Dig Vores allernaadigste Resolution, saa er da hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at Du straks den Anstalt gør, at fornævnte Niels Povelsens spæde Barn uden Ophold af vedkommende Præst vorder døbt, og saafremt Faderen fremdeles skulde ville sætte sig derimod, da

skal Vores Politimester, Os elskelig Erich Torm, saasnart Du ham derom rekvirerer og ham denne Vores allernaadigste Befaling foreviser, være Dig herudinden, og paa det Barnet kan nyde den hellige Daab, behjælpelig. Dermed sker Vor Villie. Befalendes Dig Gud.

Frederiksberg, d. 29. Janu: 1735.

Straks efter at Kongen havde underskrevet denne Befaling, maa han være bleven betænkkelig ved at lade Barnet døbe ved Politiets Medhjælp, uanset Faderens Protest. Herom vidner følgende egenhændige Skrivelse, der ingen Adresse har, men sikkert maa være tilstillet Oversekretæren i Kancelliet, Gehejmerraad J. L. Holstein.

Bey dieser Order währe wohl noch guht gewesen beyzufügen, dass der Bischoff solte den Menschen durch den Niels Dorph oder andern Prediger zureden lassen, um zu sehn, ob sie könten jhren Nechsten und Neben-Christen von dem Irthum seines Weges abbringen, und wieder auf den rechten Weg führen; den auf einmal ist so ein Mensch nicht zu bekehren; siehet man aber dan an jhm eine Halsstarrigkeit, und alle Vorstellungen, Ermahnungen und Erinnerungen nichts an jhm verfangen wollen, so kan der Bischoff es uns melden, so wollen wir jhm nicht länger dulden.

Dieses könte durch eine aparte order am Bischoff noch ergehen.

Fricderichsberg d. 29t. Jan. a. 1735.

Christian R. 1)

Ganske i Overensstemmelse med denne Resolution udgik der under 2. Febr. 1735 kgl. Befaling til Biskop Worm,

¹⁾ Dette og de foregaaende Aktstykker i denne Sag findes i Rigsarkiver, Indlæg til Sjæl. Missiver. 1735, Nr. 44 og 45. Hos L. Koch, Kristian VI, S. 171 f, omtales kortelig N. Povelens Separation; men det karakteristiske Omslag i Kongens Beslutning er ikke berørt.

at det endnu en Tid skulde forsøges, om Niels Povelsøn ikke vilde give efter for Præsternes Forestillinger. »Men saa fremt man da skulde se Halsstarrighed, og at alle Forestillinger, Formaninger og Erindringer hos ham ere frugtesløse, saa skal Du os det allerund. at tilmelde, da vi med ham ikke længere saadant ville overbære og sligt taale.«

Sagens videre Forløb er os ubekjendt. Men det var kun Begyndelsen til en Række lignende Sager. Forhandlingerne 1736 med Jens Christensen Broch, der endte med hans Forvisning, da han paa det bestemteste modsatte sig at lade sit Barn døbe, ere tidligere meddelte (Kh. S. 5. R. III, 333 ff.). Senere Tilfælde af samme Art bragte Kongen til paany at æske theologiske Betænkninger angaaende de foreliggende vanskelige Spørgsmaal. Denne Gang indskrænkede han sig ikke, som i Brochs Sag, til at raadspørge det theologiske Fakultet, men forlangte, at ogsaa de extraordinære Professorer og nogle af Biskopperne (Conradi i Rendsborg og Br. Brorson i Aalborg) skulde ytre sig, ligesom han lod J. L. Holstein tilskrive fire bekjendte tyske Theologer for at æske deres Betænkninger. Af disse Udtalelser er i Rigsarkivet¹⁾ bevaret følgende fyldige Udtog²⁾:

Angaaende de saakaldede Separatister og deres Børns Daab.

Facultas Theologica saavel som Professores Theologiæ extraordinarii ere den 22. Jan. 1740³⁾ allernaadigst bleven

¹⁾ Indlæg til Sjæl. Missiver 1740 (22. Apr.) Nr. 239. Under de Forhandlinger, som i Christian VIII's Tid førtes om tvungen Daab af Baptisternes Børn, blev de danske Theologers Erklæringer, dateret 9. Febr. 1740, aftrykt i Bladet »Fædrelandet« for 6. Febr. 1845, (vistnok efter Fallesens Theol. Mndskr. V, 63 ff.), men ikke de tyske Theologers.

²⁾ De to Biskoppers Erklæringer ere ikke optagne deri. Deres Indhold er refereret hos Helveg, Den danske Kirkes Hist. eft. Ref. 2. Udg. II, 86—7.

³⁾ Befalingen er trykt i Fallesens Theol. Mndskr. V, 61 ff.

befalede med hinanden at overveje samt indsende deres Betænkende om 2de Qvæstioner:

I. Om Summus Imperans per mandatum expressum salva conscientia kan lade et Barn døbe, hvis begge Forældre sig for nogen Tid siden virkelig har separeret fra den evangeliske Kirke, og det mundtlig declareret, (men ikke endnu bekjendt sig til nogen vis Sect) og ellers forkaste Daaben som noget unødvendigt og unyttigt, og, om den end skulde ske, foregive, at den først kan have Sted, naar Børnene vare komne til Skiels-Alder.

II. Hvad Summus Imperans salva conscientia med disse Folk selv eller de saakaldede Separatister, som ere indfødte Undersaatte, skal anfange forat forebygge Forargelse og andre onde Sviter.

Om denne første Quæstion formener

1. Professor Stenbuch allerunderdanigst, at et Barn af disse Omstændigheder ej kan døbes: Thi at tage et Barn fra Forældrene med Magt imod deres Vilje og føre det til Kirkens Samfund, er af højst farlig Konsekvence, da det efter saadant et Principium ej vilde gaa vel til med vor Kirkes Lemmer under fremmede Religioner og Secter; over alt er det tvivlsomt, hvorvidt Kirkens Magt naar over et Barn, som staaer under Forældres Magt, der har skilt sig fra Sacramenterne og Kirkens Samfund; saa gaar og Theologorum ordinaire Lærdom hidhen alene, at man skal tage til Daaben saadanne Forældres Børn, som bekender sig til den kristne Kirke, hører Ordet, bruger Sacramenterne og staaer i Kirkens udvortes Samfund, men ikke tage Børnene med Magt fra de Forældre, der undslaaer sig fra Sacramenterne og vor Kirkes Samfund. Thi holder han for sikrest endnu at overbære en Tidlang med Forældrene, søge at overvinde dem med Kærlighed, overbevise dem med Undervisning og i det mindste naa dette, at Forældrene godvillig tilsteder Barnets Daab; og kommer det an paa nogle Omstændigheder, er det for Kirkens Mod-

standere mere sømmeligt og sikrere at eftergive noget, end at Barnet for deres Skyld enten skulde blive udøbt eller fratages Forældrene med Magt. Skulde dette end vare en Tidlang, kan Daabens Opsættelse dog ej betage Barnet dets Samfund i Guds Rige; thi det fordømmer ej, at man mister, men at man foragter Daaben. Men skulde Barnet komme i Fare for at dø, saa havdes der mere Grund til ej at oppebie Forældrenes Vilje og Consens. — Af samme Mening er og

2. Professor Reuss, da Kirken ingen Vold kan bruge, eller obtrudere sine bona ecclesiastica etc. til saadanne, som aldeles ingen Samfund har med den. Han mener endog ydermere, at der bør gjøres Forskel mellem Separationem totalem et partialem. Saadanne, som hidindtil har været vor Kirkes Lemmer og nu ej mere vil have Samfund med den offentlige Guds-Tjeneste eller Kirkesager, ere vildfarende i deres Meninger om Sacramenterne, mens enige med vor Kirke in articulis fidei fundamentalibus primariis, maa Kirken ej endnu forkaste eller aldeles støde fra sig, men bære dem med Sagtmodighed og søge at vinde dem, saalænge de ej ere modvillige Modstridere. Saadanne anser Reuss disse¹⁾ for at være, og derfor mener, at man paa alle mulige Maader maa søge at erholde deres Tilladelse til deres Børns Daab; lader de det da uden opsætsig Modstridighed ske, saa kan det per mandatum expressum døbes; refererende sig for Resten til Professor Leths Mening, og paa saadan Maade vederfares Forældrenes Samvittighed ingen Overlast, og Kirken tog sin Pligt i Agt, som den er Forældrene og Barnet skyldig, for den Connexions Skyld, den endnu har med dem.

3. Professor Leth er og af samme Tanke, at alt, hvis der har Skin af Vold i Religionssager, maa saavidt mulig flys, da ofte en redelig kan have en vildfarende Samvittighed, og just for sin Redeligheds Skyld staa i

¹⁾ Kjøbenhavnske Separatister.

Frygt for at synde imod Gud og Samvittigheden. Der maa især bruges Overbevisning og Medlidenhed og Taalmodighed, især naar Fejlen er i Forstanden, og ej modvillig Ondskab i Viljen. I denne Casu maa bruges alle mulige kirkelige Midler at bringe dette Menneske tilrette, som maa gives Tid, og bruges end andre Personer end Præster at handle med ham, som kan vel føjes i et og andet af Circumstantialibus, ex: gr: om han [har] stødt sig paa Exorcismum; og kan alene hans Tilladelse naas til Barnets Daab, er det nok, og saa kan det døbes. Mens om han bestandig og heftig protesterer derimod, saa forser man sig ej, om han efter jus paternum beholder sit Barn udøbt. Dog tilstaar Leth, at i denne Casu ere betænkelige Omstændigheder, som synes at raade til Barnets Daab; thi har Manden end separeret sig fra Kirkens udvortes Guds-tjeneste, saa er det dog bekendt, at adskillige Separatister i Henseende til visse Lærdomme har et langt rigtigere og og med de symbolske Bøger overensstemmende Begreb, end mange Lutheraner, og altsaa staar i Connexion med vor Kirke; endel agter Alterens Sacramente højt, men vil ej gaa dertil formedelst den øjensynlige Misbrug, for ej at styrke den store Hob i deres Sikkerhed og opere operato, eller at gøre sig delagtig i andres Synder. In Substantialibus plejer og en Del højt at agte Daabens Sacramente, saa at der nøje maa undersøges, hvorvidt denne Mand kan anses for fuldkommen separeret fra vor Kirke eller ej, da han vel ej tror, at Gud bespottes dermed, at et Barn under hjærtelig Bøn døbes og indlemmes i den kristelige Kirke; han har og ej betimelig givet sin Mening tilkende, da han veed, at det ej overalt i Rigerne er tilladt Folk at bo frit og lade deres Børn være udøbte; ejheller synes hans Samvittighed at ske nogen Vold ved det, at Barnet døbes, naar for ham declareres, at han derfor er uden Skyld i sin Samvittighed, da ham og kan tillades Frihed i alle Circumstantialibus, saa vidt han begærer; thi han holder vel ej inderlige Bønner og Forbønner af christelige Daabs-

vidner for unyttige. Der kan og declareres for ham, at havde han betimelig anmeldet sig, kunde han beholdt sit Barn udøbt og itide forføjet sig anden Steds hen. Ligeledes kunde ham meldes, at om han fik flere Børn, og ej vilde lade dem døbe, da naar han betimelig forføjede sig til et andet Sted, hvor flere vildfarende tolereres, skulde han ej alene uden Beskæmmelse og Vold blive forhjulpel didhen, mens man gjorde endog ej ilde, i Fald han ved saadan Forflyttelse led for stor Skade, at da paa en eller anden Maade blev bevist Godgjørenhed imod ham, dog saa at ej andre, i Haab om slig Hjælp, skulde falde til det samme. Og kom han saaledes paa saadant et Sted, hvor flere vildfarende tolereres, saa kunde han, om han blev ved sin Mening, beholde sine Børn udøbte.

4. Professor Holm er af de Tanker, at hvorvel Børn, som er fødte af kristne Forældre, bør døbes, naar Forældrene eller de, som staa i Forældres Sted, paa Børnenes Vegne begærer, at de ved Daaben maa komme til Kristum, og hvorvel Summus Imperans har Magt ej alene at straffe Forældre og tage Børnene fra dem, om de paa Liv eller Lemmer gjør dem Skade eller vil forføre dem til Religionsfornægtelse, mens og at coercere dem, der bekjende sig til vor Kirke og forsømmer det, de bekender at være nødvendigt, thi de underkaste sig selv Kirkens Disciplin og straffes ej for en vildfarende Samvittighed, men for deres skødesløse og unyttige Vilje, saa kan dog ikke et Barn imod begge, sig fra vor Kirke separerende og Daabens Nytte nægtende Forældres Vilje ved Summi Imperantis Befaling føres til Daaben. 1. Fordi den hellige Skrift ej lærer at bringe nogen til Religions og Sacramenters Antagelse ved Tvang. 2. Findes intet Exempel, at Børn imod Forældrenes Vilje ere omskaarne eller døbte, endog ikke i de ved Krig undertvungne Provincier. 3. Kan man slutte Kirkens Mening af dette Spørgsmaal ved Daaben: Vilt du paa denne Tro være døbt? Det hedder ej: vil Kirken? eller vil Imperans? Men Kirken spørger efter Imperantis Befaling i

Ritualen: Vil dine Forældre? 4. Berettiger Naturens Lov Forældrene til, ubehindret af al Tvang, saavel for deres smaa som for sig selv, at skønne paa Religionen og vælge den, de holder for den retteste; thi in statu naturali kan ingen uden Forældrene disponere over Børnenes Religion, de ere endog forbundne med Livs-Fare at bevare deres umyndige fra hvad Gudsdyrkelse de holder for fordærvelig, saa vil og ingen hellere Børnenes Gavn eller er nøjere forbundne at besørge deres evige og timelige Velfærd end Forældrene. Da Societates civiles først bleve til, kan ej udfindes, hvorledes Imperantes skulde faaet mere Magt at befale over Børnenes Religion end over Forældrenes egen. Om og ethvert Menneske enfoldigt skulde besvare det Spørgsmaal, om Imperantes bør befale over Børnenes Religion, vilde vel ingen svare andet, end at det var en Tvang, om Forældrene ej maatte raade, indtil Børnene kunde raade selv, allerhelst da et Land af Indfald med Armeer undertiden bliver indtaget, og har snart en snart en anden Imperantem af adskillige Religioner. Det blev og for Imperanti og Publico selv til Byrde at tage Børn for Religionens Skyld fra Forældrene, som derover blev forbunden at opdrage dem; ja, i den Westfalske Fred er det besluttet, at Forældre af de 3de Hoved-Religioner skulde raade for Børnenes Religion, som vel ej var bleven fastsat, om det ej var kommet overens med Fornuften og Skriften. Og endelig vilde saadan Tvang være bekvem til i nogle Lande at skille vildfarende Forældre, mens i flere og større Lande rette kristelige Forældre ved deres Børn paa en Maade, der blev smerteligere for dem, end om de unge ved gruelige Pinsler for Forældrenes Øjne blev tagne af Dage. 5. Siger og ingen, at Børn kan fratages Forældrene, naar de ej har været Lemmer af vor Kirke, da ellers ligesaa meget var at sige for Jødernes som Separatisternes Børn; thi det følger ej, at fordi Forældrene er døbte, saa har man Ret til at døbe deres Børn, hvad enten Barnet kan være født enten før eller kort efter at Forældrene har declareret deres

Separation. Skal der være nogen Forskjel, saa at der bliver Børn, som imod Forældrenes Vilje kan ved Befaling holdes til den sande Religion, maa det alene være imellem døbte og udøbte Børn, thi om dem, som Forældrene har ladet døbe, kan der tænkes, at Forældrene har frasagt sig at opdrage dem i anden Religion end den, de ere døbte til, mens over de udøbte har de deres uomkrænkede jus Pater-num. — Saaledes kan da Kirken efter Holms Mening ej gaa videre end muligt overbevise Forældrene, som er den Maade, Christus og Apostlene har brugt for at faa Jødernes og Hedningernes Børn døbte. Bliver Forældrene endda i den stadige Indbildning, at Daaben er unyttig til Igenfødselse, Fornyelse og Salighed, er det sikrest at opsætte Forretningen, til Barnet selv kan skønne derpaa og begære den, da Resten overlades Guds Forsyn, som nok blev Barnet naadig, om det end over Forældrenes Vildfarelse og Forsømmelse døde uden Daab, hvori Kirken da ingen Skyld haver, da den hellere haaber, at Gud umiddelbar vil virke Troen i det døende Barns Sjæl, end at den skulde vove noget saa extraordinaire, at tage et Barn med Magt fra Forældrene til det ordinaire Genfødsels Middel. Mens kom det saa vidt, at Forældrene ikkuns tvivlede om Daabens Nytte, og derover holdte sig passive, samt ej forhindrede Barnets Undervisning om Sacramenterne med flere Stykker af vor kristelige Lærdom, saa kunde det vel døbes, thi da frasagde Forældrene sig exercitium juris Paterni et Materni for saa vidt, at de tillode Daaben.

5. Hof-Prædikant Pontoppidan formener, at Øvrigheden træder Naturens Ret for nær ved at lade et Barn døbe med Magt, saa længe Forældrene ej dertil giver deres rene Consens. Daaben er en Velgerning, og ingen Velgerning bør paatvinges nogen imod sin Vilje; et nyfødt Barn har ingen deklareret Vilje, uden saavidt andre Personer forestiller dem. De, som forestiller Barnets Vilje, kan ej være andre end de, som staa i nærmeste nexu med det, og det er Forældrene, thi Regerings-Standen er ej

saa gammel som Hus-Standen, hvoraf da er at slutte, at saalænge Forældrene ej consenterer i Barnets Daab, bør den høje Velgerning det ingenlunde paatvinges, men al Ting henstilles til Gud, som kan gjøre salig uden Daab; han har sig og forbeholden at forandre alle Ting med Tiden; men tilsteder aldrig at violere Naturens Lov for at befordre Naadens Rige, hvilket er at gjøre ondt, for at deraf skal komme godt.

6. Professor Wøldike og 7. Hof-Prædikant Seydlitz er dog af den Tanke, at ligesaa vel som Summus Imperans er pligtig at antage sig et Barns timelige Liv, naar dets Underholdning af Forældrene forsømmes, saa er den og pligtig at besørge, hvad der hører til dets aandelige og evige Liv, naar Forældrene ej besørger, at det bliver delagtig i Saligheds Midler, og saaledes at befale, at en Separatistes Barn, som har skilt sig fra den Evangeliske Kirke, skal døbes, endog imod Forældrenes Vilje, og tillige at et saaledes døbt Barn bliver taget fra Forældrene og opdraget i den Evangeliske Kirkes Samfund, paa det samme ej i Fremtiden skal af Forældrene føres til Ordets og Sacramenternes Foragt og Forsømmelse. Thi 1. ere slige saavel som alle Børn undfangne og fødte i Synden, hvoraf de, imedens de er spæde, ej kan blive igjennfødte uden ved Daaben. 2. Har alle, og især de Børn, hvis Forældre selv ved Daaben er indlemmede i Guds Kirke, Adgang til Pagt med Gud. 3. Har Børnene denne Adgang ej for Forældrenes Skyld, men af Guds Løfte og Forjættelse, hvilken Forældrene vel for sig kan forspilde, men ej forandre den for deres Børn eller gjøre den til intet. 4. Kan Forældrenes Vantro ej berøve Barnet dette Salighedsmiddel, som ej kunde blevet det nægtet, om Forældrene havde blevet i Guds Sandheds Bekendelse, og at de derfra ere afvigede, er det spæde Barn uskyldigt i. 5. Er i dette Tilfælde Forældrenes Vilje ej Barnets Vilje, thi hos hine er forsættelig Genstridighed, og de foragte Guds Raad imod sig selv; mens for Barnet er ikkuns den naturlige Genstrighed, den

foragter ej Guds Raad, men antager Daaben utvungen. 6. Er Forældre, som lever under en Regering, deres Ret over deres Børn ej uomskrænket, de kan straffes og blive efter Lovens straffede for den Uret, de bete imod deres spæde Børn, og Summus Imperans antager sig dem, saa snart de ere avlede, langt mere naar de ere fødte; saaledes er det med Kirkens Samfund: et Barn, som bliver født i Kirkens Samfund, har Adgang til Kirken og dens gode Ting, og Kirken har igen Rettighed til de Børn, som er fødte af døbte Forældre. Paa Kirkens Vegne bør Summus Imperans antage sig deres Rettighed og indtale den, som og Lovens paalægger Straf for dem, der lader deres Børn ligge altfor længe udøbte hjemme. 7. Sætter Lovens Straf for Forældre, der forsømmer at lade deres tilvoksende Børn gaa i Skole for at lære Guds Ord, og hvis [o: hvad] der i slig Tilfælde bør ske med Ordets Brug, har og Sted med Sacramenternes Brug. 8. Forsvinder al Frygt, at Forældrene skulde forvirre og fordærve Barnet, naar det ej lades i deres Hænder, mens af andre Guds Børn vorder opfødt i den sande og saliggørende Tro. 9. Har den vrangtroende Kirke derfor dog ingen Ret at fratage de iblandt dem levende evangeliske deres Børn og opdrage dem i deres Lærdom, thi saadan Samfund, hvorved man er enig i at tro anderledes, end Guds Ord lærer, og at bruge Sacramenterne anderledes, end deres Indstiftelse lyder, er ulovlig. Og at Jødernes og andre vildfarendes, som ere fødte udenfor den evangeliske Kirke og bor iblandt os, deres Børn ej kan fratages dem og opdrages i vor Bekendelse, er, fordi de ere antagne i den borgerlige Samfund og undtagen fra Lovens Lydende, pag. 204, hvilket de i den evangeliske Kirke fødte og døbte ej ere. Hvortil Professor Seydlitz endnu lægger 10. at her tales om saadanne Separatister, som ej ex toto har separeret sig fra den Lutherske Kirke, men kommer overens med os in articulis fundamentalibus, og 11. at om det ej var Øvrighedens Pligt at lade Barnet døbe, og den gjorde det, saa

begik den ej Synd deri; er det derimod Øvrighedens Pligt, og den ej gjør det, saa blev det Øvrigheden til Synd, og der skete Skade.

Endvidere er herom Hans Excellence Geheime-Conference-Raad von Holstein bleven tilskrevet:

8. Samuel Lau, Hofprædikant hos Greven af Stolberg, som ligeledes holder for, at Summus Imperans, som kan extendere til jus circa Sacra, saavidt hans Undersaatters Samvittigheds-Frihed tillader, kan visselig salva conscientia per mandatum lade døbe en Separatistes Barn imod Forældrenes Vilje; thi siden Separatisterne efter deres rigoreuseste Position ikkuns anser Daaben for en unødvendig og unyttig Actum, mens ej for noget den døbttes Salighed til Skade, saa bliver Forældrenes Samvittighed ej i mindste Maade besværet ved det, at deres Barn døbes, og naar Daaben nægtes det af Caprice, bør Summus Imperans for slig Caprices Skyld ej lade et uskyldigt Barn miste det hele Naadens Middel, da Daabens Sacramente er af det Slags, som Summus Imperans efter sit Jus Ecclesiasticum ej saa lettelig tør lade lide noget. Hvad herimod kan indvendes af Jure paterno, er aldeles insuffisant, thi Potestas Paterna kan og maa i mange Maader blive limiteret. Med Jødernes Børn har det en ganske anden Beskaffenhed; thi det blev en Samvittighedstvang for Forældrene at lade deres Børn døde, saasom vor Religion med den jødiske ganske differerer, og det er derimod en ganske anden Sag at tillade en Separatist at lade sit Barn blive udøbt; thi han har intet imod Daaben, uden at den er unødigt og unyttigt, og han tilstaar selv, at Barnet, uanset det er døbt, dog kan blive opdragen in Separatismo. Har derimod Summus Imperans bevilget Separatisterne paa et eller andet Sted i sine Lande Religionens Frihed, saa er han derved bunden og tør ej foretage noget imod sit givne Løfte.

9. Professor Walch til Jena, som og er af de

Tanker, at Summus Imperans ej alene kan med en god Samvittighed lade et saadant Barn per Mandatum expressum døbe, mens han er endog dertil forbunden, thi endskønt Forældrene har absondret sig fra den evangeliske Kirke, saa er dog Barnet som et kristent Barn, der er født i den kristne Kirke, at anse, saalænge Forældrene, ej alene da Barnet blev undfangen og født, mens endog endnu beken-der sig til den kristne Kirke. Derved har 2. Barnet faaet Ret til at indtræde i Naades Forbund med Gud, siden den Forbund, Gud har indgaaet med Forældrene ved deres Daab, endog strækker sig til Børnene, ligesom fordem ved Omskærelsen, da Gud har lovet at være deres og deres Sæds Gud, som lade sig omskære, saa og ved Daaben efter det nye Testamente. Har derfor 3. et Barn saaledes faaet Ret til at indtræde i denne Naadens Forbund, har det og Rettighed til de Naadens Midler, hvorved det i samme Naades Forbund skal indtages, og dette Middel er 4. den hellige Daab, som i Steden for Omskærelsen er indstiftet for alle Mennesker uden Forskel, følgelig og for Børn, hvilke Gud ligesaavel vil at skal blive salige som de voksne. Naar nu 5. et Barn har Ret saavel til Naadens Forbund som Naadens Midlet, den hellige Daab, saa bør det og døbes, og kan formedelst Forældrenes Vildfarelse ej miste noget af sin Ret dertil; thi saalidet som et Barn kan bære Forældrenes Misgerninger, saalidet kan Forældre-nes Vildfarelser gjøre Barnet Skaar i hans Salighed. Og naar da 6. Forældrene forsømmer deres Pligt ved (3: til) at lade Barnet døbe, bør andre træde i deres Sted og be-sørge Barnets evige Vel, hvortil ingen er nærmere end Fyrsterne i Landet, som skal sørge for Undersaatternes timelige og evige Bedste, og formedelst deres Magt i gejstlige Sager har at foranstalte, at et saadant Barn bli-ver døbt.

10. Professor Lange til Halle derimod statuerer, at det er et Guds Regale alene at forbinde Samvittigheden i Religions-Sager til Lydighed, og dog har han ej tvunget

Mennesket, hverken ved Skabelsen (thi da gav han Mennesket sin frie Vilje) eller ved hans Forhold imod Mennesket, thi ved Evangelii Prædiken lokker og overbeviser han alene Mennesket, og overbær med de modvillige, ej heller paa Dommens Dag, thi da straffes enhver for deres ved forsættelig Ulydighed misbrugte Samvittigheds-Frihed. Er det nu Guds Regale og Character at lade enhver sin Samvittighed, bør det og være en kristelig Regenteres Regale og Character, siden han er Guds Stadtholder paa Jorden, der egentlig alene har at raade over hans Undersaatters indvortes gode Tugt og Orden, samt Societeternes Velstand. Derfor kan en kristelig, og besynderlig evangelisk, Imperans ej bedre anvende hans af Gud forlente Magt, end ej at tillade Samvittighedstvang iblandt sine Undersaatter, hvorved han distingverer sig fra den papistiske Gejstligheds antikristelige Forhold, der ej alene sætter sig ved Siden, mens og ophøjer sig over Gud, hvilket, om ej andet var, gjør Pavedømmet abscheuligt og vederstyggeligt. Thi gjør Summus Imperans efter sin Samvittighed bedst, naar han ej med Magt lader tage og døbe de Børn, hvis Forældre selv ej vil lade dem døbe, saasom Forældrene har denne vildfarende Samvittighed, at de holder Børne-Daaben for unødigt, unyttigt og forkasteligt; man maa derimod foreholde dem, hvad imod deres Vildfarelse kan være at anføre til Bevis saavel af Biblen som af Lære-Fædrene og af andre Skrifter. Naar man da ej sit but (Øjemed) faar man med forbarmende Kærlighed have Taalmodighed, thi heraf vilde ellers blive denne onde Følge, at som Forældrene anse Børne-Daaben for noget forkasteligt, saa maatte Børnene, naar de opvoxte, foragte deres Daab, ja endog skride til ny Daab. Det var derfor sikrest, at der foruden ofte igentagne Undervisninger om Børne-Daabens Nytte, endog derom udgik et Skrift, thi som Gud har kaldet Arbejdere i sin Vingaard, endog ved den 11te Time, maa man have Taalmodighed med de vildfarende indtil deres Død, da ellers ej med god Grund kan siges, at alle Ting

med dem er forsøgte, uden at noget er blevet udrettet. Og da de saaledes vildfarende besynderlig imodstaar Lære-Embedet, af hvem de ej gerne vil lade sig undervise, maa man ved en god Ven af deres Lige, og som har god Grund om Barnedaaben, søge at vinde dem.

11. Professor Mosheim til Helmsted derimod formener, at Summus Imperans i ingen Maade synder eller handler imod Samvittigheden, naar han befaler sligt et Barn at døbes, thi 1. er det ingensteds i Guds Lov forbudt, og følgelig, saalænge intet enten i Omstændighederne eller Henseenden (Hensigten) strafværdigt findes, bør det holdes for tilladt. 2. Er Øvrighedens Henseende heri meget prise- lig, da derved forekommes Forargelse og Scismata i Christi Menighed; Troens Enighed og den udvortes Orden bliver befordret, og de ildesindede og egensindige bliver betagen alt Haab at indstifte nye Secter. 3. Bevises Barnet og af Øvrigheden herved en Velgerning, i det samme bliver ind- podet i Christo og delagtiggjort i den Hellig Aands Naade, endskønt Forældrene ej erkende saadan Velgerning. 4. Kan det og ske, at naar Forældrene mærker, det bliver Alvor, de da slaar i sig (gaar i sig selv), bliver anderledes sindede og igen ophæver den givne Forargelse, hvilket bliver saa meget snarere at tro, som han mærker, at disse Folk ere af en svag Kundskab og ubetænksom Egen- sindighed. 5. Er det allerede hist og her i adskillige evangeliske Lande blevet indført, at Børn af saadanne For- ældre ere efter Øvrighedens Befaling, for videre Ærgernis at forekomme, blevne døbt.

Herimod kan vel indvendes tvende Ting: 1. At dette skulde være en Samvittigheds-Tvang, hvilket strider imod Evangelii Lære; mens dertil svares, at Samvittigheds-Tvang kaldes alene det, naar man med Straf og voldsomme Midler bringer Folk til offentlig at bekende sig til en Religion, den de i Hjertet ej tror, eller at tvinge dem at gøre det, som de holder paa at være utilladeligt; og det sker ej her. Ved Børn, som ingen Forstand endnu haver, sker ingen

Samvittigheds-Tvang, deres Frihed er ved Daaben ej bunden, at de jo, naar de kommer til Forstand, kan vælge sig hvilken Religion, de vil. Ligesaa lidet tvinges Forældrenes Samvittighed, thi de tvinges ej at bekende Barnedaaben at være en Naadens Middel, mens de tilholdes alene at efterleve Landets Skikke, og de tillade derved ej, at deres Børn vederfares noget ondt og skadeligt for Sjælen, thi de anse Daaben alene som en unødigt og unyttigt Brug, og det er ej at paatvivle, de jo tror, at enhver Kristen er pligtig at underkaste sig de Love, som ej strider imod Guds Bud. Da de nu holder Barnedaaben for at være indstiftet af Mennesken, ej forbuden i Guds Bud, og af den højeste Øvrighed med den ganske Menigheds Consens befalet, saa ere de efter deres egen Tro pligtige at rette sig derefter, og de synde, naar de ej vil lade deres Børn døbe. Saaledes sker deres Samvittighed og intet Skaar ved at lade deres Børn døbe, ligesaa lidet som om Øvrigheden tvang dem at underkaste sig andre menneskelige Love.

Den anden Objection er, at Forældrene sker Gevalt og Uret, naar Øvrigheden lader deres Børn døbe, da dem derved blev betagen den Magt, dem af Naturen er given over deres Børn i Religionssager, saalænge indtil de ere komne til Aar og Forstand. Mens dertil svares: 1. Sker ingen, som er en Underdan i Landet, nogen Vold eller Uret, at han tilholdes at efterleve Landets Love, saalænge samme hverken for hans Sjæl eller Legeme ere skadelige; de maa tilstaa, at Barnedaaben hører til iblandt de menneskelige Love, som endskønt unyttigt, saa dog ej skadeligt, følgelig bør de underkaste sig Øvrighedens Anordning. 2. Betages dem ved Daaben i ingen Maade noget af deres Myndighed over Børnenes Opdragelse og Lære, og det staar dem desuagtet frit for at opdrage Børnene i hvilken Religion, de holder efter deres Samvittighed for den bedste. 3. Og om end dem noget af deres faderlige Myndighed blev betagen, saa skete dem dog intet ubilligt; thi den højeste Øvrighed

har Magt at sætte visse Skranker for den faderlige Myndighed, som Forældrene, saa længe de ere Borgere under en Regent, ere pligtige at efterleve, siden de, da de bleve Borgere, har forbunden sig til at underkaste sig deres Love, som ej har givet Forældrene Frihed at lade deres Børn være udøbte¹).

Angaaende det andet Spørgsmaal: hvad Summus Imperans salva conscientia med disse Folk selv eller de saakaldte Separatister, som ere indfødte Undersaatte, skal anfange for at forebygge Forargelse og andre onde Sviter? Da formener

1. Professor Steenbuch,
2. Doctor Wøldike og
3. Professor Holm,

at hans Majestæts Undersaatte, som ere indfødte, der have skilt sig fra den evangeliske Kirke, besynderlig saadanne, som holde Daaben for noget unødvendigt og unyttigt, kan dog en Tid lang tolereres paa det Sted, hvor de bor, og imidlertid bruges al Flid med dem, om de ej vare igen at bringe til Kirkens Samfund ved Dilation, Formaninger og kærlige Undervisninger, især af saadanne Lærere, til hvilke de selv har Fortrolighed. Mens er sligt forgæves, og de dog bliver i deres fattede Meninger, saa kan andre Folks Forargelse, Forførelse og andre onde Sviter ej forebygges ved at bruge altfor lang Tolerance, mens det er sikrest, at saadanne henvises at bo i Fredericia eller deslige Steder, hvor andre Religioner har Frihed at øves, og der at forholde sig, som Dissidentibus sammesteds er befalet. Derved vederfares dem intet ondt, og der blev forekommet en Del af den onde Virkning, som deres Vildfarelse kan forårsage hos andre, og Undersaaternes Tal blev derved ej formindsket.

¹) Den ofte mangelfulde Sprogform i Gjengivelsen af de tyske Betænkninger maa komme paa Oversætterens Regning.

4. Professor Reuss,
5. — Leth,
6. — Pontoppidan,
7. — Seydlitz

holder viam tolerantia ej alene raadelig men og fornøden, dog er det uforbigængeligt fornøden, at der gøres Forskel mellem de mangfoldige Slags Separatister. Der ere saadanne Separatister til, som tillige ere empactæ (Spottere), der lever i aabenbar Ondskab og ugudelige Laster, og bespotter Naadens Midler¹⁾, imod dem bør ej saa lige bruges Tolerance, mens der bør omgaas strengelig med dem. Der er og Separatister, som leve lige skikket efter Verden i alle Ting, alene at de ej vil gaa med Verdens Børn til Kirke etc. For dem burde sættes nøjagtig Inspektion, og om de ej forbedrede sig, da at straffes og overbevises om deres Hykleri, saa burde og deres Væsens forargelige Udbredelse drives tilbage, siden denne Separatismus snarest finder Tilhængere især blandt de magelige. Mens om nogen agtede Sacramentet højt og gerne vilde dertil, mens holdt sig en Tid lang derfra, fordi han fandt sig altfor vanvittig, eller fordi han laa under en eller anden Synds Herredømme, hvorfra han i slig Tilstand ej turde gaa til Sacramentet, eller og, om en Sjæl holdtes tilbage for sin Uværdigheds dybe Følelse, da burde saadanne ej anses som Separatister, mens de maatte i al Kærlighed omgaas og forthjælpes. Ved aandelig ømme, bængstede og tvivlrædige Samvittigheder, som leve kristelig indgetogen og alvorlig drage sig fra alt Verdens Væsen, var det ønskeligt, der ej blev rørt til nogen Bedrøvelse, mens at imod dem blev bevist al Taalmodighed og Sagtmodighed. Overalt maatte in applicatione bruges stor Varlighed, at ikke uskyldige skulde fornærmes med de skyldige, og de i Sandhed fromme, men i Separatismi

¹⁾ Om saadanne Separatister udtaler Pontoppidan sig ogsaa meget skarpt i •Menoza• (Kbh. 1763—64 III, 322).

Scrupler hængende og nødlidende Christi Lemmer, tillige komme under Forfølgelse.

8. Professor (!) Lau kan, i Henseende til disse Menneskers bestandige Haardhed, ej raade til andet end at vedblive med dem i en medlidende Tolerance, thi jo mere man lader mærke Modstand, jo mere udviser de deres Animositet, derimod udtaager og defervescerer (∴ svækkes) deres Iver langt snarere, naar de tracteres gelinde som Personæ miserabiles.

9. Professor Walch formener, at man med disse Folk maa omgaas med besynderlig Klogskab og gradevis søge saavel at bringe dem til Bedring, som bruge de tjenligste Middel, at forebygge de befrygtende onde Sviter; 1. ved det at Præsterne og Lærerne, særdeles offentlig, paa en mild og grundig Maade forestiller Separatisternes Vildfarelse af den hellige Skrift, af Sagen selv og af den apostoliske Kirke, hvor der stedse har været onde og gode tilsammen, samt at de viser den Fare, hvori saadanne stikker formedelst deres Separatismum. Har alt dette været uden Effect, maa 2. den verdslige Øvrlighed ej straks bruge Magten, siden Separatismus ej saameget rejser sig af Viljens Ondskab som af en Fejl i Forstanden; og for Separatisterne gjøres ved Haardhed mere Skade end Nytte; thi de ere ved deres Vildfarelse mestendels haardnakkede og egensindige, og de tro, at hvis de lider, det lider de for Christi Skyld, hvorved de i deres Mening alt maa blive bestyrkede. Det er derfor raadeligst at tolerere dem og se til, om de ej maatte komme paa bedre Veje; dog kan det 3. være, at de, hvor de sig opholde, gjør Kirken samt den borgerlige Selskab frivillig Skade, eller og at det i det mindste er at befrygte, at deres Vildfarelse skal blive udbredt ved det, de søge at vinde og forføre andre, saa og at gjøre den offentlige Gudstjeneste Afbræk; og i saa Maade kan ej længer have Taalmodighed med dem, mens der maa bruges Gevalt for at bringe dem af Landet, at det begyndte eller befrygtede Onde i Tide kan forebygges.

Dog maa alt sligt ske med stor Forsigtighed, og vil distingveres mellem Hovedmændene og deres Tilhængere, imellem Forførerne og de forførte etc. for derefter at moderere Omgangen og den brugende Haardhed.

10. Professor Lange formener, at som Summus Imperans efter hans Position bør lade enhver sin Samvittigheds Frihed, saa har han saameget mere Føje til at handle saaledes imod de vildfarende, der ere at anse som syge, med hvem der bør have Taalmodighed. Vi maa handle imod dem, ligesom Gud handler imod os, forestille dem Sandheden paa en grundig Maade, for at hække deres Vildfarelse, og med Kærlighed have Taalmodighed, om det dermed gaar langsomt af; thi vilde man bruge Haardhed, blev det onde værre, som vilde føde enten Hyklery eller en saadan Halsstarrighed, at den vildfarende vilde holde sig selv for en Martyrer, og det, der vederfores ham, for en uforskyldt Forfølgelse. Dem kunde ej heller paalægges andet end civil-Straf, da det dog er et uimodsigeligt Axioma, at ingen bør paalægges nogen civil-Straf, med mindre han har handlet imod den civile Lov; da nu Vildfarelse i Forstanden ej er et Crimen imod den eivile Lov, saa bør de ej heller efter saadan Lov straffes, saalænge de lever i Kærlighed og ej perturberer den borgerlige Societet; thi i saa Fald bør de straffes som modvillige Delinquenter. Vel holdes Straffen at forvises Landet for at være den ringeste; mens den er dog den haardeste og værre end Døden, thi det, som er een Fyrste tilladt, er og tilladt for den anden; vilde nu enhver forjage dem, hvor skulde de da hen? Med de civile Forbrydelser har det en ganske anden Beskaffenhed; thi en, som derfor er relegeret, kan derfor nok blive andensteds tolereret. Vel har Hans Majestæt Kongen af Danmark et vist Sted, hvor alle Religioner ere tilladte, mens eet er at nedsætte sig godvillig der, og et andet at forjages derhen. De saaledes vildfarende maa sammenlignes ved de med smitsomme Sygdomme befængte, hvilke at forjage til fremmede Steder for der at smitte

andre, var jo at handle imod Jus Naturæ et Gentium, i det Sted naar man beholdt dem for sig, vidste de nærværende saa meget bedre at tage sig Vare for dem. Summus Imperans gjør derfor efter sin Samvittighed bedst og ret, naar han ved Lære-Embedet søger at vinde og overbevise dem, samt tolererer dem, saa længe de opfører sig som rolige Indbyggere, saasom deres Hovedvildfarelse er historisk, idet de gjør sig en ganske anden Ide om den kristelige og besynderlig apostoliske Kirke, end de burde; og endskønt de ere vildfarende, maa man dog tilstaa, at der findes de iblandt dem, som overgaa de fleste af den apostoliske Kirke i Gudsfrygt, saa de saa meget mere maa tolereres, som det er at vente, at de beder for Landherrens Person, Familie og Regering. Mens som de fleste Separatister meget støder sig over Gejstlighedens ukristelige Vandel, og desaaarsag holder hele Lære-Standen for foragtelig, saa, paa det Separatisme ej skal gribe videre om sig, maa Lære-Standen des mere beflicte sig paa et ustraffeligt og opbyggeligt Levned, samt entholde sig fra alle haarde Tale-Maader imod Separatisterne, og gjøre deres Forestillinger i Sandhed og Kærlighed med en sagtmodig Aand, paa hvilken Maade en Del i Würtemberg har selv frivillig igen begivet sig til den apostoliske Menighed.

11. Professor Mosheim formener vel, at vor Frelzers Tro forbyder i Religionssager al Tvang, som ikkuns føder blinde Hyklere af sig; mens dog synder en kristelig og forstandig Regent aldeles ej, naar han lader hensætte saadanne i et frit og taaleligt Fængsel, for en Tid lang at se til, om de maatte komme paa andre Tanker. Hos de fleste af disse Mennesker hersker en hemmelig Hovmod, en daarlig Kærlighed til deres egne Meninger, en strafværdig Egen-sindighed og andre onde Egenskaber, som de selv ej veed af. Det, de holder for en Overbevisning, Samvittighedens Drift med videre, er som oftest intet andet end en Sygdom paa Legemet eller Sjælen. I denne deres skadelige Tilstand bliver de alt mere styrkede, naar dem lades al Fri-

hed, og tillades at omgaas og raadslaa sig med andre, som ere af samme Mening som de. Hvorfor og mange af dem i kort Tid ere blevne anderledes sindede, naar de ere blevne separerede fra deres Kammerater, dog saaledes, at der er omgaaet med dem i al Venlighed, og de Bøger dem blevne fratagne, hvorved de i deres Meninger ere blevne bestyrkede, og derimod ej tilladt andre Skrifter end Bibelen og andre gudfrygtige Læreres. Paa saadan Maade og i den Tilstand maatte de tillige besøges af gode Præster, som de gider lidt, ja endog efter deres Beskaffenhed undertiden af en god Medico, saasom Legemets Beskaffenhed hos en Del er ene Aarsag i deres Optøjer. Dette er blevet forsøgt med en Del af Anførerne in der Hartz, hvor Enlighed har udrettet mere end alle Formaninger. Skulde dette efter nogle Maaneders Forløb intet hjælpe, er det bedst, naar dem ingen fri Religionsøvelse er tilladt, og det er at befrygte, at mere Forvirring skulde vise sig, at saadanne bliver tvungne at begive sig hen paa de Steder, hvor det er enhver tilladt at tjene Gud, som han holder for rettest, da Øvrigheden vel tillige drager Omsorg, at dem gives Tid nok til saadan Forandring, og at dem derved ej tilføjes synderlig Skade i det timelige¹⁾.

Ovenstaaende Udtog af Betænkningerne har følgende egenhændige Paategning af Kongen:

¹⁾ I en latinsk Skrivelse, dat. 24. Sept. 1740, takker J. L. Holstein Professor Dr. Walch i Jena for hans theologiske Betænkning over de fremsatte Spørgsmaal og for Efterretninger om de Danske, der studerede i Jena. Han udbeder sig speciel Efterretning om Nic Lund, og beder Walch modtage 2 danske Jubilæumsmedailler. •Thi da der f. T. under min Opsigt her indrettes et fuldkomment Myntkabinet af Hans Majestæt, saa har jeg tænkt, at et Par Stykker fra samme ikke vil være Deres Højærværdighed ubehagelige. (Afskrift i Kn. Heibergs Samling). Lignende Taksigelser ere sikkert ogsaa afsendte til de andre tyske Theologer. At det var Kongens eget Forslag at afsende Medaillerne, ses af et Brev fra ham til Holstein, dat. 2. April 1740 (s. Rørdam, Hist. Saml. og Studier, III, 45).

Vi haver nøie igiennem gaaet alle diise Betænkninger, og finder efter Voris Samvittighed det best at vere, at forsøge alt hvad mueligt er, for at persvadere For-Aelderne af dette Barn¹⁾, at lade samme døbe, men hvis de ey hertil var at bringe, da fik dem vel at betydes, at de ey kunde blive i Kiøbenhavn, dog overlades dem, om de vil velge at gaae ud af Landet, eller sette sig i Fridricia, og holde sig samme Steds stille og roelig, og ey gøre sig flere tilhengere.

Dennem at persvadere, at lade deris Barn døbe, kunde Geheimte-Raad Holstein bringe Os nogle i Forreslag, saa vel af Geistlig, som Verdslig Stand, og kunde der til gives en viss Tiid, i hvilken de skulde erklere sig, hvilket ogsaa kunde forreslaas.

Friedrichsberg den 2den April 1740.

Christian R.

Den nærmeste Anledning til, at det i Begyndelsen af Aaret 1740 laa Kongen saa meget paa Sinde at høre forskjellige Theologers Mening om, hvorledes han som evangelisk Suveræn rettelig havde at forholde sig overfor Separatisterne, var, at der da var indtruffet et nyt Tilfælde af Daabsvægning, som det fremgaar af følgende Aktstykker:

(Præsten Nic. Brorson til Biskop Ped. Hersleb).

Deres højædle Højærværdighed, min gunstige Hr. Biskop.

Efterat en Jordemoder havde bemeldt mig, at Simon Jensen Bølle, som havde været Skrædder, og hans Hustru Maren Thomæ Daatter, som logere ovenpaa i Jens Olufsens Murmesters Hus, hvilket er Hjørne-Huset i store Kjøbmagergade og i store H. Geistes Stræde, havde et Barn, 7 Dage gammelt, som de ej vilde lade døbe, har jeg adskillige Gange med al Flid søgt at overbevise dem saavel i deres som i mit Hus.

Mandens første Gensvar var, at han var separeret fra

¹⁾ Simon Bøllers (s. ndf.)

vor Kirke, og ej alene havde Skrupel imod vor Kirke, hvad Daaben var angaaende, men han gik hverken til Kirke eller Guds Bord. Min Omgang med dem har jeg haft den Ære selv at fortælle D. Højærværdighed¹). Af samme Omgang med Manden har jeg agtet ham at være fattig, redelig dybsindig og meget kærlig. Hustruen er af lige Mening med Manden. Deres Ord ere, at de ikke vil gøre imod en god Samvittighed, men vil hellere gaa ind i alle de Lidelser, som Gud behager at føre dem i. Vilde ellers nogen tage deres Barn og døbe det, vilde de ingen Modstand gøre. — Men som jeg uforgribelig mener, at Forældre heri bør at raade for deres Børn, har jeg ej turdet vove at døbe det, ej heller at bie længere med min allerydmygste Indberetning til Deres Højærværdighed, at mit Haab om, at disse Folk skulde have ladet sig overbevise, synes at være rent ude, hvilket gør mig desto mere ondt, jo mere jeg frygter, at min Angivelse skulde per Accidens forvolde dem nogen Lidelse, og maaske slaa deres skrøbelige Samvittighed. Jeg igentager i Sindet mit forrige hjertelige Nytaars-Ønske med ydmygst Veneration osv.

København den 5. Jan. 1740.

N. Brorson.

(Biskop P. Hersleb til Kirkekollegiet).

Deres Excellence, Højvelbaarne, Højædle og Velbaarne, Velædle, Høj- og Velærværdige Herrer udi General Kirke-Inspectionens-Collegio.

Ved indlagte har Sognepræsten til Nicolai Menighed, Hr. Nicolai Brorson, for mig andraget, at i hans Menighed findes et Par Ægtefolk, Simon Bølle og hans Hustrue, som ikke vil lade deres over 2 Uger gamle Barn døbe,

¹) Det er da sandsynligt, at Hersleb, ikke nøjet med den mundtlige Meddelelse, har forlangt en skriftlig for, støttet til den, at indberette Sagen til Kirkekollegiet, af hvilket han jo iøvrigt selv var Medlem.

endskønt Hr. Brodersen har gjort yderste Flid at overbevise og overtale dem baade mundtligt og skriftligt, men Manden ligesaa baade mundtligt og skriftlig har plat nægtet det; og declareret sig ej at høre vor Kirke til. Saa burde jeg vel straks og directe allerund. for Hans Kongel. Majestæt andrage den Casum til allern. Resolution; men som jeg stiller mig for, at det var godt, at den Sag udi General-Kirke-Inspectionen blev overlagt, paa det at tillige kunde allerund. gøres tjenlige Forslag, hvad i den vanskelige Sag var tjenligst at gribe til, saaledes at paa den ene Side ikke skulde klages over Samvittighedstvang, paa den anden Side dette Onde og vor Kirkes farlige og indvortes Byld, som virkelig tager mere til, end tænkes, ikke skulde æde videre om sig, da det ikke uden Grund storligen befryktes, at ikke alle ere i Samvittigheden vildfarende; men mange declarerer sig som Separatister blot for at kaste det forment Aag af sig, og ej have med Præster at gøre, ingen Tiltale være undergiven, ingen Udgift i saa Maader have, og profitere af den Magelighed, Rolighed, Selvraadighed, Ubundenhed, som de ser Separatisterne at have, og dog ligefuldt at nyde Del ikke alene i Beskærmelse og borgerlig Næring, mens endogsaa i Ære, Privilegier og Herligheder som andre; hvorved let kunde følge, at endogsaa onde Mennesker, som slet ingen Samvittighed har, kunde finde Behag udi under Navn af Separatister at unddrage sig fra al Orden, Pligt og Byrde at bære.

Der er og i disse Dage af Præsten Hr. Wulff til Hellig Geistes Kirke anmeldet, at en Pige, 25 Aar gammel, i hans Menighed har anmeldet sig, ej endnu at have været til Guds Bord, fordi hende af hendes Brøder, en Separatist, som sidder i Handel, var sagt, at det var Uret og Superstition at gaa i Kirke, og huu nu finder sig derover i Ængstelse og vilde gerne antages i vor Kirke; men som hun tjener for hendes Brød, og det er begæret af Broderen at assistere hende med noget, i den Tid hun

skal blive undervist, skal han have slaget Haanden af hende og vil ikke give hende en Skilling, som der siges, blot fordi hun ikke længere vil være Separatist: Saa indstiller jeg til Deres Excellence og højstærede Herrers Skønsomhed, om det ikke var godt, at den Sag ret alvorlig blev overlagt, inden det bliver forsilde, at det Hs. Kong. Majestæt med grundige Forslag allerund. kan forestilles som en Sag, der egentlig angaar Kirkens almindelige Rolighed i disse Riger, og derfor er General-Kirke-Inspections Pligt derfor at sørge. Jeg forbliver stedse med Underdanighed og Estime (osv.).

København d. 7. Jan. 1740.

P. Hersleb.

(Conseillets Resolution, med J. L. Holsteins Haand).

Sognepræst Brorsen maa endnu gøre alt muligt for at faa Forældrene persvaderede, at de lade med deres gode Villie Barnet døbe; ville de ej derudi samtykke, kan dem gives 4 Maaneders Dilation, i hvilken Tid nærmere Ordre skal følge, hvad med Barnet samt Forældrene er at begynde, tillige med alle deslige sindede Mennesker; imidlertid har Kirke-Collegiet nærmere at overlægge Sagen, og som dennem skal communiceres, hvad saavel Facultas Theol: som udenlandske Theologi herom eragte, saa kan de endnu med andre lærde og christelige Mænd herom correspondere, og siden gøre nærmere allerund. Forestilling, hvad med Separatisterne i Fremtiden er at begynde.

Cons. paa Frederiksberg d. 8. Jan. 1740.

(Kgl. Reskript til Kirkecollegiet.)

C. VI^{tus.} Vi have ladet os af din, Biskop Herslebs, til Eder under 7 hujus indkomne Skrivelse, hvorved tillige fulgte et af os elsk. Nicolai Brorsen Dig, Biskop Hersleb, tilskrevne Brev, allerunderd. foredrage, at et Par Ægtefolk i bemeldte St. Nicolai Sogn, Simen Bølle og

hans Hustru, ikke ville lade deres over 2 Uger gamle Barn døbe, endskønt bemeldte Nicolai Brorson har gjort sin yderste Flid at overtale og overbevise dem baade mundtlig og skriftlig, hvorimod Manden baade mundtlig og skriftlig plat skal have nægtet det, og declareret, at han ej hørte vores Kirke til.

Ligeledes haver vi af din, Biskop Herslebs, Skrivelse fornunnen, at Capellanen ved Hellig Geistes Kirke, Jacob Wulff, haver berettet, at en Pige der i Menigheden, 25 Aar gammel, ej endnu havde været til Guds Bord, fordi hende af hendes Broder, der skal være en Separatist, skal være sagt, at det var Uret og Superstition at gaa i vor Kirke, til hvilken Ende han, da hun derover finder Ængstelse og gerne vil antages i vor Kirke, men maa tjene for sit Brød og har begæret Assistance af Broderen i den Tid, hun behøvede at undervises, skal ikke ville give hende noget til Hjælp, som der siges, alene fordi hun ikke længer vil være Separatist. Thi er hermed vores allern. Befaling, at du, Biskop Hersleb, tilkendegiver Sognepræsten ved Nicolai Kirke, at han endnu gør alt muligt, for at faa ovenbemeldte Forældre persvaderede, at lade med deres gode Vilje deres Barn døbe, men saafremt de ej derudi vilde samtykke, kan dem gives 4 Maaneders Dilation, udi hvilken Tid du, Biskop Hersleb, haver at besørge, at de bliver gaaen til Haande med Oplysning af Guds Ord til at overbevise dem deres Vildfarelser, under hvilken Tid I og kunne forvente vores nærmere allern. Ordre, hvad med Barnet samt Forældre er at begynde, tillige med alle deslige sindede Mennesker: da I imidlertid haver Sagen nærmere at overlægge, og som Eder skal blive communiceret, hvad saavel Facultas Theologica som udenlandske Theologi herom eragter, saa haver I endnu med andre lærde og christelige Mænd herom at correspondere og siden gøre os nærmere allerund. Forestilling baade om de 2de udi dit, Biskop Herslebs, Brev mentionerte Poster, saa og om hvad med Separatisterne i Al-

mindelighed i Fremtiden kan være at foretage. Derefter I Eder allerund. haver at rette. Befalendes etc.

Friderichsberg d. 15 Januarii 1740¹⁾.

Kgl. Reskript til Professor Langemach Leth og Nicolai Brorson, Sognepræst ved St. Nicolai Kirke.

C. VI^{tes}. Da vi have fornømmen, at de tvende Ægtefolk udi St. Nicolai Sogn, nemlig Simon Bølle og hans Hustru, have separeret sig fra vor evangeliske Kirke, og ikke ville lade deres Barn døbe, omendskønt du, Nicolai Brodersen, efter vort til os elskelige General-Kirke-Inspectores d. 15 Januarii udi indeværende Aar ergangne allern. Reskript haver tilligemed andre anvendt al Flid at overbevise dennem deres Vildfarelse, men det derimod befindes, at de ej endnu have været at formaa til at lade deres vildfarende Meninger fare og igen bringes til vores Kirkes Samfund: Thi er hermed vores allernaad. Villie og Befaling, at I paatager Eder at forsøge alt, hvad mueligt er, for at persvadere dette Barns Forældre at lade det døbe, eller i det mindste ikke at opponere sig imod, at det blev døbt, endskønt de selv kunde være af de Tanker, at det var unyttigt. Og kan du, Nicolai Brorson, som vel i saa Fald [er nærmest dertil], siden Forældrene bor i Nicolai Sogn, døbe dette Barn, og saa føje disse Forældre derudi, om de skulde støde sig paa nogen udvortes Omstændighed ved Daaben, at samme da bliver udeladt, naar aleneste intet af essentialibus forbigaas. Imidlertid ville vi allernaad. forunde disse Forældre en Dilation af 6 Uger, for at erklære sig angaaende deres Barns Daab, da I, til at gaa Eder herudi til Haande, selv kunne udvælge en eller flere gejstlige eller verdslige, som I eragter og kender at være dertil skikkede og bekvemme. Men saafremt disse Forældre, naar de forbemeldte 6 Uger ere expirerede,

¹⁾ De tre nærmest forudgaaende Stykker findes i Rigsarkivet som Indlæg til dette Reskript af 15. Jan. 1740.

paa ingen Maade skulde erklære sig, haver I at betyde dem, at de ej kunne blive i vores Kongl: Residents Stad København; men at vi dog allernaadigst vil overlade dem at vælge, enten at gaa ud af Landet eller at sætte sig i vor Stabelstad Fridericia og holde sig sammesteds stille og rolig, saa og ej at gøre sig flere Tilhængere. Til hvilken Ende I, naar de skulle resolve til at nedsætte sig i Fridericia, sligt til os allerund. haver at indberette, saasom vi da allern. ville befale vedkommende, at de der maa opholde sig, endskønt de ikke bekender sig til nogen af de Religioner, som vi allern. have tilladt der at maa tolereres. Derefter I Eder allerunderd. kunne vide at rette etc.

Friederichsberg d. 22 April 1740.

Kgl. Reskript til Kirkekollegiet.

Christian den Siette (etc.) V. s. G. t. Under den 15de Januarii udi indeværende Aar have vi i Anledning af Din, Biskop Herslebs, til Eder indkomne Skrivelse betræffende 2de Ægtefolk i St. Nicolai Sogn udi vores Kgl. Residentsstad Kjøbenhavn, nemlig Simon Bølle og hans Hustrue, som have separeret sig fra vores evangeliske Kirke og ikke villet lade deres Barn døbe, iblandt andet ellers reskriberet Eder, at Nicolai Brorson, Sognepræst ved bemeldte Nicolai Kirke, skulde søge at persvadere disse 2de Folk med deres gode Villie at lade deres Barn døbe, saa og at I denne Sag nærmere havde at overlægge, med videre samme vores allern. Reskripts Indhold og Formelding. Men, som det befindes, at disse 2de Forældre ej endnu haver været at formaa at lade deres vildfarende Meninger fare og lade deres Barn døbe, saa have vi under denne Dags Dato befalet os elskelige Christian Langemach Leth, Professor Theologiæ extraordinarius, saa og Professor Catecheseos ved Universitetet samt Sognepræst til Trinitatis Kirke, og forbem. Nicolai Brorson at forsøge alt, hvad mueligt er, for at overtale dette Barns Forældre

til at consentere i deres Barns Daab, med videre, som Vi af hosfølgende Genpart af samme vores Reskript give Eder allern. at fornemme. Og, som I deraf erfare, at den Sag angaaende disse Forældre og deres Barn dermed saaledes er afgjort, saa tilskikker vi Eder derhos de saa vel fra vores egne, som fra nogle fremmede Theologis indhentede Betænkninger baade om dette Barns Forældre, saa og hvad med Separatisterne i Almindelighed kan være at foretage, og haver I den sidste Post med hinanden at overveje, og siden gjøre os allerund. Forestilling, hvorledes I allerund. formene, at med Separatisterne i Fremtiden kunde forholdes. Imidlertid have Vi, paa det disse Separatister kunde om mueligt blive convincerede om deres Vildfarelser, under denne Dags Dato igjentaaget vores den 5te Okt. 1736 til Biskop Hersleb allern. ergangne Befaling anl. at forfatte et Skrift, for af Guds Ord grundig at overbevise dem deres irrige Meninger i adskillige Articulis fundamentalibus fidei, af hvilke vores allern. Befalinger Vi Eder ligeledes rigtige Copier til Eders Efterretning herhos tilsende. Derefter osv. Skrevet paa vort Slot Frederiksberg den 22de Aprilis A^o 1740. Under vort Kgl. Haand og Segl.

Christian R.

J. L. Holstein.

Udskrift: Os Elskelige Vores General Kirke Inspectores i begge Vore Riger Danmark og Norge¹⁾.

3. Biskop Peder Herslebs Dom om Separatismen.

Et Vidnesbyrd om Kongens Tillid til Herslebs »bekjendte Erudition og Nidkjerhed for Guds Ære« var det, at han, som foranstaaende Brev viser, mente ham i Stand ved et Skrift at overbevise Separatisterne om deres Vildfarelser²⁾. Mærkeligt nok synes der ikke at være taget Hensyn

¹⁾ Orig. i Rigsarkivet, Gen. K. Insp. Nr. 12.

²⁾ Jfr. Kongens Brev af 15 Apr. 1740 til J. L. Holstein (Rørdam, Hist. Saml. og Studier, III, 49).

til, at Kongens Hofprædikant Erik Pontoppidan allerede havde forfattet et saadant Skrift, der dog ikke vides at være trykt, skjønt det vel fortjente det¹⁾. Om Kongen har kjendt det, vide vi ikke, i ethvert Tilfælde stod hans Haab nu til Hersleb, til hvem der derfor udgik følgende Befaling eller Opfordring:

(Til Biskop, Mag. Peder Hersleb).

Christianus Sextus. V. G. t. Omendskjønt Vi af Kongl. Omhue ikke have ladet mangle paa tienlige Midler til at faae de sig her og der opholdende og saa kaldede Separatister bragte til den rette Oplysning om Guds saliggjørende Ord, saa er det dog befunden, at nogle ikke have været at overtale til at afstaae fra deres vildfarende Meninger, hvilket ogsaa udi Aaret 1736 gav Anledning til, at Vi den 5te Octobris allernaadigst befalede Dig at forfatte et Skrift, for af Guds Ord grundig at overbevise disse Separatister deres uden Grund fattede Meninger i adskillige Articulis fundamentalibus fidei. Da, saasom her endnu befindes nogle af deslige Personer, som entholde sig fra Vores Evangeliske Kirkes Samfund, saa haver Vi allernaadigst funden for got hermed at igientage Vores til Dig, angaaende forberørte Skrifts Forfattelse, den 5te Octobris 1736 allernaadigst ergangne Befaling, den Du, saa snart mueligt, udi alt allerunderdanigst haver at efterleve og fyldestgøre, hvilket Vi og formode nu saa meget lettere af Dig at kunde fuldbyrdes, da Du er her ved Staden og kand have fornøden Efterretning om deres Væsen og Principia, siden eendeel sig her opholder; og, naar samme Skrift af Dig er bleven forfattet, haver Du det til Os at indsende,

¹⁾ »Eusebii Philadelphi Hyrdebrev, indeholdende en hjertelig Erindring til de Lemmer af den danske Kirke, som nu i Hobetal forfalde til Separatismum« (Hdskr. i Thottske Saml. 115 Fol. og i Univ. Bibl. Addit. 283, 4to samt fl. St.). Pontoppidan har selv vedkjendt sig Forfatterskabet til dette fortræffelige »Hyrdebrev« (K. S. 5. R. III, 133—4).

og derhos til Os at indberette, om Du finder det fornøden at det skulle trykkes, eller in manuscripto Separatisterne communiceres, og af dem læses, for deraf at lære at kiende deres Vildfarelser og fra dennem afstaae; hvilket sidste dog, i Henseende at deslige Separatister kunde opholde sig paa adskillige Steder fra hin anden, neppe vil lade sig giøre. Derefter Du Dig allerund. herved at rette. Befalendes Dig Gud. Skrevet paa Vort Slot Friderichsberg den 22de April A^o 1740. Under Vor Kongl. Haand og Signet.

Christian R.

J. L. v. Holstein.

Herslebs Svar paa denne Opfordring indkom først efter syv Maaneders Forløb og viser, at han ikke har taget sig Sagen let, men ogsaa, at han ikke ansaa det for muligt ved noget Skrift at overbevise dem, der vare hildede i Separatismens Garn. Da hans Erklæring er meget oplysende, skal den her meddeles efter Originalen i Rigsarkivet.

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Konge og Herre!

Det er enhver Undersaatts Pligt og Skyldighed, alle Deres Kongelig Majestets Befalninger, saavidt mueligt er, med Flid at efterkomme; men det er paa min Side ikke alleneste min allerunderdanigste Pligt, men og tillige min høieste Lyst, af yderste Formue at giøre, hvad mig bliver befalet. Til den Ende har jeg gjort mit Beste, at sætte mig i Stand til at kunne fyldestgiøre Deres Kongelig Majestets allernaadigst ergangne af 5 Octobris 1736¹⁾, og nu reitererede Befalning af 22 Aprilis 1740, saa meget meere, da jeg gandske vel skønner baade Deres Kongelig Majestets saa gudelig Intention til de vildfarendes Rettelse som naadeligste Tanker om min Duelighed til denne Gierning.

¹⁾ Mnemosyne IV, 317—8. Rørdam, Hist. Saml. og Studier, II, 240.

Saasart jeg havde erhholdet Deres Kongelig Majestets første Befalning i Norge, hvor jeg ikke havde allermindste Kundskab om Separatisternes Væsen og Vildfarelses Puncter, uden blot af Rygtet en confuse Idee, at de gjorde sig Scrupel over vor udvortes Guds Tieneste og den Maade, Sacramenterne bleve brugte; Jeg og der paa Stedet ikke vidste nogen Separatist, med hvilke[n] jeg kunde tale om deres Meninger, søgte jeg, for at sætte mig i Stand til at gjøre Deres Kongelig Majestets Villie, at indhente derom nærmere Underretning og skrev derfor et Brev til den bekiendte Piper, hvilken jeg havde kiendt som Oeconomus i Waisenhuuset, den Tid jeg var Directeur, og begierede af ham i Kierlighed at lade mig viide punctviis, hvad hand fandt i vor Kirke, Lærdom og Guds Tieneste at støde sig paa, efterdi jeg med Smerte havde hørt, at han med fleere havde skildt sig fra den; hvilket jeg ogsaa strax, ved Skrivelse af 28 Novembris 1736, gav Hands Excellence Hr. Geheime Conference Raad von Holstein tilkiende¹⁾, som ved Giensvar af 5 Januarii 1737 baade selv approberede derudi min Forsigtighed, at det var vel betænkt, saa og forsikkrede mig om Deres Kongelig Majestets allernaadigste Approbation. Jeg ventede længe efter Svar fra Piper, men er ikke blevet værdiget en Bogstav, hvilket jeg paa den Tid vel undrede, efterdi jeg dog vidste, at hand havde nogen Fortroelighed til mig og i det mindste var forsikkert om min Redelighed og Fredelighed, at jeg ikke var nogen Persecuteur; men nu undrer jeg det aldeles ikke, siden jeg har erfaret noget meere af det Folks Væsen, nemlig dette, at de ikke vil ud med deres egentlige Lærdoms Puncter, allermindst til nogen geistlig Person, hvilke de alle ansee for blinde, partieske og for saadanne, der end ogsaa mod deres bedre Vidende, blot for deres Bugs Skyld, forsvare vor Kirkes Lærdom og Skikke.

Siden min Ankomst til Kiøbenhavn har vel min Tid

¹⁾ Brevet er tildels trykt i K. S. 4. R. III, 94—6.

og Embede og ret accablerende Forretninger ikke tilladt mig nogen Omgang med det Slags Folk, som de og ikke har søgt, men heller gandske eviteret mig, ja endog da jeg var i Visitats i Slagelse og Corsøer, blev af andre observeret, at de der boende Separatister vare i den Tid bortreiste; men af de faa, som jeg ved en eller anden Occasion har kunnet tale med, har jeg mærket, at de ikke vil indlade sig om nogen egentlig Lærdoms Punct, ja endogsaa Een, som gaaer mig selv noget an, har, naar jeg vilde tale om slige Ting, ikkun enten med Mocqveri eller og med Heftighed unddraget sig fra at tale derom og givet at forstaae, at med os Geistlige var intet at giøre; vi var partieske, præoccuperede, af Præjudicier forblindede, og vi, ikkun for vor Interesse og vor Stands Skyld, maatte forsvare de Ting, som vi dog vidste bedre.

Efter at jeg har faaet Deres Kongelige Majestets seenere allernaadigste Befalning, har jeg endnu giort mig meere Umag, for at faae viide de egentlige Puncter i Lærdommen, hvorudi de differere fra vor Kirke, eller hvilke Lærdoms Puncter i vor Kirke de fornemmeligen støde sig paa. Jeg har derom confereret med de Præster, Catecheter og Studenterne, som jeg tænkte at have meest Kundskab om, meest Omgang med, og meest Fortroelighed af Separatisterne, hvilke alle har forsikkret mig, at Separatister ikke ville ret udlade sig, allermindst for Geistlige, at de har intet vist Systema i deres Lærdom, at den eene har ikke samme Mening som den anden, men som enhver af dem, enten ved Speculation eller ved Bibelens Læsning faaer Indfald, og meener at blive overbeviist om, saa troer hand, og holder det for Guds Aands Indskydelse, hvilken hand aldrig ved menneskelig Underviisning vil lade sig vende fra; men det hand troer een Tid, det tvivler hand selv om en anden Tid, og saaledes ere de imellem dem selv ikke enige uden i dette, at vor Kirke er Babel og farer vild, og derfor skal man gaae ud af den. Og den, som meest

viiger fra vor og alle Kirker, den holdes iblandt dem for den stærkeste og af Gud meest benaadede.

Da jeg ikke paa den Maade har med nogen Vished kunnet komme efter deres egentlige Lærdoms Form, da har jeg skaffet mig de Bøger og omløbende Skrifter, som jeg fik høre at være iblandt dem estimerede, eller ere skrevne af Separatister til at forsvare Separatismum. Men og af dem er jeg ikke bleven enten viisere eller vissere om deres rette Lærdoms Puncter og Sammenhæng; thi de fleeste af de Bøger gaae ikkun ud paa generaliter at lamentere over Geistlighedens Tyrannie og Samvittighedstvang, at forsikkre om en forestaaende Revolution og Babels Fald, at opmuntre Folk til at gaae ud i Tide fra Babel og ikke at bie, til den falder, og hvad Herlighed de skal faae, som nu forud gaae ud, etc. eller og slige Skrifter gaae ud paa at anzapfe nu een, nu en anden af vore Kirkeskikke, eller dem alle at protistuerer og ridiculere, og saadanne Bøger ere dem de kiereste, og jo mere de igiennemhegle vor Kirke, jo kierere. Men i ingen af disse Skrifter gives nogen rett Idee eller Orden i de Lærdoms Articler, som de selv troe og lære, enten at de selv ikke har nogen viss Lærdom, som de og ikke kand fordrage noget Systema, Symbolum og Confession at bekiende sig til, hvilket de alt holde for Samvittighedstvang, men vil derudi have en ubunden Frihed at troe, hvad de selv vil, eller og at de reservere deres egen Lærdom blot til mundtlig Fortplantelse, naar de finder Leilighed og har saadanne eenfoldige Siele at giøre med, der forud synes noget stort om Separatisternes Hellighed og Mandighed og ere altsaa disponerede til at lade sig af dem bedrage og forføre; men for andre udlade de sig ikke.

Iblandt andre slige Skrifter har jeg især anskaffet mig en Bog, som iblandt dem skal være i stor Estimate, og som en Separatist for mig roste som et herligt Skrift, et Skrift fuldt af Sandhed og Kraft, og det stærkeste Skrift, der er skrevet. Bogen kaldes *Unschuldige Wahrheiten*, bestaaer i

14 Samtaler og skal endnu continueres. Den er allerede tre temmelig store Tomi in Octavo, hverken Autor eller Stedet nævnes, men af andre Journaler har jeg udfundet, at det skal være skrevet af en Theologiæ Studioso, ved Navn Johann Christian Edelman, som er blevet Separatist, og opholdt sig først i Leipzig, siden i Wittenberg, nu i Berlenburg. Jeg holder det for et Skrift, som Satan selv ikke kunde skrive bittre mod vor Kirke, til Deels meget grovt, men til Deels meget spidsfindigt, og for dem, som ikke ere desbedre grundede, sær for unge, uprøvede Studenter, meget farligt, og saadant Skrift føres herind, har ligget paa Bogladerne og løber om blandt Separatisterne. Dette Skrift har jeg paa min Visitatz Reise i Sommer, i Vognen læst (thi til heele Skrifter at læse faaer jeg desværre ingen anden Tid) og gjorde Tegn hos de merkværdigste Passager, og deraf giort hosfølgende korte Extract, sc: de farligste Theses, hvilke Autor i Skriftet vidtløfteligen diducerer og, paa sin Viis, med mange Argumenter, endogsaa af Bibelen, vil forsvare¹). Endskiønt jeg nu vel ikke troer, at alle Separatister skulde føre saadan horribel Lærdom eller ville approbere alt, hvad derudi er skrevet, og især den Bitterhed, hvormed det er skrevet, eller at de ville tilstaae, at de lærte alle disse Theses (de fleste af dem vilde vel sige, at de vare ikke endnu saa vidt komne og deres Lys var endnu ikke saa stort, at de kunde dømme derom, og ved saadanne Udflugter blot undgaae at svare pro eller contra; thi det har jeg hos nogle af dem selv forsøgt, at de skal ikke ville sige, at det er Urett, hvad Autor har skrevet, men blot sige, det er noget for sterkt, det synes, han er gaaen forvidt, Gud har ikke endnu aabenbaret dem de Ting osv.) Endskiønt da, siger jeg, vel ikke alle Separatister vilde binde sig til dette Skrift, saa dog er dette vist: (1) at det er skrevet af en Separatist, og af En, baade blandt Separatister, Inspirerte og af alle Fanaticos høit

¹) Denne udførlige Extract findes vedlagt Herslebs Erklæring.

anseet Mand. (2) At det er skrevet af en, som staaer i vidtløftig Correspondence med Separatister paa andre Steder, maaske ogsaa med vores, efterdi Bogen er bleven dem bekendt. (3) At Autor, som skriver det, er fattig, men Bogen beforders, trykkes og distraheres paa andre Separatisters Bekostning, som Fortalen i den 3 Tome udviiser. (4) At saa vel som Separatisterne har været fornøiede med de 10 første Samtaler, og derfor opmuntret ham, derudi at fare fort, til at forstyrre Babel, saa frygt-somme ere de blevne over de følgende Unterredungen, fordi de synes, han derudi var for grov, eller, som de kalde det, for sterk, og at han derved ikkun opvækker Forfølgelse imod dem, saa de endog paa egen Haand har forandret noget i Trykken i den 11 Unterredung og advaret ham, da den 12 kom ud, at han ikke saa maatte skrive, at dertil var endnu ikke Tid, at hvis han saa continuerte, vilde de ikke bekoste hans Skrifter eller være dem bekendt, hvorfor han igien i 3 Tomi Fortale, heftig skielder dem, at de ere slette Separatister, de hykklede for Babel, de skyede Korset, de frygtede for Forfølgelse, at de vare ikke de rette Folk, som Gud vilde bruge til Babels Forstyrrelse, at nu var det Tid at forstyrre Babel, og hvis de ikke vilde gjøre Alvor deraf, saa vilde Gud med haardere Domme straffe dem end alle Orthodoxer og Pietister. (5) At skjønt Separatisterne i saa Maade har disapproberet hans Skrivemaade, saa er det dog saa langt fra, at de holde hans Theses for urigtige, saa de meget meere har skrevet ham til, at det er altsammen Sandhed, hvad han skriver, men Expressionerne vare for haarde, og det var NB: ikke endnu Tid at rykke ud med saadanne Sandheder, Sie bitten, er mögte etwas gelindere Worte brauchen, damit sie nicht, ohne Noth, in Gefahr geriethen. Tom. 3 Pag. 26. Solche Expressiones kommen für, dass kein Buchhandler seine Schriften in Laden dörfte aufstellen ohne Gefahr der Confiscation und des Fiscals. Pag. 28. Die bittersten Wahrheiten könnten doch in solchen Terminis

vorgetragen werden, die den Leuten nicht blasphem vorkommen, und man könnte eben das mit andere Worte gesagt haben. Pag. 29. Altsaa har dog ikke Separatisterne villet nægte de Theses, han har skrevet. Bemeldte Autor, Tom. 3. Pag. 67, gloriører over, at paa et vist Sted (jeg veed ikke, om det skal være Danmark), hvor Separatisterne vare meest bange, ere 300 Exemplarier af hans Skrifter i en Hast vegkiøbte, ja ret bortrevne. Og Pag. 68 siger hand, at Guds Haand maa være derunder, siden i et vist Land og paa et vist Sted, hvor alle Kleinigkeiten saa nøie op-søges (maaskee Kiøbenhavn) har dette Skrift i tvende Aar været forborget for Fienderne, og dog været vidt og bredt udspreedt.

Af saadan Bemøielse og nærmere Eftergrandskning, som Deres Kongelig Majestets allernaadigste Befalning har foranleediget mig til at gjøre, har jeg da merket saa meget, at baade jeg, og maaske mange fleere med mig, har taget Feil i den Concept, vi have gjort os om vore Tidens og Steders Separatister. Thi jeg har holdt dem for et Slags Folk, som blot af Samvittigheds Ømhed har gjort sig Scrupel over at have Samfund med saa mange ugudelige og kiødelige Mennesker, og blot af den Scrupel ikke tør tage Deel i vor offentlige Guds Tieneste eller bruge Sacramentet med andre, om hvis Omvendelse de ikke ere forsikkrede, og at de, blot af Samvittigheds Ømhed, ikke tør lade deres Børn døbe, efterdi Christus siger, at de skal læres først og saa døbes, men at de i det øvrige ere ganske eenige med os i vor Religions Hoved-Puncter og Grund-Artikler, og holde Guds Ord og Sacramenterne i stor Værdighed, at de og holde Lære-Embedet for en Stand, af Gud indsatt og befalet, ikkun at de, for de mange uduelige, kiødelige og ukierlige Lærere, har haft liden Fortroelighed til de Personer, der føre Embedet.

Det har været den Idee, jeg før har haft om Separatister, og i den Idee har jeg anseet dem som meget gode, dog derhos skrøbelige Siele, og at de ei vare i sig selv farlige

for vor Kirke, men at man blot skulde lade dem være i Roe, give dem Tid, ikke meget med Geistliges Underviisning trænge ind paa dem, efterdi de mod den Stand staae i Præjudice, og alting er dem suspect, som kommer derfra, og ansees som Strikker paa deres Samvittighed, men ikkun lade dem være i Roelighed, ligesom man ikke mærkede til dem, indtil de selv besinde sig.

Men jeg frygter, at jeg har taget merkeligen feil i den Idee, jeg har gjort mig før om dem, og give Gud! at jeg maatte meere feile, og aldeles fare vild i den Tanke, jeg nu har om dem, især om dem, som ere deres Anførere og Parthiegængere. Thi jeg frygter storligen for, at vores evangeliske Lærdom og Religion har i dem farligere Fjender, end man tager sig vare for, farligere end Jesuiter og Catholske Geistlige, hvis Lærdom er os dog bekjendt og ei kan skiules, saa meget farligere, som de ere indvortes blandt vore egne, som de ere hemmelige, og skiule deres egentlige Lærdomme, som de, under den Samvittigheds Frihed, hvilken dem retteligen forundes, og den udvortes Roelighed, søge at profitere, rodfæste, udbrede og forsterke sig, medens de skiule deres Lærdom, og, naar de meene at være sterke nok, med intet mindre ville være tilfredse end vor Religions gandske Omkastelse, Lære-Embedets gandske Afskaffelse, all Lærdoms Forms og symboliske Bøgers Ophævelse, all udvortes Guds Tienestes, Kirkers, Ceremoniers aldeeles Nedlæggelse, for at lære, troe og meene aldeeles enhver efter eget Tykke. Jeg holder for, at det er ikke vore Kirke-Skikke og vor udvortes Indretning alleene eller egentligen, de støde sig paa, men at det er vor Religions Hoved-Puncter, det Essentielle af vor Lærdom, den Augsburgiske Confession, om Arve-Synden, om Christi Fyldestgiørelse, om Troens tilegnede Retfærdighed, om Sacramenterne i sig selv; Summa: Vor Religions Marv, Øiesteen og Kjerne de vil have udryddet, men just derfor ikke yttre sig, ikke vil gjøre deres Lærdom bekjendt

videre, end det, de ikke kan skjule, ex. gr. at de ikke gaae i Kirke, ikke bruge Sacramentet.

Deres Meening om Daaben tie de med, indtil dem et Barn fødes; ere de da sterke, saa sætte de sig imod Daaben, og hellere emigrerer; ere de skrøbelige, saa lade de vel Daaben skee, som en nødtvungen Sag, men har en Afskye for den, og ansee den for en ridicul Ceremoni; saaledes ikke udlade sig uden i de Ting, som ikke kand skiules, hvilke da med Samvittigheds Ømhed undskyldes; men hvad de kand skiule af deres Meening, det holde de tilbage, undflye at svare derpaa, sige, de ere eenfoldige Folk, bede, at de ikke maae foruroliges i deres Stillhed; og saaledes holder jeg dem for et farligt Folk, som, om de faae Frihed at udbrede sig, vil giøre vor Kirke det allerstørste Skaar og Skade, som den endnu har haft. Gud give, jeg maatte tage feil! Og naar de vare sterke nok, ville være ligesaa farlige for Staten, som for Kirken, som de, der under Navn af Samvittigheds Frihed ville leve i en aldeeles ubunden Frihed, og ingen Slags menneskelig Orden vil erkiende for Guds Villie, men ikkun som en Nød og Tvang, de maa lide, fordi de ei har Magt nok den at hindre. Med eet Ord:

Jeg holder dem for et Folk, som har intet fast Principium, ingen vis Lærdom, intet Systema og Sammenhæng af Religion, som vel antage Guds Ord, men at det Guds Ord skal af det indvortes Ord, inden i dem, forklares, og saa vidt gielde. Derfor de og ingen Troes Bekiendelse i Puncter og Articler kan liide, ingen Systema kan fordrage, de hedde alle Babels Stytter, Anti-Christens Konster, og den Augsburgiske Confession er den skadeligste Bog i deres Tanker og Babels stærkeste Pille til at imodstaae Christi Rige. Deres eeneste Principium, hvorudi de alle komme overeens, er dette, at holde alt det mistænkt, hvad vi lære, ingen vis Confession at binde sig til, men at have en ubunden Frihed at troe, hvad deres Aand eller det indvortes Ord i dem lærer dem.

Den Eene har ikke samme Lærdom, som den Anden, men alt, hvad er imod vor Lærdom, synes de, om ikke at være aldeles sandt, eller en afgjort Sag, saa dog at have nogen Raison og at være værdt nærmere at eftertænke, blot fordi det er imod det, som vore Geistlige lære, hvilke de holde at være enten aldeles blinde, eller saadanne Hyklere, der lære det, de veed bedre, derfor alle de Forklaringer, vi giøre over Skriftens Sprog, holdes suspecte, ja forud urigtige, blot fordi vi lære det, og hvem, som kand finde paa nogen specieus Forklaring derimod, den holde de for at have Guds Aand. Derfor imod all den Retledelse og Overbeviisning, dem kunde gives af vore Lærere, ere de forud be væbnede med saa sterkt Præjudice, at vi ikkun ville smykke Babel, vi ikkun ville forsvare vor egen Myndighed, vi ere pro officio nødde til saa at tale, derfor de aldrig læse, hvad som skrives af vore Lærere; thi vi have forud Urett, og de eenfoldige blandt dem, de ville ikke indlade sig, de bede, mand vil lade dem være i Roe, de ere ikke lærde nok til at svare os. Vi ere dem for konstige, vi ville ikkun forvilde dem i deres Eenfoldighed, og de beklage sig, som over en stor Tvang, at mand frister dem og taler med dem. Det er fastsat hos dem, at vi ere Babel, vor Lærdom er urigtig, derfor er det mod deres Samvittighed at høre vor Lærdom, at læse vore Skrifter, eller af vore Geistlige lade sig underviise. De undrage sig derfor paa alle Maader, de indlade sig ikke fortroeligen med os; thi de meene at viide forud, at vi ikkun ville sminke Babel, og vi ville med konstige Ord lokke dem.

Men alt dette er meent om dem, som bona fide ere Separatister, det er dem, som virkeligen har vildfarende Lærdom, stridende mod vor Lærdom, og for saadanne Vildfarelsers Skyld, dem de holde for rett Lærdom, mene sig i Samvittigheden forbundne, at skille sig fra vor Kirke, endskiønt ogsaa iblandt dem kand være mange eenfoldige, som veed liden Grund enten til deres Lærdom eller deres Fraskillelse, men ikkun har hørt af andre, som de holde

for at være rett hellige, at vor Kirke er Babel, og skal forstyrres, derfor ville i Tide gaae ud af den.

Men der ere endnu et Slags Separatister og maaskee flere end de rette, hvilke ikkun, fordi de synes, det gaaer de rette Separatister an, og Ingen taler dem til, ogsaa finder det beqvemt for sig at kaldes Separatister, for ikke at have det Bryderie med Kirkegang og Altargang, ikke at være underkastede Læreres Tilsyn, Undersøgning og Formaninger, ikke at være forpligtede til at gjøre Lærerne rede for deres Vandel, Christendom og Gudsfrygt, og derhos at være forskaanede for adskillige Byrder til Kirken, Præst og Schole og Fattige, og naar slige de kun sige, de har ikke med vor Kirke at gjøre, de blot give sig ud for Separatister, saa meene de, det er nok, og ingen har dem at tiltale, skjønt de i deres Sind og Hierte hverken har grundig Kundskab om vor Religion og dens Argumenter eller har selv nogen anden vis Lærdom, og i deres Liv og Levnet kand fare fort i all kiødelig Sikkerhed og øve de selv samme Nærings Konster og Practiqver, som andre vor Kirkes saakaldede Lemmer. Og saadan Commoditet, under Navn af Separatister, vil visseligen lokke mange flere til den Sect, dersom de øvrige rette Separatister ikke blive indskrænkede, dog uden nogen Samvittigheds Tvang, blot obligerede at mælde sig an, at de ere Separatister, og hvorfor de separere sig, og hvad da deres Lærdom og Troes Bekiendelse er, og dem da blive foreskrevne Grendser, hvorvidt deres Frihed skal gaae.

Naar nu Separatisternes vildfarende Lærdomme i et Skrift skulde refuteret, da kand det ikke skee, førend mand veed, og til visse veed, hvorudi deres Vildfarelses egentlige Puncter bestaae, hvad deres Lærdom er i hver Religions Hoved-Articul, om hvert Punct er alles deres Meening, eller ikkun nogles blandt dem, hvorvidt de ville agnoscere Theses i den Bog, Unschuldige Wahrheiten, at være deres Lærdom eller ikke. Mand maatte nødvendig have et System og Sammenhæng af deres Lærdoms Articler, og det

enten af deres egen Bekiendelse, eller af noget vist Skrift, som de alle agnoscere; men da mand af de blandt os her i Landet værende Separatister endnu har slett ingen Tilstaaelse om deres Lærdom eller Troes Bekiendelse, de og endnu ikke ved nogen publicke Autoritet ere spurdt om deres egentlige Lærdom, men de ikkun, naar nogen privat taler med dem derom, søge at evitere all Explication, ikkun begiere Samvittigheds Frihed og at være i Roe og blot (hvilket dog er kun en Prætext) foregive nogle Scrupler over den eller den Kirke-Skikk, og sielden svare directe paa noget Spørsmaal om Hoved Puncter i Lærdommen, men søge Echapader enten med mystiske Tale-Maader eller med Svar om generale Sandheder, som ingen nægter, saa kand der endnu intet skrives mod dem om deres egentlige Vilfarelser, før de ere blevne tilholdte at gjøre deres Troes Bekiendelse; thi tillægges dem tilforn nogen Slags Vildfarelse, da vil de kun raabe paa Beviis, at de har lært saadant. De ville raabe paa, at mand gjør dem Urett, at mand beskylder dem for det, de aldrig har lært; de ville raabe paa, at de ikke kand svare til det, som andre har skrevet, hvilket er gierne alle Slags vildfarendes Echapader, hvorunder de kand skiule de allerfarligste Lærdomme; de ville skrige: Der kand mand see de Geistliges Had mod dem, at dem tillægges de Ting, de aldrig har tænkt paa, mand beklaffer dem for Landets Øvrighed, man vil gjøre dem svertede og forhadte, for at opvække Forfølgelser mod dem.

Da det nu aldeeles ikke er tilraadeligt at tillægge dem Vildfarelser i Lærdommen, førend mand har Tilstaaelse og Beviis paa deres Lærdom, saa kunde der endnu ikke skrives mod dem, som ere iblandt os, uden alleene om det, som er aabenbart, og de selv tilstaae, nemlig deres Afhold fra den offentlige Guds Tieneste og Sacramentet; men det nytter igien aldeeles intet, saalænge mand ikke kand beviise dem de Aarsager, hvorfor de afholde sig fra Guds Tieneste og Sacramentet, nemlig: at det er virkeligen

ikke de udvortes Ceremonier, men det er vor Lærdom selv, som er dem utaalelig, det er Sacramenterne selv de forkaste og ikke Maaden. Det sidste ville de ikke tilstaae, det holde de tilbage med, saa længe de kand, for at mand ei skal komme efter deres rette Aarsager; og imidlertid under den Prætext, at de har Scrupler over vores Kirke-Skikke og Indretning, hvorudi de blot begiere ikke at tvinges, er det virkeligen vores evangeliske Lærdom selv, de skille sig fra, og saaledes, under den Prætext af Scrupel over vore Kirke-Skikke, hemmeligen udbrede deres farlige Lærdom, forsterke deres Partie ved de Bøger, som iblandt dem udspreedes, mod vor Kirke og vor Lærdom. Ja de see gierne, at der skrives længe nok mod deres Afhold fra Kirke og Sacrament, de glæde sig derover, at vi ere deres Duper, at mand tager dem ikkun for saadanne Folk, der i saadanne Ting ere scrupuleuse, og mand bemøier sig med at betage dem de Scrupler, da de imidlertid kand være forborgne med deres rette Lærdoms Puncter, som ere egentlige Aarsag til deres Separation. Og derfor har det Skrift, Eusebii Philadelphi Hyrde-Brev, som virkeligen er vel skrevet, ikke frapperet de rette Separatister det aller-ringeste, fordi de i det Skrift ere tagne for saadanne Folk, som i Hoved-Lærdommen ere med vor Kirke eenige, men ikkun gjøre sig Scrupel over at gaae i Kirke og bruge Sacramentet med andre kiødelige Mennesker. I den Troe lade de os gierne blive, saa længe vi ville, og gjøre sig deraf en Ære, men imidlertid udbrede sig og styrke sig alt meere og meere i deres Separation fra vor virkelig Lærdoms Grund og Kierne. Men skulde der skrives et Skrift imod den Bog Unschuldige Wahrheiten og refuterer baade de Theses, og de, deels grove, deels ret listige og farlige Argumenter, hvormed hand forsvarer sine Theses, da som Bogen selv bestaaer af trende sterke Tomis, vilde Refutationen vel blive dobbelt saa stor, og med det Arbeide og Bekostning slett intet udrettet, thi den blev ikke læst af nogen Separatist, hvormod siden mældes, og om den blev

læst, vilde de sige, at den ikke gik dem an, og slige Lærdomme har de aldrig bekiendt sig til, skjønt det er storligen at befrygte, at om ikke alle Separatister (thi jeg troer, at der iblandt dem ere mange Forførte, som veed ikke meere Grund til deres Separatium, end at de har lært nogle Indvendinger mod vor offentlig Guds-Tieneste og mod Lære-Embedet, hvilke ere dem giorte mistænkelige) saa dog de fornemmeste og saa kaldede sterke iblandt dem, har virkeligen grove Vildfarelser og farlige Meeninger, især om en fuldkommen Syndsløshed i dette Liv, at ingen er igienfødt, uden hand er aldeles uden Synd, at Daaben er intet Saligheds-Middel, men ikkun en Stadfæstelses-Ceremoni for dem, som ere omvendte, at Altarens Sacramente er intet Saligheds-Middel, og er ikke Christi Legem og Blod, men blot et Kierligheds Maaltid og ikke meere, ja mindre nødvendig end Fode-Tvetten, at det indvortes Lys skal forklare Guds Ord, at Guds Ord er ikkun et Begyndelses-Middel for at komme til det indvortes Lys, at Christi Rettfærdighed ikke os tilregnes, men vi, ved Christum i os, selv skal overvinde all Synd og før ikke blive salige, at naar det ikke skeer i dette Liv, saa skal den Reenselse skee efter Døden, at de Fordømte blive alle salige, at Lære-Embedet, som en á parte Stand i Guds Kirke, er Babels Kiendemærke, at alle Christne, som ere sterke nok og grundede, ere selv Lærere, at all Orden og udvortes Skik i Religionen er pavelig Tyrannie, at Confessionen, Symboliske Bøger og Lærdoms Form ere Babels Stytter og Samvittigheds Tvang, at Øvrigheds Herredømme er imod det Nye Testamentes Frihed og et Aag, mand vel maae bære og sukke under, saa længe det ikke anderledes kand være, men at de meene, det snart skal afkastes, at de vente, og mange af dem synes, at det er ikke langt borte, og ved den Frihed, de har, synes, at Tiden snart nærmer sig, at alle Kirker, alt Læreembede, all Øvrighed, all Forskiel paa Stænder, det er, som de forstaae det, alt Babel snart skal ophøre, og de hellige, det er Separatisterne

alleene (thi alle andre, som bekiende sig til nogen viss Kirke og Orden, hvor gudfrygtige de ere, de ere Babels Hykkere, eller og de ere vel gode, men blinde Siele, som Øinene ikke ere opladte paa) snart skal kaste det Aag af sig, og alleene regiere paa Jorden. Med eet Ord: At Separatister, saa uvisse og ustadige de selv ere i deres Lærdom, saa lidt de ville være forbundne til nogen viss Lærdom, men troe hvad dem synes godt, ere dog (naar de i en samlet Masse betragtes) en Samling af alt det Kietterie, der har været fra det Nye Testamentes Begyndelse, og at de, alt meere og meere, ville opvarme alle forlængst døde Kietterier, alt under Navn af Samvittigheds Frihed, og ved at profitere af den i sig selv saa billige og christelige Tolerance, hvilken dog nødvendig til Kirkens Sikkerhed og Roelighed bør have sine Grendser, og altsaa at Separatisterne i den Hemmelighed og Stillehed, de nu har, ere baade for den Evangeliske Kirke de farligste Fiender, og for Staten vel ikke nu saa farlige, som de vilde blive, naar de i saadan Roelighed fik rodfæstede sig og bleve saa sterke, som de tænke at blive. Og de kand, hvis ikke Indseende skeer, blive sterke nok, om ikke saa lige af saadanne, som i Hiertets Grund og bona fide ere Separatister, saa dog af dem, som for den utvungne Frihed, ikke at have med Kirke, Præst og sligt Bryderie at giøre, vilde slaae sig til deres Parti, eller, i det mindste, profitere af det Navn Separatist; thi det er gandske vist, at de grove Separatister, som denne Autor, har de samme Principia som Carolstad, Munster og den sidstes Anhang, og derfor kand frygtes, at de og, naar de fik Fremgang, vilde falde til de samme Excesser og gevaltsomme Midler.

Skulde nu et Skrift skrives til at refutere disse Vildfarelser, som nu ere mældede, og de ikke uden Grund kand holdes mistænkte for, Een mere, en Anden mindre, skjønt de ikke letteligen, uden anden Anstalt giøres, skal ville tilstaae det, saa var et saadant Skrift ikke andet, end at opvarme det, som tusinde Gange er skrevet og i tusinde

Skrifter mod andre Kiettere noksom er refuteret, og udaf tusinde andre Bøger, skrevne mod Papister, Anabaptister, Enthusiaster, Böhmmister, Perfectionister, Dippel og alle Kiettere, at samle igien en nye Bog imod Separatister, det er, et nyt, stort, vittløftigt Strid-Skrift til slett ikke ringeste Nytte for Separatister, men til nye Anledning og Stridighed i vor egen Kirke.

Thi naar et saadant Skrift blev atter skrevet, stort eller lidet, vel eller ilde, de gamle Argumenter, hvormed vi tusinde Gange har forsvaret vor Lærdom, paa nye repeterede eller støbte i en nye Form, formedelst disse nye Modstandere, der ere ligesom Samsons Ræve adspredte med Hovederne, har selv ingen viss Lærdom, ikkun sammenbundne med den Hale, at vor Kirke er Babel, vor Lærdom er falsk, saa forsikrer jeg allerunderdanigst Deres Kongelig Majestet efter det lidet Begreb, som Gud har givet mig, at intet mindre dermed blev naaed, end det, som Deres Kongelig Majestet saa gudeligen og allernaadigst intenderer, nemlig Separatisternes Overbeviisning og Tilbageledelse til Kirkens Skiød, ja at til det Maal at naae, intet ubequemmere Middel kan bruges end slige Skrifter; thi det bliver aldrig læst af nogen Separatist, baade fordi, desværre, de mange Strid-Skrifter og Disputer og Forkiøttelser i vor Kirke, har forvoldet os denne Ulykke, og gjort vor Kirke først forhadet og anseet som secterisk, hvoraf er siden fuldt Separatismus, dernæst ere de Slags Folk, endog de ringeste blandt dem, saa indtagne af Præjudice mod vores Lærere, at de med Foragt og Moeqverie ansee alt det, som siges eller skrives til vor Kirkes Forsvar, at naar de ikkun merke, at det er skrevet dertil, saa har de nok, saa hedder det, at mand vil smykke Babel. De holder det for Tids Spilde, ja for Synd, at læse eller høre, hvad Babel vil forsvare sig med, de ansee det ikkun, hvor kierligt det og blev skrevet, for de Geistliges Konstgreb, som de vilde tale for deres Bug og for deres Baal, som de tiene, og for Strikker, som mand vil fange dem

med, og derfor ikke læse det. De læse ingen Skrifter, uden enten de høie mystiske og Böhmiske, som har forført dem, eller slige, som ere skrevne mod vor Kirke for at styrke dem, som og denne Autor siger, og er i Extracten indført under Pag: 906. Derfor alt det, som er skrevet mod dem, baade herinde og andetsteds, er jeg viss paa aldrig at være læst af dem, thi til saadanne Skrifter gjøre de ikke andet, end enten med en kierlig Smil mocqvære sig over, eller af christen Kierlighed bejamre vores Blindhed, at vi ikke veed bedre, og at vi vil bemøie os med saa forgieves Arbeide, eller og de med en hellig Forundring beklage vort Hykklerie, at vi endnu vil, for vor Bugs Skyld, forsvare saadanne Ting, som de ikke kand troe os eenfoldige nok til at holde for Sandhed. Jeg har selv forsøgt det med een, som mocqvorte sig over de nye bygte Kirker i Kiøbenhavn og beklagede det Afguderie, som vi dermed gjøre, og den unyttige Bekostning, som derved spildes; da jeg, efter lang Samtale om den Sag, bad ham læse den Tale ved Vor Frue Kirkes Indvielse, og deraf see, om vi tillægge Kirkerne nogen Slags Hellighed eller har ringeste Superstition derved. Jeg forærede ham Bogen, men hand vilde virkeligen ikke tage imod den og sagde reent ud, at han læste den dog ikke, at han vel vidste forud, jeg havde Gaver til at gjøre en Ting specieus og plausibel, som dog i sig selv var intet.

Men, Allernaadigste Konge! naar nu et saadant Skrift imod deres Vildfarelser (hvilke dog først ved Undersøgning maae være bekiendte, og af dem tilstaaede at være deres Lærdom) skulde skrives, det jeg ikke holder mueligt at kunde giøres i Korthed, thi det var fast alle vores Religions Puncter paa nye at forsvare, og det, som tusinde Gange i alle Sprog er skrevet, at repetere, naar og af saadant Skrift, som maatte i Trykken udgaae, om det for Separatisterne kunde blive bekiendt, kunde ventes den aller ringeste Nytte til Separatisternes Overbeviisning, hvilket jeg ikke kand haabe af forbemældte Aarsager, men at det

meget meere vil forvolde Uroe og af Fremmede, udenlands fra, besvares, igiennemhegles og paa deres Maade refuteres, saa vilde dog Deres Kongelig Majestet udi allernaadigst Mildhed lade mig allerunderdanigst forestille, at jeg til et saadant Skrift at forfærdige er allermindst beqvem og skikket af mange Aarsager.

(1) At til et saadant Skrift at samle, og i god Orden at fremsætte, udfordres ikke alleeneste Tid til overs, men og Roelighed at kunde meditere, og om ikke paa een Tid, saa dog noget bestandig henge derudi, uden at interrumpes med andre Distractioner, hvilket jeg ikke er saa lykkelig at kunde have, der ikke har nogen Time for mig selv, ja fast aldrig noget Qvarteer kan blive ved een Ting, men ved utallig Overløb, Forespørseler, Brevers Besvarelser i Embedet, Klager og Ordres, Regnskaber, publique Penge-sager, alle Bagateller ved Fattiges Væsen og utallige andre Ting, maae stedse fra Morgen til Aften gaae fra det eene til det andet, saa at naar jeg enten til en Prædiken, Ordination, eller slige geistlige Forretninger, behøver nogen Roelighed og Meditation, maae jeg enten dertil bruge Natten eller og rømme mit Huus og søge Roelighed andensteds, som jeg og til disse forommældte Skrifter at læse ei har fundet anden Tid end paa min Reise i Vognen og i Natteherbergerne.

(2) At jeg til Strid-Skrifter og Kietterier at refutere har aldeeles intet Talent og fast for dem at læse har en Afskye. (3) Hvorfor jeg og for Deres Kongelig Majestet, da dette Embede blev mig paalagt, har selv bekiendt den hos mig findende Mangel paa dertil udfordrende Lærdom og Capacitet, som den, der har beflittet mig paa at kiende mig selv, og holder det baade for Gud og Øvrigheden uforsvarligt at give sig ud for det, mand ei kand præstere, eller befatte sig med noget, hvorved baade Embede og Person ikkun exponeres Vanære.

(4) At saadant Skrift at forfærdige, Kietterier at igien-drive med Skrifter, Religions Puncter mod Modstandere

skriftligen at forsvare, er egentligen og fornemmeligen Facultatis Theologicæ Sag og Embede, for hvilket Deres Kongelig Majestet, ved min allernaadigste Vocation, har dispenseret mig, og uden hvilken Dispensation jeg ikke dette Embede havde kundet paatage. (5) At jeg i en eller anden Punct, som imellem os og Separatisterne kand ventileres ogsaa maaske kan have min egen Meening, som ikke vilde staae alle vores Theologis an, hvortil jeg ligesaa vel haaber at have Samvittigheds Friehed som andre, skjønt jeg ikke gjør Tilhængere eller lærer den offentligen for Kirkens Roeligheds Skyld, men dog i saadant Skrift maatte yttre, og umueligen kunde skrive imod det, jeg anderledes var overbeviist om, hvilket da vilde forvolde større Uroe, nye Allarm og Strid-Skrifter, men slett intet vindes derved paa Separatisternes Side.

(6) At hvem der og skulde skrive mod Separatisterne og skrive oprigtig, som for Gud, hand kunde ikke andet end tilstaae dem, at jo ved Mangel paa rett Kirke-Disciplin og paa tienlige Middel til at exequere Kirkens Rett ved de Ubodfærdiges Udelukkelse fra Nadveren, vores Skrifte-Stol og Sacramentet ligger under en u-imodsigelig Misbrug, som efter Menighedernes Tilstand, i vore Tider, ei kand udfindes Middel til at remedere uden at gjøre Ondt verre, og vi derfor holde for, at den Misbrug, under Guds Langmodighed, heller maa tolereres, og vi som Guds Tienere med Væmodighed og Sukken maa skikke os derudi, heller end sønderrive Kirkens og Fredens Baand. Hvilken Tilstaaelse mange i vor Kirke vil ærgre sig over, men Separatisterne det med Glæde vilde arripere, som et Argument til at forsvare deres Separation, og dog ikke derfor antage de øvrige Ting. som vare dem imod.

Saa jeg derfor, efter det ringe Begreb og Indseende, Gud har givet mig, og efter de Omstændigheder, som nu ere anførte, ikke kan holde det entet giørligt eller nyttigt eller raadeligt paa den Maade ved Strids Skrifter at læge

det Saar, som deres Fraskillelse har gjort Guds Kirke og befrygteligen endnu meere vil gjøre.

Men som Separatister ere deels saadanne, der ikkun søge at skiule og holde forborget, hvad de egentligen mod vor Kirke føre for Anslag og vente at udrette, deels saadanne, som uden at bekymre sig meget, om Lærdommen enten hos os eller hos dem er reentest og best, ikkun søge under Separatist-Navnet at være frie for Kirkens og Lære-Embedets Tilsyn og Tiltale, saa holder jeg for, at videre Skade af dem paa anden Maade, dog uden nogen egentlig Samvittigheds Tvang, maa søges at hemmes, nemlig, at Tolerance dem forvisses, men i sin Orden: Ingen tvinges til at blive i vor Religion, men at de, som før har bekiendt sig til den, skal mælde sig, give deres Separation tilkiende og Aarsagen dertil; gjøre Rede for deres Lærdom og Bekiendelse, paa det at Landets Regenter i det mindste kan vide, hvad det er for Slags Folk, hand har i sit Land, og hvad Slags Lærdom de føre, om der er noget, som er farligt for Statens og Kirkens Roelighed, og paa det Kirken, dens Fosterfader og dens Lærere kand viide, hvem der ere Kirkens Lemmer eller ikke. Thi saa vidt maae dog ikke Tolerance gaae, at hverken Regieringen eller Kirken skal viide, hvad Slags Folk eller Lærdom den har i sit Skiød og i sin Schütz, at da, naar først viides, hvem og hvor de ere, og hvad de egentligen lære, der da kand sees, om de kand enten vindes eller tolereres, og hvordan; og da dem foresættes Grændser, saa de ikke skal udbrede sig, gjøre Tilhængere, forføre deres Tieneste-Folk og andre ved at tale ilde om Kirke-Tienesten og Lære-Embedet, og da allernaadigst decideres, hvorvidt Lovens 2 Bogs 1 Cap. og 6 Bogs 1 Cap. og andre Forordninger, skal gielde dem, eller de dispenseres for, saa og, skjønt de nyde Samvittigheds Friehed, borgerlig Næring og Øvrigheds Beskiermelse, om dennem vel kand betroes Embeder, Privilegier, Æres Grader og andre Exemptioner, saa og, om de ikke bør bære alle Onera ligesaavel som Kirkens rette Lemmer,

paa det, at det ei skal synes, at de have det bedre og lettere end Kirkens rette Børn, og paa det den Avantage ikke skulde lokke andre til at holde sig til deres Partie.

Men disse mine eenfoldige og maaeskee u-nyttige Tanker understaaer jeg mig ikke her allerunderdanigst at anføre vittløfteligere, efterdi Deres Kongelig Majestet har allernaadigst befalet General-Kirke-Inspectionen derom at give deres allerunderdanigste Betænkning, hvor den Sag collegialiter kan overlægges, og jeg der, tilligemed andre, nærmere forklare mit allerunderdanigste Forslag og det Deres Kongelig Majestets allernaadigste Gotfindende underkaste.

Deres Kongelige Majestets
 allerund. Arfve Undersaat
 og allerringeste Tiener
P. Hersleb.

Kiøb. d. 22 November 1740.

Fra en lidt senere Tid er der bevaret følgende mærkværdige Udtalelse i Anledning af Herslebs Erklæring. Det er Sekretæren i Missionskollegiet (senere Medlem af samme) Erik Johan Jessen — en Hølstener af Fødsel, vistnok i sin Tid fremdraget af A. Hojer — som 14. Aug. 1743 skriver til Biskop Hersleb:

»Jeg har gjennemlæst Deres højædle Højærværdigheds Betænkning om Separatismo og finder den, saa vel som det Consilium med den projecterte Forordning¹⁾, saa fortræffelig ut nil supra. Dette alene ønsker jeg af mit inderste Hjerte, at den indvortes Religion maa plat separeres fra Staten; thi de ere toto coelo differente, har intet med hinanden at bestille, og Religion kan i hver Stat være hvilken det skal være, uden at nogen af Delene kommer i Collision sammen. Plura coram«. — Kan det tænkes, at Hersleb har delt denne Anskuelse?

Samme Jessen havde i Sept. 1740, da Konventikel-

¹⁾ Sigter til de senere Forhandlinger i Kirkekollegiet om Forholdsregler mod Separatismen

forordningen var til Behandling i Kollegiet, skrevet til Hersleb:

»Deres højædle Højærværdighed sendes herved allerdymygst den resolverte Forestilling om fanatiske Bøgers Indførsel¹⁾, saa og en Udkast til en Forordning om Conventicler, som Hans Excellents har befalet mig, efter Hs. Højærværdighed Hr. Bluhmes Udkast²⁾, at forfatte. Jeg veed nok, at min Udkast inte duer noget, og at Slutningen saa godt som contradicerer Begyndelsen. Men jeg er øm over Indholden og den hele Materie. Conventicler burde afskaffes. Men at autorisere dem tillige i samme Skrift og at tillade noget, der Fornuften og Skriften allerede befaler, er noget, jeg ej kan finde mig i. Dog det er ikke min Sag. Jeg har gjort efter Befaling, og ønskede gjerne, at Deres højædle Højærværdighed maatte behage at smelte Forordningen ganske om. Jeg vilde selv haft den Ære at opvarte Deres Højærværdighed, men tør ikke incommodere Dem, siden De har Besøgelse³⁾).

At Hersleb ikke har indladt sig paa »at smelte Forordningen ganske om«, fremgaar af selve Frd. af 14. Jan. 1741. Efter den Stilling, som Holstein havde indtaget til Bluhmes Udkast (s. K. S. 5. R., II, 329), har Hersleb vistnok anset det for klogest at indskrænke sig til mindre Ændringer og Tillæg i det af Jessen bearbejdede Udkast.

¹⁾ Se ndfr. S. 495.

²⁾ Findes trykt i K. S. 5. R. II., 324—9.

³⁾ De to her meddelte mærkelige Breve fra Jessen til Hersleb findes i Landaarkivet i Kbhvn. blandt »Indkomne Sager til Bispnen i hans Egenskab som Medlem af Gen. K. Insp. Koll.« (Heibergs Afskr.). Som man ser, trænger den i K. S. 5. R. II, 323 anførte Sætning: »Biskop Hersleb har forfattet »Originalkoncepten til Frd. af 13. Jan. 1741«, til Ændring, da Forordningens Genesis har været følgende: 1. Bluhme, 2. Holstein, 3. Jessen, 4. Hersleb (og andre Medlemmer af Kollegiet), 5. Holstein. Ved »Originalkoncepten« maa da vel forstaaes Jessens Bearbejdelse af Bluhmes (af Holstein rettede) første Udkast.

4. Fortegnelse over Separatister i Kjøbenhavn.

I Reskriptet af 22. April 1740 (s. foran S. 470 f.) havde Kongen æsket Kirkekollegiets Udtalelse om, hvilken Fremgangsmaade der var at følge for at standse den separatistiske Bevægelse. Til Vejledning ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal havde Kollegiet faaet de danske og tyske Theologers Erklæringer til Gjennemlæsning. I den Anledning gjorde Kollegiet d. 15. Sept. 1740 Indstilling til Kongen om Forholdsregler mod Udbredelsen af Bøger, der fremmede Separatisme og Fanaticisme, hvilken vandt Kongens Bifald og udgik som kgl. Reskript af 23. Sept. s. A.¹⁾ Efter at Herslebs foranstaaende Erklæring var indsendt, vedtog Kollegiet, ved Forespørgsel hos alle Præster i Kjøbenhavn, at skaffe sig nøjagtigst mulig Oplysning om, hvor mange og hvilke Separatister, efter disses forskjellige Arter, Hovedstaden rummede, for siden at bygge sin Betænkning paa de saaledes indhentede Oplysninger. I den Anledning gav Hersleb Præsterne den fornødne Anvisning til »i Stilhed og uden Bruit« at skaffe de ønskede Oplysninger. Noget juridisk Ansvar for Angivelsens Rigtighed skulde ikke paa hvile vedkommende Præst, saa han kunde udtale sig med al Frihed²⁾.

Medens dette stod paa, forefaldt i Kollegiet en Drøftelse af Sagen, under hvilken Medlemmerne afgang følgende skriftlige Erklæringer³⁾:

¹⁾ Kollegiets Kopibog og Sjæll. Tegn. LXXI, Nr. 534. K. S. 5. R. II, 323.

²⁾ Biskop Herslebs Anvisning for Præsterne findes trykt i Kh. Saml. 4. R. I, 695—6.

³⁾ Orig. i Rigsark. G. K. I. Koll.s Sager Nr. 12. Overskriften og den Opfordring, hvormed der begyndes, skyldes Kollegiets Sekretær. Derefter have Medlemmerne af Kollegiet udtalt sig fra neden i Rang og opad. Kollegiets Præsæs, J. L. Holstein, plejede ikke at afgive noget Votum i de forefaldende Sager, vistnok fordi disse ofte senere indkom til Conseilet, hvori han havde Sæde, og hvor hans Stemme sædvanlig var den afgjørende.

Betænkninger om Separatismo.

Efter seeneste Aftale udi Collegio indstilles underdanigst, om enhver af Membris Collegii maatte ville behage sine Tanker om denne Materie apart at opsætte.

Udi Collegio [er] sidste Gang aftalet, at Bispen maatte tilskrive Ministerium Hafniense om at faa Notice om Separatisternes Tal og Beskaffenhed, hvilket og er skeet. Førrend dette nu indkommer, kand mand ikke opsette noget i denne Materie, men det faar dermed beroe indtil videre, og om mand engang skal opsette noget, ønskede ieg, at der først blef givet en nøye extract af Theologorum indkomne Betænkninger; thi hvad mig angaar, da kan ieg med Sandhed sige, at ieg ikke veed, hvad Tid ieg skulle faa fra mine andre Forrætninger til ai læse saa mange vidtløftige Ting igiennem.

M. Hviid.

Gott muss selbst Licht geben in dieser dunkeln Sache, solches Licht wird uns nach und nach aufgehen, wan wir erstlich, wie verabredet worden, mehr und mehr erfahren werden, welche Separatisten wir im Lande haben, wie so wohl mit ihren dogmatibus als Aufführung beschaffen. Denn wohl nicht möglich unsere consilia indiscriminatim gegen das gantze corpus der Separatisten zu richten und sie alle über einen Kam zu schehren, sondern so zu urtheilen, wie wir sie finden; auch muss unser Auge wohl nicht so sehr auff die Separatisten überhaupt als auff diejenige gerichtet seyn, die wir im Lande haben. Daher man selbige mit ihren placitis etwas näher aufzusuchen hat, ehe man nähere consilia von ihnen fasset.

Copenhagen den 12. Dec. 1740.

J. B. Bluhme.

Endskiønt jeg hiertelig ønsker, at Collegium een gang maatte tage et vist Conclusum udi den betænelige Sag om de meere og meere udi Kongens Riger og Lande sig yttrende grove og forhærdede Separatister, saa meener jeg

dog med Herr Consistorial-Raad Hviid, at det ey kand skee, førend Hans Høiærværdighed Biskopen haver faaet den begiærte Efterretning fra Ministerio Hafniensi om Separatisternes Tal og Beskaffenhed her i Kiøbenhavn. — Ellers er jeg og eenig med Hans Høiærværdighed Herr Bluhme, at Vi har største Aarsag i denne vigtige deliberation at udbede Os af Gud den Allerhøyeste Forstands oplyste Øyen, at Vi paa den eene Side kan have en billig Medlidenhed med een Deel redelige Siæle, som af en Slags Samvittigheds Scrupel, i Henseende til Christendommens almindelige Forfald og Lærernes Skiødesløshed, eller og af anden Fristelse, paa en Tid lang have separeret sig, indtil de ved retsindige Præsters Ledsagelse kand overvinde saadanne Fristelser og bedre vorde oplyst, dog imidlertid holde sig retiré, og fører et Christelig Liv og Levnet. Derimod paa den anden Side lade Os være angelegen at tage fornødne Precautioner imod de andre, som dumdristeligen sette sig imod Vor Evangeliske Kirke, tale ilde om den, og indiscriminatim om hele Geistligheden, og giøre sig en Ære deraf offentlig at foragte Vor Gudstieneste, de hellige Sacramenter og de fornemste Grund-Sandheder af Vores Religion. Disse ere saa meget farligere, som de antage et Gudfrygtigheds Skin, og under samme Masque forsømme ingen Leilighed til at bringe andre til deres Tanker, da dog de fleste af dem ere langt fra ikke saaledes, som de udvortes synes at være, leve dissolut og epicurisk, og have flere Udyder hos sig end de, fra hvilke de sig separere.

Gud give Os da Viisdom og Forstand, uden Persons Anseelse og uden Præoccupation at handle i denne Sag! Og som jeg billig bør at bekiende, at jeg er den af Collegio, hvis Indsigt i saadanne Ting, som ere altioris Indaginis, er allermeest borneret, saa glæder jeg mig forud, og har den visse Tilliid til de Herrer Theologos, at de, som oplyste i Herren, baner Veyen saaledes for mig, at

jeg af dem kand tage den Kundskab og den Viisdom, som jeg savner!

Kiøbenhavn d. 13de Decembr. 1740.

C. v. Stöcken.

Hans Kongl. Majestet's allernaadigste Befaling af 22 Aprilis er, at Wi dend Post, hvad med Separatisterne i Almindelighed kand være at foretage, skal med hinanden ofverveje, og derefter giøre Forestilling. Dertil har Hans Majestet communiceret os adskillige Theologorum Betenchninger, hvilche at igiennemgaae Wi har haft 8 Maaneders Tid. Qvæstio er iche Theologica om deres errores og conviction, men mere politica eller Theologica-politica, hvad med dem skal anfanges; dend er og iche sendt til Theologorum Betenchning; thi dend har Hans Majestet communiceret os, men til Gen. K. Insp. Ofvervejelse, hvorefter Wi Theologi qva Theologi har iche dermed at giøre, men qva Gen.-Inspectores tillige med de andre. Paa min Side skulle for længst og skal endnu altid mine Tancher fremsættis, naar de andre Gen. K. Inspectores gifve Deris.

Kiøb. d. 13de Decb. 1740.

P. Hersleb.

Indberetningerne fra Præsterne indløb i Løbet af December Maaned, hvorpaa Hersleb til Brug for Kollegiet gjorde et Udtog af dem, som her skal meddeles.

*Udtog af Præsternes Anmeldelser om Separatister udi
Kjøbenhavn.*

Vor Frue Sogn:

Der kjender Præsterne ingen; der er vel 2 a 3 enfoldige og skrøbelige, som afholder sig fra Sacramentet, men derhos søger Kirken og ere altsaa ikke Separatister.

Petri Sogn:

En Skomager i Fiolstrædet, Sauer; hans Kone lader sig betjene, naar hun skal i Barselseng; derimellem tør

hun ikke for hendes Mand. Naar hans Børn skal døbes, har Præsten stor Strid med ham; han er og meget grov i at tale imod vor Kirke.

Prehn¹⁾ og hans 2de Brødre; hos dem er rendezvous for Separatister; de og Preuss skaffe de Andre Bøger; taler ilde om Lære-Embedet; dog skal de iblandt søge Waisenhusets Kirke; den enes Hustru skal og nu og da søge Kirken. Den yngste af disse Brødre underviser de kongl. Pager i at ritze.

En Skomager, Hans Henrik Hagen, imellem Klædeboderne og Vimmelskaftet, har med sin Datter separeret sig; men som de derhos ere fromme og ydmyge, saa have Haab om dem²⁾.

Ole Müller, forhen Laqvai hos Grev Reuss, var [en] meget smuk og god Christen, men ved Omgang med Separatister har ladet sig ganske afvende.

Stephanus Lager, en Tømmermands-Svend af Profession, men har qviteret den og gjør nu Snustobak hos en Separatist Cruse³⁾, og siden har med Hustrue ganske separeret sig; han lever hellers ilde med sin Hustrue, er haard, gjerrig, jager hende ofte fra sig til Moderen, en Enke ved Navn Zinglier, som altid har været separeret.

Ellers ere mange, som gaar til Guds Bord, men af deres Beichte fornemmes, at de har dippelske Principia, og skjønt de hvergang blive underviste og retledede, saa kommer de dog altid igjen paa samme Maade.

En ved Navn Andreas, Snedker af Profession, men nu hos Prehn i Huset, er nylig kommet paa rette Vej, og siger selv, at han derved er bleven overbevist, fordi han ved Omgang med Separatister har mærket, at de vel separere sig fra Sacrament og Kirke, men ikke fra Verden, Vellyst, Laster og Forfængelighed.

¹⁾ Se Weilbach, Nyt dansk Kunstner-Lexicon II, 270.

²⁾ Se foran, S. 359. H. H. Hagen sluttede sig senere til Brødre-menigheden.

³⁾ Se ndf S. 500 og K. S. 5. R. III, 759 ff.

Trinitatis Sogn:

Peder Andersen, Vintapper, Enkemand, har været Separatist, fra den Tid Spangenberg kom herind, tilforn hidsig og haardtalande, nu mere stille, skal nu og da gaa i Waisenhusets Kirke.

Hammer, Obervisiterer, i Frederiksborggaden, tillige med Hustru.

Niels Cruse i Adelgaden har længe været Separatist og har tilforn holdt Samlinger med Separatister. Nu siges, at han iblandt søger Waisenhuset; det vides ikke tilvisse, om hans Kone er separeret.

Jesse Hansen, Mynsterskriver, logerer i Landemærket, var Peter Nicolai Holstes Tjener og fra den Tid af separeret, ligesom hans Hustru meget besmittet med aandeligt Hovmod.

Preuss, Boghandler, Separatist, taler dristelig (om ham melder ogsaa Hr. Schreiber og Hr. Rohne, at han er den skadeligste; han har for et Aar siden pro forma lejet en Stol i den tyske Kirke, men kommer der fast aldrig, og er derhos meget vellystig).

En Student hos Peder Andersen; har før været Præceptor paa Waisenhuset.

Peder Andersens Broder, Vintappersvend hos Broderen, kaldes og for Separatist.

Bryggeren i de ny Boder, Blok, med hans Kone ere og paa Afveje.

Wiinbierg, i lille Kjøbmagergade, Snedker, ugift, holder Svende, gaar iblandt i Waisenhuset.

Hørner¹⁾, en Skilderer i samme Hus, Svensk, gift, men vides ikke, om hans Hustru er Separatist, thi hun har før søgt tyske Kirke (om ham melder og Hr. Rohne, at han maatte for nogle Aar vige af Byen, fordi han havde indtaget de svenske Separatister, men har igjen for et Aars

¹⁾ Se foran S. 245. Weilbach, Nyt d. Kunstnerlex. I, 473.

Tid indfundet sig, og har nylig ladet et Barn døbe i tyske Kirke).

En Murmester-Kone i Gothersgade har separeret sig; Manden er ikke Separatist, men meget ugudelig.

Der skal logere hist og her i Sognet adskillige, som holdes for Separatister; men kjendes ikke hverken af Navn eller Væsen. I et Hus i Landemærket skal efter Sigende 5 separatistiske Piger samle sig med nogle Mandfolk; men Vished og Sammenhæng vides ikke.

Hellig Geistes Sogn:

Peter Brandt [Thehandler] i Vimmelskaftet, baade Mand og Hustru, Mossins Datter, har separeret sig for 7 a 8 Aar siden. Giver dog deres Offer rigtig.

Thomas Rhode, Vinhandler paa Kjøbmagergade, baade Mand og Hustru, ellers ligesom de forrige.

Andreas Fry, Grosserer med Kornvarer, ugift, vides ikke, om han er Separatist, Indifferentist [eller] Naturalist, men er vist, at han ikke kommer til Kirke eller Sacrament.

Andreas Brems, en Skrædder i Magstrædet, baade Mand og Kone; han er meget bitter og arrig mod vor Kirke og Læreembede. Hans Broder, Søren Brems, har nylig klaget, at han har villet afholde ham fra at lade hans Barn døbe, og da det skete, blev han meget fortørnet; ligesaa har han holdt ilde Hus med sin Søster, en Handskemager-Enke, fordi hun ikke vilde lade sig overtale at forlade vor Kirke¹).

Lars Klarup, Snedker, hvis Barn blev nylig døbt efter kongelig Ordre, da han viste stor Modvillighed og utrolig Dristighed, kaldte Daaben et Lotteri, tog et Papir op af Lommen, da Forretningen skulde gaa an, og læste deraf en Protestation, vilde ikke tillade nogen anden at tage Barnet, men holdt det selv. Moderen vilde heller ikke holde det til Daaben. Da Præsten kom til Spørgsmaalet, sagde Faderen: Lad Barnet svare, om det kan; se, om I

¹) Se foran, S. 115.

faar noget Svar. Han er en bitter Fjende og giftig Spotter, men er nu flyttet ind i Nicolai Sogn. Der tvivles ikke paa, at der er mange flere Separatister i Sognet, men kjendes ikke af Præsterne.

Nicolai Sogn:

Der er mange i Sognet, som aldrig komme til Kirke; men kan ej vides, om de ere Separatister, eller de søge tyske, Garnisons, Slottets [eller] Waisenhusets Kirke.

En Skrædder Spleth¹⁾ i Regnegaden er Separatist, men siges nu ikke mere at være i det Sogn.

[Simon] Bølle, den Skrædder, som heller vilde emigrere end lade sit Barn døbe. Nogle mener, at han er kommen her igjen²⁾. (Mag. Kaashølle siger, at det er ganske vist, at han ikkun var borte faa Uger, og at han skal være her igjen).

Vies, skal og være flyttet ud af Sognet.

Studiosus Støfring³⁾ kaldes for Separatist og siges at være i Preusses Bogtrykkeri.

Jens West⁴⁾ paa Amager-Torv holdes for Separatist; skal for nogle Aar siden være gaaet til Guds Bord i Wernigerode. Hans Hustru døde for kort siden.

Bremerholms Sogn:

Johannes Olsen, en af Kongens Drejere, tilligemed sin Hustru. Manden ellers en god, ærlig Mand og har god Kundskab; Hustruen mere vankundig.

Johan Adam, en Kunstner paa Model-Kammeret, er gift, men Konen søger Kirke og Altergang.

Christian Petersen, Tømmermand, og Hustru.

David, en Tømmermand paa Holmen [er stille].

En Skriverkarl ved Holmen, hos Bruun, hvis Navn ikke mindes [item stille].

Alle disse ere Separatister, dog, saa vidt vides, holder

¹⁾ Jacob A. Splitt, se foran, S. 360, 435.

²⁾ Se foran, S. 464 ff.

³⁾ Se foran, S. 360, Not. Kh. Saml. 3. R. I. 383.

⁴⁾ Se foran, S. 436.

sig stille, ikkun ved given Lejlighed, nu og da, kan tale et kættersk Ord.

En brændemærket og kagstrøgen Skriverkarl, Martens, forbigaas, saasom ham er forbudt Pen og Blæk og betaget al Communication.

En Tømmermand, Hans Nielsen, og en Matros, Niels Pedersen, gaar ikke til Alters, men dog søger Kirken.

Flere vides ikke; andre har vendt tilbage til Kirkens Samfund; andre ere bortrejste.

Christianshavns Sogn:

Jens Jespersen Ruus, Skomager, og Hustru har i 4 Aar aldeles sig separeret, som vil nu vende tilbage.

Johan Krag, Snedker, gaar vel iblandt til Kirke, men ikke til Guds Bords.

Frantz Fellermand, Glarmester, lader sig vel overtale en Gang om Aaret at gaa til Guds Bord, men hverken han eller Hustru vil hellers søge Kirken.

Der er vel mange flere, som ikke søger denne Kirke, men foregiver at holde sig til andre Kirker; om saa er, kan Præsterne ikke vide.

Saa vidt ekstraheret af de indkomne Relationer fra Præsterne, af hvilke de fleste ikke tvivler, at der jo er langt flere, som de ikke veed, siden der boer saa mange i deres Sogne, som giver for, at de søger tyske og andre Kirker.

Kjøbenhavn den 3 Januarii 1741.

P. Hersleb.

Da Kirkekollegiet senere ønskede ny Indberetninger fra Præsterne, udsendte Biskop Hersleb 26. Okt. 1742 paa ny Opfordring til dem om at meddele, hvad de siden sidst havde erfaret om Separatister i deres Sogne. Nogle af Præsternes Indberetninger er bevarede¹⁾, hvoriblandt følgende:

¹⁾ Ligesom Biskop Herslebs ovf. meddelte Indberetning blandt Kirkekollegiets Sager, Nr. 12.

Om Separatister i Helligøjstes Sogn.

Efter nogle Bemærkninger om de i forrige Indberetning nævnte Separatister fortsætter Præsten E. Kaasbøll saaledes:

End ydermere haver ieg at andrage, at siden den Tid haver ieg erfaret, at der opholder sig langt flere Separatister i Hell: G: Meenighed, af hvilke disse efterfølgende ere de besynderligste, som ieg endnu til dato har kundet faa nogen rigtig Kundskab om:

1. Ole Larsen, Skomager, der haver Familie, og nu boer i Knabroestrædet, men tilforn har boet i samme Sogn udj Skindergaden. Medens han der boede, haver ieg i dette Foraar begivet mig hen til hands Huus en Søndag Efttermiddag midt under Aftensang, da ieg der fandt en heel Forsamling af Separatister, nogle og tyve Personner i Tallet af begge Kiøn, udi hvilken Forsamling den bekjendte Simon Bølle var saasom Ældste og Formand; og som ieg da gav mig i Samtale med dem om deris Vildfarelser og Fraskillelse fra den offentlige Gudstjeneste i Meenigheden, saa motte ieg høre mange bittre Ord af dem, at de ey allene høyligen lastede Lære-Embedet, men endog vor gandske Kirke og alt det saa kaldede kirkelige Væsen. Item at de ikke holdte sig forbundne at adlyde Kongens eller Øvrighedens Befalninger i noget, som angaar Religionen og Guds Dørkelse. Item at de i stæden for Alterens Sacramente hafde givet sig selv en egen Nadvere, som de holdte iblandt dem selv med at uddeele Brød og Viin til huer andre til Christi Ihukommelse og til indbyrdes Kiærligheds Opmuntring. Item at de hafde selv copuleret et par unge Folk, eller, effter deris Tale-maade, givet dem Forlov at leve tilsammen som Egte-folk, under det Paa-skud, at de vare deris Forsamlings egne Børn, og derfor hafde Forsamlingen Magt og Rætt at give dem denne Tilladelse. Hvilket altsammen med hvad siden passerøde udj den Samtale, ieg tilforn haver andraget baade mundtlig og skriftlig til min foresatte H. Biskop.

2. Anders Pedersen, Uhrmager, som haver Familie, er en arrig og bitter Separatist, som søger at gjøre sig Tilhængere og holder Forsamlinger, med hannem haver ieg haft Samtale af den Anledning, at hand i denne Sommer ikke vilde lade et sit Barn døbe, og ihvormeget ieg end søgte at oplyse og overbeviise ham af Guds [Ord] med al Kiærlighed og Sagtmodighed, saa hialp det dog slet intet, thi han var stiv, trotzig og arrig i hands Tale og Gien-svar, hvilket ieg og strax androeg for H. Biskoppen; men Barnet døde siden uden Daab. Ydermere maa ieg berette om denne Mand, at da han boede i Knabroe-strædet hos en Smed ved navn Albret Larsen, søgte han at forføre en af hans Svenne ved navn Ole Jespersen, hvilken hand saa-ledes forvirrede ved sin Tale, at hand gik gandske fra sin Forstand og blev saa rasende, at hand motte bindes og bevogtes Dag og Natt; og omendskiønt hand vel nu har forvundet Raseriet, saa skal hand dog stedse gaa som den, der er taassevuren, og være uduelig til all Gierning. Der-næst beretter og forbemeldte Smed Albret Larsen og hands Hustrue, at medens Anders Pedersen boede til leye hos dem, var der baade aarle og silde et sterkt Indryk hos ham af mange Separatister, som ogsaa der ofte holdte deris Forsamling. Nu til Michels-dag er samme Mand fløttet derfra, og boer nu i Vor Frue Sogn ved Vester Vold lige over for Wartoes Kirkegaard i et nyt huus.

3. Friderich Kamrath, Tobaksskiærer, som haver Familie og boer udj Urtekræmmers Nicolaj Christensens leyevaaning i Knabroestrædet, om hannem veed jeg intet andet, end at hand effter troeværdig Beretning skal være en ram Separatist, og at hand hverken søger Guds Ords Hørelse ey heller Alterens Sacramentes Brug i Hellig G: Meenighed.

4. Johannes Olsen, som haver Familie og sit eget Huuss i Broleggerstrædet; hand skal slet ikke have været til Alters eller i Kirke udi 4 Aar; hos hannem boer An-

ders Brems, som ieg tilforne har gjort bekiendt af meget slette Characterer.

5. Dyrhoff, en enlig Persoen, som tilforn har været Præceptor i Waysenhuuset, hvorfra hand skal være afviist formedelst vrang Lærdom; han logerer nu hos Urtekræmmer Nicolaj Christensen i Knabroestrædet. Hand skal have forført en Mands Datter, som er Dreyere ved Holmen, som i nogen tid har været bortrejst med Dyrhoff, og endskiønt hun er nu kommen tilbage til Forældrene, saa hænger hun dog stedse ved separatistiske Griller; hun med Forælderne boer i samme Huus, hvor Dyrhoff logerer.

6. Peder Jensen, som har Familie, er en af Brandfolkene og boer i Brand-Majorens Kielder i Vimmelskaffet; hand haver vel i dette Aar ladet et Barn døbe og siden et begrave her ved Meenigheden; men hand haver dog ikke i lang Tid søgt enten Kirke- eller Alter-gang som hos os tilforne. Hands meeste Omgang og Fortroelighed er med Separatistiske Folk, og hand haver og været i Forsamling hos den forbemeldte Uhrmager.

7. Christian Wilse og Matthias Wilse ere Brødre og begge har været Studentere. De skal være af det groveste og verste slags Separatister, som allevegne søger at giøre Tilhængere og forføre hvem de kand. Den ene af dem skal opholde sig hos Uhrmageren Anders Pedersen, den anden hos Ole Larsen Skoemager.

Hvad disse Folkes Lærdoms Puncter i stække viis be-
treffer, da er det ikke let at faa udforsket, besynderlig for Præsterne, som de allermeest har Afskye og skiuler sig for. Men saavidt ieg har kundet erfare af min Samtale med nogle af dem, da ere disse efterfølgende nogle af deris fornemste Vildfarelser:

1. At de laster vor gandske Evangeliske Kirke, som den var gandske forvendt og fordervet baade i Henseende til Lærdommen og Levnet; saa og i Henseende til de hos os brugelige Ceremonier, og alle de Ting, som høre til den offentlige Guds-Dørkelse, hvilket de allesammen holde

for ureent og besmittet Væsen. Og som de skiændeligen kalde vor Kirke med navn af Babel og Sodoma, saa holde de det høvfornødent, de skal gandske separere sig og gaae ud fra den.

2. At de gandske foragte det beskikkede Lære-Embedede iblant os, ligesom det var ikkun et blot menneskeligt Paa-fund, foregivende, at de, som ere i Lære-Embedet, har ikke Apostoliske Gaver, og som hverken deris Lærdom eller Levnet er Apostolisk, saa har mand ikke Behof at høre eller adlyde dem; men alle Christne ere skikkede til at være Lærere, ligesom de har Gaver til af Gud.

3. At de aldeles forkaster Børne-Daaben og sige, at den har slet ingen Grund i Guds Ord, ey heller nogen Nytte for Børnene.

4. At de nægte og indskrænke den verdslige Øvrigheds Magt, og sige, at den har aldeles ingen Myndighed og Rægt til at anstalte og befale noget, som hører til Religionen og Guds Tieneste.

5. Endelig paastaar de, at de, som skal være i Guds Kirke, de bør alle være reene, hellige og Gudfrygtige Mennisker; men fordi det er ikke saa hos os, derfor ere vi en ond og ureen Hob, som de vil intet have med at gjøre.

Det kand vel være, at der findes baade flere og langt grovere Vildfarelser hos disse Folk, om de vilde udsige alle deris Hiertes Meening; men jeg melder allene disse allmindelige og vrang Lærdoms-puncter, som ieg selv har hørt og merket af dem, for at nogenlunde fyldest gjøre den mig paalagte Pligt.

Omendskiønt min Samvittighed vidner med mig for Gud, at intet af dette er skreven af nogen menneskelig Passion eller i nogen kiødelig Hensigt, men blot og bare i enfoldig Sandhed og Oprigtighed, effter mit beste begri-bende og effter nøyeste og troeværdigste Kundskab, som ieg har kundet indhendte paa en stille og forstandig Maade, saa formoder ieg dog effter det forhen gifne gunstige

Løfte, at der ikke kræves af mig noget Ansvar og Beviis angaaende det, som ieg har meldet om disse Personer og Poster, effterdi dette ikke er nogen Angivelse, som er giort af mig selv, men ikkun en Relation, som er krævet til det Høye Collegii Underretning, som Hands Kongl: Maytt. allernaadigst har anbetroet den Generale Tilsyen udi Kirken, hvorudi ieg og alle retsindige Guds Tienere ere pligtige at gaae dem til Haande med al Lydigheds og Hørsommeligheds Beviisning i at give all den Oplysning, som kræves af os, og som vi formaae at give.

Til Slutning vil ieg ønske og bede af inderste Hierte, at Herren den Almægtige Gud vil forlene de Høye Herrer udi dette Collegio sin Aands og Viidsoms Gaver, ja all Naade og Krafft af det høye, at De maa saaledes sørge for Josephs Skade iblant os, og ynkes over vores Kirkes bløende Saar, at De og maa blive løkkelige til at remedere og læge noget af den giordte Sønder-rivelse, og til at hemme og hindre dette jo meer og meer sig indsnigende og udbredende Separatistiske Onde, saavidt mueligt er, og som Christeligt og rätt eragtes, paa det De af Deris fiid og omhue for Guds Kirkes Gavn og Beste maa finde en god Frugt og Velsignelse baade i Tiden og i Ævigheden.

Kbhfn. d. 13 Novbr. A^o: 1742.

E. Kaasbøll.

Separatister i Trinitatis Kirkes Meenighed, saavidt som nu vides.

At alting kunde have samlet paa eet Papier om Separatisterne i denne Meenighed, saa haver ieg begiæret af Mag: Olrog, at hand til mig skriftlig vilde indgive, hvad hand vidste om Separatisterne i dette Sogn, paa det at ieg samme hans angivende Ord fra Ord kunde anføre. Mag^r Olrogs mig tilskikkede Underretning af 13de Nov. 1742 er da følgende:

Naar ieg tænker mig omkring, er det lidet eller intet,

ieg kand skrive om Separatisterne i vort Sogn, foruden det, ieg indgav effter forrige Anfordring af General Kirke-Inspectionen. Peder Andersøn, Viintapper paa lille Kiøbmagergaden, er siden dend Tid død. Een ung Karl, navnlig Møller, i samme huus, som var een Siæl og eet Hierte med Peder Andersøn, har ieg lært at kiende siden ommeldte Tiid, men befinder at være et meget skikkelig Gemyt, som ieg synes feyler ikke meget, til hand giver Guds Ord Ret. Blok og hans Kone, Bryggerfolck ude imod Østerport, som ieg ikke vidste i mit sidste at skrive for Separatister, merker ieg ikke til, at de hører Guds Ord i vor Kirke, som de dog gjorde før. — Saavidt Mag^r Olrogs egne skriftlige Ord.

Mag^r Brøndlund har sagt mig, at hand har skrevet sit Svar i denne Sag paa det herom til Ministerium omkring-skickede Brev.

Angaaende det, som ieg underskrevne kan mælde om Separatisterne i Trinitatis Meenighed, da er det vanskeligt at kunde berette enhver Persons nogenledes nøiagtige og speciele Beskaffenhed, saasom naar mand og om nogen kand faae at høre een eller anden Relation, saa er det dog uvist, hvorvidt slige Relationer ere grundede eller ugrundede, eller sammenblandede af Sandhed eller Usandhed.

Følgende veed ieg nu at mælde, nemlig:

1. Ihenseende til dem, som i mit sidste indgivende om Separatisterne i Trinitatis Meenighed bleve næfnte, da er Peder Andersøn død. Jacob Preuss, Boghandler, er borte fra Kiøbenhafn. Jess Hansen, Mønster Skriver, er flyttet fra Trinitatis Meenighed. Viinberg, en Snidker, og Hørner, en Skildrer, boer paa dend Side af lille Kiøbmagergade, som hører til Vor Frue Sogn, og altsaa henhørende til samme Meenighed.

2. Separatister, som for nærværende tiid findes i Trinitatis Meenighed, kand ieg næfne følgende:

1. Ober-Visiteur Hammer, med sin hustrue, i Fridrichsborg Gaden. De gaar gemeenlig i Waisenhusets Kirke,

de lever gandske stille, og har ellers i det øfrige en god Berømmelse.

2. Cruse, med sin hustrue, i Adel-Gaden, de handler med Snuus-tobac; de pleyede at søge Waisenhusets Kirke; de skal ellers leve stille.

3. Hassing, ugiff, er i Huset hos Cruse, og tillige med Cruse handler med Snuus-tobac. Hand skal leve stille.

4. Gudman, er giff, boer i lille Brønd-strædet, arbejder for Cruse med Tobaken; han siges at være en grov Separatist; om hans Hustrue viides intet.

5. Christen Christensen, Arkelie-Mester ved Holmen, men er boende i Trinitatis Sogn i Vognmand-Gaden. Hand og hans Stif-daatter har separert sig fra Kirke og Alter-Gang, men ikke hans Hustrue.

6. En Tømmersvends Kone i Vognmand-Gaden, Marie Dorthe; hendes Mand Andreas Andersen er ikke Separatist, men skal være en Gudelig Mand.

7. Peder Christian, som lader sig bruge til at arbejde ved Hauger, og hans Hustrue Anne Sophie, de boer i Gottes-Gaden. Deres Søn Christian, er af mig offentlig blevet antaget til Confirmation 1ste Søndag effter Paaske 1741; hand bliver ved vor Kirke.

8. En Muur-Mester Kone i Gottes-Gade, hun skal leve stille; hendes Mand, Mester Jacob, er ingen Separatist.

9. Schwartzkop, Studiosus, paa lille Kiøbmagergade, skal jæfnlig være svag, og lever stille.

Kiøbenhavn, d, 15de Novembr. 1742.

C. L. Leth.

Blandt de ovenanførte Separatister nævnes en vis Hassing, maaske den P. Hassing, der 1733 har skrevet i Dalhoffs Stambog, foran S. 361. I Kallske Saml. 103, Fol. findes Afskrift af et Brev til en Hassing, hvoraf et Brudstykke her kan meddeles som Prøve paa den højtstemte Tone, nogle af de af den religiøse Bevægelse grebne Sjæle havde lagt sig til. Hele Brevet udgjør 10 tæt skrevne Foliosider.

Kjære Ven Hassing!

Jeg vilde her med denne liden Skrift og faa Linier ydermere besvare Eder paa vores sidste Tale og Omgjængelse, hvilket mig skrækkeligt for Gud forekommer, i Henseende at troende, som lade sig oplære af Guds Ord og Aand, skulde være eet Hjerter og een Sjæl udi Herren og holde Aandens Enhed i Fredens Baand — — — (Med en skrækkelig Bredhed og Ordrigdom væver Forf. nu, Side op og Side ned, det ene Skriftsted i det andet, navnlig afskriver han store Stykker af Højsangen. Henimod det lange Brevs Slutning kommer han endelig til det, der var Kvintessensen). Hvad siger da vor Kjæreste om vor Ven Hassing? Saa siger den, som boer i Haverne og føder blandt Lilierne, som er Vingaardens Herre Jesus: Siig til Hassing, fordi han staaer mit Værk imod og vil udstøde dig ud af min Have, skal han udstødes: fordi han vil udkaste dig ud af min Vingaard, skal han udkastes. Thi jeg lejede dig og sendte dig et arbejde derudi. Fordi han kalder din Tale og Lærdom, som ikke er din, men min (siger Jesus), af Djævelen — — — derfor skal han gaa i Evigheden og ikke se Jerusalems Lykke og Ære paa Jorden. — — Hassing skal dø, og efterlade mig, siger Herren, Hustruen sin, Moderen hendes og Børnene tillige¹⁾, som jeg skal føre Christum Jesum til, og han skal efterlade mig al sin timelige Have og Formue til Arve og Ejendom, siger Herren. Og jeg skal uddele Penningene og iføre mig hans Klæder. Læs herom Jobs Bog 27 Cap. 13 Vers. Og jeg skal af din efterladte Bo paa det allerskønneste pryde mit Legeme.

— — —

(Uden Underskrift.)

I Bøllings Brevsamling findes under P. Hassing Ud-kast til to gudelige Breve fra denne til en „elskelig Ven og Broder“, hvis Navn ikke angives. De vidne om Brevskriverens Iver for at udbrede de religiøse Anskuelser, af hvilke han var stærkt greben. I det ene af dem, dat. 15. December (uden Aar), ytrer Hassing: „Gud styrke Eder og, at Ordet

¹⁾ Denne Hassing synes altsaa at være en anden Person end den ovf. S. 510 nævnte ugifte H., hvis det ikke er Billedtale.

(jeg skulde prædike om Søndag) maatte gives Eder i Eders Munds Opladelse med Frimodighed at kundgjøre Evangelii Hemmelighed og berede Tilhørernes Hjerter som et ret Korn-Land for Guds Ords Sæd.“ — I det andet Brev (udat.) omtales bl. a. en Saddelmager og hans Hustru, som Hassing ikke uden Held havde søgt at paavirke i religiøs Henseende.

For at faa nøjere Oplysning om de S. 506 nævnte Brødre Wilse kaldte det theol. Fakultet efter Kirkekollegiets Opfordring dem for sig, og afgav derpaa 22. Dec. 1742 en Beretning, hvoraf ses, at de var fra Nykjøbing paa Mors, og nu havde „afsondret sig fra at studere“. Christian W. havde givet sig til at være Skræder. Matthias tjente hos den ovf. nævnte Urmager Anders Pedersen. De gik ikke i Kirke, „da de havde fundet noget bedre“, nemlig „at efterfølge Christum i hans Nedrighed og Ydmyghed“. „Vi er ikke vore egne, men vi maa lyde Guds Aand i os og høre paa den Herres Christi Røst, som lærer os og giver os Naade og Barmhjertighed i sig selv. Og paa ham alene og ikke paa noget menneskeligt grunde vi vor Sag, og vi have ham alene til vor Regel og Rettesnor at efterfølge.“ — Paa Spørgsmaal om, hvem de raadførte sig med, svaredes: „en Skomager i Knabrostræde, navnlig Ole Larsen, Urmager Anders Pedersen, Arkelimester Christen Christensen, og daglig stræbe vi efter at have Ærbødighed for deres hellige Samfund“. Nadveren holdt de „med andre Guds Børn“; men paa Spørgsmaalet om, hvem der uddelte Brødet og Vinen, var deres Svar: „Guds Aand tillader os ikke derpaa at svare.“ (Gen. K. Insp. Koll. Sager Nr. 12).

Bidrag til dansk Salmehistorie.

Af P. Søverinsen.

I. Tillæget til H. Chr. Sthenius's Vandrebog.

Brandts og Helvegs fortjenstlige Værk »Den danske Psalmedigtning« tilbagegav Danmark en glempt Digter. Hans Christensen Sthenius hører nu til de anselige Navne i Danmarks kristelige Digtning. Det var en hel Opdagelse, at man kunde sætte hans Navn under en betydelig Række gode kristelige Sange. Imidlertid er det et Spørgsmaal, om der ikke blev grebet lidt for rask til med somme. Senere har der været rørt ved det, men der er aldrig kommet nogen ret Afgørelse.

Det gælder det sidste Afsnit af Vandrebogen. I sit Alderdomsarbejde »Hans Christensen Sthen« (Kbh. 1888) gaar C. J. Brandt helt igennem ud fra, at Sthenius selv er Samleren og Forfatter til de Sange, vi ikke kender andensheds fra (nævnte Skr. S. 51 f. og 80 f.).

En nøjere Betragtning af Bogen fører dog sikkert til et andet Resultat. Jeg bruger Udgaven Christiania 1659.

Selve Vandrebogen er en ret fast bygget Bog. Den begynder med Morgen- og Aftenbønner og fortsætter med Bønner og Bederim i Livets forskellige Forhold indtil Døden. Derpaa kommer en anden Afdeling af lignende Støbning:

»Her effter følger nogle smucke oc trøstelige Loffsange, i atskillig Tider, effter Leiligheden at bruge.«
Disse Sange er gennemgaaende signerede med Sthenius's

Mærke. Sidst: »En liden Christelig Betractelse paa min Fødsels Dag, som er den 25. Nov. paa hvicken S. Catharine Dag falder, ætatis¹⁾ 44. H. C.« Derpaa staar et forsvarligt FINIS. Bladets Bagside har et Ornament.

Her skal vi aabenbart ogsaa sætte Finis. Saa langt gaar den oprindelige Bog, som maa være bleven færdig 1591.

Men saa kommer der helt for sig et Boghandertillæg: »Her effter følge nogle faa Sange, som mand kand bruge til Skibs, eller anden steds paa Reysen, effter som leyligheden sig begiffver.«

Dette er noget Pluksammen. Først kommer der 29 Salmer af H. Thomesens Psalmebog, Benedichts Udgave 1586. Derefter følgende:

En Christelig Morgensang. Siungis med de Noder: Aus meines Hertzens grunde, etc. [*Jeg vil din Pris ud-sjunge*, D. d. Psd. Nr. 266, oversat af Jakob Madsen Kjøbenhavn 1603, Kirkehist. Saml. 4. IV. 299].

Et Gratias effter Maaltjd at siunge. Med de Noder Som: Naar vi i største Nøden staa [*Gud ville vi takke og være glad*. D. d. Psd. Nr. 265].

En ny Vjse, tagen aff det 22. Capittel Matthæi, om den Konge, som gjorde sin Søns Bryllup, etc. Oc siungis som den gamle Vjse: Der var en Konge i Dannemarck, etc. [*Himmeriges Rige lignes maa*, D. d. Psd. Nr. 261].

Den anden Vjse, Sommersens Tjd jeg prise vil, Christelige forandret. [*Guds Naade jeg altid prise vil*, D. d. Psd., Nr. 243. I Benedichts Tillæg 1586 tilskrevet Sthenius].

Den tredie Vjse, Et trofast Hierte, etc. Ocsaa Christelige forandret. [*Et trofast Hjerte, o Herre min*, D. d. Psd. Nr. 244. Findes i Benedichts Tillæg 1586].

¹⁾ I et ufuldstændigt Eksemplar tilhørende Pastor V. E. Brummer i Verninge, staar der: anno, hvilket aabenbart er Kilden til Worms Angivelse af Sthenius's Fødselsaar 1544.

En Klagevjse offver Verdens U-troskaff. [*O Gud, hvor maa jeg klage*, D. d. Psd. Nr. 262].

En Vjse om Vngdommens Vstadighed. Siungis som den: Jeg gick mig udi Rosens Lund etc. [*Hvo leve vil efter sin Sinde*, findes i Moltke-Cassubes Psb.].

En klagelig oc dog trøstelig Sang oc Vjse for en Person, der svag oc til Alders kommen er: Siungis med de Noder som: Jeg var mig saa lidet et Barn [*Hvem skal jeg klage mit sorgfuld Mod*, D. d. Psd. Nr. 263].

Den troende Siæls Aandelig Brudsang om JEsu Christo hendis Himmelske Brudgom. [*Af Højheden oprunden er*, D. d. Psd. Nr. 267].

En Aandelig Vjse, af Tyske paa Danske udsæt: Jeg veed et evigt Himmerjge, etc. [*Jeg ved et evigt Himmerig*, D, d. Psd. Nr. 264, kendes paa Tysk 1612 som Bearbejdelse af Folkesangen: Es liegt ein Schloss in Oesterreich. Findes i dansk Oversættelse i Særtryk Kbh 1613. Bibl. Danica I. 362].

Derefter staar der en latinsk Sentens: Victurus genium debet habere Liber. Og endelig nogle Rim, »Bogen taler til Læseren« og »Læseren taler til Bogen«, underskrevne Huldericus Lithoxius S & F. Jeg tænker mig, at V. L. i ovennævnte Sentents skal spille paa det samme Navn.

Endelig tilsidst: »En kort Undervisning, hvad denne lille Vandrebog indeholder«, — et Register kun over den oprindelige Vandrebog — og: »Et andet Register offver de Psalmer oc Loffsang, som ere tilsætte udi denne lille Bog.«

Baade selve Tillæget med dets Titel og dette Forhold med Registeret synes mig at sige tydeligt, at Tillæget er noget den oprindelige Bog og den oprindelige Forfatter uvedkommende. Boghandlerne forøgede snart altid i det 17. Aarhundrede saadanne gængse Bøger med Salmetillæg. Det samme er sket her. Men hvem er Huldericus Lithoxius? Thi han har sikkert været Redaktøren. Og hvem ved, om han ikke har været lidt Digter tillige? Eller

er han en Slægtning af Sthenius, saa at han særlig kan have tilføjet af dennes Efterladenskab?

Den Gang han skriver sin Efterskrift, er Bogen udbreddt og eftertrykt flere Steder. Han lægger den følgende Ord i Munden:

Jeg hedder Vandrebog og det med Rette.
 Der kan ingen med Skel imod trætte.
 Jeg vandrer fluks om til Land og Vand;
 jeg findes baade hos Kvinde og Mand.
 Etlich Tusind Exemplaria, som du ser,
 ere trykte af mig baade her og der.

Pladsen i Vandrebogen giver os altsaa ikke nogen Underretning om, hvem der har forfattet de anførte Sange, hvoriblandt der jo findes Perler. De ser ud til at være aftrykte efter Flyveblade. Særlig synes det mig iøjnefaldende med de tre, der staar midt i Samlingen med Overskriften: »En ny Vise«, »Den anden Vise«, »Den tredie Vise«. De to sidste findes allerede i Benedichts Optryk af H. Thomesens Psb. 1586, hvor de staar efter hinanden med udtrykkelig Betegnelse, at den første er af Sthenius. Er de alle tre af ham?

Ogsaa den sidste i Bogen, hvor Sangens Begyndelse anføres i Overskriften, røber Aftryk efter et Flyveblads Titelblad men ikke efter det bevarede.

Mest interesserer vel »Af Højheden oprunden er«. Det vil være umuligt at sige noget om Oversætteren. For Tidens Skyld kan Sthenius godt have oversat den, thi Oversættelsen findes afskrevet i Haandskriftet Nr. 993 i Karen Brahes Bibliothek. Og dette har Niels Nielsen faaet 20. Marts 1611. Haandskriftet er altsaa skrevet senest samme Aar, som Sthenius døde, og sandsynligvis er det endda noget ældre, og det er en Samling af Ting, som formentlig da var ret gængse. Men der er blot intet, der viser hen til Sthenius mere end til andre. Det ældste Tryk, vi nu kender, er »Nogle Vdkaarne Psalmer, At

siunge i den Christne Menigheds forsamling», Kbh. 1620. Det er samme Tekst som i Haandskriftet, og denne Tekst gaar igen i flere lignende Smaasamlinger og optages endelig 1640 i Joachim Moltkes Fuldkomne Psalmebog. Et Forsøg paa at rette Teksten efter den nye Metrik er foretaget af Hans Poulsen Resen i Laurids Christensens Oversættelse af Ph. Nicolais »Historiske Bescriffuelse om det Evige Liffs gantske Hemmelighed«, Kbh. 1632¹). Resen gav sig i det hele en Del af med at file paa ældre Salmer. Hans Bearbejdelse fik dog ingen Udbredelse.

II. E. O. Schwartzkopfs Salmedigtning.

Brandt og Helveg indførte E. O. Schwartzkopfs Navn i Salmehistorien ved under det at meddele 5 Salmer i »Den danske Psalmedigtning« (Nr. 664—668) efter Haandskrifter i Thottske Samling paa det kongelige Bibliothek. Efter Thotts 8° 203 aftrykkede de Salmen: »Hvi krymper Kød og Blod sig saa«, og efter Thotts 8° 204 Salmerne: »Kom Brødre, lad os ile« (efter Tersteegen), »Søde Jesu, al min Tragten«, »En Hvile er endnu forhaande« (efter J. S. Kunth) og »Det at elske Kristum ene« (efter Zinzendorf).

Biskop Skaar har senere efter en Undersøgelse af de to Haandskrifter underkendt dette Udvalgs Korrekthed, og unægtelig har »den danske Psalmedigtningens« Udgivere set sig meget daarligt for. Den Del af Haandskrift Nr. 203, de har benyttet, kan ikke ses at vedkomme Schwartzkopf, og Nr. 204 er en ret blandet Samling med Paaskrift »De fleste af disse Salmer ere oversatte af E. O. Schwartzkopf«. De af Brandt og Helveg aftrykte har derfor den Mulighed for sig, at de er af Schwartzkopf, idet de ikke kendes anden Steds fra, men kun to af dem (»En Hvile er endnu forhaande« og »Det at elske Kristum ene«) genfindes paa Steder, hvor Bevidnelsen er solidere.

¹) Kirkehist. Saml. 3. IV. 375.

Heller ikke Skaars Undersøgelse kan dog betragtes som afsluttende. For det første har han ikke benyttet alle de »schwartzkopfske« Haandskrifter, idet ogsaa Thotts 8° 202 hører herhen. Og dernæst har han ikke benyttet de Vink, der kan faas ved at sammenholde Skriften i Haandskrifterne med Ny kgl. Sml. 8° 356, Schwartzkopfs Erindringsleksikon med hans egen Haandskrift.

Thotts Nr. 202 er en fuldstændig Salmebog. Til Dels er den urigtig indbunden. Paa et af de sidste Blade findes et Register over Materierne, som viser, hvordan det har været Forfatterens Tanke at inndele den.

Bagerst er skrevet med fremmed Haand:

»Alle Disse ere oversatte og med fliid reviderede af E. O. Schwartzkopf.«

Haandskriftet er iøvrigt skrevet med tre forskellige Hænder. Den store Hovedmasse er skreven med en smuk regelmæssig Haand, som ikke er Schwartzkopfs. Har en Skriver renskrevet efter Schwartzkopfs Kladder? Salmestoffet er væsentlig Oversættelser fra Tysk. Ganske faa er ældre, stærkt bearbejdede. Ægidius synes stundom benyttet, og enkelte Salmer er laant fra Rostgaard.

Ved Afdelingernes Slutninger er senere tilskrevet nogle Salmer med ny Haand. Der er laant en Del fra Brorson. Dette er vel sket, da »Troens rare Klenodie« udkom 1739.

Endelig er der foretaget enkelte Tilføjelser og Rettelser sandsynligvis med Schwartzkopfs Haand. Den pontoppidanske Salmebogs Fremkomst har formodentlig foranlediget, at Forsøget er blevet henlagt.

Der er i alt 124 Salmer foruden 1 uvedkommende, der er indheftet bagi. Men derhos hører til dette Haandskrift (fejlagtig indheftet i Thotts 203) 1 Salme (»Gud staar saa naadig med udstrakte Arme«).

Stoffet, som Schwartzkopf har arbejdet med, er for største Delen det samme, som Rostgaard, Birgitte Kaas, Brorson og Pontoppidan (Wadskiær?) har øst Oversættelser

af. Det er gennemgaaende ganske respektable Oversættelser. Selvfølgelig staar de under Brorsons, men stundom har Schwartzkopf været heldigere end Rostgaard.

Hvis det er Schwartzkopf? Thi det paafaldende er, at i denne Samling findes ikke een af de Salmer, der ellers er bevidnede som Schwartzkopfs. Man faar Mistanke om, at han kun har gennemgaaet en andens Manuskript, og at altsaa kun Rettelserne er af ham.

Thotts Nr. 203 er en Sammenheftning af 20 forskellige Hefter af temmelig forskellig Art. Der findes f. Eks. bukoliske Digte paa flere Sprog, franske Kæresteviser, Jægersange o. lgn. Hovedmassen er dog Salmer, de fleste i Pietismens Stil, enkelte i »den ziirlige Stiil«, saasom:

Melodie: Chrisilles du mit etc.

Melancholie Du Gromme Giest,
 Du Helvedes u-Krud,
 Du Sathans stygge Bruud.
 Hvorfra skal Jeg udregne bæst
 Din Stammes bittre Roed.
 Fra Dødens giftig floed
 Slangens Gifft
 Er udskifft
 Til os ved et Æble bid.
 Den er sat,
 Teer sin Kraft
 Og gjør os i Bugen Vrid.
 Dog kand man søge Raad
 Med Hiertens Suk og Graad
 I Jesu Apothech
 Mod Syndsens Brek.
 Flaskerne haver hand,
 Som Siælen læge kand.
 Salven i Gilead
 Giør Siælen glad.

»D. d. Psd.« har kun hentet 1 Salme fra dette Haandskrift. Det er Nr. 664: »Hvi krymper Kiød og Blod sig saa.« Den staar i Haandskriftets 12. Hefte, som aabenbart ikke har noget som helst med Schwartzkopf at gøre.

Fra Schwartzkopf stammer kun Haandskriftets 2. og 11. Hefte.

2. Hefte har til Titel:

»Cantata *qvædam* é¹) Germanica in Danicam translata, ab E. O. Schwartzkopf.«

Rettelsen og Tilføjelsen, som her er betegnet med Kursivskrift, synes gjort med Schwartzkopfs Haand. Heftet indeholder først 11 Sange, skrevne med en meget smuk og tydelig Haand²). Deriblandt findes »En Hvile er endnu for Haande«, som »D. d. Psdigt.« har aftrykt efter Thotts 204. Derpaa følger, maaske med Schwartzkopfs Haand: »Det at elske Kristum ene« (»D. d. Psdigt. 668«³), og endelig sikkert med Schwartzkopfs Haand: »Kom Syndere, lader nu eder forsone« (Zinzendorfs »Kommt, Sünder, und blicket dem ewigen Sohne«).

Hefte 11 bestaar af fire Blade. Først har det med fremmed Haand: »Her skinner indvortes de Christne i Livet.« Derpaa følger to, af hvilke den sidste utvivlsomt er skreven med Schwartzkopfs Haand: »Far kun fort :|: Zion far i Lyset fort« (»Fahre fort«, af Joh. Eus. Schmid. Slgn. Brorson Nr. 207) og »O Himmel-Dronning kier, Sophia, du min Glæde« (G. Arnolds »O Himmelskönigin, Sophia, meine Freude«). Derefter bemærket med fremmed Haand: »Oversat af E. O. Schwartzkopf.« Trods Skaars Formening om, at Schwartzkopf har været for sund til at

¹) Rettelse for: aliqva ex.

²) Om disse se Skaar: Salmehist. II. S. 295 f. [Norsk] Theol. Tidsskr. Ny Række VII S. 278 ff.

³) Efter Thotts 204. — V. 3 L. 5 bør der læses »Nød«, V. 6 L. 4 »huser«. Originalen er Zinzendorfs »Christum über alles lieben« (trykt 1731) og ikke — som af Brandt og Helveg angivet — Neumeisters med samme Begyndelse.

give sig af med at omplante Arnolds Sværmeri paa Dansk¹⁾, maa vi vistnok antage, at det er en aldeles rigtig Oplysning om de to sidstnævnte Salmer. Schwartzkopfs bratte Afskedigelse fra Vajsenhuset viser da ogsaa, at han ikke stod saadanne Aandsretninger saa overmaade fjernt²⁾.

Thotts Nr. 204 har som bemærket Paaskrift: »De fleste af disse Salmer ere oversatte af E. O. Schwartzkopf.« Det indeholder flere Salmer af Brorson, Brunsmann og Rostgaard, derhos 10 af »Cantata qvædam« samt: »Det at elske Kristus ene« (D. d. Psd. 668), »Søde Jesu, al min Tragten« (do. 666), »Ak, hvad skal jeg i de Steder« og »Kom Brødre, lad os ile« (do. 665). Det er vanskeligt at sige, om disse da er af Schwartzkopf.

Af den sidstnævnte Salme findes i vore Salmebøger et Udvalg paa 2 Vers: »Kom lad os trøstig vandre«.

I Konventstillægget findes som Nr. 742 »O Jesus, giv os Hyrder, som«, og Schwartzkopf er sat som Forfatter. Det er dog en ganske grundløs Gætning. Salmen findes i Pontoppidans Psb. som Nr. 509.

Der er altsaa overleveret os mindst 13 Sange, som utvivlsomt skyldes den pietistiske Nordmand i København, men der har hvilet et sært Uheld over Forsøgene paa at fremdrage hans Forfatterskab og udnytte det i vore Salmebøger.

¹⁾ Salmehistorie II. 296.

²⁾ Kirkehist. Saml. 4. III. 41; 5. III. 696.

Efterretninger om sjællandske Kirker og Præster.

Ved **H. F. Rørdam.**

I nærværende Tidsskrift er fra Tid til anden meddelt Efterretninger om forskellige sjællandske Kirker og Præstekald, over hvilke der senere skal gives en samlet, alfabetisk ordnet Udsigt. Her fortsættes med lignende Efterretninger især for Sogne, der ikke tidligere have fundet Omtale i Kh. Saml.

Ny Hollænderby og Frederiksberg.

I Ny kh. Saml. III, 161, er meddelt, hvad vi 1864 havde til Raadighed vedrørende »Ny Hollænderby paa Ladegaardsmarken« og denne Bys kirkelige Forhold. I de siden forløbne Aar er adskilligt nyt kommet frem dels i Litteraturen¹⁾, dels ved Arkivundersøgelser, tjenende til at fuldstændiggjøre Billedet af det lille Samfund af Amagere, som under forskellige Navne (Ny ell. Vester ell. Prinsens ell. Lille Amager ell. blot Amack) førte sit Liv under samme kommunale Retsforfatning, som Hollænderne paa selve Amager den Gang besad, ledet af en Skultus ell. Schout,

¹⁾ F. J. Meier: Frederiksberg Slot (1896), Jvfr. »Den gl. Hollænderbys Rudimenter« i Dagbladet »Samfundet« for 26. Jan. 1902. »Danske Slotsmenagerier i 17. og 18. Aarh. i Berl. Tid. for 13. Dec. 1904, Tillæg. O. Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskriv. IV, 117, 266. 401—3. V, 176. 308. 502. O. Nielsen, Kbhvns. Diplom. (s. Registrerne under Amager (ny) og Hollænderby (ny). Præsterækken findes hos Wiberg II, 470—1.

en Skriver og 6 Scheppens, med Appel til Amtmanden¹). Som oftest synes den lille Koloni at have haft trange Kaar, fremkaldte dels ved Kjøbenhavns Belejring 1658—60, under hvilken Hovedstadens nærmeste Omegn grundig blev lagt øde, dels ved det faa Aar efter (1663) skete Anlæg af »Kongens Gaard i Ny Hollænderby« (siden kaldet Prinsessernes Gaard« og endelig »Prinsens Gaard«), hvorved der efter den Tids Skik stilledes store Krav til de nærmestboende Bønder, og tilsidst ved en ødelæggende Ildebrand.

I det kgl. aabne Brev af 2. Juni 1651, hvorved Ladegaardsmarken vest for Kjøbenhavn mod en aarlig Afgift af 700 Rdl. og andre Forpligtelser blev overdragen til 20 Amagere, findes følgende: »Hvad Kirken sig belanger, som de der begjærer at have (o: faa) bygget, da ville Vi denem til deres Bygning efter Tidernes og Midlernes Beskaffenhed, eftersom Vi naadigst agter for godt, til Hjælp komme«²). Dette Tilsagn var jo ikke særlig lovende. Imidlertid fik Amagerne dog en lille tarvelig Kirke opført og en Kirkegaard udlagt.

Til at begynde med knyttedes det lille Sogn til den daværende Kirke udenfor Nørreport³). I Aaret 1652 synes Amagerne dog at have faaet en egen tysk Præst; men da han døde i Pestaaret 1654, bleve de midlertidigt henviste til at lade sig betjene af Præsten i Rødovre⁴). Dette varede dog ikke længe, thi i November s. A. fik de atter en tysk Præst, Hr. Matthias Hildebrandt. Men faa Aar efter kom Krigen og Kjøbenhavns ovennævnte Belejring, der bragte overordentlige Trængsler over den lille Hol-

¹) Kbhvns. Diplom. VII, 305—6. Ved kgl. Anordning af 29. April 1699 ophævedes denne Retsforfatning, og Beboerne i Ny Hollænderby henlagdes under Taarnby Birketing paa Gammel Amager (Kbhvns. Dipl. VII, 560).

²) Kbhvns. Diplom, III, 373.

³) Ny kh. Saml. 2. R. I, 376.

⁴) Kh. Saml. 3. R. II, 341.

lænderby. I et Kongebrev af 4. Sept. 1659 siges, at »Bønderne i Ny Amager By nu er øde«¹⁾. Da deres Kirke havde haft samme Skjæbne, indgav de efter Krigen følgende Andragende:

Stormægtigste, højbaarne Fyrste, allernaadigste Herre og Konge, etc. Vi fattig Folk udi den Hollænder-By udenfor Vesterport her for Staden haver os for eders Kongl. Majt. vores allernaadigste Herre og Konge højlig at beklage, eftersom nu i sidst forgangen svenske Indfald, Gud naade desværre, vores By og Kirke er bleven ganske ruineret og forbrændt i Grund, og vi fattig Folk nu paa ny maa bygge igjen udi stor Armod og Fattigdom, mens vi ikke kan formaa at lade vores Kirke opbygge, som vores Sammelkomst skal være at høre Guds Ord; thi vi aldeles ingen visse Sted haver at samles udi, naar Gudstjeneste skal forrettes. Hvorfor, allernaadigste Herre og Konge, vi fattig Folk er paa det ydmygeligste og underdanigste for Guds Skyld begjærendes, at os maatte bevilges for Kirkedørene her udi Kjøbenhavn Bækkener at udsætte, og derudi at samle en ringe Hjælp, hvad Guds Børn og gode trohjertige Mennesker af kristelig Medynk vilde over os forbarme, til samme vor Kirkes Opbygning. Gud allermægtigste, som alle gode og Miskundheds Gjerninger belønner, vil eders Kong. Majt: derfor rigelig belønne udi de retfærdiges Opstandelse. Formoder eders Kong: Majt: gode og trohjertige Svar her paa. Hafniæ den 28. Junii 1661.

Eders Kong: Mayt: pligtskyldige og tro Under-saatter ved Nat og Dag,

Samtlige Bønder paa Ny Amager²⁾.

Andragendet bevilgedes ved et kgl. aabent Brev af 21. Juli 1661, og tillige tilstodes det Amagerne, at de til deres Kirkes Gjenopførelse maatte oppebære $\frac{1}{2}$ Rdl. af

¹⁾ Kbhvns. Diplom. III, 493.

²⁾ Orig. i Rigsark., Indlæg til Sjæl. Reg. XXV, Fol. 169.

enhver Kirke i Sjællands Stift, »som nogen Middel og Forraad haver«¹⁾).

Kirken blev da atter opført, lidt vest for den Plads, hvorpaa Frederiksberg Kirke nu staar. Det var en meget simpel Bygning af Træ; men om der har været en Præstebolig, fremgaar ikke af de os opbevarede Efterretninger, og er vist tvivlsomt, skjønt en Art Jordebog fra 1682 omtaler »Præstens Agre udi Ny Amag«, »Præsteengen og Præstekrogs Ager«, tilhørende Magister Peder (Møller, den daværende Præst). Sammesteds nævnes ogsaa »Skolemesters Kaalhave ved Kirkegaarden«²⁾).

Da den tidligere nævnte Hr. Matthias Hildebrandt umulig kunde leve af, hvad det lille ødelagte Sogn kunde yde, opnaaede han 7. Juli 1660 Kaldelse til tillige at være (tydsk) Andenpræst ved den daværende Kirke paa Christianshavn³⁾. Tjenesten var ordnet saaledes, at han forrettede Froprædiken og Tolvprædiken paa Christianshavn (hvor han boede) og Højmesse i Ny Hollænderby⁴⁾. Det samme var Tilfældet med de nærmest følgende Præster sammesteds; men da Præsten Mag. Søren Arctander pludselig døde 6. Jan. 1688, blev Hr. Jacob Andersen (Hummer), daværende »Sognepræst til den hollandske Menighed af den augsburgske Konfession i Kjøbenhavn«⁵⁾, 17. Jan. s. A. af Kongen beskikket »til at være tilligemed Sognepræst til Menigheden paa Ny Amager udenfor Vesterport«⁶⁾. Da

¹⁾ Ny kh. Saml. III, 220—1.

²⁾ Kbhvns. Diplom. I, 795 fl. Disso Jorder hørte vistnok til den oprindelige, i Svenskekrigen ødelagte, Præste- og Degnebolig, der ikke var gjenopført efter Krigen.

³⁾ Den i Ny kh. Saml. I, 381 (efter C. Rothe, Udsigt over Kbhvns. Kirkers Hist., S. 41) anførte Bemærkning, om at Amagerne paa Ladegaardsmarken efter 1660 søgte Kirken paa Christianshavn, er altsaa ukorrekt, da de — formodentlig 1662 — opnaaede at faa deres Kirke gjenrejt af dens Ruiner.

⁴⁾ Kbhvns. Diplom. III, 786.

⁵⁾ Denne Menighed havde sin Gudstjeneste i Holmens Kirke (Kh. Saml. 3. R. I, 229—31).

⁶⁾ Kbhvns. Diplom. VII, 207.

denne Mand imidlertid 1691 beskikkedes til Sognepræst for Hollændermenigheden i St. Magleby paa Amager, blev den residerende Kapellan ved Christianshavns Kirke, Hr. Christopher Danchel, den 30. Marts 1691 kaldet til tillige at være Præst for Ny Hollænderby Sogn, en Stilling, han beholdt, indtil han 1696 blev forfremmet til Sognepræst ved den nyopførte vor Frelzers Kirke paa Christianshavn.

Lidt tidligere havde der været et ret mærkeligt Projekt paa Bane, der, hvis det var blevet til Virkelighed, vilde have forandret de kirkelige Forhold i Ny Amager ret betydelig. Det nærmere herom fremgaar af følgende Andragende fra den bekjendte Professor theol. og Hofprædikant Masius:

Durchleuchtigster, Grozmächtigster Monarch (etc.).

Es ist Euer Königl: Mayt: auszer dem allergnädigst bewust, wie die itzige Kirche auf Neu Amack ein klein und verfallenes Holzgebäude sey, so die Zeit und das Alterthum selbst in Kurtzen niederwerffen wird, und daher schier höchstnötig und zu Gottes Ehren beforderlich sein würde, wann eine andere Kirche im Dorfe selbst von Steinen aufgerichtet, und so nachgehends dies alte Gebäude könte weggenommen werden, welches ohndem des Krohnprintzen Hoff gantz unbequem liegt, wobey auch zu wünschen wäre, dass wir einen solchen Fond ausfinden könten, dass ein gewisser Prediger auf Amack selbst wohnhafft die Seelensorge der Gemeine führen könte, weil es zu beklagen, dass die armen Leute, wann sie bey nächtlicher Weile mit Krankheit und Todt überfallen werden, ohne Trost und Hülfe eines Predigers hinsterben müssen. In Erwegung dessen, allergnädigster König, habe ich mich allerunterthänigst erbieten wollen, zu Beforderung dieses christlichen Zwecks, in und ausserhalb Landes eine Beysteuer zu samlen, in Fall E. Königl: Mayt: dieses christliche Vorhaben, wie ich nicht zweifle, genehm halten, und mir etwa (damit ich einen Titulum solches Unternehmens vorzuschütten hätte,

und niemand frembd finde, dass ich privato nomine ein solches Werck angefangen) das Jus Patronatus selbiger Kirche allergnädigst beylegen wolten; so könte ich sofort in Nahmen Gottes mit der Collect den Anfang hier und anderwärts machen und den Segen meines guten Vorhabens vom Himmel erwarten. Desseo alwaltigen Schutz ich E. Königl: Mayt: zu beständiger Gesundheit und allem selbst erlangten Hochsein getreulich empfehle, biss in mein Grab verbleibend (etc.).

Copenhagen, d. 4. Jan. Anno 95.

H. G. Masius. D.

Da Masius var en Mand, der stod højt ved Hoffet, fik hans Forslag, som det synes uden nogen Betænkning, allerhøjeste Approbation, som følgende kgl. aabne Brev viser:

C. V^{tu}s. Gjøre alle vitterligt, at saasom for Os allerunderdanigst er bleven andraget, hvorledes Kirken i Ny Hollænderby, uden for vores Kongl: Residensstad Københavns Vesterport, skal staa paa Fald og ellers være saa meget brøstfældig, at til dens Reparation skulde snart medgaa saa stor Bekostning, som den af ny kunde opbygges for, foruden at den for de fleste af Bymændene paa et ubelejlighedsfuldt Sted skal være hensat; og som os elskelige Doct: Hector Gotfred Masius etc. sig allerunderdanigst haver erbudet, ej alene en ny Kirke i Steden for den gamle paa egen Bekostning at vil lade opbygge, mens endog med Tiden saa mange Midler der til lægge, at en egen Præst og Degn der paa Steden kunde underholdes, dersom Vi hannem Jus Patronatus til samme nye Kirke allernaadigst vilde forunde, da have vi samme hans kristelige Forsæt i Naade anset og derfor hermed allernaadigst bevilget, at han, førend den gamle slet nedfalder, sig samme nye Kirkebygning paa egen Bekostning maa foretage (hvortil Vi en belejlig Plads for Menigheden allernaadigst ville lade udvise), og han og hans Arvinger nyde dertil Jus Patronatus paa efterskrevne Maade og Vilkaar, at naar samme

nye Kirke er fuldfærdiget og indviet, og han eller de, dertil haver gjort et saadant Tillæg, at en Præst og Degn derpaa Steden kan underholdes, maa de efter den der nuværendes Sognepræsts Afgang altid allerunderdanigst foreslaa trende dygtige og skikkelige Personer til samme Præsteembede at betjene, hvoraf vi da allernaadigst en dertil ville antage og bestille, og at han og hans Arvinger, saavidt Kirkens Indkomst angaar, skal være pligtig til at lade Kirkeregnskaberne aarlig af Stiftbefalingsmanden og Biskoppen over Sjællands Stift forhøre og approbere. Forbydendes etc. Hafniæ 26 Febr. 95.

Christian.

Da dette rygtedes ude i Ny Hollænderby, kom Befolkningen imidlertid i stærk Bevægelse og fik indgivet følgende Modforestilling, der vidner om en stærk Selvstændighedsfølelse:

Stormægtigste, Allernaadigste Arvekonge og Herre!

Eders Kgl. Maj.s sal. Hr. Fader højlovligst Ihukommelse Kong Frederik den Tredie har allern. behaget den 2 Junii 1651 til vores Forfædre og Efterkommere at forunde og overdrage Ladegaards Marken, uden Vesterport beliggende, til evindeligt Ejendom for aarlig Afgift Penge — 700 Rixdlr., som og af E. K. M. allernaadigst er confirmeret d. 20 Oct: Anno 1670, hvorover vores Forfædre med stor Bekostning og Møje paa bemeldte Ladegaards Mark lod opbygge 20 Gaarde til at bo udi, samt en Kirke, hvilket altsammen nogle faa Aar derefter, da Belejringen var for København, igen blev afbrudt og ganske ruineret. Alligevel har de ej villet forlade dette Sted, men de og deres Arvinger, straks Gud gav Freden, igen begyndte med Nybygning, saa at de omsider fik Kirken og Byen i forrige Stand, og derved (efterdi de udi Krigens Tid vare ganske blevne øde og forarmede) geraadede i saadan Gæld, at hverken de eller deres Arvinger, de fleste af dem end ikke til denne Dag,

har kunnet redet sig deraf igen, og en Del har maattet forlade deres Brug og Gaarde og til fremmede afhænde. Kirken har kostet, paa de tvende Tider den er bleven opbygget, 4000 Rixdlr., som vi en stor Del af, indtil for faa Aar siden, har forrentet, og har Menigheden stedse selv holdt den vedlige, samt lønnet og underholdt Præsten, som i Begyndelsen, og indtil Kirken og Byen blev afbrudt, boede hos os. Men som han da inddrog udi København, forrettede han imidlertid Tjeneste udi Kristianshavns Kirke, og siden, efter Belejringen, baade der og hos os; hvorover det kom i Brug, at Præsten skulde betjene begge Menighederne til hans desbedre Ophold. Nu have vi fattige Folk fornummen, at Eders K. Maj.s Hof-Prædikant og Professor udi København, velædle Doctor Masius, skal have erholdt E. K. M.s allernaadigste Tilladelse, at lade nedbryde vores Kirke og paa et andet belejliger Sted igen opbygge en anden, samt allerunderdanigst at gøre Forslag, hvem ham synes at skulle være Præst der; og er os berettet, at han, til sligt at erholde, allerunderdanigst skal have for E. K. M. andraget, at vores Kirkes Brøstfældighed er saa stor, at den vilde koste næsten saa meget at reparere, som en anden af ny at opbygge. Hvad Anledning velbemeldte Hr. Doctor Masius dertil haver, kan vi fattige Folk ikke betænke, efterdi Menigheden med den Kirke, som nu er, er veltilfreds, og den er saaledes vedligeholdt, at ingen vedkommende hverken gejstlig eller verdslig Øvrighed nogensinde har kunnet besvære sig derover, samt med god Tilsyn endnu udi rum Tid, og i det mindste udi deres Livstid, som der nu bor i Byen, kan være ved Magt; tilmed har vi alt for nogle Aar siden været betænkt paa, samme vores Kirke at lade forbedre, og aarlig af Byen lagt noget sammen dertil, saa at vi agtede i tilkommende Sommer et maadeligt Stykke Mur at lade opsætte, og saa Tid efter anden at lade continuere, indtil den med Mur kunde blive ombyggt: Thi beder vi allerunderdanigst, E. K. Maj. allernaadigst vil tillade, at vi maa beholde vores Kirke og

Præst, som vi nu haver, under vores egen Forsorg og den Skik, som det har været hidindtil, at vi maa have vores for os selv i saa Maade, efter de os allernaadigste meddelte Privilegier, hvorudi os ellers med Tiden kunde ske Indpas, besynderlig eftersom vores Bys tilliggende Jord ikke bestaar af Bønder-Jord, men aleneste E. K. M.s egen Lade-gaards-Jord, som vores Forfædre, os og Efterkommere fri for alle Tiender, allernaadigst er overdraget, som forbeholdt. Forventer E. K. M.s allernaadigste Bønhørelse.

Eders Kongl. May^{ts}

Allerunderdanigste tro Arve-Undersaatte

Paa egne og samtlige Ny Amager Menigheds Vegne.

*Clas Isbrandtsen, Schuldt. Mogens Petersen. Teis Petersen.
Jacob Jansen. Clas Isbransen. Cornelis Cornelisen.
Cornelis Jansen.*

Ny-Amager d. 11. Martii Anno 1695.

Det kunde synes et dristigt Foretagende, at den lille Amagerkoloni vilde forsøge at omstyrte et kongeligt Mandat. Forestillingen blev imidlertid sendt til Kancelliets Betænkning, der ikke syntes at lade noget Haab tilbage, om at Sagen kunde standses. Den lyder nemlig, som følger:

Amagerne udi Ny-Hollænder-By udenfor Københavns Vesterport andrager allerunderdanigst udi deres til Eders Kongl. Majt: indgivne Supplication, hvorledes de har fornummet, at Doct: Masius skal have erholdt E. K. M.s Tilladelse at nedbryde deres Kirke der i Byen og paa et andet belejliger Sted igen opbygge en anden, samt gøre Forslag, hvem ham synes at skulle være Præst der, til hvilket at erholde de allerunderdanigst beretter, at han skal have andraget, Kirkens Brøstfældighed at være saa stor, at den skulde ville koste næsten saa meget at reparere, som en anden af ny at opbygge; da dog Menigheden med den Kirke, som nu er, vel skal være tilfreds, og saaledes

være vedligeholdet, at ingen sig derover har kunnet besvære, eftersom den med god Tilsyn endnu udi rum Tid, og i det mindste udi deres Livstid, skal kunne være ved Magt. Og beder derfor allerunderdanigst, at de maa beholde deres Kirke og Præst, som de nu haver, under deres egen Forsorg og den Skik, som det hidindtil skal have været, at de maa have deres for dem selv i saa Maade efter de dem allernaadigst meddelte Privilegier, hvorudi dem ellers med Tiden kunde ske Indpas, helst efterdi deres Bys tilliggende Jord ikke skal bestaa af Bønder-Jord, men aleneste af E. K. Maj.s egen Ladegaards-Jord, som deres Forfædre, dem og Efterkommere fri for alle Tiender allernaadigst skal være bleven overdraget. Paa hvilken deres Supplication Amtmanden sig har erklæret, at Amagerne gerne ville haandhæves ved de dem givne Privilegier, eftersom det skal have en langt anden Beskaffenhed med deres Kirke og Kirketjeneres Tillæg end paa andre Steder. Kirken skal og indvendig være saa skikkelig, at den vel for Menigheden kan passere, og hvis den maatte blive staaende, skulde alt, hvad som derpaa uden og inden er fornøden at repareres, kunne bekostes med ringere end 100 Rdl.; tilmed skal de og have i Sinde at gøre en Grundmur med Tiden, hvorved de skal have villet gjort en Begyndelse i dette Aar, saafremt Materialier for Penge havde været at bekomme. Da saasom vi nøje har efterset hvis Privilegier Amagerne udenfor Vesterport fra Begyndelsen af og hidindtil allernaadigst ere blevne forundt, og vi af de her udi Cancelliet forefundne Acter ej kan fornemme, at Amagerne (omendskønt de af egne Midler kan have opbygget Kirken) er bleven bevilliget nogen fri Disposition derover, langt mindre selv at maa kalde Præster der til Stedet, som altid hidindtil af Eders Kong: Majt: har været beskikkede; det og er en stor Lettelse for dem, og uden deres Besværing, at Doct. Masius har erbødet sig, ikke aleneste at lade opbygge en ny Kirke paa sin egen Bekostning, mens endog med Tiden saa mange Midler der

til lægge, at en egen Præst og Degn der paa Stedet kan underholdes, hvorved de da kan faa Præsten hos sig boende, Kirken vel blive vedligeholdt, og de udi Fremtiden blive befriede for at opbygge Kirken igen, om den (det Gud afvende) ved en eller anden ulykkelig Hændelse kom til Skade, som de vel muligt ellers ikke skulde være af de Kræfter at kunne gøre: Saa skulle vi allerunderdanigst og uforgribelig holde for tjenligst, at det forblev ved den Bevilling, som Eders Kong: Majt: allernaadigst har medmeddelt Doct: Masio om en ny Kirkes Opbyggelse og Jus patronatus til samme Kirke paa de Conditioner, som E. K. M.s Brev indeholder, hvorved E. K. M.s Regale og jus vocandi der til Stedet fremdeles bliver konserveret, eftersom Doct: Masio ikkun er bevilget jus præsentandi til at foreslaa trende dygtige og skikkelige Personer til samme Præstembede at betjene, og bliver Eders Kong: Majt: forbeholden deraf en dertil at antage og bestille. Vi indstiller dog alting til E. K. M.s eget allernaadigste Behag, og forbliver udi allerdybeste Underdanighed E. K. Maj.s

Allerunderdanigste tropligtsskyldigste Tjenere

M. Moth. C. Schøller. W. Worm. W. Mule.
O. Remer. P. Vinding. F. Wind. P. Hiort.
S. Rasmussen.

Cancelliet d. 3 Junii 95.

Paa denne Forestilling er skrevet følgende senere overstregede Resolution:

Hans Kongl. Maj. haver dette allernaadigst approberet udi Geheime Conseil, dog at der gaar Ordre til Amtmanden at udvise ham [o: Masius] en dygtig og bekvem Plads til Bygningen og derhos forelægger ham at erklære sig, hvor snart¹⁾.

¹⁾ Alle Aktstykkerne i denne Sag findes i Rigsarkivet som Indlæg til Sjæl. aabne Breve 1695, Nr. 26.

Saa vidt var Sagen fremmet; men Overstregningen af den kgl. Resolution viser, at den dog er gaaet istaa, hvad saa end Grunden har været. Snarest kunde man tænke, at Masius i det sidste Øjeblik har opgivet sin Plan; men om det er sket af Hensyn til Amagernes Modstand eller af andre Grunde, maa vi lade uafgjort.

Da Præsteembedet for Ny Hollænderby ved Hr. Dan-chels Forfremmelse til Sognepræst ved Frelzers Kirke 1696 blev ledigt, opløstes endelig Forbindelsen med Christians-havn, og M. Laurids Thura, »hollandsk Sognepræst ved Holmens Kirke«, blev da (30. Juli s. A.) tillige Præst for Amagerne paa Ladegaardsmarken¹).

I denne Præsts Tid indtraf Begivenheder, der vare skjæbnesvangre for Menigheden. Den 13. Juli 1697 af-brændte nemlig Halvdelen af Ny Hollænderby²). Istedefor Hjælp til de brandlidte kom der kort efter et andet Tor-denslag. Under Henvisning til, at Byens Beboere, hvis Tal angives til c. 300 Sjæle, stod til Restance med den fastsatte Afgift af deres Jorder, fratoges Marken dem ved kgl. Resolution af 20. Juli 1697, hvorimod det tillodes dem at beholde de Bygninger, der vare reddede fra Branden, med en Haveplads og Græsning til et Par Køer og 6 Aars Skattefrihed. Tillige fik de Løfte om Gaarde paa Amager, naar saadanne bleve fæsteledige. Marken blev udlagt til Højbjergning til Forsyning for de kongelige Stalde; men Beboerne fik Tilladelse til endnu 1698 at besaa den. De fleste af Beboerne blev boende, men blandedes efterhaanden med Danske³).

Den 4. Oktober 1698 udgik der følgende Kongebrev til Universitetets Rektor og Professorer: »Saasom Vi vores Ladegaards Mark her udenfor Kjøbenhavn, som Indbyg-gerne udi den nye Hollænderby en Tid lang til Brugelig-hed allernaadigst haver været forundt, til Enge haver ladet

¹) Kbhvns. Diplom. VII, 488—9.

²) Danske Mag. III, 314.

³) Trap, Danmark, 2. Udg. III, 160.

udlægge, saa at i bemeldte nye Hollænderby efterdags ikkun bliver Husfolk, at nære sig af deres Haver, hvorved Menigheden saa vidt forringes, at de ej kan holde Præst og Kirketjenere, foruden at Kirken, som staar paa Fald, ingen Tiende nyder¹⁾, hvoraf den kan underholdes: saa have Vi for godt befundet, de Husfolk, som i ny Hollænderby bliver boende, til Hvidovre Menighed at henlægge. Thi er vores Villie, at I strax lader gjøre et rigtigt Overslag paa den Bekostning, som paa Hvidovre Kirke for bemeldte Ny Hollænderbys Beboere at forvide (o: udvide) nødvendig vil medgaa, og paa de Materialier, som fra Hollænderbyens Kirke dertil kunde være tjenlige og til gode komme, og Os samme Overslag til videre vores Betænkning tilstille²⁾.

Brevet, der er fremkaldt ved en Forestilling til Kongen fra Amtmand Adam Levin Knuth (dat. 3. Sept. 1698), er, som bemærket, stilet til Universitetet, der havde Patronatsret til Hvidovre Kirke. I den Anledning lod Professorerne ved Haandværkere gjøre Overslag over, hvad Udvidelsen af Hvidovre Kirke vilde koste. Da det viste sig, at Omkostningen vilde blive o. 1500 Rdl.³⁾, er Sagen formodentlig stillet i Bero. Vi høre i det mindste ikke mere derom før nogle Aar senere, da Præsten L. Thura var bleven befordret til Aarhus. Thi nu maatte man se at finde en anden Udvej. I den Anledning indgav Biskop Bornemann følgende Forslag:

Stormægtigste allernaadigste Arve-Konning og Herre.

Saasom Eders Kongl: Majest: forleden 14 Aprilis allernaadigst har anbefalet mig, at jeg allerunderdanigst skulde

¹⁾ Næmlig efter at Kongen havde taget Jorderne. Disse havde, den Gang de laa til Kongens Ladegaard, været tiendefri; men ved kgl. Reskript af 12. Juli 1681 var det bestemt, at de skulde yde Kirketiende, for at der kunde være Midler til Kirkens Vedligeholdelse og andre Fornødenheder (Kbhvns. Diplom. VI, 788).

²⁾ Kbhvns. Diplom. VII, 530.

³⁾ Overslag og Tegninger findes i Rigsarkivet, Indlæg til Sjæll. Missiver for 1698, Nr. 178.

tilstille E. K. Majestæt mit allerund. Betænkende anlangende Mag: Jørgen Hulbechs, Kapellanen til vor Frelzers Kirke udi Christianshavn, hans allerunderd. Supplication, hvorved han d. 11 April forleden allerund. har anholdet om at maatte, tillige med sit Kapellani, blive beskikket med at betjene Kirken og Menigheden ved E. K. Maj.s Slot Frederiksberg i den nu til vor Frue Kirke udi Aarhus allernaadigst befordrede Mag: Laurids Thuras Sted, enten samme hans allerunderdanigste Ansøgning vel kunde lade sig gøre, eller og en anden af de nærmeste Præster der omkring paa Landet samme Kirke og Menighed tillige med sit eget Kald mageligen kunde betjene og forestaa. Da har jeg, efter samme E. K. Majestæts allernaadigste Villie og Befaling, dette Værk ved flittigste Forespørgsler og bedste Eftertænkning tilbørligen overvejet. Og vilde jeg vel først allerunderd. erindre herom dette: at dersom E. K. Majestæt allernaadigst skulde ville dertil resolve, at den Hollandske Lutherske Kirketjeneste ved en ny succederende Præst her i Byen hans sædvanlige Løn og Underholdning fremdeles skulde continueres |: det de faa Lemmer der af Menigheden vel allerunderd. sig ville tilbede :| da var det vel, paa E. K. Majestæts allernaadigste Behag, godt, at disse tvende Tjenester ikke bleve separerede, paa det en Præst derved desbedre kunde subsistere, eftersom det er ikkun lidet dog, som nu paa begge Steder kan ventes af det uvisse. Men skulde denne Tjeneste ved Slottet Frederiksberg nu for sig selv beskikkes, da efterdi Kapellanerne paa Christianshavn, fra det første der blev nogen Kirke eller Menighed der paa Stedet for de nye Hollænder, uden aleneste i de tvende Lutherske Hollandske Præsters, nemlig Mag: Jacob Andersens og Mag: Laurids Thuras, Tider, altid Mand efter Mand har været benaadede med dette lidet Kald til deres ringe Kapellanis Forbedring, saa synes det nok, paa Eders Maj.s allernaadigste Behag, at denne Kapellan, ligesaa vel som hans Formænd, samme Tjeneste burde forrette, helst saalænge Sognepræsten paa

Christianshavn selv var ved Helbred, at han med Messen om Højmessen og Altertjenesten kunde gøre Kapellanen, særdeles om Vinterdagene, nogen Føjelighed, og ikke selv formedelst Sygdom eller anden Tilfald og Forhindring behøve Kapellanens Tjeneste. Ellers er ingen af de nærmeste Præster deromkring paa Landet, som samme Kald mageligere kunde betjene, uden enten Mag: Laurids Hylling, den øverste Kapellan her til vor Frue Kirke, som tillige og er Sognepræst til Hvidoure Kirke og Menighed, og, efter sin forrettede Froprædiken her i Kirken, om Prædikedagene did udrejser; men som han har tvende Kirker at forsyne, der begge falder meget populeuse og folkerige, har ogsaa en temmelig lang Vej herfra ud til Hvidoure Menighed, som falder om Vinteren temmelig besværlig, saa vilde det vel skorte noget paa et af Stederne, dersom han nu skulde faa dette, som det 3^{die} Kald, med at betjene, at Gudstjenesten paa et Sted maatte lide derudover, og kunde ikke efter Loven og de udgangne kongl. Forordninger holdes eller endes i rette Tide, hvilke Besværligheder jeg ogsaa vel tror, Manden selv hos sig maa have betragtet, og derfor ganske Entholdet sig fra at melde sig hos mig til denne Tjeneste i ringeste Maader; eller Mag: Niels Glumsøe, som er min egen Kapellan til Brøndshøj og Rødovre Menigheder, som og vel har tvende Kirker og Menigheder at forsyne, men den ene Menighed udi Brøndshøj ikkun er noget populeus og folkerig, den anden Menighed udi Rødovre bestaar alene af de faa Gaarde der i Byen og Damhuset, saa han, om det hans Kongl. Maj. allernaadigst saaledes behager, endelig med nogen bedre Magelighed end andre og kunde betjene Kirken og Menigheden ved Slottet Frederiksberg, og med den og Rødovre Kirke, efter Loven, altid alternere, eftersom Vejen derimellem falder dog baade let og kort, særdeles forbi Kalthuset, som saa kaldes. Dertil med har samme Præst dette præ frem for de andre Præster, som herfra Byen did skulde udrejse, at han kan være hos dem altid, saavel om Natten, da Byens Præster

ikke kan udhentes til dem som om Dagen; derudover han og fornemmes tidt og ofte, efter Begæring, at have betjent deres Barselkvinder og andre syge, som han om Nattetide er bleven tilhøntet, saa at jeg nok har fornummen, at Menigheden der ved Frederiksberg skulde gerne ønske, at Eders Kongl: Majt: det saaledes allernaadigst vilde anordne, paa det de kunde altid have en vis Sjølesørg, den de, saavel i Sygdom som i Sundhed, saavel Natten som Dagen, kunde betjenes af, og ikke ved deres ordinære Tjeneste alene skulde bruge en Præst, men i extraordinære Tilfælde af Sygdom, naar han ikke kunde høves, maatte de søge om en fremmed og ubevant Præst. Indstiller derfor til E. Ko: Ma: egen allernaadigste Godtbefindende, hvad E: Ko: Ma: herudi allernaadigst kan behage at resolve, som

Eders Kongl. Majestæts allerunderdanigste tropligtigste
Tjenere og Forbeder hos Gud.

Hafn. d. 19. April A^o 1703.

H. Bornemand.

Dette Forslag fandt allerhøjeste Approbation ved følgende kgl. Reskript:

Til Biskop Dr. Henrik Bornemann.

Fr. IV. Vi lade dig hermed allernaadigst vide, at Vi efter dit Forslag tilfreds ere, at din Kapellan udi Brønshøj og Rødovre Menigheder¹⁾, Mag. Niels Glumsøe, maa tillige med betjene Kirken og Menigheden ved vort Slot Frederiksberg i alt, hvad Præste-Embedet vedkommer, og med den og Rødovre Kirke altid alternere (osv.). Kbh. 1. Maj 1703²⁾.

¹⁾ Da Sjællands Biskop siden Ped. Palladius's Tid var den egentlige Sogneherre til Brønshøj, hvis Præstetende var en Del af hans Løn, ligesom han havde Kaldsretten, saa betragtedes Præsten her som hans Kapellan.

²⁾ Sjæl. Tegn. 1703, Nr. 166.

Ny Hollænderbys Saga var nu til Ende. Samtidig hævede den nye Slotsbygning Frederiksberg — væsentlig fuldendt 1703 — sig paa Bakken nær Byen, som nu fik Navn efter Slottet. I en Menneskealder var Byen i kirkelig Henseende knyttet til Brønshøj-Rødovre Pastorat. Men den smukke lille Kirke, som var indrettet i et Rum paa Slottet¹⁾, hørte ikke til Sognet, men betjentes, naar den kongelige Familie opholdt sig der, afvexlende af de kgl. Hofprædikanter.

Da Byens lille forfaldne Træ- ell. Bindingsværks-Kirke ikke passede til de nye Omgivelser, blev det i Christian VI's første Regeringsaar besluttet at opføre en ny Kirke for Frederiksberg Bys Beboere. Det første, vi høre om Sagen, er, at der ved kgl. Resolution af 5. Maj 1732 udlagdes 6628 Kvadratalen Jord, der havde været brugt til at henlægge Slotshavens Gødning, til Plads for en ny Kirke og Kirkegaard, østen for Frederiksberg Bys gamle Kirke²⁾.

Paa denne Grund blev Kirken da bygget i Aarene 1732—33, væsentlig i den Skikkelse, som den endnu har, en ottekantet Bygning med Spir. Den indviedes af Biskop Worm Helligtrekongersdag 1734 og betjentes i den første Tid, ligesom den gamle Kirke forhen, af Præsten Glumsøe i Brønshøj, hvis Billede endnu findes i Kirken.

Da denne Præst imidlertid var gammel og svag, og da Kirkens Fremtid maatte sikres, henvendte Kirkeinspektøren for Sjælland, Justitsraad, Assessor i Højesteret Peder Helt sig i følgende Skrivelse til Kongen:

Da den, tildels formedelst Deres K. Maj.s allernaadigste

¹⁾ Denne lille Kirke stod endnu urørt 1864, da Frederiksberg Slot gjorde Tjeneste som Lazareth for talrige saarede Soldater, og jeg er temmelig vis paa, at jeg er den sidste Præst, der har prædikeret i denne Kirke, der nu benyttes som Bibliotheks- og Arkivrum for Officersskolen. Erindringen om den Pinsefest, vi 1864 holdt der under stemningsfulde Omgivelser, staar endnu levende for min Erindring.

H. F. R.

²⁾ Trap: Danmark, 2. Udg. III, 160.

Hjælp, for nogle faa Aar siden i Frederiksberg By opbyggede nye Kirke endnu er i temmelig Gæld, og det ser vidtløftig ud for den at komme deraf, samt herefter at faa den behøvede Reparationshjælp, uden de andre Deres Majestæts beholdne Kirkers altfor store Tab, med mindre Deres Maj. endnu vil bevise denne Kirke nogen Naade, hvorved hendes Indkomster, som alene bestaar af Stole-, Lig- og Tavle-Penge, kunde formeres. Og da Deres Maj., nogen Tid efter at Kirken var bleven færdig og indviet, allern. haver ladet mig befale ved forefaldende Lejlighed at gøre allerunderd. Forslag, paa hvad Maade denne Kirke (som bekvemmelig kan rumme mere end dobbelt saa mange Personer, som den nuværende Menighed bestaar af) i aarlige Revenuers Forbedring kunde hjælpes. Saa tager jeg mig paa saadan allern. Befaling og i Anledning af Forordningen under 1 Aug: 1707 dens 11 Art.¹⁾, samt i Henseende at nogle af de paa Vester-Bro boende og ellers til Vor Frue Kirkes Menighed henliggende Familier haver til Bekvemmelighed for dem lejet Stole-Stader i denne Kirke, og Sognepræstekaldet nu ved Magister Morten Reenbergs dødelige Afgang²⁾ er blevet vacant, den allerund. Frihed at gøre allerund. Ansøgning og Forslag, om Deres Maj. ikke allern. skulde finde for godt at tillægge Frederiksberg Bys Kirke den Del af Vor Frue Kirkes Menighed, som samme haver udenfor Staden og paa Vesterbro, hvilket ikke kunde være Præsterne til Vor Frue Kirke i deres Indkomster til nogen kendelig Afgang, men disse udenbys Folk en stor Bekvemmelighed, allermest om Natte- og andre Tider, naar Stadens Porte ere lukkede, og de behøve enten i Sygdom eller Dødsangst Trøst af Guds Ord og ej kan faa Bud til nogen af Præsterne, som bo i Staden.

¹⁾ Heri bestemmes, at af de bedst lønnede Præstekalds Indtægter skal (ved Vacance) noget henlægges til de ringere Kald.

²⁾ M. Morten Reenberg, Sognepræst ved vor Frue Kirke, døde 23. Febr. 1736. Da Helts Forslag er indgivet Dagen efter, ser man, at han ikke spildte nogen Tid, men strax har søgt at efterkomme det ham tidligere givne, i Forslaget omtalte, Paalæg.

Saa kunde Frederiksberg Menighed, naar dette Tillæg allern. blev accorderet, og den nuværende højaldrende Sognepræst, som tillige er Kapellan for Brønshøj og Rødovre Menigheder, ved Døden afgik, muligen vel selv ernære sin egen Sognepræst, som til større Frugt kunde bo midt iblandt sin Menighed, end nu saa langt borte, til hvis Bolig Deres Maj. og i Aaret 1734 ved Kirken haver ladet udvise og allern. skænke en Byggeplads. Jeg forbliver osv.

P. Helt.

Kjøbenhavn d. 24. Febr. 1736.

Biskoppen, der maa have faaet Kundskab om Kirkeinspektørens ovenstaaende Andragende, indgav — vistnok efter Opfordring af Kapellanerne ved Vor Frue Kirke — snart efter følgende Forestilling til Kongen:

De, der ligge til vor Frue Menighed, og hvis Huse ere udenfor Vester-Port, bo paa denne kongelig Residences Grund, sortere under Stadens Jurisdiction og svare der Indkvartering af borgerlig Næring, saa det vilde synes betænkeligt, om de skulde henlægges til en Menighed uden for denne kongelige Residence, hvilket maatte med Tiden drage anden Følge efter sig. Desforuden have de deres Stolestader i bemeldte vor Frue Kirke, og kunne i samme ligesaavel høre Ordet, samt betjenes med Sacramenterne, som i Frederiksberg Kirke, da Vejen er lige nær og om Vinter-Tiden langt bedre til den første end til den sidste. Endelig saafremt dette allerund. Forslag skulde finde Sted, da afgik Præsterne ved vor Frue Menighed, særdeles Medtjenerne, anseeligen, siden den største Del af deres Indkomster bestaar i Tilhørernes godvillige Gaver. Jeg bønfalder derfor i allerdybeste Underdanighed til Deres kongelige Majestæt, at de udenfor Vester-Port boende maa fremdeles søge vor Frue Menighed, til hvilken de hidindtil have været lagte. Skulde Deres Kongelig Majestæt med Tiden allern. finde for godt at separere Frederiksberg Menighed fra Brønshøj og Rødovre Sogne, som ikke uden i

nærværende Præsts Tid have været samlede med den, da maatte man vente, at Indbyggerne af bemeldte Frederiksberg, hvis Tal jævnligen formeres, nogenlunde til Nødtørft skulde kunne forsyne deres Præst; men at de nu udenfor Vester-Port boende skulde, saa længe Magister Niels Glomsæus lever, rejse til Brønshøj for at hente ham, hver Gang en eller anden syg i deres Huse behøvede hans Tjeneste, vilde falde helt besværligt, som og den gamle Mand ej en Gang kan bestride sit vidtløftige Embedes Forretninger, der dog vilde blive flere og vanskeligere, naar dette Forslag¹⁾ allern. bevilligedes. Hvilket alt allerund. indstilles til Deres kongelige Majestæts høje Skønsomhed og allern. Velbehag (osv.).

C. W. Worm.

København 6 Martil 1736.

Overvejelserne i Conseilet af P. Helts Forslag — Worms Forestilling synes der ikke at være taget videre Hensyn til — førte til følgende kgl. Reskript, hvorved det fastsloges, at Frederiksberg Sogn skulde udskilles fra Forbindelsen med Brønshøj og have sin egen Præst, og Vesterbro henlægges til Frederiksberg Kirke.

Til Biskop Hr. Christen Worm.

C. VI^{tus.} V. G. t. Eftersom os elskelig Peter Helt etc. for os allerund. haver ladet andrage, at den i Frederiksberg By opbyggede nye Kirke skal være i en temmelig Gæld, og at det ser temmelig vidtløftig ud for at komme deraf og herefter at faa den behøvende Reparations-Hjælp, medmindre vi vilde bevise denne Kirke nogen Naade, hvorved dens Indkomster, som alene skal bestaa i Stole-, Lig- og Tavlepenge, kunde formeres, des Aarsag han, i Anledning af den af vores elskelig kjære Hr. Fader, salig og højlovlig Ihukommelse, d. 1. Aug. 1707 allern. udgiven Forordning, den 11 Articul, til os allerund. haver indstillet,

¹⁾ D. e. Forslaget om Vesterbros Henlæggelse til Frederiksberg Kirke.

om den Del af Vor Frue Menighed i vores Kongelig Residensstad København, som samme haver udenfor Staden og paa Vesterbro, af hvilke nogle Familier i Frederiksberg Kirke skal have taget Stolestader, maatte, siden Sognepræsten til Vor Frue Menighed, Mag: Morten Reenberg, nu ved Døden er afgangen, tillægges Frederiksberg Bys Kirke, hvilket Assessor Helt allerund. formener ej at kunne være Præsterne til Vor Frue Kirke til nogen kende- lig Afgang i deres Indkomster, men de paa Vesterbro boende Folk til stor Bekvemmelighed, helst om Natte- og andre Tider, naar Stadens Porte ere tillukte, og de behøver enten i Sygdom eller Døds-Angst at trøstes af Guds Ord, og ej kan faa Bud til nogen af Præsterne, som bo i Staden; saa give vi dig herved tilkende, at vi efter de foranførte Omstændigheder allern. haver funden for godt, at Frederiksberg By skal have sin egen Præst, og at de, som bor paa Vesterbro, skal henlægges til samme Sogn; thi som de søger Byens Kirke, saa giver det ikkun Anledning til Stads-Portenes daglig stadige Aabning om Søn- og Helligdage. Men hvorledes det kan forholdes med den gamle Kapellan i Brønshøj og med de tvende nuværende Kapellaner ved vor Frue Kirke, om dem kan tillægges noget, indtil der sker nogen Forandring med dem, derom har Du dit allerund. Forslag til Os at indsende (etc.).

Frederiksberg den 16. Martii 1736.

Da det nu var afgjort, at Frederiksberg skulde være et selvstændigt Sogn, maatte der tænkes paa at skaffe Boliger for den tilkommende Præst og Degn. I den Anledning blev Kirkeinspektøren opfordret til at indkomme med Forslag. Han var ikke af de langsomme i Vendingen; thi allerede den 19. Maj 1736 kunde Oversekretæren i Kancelliet, Geh.-Raad J. L. Holstein, fra Slesvig (hvor han opholdt sig med Kongen) tilskrive Stiftamtmand og Biskop og sende dem en af Assessor Helt udarbejdet Forestilling og Tegning til en Præstegaard og Degnebolig i Frederiks-

berg, med Begjæring om deres Betænkning, hvor snart Bygningerne kunde bringes i Stand, og hvem Direktionen over Arbejdet kunde overdrages, og hvorledes den gamle Præst kunde aflægges for den Afgang i Indtægter, han vilde komme til at lide, naar en ny Præst i Frederiksberg beskikkedes¹⁾.

Stiftsøvrighedens Betænkning angaaende de indsendte Tegninger med Overslag skal ikke her meddeles, thi da den vandt allerhøjeste Bifald, kan den læses ud af følgende kgl. Reskript:

Til Geh.-Raad og Stiftsbefalingsmand Nicolaus Baron af Gersdorff og Biskop Chr. Worm.

C. VI^{tes}. Vi haver ladet os allerund. referere saavel den af os elskelig Peter Helt etc: allerund. gjorte Forestilling og Forslag angaaende Præstegaarden og Degneboligen i Frederiksberg By deres Bygninger, med dermed fulgte Tegning over samme Bygninger, som og Eders derover indhentede allerund. Betænkende af 21 Juni næstafvig²⁾); og som vi af samme Eders Betænkende haver fornummen, at naar den indsendte Tegning skulde følges, da blive disse Bygninger meget anseelige og særdeles kostbare, saasom de 3 Kviste ovenpaa, af hvilke enhver udgør fire Fag, vil udkræve en tilstrækkelig Udgift, endskønt de synes ej fornødne, da der ere desforuden Værelser nok nedenunder, saa vel i Præstegaarden som Degneboligen, og de fleste Præstegaarde paa Landet ere ej med deslige Kviste forsynede, ligeledes at de tvende Gæstekamre i Præstegaarden kunde spares, eller, om saadanne skal være, da anlægges i Enden af Storstuen, der ellers vil blive langt større, end fornøden er. Som I og ej finde, at Degnen, som hverken haver Avling eller tager Tiende, behøver Stald til sex Heste og Køer, samt Remisse til en Vogn, saa ere

¹⁾ Oversekretærens Brevbog.

²⁾ Begge Skrivelser findes i Rigsarkivet som Indlæg til nærværende kgl. Reskript.

Eders uforgribelige Tanker, at saavel Stalden som Staldkammeret og Remissen meget vel kunde blive efter; thi vil Degnen have en Ko eller Tyende, da han selv at forsyne sig med et Skur til saadan Brug paa en eller anden Sted i Gaarden. I ikke heller vide, om Gaarden og Haven skal indhegnes med et Plankeværk, der alene beregnes til 145 Rdlr. 1 Mark. Saa give vi Eder derpaa hermed allernaadigst tilkende, at vi allernaadigst ville, at naar alt dette, hvad I, som forberørt er, ved forbemeldte Bygninger finder overflødigt, afgaar, saa og at Degnen endnu mister de med A. og D. i Afridsningen markerede Værelser, skal Assessor Helt lade gøre et nyt Overslag over Præstegaardens og Degneboligens Bygning, til videre vores allernaadigste Approbation, og hvorom vi ham vores allernaadigste Ordre under denne Dags Dato, hvoraf herhos følger Kopi, haver bilagt. Hvad ellers angaar, at Materialerne i denne Sommer og tilstundende Vinter bleve samlede og til Steden henbragte, paa det næste Foraar betimelig kunde begyndes med Bygningen, som da i 5 à 6 Maaneder var at sætte i Stand, saa haver Vi samme Eders Forslag allern. approberet, og ville Vi allern., at Assessor Helt skal have Indseende med Bygningen. Angaaende det Tillæg, som Præsten Mag: Niels Glumsøe, saa længe han lever, formedelst den Afgang han lider, naar en ny Præst i Frederiksberg beskikkes, burde nyde, som I formente ej kan være mere end de foreslagne 100 Rdlr., og at Præsten i Frederiksberg burde betale de 80 Rdlr.; og Degnen, som nyder Degneindkomsterne af Vesterbros Indvaanere til sit Embedes Forbedring, de 20 Rdlr: aarlig, saa approbere vi samme Eders Forslag, naar det først kommer dertil, at der en egen Præst bestilles, hvormed det maa bero, indtil disse Bygninger bliver færdige og ere i Stand. Hvad angaar det af Assessor Helt gjorte Forslag, at Præsten og Degnen selv kunde tillægge, hvad til Kakkelovne, Maling og deslige behøves, imod at Præsten fik af sin Eftermand 500 Rdlr: og Degnen 250 Rdlr.; og hvortil I ej understaa Eder at raade, saasom Kakkelovne

maa hver Præst og Degn paa Landet anskaffe sig selv, og Malingen paa disse Bygninger kan bekostes med mindre end 50 Rdlr.; saa I ej skønne, hvorfor Præsten og Degnen eller deres Arvinger skulde nyde af deres Eftermænd, nemlig Præsten 500 Rdlr: og Degnen 250 Rdlr.; da de hverken have købt eller bygget deres Boliger, og andre Præstegaarde paa Landet betales efter deres Værdi, fordi de, der dø eller forflyttes fra samme, selv have købt dem, men at det her er af en anden Beskaffenhed, og at det i dette Stift er uhørt, at nogen Degnebolig er bleven købt. Da approberer vi derom Eders allerund. Forestilling. Og angaaende det, I til Slutning indberetter, hvorledes Kirkerne her i Sjællands Stift ej kan udrede det af Assessor Helt foreslagne Subsidium a 2 Rdlr.; hvilket I forestiller at vil især falde for en Del Købstæd-Kirker, som ere forældede og brøstfældige, umuligt, og at ej vides Exempel, at Kirker tilforn have kontribueret til Præstegaardes eller Degneboligers Opbyggelse, særdeles paa de Steder, hvor deslige Bygninger tilforn ej vare; saa ville vi derpaa allernaadigst resolve, naar det nye Overslag er indkommen.

Fredensborg d. 17 Aug: 1736.

I Henhold til dette Reskript maatte Helt indkomme med et nyt Forslag, hvorved Udgiften til Præste- og Degnebolig var betydelig reduceret, idet bl. a. de 3 Kviste og de 2 Gjæstekamre i Præstegaarden bortfaldt. Men Kongen, som nok holdt af at »menagere« (som han plejede at sige) m. H. t. enhver Udgift, der kunde falde paa den kgl. Kasse, reskriberede 15. Febr. 1737 til Stiftsøvrigheden, at han vel har bevilliget, at de meget reducerede Udgifter til Præste- og Degneboligen maatte udredes af den kgl. Particulierkasse, men dog ønskede, at det først skulde forsøges ved en Licitation, om Udgifterne ikke kunde bringes end yderligere ned. En saadan Licitation blev da ogsaa afholdt, hvorved Udgiften bragtes o. 250 Rdl. ned. Men denne Sum overlod Kongen dog siden Præsten til Indrettelse af Bager-

ovn, Brønd, Høsehus o. m., som der ikke var taget Hensyn til i Overslaget¹).

Hvad angaar det af Holstein stillede Spørgsmaal om, hvorledes man skulde forholde sig med den gamle Præst i Brønshøj, indkom der følgende Forestilling til Kongen fra Biskop Worm:

Allernaadigste Arvekonge og Herre.

For Deres kongelige Majestæt maa jeg i allerdybeste Underdanighed andrage, hvorledes Mag: Niels Glumsøe, Sognepræst til Frederiksberg og Præst til Brønshøj og Rødovre Menigheder, nu er i den Tilstand, at han ej med nogen Frugt og Opbyggelse kan forrette sit Embede, foruden at han i adskillige Maader, særdeles med Brudevielser begaar en og anden uforsvarlig Mislighed, hvortil vel ogsaa hans høje og meget skrøbelige Alderdom kan være Aarsag; thi han er kaldet til Brønshøj og Rødovre Menigheder af afgangne Dr. Hans Bagger, forrige Biskop her i Stiftet.

Sligt haver foranlediget mig at paamine bemeldte Magister Niels Glumsøe, det han skulde skaffe Tjenesten ret forsørget ved en Kapellan efter Deres Maj:s allern. Lovs anden Bogs 14 Cap: 7 Articul:, pag: 314. 315. Han havde og gjort Kontrakt med en Studioso, som lod sig høre for Menighederne, men siden blev han anderledes til Sinds og forandrede sine Tanker. Da nu Deres K. M.s Lovs før anførte Sted befaler, at naar en Præst af Superintendenten saaledes er advaret, men ej vil rette sig derefter, da bør han enten holde en skikkelig Mand til Kapellan eller miste Kaldet, saa skulde jeg herved gøre følgende tvende allerund. Forslag, paa det Menighederne kan vorde vel forsørgede, og den gamle Mand ikke desmindre sin korte Livstid have nødtørftigt Ophold.

1. Deres K. Maj. haver allern. befalet, at de paa Vesterbro udenfor denne kongl: Residence boende bør søge Frede-

¹) Om disse Bygningssager findes en Række kgl. Reskripter fra 1737 i Sjæl. Tegn. LXX.

riksberg Kirke, som skal separeres fra Brønshøj og Rødovre, samt med en egen Præst forsynes, hvorimod Mag: Niels Glumsøe sin Livstid nyder af Præsten og Degnen ved Frederiksberg et Hundrede Rixdaler aarligen; thi indstilles det til Deres K. Maj.s allern. Velbehag, om den Mand, som vorder kaldet til Frederiksberg, maa tillige betjene Brønshøj og Rødovre Menigheder (saa længe Mag: Glumsøe lever, men ej længere), da han kunde for saadant Arbejde ej alene fritages fra at svare de 80 Rdlr: aarlig Pension, men endog nyde de 20 Rdl:, som Degnen tilkommer at udrede.

2. Skulde sligt ej finde Deres Kongel: Maj.s allern. Bifald, da foreslaas allerund., om ej nu strax en Kapellan kunde antages til Brønshøj og Rødovre Menigheder; samme fik vel tillige at betjene Frederiksberg, indtil Præste- og Degneboligerne vorder bygte, samt Deres K. M. allern. forsyner saadan Menighed med en egen Præst. Indtil den Tid kunde han nyde alle Indkomsterne af Frederiksberg og Vesterbro, men intet videre. Saafremt derimod bemeldte Frederiksberg faar sin egen Præst, skulde han ikkun forsyne Brønshøj og Rødovre Menigheder; de 100 Rdl: Pension af Frederiksberg vilde ham tillægges for hans Arbejde, saalænge Mag: Glumsøe lever, som derforuden fik at give ham 50 Rdl. aarligen i Steden for Kost og Kammer; thi den gamle Mands Hus og Husholdning er saaledes beskaffet, at næppe nogen skikkelig Person kan drage ind til hannem. Jeg indstiller allerund. til D. K. M.s allern. Velbehag, om disse Menigheder enten paa en af disse foreslagne eller paa nogen anden Maade maa forsynes, hvormod jeg udbeder mig deres Kong: M.s allernaadigste Resolution i allerdybeste Underdanighed.

Kjøbenhavn d. 30 Aug: 1736.

C. W. Worm.

At Kongen med Interesse har fulgt Sagen, skjønnes deraf, at han allerede 1. Sept. s. A. i et Brev til Holstein

omtaler Worms Forslag, af hvilke han foretrak det andet¹⁾, som det ogsaa fremgaar af følgende Reskript:

Til Biskop Doctor Christen Worm.

C. VI^{tus}. V. G. t. Os er allerunderdanigst bleven refereret, hvad du ved indkommen Memorial af 30te Aug: næst afviget allerund. haver forestillet, i Henseende til at Mag: Niels Glomsøe, Sognepræst til Frederiksberg og Præst til Brønshøj og Rødovre Menigheder, nu skal være i den Stand, at han ej formedelst hans høje og meget skrøbelige Alderdom med nogen Frugt og Opbyggelse kan forrette sit Embede, og at han ikke efter din Paamindelse har forsynet sig med en Kapellan efter Loven. Og give vi dig derpaa hermed allern. tilkende, at vi, efter dine os derhos allerund. gjorte Forslage, allern. haver fundet for godt, at en Kapellan nu straks kan antages til Brønshøj og Rødovre Menigheder, hvilken Kapellan tillige skal betjene Frederiksberg, indtil Præste- og Degneboligerne vorde byggede, og vi selv forsyner Frederiksberg Menighed med en egen Præst, indtil hvilken Tid Kapellanen nyder alle Indkomsterne af Frederiksberg og Vesterbro, men intet videre. Saasnart derimod bemeldte Frederiksberg faar sin egen Præst, da skal Kapellanen ikkun forsyne Brønshøj og Rødovre Menigheder, og tillægges ham da et hundrede Rigsdaler Pension af Frederiksberg for hans Arbejde, saalænge Mag: Glomsøe lever, som derforuden giver ham halvtredsindstyve Rigsdaler aarlig i Steden for Kost og Kammer. Derefter (osv.).

Fredensborg d. 7: September 1736.

Den 1. Oktober 1736 tilskrev Geh.-Raad Holstein Biskop Worm om at indsende Efterretning, om der (foruden Beboerne af Vesterbro) endnu skulde være nogen udenfor Kjøbenhavn, som søger Kirke i Staden; ifald der nemlig var nogle ved Nørre- eller Østerport, saa skulde de alle henlægges til Frederiksberg Menighed, hvor Præsten med

¹⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier, II, 237.

det første skal beskikkes¹⁾. Denne besynderlige Bestemmelse er vistnok fremgaaet af Kongens Lyst til at lukke Københavns Porte om Søndagen, for at Folk ikke skulde fristes til at gaa i Skoven istedenfor at gaa i Kirke. Om Bestemmelsen er bleven gennemført, kan forøvrigt betvivles; i en lidt senere Tid hørte Beboerne af Nørre- og Østerbro i alt Fald ikke til Frederiksberg Sogn. Der er da heller ikke Tale om disse i det kgl. Reskript af 1. Marts 1737 til Sjællands Stiftsøvrighed, om at de udenfor København paa Vesterbro boende Folk og Familier skulde, for saa vidt deres Kirke- og Gudstjeneste angik, henlægges til Frederiksberg Bys Sogn og Menighed, istedenfor at de i saa Maader havde tilforn ligget til vor Frue Menighed i København; men i verdslig Henseende skulde Vesterbro fremdeles, som hidtil, være under Københavns Jurisdiktion.

Den 21. December 1736 blev Johannes Kinast kaldet til Sognepræst for Frederiksberg Menighed²⁾. Han var født 12. Sept. 1705 i Ribe, Søn af Gerlof K.; blev i Juni 1726 Student fra sin Fødebys Skole og tog Aaret efter Baccalauregraden. 1728 blev han Hører ved Ribe Skole og tog 1731 theologisk Attestats. Ogsaa efter den Tid forblev han i sin Lærerstilling, indtil han blev Præst. I Aarene omkring 1735 blev de yngre Lærere og en Del af Disciplene i Ribe Skole grebne af en stærk religiøs Bevægelse, vistnok nærmest fremkaldt ved de Opvækkelsesprædikener, Hospitalspræsten Elieser Beyerholm holdt, der endog i Biskoppens Paahør paa sædvanlig pietistisk Vis formanede sine Tilhørere til at vogte sig for de falske Profeter og kjødelige Lærere, som vilde drage dem fra Christus og fra Saligheden til Djævelen og Helvede³⁾. Var end Kinast ikke af dem, der gik videst⁴⁾, blev han dog stærkt berørt af den pietistiske Bevægelse; men netop dette gav Anledning til,

¹⁾ Oversekretærens Brevbog 1730—36, Nr. 463.

²⁾ Ikke til residerende Kapellan, som Wiberg har.

³⁾ Bruun, Falsteriama, S. 11.

⁴⁾ Anf. Skr. S. 14.

at han blev draget frem af Bluhme, som skaffede ham Lejlighed til at prædike for Kongen. Den 6. Oktober 1736 skrev denne fra Fredensborg til Bluhme: »De to Kandidater, som Han har foreslaaet Os til Kirken ved Frederiksberg, ville Vi høre, naar Vi med Guds Hjælp komme derhen«¹⁾. Den paafølgende 13. December skrev Kongen fra Frederiksberg Slot til sin Hofprædikant: »Student Kinast, som prædikede igaar, behager Os særdeles vel, ja i visse Maader bedre end Agerbech. Vi have i Sinde at tage ham til Kirken her ved Frederiksberg; han synes at være et Fredens og Kjærlighedens Barn. Agerbech kan saa rejse; han er god til et andet Sted, men ikke her«²⁾. Otte Dage derefter var Kinast kaldet til »Sognepræst til Frederiksberg By og Sogn med de paa Vesterbro boende og til samme Sogn henlagte Familier«³⁾; men da han formodentlig maatte tilbage til Ribe for at ordne sine Sager der, blev han først ordineret d. 6. Febr. 1737. Han tog straks fat med stor Kraft. Den 6. April s. A. skrev Kongen til Bluhme, der havde berettet om Opvækkelser blandt Tjenerskabet paa Frederiksberg Slot: »At Drengene, Tjenere og andre opvakte Sjæle gaa hen til den herværende Præst Kinast at lade sig undervise i deres Kristendom, er ret godt, naar de ikke forsømme deres Kald, hvortil de ere satte; thi at arbejde og bede har Gud sammenføjet; men at Fruentimmer og Mandfolk komme sammen for at bede, er uordentligt og kan ikke taales«⁴⁾.

For øvrigt fik Kinast snart at føle, at han ikke var alle tilpas. I en Beretning af 4. Maj 1737 fra Kjøbenhavn til Menigheden i Herrnhut siges nemlig: »Kinast, en from, redelig Mand, er kaldet til Frederiksberg, hvortil er lagt de udenfor Vesterport boende. Han er strax til at begynde

¹⁾ Møller, Mnemosyne IV, 384.

²⁾ Møller, Mnemosyne IV, 387. Andr. Agerbech er den bekendte urolige Person, der vakte Strid og Forvirring, hvor han kom (D. biogr. Lex. I, 116 ff.).

³⁾ Sjæl. Registre Nr. 56, Fol. 290.

⁴⁾ Møller, Mnemosyne IV, 392—3.

med bleven saa forhadet, at mange ej vil gaa i hans Prædiken, og i forrige Uge har han faaet en halv Mursten ind gennem Vinduet¹⁾.

Straks efter sin Indsættelse i Embedet havde Kinast været betænkt paa at faa en Skole i Gang. Da han havde henvendt sig til Bluhme derom, forebragte denne Sagen skriftlig for Kongen, som 19. Febr. 1737 svarede: »Naar Præsten Kinast skriftlig giver Os en Memorial, skal der blive tænkt paa en Skole og Skolemester. For Præsten og Degnen have vi allerede befalet, at der skal bygges et Hus til hver; og skal disse to Huse koste 1900 Rdl., som Vi ville godtgjøre af vor egen Kasse. Siden Kirken er fattig, ville Vi komme den til Hjælp²⁾. Den 15. Marts s. A. fik Assessor Helt da Befaling om at sørge for, at der blev bygget en Skole i Forbindelse med Degneboligen. Hvad Bygningen af den maatte koste ud over det paa Præste- og Degneboligen gjorde Overslag vilde Kongen godtgjøre³⁾.

Da Præsteembedets Indtægter kun vare ringe, blev der tænkt paa ad andre Veje at skaffe Kinast lidt mere at leve af. Den 5. Aug. 1737 skrev Holstein til Biskop Worm: »Kongen ønsker at vide, om Præsten til Frederiksberg Menighed ikke ogsaa tillige kunde forsyne Pesthuset⁴⁾. At Biskoppen ikke har fundet Anledning til at fraraade denne Ordning, fremgaar af følgende kgl. Reskript af 21. Februar 1738 til Direktionen for de fattiges Væsen, hvorunder Pesthuset sorterede:

Chr. VI. Eftersom Vi under 6. Sept. næstafviget ved vores til forrige Biskop, nu afg. Dr. Chr. Worm, ergangne Reskript, og paa hans os allerund. gjorde Forestilling, allern.

¹⁾ K. Heibergs Saml. fra Arkivet i Herrnhut.

²⁾ Møller, Mnemosyne IV, 391. Da Urmager Peder Matthiesen i Kbhvn. senere meddelte, at en unævnt havde bestilt og vilde give et Slagur til Frederiksberg Kirke, til hvis Pasning Kirken dog manglede Midler, lovede Kongen aarlig at give 5 Rdl. dertil.

³⁾ Sjæl. Tegn. LXX, Nr. 147.

⁴⁾ Oversekretærens Brevbog.

have approberet, at Præsten til Børnehuset paa Christianshavn skal være entlediget fra den Forretning, han har haft i Pesthuset, men at han derimod til Aftensang om Søn- og Helligdage skal repetere catechisando og examinando Højmesse-Prædiken, og desuden en Gang om Ugen catechisere for de der i Børnehuset værende Folk og Børn, samt og derhos allern. have anordnet, at Sognepræsten til Frederiksberg Sogn skal igjen forrette Gudstjeneste udi Pesthuset, og han derfor at skal nyde aarlig de 17 Rdl. 2 Mk., som Præsten til Børnehuset aarlig haver nydt: Saa ville Vi det samme Eder hermed allernaadigst have tilkjendegivet (o. s. v.)¹⁾.

Da det imidlertid kun var et ringe Tillæg til sin Løn, Kinast ad denne Vej kunde opnaa, udgik der 30. Maj 1738 kgl. Reskript til Finansdeputationen, »at Johannes Kinast, Sognepræst til Frederiksberg, aarlig, indtil videre og uden Consequence for hans Efterkommere«, maa nyde 50 Rdl. af den kgl. Kasse²⁾. Noget senere (11. Okt. s. A.) tilskrev Holstein efter kgl. Befaling Kinast og forespurgte, om han vilde paatage sig tillige at være Præst ved Ladegaarden, hvilken Post var ledig ved den hidtilværende Præsts, Hr. Nicolai Isenfelt's, Befordring til et Kald i Jylland, og om han var det tydske Sprog saa mægtig, at han i fornødent Tilfælde »kunde betjene de derværende tydske Lemmer i deres Guds-Kundskab og Saligheds-Sager«³⁾. Da det vides, at en anden fik dette lille Embede⁴⁾, har Kinast vistnok svaret afvisende. Et betydeligere Tillæg i sine Embedsindtægter fik han derimod, da Hvidovre Sogn, der hidtil havde været forenet med det 1ste residerende Kapellani ved vor Frue Kirke, den 17. Februar 1747 annekteredes til Frederiksberg Sogn, efter at den hidtilværende Præst, Mag. Christian Kølischen, var død⁵⁾.

¹⁾ Sjæl. Tegn. LXX, Fol. 581.

²⁾ Sjæl. Tegn. LXX, Fol. 696.

³⁾ Oversekretærens Brevbog.

⁴⁾ Wiberg II, 167.

⁵⁾ Sjæl. Tegn. LXXV, Fol. 231 f.

Om Hr. Johs. Kinast skal her endnu kun bemærkes, at han efter en lang og hæderlig Embedsvirksomhed døde 1. Febr. 1773¹⁾. Hans Billede findes i Frederiksberg Kirke.

Hvad angaar det af Kinast ovf. omtalte Ønske om at faa en Skole oprettet, da udgik der 6. Sept. 1737 kgl. Reskript til Stiftsøvrigheden, om at den nuværende Degn til Frederiksberg tillige skulde være Skoleholder. Men i Valget af Personen var man meget uheldig. Den 24. Decbr. 1737 tilskrev Holstein nemlig Stiftsøvrigheden, at da Degn og Skoleholder paa Frederiksberg Joachim Friderich Hauber var arresteret for Lejermaal med sine to Stifdøtre, har Hs. Maj. paa Stiftsøvrighedens Forespørgsel om, hvorledes den skulde forholde sig med Hensyn til Kaldelse af en ny Degn, resolveret, at han selv vilde kalde en til at være Degn og Skoleholder²⁾. I Februar 1738 kaldede Kongen saa Bertel Rosendahl, Skoleholder i Ledøje og tidligere Kantor ved Waisenhuset³⁾, til Degn og Skoleholder i Frederiksberg. Men heller ikke dette Valg synes at have været heldigt, da hans Kaldsbrev senere blev kasseret, og et andet udfærdiget 3. April 1739 for Johan Weischer som Degn og Skoleholder, og tillige for Studiosus Søren Kjølasing som hans Medhjælper i Skolen, i Henhold til den mellem dem oprettede Kontrakt⁴⁾.

Som tidligere er bemærket, var Vesterbro i kirkelig Henseende bleven henlagt til Frederiksberg Sogn; men det lader dog til, at en Del af Beboerne foretrak at søge Kirke i Kjøbenhavn, eftersom der 2. Jan. 1762 udgik kgl. Reskript til Kjøbenhavns Magistrat, om at Beboerne af Vesterbro maatte fri for Portpenge passere ind og ud gennem Vesterport til og fra Kirke, dog at de ikke desto mindre svare al vedbørlig Rettighed til deres Sognekirke og dens Betsjente⁵⁾.

¹⁾ D. biogr. Lex. IX, 167.

²⁾ Oversekretærens Brevbog, 1737—38, Nr. 714.

³⁾ Kh. Saml. 4. R. III, 62—3.

⁴⁾ Sjæl. Tegn. LXXI.

⁵⁾ Fogtmanns Reskriptsaml. V, 2, S. 448.

Fodby i Ø. Flakkebjerg Herred.

Ved det saakaldte Klemmebrev af 1555 bestemtes, at »Fodby Kirke udi Flakkebjergs Herred skal være Annex til S. Peders Sognekirke i vor Kjøbsted Næstved, naar Præsten, som nu haver Fodby Sogn, dør og afgaar eller bliver andensteds forseet«. Dette var en lidet kjærkommen Bestemmelse for Beboerne af Fodby Sogn, der hidtil vare vante til at have deres Præst boende hos sig og satte Pris paa dette Gode. Ved Bistand af Peder Reedtz, Lensmand paa Solte Slot, lykkedes det dem døg 1583 at faa udvirket, at det paalagdes Kapellanen ved S. Peders Kirke at bo hos dem. Men da Præstetienden af Fodby Sogn ved den tidligere nævnte Annexion var kommen til Sognepræsten ved S. Peders Kirke, og Kongetienden til Skolemesteren i Næstved, og da Præstegaarden i Fodby var ilde medhandlet i den Tid, da der ingen Præst havde boet i den, men Gaarden med tilhørende Jorder havde været udlejet til en Bonde, saa var det ikke blide Kaar, som den Mand havde faaet, der var bleven Præst i Fodby. I den Anledning indgav Sognets Beboer følgende Andragende til Kongen:

Stormectigste, høgbaarne første, aldernaadigste herre och konning, verdis eders kong: matt: høgmetighedtz naade
till for Gudtz skyld att høre denne voris
nødtøfftige suplicatz.

Aldernaadigste herre och konningh, giffuer vy eders kong: matt: naade vnderdaanigste att viide, att vy fattighe bønder och meninghe almue wdy Fodby sogen, alle eders naadis vndersaatthe till Saalthe slott, y langh tiid haffuer verridtt liighe som fattighe vildfaarende faar for wden retthe hyrde och sielle sørgere, siiden voris soghen bleff annexeridtt till S. Peders kircke wdy Nestuidtt; thy vy icke maatthe haffue voris sielle sørgere boendis wdy præstegaarden huos osz, som tilforn haffuer verridtt, men skulde søghe till Nestuidt om all hielp och bystand, som voris salighedz sagh vaar andrørendis, och en bonde haffuer ynckeligen forsiidett

voris præstegaardtt och jorden der till ilde fordreffuidtt. Men nu itt aar forleden siiden daa haffuer erlig och velbyrdig Peter Reitz, voris husbonde, paa eders kong: matt: naadis vegne dett saa forordineridt, att vy haffue bekommidt voris prædicanter att boo y præstegaarden huos osz. Men all voris retthe tilbørlighe tiende matthe vy yde den prædicanther till S: Peders kircke wdy Nestuidt, och den danne-mandt, som osz paa Gudtz vegne tiene skulde, for stoor armodt och fattigdom skyld nødis till att bede sitt brødt (som vell beuiseligt er) fordy den dannemandt mester Jørgen¹⁾ wdy Nestuidt icke vill laade siig nøghe medtt den penz och affgift, som di andre dannemendt for hannom giordt haffue, och som hand self tilforen vdgiffuidt haffuer, der hand var voris prædicanter och gaff sin penz til Nestuidt. Der for, aldernadigste herre och konning, er voris ganske ydmygelige och vnderdaningste bøn till eders høgmechtigedtz naadis godhedt, att y som voris kiere naadighe herre och konning vilde ansee osz fattighe folck och det saa forordine-re, att epherdy voris soghem er annexeridt till S: Peders kircke wdy Nestuidt, att huilchen prædicanter, som der er eller komme skall, matthe laade siig nøghe medtt den penz och affgiftt, som tilforn (och vel beuiseligt) er giffuidtt aff for²⁾ voris soghen Fodby, paa dett att huilchen prædicanter, som osz paa Gudtz vegne tiene skall, kunde och haffue sin nødtørffighe vnderholdning, att han icke for armodt och fattigdom skyld skall bede om sitt brødt, som her till skedtt er, osz till spott och haanhedt aff andre omligendis sogner. Her paa fortøffuendis aff voris alder-nadigste herre och konning en guodt husualelse. Den al-sommectigste Gudt beuaare eders naade medt høgbaarne dronning och elskelighe børn y itt languarende och lyck-saligt regementhe, sitt hellighe nafn till loff och ære. Amen.

Ethers naadis fattighe tro vndersaatthe och meninghe almuffue wdy Fodby soghen²⁾).

¹⁾ M. Jørgen Andersen, Sognepræst ved S. Peders Kirke.

²⁾ Udateret Orig. i Rigsarkivet, »indkomne Breve til Kancelliet 1572 —84«. Brevet maa være fra 1584.

I Anledning af ovenstaaende Andragende paalagdes det (6. Juli 1584) Ejler Grubbe, Peder Reedtz og Biskop, Dr. Povl Madsen at træffe en Ordning, hvorved baade Præsten i Fodby og Præsten i Næstved med Billighed kunde nøjes, og derefter at sende Kongen skriftlig Besked derom, for at han kunde udstede Brev om den trufne Ordning¹⁾. Da et saadant kgl. Brev imidlertid, saa vidt vides, ikke findes, kunne vi ikke med Vished sige, hvorledes Kommissionen har ment at burde løse Knuden. I Hyldingsfuldmagterne fra 1584 og 1608 for Flakkebjerg Herred (der da endnu ikke var delt) findes ingen Præst i Fodby nævnet²⁾; men 1610 forekommer Christen Jensen W., der dog ganske vist ikke var Sognepræst, som Wiberg siger (I, 377), men Kapellan for Sognepræsten ved S. Peders Kirke i Næstved, boende i Præstegaarden i Fodby. Det samme har sikkert ogsaa været Tilfældet med de følgende Præster her, som det bl. a. ses af Biskop P. Herslebs Fortegnelse fra 1738 over Præster i Sjællands Stift, der sad i ringe Kald, men udmærkede sig ved Lærdom og Levned; thi her fremhæver han med stor Berømmelse Hr. Jacob Hvid, »residerende Kapellan til Fogedby«, der endte som Stiftsprovst i Kjøbenhavn.

I »Gejstlig Stats-Calender for Aar 1801« nævnes under Tybjerg Herred: »Hr. Bendix Holm, Sognepræst til St. Peders Kirke i Næstved og til Fogedbye«, og under Øster-Flakkebjerg Herred: »Hr. Johannes Nyboe, resid. Capel. til Fogedbye«⁴⁾.

Først ved kgl. Reskript af 26. August 1803 blev Fodby et selvstændigt Sognekald. Til Minde herom holdt man 100 Aar derefter Fest i Fodby. I et Brev af 3. Sept. 1903 skriver Sognets daværende Præst, Hr. H. P. Meinertsen, til Udg.: »Vi havde i Søndags en meget vellykket Jubilæums-

¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1584–88, S. 111–12. Rørdam, Danske Kirkelove II, 376–7.

²⁾ Ny kh. Saml. IV, 403. V, 147.

³⁾ Kh. Saml. 3. R. V, 691.

⁴⁾ Om Hr. Nyboe s. K. S. 3. R. IV, 21.

fest. Fodby gamle Kirke modtog i den Anledning forskellige Gaver fra Menigheden, nemlig et nyt, smukt Pibeorgel og en Alterdug. Om Eftermiddagen samledes vi i Præstegaardshaven, hvor jeg fortalte nogle Træk af Fodby Menigheds Historie (deriblandt ogsaa om hvorledes Menigheden i gamle Dage havde kæmpet for sin Selvstændighed).

Skjørpinge og Faardrup i V. Flakkebjerg Herred.

I det saakaldte Klemmebrev fra 1555 bestemmes: »Naar den Præst er død og afgangen, som nu haver Skjørpinge Kirke, da skal samme Kirke være Annex til Slustrup Kirke«. »Forderup Kirke skal være Annex til Sognekirken i vor Kjøbsted Skjelskør, naar den Præst er død, som nu haver Forderup, eller og bliver anderledes forseet. . . . Sognepræsten udi for^{ne} Skjelskør skal nyde vor^o og Kronens Part af Tienden af Forderup Sogn, og skal der holdes en Kapellan til Forderup . . . Skolemester og Locaten [i Skjelskør] nyde Degnebolet og Degnerenten af Forderup til deres Underholdning«¹⁾.

Skjønt det saaledes var bestemt, at Skjørpinge skulde være Annex til Sludstrup, maa Beboerne af førstnævnte Sogn dog have holdt saa godt paa deres Sogns Selvstændighed, at Annexionen ikke er kommen til at træde i Kraft. Derimod blev Sludstrups annekeret til Slots-Bjergby. Angaaende Faardrup have vi fundet et Par Dokumenter, der ere betegnende for den Iver, hvormed Sognemændene her, ligesom andensteds, kæmpede for at beholde deres Præst boende iblandt sig.

1.

Til Ebbe Munck, at han med D. Peder Vinstrups Bevilling indsætter en Præst udi Forderup Sogen, ut sequitur.

Christianus 4.

Vor Gunst tilforn. Vid, at menige Sognemænd udi Forderup Sogen haver underdanigst til Os suppliceret, givendes

¹⁾ Rørdam, Danske Kirkelove I, 435—6.

tilkende, hvorledes deres Sognepræst skal for nogen kort Tid ved Døden være afgangen, og Sognepræsten udi vor Købsted Skelskør¹⁾ nu vil sig tilholde forskrevne Fordrup Sogen for en Annekse efter Konning Christian den 3., vor kære Hr. Forfaders, salig og højlovlig Ihukommelses, Fundatses Lydelse, som førmelder, at Fordrup Kirke skal være Annekse til Sognekirken udi Skelskør, naar den Præst er død, som da haver Fordrup eller og bliver anderledes forseet, med mere som hannem efter samme Fundats er tillagt, og forskrevne Hr. Jacop derefter vil sig forskrevne Sogen tilholde og holde en Kapellan hos sig udi forskrevne Skelskør, som skulde drage ud til dennem og gøre Tjeneste, og selv at vil bruge Præstegaarden sig til Bedste. De ogsaa beretter at have udi den forrige Præstes Tid lagt til Præstegaarden 80 Skp. Sæd og 8 Læs Eng af Bolskifte - Jorder, efter at Præstegaarden var ringe, og de vilde have en Præst udi Byen hos dennem. Hvorfore de underdanigst ere begærendes at maatte dennem tilstedes at have en Præst udi Byen hos dennem selv. Da efterdi forskrevne Fordrup Sogen er efter forskrevne Fundats annekseret til Skelskør Kirke, saa Præsten udi forskrevne Skelskør derfor skal holde dennem en Kapellan udi forskrevne Fordrup, bede Vi dig og ville, at du med Os elskelige, hæderlig og høj-lærd Mand, D. Peder Vinstrup, Superintendent udi Sjællands Stigt, hans Bevilling og Samtykke, forordner og indsætter forskrevne Hr. Jacop en god skikkelig Person, som til forskrevne Fordrup Sogen kan være hans Kapellan og Med-tjenere, dog skal han udi forskrevne Fordrup Sogen blive boendes og nyde og beholde Præstegaarden med sin Til-liggelse og give aarligen til Præsten udi Skelskør den Af-gift, som hans Formand, den forrige Præst, der af givet haver. Actum Anderscoviæ 9. Aprilis Anno 98²⁾.

¹⁾ Hr. Jacob Hansen († 1620).

²⁾ Sjællandske Tegnelser XIX, Fol. 135 b.

2.

Stormegtige høibaarne første och aldernaadigste konningh.

Wj fattige vnderaatte, eders Maytts: och cronens thienere vdj Foerderup sogn ved Skellschør boendis, giffuer eders stormectighed wnderdanigen thillkiende, att Gud aldermegtigste med suaged haffuer hiemsøgt voris prest och sielesørgere nu paa 3 aars thid, saa hand derfor haffuer veritt foraarsagitt att bede sine omliggendis naboer thienisten vdj hans sted om søndagen och anden thid att forrette, huor vdoffuer Her Morten vdj Schiørpinge¹⁾, som nogen thid thienisten hosz osz haffuer forrettet, kand schee haffuer hosz eders May: angiffuett sin sogn at vere nogett ringe, att hand derfor voris sogn thill sin maatte bekomme, efftersom hand forgangen søndagh vdj voris kircke haffuer laditt forlyde itt ed: May: breff, som hand beretter, att voris sogn Foerderup her effter schulde ligge thill Schiørpinge sogn, och for^{ne}: Her Morten att vere voris prest.

Uanseett, eders s: her farfaders højlofffligh jhukommellsze konningh Christian den 3. naadigste haffuer funderit samme Foerderup sogn att vere annexe thill sognekirckenn vdj Schellschør, huilcken fundatz eders stormectighed anno 98 naadigste haffuer confirmerit med saadan condition, att eders May: befallningsmand paa Andtvorschoff med bispenn schall forordne och jndsette osz en schickelig och døgtig person, som hosz osz vdj sognitt schall vere boesiddendis och nyde prestegaarden med sin thilleggelsze och giffue sognepresten vdj Schellschør den aarlige affgift, som hans formend giffuet haffuer, saa effterdj sognepresten i Schiellschør Her Jacop haffuer Her Mortens søster, vill hand kand schee derfor kalde sin svoger Her Morten thill capelan j wor sogn och effter ed: May: breff, som Her Morten kand schee ved vrang beretningh haffuer forhuerffuitt, att hans sogn schulde vere for ringe thill en prest att føde, endog samme thuende sogner haffuer aff arilds thid althid huer haft sin egenn

¹⁾ Morten Pedersen Damph.

prest och vj begge sogner huer haft sin gode neringh, j synderlighed Schiørpinge prest, thj hannom er Schiørpinge thiende kongens anpart thill sin egen thiende och anden rente beuilgett¹⁾, saa hand och hans formend derfor althid haffuer haft deris gode nering och runde ophold aff samme ene sogn och der med laditt dennom thil disz nøje; thill med ochsaa er meste parten sognemendene jmod Her Morthen att eligere, som ochsaa er jmod eders May: forordningh.

Huorfor er voris vnderdanige och ydmyge begieringh, att eders May: vilde ansee eders stormectigheds forrige breff, att hosz osz vj sognitt maatte en boesiddendis prest bliffue, som osz j synderlighed vj døds thid kunde bethiene; thj dersom Her Morten j Schiørpinge schulde vere voris prest, och vj hannom vj døds nød schulde søge, er att befrycte, at baade den siuge och den, presten schulde hente, thorde vndertiden vden schrifftemaall hendø och omkomme for den farlighed, der er jmellom begge sognerne om vaaren och effterhøsten offuer aen och moratzerne, huilckett scheede neste forgangen pest med 2 mend: som vden affløszning affgick, aff den aarsage voris egen prest laa ved sengen, och Her Morten, som den thid vor aff voris prest ombeditt osz vj sognitt att bethiene, jcke saa snart for farlighed kunde bliffue hentet. Ydmygeligen begierendis, ed: may: vilde for Christj rettfærdighed voris fattige mends salighed bethencke, att osz maatte endnu en boesiddendis prest hosz osz j sognitt beuillgis, efftersom dett osz vj ed: May: breff, som bemelt er, thilforn er confirmerit. Vj haffuer, som vj samme breff er jndført, preste-gaardens thillegelsze med 80 schepper seed och 8 lesz engh aff boels schiffis jorder forbedritt, och derforuden endnu presten enn opmaalt scheppe rugh aff huer mand j sognitt aarligen bevillgett och forundt, paa dett voris sielesørgere

¹⁾ Dette skete 1570, medens Hans Pedersen var Præst her (s. Danske Kirkelove II, 138). Bevillingen fornyedes 1582 for Præsten Morten Madsen (Fris Edvardsen, Underretn. om Schielschiør, S. 539).

maatte vere ner ved haanden, om behoff giordis, boendis. Degnestaffmen haffuer vj ochsaa med ager och engh forbedritt, dog er osz for nogen thid voris boesiddendis degn formeent, om os jcke derfor maatte voris jord igen leueris. Vj vore gierne begierendis, att samme for^{ne} siuge prest maatte endnu bliffue ved sin sogn och thage sig en medhielpere, paa det hand j sin suaghed kunde haffue nogen hielp och ophold, effterdj han althid j leffnit och lerdom haffuer sigh jmod osz som en rettsindig predicanter forholditt. Dersom jcke, formoder vj osz, att ed: may: jcke jgenkallder sitt forrige breff, men naadigste beuillger osz ena anden, som effter lensmandens och bispens gode thycke osz kand vere thienligh, som hosz øsz kand boe och bygge; vj ville gierne thil samme prestis ophold aff voris yderste formue, paa dett vj hannom vdj sognitt kunde nyde och beholde, vdgiffue.

Forventendis aff eders May: jtt naadigh och gunstig svar her paa.

Eders May: vnderdanige och
plictige thienere,
sognemendene vdj Foerderup.

Uagtet dette Andragende blev Skjörpinge og Faardrup Sogne annekterede tilsammen ved kgl. aabent Brev af 5. Jan. 1622²⁾; men Beboerne af Faardrup opnaede dog for saa vidt deres Ønske, som det blev bestemt, at Præsten i de to forbundne Sogne fremtidig skulde bo i Faardrup, naar den daværende Præst sammesteds afgik ved Døden (hvilket skete endnu samme Aar). Herom findes følgende Kongebrev: Ernst Normand fik Brev, Præsten i Skjörping anrørendes.

Christianus 4.

Vor Gunst tilforn. Vid, at eftersom Vi for nogen kort Tid siden naadigst haver bevilget Fordrup Sogn til Skjörping

1) Udateret Orig. i Rigsarkivet, »Indkomne Breve til Kancelliet» 1598—1620.

2) Friis Edvardsen, Underretning om Schielschiør, S. 536.

Sogn at maatte annexeres, og efterdi Os elskelige Hr. Peder Hansen, fordem Guds Ords Tjener udi forskrevne Fordrup Sogn, endnu lever, haver Vi formedelst hans Alderdom og Skrøbeligheds Skyld naadigst hannem bevilget Fordrup Præstegaard sin Livstid at maatte besidde, dog at han til Os elskelige Hr. Morten i Skjörping aarligen en visse Genant af forskrevne Præstegaard skal erlægge; Thi bede vi dig og ville, at du forskrevne begge Præster imellem forhandler, at de paa begge Steder kan blive contenteret. Og naar forskr. Hr. Peder Hansen ved Døden afgaar, skal forskr. Hr. Morten i Skjörping, eller hvem efter hannem kommendes vorder, Fordrup Præstegaard besidde, og Skjörping Præstegaard siden der under dit Len for den sædvanlige Landegilde, som der af tilforn ganget haver, at lægges. Dermed etc. Andvorskov den 28 Januarii 1622¹⁾.

Lidt længere hen i samme Aarhundrede (1640—64) synes Skjörping dog at have været Hovedsognet²⁾; men senere forekommer atter Faardrup som det Sogn, der gav Pastoratet Navn, som det fremgaar af følgende Andragende fra Præsten i Skjelskør med Kancellipaategning og Erklæring fra Sjællands Biskop.

Stormægtigste højbaarne Fyrste, allernaadigste
Arve-Konning og Herre.

Eftersom formedelst sidstforledne Krigstiders store Besværigheder Menigheden udi Skelskør saaledes er forringet, og udi Middel, Næring og Bjering kommen til agters, saa mange Huse og Vaaninger ere øde, ruinerede og ubevaanedede, derved da Guds Ords og Kirkens Tjeneres Indkomst og Accidentier befindes saa meget ringe, at vi maa befrygte med Tiden at geraade i stor Gælds Besværing, saasom endel vore Formænd, især den sal: Mand H: Augustinus, senest Sognepræst sammesteds, hvilken, endog han samme

¹⁾ Sjæl. Tegn. XXII, Fol. 9—10.

²⁾ Ny kh. Saml. I, 505. 507. 510. Friis Edvardsen, Underretn. om Schielschiør Kløbstæd, S. 549—50.

Kald mange Aar betjente og med ingen Børn eller stor Husholdning var betyngtet, haver han sig dog stor Vidtløftighed og hans fattig Hustru udi besværlige Vilkaar efterladt.

Formedelst saadan bemeldte Kalds ringe Conditioner anleides jeg hermed at søge Eders Kongl: Mayt: og allerunderdanigst forstændige, at til forskrevne Skelskørs Kald haver af fordum højlov: Konninger været annexeret først Boeslund Kirke, som Aar 1555, efter derom herhos føjede Kongelig Brevs Copi, er kommen derfra, og i des Sted dertil igen henlagt Fordrup Kirke, hvilken og siden i lige Maade er derfra kommen, og nu tillige med Skørpinge Kirke betjenes af en Sognepræst, som nu er ved god Alder.

Efter slig Beskaffenhed tildrives jeg af stor Fornødenhed Eders Kongl. Mayt: med allerunderdanigst Bøn at anmode, at Eders K: Mayt: allernaadigst vilde bevilge og anordne, at bemeldte tvende smaa Sogner, Fordrup og Skørpinge, efter den der nu værende Sognepræstes dødelig Afgang maatte til Skelskør Kald annexeres, dermed Ordets Tjenere sammesteds kunde gelange til nødtørftig Ophold uden Gælds Besværing. Jeg og mine Efterkommere skulle derimod selv og ved en dygtig Capellan saaledes Embedet næst Guds naadige Hjælp forsyne, saa Menighederne med al Flid og opbyggeligen skal vorde betjent.

Saadan Eders Kongl: M:s allernaadigste Bevilling og milde Disposition til Guds Ords Tjeneres tarvelige og fornøden Ophold vil Gud den allermægtigste med timelig og evig Velsignelse belønne. Udi samme naadige Guds trygge Beskærmelse til et langvarigt lyksaligt Regiment være Eders Kongl: Mayt: og des ganske Kongel: Arvehus allertroiligst inderligen ønsket (osv.). København den 12. Martii Anno 1672.

Jens Lauritzen Nygaard.

Herom behøves Bispens allerunderdanigste Erklæring til videre Hans Kongl: Maj: allernaadigste Resolution.

D. Schult.

Herpaa er denne min allerunderdanigste Erklæring, at anlangende Skelskør Præstekalds Indkomst haver jeg af

Provstens og tvende Præsters der i Herredet deres skriftlige Underretning erfaret, at den aarligen kan strække sig ungefær til 130 Tønder Hartkorn med Præstegaardens Avling derudi beregnet, item 20 Lam, 12 Gæs, Præstepenge og Offerpenge de tre Højtider 94 slette Daler, foruden uvisse Accidentia, som formedelst Borgerskabets ringe Tilstand ej skal være af synderlig Importance. At Forderup Sogn og tilforne haver været annexeret til Skelskør i Steden for Boeslunde Sogn, som dertil i førige Tider haver været tilagd, det befinder jeg af højlovlig Ihukømm: Kong Christian den Tredies Brev, dat: København den 9. Maii A: 1555, som heri Stifts-Kisten forvares, hvor udi og samme Forderup Sogns Kongetiende tillægges Sognepræsten i Skelskør og hannem endnu følger. Indstilles derfor i al Underdanighed til Hans Kongl: Mayt:, min allernaadigste Herre og Konge, herudi efter egen allernaad: Vilje og Behag at disponere, forblivende stedse (osv.).

J. Wandal.

Resultatet blev, at Skjelskør-Præstens Andragende »efter Geh.-Raad Griffenfeldts Ordre« bevilgedes ved kgl. aabent Brev af 9. Sept. 1672¹⁾, og fra 1676, da Sognepræsten i Faardrup og Skjørpinge døde, var Pastoratet et Underbrug under Skjelskør Sognekald og betjentes af »en ordentlig Kapellan paa billige Konditioner«, som Præsten Peter Friis Edvardsen, Skjelskørs Præst og Historieskriver, siger. Denne Tilstand varede i henved 90 Aar, indtil et kgl. Reskript af 20. Dec. 1765 bestemte, at Skjørpinge og Faardrup atter skulde være et selvstændigt Sognekald.

Magløby og Holtug i Stevns Herred.

Til Exempel paa, hvorledes Adelen søgte at gjøre sig Fordel paa Præstekaldenes Bekostning, kan følgende Konge-

¹⁾ Sjæl. Registre (jfr. Friis Edvardsen, S. 315). Bemærkningen om, at Brevet udstedtes efter Griffenfeldts Ordre, findes tilført Udkastet i Rigsarkivet (Indlæg til Reskr. ⁹/₉ 1672). Man kunde fristes til at tænke, at Griffenfeld er bleven honoreret for at tilstede denne Ophobning af Sogne.

breve hidsættes. Det er ingenlunde af de værste Prøver, der haves paa Adelspersoners Begjærlighed efter Jord, hvortil de ingen lovlig Adkomst havde.

Arrildtt Huittfeldt fick breff Her Jens Jenszen, sogneprest till Maglebykircke wdj Steffns herrit, anrørrenndis, vt sequitur.

Christianus 4.

Wor synderlig gunst thillforn. Wider, efftherszom thenne breffuiszer, hederlig och wellerdt mandtt Her Jens Jenszen¹⁾, sogneprest thill Maglebye kircke wdj Sthefns herritt her wdj wortt landt Siellandt, wnderdanigst till osz haffuer supplicerit och tilkiende giffuitt, huorledis hannom aff osz elsch: frue Elszebe Suab thill Giorsløff, affgangne Fitzsens Juls efftherleffuersche, schall giørris nogen forhindring och forfang paa nogen thesz schouff och eiendomme, som till hans preste gaardt er liggendis, tha efftherdj wy for nogen tidt siden forleden wdj samme sag haffuer laditt wor obne befalling thill nogen worre guode mendt wdgangen, och the then leglighedt schulle grandsche och forfarre, efftherszom samme wor befalling widerre formelder och wduiszer, bede wy eder och wille, atj giørre anfordring, att for:^{ne} wor befalling medt thet første maa fullgiørris, och nar samme sag bliffuer foretagitt, attj thaa paa wore wegne haffuer grandgiffuelig och flittig indszehende medt, att for:^{ne} Her Jens Jenszen paa for:^{ne} hans preste gaardtz schouff och eiendomme icke wdj nogen maade scher for kortt, meden therudinden maa wederfaris, huis christeliggt och rett er. Ter met etc. Actum Haffniæ 27. Julij anno 1595.

Till Christiann Holck Her Annders Hanszen j Maglebye anrørrenndis, vt sequitur.

Christianus 4.

Vor synderlig gunst thillforn. Wider, att som osz elsch:^e frue Elszebe Swaue till Giorsløff er nu siste forleden

¹⁾ Kaldes hos Wiberg II, 368 urigtig Hans Hansen.

herredag tilldømt att vdlegge Her Annders Hansen vdj Maglebye skiell och fylliste for hans anpartt vdj en eigen- dom, kaldis Skiepelundt, som hun for ett enmercke haffuer indhegnet, och j nu vnderdanigst er wor befalling begie- rendis att werre der hosz offueruerendis, nar samme vdleg schall skie, att presten kunde skie niøgachtig skiell och fylliste, och presten lader nu vnderdanigst giffue tilkiende, att hun kortt forleden haffuer ladet hannom tilbiude att wille vdlegge hannom ett stöcke eng for samme hans an- partt, och formener sig ther medt icke nochsom att kandt schie wedeleg for huis handt j saa maade haffuer mist fran prestegarden, tha bede wy eder och wille, attj forfarer lejligheden, om for:^{ne} stöcke eng, hun j saa maade will hannom vdlegge, kandt schie hannom der medt nochsom fylliste, eller huor widt hannom widere bør at vdleggis, och eder siden derom emodt osz erklerer, at wy der effther kunde osz wide att forholde. Ter met etc. Haffniæ 1. Au- gustj anno 1598.

Den her nævnte Præst er Forfatter af følgende Lig- tale over en adelig Kvinde af hans Sogn:

Den trøstrige Evangeliske Historie, om den hellige og gaffmilde Matronis Tabithæ Christelige Leffnet, Siug- dom, Død oc Opueckelse. Vdi ærl. oc welb. Salig Fru Anna Rosencrantzis til Søeholm, salig oc welb. Frantz Randtzowis til Rantzow effterladendis Huszfrues Liigs Begræffuelse i Magleby Kircke den 2. Novemb. Aar 1618. I Predicken fremsat aff A. H. M. G. O. W. T.¹⁾, der samme- steds. Kbh. 1621. 8vo. Tilegnet den afdødes Børn og Svigerbørn (dat. Magleby 23. Apr. 1619. Anders Hanssøn).

1) D. e. Anders Hanssøn Magleby, Guds Ords uværdige Tjener. I Worms Lex. over lærde Mænd findes Skriftet anført to Gange, I, 29 og 503, første Gang under det urigtige Forfatternavn Jo- hannes Andreæ. Anders Hansen opnaaede en overordentlig høj Alder (94 Aar) og underskrev endnu 1661 som Præst i Magleby og Provst i Stevns Herred Souverænitetssakten (Aarsberetn. fra det kgl. Geh. Arkiv, II, 130).

Præsten Peder Wedel i Stavning.

Et Bidrag til den pietistiske Bevægelses Historie i
Vestjylland.

Vestjylland er vistnok den Del af Landet, hvor den pietistiske Bevægelse baade tidligst slog Rod blandt Befolkningen og holdt sig længst, om end i Tiden stærkt paavirket og tildels afløst af Herrnhutismen. Men den Mand, der i denne Del af Landet først alvorlig slog til Lyd for den ny religiøse Retning, var den unge Sønderjyde Peder Wedel, Præst i Stavning ved Ringkjøbing Fjord (Bølling Herred). Da vi om denne Mands Arbejde og Kamp have modtaget to hinanden udfyldende Meddelelser: 1. fra Hr. Knud Heiberg, 2. fra Hr. C. Klitgaard, hentede henholdsvis fra Landsarkivet i Viborg og fra Stiftsbibliotheket i Aalborg, skulle disse kirkehistoriske Bidrag her meddeles i sammenarbejdet Skikkelse og forsynede med en Indledning.

Peder Wedel var født 20. Januar 1698 i det den Gang til Ribe Stift hørende Sogn Døstrup i Lø Herred, mellem Ribe og Tønder, hvor hans Fader, Hr. Nissenius Wedel (en Sønesøn af Historieskriveren Anders Sørensen Vedel), var Præst i over et halvt Aarhundrede († 1737). En meget tung Tilskikkelse ramte i Aug. 1696 Præsten i Døstrup og hans Hustru, idet af deres 7 Børn de 6 døde næsten samtidig af en smitsom Sygdom¹⁾. At denne Begivenhed har kastet et stærkt Alvorspræg over Livet i Præstegaarden, kan ikke betvivles. Kun den 2aarige Søn Søren blev skaanet

¹⁾ J. Vahl, Slægtbog over Afkommet af And. Sør. Vedel, S. 68.

af Smitsotten. To Aar efter fødtes den Søn, som her sysselsætter os.

Begge Sønnerne tilbragte deres akademiske Studieaar ved tyske Højskoler — Søren i Jena, Peder i Halle og Wittenberg¹⁾ — og lod sig først immatrikulere i Kjøbenhavn, kort før de underkastede sig den theologiske Embedsexamen, noget, der paa den Tid ret almindelig var Tilfældet med unge Nordslesvigere. Efter at Søren Wedel i Marts 1717 havde taget theologisk Attestats og havde aflagt den befalede Prædikeprøve, begge med bedste Karakter, rejste han hjem²⁾ og blev senere (1722) den aldrende Faders Kapellan, hvilket han var i 15 Aar, indtil han ved Faderens Død blev Sognepræst i sit Fødesogn og siden tillige Provst i Lø Herred († 1754).

Peder Wedel »Tunderensis Cimber« lod sig immatrikulere ved Kjøbenhavns Universitet 8. April 1722, 24 Aar gl., og tog kort efter theologisk Attestats. Men det er rimeligt, at han, inden han gik til Kjøbenhavn, har opholdt sig længere Tid i Hjemmet, da det fortælles, at han ved Aaret 1720 eller før i Forening med Broderen Søren og deres Ven Enevold Ewald fra Højst holdt gudelige Forsamlinger (»Betstunden«) i sin Fødeegn. Der maa have været noget gripende ved disse unge Mænds Vidnesbyrd, da Mindet derom bevarede længe, ogsaa efter at de alle forlængst vare døde³⁾.

Kort efter at have taget Embedsexamen blev Peder Wedel efter Indstilling af Admiral Kaas kaldet til Sognepræst i Stavning den 14. Sept. 1722, og tiltraadte siden Embedet efter at være ordineret af Biskop L. Thura i Ribe. Noget senere ægtede han sin Formands, Hr. Povl Pedersen Stavnings, 16-17aarige Datter, Maren Povlsdatter.

Da Hr. Peder Wedel kom til Stavning, fandt han ikke

¹⁾ Kbhvns. Univ. Matr. udg. af S. B. Smith. II, 404. 441.

²⁾ Fr. Barfod, Danmarks Gejstlighed III, 126.

³⁾ Herom vidne senere Optegnelser af Herrnhutere, der færdedes i Nordslesvig og tildels datere Opvækkelsen her fra Brødrene Wedels og Ewalds Ungdomsvirksomhed.

det aandelige Liv der i Menigheden, som han kunde ønske, uden at man dog deraf tør slutte, at Forholdene i hans Svigerfaders Tid havde været særlig slette. Sagen var den, at Peder Wedel allerede før sin Ankomst til Sognet var greben af de pietistiske Ideer, som fra Tyskland forplantede sig til de nordiske Lande, og han tog da strax fat paa et intensivt Arbejde for at faa Menigheden omvendt, dels ved meget alvorlige og skarpe Prædikener, dels ved indgaaende Samtaler med de enkelte Personer. Baade unge og gamle søgte han at faa ind under sin Paavirkning, idet han ikke nøjedes med at prædike i Kirken om Søndagene, men ogsaa vandrede rundt i sit Sogn for at afholde Møder med Befolkningen, og for egen Regning holdt han en Skolemester til at undervise de unge.

Hans Nidkærhed bar Frugt, og det gik da her, som det i Almindelighed gik, hvor Opvækkelsen bredte sig: de aandelige vakte udsondrede sig fra de øvrige Sognefolk og holdt opbyggelige Sammenkomster, ogsaa uden Præstens Medvirkning; men slige Forsamlinger blev jo sædvanlig betragtede med Mistro af de kirkelige Myndigheder, og da Nabopræsterne begyndte at føle sig besværede ved Wedels Virksomhed, der trak Tilhørerne fra deres Kirker, og da der blandt Folk opkom Rygter om, at alt nok ikke gik saa sømmeligt til inden for de vaktes Kreds, som det burde, fandt Provsten, Hr. Christen Christensen Allerup, Præst i Lemb, sig foranlediget til at holde Øje med Begivenhedernes Gang. Saa vidt vi kunne skjønne af de opbevarede Akter var det dog ikke nærmest Provsten, der yppede den Strid, som siden udviklede sig mellem ham og Præsten i Staving; men snarere var det dennes urolige Iver for at omvende Provsten¹⁾, der fremkaldte en vidtløftig Skriftvexel, for hvilken der i det følgende skal gjøres Rede.

Det første, vi høre om Sagen, er følgende Brev fra Provst Chr. Allerup til Stiftets Biskop, Mag. Lavrids Thura:

¹⁾ To ganske parallelle Forsøg fra hin Tid paa at fremkalde Præstevendelse ere meddelte i Kh. Saml. 4. R. I, 668 ff. og V, 278f.

Høyædle, Høyærværdige Hr. Biscop,
meget høygünstig, fromme Welynder!

Tacher hierteligst for deres høy-respective af 10 hujus, hvilchen ieg fandt for mig i Søndags afften, da ieg kom hiem fra Ølstrup, hvor ieg forrettede tjeneste tillige med intimation pro Successore¹⁾, og paa Provstens, Hr. Christen Møeborgs, Vegne ogsaa i Hove²⁾. Expenserne fra Lemb-Kierche skal ieg, saa meget muligt, drive paa hos Regiments Qvarteermeister Jens Falch, som ejer Kierchen. Den post angaaende, min fromme Hr. Biscop melder om, der svever mellem Hr. Peder Wedel og mig, er saaledes: den gode mand kom ridendes her op noget for Juul; hvad hans Ærinde var, veed ieg i ald sandhed icke, men er mig sagt, at hand vilde omvende mig, som lader sig noch slutte der af: det første hand kom ind ad dørren |: ieg kunde ingenlunde bringe ham til at sidde :| begyndte han at tale om Omvendelse; vi gich da over gulven vel en par timers tiid, og ventilerede materien, at vi omsider paa begge sider bleve |: som jevnlig pleier skee i slig casu :| noget ivrige, men i sandhed ikke vrede, hvilchet ieg kand sande for min person. Omsider sagde ieg: Hr. Peder, ieg mercher noch, I vil intet give effter paa jeris side, ieg ei heller; vi vil proponere det for Herretzbrøderne i voris conuent, her er brave Mænd iblant os etc. Nei, siger hand, da vil vi have det for Biscoppen. Hvad? svarede ieg, skal vi bemøye Biscoppen med sligt, en Mand som har andet at tage vare. Saa vil ieg da give jer det skriffellig, siger hand. Lad gaae, svarede ieg, ieg skal besvare det. Der paa, faae dage effter |: som ieg dog sandt for Gud aldrig hafde ventet, men tænchte, det skulde blevet ved det samme :| fuldte indlagde³⁾.

Her seer nu min Hiertens Hr. Biscop, at ieg har været

-
- 1) Ølstrup, som nu er Annex til Lemb, var den Gang et Hovedsogn med Hover som Annex. Præsten her var bleven befordret.
2) Chr. Møborg var Præst i Tim og Madum og Provst i Hind Herred, hvorunder Hover hører.
3) Se nedenfor, S. 571 ff.

nøed til at forsvare mig, for at betage ham den tanche, at hand indbilder sig, der er ingen som hand. Min besvarelse er for vidtløftig i saa kort tiid at faae udskrevet; men naar ieg kand spørre, deres Høyærværdighed kommer her i eighen, skal ieg søge den ære at giøre min opvartning, og da in chartis exponere det. Imidlertid recommenderer mig i min H^r. Biscops sædvanlig høye gunst og ynde, der ieg nest allerbeste ønske over dem og gandske huus, med allerærbødigste compliment til deres høyædle Kieriste, livs længe vil beflitte mig paa at kunde meritere at kaldes

Deres Høyærværd:

høystforbundne og allerplichtskyldigste
ringe tiener

Lemb prstgrd. d. 21 Jul. 1725.

C. Christensen Allerup.

Den Skrivelse, Provst Allerup havde modtaget faa Dage efter Hr. Wedels Besøg, lød saaledes:

Christus er ingenlunde Sydens Tienere: Halleluja!

Velærværdige og Høylærde H^r. Proust,

Høytærede Fader i Christo.

At efterkomme Deres Velærværdigheds Begiæring til Mig i Gaar for at give Dem een ret Oplysning om Omvendelse; tillige at bevise, at ingen ugudelig, som daglig med villie og videnskab synder imod Gud og hans hellige Bud, kand holdes, agtes og bekiendes for at være een Regenitus. At D: Velærv: jo vel veed, hvad Omvendelse er, hvilket De Sely, før Jeg, efter Guds Villie og Naade, kom paa denne syndige Jord¹⁾, i saa mange Aar, som een retsindig Herrens Tienere, har maatt lærdt, derpaa skulde jo icke end et lidet Barn tvile. Dog, som Jeg snart kunde falde i dend tancke, at D: Velærv: |: som ellers mange onde og vrang folck :| kunde over slige Menniskers tale have nogle sær Meeninger eller Indbilledinger, ligesom Jeg paa een anden Maade, frem for andre Guds Ords Tienere,

¹⁾ Allerup havde været Præst siden 1693. Wedel var født 1698.

vilde føre Menniskens Siæle til Deres Frelseres Jesum Christum: saa vil Jeg efter Skyldighed udi Sønlig Lydighed for dem tilkiende give min hiertets Meening saa vel om det første som om det sidste. Hvad Omvendelse er anlangendes for det første, da troer Jeg icke, at D: Velærv: begiær at nægte, Christus har jo Selv, som Johannes, prædicket Omvendelse. Marc: 1,¹⁵ Matth: 4,¹⁷ Conf. Es. 60 v. 1 ss. Esa: 61 v. 1 ss. et s. p. At nu deres Omvendelses Prædichener efter Deres Mening skulde allene sigte dertil, at Jøderne afskaffede de forrige Ceremonier, og øvede siden de ny efter Christi Regel, det agter Jeg at maa tages gandske late; thi de sigtede noget vidre ind til Hiertets Forandring eller *μετανοια*, hvilket klarligen bevises udi Matth: 3,7. Og hvorledes skulde det behage Gud eller gavne Menniskene, om de som Epicureer bleve Pharisæer? Efter min ringe Forstand synes mig, at de sidste er snart værre at omvende for vor Herre Christo end de Første, det hands hell: Evangelium beviser.

Da nu de fleeste Mennisker iblant os Christne synes snart at føres enten af dend Epicureiske eller Pharisæiske, O! at ingen af dend Saduceiske Aand, synes Mig, at intet giøres høyere fornøden at formane Menniskene til end een sand hiertets Omvendelse, hvorpaa sig Verden ey forstaaer.

I hvor ugudelig et Menniske snart er, e: gr: med idelig og daglig Sværen og Banden og deslige, saa vil hand dog ansees for at være et levendes Lem paa Jesu hell: Legome eller een troendes Christen; dog det contradicerer Guds eget Ord; thi et Menniske, som tiener Synden, kand ey agte eller holde Christum for sin Herre, Rom 6,¹⁶. Og er det og imod Guds Hell: og Saligheds Orden at erlange Troen uden een sand Omvendelse; saa lader og Christus efter hands opstandelse prædicke Omvendelse og Syndernes Forladelse NB. *καὶ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* Luc: 24,⁴⁷. Jeg veed icke, hvorfor det Ord Omvendelse er for Mange saa foragt, da det saa vel bruges og findes i det V: som N: T: Ioel: 2 v. 12 beskrives Omvendelses Maade.

Jeg har vel hørt, at nogle vilde beskrive Omvendelse og kalde dend een Forbedring; men Jeg troer, at samme ey saa lige er Elskere af dend sande Omvendelse. Mueligt de taler saa, at distingvere imellem Jødernes og de Vantroendes Christen Omvendelse¹⁾; dog Jeg gierne lader eenhver sin Meening i dette; ellers synes Mig, at det maa tages gandske late, thi derover maatte og mange Eenfoldige fare vild i Omvendelse, ligesom at de Ugudelige vare allerede i deres Synde Stand omvendte, og dem fattedes intet meere end Levnets Forbedring, hvilcket Jeg efter min ringe Eenfoldighed alleeniste kand kiende for Omvendelses Frugt; thi hvor er det mueligt, at een skiden Kilde kand give reent Vand, og et ond træe kand bære god frugt, Matt: 6. Maa derfor Omvendelse først skee i Hiertet, og det viser sig siden i Gierninger. Naar et Menniske af Guds Ord ret lær at kiende saavel dend Arve- som dend største og strengeste Synd, tillige de giørlige Synder, derover ved Evangelium og dend Hellig Aands Forarbeidelse erlanger een ræt gudelig Hiertets Anger og Ruelse, faaer derhos een ræt had til alle NB. alle Synder, fører og een Aandelig Strid imod alle Synder, onde Lyster, onde Tancker, onde Begiærligheder, hvorved dend Hellig Aand opvækker hunger og tørst efter Jesum, som ved troen paa hands Nafn hand²⁾ erlanger Seiren over Verden, Synden og sig selv, saa hand formedelst dend Foreening, der er imellem Siælen og Jesum, er Jesu troe i dend sande Fornægtelse, Kiødets dræbelse og om end trange dog salige Efterfølgelse. I saadant et Hierte lever Jesus, og af saadant eet Menniske skeer Guds Villie; hvor det i Siælen findes, da er et Menniske et nyt Creatur, og saa siger Jeg, at et Menniske er først omvendt, og nyder Christi Fortieniste got ad. I saadant Hierte er Lys og Liv, hvilcke maa være tilhaabe, Joh: 1,4.

1) D. e. vantro Kristnes Omvendelse.

2) D. e. Ligesom han ved Troen paa Jesu Navn. — Stilen tyder paa, at Wedel var mere vant til at behandle theologiske Emner paa Tydsk end paa Dansk.

Psal: 36,10. Og saa er da Jesus vor Salighed! Det er det, som Jeg meener ved Omvendelse.

2de Saa er Jeg icke af dend Mening endnu, at et Menniske, som med villie og videnskab daglig synder imod Gud og hands hell: Bud, eller at een ugudelig kand holdes, agtes eller bekiendes for at være een Regenitus; thi hvad tancker at Prousten maatte have, at hand det vilde affirmere, vil Jeg lade ham selv. Thi Jeg kiender det ey at være skriftmæssig, og da maatte Jeg gierne viide, hvad forskiæl der skulde være imellem een regenitus og een irregenitus, efter som baade dend troende og ugudelige skal agtes for Regeniti, Item imellem Guds Børn og Dievelens Børn, I Joh: 3,10 conf: v. 9. At statuere, David i hands Synde-Stand var en Regenitus, det kand Jeg intet begribe, men det maatte vel være trøsteligt! Dog declarerer Gud ham ved Nathan at være Dødsens Mand. At hand det ey var, vidner hans Poenitentia Psalmer. Eet Menniske, som eengang har været vere regenitus, kand træde ved Synder imod Samvittighed af denne salige Regenerationis Statu, og saa er hand icke meere Regenitus; probatur Gal: 4,19. Item Nicodemus var jo ved Omskiærelsen bleven een Regenitus, og at hand ey af Christo derfor blev agted, viser og lærer deres Samtale, Joh: 3. Saa synes mig og, at Proustens Meening strider imod følgende Dicta: Ezech: 18,26. et 33,12. 18. Noch er det, hvad ont deraf maatte følge, kand læt forstaaes: Jeg tager villig imod Correctionem.

NB. Om Stauning Sognefolck tales meget falskelig, e: g: Jeg hørde for nogen Sinde, at N: N: sagde (sed vix credo), at H^r. Peder Wedel skulde deele hands Sognefolck i 3 Classes: de omvendte i een, de, som levede efter gammel Skick saa jefn hen, i dend anden, og Troldfolckene i dend 3^{die}. Det er taldt, om det er sandt, af eet ondt, arrigt Hierte, og vilde Jeg gierne vide, hvad for een Aand det kunde være taldt af, og maatte Jeg vel spørge: hvo har tryllet Eder, at I hade Sandhed, Gal: 3. Dog har Prousten noget enten paa min Lærdom eller Levnet at

laste eller rætte, er Jeg bøyelig og lydlig efter Guds Ord at følge, som vidner herved

D: V: B: Tiener

Stauning Prgrd. d. 12 Decemb. 1724.

Peder Nissenii Wedel.

H^r. Prousten vilde være fornøiet for det første, begier hand mere forklaring skriftlig eller mundtlig, skal det skee efter god Behag.

Provst Allerup forhastede sig ikke med at svare den ivrige Præst; først den 21 Marts 1725 sendte han ham sit Svar, men det var da ogsaa svulmet op til et Omfang af 32 tæt beskrevne Foliosider.

Provsten svarer ham, for at han ej »skulde ryckes til de tancker, ligesom Jeg enten icke vilde eller icke torde eller icke kunde besvare det«. Stridspunktet var, som vi alt have set af Wedels Brev, det sædvanlige Stridspunkt mellem Orthodoxien og Pietismen: Omvendelsen. Provst Allerup staar ganske paa det gamle orthodoxe Standpunkt. Han gennemgaar meget omhyggeligt hele Wedels Brev Sætning for Sætning, og hans Indlæg vrimler af skolastisk-spidsfindige Rettelser og Anmærkninger til Wedels Ord. Dog indrømmer Provsten: »Men Jeg har endnu icke hørt eller fornummet, at De har præcket contra Orthodoxiam, dog vel een og anden Gang mærcket |: som folck ogsaa siger :| at Deres Præckener har været meere Legales qvam Evangelicæ, har langt meere skrækket og dødet, end trøstet og oplivet; og saaledes kand en kleinmodig og bedrøvet Synder snart ledes til vantroe og fortvilelse, og opsluges af alt for stor Sorg, 2 Cor: 2,7. Hvad ellers de onde og vrang Menniskers tale angaar, Deres Ærv: melder om, da veed Jeg icke, hvem de taler om; Men det maa Jeg see og fornemme, at de sætter een anseelig Taxt og Værdi paa Mig, i det de sætter Mig in eodem prædicamento og lige parallel med onde og vrang Folck, hvis Selskab og Væsen altid har været mig en Vederstygelighed. Og er Jeg icke saa eenfoldig og læt-troende, at Jeg skulde af onde og vrang

folckes snack lade Mig overtale eller indbilde til at troe om nogen, allermindst om smucke Folck, noget ugrundet, eller det som aabenbarlig kunde synes at stride imod Sandhed. Men Jeg kand icke nægte, Rygtet jo fører adskilligt om iblant folck, hvorledes De skal tradere og ingerere deres tilhørere varia eademque singularia moralia, ut et singularem vivendi Methodum a communi verè Christianorum consvetudine maxime discrepantem longeque diversissimam. Men om det har sig saaledes, er mig ubekient«.

Her skal iøvrigt ikke hele Stridsskriftet meddeles; det indeholder intet af særlig Interesse udover den sædvanlige Modsætning mellem de orthodoxe, der mente at skulle trøste de ængstede Samvittigheder, og Pietisterne, der mente at skulle vække de sovende Samvittigheder. Kun Skriftets sidste Sider ville vi anføre, dels som en Prøve paa Stridsmaaden, dels fordi det oplyser forskelligt med Hensyn til Forholdene i Stavning Sogn.

Author: NB. Om Stauning-Sognefolck tales
hade Sandhed, Gal: 3,1 (s. ovf. S. 574).

Rp. Denne propositio tyckes Mig drages ligesom i hals og haar her hid, thi Jeg seer slet intet, at dend kommer forregaaende materie ved i nogen allerringeste maade, og tager jeg slet ingen deel udi samme proposition, thi Jeg veed aldrig, det har været i mine tancker, mindre falden af min mund, at H^r. Peder Wedel skulde giøre saadan distinction mellem hands Sognefolck. Icke des mindre, som det apparenter et probabiliter synes, at præstantissimus D^{nas} Author ville trænge det ind paa min Person |: thi hvi skulde det ellers blevet her anført |: saa maa det icke gaaes ubesvaret forbi og kastes stiltiendes bort. — Duo in propositione occurrunt observanda et taxanda: A. Auditorum Stauningensium distinctio, juxta ipsum Authorem, in 3 classes. B. Invectio sive insectatio illa vehemens in personam, quam Author talia dixisse suspicatur.

(A). Saaledes begynder Author: NB. Hvad det NB. skal

betyde, eller hvi det skal staa her, forstaaer Jeg icke. Mig synes, det kunde ligget i Lummen til een anden beqvemligere tiid og sted. Her staaer: Om Stauning Sognefolck tales meget falskelig. Dicitur, sed non probatur, qvød falsa sint et calumniosa, qvæ de Stauningensibus fert fama. Sagen burde jo illustreres, defenderes og refuterer med trygge argumenter. Hvoraf seer mand ellers, det er falsk, hvad der tales om Stauning Sognefolck? Videre siger Author: Jeg hørte for nogen tiid, at N: N: sagde (sed vix credo), at H^r. Peder Wedel skulde deele hands Sognefolck i 3 classes etc. Hvo kand her forstaae Authors Mening? Havde hand sagt: Jeg hørte for nogen tiid, at N: N: sagde efter een andens Mund (sed vix credo), det kunde ladet sig høre; Men at hand siger: Jeg hørte N: N: sige, sed vix credo, det maa falde forunderligt, thi hvo troer icke det, som hand selv seer og hører? Sed transeant hæc. Videre meldes: H^r. Peder Wedel skulde deele hands Sognefolck i 3 classes: De Omvendte, de gamle Christne og Troldfolck.

Rp. Denne Division kand ey |: tyckes mig :| falde saa urimelig eller saa inadæquat, som det ellers ilde optages og hentydes. Thi H^r. Peder Wedel har selv engang sagt til Mig mellem Stauning Præstegaard og Kirchen der, at ved hands ankomst var der icke een ræt omvendt Christen eller sandt Guds Barn i dend gandske Menighed; og nu nyligen i mit eget Huus sagt |: hvoraf denne vor skriftstrid er kommen :| at hand havde faaet nogle omvendt, ja hand vilde være saa arm, at boe i et soi-huus eller jordhytte, om hand kunde faae dem alle saaledis. Her har vi da de 2de Classes, nemlig: de ny omvendte, og de som lever saa jevnt hen efter gammel Skick o: de gamle Christne |: ved de gamle Christne forstaaer Jeg dem, der lever i dend forrige gamle reene Gudsfrygt og dend sande eenfoldig troe til dend korsfæste Jesum Christum, uden nogen Pharisaiske skinhellighed, uden selv-giort hykelsche miner og gebærder i Folckes øyne; thi hvilcke der øver sligt, have vel noget, hvorefter de kunde regnes for viisdom udi selv-

giort dyrckelse og ydmyghed, Col: 2,28. |: Men om de ny omvendte deres Religion er saadan, veed Jeg icke |: Vi har da alt de 2de første Classes; dend 3^{die}, som skal være Troldfolck, om de findes i Stauning Meenighed, er Gud bekiendt, og maa dend gode H^r. Peder Wedel selv best vide, om hand der har funden saadanne, eller faaet nogen af dem omvendt. Skulde det slags være der i Sognet, saa er jo de 3 omtalte Classes opfyldte.

(B). Hvi fører da dend gode Mand sig saa hæftig ind paa dend, som maa have sagt det? at vi hører ham sige: Det er talt, om det er sandt, af et ont, arrigt Hierte, og vilde jeg gierne viide, hvad for een Aand det kunde være talt af? og maatte Jeg vel spørge: Hvo har tryllet eder, at I hade Sandhed, Gal: 3,1.

Rp. See Mig ickun her: Manden sætter selv i tvil, om det er sagt eller icke, dog staaer hand op med saadan nidkierhed og iver mod dend, der maa have sagt det |: som Jeg med een god Samvittighed veed Mig fri for |: ligesom en løgnagtig Aand eller Løgnens Fader skulde have talt af dend samme. Mig synes, mand burde først at have vidst, om det var talt, og af hvem det var talt, saa kunde mand siden overveiet Sagen, om der var talt sandt eller icke. Det første, fornemmer Jeg, ligger endnu i dvale; det andet rimer sig saa nær til Sandhed, at vi veed, de 2 Classes ere der. Den 3^{die} kand mand intet vist sige om, thi gammel Snach og løst Rygte er intet fast at bygge paa. Hvorledes kand da dend gode Author komme frem her med dette Sprog Gal: 3,1. som slet intet sigter til hands Materie, langt mindre proberer, at anførte Snach om Stauning-Sognefolck er falsk og usandt. Det citerede Sprog passer sig da her ligesaa vel, som nogen vilde hænge viindrueer op i een tornbusk, Matth: 7,16. og bilde folck ind, de voxte der.

Author: Dog, har Provsten noget enten paa min Lærdom eller Levnet at laste eller rætte, er Jeg lydig efter Guds ord at følge.

Rp. Paa deris levnet, Elskelige Medbroder og Med-

arbejder i Herren, veed Jeg intet enten at laste eller rætte, at det jo, saavit Jeg baade selv har seet og hørt af andre, er got og exemplarisk. Men Jeg haver nogle faa ting imod dig, Apoc: 2,20, hvilcke Jeg, i anledning og følge her af deres egne ord, maa i Kierlighed inlde mig med |: som dette foruden dog havde maatt skee :|. Beder og formoder, det vorder saa vel optaget, som det vel meent og broderlig skrives og siges.

Først: At Deres Ærværdighed skal have, som siges |: om mand ellers kand troe Rygte :| nogle visse Huuse i Sognet, hvilcke De jevnlig besøger frem for andre, og det fordi der i skal findes een eller anden af de saa kaldede Ny-Omvendte. Men Jeg holder for, om mand vil drage om i Huusene, der at holde Aftensang |: som det bliver nævnt :| da skulde det skee uden nogen forskiæl eller sær henseende til visse huuse eller til visse personer, thi De kand vel selv eftertæncke, at det ellers maa give icke een liden Scrupel, og maa skee vel ogsaa fortrydelse hos Meenighedens Lemmer, deels mellem dem og Lærerne, deels mellem dem selv indbyrdes. Og hvad, om nogen vilde spørge Deres Ærværdighed, som hine spurte Frelseren: Af hvad magt |: myndighed :| gjør du disse ting? Og hvo haver givet dig dend magt |: myndighed :| at gjøre disse ting? Marc: 11,28. Thi proprio usu at introducere nogen novitet og usædvanlighed i een Menighed, uden Øvrighedens Forevidende og Consence, veed Jeg ey, om kand være forsvaret? Vi har intet om slig selv-tagen frihed og maade til at forsamle vore Menigheder, enten i Loven eller Ritualen, men vi har vore Kircker, som almindelige forsamlings huuse i landet, hvor Meenighederne bør paa bestemte tiider at forsamles, og derved skulde det ogsaa blive. Thi lad være, det end skeer i en god intention, dog alligevel, som vi maa icke gjøre ont, at der kand komme got af, Rom: 3,8, saa maa mand ey heller gjøre got, naar mand maa frygte, der kand komme ont af, nemlig: Om nogen kunde støde eller forarge sig derover, eller det kunde være andre til

præjudice etc: Det kalder Paulus: *ὄνκ ἀγγῶσ ο*: non pure aut bene annunciare Christum, Phil: 1,16. Samme Apostel holder det ogsaa mistænkelig at løbe omkring i Huusene, 2 Tim: 3,6. Og i hvor vel mand ey skulde tvile, Deres Ærværdighed jo deeler Sandheds ord, saa bør vi dog skye alt det, som kand have Ondskabs Skin, 1 Thess: 5,22. Thi der turde maa skee vel lade sig finde de, der lætteligen kunde tæncke og dømme, at saadan ny-paafunden usædvanlig Nidkierhed maatte være af samme slags som Jødernes, dend Paulus melder om, Rom: 10,2. og meene, at saadan selv-giort Frihed skulde meere sigte hen til nogen utiidig egen Roes og Berømmelse, end til Guds Ære og Meenighedens Opbyggelse, allerhelst da det skeer præter casum necessitatis, som ellers bliver dend eeniste Aarsag, som kand give os Anledning og legitimere os Frihed til at administrere Ordet og Sacramenterne i Huusene. Der gives ufeilbarligen mange brave og rætsindige Guds Mænd i Landet, i Stiftet, i Herredet, der med allerstørste Fliid og Iver søger Guds Ære og hands Kirckes Fremvekt, men mand hører ingen, som er stucken af dend skiendige Ærgierigheds Brod til at fange nogen sær ny Methode an i Lærdom og Levnet, ey heller nogen, som drives af een skin-hellig fastu Pharisæico til at dadle andre, ligesom der var ingen, som ret vidste og troligen vilde giøre deres Æmbede uden de selv allene. Og foruden dend omtalte u-sædvanlig novitet, saa fører Rygtet ogsaa om blant folck, hvorledes Deres Ærværdighed skal have distribueret en ny Bog |: dend Jeg dog ey endnu har seet |: blant deres Tilhørere; samme Bog skal være uden nogen Authors Navn, uden approbation, og uden bekiendt trycke-stæd. Om saadanne indsnegne og mistænckte Bøgger taler Loven tydelig og strengelig; derfor hvorledis sligt baade af vedkommende vil lade sig forsvare, og af Øvrigheden blive anseet, det maa staae derhen. Jeg vil intet tale om, hvorledis der spargeres, at nogle af Stauning Sogn løber om blant Folck, og vil, hvor de kommer, tage dem for at omvende Folck, begynder at udlægge lange

Taler, hvilcke af gemeen Mand kaldes Præckener. Og skal de Stauning-Boer selv give for, at saadan Viisdom og Op-lyssning har de af dend Hellig Aand. Og saaledes maatte de snart kunde synes og holdes for at være e Secta Enthusiastica sive, an dicam, fanatica.

Dernæst: Saa har Jeg observerit vcd Deres præckener, baade i afvigte Sommer, da Jeg visiterit Stauning Kircke, hvor De hafde Text Psal: 51,12. saa og nylig ved Samling i Deyberg, da De forklarede Eph: 2,5. Exegesis var vel begge gang saa vit nock textualis et orthodoxa, nimis autem acris et exaggerata secundum rigorem legis peccatoribus contremiscentibus ad stuporem, imo ad dissidentiam fere ac desperationem de gratia Dei in Christo salutari; thi Jeg mindes icke, Jeg hørte en eeniste Evangeliske trøst, der kunde opreise et nedslaget Hierte, og vederqvæge een over Synden angerfuld og bedrøvet Siæl. Hin gamle Paulus giver dend unge Timotheo, 2 Tim: 3,16. 17. een meget smuck Regel og Efterretning, hvorledes det hellige Guds Ord bedst kand nyttes og bruges. Og Christus har selv befalet, vi skal præcke Omvendelse og Syndernes Forladelse, det ene af Loven, det andet af Evangelio. Mand maa være een Boanerges, men derhos og een Barnabas, og lade baade Viin og Olie i Saaret, ellers maatte arme, øm-hiertede og og vemodige Syndere henfalde i Fortvilelse og overgive sig, hvilcket Jeg sandfærdig kand sige, Jeg ogsaa har hørt af nogle, der tiid og anden har hørt deres Præckener.

(Derefter følger en længere latinsk Udvikling af Forholdet mellem Lov og Evangelium).

Og vil Jeg intet tale om, hvor høyfornøden det er, paa alle Prædickedage uforbigængelig at bruge de anordnede allmindelige Bønner, samt paa sin tiid det skiønne og meget gudelig Litania, og saaledes troligen bede Gud for det allgemeene Beste, og for de 3de Christelige Hoved-Stænder, alt efter Lovens og Ritualens klare Ord og Befalning.

Endelig til Slutning siger Author: H^r. Provsten vilde

være fornøjet for det første, begierer hand meere forklaring skriftlig eller mundtlig, skal det skee efter god Behag.

Rp. Reciproce giør Jeg samme Erbydelsse, og for Resten beder Jeg meget venligen, at om det kunde synes, ligesom Jeg paa nogle stæder i denne min Apologie for meget repeterer principium, det da ey ilde vorder hentydet, thi det er ey skeet uden Aarsag og god Betænckning, nembliq til dend ende, at Jeg des tydeligere kunde explicere min Meening.

(Derefter stiller Provsten 19 Spørgsmaal, mest i det latinske Sprog, angaaende theologiske Problemer, hvorpaa han udbeder sig Hr. Wedels Svar, deriblandt følgende):

7. Om en ærbar og sømmelig Dantzen, Kortspil, Bretspil, Music, Skiempt, Leg etc., som skeer recreationis ergo, absque notabili temporis jactura, kand sætte en Regenitum extra gratiæ statum?

Siden det har lystet Deres Ærværdighed mod ald forhaabning og tancke saa skarp at anfalde Mig, som Jeg sandelig vilde draget Betænckning over at have erviist mod Dem, saa vilde honoratissimus Dominus Pastor paa alt ovenskrevne og vedmeldte give Mig sin udførlig Besvarelse og Betænckning.

Lemb Præstegaard d: 21 Mart: 1725.

Paa denne lange Skrivelse svarede Hr. Peder Wedel med et Brev, dateret Stauning Feria 2 Pascatos (15. Apr.) 1725 og skrevet paa Tysk, hvori han siger, at han har læst Provstens »langes unnöthiges Schreiben mit grosser Verwunderung von Wort zu Wort; kan aber selbiges weder der Liebe noch dem Worte Gottes gemäss ansehen, zweifle auch, dass ein rechter Christ wird sagen noch sehen, dass es nach der Liebe geschrieben und zur Ehre Gottes gerichtet, weil es voller Lästerungen ist, die sich gründen auf Verläumdungen«. Tillige beklager Wedel sig over Angrebene paa ham selv og hans Sognebørn fra Provsten, der ikke burde gaaet efter Sladder, men undersøgt Sagen;

dog véd han, at Gud er Herren, som vil vide »die Seinigen aus der Bösen Klauen zu reisen und seine Ehre zu erretten«. Men Wedel ser nok, »dass der Herr Probst der gottlosen Wercke entschuldigen und auch dulden will, aber alle gute Übungen verdammen will«.

Til Slutning lover han et udførligt Svar. Dette er ikke opbevaret, men af nogle korte Anmærkninger dertil fra Provstens Haand ses det, at dette ikke har været mindre vidtløftigt end Provstens Indlæg, nemlig paa 57 Sider, og nok egentligt heller ikke blidt, ialtfald ikke efter Provstens Mening. Denne er vred over, at Wedel »ligesom alle tider« staver hans Navn Chresten, og mange andre Smaating; desuden over, at Wedel vil have »sømmelig Leen og Legen forbuden og afskaffet«, at han nægter, »en irrogenitus kan være en verus Theologus«, og lignende sædvanlige Stridspunkter, at han hylder calvinske Meninger de prædestinatione et reprobatione, at det flere Steder synes, som om Wedel vil, »en regenitus kand ej falde til nogen grov synd, men at hand læt kand, om hand vil, blive saa fast staaende i hans regenerationis stand og naade, at hand ey skal falde«. Ligeledes anker Provsten over »noget utidigt Snach, hand (W.) vender for til at undskylde den kietterske Sect, Pietismum«. Han har samlet en Række Punkter i Wedels Skrivelse, der syntes ham personligt fornærmelige, og han klager over, at Wedel har behandlet ham som »en Sinche, en grov Idiot, en Skolepaag«, at han har været »saa ufor-skammet, saa plump og grov«, at han har sat ham »parallel med Judas«, og at han vil gøre ham og det hele Herreds Clericie til »Brendeviins-Suppere«. Ogsaa synes Wedels Antydning af, at Provsten har compilerit og imiteret Dr. Wandel, Provsten overflødig, da han dog selv har anført hele Blade og Sider af fremmede Autores.

Disse Punkter har Provsten senere udført videre paa 36 $\frac{1}{2}$ tætskrevne Foliosider, ikke for nogensinde at lade det komme H^r. Wedel ihænde; ham havde han strax skikket Genbud med Degnen, at han »aldrig vilde sætte Pen til

Papir meere, ang. den utiidige Skrift-striid«, men »for sin egen Fornøvelses skyld«.

Forholdet mellem Provst Allerup og Hr. Wedel var under alt dette blevet meget spændt, og da Provsten, som det synes, havde indgivet skriftlig Klage til Biskoppen, der havde tilstillet Wedel Klagen til Erklæring, saa fremkom der fra denne efter hans Kirkepatrons, Admiral Kaases, Ønske følgende Begjæring om Nedsættelse af en Provsteret for at kjende i Sagen. Begjæringen er dat. fra Ribe, hvilket formentlig viser, at Wedel personlig havde indfundet sig hos Biskoppen for at tale sin Sag, og at denne havde billiget, at man forsøgte den af Admiral Kaas anviste Vej. Wedels Brev lyder saaledes:

Høyædle, Høyærværdige Hr. Biskop, min Høygunstige
Øfrighed!

At Deres Høyærværdighed ikke vil fortrydelig ansee, men i ald faderlig Sagtmodighed optage dette mit ringe, i ald underdanigst Ærbødighed til Dem insinuerede Missive, forsikkrer mig Deres egen gode Villie og fromme Tilladelse, da jeg og under mange store Hiertets væmodig beklemmelser lever for Gud i dend visse tro og tillid, deres Høyærværdighed, som min Høygunstige Øfrighed, saaledes vil værdige mig paa det under skrevne Deres Høyviise Skjønsmhed og fornøvelig Decisum, som maatte ej alleeneste vederkvæge en Læreres høybeknyttet Siel for Guds Ære og sin Menigheds Saligheds Gavn og Beste, men end meere anfriske udi ald Trøst og Ro med Sagtmodighed og Stilhed udi tro og haab at gjøre sit svare tunge Embede med fliid efter Guds oord og vor allernaadigste Konges Lov, hvilked visseligen skal blive Deres Høyærværdighed til een stoor Ære og naadig Belønning for Guds throne ævindelig.

Det, som da ærbødigst her nedlægges for Dem, er korteligt angaaende min Omsorg for unges og gamles Saligheds Forfremmelse ved Catechismi forklaring; thi som jeg ved mit Embedes antrædelse strax kiendelig fornåm, at der

vel kunde udkræves nogen alvorlig fliid i at indprente Tilhørere dend rette Christendoms Grundvold, uden hvilken de almindeligs Søndags Prædikener ellers liden haab om Meenighedens Siele-tarv kunde give til en Gud behagelig og velsignet Frugt. I samme henseende har jeg strax 2 eller 3 gange hver Uge besøgt min Meenigheds Lemmer, de Fattige ikke mindre end de Rige, for at lære dem des bædre at kiende, saavel [som] at erfare, hvorledes de kiendte og ansaae dend Guds stoore Naade, os for Christi Værdskyld tilbydes i Evangelio, saa og forhøre, hvad Kraft de fandt deraf i deres Hierter, og hvorledes de beviiste det i Levned; og for at naae des meere Kiærligheds indgang hos dem, toog jeg en Skolemester i mit eget Huus, som jeg selv snart alleene kostede og belønnede, hvilke jeg ogsaa hver Dag eengang noget af deres Catechismo tilspurte og dem derom des tydeligere da oplyste, hvilked hafde ikke en ringe Frugt, da de unge om Aftenen siden tilspurte derom videre de gamle, hvorover de gamle, ja mange ældgamle, med stor Graad anmodede mig til ogsaa undertiden i Sogned at overhøre af Catechismo, det jeg og effter mit Embedes og Samvittigheds pligt ej vel kunde negte dem, og derfor om Søndag efftermiddag, naar jeg ej i Kirken forrettede det, droog en halv miil hen og lood Ungdommen forsamles i et Huus, hvor der var en stoor Stue, at vi kunde forsamles udi; det Gud, vor Herre, saaledes velsignede, at ej alleene alle syndige Kroer blev ophæved, og hvad der udi meere blev øved, saavel som banden, sværen, u-forliigelighed iblant Naboer, og derimod indfandtes Kiærlighed til Guds oord, som de har ladet see hereffter i et u-straffeligt Christeligt Levned. For samme Naade jeg med andre Guds Børn ej nok formaar at priise og ophøye Gud, og i allerstørste taksigelse for den forleente Velsignelse har jeg med des større fliid søgt at opvække saadan stoor Guds Naade saavel iblant dem som udi mig selv, saa jeg med fornøyelse tidt besøgte dem, som det af mig forlangede; og om det nu vel ikke skeer saa tit, saa skeer det dog

undertiden, at jeg i det ringeste eengang i Ugen her og der besøger legemlige og aandelige Syge, og uanseet jeg hver Søndag meestendeel hører over i Kirken, forretter jeg det dog eengang eller 2 i det højeste hver Maaned i Huusene for de gamles skyld.

Jeg tviler ikke paa, det jo høyligen maa fornøye Deres Høyærværdighed og til Herrens Ære og Priis være mig assisteerlig udi samme fliid herefter at beviise, ihvorvel samme mit Arbeide med dets Frugt er for mange heel foragt, hvilked min Proust, Velærværdige Hr. Christen Allerup, til min samt min Meenigheds og andre retsindige Guds Børns største Sorg uden ringeste aarsag saaledes har bebyrdet os med, saa enhver, som læser Proustens Brev¹⁾, maa tænke, at jeg er en grum Forførerer, og min Meenigheds Lemmer forførte, og siden da Hr. Prousten derfor hverken vilde undskylde ej heller erklære mig for de anførte Beskyldinger efter rygte og tidinger, hvilked var dend eneste aarsag, at Forliigen ej blev sluttet, altsaa tvinger mig min Samvittighed efter min Hr. Patrons, Deres Excellence Hr. Admiral Kaas, Villie, at reense mig fra slige falske beskyldinger, hvorover jeg i største ydmyg ærbødighed maa begiere, min Høygunstige Øfrighed, Hr. Biscop, vilde beviise mig dend stoore godhed at beskikke en Proust med 2 Præster til i min Meenighed at forfare, hvorledes jeg har teed mig i Lærdom og Levnet fra dend første dag, jeg der kom, indtil nu, saa og Meenighedens forhold efter Guds oord i deres Liv og Levnet, hvorved Deres Høyærværdighed kand siden best forstaae, hvorledes Sagen med rygte er u-grundet, Jeg fattige Jesu tiener kand derfra befries, Sandhed stadfæstes, Guds Ære forfremmes og Menniskens Salighed befordres, hvortil jeg i allemaader ærbødigst vil have mig recommenderet (osv.).

Ribe 25 Jan. 1727.

Peder Wedel.

1) Dette findes ikke mellem de opbevarede Akter.

Den 30. Januar sendte Biskoppen Brevet til Magister Hans Allerup i Ringkjøbing, idet han gav det følgende Paategning:

»Saa hierteligen som det fortryder mig, at imellem de 2de Guds Mænd, Hr. Prousten udi Bølling Herred og Sognepræsten for Stafning Meenighed, det bekiendte og viderlige Væsen er forefalden, saa gjerne skulde jeg ønske, at samme paa beste og beqvemmeste maade maatte vorde nedlagt og ophæved, til hvilken Ende de elskelige Herrer, Mænd og Tienere, Mag. Hans Allerup udi Ringkjøbing, Hr. Just Hammerich udi Schierne og Hr. Peder Blichfeld udi Worgod, vilde u-mage sig, velbemelte gode Mænd paa en beleilig Tid og Sted med forderligst for sig at indkalde og med dennem om deres imellemværende i broderlig Kiærlighed at handle, og da:

1. At efterforske, om den Forsamling, som Hr. Peder Wedel til Ungdommens og andre hans Tilhøreres grundigere undervisning i deres Guds Kundskab og Saligheds Sag i et eller andet Huus haver holdet, vides at have haft i sig selv noget utilbørligt eller forargeligt i følge med sig;

2. Om de Bøger, som Hr. Peder Wedel har betient sig [af] og forsynet Ungdommen og andre med, ere af dend beskaffenhed, at de tryggeligen og uden fare kand og bør at læses af enhver, som faar dem i hænde;

3. Hvad de Theologiske Controversier angaar, hvorom de imod hver andre haver skrevet, maatte de kiære Mænd formaaes til, plane et dilucide at sige fra sig, hvorledes de enhver af dennem holder for, en hver Post secundum analogiam Fidei et Orthodoxorum Theologorum Judicium at skulle forstaaes, saasom ofte endog paa Universiteterne er befundet, at in Fervore primo disputandi har Een været en anden qvasi e diametro imodstridig, da kort derpaa, naar dend Eene tydeligere har forklared sin Meening for dend anden, har baade de selv og et heelt Auditorium formerkt, at deres Meening var een og dend samme, og disputen

dermed har haft en ende, og det maatte her vel muligt være af dend samme beskaffenhed.

4. Dersom dennem indbyrdes udi ifrighed og hitzighed noget kand være kommen fra pennen, som muligt bedre hafde været u-skreved, dennem da maatte føres til gemytte, hvor vel det ligner vor milde og sagtmodige Frelseres Exempel, at de alt sligt paa begge sider tilgive hverandre, paa det broderlig Kiærlighed maa til Guds Ære og Meenighedernes opbyggelse faas til Live igien og efterdags ved Guds Naade holdes ved lige imellem dennem.

Skulde Forretningen ved dend allerhøyestes Velsignelse saaledes uden videre Process og Rettergang naae sin ende, vil ingen ting blive mig kiærere at fornemme. Hvis ikke, maatte mig indberettes, hvorledes alting dermed udfalder, hvorefter da, om det endelig skal være, velbemelte 3de gode Mænd Sagen som Dommere kand for sig tage, og naar paa begge Sider alle omstændigheder ere foredragne og overvejede, og hvis for Retten forefalder af Bølling Herreds Notario udi dend didhørende Protocoll indført, en lovmæssig og forsvarlig Kiendelse afsige«.

Samme Dag, som Peder Wedel skrev sin Anmodning til Bispen om at faa Striden mellem ham og Provst Allerup undersøgt af en Provsteret, havde hans Modpart ogsaa grebet Pennen for at fremkomme med en lignende Begjæring; men da dette Brev blev skrevet hjemme i Studerekammeret i Lemb Præstegaard, kom det ikke Biskoppen i Hænde, forinden han alt havde sendt Pastor Wedels Brev med foranstaaende Paategning til Magister Allerup i Ringkjøbing. — Provst Chr. Allerups Brev lyder saaledes:

»Velædle Høyærværdige Hr. Biskop Thura,
Meget Høygunstige Øfrighed og Velynder!

Imellem Sognepræsten i Stavning, ærværdig Hr. Peder Wedel, og mig er indfalden nogen misforstand ved en Skriftstriid, hvorudi jeg formeener, Hand ej alleene skal have

forløben sig ved nogle sære og haarde talemaader contra sanam Theologiam, men endog har injureret og infesteret min Person og Embede med adskillige nærgaaende og uanstændige terminis og expressioner, som jeg ej uden min største Spot kand lade sidde paa mig; thi nødes jeg til u-gierne og imod ald mit humeur at gribe til process og ved Lovens ordentlig maade at maintainere min honeur. Beder derfor Allerydmygst, Deres Høyærværdighed vilde gunstigst behage at beskikke mig en lovformelig Prouste-Ret og constituere til Vice-Proust i Sagen en fornufftig Mand, hvortil jeg vil gjøre forslag paa dend ædle, velærværdige og Høylærde Mand, Mag. Hans Allerup, Sogne Præst for Ringkjøbing og dets Annexer, at Hand tillige med tvende Assessorer af Bølling Herreds Præster vil tage Sagen for sig under Lovmaal og efter befunden beskaffenhed derudi forsvarlig ordeele og dømme«.

Biskoppen gav dette Brev samme Paategning, som han havde givet Peder Wedels, og sendte det 4. Februar til Mag. Allerup i Ringkjøbing. Provsteretten indkaldte derefter Parterne til at møde for sig i Hanning Kirke d. 10. Marts, »hvor de, effter at Parterne hafde ventileret deres imellemhavende Striidigheder, bleve i Mindelighed forliigte paa efterfølgende Maade« :

1. Provsten skulde tilgive Pastor Wedel »de insolente og uanstændige tale- eller skrive-maader, som Hr. Wedel i sine Skrifter har brugt«, og som Wedel nu gjorde Afbigt for.

2. De theologiske »Controversier«, om hvilke de havde skrevet mod hinanden »og apparenter synes at være stridige, men ved Parternes nærværende explication ere udfalden til een og dend samme Meening secundum Orthodoxiam, blive derfor herved annullerede, uden at nogen af Parterne enten skriftlig eller mundtlig derom videre hereffter ventilerer«.

3. »De 2de Danske Bøger, som af Tydsken skal være oversatte i det Danske Sprog, hvortil Author efter Hr. Wedels

beretning skal være Professor Franch i Halle, nemlig: 1. Lærdom om et christeligt Levnets begyndelse og 2. Dend falske og bedragelige Bood og Omvendelse, hvilke 2de Bøger Hr. Peder Wedel har distribueret og ere giorte brugelige i Stavning, Deiberg¹⁾ og andre Meenigheder, men Prousten har formeent at være imod Loven (endskiønt det findes i dend eene, at dend skal være trykt i Missions Collegii Trykkeri) eftersom de baade ere incerto Authore og af Facultate Theologica Hafniensi ikke til Trykken approberede, ere begge Parterne tilfreds med, at samme 2de smaa Bøger strax blive indskikkede til velædle, Høyærværdige Hr. Biscopens og andre Vedkommendes nærmere efftersyn og høy-fornuftige Skiønsomhed, om de eragtes tienlige og opbyggelige eller ikke for den gemeene Almue. Ligeledes berøer det paa dend højgunstige Over-Øfrigheds approbation med de særdeles Forsamlinger om Afftenen, som skeer i Stavning Meenighed i visse Huuse uden Sogne-Præstens hosværelse, om de eragtes raadelige eller ikke«.

4. »Hvad Hr. Prousten i sit skrift til Hr. Peder Wedel har meldet om det, rygted omfører angaaende Stavning Sognefolk, eller hvad hand ratione officii har giort erindring om«, det skulde ikke blive Peder Wedel eller hans Sognefolk til nogen Præjudice, og til Gjengæld skulde Hr. Wedels Tilhængere love at afholde sig fra alt det, som var imod Guds Ord og et kristeligt Levnet, og som med Skjel kunde drage et ondt Rygte efter sig, eller som kunde være imod Loven og Rituallet.

5. Angaaende den Person, som ved sidste Visitats havde »formastet« sig imod Provsten i Stavning Kirke, og ej villet lade sig rette i sin Mening, da vilde Pastor Wedel irrettesætte Karlen og formane samtlige sine Tilhørere til at svare beskedent ved Biskoppens eller Provstens Visitatser og til med Ærbødighed og Lærvillighed at lade sig sige og undervise i hvad de ikke selv grundig forstod.

¹⁾ I Dejbjerg var Peder Wedels Svoger, Jørgen Knudsen Lang, Præst.

6. Og endelig, »som Parterne veed intet med hinanden enten i Lærdom og Levned, uden hvad som retsindige, exemplariske og for Guds Ære nidkiære Guds Mænd og Herrens Tienere vel egner og anstaar«, saa skulde alle Disputer, Stridigheder, Uenighed og Misforstand mellem Provsten og Hr. Wedel være aldeles ophævet og et oprigtigt og kjærligt Venskab mellem dem stipuleret.

Forliget stadfæstede Parterne saa med deres Underskrifter.

Efter Afslutningen af dette Forslag synes Wedel at have faaet Lov til uforstyrret at fortsætte sin Gjerning i Stavning. Hvor gennemgribende den har været, skjønnes bedst deraf, at den pietistiske Bevægelse fra Stavning udbredtes til de omliggende Sogne og særlig til Skjern, hvor Præsten Just Hammerich i den Anledning kom i Strid med en Del af sine Sognefolk, da han ikke kunde finde sig i, at de forlod hans Kirke og søgte andensteds hen. Ad Rettens Vej søgte han at faa deres Udvandring hæmmet, lod optage Vidnesbyrd imod dem og fik Provst Allerup til at skrive følgende Brev til Stiftets ny Biskop. Thura var nemlig død 1. April 1731 og var bleven efterfulgt af Matthias Anchersen, hos hvem Provsten maaske har ventet at finde mere Bistand, end han havde fundet hos Forgængerens¹⁾.

Høyædle, Høyærværdige H^r. Biscop,
Høygunstig Welyndere.

Siden ieg har fornummet, at den kiere Guds Mand Welærværdig H^r. Just Hammerich, er indkaldet ang: det slemme og fortrædelige Væsen, som har ingsnegen sig til nogle af hans sogne-folch, blant hvilche een, den Michel Kunde, er primipilus, saa har ieg ei kundet efterlade at lade dette ringe ydmygst insinuere, med aller indstændigst

¹⁾ Det kunde bemærkes, at det er urigtigt, naar Wiberg II, 300 siger, at Provst Chr. Allerup var gift med en Datter af Biskop Thura Biskoppens Datter var gift med Mag. Hans Allerup, Sognepræst i Ringkjøbing og siden tillige Provst i Hind Hrd.

begering |: som ieg des foruden gjør mig vis forsichret, deres Høyærw.^{ds} egen zele ei andet vil tillade :| end at bend: Mand, som rædelsfører, bliver saa exemplariter anseet, at hans adhærenter og andre lige sindede kand see ved; thi det væsen, som en gangræna, æder vidt og bredt omkring sig, og har spred sig ud i adskillige sogner, ordet og ordets tienere til foragt, som vel og kan eragtes af de 2de Provstevindner, den retsindig og meget skichelig Guds Mand nødvendig har maattet føre. Og kand ieg i sandhed vidne for Gud, at dette onde væsen hart kræncher baade mit og andre religieuse og brave Guds mænds hierter, saasom det er at befrychte, at disse fanatici formedelst deres søde ord, og smigrende tale skal forføre mange uskyldiges hierter; og kommer de mig for ret ligesom Pharisærne, der stolede paa sig selv, at de vare retfærdige, og forachtede andre; ja disse end og fordømmer andre, saa det noch maa være i de sidste dage, da der skal være at forvente vanskelige tider, thi der skal være mennisker, som holde af sig selv, som have Gudfryctigheds skin, men negte dens krafft, og af dem ere de, som snige sig ind i Husene etc. Og bliver dette forargelig og skadelig væsen iche hemmet ved exemplariske straf, der kand jage lige sindede en frycht ind, skal mand inden kort tiid see og høre mere, end mand gierne vilde; thi der er mange, som under skrømt nu holder sig stille, siden mand har begyndt saa vidt. at røre ved dette tøy; men mand kand dog noch kiende klochen af sin klang, og fuglen af sine fiedere; de lurur kun eftter, hvad udfald dette vil faae. Og mand kand forstaae, hvor ublue og uforskammet denne compan er, siden hand |: der fører vel sine consorters ord tillige med hans egne :| undseer sig iche ved at kaste foracht paa dulige og danlige Præstemænd, og tale saa honsk og bespottelig om dem; ja hand har ei heller gaaet min person forbi. Hvorfor ieg paa egen og mine elskelige Medbrøderes Vegne beder allerydmygst og indstændigst om tilstræcheligh satisfaction, ei af Had til Manden, nei ingenlunde |: Gud

er vidne :| men andre til exempel, at deslige sindede maa vide, hvad det er, at skamfere ærlige og skichelige Præstemænd, og kaste dem en skandfliche paa. Hvad foracht hand ligger paa andre Guds børn og gode Christne, saa vel som paa det Hell. og dyrebare Guds ord, det alt sees klarlig noch af Provste-vidnerne¹). Nu ieg kand da ei mere her udi, end allerydmygst og hierteligst recommendere sagen, og saa overlade den til deres Høyærw^{ds} og Høye Wedkommendes skarpsindige efftertæncksomhed. For resten vil jeg allerydmygst indbede min ringe person i Deres Høyærw^{ds} Høye Gunst og affection, og gjør det mig hiertelig ont, at den allerførste gang ieg giver mig den ære at skrive dem til, ieg da skal møde Dem med slig viderværtig materie, hvilchet ieg beder, De gunstig vil pardonnere. I det øvrige vil hierteligst tilbede Dem og alle Deres ald Guds naade og velsignelse til langvarig liv og velstand, der ieg med allerstørste veneration og submission holder mig det for en ære og glæde at maa tegne mig

Deres Høyærværdigheds
min Høygunstig H^r. Biscops
hørsomste og tienistergivneste tiener

Lemb prstgrd. d. 10 Novembr. 1731.

C. Christenss. Allerup.

Udskrift:

Deres Høyædle Høyærværdighed, dend Høyberømmelig og Høylærde H^r. Anchersen, Høybetrode Biscop over Riber-Stift, à Ribe.

Omtrent samtidig klagede Præsterne fra Peder Wedels Nabosogne over, at deres Folk løb til Stavning Kirke, og der holdtes i den Anledning en Række Forhør, uden at der dog, saa vidt vides, timedes hverken dem eller Peder Wedel noget alvorligt i den Anledning²).

Den Virksomhed for Opvækkelse, som Wedel havde

¹) Disse Provstevidner ere ikke fundne.

²) Akterne findes i Bølling Herreds Arkiv, Pakke 4 (Landsark. i Viborg).

øvet i Stavning, maa have tildraget sig Opmærksomhed paa højere Steder; thi i Foraaret 1738 overraskedes han ved at modtage følgende Brev fra Oversekretæren i Kancelliet.

Velærværdige Hr. Pastor!

Saasom Hs. Kgl. May. er af de allern. Tanker at ville selv høre Ed. Velærv. prædike, saa vilde jeg have Ham saadant herved tilkjendegivet, at Han til den Ende behager saa straxen at begive sig paa Rejsen herover til Kjøbenhavn, og naar Han saa anmelder sin Nærværelse her, haver jeg da nærmere Lejlighed at tale mundtlig med Ham derom.

Cancelliet d. 1 Martii 1738.

*J. L. v. Holstein*¹⁾.

Efter Modtagelsen af dette Brev tilskrev Wedel Biskop Anchersen, som følger:

Høyædle, Høyærværdige Herr Biscop,
min Høygunstig Øvrighed!

Allerydmygst insinueres Deres Høyærværdighed, at fra Deres Excellence Herr Geheime-Raad von Holstein igaard er givet Ordre, efter Majestetens allernaadigste Befaling, af 1. Martii til mig, det ieg ufortøvet skal indstille mig hos hans Excellence i Kiøbenhavn, og der erholde videre høy Ordre, hvor befahles at preche for min allernaadigste Konge; thi maae ieg lyde og allerunderdanigst følge Commando, som det hedder: gak, saa gaaer hand, kom, saa kommer hand, og Deris Høyærværdighed vil som min Høygunstig Øvrighed bede for mig til Gud, at hand vil tæncke paa mig i Naade til det beste og ey forderve dend liden Moost i Druen!

Formoder, Deris Høyærværdighed vil af Deris synderlig Bevaagenhed forhielpe mig, rebus sic stantibus, med Ordre til Provsten, Velærværdig Herr Christen Allerop i Lem, at min forladede Meenighed, medens ieg skal være borte, maatte ved Herrits Præsters Tieneste med Ordet og Sacramenterne betienes.

¹⁾ Oversekretærens Brevbog 1737 ff. Nr. 754.

Jeg næst allerydmygst ærbødigst Hilsen til Deris Høyærværdighed, velbaarne Frue, høye Familie med ald Naades og lycksalig Velstands troehiertig Erønskning fra mine og mig! lever

Deris Høyærværdigheds,
min Høygunstig Øvrigheds
allerydmygste Tiener og Forbeder

Stavning *μετὰ σπουδῆς*
d. 10 Martii 1738.

Peder Wedel.

Resultatet af Wedels Rejse var, at han den 5. April 1738 kaldedes til Slotspræst paa Frederiksborg og Sognepræst for Hillerød og Herlev, hvilken Plads var ledig ved Hr. Nicolai Brorsons Kaldelse til Sognepræst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn.

Wedels Befordring er karakteristisk for den Maade, paa hvilken de ivrige pietistiske Præster blev dragne frem i Christian VI's Tid. Den er ogsaa betegnende for det Princip, Kirkestyrelsen fulgte, nemlig at kalde en Række Pietister til samme Sted, forat »en god Bevægelse« ikke skulde standses, som Bluhme i et Brev til Kongen udtrykte det. Og ligesom Peder Wedel efterfulgte den pietistiske Nic. Brorson, saaledes blev der ogsaa givet ham selv en pietistisk Efterfølger i Stavning. Hans Eftermand blev nemlig Kateketen ved Nicolai Kirke Andreas Balslev, hvis Navn er bekjendt fra den Mossinske Sag¹⁾.

En samtidig, den bekjendte Forfatter Kristen Sørensen Testrup, har i sin Rinds Herreds Krønike fortalt, at da Kongen ikke havde Kaldsret til Stavning Sognekald, fik Oversekretær Holstein Kommerceraad Lichtenberg, som da havde Kaldsretten, til at kalde A. Balslev, »hvilket Kongen igjen i Naade vilde betænke«, hvad da skete paa den Maade, at Lichtenberg strax efter blev Kancelliraad og siden Justitsraad²⁾.

¹⁾ E. Holm: Danmarks-Norges Hist. 1720—1814, II, 657. L. Koch: Christian VI, 194 f.

²⁾ Saml. til jysk Historie og Topogr. II, 56.

I Aaret 1752, da der var forlangt Oplysning fra Biskoperne om dueelige Præster i smaa Kald, der trængte til Befordring, anbefalede Biskop H. A. Brorson i Ribe meget varmt And. Balslev som en sindig, flittig og velbegavet Lærer, der godt kunde forestaa et større Embede, men nu med sin store Familie sad i meget trange Kaar¹). Befordret blev han dog ikke, men døde i Stavning 1787 efter en næsten 50aarig Præstevirksomhed. Hans Efterfølger var den fromme Herrnhuter Lars Graversen Brøllund, hvis Selvbiografi er meddelt i Ny kh. Saml. I, 480 ff.

Omtrent ved den Tid, da Wedel flyttede fra Stavning til Frederiksborg, begyndte Herrnhuterne at vinde Indgang i Vestjylland. I Arkivet i Herrnhut findes et (tydsk) Brev, dat. Stepping 13. Juni 1740, fra den bekjendte herrnhutiske Rejseprædikant Gert Hansen, hvori han fortæller: »I Holstebro mødte vi en Rytter, der fortalte om mange [opvakte] Sjæle i Nissum. Vi kunde neppe tro det, da vi ikke havde hørt derom; men da vi kom derhen, var der 93 Sjæle, af hvilke 57 havde Erkjendelse, de øvrige 36 hørte gerne Sandheden. En Uge blev vi der; om Søndagen holdt de 2—3 Forsamlinger. En Skrædersvend, som de i Begyndelsen havde foragtet og spottet, holder alt sammen; nu er han dem alt. Svenden værger dem ogsaa, idet han staaer i stadig Forbindelse med Præsten²) og besøger ham flittig og fortæller ham, navnlig naar noget ellers kunde være berettet ham. Den hele Velsignelse har følgende Oprindelse: Student Jesper Støvring fra Kjøbenhavn, der er den ærværdigste blandt de Separatister, jeg har kjendt — thi han søger blot det sande Væsen og er slet ikke stiv — var i den Egn og blev forfulgt, da han ej vilde høre de slette Præster. Skrædersvenden og Rytteren lærte ham at kjende, og begyndte da at arbejde; men de sige, at de have alt fra ham. Et Brev fra ham til Menigheden [i Herrnhut] medsender jeg i [tydsk] Oversættelse. En Enke

¹) Kh. Saml. 3. R. V, 711.

²) Thomas Berg, Præst i Nørre-Nissum 1728—43.

hjælper ham i Arbejdet blandt Kvinderne, saa at han kan vandre ordentligt nok mellem dem¹⁾. I et Sogn i Nærheden er der 38 Sjæle, af dem vare 24 saa stærkt grebne af Naaden, at de ej igjen kan komme bort; de 14 høre gjerne til. Endnu længere borte er der 2 Bøndergaardte fulde af gode Folk, og endnu nogle flere i andre Landsbyer. I Ringkjøbing er Pastor Milter, som har studeret i Jena og har været en Uge i Herrnhut; han er »hübsch, munter und nicht ohne Segen«²⁾. I Stavning har der været en god Præst, Peder Wedel. Denne Menighed har længe været bekjendt i Jylland, og derhen længtes jeg især efter at komme. Der er 102 [vakte] Sjæle, af hvilke de 44 ere kjære Sjæle, de 58 høre gjerne. Her var vi fra den 11. til den 28. Maj. Den nuværende Præst [Andr. Balslev] havde vel ingen Glæde af disse Sjæle, fordi de ikke havde faaet det ved ham. Os lod han dog have al Frihed til at gaa omkring i hans Menighed og lod mig prædike 3 Gange³⁾. Paa dette Sted har Frelseren givet mig al Frimodighed paa Prædikestolen; thi jeg havde en Følelse af, at de forstod alt, hvad jeg kunde sige dem, og kunde modtage det altsammen. Her hørte jeg ogsaa op med at skrive, medens jeg ellers plejer at udkaste en lille Disposition. Ved mine Besøg fra Hus til Hus fik jeg en saadan Færdighed i at tale med alle og enhver, at det var mig selv til Forundring. 4 »Brødre« ere Hjælpere her. I et Sogn i Nærheden var der mange, som holdt sammen; men de havde liden »Grund«. Ogsaa i Ribe er der mange — Præster, Borgere o. a. — men her havde de faaet Brev fra Kjøbenhavn, der beskyldte vore Brødre for at have forandret deres Levemaade og »Model«.

1) Herrnhuterne holdt strengt over, at Kjønnene skulde være adskilte ved deres opbyggelige Sammenkomster.

2) Milter Andersen var residerende Kapellan i Ringkjøbing og blev 1741 kaldet til res. Kap. i Bergen, men omkom med sin Familie paa Rejsen derop.

3) Gert Hansen var theologisk Kandidat og havde tidligere, før han sluttede sig afgjort til Herrnhuterne, søgt om at blive Præst i Ribe Stift (s. Kh. Saml. 5. R. II, 72 Not 1).

Skjern blev siden Arnestedet for den kristelige Bevægelse i Vestjylland, og Præsten Jens Bering, »ret en Guds Mand«, (1761—1792) stod som Midtpunkt i en stor vakt Kreds, der stod i Forbindelse med Herrnhuterne. For at Vækkelsen ikke skulde blive hjemløs ved hans Død, fik Bering oprettet en herrnhutisk »Missionsstation« med et Par fast boende »Menigheds-Sødskende« 1785¹⁾. Bevægelsen vedblev en Menneskealder efter Berings Død; da indtraadte en Standsning; men omkring 1840 iudkaldtes fra den da vakte Struer-Egn friske Kræfter, og Forsamlingslivet blomstrede atter op²⁾. Men glemmes bør det ikke, at den, der lagde Grunden for friskere aandelige Bevægelser i Skjernegnen, var den unge Sognepræst i Stavning Peder Wedel.

I Frederiksborg var han ikke som i Vestjylland Banebryder for Pietismen, da meget betydelige Mænd af denne Retning vare gaaede forud for ham, og han her forefandt en Medarbejder, Sønderjyden Christian Jensen, der var ganske af samme Aandspræg som han selv. Derimod fandt han til Tider skarpere Modstand blandt Sognets Beboere, end han synes at have fundet i Stavning, saa han ikke undgik ret alvorlige Ubehageligheder, ja endog (1742) fik en Tilrettevisning fra allerhøjeste Sted for ikke at have anvendt fornøden Forsigtighed ved en gudelig Forsamling, han og ovennævnte Kapellan havde holdt i Hillerød³⁾. — Han døde i Embedet i Oktober 1761. I sine sidste Aar havde han sin Søn Jens Daniel Wedel til personel Kapellan⁴⁾.

¹⁾ Jvfr. Kh. Saml. 5. R. I, 288.

²⁾ Se Dansk Kirketidende 1890 Sp. 446 ff.

³⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier III, 200. P. Bendtsen, Hist. Efterretn. om Frederiksborg Skole, S. 65 Anm. Kh. Saml. 4. R. I, 186 ff.

⁴⁾ Det er om denne ynkværdige Præsteskikkelse, J. Thisted har fortalt den karakteristiske Beretning, som af Im. Barfod er meddeelt i Kh. Saml. II, 111 ff.

Smaastykker.

XII.

Om Sven Rosén i Amerika.

Af P. S. Vig.

I det sidst udkomne Hefte af Kirkehistoriske Samlinger (Side 257) siges om den i Overskriften nævnte Svensker: »Rosén blev da altsaa Præst i Vestindien, hvor han opgives at have ægtet »et rigt, adeligt svensk Fruentimmer«, der fødte ham en Søn. Han døde imidlertid snart efter (omtr. 1750)«. —

I Sammenhængen, hvori disse Ord forekommer, giver de en det Indtryk, at Rosén blev luthersk Præst i Vestindien, idet han fulgte den Anvisning, som den svenske Rigsdag gav ham i 1747, »at søge en Virksomhed blandt de svenske Menigheder i Vestindien«. — Hertil er imidlertid flere Ting at bemærke, og da for det første dette, at Rosén ikke blev Præst i Vestindien i den nuværende Betydning af dette Navn. Derimod blev han »Evangelist« i Pennssylvanien, men — i Brødremenighedens Tjeneste. Der fandtes ingen svenske Menigheder i hvad vi nu forstaar ved »Vestindien«. Derimod fandtes flere saadanne siden 1643 i »Ny-Sverrig« ved Floden Delaware, det vil sige i de nuværende Unionsstater Pennssylvanien, Delaware og New Jersey, og det holdt haardt at holde disse Menigheder forsynede med Præster fra Sverrig, saa der var god Mening i, at den svenske Rigsdag henviste den formentlig omvendte Rosén til at søge Virksomhed dér. Som vi om lidt skal se, tog han paa sin Maade denne Anvisning til Følge. Endnu bør

bemærkes, at Rosén ikke blev gift i Vestindien (o: Nordamerika), men var det, da han kom hertil i 1746, altsaa samme Aar, som han fra Lindheim hjemsendte sin »retlærige« Troesbekjendelse til Svea Hofret.

Og nu Beviserne for, at det sagte forholder sig saaledes!

Biskop J. M. Levering siger i sin »History of Bethlehem« (Pag. 185), at Biskop Joh. Christopher Frederick Cammerhoff med sit Selskab kom til Lewes den 28. Decbr. 1746 paa Skibet »John Galley«. Da Isen hindrede dem i at sejle opad Delawarefloden, gik de i Land i Lewes, rejste tillands til Philadelphia og naaede til Bethlehem den 12. Januar 1747. I en Note tilføjer Biskop Levering: »Det hele Selskab bestod af 13 Personer, nemlig, foruden Biskop Cammerhoff¹⁾ og Hustru, Sven Roseen, en Svensker, som havde studeret i Upsala og Jena og da sluttet sig til Brødrene, og hans Hustru, Anna Margarete samt Vitus og Maria Handrup«²⁾.

Rosén var altsaa i Amerika, inden den svenske Rigsdag gav ham sin Anvisning, som maaské aldrig har naaet ham. — Angaaende hans Virksomhed i Amerika kan jeg oplyse følgende.

En af de Mænd, som betjente de svenske Lutheraner i Amerika, Provst Israel Acrelius, — han var Provst i Wilmington, Delaware, fra 1749 til 1756 og tillige Provst for de øvrige svenske Menigheder, — skrev efter sin Hjemkomst til Sverrig det saare interessante Skrift »Nya Sverriges Historia«, Stockholm 1759 — eller, som dets engelske Titel lyder: »Description of the former and present Condition of the Swedish Churches, in what was called New Sweden«. I dette Skrift, der er oversat paa Engelsk af Wm M. Reynolds, D. D., og udgivet af Pennsylvanias og Delawares historiske Selskaber i Forening (Philadelphia 1874) hedder det angaaende den Sag, vi her har med at gøre, (S. 332—33): »Den forladte Stilling, hvori disse Menig-

¹⁾ Se foran, S. 253.

²⁾ Se K. S. 5. R. I, 499 ff.

heder nu befandt sig, aabnede Døren for den lumske Frister. Folket syntes ikke at bryde sig om at faa en anden Præst. De besøgte undertiden af Pastor Tranberg fra Christina, undertiden af Pastor Näsman fra Wicacoa¹⁾, som skiftedes til at komme der, maaske hver tredie eller fjerde Maaned, for at prædike og døbe Børnene; men det bevarede ikke Menigheden. — Ved den Tid kom Grev Zinzendorf til Landet²⁾ og udsendte sine Apostle saa rask, som han kunde. Her var svenske Menigheder, og han kunde derfor forsyne dem med svenske Præster. Disse vare Mænd som Paul Bryzelius³⁾, født i Häradshammer i Bispedømmet Linköping, der i en Del Aar havde været i Forening med hint Samfund i Tyskland, og som nu kom hertil for at bruges blandt Svenskerne Abraham Reinke, født i Stockholm, men uddannet i Tyskland, Sven Rosén fra Gøtheborg, der blev landsforvist i 1740 for sine pietistiske Grillen og droges saa til Zinzendorfs Parti, hvortil ogsaa Peter Nyberg sluttede sig, om hvem vi straks skal sige noget mere. Det var mærkeligt, at de Svenskere, der var ordineret af Herrnhutter-Menigheden, altid udgav sig for svenske Præster, naar de kom blandt svenske Folk. De udgav sig for Lutheraner, der ikke havde nogen anden Lære end den i Svertig antagne. Og skjøndt de sluttede sig til Brødrsamfundet, som, sagde de, kun var forskjelligt fra den svenske Kirke med Hensyn til de kirkelige Former, saa behøvede dette ikke at volde nogen Vanskelighed, hvis de antoges (o: til Præster) af en svensk Menighed, for dér vilde de følge de antagne Kirkeskikke!« — Saa vidt Provst Acrelius, der altsaa kjender Sven Rosén som Præst i Amerika, men i Forbindelse med Brødremenigheden.

Vi skal nu høre et Vidnesbyrd fra selve denne Menighed, som stadfæster dette.

¹⁾ Nu en Del af Byen Philadelphia.

²⁾ Z. var i Amerika i 1741—43.

³⁾ Paul D. Bryzelius kom med Z. til Amerika, blev 1764 luthersk og 1767 episkopalt Præst, døde i 1773.

I et Tillæg til den engelske Oversættelse af Provst Acrelius' Bog — af Præst i Brødremenigheden i Bethlehem, William C. Reichel, angaaende Brødremenighedens Virksomhed blandt Svenskerne i New Jersey og Delaware — hedder det: »Men imidlertid var de svenske Menigheder bleven forsynet med Præster hjemmefra, som satte sig imod den Bevægelse, Brødrene havde vakt og i 1745 blev Bryzelius tilbagekaldt. Men ikke desto mindre vedblev Brødrene at afhjælpe de Familiers aandelige Trang, som havde sluttet sig til dem, besøgte dem i deres Huse og prædikede tillige i Kirker og Skolehuse, hvor de kunde finde saadanne. Det var derfor sjældent, at ikke en eller flere af deres (o: Brødremenighedens) Evangelister fra Bethlehem eller Philadelphia var paa Rejse i de gamle svenske Settlementer i Delaware i Tidsrummet mellem 1745 og 1755. Blandt disse var Brødrene Owen Rice, Mathew Reüz, Abraham Reinke, Sven Roseen, Hektor Gambold og Thomas Yarrel«¹⁾.

I den korte Fremstilling af den amerikanske Brøderkirkes Historie, som Prof. J. Taylor-Hamilton har givet i »American Church History Series« 8de Bind hedder det (S. 453): »Reinke, Roseen, Rice, Powell og Nyberg gennemrejste hele det sydlige New Jersey«. —

Det ser saaledes ud til, at Rosén blev i Brøderkirken til sin Død, hvilket vel ogsaa, efter hans aandelige habitus at dømme, var rimeligst at antage. Angaaende hans Dødsaar har jeg ingen Oplysning fundet. Men jeg antager, at hans Selvbiografi vilde kunde faas ved Henvendelse til Brødermenighedens Arkiver her i Landet.

Angaaende Biskop Swedbergs Salmebog, som sammenstilles med Rosén, idet de begge fandtes gode nok at sende til Amerika, kan oplyses, at det dog var med visse Betingelser, man gik ind paa at sende den til Amerika, saaledes skulde f. Eks. Ordet »antagit« i Taksigelsen for Kristi Kjøds-paatagelse slettes ud²⁾.

¹⁾ Anf. Skrift, Side 440.

²⁾ Se Acrelius: anf. Skrift, engelsk Oversættelse, S. 367, Noten.

Under sit Ophold som Præst i Amerika gjorde Israel Acrelius i Juni Maaned 1754 et Besøg i Bethlehem i Følge med den danskfødte Pastor Peter Brunnholtz, tysk Præst i Philadelphia, den svenske Pastor Erik Unander og en Hr. Sleydom fra Philadelphia, for med egne Øjne at se Brødrenes Anstalter i dette deres amerikanske Arnested. Af dette sit Besøg har han givet en meget livlig Skildring i sin førnævnte Bog¹). Særlig lagde han Mærke til de ugifte Brødrers Hus, der lignede et Slot, og over hvis nordre Dør fandtes følgende karakteristiske Indskrift, forfattet af den sværmeriske Biskop Cammerhoff:

»Vater und Mutter und lieber Mann,
Habt Ehre vorm Junglings Plan«²).

Over Husets søndre Dør fandtes en Solskive med Indskriften »Gloria Pleuræ«. —

En af de Mænd, som gjorde sit til, at Provst Acrelius fik set sig godt om baade ude og inde, mens han var i Bethlehem, var Danskeren Mathæus (Mathew) Reüz eller Reütze, der er nævnt ovenfor som en af Brødrekirkens Evangelister blandt Svenskerne i Delaware sammen med Rosén, og som tidligere har været kortelig omtalt i Kirkehistoriske Samlinger³). — Mr. Ritz, som Acrelius kalder ham, var en venlig Mand, der spillede paa Orgel for de fremmede i Kirken, fulgte med dem omkring, saa de fik de forskellige Anstalter at se, deriblandt Børnehuset, hvor de saa den svenske Pastor Nybergs to smaa Døtre, af hvilke den ældste, der var 6 Aar gammel, havde Øjne som en Kat, hvilket, siger Acrelius, var hendes Moders Skyld. De smaa Piger kyssede de fremmedes Hænder og erklærede sig villige til at følge med dem til Sverrig til deres Faders Slægt. Der var ialt 144 Børn, Dreng og Piger, i Huset. Foruden Reüz, som Acrelius siger arbejdede som Tømrer, naar han ikke var ude at prædike, var det især Liflænderen

¹) Engelsk Oversættelse, Side 402—34.

²) 3: Den h. Treenighed forherliges ved Zinzendorf. H. F. R.

³) 5. Række, 2. Bind, Side 566.

Benzien, som de fremmede talte med under deres Ophold i Bethlehem. Benzien var dengang Brødrenes Sekretær og førte Dagbogen. Han fortalte dem, hvorledes han engang havde været en streng Lutheraner, »men denne Lære kunde aldrig tilfredsstille min Sjæl og kan det ikke i al Evighed. Jeg finder en skjult Herlighed i mit Samfund, som jeg ikke fuldelig kan beskrive og som vil holde mig fast, saa længe jeg lever«. Acrelius spurgte ham da, om han ikke var en af hine Martyrer i egen Indbildning, som af blinde Ledere var ført ind i Trældom under Loven, og som siden, de fleste af dem, slog over i den modsatte Yderlighed og sluttede sig til Brødrenes Samfund. »De véd, min Herre, at af den Slags Folk havde Lifland, saavel som andre Lande, nok dengang . . . Dersom jeg ikke tager meget Fejl, er De en af dem«. —

Benzien svarede: »Det er sandt nok, at jeg engang var under saadanne blinde Føreres Ledelse. Jeg havde ingen Hvile eller Fred i mit Hjerte. De, som holdt Selskab med mig, gik med mig ud paa Marken; vi laa paa vore Knæ, til jeg havde slidt Huden af mine og knapt kunde slæbe mig selv hjem igen. Trods dette var min Sjæl mager og tom som før. Mange af dem, som dengang var i Selskab med mig, lever nu saa sorgløse i Verden, som tænkes kan. Vore Ledere var de blinde Hallensere, der ikke selv vidste bedre og som snart vilde have gjort Ende paa os baade til Sjæl og Legeme, hvis ikke Frelseren var kommen os til Hjælp«. —

Her faldt Pastor Brunnholtz ind og sagde: »Jeg er en Holstener af Fødsel, og jeg har ogsaa studeret ved Universitetet i Halle; men, saa vidt jeg véd, er saadanne Vildfarelser aldrig kommen derfra. Den rene evangeliske Lære blev foredraget der og prædikeret baade i min Tid og senere. Det er sandt, at det theologiske Fakultet i Halle har kæmpet haardt mod Grev Zinzendorf og hans Tilhængere, men det er ikke Bevis paa, at de fare vild i Frelsens Lærdomme«. —

Den her nævnte Benzien er Christian Thomas B. Det var med hans Enke, Anna Maria født Neisser, at Danskeren Thrane siden blev gift¹⁾. Hvad Benzien udtalte angaaende sin religiøse Erfaring under Pietismens Ægide, antager jeg, at Rosén vilde underskrive Ord til andet, og af den Grund har jeg tilladt mig at anføre det.

Luck, Wisconsin, U. S. A. 22. April 1908.

XIII.

En kvindelig Salmedigter fra det 17. Aarh.

Ved Cand. theol. *Jørgen Lundbye.*

Et Vidnesbyrd om, hvor hurtigt Kingos »Aandeligt Sjungekor« slog an i det jævne Folk og hist og her aabnede for et lidet Digtervæld selv blandt ulærde, afgiver Inger Jensdatter Sønbergs Digtsamling »Sjælens daglige Røgoffer, for Herren optændt i Morgen- og Aften-Bønner, Psalmer og Hjærte-Sukke til hver Dag i Ugen.«

Nævnte Digterinde var Datter af Hr. Jens Andersen Sønberg, i 42 Aar (1648—1690) Præst for Visby og Heltborg Menigheder i Thy. Efter hans Død tog hun Ophold i Vang Præstegaard i Hundborg Herred, hvor hun fuldførte nævnte Samling religiøse Digte, der udkom i Trykken 1710. Et andet Oplag fulgte 1733, hvilket tyder paa, at Bogen har været yndet og meget læst. Den er tilegnet Dronning Lovise og udkom første Gang, forsynet med nogle rosende Anbefalingsvers af 6 navngivne Mænd. I andet Oplag er dog saavel Tilegnelsen som Gratulationsversene, som hendes Biograf Schönau siger, »paa en ubillig og utilladelig Maade udeladte, saasom slige Vers dog hensigte til deres Navne at forevige«²⁾.

¹⁾ Khist. Saml. 5. R. II, S. 574.

²⁾ Schönau: Samling af Danske Lærde Fruentimmer S. 1363.

Inger Jens-Daatter er af Eftertiden henført til de »lærde Fruentimmer«¹⁾. Hun hørte dog ikke til dem, der havde »sine Aar og Alder ikkun paa Studeringer anvendt«. Men hendes pyntelige Stil og ret smagfulde, om end paa Tanker og Udtryk fattige Sprog vidner om en ret solid Dannelse og Kendskab til Samtidens Literatur. Selv omtaler hun sig som en Beundrer af »den dejlige Digtekunst« og af de »mange aandelige og yndelige Poeter og Poetinder«, blandt hvilke hun dog regnede sig »saare ringe«, hvorfor hun ogsaa i Fortalen beder »den gunstige og velaffectionerede Læser« ikke tage det for nøje med hendes »Faut og Fejl«. Hun er optaget som »virgo cimbrica« og »piissima auctor« i Albert Thuras »Gynæceum Daniaë Litteratum« (p. 112).

Der klinger gennem hendes Digte et fromt Sinds kristelige Betragtninger, øst ud af Postillen og Katekismen. Biskop Jens Bircherod i Aalborg erklærede i sin Approbation hendes »Offer udi dette yndelige Skrift« for »en takkelig og sød Lugt for den Allershøjeste«, og han formodede »stadelig, at mange fromme Hjærter derudi skal finde en fornøjelig og liflig Vederkvægelse«. »Røgofferet« fik Attest af det theologiske Fakultets Dekanus, Prof. Hans Bartholin, for at stemme med den rene Lære; han kalder det i Trykketilladelsen »adskillige gudelige Betænkninger, ziirligen sammensatte og nyttige til at opvække Christne til Andagt«.

Dermed er Værket betegnet som en gudelig Andagtsbog. Det indeholder til hver Ugedag en Morgenbøn (Prosa), en Morgensang og et Hjærtesuk (paa Vers), en Aftenbøn (Prosa), en Aftensang og et Hjærtesuk (paa Vers). Glimtvis bryder Strofer frem af den ædle Poesis Væld. Som Prøver paa denne Poesis Art anføres nogle Vers.

p.15. Se den purpur Morgen-Røde
skyder Glantz af Gylden-Skiød,
Dagens rette Første-Føde
nu igiennem Mørket brød;

¹⁾ Schönau: anf. Skr.; H. J. Birch: Billedgallerie for Fruentimmer, III, 364. Aagaard: Beskrivelse af Thy, 226.

og betegner, at jeg saa
skal af Mørkheds Rige gaa,
erlig som om Dagen vandre,
at jeg lyse kand for andre.

Ah, min Siæl, vilt du da sove?
Søg til Himlen, vaag og bed,
Op og lad os Herren love
for sin store Miskundhed,
Op min Søvn-fulde Krop,
op mit Sind til Andagt op!
Op hvad i mig sig kand røre,
Herrens Godhed at kundgiøre“.

Naturstrofer forekommer kun yderst sparsomt:

- p. 47. „Se, hvor Dagens Lys forsvinder
og den Taagefulde Nat
nu med Maanens blege Kinder
efter Solen bliver ladt“.

Det er jo en hel begrædelig Optakt til et tungt Sinds
Aftenbetragtninger. Anderledes fuld af en Forventningens
og Længselens Mystik er følgende:

- p. 157. „Aftenen i Sort sig klæder,
Dagens Fakkellukkes ud,
Nattens Stjerne-Vagt fremtræder,
kom, min Jesu! til Din Brud.
Efter Dig mit Hjærte sukker,
som for Dig er vidt opladt,
mod din Tilkomst jeg min bukker
for at favne dig min Skat“.

Eller læs et „Hjærtesuk“ som dette:

- p. 42. „Op, min Sjæl, nu glimter Solen,
kast Dig ned for Naadestolen
udi Hjærtens Ydmyghed!
Jeg opløfter begge Hænder,
og mit Hjærte til dig brænder!
Se, min Jesus, se herved“!

Det er ikke noget forknyt Suk. Her er Varme og Tak-
nemmelighed for den gryende Dag. Billedet er kraftigt og

tiltalende! Havet har Inger Jens-Daatter ikke opdaget; der ruller ingen Bølger i hendes Poesi, og hvor savnes ikke selv den beskedneste lille Markblomst til at smykke hendes »Græde-Dal«. Kun lidt sparsomt »Græs og Grøde« vokser dér til Føde for Folk og Fæ! (jfr. p. 38 v. 9).

Sin største Interesse for Nutiden har »Røgofferet« ved, at det er blevet til som en Efterligning af »Aandeligt Sjungekors« første Part, der udkom 1674. Approbatio for »Røgofferet« er givet 1698. Dets Anlæg er fuldkommen parallel med Sjungekorets, kun at Morgen- og Aftensukkene hos Inger Jens-Daatter er bleven til Hjertesuk, og at hun i Stedet for Sjungekorets Pønitentse Salmer giver Læseren en Morgen- og Aftenbøn. Efter Indhold stemmer »Røgofferets« Sange paa det nøjeste med Sjungekorets. Kingo angiver i Fortalen til Kongen Ledemotivet i sine »Bede Psalmer« paa følgende Maade: »de særdeelis Sukke, som de (o: medkristne) ikke alleene for sig self, men ogsaa for Guds Kirkis og vor reene Evangeliske Lærdoms Floor og Fremgang, saavelsom for Eders Kongelige Mayest. Arve-Husis Lyksalighed og det gemeene bestis Fremtarv ere skyldige at udøse; Hvilke særdeelis stykker aldeelis ikke udi nogen Bede-Psalmer bør udelukkis« (Sjungekoret, Fortalen). Ledemotivet i »Røgofferet« kunde ikke udtrykkes klarere end i disse Ord. Anvisningen er fulgt bogstavelig. Kingos Autoritet har sat Forfatterinden i Knæ. Enkeltheder i Udarbejdelsen og Anvendelsen af mange kingoske Dobbeltord viser, at hun var draget som en Myg til Kingos »Brænde-Lampe« for at laane Lys. Nogle Sammenstillinger!

„Velan! Jeg til mit Kald mig giver
og fanger nu min Gerning an“. Sjungek., 93.

„Paa min Gerning dermed skynder
jeg mig hen at tage fat“. Røgof., 145.

„Jeg har min Førlighed, og mine Lemmer
af ingen Smerte ved, som dennem klemmer“. Sjungek., 77.

„Jeg paa mit Legems Lemmer
slet ingen Bræk fornemmer“. Røgof., 101.

En samtidig norsk Præstefrue, der ogsaa digtede, har fundet en lignende Vending heldig, maaske endog poetisk, eftersom hun synger: »At Du paa dine Lemmer — ej nogen Brek fornemmer«¹⁾.

„Lad Jorden blive fuld af Frugt og Grøde“. Sjungek., 41.

„Gud gjør Jorden ynskelig,
fuld af Fedme, Frugt og Grøde“. Røgof., 60.

„Skal jeg paa Jord og Land for Brødet svede“ Sjungek., 79.

„Skal jeg end mit Brød oplede
i mit Ansigts Svedebad“. Røgof., 145.

Disse Eksempler vil være tilstrækkelige til at vise, hvor trofast, næsten trælsomt, hun gaar i Hr. Kingos »Fode-Fjed« og »Vandre-Veje«.

En Betragtning som denne stiller ikke blot Inger Jens-Daatters Poesi paa dens Plads overfor den noget ældre Digterfyrstes; men den gør os tillige Samtidens overstrømmende Beundring for Kingos Poesi, selv i dens mindre heldige Udslag, mere forstaaelig. Naar en Mand som Biskop Bircherod kunde føle sig opfordret til at benytte de stærkt rosende Tillægsord om de ensformige, tankefattige om end velformede og velmente Vers i »Røgofferet«, hvor maatte da ikke Kingos Digte og Salmer med deres Tankerigdom og brusende, mægtige Klang blænde og fortrylle!

For Inger Jens-Daatter er der intet nedværdigende i, at hun holdt sig saa nær op ad sit store Forbillede. Ogsaa Dorothea Engelbrets Datter følger i sine Morgen- og Aftensange Kingos Ledemotiv for Bedesalmer²⁾. En anden poetisk Lærling af Kingo, Digteren Poul Pedersen, efterligner sin Mester i pragtfulde Indgange og i kraftige Dobbeltord, og det ingenlunde daarligt³⁾. I disse Omgivelser kan der meget vel blive Raad til et rosende Ord for Inger Jens-Daatter Sønbergs aandelige Digtning. Hvad der mangler

¹⁾ Brandt og Helweg: D. danske Psalmedigtning, I, 375.

²⁾ Brandt og Helweg: anf. Skr. Omrids, 50.

³⁾ R. Petersen: Th. Kingo, 397 ff.

den paa digterisk Flugt og Farvepragt erstattes ret vel af Følelsens Varme og Inderlighed og den ulastelige, letflydende Verseform.

København i Marts 1908.

XIV.

A. H. Franckes Breve til Grev Heinrich XXIV af Reusz-Köstritz og Hustru.

Denne Brevsamling, der udkom 1905 i Leipzig, udgivet af B. Schmidt og O. Meusel, frembyder ikke ringe Interesse i kirkehistorisk Henseende, da den giver et levende Billede af det inderlig fortrolige Forhold mellem Prof. A. H. Francke i Halle og nogle af de »fromme Grevehoffer«. Et og andet til dansk Kirkehistorie vil man ogsaa finde deri. S. 109 omtales den Glæde, et Brev fra Kbhvn. (1724) havde voldt, »wegen des besondern christlichen u. ernstlichen Wesens, so sich bey dem Erb-Printzen Carl und der Erb-Prinzessin Sophia Hedewig befindet¹⁾«. Brevet var formodentlig fra Christian Wendt, der i sin Tid indtog en ret indflydelsesrig Stilling her i Landet. Han var, som det oplyses (S. 126), født 1684 i Itzebo, studerede 1704 i Wittenberg. Kom 1707 til Kjøbenhavn og blev Pagehofmester hos Prins Carl. Fra 1714 var han Sekretær i det nyoprettede Missionskollegium og besøgte som saadan 1722 Francke i Halle. 1725 blev han af Landgreven i Hessen-Darmstadt kaldet til »Metropolitan« i Kirtorf, og 1730 blev han Superintendent i Sorau i nedre Lausitz, hvor han døde 1774²⁾. — Af et Brev fra 1726 (S. 141) ses, at Chr. VI's Svigermoder, den fromme Markgrevinde Christiane af

¹⁾ Jvfr. S. 163, hvor der findes Udtog af et Brev til Francke, dat. »Wemeltoff« 13. Apr. 1726 fra v. Schmitberg, Hofmesterinde hos Prinsesse Sophie Hedevig med Bevidnelse af Prinsessens store Paaskjønnelse af Franckes 1724 udgivne Postil.

²⁾ Jvfr. D. biogr. Lex. XVIII, 384.

Brandenburg-Culmbach, der siden 1723 boede her i Landet, stod i et meget fortroligt Forhold til Francke. Smst. omtaler Fr., at han havde ladet gjenoptrykke et Skrift af Prof. med. Detharding i Rostock (siden ved Universitetet i Kbhvn.) »von den Kennzeichen eines Wiedergeborenen«, hvori D. med Oprigtighed havde beskrevet saavel sin forhen uomvendte som sin siden omvendte Tilstand. Om Frøken v. Seidevitz, der 1727 af Fr. betegnes som »meine rechte Tochter in dem Herrn« (S. 142—3), har Udgiverne ikke kunnet finde nogen Oplysning. Hun er os dog ikke ubekjendt, da hun siden indtog en fremtrædende Stilling som Hofdame hos ovennævnte Markgrevinde Christiane¹⁾. Det var hende, Zinzendorf henvendte sig til, da han 1731 ønskede at besøge Hoffet i Kbhvn.²⁾, og det var hende, der 1733 læste Biskop E. Hagerup i Trondhjem Texten i Anledning af en Prædiken, han havde holdt for Chr. VI under hans Besøg i denne By³⁾.

Om det 1714 oprettede Missionskollegium, der voldte de fromme i Tydskland megen Glæde, findes i Brevene adskillige Notitser⁴⁾. Mest historisk Interesse har et S. 148—9 i Tillæget meddelt Brev af 24. Febr. 1714 fra Geh.-Raad J. G. Holstein, Kollegiets Præses, til en Pastor J. G. Bövingh, der havde været Missionær i Trankebar og nu af Kongen var kaldet til Præst i Hemme i Ditmarsken, men med strængt Paalæg om, at han paa ingen Maade maatte udgive et af ham forfattet Skrift, hvori han havde givet en meget trøstesløs Skildring af Missionens Udsigter⁵⁾.

Udgaven af Brevene, der ledsages af et godt Register, er besørget med stor Nøjagtighed, og gode Oplysninger

¹⁾ Ny kh. Saml. IV, 764 ff.

²⁾ K. S. 5. R III, 456—7. 463.

³⁾ Herom mere i en følgende Artikel.

⁴⁾ S. 55 o. fl. St. (s. Regist. under v. Holsten).

⁵⁾ Det er ikke let at faa Harmoni mellem Tiden for dette Brev og hvad der findes om Bövingh hos Fenger, Den trankebarske Missions Hist. S. 121 ff. 336. 360.

ere skaffede tilveje om mange af de forekommende Personer og Forhold, om end Udgiverne ret jevnlige have maattet skrive »nicht zu ermitteln«.

H. F. R.

XV.

Om Besættelsen af Præstekald i Christian VI's Tid.

Ved H. F. Rørdam.

Der har i Tidernes Løb været mange Besønderligheder ved Kaldelsen til Præsteembeder. Særlig har der været anket over de store Misligheder, der jevnlige fandt Sted ved private Patroners Udøvelse af Kaldsretten¹⁾. Men ogsaa de kongelige Udnævnelser maa ofte vække vor Forundring.

Om Kong Frederik IV udtaler Professor E. Holm: »Med al Agtelse for Kongens Samvittighedsfuldhed som Regent, kan han ikke frikjendes for at have ladet Hensynet til, hvem han personlig kjendte, eller til hvem der personlig talte en eller anden Supplikants Sag, faa en altfor stor Indflydelse paa Udnævnelserne. Han satte sig undertiden endog i den Grad ud over Indstillingerne fra Kollegierne, at han gav ledige Embeder til Mænd, der slet ikke fandtes opførte paa den Liste af Ansøgere, som vedkommende Kollegium sendte ham. Den heldige havde henvendt sig umiddelbart til ham uden at bryde sig om Kollegiet, og det fandt han ganske i sin Orden²⁾«. At Misgreb og Uretfærdigheder paa den Maade kunde indsnige sig, er ikke underligt³⁾.

¹⁾ H. Ussing, Kirkeforfatningen i de danske Stater III, 81 ff.

²⁾ Holm, Danmark-Norges Hist. 1720—1814. I, 304. Bemærkningen gjælder Embedsbesættelser i det hele, men er fuldt anvendelig ogsaa m. H. t. Præstekald.

³⁾ Da det anseelige Kald Bingsaker i Aggershus Stift var ledigt 1726, var der 64 Ansøgere om Kaldet; men Frederik IV kaldte Peter Otho Boyesen, Formandens Huskapellan, hvis Fortjeneste var, at han var forlovet med Kronprinsessens Kammerjomfru, som var en Søster til Oberstløjtnant Magnus Langhorn, Komman-

I Christian VI's Tid var det personlige Regimente m. H. t. Præstekaldelser større end nogensinde enten før eller siden paa Grund af Kongens store Interesse for, at Embederne blev besatte med Personer, til hvem han kunde have Tillid, at de vilde være tro Arbejdere i Herrens Vin-
gaard¹). Men da Kongen umulig selv kunde lære alle Kandidater at kjende, benyttede han i mange Tilfælde sin Hofpræst J. B. Bluhmes betydelige Personalkundskab²). Følgende lille Optegnelse af Kongen kan vidne derom:

Dänische Prediger, welche vom Hr. Blum gelobt werden:

in Nyburg Diaconus Lemming³), ein junger man, einen Collegam Schutt⁴) daselbst währe gut zum Catecheten.

in Kerteminde Diaconus Bosen⁵)
zu Horne in Fühnen Hr. Serup⁶).

Deutsche Prediger:

In Altona Schultz und Reter, der Rector Cruse, Hirschfeldt.
Bramsted Hr. Messaros.

von Svesing Mattiesen NB.

Pastor Zimmermann von Bergenhusen NB.

Borlum bey Bredsted Hr. Lorentzen⁷) NB.

in Flensburg Probst Lundius, Pastor Call, Diaconus von
Marien Kirche daselbst Johansen.

in Schleswig Hr. Mercatus.

dant paa Rosenborg. Det viste sig imidlertid senere, at han var en miserabel Person, som man i Chr. VI's Tid havde Møje med igjen at slippe af med (Gratjalprotokollen i Rigsarkivet og Rørdam, Hist. Saml. og Studier III, 41. 222).

¹) Jvfr. L. Koch, Christian VI, S. 174 ff.

²) L. Koch, Seminarium theologicum og J. B. Bluhme (Kh. Saml. 3. R. V, 641 ff.).

³) Se K. S. 5. R. I, 55 ff.

⁴) Preben Schiøtt, siden første Kateket og derpaa i mange Aar Præst i Kbhvn. K. S. 4. R. I, 299 ff.

⁵) Morten Boesen døde som Sognepræst i Æbeltoft (s. ndf. S. 622).

⁶) Niels Terpger Seerup, død som Jubellærer 1784, «en lærd og i alle Maader retsindig og god Mand» (Wiberg I, 672).

⁷) Se K. S. 4. R. I, 676 - 7.

Bluhm sein Sohn in Esgrus¹⁾, sein Schwiegerson Bornische²⁾.

Egenhændig Optegnelse i Rigsarkivet.

Da Stiftsprovstiet i Ribe 1736 var ledigt, kaldte Kongen Andreas Bredenberg, 2den resid. Kapellen ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, til dette Embede, vistnok fordi han gjerne vilde have ham bort fra Kjøbenhavn, da Br. navnlig som Aktor i Sagen mod P. N. Holst havde gjort sig bemærket som en farlig Modstander af Pietismen. Men dette var ikke efter Bluhmes Hoved. Saa snart denne havde faaet Nys derom, ilede han til Kongen og forestillede ham, at »der var mange gode Bevægelser i Ribe baade blandt Lærerne og Tilhørerne, som let kunde blive forstyrrede, naar en saa stor Kjættermager, som Bredenberg var, kom derhen, især da ogsaa Biskop Anchersen selv var en Fjende af alt det gode«. Saaledes refererer Kongen hans Ord, idet han skrev til J. L. Holstein, der var Overpræsident i Kancelliet, at han havde paalagt Bluhme straks at kjøre hen til Holstein og meddele ham, at hvis der ikke allerede var givet Bredenberg Meddelelse om Kaldelsen, saa skulde han indtil videre blive hvor han var, »und nach Bipen kann ein anderer rechtschaffener Probst hin kommen³⁾«. Til Ribe kom saa Præsten i Medolden, Broder Brodersen, der vel var i Stand til at støtte »den gode Bevægelse«.

Bluhme var dog ingenlunde den eneste, hvis Anbefaling Kongen tog Hensyn til ved Besættelsen af Præstekald. Den, som f. Ex. gennem en betroet Hofdames Protektion kunde faa Dronningen eller dennes Moder til at overlevere Kongen vedkommendes Ansøgning, havde de bedste Udsigter til at naa sit Maal. Et mærkeligt Eksempel i saa Henseende er meddelt i Ny kh. Saml. IV, 763 ff.

¹⁾ Christopher Bluhme, Præst i Eskris i Angel, endte som Hofprædikant i Kbhvn.

²⁾ Formodentlig J. B. Bluhmes Svigersøn og Efterfølger som Præst i Borne i Angel, Georg Ernst Friderici.

³⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 230.

Af den saakaldte Gratiaalprotokol kan udtrages mange Eksempler paa Chr. VI's ejendommelige Fremgangsmaade ved Embedsbesættelser, hvorved han vistnok ret ofte kaldede Personer til Embeder, som de ikke havde søgt og aldrig havde tænkt paa at søge¹⁾. Det maa her være nok med nogle Prøver:

Grat. Prot. 6. Apr. 1736. Blandt Ansøgerne om St. Clemens Præsteembede paa Bornholm var Ancher Svendstrup, »som i 8 Aar har været Kapellan i Jylland, og af Biskop Ochsen i Aarhus og vedkommende Provst har det Skudsmaal at være en værdig Guds Mand«. — Kongens Vedtegning: »Skal være Sognepræst for Anholts Menighed«. (St. Clemens Sognekald fik en Præst fra Finmarken).

Smst. 14. Sept. 1736. Blandt Ansøgerne om Sognepræsteembedet ved vor Frue Kirke i Aarhus var samme »Ancher Svendstrup, som efter at have informeret Ungdommen i 11 Aar, og 8 Aar tjent for Capellan, er uden Ansøgning kaldet til Præst paa Anholt, hvorved dog hans Tilstand ej er bleven forbedret, men forværret, dels i Henseende til Kaldets Ringhed, dels til hans Aar og Svaghed, og dels til hans store Fattigdom«. Saaledes lyder Kancelliets Indstilling. Kongens Vedtegning: »Accorderes [d: bevilliges], og til Anholt skal igjen sættes Friederich Johan Valentin Dauw²⁾, Studiosus«.

Nu skulde man tro, at den Sag var i Orden; men det var den dog ikke. Kongen har vistnok ikke forhandlet med Bluhme hverken ved den ene eller den anden af disse Kaldelser; thi det maatte gjøres om. Svendstrup maatte afgive Præsteembede i Aarhus til Peder Hygom, der var sin gamle Faders Medhjælper i Hygum i Tørninglen, mod at faa dennes Plads. Rimeligvis har Bluhme gjort det indly-

¹⁾ Se t. Eks. Kh. Saml. 5. R. I, 624 f. For Ansøgere fra Norge (særlig nordenfjelds) var det vistnok ofte umuligt, naar de ikke opholdt sig i Kbhvn., at skaffe sig Underretning i Tide om ledige Kald i Danmark.

²⁾ Jfr. Kh. Saml. 5. R. II, 97 f. 104.

sende for Kongen, at man i Aarhus som Modvægt mod den strængt orthodoxe Præst ved Domkirken, Fred. Nannestad, trængte til en betydelig Repræsentant for Pietismen, og det var Hygom unægtelig, medens intet nærmere er be- kjendt om Svendstrup.

Nogle andre Eksempler paa Kongens Kaldesmaade:

1737. Om Onsø Præstekald i Aggershus Stift var der 28 Ansøgere. Kaldet blev Peder Debes, hidtil residerende Kapellan for Nordre-Frederikskald og Bergs Menigheder. Ved hans Ansøgning har Chr. VI skrevet: »Accorderis; i hans Stædt skal sættes som residerende Capellan Jens Rennord, Campellan (!) pro persona (!) i Moss«.

1737, 4. Okt. Kapellaniet ved Domkirken i Bergen (27 Ansøgere). Forrest har Kancelliet stillet Gabriel Heiberg, forh. Kapellan p. p. ved Nykirken i Bergen, nu tjenst- ledig paa Grund af Sognepræstens Død. Han sad med en talrig Familie og berømmedes højlig af Sognepræst, Provst og Biskop¹). Men Kongen skrev: »Capellan Jens Rennord, som Vi fra Moss til Friderichshald tilforn har sadt, skal have det Capellanie i Bergen, og i hans Stædt skal sættes til Nordre Friderichshald SS. T. Studiosus ved Navn Aggerbeck²), hvilken Pastor Bluhm ved, hvor han opholder sig«. (Rennord havde ikke søgt noget af de nævnte Embeder).

1737. Det residerende Kapellani i Moss. Kongens Resolution: Peder Friderichsen Bloch »skal være residerende Capellan i Moss efter afgangne Jens Rennord³)«.

1737. Ude- og Oppe-Sundby (30 Ansøgere). Kongen resolverer: »Dette Kald skal have Lemming, Capellan i Nyborg⁴), og i hans Stædt skal komme Informator Buch fra Waysen-Huuset«. (Ingen af disse vare blandt Ansøgerne).

1737, 15. Novbr. Nautrup, Sæby og Vile (9 Ansøgere). Kongens Resolution: »Magister [Niels] Reiersøn, Capellan

¹) Siden blev Heiberg Præst i Gloppen.

²) Se foran, S. 550.

³) Om J. Rennord s. Kh. Saml. 3. R. I, 370. 4. R. II, 765 ff.

⁴) Se Kh. Saml. 5. R. I, 55 ff.

i Mariager, skal have dette Kald«. Han var ikke blandt Ansøgerne og har maaske frabedet sig Kaldet, eller det er blevet gjort om, da det vides, at Pietisten Anders Knie blev Præst her.

Da Sognepræsteembedet ved Budolphi Kirke i Aalborg var ledigt ved M. Johan Høyers Død 1737, var der 23 Ansøgere om Embedet. Kancelliet havde stillet Stiftsprovst og tit. Biskop Sixtus Aspach, Sognepræst for vor Frue Kirke i Aalborg, øverst paa Listen; Kongen tog dog ingen af Ansøgerne, men resolverede: »Dette Sogne Præste Embede skal have Provst Hygom i Aarhus, i hvis Stædt skal beskikkes Hospitals Præsten Bayerholm fra Riipen, og tillige være Provst i Aarhus; og Hospitals Præst i Riepen skal være Studiosus Astrup¹). De 2de første maae tilholdes at holde hver en Catechete, som Vi vil sætte dem«.

1738, 17. Januar. Ullensager i Aggershus St. (29 Ansøgere). Der foreslaas af Kancelliet, at Præsten i dette folkerige Sogn skal tilpligtes at holde Kapellan. Kongens Resolution: »Vi vil, at det vacante Præste-Kald skal have Peder Hiort, Præst til Flex Sogn [ikke blandt Ansøgerne], i hvis Stædt kunde sættes Peter Bleggraff, Capellan ved Toten [bl. Ansøgerne om Ullensager]. Friederich Meyer skal være Capellan i Toten, som er SS. T. Studiosus; og Christen Fries, iliigemaade Studiosus, skal være Capellan til Ullensager Meenighed, og nyder diise 2de det, hvad Forordningen om Capellanier i Norge med sig fører«.

Af disse og andre Resolutioner ses, at Kongen holdt af straks at besætte et ved Forfremmelse (ell. Dødsfald) ledigt Kald uden at afvente indkommende Ansøgninger. I det hele kan man maaske sige, at den sikreste Vej til Befordring ikke var at indgive Ansøgning ad tjenstlig Vej gjennem Provst, Biskop og Kancelli, men enten i Stilhed at vente, til Kaldet fra oven kom²), eller at bruge ind-

¹) Alle disse ere bekjendte som ivrige Pietister. Om Beyerholm s. foran, S. 549, om Niels Astrup s. Kh. Saml. 4. R. I, 547 ff.

²) Se hvad der foran S. 594 er meddelt om Peder Wedels Kaldelse

fyldelsesrige Talsmænd. Undertiden kunde saadanne bevirke, at en Mand blev kaldet til et Embede, han hellere ønskede sig forskaaet for, som da Henrik Gerner 1738 fra et Landsbykald i Norge beskikkedes til Stiftsprovst i Kjøbenhavn, eller ogsaa kunde Kaldet komme som en glimrende Oprejsning for en Mand, der længe havde staaet paa det sorte Bræt, fordi han ikke vilde svigte sin Overbevisning, som det gik Præsten Nic. Jæger i Elmelunde paa Møen, om hvem der er fortalt i Kh. Saml. 4. R. V, 213 ff. Men det kunde rigtignok ogsaa gaa efter Ordet: »Artige Børn beder ikke, men artige Børn faar heller ikke«, som det gik den fromme og fattige Præst i Stavning med de mange Børn, som er omtalt ovf. S. 596, eller som Præsten i Magleby paa Møen, hvis vemodige Klage kan læses i K. S. 4. R. VI, 284 f.

Endnu kan det berøres, at Kongen for at skaffe de Mænd frem, som han havde Tillid til, søgte at begrænde Patroners Kaldsret, som da han 6. Sept. 1737 tilskrev Sjællands Biskop, at han altid vilde kalde Præsten til Slaglille og Bjernede, der laa under Sorø Skole, og at Skolens Forstander som Erstatning fremtidig kunde kalde Degnen¹⁾. Den 21. Febr. 1738 tilskrev Kongen Universitetet, at han forbeholdt sig denne Gang at kalde en Kapellan til vor Frue Kirke istedenfor den tidligere nævnte Andreas Bredenberg, der var befordret til Præst i Holbæk. Hvad det var, han vilde opnaa ved denne Bestemmelse, ses deraf, at han 29. Apr. s. A. kaldte Preben Schiött, uordineret Kateket ved Holmens Kirke, som Bluhme i sin Tid havde anbefalet til ham²⁾, til nederste Kapellan ved Frue Kirke. Han blev 1747 første resid. Kapellan smst. og døde i denne Stilling 1782 efter et meget virksomt og frugtbart Præsteliv.

Hvor det var private Patroner, som havde Kaldsretten,

til Frederiksborg, eller S. 549 f. om Kinasts Kaldelse til Frederiksberg.

¹⁾ Sjæl. Tegn. LXX, Fol. 402—3.

²⁾ Se foran, S. 613.

kunde Kongen ved at love vedkommende en Titel maaske bevæge ham til at give Afkald paa sin Patronatsret, hvorpaa der ovenfor S. 595 er anført et Eksempel.

Men det skal siges til Christian VI's Forsvar, at han ved alle disse Afvigelser fra det sædvanlige utvivlsomt har søgt at fremme Guds Riges Udbredelse blandt sine Undersaatter. Om den Vej, han valgte, altid var den rette, bliver jo et andet Spørgsmaal.

XVI.

Danskernes Ankomst til Tranquebar.

Jesuiternes Frømstilling.

Ved *Knud Heiberg*, Missionær i Madras.

En »Historicus«, som aabenbart er en af de portugisiske Katolikker, der har deres Hovedkvarter i Mylapore, Madras' sydlige Forstad, i hvis katolske Domkirke Apostelen Thomas' Grav vises, offentliggjorde forleden Dag nedensaaende Beretning om Danskernes Ankomst til Tranquebar. Da den maaske ogsaa kan interessere »Historici« i Danmark, gengives Beretningen her paa Dansk efter den engelske Oversættelse fra Latinen i Jesuitermissionens aarlige Indberetninger, »Litteræ Annuæ«.

Litteræ Annuæ. 1620. I Juli i dette Aar ankom tre Skibe med Kættene fra Danmark. Efter at være komne ind i Havnen kastede de Anker. Nogle af Danskerne gik i Land; Morer [o: Muhammedanere] ventede paa dem, i Haab om ved Hjælp af dem at drive den kristne Religion ud af Landet og saaledes blive helt fri til at udbrede deres falske Sekt til deres Hjærter Tilfredsstillelse. Forat deres Plan bedre skulde lykkes, førte de straks Danskerne til vor Kirke, som da netop var forladt og uden Forsvar, da Pateren, ansat der, var rejst til Negapatam i vigtige Forretninger. Da de fandt Døren lukket, brød Morerne hjulplne af Danskerne den op, en let Sag, naar

man havde godt Værktøj. Morerne viste dem Kirken i alle Enkeltheder, idet de anførte mange Grunde forat overbevise dem om, at det var det bedste Sted for dem at indrette sig og bo. Danskerne vendte tilfredsstillende tilbage til deres Skibe forat hente flere Folk og alt, hvad der var nødvendigt til at befæste Huset med og dér at etablere et Factori. Ved Efterretningen herom forlod Pateren hastigt Negapatam forat vende tilbage til sin Kirke, uden at faa besørget de vigtige Forretninger, som havde ført ham did. To Dage efter kom Kætterne, fast bestemte paa, at de vilde have Huset for dem selv. Men Pateren, ledsaget af Stedets Folk, gik dem i Møde og talte paa en saadan Maade til Odigar'en eller Herren paa Stedet, som var med Danskerne, at han fik dem til at opgive deres Plan, idet han højlydt proklamerede, at Nayakkan'en, Landets øverste Konge, ikke vilde synes om, naar han saa' dem tage en Plads i Besiddelse, som Patrene havde besiddet i 40 Aar. Da Odigar'en saa' denne Sagernes Vending, opgav han det, og raadede Danskerne til at sende en Foræring til den øverste Konge, som de kalder „Nayakkan“, forat han skulde sende en skreven Ordre, om at Kirken skulde udleveres til dem forat blive brugt som et Factori. De sendte 1000 Patacas (en P. var omtrent = 2 Rs.), fordi Folk her foretrække disse Mønter for andre af højere Værdi (?), medens Pateren kun sendte sine Ejendomsdokumenter og blev støttet af en anset Mand her paa Stedet. Kongen, som forstod deres Plan, befalede, at Danskerne skulde behandles godt og indkvarteres i Morernes Moské, hvor de er forblevne hidtil, meget skamfulde og meget vrede over, at vor Kirke ikke blev skænket dem. Og saa meget længes de efter at profanere vort Tempel, at de, da een af deres Præster døde, forsøgte alt, hvad de kunde, forat begrave ham i vor Kirke; men de kunde ikke sætte det igennem. Pateren vendte, efterat have laaset Dørene saa sikkert som han kunde, tilbage til Negapatam. Han undlader ikke fra Tid til anden at rejse hjem til Tranquebar og trøste vore Kristne, som længes overmaade meget efter Paterens Nærværelse og Undervisning, han som er deres Forsyn i alle deres Prøvelser og al deres Nød.

Kotagiri 28. Juli 1908.

XVII.

Til Karakteristik af Biskop Broder Brorson.

Ved H. F. Rørdam.

I »Bidrag til Aalborg Bispedømmes Historie af J. P. Stenholm«, Aalborg 1904, S. 145 ff., findes en Samling af fra trykte Kilder hentede Bidrag til Karakteristik af Dr. Broder Brorson, der i det lange Tidsrum 1737—78 var Biskop i Aalborg Stift¹). Disse Bidrag kunne forøges med følgende, hentede fra utrykte Kilder.

1.

En Herrnhuters Udtalelse om B. Brorson.

1739, 24. Novbr. sendte Gert Hansen fra Stepping en Beretning til Herrnhut om sine Missionsrejser i Norge og Danmark²). Her i fortæller han, at medens han i Laurvig havde fundet 187 »Sjæle«, der vare grebne af den aandelig Bevægelse, havde Resultatet af hans Undersøgelse i Aalborg været »meget tyndt«, da der her kun var to »Sjæle« med Tilknytning til Herrnhutismen. Dog var der godt Haab om mere Fremgang, da Aalborg nu har faaet »en from Præst«³) og »en retskaffen Kateket«⁴). »Forrige Aar er den kjære Broder Brodersen bleven Biskop. Han vil bruge vore »Losungen« med os. Jeg har maattet afskrive de øvrige for dette Aar til ham og love ham de nye for næste Aar. Alt, hvad han hører om Menigheden, er ham vigtigt. Jeg har maattet afskrive til ham Broder Grasmanns Efterret-

¹) Der siges dog mindre rigtigt, at B. blev bispeviet af Biskop L. Thura i Ribe, istedenfor af Biskop M. Anchersen. (Thura døde 1731).

²) Udtog (Oversættelse) i Kn. Heibergs Samlinger.

³) Sønderjyden Nic. Clausen, der 1739 var bleven Kapellan ved Budolphi Kirke.

⁴) Laurids Fugl, siden Præst i Saltum og Hune. Det var hans Virksomhed i Aalborg, der gav Anledning til Pøbeloptøjer (Kh. S 4. R. I, 653 ff., II. 122 ff.).

ninger. Han ønsker Grevens Skrifter«. »Er ist saa einfältig und niedrig, wie man kaum einen einzigen Pfarrer findet«. Han har 7 flinke Børn, navnlig en treaars Dreng, der var »tapper i Svar og Spørgsmaal om Frelseren«. Præsterne i Byen¹⁾ skatte ikke Bispen; men han og Kateketen ere »af eet Sind«.

Efter at Brorson senere havde gjort nærmere Bekendtskab med flere herrnhutiske Præster i sit Stift, nødtes han dog til at tage bestemt Afstand fra deres vidtgaaende Praxis, skjønt han for øvrigt optraadte overfor dem med al kristelig Sagtmodighed²⁾.

Skjønt den følgende Del af Gert Hansens Indberetning ikke vedkommer Biskoppen i Aalborg, skal et Udtog af den her meddeles, da den ikke er uden Interesse. I Aarhus fandt han en venlig Stemning hos Biskop Hygom, en god Provst (vistnok Chr. Pontoppidan) og 3 »Sjæle«; men forøvrigt »rører der sig intet«. I Æbeltoft er der »en god Præst«, Morten Boesen, som ønsker Skrifter fra »Menigheden«, 7 »gode Sjæle« i Byen og nogle paa Landet. Fra sin Rejse omtaler han »4 gode Præster paa Landet«, Dons i Nærheden af Aarhus [i Brabrand], Lindegaard [i Glenstrup], Krogstrup [i Haslund] og Hosum, Kapellan i Kolding, »min Fødeby«³⁾. »Her er vel nogle gode Sjæle; men min kjødelige Broder og hans Kone søgte hurtigst mulig at faa os videre« af Frygt for at Gert Hansens Kone, der ventede sin Nedkomst, skulde føde der. »Vi kjørte altsaa videre ganske som fordrevne Folk«. Nu var G. H. i Stepping, men vilde gjerne besøge flere Steder i Jylland⁴⁾.

1) Herved sigtes sikkert især til M. Baltazar Sechmann, der 1738 var bleven Sognepræst ved Budolphi Kirke. Han er bekendt som en ivrig Modstander af Pietismen.

2) Se Kh. Saml. 4. R. II, 103 ff.

3) Heraf fremgaar, at det er urigtigt, naar Gert Hansen jevnlig betegnes som Normand.

4) At Gert Hansen har udført denne Beslutning, ses af det ovf. S. 596 f. meddelte Brev fra ham.

2.

Biskop B. Brorson til Stiftsprovst H. C. Bützow i Aalborg.

Henrik Christian Bützow, der havde den ret sjældne Skjæbne at blive Provst fire Gange — deriblandt de tre Gange Stiftsprovst, sidst i Kjøbenhavn¹⁾, er Forfatter af forskellige Skrifter²⁾, deriblandt en Forklaring til S. Johannis 1ste Epistel, som udkom i to Afdelinger 1753 og 1762. Da han 1751 sendte sin Biskop Begyndelsen af sit Manuskript til Gjennemsyn, svarede Brorson ham i følgende Skrivelse³⁾:

Velædle og Velærværdige, Højstærede Hr. Stifts-Provst.

Jeg har efter Deres Velærværdigheds Begjæring gjennemlæst Deres Anmærkninger over 1. Joh. 1. Cap. og derved glædet mig over mange smukke og for mig yndige Betænkninger og Lærdomme. Jeg har tegnet noget over eet og andet, som er mig til nogen Anstød; og som Hs. Kongel. Maj. har allernaadigst i Patent, dat. 1. Octob. 1737, og General Kirke Inspectionen i Rescript, dat. 26. Nov. eod. an., befalet, at der ikke maa være eller opkomme Tvist i Kirken blandt Lærerne, Lærdommen angaaende, og der i Deres Velærværdigheds Skrift kommer for en Del de Materier, som har gjort, og en Del, som formodentlig vil gjøre Turbas i Kirken, saa beder jeg broderlig og indstændig, at samme Materier enten udelukkes eller forandres. Det er ofte sket og kan endnu ske, at naar man ikke er tilstrækkelig bevandret i de Controverser, som i forrige Tider ere omtvistede, har man kunnet og kan uafvidende stride mod

¹⁾ Se Dansk biogr. Lex. III, 299, K. S. 5. R. III, 212.

²⁾ Nærmest som en Besønderlighed virker hans »LXXII Prædikener over Judæ almindelige Epistel« (holdte 1740—46, medens Forf. var Stiftsprovst i Viborg) Kbhvn. 1762. 4to. Prædikenerne vare holdte ved »Fredags Højmessen« i Viborg Domkirke og vare beregnede paa det dannede Publicum, hvoraf Domkirkens Menighed mest bestod. Men man betænke, hvilke Kunstlerier der maatte til for at faa Judæ Brev halet ud gennem 72 Prædikener.

³⁾ Afskrift i Kallske Saml. 102. Fol., S. 111 ff.

den eller de Vildfarelser, som ingen har tænkt eller lært, og følgelig ingen har været skyldig udi; derover vedkommende vistnok, efter mine Tanker, lave sig til Pennekrig paany. Og det skulde gjøre mig ondt, om det og heri skulde gaa efter det gamle Ordsprog: Naar der længe har været Krig i Sonden, bliver der altid nok spillet [op] i Norden. Jeg for min Del bekjender mig i slige Stridigheder hverken til den ene Parti eller til den anden, men søger at efterforske Sandhed efter Guds Ord og vore symboliske Bøger. Naar jeg desmidler hører en Del prædike paa Orthodoxernes Maade, somme paa Pietisternes, og andre paa Herrnhuternes Maade, da enhver af dem vil have det efter sin Indsigt, hører jeg dem vel i Ønske om Harmoni, men dog mere med Taalmodighed end med Førtrydelse, saa længe de tale og lære det, som er eller kan være Guds Kirke til Nytte; thi jeg forstaar, saafremt hver er redelig i sig, at de ere ej saa stridige i deres Mening, at de jo kan være Brødre og [til] Opbyggelse føre Aandens Tjeneste; men fange [de] Alarm an med hinanden, eller dertil give Anledning, tænker jeg, at sligt henhører til τὰ λείποντα, Paulus taler om, Tit. 1,6., som skal til Rette skikkes, hvortil Gud forlene os Naade! Jeg er nu næsten 60 Aar gammel; vil den milde Gud lade mig fuldende den liden Tid, der er tilbage, uden Uro i Kirken, vil det glæde mig; hvis ikke, vil jeg og ved Guds Hjælp glædes ved hans Villie. Den Kjærlighed, jeg har, og den Højagtelse, jeg bærer for min Hr. Stifts-Provst, er oprigtig, ligesom jeg af Hjærtet stedse er

Deres velædle Velærværdigheds
tjenstskyldigste Tjener og Forbeder

Aalborg d. 10. Novbr. 1751.

Broder Brorson.

Derefter følger en Række Antegnelser, som Biskoppen har gjort til Stiftsprovstens »Anmærkninger« til 1. Joh. 1. De gaa ud paa at uddybe disse i Retning af kristelig Alvor og afkræfte nogle af de sædvanligste Indvendinger mod Pietisterne.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1908.

Aarets første Møde holdtes i **Ribe** d. 10. Juni. Det bestod af to Afdelinger: i Domkirken og i St. Catharinæ Kirke. Ved Mødet i Domkirken talte Selskabets Formand, Dr. H. F. Rørdam, og mindede om det første Møde, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie under stor Tilslutning havde holdt i Ribe for 53 Aar siden, og udtalte det Ønske, at nærværende Møde maatte yde Tilhørerne samme Tilfredsstillelse, som hint havde ydet den Kreds, som da var samlet. Alle de Mænd, som den Gang havde ført Ordet, J. F. Fenger, Jac. Helms, L. Helveg og Biskop J. Daugaard, vare nu gaaede ind til deres Hvile, det samme gjaldt de allerfleste af Tilhørerne — kun een vides at have deltaget i begge Møder, 1555 og 1908, nemlig den højt bedagede Forfatterinde, Frøken Christine Daugaard, som endnu med levende Deltagelse fulgte Foredragene fra først til sidst. — Derefter holdt Museumsdirektør Dr. W. Møllerup et udførligt Foredrag om Ribe Domkirkes Historie gennem de stiftende Tider. Mødet sluttedes med Orgelspil og Sang, som det ogsaa havde begyndt. — Anden Afdeling var et Aftenmøde. Af de Foredrag, som ved denne Lejlighed holdtes, skal nedenfor (S. 627—40) meddeles Uddrag (jfr. Referaterne i »Ribe Stiftstidende« for 11. og 12. Juni 1908).

Aarets 2det Møde holdtes i **Ringkjøbing** d. 12. Juni, hvor Sognepræst H. G. A. Jørgensen fra Farup først talte om kirkelige Forhold for 400 Aar siden med Tilknytning til stedlige Forhold (se Uddrag nedenfor). Derefter talte Formanden om den religiøse Bevægelse i Vestjylland i

det 18de Aarhundrede (se foran, S. 567 ff.), og endelig holdt Sognepræst P. Severinsen fra Tim et Foredrag om Hans Adolf Brorsons Salmedigtning.

Den 2. Juli fandt et kombineret arkæologisk og kirkehistorisk Møde Sted i **Snoldelev**, hvor en talrig Kreds af Tilhørere i det herlige Sommervejrhavde samlet sig i Præstegaardens smukke Have. Efter en Indledning af Sognepræst L. Glahn og en Sang talte Cand. mag. Museumsassistent Hans Kjær om Egnens Maader fra Oldtiden, særlig om den navnkundige Snoldelevsten. Derefter fortsatte Dr. H. F. Rørdam med en Beretning om Egnens kirkelige Minder, lige fra den Tid da Kristendommen først fik fast Fod paa den sjællandske Slette (»Héden«), og da »Blothøj« her i Nærheden afløstes af en kristen Kirke, hvis Klokker lød ud over Sognet og kaldte til Guds Hus, som Indskriften paa Snoldelev Kirkes ældste Klokke (der dog er fra en senere Tid) endnu antyder, idet den bl. a. lyder:

Her hænger jeg, som skal til Kirken Eder kalde.
 Tunghørig Sjæle! O staar op og lader falde
 Al Verdens Syssel! Gaar og hører Herrens Røst,
 Saa ringer jeg for Lig til Eders Sjæletrøst.

Ret udførlig Gjengivelse af Foredragene findes i »Roskilde Tidende« og »Roskilde Dagblad« for de følgende Dage.

Den 29. Juli holdtes Møde i **Lyngby**. Det begyndte med Orgelspil og Sang i Kirken, hvor Selskabets Formand fremdrog en Række Træk af Lyngbys kirkelige Historie i gamle Dage. Der efter holdt Professor J. Kornerup et interessant Foredrag om de gamle Kalkmalerier i vore Kirker, idet han bl. a. dvælede ved dem, der findes i Lyngby Kirke. Af begge Foredrag findes Referater nedenfor. Efter et Par Timers Ophold samledes man i det nyopførte Menigheds- og Missionshus, hvor Højskoleforstander H. Rosendal holdt et ndførligt og indholdsrigt Foredrag om Grundtvigs Salmedigtning. Formanden sluttede med en Skildring af Præsten Bone Falch Rønnes Levned. Han var Præst i

Lyngby 1802—33 og udfoldede i den Tid en mangesidig og mærkværdig Virksomhed, der gjør ham fortjent til et taknemmeligt Eftermæle i den danske Kirke.

Her følger nu kortere eller længere Gjengivelser af en Del af Foredragene.

1.

Bemærkninger om de ældste Perioder af Danmarks Kirkehistorie (med særligt Hensyn til Ribe Stift).

Af Docent *J. Oskar Andersen*.

I Anl. af Tidspunktet for Mødets Afholdelse betonedes Foredragsholderen til Begyndelse, at det var ønskeligt, om det kunde blive fast Kirkeskik, at kirkehistoriske Møder afholdtes i Stifterne netop i Forbindelse med Pinsefesten. I vor virkelighedsøgende Tid vil det være værdifuldt for Menigheden ikke blot ved Pinsetid at stilles overfor den mægtige Beretning om Kirkens Stiftelse, men tillige overfor de mange følgende Aarhundreders Vidnesbyrd om, hvorledes Menigheden reelt har arbejdet med de Gaver, der er givet den, og i hvor høj Grad og paa hvad Maade den har forstaaet sit eget Væsen og sine Opgaver. Der er Nutidsværldi i at stilles overfor de virkelige, menneskelige Forhold i Fortiden. Selv de svageste Kirketider er os direkte nyttige ved deres tydelige Paavisning af det farlige for det kristelige Liv i at fjærne sig fra Evangeliernes Vidnesbyrd om Kristendommen og den første Kirkes Menighedsforstaaelse. Paa den anden Side vidner selv de rigeste Perioder — de, der kendemærkes ved aandelige Stormænd, ved hvis Fødder det stadig giver den rigeste kristelige Udvikling at tage Plads, og som særlig vidne om Evangeliets Surdejskraft til at forny Hjerter og rejse hele Folk — om det brudstykkeagtige og ufuldkomne i Tros-tilegnelsen og Livet, om forvirrende Indflydelse fra usikre og forvanskede Traditioner og fra det ydre Kulturliv, selv dér, hvor man mener at bygge paa Evangeliets Ord og de kristne Erfaringer.

Stilles vi da overfor Menighedens virkelige Historie, og det er den, vi maa lytte til, selvfølgelig saadan som de ægte Kilder og Mindesmærker fortæller den (aandrige Udviklinger ud fra subjektivt Syn eller efter usigtet og usikkert Materiale er her værdiløst) vil vi i de forskellige Perioder møde Former, der er os ganske fremmede, og vi vil faa et stærkt Indtryk af, hvad det egentlig vil sige, at Kristendom er Liv i Menneskesjæle, som stadig maa tilpasse det, deres Tid fik Kraft til at gribe og til-egne sig af Jesu Kristi Ord og Gaver og af hans Opgaver til os, til det, de aandeligt og materielt maatte leve paa som Udtryk for deres Tids Sandhedserkendelse og Forstaaelse af Menneskets Kulturformaal. Man vil da ogsaa her møde Virkelighedens Protest mod Studerekamrets Konstruktioner af »usvigelige« kvantitative Bestemmelser af, hvad Kristendom og Kirke er, og mod de officielle Forsøg paa gennem Læreformler og Kirkeskikke (der fremsættes som Udtryk for »Menighedens« Erkendelse, medens de i Virkeligheden er Udtryk for et større eller mindre Antal Teologers eller Kirkestyreres Forstaaelse) at garantere én Periodes Erfaringer tilegnet uforandret af de følgende.

De Perioder af Kirkens Historie, der er Emnet her, indprænter os særlig tydeligt, hvor skrøbelige Garantier officielle dogmatiske Formler og tilsyneladende faste Kirkeskikke er for Bevaringen af et uændret, aandeligt Liv i Kirken. Disse Tidsrum er Nutidens evangeliske Kristne uendelig fremmede, og selv, hvor vi finder kendte Former, gælder det, at to kan sige og gøre det samme uden at mene det samme. Ikke mindst gælder dette det første store Tidsrum af den danske Kirkehistorie: Missions- og Organisationstiden, der gaar fra 822 — det Aar, da Pave Paskalis I paa Kejser Ludvig d. frommes Begæring tildelte Ærkebiskop Ebo af Reims »Legationen« til Nordens Folk — og til 1104, da den selvstændige Kirkeprovins i Norden stod færdig om Ærkesædet i Lund.

Foredragsholderen anser det for overflødigt i »Kh.

Samlinger« at referere det i Foredraget fra andre Fremstillinger kendte Materiale og Enkeltstof (jfr. herom navnlig Helwegs Kirkehist. og Kinchs fortræffelige Bog om Ribe); derimod skal anføres det væsentlige i Foredragets Bestemmelse af Tidens Missionssyn og Kirkeforstaaelse, der er Forudsætningen for den rette Forstaaelse af hele Perioden til 1104, men navnlig det første Afsnit til c. 960, paa hvilket Tidspunkt det maa antages, at Kristendommen »vedtoges« i Danmark.

Paa de nævnte to Punkter kommer Forskellen fra den ældre Oldkirkes Opfattelse klart frem. Kirken stod ikke længere for Bevidstheden som Samfundet af dem, der personlig havde oplevet en aandelig Omvendelse og derefter som bekendende og virkende Kristne følte sig forpligtede til Deltagelse i Løsningen af Samfundets Opgaver i Forstaaelse af, at dette netop maatte blive saadan, som de var. Nej, Kirken opfattedes som en ydre Institution, der som saadan tilførte Naadekraft uden Hensyn til aandelig Modtagelighed og Forstaaelse hos de passive Modtagere. Hele Vægten var lagt over paa Embedets Mænd, der paa Grund af deres Ordination stod som de brugelige »Naadekanaler«, berettigede og mægtige til at foretage en Række Vielseshandlinger, der mødte Mennesket fra Vugge til Grav. — Forstaaelsen af disse Sakramenter og Benediktionshandlinger vindes bedst ved en Undersøgelse af Tidens Syn paa den fysiske Natur. Man nærrede en fast Overbevisning om, at hele den fysiske Verden var gennemtrængt af Djævelens Magt. Mange Vielser var derfor nødvendige for overhovedet at turde bruge det, der hører den fysiske Verden til. Marker og Enge, Mad og Drikke, Hus og Hjem og Ægtesengen maa renses ved Bønner og Vievand, for at Djævelens Kræfter kan fordrives og den nødvendige Renselse bringes til Veje. Selv Kirkehuset med alt, hvad der er i det, lige til Alterbordet, de hellige Kar, Klæderne, som Præsten iføres, Klokkerne, der ringe fra Stapelen eller Taarnet, maa vies med bestemte Formler, men faar derved

en iboende Hellighedskarakter. Djævelen maa uddrives af Vandet i Daabskummen eller Vievandskarret; der maa ske Besværgelser ved Saltet, Røgelsen og Lysene, der bruges til Gudstjenesten, og ikke mindst ved den Jord, der skal gæmme de dodes Legemer. Gennem disse Vielser berøves da ikke blot den livløse Natur dens Skadelighed for Mennesker; der tilføres den en virkelig Velsignelse, saa den kan blive en Velsignelseskilde for dem. — Blandt de rent objektive Velsignelseskilder, som Kirken raader over, staar ogsaa »Helligdommene«, de henfarne Helgeners Relikvier, i første Række. Ingen tvivler om, at den Velsignelse, som udgik fra disse Mænd og Kvinder i deres jordiske Liv, i lige saa høj Grad er rent fysisk knyttet til deres Relikvier, ja den meddeler sig til de Genstande, som rent udvortes berører Relikvierne. Derfor evner de Sandskorn, der skræbes af Gravstenen over en Helgen, den Olje, der drypper ned fra Lampen ved hans Lejested osv. at helbrede for de samme Sygdomme, som vedkommende i sit Liv havde magtet at fri fra.

Men kunde den fysiske Natur ved Guds Kraft forvandles til Velsignelseskilder, var det da underligt, om man troede, at Velsignelse kunde meddeles levende Mennesker uden andre aandelige Betingelser end deres Trang til den og deres Villighed til at modtage den? Her staar da hele Rækken af de nødvendige, sakramentale Handlinger, der møder den enkelte fra Daaben til den sidste Olje, som indgyder en Hellighedskraft i alle, der hører til Kirken, selv om de, der er Genstand for den, ingen personlig Forstaaelse har af, hvad disse Handlinger betyde, eller blot kan følge med i deres Udførelse — ti de udføres jo alle i det ubekendte latinske Sprog.

Hvad er da det aandeligt bærende i denne Kirke? Sikkert først og sidst den urokkelige Overbevisning om Guds virkelige Nærværelse i den. Kristi Kongemagt godtgøres daglig i de overnaturlige Kræfters Tilstedeværelse i Kirkens hellige Handlinger og bevises for Tvivlere ikke

mindst gennem de Undere, der sker ved de helliges Relikvier, om hvilke samtidige Tillidsmænd fortælle saa meget, gennem Gudsdommene og ikke mindst gennem den asketiske Livsførelse, som fromme Mænd faar den for andre næsten ufattelige Naadekraft til at gennemføre paa Trods af alle de naturlige Ønsker og Livsformaal, som man selv føler sig saa fast bundet ved. Lige siden Martyrtidens Ophør er Asketernes Eksistens i Kirken det haandgribelige Bevis for Menigheden paa Guds Krafts Tilstedeværelse dér. Men dertil kommer saa den ægte personlige Grundfølelse af Syndens Magt, som Kirken selv i de svageste Perioder altid har formaaet at vække. I det mindste som den store Frygt for den berettigede, kommende Dom har den været levende forstaaet; og dermed var ogsaa en vis personlig Forstaaelse af Kristendom og Kirke som en Naadekilde givet, selv om den aandelige Udvikling her maa forekomme os yderlig rudimentær og nærmest som en Tro paa Naadens magiske Virken. Bods væsenets Ordning er da, trods alle de Brøst, man fra evang. Synspunkt kan paapege ved det, hele Middelalderens (selv dens ældre Perioders) Hovedkilde til aandelig Forstaaelse af Kristendommen som Liv. Derimod maa man ikke gøre sig overdrevne Forestillinger om Tilegnelsen af, hvad vi kalde kristelig Oplysning. Kirkens Belæring var yderlig ringe, og Tilegnelsen i Menigheden derfor yderst minimal. Det Kristusbillede, der synes at have staaet mest levende for Tiden — bortset fra Billedet af den tronende Konge, der kommer til Dommen — er Billedet af den tapre Helt, der overvandt Dødens Magter paa Korsets »Livstræ« og fravristede Djævelen Herredømmet ved sit Tog til Dødsriget. Kun tarvelige Brudstykker af det oprindelige »Evangelium« var bevaret som Almeneje, og »Værdierne« søgtes andetsteds. I de hellige Mænd havde man mere eller mindre klare Forbilleder for Livet, og Kristendom betød først og sidst den lydige Deltagelse i den »fungerende« Kirkes Gudstjenester, Overholdelse af dens Faster og andre Ordninger, Modtagelse af dens Vielser og

Villighed til gennem Gaver og materielle Ofre at holde dens ydre Skikkelse oppe.

Men alt samlede sig i denne ydre Kirke om Biskoppen; ti uden ham var overhovedet ingen virkelig Kirke til Stede. Han stod som Apostlenes Efterfølger og med den fulde Kirkemagt. Kun han kunde vie Kirker, Altre og Kirkegaarde. Kun han kunde ordinere Præster og andre Klerke, kun han kunde meddele Konfirmation og Tilgivelse for de store Synder, kun han formaaede endelig at indvie den Salveolje, der var den døendes Garanti for en god Hjemgang.

Med denne Kirkeforstaaelse er den vigtigste Forudsætning givet for Tidens Missionsopfattelse¹⁾. Missionen maatte sigte mod Oprettelsen af en Bispekirke. Var en saadan tilstede i et Folk, kunde den som Institution virke til Velsignelse, selv om Forstaaelsen af Evangeliet var saa minimal, at den indskrænkede sig til Visheden om Kirkens Kraft. Men den anden Hovedforudsætning for Tidens Missionsopfattelse var de talrige Erfaringer om, at de germanske Folk kun lod sig omvende som Folk. Siden Folkevandringens Dage havde Enkeltmandsomvendelsen ingen større Rolle spillet: Goter, Vandaler, Burgunder, Franker, Angelsachser og sidst de tapre Sachser, hvis »Omvendelse« maatte staa mest levende i Mindet, havde alle betragtet Religionsspørgsmaalet som et Folkespørgsmaal. Kun i Undtagelsestilfælde traf en enkelt Afgørelse her; man følte sig bundet til Folk eller i det mindste til Slægt; og blev man paa Tinge under Høvdingenes Ledelse enige om at opgive den hedenske Dyrkelse eller nødtes dertil, saa stod Kirken der med ét Slag som »Folkekirke«; og efter kirkelig Opfattelse var det Folk, der oprettede og brugte denne Kirke, et kristent Folk. Kirkens daværende Selvførstaaelse,

¹⁾ En fortræffelig Redegørelse for Forskellen mellem oldkirkelig og middelalderlig Missionsmetode er givet af Prof. A. Hauck i Leipzig; jfr. Oversættelsen i »Nordisk Missions-Tidsskrift« VIII, 1906.

Missionserfaringerne og de germanske Folks Opfattelse af Religionen passede som skabte for hinanden. Institutionsopfattelsen og Tanken om »Folkeomvendelse« er som to Sider af samme Tanke.

Betragtes Ærkebiskop Ebo's Sendelse og siden Ansgars Virken (efter Oprettelsen af Ærkesædet i Hamborg 831, der 848 sloges sammen med Bremen) under disse Synspunkter, vil man forstaa, at begge Forsøg maa betegnes som totalt mislykkede¹⁾. Saavel Samtidens Kirke som de faa danske Kristne, der søgte til de to smaa Trækirker, opførte paa hedenske Kongers Privatgrund i Hedeby og Ribe — de eneste synlige Resultater af Ansgars Forhandlinger med de danske Konger og Stormænd — maatte erkende det. Hin ikke mindst, fordi Missionsærkesædet stod som en Parodi paa kirkelig Organisation. (Hvor var den Bispe-styrede Kirke, som et varigt Ærkesæde forudsatte?; hvor var de Tingsvedtægter, der bandt et Folk til denne Kirke? Heraf den store, kirkelige Kamp i Tyskland mod Hamburg-Bremen, i hvilken dette Ærkesæde væsentlig værger sig med Forfalskninger i Stedet for med Arbejde). Disse, fordi de, saalænge de ikke havde hjemlige og statsanerkendte Bisper, overhovedet vanskelig kunde faa Del i den fuldstændig virkende Kirkes Goder.

¹⁾ Det ægte »Ansgars Levnet« viser tilstrækkelig tydeligt, at Ebo ikke blot har Fortjenesten af Missionens Begyndelse i Norden, men ogsaa af dens Bevarelse trods Nederlagene. Reelt kom Ansgars sympatetiske Personlighed ikke til at betyde meget for den danske Kirke, og Mindet om ham var svagt i det danske Folk. (Jfr. min Art. i Kirkelexikon for Norden I, 101 f., der endog paa enkelte Punkter trænger til Begrænsning). Det er paa Tide, at de rosenfarvede Billeder af Ansgar som »Apostel« og Kirkegrundlægger, der endnu er gængse hos os og udbredes i kritikløse Foredrag, forsvinder. Ansgars Betydning og Virksomhed angaar væsentlig tysk Omraade; fra tysk Side er dette ogsaa fuldtud indrømmet (jfr. A. Haucks Fremstilling i hans store Værk om Tysklands Kirkehistorie). En fortræffelig Afhandling om Ansgars Mission med særdeles klar Redegørelse for det virkelige Kildemateriale foreligger iøvrigt i H. v. Schubert, »Ansgar und die

Der gaar 100 Aar fra det nordiske Ærkesædes Genoprettelse (i Bremen) til det Tidspunkt, da dets Ærkebiskop staar med danske Suffraganbisper om sig (948). Da nævnes ogsaa en Biskop i Ribe (Leofdag). Men om ham og de andres Virksomhed heroppe ved vi intet sikkert. Det er overhovedet muligt, at disse Bispers Indvielse mere vidner om Ærkebispens betrængte Stilling i Tyskland (saalænge han stod uden Suffraganer) end om Fremskridtet i Arbejdet i Danmark. En virkelig kirkelig Organisation heroppe kan ogsaa vanskelig tænkes uden en statslig eller folkelig Godkendelse af Kirken. Traditionen i Bremen (Adam) vidste da i Grunden heller intet om Leofdags Virken i Ribe eller Jylland, men talte om hans Forkyndelse »hinsides Havet« (Sverige-Norge). Ribebispekrønikens (S. R. D. VII, 184) Meddelelse om hans Martyrdød, da han, forfulgt af Hedningerne, vilde vade gennem Aaen (ved Ribe??), er for en saa højvigtig Begivenhed for en Kirke i Middelalderen mærkelig ubestemt; og trods de Mirakler, der senere skete ved hans formodede Grav, vilde hverken den danske Ærkebisp eller Paven godkende en senere Ribebiskops Forsøg paa at »skrinlægge« ham — den Ildebrand, der snart efter ødelagde »Relikvierne«, betragtedes aabenbart som Guds Dom i denne Sag (jfr. dog nedenfor om denne Sags mulige Sammenhæng med en bestemt, kirkepolitisk Situation).

Den gennemgribende Forandring i Danmark skyldes hverken Ærkebiskop Unnis Rejse i Norden 936 eller de af Bremerærkesædet 948 udnævnte »danske« Bisper, men den ukendte Poppo (jfr. Kirkelexikon III, S. 583 f.), der c. 960 ved at bære Jærnbyrd overbeviste Harald Blaatand og Hirden om Kristendommens Sandhed og Guds Magt. Derefter maa Kongen og Stormændene paa Tinge have overtalt Bønderne til at vedtage den hedenske Dyrkelses Ophør og Kirkens Oprettelse (Vedtagelse af en »Kristenret« som

Anfänge der schleswig-holst. Kirchengeschichte«, Kiel 1901 (Separataftryk af »Beiträge u. Mitteil. des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch.).

Del af gængs Lov). Begivenheden maa opfattes som en Parallel til, hvad der skete Aar 1000 paa Island. Den store Jellingrunesten er det sikre Monument om denne epokegørende Begivenhed, der forsaavidt sætter det senere Ribestift i første Række i dansk Kirkehistorie.

Men Stiftet ejer ogsaa fra Kirkens ældste Periode en Skikkelse, der forholdsvis tydelig afspejler os Periodens Karakter, nemlig Odinkar d. yngre (hans Forhold til Bremer-sædet; Gærning som rejsende Bisp; Storættethed; Gavnildhed mod Kirken; Tanken om at gøre Bispedømmet arvelig i sin Slægt, han har altsaa været gift; hans Bodsfromhed og mulige Forhold til de nye Tanker i England og Frankrig).

Efter en Redegørelse for den ydre og indre kirkelige Organisation, der siden Knud d. stores Dage finder Sted i den danske Kirke og er Forudsætningen for den endelige Løsrivelse fra Forholdet til Hamborg-Bremen, og paa den anden Side for den ringe Berøring, Danmark endnu c. 1100 har med de gregorianske Idéer, der sætter den øvrige Kirke i stærkeste Bevægelse, gav Foredragsholderen en Udsigt over den følgende Hovedperiodes Karakter (1104—1241) med dens Kamp imod Bremen og Tyskland for at bevare den opnaaede national-kirkelige Selvstændighed, dens Vidnesbyrd om de gregorianske Reformtankers Indtrængen i Danmark, dens Opnaaelse i Valdemartiden af Kirkens Frigørelse fra Lægmands- og Statsvælde og dens dermed følgende Vækkelse til inderligere Kristendomsforstaaelse og dybere personligt Fromhedsliv under Paavirkningen fra den franske Kirke, hvor navnlig Cisterciensersfromheden fornyer visse Sider af virkelig evangelsk-apostolsk Kristendomsforstaaelse. Her skildredes de forskellige Ribebispers Forhold til denne Udvikling. Navnlig Elias's Stiftelse af Domkapitlet 1145 (med det følgende Forsøg paa at binde det til Augustinerreglen) og Radulfs († 1171) Indførelse af Cisterciensere til Løgum (først til Seem) betegner Vendepunkter for Stiftet. Radulfs Historie afspejler

i det hele den danske Kirkes: hans Forhold til Kong Valdemar og dermed til Tyskland og den Modpave, hvormed Kejseren bekæmpede de gregorianske Idéer; muligt kan hans Forsøg paa at kanonisere Bremeren Leofdag, ligesom Eskils Modstand derimod og Ribe-Bispekrønikens Desavouering af Leofdag-Relikvierne, forklares herigennem; derpaa hans og hele Danmarks Forsoning med Ærkebiskop Eskil og den dermed følgende Optagelse af de gregoriansk-franske Kirketanker med Iver for Cistercienserordenen: Stiftelsen af disse Klostre bliver i Danmark Bod for Forholdet til Modpaven og Frafaldet fra Eskil; ogsaa Radulfs Iver for Opretholdelsen af Munkelivet i Kapitlet er betegnende for Omslaget.

Kirkens Opgangstid viser sig ogsaa for Ribe Stifts Vedkommende udvortes ved det vældige Kirkebyggeri i det Aarhundrede, da de nye Kirketanker sejrer. Som Vidnesbyrd om det aandelige Livs Vækst staar ogsaa Indførelsen af de nye Tiggermunkeordner (1228 Dominikanere, 1232 Fransiskanere i Ribe), der bringe med sig den middelalderlige Fornyelse af Forstaaelsen for den »apostolske« Kristendom. — Sluttelig paapegedes den Vinding, som Kirkens Selvstændiggørelse i Valdemartiden og Kongemagtens gode Forhold til Kirken betød i statslig Henseende.

2.

Fra Aandslivet i Ribe i Reformationens Aarhundrede.

Af Sognepræst Dr. phil. *H. F. Rørdam.*

»Det lysner i Øster, det dages vidt, den klare Sol oprinder«, saaledes synger Mester Anders Sørensen Vedel i sin rimende Pavekrønike, og derved peger han paa det Lys, som ved den lutherske Reformation oprandt over vort Fædreland for henved 400 Aar siden. Denne frydefulde Følelse af, at et nyt Lys var oprundet — »Evangelii klare Lys«, som man plejede at sige — var det, som fyldte de bedste og mest udviklede blandt Folket med Mod og Kraft til at bryde nye Baner baade paa Kirkens og Kulturens Omraade.

Derved faar Sysselsættelsen med Reformationens Tidsalder noget saa tiltrækkende, at selv om vi kan se, at det Brud med saa meget i Fortidens Tænkemaade og Levevis, den Omvurdering af aandelige Værdier, som i hin Tid foregik, ikke savner sine Skygger, saa var den aandelige Vinding dog saa stor, at vi aldrig kunde ønske at gøre Skridtet tilbage.

Byen Ribe afgiver fremfor noget andet Sted i Danmark et mærkeligt Vidnesbyrd om de Aandskræfter, der, frigjorte ved Reformationen, fik Lejlighed til at udfolde sig i det 16de Aarhundrede til Gavn for hele Samfundet. Det er i Sandhed en lang Række af betydelige Personligheder, fremvoksede paa Reformationens Grund, der i hint Tidsrum dels fødtes og oplærtes i Ribe, dels fandt en frugtbar Livsvirksomhed der. En omstændig Paavisning heraf kunde afgive Emne for mange Foredrag. Her maa jeg fatte mig i Korthed.

Først vil jeg da nævne de to herlige Brødre, Peder og Niels Palladius, der, udgaaede af tarvelig Borger-slægt her i Ribe, men begge, uddannede som Luthers og Melanchtons Lærlinge i Wittenberg, siden kom til at indtage fremragende Pladser i deres Fædrelands evangeliske Kirke, den ældre Broder som Sjællands højt ansete Biskop, den yngre som Biskop i Lund. Begge døde i samme Aar (1560) efter hver paa sin Plads at have udfoldet en rig og betydningsfuld kirkelig Virksomhed.

Af de Mænd, som i det 16. Aarhundrede vare Sognepræster ved Domkirken i Ribe, bleve de fleste siden Biskopper, et Vidnesbyrd om, at det har været betydelige Mænd, saasom Frants Berg, der 1548 blev Biskop i Oslo; Laurids Nielsen Riber, der 1554 blev Biskop i Aalborg, Jacob Madsen Vejle, der 1588 blev Biskop i Odense og Peder Jensen Hegelund, der 1595 blev Biskop her i Ribe. Hertil kunde endnu lægges Lektoren her ved Domkirken i Ribe Hans Laugesen, der var Hegelunds Formand i Bispeembedet her. Tre af disse Mænd vare Sønner af Borgere her i Byen.

Blandt de Mænd, som beklædte Bispeembedet her i Ribe i Tiden nærmest efter Reformationen, var de allerfleste fremragende kirkelige Tilsynsmænd. Dette gælder da navnlig Hans Tavsens, der ikke uden Grund er kaldet Danmarks Luther; thi han havde ikke lidt af Luthers Ild og Kraft, og de 20 Aar, han beklædte Bispeembedet her (1542—61), blev af den allerstørste Betydning for Indførelsen af god kirkelig Orden i det vidtstrakte Stift og for Uddannelsen af en paalidelig evangelisk Præstestand. Tavsens Formand, Johan Wenth (eller Vandal), havde i og for sig været en betydelig luthersk Theolog, der havde hjulpet Christian III med Indførelsen af Reformationen i Nordslesvig, men i Ribe Stift blev hans Virksomhed dog af mindre Betydning, dels fordi den kun var kortvarig (1537—41), og dels fordi han ikke var det danske Sprog saaledes mægtig, at han kunde tale det frit, hvorfor 4 af Stiftets Provster skiftevis maatte ledsage ham paa hans Visitatsrejser for at udlægge hans Ord for Menighederne. — Hans Tavsens Efterfølger, Povl Madsen, var ikke blot en lærd Mand, der fra sin Lærerstol ved Universitetet kaldtes hertil, men tillige en ypperlig Prædikant og en aarvaagen Biskop, hvilket vel ogsaa var Grunden til, at han efter en syvaarig Virksomhed her (1561—68) kaldtes til Sjællands Bispestol. Ogsaa Peder Hegelund, der var Biskop her 1595—1614, maa nævnes som en Prydelse for denne sin Fødeby. Han havde efter Studier i Wittenberg begyndt sin Embedsbane her som Rektor ved Domskolen, blev siden Lektor ved Domkirken, derefter Sognepræst sammesteds og endelig Biskop; han var begavet som dansk og latinsk Digter, har efterladt mærkelige Dagbogsoptegnelser og en Række Hyrdebrev til Stiftets Præster, der vidner om hans klare Blik for, hvad der tjener til Kirkens Tarv.

Det var som Skolemand, Hegelund først havde tildraget sig Opmærksomhed, da denne Stilling gav ham Anledning til at forfatte dramatiske Arbejder, som Disciplene i Skolen opførte under hans Ledelse. Det var en Skoleøvelse, som

man i hin Tid satte megen Pris paa. — Af andre navnkundige Skolemænd, som Ribe har haft i det 16. Aarhundrede, skal her fremhæves to, hvis Navne endnu fortjene at mindes. Den første var Jens Pedersen Grundet, der efter et ret mærkeligt Ungdomsliv 1542 blev Rektor i Ribe Skole. Han var en af disse fødte Pædagoger, som saa sjældent forekomme; thi med udmærkede Kundskaber forbandt han en Kærlighed til Ungdommen og et Greb paa at drage alle gode Evner frem hos dem, der gjorde ham til hin Tids mest navnkundige Skolemand, om hvem en af hans taknemmelige Disciple, der har tegnet et saare sympatetisk Billede af ham, nemlig Anders Sørensen Vedel, har vidnet, at en Skare af Mænd, udmærkede ved Lærdom og gode Sæder, skyldte ham deres Vejledning paa Videnskabens Bane. Det samme gælder Hans Thomesen, der ligesom Grundet var af Hans Tavsen kaldet til Rektor ved Ribe Skole. Han er navnlig bekendt ved den Interesse, han viste for Sangen, der i hin Tid spillede en større Rolle i Skoleundervisningen end nu for Tiden. Derved lededes han ind paa en Syslen med vore gamle Salmer og til selv at forfatte Salmer og til flittig at samle, hvad andre Forfattere havde frembragt paa dette Omraade, hvorved han blev i Stand til senere, da han var bleven Sognepræst ved Frue Kirke i København og Sjællands Stifts øverste Provst, at udgive den Salmebog, som bærer hans Navn og i over 100 Aar var den, som brugtes i Danmark og Norge.

Den Omstændighed, at Ribe havde den Lykke at have saadanne Skolemænd, maa det væsentlig tilskrives, at der fra denne Skole udgik Disciple, der vandt et meget anset Navn i den lærde Verden og derved kastede Glands over deres Fødeby. En Række af Professorer ved Universitetet stammede her fra Ribe, som de berømte Læger Hans Frandsen, Peder Sørensen, Anders Krag og Anders Christensen og den kgl. Historieskriver Niels Krag. Alle disse Mænd vare udgaaede fra jævne Borger-

slægter her i Ribe, men deres Navne bleve kendte langt ud over Fædrelandets Grænser.

Til Slutning maa jeg fremhæve to Mænd, der vel ikke ere fødte i Ribe, men tilbragte saa lange Tidsrum her, at Byen med Føje kan regne dem blandt sine egne. Jeg tænker paa de to berømte Historieskrivere Hans Svaning og Anders Sørensen Vedel, der hver paa sin Maade arbejdede hen mod det store Maal, som dog ingen af dem tilfulde naaede, nemlig at give en fuldstændig Fremstilling af Fædrelandets Historie fra de ældste Tider indtil Datiden.

— — .
Gud give Fremtid, som han gav os Minder.

3.

Uddrag af Pastor G. Jørgensens Foredrag i Ringkjøbing.

Taleren fremdrog en Række »Billeder af det kirkelige Liv i Danmark for 400 Aar siden«, nærmest som det formede sig i Landsognene, og med Tilknytning — saavidt mulig — til Omegnens Kirker.

Han skildrede først Kirkebygningen udvendig og indvendig. Dvælede særlig ved Altret, Midtpunktet i Datidens Gudstjeneste. I Stadil Kirkes Alterbord fandt man for nogle Aar siden en Blyæske, indeholdende Kirkens »Helligdomme« (d. e. Relikvier). Foruden nogle Benstumper fandtes i Æsken en Pergamentslap med Paaskrift: De sancto Lavrentio.

I Ringkjøbing Kirke fandtes et Alter for St. Anna, Datidens Modehelgeninde, Jomfru Marias Moder. Hun afbildedes som en ældre værdig Kvinde med Maria og Jesusbarnet paa sit Skød. Helgenaltrene var Ejendomsbesiddere, de kunde købe og sælge og modtage testamentariske Gaver. Netop i Slutningen af Middelalderen fik Altrene en Mængde Gaver, for hvilke der skulde læses Sjælemesser »til evig Tid« for Giverne og deres Slægt.

Derefter skildrede Taleren Sognepræstens Gerning i og udenfor Kirken, hans Kaar og hans Uddannelse. Sognepræsterne havde stadige Rivninger med »Bissemunkene«, der trængte sig ind i deres Gerning, og som i høj Grad var i Besiddelse af Menigmands Yndest. »De mindste Brødre«, som de kaldte sig, opførte sig tidt som »Brødre mindst af alt« (Melanchthon: *Minimi fratres — minime fratres*).

Naar Povl Helgesen taler om Datidens mange »vanvittige (o: uvidende) Præster«, maa dog tilføjes, at der var Undtagelser. Humanismen var netop nu i Fremrykning. I et latinsk Brev af Avg. 1514 fortælles, at en vis Lavrids Nielsen, der var udsendt fra Helligaandsklosteret i Aalborg for at terminere i Harsyssel, købte en Bog af Petrus Bartholdi (Peter Bertelsen), der var Sognepræst i Stadil. Denne Bog indeholdt Nikolaus af Lyras Bibelfortolkning, et for den Tid udmærket Arbejde. Denne dyre og sjældne Bog havde saa dog fundet Vej til disse Egne.

Kirkefolket, der samledes i Kirkerne og deltog i de forskellige kirkelige Optog, fandt ikke fuld Tilfredsstillelse for sin religiøse Trang hjemme i Sognene. Valfarterne florerede stærkere end nogensinde. Almuesfolk, som ikke kunde drage til Rom, St. Jago o. a. St. i Udlandet, nøjedes med at besøge Valfartssteder herhjemme, f. Ex. Karup Kirke. Der var noget kønt ved disse Valfarter, men de medførte store sædelige Farer. Reformatorerne ivrer derfor stærkt imod dem. P. Palladius siger i sin Visitatsbog: »Bliv i din Sognekirke og hør der din Saligheds Lærdom«. Om Tidens stærke Helgentro er der endnu et tydeligt Minde i Navnene, som for en meget stor Del er dannede af Helgenavnene. De forskellige Egnes noget forskellige Navneskik tyder paa, at de enkelte Helgener ikke var lige yndede overallt. I Vestjylland findes Navnet Rasmus (St. Erasmus) meget sparsomt, medens det andre Steder er overordentlig almindeligt. Navnet Gravers (Gregorius) er ret almindeligt i Ringkjøbingegnen, Lambert (St. Lambert, Ribe Stifts Skytspatron) i Ribeegnen o. s. v.

Reformationen gjorde i Løbet af meget kort Tid Ende paa Sjælemesser, Valfarter og Helgendyrkelse, et Vidnesbyrd om den vældige Aandsmagt, hvormed den blev ført frem.

4.

Om de middelalderlige Kalkmalerier i vore Kirker.

Af Professor *J. Kornerup*. (Uddrag).

Opdagelsen af Kalkmalerierne i Skibby Kirke for omtr. 50 Aar siden havde til Følge, at der siden den Tid ved Nationalmuseets Omsorg er fremdraget Kalkmalerier eller Rester af saadanne i omtr. 300 Kirker i Danmark. Disse Billeder og Dekorationer er dog af højst forskellig Værd; men Aarhundreder er farne hen, siden vore Forfædre i deres enfoldige fromme Tro malede disse Billeder. Det er den danske Middelalder, der aabenbarer sig i dem og taler til os ligesom gennem vore gamle Folkeviser.

Det var den kristne Kirke, der bragte Malerkunsten fra Syden til Danmark. Den kom fra Italien og Grækenland over Frankrig og Tyskland, som længe havde staaet paa et forholdsvis højt Kulturtrin, medens det skandinaviske Norden endnu laa hen i et barbarisk Mørke. Det var Munkene, især Benediktinerne, der bragte Kunsten ind til de nordiske Lande; thi i Klostrene fandtes Skoler for Kunsten, som bl. a. ses af den berømte Bog af Munken Theofilus fra 12. Aarhundrede, en meget udførlig teknisk Lærebog i Freskomaleri, Guldsmedekunst, Glasmaleri, Klokkestøbning m. m., og den katholske Kirke forstod udmærket at tage Kunsten i sin Tjeneste for ved alle ydre Midler at forskønne Kirkerne og Gudstjenesten. Langs Væggene hen under Bjælkelofterne malede man Bibelhistorien, der skulde være ligesom en Anskuelsesundervisning, eftersom Folket ikke forstod at læse. Theofilus og andre udtaler dette bestemt.

De ældste Kirker paa Landet havde fladt Loft, og kun over Alternichen fandtes en Hvælving. De ældste Kalkmalerier er malede paa en fin glittet Puds, som det synes,

medens denne endnu var vaad, »Fresko«. Man malede først Omridsene med en spids Pensel og rød Okkerfarve, ganske som en gl. byzantinsk Malerbog foreskriver og inddelte meget omhyggeligt alt med Passeren.

Hen under Loftet malede man den græske Bordt, »a la grecque«, paa et Net af smaa Kvadrater. Disse 700aarige Malerier udmærker sig ved smukke Bordter og ved sine Traditioner fra den antike Malerkunst.

Hovedbilledet i den ældre Tid var dog altid den triumferende Kristus i kolossal Størrelse, malet paa Hvælvingen i Alternichen. Han sidder paa sin Herligheds Trone, »Rex Gloriæ«, med Livets Bog i den ene Haand, og den anden rakt i Vejret til Velsignelse over Menigheden. Han er omgivet af en mandelformet Regnbue paa blaa Bund, og udenom svæver de fire Evangelisters vingede Symboler: Englen, Ørnen, Løven og Oksen, alt efter Joh. Aabenb. 4. og Ezechiels Syn. Ved Siderne staar Erkeengle, Jomfru Maria og Evangelister og tilbede Herren. Den hele imponerende Komposition har, oplyst af Kerter i det halvmørke Rum, maattet virke paa Menigheden som en himmelsk Aabenbaring.

Saadanne Kalkmalerier er fremdragne i Skibby, Alsted, Hagedsted og Sæby Kirker paa Sjælland, men der er fundet Brudstykker af lignende flere andre Steder, f. Ex. et meget gammelt i Sanderum ved Odense.

Desværre er de ældste Kalkmalerier for en Del bleven ødelagte ved de i den senere Middelalder indbyggede Hvælvinger. Stiger man op over disse, kan man paa mange Steder paa Sidevæggene se fin glittet Puds med Spor af Freskomaling.

En Undtagelse er de i Aal Kirke ved Varde fremdragne Kalkmalerier fra c. 1200; thi denne Kirke har beholdt sit flade Loft. Langs Sidevæggene ses en højst mærkelig Skildring af den hellige Nicolaus's Legende, af Kong David med en Cithar og sin Psalmebog m. m. I Spentrup Kirke ved Randers er der i Korbuen malet en symbolsk

Fremstilling af Jødedom og Kristendom, »Synagoga« og »ecclesia sancta«.

Den for sin Tid udmærkede Dekorationskunst fra sidste Halvdel af 12te og 1ste Fjerdedel af 13de Aarhundrede findes kun i de af huggen Granit eller især af Fraadsten opførte Kirker, og den holder pludselig op, da de brændte Mursten kommer i Brug, og der spores nu tydelig en Tilbagegang i Kunsten.

Det synes, som om den hellige Franciskus's Fremtræden og hans Fordybelse i Betragtningen af Jesu Lidelse har haft en vis Indflydelse paa den kirkelige Kunst. Hans Munkeorden bredte sig forbausende hurtig over hele Evropa. Ry Klosters Aarbøger melder: at »1232 vandrede Minoriterbrødrene (Franciskanerne) ind i Danmark paa nøgne Fødder og grundede et Kloster i Ribe«, og snart fik de fleste større Byer Graabrødrekløstre.

Hovedbilledet i Kirkerne, den sejrende Kristus paa sin Herligheds Trone, maa nu vige for Billedet af den paa Korset lidende Kristus. Medens de ældste Crucifixer, skaarne i Træ eller Hvalrostand eller støbte i Metal, fremstille Herren symbolsk med aabne Øine og Konge-Krone paa Hovedet, bliver fra nu af Skildringen realistisk.

Nu maler og udsnitte man den døde Kristus med alle Lidelsens Mærker. Øiet er bristet, Hovedet med Tornekronen paa er sunket ned til den ene Side, og Blodet risler ned over det hvide Legeme, som hænger tungt paa Korset.

Paa Hvælvingerne maler man nu Lidelseshistorien saa grufuld som muligt. Bødlerne skildres saa raa og hæslige, som Maleren har formaaet. Ogsaa her i Lyngby Kirke fremstiller de forøvrigt meget udviskede Kalkmalerier Scener af Lidelseshistorien. Man ser Kristus bære sit Kors, Jomfru Maria og Simon af Cyrene ledsager ham; endvidere den opstandne Kristus med Sejersfanen, den sørgende Maria, »mater dolorosa«, med Sønnens Lig liggende over Skødet og med følgende Indskrift paa Latin: »Jesus Kristus er

vor Frelse, han løser os fra alle vore Synder. O Guds Moder! hav Barmhjertighed med mig!» Endvidere knæler den vantro Thomas foran den opstandne Kristus og berører med sine Fingre hans Saar. Ovenover læses: »ræk din Haand ud og stik den i min Side« og Thomas's Svar: »min Herre og min Gud!» Malerierne er udførte omkring 1450.

De gamle Kalkmalerier er gennemgaaende af religiøst Indhold, men der er dog fundet et Par Undtagelser fra denne Regel, nemlig et Par historiske Billeder. I St. Bendts Kirke i Ringsted afdækkede jeg i 1882 højt oppe paa Korets Væg et bredt malet Bælte med statelige siddende Konger og Dronninger af Valdemarernes Slægt, som ligger her begravede. De holdt i Hænderne det gamle danske Kongevaaben, de tre blaa Leopardter paa guldgul Bund. For et Par Aar siden blev der længst til højre i samme Række fundet Billedet af en Konge, der holder et Skjold med en opret staaende gul Løve og tre gule Striber paa blaa Bund: det gamle svenske Kongevaaben. Ovenover læses: BYRGERVS · REX. Billedet forestiller den fordrevne svenske Kong Birger, Erik Menveds Svoger. Han tyede ned til Danmark, hvor han fik Spikeborg ved Skelskør til Lehn, døde 1321 og blev begravet i Ringsted Kirke. Tiden, da Billedet blev malet, er derved angivet.

I Koret i St. Peders Kirke i Næstved fandtes 1884 under Kalken et Maleri, der forestiller Kong Valdemar Atterdag og Dronning Helvig knælende i Bøn foran den hellige Treenighed. Kongen havde betænkt St. Peders Kloster med rige Gaver, og i sit Testament, affattet paa Gurre Slot, da han laa for Døden, bestemte han tillige, at Munkene skulde synge Messer for hans Sjæl paa hans Dødsdag, og Abbeden og Munkene da trakteres med tre Retter Mad og en Tønde tysk Øl¹⁾. Kongen er skildret som en høj, slank Skikkelse og er iført Datidens Vaaben-

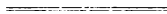
¹⁾ J. Kornerup: »Valdm. Atterdags og Dronning Helvigs Billeder«. Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1893.

dragt og over den en rødbrun Kjortel, broderet med grønne Søblade 3: Aakandeblade.

I det danske Kongevaaben forvandlede senere disse Søblade til røde Hjerter. Ved Siden af Kongen melder en latinsk Indskrift, at Kong Valdemar døde den 24. Oktbr. 1375, og i St. Peder Klosters gamle Mindebog, der endnu forvares i Universitets-Bibliotheket, findes ved dette Aar den selvsamme Efterretning Ord til andet.

Ved Betragtningen af vore gamle Kalkmalerier kan man ikke undlade at lægge Mærke til deres Mangler i Tegningen; men man maa ikke glemme, at der ligger Aarhundreder imellem dem og vor Tid. Det maa dog indrømmes, at de gamle Malere havde en udmærket Evne til at dekorere og til med dristig og sikker Haand at fylde de tomme Hvælvinger og Vægge og frembringe et rigt og livligt Indtryk i Kirkehallen, saare forskelligt fra de døde kalkede Mure, man nu som oftest ser. En Ting er tydelig, nemlig at de gamle Billeder er malede af enfoldige, men troende Kristne.

Det er glædeligt at se, at i vore Dage har en udmærket Kunstner, Joachim Skovgaard, med Held igen optaget den gamle kirkelige Malerkunst i den af nyt opbyggede Viborg Domkirke. Derimod synes det betænkeligt at male nye Freskomalerier i vore gamle Kirker. De vilde dør snarest virke forstyrrende. Lad os bevare vore Domkirker saaledes, som Forfædrene har efterladt dem. Lad os ikke modernisere dem, men huske Herrens Ord: »man skal ikke komme ny Vin paa gamle Læderflasker«. —

Kongens Lyngby i gamle Dage.

Foredrag ved det kirke- og kunsthistoriske Møde i Lyngby
d. 29. Juli 1908¹⁾.

Af **Holger Fr. Rørdam.**

Der er vistnok kun faa danske Landsbyer, der har en saa mærkelig Historie som Lyngby, væsentlig paa Grund af de mangfoldige industrielle Anlæg, som i Tidernes Løb ere drevne ved den Vandkraft, som Mølleaaen, der strækker sig fra Furesø til Øresund, har afgivet. Paa en Strækning af kun en Mil, har Aaens Vandkraft drevet ni Værker²⁾. For henved 200 Aar siden siges, at Mølleaaen i den Henseende formodentlig næppe har sin Lige i mange Kongeriger³⁾. I vore Dage, da man har lært at benytte Dampen, spiller Vandkraften jo ikke saa stor en Rolle som tidligere, men kan dog fremdeles være en god Hjælpekraft. — For øvrigt skal dette righoldige Emne ikke behandles her⁴⁾; men jeg vil dog erindre om, at Lyngby Kirke indeholder et Par Minder om Mænd, der vare knyttede til disse Industriværker. Det ene er et Billede, som nu er anbragt paa vestre Væg i Korsarmen og indeholder Scener af det gl. og det ny Testamente med Aarstallet 1649. Nederst findes Billeder af Giveren, Ejeren af Brede Krudtmølle, Johan Rosenmeyer, og hans Hustru Maren Olufsdatter⁵⁾. Det

¹⁾ Foredraget er her noget udvidet og forsynet med Kildeangivelser.

²⁾ C. Nyrop, Strandmøllen, S. 129 ff.

³⁾ Anf. Skr. S. 138.

⁴⁾ I „Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker“ (1867) I, 19 ff. har C. E. Secher meddelt Efterretninger om nogle af disse Fabrik anlæg.

⁵⁾ Johan Rosenmeyer blev begravet 19. Jan 1654 i Lyngby (Kirkebogen).

andet er en Kobbertavle med Fremstilling af Jesu Daab, der hænger over Døbefonten, skjænket 1727 af Ejeren af Brede Kobberværk, Poul Badstüver¹⁾, og forsynet med følgende Vers af Th. Kingo:

O! Kommer I, som Pagt med Christo ind vil gaa,
 I Daab og Christendom saa gjerne her skal faa!
 Her kalder Jesus, og ved Daabens Rensevand
 Oplukker Porten for hans Naades rige Land!
 Af Adams Skibbrud og hin dybe Synde-flod
 I frelste blive skal ved Ordet, Vand og Blod!
 Men hvo du est, som gjør med Gud i Daaben Pagt,
 Strid, som en Christen bør, mod Synds og Satans Magt.

Fra gammel Tid bestod Sognet af Byerne Lyngby, Virum, Lundtofte og Stokkerup, af hvilke den sidste udslettedes, da i Christian V's Tid Jægersborg Dyrehave anlagdes, hvori ogsaa Dele af Lundtofte Markjorder inddroges samt Skoven, der allerede omtales i Kong Valdemars Jordebog under Navn af »Bouæscogh«²⁾. Taarbæk (opr. Torbæk) var kun et ringe Fiskerleje uden Jordbrug og omtales først sent.

Det kunde ligge nær at udlede Navnet Lyngby af Lyng, saa meget mere som en Del af Byens Markjorder (nord for Byen) endnu kaldes »Lyngen« eller »Lynglodderne«. Imidlertid finde vi Byen i gammel Tid undertiden betegnet som »Lugna«³⁾, ligesom Lundtofte i Middelalderen skreves »Lugnætofte« (o. 1518 Luntofte), hvilke Navne mulig tyde paa en anden Oprindelse end den, som ellers kunde synes at ligge nærmest. Men for øvrigt er Navneformen Lyngby gammel, da den allerede forekommer i Kong Valdemars

¹⁾ D. biogr. Lex. I, 412.

²⁾ Ved dette Navn henledes Tanken paa »Bogejagt« (s. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog I, 240). Om Skoven s. Hist. Tidsskr. 5. R. IV, 728—9.

³⁾ Danske Mag. 5. R. IV, 67. Ogsaa Formerne Lunby og Lundby forekomme (C. Molbech og N. M. Petersen, Danske Diplomer og Breve, S. 139. Hist. Tidssk. 5. R. I, 74).

Jordebog. Til Adskillelse fra de mange andre Byer af samme Navn, som findes rundt om i Landet (ogsaa i Skaane og Halland), kaldes vort Sogn fra gammel Tid ofte **•Kongens Lyngby•**, sikkert en Antydning af at Kronens har haft større Besiddelser her i Sognet, hvad den nævnte Jordebog da ogsaa viser¹).

Den første Jordegodsbesidder i Lyngby Sogn, hvis Navn Historien har bevaret, er en af de syv navnkundige Sunesønner, Laurens (Broder til Ærkebiskop Anders i Lund og Biskop Peder i Roskilde), om hvem det i Vor Frue Kirkes Mindebog berettes, at han som Dødsgave skjænkede denne Kirke flere Ejendomme, deriblandt **•Langsyobierg•** og **•Niumulne•**²), af hvilke den første vistnok nærmest svarer til Fuglevad³) Møllens, Højskolens og Brede Ladegaards Terrain⁴), medens Nymølle var den ene af de to tæt ved Lyngby Kirke liggende Møller, som begge dreves af Mølleaaen⁵).

Om Laurens Sunesen vides for øvrigt, at han faldt 1208 i det for den danske Adel saa skjæbnesvangre Slag ved Lena i Vester-Gøtland, om hvilket det i den vemodige Folkevisе hedder:

De Fruer stande i Højenloft
Og vente, deres Herrer skal komme,
Hestene de vende blodige hjem,
Men Sadlerne de ere tomme.

¹) O. Nielsen, Kong Valdemars Jordebog, S. 46. 80. **•Fritzse Parisi awapn i Konningz Lyngby•** 1464 (Scr. rer. Dan. VI, 186).

²) Script. rer. Dan. VIII, 539.

³) Oprindelig Folevad, siden Føllevad, derefter Fullevad, hvoraf det meningsløse Fuglevad.

⁴) Scr. rer. Dan. VII, 57: **•molendinum Lanxebyerghs•** nævnes mellem **•molendinum Lugna•** (Lyngby Mølle) og **•molendinum Brydæ•** (Brede Mølle). Paa den Tid har Brede Møse utvivlsomt været en Sø (som den nordlige Ende endnu er). Navnet kan da vel bedst tydes som: Bjærget (o: Bakkerækken) ved den lange Sø.

⁵) Disse to Møller omtales 1417 som: **•Mølletorp juxta ecclesiam Lyngby; item quidam locus molendini dictus Nymøllæ cum piscatura ibidem•** etc. (Danske Mag. V, 292).

Den Gang Laurens Sunesøn skjænkede Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn den nævnte Gave, stod utvivlsomt Lyngby Kirke allerede her paa Bakken syd for Mølleaaen, der har givet Kirken en saa smuk Beliggenhed, som faa andre Kirker her i Landet have. At der paa dette Sted oprindeligt har staaet en Kirke af Tømmer, der maaske har afløst et af Oldtidens Gudehove, er meget sandsynligt. Derom vide vi dog intet vist. Men de Materialer — tildels utilhugne Marksten — hvoraf den midterste Del af Kirken er bygget, tyde paa en høj Ælde. Kirken har den Gang været meget mindre end nu, i Tiden er den jo udvidet mod Øst og Vest, som Materialet i disse Dele af Kirken viser. Der er noget eget stemningsfuldt i den Tanke, at her paa dette Sted har Menigheden Slægt efter Slægt i over 700 Aar samlet sig for at søge Opbyggelse af Guds Ord. Menneskenes Boliger ere opførte og sunkne i Grus Gang efter Gang i dette lange Tidsrum; men Kirken staar endnu paa sin gamle Plads og minder om Digterens Ord:

Højt er Guds paa Hald,
Frit for Fald.

Dette kan ikke siges om en anden af Lyngby Sogns gamle Bygninger, af hvilken kun svage Spor nu ere levnede, nemlig Bispeslottet Hjortholm, der laa paa en Holm i den østlige Ende af Furesø og havde stort Tilliggende af Jorder og Tiender¹⁾. Slottets Historie gaar langt tilbage i Tiden, og flere i politisk og kirkelig Henseende vigtige Bestemmelser eller Forhandlinger knytte sig dertil²⁾, da Bisperne jevnlig opholdt sig paa dette Slot, hvis Beliggenheds fredelige Ynde vel næppe er overgaaet af noget andet dansk Slots. Men i Grevens Fejde sank Hjortholm

¹⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 57 ff., 111 - 12. Efter Reformationen henlagdes Hjortholms Len under Kjøbenhavns Slot (D. Mag. 4. R. IV, 307). Hjortholms Mølle (ogsaa kaldet Slotsmøllen) bevarede længe Navnet.

²⁾ Burman-Becker, Efterretn. om gamle Borge I, 38 ff. T. A. Becker, Orion, Kvartalskr. II, 117 ff.

tildels i Grus, da de gamle Mure ikke kunde staa for det grove Skyts, som Grev Christoffer af Oldenborgs Krigsfolk havde opstillet paa Bakkerne øst og syd for Slottet, skjønt Bispens Lensmand, Peder Godske, ydede et meget tappert Forsvar¹). — Uagtet der sikkert har været et Slotskapel paa Hjortholm, og en »Provst« residerede der²), var Lyngby Kirke dog Stedets Sognekirke, og Biskop Lage Urne har da ogsaa i sit Testament (1529) betænkt Kirken her med en Gave³).

Om Præster i Lyngby i Middelalderen er der ikke meget at fortælle. Den første, vi høre lidt om, hed Hr. Sven Øthensøn, som 1397 satte en Gaard i Kjøbenhavn, som hans Fader, Øthen Bager, havde ejet før ham, i Pant til Kanniken Hr. Jens Laurensøn for en Sum af 3 Mark⁴). Formodentlig var det den samme Gaard, som Hr. Sven, efter at Laanet var betalt, testamenterede til Vor Frue Kirke for en »Aartid« (visse Sjølemesser), der efter hans Død skulde holdes for ham af Kirkens Værger⁵).

Om en senere Præst i Lyngby have vi følgende Brev fra Biskop Oluf Mortensen i Roskilde til Vikarernes Kapitel ved Frue Kirke i Kjøbenhavn⁶):

»Kjære Venner, I maa vide, at Hr. Peder, Sognepræst i Lyngby, haver ladet os understande (forstaa), at han haver ladet begynde en Farebog (Breviar) at skrive efter Hr. Jens Ungers Farebog, som I nu i Værge have, og kan ej lempelig fuldkomme hende, med mindre end han finge den samme Bog at skrive efter. Thi bede Vi Eder at ville enten laane eller lade hannem forskrevne Bog i Leje, saa længe [til] han fanger ladet udskrive sin Bog, som begyndt

¹) Knudsen, Joach. Rønno, S. 121. Pal.-Müller, Aktst. t. Grevens Fejde I, 339 ff. D. biogr. Lex. VI, 120.

²) Danske Mag. 3. R. III, 215.

³) Danske Mag. 3. R. III, 218.

⁴) Nielsen, Kbhvns. Diplom. I, 131. Jvfr. Ny kh. Saml. V. 424.

⁵) Scr. rer. Dan. VII, 546.

⁶) Rørdam, Kbhvns. Kirker og Klostre, Tillæg S 88.

er. Han haver sagt, at han vil sætte Eder saadan Vissen og Forvaring for samme Bog, at I skulle være hende visse og fange hende igjen i gode Maade, naar I paaæskende vorde. Her udi beviser Eder alle godvillige; der gjøre I os synderlig til Villie med«. — Da Brevet er dateret fra »vort Slot Hjortholm« (3. Marts 1483), skjønnes, at Hr. Peder har benyttet Biskoppens Nærværelse indenfor Sognets Grænser til at erhverve denne hans Forskrift.

I Reformationens Tid var Hr. Laurits Nielsen Præst her. Hans Stilling har sikkert været vanskelig, ikke blot fordi de religiøse Modsætninger voldte Uro, men ogsaa fordi han boede saa nær ved det af Christian III belejrede Kjøbenhavn. 1535 maatte han derfor, ligesom flere af hans Sognefolk, søge Værn hos Kongen mod de fouragerende Rytterhobe og andre Fjender, som gjorde Egnen usikker¹).

Det er os ikke bekendt, hvor længe den nævnte Præst har betjent Embedet. I en gammel Præstefortegnelse²) nævnes Hr. Hans Dinesen og Hr. Niels som de første Præster i Lyngby efter Reformationen. Men intet er ellers bekendt om dem, saa der ikke kan bygges meget derpaa.

Hr. Hans Unys forekommer første Gang 1542, da han som Student oppebar 7 Mark i Understøttelse fra Universitetet³). Vi vide ikke, naar han er bleven Præst her. I det Regnskab, Universitetets Rentemester aflagde for Aaret 1557—58 hedder det: »Gav jeg efter Borgmesters og Raads Befaling Niels Koch paa Nørregade 109 Mark for den Gaard, Hr. Hans Unys vandt af hannem igjen«⁴). Gaarden har vistnok hørt til Universitetets Jordskyldsvaaninger, og Hr. Hans Unys har sikkert paa den Tid været Præst i Lyngby. Som saadan nævnes han udtrykkelig i et Aktstykke fra 1561⁵).

1574 holdt Provsten i Smørum og Sokkelunds Herreder,

¹) Danske Mag. 3. R. V, 76. 82. 96.

²) Musenii Catalogus, past. Siælandiæ (Gl. kgl. Saml. 2990. 4to).

³) Danske Mag. 3. R. VI, 9.

⁴) Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. IV, 124.

⁵) Kh. Saml. 4. R. I, 444.

M. Rasmus Katholm, Sognepræst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, Herredskonvent i Lyngby Kirke og Præstegaard¹⁾. Da var Hr. Hans Unis vel endnu i sin Velmagt; men i et Brev fra Efteraaret 1581 siges, at Sognepræsten i Kongens Lyngby var »beslagen med Alderdom«²⁾. Hr. Hans Unys døde dog først et Par Aar senere, formodentlig i Begyndelsen af 1584³⁾. Fra hans Tid haves følgende Optegnelse om Lyngby Kirkes og Præstegaards Tilliggende:

Liungbye Kierche

haffuer 64 Decimantes, 5 Møller.

Haffuer hun en Fierdingsgaardt, kaldes Smediegaardt, Morten Smid iboer, dertill kand saaes aarligen iijj Pund Roug och Biug, xij Tdr. Aure. Eng i den ene Wong iijj Less. Schylder aarligen xj⁴⁾ Lødemarck. (Randbemærkning: Her burde Kierkens Landgilde at forøges).

Ett Pengeshuss ibidem, Hans Ibsenn iboer, schylder aarligen — — ij β grott.

Et Pengeshuss, Jacob Schaatte iboer och Anders Bendtzen, schylder — — ij m $\frac{1}{2}$ iijj β.

Ett lidet Kierckehus, Lauridtz Schreder iboer, som hand self biugdt haffuer.

End en Jord paa Liungbye Marck, och kand dertill saaes ix Tdr. Aure, ij Les Engh, som Her Hanns Vnyesse haffuer, schylder aarligen till Kierckenn — — ij β grott.

Præstegaarden ibidem. Dertill kand saaes et Pund Roug, iij Pund Biug, ij Pund Aure. Engh 5 Less.

Haffuer hand ad mensam et Garsede i Lundtztorp, haffuer hand en Otting Jord at bruge, schylder aarligen till Prestenn j Pund Roug, j Pund Biugh.

Ett Huss paa Prestens Toffteioridt, och giffues deraff aar-

¹⁾ Forhandlingerne ved Konventet refereres i Ny kh. Saml. IV, 368 Not.

²⁾ Ny kh. Saml. V, 627.

³⁾ Ny kh. Saml. VI, 620.

⁴⁾ Læsningen af dette Tal er meget uvis. En Lødemarck svarede paa det nærmeste til 1 Rdlr (Kalkar, Ordbog II, 880).

ligen till Presten — — ij m $\frac{1}{2}$ (I Randen: Det war i gammel Tid Degnestaffuen).

Der er ingen Degne staffuen.

Degnen gaar aff Kiøbinghaffens Schole; hans Rente lxxx Tdr. Korn och v Schipper Miel aff di v Møller¹⁾.

Hr. Ingvor Olufsen var født o. 1549 og forekommer som Præst i Lyngby 1584, da han 29. Juni i Brøndbyvestre Kirke underskrev den af Præsterne i Smørum og Sokkelunds Herreder udstedte Fuldmagt i Anledning af Prins Christians Hyldning som Tronfølger²⁾. Om hans Studier vides, at den kgl. Rentemester 12. Nov. 1574 efter kgl. Befaling udbetalte ham 50 ny Dalere som Hjælp til at studere med udenlands³⁾. 1588 blev Hr. Inguor Olsen i Kongens Lyngby optaget som Medlem i »Danske Kompagni« i Kbhvn.⁴⁾. Han døde 22. Marts 1591 i sit 42de Aar og hans Hustru to Dage derefter⁵⁾. En Ligsten over dem fandtes i sin Tid i Lyngby Kirkes Kor, men er nu forsvunden⁶⁾.

Hr. Mads Rasmussen⁷⁾, en Kjøbenhavnner af Fødsel, var Hr. Ingvors Efterfølger. Hans Moder synes at have været en Søster til den bekjendte Tolder Frants Villumsen, der testamenterede sit Bibliothek til Universitetet; i ethvert Tilfælde tiltalte hun 1604 for det akademiske Konsistorium Professor Hans Rasmussen (Skomager) »for et Haandskrift og nogle Penge, som Frants Tolder havde overantvordet ham at købe Bøger [for] til hans Bibliothek«⁸⁾. Hr. Mads

¹⁾ Stiftskriver Michel Pedersens Optegnelse om sjællandske Kirkers og Præstegaardes Jordtilliggende, (Univ. Bibl. Addit. 67 Fol.)

²⁾ Ny kh. Saml. IV, 405.

³⁾ Rentemester-Regnskaberne (i Rigsarkivet) for 1574, S. 214.

⁴⁾ Nielsen, Kbhvns. Diplom. VI, 48.

⁵⁾ Kh. Saml. 3. R. II, 512.

⁶⁾ Hofman, Fundationer VII, 19. (Aarstallet 1592, der her angives som Hr. Ingvors Dødsaar, er dog ikke rigtigt).

⁷⁾ Kaldes i Musenii Catalogus urigtig Niels Rasmussen.

⁸⁾ Kh. Saml. 4. R. IV, 125.

Rasmussen underskrev 1610 Hyldingsfuldmagten¹⁾ og døde Aaret efter.

Hr. Jacob Sørensen var Præst i Lyngby 1611—18. Ved hans Embedstid er den Mærkelighed, at han har ført en desværre nu tabt Kirkebog²⁾, altsaa længe inden Førelsen af saadanne nyttige Bøger var bleven almindelig. Han havde tidligere været Kapellan i Hvidovre³⁾. Hans Enke ægtede Eftermanden.

Hr. Hans Pedersen var født 1593 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader Peder Hansen var Økonom ved Kommunitetet. Ti Aar gl. kom han i Vor Frue Skole. Medens han besøgte den og senere, gjorde han (1609—16) successiv Degnetjeneste ved ikke mindre end 6 af Sognekirkerne i Kjøbenhavns Omegn (Rødovre, Herlev, Brønshøj, Glostrup, Gjentofte og Lyngby). Hver Søn- og Helligdag i disse 7—8 Aar maatte han altsaa tidlig om Morgenen trave ud til en af disse Kirker for at synge i Kirken og være Præsten til Bistand, for saa siden at undervise Børnene i deres Katekismus. Var der Begravelser, Bryllupper eller andre kirkelige Handlinger med tilhørende Gilde, faldt der vel noget af til den unge Degn, inden han — maaske først sent om Aftenen — maatte begive sig paa den lange Vej tilbage til Kjøbenhavn. Men saadanne vare Vilkaarene for den Tids Skoledisciple, naar de kunde synge og havde opført sig godt i Skolen.

1615 blev Hans Pedersen Student. Dermed var Degnetjenesten foreløbig forbi; men da han samme Aar af Rektoren ved Frue Skole kaldtes til Hører ved Skolens nederste Lektie, fik han som Løn Degneembedet i Gjentofte og 1616 i Lyngby. Da han sidstnævnte Aar havde taget Baccalaur-

¹⁾ Ny kh. Saml. V, 150.

²⁾ Rørdam, Danske Kirkelove III, 281.

³⁾ Kh. Saml. 3. R. I, 809. Her kaldes han dog Nielsen, hvilket ikke kan være rigtigt, skjønt Angivelsen stammer fra Musenii Catal. past. Sjel. Af Personalhist. Tidsskr. IV, 127 fremgaar, at Sørensen er det rette Navn.

graden, der gav Adgang til højere Lærerstillinger, blev han 1617 af Biskoppen kaldet til Rektor ved Vordingborg Skole¹⁾. I denne Stilling var han kun 1^{1/2} Aar; thi da Præsten i Lyngby, Hr. Jacob Sørensen, døde 1618, lod Sognemændene (som det maa antages) den unge Mand, der nys havde gjort Degnetjeneste hos dem, vide, at man ikke var utilbøjelig til at kalde ham til Præst, vistnok paa den Betingelse, at han skulde ægte Formandens Enke. Sagen synes ikke at have mødt nogen Vanskelighed fra den gejstlige Øvrigheds Side, og Onsdag før 2den Søndag i Advent 1618 blev Hans Pedersen ordineret af Biskop H. P. Resen i Frue Kirke og indsat Søndagen derefter af M. Peder Skjelderup, Sognepræst ved Frue Kirke og Provst i Sokkelunds Herred. Den 31. Jan. 1619 havde han Bryllup med Hr. Jacob Sørensens Enke, Maren Mikkelsdatter, med hvem han siden fik 6 Døtre, af hvilke de fire overlevede ham. — Om Hr. Hans Pedersens Embedsvirksomhed siges i det »Testamente«, som oplæstes ved hans Jordefærd²⁾, at »han har skikket sig saa med Lærdom og Levned, at han har et godt, ærligt Rygte og Navn baade af sine Sognefolk og andre«. Hvad der sammesteds fortælles om hans Sygdom og Beredelse til Døden, tyder paa, at han har været en from Mand. Han døde efter længere Svaghed i de første Maaneder af Aaret 1640, o. 47 Aar gl. Hans Enke døde i Decbr. 1652 i Lyngby.

Hr. Valentin Hansen Merchel, der blev Hr. Hans Pedersens Eftermand, var født 1615 paa Hjortholms Mølle, som hans Fader, Hans Merchel von Schmalkalden, der var Husfoged paa Kjøbenhavns Slot, havde i Fæste af Christian IV. Hans Moder, Karen Pedersdatter, var en Datter af Kanniken M. Peder Andersen i Lund og Hustru Johanne Mogensdatter, hvis Fader var den navnkundige Biskop Mogens Madsen i Lund³⁾. Da Familien boede paa den skjønt beliggende

¹⁾ Jvfr. Kh. Saml. 3. R. III, 10. 14. 838.

²⁾ Meddelt af G. L. Wad i Personalhist. Tidsskr. IV, 125—9.

³⁾ Karen Pedersdatters »Testament« (Personalhist. Tidsskr. IV, 129f.)

Hjortholms (siden Frederiksdals) Mølle, hvor Christian IV undertiden gjorde Besøg¹⁾, blev Sønnen sendt til Herlufsholm Skole, hvorfra han 1633 dimitteredes til Universitetet²⁾. Han var endnu ikke fyldt 25 Aar, da Lyngby Menighed valgte ham til Præst; men da han vistnok var vel anskreven hos Kongen, skjønt hans Fader alt var død (1637), saa var der Raad derfor. Paa den Ansøgning, Valentin Merchel 19. Marts 1640 indgav til Kongen, og hvori han berettede; at han »efter hosfølgende Kirkebogs Formelding« var døbt i Lyngby Kirke 15. Søndag efter Trinitatis 1615 og »efter Ordinansen lovlig er kaldet af menige Lyngby Sognemænd til at være denne Menigheds Sjælesørger«³⁾, fik han et gunstigt Svar, idet Kongen under 21. Marts s. A. tilskrev Biskop Jesper Brochmand: »Vi ere naadigst tilfreds, at han for den Skyld noksom maa vorde ordineret, saafremt han ellers udi Lærdom og Levned befindes ustraffelig«⁴⁾. Den 1. April ordinerede Biskoppen ham⁵⁾.

I denne Præsts Tid hjemsøgtes Lyngby Sogn af svære Tilskikkelser: først den ødelæggende Pest 1654, der bortrev en Mængde af Sognets Befolkning⁶⁾, og faa Aar derefter af Svenskekrigen 1658—60, der lagde en stor Del af Kjøbenhavns Omegn øde. Man faar en Forestilling om den økonomiske Elændighed, Krigen bragte over Lyngby Sogns Beboere, naar man af en samtidig Indberetning ser, at Besæt-

indeholder nærmere Efterretning om hendes Levned. Hun døde 1631.

¹⁾ Suhms Nye Saml. II, 2, 103—4, hvoraf ses, at Kongen gjentagne Gange laa over om Natten paa Hjortholms Mølle. Jvfr. Danske Saml. V, 55.

²⁾ Leth og Wad, Dimitterede fra Herlufsholm, S. 26.

³⁾ Wad, Meddelelser om Demitterede fra Herlufsholm II, 55 f.

⁴⁾ Rørdam, Danske Kirkelove III, 281.

⁵⁾ Ny kh. Saml. I, 503

⁶⁾ Kh. Saml. 5. R. II, 792. Alene i August 1654 begravedes 77 Personer. I August 1908, da Sognet vistnok er henved 10 Gange saa folkerigt som 1654, var Tallet af de døde 13.

ningen paa de fleste Gaarde, der ikke vare lagte slet øde, indskrænkede sig til et Par simple Heste og en Ko¹⁾.

Hr. Valentin Merchel synes for øvrigt at have været en vel anset og dygtig Mand. Ved Aaret 1645 nævner Christian IV ham blandt de Præster, der skulde prædike paa Prøve for Kongen²⁾. Han maa vel ogsaa have været en duelig Landmand, eftersom det omtales, at han 1666, foruden Præstegaardens øvrige store Jordtilliggende (12¹/₂ Td. Hartkorn), havde nogle af Kronens Jorder ved Hvidør i »Fæste og Brug«³⁾. Hans sidste Aar vare imidlertid sørgelige, hvorom hans Søn, der i mange Aar var hans Medhjælper, har gjort følgende Antegnelse i Kirkebogen ved hans Død:

»1681 d. 14. Decembr. begravet den ærværdig, hederlig og vellærde Mand Her Valentin Hanssøn Merkel, som i gandsche 42 Aar hafde været Sogne-Præst til Kongens Lyngby Menighed och i Lif och Lærdom været it Lius for sin betroede Hiord, der søgte med Fromhed och Kiærlighed at vinde allis Hierter, at deris Salighed des bedre kunde opbyggis; blef derfor och igen elsched aff alle i Menigheden; och saasom Gud giemmer det hordiske Kors til sine beste Børn, saa har og denne Guds Mand haft sin Deel. I Beleiringens Krig udstod adskillige pressurer; gandsche 14 Aar for sin Død holt næsten ved Sengen formedelst Steen och Podagra, som andfechtede ham; och allersidst, da Præstegaarden af hans Naboers Ild stod i Lue, maatte rømme sit Huus och see det, hand i saa mange Aar hafde svedt for, ved een Times Brand leggis i Asche⁴⁾; det hand dog altsammen med største Taalmodighed ofverbar. Saa hand nu billig kand regnis blant dem, der er

¹⁾ C. E. Secher, Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker, I, 24 f.

²⁾ Christian IV's egenh. Breve 1645—48, S. 124.

³⁾ Hist. Tidsskrift 5. R. I, 74.

⁴⁾ Den 18. Maj 1681 begravedes i Lyngby Anders Kromand, der omkom ved Præstegaardens Brand, som altsaa har fundet Sted nogle Dage tidligere.

kommed af stor Trengsel etc. Hans Ligtext, som efter hans Begiering blev forklared ofver ham, var Ps. 68,20. 21. «. (Lovet være Herren fra Dag til Dag, lægger han en Byrde paa mig, er han dog min Frelses Gud o. s. v.).

Hr. Valentin var to Gange gift: 1. med Anne Hansdatter, som døde i Januar 1657. 2. ^{28/8} 1658 med Anne Larsdatter, en Præsteenke fra Ølstykke (døde i Hjørnlunde 1693). Med den første Hustru havde han en talrig Børneflokk. Af hele Familien findes et vel bevaret Billede i Lyngby Kirke. Blandt Børnene kan mærkes Sønnerne: Hans (se ndf.) og Michel, døbt Søndag Cantate 1648. Blandt Fadderne ved sidstnævntes Daab var Biskop J. Brochmand og Professor Thomas Bang, den kgl. Skovrider Luth Walter, der boede paa Hjortholms Mølle, og Provstens (M. Erik Torms) Hustru fra Kjøbenhavn¹). Efter at have været Skibspræst et Par Aar, blev Michel Merchel 7. Jan. 1682 (altsaa umiddelbart efter Faderens Død) kaldet til Hospitalspræst i Randers, men døde allerede efter 2 Aars Forløb²).

Hr. Hans Valentinsen Merchel, der i mange Aar bestyrede Præsteembedet i Lyngby, var Hr. Valentins ældste Søn; men hans Fødselsaar kjendes ikke, da den ældste nu bevarede Kirkebog først begynder med Aaret 1646. Paa Grund af sin langvarige Sygdom, der gav lidet Haab om Helbredelse, indgav Hr. Valentin følgende Andragende til Kongen om at faa Sønnen til ordineret Vice-Sognepræst og eventuel Efterfølger³):

¹) Ogsaa ved Hr. Valentins Merchels andre Børns Daab var der sædvanlig notable Faddere, deriblandt den siden saa bekjendte Rentemester Henrik Müller, der 1649 havde faaet Hjortholms Mølle i Fæste af Kronen (efter Henrik Schmalkald, formodentlig en Broder til Hr. Valentin Merchel) og her indrettede en betydelig Fabrikdrift (C. E. Secher anf. Skr. S. 23. Kbhvns. Diplom. V, 767 f.).

²) Wiberg II, 585. 1681 nævnes han som Hr. Michel i Liungby (Hist. Tidsskr. 5. R. I, 715—6, hvor Brickas Rettelse bør bortfalde).

³) Orig. i Rigsarkivet, Indlæg til det kgl. aabne Brev af 27. Aug. 1669 (s. ndf.).

Stormegtigste Høyborne Herre,
Allernaadigste Arfwe-Konge.

Efftersom Jeg, Eders Maytt: underdanigste Tjennere, nu paa en 30 Aars tid hafver betient Kongens Lyndbye Menighed, er ey alleeniste af Gud paalagd stoer Lægemens svaghed, at Jeg til mit Embede at forrette findis ganske afmagtig, Mens endoch iblant mange Børn, Gud mig hafver begafvet med, er en Søn, som vdi nogle Aar med Guds tieniste paa Prædickestoelen at forrette mig hafver været behielpelig, som Jeg af mit Hjerte ynsked, at, om Gud naadelig hafde forseet, och Eders Kongl: Maytt: naadigst maatte behage, effterdi min legemlig Svaghed mig ved Sengen holder, saa at Jeg med fremmede Hjelp med tiennisten for Alteret Menigheden maa lade betienne, Mig i samme min Svaghed tienne kunde oc samme mit Embedis Besverlighed forlette. Paa det allerunderdanigste indflyer Jeg derfor til Eders Kongl. Maytt. med underdanigst Begjering, Eders Kongl. Maytt. allernaadigst bevilge och tillade vilde, at samme min Søn, ved Naun Hans Valentinssen Merchel, Menigheden, mig hid indtil af Gud och Kongen betroet, i mit levende lifve ej alleene for Vice-Prest och Siele-Sørger maatte betjenne, Mens endochsaa effter min dødelig Afgang mit ringe Brøed och Kald tilladis at nyede och beholde. Herpaa forventer Jeg allerunderdanigst men allernaadigste Herris och Kongis naadigste och mildeste Svar, hvorfore Gud Hans Kongl. Maytt. med det ganske Kongl. Arfvehuus til Sjel och Liif ævindelig wil welsigne.

Kongens Lyndbye den 25 Augusti Anno 1669.

Eders Kongl. Maytt^s

Tro Undersotter och inderlige Forbedere
Valentin Merchel, Ma. propria.

Vedlagt findes en tilsvarende Ansøgning fra Sønnen, Hans Valentinsøn Merchel, der betegner sig som »fattig Studiosus«. Sagen var vistnok godt anbefalet; thi allerede 2 Dage efter udgik følgende ggl. Resolution:

F. 3. G. a. v., at Vi allernaadigst haver bevilget og forordnet, saa og hermed bevilget og forordner hæderlig og vel-

lærd Hans Valentinsen Merchel til at være Vice-Sognepræst udi Lyngbye Sogn i Sokkelunds Herred udi Kjøbenhavns Amt her i vort Land Sieland, saa fremt han efter foregaaende Examen til Præste-Embedet dygtig befindes, og Kaldet sammesteds at betjene, naar hans Fader, itzige Sognepræst Hr. Valentin Hansen Merchel, enten formedelst Svaghed, Alderdom eller anden lovlig Forfald det ikke selv kand forrette. Men naar bem^{te} hans Fader ved Døden afgaar, eller Kaldet i andre Maader lovlig ledigt vorder, da for^{ne} Hans Merchel det at tiltræde og som Sognepræst nyde og betjene. Dog skal han imidlertid, saa længe hans Fader lever, og Kaldet ej bliver vacant, ej noget paa Sognepræstens Rettighed præterdere videre, end hvad de med hverandre i Mindelighed kan blive accorderet om. Forbydendes etc. Frederiksborg den 27 Aug. A^o 1669¹⁾.

Efter at være ordineret af Biskop Hans Wandal²⁾ kunde Hr. Hans yde sin Fader meget bedre Hjælp end forhen, og da han havde kgl. Løfte om Embedet efter Faderens Afgang, kunde han for saa vidt betragte sin Fremtid som sikret.

Den 2. April 1671 havde Hr. Hans Merchel Bryllup med Valborg Sylvestersdatter, Sognefoged Sylvester Jacobsens Datter i Lyngby³⁾. Af dette Ægteskab fødtes i Lyngby 3 Sønner og 3 Døtre, hvoraf flere dog døde smaa. Da Faderen, Hr. Valentin, døde i Dec. 1681, vare Forholdene i Lyngby imidlertid af den Art, at det kunde være betænkeligt nok for Hr. Hans Merchel at overtage Embedet, ikke blot fordi Præstegaarden laa i Aske, og paa den Tid kjendte man endnu ikke til Brandforsikring, men ogsaa fordi Embedets Indtægter vare betydelig formindskede ved Nedlæggelsen af Stokkerup By og Henlæggelsen af en Del af Lundtofte Jorder under Dyrehaven, samt ved Anlæget af Frede-

¹⁾ Sjællandske Registre.

²⁾ I Musenii Catalogus siges, at Ordinationen fandt Sted 12. Nov. 1669, hvilket maa vække Forundring, da Hr. Valentin Merchel jo trængte saa meget til Sønnens Medhjælp.

³⁾ Tidsangivelse for Brylluppet hos Wiberg I, 408 er urigtig; Kirkebogen har: Dominica Lætare (4. S. i Fasten).

riksdal Slot, hvortil betydeligt Jordegods var henlagt. Thi for denne store Afgang i den tiendepligtige Jord — Tiendeydernes Tal var reduceret fra 64 til 43 — fik Præsteembedet ingen Erstatning. Efter Forhandlinger, som vi dog ikke kjende nærmere til, udgik der følgende kgl. Resolution, om at Lyngby fremtidig skulde være Annex til Gjentofte, og Hr. Hans Merchel have et andet Embede:

1.

Til Biskop Dr. Hans Bager.

C. 5. V. N. t. Eftersom Vi allernaadigst haver for godt befundet Liungbye Sogn til Gientofte Sogn her i Kjøbenhavns Amt at annektere, da ville Vi hermed allern. have beskikket og forordnet Hr. Hans Valentinsen Merchel, hidindtil Sognepræst til for^{ne} Lyngbye Sogn, til at være herefter Sognepræst til Føllislef og Sersløf Sogne udi Skipping Herred her i vort Land Sieland i den forrige, nu ved Døden afgangne Sognepræst Hr. Israel Hansens Sted. Thi er vores allern. Villie og Befaling, at du strax bem^{te} Hr. Hans Valentinsen Merchel sligt til Efterretning forstændiger, og ellers den Anordning gjør, at han i for^{ne} Føllislef og Sersløf Præstekald indsat vorder. Dermed etc. Hafn. d. 4 Martii 1682.

2.

C. 5. Gjøre alle vitterligt, at eftersom Vi allernaadigst haver for godt befundet, Liungby Sogn til Gientofte Sogn her i Kjøbenhavns Amt at annectere, da have vi allernaadigst beskikket og forordnet Mag. Friderich Plum, Sognepræst til for^{ne} Gientofte Sogn, til at være tillige med Sognepræst til bem^{te} Liungby Sogn. Forbydendes etc. Hafn. d. 4. Martii Anno 1682.

Hermed afsluttes første Akt af Lyngby Sogns kirkelige Historie, saa vidt vi kjende den.

Skibspræster

fra Kong Christian den Femtes Tid.

Ved **H. D. Lind.**

Nærværende Fortegnelse kan betragtes som en Fortsættelse af de Lister over Skibspræster, som findes trykte i Kirkh. Saml. 5. Række II, 129 f., i H. D. Lind, Christian IV og hans Mænd paa Bremerholm, 412 f., Kirkh. Saml. 3. R. V, 345 f. og 4. R. IV, 550 f. De utrykte Kilder, hvorefter Listen er udarbejdet, flyder ikke synderlig rigeligt for de senere Aar af Kongens Regeringstid. De mest benyttede Kilder er: Admiralitetets Forhandlingsprotokol (betegnes i det følgende ved »F.«), Admiralitetets Kopibog (»C.«), Admiralitetets Registeerbog over kgl. Missiver (»M.«), Indkomne Breve til Admiralitetet (»I.«), Krigskancelliets indkomne Sager vedrørende Søetaten (»K.«) og Registeerbog contra Holmens Kirke m. m. 1664—81 (»H.«), alle i Rigsarkivet. Meget Stof er naturligvis hentet fra Wibergs Alm. Præstehistorie (»W.«, dog ikke anført overalt); og Birket Smith, Københavns Universitets Matrikel (»B.«) er gennemgaaet for om muligt at udfinde vedkommendes Immatrikulation ved Universitetet.

I Begyndelsen af Christian V.'s Regeringsaar vides et Par Skibspræster at være antagne af Kongen for at sendes henholdsvis til Vestindien og Ostindien. Men i de derpaa følgende Krigsjaar antoges der selvfølgelig mange flere. I 1675 kendes 12 nyantagne Skibspræster (F.), i 1676 14 eller 15 (foruden 1, som rejceredes), i 1677 behøvedes i alt 30, hvoraf de 14 allerede var i Tjenesten, og af de 16,

som altsaa manglede (K.), vides 12 at være antagne (deriblandt en, som var bleven rejiceret af Bispen, men dog ikke blev vraget af Admiralitetet). I 1678 havde man Brug for 11 Præster foruden dem, der allerede var i Tjeneste, hvorfor Bispen over Sjællands Stift anmodedes i Marts om at eksaminere 14 navngivne Personer forat de dygtigste iblandt dem kunde udfindes; men af de 14 indfandt sig kun 7 hos Bispen, og af dem igen befandtes kun de 5 at være dygtige nok til Præstegærringen. Senere, i April, kom der dog 5 til efter at have bestaaet Prøven for Biskoppen (C. H. F.). I 1679 kændes 5 Nyantagelser. I Slutningen af dette Aar fandtes i Tjenesten: 4 Skibspræster, som havde tjent siden 1675, 7 siden 1676, 9 siden 1677, 9 siden 1678 og de 5 fra 1679, altsaa 34 Personer tilsammen (K.). — Ved den store Udrustning i 1683 behøvede Flaaden 23 Skibspræster; dertil blev de Præster udskrevne, som af en eller anden Aarsag var blevet afsatte men ikke senere befundne i aabenbar Last eller af Højesteret var kændte udygtige til at betjene det hellige Embede; til Skibspræster skulde endvidere ogsaa personelle Kapellaner paa Landet tages og efter endt Togt have fri Adgang til deres Kald igen og senere beforders til en anden bedre Promotion fremfor nogen anden. De Personer, som Bisperne saaledes udtog, skulde mælde sig ved Admiralitetet 5. Maj (Rørdam, Danske Kirkelove III, 547 f.). Om Udfaldet af Udskrivningen indløb der nu forskellige Efterretninger fra Biskopperne. I Aalborg Stift kunde kun skaffes 3 Kapellaner; i Viborg 4 ordinerede Personer, men den ene af dem, Hr. Jørgen Andersen, (vistnok Kapellan i Brøndum-Sim-Torup, W.), var bleven hæftig syg af en hidsig Feber og kunde derfor ikke møde; fra Aarhus Stift skaffedes kun 2 Præster; fra Ribe derimod 4 (I.); 3 af disse indstillede sig ogsaa ganske rigtigt i København, og 2 af dem igen fik Skib anvist af Admiralitetet, men den 3dje, Hr. Jens Pedersen, (vist Kapellan i Nørre Snede-Ejstrup, W.), fik Forlov af Kollegiet til at rejse hjem, »da han efter Bispens Rapport fra Kaldet

formedelst hans gamle Faders (Peder Sørensen Ørum, Sognepræst samme Steds) Svaghed og Upasselighed ej kunde mistes«, og han af den Grund havde ansøgt om Forløvelse (C.). Fra Als og Ærø var Hr. Hans Olufsen Sten, residerende Kapellan til Ulkebøl paa Als, bleven udskrevet (W. har ham kun som personel Kapellan der). Han skriver (I.) fra Kapellanboligen 4. Maj 1683, at han for to Dage siden havde modtaget Rentemester Brandts Ordre om, at han 5. Maj skulde indstille sig for Admiralitetet i København, da han var beskikket til Skibspræst; men han erklærer, at det var »uformodentligt« og umuligt for ham at indstille sig til den bestemte Tid for Avlingens Skyld og for anden Huses Gærning. Han anfører følgende Grunde for sin Vægning: 1) Kongens Forordning taler kun om Kapellaner pro persona, som selv ansøger om at komme til Skibs. 2) »Efter at jeg har tjent som Feltpræst og udstanden Travaille i Christiansstads haarde Belejring (1678), har jeg efter Ansøgning haft saa naadig en Konge, at han aflagde mig med dette residerende Kapellani og med Succession paa Sognekaldet; begærer derfor at maa nyde i Ro samme lidet Brød og for Krigstog videre forskaanes«. 3) »Jeg har min Avling nylig antaget og sat mig i stor Gæld; blev jeg udtagen, maatte jeg med min fattige Hustru geraade i stor Armod«. 4) »Over alt er jeg en svag Mand, ofte plaget med en Tertian (Tredjedagsfeber), desforuden af saadan svag Konstitution og Natur, at jeg ingenlunde kan taale Søen; min Oberst Lützwow var i forleden Krig med en Bataljon paa Flaaden, og jeg allernaadigst forskaanet derfra for min Svaghed. Min anden Oberst Hans Stensøn var og paa Flaaden med en Bataljon, men maatte for min Sygdoms Skyld udi et sær Skiberum afsætte mig til København; hvilken Svaghed har forøget sig, saa jeg ikke er dygtig derover nogen Kavalier eller Menighed paa Skibene at betjene«. — Endnu skal bemærkes om Aaret 1683, at der indløb Klage fra en Del af de indforskrevne Præster og Kapellaner over, at Omkostningerne ved Hidrejsen maatte udredes af dem selv;

ligeledes havde de ikke noget at købe det for, som de behøvede til Skibs. Derfor skrev Admiralitetet 31. Maj til General-Kommissariatet, at dette Kollegium burde tillægge det fattige Folk nogen Forstrækning (C). — I 1684 angives de manglende Skibspræsters Antal til 12. — 1689 nævnes i Maj 15 Skibspræster som ansatte paa de forskellige Orlogsskibe (I.), men i Januar var Behovet anslaaet til 27 (K.); og hvis Flaaden »kom til at gaa ud«, da vilde Admiralitetet i Tide stille Ordre til Bisperne om Præsters og Kapellaners Antagelse til at tjene om Bord (M.).

Naar en Studiosus blev antaget til Skibspræst, skete det efter indgiven Ansøgning eller paa formaaende Folks Rekommandation. I Tidsrummets Begyndelse maatte Aspiranten forinden holde en Prøveprædiken i Overværelse af nogle Personer, som Admiralitetet udsaa dertil. I Krigens travle Tid lod man sig nøje med, — saaledes som det anførtes i Kaldsbrevet, — at vedkommende havde prædiket »nogle Gange« eller endog »tit og ofte i Kirkerne her i Staden«. 1678 fik Sjællands Biskop, som ovenfor berørt, Paalæg om at indkalde nogle navngivne Personer for sig, dem flittig overhøre og deres »Profect«, Lærdom og Dygtighed nøje inkvirere, for at de dygtigste af dem af Admiralitetet kunde blive kaldede til Embedet og indviede (H. C.). Denne Bispeeksamen faldt altsaa, vel at mærke, forinden nogen Udnævnelse var sket. Udnævnelsen dokumenteredes ved et Kaldsbrev, som »paa Kongens Behag« udfærdigedes af det samlede Admiralitet. Derpaa foretoges Ordinationen, som Bisen kundgjorde for samme Kollegium i en Skrivelse, hvorpaa Rigens Admiral alene udstedte Kollatsen. Saaledes var Fremgangsmaaden i det mindste i Krigens Tid. Naar vedkommende tidligere havde været Præst, fik Kaldsbrevet den Tilføjelse, at N. N. »er af os i vor Herres Jesu Navn i Admiralitetet endrægteligen samtykt og kaldet« til at være Skibspræst (H.). Hvad det omtalte Par Skibspræster angaar, som skulde sendes til Vest- og Ostindien, da er de optagne paa vor Liste, fordi enten Kongen selv har be-

falet Ordinationen, eller Admiralitetet har udstedt Kaldsbrevet. Senere udstedte Handelskompagnerne selv saadanne Præsters Kaldsbreve, som straks derpaa modtog kgl. Konfirmation. — Naar en Skibspræst blev afskediget af Tjenesten, fik han i Reglen et Afskedspas, som kunde have følgende Form: »Forrige Skibspræst Hr. Ebbe Lavritsen Skive [Nr. 13] har andraget, hvorledes han først af Cancelliraad og Amtmand over Bornholm Tomas Fincke den 21. hujus var kaldet til Sognepræst til Rørvig Kirke og siden, anden Dagen derefter, af Hs. kgl. Maj. selver til Nykøbing Kald i Odsherred, som er Hovedkaldet, og til ovenbemældte Rørvig Kald derhos konfirmeret, og af saadan Aarsag begærer Afsked herfra og Attest om hans Forhold. Vi vidner, at os ej andet vitterligt er, end Hr. E. L. S., siden han 8. August i Fjor af os paa Kgl. Maj.s Behag blev befordret og kaldet at være Skibspræst, haver udi Lærdom og Levnet skikket sig, som en hæderlig og skikkelig Præstemand vel anstaar; det samme Rygte hannem og gives af Kgl. Maj.s Søofficerer, som han haver faret med. Hvorfor vi hannem herved ydermere vil have rekommanderet til enhver vedkommende, at de hannem efter al Mulighed vorder beforderlige, særdeles til Hans Velærværdighed Biskop Dr. Hans Bagger, at han hannem til den af Gud og Kongen ham destinerede Menighed efter Sædvane ville forskrive. Admiralitetet, 27. April 1677«. (C., se ogsaa nedenfor Nr. 54).

Aspiranterne tiltraadte Stillingen som Præster til Skibs i en Gennemsnitsalder af 32 til 34 Aar. De fleste Skibspræster var efter dette allerede ældre Folk, da de tog Tjeneste om Bord; de har sandsynligvis ofte forgæves prøvet forskellige andre Muligheder, førend de tog til Takke med en saadan mindre anset Stilling; maaske er dog Udsigten til bagefter at opnaa et Sognekald ogsaa taget med i Betragtning, naar man slog ind paa denne Vej.

Om Skibspræsternes Forhold om Bord træffer § 5 i Christian V.s Søartikler af 27. Marts 1683 følgende Bestem-

melse: »Præsterne, som Vi paa Skibene bestiller, skal lægge Vind paa at føre et christeligt og ædrueligt Liv og Levnet, Guds Ord efter den hellige Skrift og den uforanderlige Augsburgiske Bekændelse at lære og udi deres Prædiken ingen Troens Tvister, som henhører til de høje Skoler, at forebringe, saa og til den højværdige Nadveres hellige Brug flitteligen formane, — under Straf, som voris Skibs-Consistorium derudi kunde kende, hvilket skal bestaa af voris Skibs-Provst og Præsterne ved Holmens Kirke, hvorhen og Admiralen alle de Skibspræster, som sig imod forbermældte forsé eller i Lærdom og Levnet befindes at være ugudelige og forargelige, haver at forsende tillige med deres Beskyldning og Vidnesbyrd«. Saa vidt vides, er det den første og eneste Gang, at dette »Skibsconsistorium« omtales; i Christian V.s tidligere Skibsartikler af 6. Avgust 1675 findes det ikke. — I Artiklerne af 1683 bestemmes endvidere i § 6, ligesom i de tidligere Artikler, at Skibsskriveren skal oplæse Evangeliet o. s. v., naar Præsten om Bord ved Upasselighed eller andet lovligt Forfald er forhindret. Under Andagten maa i Følge § 7 »ingen le eller med Lader og Fagter sig umanierligen anstille«. — I Maj 1676 fremkom en Instruks for Feltpræsterne, »som og i visse Punkter kan observeres af Skibspræsterne« (K.; trykt 22. Juni). Hovedindholdet er: Præsterne skal 1) vise Lydighed mod deres Provst; 2) bruge den danske Ordonnans, men ellers bruge hver sit Sprog i Morgen- og Aftenbønerne; og 3) føre Tilsyn med deres Tilhøreres Levnet, samt 4) selv føre et christeligt Levnet.

Om Skibspræsternes Forhold i Land udkom der 4. Avgust 1680 en Forordning »om Skibs- og andre Præster, som sig i Sognepræsternes Forretninger udi København og Christianshavn indtrænger«, idet de trolover og vier Brudepar og døber Børn, hvilket alt er Sognepræsternes Rettighed. Forsynder nogen Skibspræst sig herimod, skal han have forbrudt de ham bevilgede Benaadningspenge (s. n.) samt al anden Befordring og Forfremmelse, som

han af Kongen kunde formode (Rørdam, Kirkelove III, 522 f.). Som en særlig Pligt paalagdes det Skibspræsterne 5. Februar 1679 at øve Sjælesorg for de svenske Krigsfanger. Da disse Fanger paa Holmen og i Byens Kompagnihus, — hedder det, — en Del er syge og fattes Trøst i deres Saligheds Sag, og ingen prædiker for dem eller meddeler dem Alterens Sakramente, og den ene Christen dog bør have Omsorg for den anden, paalægges det Holmens Provst af Admiralitetet, at han skal lade 2 af Skibspræsterne ugentlig skiftes til at prædike én Gang om Ugen, den ene Præst paa Holmen og den anden i Kompagnihuset, samt lade dem besøge og trøste de syge og give Sakramentet til dem, der begærer det (C.)¹.

Det er en Selvfølge, at Statens kroniske Pengetrang, der jo viste sig paa alle Omraader, ogsaa mærkedes af Skibspræsterne, saa at de ikke fik deres Gage udbetalt i rette Tid. 1676 (K.) opføres 12 Skibspræster, som hver skulde have haft 96 Dlr. i Aarsløn; men dem skyldte Staten tilsammen 832 Dlr., altsaa det meste af et Aars Gage. Et andet Eksempel anføres nedenfor under Nr. 57.

Efter skaanske Krig havde man ikke Brug for saa mange Skibspræster, som Orlogsen forhen havde krævet. Men hvad skulde man gøre med de 34, som endnu var i Tjenesten? Paa det sidst affattede Lønningsreglement, der galdt for 1680, var der slet ikke opført nogen Løn for Skibspræster, og de, der havde faret i Krigens Tid, overløb derfor Admiralitetet daglig og klagede deres Nød, eftersom de intet havde at underholde sig med (K.). Admiralitetet foreslog derfor 8. Januar 1680, at Skibspræsterne ved første ledige Præstekald skulde befordres dertil fremfor alle andre, og at enhver indtil da skulde nyde en Genant paa 8 Sletdaler om Maaneden (C.). Dette Forslag billigede Kongen 10. Jan.;

¹) 10. Juli 1679 udfærdiges et Rejsepas for Morten Wesling, Studiosus, der skulde rejse til Lund i Skaane for der at opvarte Hs. Maj.s Ambassadører ved Fredstraktaterne med Sang udi Guds Tjeneste (F.).

»Benaadningspengene« og Avancementet skulde især tilstaas dem, der havde vist sig at være dygtige (K.). Admiralitetet foreslog endvidere, at Sekretærerne i Danske Cancelli skulde erindres om Kongens Vilje angaaende Skibspræsters Befordring, naar Kald blev ledige (C.). Men 5. April nedskrev J. T. Brok (Nr. 40) og O. O. Skanke (Nr. 75) »paa samtlige vores Medbrødres Vegne og Begæring« en Ansøgning om, at Skibspræsterne ligesom deres Colleger Feltpræsterne maatte i Ventepenge nyde 8 Dlr. i Stedet for de tidligere bestemte 8 Sletdaler (L.)¹). Admiralitetet fremkom da ogsaa med Forslag om denne Forbedring, (der skulde begynde 1. Juli), og Kongen approberede Forslaget (4. Septbr. M.), »da der dog nu ikke var mange af Skibspræsterne tilbage« (C.).

Til Sammenligning anføres her lidt om de tilsvarende Forhold i Sverige (efter Axel Zetterstens Svenska flottans historia 1635—80). Vi træffer her lignende Tilstande som i Danmark. Skibspræsterne eller »Admiralitetsprædikanterne« stod under Admiralitetssuperintendentens Tilsyn. Denne skulde have Indseende med, at Skibspræsterne havde de fornødne Kvalifikationer, prædikede Guds rene Ord, holdt Catechism-Examen med største Flid over deres Tilhørere, og selv levede efter deres Stand. I Land skulde de holde »Chorum« (Morgenandagt) hver Dag i Holmkirken for alle Holmens Folk, inden disse gik til Arbejdet. En Gang om Maaneden holdt Superintendenten »Consistorium Holmense« med Skibspræsterne. Før de antoges, skulde de prædike paa Prøve, og »Forsamlingen« kunde saa foreslaa den, som blev foretrukket; Admiralitetet antog dem da, naar de fra Biskoppen havde opnaaet et Missive til dette Kollegium. Klager over begangne Fejl og Forsyndelser skulde Superintendenten forebringe Admiralitetet, som saa kunde afskedige Præsterne; men der forekom flere Eksempler paa, at saadanne afskedigede Præster dog fik et andet Kald. Tilstanden var i det

¹) Det vil sige en Forhøjelse af godt halvanden Sletdaler om Maaneden.

hele ikke god. Lovgivningen forudsætter ligefrem, at en Skibspræst Gang efter Gang kunde komme drukken til Chorum. Der var ogsaa megen Uenighed iblandt dem indbyrdes paa Grund af den uheldige Lønningsmaade, idet de især levede af Sportler (Accidenser), som de skulde dele mellem sig. I Reglen var der 5—7 Skibspræster; 1675 talte Flaaden til Søs 40 Skibe og havde 9 Skibspræster; 1677 havde de 36 Skibe 12 Præster om Bord; 1678 omtales 8 Præster, — altsaa et betydeligt mindre Antal end i Danmark. —

De nedenfor omtalte Skibspræster (»Skpr.«) er opførte i Bogstavorden efter Fornavnet; et alfabetisk Register over Tilnavnene (Efternavnene) vil findes ved Slutningen af nærværende Afhandling.

1. Abel Gertsen Vinberg fra Bergen, blev 1654 Student fra Skolen i samme By (B.), kaldedes til Skpr. af Admiralitetet 1677, 5. Maj, ordineredes 16. Maj og modtog i Rigsadmiralens Fraværelse Statholder Jørgen Bjelkes Kollats 17. Maj (H.). 1679 var han om Bord paa Markvor Rødstens Admiralskib Tre Kroner (K.).

2. Alexander Nielsen Chrystalsin (W.), Student fra Roskilde 1678 (B.), personel Kapellan i Asnæs 1684 og i Aversie 1685. I Maj 1689 fungerede han som Skpr. om Bord paa Grønne Drage (Kaptejn Cornelius Michelsen Boomvelt) (L.), blev Sognepr. for Tømmerby-Lil 1695 og døde 1705, 16. Jan.

3. Anders Jensen Aalborg blev 1684 Kaldskapellan i Rønne og 17. Oktbr. s. A. Præst paa Christiansø. Hans Stilling her er at betragte som en Skibspræstes. 1686 skrev han: »Folket her er friskt; i Aar døde kun 3; Gud give Enighed og Forligelighed i Hjærterne, at den ene kunde fordrage den anden i Kærlighed« (K.). Han døde 1709, 29. Maj. (Om A. J. Halsius, se Rørdam: De danske og norske Studenters Deltagelse i Københavns Forsvar, 199).

4. Antonius Ordahl var 1689, Maj, Skpr. om Bord paa Prins Jørgen (I.) hos Schoutbynacht Cornelius With i Niels Juels Flaade.

5. Axel Hansen Lind, Student fra Trondhjem Skole 1670, antaget 1677 som Skpr. paa Gehejmeraad Corfitz Trolles Rekommendation (F.), Kaldsbrev 11. April (H.), vistnok ordineret 16. Maj og Kollats n. D.; var 1679 paa Neptunus (K.), hvis Chef var Kaptajn Gabriel Bille.

6. Carl Nielsen Coccius havde prædiket »nogle Gange« i Københavns Kirker; fik Kaldsbrev 1675, 28. Juli, ordineredes 4. Avg. (H.); fik Kollats 7. Avg. (F.) og var 1679 om Bord paa Schoutbynacht Jan Elers Skib Charlotte Amalie (K.).

7. Christen Lavritsen Nyborg (W.) var født i Nyborg 1658, Student fra Slagelse 1678 (B.), omtr. 1693 Skibspræst (Indkomne Breve til Rentekamret); 1695, Apr., Sognepr. Hassing-Villerslev, død 1702. Han har skrevet Opbyggelsesbøger og (1698) en Anvisning til det engelske Sprogs Læsning (N. M. Petersen, Litt. Hist. ved Secher III, 270)¹).

8. Christen Mogensen Kværndrup var privat dimitteret 1661, fik 1679, 1. Marts, Kaldsbrev som Skpr., ordineredes 4. Maj, Kollats 5. Maj (H.) og var om Bord paa Niels Juels Admiralskib Christianus Quintus (K.). 1681, Marts blev han Sognepr. i Tved og døde 1690.

9. Christen Povlsen fik Kaldsbrev som Skpr. 1677, 5. Maj, ordineredes 16. Maj og modtog Kollats 17. Maj (H.). Det er vist Mag. C. P. Herløv (W.), som 1678, 23. Jan. blev Sognepr. i Præstø-Skibbinge, men 1688 removedes for Drukkenskab, hvorefter han (atter) skal have fungeret som Skpr. (W.), men 1690 fik han Embedet igen og døde 23. Febr. n. A.²).

10. Christoffer Christensen Kragbæk (W.) var født i Værmeland 1644, Student fra Viborg Skole 1667 (B.),

¹) Digteren Hr. Claus Hansen Dorus døde i Følge Holmens Kirkes Ligbog 1682 (ikke 1683) og jordedes 12. Decbr.

²) Om Christian Rytzer se Kirk. Saml. 4. R. IV, 556, Anm.

Kandidat 1670, Hører i Viborg. Skal have været Skpr. og blev 1674, Avg., Sognepr. i Gislum-Testrup og døde der 1704, 13. Jan.

11. Christoffer Nielsen Munck var Student fra Bergen 1684 (B.). I Følge W. var han født i Jæmteland, skal have været Skpr. 1693, blev Sognepr. i Tostrup-Roum Jan. 1696 og døde 1712, 24. Marts.

12. Diderik Christensen Schytte var født 1645; blev Student fra Viborg 1667 (B.); bestod Bispeprøven 30. April 1678 og fik s. D. Kaldsbrev som Skpr. samt ordineredes og fik Kollats 1. Maj (H.) — Han blev 1679, 18. Maj Sognepr. i Tødse-Erslev og døde som Provst i Juli 1718.

13. Ebbe Lavritsen Skive var Student 1667 fra Viborg (B.), blev 1676, 8. Avg. antaget i den rejicerede Jakob Pedersen Lundums Sted (F.) og modtog s. D. Kaldsbrev, 9. Avg. Ordination og 10. Avg. Kollats (H.). 27. April 1677 modtog han Afskedspas, (som er anført Side 667), da han var blevet Sognepr. i Nykøbing paa Sjælland og Rørvig. 1680 blev han Magister og c. 1683 døde han.

14. Elias Sørensen Holbæk var 1668 Student fra Odense (B.; ikke 1664 fra Roskilde, W.), fik Kaldsbrev som Skpr. 1676, 25. Maj, ordineredes 31. Maj (ikke 25. Maj, W.) og Kollats udfærdigedes for ham 1. Juni (H.). 1679 var han om Bord paa Schouthynacht Iver Hoppes Flagskib Mars. Han blev 1682, Maj Sognepr. i Urlev-Stenderup-Dalby og døde 1697.

15. Hr. Erik Lumby var i Maj 1689 om Bord paa Admiral Frederik Ejler Geddes Flagskib Mercurius i Niels Juels Flaade (I.).

16. Erik Olufsen Tirstrup blev Student fra Aarhus 1672 (B.) og Skpr. 5. Maj 1677 (F.), da han modtog Kaldsbrev; ordineredes 16. Maj og fik Kollats n. D. (H.); 1679 fungerede han paa Wrangels Palais, hvis Chef var Kaptajn Lavrits Falkenberg (K.). 1687 blev E. O. T. Sognepr. i Karlby-Voldby og døde 1703, 23. Decbr.

17. Erik Rasmussen Svitser var født 1662, 2. Maj,

blev Student 1680 fra Odense Skole (B.), personel Kapellan i Skanderborg 1685. 4 Aar derefter skal han have været Skpr. (W.), og dette maa forholde sig rigtigt, thi 1691 gives Hr. E. »Schreltzer« 96 Dlr. aarlig i Benaadningspenge (Riegels, Forsøg til Femte Christians Hist., 583). Men s. A., 28. Juni blev han Sognepr. i Sønder Højrup-Gæstelev og døde her som gammel »Jubellærer« 1742, 14. Avg.

18. Hans Allesen Bunkeflod var Søn af Patrioten Sognepr. Hans Allesen i Bunkeflod i Skaane og fødtes 1640. Som Student fra Herlufsholm (Leth og Wad, Dimitterede fra Herlufsholm Nr. 285), immatrikuleredes han 1659 i Sorø og 1660 i København (B.) 1663 blev han Hører i Slagelse og 1668 Rektor i Assens, afsat 1670, som det synes uden skellig Grund (Kh. Saml. 3. R. II, 678 ff.). Derefter blev han Kapellan og 1674 Sognepr. i Gislev-Ellested. Fra dette Embede blev han afsat vistnok paa en løgnagtig Beskyldning. Skal dernæst have været Skpr. (W.). 1688, Oktbr. blev han Sognepr. i Lunde og døde 1693.

19. Hans Andersen Hem. Efter at have bestaaet Bispeprøven 16. Marts 1678, fik han Kaldsbrev 18. Marts og ordineredes samt fik Kollats 22. Marts (H. F. C.). 1679 var han om Bord paa Flyvende Ulv, Kaptejn Hans Bertelsen Wolder (K.). 1682, 25. Febr. udnævntes han til Sognepr. i Asperup-Rorslev, og han levede endnu 1701.

20. Hans Christensen Sejling var født 1656, blev Student fra Nykøbing Skole 1674 (B.), blev Skpr., modtog Kaldsbrev, Ordination og Kollats ganske paa samme Tid som Nr. 19, og var 1679 om Bord paa Schoutbynacht Fr. Ejl. Geddes Skib Dragen. S. A. 25. Novbr. blev han Sognepr. paa Fæmø. Et Brev fra ham, dateret 15. Apr. 1693, forefindes blandt »Indkomne Breve« til Rentekammeret. Han døde 21. Nov. n. A.

21. Hans Eriksen And var Student fra 1665. 1678 30. April modtog han Kaldsbrev som Skpr. og fik Ordinationen og Kollatsen 1. Maj (H. C.). Han var 1679 om Bord paa Engelen (Kaptejn Jan Focken van Embden).

1682, April blev han Sognepr. i Adslev-Mesing, og 1689 døde han.

22. Hans Jensen var født 1645 og findes fra 1694 eller 95 ansat som Præst ved Søkvæsthuset for 50 Dlr. kvartaliter samt en »Tavle« til frivillige Gaver og 6 Dlr. som Erstatning for Udgiften til Brød og Vin (Villads Christensen, Meddelelser om København I, 366). Han fortæller (12. Novbr. 1696): »Jeg har med hellig Flid et Aar opvartet de syge paa Kvæsthuset, førend jeg kommanderedes paa Fregatten Nældebladet«; han omtaler tillige sin Hjemkomst med Kongens Jagt (Kvæsthusbog). Nældebladet sendtes 1695 under Kaptejn Iver Huitfeldt paa Togt til Frankerig, men kom ikke længere end til Christianssand. Kongens Jagt hed Ny Elefant og var under Kaptejn Erik Madsen Lork i Fart hvert Aar. H. J. døde 1699, 50 Aar gl. og jordedes i Følge Holmens Ligprotokol 3. Juni paa Holmens Kirkes Urtegaard. Han omtaler sine »mange Børn«.

23. Hans Jensen Hjelmeland blev 1658 Student fra Stavanger Skole (B.). 1670, 4. Novbr. havde han prædiket paa Prøve i Holmens Kirke og modtog dernæst 10. Novbr. Kaldsbrev til som Skpr. at afgaa til Ostindien med Mageløs; han ordineredes 18. Novbr. og fik Kollats 30. Novbr. (H.). Mageløs afsejlede, vistnok ført af Kaptejn Christian Bjelke, i Slutningen af 1670 og kom igen 9. Avg. 1672 med en rig Ladning (Bruun, Cort. Siv. Adelaer, 291. jfr. Bordings Mercurius). Om Præsten var i Behold ved Hjemkomsten, vides ikke.

24. Hr. Hans Kjeldsen var 1689 Skpr. paa Skibet Christianus Quartus, Kaptejn Mikael Teunissen, i Niels Juels Flaade (I.). Han kan enten være H. K. Neapolitanus fra Stavanger Skole eller H. K. Tausanus fra Roskilde Skole, hvilke begge immatrikuleredes 1679 (B.). I sidste Tilfælde er han født 1659 og 1700 Apr. blevet Sognepræst til St. Jørgensbjerg-St. Ibs og døde 1719.

25. Hr. Hans Olufsen Højer var 1689 om Bord paa Churprinsen, Schoutbynacht Christoffer Ernst von Stöckens Flagskib, som Skpr. (I.). Han var en Sjællænder, der

1684 blev Student fra Køge (B.) og 1690 Sognepr. i Skivum-Giver og døde som Provst 1722.

26. Hans Olufsen Kamstrup var født i Norge og blev Student fra Helsingørs Skole 1671 (B.). Han havde »nogle Gange« prædiket i København og fik derfor 1675, 28. Juli Kaldsbrev som Skpr., ordineredes 4. Avg. og modtog Kollats 7. s. M. (H. F.). 1679 fungerede han paa Enighed (Kaptejn Andreas Dreyer), der sænkedes ved Kalmar (K.). 1681 blev han Præst ved Ribe Hospital, hvorfra han forsvinder n. A.

27. Henrik Hansen Hag var 1666 Sognepr. Aversie-Testrup, men fjernedes fra Embedet 1674. Dernæst skal han have været Skpr., og blev 1682, Decbr. Sognepr. paa Sejerø, men maatte opgive Embedet paa Grund af begaaet Lejermaal og døde i København 1690 (W.).

28. Henrik Johansen Morville, se Kirk. Saml. 4. R. IV, 553. Han var ogsaa Skpr. ind i Christian V.s Tid.

29. Holger Sørensen Schandorf blev 1669 Student fra Odense Skole (B.) og Skpr. 1676, 25. Maj; han ordineredes 31. Maj og fik Kollats 1. Juni (H. F.). 1677, 12. Maj udnævntes han til Sognepr. i Snedsted, blev Provst, men fradømtes Provstiet, og døde 1736 (som Jubellærer).

30. Ib Knudsen Barfod blev Student fra Ribe Skole 1668 (B.) og Hører samme Steds 1676. 1689 var han Skpr. om Bord paa Slesvig, Kaptejn Georg Carstensen Nybuhr (I.). 1694 var han Sognekapellan i Vigerslev-Veflinge, hvor han døde 1705.

31. Jakob Jensen Langeland («Crugerus») var Student fra Odense 1660 (B.); fik Kaldsbrev som Skpr. 1675, 12. Juli, ordineredes 4. Avg.; Kollatsen gaves ham 7. Avg. (H. F.).

32. Jakob Madsen var født i Holstebro 1639, blev Rektor i Sæby 1674, kaldedes til Skpr. 1679, 1. Marts, ordineredes 2. April og fik Kollats s. D. (H. F.), hvorefter han kom om Bord paa Flyvende Hjort (Kaptejn Bagge

Knudsen Busch) (K.). 1689, Jan. blev han Sognepr. i Ellidshøj-Svenstrup og døde 22. Novbr. n. A.

33. Jakob Povlsen Holm (W.) skal have været Skpr. (i Christian V.s Tid?), blev 1701 Sognepr. paa Askø og 1714 til Skibsted-Lynghy, hvor han døde 1721.

34. Jens Christensen (Kirk. Saml. 4. R. IV, 554) levede vistnok endnu under Christian V. 1674 døde hans Hustru Margrete Lavritsdatter og begravedes 26. Juli paa Holmens Kirkes Urtegaard (Ligprotokollen).

35. Jens Jakobsen Morsing («Cimber»), vist Student fra Roskilde 1660 (B.), fik Kaldsbrev som Skpr. 1675, 12. Juli og ordineredes 4. Avg., hvorefter Kollatsen udfærdigedes 7. Avg. (H. F.). Men 1676, 26. Januar jordedes Skpr. Hr. J. J. M. i Holmens Kirkes Chors Urtegaard, 55 Aar gl. (Ligprotokol).

36. Jens Jepsen Fussing, født c. 1637, Student fra Slangerup 1663, skal have været Skpr. eller Feltpræst, før han 1688 blev Sognepr. i Vejerslev-Ajdt-Torsø. Han døde som Provst 1729 (W.).

37. Jens Lavritsen Arrebo, Student fra Frederiksborg Skole 1670, fik 1678, 30. April Kaldsbrev som Skpr., ordineredes og fik Kollats 1. Maj (H. C.); var 1679 om Bord i Viceadmiral Cornelis de Witts Flagskib Mercurius (K.). 1681, Decbr. blev han Sognepr. i Hammelev-Enslev og døde 1687.

38. Jens Pedersen Roskilde (Pers. Tidsskr. 1. R. II, 13 f.) var født 1645 i Roskilde, blev 1666 (ikke 1661, W.) Student fra samme By (B.) og 1674 Sognepr. i Vammen-Bigum-Lindum, men allerede n. A. blev han afsat for Lejermaal, som han dog fik Oprejsning for, hvorefter han 1677, 7. Novbr. »i Jesu Navn« (se Side 666) af Admiralitetet blev antaget til Skpr. (F. H.). 1679 var han om Bord paa Viceadmiral Jens Rodstens Skib Prins Georg (K.) og var ogsaa Skpr. næste Aar. Omtr. 1681 blev han Kaldskapellan i Lysabild; men den Stilling kan han ikke, som der siges, have haft »i 5 Aar«, naar han 1683 blev Sognepr. samme

Steds. Han døde 1687 eller 88 efter at have haft en Strid med en Degn, som han fik afsat.

39. Jens Sørensen Kok var 1689 i Maj Skpr. om Bord paa Kaptejn Cornelius Justsens Neptunus i Niels Juels Flaade (I.). Der er to Personer af samme Navn, paa hvilke denne Efterretning kunde passe. Den ene var Student fra Aalborg 1670 (B.), 1677—91 Sognepr. i Vraa og 1693—1707 (da han døde) i Besser-Onsbjerg. Den anden var Student fra Frederiksborg 1687 (B.). Han blev 1692 Sognekapellan i Skovlænge-Gurreby-Søllested og døde 1714.

40. Jens Tuesen Brock var Student fra Københavns Skole 1672 (B.) og modtog Kaldsbrev som Skpr. 1677, 5. Maj, Ordination som saadan 16. Maj og Kollats 17. Maj (H. F.). 1679 var han om Bord paa Svanen (Kaptejnerne Jan Encourt og Jan Veerbeek) (K.). 1680 i Apr. ansøgte han paa alle Standsfællers Vegne om forøgede Ventepenge (I. se Side 670). 1681, Apr. blev han Sognepr. i Sønder Felding-Assing og døde 1698.

41. Jesper Rasmussen Raklev var Student fra Roskilde 1671. 1677 i Maj »bestod han ej for Biskoppen, men blev rejiceret.« Alligevel fik han 14. Maj Kaldsbrev som Skpr. og er vel ordineret 16. Maj og har faaet Kollats n. D. 1679 var han om Bord hos Maanedes-Kaptejn Rejer Petersen Pie paa Hummeren (F. H. K.). Han skal have været Skpr. i 7 Aar og udgav da i den Stilling 1684 den bekendte Salmesamling »Taarepersen«. 1685, Apr. blev han Sognepr. i Græse-Vestersigerslev og døde omtr. 1690. Se Dansk biogr. Lex. XIII, 348.

42. Johan Adriansen Kron, født 1651, blev Student fra Slagelse Skole 1671 (B.). Blev Skpr. 1677, 5. Maj og ordineret osv. til samme Tid som Nr. 41. 1679 var han om Bord paa Churprinsen hos Viceadmiral Christian Bjelke (K.). 1681, Juni blev han Sognepr. i Kolind-Ebdrup-Skarresø, blev Provst 1697 og døde o. 1716.

43. Johan Andersen Dam var vist Student fra Roskilde Skole 1669 (B.). Kaldsbrev fik han som Skpr.

1675, 12. Juli, ordineredes 4. Avg. og modtog Kollats 7. Avg. 13. Avg. afsejlede han paa General Admiral Cort Adelaers Admiralskib Prins Georg. 17. Oktbr. rakte han sin dødsyge Admiral den hellige Nadver (Bruun, C. S. Adelaer, 321, 352). 1682, Juni blev han Sognepr. i Ulvborg-Raasted og senere Provst. Han døde 1689, 1. Juni.

44. Jon Kjeldsen Sten skal have været Skpr., før han 1702 blev Sognepr. i Ørum-Borris-Gammelstrup (W.). Han døde 1727.

45. Jørgen Jensen Morsing (Pers. Tidsk. 2. R. VI, 33; Kirk. Saml. 5. R. II, 297). Hvis han er den samme som J. J. Mørk, blev han Student fra Aalborg 1660 (B.). 1672, 31. Avg. befales (i Følge Sjællandske Tegnelser) det Biskop Johan Vandal at ordinere J. J. Morsing til Præst i Vestindien, naar han ved en Eksamen er befunden dygtig dertil. Han bestod Prøven og afsejlede 9. Oktbr. med Pelikanen og ankom i 1673, Marts til St. Thomas; men just som han skulde overtage sin Præstebolig, styrtede han død om (26. Apr.). Han ejede en betydelig Bogsamling (141 Bøger).

46. Jørgen Mortensen Lund var født i Trondhjem og blev Student 1673 derfra (B.), fik Kaldsbrev som Skpr. 1679, 25. Febr. (H.), ordineredes 2. April (W.) og fik Kollats 5. Maj, hvorpaa han kom om Bord hos Kaptejn Simon Bruysma paa Amirante (K.). Han skal senere være gaaet til Ostindien som Skpr. 1685, Juli blev han Sognepr. i Sæby og døde 1694, 15. Novbr. (W.).

47. Jørgen Pedersen Hvalsø var Student fra Roskilde 1666 (B.), fik 1678, 30. April Kaldsbrev som Skpr., Ordination og Kollats 1. Maj (H. C.). 1679 var han paa Maanedskaptejn Winant van Meurs'es Skib Julius Cæsar. Var personel Kapellan fra 1687 og Sognepr. fra 1689 i Snodstrup. Døde 1715, 10. Jan.

48. Jørgen Povlsen Lundager var Student fra Odense 1673 (B.), modtog Kaldsbrev 1675, 12. Juli, Ordination 4. Avg. og Kollats 7. Avg. (H. F.); blev 1676, Oktbr.

Sognepr. i Esbønderup-Nøddebo, og Magister 1690. Døde omtr. 1694.

49. Kjeld Jensen Slagelse, Præst til Vestindien, se Kirk. Saml. 4. R. IV, 554 og 5. R. II, 293; Pers. Tidssk. 2. R. VI, 26.

50. Knud Nielsen Walter modtog Kaldsbrev som Skpr. 1677, 5. Maj, Ordination 16. Maj og Kollats 17. Maj (H. F.); 1679 var han om Bord paa Kaptejn Johan Schinkels Skib Anne Sofie (K.). Blev 1680, Juli, Sognepr. i Næstelsø-Mogenstrup og 1706 Provst. Døde 7. Febr. 1728 som Jubellærer.

51. Lavrits Axelsen blev Student i Viborg 1670 (B.). 1678 18. Marts modtog han Kaldsbrev som Skpr., Ordination og Kollats 22. Marts (H. C.) og var 1679 om Bord paa Victoria hos Kaptejn Mattias Paulsen (K.). 1680 var han Sognekapellan i Nysted, 1681 Sognepr. i Vester- og Østerbølle. Provst 1689. Døde 1717, 24. Novbr. Forfatter af en bekendt Dagbog. En Ligprædiken er optaget i Pers. Tidssk. 2. R. I, 231. Se Dansk biogr. Lex. I, 382.

52. Lavrits Bondesen Vexø, Student fra Københavns Skole 1666 (B.); modtog Kaldsbrev som Skpr. 1675, 12. Juli, ordineredes 4. Avg. og fik Kollats 7. Avg. (H. F.); 1679 var han om Bord paa Lindormen (Kaptejn Peder Carlsen Vleugel) (K.). 1682, 27. Juli fik han et lille Barn begravet paa Holmens Kirkes Urtegaard (Ligprotokol). 1684 blev han Sognekapellan i Skagen og døde 1696.

53. Lavrits Christensen Kok var Student fra Frederiksborg 1666 (B.), havde 1675, 18. Juni prædiket paa Prøve i Holmens Kirke og modtog derefter 28. Juni Kaldsbrev som Skpr., 4. Avg. Ordination og 7. Avg. Kollats (H. F.), og kom saa om Bord paa Niels Juels Flagskib Charlotte Amalia i Cort Adelaers Flaade (Bruun. C. S. Adelaer, 322). 1676, 3. Apr. blev han Sognepr. i Rær-Hansted-Vigsø og døde 1683, 6. Septbr.

54. Lavrits Hansen Fiil var maaske Student fra Odense 1671 (B.), modtog 1677, 24. Juli Kaldsbrev som

Skpr., Ordination 5. Septbr. og Kollats n. D. (H.). 1679, 26. April udstedte Admiralitetet et Afskedspas for ham af det Indhold, at Hr. L. H. F., der 1677 var blevet Skpr. og 2 Somre i Rad havde faret, nu forløvedes for Svagheds Skyld for at søge et Kapellani, hvorfor han rekommanderedes til alle og enhver (C. F.). 1681 blev han Sognepr. til Nørre Alslev og 1695 til Landet-Aageby-Ryde. Han var bleven Magister og døde 1720, 10. Juni.

55. Lavrits Jørgensen Rugtved var Student fra Aalborg 1663 (B.), modtog 1676, 25. Maj Kaldsbrev som Skpr., ordineredes 31. Maj og fik Kollats 1. Juni (H. F.)¹).

56. Lavrits Olufsen Breth var Student fra Næstved 1662 (B.). 1678 eksamineredes han af Bispen og modtog derpaa Kaldsbrev som Skpr. 18. Marts, Ordination og Kollats 22. Marts (H. C.). 1679 var han om Bord paa Fredericus Tertius, Kaptejn Otto Arnfeldt (K.). 1680, 12. Oktbr. blev han Sognepr. i Skive-Resen, blev senere Provst og døde 1702, 22. Septbr.

57. Lavrits Pedersen Riber var Student fra Ribe 1664 (B.) og modtog Kaldsbrev som Skpr. 1676, 25. Maj, Ordination 31. Maj og Kollats 1. Juni (H. F.). 1676 blev han ad interim kommanderet til at fungere (som Feltpræst) paa Helsingborg Slot, men ved sammes uformodentlige Erobring blev han taget til Fange og ført til Fods gennem Sverig op til Trondhjem (I.) Om denne Fangetransport, der varede næsten 6 Maaneder, og hvorunder Halvdelen af Fangerne døde under »utrolige Lidelser«, se N. P. Jensen, Den skaanske Krig, 220. — 1679 maa L. P. R. være kommet paa fri Fod, eftersom han er om Bord paa Dragoneren (Kaptejnerne Peder Henriksen Moss og Rejer Petersen Pie) (K.). 1680, 2. Jan. fortæller han i et Andragende sine Fatalia i Krigen og beder om Vartpenge indtil videre Employ,

¹) Laurits Michelsen var blandt de studiosi, som i 1666 lod sig høre i Holmens Kirke for en Del Præster og Skibsofficerer. Han prædikede 15. (eller 17.) Avgust og fik Kollats 28. Septbr. (H.). (Skulde have været medtaget i Kirk. Saml. 4. R. IV. 558).

og 12. Jan. ansøger han om 1½ Aars resterende Gage (I.). Men han døde 1683 som Skpr. og jordedes stille 17. Juni i Holmens Kirkes Urtegaard (Ligprotokol).

58. Lavrits Sivertsen (Sigvardsen) Lykke blev Student fra Roskilde 1672, modtog 1678, 30. April Kaldsbrev som Skpr. efter Bispeprøven s. D. og 1. Maj Ordination og Kollats (H. F. C.). 1679 var han om Bord hos Maanedskaptejn Peter Beesemacher paa Gyldenlev (K.). Blev 1684, 14. Maj Sognepr. i Pedersker, men døde allerede 1685.

59. Hr. Mads Svane var i Maj 1689 om Bord paa Mars hos Schoutbynacht Johan Schinkel (I.). Han blev 1694, 31. Marts Sognepr. i Povelsker og døde 1707.

60. Mikkell Marcussen Reymer («Coagensis») var Student fra Køge 1661 (B.), blev Konrektor i Roskilde, Skpr. i 1677 (Kaldsbrev 5. Maj, Ordination 16. Maj og Kollats 17. Maj) (H. F.). 1679 findes han hos Kaptejn Mattias Bagge paa Nældebladet (K.). Han blev 1681, 15. Apr. Sognekapellan ved St. Hans Kirke i Odense og Sognepr. i Højby og døde 1705.

61. Mikkell Mikkelsen Møller blev 1661 Student fra Københavns Skole (B.). Efter at have bestaaet for Bispen blev han 1676 5. Avg. udset til Skpr. og fik Kaldsbrev 8. Avg., ordineredes 9. Avg., hvorefter Kollatsen udfærdigedes n. D. (H. F.). 31. Avg. skriver Admiralitetsraad Albert Gyldenparre til den hollandske Admiral Martyn Tromp om M. M., at han er en lærd Mand, og beder Admiralen ansætte ham paa et af Kongens Skibe, hvor der savnedes en Præst (C.). Men 1677 døde Hr. M. M., 37 Aar, 5 Mdr. og 10 Dage gl., og jordedes 27. Juli paa Holmens Kirkes Urtegaard (Ligprotokol).

62. Mikkell Valentinsen Merkel blev 1666 Student fra Frederiksborg Skole (B.), modtog Kaldsbrev som Skpr. 1679, 23. April efter Niels Juels Rekommodation, ordineredes 4. Maj og fik Kollats n. D., hvorefter han kom om Bord paa Delmenhorst, Kaptejn Niels Lavritsen Barfod.

1682, 7. Januar udnævntes han til Præst ved Randers Hospital og døde 1684. (Se her foran S. 659).

63. Movrits Jakobsen Vindts blev Student fra Sorø 1664 (B.) og 1668 Sognekapellan i Maribo, men blev afsat 1675 paa Grund af adskillige grove Forseelser. 1676, 19. Juni bevilgede Kongen dog paa »Grev Holcks« og Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift Cornelius Lerckes Intercession, at Hr. M. J. V. maatte være Skpr. (F. K.). 1679 var han om Bord paa Svenske Havfrue hos Kaptejn Boel Henriksen Rosenmeier (K.). 1682 døde han i samme Livstilling og blev 23. Juli stille hensat i Holmens Kirkes Urtegaard (Ligprotokol).

64. Niels Christensen Gørding blev 1680 Student fra Ribe Skole (B.) og Hører samme Steds; udnævntes 1684 til Præst i Vorbasse-Grene, men »kvitterede« 3 Aar efter Kaldet. 1689 i Maj fungerer han som Skpr. paa Niels Juels Admiralskib Christianus Quintus (I.), hvorpaa han fra 1691 og til 1698, (da han døde), var Kaldskapellan i Mariager.

65. Niels Jørgensen Sture. 1673, 10. Juli (Sjællandske Tegnelse) befaler Kongen Biskop Johan Vandal at ordinere N. J. S. til at være Præst til Dannesborg i Ostindien. I Følge Villum Vorms Optegnelser (paa Kgl. Bibliotek, jfr. Bordings poet. Skrifter II, 300) afgik Skibet Haabet i Novbr. 1673 til Ostindien og hjemkom 1676. Om Præsten forlyder intet.

66. Hr. Niels Lavritsen var 1689 i Maj beordret til at være Skpr. paa Svanen (Kaptejn Peder Henriksen Moss) (I.). Var han den N. L. Glarmester, som 1683 blev Student fra Ribe (B.)?

67. Niels Mikkelsen Møller (Kirk. Saml. 3. R. V, 149) blev Student fra Nyborg Skole 1681 (B.) og 1689, 1. Maj kaldet til Skpr. samt ordineret af Biskop Bagger, men allerede 25. Maj s. A. udnævnt til Sognepr. i Gørlev-Bakkendrup. Han døde 1725.

68. Niels Nielsen Ris blev Student fra Odense

1661 (B.) og 1666 Præst i Skibsted-Lyngby, men afsat 1672 for en Forseelse. Dernæst skal han være bleven Skpr. (W.), men 1689, 26. Marts blev han Sognepr. i Vrou-Resen, hvor han døde i Novbr. 1695.

69. Niels Pedersen Mus (Kirk. Saml. 3. R. II, 629f.) blev Student 1667 fra Bergens Skole («Lemnius») (B.). Han blev 1674 adjungeret Mag. Nikolaj Hansen Lund, Sognepr. ved Holmens Kirke, og er vel blevet ordineret til denne Stilling. 1676, 5. Avg. fik han Kaldsbrev som Skpr.; naar det heri hedder, at han havde prædiket tit og ofte i Byens Kirker, forholder dette sig vel for en Gangs Skyld rigtigt. 10. Avg. fik han Kollats (H. F.). I 1677 »biværede« han Slaget i Køgebugt 1. Juli paa Admiral Niels Juels eget Skib, og i Oktbr. var han om Bord paa Skibet Fridericus Tertius (Iver Hoppe), som skulde føre Kongen til København; i den store Storm, som Skibet maatte udstaa ved Bornholm, holdt Skibspræsten Bøn i Hs. Maj.s Nærværelse. Dernæst blev han Feltprovst og efter Krigens Slutning Diaconus ved Trondhjems Domkirke og 1695 Sognepr. i Sneasen og døde i Febr. 1737.

70. Niels Tomasen Fris¹⁾ antoges 1675, 5 Sept. paa Statholder Jørgen Bjelkes Anbefaling til Skpr., men først 12. Maj 1676 »mødte Hr. N. T. F. i Admiralitetet med en Supplikats til Hs. Maj., dateret 22. April, med Obersekretær Didrik Schults Paaskrift, dateret 11. Maj, lydende, at Hs. Maj. havde bevilget, at han maatte blive Skpr.« (F.). 1678 døde han, 46 Aar, 5 Mdr., 6 Dage gl., og jordedes 22. Novbr. i Holmens Kirkes Chors-Urtegaard (Ligprotokol).

71. Nikolaj Tikøb (Nikolaj Jensen Tychovius) blev 1682 Student fra Københavns Skole (B.). Hr. N. T. var i Maj 1689 Skpr. om Bord paa Viceadmiral Iver Hoppes Flagskib Tre Kroner (I.).

72. Ole Hofmand (Kirk. Saml. 3. R. V, 548 f. 820)

¹⁾ En N. T. F. Nidrosiensis nævnes i Studenterkorpset under Københavns Belejring 1658—9 i Rørdam, De d. og n. Studenters Deltagelse i Kbhn.s Forsvar, 158 og 192.

var formodentlig personel Kapellan ved Budolfi Kirke i Aalborg i 1683—86. Dernæst maa han være blevet Skpr. (se Nr. 74), thi Holmens Ligprotokol udviser, at Skpr. Hr. O. H. fik 13. Avg. 1690 (ikke 1691) Baret Valborg jordet paa Holmens Kirkegaard. Allerede 1. Novbr. s. A. blev han Sognepr. i Kornerup-Svogerslev og døde 1711.

73. Oluf Mortensen Hobro var Student 1673 fra Aarhus (B.; W. har: Randers). 1676, 5. Avg. fik han Kaldsbrev som Skpr., ordineredes 9. Avg. og modtog Kollats n. D. (H. F.). 1679 fungerede han paa Tre Løver (Maanedskaptejn Henrik Heldorn) (K.). I Septbr. 1681 blev han Sognepr. i Borum-Lyngby og døde 1704.

74. Hr. Oluf Tomassen var i Maj 1689 som Skpr. om Bord paa Lindormen (Kaptejn Andreas Bong) (I.). Det kunde være den samme Person som vor Nr. 72.

75. Oluf Olufsen Skanke var Student fra »Nidaros« 1675 (B.). 1679 25. Febr. (ell. 1. Marts) fik han Kaldsbrev som Skpr. og ordineredes 2. Apr. S. D. udstedte Statholder Jørgen Bjelke i Broderen Rigsadmiralens Forfald hans Kollats (H.), hvorefter han kom om Bord paa Viceadmiral Henrik Spans Flagskib Norske Løve, der forliste paa Togtet (K.). 1680 indgav O. O. S. paa alle Kollegers Vegne (5. Apr.) en Ansøgning om Ventepengenes Forhøjelse (I.) S. A. tog han Magistergraden. 1682 nævnes han endnu som Skpr. (I.) Nogen Tid efter maa O. O. S. være blevet Sognepr. i Brøndshøj-Rødovre. Her døde han 1687.

76. Peder Christoffersen Kvandløse var vist Student fra Aarhus 1664 (B.). 1672, 22. Marts havde han prædiket i Holmens Kirke og var blevet anset for dygtig til at være Skpr., hvorfor Admiralitetet s. D. udstedte Kaldsbrev for ham. 3. Apr. ordineredes han af Biskop J. Vandal og 13. Apr. modtog han, — vist nok af Rigsadmiralen, — Kollats som Skpr. paa Oldenborg, der skulde til Ostindien (H.) under Kaptejn Barent Andersen Fischer. Togtet er beskrevet i Museum 1893, I, 309 f., og af Side 326 erfares,

at Præsten om Bord (som i øvrigt ikke navngives) døde i Efteraaret 1673, medens Skibet laa ved Bantam.

77. Peder (Hansen) Oldenburg havde Vidnesbyrd som studerende ved Universitetet i Vittenberg og indskreves Okt. 1672 ved Københavns Universitet (B.). Blev 1679 Præst i Vindinge. 1683 udtages han af Bispen til at fungere som Skpr.; han indstillede sig ogsaa og fik anvist Skib, og Admiralitetet lovede, efter Bispens Rekommendation, at vise ham al mulig Velvillighed i Tjenesten (K.). Han døde 1690, 29. Juli.

78. Peder Jensen Bramming blev 1664 Student fra Frederiksborg (B.). 1676, 25. Maj modtog han Kaldsbrev som Skpr., Ordination 31. Maj og Kollats 1. Juni (H. F.). 1679 var han om Bord hos Kaptejn Sakarias Hansen Bang paa Havmanden (K.). 1681, 23. Juli blev han Sognepr. i Vrou-Resen og døde i Marts 1689.

79. Peder Jensen Stavning var Student fra Odense Skole 1671 (B.), fik 1677, 14. Maj Kaldsbrev som Skpr. og ordineredes 16. Maj, hvorpaa Statholder Jørgen Bjelke 17. Maj udstedte hans Kollats (H. F.). Allerede 20. Oktbr. s. A. blev han Sognepr. i Nykøbing-Lødderup-Elsø (paa Mors); han døde 1682.

80. Peder Jørgensen Rose (Roe, Rhodius) blev 1665 Student fra Viborg Skole (B.), fik 1675, 28. Juli Kaldsbrev som Skpr. og Kollats 7. Avg., efter at han 4. Avg. var blevet ordineret (H. F.).

81. Hr. Peder Olufsen var i Maj 1689 Skpr. paa Norske Løve, Viceadmiral Mattias von Paulsen (I.). I Følge Riegels, anf. Skr., 583 fik Hr. P. O. 8 Dlr. i maanedlige Benaadningspenge 1691.

82. Hr. Peder Pedersen (Horsens) omtales i Kh. Saml. 4. R. IV, 562 som Skpr. under Frederik III. Da han døde 1671, 38 Aar gl. og jordedes 18. Juni i Holmens Kirkes Chors-Urtegaard (Ligprotokol), har han ogsaa været Skpr. under Christian V.

83. Povl Gottfriedsen von Wesenstein (Wessem-

stein) var Student fra Københavns Skole («Hafniensis») 1660. 1676 fik han Kaldsbrev som Skpr. 25. Maj, ordineredes 31. Maj og modtog Kollats 1. Juni (H. F.). 1679 findes han om Bord hos Kaptejn Cornelius Michelsen Boomvelt paa Christianus Quartus (K.). 1684 blev han Sognepr. i Norderø Præstegæld blandt Færøerne og døde 1688.

84. Rasmus Jensen (Hansen) Ordrup blev 1655 Student fra Roskilde Skole (B.). Modtog 1675 Kaldsbrev, Ordination og Kollats til samme Tid som Nr. 83, og 1679 var han om Bord paa Christiania (Maanedskaptejn Jan Behn) (K.). 1680 i Marts og i Maj anholdt han Admiralitetet om at maatte nyde sine tilgodehavende Kost- og Maanedspenge, som var blevet ham nægtede; men det oplystes, at disse Penge ikke kunde tilkomme ham for en Tid, da han ikke var udkommanderet i Kongens Tjeneste, men »i nogen Forretninger havde været citeret af Provsten at møde for Landemodet« (I.). Det er vel den R. J., som 1684, 17. Juni blev Sognepr. i Munkebo og døde 1695.

85. Samuel Jørgensen er vel den S. J. Endelavius, som 1675 blev Student fra Aarhus Skole (B.). I saa Fald var han 1682—97 Sognekapellan i Boddum-Ydby-Hurup. Medens han var her, blev han 1689 udkommanderet til Skibs og var i Maj Skpr. paa Anna Sofia (Kaptejn Niels Lavritsen Barfod) (K.).

86. Stefan Hansen Buksen blev 1663 Student fra Frederiksborg Skole (B.). Efter at han 1689, 2. Marts var blevet Sognekapellan i Nysted-Herrislev, var han dernæst Skpr. (W.) og modtog som saadan sine maanedlige Vente-penge i 1691 (Riegels, anf. Skr., 583); 1693, 31. Jan. blev han Sognepr. i Falslev-Kærby og døde 6. Jan. 1714.

87. Søren Pedersen Viborg («Paludanus») var Student fra Viborg 1669 (B.). 1676, 30. Decbr. udfærdigede Admiralitetet et Kaldsbrev for »Hr. S. P. V., forrige Guds Ords Medtjener i Aardestrup, Gravlev og Buderup Sogne« som Skpr. i Kongens Tjeneste (H. F.). 1679, 26. Marts blev han Sognepr. i Fensmark-Rislev og døde ved 1705.

88. **Tomas Eriksen Vium.** 1675, 12. Juli fik han Kaldsbrev som Skpr. og 7. Avg. Kollats, efter at han 4. Avg. var blevet ordineret (H. F.); 1679 var han om Bord hos Kaptejn Jens Jensen paa Antoinette. 1680, 9. Avg. kaldedes han til Sognepr. i Hemmet-Sønder Vium af Admiralitetsraaden Henrik Müller og døde 1681, 24. Febr. (Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 1. R. VII, 16).

89. **Tomas Jonassen (Jensen) Vinslev** dimitteredes 1674 privat til Universitetet (B.), blev 1677 Kandidat, fik Kaldsbrev 1678, 18. Marts, ordineredes 22. Marts og modtog Kollatsen s. D. (C. H.); var 1679 om Bord paa Svenske Falk (Kaptejn Henrik Niemand) (K.). 1680 blev han først (i Maj) Sognepr. i Torsted, men fik straks efter (i Avg.) Vammen-Bigum-Lindum Sognekald og døde der 1686, 3. Juni.

90. »Hr. Tomas Skibspræst« boede 1689, i Følge Københavns Grundtakst for dette Aar (O. Nielsen, Kbhn. Diplom. III), i Teglgaardsstræde. Det maa være en Person, der er forskellig baade fra vor Nr. 88 og Nr. 89.

91. **Hr. Torkild Jensen** var i 1683 Præst i Ribe Stift og blev af Bispen der udtaget til at fungere som Skpr.; han fik anvist Skib af Admiralitetet, der lovede ham al Velvilje i Tjenesten, da Bispen havde rekommenderet ham dertil (K.). Det er formodentlig den T. J. Horsenius, som 1675 blev Student fra Odense (B.) og var Præst i Bredsten (i Ribe Stift) fra 1681 til 1711, 27. Febr., da han døde.

92. **Villads Justsen Bauman** blev Discipel paa Herlufsholm 1662, Student derfra 1666 (B.); fik 1676, 25. Maj Kaldsbrev som Skpr. og Kollats 1. Juni; var ordineret 31. Maj (H. F.). Han døde 1677, 36 Aar, 7 Mdr. gl., og jordedes 13. Febr. i Holmens Kirkes Urtegaard (Ligprotokol). (Leth og Wad, anf. Skr. Nr. 326).

93. **Villads Olufsen Caludan**, født i Istebjerg, blev 1670 Student fra Kalundborg Skole (B.). 1675, 28. Juni modtog han Kaldsbrev som Skpr., 4. Avg. Ordinationen og

7. Avg. Kollatsen (H. F.). 1677, 30. Marts blev han Sognepr. i Grundfør-Spørring og senere Provst og var der til sin Død 1719.

Fortegnelse over de i foranstaaende Afhandling forekommende Præsters Tilnavne (eller Efternavne).

Aalborg Nr. 3, And 21, Andersen Side 664, Arrebo Nr. 37, Axelsen 51.
 Barfod 30, Bauman 92, Bramminge Nr. 78, Breth 56, Brok 40, Bunke-
 flod 18.
 Caludan 93, Christensen 34, Chrystalsin 2.
 Dam 43, Dorus S. 672.
 Endelave Nr. 85.
 Fil 54, Fris 70, Fussing 36.
 Glarmester 67, Gørding 64.
 Hag 25, Hem 19, Herløv 9, Hjelmeland 23, Hobro 73, Hofmand 72, 74,
 Holbæk 14, Holm 33, Horsens 82, 91, Hvalsø 47, Højer 25.
 Jensen 22, 91, Jørgensen 85.
 Kamstrup Nr. 26, Kjeldsen 24, Kok 3, 39, 53, Kragbæk 10, Kron 42,
 Kryger 31, Kvandløse 76, Kværndrup 8, Køge 60.
 Langeland 31, Lavritsen 66, Lind 5, Lumby 15, Lund 46, Lundager 48,
 Lykke 58.
 Madsen 32, Merkel 62, Mikkelsen S. 681, Morsing Nr. 35, 45, Morville 28,
 Munk 11, Mus 69, Møller 61, 67, Mørk 45.
 Neapolitanus 24, Nyborg 7.
 Oldenborg 77, Olufsen 81, Ordal 4, Ordrup 84.
 Paludan 87, Pedersen 82, S. 664.
 Raklev Nr. 41, Reymer 60, Riber 57, Ris 68, Roe, Rose 80, Roskilde 38,
 Rugtved 55, Rytzer S. 672.
 Schandorf Nr. 29, Schytte 12, Sejling 20, Skanke 75, Skive S. 667,
 Nr. 13, Slagelse 49, Stavning 79, Sten 44, S. 665, Sture Nr. 65,
 Svane 59, Svitsær 17.
 Tausan 24, Tikøb 71, Tirstrup 16, Hr. Tomas 90, Tomasen 74.
 Valter 50, Wesenstein 83, Vesling S. 669, Vexø Nr. 52, Viborg 87, Vin-
 berg 1, Vindts 63, Vinslev 89, Vium 88.
 Ørum S. 665.

Sammenstødet mellem Biskopperne Ejler Hagerup og Peder Hersleb.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Forspillet for det her omtalte Sammenstød, der i sin Tid vakte en betydelig Opsigt, var, at Biskop Herslebs Broder, Ole Hersleb, Præst ved Vartov, 25. Juli 1733 var bleven afskediget — eller havde opgivet sit Embede — fordi han ikke kunde bekvemme sig til at anvende den sædvanlige Absolutionsformel overfor Vartovlemmerne, naar de vilde gaa til Alters. Om denne Sag skal maaske ved en given Lejlighed meddeles nogle nærmere Oplysninger. Her nøjes vi med at henvise til D. biogr. Lex. VII, 395.

Under Christian VI's Rejse i Norge i Sommeren 1733 kom Kongen, Dronningen og dennes Moder, Markgrevinden af Brandenburg-Culmbach¹⁾, samt et stort Følge til Trondhjem, hvor Biskop Eiler Hagerup paa 8de Søndag efter Trinitatis (15. Juli) prædikede for dem over Dagens Evangelium, »Vogter eder for de falske Profeter«. Han gjorde det paa en Maade, der viste, at han, der i sin Tid havde været

¹⁾ Se Kh. Saml. 5. R. III, 784. I den latinske Mindetale, Prof. J. F. Reuss holdt paa Universitetet efter Markgrevindens Død 1737 (trykt i Dän. Bibl. II, 445 ff.) fortæller han (S. 489), hvad han havde hørt af hendes egen Mund, om det overordentlig gunstige Indtryk, hun havde faaet af Nordmændene, hvis Troskab mod Kongen, Retskaffenhed og øvrige gode Egenskaber hun priste i høje Toner, idet hun betragtede det som et udmærket Udbytte af Rejsen, at hun ret havde lært dette brave Folk at kjende. Samtidig fortæller Reuss, at Markgrevinden forstod det danske Sprog og havde en betydelig Samling af ældre og nyere dansk Litteratur.

Medlem af »Systjernen«, og var baaren frem af den pietistiske Strømning, der gik gennem hin Kreds, nu indtog et ganske andet Stade, og forholdt sig stærkt kritisk overfor alt nyt paa det kirkelige Omraade.

Dette viser sig navnlig i Indledningen (Exordium), der i sig selv er en hel Prædiken over 1. Joh. 2,24: »Dersom det, som I hørte af Begyndelsen, bliver i Eder, skulle I og blive i Sønnen og i Faderen«, i Udviklingen af hvilket Skriftsted han afviser alle Nyheder, og særlig »den djævelske Superstition, som vil have al Slags Fuldkommenhed, som ikke er hørt af Begyndelsen«. I selve Prædiken, der bestaar af 3 Afsnit og en uendelig lang Slutningsbøn, slaar Forfatteren af Hjertens Lyst løs paa »de falske Profeter«, og kjender man Tidens Rørelser, er det ikke saa vanskeligt i mange Tilfælde at finde Adressen.

Om Kongen, der i Slutningsbønnen hæves til Skyerne, har fundet Behag i denne lange Tale, vide vi ikke; men en af de opvakte Hofdamer, der var med i Følget, Frøken Seidewitz, fandt sig beføjet til at sende Biskoppen en længere (tydsk) Skrivelse, hvori hun gik i Rette med ham for flere af hans Udtalelser. Hagerup gav udførligt Tilsvær (paa Tydsk) og forsvarede sit Standpunkt med ikke ringe Dygtighed, idet han for øvrigt lod den fromme Dame vide, at det faldt ham noget fremmed at forhandle slige Sager med en Kvinde, da de bedre egnede sig til Drøftelse mellem Mænd¹⁾.

Biskop Hagerups Tale blev, vistnok ved hans egen Foranstaltning, udbredt i Afskrifter og samme Aar trykt i Trondhjem²⁾. Den kom saaledes ogsaa Biskop Peder Hersleb i Kristiania for Øje, der, da han i anden Anled-

1) Begge Skrivelser var trykte i »Fortgesetzte Nachrichten von alten u. neuen theol. Sachen«. Leipzig 1733, S. 504 ff. Afskrift i Kallske Saml. 102 Fol.

2) Worms Lexicon I, 387. Exemplarer af den trykte Prædiken findes næppe her i Landet, men vel Afskrifter, bl. a. i Thottske Saml. 1592. 4to.

ning havde et Regnskab at opgjøre med Hagerup, ogsaa tog sig for at gaa sin Embedsbroders Tale efter med en skarp Fil.

Sagen var den, at Hersleb, der var bleven meget ilde berørt ved den Gang, hans fromme Broders, Hr. Ole Herslebs, Sag havde taget, og aabenbart trængende til en Udladning af sine Følelser, men endnu ikke kjendt med Hagerups Prædiken, tilskrev denne sin gamle Skole- og Studiefælle følgende fortrolige Brev:

— — Hvad synes Dig om min Broders Paafund? Det har bedrøvet mig inderlig, og det kom mig i en ubelejlig Tid¹⁾. Sagen selv har sin Rigtighed nok; thi der er vel ingen retsindig Præst, som ej har befundet, at den Absolution |: endogsaa conditional, som dog er tvært imod Ritual :| er lidet grundet i Guds Ord, in praxi primitivæ Ecclesiæ, og er introduceret i de obscure Tider; at den er jo en Pinebænk for en redelig Præsts Samvittighed, at den er et ludibrium for kloge Verdensbørn, at den er en pur Ceremoni for oplyste Gudsbørn, at den er en Styrke for Synd og et Castel for Satans Rige hos vankundige og skjødesløse. Den Sag er rigtig nok; jeg tror ej, at nogen tvivler derom. Men Skriftestol er andet. Gud forbyde, den skulde afskaffes, eller Sacramentet staa aabent for enhver uden den Barriere eller Bulværk; det og min Broder har declareret, og det er saa langt fra, at han sigter til Skriftestolens Afskaffelse, at han meget mere declarerer aldrig at uddele Sacramentet uden en Conference mellem Præst og Communicant. Men Maaden, min Broder har gjort det paa, er uret; den damner sig selv; ja jeg selv har tilskrevet ham, at han juste, ja nødvendig maatte afsættes fra Embedet, for at hindre, saa længe hindres kan, større Uro i Guds Kirke og skjules dens nævos, saa længe de kan skjules. Min Broder og selv har ikke søgt andet. Jeg gad gjerne vide din oprigtige Mening om Absolution i Christi Sted i den hellige Trefol-

¹⁾ Vistnok fordi Kongen da var i Norge.

digheds Navn, saadan som den bruges, om den ikke er mod det andet Bud? Jeg holder den Absolution mere skadelig for Christi Rige end gavnlig, og ønsker, at den paa en god Maade kunde forandres til Forbedring. — —

Christiania 8. Aug. 1733.

*P. Hersleb*¹⁾.

I den bevægede Stemning, som Efterretningen om Broderens Skjæbne havde sat Hersleb, har han formodentlig ogsaa skrevet følgende, som det synes til en af Præsterne i Kjøbenhavn rettede Brev²⁾.

»Extract af et Brev, skrevet i Norge d. 8de Aug. 1733.

Autor menes Hersleb.«

I Præster i Kjøbenhavn, hvor vil især eders Regnskab blive svært. Dog de skulle ej gjøre det længe, thi jeg vil ej tale om Pietister og de, som derfor holdes, og de ere ikke faa; men alle honette vittige Folk ere blevne saa kloge, at de kjøbenhavnske Præsters Buldren, deres jevnlige Dirisioner paa Prædikestolen, deres Alarm, de gjøre om de Ting, der aldrig har været til, er bleven til en Spot og Foragt, ja Had for Folk; men Frugten desværre er denne, at det gode med det onde bliver forkastet, at Religionen ved Præsternes Absurditeter bliver holdt for absurd. Den gode Mag: Hunderup er nu død, han lod sig og forføre for et halvt Aar siden at prædike mod Pietisterne, eller rettere pieté, thi ellers kunde han ej begaaet sig for de andre, og han var jaget i Frygt for selv at holdes for Pietist, hvis han det ej gjorde; men Folk har observeret, og sandelig for 3 Maaneder siden er det mig tilskrevet, at han fra den Dag af har forsvundet og forgaaet som en Skygge, indtil han nu er død³⁾.

¹⁾ I »Fortgesetzte Sammlungen von alten u. neuen theol. Sachen«, Leipzig 1733, S. 496—7 findes en latinsk Oversættelse af dette Brev.

²⁾ Afskrift i Kallske Saml. 102, Fol. og flere Steder.

³⁾ M. Peder Hunderup, Sognepræst ved S. Nicolai Kirke, døde 1. Aug. 1733. Tidligere havde han været resid. Kapellan ved Trinitatis

Herslebs Brev var den 14. Aug. kommet Hagerup i Hænde. Denne gav sig straks i Lag med at svare, som det fremgaar af et Brev, han samme Dag tilskrev Gehejmeraad og Statsminister Iver Rosenkrantz, der var med Kongen i Trondhjem. Af dette Brev kan følgende Udtog her meddeles:

Hagerup takker i stærke Udtryk for den Velvillie, Rosenkrantz havde vist ham, og ønsker Kongen og hans Følge en lykkelig Hjemrejse. Han sender Rosenkrantz et Par af sine Prædikener, en, som han havde holdt for Kongen, og en, som R. havde hørt og udbedt sig Afskrift af. Om disse Prædikener siger han: »Si relegendi tædium devorare potes, potes et gratiosissime judicare, me cum Fanaticis non facere, Evangelicæ Veritatis tenacissimum me, et dolere, quod Justus Jehova Judex permittat in Metropolitana Danorum Ecclesia, et eo quidem loco, ubi nos, nostri parentes, avi et atavi nostri sincerum religionis sensum et cultum didicimus, excitari homines novaturientes et superbos, qui calamistratam (!) Theologiam, Præceptoribus nostris non quidem ignotam, sed semper ab illis strenue repudiata et ex Verbo divino solide refutata, introducere conantur. Doleo et vehementer, doleo fucum fieri optimo magistratui, et multis bonis impositum iri ab his deceptis et decipientibus, qui aliud prætendentes, aliud agentes, totum religionis negotium in discrimen præsentissimum adducunt. Deus avertat errores et convertat errantes! Benedicat Tuæ Excellentiæ et conservet Te, qui sinceram ecclesiæ doctrinam et pacem solícite conservas, qui eandem hucusque constanter tutatus es, et in posterum quoque magnanime defensurus. — —

Nidrosiæ die 14. Aug. 1733.

Kirke. I den Prædiken, den bekjendte P. N. Holst holdt i Trin. Kirke 14. Sønd. e. Trin. 1733, omtaler han sine nærmeste Formænd saaledes: »Den højtbegavede Blicher, den sagtmodige Hunderup, den livlige Dorschæus ere de, som have opmuntret mig i mit Arbejde. Jeg staar i deres Sted.»

Efterskrift: Attulit Tabellarius hodie literas ab Episcopo Christianiensi, in quibus suam aperit sententiam de controversia circa privatam Absolutionem, quæ nunc agitari cæpta. Quomodo mihi displicuit, videre placeat Excellentiæ Tuæ ex meo responso, quod ex tempore indignabundo calamo dedi, et Tuo gratioso iudicio commendo¹).

Skjønt Herslebs Brev var ganske privat, synes Hagerup med Iver at have grebet Lejligheden til at fremhæve sig selv paa sin gamle Kammerats og Embedsfælles Bekostning. Han nøjedes nemlig ikke med at give Hersleb Svar paa Tiltale; men han sørgede ogsaa for, at Svaret blev bekjendt ved Afskrifter, og da det var affattet paa Latin, som alle jo ikke forstod, drog han ogsaa Omsorg for, at en dansk Oversættelse kom ud blandt Folk. Brevet i dets latinske Form findes trykt i »Fortgesetzte Samml. von alten u. neuen theol. Sachen« 1733, S. 498 ff. Oversættelsen skal her meddeles²) med Rettelse af enkelte Steder, hvor den danske Gjengivelse af den latinske Original er misvisende eller mindre forstaaelig.

Kjære Hr Broder!

Igaar kom dit Brev mig til Hænde, hvis fornemste Indhold er om den private Afløsning, hvorom Du spørger, hvad min Mening er, som Du da af disse efterfølgende Linier kan se.

I. Holder jeg for, at den private Absolution er en vigtig og alvorlig Sag, som grunder sig paa Guds Ord og Forjættelse. Christus har selv givet Prædike-Embedet Magt til at forlade Synder, det er at tilsige Syndernes Forladelse, Joh: XX: Ligesom Faderen har sendt mig etc. Men Faderen sendte mig, Luc. IV. Es. LXI. til at forkynde Evangelium

¹) Gl. Afskrift bl. Werlauffs Saml. Nr. 31 i Kgl. Bibl. Her findes ogsaa en gl. Afskrift af Hagerups Svar til Hersleb ang. det private Skriftemaal, hvorom der ovf. er Tale.

²) Efter et Afskrift i Thottske Saml. 1592. 4to.

for de fattige og helbrede dem, som haver en sønderknuset Aand, og at prædike Forladelse etc.

II. Magt til at afløse, enten den øves publicque og almindeligvis eller privat og personligvis, er det dog den samme af Gud indstiftede Magt. Evangelii Forjættelse er ej alene kraftig, naar den i Almindelighed forkyndes og i den almindelige Prædiken fattes og begribes, men endog naar den sker ved Præster og i Enrum tilsiges enhver Person især; den private Afløsning forlader ikke anderledes Synder, end at den i Enrum og for hver især tilsiger Forladelse, hvilken Tilsigelse, fordi det er Aandens Tjeneste, hvorved Gud forlader Synder, enten den kaldes personlig og særdeles (specialis) eller privat, er den kraftig til Forladelse; det er altsammen Evangelium og den samme Kraft, enten den forkyndes i Almindelighed for mange eller i Særdeleshed for en enkelt eller faa; og for vor Tros Svagheds Skyld vil Gud, til en fuldere og fastere Trøst, at Naadens Forjættelse ikke alene skal fremsættes i Almindelighed for mange, men endog i Særdeleshed tilegnes enhver især, som forlanger det, ved Tilsigelsen efter Christi Exempel, Matth: IX, Luc: VII, efter Christi Befaling, Luc XXIV. — —

III. At dette siges: Jeg tilsiger Dig i Christi Sted, i Navn etc: det mener jeg er en skriftmæssig Formular; thi 2. Cor: V. har Gud givet os Forligelsens Tjeneste. Hvorledes? ved det han oprettede Forligelsens Ord iblandt os: vi ere for Christo, det er i Christi Sted, Sendebud, ligesom Gud formanede formedelst os. Ligesom derfor Guds Tjenere ere Guds Medarbejdere i de andre Embeds-Forretninger, ligedan og her, og man bør ikke nægte Prædike-Embedet den Værdighed og Myndighed, som Guds Ord selv tilstaar det. Vi give Afløsning i Christi Sted, og Christus giver Afløsning ved os.

IV. Afløsningens Formular bør være uden og ikke med Condition, fordi den er evangelisk; thi lad være, det er fornødent, at der skal være en sand Anger og Ruelse og et godt Forsæt hos dem, som søge Afløsning, dog beroer

ikke Afløsningens Kraft og Trøst paa vores enten Anger eller Forsæt; Forladelse tilsiges ikke efter vore enten Egen-skaber eller Gjerninger, men uforskyldt formedelst Jesum Christum; ej heller bør Troen i Afløsningen bringes derhen, at den efter vor Ruelsers Størrelse eller Beskaffenhed skal slutte om Forladelsen. Omvendelsens Vilkaar udkræves af dem, som søge Afløsning, og uden hvilken Afløsningen nytter intet. Men Afløsningen selv bør ikke være med Vilkaar, at den kan være efter Evangelium og ikke efter Loven, ligesom den Formular, der bruges i Altarens Sacramente, er ikke med Vilkaar, men uden Vilkaar, som og den Formular, der bruges i Daaben, kan ikke være med Vilkaar, men uden Vilkaar. I mine Øren lyder Absolutionen med Vilkaar som ingen Absolution; jeg begjærer ikke at afløses under Vilkaar af mine egne Gjerninger, hvilke jeg ikke kan være vis paa, om jeg har dem i en fuldkommen Grad, og saaledes er jeg altid uvis om min Synds Forladelse. Bekjendt er Novatianernes Vildfarelse om en tvivlsom og uvis Absolution.

V. Hænders Paalæggelse i Skriftestolen: at dertil berammes en vis Tid, at de, som gaar til Skrifte, skal falde paa Knæ, sidde eller staa, alt dette gaar Kirkens Skikke an; om saadanne udvortes Gebærder og Skikke er der hverken Befalning eller Forjættelse; man maa nøje skille de private Afløsnings-Skikke fra Afløsningen i sig selv, hvilke Skikke derfor ikke er af en uforbigjængelig Fornødenhed; men i deres rette Brug fører de megen Nytte og Fordel med sig og hører til vores Kirkes udvortes Disciplin; i saa Maade bør de ingenlunde ilde omtales, ej heller i Flæng forkastes eller foragtes, men i Guds frygt bruges.

VI. Det er en højt magtpaaliggende Sag, naar der tvistes om, hvad Afløsningen, dens Virkning og dens Trøst er, paa hvad Fundament Afløsningens Kraft og Trøst grunder sig. Vore gudfrygtige Forfædre har havt de vigtigste Aarsager for sig, som har anordnet i vore Kirker, at det private Skriftemaal og Afløsning skal beholdes; de

har ved den private Afløsning taget Hensyn til bange og forskrækkede Samvittigheder. Saa mange, som er beladte med en øm og bange Samvittighed, kan ikke med en fast Tro slutte, at den evangeliske Forjættelse hører dem til; de trænger til Haandspaalæggelse og en personlig Tilsigelse, at de ikke skal tvivle, men deres Tro stadfæstes ved Afføsningens Brug. Dernæst, om man vil afskaffe den private Afløsning, sig mig saa, kjære, hvad Bevis er der da tilbage i vor Kirke paa den Articul, at Prædike-Embedet har Magt til at forlade Synder? Hvad Brug har vi da for Himmeriges Nøgler? Endelig, hvor stor en Nytte er der ikke ved denne Skik, naar den ret sættes i Værk, til at oplære de unge og vankundige og til at prøve alle dem, som agter sig til Guds Bord.

VII. De Ord, som staar i den augsburgske Bekjendelses 11te Art: og i Luthers mindre Catechismo er noksom bekjendte. Luther siger og i den 3die Post af de saakaldede schmalkaldiske Artikler 8de Part fyndig og tydelig sin Mening. Skriftemaal og Afløsning bør ingenlunde afskaffes i den christne Kirke for de ømme og bange Samvittigheders Skyld og for den kaade og uregjerlige Ungdom. Med stor Alvorlighed taler han paa et andet Sted: Dersom der var 1000 Verdener til, vilde jeg heller miste alle Ting end tillade den mindste Part af denne Skik at afskaffes. Elskværdig er den Melanchtons Tale: Elsker den private Absolutions Skik, thi dersom den Skik blev afskaffet, hvordan skulde da den christne Kirke blive? Endelig ogsaa: Den Skik er et Bevis paa, at der er Synds-Forladelse i den christne Kirke og Menighed. Jeg havde vel mere at erindre, men Lejligheden er ikke denne Gang dertil, det er nok til at tilkjendegive min Mening om dette Spørgsmaal. Saaledes har jeg selv lært, saaledes lærer jeg andre, og saaledes vil jeg lære, og er hellere færdig at lade mit Liv end tillade, at den mindste Part af denne Skik skal afskaffes.

Heraf slutter Du lettelig, hvor fremmed, vrangmenende og afskyelig din Skrivemaade kom mig for, hvorved Du

ligesom i en afgjort Sag fordømmer den private Afløsning og dens Skikke, hvorved Du med saa mange uanstændige Talemaader udhegler ikke Tingens Misbrug, men Tingen selv; Du skjælder den for en Pinebænk, et Spilfægteri, en Skanse for Satan, en Fæstning for Synden, og endelig en blot og bar Ceremoni. Det smertede mig, min Broder, det smertede mig højlig, da jeg læste det; det er en uanstændig Tale for en evangelisk Biskop, den støder alle dem, som ere Elskere af den evangeliske Sandhed; og visselig viger den fra Sandhed. Den har ikke været ubekjendt for vore Læremestre, men den er bevist at være skadelig og forkastelig, saa at vi og ere pligtige til at igjendrive og forkaste den. Lad Absolutionen i sig selv blive hellig, gudelig, prisværdig og fuld af Trøst; lad dens Misbrug dadles og rettes. Dersom Du vilde gaa saa vidt at sige, at den private Afløsnings Misbrug er alene levnet os, og at den rette og sande Brug af den allerhelligste Indstiftelse er undergaaet, saa kunde Du være taalelig og staa til at undskylde, endskjønt Du og med den Snak gjorde vor Kirke Uret. Jeg har forsøgt andet, og jeg veed vist og fast, at saavel den rette Brug af Absolutionen øves her, som den sørgeligste Misbrug baade her og allevegne.

Jeg er en af dem, som Skriftestolen har foraarsaget mange Slags Ængstelser og Bekymringer; men den samme har og paa mange Maader glædet og fornøjet mig, derfor har jeg elsket den højt og skal stræbe at holde den ved Magt, og Gud give, jeg allevegne kunde se den befriet fra Misbrug. Jeg kjender Misbrugen, og jeg er heller ikke ukjendt med, paa hvad Maade den kan rettes; men den rettes til det værre, naar man skjælder og smelder paa Absolutionen selv, naar man vil have den afskaffet, naar man paa mange Maader (non uno modo) paastaar at faa den forandret. Kan Kirkens Skade dermed heles? Kan man derved faa en bedre Christendom? Er det at nedbryde Satans Skanser og Fæstninger? Kjæreste Broder, denne Sag bør dybere at granskes og eftertænkes, og tag Dig vare, at Guds hele Sag ikke

herved skal lide Spot og Skade. Det gjør mig ondt, at Du endog for Kongen selv har talt saa skammelige Ord imod den private Afløsning, saa han maaske har fattet en vrang Tanke om den hele Sag. Jeg er af en langt anden Tanke; jeg ærer højlig alle Naadens Midler; jeg ærer højlig Prædike-Embedets Værdighed, der er grundet paa Guds Ord; jeg ærer højlig Kirkens Skikke, der ere indførte og samtykte af saa store Guds Mænd.

Vi maa ikke være saa hovmodige og selvkloge, at ville indbilde os at kunne finde dem bedre. Men behager Dig at høre en broderlig Formaning, saa erklær din Nidkjerhed imod Misbrugen alene. Skaan de gudeligste og helligste Skikke, og kald ikke den private Afløsning enten et Kirkeran (sacrilegium) eller Guds Navns Vanhelligelse, saa er Sagen god, og vi skal samle vore Raad sammen, hvorledes vi kan afskaffe Misbrugen, om det behager Gud at gjøre vort Arbejde nytteligt for den christne Menighed. Endelig slutter jeg med Chemnitz's eftertænkelige Ord: De, som afskaffer i den christne Kirke den private Afløsnings Brug, som med Evangelii Ord ved Guds Ords Tjenere tilsiges, med dem har vor Kirke intet Fællesskab. — —

Trondhjem d. 15. Aug. 1733.

E. Hagerup.

Paa denne Skrivelse gav Hersleb følgende skarpe Svar¹⁾:

Højærværdige, højtærede Ven!

Undrer Du Dig, at jeg ikke har besvaret din Skrivelse af Dato 15de August, da maa Du vide, at jeg og undrer mig over at se et latinsk Brev fra Dig, efter at vi nu i 14 Aar har corresponderet paa dansk, ofte i theologiske Materier. Jeg gjorde mig strax Spekulationer derover, og var moxen af de Tanker, at Du havde glemt dit Modersmaal, siden Du blev Biskop, efterdi det mærkedes, at Du

¹⁾ Afskrifter i Thottske Saml. 1592, 4to, Kallske Saml. 402 Fol. Ny kgl. Saml. 1163, 4to, sammenlignede.

har glemt Dig selv og din forrige Methode i mange Stykker. Men mindst kunde jeg lugte den Hemmelighed derunder, at Du havde i Sinde at divulgere dit Brev, og derfor skrev det paa Latin, at den lærde Verden af dette Mesterstykke kunde se tillige baade din Færdighed i Latinen og din Dybhed i Theologien. Jeg tvivler ikke paa, at saa rar en Piece ogsaa snart ses paa Prent blandt de danske lærde Sager, og saa længe vil jeg tøve med dets rette Besvarelse, at vi to, min Broder, og kan se vore Navne paa Prent og indlægge os et Navn med en Penne-Krig. Vi har tilforn i de lærde Journaler et Brev fra en Bisp i Trondhjem, som og havde skrevet En til sub sigillo paa Latin; men andre, som fandt dette Brev værd at komme ud for at kritisere over, at en Bisp havde saa skrevet, lod det komme i Trykken, og det kan gaa Dig ligesaa. Men kjære! kan jeg ikke af Dig faa at vide Aarsagen, hvorfor Dit Brev, som var skrevet sub sigillo til mig ligesom mit til Dig, er af Dig udspreedt, saa at det løber om i hele Kjøbenhavn og, paa det alle kan læse det, endogsaa er verteret paa Dansk? Ingen kan have fordret det af Dig; thi ingen kunde vide, at den Materie mellem Dig og mig blev ventileret, saa maa det være sket studio af Dig selv, enten at Du agtede at gjøre mig en Tort dermed, eller Du vilde gjøre Dig en Ære deraf. Er det af første Aarsag, saa fortryder Du vel ikke paa, og Du unddrager Dig vel ikke selv fra at sættes blandt deres Tal, som Skriften kalder falske Brødre, allerhelst da det er ikke første Gang, jeg har fundet den Uredelighed hos Dig. Du husker vel, hvordan Du paa din Rejse til Kjøbenhavn udfrittede af mig, som en fortrolig Ven, alt hvad Du vilde, og siden i Kjøbenhavn gik til hver især og sagde det igjen og lagde mere til forat skaffe mig Fjender og Dig Venner; men det bekom Dig saa vel, at de samme forafskyede saadan Falskhed og lod mig det vide igjen, hvad for en ærlig Ven jeg havde i Dig. Du husker vel, hvordan Du udfrittede, hvad jeg vilde erklære mig i en vis Sag |: men tiede for mig, at den, som havde den smudsige Sag, var

din Fætter; thi havde jeg det vidst, havde jeg det vel tiet, efterdi jeg fra lang Tid har erfaret, at Fætterskab hos Dig gjælder mere end Pietet og Samvittighed :| og Du derpaa rejsede hen til samme Fætter og underrettede ham om alt. Du husker vel endnu flere Ting, og har Du glemt dem, saa skal jeg, om Du begjærer det, erindre Dig dem og tillige Aarsagen, hvorfor Du er mig vred.

Nu, er dette dit Brevs Udspredelse sket mig til Tort, da kan jeg fortælle Dig, at Du endnu ikke har naaet dit Maal, som Udgangen vil udvise, men vel at Du har røbet dit Gemyt, og af andre, før jeg vidste, at dit Brev var i fleres Hænder, faaet den fortjente Character. Iblandt de Curiositeter, jeg har fundet i de gamle Sager, er ogsaa denne, at paa samme Tid der var en Bisp i Christiania, som hed Mag. Jens Rew, var og en Biskop i Trondhjem, som hed Mag. Hans Gaas, omtrent mellem 1530 og 1550. Jeg tror Du har Lyst til at have det om igjen i dette Seculo, at Ræven skal være i Trondhjem og Gaasen i Christiania; men det maa Du tro, at din Ræv ej skal bide min Gaas længere, end jeg selv vil.

Men er det sket af den anden Aarsag, for at gjøre Dig Ære deraf, at Du har saa fejlet mig af, saa tapper forsvaret din Sag, da kan jeg fortælle Dig, at Du er mærkelig bebrøden; thi siden dit Brev er kommet ud, ja og verteret paa Dansk, har mange, som før var stærkt paa din Mening, i Tanke at den var bedre grundet, ganske frafaldet, da de af dit Brev har set, at den staar paa alt for svage Fødder, saa at virkelig dine Argumenters Elendighed har aabnet Øjnene paa mange, foruden det at andre, som ej vil kritisere i Sagen selv, har gjort Dig den store Ære og dømt meget ret om det Gemyt, som vilde udsprede det, som i Fortrolighed var skrevet Dig til; og mere Ære deraf vil jeg spaa Dig med Tiden, naar din Intention bliver mere kundbar og din profunde Defension nøjere bliver ventiteret. Dette maa være nok sagt om dit Brevs Udspredelse, som har voldet denne Besvarelse. Men nu at komme til Sagen

selv, da er derved 3 Ting at agte: Sproget, Sagen selv og dens Argumenter.

1. Sproget. Da burde jeg maaske svaret i samme Sprog; men jeg svarer paa Dansk |: og lader Dig Frihed at tænke, at jeg har glemt min Latin :| og det (a) fordi Du har havt den Omsorg, eller andre paa dine Vegne, at lade det vertere paa Dansk, saa kan Du eller de slippe den Umage at translaterere dette; thi de lærde blandt os forstaa Dansk, men ikke alle forstaa Latin, og Du er vel dog saa billig at drage Omsorg for, at mit Svar kommer lige saa vidt som dit Brev; (b) fordi al den Theologi, der ikke lader sig saa vel udsige i andre brugelige Sprog, som paa Latin, holder jeg suspect; jeg er vis paa, at al den Lærdoms Sandhed, som Gud vil, at vi skal tro, den kan udsiges, forsvares og forklares i alle Sprog, og al den Lærdom, som behøver et vist Sprog at forsares med, er falsk; thi den er da kun grundet paa Stylder, scholastiske Terminis og Distinctioner, meget mere saadan Materie, som vi taler om; thi den angaar de ulærde ligesaa meget og mere end de lærde, derfor bør den ikke bevises med andet end det, som alle kan forstaa. (c) Men dersom dit Brev skal anses som et Chartel, at udfordre mig til en pedantisk Krig, da vil jeg møde Dig og se til, om ikke mine latinske Breve kan have ligesaa god en Art som dine tyske¹⁾, hvilke Du burde ikke befatte Dig med, at ikke andre skal moqvare sig over en Bisp, som vil skrive i et Sprog, et saa gammelt Sprog, og ikke kan sætte en Linie uden Fejl.

2. Hvad Sagen selv angaar, da har jeg vel ikke Copie af mit Brev til Dig, men det veed jeg vist, at jeg ikke har havt i Sinde at spørge Dig om din Mening om Skriftestolen, som Du forklarer det; thi den kunde jeg vel forud vide, jeg som kjender Dig, at Du altid har været meget for den Papatu Clericorum; men jeg spurgte om din Mening anlangende den Handel i Kjøbenhavn og det, som min Broder

¹⁾ Formodentlig sigtes til Hagerups tyske Brev til Frøken Seidewitz (s. foran, S. 691).

havde gjort, derhos og disapproberede det, han havde gjort, og Maaden, han havde gjort det paa; men af den Anledning yttrede sig i Fortrolighed mine Tanker om Absolutionens Formular, hvorudi jeg end længere gjerne kunde og vilde correspondere og conferere med Dig, dersom Du ikke ved Brevets Udspredelse havde gjort det til en publique Sag. Men nu tør Du ikke vente, at jeg udlader mig mere derom, saa jeg og med ingen anden har villet raisonnere derom, thi jeg holder det ulovligt og stridigt mod Ritualen. Du veed min Mening, og den er jeg vis og grundet i, og dine stakkels Argumenter alt for svage til at rygge mig; men min Mening lærer jeg hverken offentlig eller udspreder og offentlig ventilerer, indtil Kongen, som Summus Episcopus, der har bundet os med Ed til sit Ritual, kunde finde for godt at lade den Sag undersøge og tillade, at den blev ventileret. Jeg veed og din Mening og kjender Dig altfor vel fra din Ungdom af, at jeg skulde vente, at Du skulde lade Dig noget af andre overbevise, Du, som er vant til med en dictatorisk Air alting at decidere og gjerne vil være *αὐτός ἔφα*. Din Mening kan Du og altid forsvare, thi Du har Ritualen for Dig, og mod den disputerer ingen, saa Du altid beholder Ret og kan gloriere som Don Quichote, naar han fægtede mod Skygger og mod Trær; med eet Ord, Du veed, at saa længe jeg var Præst, har jeg absolvert som andre og søgt at redde min Samvittighed det bedste jeg kunde; saa længe jeg kunde, har jeg og persvaderet min Broder dertil og ment at overbevise ham, at det kunde ske med en god Samvittighed, efterdi vi var bundne dertil med Lov og Ed. Nu jeg er Bisp, lader jeg mig absolvare af Præsten, ligesaavel som andre, og tager mig intet ud. Jeg og i mit Stift efter Ed og Pligt skal holde over Ritualen og Kirkens Skikke saa retsindig som nogen, og ikke taale, at nogen egenmægtig derudi skal gjøre Forandring. Jeg holder det ulovligt og uforsvarligt at lære derimod, at forvirre de enfoldige, altsaa ogsaa ulovligt for mig at skrive mere derimod, nu da Du har gjort det til

en publique Sag. Men det har jeg Magt til, at have en anden Mening derom, den jeg mener at være bedre grundet i Guds Ord. Det har jeg og Lov til, samme Mening sub sigillo til en Ven, til en gejstlig Mand, som Bisp til Bisp, at give tilkjende, men at Du divulgere saadan min Mening uden at melde Omstændigheder, uden at melde, at jeg disapproberer den egenmægtige Afskaffelse, og Du derved søger for Publico at gjøre mig suspect for at føre falsk Lærdom, og det mig, en Bisp, hvis Rygtes Beskjærmelse Kongens Lov in specie har gjort et Gjærde om, pag. 341. Der foruden kunde jeg paaføre Dig actionem injuriarum, og endnu reserverer mig min Ret, naar Tiden er til fuld Reparation ved en retfærdig Konges Godtfindende.

3. Hvad dine Argumenter angaar, da maa Du ikke tænke, at jeg agter at refutere dem; thi (a) holder jeg ulovligt og mod Ritualen at ventilere den Sag nu, da jeg ser, at Du tager Dig Frihed til at divulgere, hvad Dig tilskrives sub sigillo; (b) holder jeg det ikke Umagen værd, da jeg hører, andre har forundret sig over, at den Sag havde ikke bedre Grund, og at Du, naar Du vilde bevise din Tapperhed og slaa Dig til Ridder, ikke havde bedre Vaaben. (c) Holdt jeg det lovligt at ventilere, skulde jeg let skaffe Dig nogle paa Halsen, som skulde gjøre Dig det broget nok og komme Dig til at angre, at Du har begyndt dette, og Du skulde slippe dine Vaaben og krybe bag Ritualen og holde den som et Skjul for Dig, saa at dertil ikke skulde behøves, at en Bisp, som har andet at tage vare paa, skulde spille sin Tid. (d) Kan jeg spare den Umage, thi Du kan ikkun læse Langii Antibarbarum, hvor Du kan finde dine og meget bedre Argumenter solide refuterede. (e) Jeg undrer, at Du har ikke taget til Hjælp den skjønne, admirable Bog: Deutschmanni Beichtstuhl von dem grossen Jehova in Paradies gestiftet, von Patriarchen, Mose und Propheten gebraucht, von Christo erneuert, von Luthero wieder eingerichtet. Hvad skjønne Argumenter kunde

Du ikke af den have faaet! Dog det er sandt, jeg erindrer, at da Du blev Bisp, vilde Du sælge alle dine Bøger og slet ingen beholde uden Biblen, Du, som har nok i din egen Visdoms Forraad¹⁾; men det kjendes ogsaa paa dine Argumenter. Dette maa jeg dog i Fortrolighed sige Dig, (1) at naar Du vil tage Dig paa at forsvare den Sag, jeg havde da ventet noget bedre og solidere af Dig efter den Opinion, jeg stedse har havt om Dig; (2) at jeg virkelig beklager, at Du skulde blotte den Sag; thi jeg vilde gjerne, at Sagen, saalænge den skal vedvare, blev i Æstime. (3) at skjønt jeg er af en anden Mening end Du, jeg dog, om jeg vilde paatage mig det, vilde finde langt bedre Argumenter. (4) Jeg vilde i Sandhed undskylde Dig af de første Ord i Brevet, at Du har extempore svaret paa mit Brev, og altsaa skrevet uden Overlæg blandt andre Occupationer, som en Bisp gjerne har om Postdagen; men da jeg nu ser, at Du har taget Copie deraf og udspreedt det, ja siger, at Du har sendt det paa høje Steder, maa jeg slutte, at Du selv har Indbildning derom, at det er meget vel skrevet, og at det var Synd, at saadan en rar Piece skulde skjules blandt mine Papirer, eller af mig, som ej havde Forstand derpaa, bruges til noget andet. (5) Dersom nogen paa Closteret havde brugt disse Argumenter, kunde man tolereret dem, ja rost dem; men at en Bisp vil bruge dem in re tam seria, og det til en Bisp, som han veed at være af en anden Mening, det er vanskeligt at undskylde, og i det mindste skulde man af saadan Mand ikke vente saa grove Fejl, at convertere Statum controversiæ, at begaa fast ved hver Linie petitiones principii, ignorantiam elenchi, fallacias feré omnes, at confundere Syndernes Forladelse med Skriftestolen, ligesom det ene ikke kan bestaa uden det andet, confundere Skriftestol in genere med Absolution, confundere Absolution selv med Absolutions Formul, og confundere Absolutions Formul med den Maade, som den

¹⁾ I nogle Afskrifter tilføjes det Spørgsmaal: •Hvem er Suffenus, du eller jeg•? (S. en Poet, der var forelsket i sine egne Vers).

nu bruges, confundere Evangelii Trøstes-Forladelses-Forkyndelse ved Ordet med en dictatorisk plenipotentiarisk Absolution, uden Forskjel paa Subjecto, uden Prøve, uden Confession, saa naar alt det i dit Brev fratages, som er extra statum controversiæ, saa bliver i dit Brev intet tilbage uden Exclamationer.

Men skjønt jeg ikke vil refutere dine Argumenter af Aarsag, som sagt er, saa maa jeg dog dette melde, at jeg ikke nok kan undre, at Du, som saa tidt beraaber Dig paa den store Mand, som vi bør ære |: Præceptoris nostri, tanti viri Dei :| at Du dog ikke undser Dig ved aabenbare at imodsige vore største Theologis, ex. gr: Hunnius, Baldvinus, Meisnerus, Tarnovius, Qvenstedius, Olearius, Carpzovius, ja vor store Lutherus selv, som saa tidt, saa tydelig, saa enstemmelig siger, at Skriftestol er ikke befalet af Gud, men af Mennesker indstiftet, og derfor ikke nødvendig, men fri adiaphorum. Ja Tarnovius, naar nogen vil forklare Joh. XX om Skriftestolen, som Du gjør, beraaber sig paa alle orthodoxorum enstemmige og almindelige Samtykke, at det Sprog ikke hører derhen; og som disse taler endda om Skriftestol in genere og om Confessione privata, da jeg dog ikkun har talt om ipsa formula confessionis; men Du imod dem alle paastaar, at den har Grund i Skriften, ja at det er saadan Punct i Religionen, for hvilken Du udtrykkelig skriver at ville udøse Blod, heller end taale, at mindste Tøddel deraf skal forandres, hvilket sandelig ikke kan passe uden paa saadan Lærdom, som af Gud udtrykkelig er os lært og befalet til Salighed. Kjære Ven, spar dit Blod til den Strid, der tales om Ebr. XII,4.

Jeg kan ogsaa ikke noksom undre mig over, at Du vil beraabe Dig paa den Augsb. Confession |: hvilken hos mig skal være hellig og ubrødelig :| naar jeg ikke skal tro, at Du vil være saa haard og ubarmhjertig at nægte hele Sverigs Rige, den Strasburgiske, Østfrisiske og mange andre Lutherske Kirker dit Broderskab, eller beskyldte dem, at de ikke ere den Augsburgske Confessions Forvante, fordi de

har ikke den Absolutionsformul som vi, skjønt de har *Clavem solventem et ligantem* som vi. Vis mig den Absolutionsformul i den Augsburgske Confession!

Jeg troede næppe mine Øjne, da jeg læste de Ord: *Absolutio debet esse absoluta, non conditionata, alias non Evangelica sed legalis*. Altsaa er det ikke evangelisk talt: *si credis salvaberis*, ikke evangelisk talt af Christo: hver som tror, skal ikke fortabes; ikke evangelisk til Stokmesteren: tro paa den Herre Jesum, saa bliver Du og dit Hus salig, fordi der er Condition ved denne Absolution. Ligesaa naar Du siger: *Formula communicandi non est conditionalis sed absoluta Evangelii*; altsaa er det ikke ret, ikke evangelisk, hvor Paulus siger: hvo som uværdelig æder etc.; ikke ret, hvad jeg læser for Communionen: Naar I saa tror Christi Ord og gjør efter denne hans Befaling, da ere I ret prøvede, og da kunne I værdelig etc. Efter dine Ord er det ikke evangelisk, fordi det er conditional, og den Condition maa nok nævnes ved Alteret for dem, som nu alt ere absolut absolverede; men det maa ikke nævnes ved Absolutionen. Men allermest undrer jeg mig over dit Argument, hvorfor der ikke maa være Condition ved Absolutionen, fordi der ikke er ved Daaben, ikke ved Alterens Sacramente, men de begge ere ved Indstiftelsens Kraft absolutæ formulæ. Kjære, er det muligt, at Du kan tale sligt, at Du sætter Skriftestolen, som er menneskelig Skik, hvad siger jeg, ikke endda Skriftestol, men Absolution, ikke Absolution men Formula absolutionis, saadan som den nu bruges, i lige Grad med Sacramenterne, og det endda vi constitutionis, det er af Indstiftelsens Kraft. Bone Deus! Dog hvor kan jeg undre saadant af Dig, Du som ikke undser Dig for i en offentlig Prædiken, holden Dom. IIX post Trinitatis, en Prædiken holden for det kongelige Herskab, en Prædiken holden af Dessein for at forkættre andre og at gjøre dem til falske Propheter, som ikke ere af Mening med Dig, en Prædiken, den Du gør Dig ligesaa megen Umage for at udsprede som dit Brev |: er det ikke

at være indbildt om sig selv og at være forliebt i sit eget Foster :| i den Prædiken, siger jeg, undser Du Dig ikke for at statuere 2de Begyndelser til vor evangeliske Lærdom, og saaledes at forklare de gyldne Ord 1 Joh: II. 24, som Du brugte loco Exordii. Der ere 2de Slags Begyndelser for den evangeliske Religion, den første er fra Apostlernes Tider, den anden fra Reformationens Tid, da de sidste Verdens Apostle etc. Hvilken Forklaring ikke alene er falsk, heterodox, farlig, men endog e diametro stridig just mod Apostelens Mening; thi det er hans Mening: alt hvad som I har hørt af Begyndelsen af Christo selv og hans Apostler, det er sandt, det skulle I tro, og det skal blive i Eder; men alt det, som ikke er hørt af Begyndelsen, men siden lagt til, det er af Anti-Christo, det er falsk, det skal ikke blive i Eder. Naar det er Apostelens Mening, som det utvivlelig er, da vær saa god og døm, om disse Apostlens Ord er Argument for eller imod Absolutions Formul; og det lægger Du til Grundvold for din hele Prædiken!

Det kan jeg sige Dig som Bisp, at dersom nogen Candidatus kom for mig og saaledes forklarede Johannis Ord, eller nogen in examine statuerede 2de Begyndelser til vores evangeliske Lærdom, eller at vor sande evangeliske Lærdom har i noget Stykke nogen anden Begyndelse end af Christo og sine Apostle, han skulde komme ilde deran. Men Dig som Bisp tør jeg ikke lære, undtagen bede Dig selv dømme, om jeg ikke har havt god Anledning og Aarsag at sende Dig tilbage disse Ord: Peregrina, heterodoxa, horribilis mihi videtur tua dictio, indigna Episcopo Evangelico, offendit omnes Evangelicæ veritatis amatores, et sane discedit à vero. Doleo, mi frater, et vehementer doleo, tam absurdam à te promanasse thesin, scaturiginem errorum.

Endelig skulde jeg og melde noget paa dine corollaria, men kun kort, thi jeg er allerede kjed deraf og angrer den Tid, jeg har spildt paa dette. Du vil endda pardonner mig min Fejl, om jeg vil forklare mine Ord, at jeg har kun ment Skriftestolens Misbrug, og dersom det er kun Mis-

brugens Afskaffelse, jeg paastaar, tilbyder Du endda af overflødig Naade at ville derudi staa mig bi. Men, kjære Ven! jeg holder det for Calumnies og falsk Beskyldning, at jeg vil have Skriftestolen afskaffet, hvilket aldrig har været mine Tanker, og naar alle andre vil, saa vilde jeg dog afraade det. Jeg holder det for malice, at det, jeg har meldet om Formula absolutionis, saadan som den misbruges, bliver udtolket om Skriftestolen i Almindelighed, ja ikkun om Absolution i Almindelighed, det er Trøstes og Naades Forkyndelse for bodfærdige, hvilket jeg aldrig har tvivlet om at høre til Prædike-Embedet.

Hvad Du melder om Skriftestolens Misbrug, da, naar jeg undtager den Formula absolutionis, veed jeg ingen anden Misbrug af paa Lærerens Side end den, som sker ved Præsternes egen dels ignorance dels oscitance og Mangelighed, at de ej gider rettet sig efter det, Ritualiet siger om Confession og Bodfærdigheds Prøve, dels deres Ugudelighed og Samvittighedsløshed, at de lade det gaa, som det kan, og haster kun ud af Skriftestolen. Kan Du skaffe mig de abusur af, magnus mihi eris Apollo; men derudi har vores Ritual, Kirkeskik og Ordinance ingen Skyld.

Du skriver vel, at Du veed Veje, hvorved ogsaa de abusur kunde corrigeres; jeg mener, at kunne gjætte dem; men jeg tvivler paa, at jeg entrerer med Dig derudi, thi jeg frygter, at Du gjør ondt værre, og i Steden for Præster sætter os smaa Paver paa Skriftestolen, som skulle have Magt til at lukke op og til efter deres eget Tykke. Men kan Du skille mig abusur fra Formula absolutionis, især abusur nominis divini, abusur authoritatis absque mandato, abusur plenipotentiarie dispensationis absque institutione, abusur solutionis illorum, qui non ligati sunt, abusur solutionis illorum, quos coelum non absolvit: kan Du gjøre det, og dog lade Absolutions Formula saa bruges, som den nu bruges, saa vil jeg tilstaa, at Du kan mere end jeg.

Endelig ender Du dit Brev meget kjærlig med at op-

sige mig Broderskab, commercium og Samfund og det med Chemnitzii Ord; kan Du da undre, at jeg ikke har svaret Dig, efterdi jeg maatte frygte, at Du skulde sende mig mit Brev tilbage ubrudt, at Du ikke mere vilde have med saadan en Kætter at gjøre. Jeg antager din Opsigelse, dog ikke efter Chemnitzii Ord, der for mig gjælder ikkun for et Menneske, men efter Skriftens Ord, og det slet ikke fordi vi ere af differente Meninger om Formula absolutionis |: thi den er ikke blandt de Ting, som vi har hørt af Begyndelsen : men af andre Aarsager.

Apropos, er det sandt, som nu snakkes, hvilket jeg dog ikke kan tro, at Du, som tilforn har havt den Ære at være forfulgt af din Bisp som Pietist, og Du, som af kjødelige og bugsindede Gejstlige maatte lide Bagtale som Kætter, fordi Du krævede en retscaffen Christendom og vilde have Levi Børn rensede, at Du, siger jeg, nu gjør Dig til Forfølgere af dem, som beter sig noget alvorlige i Guds frygt og derfor af Verden kaldes Pietister. Skulde det være sandt, da maatte jeg ret forundre mig og snart tro, at der var een Religion for os, saalænge vi vare Capellaner, en anden, naar vi bliver Sognepræster, og en anden, naar vi bliver Bisper. Og, at vi og skal skæmte noget, som vi vel plejer at gjøre i vores Breve, kan Du huske, da vi med flere var i Confessionarii Frauens Bryllup paa Jægerspris, da vi anden Dags Morgen ved The kom paa Tale om en vis Biskop, som nu er død, at han ikke gjorde det, som en Bisp skulde gjøre, og jeg især undrede mig derover og sagde: Hvor er det muligt, efterdi den Mand, da han var Sognepræst, havde Ord for at være saa retsindig og nidkjær en Mand, hvor kan han nu saa glemme sig selv, da han er Bisp? Da svarede din Fætter, Mag: Kaasbøl, paa sin sædvanlige Maade: Har I ikke læst, hvad der staar om Judas: da han fik det Stykke, da foer Djævelen i ham¹). Gud bevare Dig og mig for saadan Kjertel ved det fede Stykke!

¹) Det var en Kreds af Trønder (Hersleb, Hagerup, Kaasbøll), der var samlet paa Jægerspris ved Trønderen Frauens Bryllup. Det

Herslebs Skrivelse maa ligesom Hagerups snart være kommen ud blandt Folk i Afskrifter. Den store Mængde saadanne, som endnu findes i Bibliothekernes Haandskriftsamlinger, tyder paa, med hvilken Begjærlighed man, særlig i Kjøbenhavn, har kastet sig over denne Strid mellem de to norske Bisper, af hvilke Hagerup — den tidligere Pietist — repræsenterede Orthodoxien, og Hersleb Pietismen, som han senere tog Afstand fra. Dommen over de to Bispers Adfærd var forskellig. En upartisk Iagttager, den lærde Nordmand Carl Deichmann, udtaler sig paa følgende Maade: »Biskop Herslebs Svar paa Hagerups Brev er ikke forfattet i nogen apostolisk Stil og viser utilladelig Heftighed, nedrige Talemaader og haarde Udladelser, der ikke vidne om kristeligt Sind eller Sagtmodighed. Begge blottede hvad de førte i deres Skjold. Biskop Hersleb forholdt sig iblandt andre til Generalmajor, Stiftsamtmand Reichwein, som fraaadede ham at lade det Svar afgaa. Man har ellers Herslebs Annotationes over Biskop Hagerups Brev; men enten dette (Herslebs) Brev eller alene Annotationes gik afsted, kan ikke vides¹⁾».

I et Brev af 10. April 1734 til Grev Chr. Rantzau, Statholder i Norge, ytrer Prof. Hans Gram: »Biskop Herslebs og Hagerups Breve er hel gemene i Kjøbenhavn saa vel som meget andet deslige, til disse Tidens Hukommelse og histoire scandaleuse de l'eglise du Nord henhørende. Men jeg samler paa ingen nye Piecer, og et Document, der ej er over 200 Aars Alder, er altfor nyt for mig. Ellers er mig sagt for ganske vist af oculato teste ac idoneo, at her er i Byen et Skrift paa Dansk af Bisp Hagerup for-

ligger derfor nær at slutte, at det er en norsk Biskop, der har været Tale om ved den Lejlighed — snarest Clement Schmidt i Bergen, der døde 26. Dec. 1723, men endnu ikke var død, den Gang den berørte Samtale om ham fandt Sted. Frauens Bryllup fandt nemlig Sted 1722 (jfr. Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. IV, 243—4).

¹⁾ Noter til en Afskrift af Hagerups og Herslebs Brevvexling i C. Deichmanns Bibl. i Christiania (68, 4to). Heibergs Saml.

fattet, paa 10 à 12 Ark, til Forsvar af den private Absolution og dens Formular, saaledes som Ritualen den foreskriver, og siges at skal være hel grundig og fyndig skrevet og destineret til Trykken¹⁾«.

Skriftet er dog ikke udkommet. Vistnok har man paa højere Steder ikke ønsket det trykt. Det er vel gaaet med dette Arbejde som med Alb. Thuras over samme Emne, der blev undertrykket af Gen.-Kirkeinspektionen²⁾. Om det endnu er bevaret i Haandskrift, maa lades uafgjort. Ganske vist have vi forskellige hdskr. Afhandlinger fra hin Tid, i hvilke samme Emne drøftes, men da Forfatternavne savnes, kunne de ikke henføres til en bestemt Person, om end til en bestemt theologisk Retning. Jeg skal saaledes nævne:

»Forsvar for det efter Kirkeritualen anordnede lønlige Skriftemaal og Afløsning« (30 Blade, i Kallske Saml. 482, 4to).

»Spørgsmaal om det private Skriftemaal obiter besvaret« (29 Spørgsmaal med ret udførlige Besvarelssr, der gaa ud paa at hævde Retmæssigheden af Skriftemaalets Forvaltning i den ved Ritualet foreskrevne Form. 29 Foliosider, i Werlauffs Saml. Nr. 31).

Endvidere haves i Kallske Saml. 102, Fol. Afskrift af en nævnt Forfatters udførlige Kommentar til Hagerups Brev, med Titel:

»En enfoldig, dog christelig udi Kjærlighed og velment Betænkning over en vis højlærd og fornemme Theologus hans Epistel eller Sendebrev til hans Collegam, som lyder saaledes, som følger. Skrevet Aar 1733.«

Medens alle disse Stykker repræsenterer Hagerups theologiske Stade, findes der et meget udførligt (91 tæt skrevne Kvartsider) desværre ogsaa anonymt Forsvar for Hersleb i Ny kgl. Saml. 1159, 4to. Det er dateret 12. Febr. 1734 og indledes med følgende Ytringer:

¹⁾ Odin Wolffs Journal 1810, S. 206—7.

²⁾ Kh. Saml. 5. R. II, 88 f.

»Gunstige Hr. Patron! Af Deres til mig d. 8 Dcbr afvigte Aar indløbne Missive maa jeg fornemme Deres Ordre til mig at tilstille Dem mine enfoldige Betænkninger over den Biskop Hersleb tilsendte og nu blandt alle Folk rulle-
rende Skrivelse, det hemmelige Skriftemaal betræffende, saa vel som og over Skriftemaalet i sig selv og Ritualet i denne Materie: Hvilket jeg optager som et særdeles Bevis paa Deres Affection mod mig, som i saa vigtig en Post behager at gjøre Reflection paa min Enfoldighed, da det vel fornøjer mig, at jeg ved Anledning heraf kan for saa skjønksom en Mand, som Hr. Patron er, engang lægge for Dagen, hvor ubillige og ugrundede de Domme ere, som jeg ofte, ikke uden største Fortrydelse, har maattet nu høre, at uskjøn-
somme og uforstandige Folk fælder, i Anledning af bemeldte Skrivelse, over Biskop Herslebs formente Hetero-
doxia i denne Materie« (osv.).

En skarp Modsætning til dette Stykke danner et andet overordentlig vidtløftigt Indlæg i Striden, dat. Kjøbenhavn 3. April 1734, nemlig:

»Oluf Risendahls Svar til Biskop Hersleb paa Biskop Hagerups Vegne« (Afskrift i Kallske Saml. 102, Fol. og fl. Steder).

Den pseudonyme Forfatter, der har betegnet sig som »Kostgjænger paa Klosteret« (Kommunitetet), antoges af Samtiden for at være Studenten Villum Lange, der kort efter opnaaede en vis Navnkundighed, da han tilsyneladende fra Rom tilsendte Kongen et anonymt Brev, der indeholdt de voldsomste Angreb paa Pietisterne, hvilket satte Kongen i saa megen Bevægelse, at han befalede, at man skulde aabne Breve paa Posthuset for mulig at komme efter, hvem Forfatteren var, noget, der ogsaa lykkedes, hvorpaa Lange blev forvist til Bornholm, idet der dog tillagdes ham en aarlig Sum til Underhold¹).

Pseudonymens Svar til Hersleb er af den groveste Art

¹) Koch, Kristian VI, S. 168.

og levner ikke Biskoppen Ære for to Skilling. Navnlig beskylder han ham for Hykleri, fordi han i slavisk Underkastelse under Ritualaet krævede kirkelige Handlinger udførte, som han selv i høj Grad misbilligede.

Resultatet af Striden mellem de to norske Biskopper, der vakte saa stor Opsigt i Samtiden, blev ikke til Ære for nogen af dem. Men Hagerup var primus motor; ved sin ganske usømmelige Indiskretion ovenfor en gammel Ven og Embedsbroder bragte han dennes Selvfølelse til at koge saaledes over, at Hersleb i sit Svar brugte Udtryk, som han maaske nok siden har fortrudt. Overfor Christian VI synes hans Nidkjærhed dog ikke at have skadet ham, men har maaske endog tjent ham til Anbefaling, da Kongen nogle Aar derefter uden Betænkning kaldte ham til Sjællands Bispestol, og det uagtet Hersleb stillede ret store Betingelser — blandt andet Fritagelse for alt akademisk Arbejde, som hidtil havde paahvilet Biskoppen.

Den nedlagte Latinskole i Kjøge.

Af **Anders Petersen.**

Professor Hundrup har 1870 meddelt Oplysninger om Lærerstanden ved Kjøge Skole fra dens Begyndelse til Nedlæggelsen 1776. Ved at gennemgaa Byens Arkiv fandt jeg imidlertid flere Berigtigelser angaaende Skolen og dens Lærere, hvilke jeg har troet mulig kan have Interesse for dette Tidsskrifts Læsere.

Det er vel uvist, naar Kjøge Skole er stiftet, dog er der næppe Tvivl om, at dens Oprettelse skriver sig fra de første Aar efter Reformationen, omtr. 1540. Den laa i det søndre Hjørne af Kirkegaarden ud mod Nørregade, og var en grundmuret Bygning med Piller mod Nordsiden ud imod St. Nicolai Kirke.

Ved Siden af Skolen laa et toetages Hus til Bolig for Rektor og Hørere. Over Indgangsdøren til Rektors Lejlighed fandtes en latinsk Indskrift med tvende ubekendte Navne: Jens Strichen og Jesper Skieng; men hvorvidt disse Mænd have bygget Huset eller stiftet Skolen, kan ikke afgøres.

Hvilken Lønning, der først blev tillagt Rektor, er ikke bekendt. Først ved det saakaldte Klemmebrev af 9de Maj 1555 bestemte Kong Christian den Tredie, at »Skolemesteren udi Kjøge skal have af Vor og Kronens Part i Tienden af Højelse Sogn en halv Læst Korn«. — Da der senere opkom Tvistigheder om Tiendens Størrelse, blev det ved en Landstingsdom af 30. Marts 1705 fastsat, at der af dem, der havde

Højelse Sogns Tiende i Fæste eller under Oppebørsel, skulde svares aarlig til Skolen 3 Pund Rug og 3 Pund Byg, regnet til $10\frac{1}{8}$ Td. Rug og $12\frac{1}{8}$ Td. Byg.

Endvidere havde Skolen en Indtægt for de Disciple, der som Løbedegne forrettede Degnetjenesten i de nærliggende Sogne og derfor oppebar Degnetraven, hvilken senere blev afløst for en bestemt Bygafgift, der ydedes af Sædedegnene.

Rektorer.

Jacob Madsen nævnes som Skolens første Rektor. Han var født i Roskilde, hvor Faderen var Klokker ved Domkirken. Længe virkede han næppe her ved Skolen; thi omtrent ved 1550 blev han efter Anbefaling af Biskop Peder Palladius kaldet til Rektor i Bergen. Her viste han megen Flid og Dygtighed, og havde mange Disciple i sin Skole. Derfra beskikkedes han til Sognepræst i Indvigen, Nordfjords Provsti i Bergens Stift. Stuttelig blev han Sognepræst i Stavanger og valgtes 1565 til den gamle Biskop Jens Gregersens Ribers Vikar. Paa en Visitats i Bispens Sted døde han af Pest i Valders i Aaret 1570.

I de efterfølgende 30 Aar findes ingen Rektor eller Skolemester omtalt. Der er imidlertid Grund til at antage, at Stillingen ved Skolen kan have været forestaaet af Sognekapellanerne. Uagtet Angivelserne i Wibergs Præstehistorie ikke ere nøjagtige, kan det mulig antages, at de to af ham nævnte Sognekapellaner, nemlig Anders Lauritsen (1551) og Jens Andersen (1566) tillige har været Rektorer ved Skolen.

Poul Andersen var Rektor her 1584, hvilket fremgaar af det i Kh. Saml. 3. R. 1, 247—8 meddelte Kongebrev. Han var tillige Sognekapellan, og blev senere Sognepræst ved St. Mikkels Kirke i Slagelse, hvor han døde efter nogle Aars Forløb.

Det nævnte Kongebrev, der er stilet til Lensmanden paa Tryggevælde, Ejler Grubbe, og Biskop Poul Madsen, viser, at Rektor Poul Andersen søgte at fremme sin Skoles Tarv ved at skaffe Disciplene Indtægten af Degneembedet i Herfølge-Sædder, hvor der hidtil havde været en Sæde-degn, som nu var død. Om Hensigten naaedes, er imidlertid meget tvivlsomt.

Anders Jensen Varde kjendes kun af en Notits i Skiftebogen, ifølge hvilken Hr. Lauritz Siersen (Lønge), Sognepræst i Kjøge, den 19. Juli 1591 fik Afkald af sl. afgangne Anders Jensen Varde, fordem Skolemester samme Steds, hans Arvinger i Varde for al Arv, som Borgmester Rasmus Søfrensen (Brochmand) havde været Formyndere for.

Niels Madsen, født i Kjøbenhavn 1570, siges at være bleven Rektor her 1590, men hvis dette er rigtigt, var han da kun 20 Aar gl. Hos ham begyndte den siden navnkundige Jesper Rasmussen Brochmand, kun 5 Aar gl., at nyde Undervisning, indtil han 1598 blev Discipel i Herlufsholms Skole. Niels Madsen blev 1600 Sognepræst i Tølløse-Aagerup og tog 17. Febr. 1602 i denne Stilling Magistergraden. Her blev han 1620 valgt til Provst for Merløse Herred og døde 7. Marts 1625. Ligsten over ham i Kirken (s. Kh. Saml. 5. R. III, 604). Han vedblev at staa i Forbindelse med Kjøge, hvor han indtil sin Død ejede en Gaard i Thorgaden.

Jens Christensen nævnes i Tingbøgerne som »Skolemester« i Kjøge den 24. Febr. 1598. Har han, som det maa antages, da været Rektor ved Latinskolen, maa ovennævnte Niels Madsen, som det synes, have haft en anden Ansættelse, inden han blev Præst i Tølløse.

Hans Jørgensen, en Nordmand fra Bergen, var Rektor i Kjøge til 1608, hvorpaa han blev Rektor i sin Fødeby og endelig 1614 Præst i Holmedal, hvor han døde

1627. Om denne Rektor findes udførlige Efterretninger hos A. E. Erichsen, Bergens Kathedralskoles Historie, S. 35 ff.

Hans Pedersen (Tikjøb) var Rektor her, da han tog Magistergraden den 15. Oktober 1610; siden var han Kapellan ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn. Den 26. Juni 1614 fik han Bestalling som Provst paa Gulland. Men Bestallingen blev senere, uvist af hvilken Grund, kasseret. M. Hans Pedersen synes derimod 1615 at være bleven Sognepræst i Slangstrup, og at være død 1629.

Michel Villadsen var, saa vidt vides, den næste Rektor ved Skolen. Efter en Tids Forløb opgav han dog denne og drog til Norge i Haab om at faa et Præstekald i Melhus i Trondhjems Stift. Dette mislykkedes dog foreløbig, hvorfor han atter vendte tilbage til sit Embede i Kjøge. Men 1618 blev han Kapellan i det nævnte norske Præstekald, hvorfra han 1621 forflyttedes til det residerende Kapellani ved Trondhjems Domkirke, i hvilken Stilling han forblev til sin Død 1657. Under hans første Fraværelse var Mag. Jacob Andersen (Kjøge) Skolemester i Kjøge. Han havde taget Magistergraden 1613. Vi vide ikke, hvor længe han har været i Funktion, men efter Michel Villadsens Tilbagekomst fra Norge levede han i de følgende Aar uden Embede i Kjøge, hvorfra han 1616 og 1619 indstævnedes af Universitetet for Gjæld. Det er os ubekjendt, om han senere har opnaaet nogen fast Stilling.

Hans Jørgensen Nold (Noll), der var født i Storehedinge og havde studeret udenlands (1614 i Leipzig), blev efter Sognepræst Christen Lauridsen Globbs Attest Rektor ved Skolen den 9. Maj 1618, men resignerede atter Skolemestertjenesten den 11. Septbr. 1620. I Maj 1623 tog han Magistergraden i Kjøbenhavn; prædikede 1627 paa Valg ved den ny Kirke udenfor Kjøbenhavns Nørreport, men trak sig inden Afgjørelsen tilbage. Synes at være død ikke meget længe derefter.

Ved sin Bortgang fra Skolen i Sept. 1620 overgav Hans Jørgensen Nold de Skolen tilhørende Bøger, som han i sin Tid havde modtaget af sin Forgænger Michel Villadsen, til sin Eftermand, Mester Søren. Dennes Efternavn angives ikke, men det er sandsynligt, at det maa være Søren Nielsen Hjort, der endnu samme Aar blev Konrektor ved Roskilde Skole, 1622 Rektor smst., afskediget 1627, kaldet 12. Dec. 1629 til Sognepræst ved St. Jørgensbjerg og St. Ibs samt Succentor ved Roskilde Domkirke. Døde 27. Sept. 1653. Hans Virksomhed i Kjøge maa have været meget kortvarig.

Peder Nielsen (Tisted), blev derefter Rektor her, og det anføres, at han var her, da han 20. Maj 1623 tog Magistergraden i Kjøbenhavn. Der kan næppe være Tvivl om, at det er den samme Peder Nielsen, der den 16. Juli 1623 ordineredes til Præst i Højelse; men her var hans Virksomhed kortvarig, da han afgik ved Døden sidst paa Aaret 1625 eller først i Aaret 1626, eftersom Eftermanden i Højelse blev kaldet den 18. Januar 1626.

Anders Jensen (Aalborg), født omtr. 1598, Student fra sin Fødebyss Skole 1616. Han rejste først udenlands, blev efter Hjemkomsten Rektor her 1623 og tog s. A. Magistergraden; forflyttet 1626 til Helsingør Skole og efter et Aars Forløb, den 1. Juli 1627, kaldet til Sognepræst ved St. Peders Kirke i Slagelse. Samtidig blev han tillige kaaret til Provst i Slagelse Herred. I disse Embeder virkede han i 27 Aar; døde 1654, begravet 13. Marts. Han var gift med Mette Jensdatter Svane, Søster til Provst og Sognepræst i Besser paa Samsø Mag. Hans Jensen Svane og Datter af Raadmand Jens Laugesen i Ribe og Dorthe, Datter af den berømte Historiegraf M. Hans Svaning.

Claus Hansen, født i Kjøbenhavn omtr. 1600, Student 1620, blev Rektor her 1624. Den 23. Februar 1627

blev han ordineret som Sognepræst i Hellested. Her virkede han i 10 Aar, tog Magistergraden i Kbhvn. 1637, men blev samme Aar forflyttet til Vordingborg som den bekendte Forfatter Anders Arrebos Eftermand. Senere tillige Provst for Baarse Herred. I dette Embede virkede han til sin Død 1657. Han var gift med Johanne Jensdatter, Datter af Tyskølsfører Jens Jensen, en i Kjøge meget anset og formuende Borger.

Christen Nielsen var derefter Rektor ved Skolen i de to følgende Aar fra 1627 til 1629. Om ham vides kun, at han har oppebaaret Løn som Skolemester, og for 1629 er der i Kirkeregnskabet anført, at der kun udbetaltes ham et halvt Aars Løn, hvilket vist maa forstaas saaledes, at han afgik fra Embedet ved Mikkelsdagstid.

Johan Friderichsen var født i Flensborg 1603, hvor Faderen, Mag. Fr. Johansen, var Diaconus ved St. Nicolai Kirke († 1626). Han udmærkede sig tidlig som en af Flensborg Skoles flinkeste Disciple, blev Student derfra og immatrikuleredes ved Kjøbenhavns Universitet den 15. Juni 1622. Senere rejste han udenlands i nogle Aar, kom hjem i 1629, og udgav i Kjøbenhavn nogle religiøse Digte i det danske og latinske Sprog. Den 1. Oktbr. s. A. blev han Rektor i Kjøge, men snart efter viste det sig, at han ikke var tilfreds med den ringe Løn. Den 29. Oktbr. 1630 mødte han paa Raadhuset og beklagede sig for Borgmestre og Raad over, »at han udi denne dyre og besværlige Tid sig ikke kunde underholde af det halve hundrede Daler, hannem til Kost aarligen er tillagt«. I Raadstuebogen tilføjes, at der efter Bispens gode Behag blev tillagt ham 3 Pund Byg af Byen, hvilket dog vist har været et personligt Tillæg. Den 28. Maj 1633 tog han Magistergraden i Kjøbenhavn og fire Dage efter kreerede Digteren Willich v. Westhofen i Lund ham til Poëta laureatus. Fra 1. Juli s. A. nedlagde han Rektorembedet i Kjøge og begav sig paa ny paa Rejser i Ud-

landet som Hovmester for Lave Beck. I Septbr. Maaned immatrikuleredes de begge ved Universitetet i Leiden, og i Oktober 1637 kom han atter hertil. I alt skulle hans Rejser have strakt sig gennem et Tidsrum af ikke mindre end 9 Aar. Ved sine fremragende poetiske Anlæg vandt han Berrømmelse, saa Kejser Ferdinand II skænkede ham et Digtervaaben, der dog næppe, som sædvanlig er sket, kan betegnes som »adeligt Privilegium og Skjoldmærke«. 1638 kaldtes han til Rektor i Malmø, men allerede ved Nytaar 1639 overtog han efter Kansler Chr. Friis's Ønske Rektoratet ved Roskilde Skole og blev tillige Professor ved Gymnasiet samme Sted. Hans Virksomhed varede her kun faa Aar; thi allerede den 9. April 1641 døde han af Brystsyge. Han roses som en dygtig Skolemand og en stor Elsker af Sang og Musik (s. Ny kh. Saml. IV. 158 ff.). — Gift i Roskilde med Marine Glob, født i Kjøge, Datter af Sognepræst, Magister Christen G. († ²²/₆ 1633).

Claus Henrichsen Waldkirch, født i Kbhvn. c. 1592, Søn af den i sin Tid bekendte Bogtrykker og Boghandler Henrich Waldkirch († 1629), blev Student fra Sorø Skole og immatr. ved Universitetet 21. Februar 1624. I 1633 blev han beskikket til Rektor her og tog 16. Maj 1637 Magistergraden ved Københavns Universitet. Samme Aar hævede han Løn her til den 17. April, men forlod derefter Byen for at tiltræde Embedet som Konrektor ved Lunds Domskole. Dette Embede maatte han paa Grund af de ulykkelige Krigsforhold 1644 forlade. Han rejste derefter med Familie tilbage til Kjøge, hvor han afgik ved Døden den 9. Oktbr. 1644. I Kirkeregnskabet anføres, at Cort Richter den 15. s. M. bestilte Lejersted til Mag. Cl. Waldkirch i det inderste Funthus hos hans Moder, som var begravet nogle Dage forud. Det tilføjes, at »efterdi han er fordreven fra Lund og tidligere har betjent Kjøge Skole, maa han derfor nyde Lejerstedet for 16 Dl.«. Han var gift med Karen Hansdatter Buch, Datter af Borgmester Hans

Buch og Lisbeth Hansdtr. Hun giftede sig 2den Gang den 21. Oktbr. 1656 med Byskriver i Kjøge Knud Lauridsen, døde 1685, begr. i Kirken 2. April, og var tilsidst meget fattig, saa at hun kun ejede Gravstedet i Kirken, uagtet hun efter Faderen arvede den store Gaard paa Torvet.

Mag. Peter Christensen Ancher blev 1626 Student fra Odense Skole. I Maj 1637 tog han Magistergraden og nævnes da som Rektor ved Kjøge Skole. Fik ifølge Kirke-regnskabet udbetalt i Løn og Kostpenge 70 Dl. fra Mikkelsdag 1637, ligesom han fik samme Løn udbetalt for 1638. Hans Virksomhed ved Skolen var kortvarig, da han afgik ved Døden 1639 og blev begravet i Kirken den 5. Juni. I Skiftebogen anføres, at han var meget fattig og ejede intet ved sin Død. Fra Sjællandsfars Landsting udgik der 9. Marts 1641 Indkaldelse til Arvingerne om at melde sig, men ingen mødte. Derimod fremkom flere med Fordringer paa Tilgodehavende i Boet, saasom Boghandler Joachim Moltken i Kjøbenhavn om 16 Dl. for betroede Bøger, Raadmand Erik Helmers for 52 og Søren Nielsen Holst for 68 Dl., begge af Kjøge, med flere; men der blev svaret, at han »var ganske forarmet«, saa der intet var at erholde efter ham.

Mag. Hans Iversen Kaalund, født i Kalundborg 1608, Søn af Borgmester Iver Hansen († 1630), blev Student fra Roskilde Skole, immatr. 7. April 1630, rejste derefter i nogle Aar udenlands, tog efter Hjemkomsten Magistergraden i Kjøbenhavn i Maj 1639. Samme Aar blev han kaldet til Rektor her ved Skolen og indsat i Embedet den 26. Juni. For dette Aar anføres i Kirkeregnskabet, at han i Løn fik 10 Dl. i Mønt og vist i Kostpenge 25 Dl., ligesaa i Aaret 1640, men for de følgende Aar 50 Dl. i Kostpenge. Han forestod Rektorembetet i 27 Aar til sin Død den 18. Maj 1666, begravet i Kirken 30. s. M. Skal være bleven gift 1. Gang med Anna, Datter af Borgmester i Kjøge Rasmus

Sørensen Brochmand, og altsaa Søster til Sjællands Biskop, Dr. Jesper Brochmand. Der kan imidlertid være Tvivl om, hvorvidt dette er rigtigt; thi hendes Død findes ikke anført hverken i Kjøge Kirkeregnskab, i Kirke- eller Skiftebogen. 2. Gang i Kjøge 14. Marts 1652 med Bodil Brochmand, født i Maj 1623 og død i Kjøge 31. August 1666, Datter af Borgmester Enevold B. og Margrethe Rasmusdr. Schøller. Hun var Enke efter Raadmand Meinert Henrichsen i Helsingør († 1650).

Et Brev, dat. 16. Dec. 1656, fra Rektor Hans Iversen i Kjøge til Biskop H. Svane angaaende en Discipel, der uden Rektors Testimonium havde forladt Skolen og ved privat Dimission havde skaffet sig Adgang til Universitetet, findes meddelt i Danske Mag. 5. R. II, 241, tilligemed flere Oplysninger om Sagen.

Skiftet efter afdøde Rektor Mag. H. I. Kaalund og ligeledes afdøde Hustru var meget stort. Det foretoges først i 5 Dage fra 10—12 og 17—18 Septbr. og, afsluttedes den 31te Oktober 1666. Boet havde i Indtægt: 2 Gaarde, vurderede til 1200 Dlr. og en Bolig paa St. Gertruds Kirkegaard til 60 Dl. Af Sølv nævnes 3 Kander paa 90, 80 og 68 Lod; 4 Stolestader i Kirken; af Bøger ialt 104 Stkr., deriblandt 8 Ligprædikener; stort Bohave m. m., hvilket tilsammen vurderes til 3915 Daler 2 Mark. I Obligationer nævnes som tilgodehavende: Fru Birgitte Thotts, sl. Otto Gjoes til Turebygaard, 504 Sldl. (hvorfor var pantsat 2 Gaarde i Tureby Birk, Sædder Sogn), Johan Banermand paa Bavelsegaard 900 Dlr., Jacob Lindenov til Hundslund 1000 Dlr., og Frederik Urne til Bregentved hans Enke Karen Arenfeld, og Kantsler Peder Reedtz 2 Obligationer, hver paa 750 Dl. samt Otto Skeel til Vallø 500 Dl. og desuden Poul Ulrich Pestel, sidst paa Erholm i Fyn, 60 Dl. 1 Mark 15 Skill.

Hele Boets Indtægt (med tilstaaende Gæld 9206 Dl.) er derefter anført til 13121 $\frac{1}{2}$ Dl., hvorfra er draget bortskyldig Gæld (deri 187 Dl. til Mag., Professor Jørgen Eilersen i Kjøbenhavn) tilligemed øvrige Omkostninger ved Skiftet, 11779 Dl. til Deling.

Heraf erholdt Kaalunds Børn Halvdelen, nemlig Sønnen

Iver Hansen 2944 Dl. 3 Mark 5 Sk. og Døtrene Birgitte og Alhed Hansdr. hver halvt saa meget. Den anden Halvdel paa 5889 Dl. 2 Mark 10 Sk. deltes i 8 Søsterlodder til Konens Børn af 1ste Ægteskab.

Mag. Jacob Foss, født i Lund den 5. Marts 1633, Søn af Provincialmedicus, Dr. med. Niels Foss (f. $\frac{4}{10}$ 1588, † $\frac{1}{1}$ 1645) og Karen Mathisdr. Jacobæus († 1645). Han blev Student fra Sorø Skole, immatr. 8. Decbr. 1652, var fra 1658 Hører ved sin Fødebys Skole, hvor hans ældre Broder, Mathias Foss, var Rektor. 1658 rejste han udenlands i 4 Aar til Holland, England, Frankrig og Tyskland, tog den 6. Juli 1665 Magistergraden i Kjøbenhavn. I Maj 1666 blev han Rektor ved Skolen i Kjøge, men efter 9 Aars Forløb forflyttedes han til Rektor ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn 1675 og udnævntes tillige til Professor designatus ved Universitetet. Hans Virksomhed var megef kort her, thi han døde allerede den 8. Marts 1676. Gift den 20. August 1672 med Dorte Brochmand, født 1634, død i Kjøbenhavn 1. Juni 1676, Datter af Dr. theol., Professor Hans B. (f. $\frac{18}{7}$ 1594, † $\frac{10}{10}$ 1638) og Drude Thomasdatter Fincke (f. $\frac{13}{9}$ 1604, † $\frac{4}{4}$ 1671). Hun var Enke efter Professor Mag. Christen Steenbuch (f. $\frac{25}{9}$ 1625, † $\frac{26}{8}$ 1665).

Johan Adolph Bornemann var ældre Broder til Sjællands Biskop, Dr. theol. Henrik B. og født i København den 5. Maj 1643. Da Faderen, Philip Julius B., der var Sekretær i det tyske Kancelli, døde 1652 og Moderen Hedevig Zoëga ligeledes nogle Aar efter, kom han 1657 til en Slægtning i Viborg, men efter 2 Aars Forløb kom han tilbage til Kjøbenhavn. Fra Metropolitanskolen blev han Student, immatr. den 18. Oktbr. 1661, og tog 1665 teologisk Eksamen. I 1668 rejste han udenlands, studerede i Leiden og Oxford, besøgte dernæst Frankrig og Italien, samt opholdt sig 1672 fire Maaneder i Rom. Efter sin Hjemkomst blev han 15. Septbr. 1675 Rektor i Kjøge og oppebar Løn fra Mikkelsdag s. A. Næste Sommer forlod han Skolen og opholdt sig to

Maaneder ved den danske Hær i Skaane, vel i Egenskab som Feltpræst. Her prædikede han for Kong Christian V, der den 28. Novbr. 1676 udnævnte ham til Stotspræst i Kbhvn. Den 21. Juni 1677 tog han Magistergraden, og samme Sommer fulgte han Kongen til Rygen og var med ham, da de paa Tilbagerejsen kom i Havsnød og nær havde lidt Skibbrud. 1677—81 holdt han dansk Eftermiddags-Prædiken paa Slottet. Den 1. Septbr. 1683 udnævntes han til Sognepræst ved Frue Kirke og blev tillige Provst i Sokkelunds Herred. Han døde 8. Marts 1698 og blev begravet i Frue Kirkes Kor. Gift 1684 med Else Cathrine Bartholin, født 10. Novbr. 1662, død 16. Marts 1721, Datter af Dr. med. Thomas Caspersen B. (f. ²⁰/₁₀ 1616, † ⁴/₁₂ 1680) og Else Christophersdatter († 1675).

Hannibal Pedersen Bloch er vel ikke ligefrem nævnt som Rektor ved Skolen mellem Bornemann og den efterfølgende Rektor Als, men baade ved Skifteindkaldelsen og i Skiftet selv nævnes han »hæderlig og vellærde Mand, fordum Skolemester i Kjøge«.

Der er imidlertid ingen Plads til ham uden i den korte Tid fra Sommeren 1676 og til Januar 1677 i hvilken Rektoratet kan have været ledigt. I den Tid kan han mulig have bestyret Skolen, men han er forøvrigt en ubekendt Mand. Han døde her i April 1688 og blev begravet paa store Kirkegaard. Ved Skiftet efter ham ses, at han var yderst fattig; thi Boet var ÷ 2 Dl. 8 Skilling.

Jesper Henrichsen Als, født omtr. 1652, blev Student fra Odense Gymnasium 18. Maj 1672. Efter at have taget teologisk Eksamen, beskikkedes han 16. Januar 1677 til Rektor i Kjøge, i hvilken Stilling han tog Magistergraden ved Universitetet den 21. Juni s. A. Ved Prins Jørgens Protektion blev han to Aar efter (1679) kaldet til Sognepræst i Vordingborg og Kastrup, men her var hans Virksomhed af meget kort Varighed; thi han afgik ved

Døden 1680 og blev begravet i Kirkens Kor den 14. Decbr. — Indkaldelse til Skifte efter ham findes udstedt baade 16. Maj og 6. Juni 1681. Gift i Vordingborg 14. Juli 1680 med Anniche Hermansdatter, der som Enke blev gift 2. G. den 13. Marts 1682 med Gregers Hansen Svitzer.

Mag. Als gjorde sig fortjent ved Fortsættelsen af Anders Bordings rimede Maanedsavis »Den danske Mercurius«, som han skrev fra 1677 til sin Død. Eften Præsten Jørgen Sorterups Udsagn var Avisen »alt for højt opsnurret, dithyrambisk dristigt nok«. Paa tre bevarede Numre af en »Dansk Mercurius« fra 1678 passer fuldt ud denne Karakteristik; de vise os ham som en ikke ubegavet Efterligner af Biskop Kingo i dennes historiske Digte.

Mag. Peder Krog, født i Aarhus den 8. April 1654, Søn af Rektor ved Domskolen Niels K., Student derfra, immatr. 20. Juli 1670. To Aar efter begav han sig sammen med Broderen Niels K. paa en Udenlandsrejse, hvor han i 1675 tog Magistergraden i Wittenberg. Efter Hjemkomsten 1678 blev han Viceprovst paa Kommunitetet og derefter den 28. Januar 1679 Rektor ved Kjøge Skole, hvorfra han den 28. Marts 1681 forflyttedes til Sognepræst for Besser og Onsbjerg paa Samsø, ordineret 8. Maj. Efter 7 Aars Forløb blev han 1. Decbr. 1688 beskikket til Biskop i Trondhjem og ordineret til dette Embede den 17. Febr. 1689, og straks derpaa Dr. theol. bullatus; 1690 fik han Rang og Sæde med virkelige Justitsraader. Holdt 6. Maj 1731 sit 50 Aars Embedsjubilæum, men afgik ved Døden den 24. s. Maaned. Gift i Kjøbenhavn 9. Septbr. 1681 med Anna Dorthea Bremer, født 26. Maj 1659, † 24. Febr. 1746; hendes Fader var Borgmester i Kiel.

Laurids Thura, født i Nakskov den 20. August 1657, Søn af Mag. Laurids Mortensen Vidsted, Provst og Spr. i Nakskov og 2den Hustru Margrete Thura, efter hvem han optog Navnet. Da Faderen ved Højesterets Dom blev afsat fra Embedet, flyttede Familien 1666 til Kjøge,

men levede her i meget trange Kaar. Rektor Foss antog Laurids som Plejesøn, og optog ham i Skolen. Da Foss blev forflyttet til Kjøbenhavns Skole, fulgte han med dertil og blev Student derfra, immatrikuleret 24. Januar 1676. Fire Aar efter kom han tilbage, blev først øverste Hører og 25. April 1681 indsat som Rektor ved Skolen. I denne Stilling tog han Magistergraden 19. Juni 1682. Fratraadte 30. Juli 1690 Rektorembedet, efter at have dimitteret 29 Disciple til Universitetet. — Efter Opfordring af Landsdommer Peter Luxdorph rejste han derefter som Hovmester udenlands med dennes Stedsøn Peder Hovenbech og Brodersøn Christian Luxdorph, opholdt sig i længere Tid i Holland og England. I Leiden, hvor han tilbragte 2 Aar, sluttede han fortroligt Venskab med Frederik Rostgaard og begyndte Udarbejdelsen af sin store, versificerede Levnedsbeskrivelse af dennes Fader Hans Rostgaard. Digtet udkom først i 1726 paa Frederik Rostgaards Bekostning, men de fleste Eksemplarer ødelagdes ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Paa denne Rejse opnaaede Thura saa stor Færdighed i at tale Hollandsk, at han efter sin Hjemkomst 8. Oktober 1695 blev udnævnt til Præst ved den hollandske Menighed i Kjøbenhavn, som paa den Tid holdt Gudstjeneste i Holmens Kirke. Aaret efter beskikkedes han tillige til Præst i »Ny Hollænderby, udenfor Vesterport«. — Den 25. Maj 1703 forflyttedes han til Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Aarhus og blev tillige Provst for Ning Herred; 28. Novbr. 1706 blev han Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken og Provst for Hasle Herred, samt endelig den 10. Novbr. 1713 udnævnt til Biskop over Ribe Stift, hvor han døde som Jubellærer den 1. April 1731. Han ægtede den 22. Septbr. 1697 Helene Cathrine With, død 1760, Datter af Mag. Albert W., Sognepræst ved Trinitatis Kirke i København.

Mag. Jacob Olufsen Heining, født i Heininge ved Slagelse omtr. 1642, blev Student fra Slagelse Skole 1663

og nogle Aar efter Hører ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn, hvor han rykkede op til øverste Hører. Herfra tog han 17. Juni 1686 Magistergraden og nævnes i Universitets Matriklen som designeret Rektor i Ringsted. Dertil kom han dog ikke, men blev derimod 1690 udnævnt til Rektor ved Skolen i Kjøge. Efter 12 Aars Virksomhed fratraadte han Stillingen Paaske 1702 efter at have dimitteret 20 Disciple til Universitetet. Han boede derefter i en Gaard i Nørregade i Kjøge, døde den 5. Juni 1716 og blev begravet paa Store Kirkegaard den 12. s. M. med Ligprædiken og alle Klokker frit, hvorimod Jorden betaltes med 5 Rdlr. Gift her 26. Oktbr. 1696 med Maren Jørgensdr. Velling, født 1667, død 1740, begravet paa Store Kirkegaard 8. Juni. — Hun blev efter hans Død gift med Klokker Frands Pedersen Biering i Kjøge (født 1699, død 1759, begravet i Kirken d. 23. Juli).

Grunden til Mag. Heinings Fratrædelse var en Uenighed mellem ham og Hører ved Skolen Peder Karmark, der senere blev Præst i Rold. I sin Hidsighed tilføjede han denne flere Slag med sin Stok. Herover klagede Karmark til Landemodet, hvor Heining undskyldte sig med, at han var en gammel, skrøbelig Mand, der paa en meget ubehagelig Maade var bleven irriteret af Karmark og i sin Vrede havde overfaldet ham. I Fremtiden vilde dette ikke ske; thi han var nu bestemt paa at fratræde Embedet, hvilket ogsaa skete.

Erik Christensen Lemvig, født i Lidemark ved Kjøge den 26. August 1679, Søn af Sognepræst til Lidemark og Bjevskov Christen Lemvig (f. 1649, † i Ringsted, bisat i St. Bendts Kirke ^{18/4} 1721) og Birgitte Kongel (Datter af Formanden i Lidemark Erik Jensen K., † ^{20/4} 1689). 1693 blev han sat i Kjøbenhavns Skole, hvorfra han blev Student, immatr. 17. Juli 1696; 1699 Cand. theol. og Paaske 1702 Rektor i Kjøge, og i denne Stilling tog han 30. April 1704 Magistergraden i Kjøbenhavn. 1707 blev han Sognepræst i Moltrup og Bjerning ved Haderslev, hvorfra han

den 21. August 1717 forflyttedes til Spr. for Ringsted og Benløse. Her døde han 31. Maj 1740 og blev begravet i St. Bendts Kirke 8. Juni, hvor der i Koret til det søndre Kapel blev indsat et Epitafium, en lang sort Sten med latinsk Indskrift over ham og Hustruer.

Gift 1) med Marie Elisabeth v. Haven, f. 1684, begr. 29. Juni 1734. 2) Alhed Ingeborg Friborg, der levede som Enke 1768.

Andreas Petersen Grønbech, født i Kjøbenhavn den 4. Januar 1667 af ukendte Forældre. Han blev Student fra Kjøbenhavns Skole og immatr. 27. Juli 1687, Cand. theol. 16. Juni 1692, derefter Hører ved Kjøbenhavns Skole, indtil han beskikkedes til Rektor i Kjøge, hvor han erholdt Løn fra Paaske 1707. Efter 7 Aars Forløb fratraadte han Rektoratet; thi Kirkeværgen fik Ordre til den 24. April 1714 at modtage Skolens Inventar fra Rektor Grønbech og overlevere det igen til den nye Rektor. Han flyttede derefter til Kjøbenhavn, hvor han døde i April 1720. Gift i Kjøbenhavn den 14. Maj 1703 med Maren Christiansdatter, der døde i Kjøge og blev begravet i Kirken den 11. Febr. 1713.

Af sin efterladte Formue stiftede han kort før sin Død et Legat for 4 Studenter. I Hiort-Lorenzens Legatsamling anføres, at der af hans efterladte Midler indkom 2,021 Rdl. 92 Sk., hvis Renter tillægges 4 Studenter fra Metropolitan-skolen med 35 Kr. 18 Øre i 5 Aar til hver.

Mag. Niels Ebbesen Aagaard, født i Januar 1664, blev Student fra Københavns Skole, immatr. den 18. Juli 1681. I 1689 udnævnt til Rektor ved Skolen i Thisted, i hvilken Stilling han var, da han fik Magistergraden 19. Maj 1696, men tog Afsked derfra 1703. 1710 blev han Alumnus paa Borchs Kollegium samt tillige Inspektør, og fra Paaske 1714 beskikket til Rektor i Kjøge. Her døde han efter 4 $\frac{1}{2}$ Aars Virksomhed 1718, begravet 12. Oktober paa Store Kirkegaard i en Alder af 54 Aar 9 Maaneder, ringere 15 Dage.

Paa Borchs Kollegium udgav han i Aarene 1711—13 tre Disputatser angaaende Thy, et ufuldendt Arbejde, der

har Interesse som en af de tidligste Monogrfier om en dansk Lokaltet. Han laa paa Kollegiet sammen med Holberg, der roser ham for hans flittige Studium af Latinen; han var Medarbejder ved Frederik Rostgaards danske Ord-bogsarbejde, idet han føjede latinsk Oversættelse til de danske Ord. Rostgaard kalder ham »den ypperlige, lærde og flittige Mand med at indføre de bedste danske Talemaader og med godt Latin samme at forklare«.

Bernhard Schnabel, født i Vemmelev ved Slagelse den 17. Febr. 1691, Søn af Provst og Sognepræst, Mag. Rasmus S. († ¹³/₁₁ 1727) og Ursula Hansdr. († paa Espegaard ³/₈ 1739). Han blev Student fra Slagelse, immatr. den 19. Juli 1707, Cand. theol. 19. Maj 1710, derefter fra 1712—14 Alumnus paa Elers' Kollegium og var en meget benyttet Manuduktør. I 1714 tiltraadte han paa egen Bekostning en Udenlandsrejse gennem Tyskland, Frankrig, Holland og England, opholdt sig længst i Wittenberg. Vinteren 1715 tilbragte han i Paris, hvor han i Holbergs Paahør holdt fem Disputatser med Pater Casset, der lønnes for at forsvare den katolske Religion. Efter sin Hjemkomst 1716 besørgede han det nye Oplag af det gamle Testament af Svanings Bibeloversættelse. 1718 blev han efter Biskop Worms Indstilling kaldet til Rektor i Kjøge, hvor Skolen var i saadant Forfald, at der kun var 2 Disciple. Den 30. Juli 1722 erholdt han Magistergraden, og 20. Marts 1726 forflyttedes han til Rektor ved Roskilde Domskole, hvor han virkede med stor Berømmelse i 28 Aar og dimitterede i det hele 213 Disciple til Universitetet. Han døde 27. Maj 1754.

Gift i Kjøge (hjemme i Jens Weybels Hus) 17. Juli 1725 med Sophie Rasmusdatter, f. ²/₆ 1700, † i Roskilde 1752, Datter af Ejer af Manufakturgaarden, Postmester R. Nielsen i Kjøge († 1711, begr. i Kirken 5. August).

Schnabel roses som »en ulignelig Skolemand, brav Lærer og mod sine Disciple kærlig Rektor«.

Daniel Søren Poscholan, født i Korsør 28. Oktbr. 1692, Søn af derværende residerende Kapellan, senere Sognepræst i Kalundborg og Provst i Arts Herred, Mag. Gudmand Hansen Paaske (f. 1668 † i Sorø 1715), Student fra Kalundborg Skole, immatr. den 11. Juli 1711 og Cand. theol. 25. Januar 1714. Hvilken Stilling han derefter indtog i de følgende 12 Aar, er ikke bekendt, men i April 1726 beskikkedes han til Rektor ved Kjøge Skole, som han derefter styrede i 3 Aar. Ved hans Tiltrædelse var Skolen i saadan Flor, at Mag. Schnabel kunde tage 10 Disciple af øverste Lectie med sig til Roskilde uden at udtømme den. Imidlertid maa dette have haft til Følge, at der i Rektor Poscholans Tid ikke i Matriklen findes immatrikuleret Disciple fra Kjøge Skole ved Universitetet. 1729 beskikkedes han til Sognepræst i Vang i Aggershus Stift.

Nicolai Sporon, født i Ringkjøbing 11. Juni 1699, Søn af Benjamin S. og Kirstine Larsdatter, Student fra sin Fødebys lærde Skole, immatr. 18. Juli 1718, Cand. theol. 10. Juni 1721. Den 4. Juni 1729 udnævntes han til Rektor i Kjøge og tog i denne Stilling den 20. Juli 1732 Magistergraden. Her ved Skolen virkede han i 46 Aar, og ingen af de foregaaende Rektorer kom ham nær i Embedsaar. Discipelantallet i Skolen i Sporons Tid udgjorde omtrent 20, lidt over eller lidt under; kun i 1763 var der 31 og ved Skolens Nedlæggelse 16 Disciple. Ved kongeligt Reskript af 10. Juli 1775 bevilgedes, at Skolebygningen, der var i faldefærdig Stand, maatte bortsælges, og hermed var Skolen dødsdømt. Rektor Sporon blev derefter den 8. Januar 1776 afskediget med sin dahavende fulde Løn, 360 Rdl. i Pension og tillagt Rang og Titel som Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Han døde den 29. August 1777 og blev begravet den 9. Septbr. i Kirkens nordre Kapel. Gift i Kjøge 29. Juli 1740 med Elisabeth Kirstine Holmer, f. 1713, død 29. Maj 1782. Deres Sønner var Konferentsraad Benjamin Georg S., Amtmand i Kolding (f. $\frac{3}{6}$ 1741, † $\frac{23}{3}$ 1796) og

Etatsraad Frederik Gottlieb S., Assessor i Højesteret (f. $\frac{1}{3}$ 1749, † $\frac{31}{1}$ 1811).

Den 1. Juni 1739 afgav Rektor Sporon følgende Beretning om Skolen.

Der findes Rektor og to Hørere, hvoraf den øverste Hører tillige er Kantor, men har intet Vederlag derfor. Degnetjenesten forrettes af begge Hørere (navnlig af Kantor), som hver sin Uge, Morgen og Aften, skiftes med at holde Bøn i Kirken, forestaar Sangen Søn- og andre Hellig- og Bededage, læse i Chordøren m. v., dog haver de ikke det ringeste derfor; thi hvad Offer der falder paa de 3 store Højtider, Akcidenser for Brudevielser, Barnedaab, Kirkegangskoner m. v., oppebærer Klokkeren som Løn, men Hørerne har Arbejdet.

Rektor faar 13 Rd. 2 Mark i Løn og 33 Rd. 2 Mk. i Kostpenge. Øverste Hører faar 6 Rd. 4 Mk. aarlig i Løn og til Lys Mikkelsdag 1 Mk. 8 Skilling. Kostpenge har han ikke, men maa spise i Byen, hvor han det med største Besværighed kan obtinere. Nederste Hører har det aldeles lignende.

Indtægten til Skolen var:

Af Højelse Korntiende	$10\frac{1}{16}$ Td. Rug,	12	Td. Byg;
- 6 Degne i Horns Herred . .		$11\frac{1}{4}$	—
- 1 do i Voldborg Herred .		3	—
- 3 do i Bjeverskov Herred		9	—
- 3 do i Faxe Herred . . .		13	—
	$10\frac{1}{16}$ Td. Rug,	$48\frac{1}{4}$ Td. Byg.	

Rektor oppebar denne Indtægt.

Øverste Hører nød Tillæg af Degne 30 Rd. 5 Mk. 8 β og 10 Td. Byg.

Nederste Hører ligeledes 35 Rd. 3 Mk. 8 β og 5 —

Latinskolens Kapitaler udgjorde ialt 5610 Rd. 1 Mk. 2 Sk.

Skolen virkede i over 230 Aar, og mange dygtige Mænd erholdt deres Lærdom derfra, forinden de dimitteredes til Universitetet. Ialt skal der fra Skolen være dimitteret 353 Disciple til Universitetet og i 1612 skal der have været 80 Disciple. Skolens Nedlæggelse, der allerede 1738 havde været paa Bane (s. K. S. 5. R. II, 690—1), var et stort Tab for Kjøge By, og der blev derfor gjort flere Forsøg paa at

faa den genoprettet. I 1776 fremkom tre Købmænd med Andragende til Regeringen derom, og Magistraten erklærede, at Byen ved Nedlæggelsen havde faaet et Stød, den ikke kunde taale, eftersom den alt forhen stod paa svage Fødder. Biskop Harboe maa imidlertid have afgivet en modsat Erklæring; thi Konseilet svarede meget kort: »Forbliver ved Erklæringen«. I 1783 og senere 28. April 1788 skete nye Forsøg, hvor Borgmester Arff erklærede, at »Kapitalen nu er saa stor, at den kan underholde Lærere og Disciple langt bedre end forhen«; men der blev intet Hensyn taget hertil af de styrende Myndigheder.

I Legater ejede Skolen en større Kapital, hvorom Sognepræst, Provst Køhler i et Andragende til Stiftsøvrigheden af 8. April 1790 særligt fremhævede, at disse efter Stifternes Villie alene vare givne for at anvendes til den latinske Skole i Kjøge og ikke til andre Skoler eller andet Brug, og hvis Villie maatte anses at have bindende Lovskraft«. Ogsaa dette forblev uden Virkning.

Af Latinskolens Kapital, der 1788 var vokset til 18,393 Rdl. og senere angives til 20,000 Rdl., ansøgte Kirkeinspektionen, eftersom Skolen som Kirkeskole betragtet var lønnet af Kirken og der ikke var Haab om dens Oprettelse paany, om et Laan til Kirkens Restauration. Stiftsøvrigheden tilstod 1794 derpaa Byen et Laan af Skolens Midler paa 8,287 Rdl. 76 Skill. For denne Sum blev der 31. Decbr. 1808 udstedt Obligation, og den anføres endnu 1816 i Regnskabet, men i de følgende Aar blev den reduceret til 1,004 Rdl. 94 Skill. I 1832 findes denne Gæld anført for sidste Gang, men bortfaldt derefter, da Kirken ikke kunde tilbagebetale Laanet. Ved kongl. Resolution af 22. Maj 1807 blev Skolens samtlige Indtægter henlagte til de lærde Skolers almindelige Fond.

Hermed forsvandt Latinskolen i Kjøge; thi Realskolen, den saakaldte »Tøxens Skole«, indviet 4. Febr. 1859, vil næppe nogen Sinde blive i Stand til at erstatte samme.

Nogle Juleprædikener fra Middelalderen.

Ved cand. mag. **Ellen Jørgensen.**

Codex Upsalensis C 56, hvorfra efterfølgende Prædikener ere hentede, har i Følge en Indskrift i Bogen tilhørt Gårds Herreds Præstegilde i Skaane. Side 370 læses nemlig: »Liber sodalicii gershæret quem birgerus nicolai procuravit ad prædictum consodalicum«. Bogen, der er skreven i det 15de Aarhundrede, indeholder svenske Prædikener, men eet Læg (Side 633—656) har dansk Tekst, som dog atter er en Oversættelse fra Svensk. Selve Originalerne til de fire første af de her trykte Prædikener findes Side 657—674. Den svenske Tekst har paa et enkelt Sted hjulpet til at udfylde en Lakune i den danske Oversættelse.

De nativitate domini.

(P)uer natus est nobis et filius datus est nobis etc.

Aldre kæræste wener. Vii hawe i dagh wars herræ dagh Ihesu Christi, saa som han loth sigh fødhe aff wor frugæ welsignædæ møø Maria ffor wor helse skyld. Ther aff spodhæ Ysaïas propheta monge wynther, før æn han loth sigh føde, i the ordh, ther iach førsth a latine sagdhe: Puer natus est nobis etc. Eth barn ær os født, och een søøn ær os giffwen. Aff these ordh sculle wy wndherstandæ war herræ waræ sannæn gwðh och sannæn man; aff thet ath han sagdæ: Eth barn ær os fødth, ther met scullæ wy wndherstande sannæn gwðz søøn och sannæn gwðh, soom

skooph hymæl och iordh; ther sig ydmyghædhæ saa meghet, ath han wyldæ wordhe man foor waræ syndher skyldh, saa som nu sigher the helghe læsth: Ath genstan then tymæ koom, thet war herræ wyldæ thet wslæ mankønæth met syn nade wydiæ, tha sænde han syn hælge ængæl Gabrielem til een stadh, som heeth Nazareth, til jomfrw Mariam och bwdhedhæ hennæ thet hægæ bwth, ath hwn scwilde føde then helgæ søøn, ther hwn scwilde kalle Jhesum, och ther scal waræ och hede scal allæ wærænlda gwz søøn jomfrw Maria (!). Thaghen war frwæ hwn thettæ hørdæ hægæ bwdh, tha ræddes hwn och sporde ath, hwre thet motthe waræ, ath hwn mottæ søøn føde, for thy ath hwn war skær mөө och war aldry mans wiis. Tha swaræde ængælen: Then hægæ andh scal i thik komæ, och aff hanum scalth tw føde sannæn gwdh och sannæn man. Wor fru trode thagen ængælsæns bwdh och ordh och gaff sig wor herræ skyldwg met ræth ydhmygh, saa ath the frugæ, som allæ koningæ konwng och allæ herræs herræ scwldæ i wærældhen føde, hwn sagde til ængælæn: Jach ær wars herræs tianæstæ quinnæ, worde myk æffther thynnæ ordh. Aldræ kæræstæ wænær, wy scwllæ thagæ æfftherlignælsæ aff thesse ordh, ath al wærærlsæns frwæ, thaghen hwn wistæ thet for santh, ath hwn scwilde war herræ i wærældhen fødæ, tha kallæde hwn sigh wars herræs thianæstæ quinnæ; æn wy wslæ mænnyskær hawæ wy een pennyngh meer æn een annær, tha høffærdhes wyy genesthæn ower hanwm, som myndræ haffwær, tha komær oos ey i hwg war frwges ordh och ey hennæ ydmygæ gærninge och ey, ath wy waræ nøknæ fødde aff war modhær, och nøkne scwille wy adder aff wærældhen skyllies. Ther foræ, alder kæræstæ wænær, ladhom os wars herræs bwdh i hwgh kome, fforthy ath saa ær screweth: Quanto maior es, humilia te in omnibus. Saa megle meer och werdwgher som tw esth, saa meghet hældher scalth tw tik ydmygæ. Sa giorde war frw Maria. Thaghom aff henne efftherlignælsæ och taffwom ey ware siæl og ey war hymærygs looth ffor war horde hwgh och hiærthæ bældæ skyldh.

Mædhen war frwes tymæ hwn war folkommæth, som i dagh ær, ath hwn scwilde syn hælge søn føde, tha kom hwn farænde aff Nazareth, then stadh, som hwn war fødth uty, och til een stad, som heth Bethlehem, ffor thy ath war herræ wyldæ ther fødes. Saa spade wars herræs propheta: Tu Bethlehem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda: ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Tw Bethlehem i Jwdæ landh, tw scalt ey mynsth worde i jøde hæ(ff)dyng hæ, ffor thy aff tik scal komæ then hæffdyng, ther styræ scal myth folk Israel. Och ey for wdhen skæl wyldæ wor herræ fødes i Bethlehem, udhen for thy at Bethlehem betegnær brødh hws, for thy wilde han ther føddes, ther saa sagde met syn hægæ mwn: Ego sum panis viuus, qui de celo descendi etc. Jach ær thet leffwændis brødh, ther aff hymærych foor. Thet ær wor herræ Ihesus Christus, ther os fødher hwer dagh met syn nadæ och syn hælge kennædom och met sith hægæ legome och met sith hægæ bloth, ath wy scwille wynne aff thesse ønkelige och snarlige och forgænligæ wæryldhen, som David propheta kallede gredende daal, som ær foldher met diæffwælsøns snaræ och hans swigh, och kome til thet helge hymmærygh och til ewynnæligt lif, ther han løsdhe os til met syn aldre hordæstæ døth.

Fframedelis, kæræ wenær, i then tymæ hæffdhæ Augustus keysæræ bwdhet, ath wæældhæn scwilde scriffwæs, ath han scwilde thee folks taal wide, ther til Rom hørde.

Och Josep kom til Bethlehem, ffor thy ath Bethlehem war David konings stadh, och Josep war aff hans slækt och kyn och wilde mæth sith egæth folk och syn egne slækt scriffwes. Och scwille wy thet wndherstande, ath then føddes tha i wæældhen, ther syne hægæ mæn scriffwer til hymærigs.

Josep oc hans fæstemø, war frwge sancta Maria, kommæ syldhe wm affthennæn fram til Bethlehem och gestæ innæn eth skiwl, som giorth war mellom tw hws, som giorth war til, ath gode mæn scwilde ther fynnes och thales wedher wm theres stykkæ, som them makth wppa laa. Och som i dagh

war, tha føde war fruge wndher thet skywl, som ær san modher och saan mœø, syn synæde søn Ihesum Christum, sannæn gwðh och sannæn man. O aldæ kærestæ wænær met gwðh, thænkæn oppa these wælgærninge, ath hymmærygs koningh och allæ wærdens herræ och als tyngs skapperæ wildæ saa fatigher waræ for waræ skyld, ath genstan han war fødder, tha war swøpthær i fatikh och rewet klæde, och hans woghæ war ey annæth, æn hwn togh hanum sa swøpthen och lagde hanum saa i krøbbenæ for oxæn och for asnæn, som the haffde met them. Hwar foræ wilde han saa fødes? Ekkæ forthy ath han thørfte thet wedher, wdhen forthy føddes han a wæghen, ath han wilde, ath wy scwldom wide, ath saa længe som (wy) ærom hær i thennæ wærdhen, tha æræ wy a wægh. Hworth faræ (wy)? Til jordhen igeen, som (wy) æræ aff komnæ.

Annær lwndh war (waar) herræ os føddher til worth fædhærne, som ær paradis, som wor fadher Adam war wth aff wraghen for syn syndh, och thet hælge hymærighæ ær, som wy scwllæ os met gwðz hiælp forskylde, hwilkæth som foræ os opploth wors herræs beskæstæ och hordæste døth, och han wyldde for thy saa fatighær waræ, ath wy scwllæ thænkæ wppa hans fatigdom och ey wmeghet sætthe worth hoop hælær akth a wærdædhen, som wstadwgh ær som haffsæns byliæ, ther æltæs aff wædher hiith och tyth och allæ wegnæ och swigher hwar mæniskæ, som aa henne lyder, saa ath enghen for meer aff henne æn thet alder næstæ och enastæ klæde iwer then al armæstæ krop, ther han ma skiwles wti. Kære wænær, i scwllæ ey wndre wppa, hwi wor herræ wilde fødes aff annærs mans fæstæ mœø. Thet giorde han, for thy ath jøde logh war saa, ath hwilkæn quinnæ, som barn fingæ och wistæ ey fadhæræn, henne scwldde the stene i heel. Och for thy wilde war herræ ath thee wtro jwdene scwldde ieffwe wm, ath han føddes aff skær mœø; æn wor frwæ fødde hanum skær mœø aff then hælge ande, och saa som han siælwer wilde, ath hwn ey scwldde stenes i hiel. Wor frwge war festh een man, som het Josep,

och han war een smydh. Och jødherne wilde ey troo, ath war herræ war føddher aff reen jomfrwdom, wdhen kallede hanum smidsins søn. Tha scwllæ wy rættæ cristne mæn- niske wnderstandæ, ath war herræ Ihesus Christus ær al- sommegthastæ gwdz søn i himærighæ, ær then smidz søn, som smidhæ bodhe hymærighæ och jøderichæ och alt thet, som skappeth ær af inkthæ. Och scwllæ wy troo sanneligh och stadelighæ, ath war frwge war och ær skær møø, bode før æn hwn føde sin søn Ihesum Christum, och saa och sydhen han war føddher, och bliffwer ewinnælighe.

Thaghen war herræ war føddher, i the same nath tha waræ hiorde i thet same landh och woghæde ywer theres fæ hiordh; tha kom een ængæl til them och sagdæ til them: Jach bwder edher stoor glede, och al wærældsins herræ ær føddher i dagh i Bethlehem. Och tha han haffde saa sagdh, tha komæ til hanum saa monghe ænglæ ath wtallige waræ och siwngæ met hanum een ny sangh: Gloria in excelsis deo et in terra pax hominibus bone voluntatis etc. Thee siwngæ: Alsommegthæste gwdh loff och æræ i hymærigæ och i jørdrygæ frydh allæ gothwyllændhæ man. O aldre kæræstæ wænær, thænkæn wppa i hwræ meghen dygdh thet ær ath hawe godhen willæ til wor herræ och til wor ieffn- cristthen ath wors herræs ænglæ bwdædæ os frydh fførsth i wærældhen for diæfflsæns ænglæ och sidhen ewinnælich for hælwides piner.

Ffran diæffwælæn och hans piner gemæ os then herræ, som sigh loth fødde och horde pine och døth tholde for os armæ och syndwghæ mænniskæ skyldh. Hwilcæn som æræ, loff och hedher worde i himærige e for wdhen ændhæ Amen.

(L)etentur celi, et exultet terra, jubilate montes laudem etc.

Mine kæræ wænær. These ere Isaias propheta ordh, ther han saa sigher: Himlæ glædæs, och jordhen uphøydæs, høgh biærgh the scwllæ wars herræs loff siwngæ, ffør thy ath gwdh hawer sith folkh hswollæth och glæde giffwet,

och sa fatwgh mæn scal han miscwnne. Wærdwgh ær thet, ath thet førstæ creature, ther gwd skop, glædæs førsth i hans søns fødilse tymæ. Thet førstæ, ther gwdh skop, thet war himel och iordh, sa som wy læsse i een bogh, som hedher genesis: In principio creauit deus celum et terram. Aff wphoff skop gwdh himel och jordh; fforthy ær thet ræth, ath hymælæn glædæs i dagh, ffor thy ath himærigs koning wilde sigh ydmygæ til ath faræ aff himærigh och til jødrigæ ath wp reysæ thet høye ufal, ther Adam giorde i folkæth, och komæ thet addær til ænglæ scaræ. These same glædhæ tedhe himælæn, ther han wtgaff aff sigh een stjerne liws och skær, ther wisselighe thegnede, ath gwz søn war fødher i jødrighæ met mandoms legomæ.

Jordhen manes och til ath glædæs i dagh: Quia veritas de terra est. Ffor thy ath i dagh wpran sannændhen aff jordh; thet var Ihesus Christus aff wælsignæd roos Marie legommæ ath frælsæ mankønnith, ther giordh ær aff jordh och lignæth widher ænglæ natwæ.

Hwath hawer then himæl ath thegnæ?

Thet æræ allæ ræthwissæ mænniskæ i jordrygæ; thet wæl maa hymæl tegnæ, ffor thy ath himælæn ær gwz boleg; sa æræ och allæ rættthe menniskæ, ffor thy ath innæn them boor gwdh. Sa læsse wy hwer dagh i pater noster: War fadher, hwilkæn tw æsth i hymælæn, — thet ær i rættthæ mæniskær. Ther foræ mogæ rættthæ mænniskæ meghet glædes i dagh, ffor thy ath theræ astwnde, ther the haffde til gwdh alsommegetæsthe, ær i dagh folkomnæth. Quia hodie natus est Christus. Ffor thy ath i dagh ær Ihesus Christus fødher.

Meth jordh wndherstande wy syndwgh folkth, och thet maa wæl lignæs widh jordh ffor thrænnæ thyng, ffor thy ath thet ær langt mellom himæl och jordh, sa ær och i mellom rættthæ mæniskæ och syndwgh mænniskæ, som prophetan sigher i psaltæren: Longe est a peccatoribus salus. Gwdz nade ær length fra syndwgh folk. Jordhen ær fwl och wreen, sa ær och syndwgh folk; jordhen ær thwng,

sa ær och syndhernæ, ffor thy the dragæ syndwgh mæn-
næskæ siæl nydhær til hælwædæs.

Æn allæ syndwgh männæskær mogæ meghet glædhæs
i dagh aff wors herræs fødælsæ timæ och for thet miscwn-
dælige ordh, ther war herræ sipher: Non veni vocare justos,
sed peccatores ad penitentiam. Jach kom ey ath enastæ ath
kallæ rætthæ mæn wdhen och syndwghæ mæn til scrifftemal.

Hvath hawe høgæ biærgh ath tegne?

Thet æræ ænglæ i hymmærighæ, och the moge wel
tegne høgbiærgh, ffor thy ath sa som hymælæn hawer høg-
heth iwer jordhen, saa haffwæ och ængle høgælse och wær-
dwgheth iwer all creatwr. Thennæ glæde tedhe ænglæ i
dagh, och then thid gws son fødes, tha kome the och
siwngæ iwer hanwm loffsæns sangh: Gloria in excelsis deo.
Æræ hawe gwdh alsommegthastæ, ther høgæsth ær, och
frydh wordhe met männyskæ i jordrykæ, ther gwd williæ
æræ. Nw mwge thee ræddæs, ther illæ williæ æræ, ath thee
scwlæ wdhæ lykkæs fraa thennæ frydh och these glædæ.

Hwilkæth ær thet folk, war herræ iettha hwsvollæsse?
Thet ær alle rætthe männæskæ och alle gothwilliædh mæn-
næskær, allæ the männæskær, ther gwdz ræzsæl och gwz
kærligheeth hawe, ther ær thet folk, gwdh hawær kæær och
glædhæ giwer met these ordh: Salvabo populum meum
a peccatis eorum. Jach scal helæ myth folk aff theræs
syndher. Et pauperum suorum miserebitur. Synæ fatygæ
mæn wil han miscwnde. Ffatig man thet ær jach och mynæ
lyghe, ther faa hawe gothgærnighæ ath møde myn herræ
Ihesum Christum met i dagh. Æn tha theer han os syn
nadhæ och miscwndh met these ordh: Penitentiam agite,
appropinquabit autem regnum dei. Thagher scriffth for
edher syndher, tha komær edher gwdz ryghæ.

Æn alsommegastæ gwdh giffwe thet ath wy moghe
faa afflæsningh aff wore syndher och hymærigs glædhe aa
domædagh. Thet giwæ os allæ samæn alsommegthastæ
gwdh, qui est benedictus in secula seculorum. Amen.

De sancto Stephano.

(S)tephanus plenus gracia et fortitudine. Then hælge scriffth sipher os aff then hælgæ man sancte Stephan saa: ath sydhen Ihesus Christus wpstandhen war aff dødæ och foor wp til himælæn, tha waræ allæ apostelæ sammæn sankkædhæ, och the wolde wdh siw diegnæ, ther theræs kosth scwlde rydhæ. Och een aff them war sanctus Stephanus. Han ey ath enastæ theræs kosth opte foræ saa, wdhen prædichædhæ stadælighæ gwds ordh. Tha komæ sammæn thee wtro jøde ath dispwteræ cum Stephano, och met then hæliligæ andz giffth tha ower wan han them alle sammæn, och tha giorde war herræ met sancto Stephano eth dyrth ier-teghne, ath alle ther waræ soghe hans anlødhe skynæ som een gwdz ængæl aff hymærigæ. Tha sagdæ sanctus Stephanus til jøde: Jach seer himærich opeth och Ihesum Marie søøn, som jach prædichedæ aff, stande aa gwdz faders høgræ hondh. Tha worde jødhær wredhæ meer æn før och droge hanum aff stadhen, och finge theræs klæde een wng h jøde til gøme, som heth Saulus, och stende hanum til døde. Tha fiol sanctus Stephanus wppa sine knæ och badh Ihesum Christum tagæ sin siæl och forlade jøde thet, thee giorde wedher hanum. I then same stwndh thogh Ihesus Christus hans siæl och førde henne til himærigæs met meghen priis Amen.

(P)ostquam consummati sunt dies octo ut circumcideretur puer, vocatum est nomen ejus Ihesus.

Kæræ wenær, wy hawe i dagh otthende dagh fra then hælge dagh jwledagh, thær war herræ loth sigh a fføde. Och han gaffh sigh wndhær jøde logh sa som i dagh ær, ey før thy ath han haffde noghen syndeligh smittæ aa sigh, ffar thy han war føddher aff skær møø ffor wdhen al syndeligh smittæ, sa som sanctus Paulus sipher: Venit plenitudo temporis, misit filium suum natum ex muliere. Tha then

timæn kom, tha sænde wor herræ syn hæly søn fødher aff iomfrw och giwæn wndher loghen, at han skulde them løsa, som wnder loghen waræ, som war wndher diæffwælsens woldh. Ffor thy scwlle wy mærkæ hans hægæ ordh ydmygth och afflade warth bældæ och storæ hiærthe. — These logh ware giffwæn førstæsyn aff Habraham, ath swenebarn scwldæ i een sin limæ a syn legomæ skæræs met flynthæsteen, och thet scwldæ stande them for cristendhom. Sa war thet fra Abrahams dage och til Daidh konings dage, ath the skare theræs børn met flynthæsteen. Och sidhen ther Dawid hæfde barsd och slagætzt met then hennæ kæmpen, som Golias heth, och han hæfde kastæth een steen i hans anløde, ffor thy ath hymælæn skøts wp og gaff stenen rwin, och kæmpæn blyff dødher ther aff. Och sydhen lode the skæræ theræs børn wmkryngth met jærnknyffwe. Och thet holde jøde æn i dagh. Och for thy giordes thet wydher Ihesum Christum gwðz søn som i dagh ær, som the hægthæ læsth sigher, at sidhen otthæ daghæ waræ folkomneth, ath war herræ scwllæ skæræs, tha kallede thee hanum Ihesus, sa som ængælæn kallæde hanum, ther han bybdædæ til war frwge sancta Maria.

Kæræ wænær, thet war theth førstæ synnæ, han tolde swyde och wtgaff blott faar waræ helsæ skyldh.

Thaghom efftherlignælsæ aff war herræ och thennæ dagh och aff thet bwdh, ther han bødth Abraham, ffor thy ath sa som han bødth hanum ath skæræ sik køtlige, sa bywdher han os, ath wy scwllæ os andelighe skæræ. Och thet samæ han lignede hanum wydher, thet same ligner han os wydher, ffor thy han sagde hanum saa: Anima, cujus caro circumcisa non fuerit, peribit de populo suo. Then, som sith legommæ hawer ey wmskoræth, han scal tapes aff sith folk. Thet same ligneth han os wydher. Ær thet sa, ath wy willæ lade andeligæ skæræ os, tha scwlle wy ey ath enaste wm skæræ then ene lymen wthen alle wore limer bodhe hiærthe, mwn, øghen, øræn, hændher och fødher æffther wors herræs bwdh ath rense os mæth ry-

gælsæ och ræth scriftæmal. Aff warth hiærtæ scwlle wy met thennæ steen, som ær Ihesus Christus ath tegne met och thee hælge troo, skæræ aff os alth onth och wreen hwgh och alle wtro och awndh och twa sa aff woræ syndher met ræth anghær och gwdwiliæ och kærligheth ath hawe til gwdh och til war jenffcristæn til dötz dagæ. Aff war mwn scwlle wy skæræ allæ wlofflige thalle och all fwl ordh, thær wy hawe thalleth bode i meenedher och i scrøffthe edher och i falsk wythne och i løgn, squalder, i snøbber och bannær och i alle the, ther man kan met ordh synde, och hawe adder i stadh godh ordh och ræth scriffthæmal och rætthe bøner och wars herræs logh ath gøme och wokthe os far owerede och ower drych och far alth thet, man met mwn synde kan.

Aff war øgen scwlle wy skæræ os met wars herræs nade alth thet, wy hawe met wloffligh syyn syndeth, och pyne thee samæ øghen met ræth grath och tharæ, ther wy soghom os til syndh met.

Aff waræ hændhær scwlle wy skæræ al wongiærninge, hwath wy haffwe giorth, slaget war jencristen æller røffweth ællær stolæth æller noghet thet, man kan met hændher synde, och wænnæ them adher mæth almosse ath giwe och goth ath gøre meth alth thet, man ma wors herræs wylliæ met gøræ, och geme them sydhen i gwdz tiænæste, ee mædhen wy lewe.

Sa oc wm waræ fødher och wm woræ øræn oc wm alle woræ limmær, och hawe wy noghæth giortth met them, thet som syndwgh ær, skærom thet aff met ræth scriftæmal och hiærtæ anghær oc wænnæ them til ath gøræ goth och tiænæ gwdh til waar dötz dagh. Gøre wy sa, tha hawe wy os wmskoræth æffther wars herræs bwdh, och tha scwlle wy ey tapes aff warth folk.

Hwath folk ær thet, ther warth folk hedher? Thet æræ gode cristne mænniske, ther wars herræs wylliæ haffwe giorth til theræs ændeligh. Ther fore scwlle the wp tage himærigs liws, ther wy hopes ath wy scwlle fange met

them och the met os. Æn then, som i syndhen ær oc sigh wil ey bædre och ey wmskæræ sikh, som gwdh hawer bwdhet, hans siæl fortapes aff sith folk. Och sigher scrip-tæn: Et petit lucem et non videat nec ortum surgentis aurore. Han scal bidhes liwset och scal thet ey faa och ey wpgangh aff thee wprisande deyningh. Thet helge liws, ther han scal bidie, thæt ær war herre, ther han komer til doms. Hwar scal han wars herræs dom bidie anner stad æn i helwede, ffor thy ath han skyldes widher wærældhen met synæ syndhær wskriffthendhe. Och a dome-dagh tha scal han wpresses och war herre amath ath kome och genasteen the deyningh, som ær the hælge kyrke.

Hwn wpriis ath tage hymærigs liws ffor syne tiænæste, och fore ath hwn hawer sikh wmskorith och wors herres bwdh folkonnæth. Oc then, som sikh ey wylde her wmskæræ och wars herræs bwdh ey folkonnæth, han faar ykke himærigs liws och ey deyninghen, som æræ allæ cristne mæns samfwndh i himærighe, wthan han faar ewinnæligh mørk i blandh thet wnde sælschap, som æræ wttallige diæffle.

Ther faræ ær thet os radh, ath wy wmskæræ os hær i wærældhen aff alle ware syndher och gøræ bædryngh faar them, hældher æn wy scwlle pynes for them i helwidhe. Æn alsommegethaste gwdh i himærigh giwe thet, at wy moge sa bædre wore syndher hær i wæildhen, ath wy moge faa ewynnæligh glædæ i hymærighæ; thet wnnæ os allæ samæn alsommegethastæ gwdh, qui est benedictus in secula seculorum Amen.

In die epyphanie.

(C)um natus esset Ihesus in Bethlehem Jude in diebus Herodis, ecce, magi ab oriente venerunt Iherosolimam, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judeorum?

Wars herræs nade och hans miscwndh worde met os i dagh och hwar dag och styrke warth hiærthe sig til æræ oc loff och os til tarff.

Alder kæræste wænær met gwd. Wy hawe i dagh wars herræs dagh, ther han hægædhæ sælwer met try jærntegne. War herræ, alle wærældhen skaperæ, then tydh han thogh for os arme synderæ køtligæ leghom, och han war føddher a then hælge jwledagh liwfflige mannom. Han wylde a then dagh tee i jørderyge met syn jerthege, ath han ær san gwdh. Thaghen wor herræ war føddher i Bethlehem i Herodis konings dage, tha tedis een stiærne thellich, som engen man haffde før seeth, sa ath mæn i annæth konings rige, ther heeth Kaldea, sage henne. Och try mæn aff thet folk, som stiærnæne soghe, waræ three koninghæ, hwilkæ koninge som wndhærstodhe aff kwnne, ath een ny koningh war føddher, och for thy ath een propheta, som heth Balaan, haffde monge winter sa spath: Orietur stella ex Jacob, et exurget homo de Israel. Thet ær sa ath sigiæ: En stiærne scal wpga aff Jacob, och man scal wprysæ aff Israel. Stiærnæn, ther han aff sagde, tegner war frwge sancta Maria mөө, som aff Jacobo kyn føddæs, och then mannæn tegnes war herræ, ther man wilde for os warde.

Oc then tith thee tre koninghe the soge thee stiærne sa liwse och sa storæ ware, tha trode the, ath han war føddhær, som Balaan prophetæ haffde förræ aff spaath. Tha begønthe the theræs færðh a then same dagh och kome farænde til Iherusalem, ffor thy ath Iherusalem war fræmæsthe stadh i thet rygeth. Och thee sporde Herodes koningh ath, hwar thet hælge barn war fødth. Herodes thagen han hørde thet, ath saa war, tha kallædæ han samæn the wisæste mæn, i Iherusalem waræ, oc sporde them ath, hwar Christus scwlde fødhes. The swaræde hanum, ath bøghærne sagde, ath han scwlde fødes i Bethlehem. Herodes bath thee three koningher spørrie granlige wm thet samæ barn i Bethleheem. Herodes giørde thet, for thy ath han haffde fanghet alth rigeth met strydh och met Romæræ hielp oc ræddæs, ath han scwlde addær mystæth ffor thet barn skyld, ther tha war fødht, oc wilde for thy hawe for-dærwæth barnyth, oc ther foræ bath han them granlige

lete w̄m thet barn. Then tydh the skyldes widher Herodes, tha tedhes them the stiærne, ther the soge før, oc hwn lede them til then stadh, ther war herræ war i føddher. Thee ginge ther in och hitthe thær war herræ met sine modher, hælge jomfrw Maria, oc offrædhe hanum gw̄l oc røgælse och mirra.

Myne kære wænær, sa tedes war herræ a thrættæ(nde) dagh fran then dagh, ther han war føddher a. — Aldræ kæræsthæ wænær, wy scwille thage kennedhom aff thee ordh, som stande screffwet i the helge læsth, som (i) dag læsæs: Thaghen war herræ war føddher i Bethleheem, tha thedhæs stiærnen. Thet scwille wy wndherstandhæ ther Moises spode: *Populus gentium, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam.* Thet folk, som gigh i myrke, thet saa eth storth liws. Thet war thet w̄sle mankøn, ther gik i synde myrk, ther diæffwælæn haffde them blyndh giordh, thet saa eth storth liws, then tydh war herræ loth sigh føde och løsde os met syn horde døth til himærigs liws. The tre mæn, ther til hanw̄m komæ, tegner cristne mæn, ther til war herræ fare. En the tre koninge then tid thee wendes bwrth aff theres rætte wey oc the fore til Herodem koningh, tha skildes stiærnen wedher them och ey soge henne før æn the thædhen fore och skyldes wydhær Herodem. Sa ær oc en cristæn man, ther han komær aff rætthen wey, tha wyllæs han offthe bwrth aff oc til Herodem, som ær diæffwælæn met wrang hwgh oc met ondhæ gærninge. Oc tha ær han skyldher genstæn wydher stiærnen, som er gw̄dh. Oc nar han skils with Herodem, som ær diæffwelen, oc han komer wppa syn rætte wey igeen, tha fynder han adder stærnen, och hwn leder hanum sa til war herre. Stærnen the ther war herræ sa tegnedhe, hwn war ey i himælyn fæsth wdhen hængde nærmær jordhen ywer then stadhen, som war herræ war føddher i, hwykæn som kalles ath ware hans eghen stadh. Ther aff scwille wy wyde thet, som David propheta sisher: *Prope est dominus omnibus invocantibus eum, omnibus invocantibus*

eum in veritate. War herre ær nær them alle, ther a hanum kalle met sannæn. Monge kalle a gwdh met ræth hiærte oc folkommæn hwgh, them ær war herræ nær met syn nadhe, fforthy ath the kalle a hanum met sannæn. Monge eræ oc the, ath ee mædhen thee mwge wel, och the æræ ryge och helbregde, tha kommer them ey gwd i hwgh oc ey kwnnæ hanwm ther thak fore oc willie ey saa meghet gøræ ath kome en tidh a dagh til thee hælge kyrkæ ath thakkæ gwdh for syne nade æller a theres knæ falle och bidæ theres bønner til gwdh for them til himærigs. Æn nar them trængær, tha kalle the a gwdh, oc tha wil gwd them ey høræ, ffor thy ath the kalle ey wppa hanum met sannæn, oc mædhen the wæl mottæ, tha wilde the hanum ey wide. Them komer ey i hwg, hwath scriffthen sighær: In die malorum ne immemor sis bonorum, et in die bonorum ne immemor sis malorum. Aa then dagh tw hawer onth, lath tik tha thyne gode dage i hwg kome. Ffor tw nogræ plage oc nøghet onth for thyne syndher skyldh, tha sæth tith hop til war herræ och lath tig i hwg kome thet gode, ther tw hawer ferræ haffth aff hanum, ællær thet gode, tw scalth æn faa i himmærige, oc wonhopes ey aff thy aligewel, ath tw haffwer plage fanget. Oc then dagh ther tw hawer goth, tha lath tig thyne onde dage i hwg kome, sa ath then dag tw moth bæsth, tha tiæne gwd bæsth, oc lath tik dag i hwgh kome, hwærlth tw moth æn faa ælles hær ællær oc i hælwide for thyne synder, oc ræth tig hær oc skynde tig til wors herræs nade.

Tha wy æræ skyldæ wyt diæffwælæn, tha scwille wy os skynde til war herræ oc offræ ther worth offær, sa som thee thre koninge giorde. The offræde gw, røgelsæ oc mirram, saa scwille oc wy gøræ.

Gwl betegnær alle koninge koninge, betegner war herræ Ihesum Christum, som aff jomfrw Maria war fød. Mirra betegner, ath han war dødælichæ man for waræ skyld. Røgelse betegner, ath han war sandher gwd alsommegthesthæ.

Thesse thre scwlle wy offræ war herræ aff warth hiærthæ. Wy scwlle oc anderlwnd offræ war herræ thettæ offær.

Man gør thet met mirra, ath døth køth fwlnær ey, oc ey gangær ther madkæ wdy. Thet dødæ køth betegner syndwg mæns hwg oc hans hiærthæ, som ær fwlth wardhet aff dødæligh syndh, oc madkæ æræ gangne in, som tegner wrange thænkæ. Tha scal han offræ gwdh alsommegtastæ, wm han wil wænde sig til hanum, fførsth mirram, ffor thy ath mirra betegner hiærthæ angær oc ræth scriffthæmaal, ther han scal sith hiærthe met rense. Ther næsth scal han offræ røgælsæ, ffor thy ath røgælsæ betegnes met ræth bøøn. Ther aff sigher prophetæn: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Sa styræs myn bøn herræ, sa som røgælse, ther man thændhær, gar goth døn oc lwkth aff. Sa gar ræth mæns bøøn foræ war herræ, som aff godhæ hiærthæ oc reen hwgh.

Ther næst scal man offræ gwl, ffor thy ath gwl betegner kærligheth. Sa som Gregorius sigher: *Sicut enim aurum ceteris metallis prævalet sic inter ceteras virtutes caritas præcellit.* Sa som gwl ær bædre malm æn noghær annær malm, sa ær kærligheth ywer alle dydhær. Oc scwlle wy for thy war herræ offræ førsth ræth scriffthæmal for waræ syndhær oc ther næsth rætwysæ bøøn aff rætte hwgh oc kærlighet til gwdh oc til war jencristæn.

Gøræ wy saa, tha offræ wy war herræ mirram, røgilse oc gwl.

War herræ han tedhes oc a thennæ dagh met annæth jerntegnæ. Ther han hafde waræth man i jordrigæ try aar oc trætdwgh oc sa meget til som fra jwle dagh oc til thennæ dagh, tha kom han til Jordans flodh, ther som sanctus Johannes baptista war, oc loth sigh ther døpe. Then tidh han døpther war, tha opnædhæs hymælyn, tha hørðhæs hans hælge fadhers røsth i hymærighe, tha kom then hælge andh i dwe lige och sætthæs wppa hanum. War herræ loth sig døpe for war skyldh oc ey for syne, ffor thy han wordh man ffor wdhen alle dødælige smitthe,

oc ther fore thørfte han ey dop wedhær, wdhæn han hæl-gæde war dop met sith dop oc gaff os the nade, ath, saa som hymælæn opnedhes ywer hanum, thaghen han war døpther, sa ær oc hymælæn os opyn foræ, thaghen wy æræ i wars herræs naffn døpthe, ther færræ war lwkthær fore ware forældherne syndher. Oc sa som then helge faders røsth i himeryge wognedhe, ath Ihesus Christus ær sandher gwz søn, sa scwlle wy wyde, ath then tydh wy ære døpte i hans dop, tha æræ wy wars herræs børn, oc sa som then hælige andh sættes wppa hanum, sa scwlle wy wyde, ath tha wy æræ døpte, tha giffs os then hælge andhz nadhe oc affløns aff alle ware syndher.

Nw ær thet radh, ath wy geme war cristnedhom oc løkkom ey himerig for os met ware syndhær, ther war herræ opnede for os met syn doop, wdhen hawom hældher oc hedre gwdh for syn hælge nade, som han hawer with os giorth, ffor thy ath wy ware diæffwelsæns børn ffor ware syndher, til thes ther war herræ giorde

[Ender her brat].

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50.

Af **Kn. Heibergs** Samlinger ved **H. F. R.**

I.

Kjøbenhavnske Forhold 1731—32¹⁾).

Grev Zinzendorf maatte i Juli 1731 drage hjem til Tyskland uden at se sin kæreste Drøm, et ret kristeligt Universitet i Danmark, opfyldt. Hans Besøg i København blev dog paa anden Maade betydningsfuldt nok. I København forefandt han nemlig en mindre Vennekreds af »opvakte«, og han og hans Ledsageres Besøg blev af stor Betydning for denne Kreds. Derimod er det en stor Overdrivelse, naar man lader Zinzendorf være den egentlige Ophavsmand til det aandelige Røre i København; det havde, som tidligere paavist, ogsaa andre Kilder. Men Zinzendorf gav Bevægelsen et kraftigt Stød fremad. Selv i Fyr og Flamme forstod han som faa at tænde andre i Brand, og mange af dem, der i de følgende Aar sluttede sig til de »opvakes« Kreds var stærkt paavirkede af den veltalende Greve. Heller ikke er det helt rigtigt, naar der er bleven sagt, at Zinzendorf i København tilvejebragte en Organisation af de vakte²⁾. Ganske vist velsignede han Natten før sin Afrejse Baronesse Söhlenthal, Kadet Henrik Langhorn

¹⁾ Det efterfølgende er en Fortsættelse af den Fremstilling, som er givet i Kh. Saml. 5. R. III, 436—67.

²⁾ Koch S. 152, efter Ussing, Kirkeforfatning I, 304.

og vistnok Lakej N. Hinrich Daniel til »trofast at tage sig af de andre«¹⁾, hvilket de sikkert ogsaa trolig har gjort; ialtfald hører vi om Langhorn, at han »gik omkring i Byen og prædikede«²⁾; men Forsamlingerne blev ikke egentligt organiserede derved. En Organisation kom først i Stand hen paa Efteraaret, da de to herrnhutiske »Brødre«, Tobias Friedrich og Melchior Zeisberger kom til København. Men Sindene var ved Zinzendorfs Besøg komne i Bevægelse, ogsaa hos de ikke opvakte. Hidtil havde man ladet »de opvakte« gaa for, hvad de var; nu blev man bange for, at de vilde vække Forstyrrelse i Kirken.

De opvakte følte sig i høj Grad i Taknemlighedsgæld til Zinzendorf: »Herren være lovet, som har ført Deres Excellence her til Danmark, thi Guds Børn, som tidligere ulmede her og der som enkelte Gløder i Asken, dem har De bragt sammen, saa at der nu er opstaaet en stor Ildebrand«, saaledes skriver Lægen ved Vajsenhuset Theodor Wilhelm Grothaus til Zinzendorf 6 Uger efter hans Afrejse. Men samtidig mærkede Medlemmerne af den lille opvakte Kreds allerede, hvor vanskelig deres Stilling var; paa den ene Side begyndte mange at søge til dem, fordi man mente, at de havde Hoffets Beskyttelse, og paa den anden Side begyndte Kongen og Regeringen at blive bange paa Grund af den Bevægelse, de opvakte foraarsagede.

»Ak Hr Greve«, sukker Grothaus, »De og Deres hele Menighed maa bede for vor endnu meget lille københavnske Flok, at Egensindets røde Drage ikke skal indsnige sig i Forsamlingerne; thi mange begynder allerede at tale vort Sprog, og lægger an paa at slutte Forbund med os, fordi de tro, at denne nye Religion (saaledes kalder de disse gamle Sandheder) finder Approbation hos det kongelige Herskab og nogle af de store ved Hoffet«.

Men Grothaus ser ogsaa Faren fra den anden Side: »Tibi in aurem dico«, skriver han, »vort Hof er ganske

¹⁾ Spangenberg, *Leben Z.'s.* 695. Bericht von etc. A. H.

²⁾ Daniel til Zinzendorf.

bange for, at der skal opstaa et Oprør blandt Undersaatterne, fordi det gemene Folk skriger, at man vil paatrænge dem en ny Religion imod Legem nostram Regiam, der støtter sig paa den augsburgske Konfession. Og Tempel-Herrerne er bange for Kjøle og Krave og raaber allerede Mord og Brand og søger paa alle mulige Maader at stoppe de gennemhullede Gærder, at de smaa Ræve ikke skal ødelægge Vinbjerget¹⁾.

Stemningen mod de opvakte steg mere og mere. At de undertiden holdt Bønnemøder sammen ude i Skoven, gav Anledning til, at man beskyldte dem for at prædike i Skoven og for at knæle for de høje Træer og tilbede dem. Ligeledes blev der paastaaet, at de knælede og bad paa alle Trappegange, paa Torvet o. lgn. Steder. De hyppigste Beskyldninger var dog, at de opvakte »begyndte en ny Lære og ganske foragtede den ordentlige Kirkelære«, at de vare »Fantaster, Entusiaster, foragtede de andre og ansaa sig selv for bedre og fuldkomne²⁾.

Mere rolig blev Stemningen ikke, da de to omtalte herrnhutiske »Brødre« kom til København. Den 29. August 1731 havde Menigheden i Herrnhut bestemt, at Tobias Friederich og Melchior Zeisberger skulde drage til Danmark og Sverige, og allerede den 30te er de paa Rejsen³⁾. Var noget besluttet i Herrnhut, sattes det strax i Verk. Rejsen skete til Fods. Omtrent 26. September kom de til København⁴⁾, hvor de blev i henved 3 Maaneder. De færdedes i denne Tid i den opvakte borgerlige Kreds og fik, i Lighed med Ordningen i Herrnhut, indført, at Mændene og Kvinderne begyndte at holde Forsamlinger hver for sig. Baronesse Söhlenthal udtrykte det i et Brev til Zinzendorf (²⁹/11 1731)

¹⁾ Grothaus til Zinzendorf ²⁸/8 1731 (A. H.).

²⁾ Baronesse Söhlenthal t. Z. ¹¹/9 31.

³⁾ Diarium von Herrnhut. Hos Lundbye S. 37 sættes deres Afrejse fejlagtig til Slutningen af September.

⁴⁾ Den 26. Okt. skriver Baronesse Söhlenthal til Z., at de har været fire Uger i Kbhvn.

paa følgende Maade: »De har bragt den lille Kristi Menighed her i en god Orden med Hensyn til dens Forsamlinger«; men hun tilføjer med et Suk: »Hvad Adskillelsen har kostet for Møje, og hvorledes Satan har forhærdet Guds Børn derimod, kan De ikke forestille Dem!«. Noget saa uvant som denne Adskillelse vilde man ikke finde sig i. Selv de, som Baronessen kalder »Guds Børn«, beskyldte de fremmede Gæster for, at »de søgte at indføre et Pavedømme«, saa Baronessen saa', hvorledes »Fjenden« prøvede at »forvirre Guds Børn«. Dog siger hun: »Vor stærke Sejrs-helt Jesus Christus oversaa alt med sin Barmhjertigheds Øjne, saa', hvori de svage overilede sig, og fratog den stærke bevæbnede Sjæle-Fjende hans Magt, og styrede med sin hellige Aand alt derhen, at det nu Gudskelov er kommet i den Orden, at Mændene have skilt sig ud«. Den herrnhutiske Adskillelse af Mænd og Kvinder ved Forsamlingerne staar saaledes for Baronessen som en guddommelig Ordning.

Mændene samlede sig nu en Tid i Stormgade hos Lakaj Daniels Svoger, Nicolai Andersen Qnast, Taffeldækker hos de kongl. Pager. Dennes Hustru, Marie Elisabeth Quastes, vilde imidlertid være tilstede ved Møderne i hendes eget Hus, hvad Baronesse Söhlenthal i sit ovennævnte Brev til Zinzendorf beklager, da det kunde give Anledning til Spot, og de andre opvakte Kvinder kunde stødes derved. Disse skulde samles hos Pastor Ewalds Svigermoder, Marie sl. Matthis Wulfs, som, da Baronessen foreslog hende det, strax var villig til at modtage dem.

Det endelige Resultat af Tobias Friedrichs og Zeisbergers Ordningsforsøg blev, at Mændene skulde samles to Gange om Ugen hos Quasts og een Gang om Ugen hos Bogholder Hammecke paa Sæbesyderiet ved Stranden, Kvinderne to Gange om Ugen hos Madam Wulfs. Desuden holdt Pastor Rohne, hvad dog ikke var noget nyt, hver Søndag Aften en Tale hos Baron Söhlenthals; men om de borgerlige har haft Adgang hertil, er tvivlsomt. Der var stadig et bestemt Skel mellem Forsamlingerne i Hof- og Borger-

kredsene (som da Zinzendorf var i Kbhvn.). I sidstnævnte Kreds havde man indrettet en Samfunds- og Fattigkasse, hvortil Zinzendorf havde lagt Grunden ved en Pengegave.

Ved Forsamlingerne bad og sang man samt læste i Skriften; de, der havde Gave dertil, udlagde Ordet, og man talte »hjerteligt og grundigt« sammen om Guds Naadeførelser. Friederich og Zeisberger har vel været de hyppigste Talere, indtil de den 18. December rejste til Stockholm i Selskab med en fhv. Hofbagersvend og ledsagede til Helsingør af Gert Hansen, Informator ved Vajsenhuset. Efter deres Afrejse gik Forsamlingerne deres Gang; men snart begyndte de at vække større Opmærksomhed. En af Forsamlingsfolkene, den tidligere nævnte Lakaj H. Daniel skriver 5. Jan. 1732 til Zinzendorf: »Præsterne begynde igjen paa Prædikestolen at advare Folk mod Forsamlingerne og formane til at vogte sig for de skinhellige, Egenretfærdighed søgende Hyklere«.

Det er vel sandsynligt, at det har været de ivrige ortodoxe Præsters Hensigt med deres heftige Taler og Fordømmelse af Forsamlingerne at indgyde Kongen Frygt for dem og bevæge ham til at udstede Forbud imod dem. I ethvert Tilfælde blev der ved disse heftige Udfald vakt et stærkt Røre i Befolkningen, og særlig blandt Studenterne, der gjentagne Gange (i Jan. 1732) paa en lidet sømmelig Maade forstyrrede de Forsamlinger, der holdtes hos ovennævnte Quast og Hammecke¹⁾.

¹⁾ Se Beretningen foran, S. 288 ff. En anden Beretning om Opløbene findes i et Brev fra Fru Söhlenthal til Zinzendorf, hvori hun fortæller, at Studenterne rottede sig sammen med andet løst Pak, saa de var nogle hundrede i Tallet, der i ondt Raseri gjentagne Gange gik løs paa Quasts Bollig og med »Gottes erbarmlichen Lästerungen« slog Døre og Vinduer ind, raabte Mord i Gaden, hvorved de satte hele Byen i Bevægelse, kastede Snavs i Ansigtet paa Md. Quast og søgte at bevæge Husværten til at sætte sine Lejere ud, hvis de ikke ophørte med Sammenkomsterne. — Det er dog vel sandsynligt, at Fruen, der havde en levende Fantasi og ikke selv havde været Øjenvidne, har brugt vel stærke Udtryk. I ethvert Tilfælde har hun ikke omtalt, at Præsten E. Ewald ved

Under disse Forhold mente Biskop Worm, der som bekendt var en, om end forsigtig, saa dog bestemt Modstander af Pietismen, at der nu var Lejlighed til at slaa et Slag, hvorfor han gik til Kongen og forestillede ham, at der burde gjøres noget for at standse de gudelige Forsamlinger, der var Anledning til saa beklagelige Opløb og Uroligheder. Han foreslog derfor at forny Konvertikelforordningen fra Frederik IV's Tid¹⁾, om end maaske noget formildet. Kongen bad ham da at gjøre et Udkast til en saadan Forordning, og da Biskoppen snart fremkom med et saadant, tilstillede Kongen 3. Febr. 1732 Statsminister Iver Rosenkrantz Udkastet med den Bemærkning, at han kunde udsøge, hvad han fandt brugeligt deri²⁾. Da Sagen allerede Dagen efter behandlede i Conseilet, er det imidlertid sandsynligt, at Rosenkrantz i alt væsentligt eller vel endog uden Ændringer har holdt sig til Biskoppens Udkast. I ethvert Tilfælde forelagde Conseilet Kongen følgende Forordning til Underskrift³⁾:

C. VI^{tus}.

G. a. v. Eftersom Vi siden vores Regjerings Tiltrædelse intet haver mere haft for Øyen end at opfylde dend alle christelige Konger særdelis paaliggende Pligt, at haandhæve den sande Gudsdyrkelse i vores Riger og Lande, og at befordre Guds frygt, Dyd og alt det, som kand være til Opbyggelse: Og Vi til den Ende med allerstørste Flid fornemmeligen have ladet os være angelegen at see Kirker og Skoler med retsindige og dygtige Prædikantere, Lærere og Betientere forsynede, saa og de hid og did forfaldne Kirker, saa vel i vores ved sidste Ildebrand saa haardt hiemsøgte Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn, som overalt i Danne-

sin modige Optræden og kraftige Ord fik Tumultuanterne til at skamme sig og trække sig tilbage, den Gang de vilde forstyrre Forsamlingen hos Hammecke.

¹⁾ Kh. Saml. 5 R. II, 318—9.

²⁾ Kh. Saml. 5. R. II, 320 (hvor 1731 er en Trykfejl for 1732).

³⁾ Ledreborgske Mnskr. Nr. 398 Fol.

mark og Norge, tillige med Universitetet og dets Bygninger, Skoler og andre til Gudelig Brug destinerede Huuse, af deris Støv at faa opreiste og opbygde; Vi derhos ogsaa finde, at til at befordre og stadfæste en sand, for ald Skrømt og Hyklerie reen bevaret Christendom intet er nødvendigere, end at god Orden og Skik som det rette Kiendetegn paa den christelige Eenighed, der til Kirkens og Statens Fred og Rolighed saa uforbigiengeligen er fornøden, udi ald udvortes Kirke-Skik og Guds-Tieneste bestandig bliver erhholdet: Men Vi nu med ikke liden Mishag maa fornemme, at der i fornævnte vores Kongelige Residentz-Stad skal have vist sig en og anden Uorden og Tumult formedelst de Forsamlinger, en Deel Folk i adskillige Huuse, for at holde en særdelis Guds-Tienste og Andagt, uden Fornødenhed have anstillet, da alle og en hver paa Søn- og Helligdagene og i de anordnede offentlige og daglige Bede-Timer kunde søge Kirkerne og der, saa vel som ogsaa i deris egne Huuse, en hver for sig med deris Familier og Tieneste-Folk uformeent kand holde deris Andagt. Da efterdi ovenbemeldt egen-opfundne Conventer og Forsamlinger ey alleniste kunde forarsage Tumult, Opløb og andre skadelige Følger, men endog give Anledning til adskillige Vildfarelser imod Guds hellige Ord og den sig derpaa grundende reene, uforandrede Augsburske Confession, hvilken vi nest Guds Hjelp og Bistand i vore Riger og Lande kraftig og i alle Maader ville viide haandhævet og mainteneret; saa ville Vi hermed have alle Forsamlinger og Samqvæm, som sammenløbende Folk uden for Kirkerne imellem sig indbyrdis, for at holde nogen særdelis Guds-Tieneste, anstille, alvorligen og strengeligen forbudne, og saafremt nogen skulle understaa sig samme i sit Huus eller Værelse at holde og tilstæde, da skal de, som i saa Maader betrædes, efter Sagens forefindende Beskaffenhed ansees og straffes som vores Mandaters modtvillige Overtrædere. Hvor over vedkommende alvorligen haver at holde, og byde Vi hermed og befale Os Elskelig Præsident, Borgemestere og Raad i vores Kongelige Residentz Stad Kiøben-

havn, at de dette vores Forbud paa behørige Stæder til alles Efterretning lade læse og forkynde, da ogsaa Biskoppen over Siellands Stift, os Elskelige Hr. Christen Worm, strax haver at føye den Anstalt, at samme paa Prædike-Stolene i bemelte vores Residentz Stad vorde kundgiort og oplæst, paa det alle og en hver kunde viide sig derefter at rette og for Skade at tage vare. Givet etc.

Hvis Kongen havde givet denne Forordning sit Bifald, vilde den ganske have kunnet tilintetgjøre Forsamlingerne. Den var kjendelig et ortodox Forsøg paa at dreje Kongens Kirkestyrelse i udpræget konservativ Retning; den var som en Medekrog, hvorpaa den for Uro ængstelige Konge skulde fanges. Men Kongen lod sig, da det kom til Stykket, ikke fange. Han underskrev ikke Udkastet. »Ved Guds Tilskyn-delse i Kongens Hjærte faldt Sagen langt subtilere ud, end Fjenderne havde tænkt sig«, skriver Baronesse Søhlenthal til Zinzendorf. Under det ovenfor meddelte Udkast findes nemlig følgende Tilføjelse:

NB. Den 4 Februarii A° 1732 er Hans May^t af det Geheime Conseil efter denne Concept bleven forelagt een reenskreven Forordning til allernaad: Underskrivelse; men i den Sted har det allernaad: behaget Hans May^t herom under d. 5 Februarii næstefter at lade expedere 2de Ordres, den ene til Magistraten i Kiøbenhavn, og den anden til Biskop Hr. Christen Worm, og har det Kongl: Geheime Conseil befalet denne Concept til ovenmeldte Forordning i Registrant-Bogen at indføres, om endskiønt den ikke blev expederet.

De to omtalte »Ordres«, der findes meddelte i Kh. Saml. 5. R. II, 320—1, ere af ret forskjelligt Indhold¹⁾. Den ene

¹⁾ Det er ganske urigtigt, naar J. Lundbye (Herrnhutismen S. 41) siger, at Worm havde »inspireret« disse to Anordninger, der meget mere maa tilskrives Kongens personlige Indgriben.

indeholder Befaling til Politimesteren i Kbhvn. om at advare Beboerne af Huse, hvor Forsamlinger vare holdte, om ikke at tilstede, at der hos dem holdtes Møder, i hvilke den hellige Skrift forklaredes, noget, der bedre kunde ske i Kirkerne. Den anden Befaling var rettet til Biskoppen, som skulde paalægge Præsterne, at de ikke maatte tale for eller imod Forsamlingsfolkene. Kongen havde altsaa kjendelig taget Afstand fra Biskop Worms langt videre gaaende Forslag, og havde i det hele udtrykt sig saaledes, at der kunde være noget i den Forklaring, som Pietisterne gav, at det kun var Uordenerne og ikke selve Forsamlingerne, Politimesteren skulde søge at hindre. Det er ogsaa kjendeligt, at Ordren til Politimesteren ikke er bleven almindelig publiceret, saa de, der holdt Forsamlinger, maaske endog kunde undskylde sig med, at de ikke vare blevne advarede¹⁾. Det er heller ikke tvivlsomt, at der senere er blevet holdt Forsamlinger i Kjøbenhavn, om end i Stilhed og saa vidt mulig med Undgaaelse af det kriminelle Punkt, »Forklaring af den hellige Skrift«.

Et Vidnesbyrd om, at Regeringen var bleven opskræmmet ved de Uroligheder, som Forsamlingerne havde givet Anledning til, finde vi i den Adfærd, der vistest mod Herrnhuterne Friederich og Zeisberger, da de i de første Dage af Februar 1732 vendte tilbage fra Stockholm. Thi medens der ikke var lagt dem Hindringer i Vejen under deres tidligere Ophold i Kjøbenhavn, blev det af Politimesteren, der næppe har handlet efter egen Tilskyndelse, nu betydet dem, at de gjorde bedst i snart at forføje sig bort. Havde de ikke de fornødne Midler dertil, vilde han forsyne dem med Rejsepenge. Følgen var, at de allerede den 13. Febr. 1732 forlod Kjøbenhavn²⁾.

Dronningen tog sig deres Afrejse meget nær, da hun

¹⁾ Se foran S. 291.

²⁾ Brev fra Zinzendorf til en »kjær Søster« (Frøken Seidewitz) i Foråret 1732. Lundbye lader (S. 47) de to Herrnhutere endnu en Gang samme Aar vende tilbage til Kbhvn., men det beror sikkert paa en Misforstaaelse.

bagefter hørte om den Behandling, de havde faaet, og hun erklærede, at hun selv vilde have ladet de dyrebare Brødre kalde og talt med dem, for derved at vise alle deres Modstandere, at de skulde lade dem være i Fred. Hun vilde ved »sin meget formaaende Forbøn« hos Kongen ogsaa have søgt at hindre Udvisningen. Og Markgreviden var ganske enig med Dronningen¹⁾. De høje Damer havde ikke tænkt sig, at der under Kristian VI's Regering skulde gaas saaledes frem mod »opvakte og redelige Sjæle«.

De kongelige Damer har næppe set, at der ved Siden af den Uro, man befrygtede, ogsaa ved Udvisningen gjorde sig politiske Motiver gældende. Conseilet ønskede netop nu at staa sig godt med den østerrigske Regering, med hvilken den da førte de Underhandlinger om en Garantitraktat, der af den østerrigske Afsending Seckendorff bragtes til en lykkelig Afslutning d. 26. Maj 1732²⁾; derfor skulde alt Skin af Sympati med Zinzendorf og de af ham modtagne østerrigske Undersaatter undgaas.

Derimod begyndte ihvertfald den ene af de kongelige Damer, Markgreviden, at forstaa, at Zinzendorfs Sag i Danmark var tabt. Hvis der skulde naas noget for »den gode (c: Pietismens) Sag«, maatte man slaa ind paa andre Baner, finde andre Mænd til at føre den frem. Thi nogen at støtte sig til i Conseilet fandt Markgreviden ikke. Den Mand, som hun havde trot var Opvækkelsen hengiven, nemlig Carl Plessen, havde ikke svigtet blot een Gang, men to Gange, hvor det gjaldt om at føre »den gode Sag« frem. Havde ikke Plessen indtaget en Dobbeltstilling, den Gang Zinzendorfs Universitetsplan var for? og havde han gjort noget for at hindre Forfølgelsen af Forsamlingerne? Plessens Standpunkt, naar det gjaldt Guds Riges Sag, var Speners og de ældre Spenerianeres; men dette tilfredsstillede ikke den yngre Pietistslægt i Halle, som ikke saa nogen rimelig Grund til, at Pietisterne skulde tage Hensyn til de

¹⁾ Baronesse Sahlenthal til Z. ²²/₂ 32.

²⁾ Smaaskrifter tilegnede Krieger, S. 88.

ortodoxe, naar de kunde faa Regimentet i Kirken. Og Markgrevinden tilhørte med hele sit Hjerte den yngre Pietist-slægt og stod i nær Forbindelse med Mændene i Halle og deres Venner. Naar hun i Tankerne gennemgik sine tyske Bekendte, maatte de standse ved den kloge Greve paa Wernigerode, og een Mand var der i Danmark, der kunde hjælpe hende til at faa Stolberg kaldt herind. Det var Poul Løvenørn, daværende Overkrigssekretær, eller hvad vi nu vilde kalde Forsvarsminister.

Løvenørn var netop paa denne Tid ved at komme i den Modsætning til Plessenerne og Rosenkrantz, der i Løbet af det følgende Aar bidrog til Carl Plessens Fald. Selv ønskede han at faa en Støtte i sine Bestræbelser, og en saadan mente han at kunne finde i Grev Stolberg¹).

Om der har foreligget nogen Aftale mellem Markgrevinden og Løvenørn, vides ikke. Sandsynligheden taler derfor. Vist er det, at de var enige om, at Stolberg var en brugelig Mand, og vist er det, at Løvenørn netop i de Dage, da Forsamlingsspørgsmaalet havde vakt Uro i København, skrev (¹/₂ 1732) til Stolberg og antydede for ham, at Kongen ønskede hans Nærværelse i København²). Besøget blev imidlertid ikke til noget dengang og heller ikke det følgende Foraar, som der en Tid var Tale om; først i Efteraaret 1733 naaede Grev Stolberg at komme til Danmark. Da var der imidlertid foregaaet kirkelige og politiske Begivenheder baade i den danske Hovedstad og i Tyskland, der gjorde det let for Greven at fiske i rørt Vande og særlig at opnaa det,

¹) I Kh. Saml. 5. R. III, 781 Not. 2 er det paavist, at det ikke — som hidtil antaget — kan have været Markgrevinde Sophie Christiane, der fra først af har søgt at berøve Ministeriet Rosenkrantz-Plessen Kongens Tillid, men at det var Grev Stolberg, fra hvem Mistænkeliggjørelsen af Ministeriet kom. Det er dog at formode, at denne fra først af kun har udskudt de Kugler, som Løvenørn havde støbt. De to forøvrigt saa forskellige Mænd kunde godt mødes i Ønsket om at faa andre Personer ind i Conseilet, skjønt deres Bevæggrunde til at ønske dette vistnok vare ret forskellige.

²) H. L. Møller, S. 39.

H. F. R.

der var om ikke Hallensernes kæreste Tanke, saa dog een af deres kæreste Tanker, nemlig at spænde Zinzendorf ude fra al Forbindelse med det danske Hof.

II.

Zinzendorf og J. F. Reuss 1732.

Zinzendorf vedblev efter sin Afrejse fra København at staa i livlig Brevvexling med sine Venner der, baade med dem i den fornemme Verden og med forskellige Medlemmer af de borgerlige Kredse. Man kan gennem disse Breve skimte, hvorledes Stemningen mod Zinzendorf i Hofkredsen vendte sig, saa inden et Aar var omme, saa' man med helt andre Øjne paa den tyske Greve, end dengang han personlig vandt alle Hjerter. Paa den anden Side lyser der udaf Zinzendorfs Breve en varm Interesse for de vakte i Danmark og hans store Sorg, dengang Kristian VI, af hvem han havde ventet sig saa meget, i hans Øjne svigtede Guds Riges Sag.

Zinzendorfs Hovedkorrespondent i København var Baronesse Söhlenthal. Mange af de Breve, han sendte til København, sendtes gennem hende eller efter hendes Raad. Hun var ingenlunde nogen betydelig Begavelse, men et stærkt religiøst bevæget Menneske, hos hvem de kvindelige søde Følelser og Snakkesaligheden strømmede over alle Bredder. Stærkt indtaget i Zinzendorf oversaa' hun ganske hans Fejl og har vistnok haft meget lidt Begreb om, hvad der egentlig foregik, og har sikkert ikke før paa et meget sent Tidspunkt forstaaet, hvor misliebige Zinzendorf allerede længe havde været ved Hoffet i København.

Højest ejendommeligt er det, at Grev Zinzendorf vistnok er den første, der har opfordret Grev Stolberg til at komme til København. Ved deres Møde paa Wernigerode i Sommeren 1731, da Zinzendorf kom tilbage fra København, er Talen naturligt falden paa, om der ikke ogsaa for Greven paa Wernigerode var noget at udrette i Danmark. Zinzen-

dorf synes at have været meget ivrig herfor, thi han skrev strax og fortalte Fru Söhlenthal om Besøget i Wernigerode og Grev Stolbergs Fromhed. Hun svarede ham tilbage (¹⁴/₈ 31): »Dass der H: Graf von Wernigerode so brennendt an dem lieben Heylandt geworden, dass erfrenet uns auch alle hier recht hertziglich. Gott lenke diesen Hertz, dass Er einmahl möge herkommen. Vielleicht könnte Er Hohen Orttes viel guttes zu der Erndte Christi beytragen; allein es muste des Winters sein, denn des Sommers ist wie bekannt alles zerstreuet«. Den i dette Brev indeholdte Opfordring lod Zinzendorf øjeblikkelig komme for Grev Stolbergs Øjne, dog med en lille Modification i Udtrykkene, der er betegnende for hans Klogskab og viser, i hvor høj Grad han ansaa det for nødvendigt at passe paa ikke at støde Grev Stolberg¹).

Det var Zinzendorfs første Opfordring til Stolberg om at rejse til København; men sandsynligvis har en anden fulgt efter; ialtfald fik Z. senere en varm Opfordring til at sende Stolberg en saadan fra sin Veninde Baronesse Söhlenthal. Hun skriver til ham i en Efterskrift, vistnok fra Februar 1732: »Det er faldet mig ind, hvad om De instruerede Hr. Greven af Wernigerode om, at han flittig skulde skrive til vor Kgl. Majestæt om alt, som passerer, og saa meget grundig af Guds Ord bevise, i hvilket Ansvar en Øvrighed sætter sig, hvis den laaner Øre til de onde Gejstlige og den forvendte Verden, og derved søger at hindre det gode, og at vise, hvilken Forbandelse derved maa komme over et Land, og deslige; ogsaa kunde man vel føre dette til Gemyt, at enhver Kristen havde troet, at under denne Regering vilde intet blive fremmet forud for Guds Ære, og at paa denne Maade²) bliver den mere undertrykt

¹) Til Exempel kan tjene, at medens Fru S. havde skrevet om St., at han »so brennend an den lieben Heylandt geworden«, skriver Z. »so brennend in JESU Liebe ist«. Z.s Brev til St. (af 24. Aug. 1731) findes trykt i Gegenwärtige Gestalt des Kreuzreiches, S. 125.

²) α: ved Undertrykkelse af Forsamlingerne.

end nogensinde før. Jeg antager, at intet fra andre vil hjælpe noget, kun anrette større Skade. Alene fornævnte dyrebare Greve, som Gud saaledes i Sandhed har oplyst, og som Gud har givet den Lykke at staa i et saa nært højt Slægtskab i Verden, vilde vel kunde udrette noget godt ved utrættet at sende Breve og tillige ved Bøn. Og selvom Svarene ikke skulde indløbe flittig, saa skader det ikke, Gud kan dog engang velsigne et saadant Brev saaledes, at det rette Endemaal dermed naas, og mere vil Greven heller ikke forlange. De forstaar det altsammen bedre end jeg, og jeg er vis paa, at De til Guds Ære og hans Menigheds Fred vil gøre Deres Yderste. Saa overlader jeg alt til Deres For-godtbefindende. Gud skænke os alle Naadens og Bønnens Aand, og give os alt i det Øjeblik, vi trænger dertil forat kunne udbrede hans Navn!

Om Zinzendorf parerede Ordre, kan jo være tvivlsomt, men umuligt er det ikke. Hans Opfordring til Stolberg om at komme til Danmark vil da være kommen kort efter Løvenørns.

Den første Efterretning om Forsamlings-Urolighederne i København fik Zinzendorf i et Brev fra Fru Söhlenthal¹⁾, der i stærke Farver skildrede Forfølgelsen af de opvakte, med den Tilføjelse at Forsamlingerne var indstillede, mens Øvrigheden undersøgte Sagen. Zinzendorf kom strax i stærk Bevægetse og som sædvanlig, naar noget var paafærde, greb han strax Pennen for at raade sine Venner og for mulig at gøre sin Indflydelse gældende til Fordel for de opvakte.

¹⁾ Dets Indhold er citeret ovenfor S. 755 Not. Brevet er udateret, men da Fru S. i et Brev af ²²/₂ siger, at hun har skrevet for 3 Uger siden, og tillige her første Gang fortæller om Rescripterne af ⁵/₂, maa det første Brev være skrevet o. 1. Febr. I Herrnhuts Diarium noteres 12. Febr. 1732: »Gestern kam Brief aus Copenhagen von der Frau Baronin v. Söhlenthal, welche berichtet, wie unaussprechlich gross der Aufruhr u. die Empörung wider die Kinder Gottes sei, dass rechter Auflauf geworden ist von bösen Studenten und anderen unbekanntem boshaftigen Menschen«.

Han skrev strax d. 11. Febr. — samme Dag Efterretningen var kommen fra København — til Baronesse Söhlenthal og Pastor Enevold Ewald, nogle Dage senere til de formentlig opvakte Præster i København, til de opvakte »kære Brødre og Søstre«, endnu engang til Fru Söhlenthal og endelig til Dronningen og Markgrevinden.

Han trøster (¹¹/₂ 32) Baronesse Söhlenthal med, at »det er en gammel Djævels-Metode at gøre Øvrigheden bange, forat den skal staa den gode Sag imod«, og raader til at holde inde med Forsamlingerne en Tid, »fordi Øvrigheden elsker Gud, og man gjerne føjer denne Øvrighed«. Han mener dog ogsaa, at man samtidig bør højtidelig erklære, at man ikke i Fremtiden kan lade være med Forsamlingerne, da Herren har befalet dem, og hans Kirke ivrigt holdt dem. I Stedet for de store Forsamlinger maa man lade en erfaren Broder eller Søster samles med 2—3 Brødre eller Søstre og, saalænge Forbuddet varer, »hænge sin Harpe paa Pilene, men dog bede og tale med hinanden, idet man husker paa Apostelens Ord: Forinaner hverandre hver Dag, saa længe det hedder idag, og paa Daniels Exempel, som fik Forbud mod at bede; i 30 Dage forud havde han gjort det hemmelig; nu bagefter gjorde han det offentlig«.

Til Enevold Ewald skrev Zinzendorf samme Dag: »Lovet være vor Faders Rige; lovet være vor Herres Kors, hvis Riddere vi er. Lovet være Aanden, som har givet Dem Mund og Visdom til uden Frygt at tale med disse Mennesker. Han besegle Deres Vidnesbyrd. Han styrke Deres Menighed. Han levendegøre Deres Forsamlinger. Han lade eder staa fast og heller ikke vige et Skridt eller et Øjeblik i Kristi Sag. Dem, min dyrebare Broder, give Lammet, som er slagtet fra Begyndelsen, at De maa være beredt til at elske ham og være et Lam og en Løve for ham«. Med Hensyn til Forsamlingerne fik Ewald følgende Formaning: »Allerkæreste Broder, De maa absolut ikke lade Forsamlingerne fare, men som Helte stride for dem, det koste, hvad det vil. En kort Tid kan man gaa sagte dermed, men med

flittig Declaration om, at man hverken kan eller vil lade sig det forbyde; thi hvor Kristus siger Ja, der maa en kristelig Øvrighed ikke sige Nej; ellers handler den antikristisk, og hvis I følger den, fornægter I Kristus for Menneskene! !

Nogle Dage efter (¹⁴/₂ 32) skrev Zinzendorf en Formanings- og Opmuntringsskrivelse til sine »dyrebare Fædre og Brødre« i København : Confessionarius Frauen, Summus Theologus, Biskop (!) Steenbuck, samt Præsterne Schreiber, Rohn, Grothaus, Ole Hersleb, Holst og Enevold Ewald. Han haabede derved at faa dem til at staa fast, idet han skrev: »Da det nu kommer til Bekendelse, og Gud har skænket Dem en saa dyrebar Øvrighed, saa vil det sømme sig for Dem at vise, hvad det er for en Salighed, naar saa mange Brødre bor sammen i offentlige Lære-Embeder. De begriber uden min Erindring, at det tilsidst har endt med Separatismus fra Kirke og Nadvere, da man forbød gode Sjæle i Tyskland at opbygges sammen i god og hellig Ordning, hvilket i disse sidste Dage er det listigste Greb af Menneskeslægtens Fjende, at han raser og larmer mod al privat Opbyggelse, forat paa de Steder, hvor ingen retskafne Lærer kan findes (og det er desværre paa 100 Steder), slet ingen skal kunne blive omvendt fra sin Vejs Vildfarelse. Men derved maa trofaste Lærere og Præster sætte Gods, Embede og Ære til, at de ikke aabenlyst skulle bekæmpe deres Herres, deres hellige Forgængere Apostlenes, deres hellige Fædres, ja Reformatorerne og saa mange dyrebare Guds Tjeneres Befaling, Ordning og Indretning, at ikke i en evangelisk Religion, som har løsrevet sig fra Antikristens Aag, en ny pavelig Tvang skal blive indført, og de redelige Sjæle paa ny blive jagede ud, hvilket, hvis Konventikel-Striden blev afgjort negativt, ufejlbart vil ske med Tusender, og en ny Revolution følge, som den højeste Nødvendighed kræver nødvendigvis maa undgaas. Jeg understaar mig tillidsfuldt i Herren at opmuntre Dem til, at De her udfører tro Hyrders Embede, som vover deres Liv for

Faarene og hjælper til at lette vor Allerdyrebareste Konge Sagen til Lov for vor fælles Herre i alle Lande«.

Og atter nogle Dage efter¹⁾ skrev han til sine Venner i København:

»Saa vil vi da lide! Kære Brødre og Søstre! Jeg formaner Eder som Eders Kammerat til at indstille Forsamlingerne i 4 Uger, men imidlertid komme sammen 3—4 ad Gangen og fortsætte Herrens Gerning uden Sang og Klang, men dog med Bøn og hjertelig Formaning. Er alt forbi, saa behøves dette Raad maaske ikke. Men er det endnu Tid, saa har jeg dertil følgende velgrundede Bevæggrund. Eders Konge maa skaanes, at han ikke ved de Modsindeles listige Førestillinger skal blive hindret i at bryde igennem i Guds Sag. Havde han været et ordinært verdsligt Herskab, saa vilde Eders Holdning snart have været decideret, men I staar netop i Begreb med at faa en Kristi Tjener til Professor Theologiæ²⁾, og jeg vil, saavidt Herren giver Naade, actu orando drive Sagen frem hos det Kongelige Herskab og andetsteds. Men lægger dyb Grund, thi Sjælene kunne ved Kongelig Protection blive letsindige og faa Hyklere iblandt sig, men ved Modsigelse under Trængsler blive bløde, fordi de endnu er sarte og unge. Jeg venter nu Efterretning om, hvorledes det videre gaar. Gratulerer ogsaa til den smukke Troskamp«.

Den 18de Februar fik Zinzendorf Brev fra Tobias Friedrich i København, der fortalte om Forfølgelsen af de opvakte, der var saa stærk, at »ingen Broder kunde gaa sikkert paa Gaden«, og om Zeisberger og Friedrich paastod man,

1) Zinz. til »Kære Brødre og Søstre« 17/2 1732. Brevet findes baade i en daarlig Afskrift med Nitschmanns Haand og i Original. Den har været sammenfoldet som Brev, forseglet med Zinzendorfs Haand og har den overstregede Udskrift: »Die lieben Brüder u. Schwester in Copenhagen«. Den ser ud, som var den gaaet gennem mange Hænder og havde ligget i mange Lommer, inden den er kommen tilbage til Herrnhut.

2) Her menes J. F. Reuss (om hvem i det følgende).

at de havde faaet Ris af Bøddelen i Stockholm¹⁾. Zinzendorf skrev, da han fik denne nye Efterretning, strax (^{18/2} 32) til Fru Söhlenthal for at opmuntre hende til at staa fast. »Jeg er«, skriver han, »i nogen Maade bekymret for Dem. De har haft et hjerteligt Haab om, at det Kongelige Herskab skulde hjælpe i Sagen, og De kan maaske blive meget nedslaaet, hvis det ikke sker. Af et Skrift, som iovermorgen vil blive afsendt herfra, vil den kære Søster imidlertid faa at se, hvorledes hele Sagen hænger sammen efter Biblen, Religionen og Fornuften. Men om der end i alle Dele af Europa bliver raset derimod, saa lad være med at undre Dem, selv om ogsaa den gode Konge som en Darius skulde blive overmandet. Tværtimod brug Visdom og lad det ikke komme til nogen contrair Sekt²⁾, men indstil de store Forsamlinger, indtil Reuss kommer og forsvarer saadanne offentlig. Hør i Mellemtiden ikke op med at komme sammen i 20 og flere Afdelinger for indbyrdes at befordre eders egen Væxt«.

Samme Dag skrev Zinzendorf ogsaa til Dronningen og indesluttede heri et Brev til Kongen; atter til Dronningen 21. Februar og 13. Marts³⁾. Af disse Breve er sandsynligvis intet naaet Adressaterne; om det sidste véd vi det sikkert. Söhlenthal havde ikke villet overbringe det⁴⁾, dels fordi Præsteskabet, om hvis Tilbagevisning Zinzendorf havde skrevet, allerede var vist tilbage, dels fordi han havde slaaet paa at ville sende Danebrogs-Ordenen tilbage, hvorved sikkert Ondet vilde være bleven gjort endnu værre. Söhlenthal skrev desuden til ham, at han, hvis han mente, det var Guds Vilje, skulde skrive til Dronningen og takke hende for hendes Deltagelse med de forfulgte, men lade være med at ytre nogen Misstemning mod Kongen og Ringeagt

1) Diarium von Herrnhut ^{18/2} 1732.

2) Læsemaaden usikker, men formodentlig er det en Advarsel mod Separatisme.

3) Koncepterne i Herrnhut.

4) Söhlenthals Brev til Zinz. Slutningen af Marts 1732

for hans Naadetegn, »som han dog ikke har paatvunget Dig«¹⁾.

Zinzendorf fulgte Søhlenthals Opfordring og skrev Paaskedag d. 13. April et langt Brev til Dronningen²⁾, hvori han bittert klagede over det, som var sket med Forsamlingerne i København og med hans to Herrnhutere. Brevet former sig som et Forsvarsskrift for Forsamlingerne udenfor Kirken og slutter med følgende Hjertesuk: »Herrnhut, som ventede Beskyttelse under Kristian VI, maa forandre sine Tanker; thi ved saadanne Anstalter i Kristi Rige, som de vare, der blev truffne i København d. 7. Februar³⁾, maatte Herrnhut med dets Ældste, dets Greve og Brødre blive de første, som maatte forvises Landet; thi naar det kun kom an paa Tumulter, da vilde der vel findes en Mørkhedens Engel, som opvakte dem imod os«.

Dette Brev viser os Zinzendorfs Sindsstemning og hans faste Tillid til, at Dronningen var ham bevaagen. Samtidig sendte han Kongen selv et Brev (vistnok gennem Dronningen), hvori han erklærede, at »hans Hjertes sørgelige Situation i Anledning af de Omstændigheder, som ikke kunne være Kongen ubekjendte, forbød ham at tale til sin Fyrste uden dennes Befaling«. Han vilde ikke, at Kongen skulde rejse (til Norge) uden at ledsages af hans dybeste

¹⁾ I samme Brev meddeler Søhlenthal sin Ven: »Man udgiver Dig her for en Beskytter af Dippel. Jeg har imidlertid erklæret, at Du ikke blot var for kristelig men for klog til at forsvare hans Mening. Aldrig har Pasquinius i Rom spyet saadant absurd og afskyeligt Tøj fra sig, som den ugudelige Karl har gjort det i sin nyligt mod Hallenserne udgivne Pasquille, og han viser, at han af Malice ikke vil forstaa deres Systemer og Skrifter«. (Pasquino var en Romer, berygtet for sin onde Tunge. Hans Navn blev siden et Fællesnavn for Spottere og Bagtalere. Allgem. hist. Lexicon III, 727. Leipzig 1722).

²⁾ Trykt med enkelte Unøjagtigheder og Udeladelser i Evangel. Kirchenzeitung 1831 Nr. 2; overs i Mnemosyne IV. 300 ff.

³⁾ 5. Febr. Naar ogsaa andensteds 7. Febr. nævnes, er det vel, fordi den kgl. Ordre paa den Dag blev publiceret af Magistraten i Kbhvn.

og oprigtigste Ønsker, som ogsaa Kongens »bedrøvede Undersaatter i København« vilde slutte sig til, »de, som er Jesu Kristi Brødre og hans Vidner i Hovedstaden«. Alle vilde de haabe at se Kongen vende tilbage »i Velsignelse og fuld af den hellige Ild, som nylig er optændt i Hjærterne over hele Universets Overflade«. Imidlertid turde det være et Spørgsmaal, om Brevene nogensinde er komne Dronningen i Hænder. I ethvert Tilfælde foreligger der ikke nogetsomhelst Svar derpaa fra Dronningen, og det nævnes end ikke i de endnu opbevarede Breve fra hendes Omgivelser. Og nogensomhelst Forandring i Kristian VI's Sindelag eller Stilling til Forsamlingerne spores ikke i dette Aar, selvom der ikke foretoges noget yderligere Skridt imod dem fra Regeringens Side.

Som vi overfor har set, bragte de kongelige Rescripter af 5. Febr. 1732 de større Forsamlinger af de opvakte til at ophøre; men man vedblev alligevel at samles i Smaakredse, saaledes som Zinzendorff havde raadet til. »Forbuddet har bragt os i en vis Stilhed«, skrev Fru Söhlenenthal (¹⁶/₈ 32) til Zinzendorf om de opvakte i Hofkredsen; men »i København kommer de dog sammen i Stilhed og søger at styrke sig i Herren; ogsaa bliver ofte Sjæle, der hungrer efter Naaden, bekendte«. Kredsen af de opvakte, der samledes om Enevold Ewald og Madam Wulfs var ingenlunde bleven splittet; tværtimod havde den fælles Trængsel bragt dem nærmere sammen, og de vandt stadig flere Venner og Beundrere, der sluttede sig til »dem fra Vajsenhuset«. Kredsen modtog ogsaa i Løbet af Foraaret 1732 forskellige kærkomne Besøg af opvakte andre Steder fra. Saaledes opholdt Svenskeren Sven Rosén, der senere sluttede sig til Herrnhuterne, men som endnu paa dette Tidspunkt stod paa et udpræget mystisk og sværmerisk Standpunkt, sig en Maaned i København i Forsommeren 1732¹). Og en Mand, der i særlig Grad var i Stand til at opmuntre dem, der

¹) Se foran, S. 233 ff.

følte sig i Trængsel, fordi han selv havde prøvet Trængselen, og som færdedes meget i Kredsen, var Magister Traugott Immanuel Jerichow, der var bleven Pagehofmester i København og Prinsesse Sophie Hedevigs Præst¹⁾.

Sommerens Hovedbegivenhed for de opvakte var dog Jeremias Fridrich Reuss' Ankomst til København. Da Zinzendorf 1731 gæstede København og der forhandlede om Universitetets Forbedring, bragte han forskellige unge Professoremner paa Bane. Blandt disse var Mag. Spangenberg i Jena og Mag. Reuss i Tübingen. Spangenberg afslug bestemt Zinzendorfs Forslag, idet han erklærede, at han i Jena ikke havde nogen Løn og i København vilde faa for stor Løn. Tjenesten dér vilde altid kunne faa redelige Mænd; men Pladsen i Jena kunde komme til at staa tom; derfor kunde han ikke tage mod Pladsen i København²⁾. Magister Reuss i Tübingen viste sig mere villig. Allerede d. 6. Juli 1731³⁾ havde Spangenberg fra Jena skrevet til Reuss og bedet ham komme saasnt som muligt, for at Zinzendorf kunde forhandle med ham. Ved Mødet mellem Reuss og Spangenberg i Jena skrev sidstnævnte ^{20/8} 31 i R.s Stambog:

Dein Beruf heist: Jesu nach
Durch die Schmach,
Durchs Gedräng von aus und innen.

Lørdag d. 25. August kom Reuss til Herrnhut. Næste Dag prædikede han for Menigheden sammesteds. Zinzendorf var saa begejstret derover, at han strax skrev et langt Brev til Kristian VI, fuldt af overstrømmende Ros over Reuss, og bad Kongen sende ham en Vocation, forat han kunde løses fra sine Forpligtelser i Würtemberg⁴⁾. Reuss opholdt sig i Herrnhut indtil d. 10. el. 11. Oktober. Hans Stambog

¹⁾ Se Kh. Saml. 5. R. III, 183.

²⁾ Risler: *Leben Spangenberg's*, S. 37.

³⁾ Latinsk Brev i det Reussiske Familieark. i Tübingen.

⁴⁾ Zinz. til Kristian VI 27. Aug. 1731. Brevet er blevet afsendt med Tobias Friedrich og Melchior Zeisberger d. 30. August.

indeholder ikke mindre end 32 Bidrag fra »Brødre« og »Søstre«. Den 12. Okt. er han i Dresden; d. 15. i Leipzig, hvor han færdedes med T. I. Jerichow og Jonas Paul Weiss, hvilke begge han senere traf i København. Ligeledes besøgte han i November Maaned Grevehofferne i Poelzig og paa Køstritz. I Begyndelsen af December naaede han Halle, hvor han forefandt Brev fra Iver Rosenkrantz, som skrev, at Kongen havde hørt Reuss' »grundige Lærdom, ypperlige Gaver til at prædike opbyggeligt og hans fuldt ud kristelige Levned og exemplariske Vandel meget berømmet«, hvorfor han tilbyder ham et Embede som Hofpræst med 800 Rigsdaler om Aaret samt et Professur med de dertil »annecerede Emolumenter«¹⁾.

Reuss svarede (⁷/₁₂ 31), at han maatte først spørge sin Fyrste, hvis Stipendier han havde nydt i Stiftet i Tübingen, men for øvrigt vilde han »ganske overlade sig til den guddommelige Direktion«. Hvorlænge Reuss har opholdt sig i Halle, vides ikke — i Stambogen findes kun ét Bidrag, dat. 7. Dec. 1731, fra S. J. Baumgarten — men derimod véd vi, at han færdedes meget i G. A. Franckes Hus og i den franckeske Kreds²⁾. Reuss vil da ikke have kunnet undgaa at mærke den Mistænksomhed og nøje Opmærksomhed, hvormed man allerede dengang i Halle iagttog alt, hvad Zinzendorf tog sig for³⁾. Reuss' Rundrejse i dette Efteraar har i det hele givet ham et Kendskab til Personer og Forhold, som senere, da der kom Kamptider, har været ham til Nytte; men endnu havde Zinzendorf hele hans Hjerte, og et Forsøg kort efter fra G. A. Franckes Side paa at

1) Rosenkrantz til Reuss 6. Nov. 1731.

2) Se Reuss' Brev til Francke 7. Apr. 1732 (Reuss' Arkiv). Hvor optaget Francke har været af ham, kan ses af et Brev fra Phil. Heinr. Weissensee i Stuttgart til Francke 12. Okt. 1731 med Oplysninger om Reuss og Udtalelser om ham. W. skriver f. Ex. om ham: »i Omgang med andre fordragelig, fredsommelig og tjenstvillig, men dog bestemt og alvorlig. Udbredelsen af Guds Ære og Kristi Rige er det ham om at gøre« o. s. v. (Reuss' Familiearkiv).

3) Se G. A. Franckes Breve til Schrøder. Ark. p. Ledreborg.

komme i et særligt Tillidsforhold til ham gik Reuss behændigt udenom. Efter at have faaet Fyrstens Tilladelse til at forlade Würtemberg udnævntes Reuss d. 29. Februar 1732 til tysk Hofprædikant og Professor Theologiæ i København¹⁾. Han brød op fra Würtemberg d. 26. April²⁾ for at rejse til sine nye Embeder. Vejen gik atter over Herrnhut og Halle.

En Maanedstid før havde Francke skrevet til Reuss et Brev, som nu er tabt, men hvori han aabenbart har tilbudt Reuss sin og den halleke Kreds's Venskab og Fortrolighed — eller med andre Ord: den halleke Kreds ønskede at sluge Reuss' med Hud og Haar, forat han ikke skulde falde i Armene paa Zinzendorf. Reuss asparerede imidlertid meget klogt dette Forsøg paa at binde ham forud; han ønskede at staa ganske frit i sin nye Stilling uden at være bunden af nogle Venners »inderlige Fortrolighed«. Han svarede derfor Francke saaledes: »Den Prøve, som jeg først maa gøre, er altfor vigtig og altfor farlig til, at jeg for udvist Troskab kan modtage den mig kærligst tilbudte inderlige Fortrolighed fra øvede og aabenbare Jesu Kristi Vidners Side. Vil min Jesus, som ved at lide Døden er indgaaet i sin Herlighed, ved sin Aands Meddelelse til al Troskabs Bevisning først forsikre mig om det visse og urokkelige Samfund med ham selv, saa vil jeg finde Glæde ved i al Ydmyghed og skyldigste Lydighed at indgaa en broderlig Forbindelse med tro og for Jesu Skyld ansete Guds Tjenere. Herren udgyde sin Kærlighed, som han selv er Kærlighed, ved sin Aand helt i deres Sjæle, at de ogsaa fremdeles kan omfatte mig arme og uværdige i Jesu Kærlighed og bede for mig om Kraft til at overvinde de mig forestaaende vigtige Prøvelser. Jeg føler mig ogsaa af hele Hjertet bunden til alt, hvad De i Jesu Navn vil sige og befale

¹⁾ Iver Rosenkrantz til Reuss 11. Marts 1732, modtaget af Reuss 24. Marts (Reuss' Ark.). Reuss til G. A. Francke 7. April 1732 (Ark. Halle).

²⁾ Bengel har skrevet i hans Stambog 25. April.

mig og til hans Riges Fremme raade og meddele mig. Den Hellige Gud lede Dem ogsaa heri med sin Aand, og lægge megen Kraft i Deres Hjerte, som ved Dem kan udflyde paa mig, naar han bringer mig til Dem«. — Han tilføjede, at han rejste først lige til Herrnhut — »thi til Hr. Greven maa jeg ogsaa komme endnu engang« — og derfra til Halle; men da det er blevet betydet ham »jo før jo hellere at komme til København«, vil han »ikke kunne nyde Fornøjelsen af Franckes Omgang, saa længe som han ønskede«.

I Slutningen af April drog Reuss saa endelig afsted. Over Nürnberg, i hvis Nærhed han mødte Zinzendorf, med hvem han besøgte »5 regerende Grever Reuss i Voigtland«, naaede han Herrnhut. Herfra drog han i Selskab med Mag. Becherer¹⁾ over Leipzig til Halle, hvor han besøgte sin Broder Albrecht, som studerede Medicin her²⁾. Paa den videre Rejse opholdt Reuss sig to Dage paa Wernigerode³⁾ hos Grev Stolberg, hvis Gemalinde gjorde et stærkt Indtryk paa ham, og naaede endelig efter en heldig Rejse København d. 14. Juni 1732 Kl. 3 om Eftermiddagen⁴⁾.

¹⁾ J. G. Becherer nævnes senere oftere i de opvakte Kreds i Kbhvn. (se foran, S. 360 og Kh. Saml. 3. R. I, 379).

²⁾ I Maj 1734 var Albrecht Reuss i Kbhvn. hos Broderen (Kh. Saml. 3. R. I, 378—9).

³⁾ Den 3. Maj 1732 holdt Reuss »Bedetimen« der (E. Jacobs, Lib. Zimmermann, S. 64).

⁴⁾ I Heibergs Saml. findes Afskrifter af en Række Breve fra J. F. Reuss fra den første Tid, han opholdt sig i Kjøbenhavn, til hans Familie i Tübingen, alle aandende den inderligste Fromhed og Gudhengivenhed.

Smaastykker.

XVIII.

Om de ældste Planer til Udgivelse af Anders Sunesens Hexaëmeron.

Af H. F. Rørdam.

Det vil være i det mindste en Del af vore Læsere bekendt, at Professor Dr. M. Cl. Gertz i Aaret 1892 for første Gang i de 700 Aar, der ere henrundne, siden Anders Sunesen skrev sit mærkelige theologiske Digterværk »Hexaëmeron«, besørgede det udgivet, og det paa en Maade, som giver et udmærket Vidnesbyrd om Udgiverens Lærdom og Flid. Desuden har han forsynet Skriftet med en fortræffelig Indledning, en udførlig Kommentar og en ypperlig »Index verborum et dictionum«¹⁾. — I Indledningen omtales bl. a. de Planer, der tidligere havde været oppe for at faa Skriftet frem for Lyset. Hertil er det, at jeg har et Par Oplysninger at tilføje.

Som jeg allerede for mange Aar siden i mit Skrift »Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537—1621«, II, 476 har bemærket, udtaler Dr. Erasmus Lætus i Fortalen til sit store Digterværk »Rerum Danicarum Libri undecim« (dat. Francoforti ad Moenum Kal. Jan. 1574) det som sit Forsæt at udgive And. Sunesens Hexaëmeron. Hans Ord herom ere følgende:

Etsi clarissima semper fuere & cum primis prompta, tam ad belli quàm ad pacis artes, nostrorum hominum ingenia :

¹⁾ Af Prof. Gertz's Arbejde findes en meget grundig Anmeldelse af Prof. Hans Olrik i Nord. Tidsskr. for Filologi 3. R. I, 135 ff.

extentque à priscis etiam temporibus vestigia doctrinæ atque eruditionis liberalis, qua se Danica hæc natio potuerit externis gentibus honesto doctrinarum usu commendare : qua de re, cum Hexameron Andreæ præsulis atque Archiepiscopi Lundensis edam, mentionem faciam.

Skjønt Er. Lætus her udtaler sig paa en Maade, som om Planen var sin Udførelse ganske nær, saa blev der dog ikke noget deraf. Det samme gjælder Arild Hvitfeldts af Gertz omtalte Plan om Udgivelsen af samme Værk. Den Formodning, som St. H. Stephanius har udtalt, at den nu i Kallske Saml. 317, 4to bevarede Afskrift af Værket staar i Forbindelse med Hvitfeldts Plan, bliver til Vished, naar man agter paa, at den Abraham Johannis Velleius, som paa Foden af sidste Blad i Afskriften har bemærket „finem huic libro imposui 10 Febr. 90“, er den Abraham Jensen, der var Rigens Skriver gennem en lang Aarrække, og som saadan Hvitfeldts højre Haand i hans Embede som Rigens Kansler¹). Skjønt han var en stunderet Mand og aabenbart har anvendt en ikke ringe Flid paa at tilvejebringe en smuk og læselig Afskrift af den gamle Codex, har Vanskeligheden ved at opløse de talrige Forkortelser aabenbart i ikke faa Tilfælde værét ham for stor, og dette har rimeligvis været Grunden til, at Hvitfeldt ikke udførte sit Forsæt om Værkets Udgivelse. Siden er Haandskriftet gennemgaaet af en anden, der har berigtiget en Del af Manglerne. Saa vidt jeg kan se, er det den ældre Stephanius (Hans Staphensen), med hvis Haand Rettelserne ere foretagne²). Men skjønt flere siden have syslet med Planer til Værkets Udgivelse, hengik der dog 300 Aar efter Hvitfeldts Tid, inden der kom en Mand, der baade havde Lyst og Evne til at løse Opgaven, og skjønt Anders Sunesens Hexaëmeron aldrig vil blive læst

¹) Om Abraham Jensen (Roland), der sikkert efter sit Fødested kalder sig Velleius, se mit Skrift, *Historieskriveren Arild Hvitfeldt*, S. 97.

²) Jvfr. de Haandskriftprøver, der ere tilføjede min Afhandling om den historiske Kritik i Videnskabernes Selskabs Skrifter, 5te Række, hist.-philos. Afdeling, IV. Bind.

uden af faa, er Værket dog et saa mærkeligt Minde om det Opsving af Aandslivet, som Valdemarstiden bragte vort Fædreland, at man maa være taknemmelig for, at det er kommet for Lyset.

XIX.

Om hellige Kilder i Halsted og Avnede Sogne paa Laaland.

Ved *C. Klitgaard.*

I sin Beskrivelse af Laaland og Falster fortæller Rhode S. 178: »Paa en Høj tæt Vesten for Halsted, kaldet Magshøj, omgiven af Vand fra Fjorden, havde Munkene en Sundhedsbrønd, og i en derhos staaende Blok nedlagdes frivillige Gaver til de Fattige«. Hertil føjer Ud giveren af Rhodes Beskrivelse, Pastor J. Friis, følgende: »Et Kapel helliget St. Ole, som var opført ved det helbredende Vand, nedbrødes i Frederik II's Tid¹). Intet Spor af Kapellet er nu tilbage, hvorimod Blokken med 3 store Laase staar der endnu (o: 1859). Sundhedsbrønden, hvis Vand er blødt og velsmagende og selv i de tørreste Somre rigeligt, besøgtes ligetil for omtrent 30 Aar siden hyppig af den menige Mand. En Person, død 1858, kom endog nogle Aar i Slaveriet, fordi han forsøgte paa at stjæle Blokkens Penge, men grebes paa fersk Gjerning. Fra den Tid ophørte Gaverne, som aarlig skal have beløbet sig fra 25—50 Rdlr., og Blokken henstaar nu aaben. En anden Kilde helliget St Helene, som ligeledes findes i Sognet, var mindre anset«. Om de samme Kilder berettes i Dr. J. H. Larsen: Laaland og Falster, I, S. 115: »Sct Helene Kilde i Halsted Sogn er endnu (o: 1833) til fra Munketiden og er endnu anset for en Sundhedskilde, hvis Vand formenes mineralsk. En d^o hedder Magshøj Kilde, ligeledes fra Munketiden«, og Forfatteren tilføjer: »det skulde dog være underligt, om de

¹) o: 1564; jvf. Danske Magazin 3. VI. 82.

mange i Katholicismens Tid for mangfoldige Sygdomme brugte Kilder nu saa aldeles skulle have tabt sin Kraft, at de vare aldeles ingen Opmærksomhed værd. Men vi ere altfor tilbøjelige til at ringeagte vort Eget og prise Andres«.

Af disse Beretninger fremgaar det, at man har ment at kunne henføre Brugen af Kilderne som stammende fra katolsk Tid, hvilket jo ogsaa er det sandsynligste, men dog lader det til, at Magshøjs Kilde en Tid lang har været glemt, saa at man har fundet fornødent at give dens Berømmelse et Opkog, og det skete i følgende i »Extraordinaires Maanedlige Relation om det Ny, som er passeret och fremkommen i Augusti-Maaned 1681« optagne Artikel:

*M. Johannis Rasch*¹⁾, *Pastoris til Halstæd-Præste-Gaard i Laaland, Berætning om den ny opsprungne Læge-Kilde*²⁾:

»Eftersom den grundgode GUD siden 14 Dage før St. Hans Dag hafver aabenbaret sin Mact her udi mit Sogn formedelst en Lægekilde, som opvælder aff en liden Høy kaldet Mahøy (det er, Idiomate Lalandico, Marhøy eller Mariæ høy³⁾) liggende i Halstæd Salt-Enge, men Halstæd Closter i Laaland tilhørende, i det den aff mange hundrede Høy-Adelige, Geistlige och Verdslige Personer er blefven besøgt, och mange, som hafver tvet sig der i, och drucket aff dette Vand, ere, næst GUDs Hielp! blefne hiulpne, en Deel paa Synen (hvor iblant en Dreng var Stockblind) andre paa Hørelsen, andre fra Verck och Brud i Lemmerne, nogle fra Vanførsel, som och hafver kast deres Krycker och Kieppe paa Stæden, nogle fra ulægelige aabne Saar, och fra en paa 1. 2. och 3. Aar vedhengende Qvartan⁴⁾ och Kaalde-Syge, hvilcket paa mine Børn haffver giort den

¹⁾ Mag. Johan Jørgensen Rasch var født i Lund 1634, blev 1662 Præst til Halsted-Avnede og døde 25. Novbr. 1684. [Wiberg].

²⁾ Man bemærke, at Kilden kaldes ny opsprungen.

³⁾ Navnet maa vel snarere afledes af Ma = Eng.

⁴⁾ Fjerdedagsfeber.

første Virckning, dog alle rede for næsten et Aar siden, hvorfra det siden er udspreedt, saa at ved denne Læge-Kilde haffver været Folck, icke alleeniste fra de yderste Kanter aff dette vort Land Laaland, men endoch fra Falster, Sieland, Fyen, Langeland etc. Efterdi da at andre udi andre Lande giøre GUD den tilbørlige Ære, och lader det ved offentlige Træck blifve kundbart, hvad GUD ved slige Læge-Kilder hos dennem hafver giort for Cure, saa hafver och jeg icke med got skæl kundet efterlade, at jeg hannem¹⁾ jo dette skulle communicere, med tjenstlig Begiering, at hand ville trække endoch iblant andre Relata dette at referere, paa det at GUDs Gierninger derved aabenbare kunde prjses. Jeg hafde nær forglemt at referere hannem endnu om en anden Kilde, som ligger ret i Strand-Bredden, ved Kircke-Gaarden til mit Annex Afuede, aff gamle Tjder kaldet St. Lauritz Kilde, hves Vand, der skulle nære lige saa kraftigt, som før omrørte Mahøys-Kilde-Vand, dersom mand ellers kunde altid komme der til, hvilcket dog sielden kand see, efterdi at det salte Haff mestendeelen gaar offver det. Forleden Aar drack en Mand aff min Meenighed (som næsten paa to Aars Tjd hafde været Sengeliggende, och saa aldellis ver forkommen, at der var icke andet end Skind och Been paa hannem, och hand kunde icke komme videre end tvende maatte lede hannem frem) af bemældte St Lauritz Kilde-Vand, och 8 Dage der efter kunde hand self gaa til Kircke, och er nu iblant de friskeste iblant os. Och i Aar lidet før Paaske fødde en Qvinde i mit Annex-Sogn Tvilinger, hvoraff at Dreng-Barnet var født med Fingrene knytte i den venstre Haand, och paa 4 Ugers Tid icke kunde lucke Munden op, uden den med en Skee skulle opvristes, saa at Barnet næsten aff Hunger var forkommet, thi det fick intet andet i sig, end nogen Koe-Melck, som mand i Draabetal kunde helde i hannem, naar Munden var opvristet, och i hvor reenfærdig Moderen holdt sine Børn,

¹⁾ Redaktøren.

saa vare de dog begge ligesom flaaede paa mange Stæder ofver det gandske Legeme. Denne bedrøvede Qvinde resolverer sig endeligen til, at tage udaff dette Kilde-Vand for dennem, och toede først Sønnens Mund dermed, om Morgen derefter kunde hand lade Munden op, och patte lige saa vel som det andet Barn : Der hun med Glæde saae dette, da toede hun hans vanføre Haand, och inden den anden Dags Morgen, var hans Fingre udrackte, og er nu gandske før; Men begge toede hun ofver all Kroppen, och inden 2. Dage eller 3. vare de aabne Saar helede : GUD være ære!»

Artiklen slutter med efternævnte Tilføjelse, der maaske skyldes de »Maanedlige Relationers« Udgiver, Boghandler Daniel Paulli i Kjøbenhavn: »Saa haffver mand och aff det Holsteinske, at hart hos den Stad Itzehoe to Læge-Kilder ere opsprungne, hvilcke skal haffve stor Krafft och Dyd, efftersom der sammestæds offver 200 Personer, som med adskillige Skade och Breck langsommelig Tjd, ja fra Ungdom op, haffver været behæfftede, ved GUDs Naade och dette Vands Brug ere blefne curede«.

XX.

Træk af Opvækkelsen i Ribe-Eggen (1734—37).

Ved *H. F. Rørdam.*

I de til Ribe Stift forhen hørende Sogne i Nordslesvig og tilgrænsende Egne ytrede sig i Tiden omkring 1735 stærke aandelige Rørelser. Det var fra disse Egne Enevold Ewald, Brødrene Brorson, Brødrene Vedel¹⁾, Peder Hygom og andre ivrige Opvækkelsesprædikanter udgik. Blandt disse var ogsaa Niels Astrup, Forfatter af efterfølgende Brev.

Niels Astrup var født i Roager i Tørninglen 12. Jan. 1703, Søn af Præsten Nissenius Pedersen Hygom og Hustru Margrethe, Datter af Formanden i Roager, Hr. Niels Astrup,

¹⁾ Se foran, S. 567 ff.

hvis Navn Sønnen fik. Han blev Student 1724 fra Ribe Skole og tog 30. Okt. 1732 theologisk Attestats (non cont.). Den Gang han skrev efterfølgende Brev (27. Jan. 1735), synes han i længere Tid — vistnok som Lærer — at have haft sit Ophold i Hygum Præstegaard, hvor hans gamle Farbroder, Hr. Jacob Pedersen Hygom, var Sognepræst, og dennes Søn, Hr. Peder Hygom (faa Aar derefter Biskop i Aarhus), var Faderens Medhjælper og Leder af en Opvækkelse, der dog hos en Del af Sognebeboerne havde fundet en hæftig Modstand, hvorom er fortalt i Kh. Saml. 4. R. I, 499 ff. Niels Astrup, der selv afgjort havde sluttet sig til Opvækkelsen, tog levende Del i den Kamp, der førtes, og det er til denne »sin hjert-elskelige kjære Broder« Hr. Peder Hygom har rettet det af Glæde over Sejren gjennemtrængte Brev af 21. Marts 1735, som er meddelt a. St., S. 547—51. Den Gang opholdt Niels Astrup sig i Kirkeby, saa det kan formodes, at han for en kortere Tid har været Hjelpeprædikant under Vacancen i Farup Præsteembede. Siden vendte han tilbage til Hygum Præstegaard, hvor han var »Informator«, da den bekjendte Herrnhuter Gert Hansen 1736 aflagde Besøg der¹⁾. I sin Beretning om Besøget udtaler G. Hansen sig kritisk baade om Præsten og om Huslæreren, og sandt er det jo, at de vare Pietister og ikke Herrnhutere.

Inden Udgangen af det nævnte Aar blev Hr. Peder Hygom kaldet til Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus²⁾ og næppe et Aar derefter til Stiftsprovst i Aalborg. Om Niels Astrup har fulgt med, er os ubekjendt; men da Præsten ved Hospitalet og Froprædikensprædikanten ved Domkirken i Ribe, den ivrige Pietist Elieser Beyerholm³⁾, blev Hygoms Efterfølger ved Frue Kirke i Aarhus, saa blev Niels Astrup den 29. Novb. 1737 kaldet til det ved Beyerholms Forflyttelse ledige Embede i Ribe.

¹⁾ Lundbye, Herrnhutismen, S. 109.

²⁾ Se foran, S. 615.

³⁾ Se foran, S. 549.

Over Ribe gik der paa den Tid en stærk Opvækkelses Bølge. Til Exempel kan anføres, at alle Latinskolenes Lærere (med Undtagelse af Rektoren) og en Del af Disciplene vare greben af Bevægelsen. Som Sognepræster ved Domkirken virkede efter hinanden nogle af Pietismens bedste Mænd, som Broder Brorson (fra 1736), Hans Adolph Brorson (fra 1737) og Peder Stockemark (fra 1741); disse Mænd og flere af de samtidige Præster i Ribe vare stærkt berørte af Opvækkelsen, deriblandt ogsaa den i Kh. Saml. 5. R. II, 353 ff. omtalte Kapellan Jørgen Sølle, der først fandt Hvile for sin Sjæl som Prædikant i Herrnhuternes Samfund i Amerika. Niels Astrup passede altsaa godt til disse Omgivelser. Men det blev ikke givet ham at virke i mange Aar, da han allerede døde 1744 (begr. 1. April¹).

Det er os ikke bekjendt, til hvem efterfølgende Brev er skrevet; men det har aabenbart været en Aandsfælle. Brevet synes at have vakt Opmærksomhed i en videre Kreds, eftersom en Afskrift deraf findes blandt E. Pontoppidans kirkehistoriske Samlinger (Thottske Saml. 736 Fol. p. 162—5).

Hjerteelskede, hulde Ven og Broder!

Jeg mindes, at jeg for nogen Tid tilskrev kjæreste Broder om den Naade, som Søster Lene i Lintrup²) af Herren da var vederfare; men i hvorledes det end var, saa fandt hun dog ingen ret fuldkommen Kraft til at bryde igjennem med Magt førend forleden 3die Juledag, der jeg uværdig, udi Hr. M. Boysens Fraværelse i at betjene Farup Menighed³), med megen Kraft iført forrettede Prædike-Embedet i hans Kirker⁴), da hun efter at svart Arbejde under Prædiken blev oversat i et himmelsk Væsen. Men Gud

¹) Wiberg II, 610.

²) Lene Pedersdatter Stoud (Søster til Brevskriverens »Kjæreste-Sofie Stoud) var gift med den nedenfor nævnte Præst, Hr. Michel Boysen.

³) Her var paa denne Tid Embedsledighed.

⁴) Lintrup og Hjerding.

være æret, at han har ikke givet os et eller andet Exempel alene paa sin Naades Kraft i Christo, men han har endogsaa i Enden af det gamle Aar og Begyndelsen af det ny ladet sit Rige saaledes komme til os, at vi forhaaber, det inden kort Tid skal med Magt frembryde. Begyndelsen dertil gjorde den al Naades Gud her i Præstegaarden i vort eget Hus, hvor han ved Allehelgensdag greb Hr. Peder Hygoms Kjæreste¹⁾, saa at hun efter en langvarig og haard Kamp stred og overvandt formedelst Lammets Blod. Hvorfor hun og efter Striden den 13. December blev begavet med en meget stor himmelsk Herlighed og med en usigelig og overmaade Aandens Glæde i Sjælen, hvoraf hun endogsaa var saa opfyldt og drukken, at hun endogsaa, saa længe denne Vederkvægelse varede, laa ved Sengen, prisede Herrens store Miskundhed, herliggjorde hans Gjæringer, forliebede sig i sin himmelske Brudgoms inderlige Kjærlighed og vilde have alle Mennesker, om det havde været muligt, ind til sig ved Sengen, at hun kunde forkynde dem, hvad Herren havde gjort imod hendes Sjæl, opvække dem fra den døde og stinkende Mundkristendom til en sand, oprigtig, aandelig Hjertekristendom, og paa den Maade advare dem om deres egen Skade.

Imidlertid at hendes Kamp stod paa, havde jeg om Aftenen talt for en af vore Tjenestepiger om de Ting, der høre til Guds Rige, naar hun kom ind at varme min Seng. Dette fandt saa stor Indgang hos hende, at hun strax overgav sig til Guds Naade, som og saa kraftelig arbejdede i hendes Sjæl, at Omvendelsens Gjærning den 10. Decemb. blev fuldkommet, da Gud gav hende efter sin Barmhjertighed Herrens Christum at se i sin Herlighed, saa at, ihvorvel hun begyndte sildere end Hr. Peders Kjæreste, kom hun dog et Skridt tilforn i Guds Rige. Nu havde Niels Andersens yngre Datter i Brøstrup for rum Tid siden annammet Sand-

¹⁾ Karen Wellejus, Datter Præsten Christen W. i Lintrup, hos hvem Peder Hygom tidligere havde været Kapellan.

heds Kjærlighed til Omvendelse, men hun klagede altid, at hun kunde ingen Kraft faa til at trænge igjennem og at blive oversat fra Døden til Livet, førend hun af forbedrede 2de Exempler blev opvakt, og nogle Dage efter Hr. Peders Kjærestes Igjenfødsel blev delagtiggjort i lige dyrebar Naade og fik det, hun saa længe havde søgt efter.

Der Gud saa vidt havde givet sit Naades-Ord Vidnesbyrd baade i og uden vort Hus, da bleve baade vi, som tilforn havde faaet Barmhertighed, mægtelig bestyrkede, sær og Hr. Peder, saa og vore Tjenestefolk saa opvakte, at enten ere de nu omvendte eller de tragte derefter. I Sognet er der en overvættets stor Opvækkelse, hvorved mange kæmpe og arbejde, mange holdes endnu under den dragende Naade, andre sletter Bjergene og Højene for Herren eller afskaffer de udvortes grove Laster, saa at der er en Guds Rædsel over Synderne, en inderlig Hunger og Tørst, det er en hjertelig Begjærighed og Attraa, efter Naaden og Herrens Ord hos dem, som ere anghende Jünger Christi, hvorfor der kommer om Søndag Aftener i Hobetal til Huset at høre Prædikens Igjentagelse, men om Søgneaftenerne ubedet til mig for at fornemme, hvad Herrens Villie er til dennem, og hvad de skal gjøre, at de kan arve et evigt Liv.

Men hos de ugudelige ere alle Ting i Forvirring og Forstyrning baade i og udenfor Sognet, ja vidt og bredt omkring her i Egnen, hvilke forfølge, bespotte, bagtale og belyve os, give mig al Skylden, sige endog, at jeg er besat etc. Men Gud være lovet, jeg kan tage imod alle Ting med et frejdigt Mod, glæder mig endog ved, at jeg maa være værdig til at lide for Christi og hans Navns Bekjendelses Skyld. Ej bedre Skjæbne er min Kjæreste¹⁾ undergiven; men som hun er, hvilket jeg kan forsikre til Guds herlige Naades Lov, kommen videre frem end jeg, saa agter hun alt dette ikke engang værd at høre efter,

¹⁾ Se foran, S. 782 Not. 2. •Kjæreste• brugtes paa den Tid almindelig i Betydningen Hustru. Men det kunde synes underligt, om Astrup allerede da var gift, skjønt han intet Embede havde.

ja ikke engang værd at tænke paa. Vi lider nu overmaade stor Mangel paa Waisenhus-Bøger, saasom det Ny Testamente; Speners Christendoms Øvelse; Wiegleb, Lærdom om et christeligt Levned's Begyndelse; Selvprøvelsens Fornødenhed¹⁾; Fr(ancke), Om den Gud behagelige Maade at bede paa; Aandeligt Spejl. Af disse kan vi ej faa saa mange, at vi jo behøver flere. Glæder eder med os, fordi han har givet sit Saliggjørelses-Ord Løb iblandt os, saa at det bærer Frugt og prises i Menneskens Levned. Beder derhos, at Gud fremdeles vil velsigne vort Arbejde i Herren. Vi har allerede en Gang maattet forsvare os imod Biskoppen etc. etc. Hygom Præstegaard den 27. Jan. 1735. Hilsener etc.

Niels Astrup.

P. S. Idag skal Hr. Peder Hygom ud til Biskoppen, mundtlig at forsvare Guds Sag, som han tilforn har maattet gjøre skriftlig²⁾.

Gamle Farbroder Hr. Jacob³⁾ er os saa meget til Hinder; beder for ham og os, at Guds Sag maa vinde, men Satan med al hans List og Magt maa tabe. Gud være med Eder.

Lille Broder kunde vel skrive sin Papa til og glæde sig over de store Gjæringer, som Gud har bevist iblandt os; mulig det baade der og her hos bemeldte Farbroder kunde give Eftertryk⁴⁾.

Det sidste P. S^{um}. Eftersom dette Brev kom ej saa hastig bort, som det skulde, da kan jeg berette, at Hr. Hygom var den 27. Januarii hos Biskoppen og blev saaledes ved Herrens Kraft styrket, at han overvandt, og Biskoppen blev end desforuden sær fornøjet med ham. Adieu.

¹⁾ Om dette Skrift se Kh. Saml. 5. R. II, 363 ff.

²⁾ Jvfr. Kh. Saml. 4 R. I, 507.

³⁾ Hr. Peder Hygoms Fader, Hr. Jacob Pedersen Hygom, der trods sin høje Alder endnu var den egentlige Sognepræst, skjønt Sønnen udførte de fleste af Embedets Forretninger.

⁴⁾ At den gamle Præst siden er bleven venligere stemt mod Opvækkelsen, ses af K. S. 4. R. I, 550.

Om de samtidige religiøse Forhold i Ribe indeholder efterfølgende Stykker karakteristiske Efterretninger. De stammer fra samme Kilde (Thottske Saml. 736 Fol.), hvorfra ovenstaaende Brev er hentet.

1.

Hr. Beyerholms Relation om det, som imellem Biskop Anchersen og ham havde tildraget sig.

Velærværdige og Højlærde, Højtærede Hr. Pastor¹⁾!

Det var mig umueligt, for adskillige mig paakomne Forretningers Skyld, strax den første Postdag at besvare Deres beærede, som ellers min Skyldighed og den Ærbødighed, som jeg bærer til Deres Person, vel havde udkrævet. Saa havde og Biskoppen³⁾ ladet sig forlyde med adskillige Truseler, at han vilde forfølge Sagen, ja endog et Par Gange af Provsten³⁾ forlanget en Stevning over mig, saa jeg tænkte, ifald noget deraf havde bleven, jeg da det samme tilligemed kunde berette. Dog til Dato er alting stille. Hvad sig da nu de Tvistigheder angaar, som har rejst sig imellem Biskoppen og mig, da er Sagens Sammenhæng denne.

Efter at Biskoppen i lang Tid mesten i alle sine saa vel Prædikener som Ordinations-Taler heftig havde angreben de arme saakaldede Pietister, har det endelig behaget ham i en Ordinations-Tale Fredagen før Dom: 17 p. Trin. afvigte at kundgjøre al sin Hjertes Mening, og særdeles siden Guds Rige begyndte lidet at gaa op her paa Stedet, da ikke alene alle 5 Colleger her ved Skolen gave Sandheden Vidnesbyrd baade i Levned og i Lærdom, mens og en og en anden af Byen begyndte at blive noget spørgen(de) og at se lidet op af den forrige Vandrings Mørkhed, og han (Biskop A.) efter hans Kundskab nu an-

¹⁾ Formodentlig Erik Pontoppidan, da Slotspræst i Frederiksborg.

²⁾ Matthias Ancherson († 1741).

³⁾ Stiftsprovst Søren Scarup († 1736).

saa det for nye og farlige Ting, da at sætte sig med al Magt derimod, og tale og sige til dets Undergang alt, hvad han vidste og kunde. Nu er det mig vel ikke muligt at opregne al hans Tale i sin egentlige Connexion, ikke heller er det Umagen værd at bemøje sin egen Iuhommelse og andres Øjne og Ører dermed; mens ellers, for at fatte alting kort, løb det ud derpaa: 1) I Almindelighed at føre Menneskene i god Ro, Fred og Sikkerhed, og at haandhæve og forsvare den gamle lunkne Christendom. Derfor sagde han og iblandt andet, at de andre, sc. de saa kaldede Pietister, raabte Alarm, Alarm, raabte Ildløs, hvor ingen Fare var paa Færde; de lagde Stød for den skrøbelige i Troen, og forvirrede den enfoldiges Samvittighed, etc. 2) I Særdeleshed og disputerede han meget imod Busz-Kampf; sagde tilsidst: Jeg vil sige her, som Peder sagde fordem til Troid-Karlen: Forbandet være du med dine Penge. Saa siger jeg: Forbandet være du med din Busz-Kampf, til Helvede med din Busz-Kampf. Herhen hører og det, han disputerede imod det Ord Helvede, og sagde: Saa spørger de hverandre ad, har Du været i Helvede? Nej, siger den anden, endnu ikke, mens jeg haaber snart at komme der. (Hvor Biskoppen har hørt dette, vides ikke). Ja, de kommer der vistnok allesammen. 3) Forsvarede han Dansen; thi Mons: Seerup, Provstens Søn¹⁾, havde paa Mikkelsdag, ved Evangeliets Lejlighed om Lemmernes Brug og Misbrug, talet et Par Ord derom. Dette, Dansen, vilde han nu ikke vide at være nogen Synd, og forsvarede det efter den ordinære Slendrian med Davids og Mirjams Eksempel etc. 4) Disputerede han meget imod det Ord naturlig Tilstand, som var bleven brugt saavel af mig, som af en af Hørerne. Dette Ord var han meget bister paa, søgte med al Magt at bevise,

¹⁾ Matthias Worm Seerup, Søn af Stiftsprovst Søren Seerup i Ribe, var Lærer ved Latinskolen, endte som Sognepræst i Faaborg og Diernis. Se nedenfor, S. 795 og 798.

at der var ingen naturlig Tilstand til efter Daaben, og sagde: det vidste jo Bønder-Børnene paa Landet, hvor han kom at visitere, at vi var bleven Christne i Daaben, og i denne hans Discours kom han saa vidt ud fra sig selv, at han taledede adskillig underlig Snak, som jeg ikke vil anføre; thi ieg veed nok, at han mener det anderledes. Men han var bleven saa heftig og ivrig i hans Tale, at han ikke kunde trække sig selv tilbage, som han vel selv vilde og skulde. 5) Fejlede det ikke heller paa adskillige Skældsord, hvorved han søgte særdeles at gjøre Collegerne fordægtige. Ja, sagde han, snart staar een Pharisæer op, og snart en anden, og hænger Hovedet paa den Side, en anden paa en anden Side; her kommer nogle Grønskolinger frem, som næppe er krøbne ud af Skolen. Han lignede dem ved Jannes og Jambres, som imodstod Moses¹⁾, og ved det Dyr i Aabenbaringen, som stod op og taledede bespottelige Ting. Hvilket kom deraf, at en af Collegis havde engang i en Aftensang anført de bekjendte Müllers Ord: Die Lutheraner haben 4 stumme Götzen etc., og havde sagt, at det var vel talt. Dette og alt andet sad jeg nu og hørte paa med megen Vemodighed; satte mig og fast for, enten mundtlig eller skriftlig at forestille ham, hvad Forargelse han havde gjort med denne sin Tale, og hvor ugrundet alt det var, som han havde sagt. Men han sparede mig denne Umage; thi da jeg den paafølgende Søndag, Dom: 17 Tr: forklarede til Exordium de Ord Ps: 119,²⁹ og udlagde adskillige falske Veje, som Menneskene selv gør sig og vandrer paa, taledede jeg og iblandt andet saaledes: Der er og de falske Propheters Vej, det er den Vej, som de falske Lærere dels selv vandrer, dels fører andre paa; dette forklarer os Frelseren selv bedst, Matth. 7, hvor han siger, at de falske Prophetere ere saadanne, som fører Folk paa den brede Vej, nemlig naar de ikke alene giver Menneskene forargelige Exempler,

¹⁾ Jvfr. 2 Tim. 3,8. Nielsen, Kirkeleksikon, II, 590—1.

men ogsaa ved deres Lærdom kuldkafter en sand Omvendelse og Hjertes Forandring, naar de sige Fred, Fred, hvor ingen Fred er, naar de tager Zions Datters Skade, som den var liden, fordi de ej forstaar, at deres Hjord er adspredt, Jer. 10. Naar de syr Puder under Menneskenes Arme, naar de giver Frihed til allehaande syndige Ting, som de kalder sømmelige Lystigheder; ja ikke alene det, mens og som offentlig forsvarer saadanne Ting, der er stridige med den sande Christendom, saadanne Ting, som ikke kan bestaa med den sande Guds-Tjeneste i Aand og Sandhed, saadanne Ting, som ere forkastede af alle Fædre in primitiva Ecclesia, og forkastede af alle sande Lærere, ja saadanne Ting, som de troende finder at være Satans Rov-Fugle, der dæmper det aandelige Liv, der river Gud fra Sjælen, og Sjælen fra Gud. Ve saadanne Lærere, thi de viser, at de har fornegtet den første Kjærlighed, det er, at de har brudt deres Daabes Pagt, hvorudi de har afsagt Verden og dens Pomp og Pragt.

Biskoppen, som selv var i Kirken og hørte dette, lod Mandagen derefter kalde mig til sig tilligemed al Gejstligheden i Byen og befalede mig at tage min Prædiken med. Da vi var kommen derhen, spurgte han mig først, om jeg havde min Prædiken med. Jeg svarede, at jeg havde den ikke skreven. Derpaa spurgte han, hvem jeg havde ment med de falske Lærere, der førte Folk paa den brede Vej, som jeg havde talt om i mit Exordium. Jeg svarede: det turde jeg ikke sige, jeg kunde ikke navngive nogen. Han blev alt ved og vilde vide det. Sagde: her var nu Byens Cleresi samlet, jeg skulde sige, hvem af dem jeg havde ment. Derpaa svarede jeg: Skal jeg sige det? Ja sagde han. Nu velan da, sagde jeg, saa hører nu til og mærker, hvad jeg vil sige: Jer har jeg ment, Jeres Højærværdighed, I er den Mand, som iblandt andre er bleven sigtet til med min Tale; I er af dem, som fører Folk paa den brede Vej, og det har I gjort i Jeres seneste Ordinations-Tale. Derpaa gik jeg da hans Tale

igennem, saa meget nemlig, som han lod mig Tid til. Sagde og derhos: Mener I, at I vil staa her, Tid efter anden, og tale hvad I vil. Nej, det skal ikke gaa Eder an [o: lykkes Eder], jeg skal sætte mig derimod af al Magt, og aabenbare og forsvare Sandheden imod Jer og alle dem, som modsige.

Derpaa blev han nu forbitret, begyndte at sværge og bande, sagde, han skulde spille med mig; enten skulde jeg trække Kjolen ud, eller han. Da jeg hørte hans Eder, blev jeg bevæget i Aanden og sagde: Bort med den Sværge, Jeres Højærværdighed, det kan jeg ikke taale at høre paa, det er Skam at høre, at en Biskop saaledes misbruger sin Tunge. Derpaa svarede han: Se, hvorledes man skal lade sig tale til af saadant et lumpent Creatur. Jeg taug stille. Imidlertid begyndte han at læse noget op af min Prædiken; thi han havde næsten opskrevet en Foliant-Side fuld af allehaande urimelig Snak, som han vilde beskyldte mig for at have sagt. Men den gode Mand havde brugt i den Fald samme Methode, som Jøderne fordem brugte imod Christus; thi han havde kastet das hundredste im 1000ste, det bagerste i det forreste, og skrevet Ting, som aldrig var talt af mig eller tænkt paa. Expl. Han sagde, jeg havde kaldet Sacramenterne blotte Ceremonier, da dog mine Ord var disse: Menneskene mener, naar de kuns holder sig til det udvortes ceremonielle Væsen, gaar i Kirke, gaar til Skrifte, og derpaa efter Sædvane til Guds Bord etc. Iblandt andet kom han da til den Beskyldning, at jeg skulde have sagt: Den, som haver Aanden, haver ikke den bogstavelige Kundskab nødvendig. Jeg svarede: Saaledes har jeg ikke talt, men jeg har sagt, at den, som er født af Gud og har Guds Aand, bruger ofte anderledes Talemaader og taler bedre, frejdigere, kraftigere end som den, der er uomvendt og har ikkun den blotte Bogstav. Og da vi kom noget videre ind i denne Discours, sagde jeg endeligen: Mærker dog, Jeres Højærværdighed, hvad Frelseren siger i Joh. 15: I ran-

sager Skrifterne etc. Her ser I Forskel paa en bogstavelig Lærer og paa en aandelig og aanderig Lærer; den ene ransager Skrifterne, og har ikke Livet af Christo, den anden ransager vel og Skrifterne, men har Livet af Christo. Hører nu Guds Ord, jeg er sendt (som) Guds Bud til eder i Dag. Her staar om dem, som ransage Skrifterne og har ikke Livet i Christo. Saadan en Lærer er I, I har Bogstav nok, udvortes Kundskab nok, læst nok, hørt nok; men I har ikke Livet i Christo; jeg tør ikke gaa videre end som til eders Væsen i Dag, her har I siddet og svoret, bandet og truet, I skjelder mig ud for et lumpent Creatur; er det at have Livet af Christo? saa taler I ikke af Christo, ikke af hans Aand, men af eders egen Aand, af en Hovmodigheds Aand. Derpaa gav jeg mig til at formane ham til en sand Omvendelse, og sagde: Jeg har al Respekt og Kærlighed for Eder, Jeres Højærværdighed, saasom der er og det, som jeg æstimerer hos Eder; men eet fejler Jer, I skal omvende Eder til Gud. I hører og ser, hvorledes Gud opvækker her og der Lærere, saadanne, som er ligesaa lærde, ligesaa gode, ligesaa fornemme som I, som prædiker hans Ord med Kraft. I hører, hvorledes her og der opstaar Mennesker, som krafteligen omvendes til Gud, rives løs fra Satans Baand, oversættes i Christi Rige, kan af Aandens Fylde tale herlige Ting, og kundgøre Christi forunderlige Ting paa deres Sjæl etc. Vil I da ikke en Gang tænke Jer om, vil I ikke ransage disse Ting og ransage disse Tidens Tegn! O falder ned for Jeres himmelske Fader, beder ham om Lys og Naade til at kjende Sandheden; begynder at tvivle engang, om I maaske ikke kunde være paa den rette Vej, og vær forsikret paa, at er det Jeres Alvor, skal Gud snart møde Jer i Jeres Samvittighed og sige Jer: denne er den Vej, som Du skal vandre paa. O hvor skulde da alle gode i Landet glæde sig, naar de kunde høre, at Biskop Ancher- sen var af en Sandheds Forfølger bleven en Sandheds Forsvarer etc. Saadanne og deslige Ord gav Guds Aand

mig Naade til at tale til ham; jeg har ikke skjældet, ikke brugt uhøviske Ord, men jeg har talt Livsens Ord i Kraft, saa jeg haaber, at Guds Villie er bleven aabenbaret paa hans Samvittighed. Derpaa gik vi da hjem.

Dagen efter rejste han til Varde Landemode og klagede hart paa mig til Gehejmerraad Gabel, som lovede, at saasnart han kom til Ribe, vilde han lade mig kalde til sig, som og skete; thi Mandagen efter Dom. 18. p. Trin. lod Gehejmerraaden mig kalde til sig, spurgte mig, hvorledes det var mellem Biskoppen og mig. Jeg fortalte ham Sagens Indhold; han hørte til med megen Sagtmodighed og Taalmod. Endelig bad han mig, jeg skulde dog forlige mig med Biskoppen og fornøje ham det meste muligt, hvilket jeg lovede. Torsdagen derefter gik jeg alene ind til Biskoppen og sagde: Det gjorde mig ondt, at jeg maatte fornemme, at han var vred paa mig, havde jeg talet noget for haardt mod ham, og ikke brugt den skyldige Ærbødighed, da gjorde det mig hjærtelig ondt, og jeg bad ham om Forladelse. Han svarede meget venlig og høflig, sagde, at hvad det var angaaende, som jeg havde talt imod ham selv, det vilde han gjerne forglemme, men dette, at jeg havde sagt, at jeg havde ment ham med de falske Lærere i mit Exordio, det var noget, som angik publicum, det angik hans Embede, det kunde ikke afgøres med en mundtlig Erklæring; bad, jeg skulde sætte noget skriftligt op, saa vilde han i Morgen efter Prædiken lade kalde Præsteskabet sammen igen, at det kunde læses for dem. Jeg sagde ja, og gik bort. Da jeg nu overvejede Sagen, mærkede jeg nok paa den ene Side, at jeg ikke havde talt uret, men tænkte dog, maaske det kunde have været talt med mere Behagelighed; paa den anden Side mærkede jeg nok, at dersom det kom til Extremitet, da vilde det ikke være nogen synderlig Honeur for Biskoppen. Saa satte jeg mig endelig hen, og skrev efterfølgende, som jeg vil føre ind Ord fra Ord; thi anden Erklæring har jeg ikke skreven under, agter det ikke heller at gjøre.

»Efter jeg Dom. 17 p. Tr. i Anledning af mit Exord. Ps. 119,²⁹ taledede om adskillige falske Veje, som vi havde Aarsag til at bede, Gud vilde vende fra os, og iblandt andet taledede om de falske Læreres og Propheters Vej, som de endel selv vandrede, endel førte andre paa, da har det behaget Hans Højærværdighed, som selv var tilstede i Kirken og hørte min Tale, Mandagen efter at lade sammenkalde det hæderlige Præsteskab her i Byen tilligemed mig udi hans Hus, forat examinere denne min Prædiken, efterdi han fandt adskillige derudi brugte Talemaader at være stridige imod Orthodoxien. Da nu Hans Højærværdighed tilspurgte mig, hvem jeg med de falske Lærere havde ment af det nuværende Ministerio, undskyldte jeg mig først, at jeg det ej kunde sige; men da Hans Højærværdighed trængte mere ind paa mig, at han vilde vide det, svarede jeg, at jeg havde ment Hans Højærværdighed selv. Disse Ord tilstaar og bekjender jeg nu at være mig noget pludselig udløben af Munden; thi jeg bør ikke have den Formodning om Hans Højærværdighed, at han skulde være den, der førte Mennesker fra den snevre paa den brede Vej, men mere bør jeg at vente, at Hans Højærværdighed er den, som lærer Guds Vej i Sandhed, og ved sin Lærdom fører Mennesker til Livet og Salighed. Og da det omtalte gav Anledning til adskillige Discourser imellem Hs. Højærv. og mig, da omendskjønt jeg kan sige med Sandhed, at det har været langt fra mig at ville insultere Hans Højærv. eller vælte mig ind paa ham, saa tilstaar jeg dog, at der var uforvarende mig udløben adskillige Ord og Talemaader, og at jeg har brugt adskillige Gebærder, som kunde synes at stride mod den Ydmyghed og Ærbødighed, som jeg er H. Højærv. skyldig, hvorfor jeg beder, at Kærlighed og Sagtmodighed maa være mine Ords bedste Fortolkere.«

Dette synes jeg nu, kunde have været tilstrækkeligt nok; thi jeg veed vist, at jeg er ham ikke saa meget skyldig, og det havde ikke tilkommet ham med Rette, men

jeg gjorde det for at vise for al Verden, hvor fri jeg er for al Animosité imod ham, og at jeg ikke har nogen Behag til og i mig selv, som og for at vise, hvor meget jeg vilde give bort fra min Ret forat undfly Proces og al Fortrædelighed. Imidlertid var det dog ikke til Behag; men han havde selv sat en Afbedelsesconcept op, som han forelagde mig til at underskrive. Den lyder ongefær saaledes: »At jeg bekendte med megen Undseelse og Fortrydelse, at jeg af Overilelse og Ubesindighed med mange Angribelser og Beskyldninger havde angrebet Biskoppen, at som han for andres Intercessions Skyld vilde forlade mig denne min Forseelse og ikke vilde udføre sin Ret imod mig efter Lovens Vigeur p. 340, Art. 22 etc., saa igjenkaldte jeg da alt, hvis jeg i min Hastmodighed og Ubesindighed havde talt i Cleresiets Paahør, bad ham om Forladelse, med dyreste Forsikring aldrig at gravere ham mere med disse og deslige ubeføjede Beskyldninger; at jeg efter de kongelige Forordninger og Decisioner vilde blive ved min Text og de Talemaader, som kommer overens med Skriften og den sande og uforandrede Augsburgske Confession, og ikke blande mig i disse Tidens Noviteter«. — Jeg sagde strax: Dette skriver jeg ikke under; thi jeg veed ikke, at jeg har angrebet Biskoppen med nogle ubeføjede Beskyldninger, jeg veed ikke, jeg har syndet imod Kongens Lov, Forordninger og Decisioner, jeg kan ikke igjenkalde det, jeg haver sagt; thi saa skulde jeg jo sige, at Jeres Højærværdighed havde talt ret i sin seneste Ordinationstale, og det siger jeg aldrig: før skulde jeg lade Hovedet hugge af mig.

Han bemøjedede sig først med allehaande venlige Ord at overtale mig dertil; men da han mærkede, at jeg var ubevægelig, sagde han: Velan, saa faar vi have Protokollen fat. Jeg spurgte, hvad derudi skulde skrives? [Han svarede:] Jeg fik at laane mine Ører!

Jeg bad, om det maatte ikke skrives paa et aparte Ark Papir, hvilket han og bevilligede; og da var det ikke

andet, end som nogle Spørgsmaal til mig angaaede det omtalte, hvilket jeg da besvarede. Dette blev da sluttet med den Erklæring, at saasom jeg ikke vilde underskrive det mig forelagde Afbedelses-Concept, saa nødtes han til at søge sin Regres ved Landslov og Ret. Jeg forlangte derfor min indgivne Erklæring tilbage igjen; men han svarede, jeg skulde faa den, naar jeg havde skrevet den under, som han havde forelagt mig.

Derpaa skiltes vi ad, og siden er ikke det ringeste passeret i Sagen, saa jeg haaber, han sidder vel stille; thi har jeg talet uret, saa er han jo pligtig efter min indgivne Erklæring at forlade mig det; har jeg talt ret, saa bliver det vel bedst, han tier. Imidlertid har han siden den Tid faaet en liden Rencontre med ovenmeldte Mons: Seerup, som prækede for sin Fader Festo Omnium Sanctorum; og som adskillige Talemaader stod Biskoppen ikke an, lod han ham kalde ind til sig i nogle Præsters Nærværelse, og da han havde examineret hans Prædiken, forbød han ham saa halv om halv ikke at maatte prædike. Derpaa lod Mr: Seerup i Mandags ved en af Præsterne spørge Biskoppen, om det ikke maatte tillades ham at prædike. Han svarede jo, men med denne Condition, at han skulde afholde sig fra disse 3 Talemaader, Bodskamp, naturlig Tilstand, salig Fortvivlelse, hvorpaa Seerup agter at indgive en Deduction, at som disse Talemaader ere grundede i Skriften og libris Symb:, saa kunde han ikke entholde sig derfra.

Nu det er Tid at ende! Alle gode her paa Stedet tilligemed mig hllser Deres Velærværdighed paa det allervenligste i Jesu Christi inderlige Kjærlighed, og særdeles bedes, at min ærbødige og kærlige Hilsen maa ved Lejlighed formeldes til Hr. Jacobi i Asminderød. I øvrigt sluttes med Guds overflødige Naades trohjærtige Anønskning, og lever

Eders Velærv. ærbødige Tjener og Ven i Christo

Ribe den 18. Septbr. 1735.

Elieser Beyerholm.

2.

Brudstykke af Biskop M. Anchersens Forklaring angaaende sin Optræden under de stærke Brydninger, som fandt Sted i Ribe og Omegn¹⁾.

— — — Dernæst, hvor uredelig de har berettet om mig og skrevet, at jeg havde forbudt dem at nævne paa Prædikestolen, 1. Buszkampf, 2. en hellig Fortvivlelse, 3. ikke vide, at der skulde være nogen irrogenitus iblandt Christne. Da, hvad det første angaar, hænger Sagen saaledes sammen. Det tildrog sig for 2 Aars Tiden siden i Fasten, at den gode, ærlige Hr. Peder Hygom, som jeg nødigt havde mistet her fra Stiftet, havde prædiket for sin Menighed og brugt disse to Talemaader meget tidt, Buszkampf og Helvede eller en salig Fortvivlelse, hvorover hans Menighed faldt i meget Oprør og skiltes i tvende Factioner; og som de forfaldt til Forbitrelse indbyrdes, saa hvor de mødtes sammen, spurgte den ene den anden ad: Har Du været i Kampen, har Du været i Helvede? Hvo der nu var af andet Parti, svarede enten Ja eller Nej, ikke endnu, men jeg haaber snart at komme der, i Kampen, i Helvede. Disse Talemaader kunde den gemene Mand og grove Bonde ingenlunde fordøje eller finde sig i, hvorudover de mødte ingensteds til Bryllupper, Begravelser etc. [uden] det jo kom til Nævekamp og Pust²⁾. Men som den kjære Hr. Hygom tænkte, han endnu skulde trængt igennem, befandt han den Hjerternes og Ørernes Forhud i dem alt for impenetrable, og Uenigheden mere og mere at voxе, saa Menigheden gav Klage ind til mig, og beskyldte den uskyldige Guds Mand, Hr. Hygom. Hvorpaa, da jeg nu havde Klagen i Hænder, maatte jeg foretage mig en Visitats i Frøs og Calslunds Herreder, hvor Hygom laa, Dom: Reminiscere i en haard og kold Vinter, saa det nær

¹⁾ Da Begyndelsen mangler, fremgaar det ikke af Brudstykket, til hvem Forklaringen er stillet. ²⁾ Slagsmaal.

havde kostet mig mit Helbred, paa den Saison om Aaret at gaa der hver Dag i saa vanskeligt et Vejr. Da jeg nu kom til Hygum Menighed, Prædiken og Examen var overstaaet, og jeg more solito tilspørger Hr. Hygom, om han havde nogle i sin Menighed at klage (over), og reciproce Menigheden om Præsten, bliver der et Oprør i Kirken imellem disse 2de Factioner, saa jeg i Guds og Kongens Navn maatte true dem og befale dem at entholde sig fra Tumult, som de skulde vide, at jeg stod her i mit lovlige Embeds Forretning, eller jeg skulde angive det for Hans Majestæt til deres tilbørlige Straf. Ogsaa den samme Dag var i Kirken tilstede Hr. Hygoms Fader, den gamle Provst, Hr. Jacob, hans Svoger, Provsten af Gram Herred, Hr. Peder Kragelund¹⁾, og Hr. Hans Høyer af Forle, maatte jeg bede dem træde frem til mig, og nøje give Agt paa, hvad her taltes og forrettedes. Hvorpaa jeg, da jeg fik dem²⁾ stillet, tilspurgte dem, hvad de havde at klage, da skulde de sige det og i al Stilhed faa Ret. Det var ikke andet, end de stødte sig over denne Kamp og dette Helvede, Hr. Hygom vilde have dem i. Da jeg nu maatte med enfoldige og tydelige Ord forklare dem Meningen, maatte endog bekræfte med Ed, at Manden mente ikke andet dermed end en sand Omvendelse og Pønitense, en sand Anger og Ruelse, gav de sig til Taals, allermest da jeg i deres Paahør formanede ham til, at han herefter ikke vilde betjene sig af disse ny og fremmede Talemaader, men blive ved de gamle og vor danske Kirke bevante Ord, Anger og Ruelse, en hjertelig Sorg, Græmmelse, Fortrydelse og Hjertes Brydelse over de begangne Synder etc.; hvilket den ærlige Guds Mand, Hr. Peder Hygom, med al Veneration og Taksigelse strax fandt sig udi, og lovede alle slige Christendommens Hovedpunkter paa det aller-enfoldigste herefter at ville stræbe at insinuere, saa vi

¹⁾ Han var en Broder til Hr. Peder Hygoms Hustru og Sognepræst i Gram. ²⁾ Urostifterne.

alle med glade Hjerter hjemginge af Kirken til hans Hus, mest derover, at Menigheden blev bragt til Rolighed, indbyrdes Fred og Kjærlighed, siden den ærlige Hr. Hygom aldrig mere brugte de fremmede og hel utjenlige Talemaader, men blev ved de ordinære og sædvanlige¹⁾. Men hvad sker? Da jeg dermed havde faaet disse smaa Ophevelser bragt til Rolighed, og jeg strax Sommeren derefter (c: 1736) drog ned i Norden at visitere, tænkte aldrig paa nogen Fare, som jeg ikke havde set mindste Skin dertil, eller havt mindste Frygt derfor, og blev en 10 à 12 Ugers Tid borte, gør Præsten²⁾ med disse Hørere en Stempling og begynder paa en Gang med disse usædvanlige Expressioner og andre slige Talemaader, alt tii at sætte Menigheden i Forvirrelse. Saa snart jeg kom hjem, fik Underretning derom, hørte det selv, lod jeg dem kalde til mig, satte dem til Rette, men alt forgæves, viste og overbeviste dem deres Urimeligheder, men de bliver kun værre derudi, indtil jeg i en Ordination over Es. LXII, 6 maatte foreholde Lærerne Methodum docendi, at den skulde være tydelig, klar, enfoldig, forstandig, haandgribelig etc., og derpaa og nævnte disse Talemaader og viste, at vores Kirke aldeles havde ligesaa kraftige Ord i vort Fædremaal, som hver Mand forstod og var vant til. Derpaa spandt de sammen og sagde, at jeg fordømmede Buszkampf etc., men, i Stedet for at lade sig sige, bleve halsstarrige, ingen grovere end Monsr. Seerup, som er bleven Catechetes ved Holmens Kirke³⁾. Han havde fra hans Ankomst fra Akademiet lagt (c: ligget) og var opfødt i mit Hus, boende (c: da jeg boede) i Kjøbenhavn, og var her, som han havde været mit eget Barn, saa det fortrød

¹⁾ Denne Beretning om den mærkelige Visitats kan sammenholdes med den. som Hr. Hygom har givet Kh. Saml. 4. R., I., 547—51.

²⁾ Fornævnte Elieser Beyerholm.

³⁾ 1736 blev Seerup uordineret Kateket ved nævnte Kirke og 1738 af Waisenhus-Direktionen valgt til Kapellan ved denne Stiftelse (Kh. Saml. 4. R., VI, 743—4).

mig allermest, og Præsten, som jeg for Hr. Gehejmerraad Blomes Recommendation havde gjort allerbedst imod, han viste den allerstørste Uærbødighed imod mig etc. etc.

Ribe den 13 Martii 1737.

M. Anchersen.

Angaaende det stærke religiøse Røre blandt Lærerne ved Ribe Skole kan henvises til de Oplysninger, som findes meddelte af Chr. Bruun i hans Skrift »Falsteriana« (Kbh. 1869) S. 10 ff.

XXI.

Beslaglæggelse af et Skrift mod de gudelige Forsamlinger 1733.

Ved *H. F. Rørdam.*

I Enevældens første Tid skete det ikke saa sjældent, at Skrifter trykte udenlands, der ansaas for farlige i politisk eller religiøs Henseende, blev konfiskerede hos de Boghandlere, som indførte dem. Under særlige Omstændigheder, navnlig naar slige Skrifter indeholdt Injurier mod ansete Personer, eller naar deres Indhold ansaas for i høj Grad samfundsfarligt, bleve Skrifterne ifølge kongelig Befaling offentlig opbrændte af Bøddelen. Som Exempler kan nævnes Johannes Lysers Forsvar for Polygamiet, der 1677 blev brændt af Bøddelen, og en Straf 1000 Rdl. paalagt enhver, der dulgte noget Exemplar af Bogen¹). Da Professor Christian Thomasius i Halle 1690 i sine »Monathliche Unterredungen« havde gjort sig noget lystig over den ved det danske Hof højt anskrevne Prof. H. G. Masius's Forsøg paa at give den absolute Kongemagt en guddommelig Oprindelse, udvirkede Masius kgl. Befaling

¹) Pontoppidan, Annal, IV, 587, Kh. Saml. 3. R., I., 231 f., D. biogr. Lex. X., 536—7.

om, at hans Modstanders Skrift skulde brændes af Bøddelen¹⁾. Samme Skjæbne ramte 1699 et Skrift, hvorved en fransk Kaptajn havde gjort Antoine de Bois-Clair, fransk Hofprædikant i Kjøbenhavn, latterlig²⁾. — Hvorledes det gik med Skriftet »Lutherus ante Lutheranismum« 1706, er fortalt foran, S. 95 ff. og 138 ff. samt Kh. Saml. 3. R., I, 232. Kun er der ikke der bemærket, at det var Hofprædikant F. J. Lützens, der havde henledet Regjeringens Opmærksomhed paa dette farlige Skrift, som det ses af hans i Zwergs Sjæl. Cleresie, S. 756, meddelte Brev til Frederik IV.

Her skal nu et Skrift omtales, der vistnok kun er lidet kjendt, men som ogsaa havde den Skjæbne at blive beslaglagt. Dets Titel er:

O. V. Wohlgegründete Antwort auf die Anfrage Eines gewissen Fürstl. Raths die Pietistischen Conventicula in Copenhagen betreffend und von demselbigen andern zu guter Nachricht zum Druck befördert. 1732.

Skriftet udgjør et tæt trykt Ark i Kwart uden Trykkested. Om O. V. er Forfatternavnets Begyndelsesbogstaver, maa vi lade staa hen. Vi kunne i ethvert Tilfælde ikke paavise, hvem det er. Medens Forf. kjender de for Hertugdømmerne udstedte Forordninger angaaende Konventikelvæsenet, er han ganske fremmed for Forholdene i Kjøbenhavn. Mænd som Ewald og Rhon ere ham ubekjendte, og om Bluhme ytrer han, at hvis det er den Mand, som tidligere var Præst i Rensborg, saa har Forf. hørt af rejsende, at han allerede der var mistænkt for Pietisme, og at han havde ladet sin Søn studere i Jena, hvor han havde holdt sig til Buddeus og Walch, saa det ikke var saa underligt, om Faderen havde bivaanet Konventiklerne i Kjøbenhavn.

Der existerer to Udgaver af Skriftet; i den ene af dem (vistnok den første) ere alle forekommende Navne trykte fuldt ud, i den anden ere de kun betegnede med

¹⁾ Pontoppidan, anf. Skr. IV, 645., D. biogr. Lex. XI, 180—1.

²⁾ Pontoppidan, anf. Skr. IV., 672., D. biogr. Lex. II, 473.

Begyndelsesbogstaverne. Begge Udgaver findes i Universitetsbiblioteket.

Skriftet fremtræder som en Besvarelse af det Spørgsmaal, en os ubekjendt »fyrstelig Raad« havde forelagt Forfatteren, om hvad man skulde dømme om den foran S. 281 ff. meddelte Korrespondance fra Kjøbenhavn til Hamburg. gel. Zeitung angaaende Opløb, hvortil de gudelige Forsamlinger havde givet Anledning. Under 13 Punkter gennemhegler Forf. nu den nævnte Beretning og giver en Kommentar til den, der udlægger alt, hvad Pietisterne foretog, til det værste. Han ender med det Ønske: »Gud afværge det onde pietistiske Uvæsen med sin almægtige Haand.«

Da Forfatteren, som ovenfor er bemærket, ikke af egen Erfaring kjender noget til københavnske Forhold, har Skriftet for saa vidt ingen særlig historisk Betydning for os. Det har kun faaet en saadan derved, at man i herværende Regjeringkredse mente, at der var Anledning til at drage den Boghandler til Ansvar, som havde forhandlet Skriftet i Kjøbenhavn. Om Sagens Gang har vi fundet følgende:

Den første Antydning om, at Skriftet havde vakt Opmærksomhed, findes i et samtidigt hamburgsk Tidsskrift, »Nieder-Sächsische Nachrichten von Gelehrten neuen Sachen auf das Jahr MDCCXXXII«, hvor det S. 419 hedder:

»Gegen das pietistische Unwesen ist eine Schrift ans Licht getreten (Titelen anføres som foran). Es sind darin die vornehmsten Punkte eines in gewissen Berichten eingeschalteten Briefs, in dem die Partheyligkeit hinten und vorn hervorguckt, beantwortet, und gezeigt worden, was die Pietistischen Conventicula vor Unheil und Schaden nach sie ziehen, und was es eigentlich damit vor Bewandniss habe. Es ist diese Schrift zwar kurz, aber sehr gründlich abgefasst, und verdient absonderlich deswegen gelesen zu werden, nachdem die Zinzendorfer sich nicht bloss in Herrnhut einschrencken (!), sondern herumgehen und suchen ihre Secte zu vermehren.«

Saa længe Skriftet ikke var kommet til Kjøbenhavn, var der imidlertid ikke Anledning for Regjeringen her til at træffe Forholdsregler mod dets Udbredelse, Men da det blev bekjendt, at en Boghandler holdt det tilfals, opfordrede Gehejmraad C. A. v. Plessen Politimester Erik Torm til at tage sig af Sagen. I en Skrivelse, dat. Kjøbenhavn 1. Febr. 1733, giver Torm følgende Oplysninger:

Efter Deres Excellences naadige Ordre at give Efterretning, hvad jeg havde mig foretaget angaaende de her i Staden udbredte, trykte og saakaldede »Wohlgegründete Antwort auf die Anfrage eines gewissen fürstl: Raths die Pietistischen Conventicula in Copenhagen betreffend«, da haver jeg, saasnart samme mig forekom, søgt der efter i Bogladerne, hvor jeg for ungefær en 12 Dagers Tid bekom 2de Exemplarer fra Boghandler Losius paa Børsen, hvorpaa jeg lod hannem kalde til mig og adspurgte, hvorfra han samme havde erholdet; bekom dette til Svar, at 2de Exemplarer in Aug. var tilsendt med Posten, hvorudi de Personers Navne, som nu ikkun med Bogstaver ere anførte, da med fulde Navne stode. Derefter blev hannem først i afvigte Maaned atter 25 Exemplarer tilskikket, hvilke han offentlig havde solgt, formenende dermed ikke at have forset sig; vidste ikke, fra hvem de hannem vare sendte, hvilket han foregiver med Ed at kunne bekræfte. Jeg derimod paa det skarpeste foreholdte hannem ikke uden Tilladelse at burde sælge, langt mindre falholde, forinden han samme for Hans Kongl: Maj:ts høje Conseille, Biskoppen eller mig havde fremvist og derpaa erholdt Tilladelse, efterdi jeg holdt samme for at være Pasquiller. Og som bemeldte Boghandler forment, det (o: at) en Del her vare eftertrykte, lod jeg i Tirsdags alle Boghandlerne og Bogtrykkerne kalde for at undersøge sligt, og da de alle havde beset forelagte Exemplar, bleve de tilspurgt, om nogen af dem havde eftertrykt dette Skrift, hvilket alle benægtede, men forment, det i Hamborg eller Lybæk at

være trykt, og havde ingen haft samme uden Losius alene. Bogtrykker Rotmer sagde Losius under Øjnene, at han in Aug: eller Sep: havde begært samme af hannem trykt, da han foreviste de 2de første Exemplarer, som han ikke vilde imodtage eller eftertrykke.

Politens Administration af 22. Okt: 1701 dens 1ste Cap: 1ste Art: befaler mig i dens Slutning, med forargelige Bøger imod Religionen og Regeringen som og imod gode Sæder at have Indseende. I den Anledning haver jeg mundtlig anmeldt denne Passagie for en Del af Politicollegii Herrer samme Tirsdag (som min foresatte Øvrighed) med Raadførelse, hvad derudi skulde foretages. Derom blev mig spurgt, om nogen anklagede samme Skrift, hvortil blev svaret: endnu ikke; og formenede da nogle, at det imidlertid kunde bero, saasom de fornærmede vel besværgede sig derover, da Sagen maatte imod Losius paatales.

Indstillendes derfor underdanigst til Deres Excellences høje Ordre, om jeg denne Sag (uden nogens Klage) imod bemeldte Boghandler skal foretage til Paakendelse. Udi hvilken underdanigste Ervartning jeg etc.¹⁾.

Efter Tidsordenen kommer derpaa følgende egenhændige kongelige Skrivelse til en af Ministrene, vel snarest Geh. Raad Iver Rosencrantz²⁾.

Die Order an dem Polizeymeister Torm haben wir gelesen, wie auch die darbey gelegte gedruckte Schrift. Die Order finden wir gantz guth aufgesetzt, nur deucht uns, es soll noch dabey gesetzt werden, dass das Polizeygericht soll sprechen nach dem Gesetz, wie die Schrift zu tractiren

¹⁾ Rigsarkivet, Indlæg til følgende kgl. Reskript (Sjæll. Missiver 1733, Nr. 36).

²⁾ Orig. i Ledreborgske Saml. 398 Fol.

sey, den dass selbige nur bloss sol confiscirt werden, deucht uns zu gelinde zu seyn.

Friederichsberg d. 9ten Febr. a. 1733.

Christian R.

Den Ordre til Politimesteren, hvortil Kongen hentyder, blev dog først endelig udfærdiget nogle Dage senere, efter at have været underkastet en ret karakteristisk Behandling i Conseilet, som følgende i »Sjællandske Missiver« 1733, Nr. 36, indførte Skrivelse viser:

Til Politimester og Borgemester Erich Torm anlangende ved Politifiscalen for Ober-Politi-Retten at lade tiltale en Boghandler paa Børsen her i Staden, navnlig Losius, som skal have ladet her debitere et trykt tysk Skrift om de saakaldede pietistiske Conventiculis med videre. Dat. Frederiksberg Slot d. 12. Febr. 1733.

Chr. VI etc. Eftersom Vi af en din til Os elskelig Hr. Carl Adolph von Plessen til Førsløv, Kastrup, Gunderslevholm, Harrested, Saltø og Dronninglund, Ridder, Vores Gehejme-Raad i Vores Gehejme-Conseil saa og Ober-Kammerherre, paa hans Ordre, under den 1ste Februarii sidstafvigte indgivne Rapport have fornummet, at du hos en Boghandler paa Børsen i Vores Kongelig Residentsstad Kjøbenhavn, navnlig Lossius, haver funden 2de Exemplarier af et trykt og i bemeldte Kjøbenhavn divulgert Skrift, kaldet Wohlgegründete Antwort auf die Anfrage eines gewissen fürstl: Raths die Pietistischen Conventicula in Copenhagen betreffend, saa er nu hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at du lader bemeldte Boghandler Lossius som skal have ladet debitere forskrevne om de saakaldede Pietistiske Conventiculis udkomne tyske Skrift, hvoraf dig herhos et trykt Exemplar tilsendes, ved Politi-Fiscalen for Ober-Politi-Retten tiltale, paa det fornævnte Losius der for Retten kunde blive tilholdt enten at skaffe Hjemmel til dette Skrift eller sin Uskyldighed med Ed at bekræfte, saa

og at Dom over ham kunde blive hændet til vedbørlig Undgældelse, fordi han herudinden ikke har holdt sig Lovens Bydende efterrettelig, [da vi ogsaa derhos allernaadigst ville, at merbemeldte Ober-Politi-Ret efter Vores Lov skal kende og dømme paa Skriftet i sig selv, hvorledes samme bør anses og det dermed skal forholdes]. Befalendes etc.

I den som Koncept fungerende kasserede Original har i Stedet for det indklamrede Stykke først staaet en anden Slutning, der nu er overstreget og udfor hvilken er skrevet: »Dette insignerede er udslettet efter det kongl. Gehejme-Conseils Ordre.«

Det overstregede Stykke lyder saaledes:

»Men hvad Skriftet i sig selv angaar, da haver du ved en trykt Plakat at lade bekendtgøre, at merommeldte Skrift, af den Aarsag at fornemme og hæderlige Folk derudi til deres Disreputation og Beskæmmelse ved Navn er nævnte, skal være konfiskeret, og at enhver skal være pligtig de deraf i Hænde havende Exemplarier til dig strax, eller saa snart som muligt er, at lade indlevere, at ingen maa understaa sig dette Skrift i Vore Riger og Lande at lade eftertrykke eller herefter trykt at indføre, falholde, underhaanden at debitere eller hos sig at bevare, under den Straf, at hvo imod noget af alt dette ovenskrevne handler, for hvert Exemplar, hos hannem findes, skal bøde et Hundrede Rigsdaler, den ene Halvpart til Convent-Husets fattige og den anden til Angiveren, og desforuden vilkaarlig at anses, ja endog efter Sagens forefundne Beskaffenhed straffes som Vores Mandaters modtvillige Overtrædere. Derefter du dig allerunderdanigst haver at rette.«

Det ses altsaa, at Conseilet, istedenfor — som først var bestemt — selv at afgjøre Sagen, har besluttet sig til at henvise den til Overpolitirettens Dom. Det er Kongen selv, som har givet Sagen denne Vending, da det i det

hele — hvad der tjener til hans Ros — laa ham nær at henvise tvivlsomme Sager til Afgjørelse ved »Lands Lov og Ret«. Derved undgik han at beskyldes for Partiskhed, og det var ham sikkert vel bekendt, at det var let at fremdrage gamle Lovbestemmelser om, at det var forbudt at indføre udenlands trykte theologiske Skrifter, der ikke havde været underkastede det theologiske Fakultets Prøvelse¹), et Forbud, som forøvrigt kun anvendtes, naar vedkommende Skrift gav Anledning til grundet Klage.

Enden paa Sagen blev, at Boghandler Joh. Nic. Lossius af Politi-Kollegiet idømtes en Bøde for Udbredelse af Skriftet, hvorhos de forefundne Exemplarer konfiskeredes²).

XXII.

Ordning af Stolestader i Storehedinge Kirke 1695.

Ved J. Volf.

Om Aarsagerne til den Uorden med Hensyn til Fordeelingen af Stolestader i Storehedinge Kirke, der gjorde en ny Ordning fornøden, indeholdes følgende i en Skrivelse fra 1694:

»Saasom her findes en meget stoer Urichtighed anlangende Stolestaderne i Store Heddinge Kirche, huilchet reiser sig en deel der af, at Kirchen for nogle aar siiden wed et ulycheligt tilfald falt gandske need paa jorden, en deel der af [at] Hendes Mayst. har paa sit gods ladet opbygge øde pladser, huor der har iche staaet huus henved 100 aar, huilche nu og begiærer stole stader til deres

¹) Se det i Kh. Saml. 3. R. I., 235—7 meddelte kgl. Reskript af 28. Sept. 1706.

²) Bibliotheca Thottiana. Vol. V., 2, S. 509.

jorder, en deel af det de forrige kircheværger har været for liberal i at sælge kirchens stolestader*.

Da Sagen blev forebragt Stiftsøvrigheden, overdrog denne Præsterne og andre lokale Autoriteter i Storehedinge at gjøre et Forslag til en bedre Ordning. I den Anledning fremkom 1695 følgende:

Efter de Høy-gunstige Kirchens Directeurs, Hans Exellentze Højædle og Wel-baarne Hr: Stift-ambtmand Otto Krabbe og Velædle og Højærværdige Hr: Biscop Doct: Henrich Bornemann, Deris order er Stolestaderne i Storeheddinge Kirche af os underskrevne til de høy-gunstige herrers vidre approbation saaledis indrettede, at i steden for dend store Disorder, som waar tilforn, da kand nu her effter huer by for sig, dend eene effter dend anden, staa ordentlig paa sine wisse stader, kand og Præsterne paa prædiche stolen her ved erfare, huo der er flittige, og huo der er forsømmelige i deris kirchegang, ey heller kand nogen have billig aarsag sig over denne forandring i Stolestaderne at beklage, thi een huer kand see og høre Guds Tiennere, i huor end og hans Stole stade falder; her foruden kand her af erfaris, huor mange stader kirchen har til beste at bortleie særligen til Haandwerchsfolch og andre, som ikke har awling, og skal efter loven give noget aarligen til kirchen for deris stader, i hwad det kand falde sig.

J. Leth. *Frid. Splcth.* *Søfren Nielsøn.* o. fl. Underskr.
[Sognepræst] [Kapellan] [Byfoged]

Herefter følger Approbationen med Biskop Bornemanns egen Haand samt hans og Otto Krabbes Segl og Underskrifter.

XXIII.

V. Mortensen: Carlslunde Skoles Historie.

Fra Forfatteren har Red. modtaget et Skrift med Titel: »Nogle Blade af Carlslunde Skolevæsens Historie 1629—1909, samlede af Lærer V. Mortensen i Anledning af den nye Skoles Opførelse 1908« (39 Sider). Det hører vel til Sjældenhederne, at en Landsbyskoles Historie behandles monografisk, og selvfølgelig kan det ikke være Begivenheder af fremragende Mærkelighed, der knytte sig til en af vore almindelige Skoler paa Landet. Imidlertid har Forf. gjort sig megen Flid med at samle alle ham tilgængelige Bidrag til Emnets Oplysning og har meddelt Biografier af Degne og Lærere, som have virket her siden 1629. Om den Aand, der raader i det vakre lille Skrift, vidner følgende Udtalelser af Forfatteren:

»Der er altid noget vemodigt ved at forlade det gamle, det, hvortil der knytter sig saa mange Minder; thi »vi ser kun, hvad der svinder, ikke, hvad der forestaar.« Men ligesom vi fletter Mindernes Krans om det gamle, hejser vi Haabets og Ønskernes Fane over det ny. Og da det er faldet i min Lod at sige Farvel til det gamle her og hilse Goddag til det ny, saa gør jeg det med det Haab, at Fremtidens opvoksende Slægter maa faa Velsignelse af det Arbejde, der skal gøres paa det ny Sted, og med det Ønske, at om end Skolehuset flytter længere bort fra Kirken, at saa dog Aandens Naboskab med Kirken maa blive det samme; thi Aanden er det, der, trods alt, formaar at bære et Folk gennem de skiftende Tider. Kundskab er Magt, men det er Aanden, der levendegør.«

Hvis Danmarks Lærerstand vilde tage sig dette til Hjerte, vilde vort Folks Fremtid blive lysere og lykkeligere, end det nu tegner til.

H. F. R.

RETTELSER OG TILLÆG.

Kirkehist. Saml. 5. R. I.

- S. 271, Lin. 19 f. o. robere, læs: robore.
- 726, Lin. 11 f. o. 1815, læs: 1816.

Kirkehist. Saml. 5. R. II.

- S. 320, Lin. 5 f. o. 1731, læs: 1732.
- 321, Lin. 6 f. o. Instruktionen, læs: Slutningsresolutionen.

Kirkehist. Saml. 5. R. III.

- S. 487, Lin. 16 f. o. Dr. Peder Hersleb, læs: Mag. P. H.
- 507, Lin. 13—14 mundtligt, læs: mindeligt.
- 668, Lin. 15 f. o. quodsi, læs: quasi.
- 664, Lin. 9 f. o. Tu non vacuum, læs: Tu vas non vacuum.

Kirkehist. Saml. 5. R. IV.

- S. 140, 1733 betegner Prof. H. Benzelius i Lund »Lutherus ante Lutheranismum» som en af de »förgiftigaste böcker», som Dippel meget har benyttet i sine Angreb paa Kirken (Henning, De relig. rörelserne i Sverige, S. 117).
- 230, Lin. 15 f. n. bagavede, læs: begavede.
- 244, Lin. 14 f. o. Kronoskjuls, læs: Kronoskjuts.
- 245, Lin. 11 f. o. Apoc., læs: Act.
- 247, Lin. 18 f. n. ordsak, læs: orsak.
- 254, Lin. 19 f. o. 1. Sam. 25,¹¹, læs: 1. Sam. 25,⁴¹.
- 262, Lin. 13 f. n. Mangøl, læs: Mangel.
- 288-91. Af det her meddelte Brev findes i Pontoppidans Collectanea (Thottske Saml. 736 Fol. p. 541-3) en Afskrift, dat. Copenhagen d. 10 Martii 1732.
- 385, Lin. 14 f. o. 281, læs: 287.
- 406, Lin. 9 f. o. 1791, læs: 1721.
- 591, Lin. 10 f. o. Forslag, læs: Forlig.
- 626, Lin. 9 f. o. Maader, læs: Minder.

Navne- og Sagregister.¹⁾

- Absalon, Ærkebiskop.** 7. 10.
Absolution, se Skriftemaal.
Adventister. 28.
Agerbech, And., Kap. i N. Frederikshald. 550. 616.
Alandt, Fyrværker, Pietist. 436.
Allerup, Christen Christensen, Pr. i Lemb. 569-93. — **Hans, Pr. i Ringkjøbing.** 587-91.
Almissekorn. 4-6.
Almqvist, And., Handelsmd., Separ. 116. 125-6. 137.
Als, Ø. 7. 24-5. 148-9.
Als, Jesp., Rekt. i Kjøge, s. Pr. i Vordingborg. 726-7.
Altona. 71.
Amager. 412. 522-3. 533.
Ancher, Peter Chr., Rektor i Kjøge. 723.
Anchersen, Matthias, Bisk. i Ribe, 591-3. 614. 785-99.
Andersen, Milter, Kap. i Ringkjøbing. 597.
Angelsaksisk Kirke. 5-18.
Anholt. 615.
Ansgar. 633.
Arnold, Gottfried. 189.
Aspach, Sixtus, Pr. i Aalborg, tit. Biskop. 617.
Astrup, Niels, Pr. i Roager. 780. — **Niels, Pr. i Ribe.** 617. 780-5.
- Badstüver, Povl, Ejer af Brede Kobberværk.** 648.
Balslev, Andr., Pr. i Stavning. 595-6. 598.
Baptister. 28. 30-1. 281-2. 444.
Bartholin, Hans, Prof. theol. 95. 606.
Bastholm, A. 184-90.
Becherer, J. G., Magister. 360.
Bentzen, Christen, Postmester i Korsør. 111. — **Johannes, isl. Kjøbmd.** 306-11. — **Lorentz, Kjøbmd. i Kbh.** 307-11. — **Michael, Kjøbmd. i Korsør.** 61-3. 66. 68-9. 92. 110-1. — **Zacharias, Garver i Slagelse.** 111.
Berg, Magnus, Billedskærer. 94-5. 97. 99-100. 348-58.
Bering, Jens, Pr. i Skjern. 598.
Berntsen, Hans, Pr. i Næstved. 410.
Beyerholm, Elieser, Pr. i Ribe, s. i Aarhus. 549. 617. 781. 786-95. 798-9.
Bidstrup, Jens, Separatist. 82. 113-4.
Bille, Ove, Biskop. 410.
Bing, Andr., Missionær i Grønland. 317-22.
Bircherod, Jens, Bisk. i Aalborg. 606.
Bispeembedet. 629. 632.
Blicher, Diderik Jensen, Kap. v. Trin. K. i Kbh. 694.
Blichfeld, Peder, Pr. i Vorgod. 587.
Bloch, Søren, Prof. 142-3. — **Tønne Bisk. i Odense.** 141-51.

¹⁾ Da der S. 689 findes et Register over Skibspræsterne i Chr. V's Tid, forbigaas de her.

- Bluhme, Christoph, Hofpræd. 614. 800.
 — Joh. Barth., Hofpræd. 233. 237.
 289. 319. 328-29. 339-40. 494. 496.
 550-1. 613-4. 800.
- Boesen, Morten, Pr. i Æbeltoft. 613.
 622.
- Bogforbud. 495. 799-806.
- de Bois-Clair, Antoine, Hofpræd. 800.
- Bornemann, Henrik, Sjæll. Biskop.
 534-8. 807. — Joh. Adolph, Rekt.
 i Kjøge, s. Pr. v. Frue K. i Kbh. 725-6.
- Botsack, B., Prof. theol. 95.
- Boysen, Michel, Pr. i Lintrup. 782.
- Brahetrolleborg. 141-51.
- Braunmand, Lagmd. i Norge. 97.
- Breant, Abr. Isaksson, Separat. 54. 75.
 115-38. 251.
- Bredenberg, Andr., Pr. i Kbh. s. i Hol-
 bæk. 614. 618.
- Bregninge, Ærø. 26-8. 283-7.
- Brems, And., Separatist. 115. 501.
- Broch, Jens Christensen, Separatist.
 444.
- Brok, Jens, Abbed i Skovkloster. 408.
- Brorson, Broder, Bisk. i Aalborg. 444.
 614. 621-4. — Hans Adolph, Bisk.
 i Ribe. 626. — Nicolaj, Pr. v. Nic.
 K. i Kbh. 464-71. 595.
- Brønshøj og Rødovre. 536-48.
- Bützow, Henr. Chr., Stiftspr. i Aalborg.
 623-4.
- Bølle, Simon Jensen, Skrædder, Se-
 paratist. 464-71. 502. 504.
- Bøvingsh, J. G., Missionær. 611.
- Camradt, Fredr., Separatist. 505.
- Carl, Prins. 610.
- Carl, J. S., kgl. Livlæge. 337.
- Carlstadt, Andr. B. 417-26. 487.
- Christensen, Christen, Arkelimester,
 Separatist. 510. 512. — Hans Chr.,
 Pr. i Bregninge. 28. 38. 287.
- Christian II. 417-26. — IV. 657-8. —
 VI. 70-1. 89. 323-43. 358. 413-6. 464.
 612-9. 690-1. 715. 769-70. 803-6.
- Christiansø. 196. 235.
- Christison, William, Pr. i Dundee.
 401-2.
- Cedersparre, Joh. Conr., Separ. 53. 75.
 121.
- Ciborium. 20-1.
- Clausen, Claus L., Pr. Amerika. 24-47.
 258-87. — Nicolaj, Pr. i Aalborg.
 621.
- Clemp, se Klemp.
- Conradi, J. G., Gen. Superint. i Sles-
 vig og Holsten. 252. 444.
- Cramer, Andreas, Pr. i Søllerød. 430-3.
 Cuur, se Kuur.
- Dalhoff, Lars, Pietist. 358-65.
- Daniel, Nic. Hinrich, Lakaj, Pietist.
 360. 742.
- Danneskiold-Laurwigen, F. A., Greve.
 438.
- Dass, Benjamin, Rekt. i Trondhjem.
 112. 430.
- David, Chr., Herrnhuter. 360. 363.
- Dejbjerg, Ribe St. 580. 590.
- Deichmann, Carl, Jærnværksejer. 712.
- Detharding, Georg, Prof. med. 611.
- Dippel, J. C. 232. 769.
- Dober, Leonhard, Herrnhuter. 437.
- Donatus, Kirkebygger. 28.
- Dons, Jens, Pr. i Brabrand. 622.
- Dorph, Niels, Pr. v. Nic. K. i Kbh.
 439-42.
- Dorschæus, Chr., Kap. v. Trin. K. i
 Kbh. 694.
- v. Dyren, Adam, Bygmester. 386-8.
- Dyrhoff, M., Lærer v. Waisenhuset.
 51. 507.
- Dyrholm, Jens, Lægpræd. 31.
- Daa, Henrik. 227. — Margrethe. 227.
- Daaben. 55. 335. 439-71. 481. 486.
 501.
- Ëberhard, Christoph, Separatist. 95-8.
- Ebo, Ærkebisk. af Reims. 628. 633.
- Egede, Povl, Miss. i Grønland. 316-22.

- Ejelsen, Elling, Lægpræd. 29-30. 33-4. 36-7.
- Elias, Bisk. i Ribe. 635.
- Eriksen, Peder, Pr. i Gjel. 398-9.
- Ericksson, Erik og Jacob, Separatister. 48-138. 239. 249-51.
- Ewald, Enev., Pr. v. Waisenhuset. 113. 289-90. 296. 303-6. 311-22. 364. 405-6. 567. 765-7.
- Farup (Kirkeby). 781-2.
- Fensmark. 410.
- Finkenow, Jens. 227.
- Finland. 46 ff. 129. 134.
- Fodby. 554-7.
- Foss, Jacob, Rekt. i Kjøge, s. i Kbh. 725. — Jens, Dr. med. 365.
- Francke, A. H., Prof. i Halle. 610-1. 772-4.
- Frauen, Joh., kgl. Confess. 711. 766.
- Fredericia. 56. 58-61. 75. 77. 79. 82 -3. 86.
- Frederiksberg. 522. 534-43.
- Frederiksborg, Hillerød og Herlev. 595-8.
- Frederiksstad, Slesv. 56. 64-5. 70-1. 89.
- Freimann, C. Maria, Pietist. 360.
- Fribert, L. J., Emigrant. 39.
- Frick, Fyrværker, Pietist. 296. 301. 436.
- Friderich Ernst, Markgreve af Brandenburg-Culmbach, Statholder i Slesv. og Holsten. 70. 88-9.
- Friderichsen, Johan, Rektor i Kjøge, s. i Roskilde. 721-2.
- Friedenreich, Daniel, Separatist. 70. 72-3. 100-2. 121.
- Friederich, Tobias, Herrnhuter. 367. 752-5. 759-60. 767-8.
- Friis, Jørgen, Bisk. i Viborg. 175.
- Fugl, Laurids, Kateket i Aalborg. 621-2.
- Følleslev og Sørslev. 662.
- Faaborg, Skole. 111.
- Gabel, Chr. Carl, Stiftamt. i Ribe. 59-60. 82. 792.
- Gemzøe, Daniel, Kap. v. Nic. K. i Kbh. 307. 310.
- Giese, tydsk Pr. ved Garnisons K. i Kbh. 403.
- Gjel. 398-9.
- Gladsaxe. 389-92.
- Glob, Chr. Laur., Pr. i Kjøge. 719. 722.
- Glumsø. 411.
- Glumsøe, Niels, Pr. i Brønshøj. 534-48.
- Glüsing, Joh. Otto, Separatist. 95. 246.
- v. Gram, Frid. Carl, Hofmarskal. 341.
- Gram, Hans, Prof. 323. 338. 712-3.
- Grasmann, Andr., Herrnhuter. 236-40.
- Griffenfeldt, Peder. 564.
- Grothaus, Theodor, Wilhelm, Stadsfysikus i Kbh., Herrnhuter. 359. 362. 752-3.
- Grundelstjerna, Carl Henr. 233-6.
- Grønbech, And. Pet., Rekt. i Kjøge. 730.
- Haderslev. 11.
- Hagen, Hans Henr., Herrnhuter. 359. 499.
- Hagerup, Ejler, Bisk. i Trondhjem. 690-715.
- Halkier, Niels, Skibsbygm., Separ. 116 -7. 120. 122. 125. 130.
- Halle, Univ. 610-1. 760-2.
- Halsted og Avnede. 777-80.
- Hammecke, Gerhard, Bogholder, Pietist. 290. 292. 303. 308-9. 435. 754.
- Hammerich, Just, Pr. i Skjern. 587. 591-3.
- Hansen, Claus, Pr. i Vordingborg. 412. 720-1. — Gert, Herrnhuter. 239. 296. 303. 309. 434-9. 596-7. 621-2. 755. 781.
- Hassing, P., Pletist. 361. 510-2.
- Heining, Jacob Olufsen, Rekt. i Kjøge. 728-9.
- Helt, Peder, Kirkeinspektør. 538-46.
- Herfølge. 413.
- Herlufmagle. 408.
- Herrnhuter. 64. 71. 233-57. 366-72. 402-7. 434-9. 621-22. 751-74.

- Hersleb, Ole, Pr. v. Vartov. 296. 298
-9. 323-4. 406. 690. 692. — Peder,
Bisk. i Christiania, s. i Kbh. 467
-503. 690-715.
- Hildebrandt, Matthias, Pr. i Ny Hol-
lænderby. 523. 525.
- Hindsgavl, 84. s. Middelfart.
- Hjort, Sør. Nielsen, Rekt. i Roskilde.
720.
- Hjortholm Slot ved Furesø. 650-2.
Mølle. 656-7.
- Hollandsk Gudstjeneste i Holmens K.
i Kbh. 535. 728.
- Holm, Jacob Jensen, Bisk. i Aalborg.
399. — Jens, Lakaj, Pietist. 360.
438. — Peder, Prof. theol. 448-50.
458.
- Holst, Pet. Nic., Kap. i Trin. K. i Kbh.
50. 178. 184-5. 296. 322-41. 359.
391-2. 414-5. 474. 694.
- Holstein, Joh. Georg, Geh.-Raad. 405.
611. — Joh. Ludv., Geh.-Raad. 113.
179. 341. 414-6. 430-2. 444. 464.
594. 614.
- Hunderup, Peder, Pr. v. Nic. K. i Kbh.
693-4.
- Hvidovre. 534. 536. 552. 655.
- Hviid, Matth., Holmens Provst. 113.
496.
- Hvitfeldt, Arild. 776.
- Hygom, Jacob, Pr. i Hygum. 781. 785.
797. — Nissenius, Pr. i Roager. 780.
— Peder, Bisk. i Aarhus. 615. 622.
781-5. 796-8.
- Hylling, Laurits, Kap. v. Frue K. i
Kbh. 536.
- Højby i Ods Hrd. 218-28.
- Højelse. 720.
- Hørner, Joh., Maler. 245. 500.
- Høyer, Hans, Pr. i Fol. 797.
- Ipsen, Peter, Separatist. 72-4.
- Iversen, Hans, s. Kaalund.
- Jacobi, Peter, Pr. i Asminderød. 795.
- Jensen, Abraham (Roland, Velleus),
Rigens Skriver. 776. — Christian,
Pr. v. S. Mikkels K. i Slagelse. 361.
— Christian, Kap. i Frederiksborg.
598.
- Jerichow, Traugott Iman., Pagehov-
mester. 233. 237. 772.
- Jessen, Erik Johan, Sekr. i Kirke-Koll.
493-4.
- Jordefærdspenning. 15-18.
- Juel, Oberst, t. Taasinge. 67.
- Jægerspris. 711.
- Kampe, Vincents, Viebisp. 166-7.
- Karlsunde. 808.
- Karup, Valfartsted. 165-6.
- Kinast, Johannes, Pr. i Frederiksberg.
549-53.
- Kingo, Thomas. 200-17. 608-9.
- Kirkebygninger, 197-208. se Højby,
Lund.
- Kirkeskat. 6-12.
- Kjærup, Bisk. i Christianssand. 414.
- Kjøbenhavn. 49 ff. 198-9. 403-7. 751
-74. Vor Frue K. 411-2. 489. 499.
536. 540. 618. Skole. 654-5. Ni-
colai K. 294. 411. 417. 439. 502.
693. 719. Trinitatis K. 313. 323
-38. 500-1. 508-10. 693-4. S. Petri
K. 296. 412. 498-9. Helligaands
K. 501-2. 504-8. Holmens K. 502
-3. 525. 533. 618. Garnisons K.
403. Christianshavns K. 503. 525
-6. Frelser's K. 533. Vartov, Kir-
kegaard. 505 (s. Ole Hersleb). Uni-
versitetet. 289-90. 415-6. 533-4.
Waisenhuset. 290. 296. 302-3. 306
-7. 312-3. 318-22. 406. 616. 752.
Pesthuset. 551-2. Børnehuset. 552.
Ladegaarden. 522. 552.
- Kjøge Skole. 716-34.
- Klarscow, Lars, Pr. i Magleby. 313.
- Klemp, Casper Petersen, Separatist.
83-4.
- Klyne, Frederik, Pr. i Vindinge. 412

- Korsør.** 63. 67-9. 111.
Kraft, Joh. Melch., Pr. i Husum. 70.
Krag, Chr., Pr. i Middelfart. 78.
Kragelund, Peder, Pr. i Gram. 797.
Krogstrup, H. F., Pr. i Haslund. 622.
Kruse, Niels, Separatist. 500. 510.
Kuur, Jens, Raadmd. i Kbh. 83. 94
 -100. — Severin Michael, Auktions-
 direktør, Separatist. 94. 99. 342-8.
Kaalund, Hans Iversen, Rekt. i Kjøge.
 723-5.
Kaasbøl, Ejler, Pr. v. Helligaands K.
 i Kbh. 504-8. 711.
- Lange, J., Prof. theol. i Halle.** 454-6.
 461-2. — Villum, Student. 714.
Langeland. 7. 25. 28. 31.
Langhorn, Henrik, Officer. 196. 235.
 296. 299. 300. 751-2. — Rasmus,
 Peter, Præst i Norge. 145. 196.
Larsen, Ole, Separatist. 504. 512.
Lau, Samuel, Hofpr. i Wernigerode.
 453. 460.
Lauritsen, Folmer, Prior i Næstved,
 s. Pr. i Glumsø. 411.
Lausøn, Povel, Pr. i Næsby. 409.
Lemming, Hans, Kap. i Nyborg, s. Pr.
 i Ude- og Oppe-Sundby. 613. 616.
Lemvig, Erik, Pr. i Ringsted. 729-30.
 — Michel Sørensen, Pr. i Gladsaxe.
 391-2. — Søren, Degn ss. 391-2.
Leofdag, Bisk. Ribe. 634. 636.
Lerche, Jac., Byfoged i Nyborg. 90-3.
Leth, Chr. Langemach, Pr. i Sande-
fjord, s. i Kbh. 407. 446-8. 459.
 469-70. — Jørgen, Pr. i Storehe-
 dinge. 801.
Lindegaard, Pr. i Glenstrup. 662.
Lintrup, Søren, Herrnhuter. 240. 296.
 303. 306. 434-9.
Lithoxius, Huldericus. 511.
Lossius, Joh. Nic., Boghdl. i Kbh.
 802-6.
Lund, Domkirke. 19-23. 386-7. Skole.
 772.
- Lund, Chr., Pr. i Rinkenæs.** 64. —
 Philip Hind, Pr. i Dybbøl. 64-5. 283.
•Lutherus ante Lutheranismum•. 95
 -6. 138-40. 800. 809.
Luxdorph, Bolle Villum. 143.
Lyemand, Peter, Bogbinder i Kbh.
 108-10.
Lyngby, Kongens. 626. 644-62.
Lysholm, Christoffer, Rekt. i Roskilde.
 302.
Lützens, F. J., Hofpræd. 800.
Lætus, Erasmus, Prof. 775-6.
Løvenørn, Povl, Overkrissekr. 761.
- Madsen, Bo, Pr. i Rislev og Fens-**
mark. 410-1.
Magleby og Holtug. 564-6.
Mahling, S., Forst. for Waisenhuset.
 318-22.
Marieskud. 6-12.
Marschalck, Baronesse. 289.
Martens, Conr. Fr., Herrnhuter. 305.
 307-8. 320-2. 360. 366-72.
Masius, H. G., Hofpræd., Prof. 526-33.
 799.
Merchel, Hans, Kap. i Lyngby, s. Pr.
 i Følleslev. 659-62. — Michel,
 Skibspr., s. Hosp.-Pr. i Randers. 659.
 — Valentin Hansen, Pr. i Lyngby.
 656-61.
Methodisme. 281-2.
Middelfart. 60-1. 78-81. 147-8.
Mission i Middelald. 629. 632-5.
Missionskollegium. 610-1.
Møllerup, Assessor, t. Vestervig. 397.
Moltke, Adam Gottlob. 360. 363.
Morsing, Chr., Pr. i Landet p. Taasing.
 314.
Mortensen, Oluf, Bisk. i Roskilde. 409.
 651-2.
Mosheim, Prof. i Helmsted. 456-8.
 462-3.
Mossin, Hans, Pr. v. Trin. K. i Kbh.
 333. 345-7.
Mynster, J. P., Biskop. 392-3.

- Mystikere.** 232.
Møen. 25.
Møller, Jens, Prof. theol. 392-5. — **Piper, Dines, Herrnhuter.** 178. 186-8. 190. 434-9. — **Joh. Pet. Separatist.** 51. 54. 66. 68. 178-96. 434. — **Peter Chr., afs. Præst.** 133. 178-96. 296.
Nadvere, d. hell. 312. 318-22. 324-38. 342-58. 432-3. 439. 486. 504. (s. Skriftemaal).
Navtrup, Sæby og Vile. 616-7.
Nielsen, A. S., Pr. i Amerika. 34. 271. — **Hans, Pr. i Saltum.** 398-9. — **Laurits, Pr. i Lyngby.** 652.
Niemann, Hans, Bancoskriver. 127-8. 297. 300.
Nimb, Jens, Kap. v. Holmens K. 314-7.
Nordrup, Matthiis, Vinhdl. i Kbh. 302-11.
Norge. 358. 616-8. 621. 690-715.
Norsk luth. K. i Amerika. 24-47. 263-9.
Nyborg. 89-93. 613.
Ny Hollænderby. 522-34.
Næsby og Tyvelse. 409.
Næstved, S. Mortens K. 410. **S. Peders K.** 554-6. 645-6. **Sortebrødre Kl.** 411.
Nørre-Sundby og Hvorup. 400
Odense. 150-1. **S. Knuds. K.** 7. **S. Albans K.** 6. **Frue K.** 6.
Odinkar d. y., Bisk. i Ribe. 635.
Olsen, Johannes, Separatist. 115-6. 126-7. 505-6.
Olufsen, Ingvor, Pr. i Lyngby. 654.
Overtro. 72-3.
Palladius, Niels og Peder. 373-84.
Pallesen, Knud, Pr. p. Gjel. 398-9.
Paulli, Hieron. Chr., Boghdl. i Kbh. 95. 140.
Pedersen, Anders, Urmager, Separ. 505. 512. — **Geble, Bisk. i Bergen.** 401. — **Hans, Pr. i Lyngby.** 655-6.
Pest (1654). 657.
Pietisme, Pietister. 179-80. 184. 230 -57. 289-372. 403-7. 549-51. 567 -98. 624. 693. 711-2. 751-74. 780 -806. Se Herrnhutere, Separatisme.
Plesner, Dav., Pr. i Jyderup. 313.
v. Plessen, Carl Adolph, Statsminister. 760-1. 800-4.
Plovskat. 2-6.
Pontoppidan, Christian, Pr. i Aarhus. 622. — **Erik, Hofpræd., s. Prokansler.** 143-4. 439. 450-1. 459. 472.
Povlsen, Niels, Skomager, Separatist. 439-44.
Prehn, Brødrene, Kunstnere. 499.
Preuss, Jac., Boghandl. i Kbh., Separ. 500. 509
Præstekaldelse. 398-9. 595-6. 612-9. 656-7.
Præstelønning i Middelald. 1-2.
Præsteskat. 411-3.
Præstø og Skibbinge. 411.
Prætorius, Lorenz, Herrnhuter. 367. 372.
Quast, Nicolai Andersen, Taffeldækker, og Hustru Marie Elisabeth, Pietister. 233. 237. 754-5.
Radulf, Bisk. i Ribe. 635-6.
Raff, A., Oldermd. f. Bogbind. i Kbh. 110.
Ramus, Chr., Bisk. i Odense. 78-9.
Randers, Hospital. 4. 659.
Rasch, Johan Jørgensen, Pr. i Halsted. 778-80.
Rasmussen, Mads, Pr. i Lyngby. 654-5.
Reenberg, Chr., Kap. v. Nic. K. i Kbh. 293-5. 300. 306. 311-22. — **Morten, Stiftsprovst.** 179. 298. 304-5. 311. 429-30. 359.
Rhenanus, Beatus. 422.

- Reichwein, General, Stiftamt. i Christiania. 712.
- Reinhard, Martin, luth. Theolog. 418.
- Rennord, Jens, Pr. i Bergen. 358-9. 361. 616.
- Reuss, Jer. Fridr., Prof. theol. 51. 106. 112. 292. 297. 330-1. 336. 341. 359. 407. 435. 437-8. 446. 459. 690. 767-8. 771-4.
- Reutze, Matth., Herrnhuter. 603.
- Ribe. 148-9. 549. 597. 614. 625. 634-40. 781-2. 786-99. Domkirke. 8. 625.
- Ringkjøbing. 587. 589. 591. 597. 625-6. 640-1.
- Ringsted. 7. 10. 645. 730.
- Rinkenæs, Slesv. 64.
- Rislev, Vor Frue K. 408. 410.
- Rohn, Ant. Christopher, Pr. v. Petri K. i Kbh. 289. 296. 439. 766. 800.
- Rosén, Sven, Sværmer. 71. 229-57. 599-605. 770.
- Rosendahl, Bertel, Degn p. Frederiksborg. 553.
- Rosenkrantz, Anna, Frue t. Søholm. 566. — Chr., Stiftamt. i Odense. 78-93. — Iver, Statsminister. 327. 338. 413-6. 694-5. 772-3.
- Rosenmeyer, Johan, Ejer af Brede Krudtmølle. 647.
- Roskilde, Kapitel. 409-10. Domkirke. 228. Skole. 720. 722. 731.
- Rostock, Univ. 402.
- Rømer, Ole, Etatsrd., Politimester i Kbh. 95-8.
- Rønnov, Joachim, Bisk. i Roskilde. 410-1.
- Røpke, Andr., Separatist. 114-38. 196.
- Salmédigtning. 209-17. 513-21. 605-10. 626.
- Saltum og Hune. 398. 621.
- Samsøe, Mourits Jørgensen, Borger i Kbh. 95. 140.
- Sandorf, Chr., Hørkræmmersvend, Pietist. 296.
- Scavenius, Laur. Mortensen, Pr. v. Nic. K. i Kbh. 411.
- Schandorf, Jac. Poulsen, Separatist. 61. 105-9. — Niels Povlsen, Pr. v. Frue K. i Kbh. 411.
- Scheen, Absalon, Løjtnant, Pietist. 301.
- Schiøtt, Preben, Pr. i Kbh. 405. 613. 618.
- Schmidt, Clement, Bisk. i Bergen. 712.
- Schrøder, J. W., Etatsraad. 406.
- Schulin, Joh. Sigism. 70.
- Schwan (Svane), Peder, Borger i Kbh. 95. 140.
- Schwartzkopf, Edv. Ottosen. 102. 435. 510. 517-21. — Michael, Separatist. 61. 82. 102-5. 121. 128-9. 134.
- Schaarup, Jens Zeuthen, Pr. i Ude- og Oppesundby. 438.
- Sechmann, Baltazar, Pr. i Aalborg. 622.
- Seerup, Matthias Worm, Hører i Ribe, s. Pr. i Faaborg. 787. 795. 798. — Niels Terpager, Pr. i Horne. 613. — Søren, Stiftspr. i Ribe. 787.
- v. Seidewitz (Seüdewitz), E. C., Hofdame. 360. 611. 691.
- Separatisme. 48-140. 230-57. 406-7. 427-512.
- Severin, Jac., Dir. for Handelen paa Grønland. 320-2.
- Seydlitz, Joh. Aug., Hofpræd. 451-3. 459.
- Simonsen, H., Amtmand i Assens og Hingsavls A. 77-8. 80-8.
- Skevikkernes Sekt. 49-138.
- Skjelskør. 557-64.
- Skjern. 587. 591-3. 598.
- Skjerpinge og Faardrup. 557-64.
- Skovkloster. 408. 410-1.
- Skriftemaal, Skriftestol. 324-38. 343-7. 491. 692-715.
- Slagelse. 720.
- Slaglille og Bjernede. 618.
- Snoldelev. 626.

- Solbjerg og Sundby. 395-7.
 Sophie Christiane, Markgrevinde. 610-1.
 690. 760-1.
 Sophie Hedevig, Prinsesse. 429. 610.
 Sophie Magdalene, Dronning. 759-60.
 768.
 Sorø, Kloster. 409.
 Spangenberg, A. G., Herrnhuter. 324.
 327. 771.
 Spleth, Fred., Kap. i Storehedinge. 807.
 Splitt, Jacob A., Pietist. 360. 435.
 502.
 Sporon, Nic., Rekt. i Kjøge. 732-3.
 Stack, Christian og Matthias, Herrnhutere. 236. 238. 320-22. 360.
 Stadil Kirke, 640-1.
 Stagefyv, Nic., Dr. 155. 385-6.
 Stavning, Ribe St. 568-98.
 Steenbuch, Hans, Prof. theol. 445-6.
 458. 766.
 Steenholt, Simon Michelsen, Skoleholder i Søllerød. 429-39.
 Steenlosius, Samuel, Pr. i Haarlev. 313-4.
 Sthen, Hans Christensen, Salmedigter. 513-7.
 Stolberg-Wernigerode, Chr. Ernst, Greve. 325-7. 336. 341. 406. 761-4.
 Storehedinge. 806-7.
 Strandiger, Otto, Separatist. 95.
 v. Støcken, C., Medl. af Kirkekoll. 496-8.
 Støtterup, Morten, Separatist. 72-4.
 Støvring, Jesper, Separatist. 184. 190. 296-7. 299. 303. 360. 502. 596.
 Sunesen, Anders, Ærkebiskop i Lund. 775-7. — Laurens. 649.
 Svabonius, Christoffer Jensen, Pr. i Solbjerg. 395-7.
 Svane, s. Schwan.
 Svave, Elsebe, Frue t. Gjorslev. 565.
 Svendstrup, Ancher, Pr. p. Anholt, s. i Hygum. 615-6.
 Sæby, Hans Nielsen, Pr. i Gladsaxe. 389-90.
 v. Söhlenthal, Georg Wilh., Baron. 754.
 — Barbara Maximiliana, f. Gratofska, Baronesse. 289. 360. 364. 751. 753-74.
 Søllerød. 429-34.
 Sønberg, Jens Andersen, Pr. i Visby og Heitborg. 605. — Inger Jensdatter, Salmedigt. 605-10.
 Sønderborg. 63-5. 88-9.
 Sørensen, Jacob, Pr. i Lyngby. 655-6. — Rasmus, Lærer, Lægprædikant. 25.
 Teilmann, Hans, Kateket i Trondhjem. 361. 365.
 Thaysen, Peter Chr., Separatist. 82. 111-3. 296. 299.
 Thestrup, Frands, Bisk. i Aalborg. 395-7.
 Thomesen, Samuel, Pr. i Gladsaxe. 389.
 Thura, Laurids, Bisk. i Ribe. 533-5. 569-71. 584-91. 727-8.
 Tiende. 2. 534.
 Torm, Erik J., Politimester i Kbh. 76. 802-6.
 Toxværd. 408.
 Trankebar. 619-20.
 Troldom. 72-3.
 Tølløse og Aagerup. 718.
 Tønder, Niels, Pr. i Trondhjem. 360. 363-4.
 Ude- og Oppesundby. 438. 616.
 Ullensager i Norge. 617.
 Ulstadius, Laur., sv. Sværmer. 232.
 Universitetet, s. Kjøbenhavn.
 Unys, Hans, Pr. i Lyngby. 652-5.
 Urne, Lage, Bisk. i Roskilde. 410.
 Waisenhuset, s. Kjøbenhavn.
 Walch, Prof. theol. i Jena. 453-4. 460-1. 800.
 Waldkirch, Claus H., Rekt. i Kjøge. 322.

- Wandall, Hans, Prof. theol. 95.
 Varde. 718. Landemode. 792.
 v. Warenstädt, S. H., Hofdame. 360.
 Vedel, Nissenius, Pr. i Døstrup. 567.
 — Peder, Pr. i Stavning, s. i Frederiksberg. 567-98. — Søren, Pr. i Døstrup. 568.
 Wendt, Chr., Sekr. i Mlss. Koll. 610.
 West, Jens, Pietist. 406. 502.
 Viborg, Domkirke. 623.
 Willerup, Christian B., Metodistpræst. 281-2.
 Wilse, Christian og Matthias, Studenter, Separatister. 506. 512.
 Winding, Frederik, Pr. i N. Sundby. 400.
 Wittenberg, Univ. 418-26.
 Vordingborg. 57-8. 412. 721. 726. Skole. 656.
 Worm, Chr. V., Sjæll. Biskop. 325-38. 341. 414-5. 430-2. 439-43. 540-8.
 Voxskat. 12-15.
 Wulf, Jac., Kap. v. Helligaands K. i Kbh. 466. 468.
 Wulfs, Marie, Enke, Pietist. 232-3. 235. 237. 293-338. 359. 361. 754.
 Wøldike, Andr., Pr. v. Nic. K. i Kbh. 306. — Marcus, Prof. theol. 115. 415. 451-3. 458.
 Zeisberger, Melchior, Herrnhuter. 367. 752-5. 759-60.
 Zimmermann, Pr. i Bergenhusen. 613.
 Zinzendorf, N. L., Greve. 53. 252. 255-6. 288. 370. 601. 751-74.
 Æbeltoft. 622.
 Æreboe, Rasmus, Not. publ. i Kbh. 182-3. 291.
 Ærø. 7. 25-8. 283-7.
 Ølstrup og Hover. 570.
 Øthensøn, Sven, Pr. i Lyngby. 651.
 Åagaard, Niels Ebbesen, Rekt. i Kjøge. 730-1.
 Aal Kirke. 643.
 Aalborg. 621-2. Budolphi K. 100. 617. 622-3. Frue K. 617. Hospital. 4. Skole. 100.
 Aarhus. 535. Frue K. 615-6. 781. Hospital. 4.